

СБОРНИКЪ

ОТДѢЛЕНІЯ РУССКАГО ЯЗЫКА И СЛОВЕСНОСТИ

ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

ТОМЪ ВОСЬМИДЕСЯТЫЙ.

80

Пров. 50

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лин., № 12.

1905.

3/6

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
С.-Петербургъ, Октябрь 1905 года.

Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ*.

СОДЕРЖАНІЕ.

СТРАН.

Извлеченія изъ протоколовъ засѣданій Отдѣленія русскаго

языка и словесности Императорской Академіи

Наукъ за 1901 годъ:

За январь — май I—XXV

Приложенія: I—III. XXV—XXVIII

Л. В. Стояновичъ. Новыя слова Климента Словѣн-
скаго. № 1. II и 1—263

П. А. Ровинскій. Черногорія въ ея прошломъ и настоя-
щемъ. № 2. XIV и 1—693

В. И. Срезневскій. Къ исторіи изданія Извѣстій и Уче-
ныхъ Записокъ Второго Отдѣленія Императорской
Академіи Наукъ. (1852—1863). По архивнымъ дан-
нымъ составилъ. № 3. II и 1—142

ИЗВЛЕЧЕНІЯ ИЗЪ ПРОТОКОЛОВЪ ЗАСѢДАНІЙ

ОТДѢЛЕНІЯ РУССКАГО ЯЗЫКА И СЛОВЕСНОСТИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ

За январь — май 1901 года.

13 января 1901 г.

Ст. II. Согласно съ предложеніемъ г. Предсѣдательствующаго, Отдѣленіе постановило: въ случаѣ отсутствія или болѣзни Предсѣдательствующаго, въ засѣданіяхъ Отдѣленія предсѣдательствовать ординарному академику А. Н. Веселовскому, а доклады текущихъ дѣлъ поручить ординарному академику А. А. Шахматову.

Ст. VII. Предсѣдательствующій довелъ до свѣдѣнія Отдѣленія, что, вслѣдствіе полученнаго печатнаго извѣщенія о томъ, что Галицко-русская Матица во Львовѣ собирается чествовать 11/24 сего января извѣстнаго Галицко-русскаго историка, археолога и филолога, о. Антонія Стефановича Петрушевича, по случаю достиженія имъ восьмидесятилѣтія его многозаслуженной и плодотворной жизни, исполнившагося 6/19 сего января, — отправлена была во Львовъ въ Галицко-русскую Матицу, на имя Б. А. Дѣдицкаго, нижеслѣдующая привѣтственная телеграмма: „Сердечно привѣтствуя маститаго русскаго дѣятеля Антонія Стефановича, Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ свидѣтельствуетъ свое великое уваженіе и глубокую признательность отличному знатоку и многозаслуженному изслѣдователю Русской и Славянской ста-

рины и вмѣстѣ съ тѣмъ благородному, всегда прямому и откровенному поборнику и радѣтелю Русской народности“. — Одобрено.

Ст. VIII. Читано письмо академика И. В. Ягича къ Предсѣдательствующему, изъ Вѣны отъ 4/17 сего января нижеслѣдующаго содержанія: „Въ качествѣ Начальствующаго въ лингвистическомъ Отдѣленіи Балканской Комиссіи Вѣнской Академіи Наукъ, честь имѣю представить въ Отдѣленіе русскаго языка и словесности два экземпляра изданнаго недавно на средства упомянутой Комиссіи перваго выпуска „Исслѣдованій по южнославянской діалектологіи“ (Südslawische Dialectstudien I:), съ покорнѣйшей просьбой — одинъ экземпляръ поднести Нашему Августѣйшему Президенту, другой же принять для академической библіотеки. Задача и цѣль Балканской Комиссіи изложены мною на первыхъ страницахъ настоящаго перваго выпуска“. Положено просьбу академика И. В. Ягича исполнить, по полученіи двухъ экземпляровъ перваго выпуска упомянутаго сочиненія.

Ст. IX. Оставленный при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ по кафедрѣ русскаго языка и словесности, — А. Д. Григорьевъ прислалъ въ Отдѣленіе записку (отъ 17-го декабря минувшаго года), въ которой онъ увѣдомляетъ о высылкѣ имъ, — въ дополненіе къ ранѣе представленному имъ же въ Отдѣленіе сборнику „Пинежскихъ былинъ“, — еще пяти тетрадей съ текстами былинъ и историческихъ пѣсень, записанныхъ лѣтомъ прошлаго года въ Поморьѣ, (именно въ деревнѣ Каменихѣ, Онежскаго уѣзда, въ городѣ Онегѣ и деревняхъ Нюхтѣ и Колежмѣ), — и ходатайствуетъ передъ Отдѣленіемъ о выдачѣ ему для новой поѣздки лѣтомъ текущаго года на рѣку Кулой и на Мезень пособія въ нѣсколько увеличенномъ размѣрѣ, именно въ триста пятьдесятъ рублей, что вызывается въ виду важности при записываніи текста былинъ вопроса о стихосложеніи, весьма тѣсно связаннаго съ вопросомъ о напѣвахъ былинъ, — необходимостью заpastись фонографомъ, взять еще кого либо на помощь и брать лишнюю подводу. Положено: 1) присланныя для напечатанія въ изданіяхъ Отдѣленія пять тетрадей съ XVI-ю нумерами былинъ и историческихъ пѣсень, вновь доставленныхъ г. Григорьевымъ, передать академику

А. Н. Веселовскому, съ просьбою сообщить Отдѣленію свое мнѣніе, могутъ ли и эти тексты быть напечатаны вмѣстѣ съ ранѣе имъ представленными и переданными тогда же академику Веселовскому для разсмотрѣнія и рѣшенія вопроса о способѣ ихъ печатанія въ Сборникѣ Отдѣленія; 2) обсужденіе вопроса относительно назначенія г. Григорьеву пособія на поѣздку съ научною цѣлью въ Архангельскую губернію отложить до полученія отзыва отъ академика А. Н. Веселовскаго.

Ст. X. Представленный приватдоцентомъ Императорскаго Новороссійскаго университета С. М. Кульбакинымъ отчетъ его объ ученыхъ занятіяхъ въ теченіе второго полугодія 1900 года (отъ 5 января сего года), вмѣстѣ съ приложенными къ оному двумя брошюрами, посвященными разбору „Краткой фонетики и морфологіи Чешскаго языка“ профессора Р. О. Брандта и сочиненія академика И. В. Ягича подъ заглавіемъ „Zur Entstehungsgeschichte der Kirchenslawischen Sprache (1900 г.)“ въ сокращенномъ изложеніи изъ протокола Историко-филологическаго Общества при Императорскомъ Новороссійскомъ университетѣ (засѣданія 142, 24-го ноября 1900 года), — положено передать на разсмотрѣніе академику А. А. Шахматову.

Ст. XVII. Непремѣнный Секретарь Академіи, при письмѣ къ г. Предѣлательствующему отъ 8 сего января за № 16, проводилъ отношеніе къ нему Перваго Департамента Министерства Иностранныхъ Дѣлъ, отъ 30-го декабря минувшаго года за № 6243, нижеслѣдующаго содержанія: „При отношеніи Вашего Превосходительства, отъ 21 февраля 1900 года за № 261, были доставлены въ Первый Департаментъ 27 пакетовъ съ изданіями Императорской Академіи Наукъ, предназначавшіеся къ пересылкѣ въ разные города славянскихъ земель. Въ свое время Департаментъ не преминулъ переслать помянутые пакеты, для передачи по принадлежности, въ Посольство наше въ Вѣнѣ. Нынѣ же, вслѣдствіе полученнаго отъ названнаго Посольства увѣдомленія, что присланныя въ февралѣ 1900 года, а равно и въ 1899 году изданія не были приняты адресатами, Департаментъ имѣетъ честь покорнѣйше просить Васъ не отказать увѣдомить его, какъ надлежитъ поступить съ названными изданіями“. Положено обратиться къ г. Непремѣнному

Секретарю съ просьбою снестись съ означеннымъ Департаментомъ Министерства Иностранныхъ Дѣлъ для выясненія вопроса, кѣмъ были не приняты экземпляры изданій Отдѣленія русскаго языка и словесности, чтобы сообразно положенію дѣла сдѣлать соотвѣтствующее распоряженіе для упорядоченія разсылки изданій Отдѣленія въ славянскія земли ¹⁾).

27 января 1901 г.

Ст. III. Академикъ А. А. Шахматовъ сдѣлалъ сообщеніе о поѣздкѣ своей въ концѣ минувшаго и началѣ нынѣшняго года въ Архангельскую губернію съ цѣлію имѣть болѣе данныхъ для всесторонняго изученія текста древнѣйшихъ Двинскихъ грамотъ. Положено сообщеніе академика Шахматова принять къ свѣдѣнію и приложить его къ настоящему протоколу (см. Приложение I).

Ст. IV. Историко-филологическое Отдѣленіе Академіи Наукъ выпискою изъ своего протокола, отъ 10 сего января, ст. 13 (въ отношеніи г. Непремѣннаго Секретаря отъ 24 сего января за № 105) увѣдомило Отдѣленіе русскаго языка и словесности, что оно, заслушавъ выписку изъ V-ой статьи протокола засѣданія послѣдняго Отдѣленія отъ 2 декабря минувшаго года — объ образованіи при немъ Комиссіи изъ академиковъ: А. А. Шахматова, Ѳ. Е. Корша и А. И. Соболевскаго для разсмотрѣнія совмѣстно съ академикомъ А. С. Лаппо-Данилевскимъ плана предположеннаго изданія грамотъ Коллегіи Экономіи и требованій, какія слѣдуетъ имѣть въ виду при ученіи ихъ изданіи —, постановило просить академиковъ Н. Ѳ. Дубровина и К. Г. Залемана принять также участіе въ занятіяхъ упомянутой Комиссіи, о чемъ увѣдомить Отдѣленіе русскаго языка и словесности. Положено принять къ свѣдѣнію.

Ст. IX. Академикъ А. Н. Веселовскій, возвращая бывшія у него на разсмотрѣніи тетради съ записями былинъ и историческихъ пѣсенъ, собранными А. Д. Григорьевымъ на Пинежѣ и въ Поморьѣ, сообщилъ о необходимости ихъ изданія. Положено: 1) принять всѣ означенные тексты для печатанія въ

1) Отвѣта получено Отдѣленіемъ не было.

„Сборникъ“ Отдѣленія и 2) возвратить всѣ бывшія на разсмотрѣніи Отдѣленія записи текстовъ г. Григорьеву.

Ст. XI. Академикъ А. Н. Веселовскій возвратилъ въ Отдѣленіе бывшіе у него на разсмотрѣніи: 1) четыре тетради съ записями сказокъ и пѣсенъ, присланныя учителемъ села Муромли, Петрозаводскаго уѣзда, Олонецкой губерніи, г. А. Георгіевскимъ и 2) рукописный томъ „Матеріаловъ для этнографіи Сѣдлецкой губерніи“, собранныхъ М. В. Бессарабою. О первомъ трудѣ г. Георгіевскаго академикъ Веселовскій далъ отрицательный отзывъ (такъ какъ записи сдѣланы безъ плана и соблюденія особенностей говора). Но Отдѣленіе, принявъ къ свѣдѣнію прежніе труды г. Георгіевскаго, постановило выдать г. Георгіевскому сто рублей изъ Пушкинскаго Фонда Отдѣленія 1901 года; присланныя же имъ тетради съ записями передать на храненіе и для выдачи въ общее пользованіе въ I Отдѣленіе Академической бібліотеки. Что же касается рукописнаго труда г. Бессарабы, то, по отзыву академика Веселовскаго, въ немъ преобладаютъ пѣсни заходяія и проч., при чемъ онѣ часто украшались, передѣлывались собирателемъ на свой діалектъ, по сему рецензентъ высказалъ желаніе, чтобы сборникъ этотъ былъ Отдѣленіемъ возвращенъ г. Бессарабѣ, съ просьбою сократить и сохранить во 1-хъ, всю грамматическую и лексикологическую часть и во 2-хъ, оставить только тѣ тексты, которые записаны непосредственно отъ народа. Одобрено и положено исполнить.

Ст. XII. Редакторъ издаваемыхъ Отдѣленіемъ „Извѣстій“, академикъ А. Н. Пыпинъ вошелъ въ Отдѣленіе съ представленіемъ о необходимости, въ виду увеличенія объема книжекъ „Извѣстій“, а также и трудности выдерживать одну сплошную пагинацію въ цѣломъ томѣ, — для ускоренія печатанія листовъ, — измѣнить валовую пагинацію всѣхъ четырехъ книжекъ, составляющихъ отдѣльный годовой томъ, такъ, чтобы въ каждой отдѣльной книжкѣ „Извѣстій“ была своя самостоятельная, особая пагинація. Положено предоставить академику Пыпину сдѣлать признанныя имъ полезными измѣненія въ пагинаціи „Извѣстій“.

Ст. XIII. Была заслушана переданная Вице-президентомъ Академіи Наукъ, академикомъ П. В. Никитинымъ записка

(отъ 10 сего января) дворянина П. А. Дилакторскаго съ повтореніемъ того, что уже было имъ сообщено въ заявленіи, отъ 24-го ноября минувшаго года, на имя г. Предсѣдательствующаго въ Отдѣленіи, относительно предложенія принять на себя составленіе Вологодскаго Областного Словаря и съ просьбою выдать ему на расходы по сему случаю три тысячи рублей. Академикъ А. А. Шахматовъ, которому было поручено рассмотреть означенное предложеніе г. Дилакторскаго и три тетради рукописнаго труда его подъ заглавіемъ: „Матеріалы для словаря областного Вологодскаго нарѣчія“, — „Словарь говора жителей Кадниковскаго уѣзда, Составилъ Прокопій Дилакторскій“, находя трудъ, предложенный г. Дилакторскимъ, вполне желательнымъ и своевременнымъ, — высказалъ сожалѣніе, что Отдѣленіе едва-ли можетъ принять такое обязательство передъ составителемъ Словаря, такъ какъ оно по состоянію своихъ суммъ не располагаетъ такими средствами. Отдѣленіе вполне согласилось съ мнѣніемъ академика Шахматова и положило увѣдомить о томъ г. Дилакторскаго и возвратитъ ему тѣ двѣ тетради его труда, которыя были имъ вторично доставлены.

Ст. XXI. Внесенную академикомъ А. А. Шахматовымъ для помѣщенія въ Сборникъ Отдѣленія рукописную статью С. Шамбинаго (въ двухъ тетрадяхъ) подъ заглавіемъ: „Бытовая сторона русскаго эпоса“ — положено передать на предварительное рассмотрѣніе академику А. Н. Веселовскому.

3 февраля 1901 г.

Ст. I. Предсѣдательствующій заявилъ, что въ настоящемъ засѣданіи въ первый разъ по Высочайшемъ утвержденіи принимаетъ участіе вновь избранный членъ Отдѣленія Ординарный академикъ А. И. Соболевскій, который и былъ присутствующимъ по сему случаю всѣмъ присутствующимъ.

См. III. Академикъ А. А. Шахматовъ внесъ въ Отдѣленіе записку редактора журнала „Литературный Вѣстникъ“ А. И. Лященко (отъ 2 сего февраля), въ которой послѣдній благодаритъ Отдѣленіе за сочувствіе предложенному и начатому имъ труду подъ заглавіемъ: „Обзоръ трудовъ по изученію русской литературы въ

XVIII и XIX вв." и за желаніе оказать поддержку для его осуществленія. вмѣстѣ съ тѣмъ г. Лященко, принимая къ руководству высказанныя Отдѣленіемъ по поводу его записки замѣчанія, представляетъ нынѣ въ Отдѣленіе небольшіе образцы своей работы, посвященные разсмотрѣнію „Опыта историческаго словаря о руссійскихъ писателяхъ" Н. Новикова и изданнаго Х. М. Лопаревымъ „Слова о погибели русскія земли (XIII в.)". О дальнѣйшемъ же ходѣ предполагаемой работы въ этой запискѣ говорится слѣдующее: „Исходя отъ 1725 года, я долженъ буду прежде всего собрать заглавія всѣхъ сколько нибудь цѣнныхъ книгъ и статей по русской литературѣ, появившихся въ теченіе XVIII вѣка. Изложеніе результатовъ научной работы русской литературы въ XVIII вѣкѣ составитъ содержаніе I-го выпуска, къ которому можетъ быть присоединена статья, разъясняющая постепенный ходъ науки и значеніе главнѣйшихъ дѣятелей въ этомъ научномъ движеніи. Начало XIX вѣка, отмѣченное образованіемъ Румянцевскаго кружка и трудовъ Калайдовича, Востокова, м. Евгенія и другихъ, можетъ быть удобно выдѣлено для II выпуска". Въ заключеніе своей записки г. Лященко, сообщая о томъ, какъ онъ предполагаетъ распредѣлить свое время и занятія по собиранію матеріаловъ для упомянутаго труда, называетъ въ числѣ сотрудниковъ, обѣщавшихъ ему свое содѣйствіе магистранта Г. З. Кунцевича и кандидата Н. И. Коробку. По разсмотрѣніи представленныхъ образцовъ обработки матеріаловъ для упомянутаго труда г. Лященко, Отдѣленіе нашло, что пріемъ работы въ формѣ отзывовъ и разборовъ не вполне удобенъ въ предпринятой библіографической работѣ и, слишкомъ затянетъ появленіе всего труда, а наиболѣе цѣлесообразнымъ признало краткое изложеніе содержанія каждаго труда съ присоединеніемъ вызванныхъ имъ рецензій и отзывовъ.

Ст. V. Возвращенный академикомъ А. А. Шахматовымъ по разсмотрѣніи отчетъ приватъ-доцента Новороссійскаго университета С. М. Кульбакина о занятіяхъ его въ теченіе второго полугодія 1900 года съ двумя печатными брошюрами положено принять къ свѣдѣнію.

Ст. XII. Академикъ А. А. Шахматовъ сообщилъ о томъ, что павѣстный уже Отдѣленію присылкою отвѣтовъ на I Про-

грамму для собиранія особенностей говоровъ сѣверно-великорусскаго нарѣчія священникъ Куростровскаго прихода (Архангельской губерніи) о. Аркадій Никандровичъ Грандилевскій предполагаетъ приступить къ составленію подробнаго историческаго описанія своего прихода, съ указаніемъ, по возможности, тѣхъ данныхъ, которыя восходятъ къ началу XVIII столѣтія, и выразилъ готовность произвести поиски въ архивѣ Волостного Правленія въ селѣ Товринѣ, гдѣ въ настоящее время должны находиться документы, касающіеся Ломоносова, такъ какъ Куростровская волость отдѣлена отъ Товрина въ 1861 году. Положено обратиться къ о. А. Грандилевскому съ порученіемъ заняться на мѣстѣ разысканіемъ всѣхъ памятниковъ, относящихся до Ломоносова и его рода.

Ст. XIII. Академикъ А. А. Шахматовъ въ отчетѣ своемъ о поѣздкѣ въ концѣ декабря минувшаго года и въ январѣ настоящаго обращаетъ вниманіе Отдѣленія на печальное положеніе учрежденной въ 1868 году на родинѣ Ломоносова, въ деревнѣ Денисовкѣ на Куростровѣ, переименованной съ тѣхъ поръ въ Ломоносовку, — школы имени Ломоносова и высказалъ о желательности преобразованія ея въ двухклассное министерское училище, полагая, что преобразование это было-бы тѣмъ болѣе умістнымъ, что въ распоряженіи Архангельскаго Статистическаго Комитета имѣется стипендія для обезпеченія дальнѣйшаго образованія лицъ, окончившихъ курсъ въ означенномъ нынѣ одноклассномъ училищѣ. Одобрено и положено снестись по сему случаю съ г. Попечителемъ С.-Петербургскаго Учебнаго Округа, академикомъ Н. Я. Сониннымъ.

20 февраля 1901 г.

Ст. X. Заслушана докладная записка магистра славянской филологіи В. Н. Щепкина, отъ 14 сего февраля, съ просьбою о содѣйствіи ему со стороны Отдѣленія назначеніемъ денежныхъ средствъ на заграничную научную поѣздку и съ представленіемъ программы предполагаемой поѣздки по отдѣлу славянской филологіи и древне-русскаго искусства. Положено поручить разсмотрѣніе программъ академикамъ А. А. Шахматову и Н. П. Кондакову.

Ст. XI. Представлено отпечатанное объявление отъ имени Отдѣленія о назначенныхъ на конкурсное трехлѣтіе 1900 — 1903 гг. задачахъ на преміи имени М. И. Михельсона. Положено принять къ свѣдѣнію.

Ст. XIII. Сообщение Гастона Перо изъ Лиля во Франціи, отъ 28 февраля настоящаго года о посылаемомъ имъ мемуарѣ „L'accent tonique dans la langue russe“. Положено, по полученіи мемуара, передать его на разсмотрѣніе академику А. И. Соболевскому.

Ст. XIV. Препровожденъ г. Непремѣннымъ Секретаремъ Академіи протоколъ засѣданія Комиссіи объ изданіи „Грамотъ Коллегіи Экономіи“, отъ 20 февраля за № 233. Положено принять къ свѣдѣнію.

Ст. XVII. Заслушано заявленіе г. Предсѣдательствующаго о предстоящихъ юбилеяхъ Жуковскаго и Гоголя и желательномъ празднованіи ихъ Отдѣленіемъ. Положено просить академика А. Н. Веселовскаго произнести рѣчь о Жуковскомъ и А. Н. Пыпина—о Гоголѣ.

Ст. XIX. Слушали заявленіе редактора „Сборника Отдѣленія“ и „Извѣстій“, академикъ А. Н. Пыпина о томъ, что онъ желалъ бы, на будущее время, ограничиться редактированіемъ „Извѣстій Отдѣленія“. Положено редактированіе „Сборника Отдѣленія“ поручить академику В. И. Ламанскому.

Ст. XX. Заслушанъ отзывъ, представленный академикомъ Ѳ. Е. Коршемъ о сочиненіи проф. Бодуэна-де-Куртена. Положено сочиненіе г. Бодуэна-де-Куртена одобрить къ печатанію.

3 марта 1901 г.

Ст. II. Академикъ А. И. Соболевскій, возвращая разсмотрѣнныя имъ по порученію Отдѣленія докладную записку К. Останевича (отъ 24-го января сего года) съ приложенными къ ней: 1) печатною его брошюрою подъ заглавіемъ „Необходимыя свѣдѣнія и совѣты для всѣхъ пользующихся телеграфомъ (СПБ. 1900 г.)“ и 2) дополнительными замѣтками его къ

страницъ 22-ой (транскрипціею латинскими буквами русской азбуки) и образцами передачи этою азбукою русскихъ текстовъ телеграммъ), сдѣлать нижеслѣдующія на нихъ замѣчанія: „Разсмотрѣвъ составленный г. Останевичемъ проектъ правилъ употребленія латинской азбуки для телеграммъ на русскомъ языкѣ, я нахожу, что въ основаніе его положена польская ореографія и что онъ нуждается въ нѣкоторомъ упрощеніи. По моему мнѣнію, нѣтъ надобности передавать русское *е* черезъ *je* въ началѣ словъ и черезъ *ie* въ серединѣ словъ, а русское *ѣ* вездѣ черезъ *jě*; вполне достаточно пользоваться одною буквою *e*, не боясь смѣшенія *e* съ *э* (которое производится постоянно и русскимъ телеграфомъ). Равнымъ образомъ нѣтъ надобности различать *и* и *й* и передавать первое черезъ *i*, а второе черезъ *j*. Невозможно допустить употребленія *j* для обозначенія *ж*; лучше воспользоваться *j* = томъ для обозначенія *ѣ* послѣ согласныхъ, въ словахъ „воротить“, „огонь“ и т. п. Буквы *ж*, *ч*, *ш* съ большимъ удобствомъ могутъ быть передаваемы черезъ *zz*, *ss*, *ss*, а буква *щ* черезъ *ssc*, чѣмъ черезъ польскія сочетанія буквъ. Буквы *я* и *ю* могутъ быть передаваемы черезъ *ia* и *iu* одинаково и въ началѣ и въ серединѣ словъ, а не согласно съ польскою ореографіею“. Одобрено и положено возвратитъ бывшіе на разсмотрѣніи Отдѣленія матеріалы и брошюру г. Непремѣнному Секретарю Академіи и сообщить ему въ копіи отзывъ академика А. И. Соболевскаго.

Ст. III. Представленное академикомъ Н. П. Кондаковымъ сообщеніе въ записи его на публичномъ засѣданіи Отдѣленія, происходившемъ 11-го ноября минувшаго года, подъ заглавіемъ: „М. Н. Погодинъ, какъ археологъ“ (на 7 листахъ), положено напечатать въ Сборникѣ съ выдачею автору отдѣльныхъ оттисковъ.

Ст. IV. Присланную въ Отдѣленіе записку дворянина П. А. Дилакторскаго (безъ даты) съ приложенными къ ней: 1) рукописною тетрадью „Словаря говора жителей Вельскаго уѣзда“ и 2) двумя рукописными тетрадами „Словаря Кадниковскаго говора (на буквы Н — П и Р — Я), уже бывшими на разсмотрѣніи Отдѣленія ранѣе и возвращенными въ свое время г. Дилакторскому по постановленію Отдѣленія (отъ 27-го января сего года, ст. XIII); — положено препроводитъ академику А. А. Шахматову.

Ст. VIII. Въ дополненіе къ ст. XX протокола засѣданія Отдѣленія 20 февраля сего года было заслушано письмо члена-корреспондента И. А. Бодуэна-де-Куртена къ Предѣдательству ющему отъ 2/15 сего марта съ нижеслѣдующими сообщеніями и просьбами: а) Если Отдѣленіе согласится печатать II томъ его „Матеріаловъ для южнославянской діалектологіи и этнографіи“, то ему необходимо будетъ получить представленную пока часть рукописи для того, чтобы до сдачи въ типографію еще разъ подвергнуть ее тщательному пересмотру со стороны правописанія, во избѣжаніе намѣненій въ корректурныхъ листахъ; б) въ виду того, что во второй части этого II тома его труда, состоящей изъ матеріала, доставленнаго ему другими собирателями и изъ изданія памятниковъ языка, главное мѣсто займетъ рукопись XV столѣтія — съ церковными записями; что, сколько ему извѣстно, это единственный столь древній памятникъ языка изъ области терскихъ Славянъ; что рукопись эта находится пока въ его рукахъ, но вскорѣ онъ долженъ будетъ возвратитъ ее владѣльцу, жителю села Санъ-Петро (San-Pietro al Natissone), гдѣ она очень легко можетъ сгорѣть или же исчезнуть какимъ-нибудь другимъ образомъ, то онъ считаетъ весьма желательною точную репродукцію подобной рѣдкости и, конечно, предпочелъ бы издать ее по способу фототипіи. Въ этой рукописи славянскіе тексты составляютъ только меньшую часть, но, такъ какъ латинскіе, италіанскіе и фурланскіе тексты или являются ихъ подлинниками, или же находятся съ ними въ болѣе или менѣе тѣсной связи, то онъ полагалъ бы необходимымъ воспроизведеніе не одной только славянской части, но сполна всей рукописи. Рукопись эта была представлена Отдѣленію для разсмотрѣнія въ засѣданіи и взята академикомъ А. А. Шахматовымъ сейчасъ же послѣ засѣданія для возвращенія г. Бодуэну-де-Куртена. в) Такъ какъ при подготовленіи и печатаніи текстовъ по народнымъ говорамъ всегда возникаютъ сомнѣнія относительно точности передачи тѣхъ или другихъ словъ и ихъ сочетаній; и въ данномъ случаѣ это тѣмъ болѣе понятно, что имѣемъ дѣло съ группою своеобразныхъ говоровъ, съ различными оттѣнками ударенія и количества гласныхъ, да къ тому же съ разнообразіемъ постепеннаго вліянія романскихъ сосѣдей на видоизмѣненіе славянскаго характера этихъ говоровъ, то для полной точности изданія г. Бодуэну-де-Куртена необходимо было бы именно теперь,

нынѣшнимъ лѣтомъ, съѣздить въ эту діалектическую область въ сѣверовосточной Италіи, но безъ извѣстнаго пособія имъ это не можетъ быть исполнено. Положено: 1) возвратить г. Бодуэну-де-Куртена ту часть рукописи II тома его „Матеріаловъ для южнославянской діалектологіи и этнографіи“, которая была имъ представлена въ Отдѣленіе въ концѣ минувшаго года и одобрена къ напечатанію на основаніи отзыва академика Ѳ. Е. Корша, — для необходимыхъ исправленій въ отношеніи правописанія текстовъ; 2) разрѣшить г. Бодуэну-де-Куртена заказать въ фототипическомъ заведеніи Вильборга фототипическіе снимки въ количествѣ трехсотъ экземпляровъ и принять расходы по сему изданію на счетъ Отдѣленія въ размѣрѣ до 400 р. и 3) командировать г. Бодуэна-де-Куртена въ сѣверовосточную Италію и въ словинскія области Австріи, съ выдачею ему на путевыя издержки изъ суммы Отдѣленія на путешествія.

IX. Переданную въ Отдѣленіе академикомъ А. А. Шахматовымъ статью Е. Р. Романова (въ отдѣльномъ оттискѣ изъ Могилевскихъ Губернскихъ Вѣдомостей за 1900 годъ) подъ заглавіемъ: „Катрушницкій лемезень. Условный языкъ дрибинскихъ шаповаловъ“ — положено перепечатать въ Сборникѣ Отдѣленія.

X. Представленную въ Отдѣленіе академикомъ А. А. Шахматовымъ рукописную статью І. Эндзеліна: „Замѣтки къ латышской акцентовкѣ“ — положено препроводить академику Ф. Ѳ. Фортунатову на предварительное разсмотрѣніе.

XI. Читано отношеніе Учено-литературнаго Общества „Галицко-Русская Матица“ во Львовѣ отъ 22-го января — 4-го февраля сего года слѣдующаго содержанія: „Совѣтъ учено-литературнаго общества „Галицко-русская Матица“ во Львовѣ имѣетъ честь выразить Отдѣленію русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ свою глубочайшую благодарность за милостивое привѣтствіе по случаю 80-лѣтія рожденія А. С. Петрушевича, за великую честь, оказанную верховнымъ органомъ русской науки, какъ самому юбиляру, такъ и цѣлой Галицкой Руси!“ Львовъ, 22-го января (4 февраля) 1901 г. Предсѣдатель Г. А. Дѣдицкій. А. С. Петрушевичъ, Кустосъ-Митропол. Капитула. — Положено принять къ свѣдѣнію.

XV. Просьбу академика А. И. Соболевскаго о доставленіи въ Семинарскую бібліотеку при Историко-филологическомъ факультетѣ Санктпетербургскаго Университета изданій Отдѣленія — положено исполнить.

XVI. По поводу доклада академика А. А. Шахматова Отдѣленію о томъ, что членъ-корреспондентъ проф. Н. К. Никольскій закончилъ свою работу по исполненію и пополненію составленнаго имъ повременнаго Списка русскихъ писателей и ихъ сочиненій съ XI—XIV вѣкъ и для обсужденія вопроса объ изданіи памятниковъ русской словесности, начиная съ XI в., положено образовать Комиссію изъ академиковъ: А. И. Соболевскаго, А. А. Шахматова и Θ. Е. Корша и члена-корреспондента Н. К. Никольскаго. Предсѣдателемъ избранъ академикъ А. И. Соболевскій.

XVII. Рукописную статью доцента Императорскаго Варшавскаго Университета В. А. Францева „Словарь Челяковскаго Полабскаго языка, какъ памятникъ славяновѣдѣнія“ положено передать редактору Сборника, академику В. И. Ламанскому для напечатанія.

17 марта 1901 г.

Ст. II. Читана выписка изъ статьи 34-ой протокола Общаго Собранія Академіи 3-го февраля сего года (въ отношеніи г. Непремѣннаго Секретаря отъ 6-го сего марта за № 310), съ изложеніемъ содержанія записки коллежскаго ассесора М. А. Унковскаго съ предложеніемъ мѣръ къ сохраненію чистоты русскаго языка. Положено хранить ее въ архивѣ Отдѣленія.

III. Присланную о. А. С. Петрушевичемъ брошюру подъ заглавіемъ: „Архіератиконъ Кіевской митрополіи съ половины XIV столѣтія, по списку съ конца XVI столѣтія. Описалъ и изъяснилъ А. С. Петрушевичъ“. (Оттискъ изъ Богословскаго Вѣстника. Львовъ, 1900 и 1901 года). Львовъ 1901 г. 8 (стр. 17+11+4) — положено передать въ Славянскій отдѣлъ I-го Отдѣленія академической Библіотеки и благодарить автора за присылку оттиска его труда.

IV. Присланныя С. И. Пономаревымъ рукописныя его замѣтки: „Матеріалы для Словаря русскаго языка“ на 32 страницахъ — положено передать академику А. А. Шахматову.

V. Читана записка г. Владимира Бончъ-Бруевича (отъ 19-го марта сего года нов. стиля), въ которой онъ, сообщая свѣдѣнія о духоборцахъ, выселившихся недавно изъ Россіи въ Канаду, и о томъ, что ему удалось записать и собрать всего четыреста пятьдесятъ одно произведеніе, входящее въ „Животную книгу“ духоборцевъ, высказывается за необходимость изданія „всего состава означеннаго произведенія, съ необходимыми примѣчаніями и толкованіями, какъ въ видахъ изученія тѣхъ религіозныхъ воззрѣній духоборческой секты, которыя несомнѣнно легли въ основу ихъ полуторавъковой оригинальной общественной жизни, такъ и для пополненія матеріаловъ къ исторіи и изученію русскаго сектанства вообще“. Въ заключеніи своей записки г. Бончъ-Бруевичъ проситъ дать ему указанія по слѣдующимъ вопросамъ: 1) можетъ ли онъ представить на разсмотрѣніе Академіи эту свою работу; 2) если да, то куда, какимъ образомъ и на какихъ условіяхъ онъ долженъ представить свой трудъ; 3) кромѣ того у него есть еще нѣсколько статей, въ которыхъ онъ описалъ обычаи духоборцевъ, ихъ религіозное и общественное міровоззрѣніе и проч. Ему бы хотѣлось опубликовать и эти работы. Не сочтетъ ли возможнымъ Академія помѣстить ихъ, — послѣ надлежащаго разсмотрѣнія, — на страницахъ одного изъ своихъ органовъ? Положено: По первому вопросу: г. Бончъ-Бруевичъ можетъ представить свои труды на разсмотрѣніе Отдѣленія. По второму вопросу: посылаемое должно быть адресовано въ Отдѣленіе русскаго языка и словесности. Если присланные труды не будутъ признаны удовлетворительными, то Отдѣленіе возвратитъ ихъ автору. На третій вопросъ опредѣленный отвѣтъ можетъ послѣдовать только по разсмотрѣніи самыхъ трудовъ.

VII. Читано отношеніе Ставропигіальнаго первокласснаго Соловецкаго монастыря настоятеля съ учрежденнымъ соборомъ, отъ 2 декабря минувшаго года за № 1863, съ сообщеніемъ, на просьбу Отдѣленія о высылкѣ на нѣкоторое время принадлежащихъ монастырю Двинскихъ грамотъ, — объясненія, что принадлежащія монастырю пергаменныя грамоты хранятся въ

неприкосновенности, какъ драгоцѣнные историческіе памятники минувшихъ вѣковъ, и имѣющіе въ нихъ нужду лица могутъ быть къ нимъ допущены лишь на мѣстѣ и подъ наблюдениемъ завѣдывающаго ими". Положено принять къ свѣдѣнію.

XIII. Академикъ А. А. Шахматовъ, представляя рукописный трудъ студента Императорскаго Санктпетербургскаго университета М. А. Караулова подъ заглавіемъ: „Матеріалы для этнографіи Терской области. Говоръ Гребенскихъ казаковъ“ (Введение, стр. 1—20, Фонетика 21—44. Морфологія 45—75. Синтаксическія особенности 76—87. Образцы рѣчи. 88—108), со словаремъ (стр. 2 нап. + 1—172), — предложилъ его къ напечатанію на счетъ Отдѣленія и просилъ послѣднее о выдачѣ автору означеннаго труда денежнаго пособія въ размѣщеніе ему расходовъ по поѣздкѣ лѣтомъ 1900 года для собиранія матеріаловъ. Одобрено и положено печатать трудъ г. Караулова въ Сборникѣ Отдѣленія, причемъ просить академика Шахматова принять на себя наблюдение и редакцію этого изданія.

XVIII. Академикъ А. А. Шахматовъ доложилъ о томъ, что В. И. Чернышевъ предстоящимъ лѣтомъ предполагаетъ совершить поѣздку съ діалектологическою цѣлію въ южныя уѣзды Московской и въ Егорьевскій уѣздъ Рязанской губерніи, а также въ нѣкоторые уѣзды Новгородской губ., — и просилъ Отдѣленіе исходатайствовать г. Чернышеву открытый листъ на научную поѣздку съ цѣлію изученія говоровъ въ упомянутыя губерніи, срокомъ съ 1 іюня по 1 сентября текущаго года. — Одобрено.

XXI. Академикъ А. А. Шахматовъ представилъ въ рукописи трудъ г. Фр. Лоренца на нѣмецкомъ языкѣ по грамматикѣ Словинскаго говора Кашубскаго нарѣчія подъ заглавіемъ: „Slovinzische Grammatik“ von Friedrich Lörentz съ предложеніемъ напечатать его въ подлинникѣ въ Сборникѣ Отдѣленія. — Одобрено.

XXV. Академикъ А. Н. Пыпинъ, въ дополненіе къ сообщенному въ протоколѣ Отдѣленія отъ 27-го января сего года ст. VI свѣдѣнія, что членъ-корреспондентъ П. А. Ефремовъ имѣетъ намѣреніе предоставить Академіи для напечатанія важныя

матеріалы для изданія сочиненій Муравьева-Апостола — представить Отдѣленію полученный имъ отъ г. Ефремова экземпляръ печатнаго изданія „Путешествія по Тавридѣ“ упомяну- таго автора съ собственноручными поправками послѣдняго. Означенный экземпляръ былъ въ засѣданіи же переданъ акаде- мику А. А. Шахматову, какъ директору I-го Отдѣленія Акаде- мической Библіотеки для занятій И. А. Кубасова въ помѣ- щеніи Библіотеки.

XXVII. Въ дополненіе къ статьѣ IX-ой протокола засѣда- нія Отдѣленія 3 февраля сего года предположено просить По- четнаго Академика В. В. Стасова произнести написанную имъ рѣчь, посвященную памяти покойнаго академика А. Θ. Быч- кова въ публичномъ соединенномъ засѣданіи Отдѣленія рус- скаго языка и словесности и Разряда изящной словесности, которое могло-бы состояться между 2 и 6 числами апрѣля сего года.

XXVIII. Присланную членомъ-корреспондентомъ Я. Гебауе- ромъ пробную тетрадь его печатнаго историческаго словаря чешскаго языка положено передать академику А. А. Шахма- тову.

24 марта 1901 г.

Ст. II. Предсѣдатель Комиссіи по изданію полного собра- нія сочиненій А. С. Пушкина, академикъ И. Н. Ждановъ, не присутствовавшій въ настоящемъ засѣданіи Отдѣленія, сооб- щилъ, что 1) В. Е. Якушкинъ проситъ возвратить поскорѣе въ Румянцовскій Музей Пушкинскія рукописи, необходимыя г. Якушкину для занятій по приготовленію изданія стихотво- реній Пушкина, и прислать ему нѣсколько экземпляровъ тѣхъ листовъ II тома Сочиненій Пушкина, которые напечатаны были при жизни Л. Н. Майкова и 2) В. И. Саитовъ увѣдомляетъ, что П. Я. Дашковъ желалъ бы получить веленевый экземпляръ втораго изданія перваго тома Сочиненій Пушкина и что П. Я. Дашковъ согласенъ предоставить Академіи возможность вос- пользоваться принадлежащими ему рукописями Пушкина. Положено исполнить и благодарить П. Я. Дашкова за согла- сіе дѣлиться имѣющимися у него матеріалами для академи- ческаго изданія Сочиненій Пушкина.

Ст. IV. Прибывшій по приглашенію Отдѣленія въ засѣданіе Директоръ Императорской Публичной Библіотеки Н. К. Шильдеръ для совмѣстнаго обсужденія и выработки плана чествованія Академіею Наукъ въ будущемъ году памяти Н. В. Гоголя и В. А. Жуковскаго по поводу пятидесятилѣтія со дня кончины, — сообщилъ, что П. Я. Дашковъ, также приглашенный Отдѣленіемъ, поручилъ ему до свѣдѣнія присутствующихъ, что онъ не могъ прибыть въ настоящее засѣданіе по болѣзни. Н. К. Шильдеръ на обращенную къ нему просьбу о разрѣшеніи воспользоваться для предполагаемыхъ юбилейныхъ изданій Отдѣленія въ память Гоголя и Жуковскаго имѣющимися въ Императорской Публичной Библіотекѣ автографами упомянутыхъ писателей и принадлежавшими имъ бумагами, экземплярами изданій и проч., — изъяснилъ полное свое согласіе и высказалъ обѣщаніе для облегченія разысканія и пользованія этими матеріалами — поручить помощнику бібліотекаря В. В. Майкову составить въ возможно скоромъ времени списокъ всего имѣющагося въ Библіотекѣ и сюда относящагося матеріала, что и было принято Отдѣленіемъ съ благодарностію. Что же касается возбужденнаго вопроса о томъ, можетъ-ли Отдѣленіе рассчитывать на содѣйствіе П. Я. Дашкова для упомянутыхъ юбилейныхъ изданій, то Н. К. Шильдеръ любезно вызвался, если его уполномочитъ Отдѣленіе, переговорить по сему случаю съ г. Дашковымъ. Положено просить академика А. Н. Пыпина и Н. К. Шильдера принять на себя трудъ предварительно переговорить по данному вопросу съ П. Я. Дашковымъ.

V. Положено просить академика О. Е. Корша переговорить съ г. А. А. Ооминымъ объ имѣющейся у него перепискѣ В. А. Жуковскаго, не можетъ-ли она быть имъ издана цѣликомъ или въ извлеченіяхъ ко дню юбилея Жуковскаго на счетъ Отдѣленія.

VII. Читано отношеніе Департамента Духовныхъ дѣлъ иностранныхъ исповѣданій Министерства внутреннихъ дѣлъ, отъ 20 сего марта за № 1401, слѣдующаго содержанія: „По распоряженію Правительства метрическія книги римско-католическаго исповѣданія ведутся повсемѣстно въ Имперіи на русскомъ языкѣ, съ тѣмъ что на чиновниковъ гражданскаго состоянія,

ведущихъ эти книги въ губерніяхъ Царства Польскаго, возложено заносить въ метрическіе акты собственные имена на ряду съ русскимъ текстомъ также по польски, въ скобкахъ, въ томъ вниманіи, что не всѣ польскія и другія католическія имена имѣются въ русскихъ святцахъ и потому не переводимы по русски. Правительствующій Сенатъ по Департаменту Герольдіи, обративъ вниманіе на разнообразіе въ правописаніи крестныхъ римско-католическихъ именъ, а равно на неполное, неточное и иногда неправильное изложеніе этихъ именъ въ метрическихъ актахъ, поручилъ Министру Внутреннихъ Дѣлъ принять мѣры къ тому, чтобы въ метрическія книги римско-католическаго исповѣданія и въ выдаваемыя изъ оныхъ выписи были вписываемы всѣ безъ исключенія имена лицъ, упоминаемыхъ въ актѣ, единообразно по русски, т. е. въ русскомъ ихъ произношеніи, а не по польски русскими только буквами. За неимѣніемъ на русскомъ языкѣ словаря всѣхъ крестныхъ римско-католическихъ именъ, который могъ бы служить для лицъ, содержащихъ метрическія книги, объединяющимъ руководствомъ, Министерство признало возможнымъ устранить означенные недостатки установленіемъ для *гражданскихъ надобностей* полного списка римско-католическихъ именъ въ русскомъ ихъ произношеніи. Составленіе такого списка было возложено на Римско-Католическую Духовную Коллегію, но представленный ею перечень всѣхъ имѣющихся въ обиходѣ у римско-католиковъ крестныхъ именъ съ обозначеніемъ русскаго ихъ произношенія, по ближайшемъ разсмотрѣніи онаго, оказался далеко неудовлетворительнымъ какъ въ отношеніи перевода сказанныхъ именъ на русскій языкъ, такъ и самого ихъ правописанія. Между тѣмъ правильное изображеніе католическихъ именъ въ актахъ гражданскаго состоянія, веденныхъ на русскомъ языкѣ, весьма важно и для сего должна быть установлена единообразная, точная передача этихъ именъ по русски, подобно тому, какъ это было одобрено Отдѣленіемъ русскаго языка Академіи Наукъ въ 1897 г., относительно протестантскихъ метрическихъ книгъ“.

„Въ виду сего, препровождая при семъ Списокъ составленныхъ Духовною Коллегіею крестныхъ именъ у римско-католиковъ, съ подраздѣленіемъ этихъ именъ на мужскія и женскія въ алфавитномъ порядкѣ, Департаментъ Иностранныхъ Исповѣданій имѣетъ честь покорнѣйше просить Императорскую

Академію Наукъ, не будетъ-ли признано возможнымъ войти въ разсмотрѣніе означеннаго списка именъ, съ цѣлію исправленія онаго, согласно требованіямъ русскаго языка, какъ относительно произношенія и правописанія тѣхъ именъ, которыя имѣются въ русскіхъ святцахъ, такъ и касательно приблизительной передачи на русскій языкъ того или другого имени, неизвѣстнаго въ упомянутыхъ святцахъ, и о послѣдующемъ почтить увѣдомленіемъ, съ возвращеніемъ приложенія“.

По предварительномъ разсмотрѣніи возбужденныхъ въ отношеніи томъ вопросовъ и по разсмотрѣніи приложеннаго (на 41 писан. стр.) къ нему „Списка всѣхъ крестныхъ именъ, имѣющихся въ обиходѣ у Римско-Католиковъ“ („по римско-католическому календарю“ и „въ русскомъ произношеніи“), положено образовать Комиссію подъ предсѣдательствомъ академика А. И. Соболевскаго изъ академика А. А. Шахматова и постороннихъ ученыхъ: приватъ-доцента здѣшняго университета С. Л. Пташицкаго и ксендза Явниса, — которой и поручить разсмотрѣніе присланныхъ Департаментомъ матеріаловъ и выработку научной транскрипціи собранныхъ крестныхъ именъ, употребляющихся среди католиковъ римскаго обряда, проживающихъ въ предѣлахъ Россійской Имперіи.

VIII. Академикъ А. И. Соболевскій, возвращая два рукописныхъ тома сочиненія г. С. Шамбинаго подъ заглавіемъ: „Бытовая сторона русскаго эпоса“, далъ о немъ слѣдующій отзывъ: „Разсмотрѣнная мною по просьбѣ А. Н. Пыпина диссертация г. Шамбинаго — „Бытовая сторона русскаго эпоса“ заключаетъ въ себѣ 1) сводъ бытовыхъ данныхъ въ текстѣ былинъ и 2) археологическій комментарий къ этимъ даннымъ. Что до свода, онъ представляетъ собою, несомнѣнно, полезную, хотя и безхитростно исполненную работу; комментарий же основанъ главнымъ образомъ на извѣстномъ сочиненіи Забѣлина, отчасти на статьяхъ Костомарова и Аристова; документами (напечатанными) авторъ воспользовался очень мало. Выводъ автора (что бытовая сторона былинъ особенно тѣсно связана съ XVII в.) никомъ образомъ не принадлежитъ къ числу счастливыхъ“. Положено возвратить г. Шамбинаго рукопись его труда и сообщить ему въ копіи содержаніе упомянутаго отзыва.

Х. Преподаватель русскаго языка К. Петровъ, при запискѣ своей отъ 23-го марта сего года, препроводилъ въ Отдѣленіе три пачки карточекъ изъ составляемаго имъ словаря къ сочиненіямъ Д. И. Фонвизина на буквы А-Б и В и списокъ сокращеній по изданію Сочиненій Фонвизина изд. 1888 и 1894 гг. Положено записку, списокъ сокращеній и карточки Словаря передать на разсмотрѣніе академику А. И. Соболевскому.

14 апрѣля 1901 г.

Ст. XIV. Положено перевести на иностранные языки обращеніе отъ имени Отдѣленія съ предложеніемъ задачъ, назначенныхъ на слѣдующее трехлѣтіе (1901—1903 гг.) для присужденія премій М. И. Михельсона и доставить Непремѣнному Секретарю Академіи съ просьбою сдѣлать распоряженіе о разсылкѣ экземпляровъ ихъ за-границею по особо составленному въ Отдѣленіи списку лицъ и учреждений.

XVIII. Рукописную статью г. И. В. Бессарабы подъ заглавіемъ: „Матеріалы для этнографіи Сѣдлецкой губерніи“ положено передать для предварительнаго редакторскаго просмотра академику В. И. Ламанскому.

28 апрѣля 1901 г.

Ст. IV. Непремѣнный Секретарь письмомъ, отъ 16 сего апрѣля за № 453, увѣдомилъ Предсѣдательствующаго, что изъ числа пакетовъ съ изданіями Отдѣленія, адресованными въ славянскія земли, какъ нынѣ его о томъ увѣдомилъ Первый Департаментъ Министерства Иностранныхъ Дѣлъ, лишь три не были приняты, а именно: 1) Матицею Сербскою въ Будышинѣ, 2) Академіею Наукъ въ Краковѣ и 3) Словенскою Матицею въ Быстрицѣ. Положено копію съ письма г. Непремѣннаго Секретаря сообщить академику Ламанскому, съ просьбою списаться съ указанными учрежденіями по поводу отказа ихъ въ принятіи пакетовъ съ изданіями Отдѣленія.

VII. Почетный Академикъ А. О. Кони препроводилъ въ Отдѣленіе портретъ Екатерины Николаевны Ушаковой для академическаго изданія Сочиненій А. С. Пушкина, составляю-

цій собственности Елисаветы Дмитриевны Обресковой, рожденной Ушаковой, и съ сообщеніемъ, что онъ, по минованіи въ немъ надобности, подлежитъ возвращенію Надеждѣ Константиновнѣ Дунинѣ-Ворковской, проживающей въ Санктпетербургѣ (по Сергіевской улицѣ, въ домѣ № 60). Положено портретъ этотъ передать на храненіе въ I-ое Отдѣленіе Академической Библіотеки и увѣдомить о вышеизложенномъ Предсѣдателя Комиссіи по изданію сочиненій А. С. Пушкина академика И. Н. Жданова.

VIII. Академикъ О. Е. Коршъ, котораго Отдѣленіе просило переговорить съ кандидатомъ Императорскаго Московскаго Университета А. А. Оомнымъ относительно приготовленія къ печати имѣющихся въ его распоряженіи какъ писемъ В. А. Жуковскаго, такъ и писемъ разныхъ лицъ къ нему, доложилъ Отдѣленію, что у г. Оомна имѣются только кое-какія записочки самого Жуковскаго, но зато много важныхъ писемъ къ нему его друзей Тургеневыхъ и другихъ, которыя заслуживали-бы, по мнѣнію академика Корша, изданія. Положено: 1) просить г. Оомна приступить къ обработкѣ имѣющихся у него матеріаловъ для изданія переписки Жуковскаго; 2) поручить академику А. Н. Веселовскому редактированіе этихъ матеріаловъ и 3) выдать г. Оомину нынѣ же на переписку приготовляемыхъ имъ къ печати для означеннаго изданія матеріаловъ сто рублей.

IX. Просьбу приватъ-доцента Императорскаго Московскаго Университета, магистра В. К. Поржевнскаго о командированіи его въ Померанію для изученія кашубскихъ говоровъ, положено удовлетворить и обратиться къ Августѣйшему Президенту Академіи съ ходатайствомъ о поддержаніи просьбы магистра Поржевнскаго передъ Министромъ Народнаго Просвѣщенія.

XI. Академикъ О. Е. Коршъ доложилъ Отдѣленію, что членъ-образованной при Отдѣленіи Комиссіи по изданію полнаго собранія сочиненій А. С. Пушкина — В. Е. Якушкинъ уже приступилъ къ изученію и описанію Пушкинскихъ бумагъ, находящихся въ частныхъ рукахъ. Положено принять къ свѣдѣнію.

XII. Академикъ А. А. Шахматовъ доложилъ Отдѣленію, что академикъ И. Н. Ждановъ поручилъ ему представить на рѣшеніе Отдѣленія его предложеніе издать Пушкинскіе материалы Л. Н. Майкова, переданные вдовою покойнаго академику Жданову, отдѣльною книжкою. Одобрено и положено поручить редакцію означеннаго труда Л. Н. Майкова академику И. Н. Жданову, для чего просить I Отдѣленіе Академической Библіотеки представить соотвѣтствующую тетрадь „Материаловъ“ въ Отдѣленіе русскаго языка и словесности.

12 мая 1901 г.

Ст. III. Академикъ А. А. Шахматовъ, въ качествѣ директора I-го Отдѣленія Библіотеки Академіи Наукъ сообщилъ Отдѣленію русскаго языка и словесности, что А. И. Яцимирскій пожертвовалъ Академіи Наукъ все свое рукописное собраніе (въ общей сложности до пятидесяти рукописей). Рукописи эти уже приняты Библіотекой. По сему академикъ Шахматовъ обратился къ Отдѣленію съ просьбою, не найдетъ-ли оно возможнымъ выразить отъ имени Академіи г. Яцимирскому признательность теперь же, въ виду того, что ближайшее Общее Собраніе Академіи состоится не ранѣе 1-го сентября. Одобрено и положено благодарить г. Яцимирскаго за столь цѣнный вкладъ, сдѣлавшійся теперь общимъ достояніемъ.

IV. Академикъ А. А. Шахматовъ представилъ въ Отдѣленіе для напечатанія во II томѣ „Исслѣдованій по русскому языку“ часть своего труда, посвященнаго изслѣдованію о Двинскихъ грамотахъ. Эта часть содержитъ въ себѣ текстъ ста двадцати одной грамоты, готовый уже къ печати; самое же изслѣдованіе, а также нѣкоторыя приложенія могутъ быть переданы въ типографію не раньше отпечатанія текстовъ. Одобрено къ напечатанію и положено представленную рукопись сдать въ Академическую Типографію для набора и печатанія.

V. Академикъ А. А. Шахматовъ представилъ въ Отдѣленіе полученные имъ отъ Н. П. Лихачева семьсотъ экземпляровъ автотипическихъ снимковъ, исполненныхъ въ Экспедиціи заготовленія Государственныхъ бумагъ съ Двинской пергаменной грамоты, принадлежащей г. Лихачеву. Н. П. Лихачевъ

уступаетъ эти снимки по предложенію академика Шахматова редакціи Извѣстій съ тѣмъ, чтобы они были помѣщены въ одной изъ книжекъ текущаго года, вмѣстѣ съ небольшою его замѣткой. Счетъ Экспедиціи, не превышающій восьмидесяти рублей, можетъ быть оплаченъ изъ суммъ будущаго года. Постановлено: замѣтку г. Лихачева, по представленіи имъ, передать академику Пыпину, а ящикъ со снимками нынѣ же препроводить въ Типографію.

VI. Читано письмо В. Бончъ-Бруевича отъ 7-го мая (новаго стиля) сего года къ Предсѣдательствующему Отдѣленію, въ которомъ онъ увѣдомляетъ объ отправкѣ на его имя въ почтовой посылкѣ трехъ томовъ его рукописей, составляющихъ такъ называемую „Животную книгу“ духоборцевъ. Предлагая Отдѣленію для печатанія свои записи г. Бончъ-Бруевичъ высказываетъ желаніе, чтобы представленная имъ работа явилась подъ редакціею и съ необходимыми поясненіями къ тексту, а также указаніями заимствованій и сходства текстовъ. Въ заключеніе своего письма г. Бончъ-Бруевичъ перечислилъ всѣ труды, посвященные изученію вѣроученія и быта русскихъ духоборцевъ, и настаивалъ на необходимости, чтобы Академія взяла на себя починъ дѣла изданія „матеріаловъ къ исторіи и изученію русскаго сектантства“ вообще. Положено: 1) избрать комиссію изъ академиковъ: А. Н. Пыпина, В. И. Ламанскаго и А. И. Соболевскаго; 2) увѣдомить г. Бончъ-Бруевича о полученіи трехъ томовъ съ спискомъ текстовъ „Животной книги“ духоборцевъ и о томъ, что присланные имъ матеріалы Отдѣленіе постановило передать на разсмотрѣніе особо избранной комиссіи.

XII. Г-жа З. П. Котлярова при запискѣ отъ 5-го мая сего года представила въ Отдѣленіе въ особой тетради „Особенныя слова и выраженія, употребляемыя въ г. Вологдѣ и ея губерніи“ (на 4 л.). Положено передать эти матеріалы редактору Словаря русскаго языка, академику А. А. Шахматову.

XX. Согласно предложенію академика И. Н. Жданова, общенному академикомъ А. А. Шахматовымъ, и имѣя въ виду категорически выраженное вдовою покойнаго Л. Н. Майкова, г-жею А. А. Майковою желаніе, чтобы собранные ею

мужемъ матеріалы для II тома „Сочиненій Пушкина“ были напечатаны безъ измѣненій, Отдѣленіе постановило: 1) помѣстить ихъ въ „Сборникъ“ Отдѣленія; 2) предложить В. И. Саитову приготовить ихъ къ печати и печатать ихъ подъ его, Саитова наблюденіемъ и г-жи Майковой.

XXI. Сообщено о полученіи отъ А. А. Томпна представленныхъ имъ, согласно запросу Отдѣленія, плана и образцовъ Указателей къ „Онежскимъ былинамъ“ Гильфердинга. Постановлено передать ихъ на разсмотрѣніе академика А. Н. Веселовскаго.

XXVI. Академикъ Н. П. Кондаковъ сдѣлалъ докладъ о содержаніи записки оставленнаго при Императорскомъ Московскомъ университетѣ по кафедрѣ русскаго языка и литературы А. Д. Григорьева, доложенной въ предыдущемъ засѣданіи Отдѣленія. Послѣ преній Отдѣленіе постановило: отклонить предложеніе г. Григорьева въ той его части, которая касается вопроса объ обязательномъ оповѣщеніи ученаго міра о томъ или другомъ научномъ предпріятіи, задуманномъ тѣмъ или другимъ изслѣдователемъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ сообщить ему, что въ Извѣстіяхъ Отдѣленія имѣется отдѣлъ, гдѣ могутъ быть помѣщаемы всѣми желающими вопросныя пункты изъ области предметовъ, входящихъ въ кругъ занятій Отдѣленія.

XXIX. Академикъ Ѳ. Е. Коршъ познакомилъ Отдѣленіе съ содержаніемъ письма В. Е. Якушкина, отъ 9 сего мая, въ которомъ онъ сообщаетъ о своихъ занятіяхъ по изданію сочиненій А. С. Пушкина. Г. Якушкинъ предлагаетъ войти въ сношеніе съ лицами и учрежденіями, обладающими, по имѣющимся свѣдѣніямъ, рукописями Пушкина. Одобрено и положено осенью текущаго года сообщить объ этомъ Пушкинской комиссіи.

XXXI. Академикъ А. И. Соболевскій, въ качествѣ Предсѣдателя образованной при Отдѣленіи русскаго языка и словесности комиссіи для разсмотрѣнія составленнаго Римско-Католическою Духовною Академіею списка Римско-Католическихъ крѣстныхъ именъ въ польскомъ произношеніи и въ передачѣ по-русски, представилъ заключеніе Комиссіи, выра-

ботанное ею въ засѣданіяхъ 24-го и 27-го апрѣля сего года. Отдѣленіе одобрило заключеніе Комиссіи и постановило сообщить его въ копіи Департаменту Иностранныхъ Вѣроисповѣданій Министерства Внутреннихъ Дѣлъ. (См. *Приложеніе II-ое*).

XXXII. Академикъ А. И. Соболевскій, въ качествѣ Предсѣдателя Комиссіи по изданію древне-русскихъ памятниковъ, представилъ Отдѣленію заключеніе упомянутой Комиссіи, изложенное въ протоколѣ засѣданія ея, бывшаго 24-го апрѣля 1901 года. Одобрено и положено принять къ свѣдѣнію. (См. *Приложеніе III*).

ПРИЛОЖЕНІЯ.

I.

Занимаясь уже очень давно изученіемъ двинскихъ грамотъ XIV и XV вв., я до послѣдняго времени не рѣшался приступить къ ихъ изданію. Во-первыхъ значительныя трудности представляло размѣщеніе этихъ грамотъ по мѣсту ихъ написанія, въ виду незнакомства моего съ областью Сѣверной Двины. Во-вторыхъ, я останавливался предъ мыслью о томъ, что въ Архангельскѣ и Холмогорѣхъ могутъ оказаться грамоты XV в. въ подлинникахъ или копіяхъ. Въ-третьихъ, мнѣ хотѣлось познакомиться съ особенностями современныхъ говоровъ Архангельской губерніи для того, чтобы сравнить современные звуковыя явленія съ тѣми, о которыхъ свидѣлствуютъ древнѣйшіе памятники этого отдаленнаго новгородскаго края — Двинскаго Заволочья. Послѣдняя задача представлялась мнѣ тѣмъ заманчивѣе, что до насъ дошло не мало двинскихъ актовъ XVI и XVII вв., въ которыхъ, хотя, разумѣется, въ болѣе слабой степени, чѣмъ въ памятникахъ древнѣйшихъ, также отразились мѣстные особенности говора. Все это побудило меня предпринять поѣздку въ Архангельскую губернію.

По пути я заѣхалъ въ Москву. Въ Румянцовскомъ Музеѣ свѣрилъ еще разъ свои списки съ двадцатью подлинными гра-

мотами, попавшими въ Музей изъ Коллегіи Экономіи. Не удержался отъ соблазна заказать фотографическіе снимки съ этихъ грамотъ фотографу Финшеру: не имѣя въ рукахъ такихъ снимковъ, очень трудно рѣшить, какія изъ двинскихъ грамотъ (большая часть ихъ находится въ Петербургѣ) писаны одной рукой, однимъ почеркомъ; кромѣ того при печатаніи весьма важна свѣрка корректуры, если не съ оригиналомъ, то по крайней мѣрѣ со снимками.

Въ Архангельскѣ я познакомился прежде всего съ І. М. Сибирцевымъ, предсѣдателемъ древлехранилища, устроеннаго бывшимъ архангельскимъ епископомъ Никаноромъ. Сибирцевъ весьма ревностно занимается исторіей мѣстнаго края. Оказалось, что у насъ не мало общихъ съ нимъ интересовъ: онъ знакомъ съ двинскими грамотами по нѣкоторымъ изданіямъ, дѣлать изъ нихъ выборку собственныхъ именъ, по этимъ именамъ старался разгадать время ихъ написанія и приурочить къ нимъ еще нѣкоторыя изъ грамотъ, извѣстныхъ по изданіямъ какъ новгородскія. Но г. Сибирцеву не удалось довести работы до конца уже потому, что въ Архангельскѣ не оказалось ни одной грамоты, писанной на пергаменѣ. Впрочемъ, въ древлехранилищѣ нашлась одна любопытная купчая, стоящая на рубежѣ новгородской эпохи, которою я собственно интересуюсь, и московскою: она писана въ 1472 году на пергаменѣ. Но зато въ древлехранилищѣ оказался весьма важный для меня сборникъ Архангельскаго Михайловскаго монастыря, составленный въ XVII вѣкѣ. Этимъ сборникомъ, содержащимъ списки съ грамотъ XV и XVI вв., пользовался Строевъ и издалъ изъ него въ Актахъ Юридическихъ около двадцати актовъ. Я долго искалъ этотъ сборникъ въ разныхъ петербургскихъ и московскихъ книгохранилищахъ; весьма обрадовался, когда нашелъ его въ Архангельскѣ, такъ какъ безъ него мнѣ было бы трудно приступить къ изданію. Строевъ изъ этого сборника не напечаталъ одиннадцати актовъ XV в., подлинники которыхъ писаны на харатіи, т. е. на пергаменѣ. Я приготовилъ точные списки какъ съ этихъ актовъ, такъ и съ тѣхъ, которые уже извѣстны по изданію Строева. Пребываніе въ Архангельскѣ было для меня полезно еще въ томъ отношеніи, что я запасаю, благодаря любезности мѣстныхъ дѣятелей, немалымъ числомъ изданій, приобрѣтеніе которыхъ здѣсь въ Петербургѣ весьма затруднительно: таковы указатели къ Архангельскимъ

губернскимъ вѣдомостямъ, отдѣльные оттиски изъ Епархіальныхъ Вѣдомостей, Атласъ Архангельской губерніи, изданный по распоряженію епархіальнаго начальства въ 1890 году и т. д. Въ статистическомъ комитетѣ, благодаря любезности секретаря М. В. Прилужина, я работалъ надъ полнымъ экземпляромъ Губернскихъ вѣдомостей, а въ Управленіи Государственными Имуществами г. Радусъ-Зеньковичъ далъ мнѣ возможность изучить нѣсколько обстоятельныхъ картъ мѣстностей, представлявшихъ для меня особый интересъ.

Изъ Архангельска я предпринялъ поѣздку въ Лодомскій приходъ, отстоящій отъ губернскаго города только въ 35 верстахъ, но отдѣленный отъ него рѣкой Маймаксой и непроѣздными въ лѣтнее время тундрами. Г. Сибирцевъ говорилъ мнѣ, что мѣстный священникъ привозилъ ему какъ-то тетрадку, гдѣ описаны какія-то древнія грамоты. Дѣйствительно, эта тетрадка нашлась: въ ней оказались между прочимъ копии съ четырехъ пергаменныхъ грамотъ XV вѣка, изъ нихъ двѣ хранятся теперь въ Обществѣ Любителей Древней Письменности, одна у Н. П. Лихачева (замѣчательно, что и онъ и я весьма сомнѣвались въ подлинности этой грамоты до отысканія копій съ нея); гдѣ находится четвертая грамота, неизвѣстно. Но кромѣ этой тетрадки въ архивѣ Лодомской церкви оказалось очень большое собраніе столбцовъ, разборкой которыхъ я не могъ не заняться: оказалось что число актовъ свыше 400, при чемъ изъ нихъ 210 актовъ принадлежать къ XVI в. Здѣсь находятся не только церковные документы (храмозданныя, счетныя выписи и т. п.), но также цѣлый рядъ актовъ (купчихъ, данныхъ, разрубныхъ, мѣновныхъ и т. д.) принадлежавшихъ Лодомскому сельскому обществу и его чинамъ, клавшимъ ихъ на храненіе въ коробью св. Георгія. Такимъ образомъ архивъ Лодомской церкви отражаетъ всю исторію ея прихода и, слѣдовательно, представляется весьма важнымъ въ историко-юридическомъ отношеніи, акты XVI вѣка любопытны также въ палеографическомъ и лингвистическомъ отношеніяхъ, отражая не мало мѣстныхъ особенностей. Вернувшись въ Архангельскъ, я уговорилъ г. Сибирцева заняться изданіемъ Лодомскаго архива, и онъ уже вошелъ въ Археографическую комиссію съ соответственнымъ предложеніемъ. Успѣхъ первой поѣздки въ уѣздъ побудилъ меня познакомиться съ другими церковными архивами. Но нигдѣ я не находилъ такого большого собранія, какъ

въ Лодьмѣ. Въ Заостровской церкви мнѣ показали груду столбцовъ совершенно истлѣвшихъ, какъ кажется, отъ воды, заливавшей эту церковь. По пути изъ Архангельска въ Холмогоры я осмотрѣлъ много церквей, но нигдѣ кромѣ Кехты не пришлось видѣть старинныхъ документовъ, въ Кехтѣ же имѣются только счетныя выписи XVII вѣка. Грустно было убѣдиться въ томъ, что въ Уемской церкви, гдѣ по печатному указанію 1838 года хранилась весьма любопытная пергаменная грамота XV вѣка, въ настоящее время остались только храмозданныя временъ Алексѣя Михайловича. Княжеостровская церковь, существовавшая уже въ XV вѣкѣ, не сохранила ни одного письменнаго памятника старше XVIII вѣка. Спасоприлуцкій храмъ, оставшійся отъ упраздненнаго Спасскаго Козьмеручьевскаго монастыря, утратилъ даже тѣ рукописи, которыя значатся въ церковной описи (напр. хронографъ XVI вѣка) и въ немъ нѣтъ ничего любопытнаго, кромѣ синодика, составленнаго въ первой половинѣ XVIII вѣка. Изъ рассказовъ мѣстныхъ старожиловъ, а также изъ церковныхъ документовъ приходилось убѣждаться въ томъ, что при частыхъ пожарахъ церквей гибли и ихъ документы, а также сохранявшіеся въ нѣкоторыхъ изъ нихъ рукописныя богатства. То, что осталось въ нѣкоторыхъ церквахъ, далеко не обезпечено отъ гибели и расхищенія.

Въ Холмогорахъ меня особенно интересовалъ архивъ Преображенскаго собора, гдѣ одно время были сосредочены дѣла всей Холмогорской епархіи. Архивъ помѣщается на колокольнѣ, содержится въ порядкѣ и дѣла распредѣлены по годамъ. Но все наиболѣе цѣнное куда-то исчезло. Расхищеніе архива началось, говорятъ, въ семидесятыхъ годахъ и продолжалось до послѣдняго времени, когда оттуда были вывезены столбцы XVI и XVII вѣковъ, къ счастью теперь уже напечатанные. Весьма пріятно было убѣдиться въ томъ, что нѣкоторые мѣстные дѣятели начинаютъ цѣнить тѣ историческія сокровища, которыми они до сихъ поръ располагаютъ, несмотря на всѣ неблагопріятныя условія. Такъ священникъ Троицко-Николаевскаго прихода въ Холмогорахъ Всеволодъ Димитріевичъ Перовскій занимается архивомъ Богоявленско-Ухто-стровской церкви, гдѣ имѣется нѣсколько актовъ даже XVI вѣка.

Изъ Холмогоръ я поѣхалъ на Куростровъ—родину Ломоно-

сова, и былъ тамъ очень привѣтливо встрѣченъ священникомъ Аркадіемъ Никандровичемъ Грандилевскимъ, имя котораго извѣстно уже нашему Отдѣленію, благодаря присланному имъ обстоятельному отвѣту на Программу для собиранія особенностей говоровъ. Онъ познакомилъ меня съ интересовавшею меня типографіей Курострова, а также со всѣмъ тѣмъ, что имѣетъ какое-нибудь отношеніе къ Ломоносову, имя котораго, конечно, никогда не забудется на его родинѣ, благодаря переименованію деревни Денисовки въ Ломоносовку (это названіе привилось и среди крестьянъ) и учрежденію въ 1868 году школы имени Ломоносова; въ ней на видномъ мѣстѣ помѣщенъ его портретъ.

Школа эта построена близъ того мѣста, гдѣ находился по преданію домъ отца Ломоносова, а самое это мѣсто занято теперь школьнымъ садомъ. Грустно признать эту школу памятникомъ Ломоносову. Она содержится на счетъ капитала, собраннаго въ 1868 году по Высочайше разрѣшенной подпискѣ и поступившаго въ распоряженіе Статистическаго комитета. Процентовъ съ этого капитала недостаточно для содержанія школы. Вслѣдствіе этого жалованіе учителю меньше, чѣмъ въ другихъ сосѣднихъ училищахъ, возникшихъ позже, а въ особенности недостаточна сумма, отпускаемая на учебныя пособія, вслѣдствіе чего ученики сидятъ нерѣдко безъ бумаги и чернилъ¹⁾. Самое помѣщеніе требуетъ основательнаго ремонта: весной вслѣдствіе плохого состоянія половъ въ классной комнатѣ и корридорѣ стоитъ невыносимый смрадъ. Не можетъ ли наше Отдѣленіе обратить вниманіе Министерства Народнаго Просвѣщенія или нашего сочлена, Попечителя Петербургскаго учебнаго Округа на необходимость устранить эти недостатки и на желательность преобразованія сельскаго училища имени М. В. Ломоносова въ двухклассное министерское училище? Такое преобразование было бы тѣмъ болѣе уместнымъ, что въ распоряженіи Арханг. Статистическаго комитета имѣется стипендія для обезпеченія дальнѣйшаго образованія лицъ, окончившихъ курсъ въ означенномъ одноклассномъ училищѣ.

1) Учитель получаетъ 18 р. 35 к. въ мѣсяцъ, законоучитель 4 р. Отопленіе стоитъ 60 р., на учебныя пособія и прочіе расходы (необходимый ремонтъ) выдается 50 р. Учителю рѣзбы на кости до послѣдняго времени выдавалось 150 р.

Я наводилъ справки въ мѣстномъ волостномъ правленіи на счетъ современныхъ Ломоносову бумагъ и документовъ: таковыхъ не оказалось, но по сообщенію старшины ихъ можно искать въ Товринскомъ волостномъ правленіи, отъ котораго Куростровская (съ 1868 года называемая Ломоносовскою) волость отдѣлилась только въ 1861 году. О. Грандилевскій выразилъ готовность порыться въ архивѣ Товринскаго волостного правленія, если это будетъ ему поручено Академіей. Въ виду предстоящаго, хотя и не очень близко, юбилея Ломоносова, о. Грандилевскій предполагаетъ приступить къ составленію подробнаго историческаго описанія своего прихода съ указаніемъ по возможности тѣхъ данныхъ, которыя восходятъ къ началу XVIII столѣтія. Для храненія въ рукописномъ отдѣленіи нашей бібліотеки о. Грандилевскій передалъ найденныя имъ старинныя столбцы, изъ которыхъ нѣкоторые восходятъ къ XVI вѣку.

Изъ Куростровскаго прихода я отправился въ Николаевскій Чухченемскій и въ общихъ чертахъ познакомился съ топографіей мѣстности и съ названіями рѣчекъ, озеръ, урочищъ, оказавшимися въ значительной степени тождественными съ названіями XV столѣтія, сохранившимися въ двинскихъ грамотахъ. Упраздненный Чухченемскій монастырь былъ крупнымъ земельнымъ собственникомъ: вотъ почему отъ одного только XV в. до насъ дошло до сорока грамотъ, такъ или иначе съ нимъ связанныхъ. Въ церкви св. Николая я нашелъ списки съ нѣсколькихъ такихъ грамотъ, извѣстныхъ мнѣ въ подлинникахъ, а также любопытные документы о передачѣ монастыря въ XVII в. въ вѣдѣніе Троице-Сергіевой лавры. Впрочемъ, о существованіи этихъ весьма любопытныхъ для меня данныхъ я уже зналъ изъ сообщенія А. Д. Григорьева, заѣзжавшаго въ прошломъ году въ Чухченему по моей просьбѣ. Въ сосѣднемъ Залывскомъ приходѣ, который мнѣ совѣтовали непременно посѣтить, не нашлось древнихъ грамотъ, но въ церковномъ архивѣ хранится весьма любопытное собраніе актовъ XVII столѣтія, относящихся къ постройкѣ новой церкви въ двадцатыхъ годахъ этого столѣтія. На обратномъ пути къ Архангельску я осмотрѣлъ еще нѣсколько церквей; не доѣзжая до Архангельска, я свернулъ на желѣзнодорожную станцію Исакогорку для того, чтобы побывать въ Лисестровскомъ приходѣ, гдѣ нашлись копии со многихъ грамотъ XVI в. и даже

съ одной грамоты XV в., известной мнѣ по изданію исчезнуваго неизвестно гдѣ подлинника.

Въ кратковременную мою поѣздку я не могъ сдѣлать систематическихъ наблюдений надъ языкомъ, хотя и убѣдился въ томъ, что между говорами Архангельскаго и сѣверной части Холмогорскаго уѣздовъ нѣтъ замѣтныхъ діалектическихъ отличій. Благодаря подвижности населенія, общимъ промысламъ, занимающимъ жителей всего побережія нижняго теченія Двины, такихъ отличій и не могло сложиться. Въ настоящее время мужское населеніе въ значительной степени утрачиваетъ особенности древняго говора: рѣдкое селеніе не имѣетъ односельцевъ, живущихъ въ Петербургѣ; лѣтнія работы въ Архангельскомъ портѣ оказываютъ не меньшее вліяніе, чѣмъ долговременная побывка въ столицѣ, на говоръ мужчинъ, передающихъ вновь усвоенные звуки, слова и обороты рѣчи и женскому населенію. Но общій складъ рѣчи упорно держится и до сихъ поръ: пѣвучесть говора дѣйствуетъ заразительно и на пріѣзжихъ. Она состоитъ въ значительномъ повышеніи конца фразы, особенно же послѣдняго ея слова, произносящагося на распѣвъ: въ вопросительныхъ предложеніяхъ мнѣ легче было освоиться съ такой интонаціей, чѣмъ въ другихъ. Архангельское оканіе, вѣроятно, одно изъ самыхъ рѣзкихъ: развитіе этого явленія, т. е. замѣна открытыхъ оттѣнковъ звука *о* болѣе закрытымъ, стоитъ въ связи съ довольно упорнымъ, въ говорѣ нѣкоторыхъ, по крайней мѣрѣ лицъ, переходомъ ударяемаго *о* въ *о* закрытое, весьма близкое къ *у*. Я слышалъ не только годо́фъ съ *о* склоннымъ къ *у*, но также худо́й, жонка съ такимъ же *о* и даже почти жу́нка. Отъ измѣненія *и* въ *и* не могутъ отдѣлаться и городскіе жители; обратно *и* вм. *и* слышится гораздо рѣже. Мнѣ не удавалось подмѣтить перехода ударяемаго *и* въ *и*: отсутствіе этого явленія рѣзко отдѣляетъ изслѣдованные мною говоры напр. отъ вологодскихъ и, что особенно любопытно, также отъ говоровъ нѣкоторыхъ изъ тѣхъ писцовъ, которымъ принадлежатъ дошедшія до насъ двинскія грамоты XV вѣка. Для исторіи языка особенный интересъ представляетъ упорное сохраненіе *и* и притомъ не придыхательнаго въ окончаніи род. пад. мѣстоименнаго склоненія: очевидно, надо признать, что придыхательное *и* въ нѣкоторыхъ русскихъ говорахъ перешло въ мгновенное *и*, подобно такому же переходу его въ польскихъ, нижнедунайскихъ и южнославянскихъ говорахъ; въ Архан-

гельскомъ и Холмогорскомъ уѣздахъ я слышалъ въ особенности отъ женщинъ пропзношеніе: того, тёплого, тяжёлого. Благодаря сдѣланнымъ мною наблюденіямъ, я располагаю теперь нѣкоторымъ матеріаломъ для сравненія древнихъ двинскихъ говоровъ съ современными.

Не могу не подѣлиться съ членами Отдѣленія тѣми впечатлѣніями, которыя я вынесъ изъ кратковременнаго пребыванія въ Архангельскѣ, а затѣмъ и въ Вологдѣ, о тѣхъ рукописныхъ богатствахъ, которыя до сихъ поръ разсѣяны въ обѣихъ сѣверныхъ нашихъ губерніяхъ. Рукописи, и при томъ довольно древнія, попадаются даже на городскихъ рынкахъ: въ Архангельскѣ и Вологдѣ я купилъ нѣсколько рукописей, изъ которыхъ одна, быть можетъ, относится къ концу XV вѣка, — за баснословно дешевыя цѣны. За одну рукопись XVIII вѣка весьма разнообразнаго содержанія, заключающую въ себѣ между прочимъ списокъ Александріи, я далъ сравнительно очень высокую плату — девять рублей. Хотя прибрѣтенныя мною рукописи не представляютъ литературнаго интереса, тѣмъ не менѣе передамъ ихъ въ наше Рукописное Отдѣленіе. Не слѣдуетъ упускать изъ виду, что среди бумажнаго хлама могутъ найтись научныя сокровища. Въ виду этого было бы, думаю, весьма полезно снарядить экспедицію съ специальною задачею прибрѣтенія древнихъ рукописей. Рукописное Отдѣленіе Академической Библіотеки стало теперь доступно для изученія, и пополненіе его нельзя не признать весьма желательнымъ. Думаю, что поѣздка ученаго хранителя Вс. Изм. Средневскаго даже съ очень ограниченной суммой (рублей въ 500) въ сѣверные уѣзды Вологодской губерніи можетъ въ значительной степени увеличить наше собраніе и быть можетъ открыть новыя, важныя въ научномъ отношеніи списки. Равнымъ образомъ желательно было бы снабдить А. Д. Григорьева, который этимъ лѣтомъ ѣдетъ въ Мезенскій уѣздъ, небольшой суммой денегъ, на которыя онъ могъ бы прибрѣтать рукописи для Академіи.

Заканчиваю свой отчетъ просьбой выслать нѣкоторыя изданія Отдѣленія слѣдующимъ лицамъ и учрежденіямъ: Михаилу Васильевичу Прялужину Сочиненія Ломоносова (Архангельскъ); Іустину Михайловичу Сибирцеву Сочиненія Ломоносова, Словарь Куликовскаго, Исслѣдованія по русскому языку т. I, Программу для собиранія особенностей народныхъ гово-

ровъ, Сборникъ Второго Отдѣленія, тт. I, VIII, XVII, LIX, LX, LXI (Архангельскъ, Семинарія); священнику Куростровскаго прихода Аркадію Никандровичу Грандидевскому — Словарь Куликовскаго, т. VII Сборника Отдѣленія и Программу (Холмогоры). Въ Ломоносовское сельское училище. Сочиненія Ломоносова (Холмогоры, Ломоносовское волостное правленіе). Въ Ломоносовскую бесплатную читальню — Сочиненія Ломоносова п. VIII т. Сборника Отдѣленія (Холмогоры).

22 января 1901 г.

А. Шахматовъ.

II.

Протоколъ засѣданій образованной при Отдѣленіи русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ Комиссіи для разсмотрѣнія составленнаго Римско-Католическою Духовною Коллегіею списка римско-католическихъ крестныхъ именъ въ польскомъ произношеніи и въ передачѣ по-русски. — 24 и 27 апрѣля 1901 года.

Правительствующій Сенатъ по Департаменту Герольдіи обратилъ вниманіе на разнообразіе крестныхъ римско-католическихъ именъ и на неполное, неточное и иногда неправильное изложеніе этихъ именъ въ метрическихъ актахъ на русскомъ языкѣ и поручилъ г. Министру внутреннихъ дѣлъ принять мѣры къ тому, чтобы въ метрическія книги римско-католическаго исповѣданія и въ выдаваемые изъ нихъ выписки были вписываемы всѣ безъ исключенія имена лицъ, упоминаемыхъ въ актѣ, единообразно по-русски, т. е. въ русскомъ ихъ произношеніи.

Вслѣдствіе этого Департаментъ Духовныхъ дѣлъ иностранныхъ исповѣданій при отношеніи отъ 20 марта 1901 г. за № 1401 препроводилъ въ Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ составленный Римско-Католическою Духовною Коллегіею списокъ римско-католическихъ крестныхъ именъ въ польскомъ произношеніи и въ передачѣ по-русски, и просилъ войти въ разсмотрѣніе этого списка,

съ цѣлію исправленія его согласно требованіямъ русскаго языка, какъ относительно произношенія и правописанія тѣхъ именъ, которыя имѣются въ русскихъ святцахъ, такъ и касательно приблизительной передачи на русскій языкъ того или другого имени неизвѣстнаго въ русскихъ святцахъ.

Отдѣленіе русскаго языка и словесности, ознакомившись съ отношеніемъ Департамента Духовныхъ дѣлъ и препровожденнымъ при немъ спискомъ, въ засѣданіи 24 марта 1901 г., постановило: образовать для разсмотрѣнія списка и связанныхъ съ нимъ вопросовъ комиссію изъ членовъ Отдѣленія, академикъ А. И. Соболевскаго и А. А. Шахматова, приватъ-доцента Императорскаго С.-Петербургскаго университета С. Л. Пташицкаго и профессора Императорской Римско-Католической Академіи ксендза К. Явниса.

Комиссія пришла къ слѣдующимъ заключеніямъ:

1) Находящимися въ русскихъ святцахъ именами пользоваться лишь въ томъ случаѣ, когда эти имена принадлежать къ числу общеупотребительныхъ.

2) Имена латинскаго происхожденія (какъ Бенедиктъ, Бонифацій) передавать согласно латинскому ихъ произношенію, уклоняясь въ данномъ случаѣ отъ именъ русскихъ святцевъ.

3) Польскія *dż* и *ś* передавать въ русской транскрипціи черезъ *d* и *t*, польское *ai* — черезъ *ab*, польское *ę* — черезъ *en*, польское *rz* — черезъ *r*.

4) Сдѣлать въ списокѣ слѣдующія измѣненія:

На стр. 1 вмѣсто Авдонъ, Абундантій, Войцѣхъ — поставить: Абдонъ, Абунданцій, Войтѣхъ; вычеркнуть Авдій, Авесаломъ, Ахиллій.

На стр. 2 вмѣсто Амантій и Ананій — поставить: Аманцій и Ананія.

На стр. 3 вмѣсто Анкита поставить: Аницетъ.

На стр. 4 вмѣсто Авивъ, Бальтасаръ, Бенедиктъ, Венимианъ — поставить: Авитъ, Бальтаваръ, Бенедиктъ, Вениаминъ; вычеркнуть: Власъ.

На стр. 5 вмѣсто Будвиславъ, Кельсій, Херубимъ, Хромантій — поставить: Будиславъ, Цельсъ, Херубинъ, Хроманцій; прибавить: Chryzant.

На стр. 6 вмѣсто Цихославъ, Домитіанъ, Донатіанъ поставить: Тихославъ, Домиціанъ, Донаціанъ; вычеркнуть: Деміанъ.

На стр. 7 вмѣсто Діоклесь, Егбертъ, Эмилианъ, Еразмъ по-

ставить: Діоклѣ, Эгбертъ, Емилианъ, Эразмъ; вычеркнуть: Емельянъ.

На стр. 8 вмѣсто Эсхиль, Евенмій, Евстафій, Еварестъ, Фавстіанъ — поставить: Эсхиль, Евфимій, Евстахій, Эваристъ, Фавстинъ; вычеркнуть: Ефимъ, Фавій, Щенсный.

На стр. 9 вмѣсто Фирминъ, Флорентій, Фрументій, Фульгентій, Гавдентій, Гавиній — поставить: Фирміанъ, Фруменцій, Фульгенцій, Гавденцій, Гавель; вычеркнуть: Францъ, Фридрихъ.

На стр. 10 вмѣсто Гржимиславъ, Гвидо, Гелладій, Геркулянъ, Гермасъ, Гезихій, Ерменигильдъ — поставить: Гремиславъ, Гвидонъ, Елладій, Геркуланъ, Герметъ, Исихій, Гермегильдъ.

На стр. 11 вмѣсто Гортулянъ, Уголинъ, Гуго, Іакинфъ — поставить: Гортуланъ, Гуголинъ, Гугонъ, Іакинъ; прибавить: Іаковъ, Янушъ; вычеркнуть: Еремій.

На стр. 12 вмѣсто Іувентинъ, Исмаилъ, Гаспаръ — поставить: Ювенцій, Измаилъ, Каспаръ; прибавить: Акимъ, Осипъ, Іустинъ.

На стр. 13 вмѣсто Клеофасъ, Констанцій, Коломбъ — поставить: Клеопа, Констанцій, Колумбъ; вычеркнуть: Климентій, Каликстъ.

На стр. 14 вмѣсто Ливерій — поставить: Либерій; вычеркнуть: Логгинъ.

На стр. 15 вмѣсто Люциній, Максентій — поставить: Луциній, Максенцій.

На стр. 16 вмѣсто Маркеллъ, Маркеліанъ, Маркеллинъ, Маркіанъ, Милкіадъ — поставить: Марцеллъ, Марцелліанъ, Марцеллинъ, Марціанъ, Мельхіадъ; вычеркнуть: Мавръ.

На стр. 17 вмѣсто Натаніилъ — поставить: Наѳананъ; вычеркнуть: Aniset.

На стр. 19 вмѣсто Пасхалисъ, Патрикій, Плакидъ, Понтій, Прокопій — поставить: Пасхалій, Патрикъ, Плацидъ, Понціанъ, Прокопъ.

На стр. 20 вмѣсто Родерикъ, Рихардъ, Савинъ, Савиніанъ, Саломонъ — поставить: Родрикъ, Ришардъ, Сабинъ, Сабиніанъ, Соломонъ; вычеркнуть: Ричардъ.

На стр. 21 вмѣсто Сендзпвой, Сржежиславъ — поставить: Сендивой, Отрежиславъ; прибавить: Сергій, Степанъ, Szczepan.

На стр. 22 вмѣсто Сильверій, Сильванъ, Татіонъ, Теодоритъ

поставить: Сплвестрій, Силвіанъ, Тацій, Теодорикъ; вычеркнуть: Сзсерап, Щепанъ.

На стр. 23 вмѣсто Товій, Тибуртій, Урситій, Валентинъ поставить: Товія, Тибурцій, Урсцій, Валентъ; вычеркнуть: Урванъ, Венцеславъ; прибавить: Вацлавъ.

На стр. 24 вмѣсто Веліославъ, Водзиславъ поставить: Велеславъ, Водиславъ.

На стр. 25 вмѣсто Войцѣхъ, Збигневъ, Вратиславъ, Зенонъ, Сигисмундъ, Сигффридъ поставить: Войтѣхъ, Збигнѣвъ, Вротиславъ, Зинонъ, Сигизмундъ, Сигффридъ.

На стр. 26 вмѣсто Авда, Авдона, Агаѳоника, Акплина поставить: Абда, Абдона, Агатона, Аквиллина; вычеркнуть: Агнія, Акулина; прибавить: Адольфа, Альфонса, Alfonsyna.

На стр. 27 вмѣсто Алоисія, Анжелика, Ансельмина поставить: Алоизія, Ангелика, Анзельмина; прибавить: Анеля.

На стр. 28 вмѣсто Беатрица, Венедикта, Бригитта поставить: Беатриче, Бенедикта, Бригида; прибавить: Beatrycze.

На стр. 29 вмѣсто Цихослава, Киріякія, Даніила, Десидерія, Домника поставить: Тихослава, Киріака, Данеля, Дезидерія, Доминика.

На стр. 30 вмѣсто Емерентіанна, Эсфирь, Евдокія, Евѳимія поставить: Эмеренціана, Эсепрь, Евдоксія, Евфимія.

На стр. 31 вмѣсто Филиппія, Габріела, Гавдентія, Гразильда, Гудула поставить: Филиппина, Габріеля, Гавденція, Грасильда, Гудуля; вычеркнуть: Гаврила, Жєневьефа; прибавить: Фелицитата и Филумена.

На стр. 32 вмѣсто Ерменгильда поставить: Гермєнегильда.

На стр. 33 вмѣсто Жозефина, Гуднѳъ, Юкундина, Кастула поставить: Юзефина, Гуднѳъ, Юкунда, Кастуля; прибавить: Юзефа, Юстина.

На стр. 34 вмѣсто Кордула, Лаура, Левкадія, Либерата поставить: Кордуля, Лавра, Леокадія, Либерта; вычеркнуть: Ларисса.

На стр. 35 вмѣсто Люцина, Люціанна, Люцилла, Людвика, Лукія, Маркелла, Маркеллина, Маркеліана поставить: Луцина, Луціана, Луцилла, Людовика, Луція, Марцелла, Марцеллина, Марцелліана; вычеркнуть: Лукина, Луиза, Люція.

На стр. 36 вмѣсто Маріамна, Олимпіада поставить: Маріанна, Олимпія.

На стр. 37 вмѣсто Петронела, Плакида, Парасковія, Прже-

мыслава, Пудентіана поставитъ: Петронилла, Плацида, Пракседа, Премыслава, Пуденціана.

На стр. 38 вмѣсто Ричарда, Соломонія, Саула, Стефанида поставитъ: Ришарда, Саломея, Савла, Стефанія.

На стр. 39 вмѣсто Θεодотія, Тереза, Томила поставитъ: Θεодота, Тереса, Томила.

На стр. 40 и 41 вмѣсто Вячеслава, Веліослава, Викентина, Вратислава, Збигнева, Зевина, Зенона поставитъ: Вацлава, Велеслава, Винцетина, Вротислава, Збигнѣва, Зебина, Зинона.

5) Комиссія признала необходимымъ заносить въ акты рядомъ съ написанными по-русски собственными именами также и имена написанныя по-польски (послѣднія въ скобкахъ). Подписали: А. Соболевскій. А. Шахматовъ. Прив. доц. С. Птапцкій. Проф. Р. К. Д. Ак. Кс. К. Явнись.

III.

Комиссія по изданію древне-русскихъ авторовъ въ засѣданіи 24 апрѣля 1901 г. постановила:

1) Признать необходимымъ скорѣйшее напечатаніе на средства Академіи составленнаго Н. К. Никольскимъ указателя списковъ оригинальныхъ произведеній древне-русской литературы, и просить Н. К. Никольскаго взять на себя редактированіе изданія.

2) При изданіи произведеній древне-русскихъ авторовъ домонгольскаго періода по возможности 1) соединять вмѣстѣ всѣ произведенія имѣющія въ спискахъ одно и то же имя автора (Кирилла, Іакова, Θεодосія) хотя бы эти произведенія несомнѣнно принадлежали разнымъ лицамъ (исключеніе дѣлать лишь для церковныхъ пѣснопѣній и каноновъ); 2) сопровождать тексты произведеній вводными статьями; 3) печатать тексты по мѣрѣ приготовленія ихъ къ печати, какого бы объема они не были.

3) Въ виду того, что произведенія нѣкоторыхъ древне-русскихъ авторовъ изданы болѣе или менѣе недавно А. С. Пав-

XXXVIII ПРИЛОЖЕНІЯ КЪ ПРОТОКОЛАМЪ ЗА ЯНВАРЬ — МАЙ 1901 Г.

ловымъ, А. Н. Поповымъ, Х. М. Лопаревымъ, войти въ
случаѣ надобности въ соглашеніе съ этими лицами или ихъ
наслѣдниками относительно перепечатанія Академіею ихъ
трудовъ въ цѣломъ видѣ или частію. А. Соболевскій.
А. Шахматовъ. Н. Никольскій.

СБОРНИКЪ

ОТДѢЛЕНІЯ РУССКАГО ЯЗЫКА И СЛОВЕСНОСТИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Томъ LXXX, № 1.

НОВЫЯ СЛОВА

Пров. 50

КЛИМЕНТА СЛОВѢНСКАГО.

ТРУДЪ

Л. В. Стояновича.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лп., № 12.

1905.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Іюль 1905 года.

Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ*.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

	стр.
А. I. Похвала Лазарю	8
II. Поученіе въ недѣлю цвѣтную	20
III. Второе слово въ недѣлю цвѣтную	27
IV. Слово на велики четвертокъ	37
V. Слово на пасху	44
VI. Второе слово на пасху	53
VII. Поученіе на вознесеніе	60
VIII. Слово на пятидесятницу	65
Б. IX. Похвала св. Николаю	72
X. Поученіе на зачатіе св. Богородицы	83
XI. Поученіе къ епископомъ и попомъ	87
XII. Поученіе на рождество Христово	89
XIII. Поученіе на крещеніе Христово	92
XIV. Поученіе на Сретеніе Господнѣ	97
XV. Поученіе на память св. ап. Марка	101
XVI. Поученіе на память пренесенія мощей св. Николая	105
XVII. Поученіе на память св. апост. Петра и Павла	108
XVIII. Поученіе на Преображеніе	110
XIX. Поученіе на успеніе Богородицы	113
XX. Поученіе о мытарѣ и фарисеѣ	116
XXI. Поученіе о блудномъ сынѣ	119
XXII. Поученіе въ нед. мясопустную	123
XXIII. Поученіе о св. постѣ	128
XXIV. Поученіе въ нед. сырную	130

	СТР.
Г. XXV. Похвала на зачатіе Іоанна Крестителя	134
XXVI. Поученіе передъ просвященіемъ	134
XXVII. Похвала Козьмы и Демяну	135
XXVIII. Общія поученія на память святыхъ	135
Указатель Словъ	137
Приложенія.	
1. Слово на пасху	233
2. Похвала Кресту	236
3. Посланіе Пилатова въ Римъ	240
4. Слово еп. Евсевія о сошествіи Іоанна Предтечи въ адъ	251

НОВЫЯ СЛОВА

Климентѣ Словѣнскаго.

А.

Въ Нар. Библиотекѣ въ Бѣлградѣ за № 437 хранится большая пергаменная рукопись, въ 410 листовъ, fol. 32,5 — 24 см., писанная уставомъ, въ два столбца, составленная изъ 49 тетрадей, изъ которыхъ каждая обыкновенно изъ 8 листовъ. Помѣта *·а·* находится на л. 13 об., тетр. *·б·*, *·в·* и *·г·* составлены изъ 7, *·д·* изъ 9, *·е·* изъ 11, *·ж·* имѣетъ теперь 9, но первоначально имѣла 10, и тетр. *·з·* имѣетъ 8, но ранѣе имѣла 9 листовъ. Послѣ помѣты *·и·* есть еще 11 листовъ безъ обозначенія тетради. Рукопись сохранилась почти въ цѣлости: недостаетъ въ началѣ и въ концѣ 1—2 листа и по одному между л. 192 и 193, 272 и 273; часть л. 1, 2, 71, 167, 355 и 383 оторвана, такъ что остались только куски.

Писана она, какъ видно изъ начала пасхалии, 1328 года.

Редакція сербская, но съ видными слѣдами среднеболгарскаго оригинала. Вотъ нѣсколько примѣровъ изъ мною печатаемыхъ словъ.

а) Смѣна носовыхъ передана черезъ *оу*, *е*: оум'лѣю III строка 93, слышѣще III 236, приложоут'се VII 71, пию VIII 75, не

ѡбиною се I 55, прѣдстоящаго I 111; ѡ нъ V 53, стоюще VIII 64, плачещоу се I 96, плачеще се I 97, видѣвъ к I 96.

б) Довольно часто е вм. ѡ: чѣ I 160, 191, прпшѣ I 198, мланец' III 106, бесмртень V 7, 51 оумершен V 7, оумер'шии V 35, бестртень V 40, днѣ I 14, 16, IV 2, VIII 41, творецъ IV 4, 126, нетатеб'но IV 83, алчень, жедень IV 105, странень IV 106, почести, почет'шоую IV 122, плѣнень VI 60, с'вѣтель VII 32, жезль III 171, близ'нець I 59, бжѣи I 130 и т. д. Разъ находимъ о вм. ѡ: кротокъ III 217.

Къ слѣдамъ старины можно отнести довольно частое употребленіе ѣ вм. ѡ: прѣ IV 48, лазарѣ I 138, каплѣ I 170, пастырѣ V 18, ѡзарѣма V 76, землѣ IV 4, творѣше IV 31, стварѣйт'се IV 73, направлѣн VIII 7, тварѣн VIII 11, оумрыцвлѣн VIII 12, прѣтварѣйт VIII 92.

а вм. ѡ въ началѣ: адро; на армницѣ III 125.

Разъ я отмѣтилъ и простой аористъ: провдоу VIII 45. Синтактич. особенн.: приложи се с'котѣхъ нес'мисл'ныхъ III 142, ѡпаде начетька III 200.

Къ слѣдамъ народн. говора можно отнести: нъ вм. на III 226 и, обратно, на вм. нъ I 116. и ны въ значеніи dat. pl. VIII 17.

Въ рукоп. Серб. Кор. Акад. № 86 (19) 1418 г. встрѣчается сатъ; но писецъ не понималъ его значенія; онъ писалъ сетъи III 160 nota.

Содержаніе рукописи—тріодъ полная, но между 7 и 8 пѣсн. каждого праздника вставлены по одному или больше словъ и поученій. Въ этомъ отношеніи наша рукоп. стоитъ особнякомъ. Къ ней близко подходитъ цвѣтная тріодъ собранія А. Хлудова № 135, въ текстъ которой внесено девять статей, шесть изъ которыхъ встрѣчаются и въ нашей рукописи (см. ниже I 3). Въ томъ же собраніи № 139 есть также постная тріодъ съ словами, но ея словъ нѣтъ въ нашей рукописи.

Обращаю еще вниманіе на рук. В. Ундольскаго № 1296, Троиц. Серг. Лавры № 44 (1550), и мон. Хиландаря № 311 (Sava, Rukopisy).

Полное содержаніе нашей рук. слѣдующее:

1) Л. 1а и 3а. Поученіе стго ꙗѡа злѡустаго ѡ мытары и фарисей ѡче блвн. Нач. Члѡка два виждоста въ цркви мѣти се. єдинъ фарисей а другъ мыдаръ. фарисей ставъ поѣмъ се гнѣ.

Сохранились только 1. и 4. столб. 1 л., а отъ л. 2. маленькій кусокъ.

2) Л. 3б. ченіе. | ѡца ншѣго архіепа | онстантина гра ꙗѡа | злѡустаго на .а. чѡ. Нач. Аще ко благочыствѣ и боговозанѣ. Одно начало, остальная часть стр., оставшаяся чистой, пополнена позднѣйшими приписками.

Л. 4 а. Первыхъ 9 строкъ чистыя, д. б. оставлены для пополненія киноварью. И еже да вѣсте ꙗко ѡ. ꙗе. днѣ прѣже мѣпоу. поѡт' се стѣмъ стры и т. д. ꙗе ꙗже ѡ делонн и ѡ фарисей въ соу. вѣ. стѣлогъ на гн възе ѡ с .г. etc.

3) Л. 9а — 13б. Слѡ стго ꙗѡа злѡустаго. ѡ вѣномъ снѣ. ѡче блвн. : прис. | повѣдати. тѣ | м' во живемъ и движемъ се и кс'мн. се творити на свою севѣ пользоу. и за бѣгодѣаніе.

4) Л. 22а — 26б. Въ ꙗе мѣпоу поученіе стго ꙗѡа злѡустаго ѡ вторѡ прѣшен хвѣ. ѡче блвн. — По в'знесени гнѣ еже на нѣса оученикомъ възвращающимъ на ꙗбо. и се ꙗви се намъ аггѣ гнѣ глѣ.

5) Л. 46а — 48а. поученіе в ꙗе сиропоу. слѡ. стго ꙗѡа злѡустаго. о стѣм' поирени. ѡче блвн. — Грѣте вѣдѣмъ въ бѣгодѣтел'ноѣ ѡтшшнѣ поѡноѣ. снм' во можемъ на ꙗбо възити. ꙗко по лѣст'ици.

6) Л. 71а — 74б. Въ соу. | м. Остальная часть листа оторвана, отъ начала текста осталась только буква ѡ, но изъ текста видно, что это — мученіе Θεодора Стратилата.

7) Л. 79б. — 83а. В'ꙗе .а. по ꙗѡа злѡустаго слѡ. ѡ ширѣ и ѡ бѣгатыхъ. ѡ блвн. — Трав'ицы имаютъ многы и разныы цвѣты. ѡв' же на красотоу ѡчима, ѡв' же на врачество.

8) Л. 105б — 107б. Нѣ ѣ пѡ. стго ꙗѡа злѡустаго слово.

ѡ дѣдѣ црѣи и ѡ аплаѣ паулаѣ. и ѡ показанни ꙗко не доитъ не
члвчѣи своѣ спенна. ѡ. — Нѣа слышасте ꙗко ꙗко дѣда въпи-
юща помлоуи мѣ бѣ по велицѣи млти твоѣи. и по многимъ цѣ-
дротамъ твоимъ.

9) Л. 131 а — 133 а. В' не г. по поученне ꙗко злѡустаго
ѡ по и ѡ млтнини. ѡ влѣи. — Добро ꙗко добро и чтѣе к'ниж'ное
добро же ꙗкогда и дѣлание ꙗже послѣдоуѣтъ.

10) Л. 185 а — 187 а. Стѣаго ꙗко злѡустаго сѣо на бѣго-
вѣщенне. прѣтыкѣ бѣе влѣице. ꙗко денъ маріи. ѡче влѣи. —
Цар'скихъ танъ прѣзѣство праз днѣ . . . въ н'же вса тварь
с'брана вѣлитъ се.

11) Л. 193 а — 194 б. Лѣста, на которомъ было начало
этого слова 5 нед., недостаетъ. Продолженіе: . . . цѣтъ да више
в'сн члвчѣи сѣли се. и не прѣзритъ грѣш'наго. нѣ даѣтъ и томоу
вѣтъ. да приѣмъ вѣтъ поч'теть дав'шаго и. и да пох'валѣи и
обратитъ се и покаѣтся.

12) Л. 220 б — 222 б. Сѣо ѡт'врѣдѣнне ꙗко лазари. Оче влѣи. —
Се прѣдѣтеча сѣвѣтозар'ное трѣжество вскрѣнна хѣа вѣразъ по-
казоуѣ.

Печатается ниже I.

13) Л. 222 б — 224 б. В соуѣ цѣѣ. сѣо ꙗко злѡустаго ѡ ла-
зари вѣко влѣи. — В'се ѡ вѣѣ с'казанне с'вѣраѣ. ѡвѣчѣемъ оуѣ
лювьѣ моуѣ пол'зоуѣ. ꙗче на вѣѣ в'рѣме снѣаюѣице ꙗко ꙗко ꙗко
се вѣиамъ кап'ламъ ꙗкоже во мѣ жеѣоуѣице жеѣаемъ.

14) 230 б — 231 а. Въ нѣ цѣѣ поученне. Оче влѣи. — Б'ратне
прѣп'лоуѣше ꙗко мор'скоуѣ поучиноуѣ ꙗко се теченне.

Печатается ниже II.

15) Л. 231 а — 233 б. В' нѣ цѣѣ сѣо стѣаго Канмен'та ꙗко
велич'скаго ѡ срѣтени хѣѣ ѡ млѣице. влѣи. — Днѣ сѣзѣаѣтъ и
вратне сѣвѣтозар'ны павѣль аплаѣ на радѣ дхѣиоуѣ.

Печатается ниже III.

16) Л. 250 б. — 253 б. Бѣзѣиенне и ꙗко ꙗко. ѡ ꙗко въ рѣи.
къ тиверни кесарю. о стѣренѣи гѣи ꙗко ꙗко ꙗко ꙗко. въ велики

чѣ. вѣко вѣи.—Великодр'жавномуу и зѣло чѣтномуу, и вельми оустроенномуу тиверню кесарю.

Печатается ниже въ приложеніяхъ за № 3.

17) Л. 264 б. — 265 б. Слово на стрѣти гнѣ. Очѣ вѣ. — Днѣ браіе слышасте кѣланста стрѣти хѣвы исчитающа.

Печатается ниже IV.

18) Л. 265 б. — 270 а. В чѣ велѣи слѣ стѣ иѣа злауѣстаг' архіеппа Кос'тан'тина гра. вѣко вѣи. — Хотѣхъ патрнаршоу бесѣдоу к' валимъ прострѣти. и ѿтоу дхѣвѣниіе пице гѣѣдати нѣ безоуміе прѣдателяго на с'вою бесѣдоу кезикъ ншѣ вѣчеть.

19) Л. 286 б. — 288 б. В соу великоу. слѣ стѣо иѣа злауѣстаго. вѣко вѣи. — Велика оубо іе. тварь іѣо ѿ невѣтнѣа въ вѣтнѣ вѣи приз'вано.

20) Л. 304 б. — 305 б. Слово въ стоую іе паскы. вчѣ вѣ. — Послоушанте браіа възлюб'леньнаа и сноѣе да скажемъ въ славоу и чѣ. сего стѣо днѣ.

Печатается ниже V.

21) Л. 306 а. — 306 б. Слово стѣо иѣа злауѣстаго на вскрѣниіе хѣо. — Днѣ възлюб'леньи. тѣм'наа іѣа вѣхѣднѣтъ вѣка ншѣ.

Печатается ниже VI.

22) Л. 307 б. — 310 б. Стѣо иѣа злауѣстаго слѣ на вскрѣнѣ га ншѣо іе хѣ вѣко. — Вьставъ .г. днѣ гѣ ншѣ іе хѣ жнз'нѣ мирови данѣ. и се кетерн ѿ коустоуднѣ пришѣше къ к'ниж'никомъ рѣше.

23) Л. 310 б. — 314 а. Слово стѣо иѣа ншѣга кѣсѣвнѣа кѣп'а алек'сандрѣ'ка ѿ сшѣвнѣа прѣче въ а вѣко. — Възлюб'леньни добро іе рецнѣ.

Печатается ниже въ приложеніяхъ за № 4.

24) Л. 326 а. — 329 б. Стѣо кѣнѣ кѣлско на андипѣхоу вѣко вѣи. — Оомо же кѣднѣ ѿ д'вою на десете глѣми в'лнзньцѣ не вѣше тоу с'ннѣи кѣа при хѣ глахоу моу оученици вѣхома га. снѣ же рѣ аце не вѣжоу не нѣмоу вѣрнѣ.

Слово Григорія Назіанзина, которое въ нѣкоторыхъ рук. приписывается I. Златоусту.

25) Л. 347 а. — 350 б. *Отѣ нѣа злѣустаѣ слѣ о раславленіи* номъ и ѿ томъ кже не соудити на лица въ ср̃ .п̃ .ѿ. — Такоже свѣтоносная лоуна пощ'нои вѣлеице кже по земли и кже по морю плавателемъ и поутникомъ свѣ сияюще ве-с'блазна ш'стени комоу же съдѣваѣ.

26) Л. 375 а. — 376 б. *Поученіе на възнес. ѿ.* — Се наста братіи празникъ с'вѣтаѣи всѣхъ празникъ.

Печатается ниже VII.

27) Л. 376 а. — 377 б. *Отѣа нѣа злѣустѣ слѣ на възненіи* гѣ нѣо іс х̃а ѿ. — Свѣтло ми цркви'нои помрачи се не слѣ члѣвомъ творе нъ вѣлики вѣр'ниамъ а неприязни плачь.

28) Л. 392 б. — 395 б. *Отѣа нѣа злѣустаѣ слѣ на пен'дикѣю.* ѿче блви. — Дх̃б'ни блг'ти съ нѣси намъ просвѣтив'ши се. дх̃но дх̃б'ниамъ пѣниемъ въспоклѣ стго дх̃а блг'ти.

29) Л. 395 б. — 396 а. *Слово на пен'дикѣю ѿе блви.* — Пр̃но ѿжидаки бѣ сп̃ниа нѣго въс'хотѣ пакы ѿновити іство іше.

Печатается ниже VIII.

Л. 409 а. — 410 б. *И се пѣхалиа разоумѣти лѣи и праз-*ники. — Въ лѣ .ѣ. ѿ .ѣ. .ѣ. рождѣе въ іе мѣ іасти .ѣ.п̃ .ѣ. дѣи. Конца недостаетъ.

Изъ этого перечня видно, что изъ 29 словъ два апокрифическіе (14 и 23), одно Григ. Наз. (24), одно — мученіе Θεодора Стратилата (6), одно безъ начала (11), шестнадцать Златоустовыхъ (1—5, 2—10, 13, 18, 19, 22, 25, 27—28; отъ второго осталось только начало) и восемь — Климентовыхъ.

Къ заключенію, что эти слова принадлежатъ Клименту, мы пришли на основаніи слѣдующихъ соображеній. Во-первыхъ, на основаніи того, что два изъ этихъ словъ (12 и 14) несомнѣнно принадлежатъ Клименту, во-вторыхъ, что всѣ они, и уже извѣстныя и новыя слова, встрѣчаются постоянно рядомъ съ

словами Златоуста, и въ-третьихъ, потому что всё очень небольшого размѣра. Все это представляетъ какъ-бы ихъ внѣшнюю сторону; внутренняя же, болѣе важная, сторона ихъ заключается преимущественно въ томъ, что всё упомянутыя новыя слова содержатъ въ себѣ всё существенныя, основныя черты уже извѣстныхъ словъ Климента: и ясность и простоту его рѣчи, и его композицію, сказывающуюся въ томъ, что въ одной — первой — части слова говорится о значеніи того дня, когда его слѣдуетъ произнести, и о томъ, что совершилось въ этотъ день, въ другой, начинающейся обыкновенно словами *тѣмъ же и мы братъ...*, наставляется народъ въ молитвахъ, постахъ, очищающихъ отъ грѣховъ, въ подаванні милостыни, посѣщеніи церкви и т. п. Это, въ то же время, и самый вѣскій доводъ въ пользу принадлежности этихъ словъ Клименту. Эти слова составляютъ какъ-бы циклъ, кругъ Христовыхъ праздниковъ. Цѣлыя фразы проводятся во всѣхъ точно красной нитью, и совпадаютъ очень часто съ тѣми, которыя находятся въ уже извѣстныхъ словахъ Климента. Тѣ изъ нихъ, которыя представляютъ бѣльшій интересъ будутъ приведены ниже при соотвѣтственныхъ словахъ. Въ нихъ очень много словъ и эпитетовъ, характерныхъ для стиля Климента вообще. Здѣсь ихъ я приводить не стану, ибо это кажется мнѣ, послѣ всего сказаннаго, совершенно лишнимъ, тѣмъ болѣе, что это будетъ видно и изъ предлагаемаго полного указателя словъ.

I.

Похвля Лазарю.

(См. выше 12 л. 220 б.).

Это слово еписк. Климента издано уже два раза: преосвященнымъ Антоніемъ въ Правосл. Собесѣдникѣ 1881 г. по списку Соловецкой библіотеки № 360 (Измарагдъ конца XV или начала XVI в.) и П. А. Лавровымъ въ книгѣ: «Климентъ епископъ Словѣнскій, трудъ В. М. Ундольскаго», по списку Императорской Публ. Библіотеки XII в. Такъ какъ нашъ текстъ не только довольно древній, но и другой, а именно сербской редакціи, и такъ какъ въ немъ нѣсколько дополнительныхъ варіантовъ, то мы считаемъ нелишнимъ напечатать его еще разъ цѣликомъ. Къ нему прибавлены и варіанты по рукоп. Серб. Корол. Академіи № 86 (19). Интересно, что эти варіанты почти дословно совпадаютъ съ русскимъ текстомъ, изданнымъ Лавровымъ.

Слово это встрѣчается съ двумя не совсѣмъ одинаковыми началами, изъ которыхъ и то и другое и съ упоминаніемъ имени Климента, и безъ него. Съ началомъ нашей рукописи совпадаетъ оно въ слѣдующихъ рукописяхъ:

1) Въ *Златоструй* XII в. Императорск. Публ. Библіот. Г. п. I № 46 л. 102¹⁾. Въ немъ есть, кромѣ того, еще 8 словъ нашей рукописи, а именно: въ нед. блуд. сына (см. выше 3) л. 135, въ 1—3 нед. поста (7—9) л. 184, 132, 186, на благовѣщеніе (10) л. 100, въ нед. цвѣтную (15) л. 104, на пасху (20 и 21) л. 107 и 106, и похв. Клим. прор. Іліи л. 113.

2) Въ *Сборникъ словъ* Іоанна Златоуста и др. въ библіотекѣ Серб. Корол. Акад. Наукъ, составленномъ 1419 г., № 86 (19)

1) См. Свѣдѣнія и замѣтки И. Срезневскаго, XXII. Зап. Имп. Акад. Наукъ, т. IX. СПб. 1866.

л. 82¹⁾. По этому тексту, насколько онъ сохранился, подведены варианты. Изъ нашихъ словъ въ немъ встрѣчаются еще слова на 1 и 2 нед. поста (2 и 8) л. 42 и 14, въ нед. цвѣтную (15) л. 86, на вел. четвергъ (18) л. 120 и на вел. суб. (19) л. 141.

Кромѣ того, въ немъ есть еще указаніе, что писецъ имѣлъ подъ руками и другія слова нашей рукописи.

На л. 170 а. Тогоже злауѣстаго, слово на прѣславноіе въскрѣсеніе ѿ нашего їс хъ. Вставъ въ третій дѣнь ѿ нашъ їс хъ. (XXII) ѿно. оу триѣд. и друго сло. дѣнь възлюбленни. тѣмъна мѣста ѡвходитъ вѣка нашъ. (XXI) друго сло. Въскрѣсенна дѣнь. начело десноѣ. Друго сло. Сьмотори и разоумѣи почто стѣи съ ѡцѣ. словомъ пррчемъ наче ѡ семъ. Гниа вса слова. сици оу триѣдн писана:.

На л. 144 б. Въ тѣже дѣнь прѣподобнаго ѡца нашего іѹсеѣа Ілеѡандрьскаго. ѡ сьшѣстени ѡва прѣче въ адъ, слово. Възлюбленни, добро ієсть реѣи. каково ієсть вѣговѣщеніе прѣче въ адѣ. (XXIII). ѿно. зворномъ чтении девелон книжици. Слово пѣ:.

Подобныхъ указаній, не касающихся нашихъ словъ, есть еще нѣсколько.

Въ этой рукописи находится и Никодимово евангеліе безъ начала (л. 145), и еще одно слово на пасху (л. 166 б.), приписываемое Златоусту, но я приписалъ бы его Клименту. Оно печатается ниже въ приложеніяхъ за № 1.

3) Въ *Цвѣтной тріоди* XIV в. на пергам., сербской редакціи, въ собраніи рукописей А. Хлудова, № 135²⁾. Эта рукопись стоитъ ближе всѣхъ къ нашей, потому что она также тріодъ, и потому что въ ея текстъ внесено девять статей, изъ которыхъ шесть встрѣчаются и въ нашей рукописи: на благовѣщеніе (10) л. 97, похвала Лазарю л. 86, слово въ нед. цвѣт. (15) л. 87, на

1) См. Каталог рукописи и старыхъ штамп. кнѣга. Состав. Ёуб. Стојановић. Београд. 1901. Въ немъ слово это не упомянуто.

2) Описаніе рукописей бібліотеки А. И. Хлудова. Составилъ А. Поповъ Москва, 1872.

пасху (22) л. 93, на сошествіе Іоанна Предтечи въ адъ (23) л. 89, и слово на вознесеніе (27) л. 95. Порядокъ статей, какъ видно, нѣсколько иной.

4) Въ *Сборникъ* XIV в. библіотеки Троицко-Серг. Лавры № 745 (1886): «л. 194 об. Въ субботу 6-й недѣли поста. Климента епископа слово похвально о четверодневномъ Лазарѣ. Нач. Се предтечетъ...»¹⁾ Изъ нашихъ словъ тутъ еще два: на благовѣщеніе (10) л. 188, и слово о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 197; и похв. прор. Іліи л. 139.

5) Въ *Сборникъ* 1445 г. той же библіотеки № 747 (1660): «л. 410. Климента папы римскаго похвала о четверодневнѣмъ Лазарѣ. Нач. Се предтечетъ...» Тутъ же и слово о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 391, и слово еписк. Климента на Успен. Богородицы л. 430.

6) Всѣ эти три статьи находятся и въ *Сборникъ* XVI в. той же библіотеки № 779 (1895) л. 276, 280, 304.

7) Въ *Измарагдъ и Сборникъ* XVI в. той же библіотеки № 794 (1899) л. 292. Тутъ же и слово на пасху (22) л. 505, и о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 496.

8) Въ *Сборникъ* XVI в. той же библіотеки № 787 (1907) л. 19. Въ немъ и слово въ нед. цвѣтную (14) л. 23.

9) Въ *Сборникъ* словъ XV в. Румянцевскаго Музея № 406 л. 196²⁾. Въ немъ и слово въ нед. цвѣтную (14) л. 201, на пасху (20) л. 228, на вознесеніе (26) л. 240 и на пятидесятницу (29) л. 244.

Съ началомъ нѣсколько инымъ находится:

10) Въ *Сборникъ* XVI в. библіотеки Общества Любителей Древней письменности № CLXXXVI (5461)³⁾: «л. 223 об.

1) См. Описаніе слав. рукоп. библ. Свято-Троиц. Серг. Лавры. I—III. Москва, 1878.

2) Описаніе русск. и славянск. рук. Румянц. музея. Составлено А. Востоковымъ. Спб. 1842.

3) Хрусановъ Лопаревъ. Описаніе рукоп. Имп. Общ. Древн. Письменности, I, II. Спб. 1892—1893.

В соу^ъ цвѣтѣноую стго Климента и похвала Лазаре. Нач. Хѣа воскресѣи се прѣтче. Въ немъ еще пять словъ нашей рукописи: на благовѣщеніе (10) л. 89, въ нед. цвѣт. (14) л. 236, на пасху (20 и 21) л. 296 и 293, и о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 258; кромѣ того, Климентова похвала Арх. Михаилу л. 21, похв. прор. Іліи л. 127 и св. Николаю л. 46 и 106.

11) Въ *Собраніи словъ* на св. четыредесятницу и на воскресные дни цѣлаго года XVII в. Синодальной Библіотеки № 231 (220): «Л. 203 лѣд. Слово стѣго іѡанна златоустѣго е' свѣотѣ цвѣтиѣю на воскресѣніе дрѣга хѣа лѣзара. Нач. Хѣа воскресѣи се прѣдетеча свѣтозарное торжество. Не Златоустово. Въ послѣдующемъ спискѣ сихъ же словъ № 234 (?) и въ ркп. Моск. Д. Ак. «Торжественникъ» № 48 это слово приписывается св. Клименту. Въ той же рукописи еще три слова изъ нашихъ: въ нед. мясопуст. (4): «Л. 418. рѣ В нѣю. а ю. слово іѡанна златоустаго ѡ е'торѣ пришествіи хѣа. Нач. По вознесѣніи гда нашего іѣа хѣа нже на нѣа. Сначала помѣщено слово Евсевія Александрійскаго «о второмъ пришествіи» (на греч. Thilo Ueber die Schrift. von Eusebius. р. 99., и между словами Златоуста Opp. Т. X. р. 595), далѣе въ нед. цвѣтную (14) л. 206, и на пасху (22) л. 251.

12) Въ *Сборникъ* XVI в. библиот. Троицко-Серг. Лавры № 793 (1639): «л. 196. Слово въ субботу цвѣтную, похвала четверодневному Лазарю. Нач. Христова присно въскресенія се притече свѣтозарное торжество. *Впроятно того же Климента. См. № 745 л. 194*» (см. выше 4). Въ немъ еще четыре слова нашей рук.: въ нед. блудн. сына (3) л. 212, на благовѣщеніе (10) л. 311, на пасху (22) л. 221, и о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 194; кромѣ того, слова еп. Климента въ день апостола или мученика л. 192 и общимъ святымъ л. 194.

13) Въ *Златоустъ* XVI в. той же библіотеки № 144 (1906) л. 236. Въ немъ изъ нашихъ словъ еще: въ нед. мясопуст. (4)

1) Описаніе слав. рукописей Московской Синод. библиот. Т. I—III. Москва.

(«л. 169. Недѣля 32. Слово Іоанна Златоустаго о второмъ пришествіи»), въ нед. цвѣтную (14) л. 240 и на пасху (22) л. 251.

14) Въ *Златоустъ* XVI в. той же библіотеки № 142 (1651) л. 150. Въ немъ и слово на благовѣщеніе (10) л. 115, въ нед. цвѣтн. (14) л. 152, и на пасху (22) л. 194.

15) Въ *Златоустъ* XVI в. собранія рукоп. В. М. Ундольскаго № 533 л. 151¹⁾ Въ немъ еще четыре изъ нашихъ словъ: въ нед. мясопуст. (4) «Л. 328 об. Нед. 32. І. Злат. о второмъ пришествіи», въ нед. цвѣтн. (14) л. 153, на пасху (22) л. 188, и слово о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 172.

16) Въ *Златоустъ* 1679 года того же собранія № 541: «л. 81. І. Злат., «на Лазаря. Нач. Христова воскресенія се предтеча». Климентово. Тутъ же и слово на пасху (20) л. 109.

17) Въ *Измарагдъ* XVI в. того же собранія № 543 л. 88; тутъ же слова въ нед. цвѣтн. (14) л. 93 и на страсти господни (17) л. 156.

18) Въ *Златоустъ* XVIII в. въ собраніи рук. Тверскаго музея № 29 (3100) л. 195, съ примѣчаніемъ издателя: «Климента(?)»²⁾. Тутъ еще пять словъ нашей рукоп.: въ нед. мясопуст. (4) «л. 380. *Нѣла, бѣ, сѣ стго ѿца . . .*», на благовѣщеніе (10) л. 152, въ нед. цвѣтн. (14) л. 197, на пасху (22) л. 253, и о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 224.

19) Въ *Златоустъ* XVII в. собранія рукописей А. Хлудова № 56: «Л. 134 об. въ соу цвѣтнѣю стѣго Климента слово и похвала ѡ лазарѣ. Нач. Хртѣа воскресенїа се предтече свѣтозарное торжество» (см. тутъ же замѣтку А. Попова объ этомъ словѣ). Тутъ еще и слово о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 144, и похв. прор. Іліи л. 250.

Есть ли какія-либо разночтенія и въ самомъ текстѣ, мнѣ осталось пока неизвѣстнымъ.

1) Славяно-русскія рукописи В. М. Ундольскаго. Москва, 1870.

2) Описаніе рукописей Тверскаго Музея. Трудъ М. Н. Сперанскаго. Москва. 1891 (изъ Чтеній).

СЛОВО¹⁾ ѿтвѣдѣнѣ
 лазаря. оцѣ²⁾ блвн²⁾ ѿ
 Бѣ прѣднечеа³⁾ сѣвѣтозар'ноѣ тр'
 жѣо. вскрѣниа хѣа⁴⁾ ѿбразь пока
 5 зоуѣ⁵⁾. се сѣвѣтонос'на⁶⁾ палѣ хѣа.
 чѣса прочѣртаюѣ⁷⁾. се четвѣдѣ
 в'ноѣ вскрѣниѣ⁸⁾ лѣрево. плодѣ по
 снѣ .г днѣнаго вскрѣниа⁹⁾ хѣа. се
 в'торѣ прѣа ларь блвн се. сѣдеици
 10 мѣ въ т'лѣ ѿ сѣни смртнѣи. сѣвѣ
 тодав'ца хѣа¹⁰⁾ повѣданѣ. се адовоу
 разорению прѣа вниа блвн се. се
 оубо¹¹⁾ чѣси исплнѣнѣтъ хѣа всего
 мѣра. днѣ смртноуѣ¹²⁾ снлоу сѣвѣза
 15 въ. четвѣдѣнаго мртвѣца в'скрѣ
 шаѣтъ. днѣ прописоуѣтъ ѿбразь
 трѣсѣвѣт'лаго си в'скрѣниа¹³⁾. хѣа оуче
 ником' си ѿ всемоу мѣроу блвн се¹⁴⁾.
 четвѣдѣнѣннм' си¹⁵⁾ мртвѣцемѣ. днѣ
 20 блко на¹⁶⁾ пос'лоушѣсѣтво сѣбра се рѣ нѣуѣре
 ѣски¹⁷⁾ къ гровоу лѣревоу. да вѣв'ше
 снлоу блжнѣ ѿ вѣла на жнѣи ѿ на
 мртвѣхѣ. не¹⁸⁾ нач'ноуѣтъ глѣи ѿ
 ѣ знаменнѣ показа¹⁹⁾ намѣ. ти си
 25 коваѣ²⁰⁾ твориши. нѣ да вѣтъ снлѣ
 ѿ вѣла блжнѣ²¹⁾ ѿ готовѣи воуѣтъ. ѿ вѣ
 роу ѣти ѿмѣ на в'скрѣниѣ хѣа. тѣ
 мѣ чѣомѣ хѣте нарѣ²²⁾ паче оутѣри

1) похвала, 2) нѣтъ 3) прѣднечеть 4) хѣа вѣскрѣсннѣ. 5) по-
 вѣданѣ 6) сѣвѣтозарнаѣ. 7) прочѣртаюѣи. 8) вѣстаннѣ 9) вѣста-
 ннѣ. 10) ѿ извѣстѣла хѣа. 11) днѣ бо. 12) мртвѣноуѣ. 13) вѣ-
 станнѣ. 14) извѣнѣ. 15) снлѣ. 16) ѿ на. 17) нарѣдѣ жндовѣскѣ.
 18) да не. 19) показанѣ. 20) снцѣвалѣ. 21) вѣласть блжѣнѣю 22) паче
 нарѣда хѣте.

л. 221 б.

ти. ѿ оученикомъ творѣ ѿзѣѣ
 30 по¹⁾ с'воѣ в'станіе ѡтиде въ ѿѡ
 деѡ. да вез' него ст'ворит' се²⁾ смрѣ
 лѣрева. да рекоуть ѿко прией
 ниѣмъ ѿтерѣмъ³⁾. оумо
 ривъ ѿ пакы вьс'тави⁴⁾. нь
 35 да⁵⁾ вѡуть самовѣци смртѣи ѿ.
 ѿ погребениѡ ѿ вскрѣниѡ.
 ѿкоже ѿѡанъ ѿѡанъ ѿсно
 ѿсповѣдаѣтъ глѣ. ѿко вѣ
 ѿтеръ боле лѣръ в' вѣрданий.
 40 ѿгоже люб'маше г'сѣ. пос'ла
 с'тѣ же к' немюу сестрѣ ѿго⁶⁾
 глѣци. г'и ѿгоже любивши
 се воли. рѣ же ѿсѣ си воли
 з'нь ѿѣ къ с'мртѣи. нь ѡ сла
 45 вѣ вѣжнѣ да прославит' се
 сѣмъ вѣжнѣ ѿ⁷⁾. прѣвѣ же на
 томъ ѡѣ вѣвѣнѣ⁸⁾. ѿ глѣ
 оученикомъ си. лѣръ дроу
 ѿшь оу'с'пе. нь ѡдѣмъ къ
 50 немюу дѣ вѣвоу'жоу⁹⁾ ѿ. рѣ
 ше же¹⁰⁾ оученицы ѿго. г'и ѡ
 це оу'с'пе сѣмъ воу'тъ¹¹⁾. мѣ
 ѿѡхоу во ѿко ѡ оу'с'пени
 с'на глѣтъ. тѣа рѣ ѿмъ не
 55 ѡвниоуѡ се. лѣръ оумрѣ¹²⁾
 ѿ рауѡ се вѣ рѣ¹³⁾. да вѣроу'и
 мѣте ѿко не вѣхъ тоу. нь
 ѿдѣмъ к' немюу да вскрѣшоу¹⁴⁾.

1) си извѣстно творѣ. 2) стваряеть се. 3) ѿтеромъ. 4) ѿго
 вьс'тани ѿ пакы 5) ѿѣтъ 6) посласта же сестрѣ ѿго къ немюу. 7) ѿго
 радн 8) два дѣн. 9) вѣвоу'днѣмъ. 10) же немюу. 11) сѣсет се.
 12) оумрѣ. 13) вѣтъ дѣмъ.

- глаголюма близнець ¹⁾ ииѡ
 60 ѡскахоу тебе ѡбоденіе ка
 меніеѡмъ повити. па
 ки ли идешн тамо. ²⁾ рече же
 ісѡ не вѣ ли чѡ іе въ дѣи ³⁾. да ⁴⁾
 аще кѣто ходитъ ноцию по
 65 тѣкнетъ се. зане ⁵⁾ свѣтъ ли
 ра сего не вѣтъ. азъ іесамъ
 рече свѣтъ вѣселоу мироу да
 иже ходитъ по мѣнѣ не по
 тѣкнетъ се. си рекъ при въ
 70 виданіи ѡбръѣте и
 еже дѣи ѡмоуца въ
 гровѣ. срѣѣте же и марѣда
 и паде на ногоу іего глѣци.
 гни аще би зѣ была не би
 75 бра мой оумрѣлъ. нь вѣ
 мѣ іако еже просиши оу
 ба да ти вѣ. рече іен ісѡ вскрѣ
 нетъ бра твоѡ. рече іемоу
 марѣда. вѣмъ гни іако вѣ
 80 сѣриетъ въ послѣдніи дѣи
 на вскрѣніе гла іен ісѡ
 азъ іесамъ вѣскрѣніе и жи
 знь. тѣмо вѣроуи и оу
 зриши славоу вѣиѡ ѡ
 85 на же теіиши ѡтаи. и вѣ
 зѣва маріѡ сестроу сѣвоѡ
 и рече кѣ ней. оучитель зо
 ветъ те. ѡна же іегда оу

л. 221-в.

1) рече же Тома нарицаемъ близнецъ гни. 2) тамо идешн. 3) дѣѣ
 ли на десѣте годинѣ дѣи имать. 4) нѣтъ 5) іако свѣта нѣсть въ нѣмъ аще
 ли кто ходитъ дѣемъ, не прѣтѣкнетъ се. наі. далѣе нѣтъ листовъ

л. 221 г.

- слыша в'ста с'коро и по
 90 тече юдеи же пришь
 шии к ней. оутѣшити
 кѣю ѿ братѣ ѿ. видѣвъ
 ше ѿко с'коро в'став'ше и потече
 ѿзидоше по ней. м'нѣхоу во ѿк
 95 ѿдетъ на гробъ да п'лачет'се. ісѣ
 же видѣвъ кѣ плачецоу'се. и при
 шѣше юдеи с'нею плачеце се.
 въз'моути же в' себѣ ѿ просла
 зи се. ѿ ѿко не вѣды въпраша
 100 ше г'де положиште ѿ. вѣ же пеци
 и камень на ней лежал'ше. ѿви
 кѣ повелѣ ѿмъ камень ѿвалити.
 рѣ кѣмоу сестра оумер'ша маріа.
 гѣ юже с'мр'днѣ. д' дѣи ѿмѣ
 105 мр'тевъ. ісѣ же рѣ в'сакъ во вѣ
 роу'ей въ мѣ. оумр'етъ па
 ки ѿживѣ. т'кѣмо вѣроу'ѣ ѿ оу
 з'риши с'лавоу' б'жнѣ. нѣе во при
 дохъ да живѣи и мр'тѣвѣи
 110 ѿвалю. рѣ же кѣмоу вѣроу'ю
 гѣ ѿко ты кѣси хъ сѣбѣ б'жнѣ. во
 лею въ п'ль ѿвалѣк'се на рѣ. да ѿ
 соу'цнѣи въ т'мѣ вѣтъ сѣбѣ. ісѣ
 же ѿбразъ показанѣ намъ. да ѿ
 115 нѣснаго в'жнѣи просити в'сако
 го даннѣи. ѿ възвѣѣ н' нѣбо ѿчи
 с'вон ѿ рече. вѣлгодароу' те ѿче
 ѿко в'сѣгѣ мене послоу'шаѣ
 ши. нѣ нѣи народъ рѣ рѣхъ прѣ
 120 стоѣщаго. да ѿ си вѣроу' ѿ
 моу' ѿко ты мѣ пос'ла. Си рѣ
 ѿ въз'пи г'лѣмъ великѣмъ ѿ рѣ.

- лазаре греди вънь ѡвнѣ прѣтъ
 мь тѣмь глѣмь мѣтвѣцѣ вѣста.
 125 ѿ повелѣ іѣсъ разрѣшити іѣмоу
 с'везан'нѣ ѿ роуцѣ ѿ нозѣ іѣго.
 нарѡ же прѣстоіѣцѣ видѣше
 чіѡ днѣноіѣ ѿ в'сѣхъ іѣдинѣмъ оу
 сты вѣзаше х'валоу боу глѣше.
 130 въ истинноу сѣмь вѣжѣ іѣ съ. ѿ вѣ
 роваше въ нь. старѣй же в'раг'
 днѣвоу. вѣз'ва ѿзъ сѣрца сѣпр
 тнѣ'нымъ. іѣко ѡцѣ сѣмь не оу
 мѣе. то вѣ мирѣ вѣровати въ
 135 нь нѣмъ. тѣмъ събрав'шесѣ ѡрхъ
 іѣрей к'ниж'ници. сѣмь творѣа
 хоу. іѣко не іѣдиноу іѣса оуби
 ти нь ѿ лазарѣ. зане м'нози
 іѣго рѣ вѣроваше въ х'а. Того
 140 ли рѣ законооучителнѣ вѣсте
 безакон'ници. да на законо
 дав'ца вѣстасте. зане ви ѿвѣ
 ѿзъ работы іѣгуп'ѣскіѣ. ѿ мно
 зѣмъ каз'нямъ показа фара
 145 ѡна. зато ли злѣмъ сѣмь твори
 те ѡ безакон'ници. зане вы сѣ
 зѣмъ море провѣ. ѿ въ поустѣмъ
 прѣпитѣ іѣдию нѣною. нѣмъ
 ли іѣго лѣца нарицаѣши ѡ прѣ
 150 стоуп'ниче. зане ти мѣтвѣце въ
 с'крѣшаѣть. ѿ іѣсцѣленнѣ вѣсѣ
 творить. зато ли глѣши лѣжѣ іѣ
 іѣгда ти ман'ноу съ нѣсъ поу
 цаше тѣмъ благослав'лаше ѿ.
 155 не с'тидѣши ли се законо
 прѣстоуп'ниѣмъ родѣ іѣурѣй

с'кий в' хвалы мѣсто ковь
 ковешн на т'вор'ца с'воѣго.
 ѿгда ти пѣбаше х'валоу и
 160 чѣ възѣти ѿмоу. видеци
 мртвце въстав'ляюща. сѣ
 пнѣ прос'вѣщающа. в'сѣхъ
 ѿз'гонеца. волѣз'ни в' саки
 исцѣляюща прии'шша сп'хъ
 165 ти рода члвчѣ. нъ ѿстави
 мь ѿиудейскоѣ везоу'лине.
 лѣрево бл'говѣрнѣ да пох'ва
 лимъ. лѣрь въ прѣтмоу дх'оу
 жилище. лѣрь краснаѣ лѣт'
 170 расаѣ в'жнѣ сѣ лѣрь с'тр'до
 точ'наѣ капаѣ прѣмоудрѣ
 в'жнѣ. лѣрь источьникъ бл'г'
 дѣти дх'ов'ниѣ. лѣрь неоу
 ведающн цвѣт' раискаго сада
 175 лѣрь ѿбопар'ны ѿрьль вни'
 неѣ прѣмудрѣ. лѣрь ни
 целюв'ноѣ скровнице в'жнѣ
 принѣтиѣ. лѣрь в'торнѣ прѣ
 днече сѣдецимъ въ т'лѣ
 180 ѿ в'сѣхъ с'мртнѣхъ. лѣзѣ
 ѿдоеѣ снаѣ гор'кий пос'ра
 м'никъ. лѣрь х'оу слакнѣ
 въз'люблен'никъ лѣрь
 прѣвъ проѿраз'никъ три
 185 днѣномоу х'воу в'скр'снѣ. лѣ
 рь с'вѣтозар'ны аг'лѣмъ причѣ
 никъ. лѣзарь ѿиудеѣмъ го
 р'кий ѿбл'нникъ, ꙗкоже ви
 дѣв'ше народи чет'врѣднѣ
 190 в'но ѿз' мртвѣхъ в'скр'ша. вѣ

- роваше бѣи. ѿ чѣ пѣноуію
 тѣвореще ꙗко тѣворѣцоу сѣвоіе
 моу. ѿвѣи ризы сѣоіе по поу
 ти поустѣлахоу. друзи же
 195 вѣтѣи ѿ дрѣвѣ рѣжоущѣ.
 съ мѣлѣици вѣпѣахоу. вѣ
 сѣловѣнь гредѣи въ ѿмѣ гнѣ црѣ
 ѿсѣвѣ. вѣ вѣшнѣи сѣа ѿ на зѣ
 мѣли мирѣ. вѣвѣнѣи прише
 200 ѿвѣновѣти ѿтѣво члѣчѣсѣ коіе.
 ѿ сѣпѣти погнѣишааго ѿсѣа
 ѿна. вѣ вѣшнѣи сѣа вѣнѣмоу
 вѣ трѣ сѣовѣствѣи коуіи по ѿ
 цоу ѿ сѣоу ѿ сѣмоу дхѣоу ѿнѣ.

II.

Поученіе въ недѣлю цвѣтную.

(См. выше, 14, л. 230).

И это слово встрѣчается съ двумя, нѣсколько расходящимися началами. Съ началомъ какъ въ нашей рукописи оно находится:

1) Въ *Сборникъ* XIV в. библ. Троицко-Серг. Лавры № 39 (2021) л. 55. Тутъ одно начало. Въ этомъ-же сборникѣ находится и слово о блудн. сынѣ (3) л. 1, и въ нед. сыропуст. (5) л. 55, и похв. прор. Іліи л. 181.

2) Въ *Измарагдъ* XVI в. той-же библ. № 204 (1026) л. 287. Въ немъ же и слово на пасху (20) л. 289.

3) Въ *Синаксаръ* съ поученіями въ праздники тріоди XV — XVI в. той-же библ. № 404 (315) л. 44. Тутъ-же и слова на пасху (20 и 22) л. 68 и 73 и на пятидесятницу (29) л. 118.

4) Въ *Прологъ* 1562 года той-же библ. № 724 (1735) л. 584. Изъ нашихъ словъ тутъ три: на пасху (20) л. 590, на вознесеніе (26) л. 606, и на пятидесятницу (29) л. 611.

5) Въ *Сборникъ* XVI в. той же библ. № 787 (1907) л. 23. См. выше I 8.

6) Въ *Сборникѣ* словъ XV в. Румянц. Музея № 406: «л. 201. *Етоже днь подченіе в постѣ и в четверодѣтїи ѿ лазари*». См. выше I 9.

Нѣсколько иное начало находимъ:

Въ *Сборникъ* словъ Синодальной Библ. № 231 (220) См. выше I 11. «Л. 206. п. В нѣю цвѣтнѣю на вхѣдо во іерлѣи ѿ нашего іса хѣа поученіе іѡанна на златѣуставѣ. Нач. Іѡкоже пѣчинѣ моря постнаго времени прендѣхомъ. Краткое, простое слово, д. б. русское».

8) Въ *Златоустъ* Тверск. Музея № 29 (3100). См. выше I 18. «Л. 197 об. К нѣ" цѣѣ, в'хѣ во їерлмъ на стрѣ въандію, га ншего їс х'а, поученіе іѡана златау'стаго, гї блген ѿ». Съ примѣчаніемъ автора описанія «Вѣроятно, русское».

9) Въ *Златоустъ* собранія Ундольскаго № 533. л. 153. См. выше I 15.

10) Въ *Измарандъ* того же собранія № 543 л. 93. См. выше I 17.

11) Въ *Златоустъ* Троицко-Серг. Лавры № 144 (1906) См. выше I 13.

12) Въ *Златоустъ* той же библиот. № 142. л. 152. См. выше I 14.

13) Въ *Сборникъ* библиот. Общества Люб. Древн. Писъм. CLXXXV (5461) См. выше I, 10. «Л. 236. В поѣ стрѣтное нѣли на оутрени сло іѡа злау'стаго. Нач. Ико во пучинѣ моря».

14) Въ *Сборникъ* XVII в. той же библиотеки № CCXXXIV (5129,—II томъ опис.): «л. 80. В нѣ цѣѣн'ю в'хѣ въ їерлїи на стрѣ вѣндю га ншега. їс х'а, поученіе іѡа злау'стаго. блгослови ѿ Нач. Икоже пѣчина моря постное врѣмя прендохѣ. Славянскій текстъ въ *Златоустникѣ* л. 162 об.—164 об. Отличіи отъ изданія нѣтъ». Въ немъ еще два слова нашей рукоп.: въ нед. мясоп. (4) л. 5, и о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 43.

Изъ этихъ указаній видно, что это слово во всѣхъ рукописяхъ, за исключеніемъ одной (6), приписывается *Златоусту*, и что оно такъ и напечатано въ *Златоустникѣ*. Предположенія же Горскаго—Невоструева и М. Сперанскаго, что оно не *Златоустово*, вѣрны, а что оно именно Климентово можно убѣдиться на основаніи слѣдующаго:

1) Оно совокупнымъ своимъ составомъ и содержаніемъ очень напоминаетъ извѣстныя слова Климента.

2) Изъ 14 рукописей оно находится въ 9 вмѣстѣ съ предыдущимъ словомъ (5—13), въ 3 съ другими словами Климента (2—4) и только въ 2 безъ словъ Климента (1 и 14).

тоже стрк. 109, 156, 248:
и Похв. Зах. 29.

здѣсь стрк. 18:

III стрк. 151:

изр' ци на вѣ ѿ пррче и рци на мь.
К'то сын ѿ греды въ нмѣ гнѣ.

изыасни же оубо и рци на мь
ѿ прроче: к'то сын кетъ греды
и ѿ коу.

20:

III 80:

не с'лишиши ли пррка исано
ѿ нем' въпиюца и глагола: се
дѣла въ чрвѣхъ прикметѣ и ро-
дитъ снѣ и нарекутъ нмѣ
кмоу кмоу чмоу чмоу. еже к
сказаню с нами бѣ

также рѣ исана ѿ немъ се
дѣла въ чрвѣхъ прикметѣ и
родитъ снѣ и нарекутъ нмѣ кмоу
кмоу чмоу чмоу. еже к сказан-
ю с нами бѣ.

Похв. Зах. стр. 29:

и пакы тоже исана рѣ се дѣла
въ чрвѣхъ принимаетъ и родитъ
снѣ и нарекутъ.....

28:

Похв. Іов. Крест. 391:

тын ѿ рожден се изъ ѿца
безъ мѣре прѣже вѣхъ и пакы
ѿ ден прѣтне безъ ѿца на
земан.

того рѣство ѿ невъзможно
оумоу члѣчу изъреши. еже
имать прѣвѣчное вѣ мѣре изъ
ѿца на нѣсн. вѣторое же на
дѣла пришествие на земан
безъ ѿца ѿ дѣви прѣтне.

тоже и стр. 390.

31:

III 19.

сь ѿ вскрѣны лѣри вѣчера. че-

вѣчера во гѣ ншѣ исоу хъ

тири дни юже намоуца въ четвъртїнаго лѣзрѣ мѣтвца
гровѣ. вѣскри.

тоже и стр. 41.

43: Похв. Кл. 72:

добронилин цѣтци цѣтцы добронилин.

См. ниже параллели и изъ другихъ словъ.

Въ нѣ цѣт поученнїе ѿчѣ бл.:

Братнїе прѣп'лоуѣше ѿко мо
р'скоу ю поучиноу пѣноіе се те
ченнїе желаннаго пристани
5 ца зрѣше. пѣнѣ вѣщши
прїимѣмъ. съмъ лѣнонъ
ѿтрѣше ѿ себе и ѿ чюдеса гни
хъ на чюдеса днѣ наї прѣйдѣ
мъ. наставашѣмъ глѣ ншн
10 мъ блѣ. вѣчера во лѣреволѣ въ
станнїемъ оуднѣаше се. съ ма
р'дою и марнїю. почѣноу ю х'ва
лоу ѿко влцѣ припѣюше при
несѣмъ ѿмоу. днѣ же нез'лоби
15 ви младенци. с' вѣтвѣмъ тоѣ
х'а срѣтають. въпнѣше и глѣ
ше влѣвѣ гредѣ въ ѿме гнѣ въ
гѣ ѿви се намъ. ѿзрѣци ѿвѣ
ѿ пррѣ и рци намъ. к'то съи
20 ѣ гредѣ въ ѿме гнѣ. нѣ не с'ли
шши ли пррѣка ѿсѣно ѿ немѣ
въпнѣша и глѣца. се двѣ въ
ч'рѣвѣ прїемлѣ и родить снѣ.
и нарекоутъ ѿме ѿмоу км'ма
25 ноуна. кже ѿ сказанно с' нами въ. т

- ѿ сышль съ нѣсъ на рѣ. и ѿвѣ
 ницаль волею. да ми нице
 тою ѿго ѿвѣтиа се. тыи ѿ ро
 жей се изъ ѿца без мѣре прѣже
 30 вѣхъ. и пакы ѿ двѣхъ прѣтихъ бе
 зъ ѿца на землі. съ ѿ вскрѣ
 вы лѣрѣ вѣчера четири дѣи ю
 же имоуца въ гробѣхъ. съи ѿ при
 шѣды въ име гнѣ. на него же
 35 вѣчера безаконіи имѣдѣи въ
 славѣ мѣсто заветѣи ѿти
 выше. свѣтворѣху оуби
 ти ѿго. и не тѣмъ того самого нѣ
 и лѣрѣ. понеже мѣнози ѿго рѣ
 40 вѣрѣваше въ нѣ испѣвѣда
 юще ѿго бѣ жива. томоу же
 дѣнь земліа радости испѣнъ
 ши се. до вѣровѣниа цѣѣци
 поу постилаѣтъ. и члѣки на
 45 радѣ съзнаѣтъ. вѣтѣниѣ до
 вѣрѣнаго маслинѣа пригѣ
 вѣвши. вѣрѣи срдѣа хвала
 ми испѣнѣюци. пѣли
 въсѣпѣти. вѣвѣнь гредѣ въ и
 50 ме гнѣ хѣ црѣ и бѣ ншѣ. вѣве
 нь гредѣи на смѣть¹⁾ и разъ
 дроушѣти црѣте ѡдово. и
 изводѣти пѣлѣники дрѣжи
 миѣ ѿ прѣваго ѡдама. въ прѣ
 55 испѣнѣхъ землі. того ради
 пѣвѣнѣѣтъ се на смѣть волѣниѣ

 1) смѣть?

крѣтомъ хотѣ пронзѣти срѣ
дѣлю. и ѡживити оумрѣше^о
того во крѣста да намъ ѡроужїе
60 на противѣніе враги да тѣ
мъ знаменающе се и льсть кѣ
е соу разоримъ дрѣвомъ во бѣ
хомъ не пали ис породы. дрѣ
волѣ же крѣпимъ възводѣ ни
65 пакы хѣ въ прѣвое мѣсто тѣ
мѣ же глѣмъ вѣвѣнъ гредѣ вѣмѣ
гнѣ. бѣ гѣ на стрѣти волнѣ.
тѣмѣ во стрѣти еси вѣроу
цѣй споутѣ сее. ѡ хѣтѣ ісѣ гнѣ на
70 шимъ. кѣмоу же кѣ слѣ е вѣки.

III.

Второе слово въ недѣлю цвѣтную.

(См. выше 15, л. 231 а).

Это слово уже несомнѣнно Климентово, и если высказанное предположеніе вѣрно, что предыдущее слово также его, то мы имѣемъ интересный фактъ, что Климентъ писалъ не одно, а два или больше словъ, на одни и тѣже праздники; тоже самое можно сказать, какъ увидимъ, и относительно словъ на пасху. Это слово — второе, въ которомъ Климентъ называется епископомъ величскимъ. Безъ имени Климента или со именемъ Іоанна Златоустаго мнѣ оно встрѣтилось въ слѣдующихъ рукописяхъ:

1) Въ *Сборникъ* словъ Библ. Серб. Корол. Академіи Наукъ № 86 (19) л. 86 б. *См. выше I 2.* Въ изданіи ниже подведены варианты по этой рукописи.

2) Въ *Златоструй* Петр. Публ. Библиотеки *См. выше I 1.* «Л. 104. Глаголю стго Иоана Златоустаго на сеѣтоноснѣю нѣлю».

3) Въ цвѣтной тріоди Хлудовскаго собранія № 135. *См. выше I 3.* «Л. 87 об. Глаголю на цвѣтоноснѣю нѣлю».

4) Въ *Сборникъ* словъ XVII в. того же собранія № 170: «Л. 118. слово е нѣлю веретнуоу, глава ѿд.» Въ той же рукописи и слова на вел. субботу (19) л. 167, и на пятидесятницу (28) л. 26.

5) Въ *Златоустъ* 1620 г. собранія Ундольскаго № 537. «Л. 513 об. Въ нед. цвѣтную. слово I. Злат.—поученіе на пользу слушающимъ христіаномъ». Въ немъ-же и слово на благовѣщеніе (10) л. 547.

В'нѣ цѣѣ сло стго кѣ
 мен'та ѣппа велич'скаго. ѿ
 с'рѣтени х'еѣ ѿ млаи'ць. вѣк.:. 1)

- Днѣ съзиваѣт' ни б'ратнѣ свѣ
 5 тозар'ны павѣль 2) апѣ. на ра
 до дх'в'ноу ю. велегано в'пнѣ
 ѣ глѣ. рау'йте се ѿ гн'и всег'да 3)
 ѣ пакн 4) рау'йте се. с'мол'реннѣ
 вѣнѣ се 5) в'сѣмъ члѣкомъ разоу'
 10 м'но да воудеть' гѣ б'лизъ да
 ни ѿ чесомъ же не п'цѣте се. нѣ
 понае'млющѣ помъ 6) ѣ 6) добри
 ми дѣлеси. днѣ днѣ моуж'ски
 прѣпоисав'ше чрѣсла с'воѣ вѣ
 15 здр'жаннѣмъ. ѣко нез'ловни 7)
 дѣти. по дх'в'нихъ вѣщѣ послѣ
 доу'имъ 8). ѣ чюдъ кѣ во'шнмъ
 чюдсемъ т'цно пѣвнжнмъ се.
 в'чера во гѣ ншъ і соу хъ чет'врѣ
 20 днѣнаго лѣрѣ мртвца в'скрѣ 9).
 блговѣр'ны дшѣ чюдси 10) вѣз'весе
 ли. а заовѣрна ѣ законпрѣ
 стоуп'на с'вора жидов'ска ѿблн
 чаѣтъ разарѣѣ 11). с'войми ѣмъ
 25 дѣт'ми пррство дѣо съвр'шаю
 ире 12). ѣкоже рѣ ѣзъ оустъ млада
 п'чь 13) ѣ съсоуцнѣ с'вр'шнмъ ѣси х'
 валоу. врагъ твоѣ рѣ разрѣу'
 шнши ты 14) врага ѣ мѣннѣ. си

1) На цѣѣтносноу ю ѣ, слово. блн ѿѣ. 2) нѣтъ. 3) вѣпнѣ в'сег'да.
 4) пакы рекоу. 5) се вѣнѣ. 6) нѣтъ. 7) нез'ловнѣмъ. 8) вѣскѣ-
 доу'имъ. 9) мртвца вѣскрѣшъ лавари. 10) чюдси дшѣ. 11) жидов'-
 ска ѿблнчаѣ ты ѣмъ раз. 12) съвр'шаю. 13) млада п'чь. 14) нѣтъ.

- 30 рѣчь диявола. тѣ бо ѿ врагъ
чести нѣи и приѡверѣт'
никъ пагоубѣ¹⁾. ѿже пльти
мѣнѣше сѣдолѣвѣ¹⁾ тою же
попрани сѣмѣхоу зримъ ѿ.
35 възвѣк' во плѣть на се гѣ²⁾ нѣшъ
ис хѣ³⁾. смѣреннѣмъ сѣвоимъ.
мѣного кѡучае поуѡ главоу ѿ
го сѣтръ. и корѣ испровѣ же ѿ
рѣ³⁾ же³⁾ глѡ³⁾ дрѣжимѣ имъ дѣше
40 въ адѣ. заклапи ѿго и верѣѣ.
разверѣ въластнѡ⁴⁾. четѣ
рѣдѣнаго мѣртваца вскрѣи лѣ
рѣ⁵⁾. ѿюже радѡю испльнѣ
ше се вѣѡтивнѣ дѣти. сѣва
45 ѿемъ прѣтекоущѣ въпнѣхоу
ѿмоу⁶⁾ ѡсанѣна въ вѣнѣ блѣ
нѣ гредѣи црѣ ѿслѣвъ въ ѿме гнѣ⁷⁾
потресе же се въ грѣ глѣ. Кѣто сѣ
ѿ⁸⁾ ѿ гредѣи въ ѿме гнѣ и ѡ коу. к'
50 то ли ѿ црѣ ѿслѣвъ. Толѣма же⁹⁾ вѣ
хоу завѣстнѡ ѡмрачени. ѿ
по вѣсе дѣи чѣтоущѣ. въ законѣ
и въ прѣцѣхъ. ѡ приходѣ ѿго
плѣтнѣмъ ѿже нѣ рѣ¹⁰⁾ сѣдѣѣ.
55 и видеѣи ѿго¹¹⁾. по сѣтѣ ихъ чѣдѣ
творѣца. ти не приѣмахоу¹²⁾
ѿго. слѣпнѣ видеѣи просѣвѣ
цаѡцаѡца¹³⁾ (!). и¹⁴⁾ недоужнѣ

1) погнѣѣан и ѿже пльти мѣи сѣ прѣдолѣвѣ. 2) ко ю на се гѣ бѣ. 3) нѣтъ.

4) властнѡ разверѣ.

5) четврѣднѣна соущѣ мѣртваца лазарѣа вѣскрѣи

6) ѿмоу. въпнѣхоу

7) въ ѿме гнѣ црѣ ѿслѣвъ.

8) кто оуѣи сѣи.

9) ко 10) дѣлѣма

11) и.

12) приѣмахоу.

13) просѣцаѡца видеѣи.

14) нѣтъ.

- йсцѣлаюша. вѣсн¹⁾ изгоне
 60 ца¹⁾ мртвце²⁾ вѣскршаюца. пѣ
 же и³⁾ чете рѣдѣнаго лѣрѣ ви
 деце вѣставлена. глѣхоу кѣ
 сын іе. и хже своѣ чѣда ѡвѣи
 чаахоу. бѣзарнима ѡчиима
 65 видеце⁴⁾ іего. іако на хероуви
 мѣ сѣдеца на жрѣбѣти ѡ
 с'ли. вѣпниахоу іемоу с' вайіе
 мѣ прѣтекоуце и⁵⁾ глѣце.
 Осанна в' вишнихъ бѣвень гре
 70 ды вѣ іаме глѣ вѣ гѣ іави се на
 мир' на земли и сла вѣ вишній.
 ѡвѣи же ѡ нарѣ. ризи своѣ по
 стилаахоу по поути. а дроу
 зи ѡ дрѣвь⁶⁾ ломеце. поути кра
 75 шахоу прѣ нимѣ. ѡвѣи оубо и⁷⁾
 глѣахоу іако прркъ съ⁸⁾ прииде вѣ
 іаме глѣ. а дроузи рѣше си з'на
 менниа нѣсоу пррча⁹⁾. нѣ вѣ іави
 се вѣ члѣчѣ ѡврѣ вѣлѣс'ти
 80 вѣ своѣ вѣжтво. іакоже рѣ іса
 іа ѡ немѣ Се дѣаѣ вѣ чрѣвѣ
 приѣмлетъ¹⁰⁾ и родѣи снѣ и наре
 коу іаме іемоу іем'manoу'иль.
 іеже іе сказаіемоѣ с' нами бѣ.
 85 и пакѣ тѣже вѣ на земли іавѣ
 и сѣ члѣвкѣ поживе. тѣи іе. вѣ
 істинноу гредѣи вѣ¹¹⁾. іаме глѣ. ѡ
 санна споу дѣѣ¹²⁾. пристоуп'ль

1) нѣтъ. 2) мртвцы. 3) паче же сего. 4) прозреше. 5) прѣдн-
 текоуци іемоу и 6) вѣтвие ѡ дрѣва. 7) нѣтъ. 8) нѣтъ. 9) дроузи
 глѣахоу ни знаменниа соутъ пррочскіа. 10) принимать. 11) гредѣи вѣ истинноу
 бѣвѣи вѣ. 12) дѣвоу.

- ше же к' немому архіерей рѣше.
 90 не слышиши ли что глѣютъ.
 ѿѣ¹⁾ ли¹⁾ ти¹⁾ теш'ко¹⁾. ꙗко¹⁾ вѣ¹⁾ сла
 вному¹⁾ ѿмни¹⁾ ѿн'же рѣ ѿи сѧ
 шоу. нѣ ѿбаче дѣе снѣ оумл'
 чѣ. то каменнѣ възъпи
 95 ти²⁾ пѣ. ѿни же завно тѣ
 кою ѿдр'жали соущіе. сѣѣ
 т'ворѣахоу оубѣтѣ³⁾ ѿго. ꙗко
 да не тѣко ѿса оубѣтѣ ѿдиного⁴⁾
 нѣ ѿ лазарѣ. зане мнози ѿго
 100 рѣ вѣровахоу⁵⁾ вѣнѣ ѿ сло'сѣмъ
 хоу ѿ вѣ сѣѣ ѿго ѿдоущіе. ѿвѣ
 цюю хвалоу с' младен'ци възъа
 юще ѿмоу⁶⁾ ꙗко вѣу ѿ црю весь
 мртному⁷⁾. тѣм' же ѿ мѣ бра
 105 тнѣ. старнѣ ѿравн ѿ ѿбичаѣ
 ѿвр'г'ше⁸⁾. незлобнѣ мѣланец'
 хвалоу вѣс'пріймѣть. ѿ с' прро
 комъ дѣдомъ ѿв'цюю ѿѣ вѣс'
 понмѣ⁹⁾ рекоуше. вѣвѣн грѣй в'
 110 ѿмѣ гнѣ вѣ гѣ ѿвѣи се намъ. не
 сѣѣ во ни дѣлѣ прѣ сѣти ѿа. нѣ
 самъ прѣвѣч'нѣ сѣѣ вѣжнѣ. сн
 ѿ вѣ дѣрѣх' ѿчѣ нераз'дѣл'но прѣ
 но. снѣ к' намъ пѣлѣ прѣѣмѣ.
 115 вѣсѣмѣн'но ѿ дѣн прѣтѣѣ. ѿ
 чнѣѣѣѣ на рѣмоу хероуѣнмоу¹⁰⁾
 вѣнмоу. ѿнѣ же ꙗко на прѣѣтѣ
 лѣ ѿнѣѣѣ на жрѣвѣти ѿсѣн¹¹⁾

1) нѣтъ. 2) възъупити. 3) ѿ оубѣтѣѣѣ. 4) ѿдиного оубѣтѣѣѣ.
 5) вѣроваши. 6) възъающе ѿмоу сѣ дѣтми 7) вѣсѣмѣртному. 8) ѿврѣгоуше.
 9) възъупнѣмѣ. 10) хероуѣнма. 11) ѿсѣн.

ѡзѣдѣть. нечѣтѣи скѣс'киѣ.

- 120 хѣте ѡчѣтити рода зѣмляно¹⁾.
 ѡ свр'шаніѣ прр'ченна прр'кѣ дре
 ѡле. рѣ во захаріи ѡ немь²⁾. рау
 ѡ се дыши сиѡнѣ. проповѣ
 жь³⁾ д'ци иер'лимова. се⁴⁾ цр'ь т
 125 вон грѣтѣи сѣде на арминѣѣ
 ѡ жр'ѣв'ци⁵⁾ младѣ. Оле стра
 ш'на тайна. Оле прѣдне'ниѣ
 веци. цр'ь цр'мь ѡ гѣ гдѣвоу
 юцимь. страшнѣ сы весп'ль
 130 нѣмь силамь. ѡ вѣсѣмь ней
 зыг'лан'нѣ вѣжтвомь. въ коли
 ко с'мѣреніѣи ѡ кротость пріѣ
 ѡмѣѣ прѣс'толь нероукотѣ
 ренѣи страшнѣи ѡ живѣотнѣи.
 135 четворозр'аннѣи ѡ шестокрилан
 хероувимнѣи ѡ серафимнѣи. ѡ на
 тѣх'ъ виноу славимь непрѣ
 стан'но. трѣтимнѣи гласнѣи. т'⁶⁾
 ѡна ѡко прѣ члѣв'къ на жр'ѣве
 140 ти ѡсли⁷⁾ ѡзѣдѣть. поч'то поне
 же члѣв'къ ѡспаде цр'скаго сана.
 приложи се с'котѣх'ъ нес'мѣсь
 ни х'ъ ѡ оуп'ови се ѡмь. дѣлан
 скѣонимнѣи⁸⁾. да того рѣ приде к'
 145 болецимь вѣрѣ. къ п'лѣн'ниѣ
 мь с'вободителѣ. къ ѡмраче
 н'ни мь грѣхн прѣсвѣтитѣ.
 къ сѣдецимь въ т'мѣи ѡ⁹⁾ сѣни⁹⁾
 смртнѣи⁹⁾ сл'нце правѣноѣ.

1) ѡ неч. ск. зѣмляна 2) прор'ченна древлѣ прр'кѣ си творитѣ. рече бо захаріемь. 3) проповѣдан. 4) себо. 5) арминѣѣи ѡ жр'ѣв'ци. 6) трѣстѣмь гласомь ѡи ѡи. 7) ѡсли. 8) скѣт'скимнѣи. 9) нѣтъ.

- 150 николѣже не заходе. къ мр'
твѣмъ жнеѡ вѣчѣни. пасѣти
рь истинѣни а не лѣтеле. оу
пасѣти хоте ѡбратити. не
исла тѣмо нѣ ѡ все ѣзники за
155 влоужшеѣ прѣлѣстнѡ. т
го рѣ пррѣкъ прозрѣ рѣ. влѣе
нѣ гредѣ въ ѡме гнѣ. ѡзыѣ
сѣни же оубо ѡ рци намъ¹⁾ ѡ пр
роче. К'то сѣи ѣсть гредѣ²⁾ ѡ
160 ѡ коу. прѣни оубо рѣ³⁾ страшѣ
схѡ ѣго. ницимъ же ѡветѣ
ни изрѣнѣ⁴⁾. ѡже сѣ нѣв слѡ сѣ⁵⁾
безначельно ѡ прѣвѣчѣно. вѣ
ѡ вѣ свѣтъ ѡ свѣта. реки⁶⁾ а
165 реуле ѡко ѡ плода чрѣва т'
воѣго посаждѣ на прѣстолѣ
твоѣмъ. ѡ въ црѣствѣ ти за
стоупити ѡ исправити⁷⁾ ѣ.
соудомъ ѡ правиною⁸⁾. ѡ селѣ
170 н вѣки. О томъ во рѣ ѡсайѣ.
ѡидеть жезлъ ѡс корене ѡсѣе
ѡва. н цѣѣ ѡ корене⁹⁾ ѡидѣ.
тъи ѣ гредѣ въ ѡме гнѣ. вѣ¹⁰⁾ сѣ
въ ѡме вѣжѣ. сѣ въ ѡме ѡчѣ.
175 влѣвѣ гредѣ въ ѡме гнѣ. вѣ на
днѣвола црѣ на лѣтеле. разрѣ
шитѣ¹¹⁾ вѣрага ѡ лѣнника. вѣ
ѣти а лѣнника пагоувѣ. въ
ѡспрѣ аглѣскимъ силами сла

1) оубо намъ н изрѣци тѣмъ. 2) гредѣ въ ѡме. 3) сѣти. 4) никомъ
жѣ не ѡветѣ н неизречѣнѣ. 5) сѣ. 6) реки. 7) исправитѣ, ѡс н за-
стоупитѣ. 8) правдою. 9) ѡ него. 10) вѣ. 11) разрѣшити.

- 180 вимъ¹⁾. а низоу с' младаѣци ва
 иѣмъ²⁾ въс'хвалѣмъ. Тѣ
 мъ оубо и мѣ братиѣ млада
 и'цель оуподѣи се. в'соу³⁾ зѣ
 боу ѿриноу'ше ѿ себе. нез
 185 ловивн рѣ⁴⁾ и правн прилѣплѣ
 хоу се м'нѣ. приближил'се
 оубо доверодѣтѣльмн къ
 боу чтеце се днѣ (= днѣ) днѣ. го
 мѣ и мѣтѣнею⁵⁾. пѣ во дшѣ
 190 и тѣло чтитъ⁶⁾. а мѣтѣни
 въпер'ши⁷⁾ оумъ на нѣо възъ
 носить. и виш'нимъ силѣ
 ѿвѣр'ника⁸⁾ ствараѣтъ.
 мѣтѣника и пѣ добра пособ'
 195 ника⁹⁾ нѣста. на против'наго
 вѣса. тѣма оубо въ ѿроуж'
 шѣ подвиг'ним' се¹⁰⁾ тыц'но. въ что
 тѣ прѣвнѣающе¹¹⁾. прѣпрово
 дити сиѣ днѣ пѣниѣ¹²⁾. аще ли¹³⁾
 200 к'то волѣзѣни рѣ ѿпаде¹⁴⁾ начеть
 ка. или лѣпѣю ѿдр'жимъ.
 и сластолюбивѣмъ раслав'ля
 ѣ се¹⁵⁾. не въс'хотѣ выити въ
 чтоот'ноѣ поцеппѣ нѣ чрѣ
 205 в'ним' се ласкомѣст'вомъ въ
 давъ ѿпаде ѿслабѣвъ¹⁶⁾. тѣ
 поитѣ нѣа съ в'сею крѣпѣю
 пѣвнѣ с'вой т'цно¹⁷⁾ ѿви. мѣ се

1) славима. 2) младаѣцы съ ванимъ. 3) оубо младаѣнцемъ и мѣ бра-
 тнѣ подобим'се всакоу. 4) бо рече. 5) мѣтѣною. 6) мѣтѣнѣаѣтъ.
 7) мѣтѣнѣа вълѣрѣши. 8) съмѣтѣни. 9) помощника. 10) се оубо.
 11) нѣтъ. 12) постѣнѣа днѣ. 13) аще же. 14) ѿпадетъ. 15) сла-
 бит се. 16) чрѣвнымъ ласкредѣмъ се въдавъ ѿслабѣтъ. 17) тыцѣнѣ.

- оуподѣнѣти се а҃ѣ чѣ наѣтымъ дѣ
 210 лателемъ въ виногра. да прии
 мѣ рав'ноуію¹⁾ мѣзѣу. ѥ стрѣмъ
 хѣомъ подолѣнѣти се до нѣи боу
 деми²⁾. тѣмъ не ѡслабѣимъ
 братіи³⁾. нѣ с'кроуш'ше сѣа свѣа⁴⁾.
 215 съ оумлѣннѣмъ припадѣмъ
 къ милосѣрнѣи вѣи. іѣ во бл҃гъ.
 ѥ дълготрѣпанъ ѥ кротокъ.
 каіѣ се ѡ злобахъ ѥишихъ. не
 хоцетъ во смѣрти грѣш'нико.
 220 нѣ покаіниіе нѣи жѣтъ. не
 хоте да⁵⁾ к'то ѡ на погнѣнетъ
 да⁶⁾ в'си покаіниіемъ ѡчтне
 ше се к' немоу пакѣ да⁷⁾ въз'вра
 тимъ се. не поноситъ во истин'ни
 225 мъ подникомъ прѣви⁸⁾ грѣховъ
 на слано приѣмлетъ подѣнъ
 ихъ. бл҃гъ во іѣ скроушен'нихъ
 сѣцемъ. роуцѣ прострѣтъ д'
 р'же. ѡп'хоупаіѣ⁹⁾ истин'ниіе
 230 іѣго подниіи. с'пѣхъ люве подѣи
 ж'ниіи прѣи ѥ вторѣи ѥ послѣ
 ниіи. замоудѣниіа¹⁰⁾ жѣ ѥ подѣи
 га. порѣниіе дѣри ѡверъзъ. въ
 хоженіи нѣго жѣтъ¹¹⁾. тѣмъ
 235 же чеда въз'люб'лен'наѣ. сице
 во члѣколюбнѣи вѣиіи слышѣ
 це. до колѣ в' лѣности грѣ
 хов'ниіи прѣвыѣаіѣте. ѥ іѣ

1) съ правыми равноу.

2) достонны боудѣтъ.

3) ѡслабѣнтіе брѣи.

4) нѣтъ.

5) грѣш'ниіи нѣ нѣи сѣиіи жѣтъ. ни хоцетъ въ да. . . . 6) нѣ да.

7) нѣтъ.

8) ѡ прѣви.

9) ѥ ѡп'хоупаіѣ

10) закъснѣвш'ихъ.

11) жды.

ко ѿвоуморени самохотнѣ.
 240 лишаѣ се мѣти вѣнѣ. нѣ по
 нѣ ѿ селѣ въспренѣте. понѣ
 ѿ селѣ оувоудил' се къ заѣ
 вѣделѣ вѣнѣмѣ. и вѣроѣ
 оукрашѣ се доброплѣннѣ
 245 вѣтѣви възмѣше. на срѣте
 ннѣ ѣмоу тѣмѣ¹⁾. ѣдино
 гѣно ѣмоу хѣвалоу вѣзѣюще и
 въпнѣюще. бѣвенѣ²⁾ гредѣ въ и
 ме гѣе вѣ гѣ ѣви се на мѣ пѣи
 250 хѣте приѣти въ славеѣ вѣва
 сѣвоѣго. соудѣи живнѣмѣ и мрѣ
 тѣнѣмѣ. бѣнѣ гредѣ во и ме
 гѣе сѣавнѣмѣ³⁾ приѣо съ ѿцѣмѣ
 и стѣмѣ дѣмѣ. ннѣ и приѣо и вѣ

1) потѣцѣмѣ.

2) хвалоу ѣмоу въсплающе бѣвенѣ.

3) и сѣавнѣмѣ.

IV.

Слово на велики четвертокъ.

(См. выше 17, л. 264 б.).

Это рѣдкое слово мнѣ удалось отыскать только въ одной рукописи, именно въ Измарагдѣ собранія Ундольскаго № 543. См. *выше I 17*. «Л. 156. Во вторн. страстн., I. Злат. «слово учительно».

Что это слово тоже принадлежит Клименту, легко убѣдится не только на основаніи полного сходства его съ другими словами, но и изъ слѣдующихъ одинаковыхъ мѣстъ изъ другихъ словъ.

стр. 22:

...нѣ и тѣмъ чюдси не моглоше
оумекъчнѣти се камѣносрѣчнѣи
жидове

на преображ. 16.

многымъ бо чюдесымъ ѿ него
не намахоу. вѣрѣ камано-
срѣчноу племя жидовскоу.

31:

...ѣже т'ворѣше по срѣхъ слѣ-
пикъ просвѣщае. вѣсы изгоне.
прокаженныи вчнщае. в'сакѣ
волѣз'ни исцѣляе мртвѣе в'скр-
шае

III 55:

и видеце кого. по срѣхъ чюдса
твореша. ти не приемахоу кого.
слѣпикъ видеце просвѣщающа.
и недоуж'ни исцѣляюща. вѣсы
изгонеца мртвѣе в'скршающа.

I. 160:

видецѣ мртвѣе в'став'ляюща.
вѣсы изгонеца. волѣз'ни в'сакѣ
исцѣляюща

38:

Похв. I. Крест. 388:

...въ ницет'ноу ю и тлѣ'ноу ю
пльть на рѣ ѡблѣци се

иже на дѣла'ма въ ницет'ноу
сию пльть съшь.

I. 111:

волею въ плѣ ѡблѣк' се на рѣ

V 22:

сѣи к' намъ и въ плѣ ѡблѣчѣ.

51:

III 138:

на соуднице постав'ляють и
яко прос'та члѣка

т' нѣако прѣ члѣкъ на жрѣ-
ти ѡс'ли казѣти.

Похв. I. Крест. 389:

оузрѣвъ яко проста члѣка.
...приходе на воды яко проста
члѣкъ.

60:

III 218:

...не хоте смѣрти грѣш'никоу.
на ѡбращеннѣи и показаннѣи.

не хоѣрет' бо смѣрти грѣш'никоу
къ показаннѣи нѣше жѣть.

95:

Поуч. на пам. апост. 6.

на поиѣ ѡ селѣ въс'тергѣл' се
ѡ зла.

поиѣ ѡ селѣ... нѣ въстагноу-
цеса ѡ прѣльсти мира сего.

103:

III 131:

и на рѣ оубѣхъ въ таково с'мѣ-
реннѣ прииде.

въ колико с'мѣреннѣ и кротость
пріе.

103:

Поуч. на Преображ. 17.

и на рѣ оубѣхъ въ таково с'мѣ-
реннѣ прииде алачь вѣнь и же-
день нагъ и странень да ви по-
нѣ тѣмъ ны привелъ нашімъ
роуками хоте накрѣмити се и
ѡдѣяти и приѣтъ вѣти. тѣмъ же
братнѣ възирающе на нищаго.
въз'римъ яко на самого х'а....

и вась ради въпльнухъсѧ и
алчнѣ и жадынѣ въхъ и нагъ
жадаа вашего сп'нна да ва-
шею пицею вѣчнаго насъщю
въ брашна и въ хоудыа мѣ-
сто ризы юже подасте нище-
моу негѣньною одежею овлѣ-
коу вѣ. си же слышасте брѣе.
не ѡтагтите срѣцъ вашихъ,
къ маломѣщнымъ, не тѣмъ
во даемъ нѣ саомоу х'оу б'оу
нашемъ....

∴ Слово на стрѣти гнѣ. ѡчѣ в'а ∴

Днѣ брѣе слышасте йѣуанета.
стрѣти х'вѣ и считающа. ѣже
пѡѣтъ на рѣ. творецъ и вѣ ншѣ.

- б да како срѣце не въстрѣпецетъ.
таковѣ стрѣти слыше в'а приѣ
млюща. за многоѣ члѣколю
внѣ. или к'то не оужанет' се слы-
ше такова страшна ч'юса. ѣ
- 10 гоже сп'нце вѣвѣ распинаема
сѣбѣ с'вой въ т'моу прѣложи. и
лоуна не трѣпещи таковѣ зрѣ
ти въ кровь прѣложи се зема^б

- съ страхомъ тресѣше се рѣ
 15 визаху се вса ч'скаи каме
 ннѣ распаде се. цркви же ꙗко
 невеста хѣа. сѣтованіе ѿ
 влѣюци и разрѣ ѿпоноу с'вою
 на двоѣ. гроби ѿверзаше се.
 20 почившаи тѣлеса стѣхъ и
 с'поуцахоу. на вѣроу и на ѿ
 вѣщеніе не вѣрнѣмъ. нѣ и
 тѣмъ чюдси не могоше оумекъ
 чити се камѣносрѣчнѣи жи
 25 дове. тѣмъ же и пррки соут'
 оужасни се оубо ѿ семъ не
 во. и земли въстрепещи.
 ꙗко въ толико зло прѣложн се
 члѣвчскоѣ племе. аще во не би
 30 ше видѣли з'наменнѣи вѣваю
 щихъ ѿ него. ꙗже т'ворѣше
 по срѣхъ ихъ. сакниѣ просѣвѣ
 цѣмъ вѣсы ѿгоне. прока
 жен'ныѣ ѿчищаѣ. в'сакниѣ
 35 волѣз'ни ѿсцѣлаѣ мртвѣиѣ
 в'скршаѣ. в'сѣмъ хоте ѿвѣще
 ѣ показати в'скршнѣ. не до
 вѣ въ ѿмоу ѣже въ нищетьноу
 ю и тѣмъ пать на ра ѿ
 40 в'лѣши се и пеленали повн
 ти се, ѿблѣаѣи нѣ ѿблѣаи.
 въ нищеть пожѣ. в'сѣмъ да
 ѣи ѿблѣано вѣтство. пороу
 ганнѣ и заплюваннѣ приѣ
 45 млетъ. и заоушеннѣ ѿ бре
 ни на створеннѣ. ꙗкоже прчи
 ма си роукама съза. и само

- властѣмъ почте. и црѣ
 твари в'еси постави. ты
 50 же възь добродѣлїиѣ трь
 ниѣмъ вѣнчаше ѿ. ѿ на соуд
 нице постав'ляють и ѿко про
 с'та чаѣка. къ пилатоу г'лю
 це въз'ми въз'ми ѿ рас'пини ѿ.
 55 и ѿ пилата соудъ приѣмаеть.
 хотен соудити всачьскимъ.
 ѿцѣтомъ ѿ жальчиѣ напаѣ
 ѣт се. наситнѣмъ ѿвѣнѣ
 пице народѣ та в'са трѣпи
 60 ть волеѣ си. не хоте смртни
 грѣш'никомъ. нѣ ѿбраце
 ниѣ ѿ покаѣниѣ. хоте на
 сѣ собою ѿстѣти. и причѣни
 кѣ нѣ творе с'воемоу црѣвиѣ.
 65 Г'ла оученикомъ си азъ ѿсмы х'лѣ
 въ животнѣмъ сышѣдѣ сѣ нѣмъ.
 и даѣи животъ в'семоу мироу.
 с'мотре во немоу нѣшоу. ѿ
 ко не можетъ чаѣкъ мяса крѣ
 70 вава ѣсти. ни к'рви пити.
 прѣложи тѣло с'вое въ х'лѣвъ.
 ѿ кровь с'вою в' вино. нѣ не в'
 сѣкоу. нѣ ѿже стварѣѣ
 т'се дх'мъ стѣмъ. ѿкоже
 75 прѣдѣ стѣмъ си оученико
 мъ г'лѣ. приимѣте ѿ ѣди
 те си ѿ тѣло моѣ иже вѣ
 ра ломит'се въ ѿстаѣлѣни
 ѣ грѣховѣ. се творите въ мо^ю
 80 паметъ. да добро ѿ братиѣ
 ѿвети тѣло вѣнѣ и при

- кѣти ѿ срѣцѣ чѣхъ. мліѣ се ѿ
 моу нелицемѣрно. не та
 тебѣно ꙗко же ꙗко да. да не
 85 въ вѣдѣти лѣхъ. въсѣкочитъ въ
 нѣхъ. ꙗкоже ѿ въ того непри
 ꙗзнь сотона. нѣ ѿчѣтѣше
 си дѣшюу ѿ себѣсти. ѿ пльть ѿ
 вѣсакоюѣ(!) же сквернѣхъ. тако
 90 да приѣмляемъ стѣе тѣло.
 на ѿчищениѣ ѿ на спѣниѣ дѣша
 мѣ нѣшнѣхъ. мѣ же братнѣ
 ѿкаѣннѣхъ. чѣто можемъ прѣ
 тнеоу томоу възѣти ѿмоу.
 95 нѣ понѣ ѿ селѣхъ въсѣтегнѣмъ се
 ѿ зла ѿ прослѣзнимъ се. виде
 це вѣ за рабы ѿ рабѣхъ. толнѣхъ
 стрѣти прѣмающа правѣ
 ника ѿ творѣца вѣсѣхъ за грѣ
 100 шѣники оумирающа. мѣно
 гою во любовнѣхъ възаюби нѣхъ.
 не трѣпѣхъ зрѣти сѣвоемъ сѣзѣннѣхъ.
 въ толнѣхъ зло въпѣша се. ѿ на
 рѣ оубѣхъ въ таково сѣмѣре
 105 ннѣхъ прииде. ѡлченъ вѣнѣхъ ѿ же
 день нагъ ѿ странѣхъ. да би
 понѣ тѣмъ нѣхъ привелъ. наши
 ма роукама хѣте накрьмити
 се ѿ ѿдѣѣти. ѿ приѣтъ вѣти.
 110 тѣмъ же братнѣхъ възирающе
 на нищаѣго. възрѣмъ ꙗко
 на самого хѣа. ѿ приѣмляемъ ѿ
 го мѣтнѣхъ ѿ сѣ любовнѣхъ. ѿ сѣ
 воѣго ѿмоу ѿвѣнѣхъ подающа.
 115 ꙗже намъ подѣа на сѣвершениѣхъ.

ѿм' же можемъ ѿн спѣти се.
 ѿн погоубити се цѣдеце ѿ.
 не проситъ во ѿ ѿ да ѿбѣати
 т' се. ни да накрьмнт' се ѿ на
 120 понт се. нъ да сьгрѣѣт се.
 мѣтънею хоте вѣнчати нѣ.
 ѿ почес'ти почет'шоуѣ ѿго. н'
 ѿ ѿ сем' братнѣ вѣднѣ вѣ.
 да с'вѣраѣте се в' снѣ поцѣ въ црк
 125 вн. да слышите стрѣти хѣмъ.
 ѿже поѣтъ ѿ рѣ творецъ ѿ вѣ
 нѣмъ и та в'сѣ слышанаѣ да
 пот'цѣмъ се творити. да воу
 дѣмъ снѣе ѿмоу. ѿ наслѣнн
 130 цѣ црѣнѣ ѿмоу. О хѣ исѣ
 гѣ нѣмъ. ѿмоуже слава в' в'::

V.

Слово на пасху.

(См. выше 20, л. 304 б.).

Слово это находится въ слѣдующихъ рукописяхъ:

- 1) *Златоструѣ* Импер. Публ. Библ. См. выше I. «Л. 107 б. Поученіе на стоюю пасху».
- 2) Въ *Службахъ* изъ разн. мѣсяцевъ XVI в. библіотеки Троицко-Серг. лавры № 602 (155). Этому тексту прибавлено пять словъ, изъ которыхъ три встрѣчаются и въ нашей рук.: одно на благовѣщеніе (10) л. 160 и два на пасху (20 и 22) л. 171 и 168. приписывается I. Златоустому.
- 3) Въ *Пятидесятницѣ* 1541 года той же библіот. № 146 (1572): «л. 3. Иже во святыхъ отца нашего Іоанна, архіеписк. Константина града. Златоустаго Поученіе на Въскресеніе Господа нашего Іисуса Христа». Въ ней еще шесть словъ нашей рукописи: на пасху (20 и 31) л. 20 и 23, на антипасху (24) л. 57, о разслабленномъ (25) л. 137, на вознесеніе (27) л. 201 и на пятидесятницу (29) л. 284 и 328.
- 4) Въ *Сборникѣ* XVII в. той же библіот. № 805 (1901). «л. 217. Слово Іованна Златоустаго на антипасху». Въ немъ и слова на воскресеніе (22) л. 68 и о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 48, похв. св. Николаю л. 156.
- 5) Въ *Измарагдѣ* той же библіот. № 204 (1626) См. выше II 2. «л. 289. об. На св. Пасху. Поученіе Іоанна Златоустаго».
- 6) Въ *Синаксарѣ* той же библіот. № 404 (315). См. выше II 3. «л. 68. об. Поученіе Іоанна Златоустаго».

7) Въ *Прологъ* той же библиотеки № 724 (1735). См. выше II, 4. «л. 590. На святую Пасху. Поученіе Іоанна Златоустаго».

8) Въ *Сборникъ* библиот. Общества Люб. Древн. Письменности № CLXXXVI (5411). См. выше I, 10. «л. 296. Того же *Іѡа Злау* на поученіе на стѣю пасхоу».

9) Въ *Торжественникъ* XVIII в. Румянц. Музея № 437. л. 238. Приписыв. І. Златоустому. Въ немъ же и слова на благовѣщеніе (10) л. 466, на пасху (22) л. 224 и на пятидесятницу (29) л. 297 и 311. Кромѣ того въ этой рукописи имѣются еще: слова Климентова на успен. Богородицы л. 544, и похв. прор. Ильѣ л. 676.

10) Въ *Сборникъ* того же собранія № 406 л. 223. Приписыв. І. Златоустому. См. выше I 9.

11) Въ *Сборникъ* XVI в. собранія В. Ундольскаго № 564 «Л. 165. І. Злат. (Климент еписк. Словенска?) поученіе на Воскресеніе Христово». Въ немъ содержится слова на вел. субботу (19) л. 128, на пасху (21 и 22) л. 162 и 165, о разслабленомъ (25) л. 197: и на вознесеніе (27) л. 217.

12) Въ *Златоустъ* того же собранія № 541. См. выше I 16. «л. 109. Во вторн. свѣтл. нед... Его же?» т. е. Климента.

13. Въ *Златоустъ* XVII в. того же собранія № 528. «Л. 229 об. І. Злат. «въ пятокъ свѣтл.».

Изъ этого видно, что почти во всѣхъ рукописяхъ, за исключеніемъ двухъ (1 и 12), это слово приписывается Златоустому. Что оно въ дѣйствительности принадлежитъ Клименту, какъ догадывался Ундольскій — въ этомъ можно легко убѣдиться, если сравнить это слово съ другими словами Климента. Въ нихъ такъ много одинаковыхъ мѣстъ, что нѣтъ никакого сомнѣнія, что оно ему принадлежитъ.

Нач.

На преобр. 16:

Послоушанте браѣ възлюбѣ- Послоушанте браѣ, да скажоу

леньнѣ и снѣе. да скажемъ въ валуъ днѣ снѣ чтигыи каковаѣ
славоу; и чѣ сего стѣо днѣ въ въ нѣ пѣвшиа. Въ сѣ во днѣ...
неже гѣ ншѣ.

14:

III 152:

сннѣ сѣ нѣе възыскати заб' приде... оупас'ти хоте и шера-
лоу'жыаго и снѣи погывшааго тите. не нѣса т'кмо нѣ и все
члѣка. кзники заблоу'жшѣ прѣль-
стию.

19:

Похв. I. Крест. 388:

...сирѣчь вѣсомъ порабоцѣше- не воз'може на трѣпѣти без-
се да того не въз'може трѣпѣ- возною лѣстнѣ гор'коу моучи-
ти гѣ нашъ нѣ хѣ нѣ прѣка нѣа тѣлю поработивше се того радн
и снѣи к' намѣ. оумлоерднѣ се на ны прѣк'ло-
ннѣ нѣса сннѣе.

Лавровъ указат.:

«преклонити преклонѣ нѣса Мин.
Унд. 68 об. преклонѣ небеса
сннѣе Похв. св. Дпм. 1922».

30:

III 144:

да того рѣ прѣи кѣ волецимъ да того рѣ приде к' волецимъ
вра. п'лѣи'нимъ с'вководитель. вра. кѣ п'лѣи'нимъ с'вводи-
кѣ сѣдецимъ въ т'мѣ незахѣ- тель. кѣ ширачен'нимъ грѣхн
мыи сѣѣ. кѣ м'ртымъ живѣ просвѣтитѣ кѣ сѣдецимъ въ
бесм'рыи. т'мѣ и сѣи смир'тнѣи снѣце
правѣиоѣ николиже не захѣде. Кѣ м'ртымъ живѣ вѣч'ни.

Похв. I. Крест. 388:

приде къ волециимъ врачъ ...къ
лѣтвыимъ жѣвотъ... къ свѣзан
нымъ разрѣшитель ...къ сѣде
щимъ въ тлѣ и сѣни смърт
нѣи свѣ не заходен николиже.

47:

дрѣвною во снѣднѣхъ испали
не породы, того рѣ въ вѣгртны
на дрѣвѣ пригвозди се. дрѣвои
исцѣляе прѣвыи клетвы ншѣ.

II 62:

дрѣвои бо вѣхомъ испали не
породы. дрѣвои же крѣтымъ
възводѣи ни пакѣ хъ въ прѣвои
мѣсто.

54:

его же вѣшнѣ сѣнце распи
наема въ тлѣи прѣложн се и
лоуна въ крѣвъ землиа потрѣ се.
Каменне распаде и гроби ѿвер
зошѣ. и многа тѣлеса стѣхъ
оусѣпшѣи ѿ хъ вѣсташѣ.

IV 10:

его же сѣнце вѣвъ распинаема
свѣ сѣи въ тлѣи прѣложн и
лоуна не трѣпещи таковыи зрѣ
ти въ крѣвъ прѣложн се. землиа
съ страхомъ тресѣше се. по
визаху се вса чскаѣ. Каменне
распаде се..... гроби ѿверзоше
се и почившаѣ тѣлеса стѣхъ
и спощаху.

60:

схъ во на ада и дръжавоу его
разроуши. и извокавъ плѣн
ники его съ собою вѣри. вѣсе
правѣники ѿ прѣваго адама.

II 51:

гредни на стрѣть и раздрѣ
шнѣи црѣво адово. и изводити
плѣнники дръжаниѣ ѿ прѣваго
адама въ прѣиспѣднихъ землиа.

94:

Лавр. указат.

Коупѣль оуготова се. ѡбнав-
ляющн ѡбетшавши грѣхѡмъ
рѡ.

«обетшати: обетшаны грѣхы
родъ чѣчь. Мин. Унд. 68 об.
не терпѣ зрѣти созданіе ѡбразѡ
своего ѡбетшавша Мин. Унд.
68 об.».

92:

Похв. Клям. 76:

трапеза бѣжна оуготова се.
прѣдлагающн агньца вѣжнѡ.
вѣмлющаго грѣхн в'сего мнра
хѣ бѣ ншѣго.

самъ агнецъ снѣ вѣн вземалн
грѣхы в'сего мнра. показа мѣ-
сто десною.

Похв. I. Крест. 391:

се во грѣтъ къ вамъ цѣтвнѡ
давѣць, вѣзманѣ грѣхы в'сего
мнра.

Въ этомъ словѣ встрѣчается еще одно, въ высшей степени,
интересное мѣсто:

Стрк. 113: и тако насладил'се прѣтго тѣла и крове.
прнем'ше же чѣти прѣбываемъ. Ѿ в'сакого грѣха чѣтецесе и не
възвращающн се на прѣвнѣ ѡбывчанѣ. тако же и пьсь на с'вое
блѡвотнны. или тако и свнннѡ измывши се и пакн ѡбращнши
се пнѣ.

Оно интересно въ двухъ отношеніяхъ, во первыхъ потому,
что напоминаетъ собою народную пословицу, хотя, по всей вѣ-
роятности, оно въ данномъ случаѣ, взято изъ II Посл. Петрова
2, 22; замѣтимъ кстати, что подобное выраженіе встрѣчается и
въ похвалѣ св. Николаю. Во вторыхъ потому, что въ немъ за-
мѣтны ясныя указанія на язычество. Народъ, разъ обращенный
въ христіанство, возвращался назадъ къ язычеству, и Климентъ
предупреждаетъ своихъ вѣрныхъ, чтобы этого больше не дѣлали.

Намеки на язычество видны и въ Похв. I. Крестителю 392: прѣсвѣтлоую его память почитающе: праздноумь не възрацающе се на прѣвыѣ грѣхы... И здѣсь въ третьемъ словѣ стрк. 104: тѣмъ же и мы братиѣ старшѣ и равнѣ и обычаѣ ѿвергше не-зловивѣи младаецъ хвалоу въспринаемъ.

∴ Глаголю въ стоую нѣ пакы ѿче вѣ ∴

- Послоушайте брата възлюбленъ
 най и снѣе. да скажемъ въ сла
 воу и чѣ. сего стго днѣ. вънеже
 5 гѣ ншѣ попра днавола. и съ
 мртн државоу разроушь. въ
 скрѣ ѿко весмртень и все оу
 мершеи правѣники съ собою в'
 скрсн. и ннѣ прркомъ призы
 10 вають ны глѣ: прите възрауи
 м' се гви и въск'анк'нѣмъ боу
 споу шшелоу варимъ лице ѿго
 исповѣданнѣмъ и въ псалмѣ
 въск'анк'нѣмъ ѿмоу. ѿко съ
 15 ннде съ небѣ. възыскати за
 в'лоужьшадо и спти погы
 в'шадо члѣка. вѣхоль во
 ѿко ѿвце не имоуце пастырѣ.
 въ рас'хыщеннѣ вакомъ сирѣ
 20 чѣ вѣсомъ норабоуше се. да
 того не възможе трпѣти гѣ
 ншѣ ісѣ хѣ. нѣ прѣка-нѣа и снѣ
 к' намъ. и въ плѣ шшоу ѿвѣ
 чѣ. хоте исцѣлти ѿ истѣнина.
 25 ѿже принѣтъ прѣвы прѣдѣ ншѣ
 адалмъ. прѣстоупивъ запо
 вѣди вѣжнѣ в рай прѣвѣцени

- немъ з'лннномъ. и ѿ толи смръ
 въ ны вни. и вѣхомъ пораво
 30 тнан се грѣхомъ. да того рѣ при
 къ волецимъ вра. къ п'лѣнни
 мь с'вободитель. къ сѣдецимъ
 въ т'мѣ незаходимъ сѣ. къ м'
 рьтвѣмъ живѣ бесмръный.
 35 да оумер'шнй ѿ адалѣ ѿ х'ѣ
 ѿживоу. тѣ во ѣ миръ ншѣ.
 примиривый ны къ ѿцѣу свое
 моу въпл'щеннѣмъ. и стрѣти
 вольныѣ на рѣ пострѣ пльнѣю.
 40 бесстрѣтенъ сѣ вѣжомъ. не вѣ
 во како вѣ-стрѣти пльнѣ сѣ ѿчѣ
 ти. стрѣтемъ себе и тѣ повн
 ноувѣ того рѣ прикоу си се да
 гор'каго в'коу са ѿзбавит' се. ѣже
 45 створи прѣдѣ адалѣ въ рай дре
 в'ле. дрѣвѣною во снѣдно вѣхъ
 испали ис породы. того рѣ вѣ
 бесмрътнѣ на дрѣвѣ приг'вози се.
 дрѣвомъ ѿсцѣляѣ прѣвѣѣ кле
 50 твѣ ншѣ. и смръ вѣкоушанѣт'
 пльнѣю по на. бесмрътенъ сѣ
 вѣжомъ ожненти ны хо
 те и рѣзрѣшнѣ ѿ ѣзъ смрътнѣ.
 ѣгоже внѣши сѣнѣе распинаѣ
 55 ма въ т'моу прѣложн се. и лоу
 на въ кр'вь землиа потрѣ се. ка
 меннѣ распаде се. гроби ѿв'
 рьзошѣ. и многа тѣлеса стѣ
 оуспшнй ѿ х'ѣ вѣсташѣ. и ѣ
 60 вншѣ многымъ. сѣшѣ во на
 адалѣ и дрѣжавоу ѣго разрѣши.

- и ѿзводѣвъ плѣнники ѿго съ
 совою вскрѣси. в'се правѣнни
 ѿ пр'ваго а́дама. тѣмъ браѣ
 65 баго вѣѣ ѿ привести прѣка.
 и възвѣстити с' нимъ рекоуци.
 сынъ днѣ иже створи гѣ възрѣуи
 м' се и възвѣли м' се въ нѣ дѣ
 ло бо ѿ раѣвати се прѣдѣвнѣ
 70 ѿго мѣти. ижеже сътвори днѣ
 на ра. днѣ съмртнѣю своѣю по
 пра врага. и вскрѣсе ѿко ѿ сна.
 неплѣнѣноуѣю жизнь источи
 члѣкомъ. днѣ а́дова вра скрѣ
 75 ши се и др'жливый въ немъ.
 неѿзрѣнѣмъ с'вѣтомъ ѿза
 рѣѣли вѣсташе. и съ аглѣ
 ликъсѣоуѣюѣе възвѣтъ.
 слѣ въ възвѣнхъ боу и на зем'
 80 ли миръ въ цѣвѣхъ (!) баговоле
 ниѣ. днѣ радѣю ликоуѣтъ
 прѣдѣ ниѣ а́дама. клевоу
 попираѣ. и роуцѣ простираѣ
 съ ѿугою. вѣстав'ляющемоу
 85 ѿ гоу. днѣ нѣо и зем'ли ра
 до ѿсплѣннѣ. ѿвырѣ ли
 съставляша на радѣ аглѣ
 с'киѣ сили и члѣческа рода съ
 вѣраѣтъ. днѣ пауль аплѣ
 90 възвѣтъ глѣ. паха ниѣ за
 нѣ пожрѣнъ въ хѣ. днѣ. црѣ
 ви възвѣтъ съзвѣаюци.
 съ вѣсокомъ проповѣдани
 ѿмъ глѣци. прѣте чѣа по
 95 слоушайте мене. страху

- гнѣю наоучю вы. коупѣль
 оуготова се. ѿбнаваіаю
 цн ѿвет'шав'ши грѣхом'
 рѡ. трапеза вѣннѡ оугото
 100 ва се. прѣлагаючи агньца
 вѣннѡ. вѣлаюцнго грѣхн
 в'сего мира хѡ ба ншго. за
 коленаго на рѡ. и подаем'
 вѣр'нымъ на прощеніе грѣ
 105 ховъ. и на жннь вѣч'ноуію.
 тѣмъ вратнѣ не мозѣмъ
 лишнтн се. за малоу похѡ
 ли за гнѣ. снѣ страшнѣе
 неизрѣн'нѣ тайнѣ. ство
 110 реннѣ ншго рѡ спннѡ. нъ
 чистою дшѣю и тѣломъ. съ
 страхомъ пристоупаюіце
 и съ миромъ. и тако наса
 дим'се прѣтго тѣла и крѣвѣ.
 115 прием'ше же чѣи прѣвѣва
 емъ. ѿ всякого грѣха чѣ
 це се. и не възрацаюіце се
 на прѣвѣе ѿвѣчаіе. тако
 же и пѣсь на с'вое блювотн
 120 нѣ. или іако и свннѡ и
 змѣвши се и пакн ѿбраць
 ши се пнѣ. нъ вратѣ не мозѣ
 таковы іавнтн се. нъ іако
 же ны хѡ искоупн с'воію крѣ
 125 вню. чѣи и непорѡнн. с'врше
 ни въ любви вѣннѡ. да прѣ
 воудемъ славецѣ іего коупь
 но. съ ѿцѣмъ и спѣмъ и стѣ
 мъ дхмъ ннѡ и прно и в ѣ.

VI.

Второе слово на пасху.

(См. выше 21 л. 306 а).

Это слово встрѣчается въ слѣдующихъ рукописяхъ:

1) Въ *Златоустъ* XIV в. на пергаментѣ собранія рукописей А. Хлудова № 55: «Л. 74. стѣго цвана златоустаго слово на стою пасху тридневнаго въскрєсєннѣ гѣ нашѣго іс хѣ». Въ немъ еще три слова нашей рукописи: въ нед. мясоп. (4) л. 10, на вел. четверт. (18) л. 56, и на вел. субботу (19) л. 71.

2) Въ *Сборникъ* собранія Ундольскаго № 561, л. 364. Въ немъ еще 8 словъ нашей рук.: на вел. субботу (19) л. 245, на пасху (22) л. 353, о сошествіи Предтечи въ адъ (23) л. 185, на антипасху (24) л. 410, о разслабленномъ (25) л. 463, на вознесєніє (27) л. 505, и на пятидесятницу (28 и 29) л. 543 и 560.

3) Въ *Сборникъ*¹⁾ словъ XV вѣка Вѣнской Импер. Библіотеки № 24, л. 79 б.: Тогожде Іоанна Златоустаго слово на въскрєсєніє Христово. Въ немъ еще 6 словъ нашей рук.: на первый часъ (2) л. 138 а, на въскрєсєніє (22) л. 72 а, сошествіє Предтечи нъ адъ (23) л. 20 б, на антипасху (24) л. 148 б, въ нед. раслабленнаго (25) л. 157 б, и на пятидесятницу (28) л. 252 б.

По этой рук. приведены здѣсь и варианты.

4) Въ *Сборникъ* собранія Ундольскаго № 504, л. 102.
См. выше V, 11.

1) Перечень всѣхъ словъ этой рукп. и изданіє двухъ сдѣлано мною въ Гласникѣ Серб. Уч. Друж. томъ 63, стр. 75 и даль.

5) Въ *Пятидесятницѣ* Библіотеки Троиц. Серг. Лавры № 146 (1572) л. 10. См. выше V, 3.

Если это слово, какъ кажется, не принадлежитъ Златоустому, я готовъ приписать его Клименту. М. Н. Сперанскій указалъ (Слав. апокр. Евангелія 122) на Никодимово еванг. какъ на источникъ двухъ словъ Климента. Такихъ указаній можно дать еще, въ особенности, по отношенію къ словамъ, касающимся праздниковъ Христовыхъ. Это же слово не что иное какъ извлеченіе изъ ниже напечатаннаго слова (Приложенія 3) Евсевія Александрійскаго о сошествіи Іоанна Предтечи въ адъ: во второй половинѣ слова сказалось вліяніе апокрифовъ о крестномъ древѣ.

Сходство на столько поразительное, что я считаю лишнимъ приводить паралели. Быть можетъ, не слѣдуетъ приписывать простому случаю тотъ фактъ, что слово Евсевія встрѣчается такъ часто рядомъ съ словами еп. Климента.

И предыдущее слово (V) обнаруживаетъ зависимость отъ апокрифа Евсевія, н. пр.

здѣсь стрк. 54:

и с'кроушили врата. и сломили
затвори. наиде на ада поуств
в'соу створи т'минцоу юго....

V, 4:

....сего стго днѣ выжегѣ ншѣ
попра днавола. и с'мрѣти
др'жавоу разроушь. вскрѣ яко
весмртенъ и все оумер'шене
правѣники съ собою в'скрѣи.

V, 74:

днѣ адова в'ра скрѣши се и
др'жимии въ немъ. неизрен'-
нымъ с'вѣтомъ wzар'нели
всташе.

И въ похвалѣ Арх. Михаялу есть выдержка изъ слова Евсевіева.

Похв. Арх. М. 45:

Прил. 3, стрк. 341:

вѣы во скрушнста предѣтекша
вѣ адѣ съмртнѣна верѣа и
закаепы скрушыша вѣскрнѣна
радѣсть мирѣноснцалѣмъ бѣго-
вѣстнста перѣвѣе вѣ грѣвѣ.
адѣвнѣна слѣлы скрушыша и
вѣзпнвшѣа. вѣзмѣте врата
кнѣзнѣа вашн и да снндетъ цѣ
славѣы. онн же оцѣпѣвшѣа и ле-
жашѣа тако мртѣн глѣху. Кто
нѣсть црѣ славы. пакы же снѣ
великаѣа архнстратнѣа с бес-
плѣтнѣымн снаамн ѡвѣщаѣа
нѣмъ гѣ крѣпокъ и снѣнѣ в
бранѣхъ то нѣсть црѣ славы.

Снѣн же нѣннѣ прѣчааху. вѣа
же адѣа оутѣржѣнѣа вѣху
и вѣзгласнше снѣн глѣѣ. вѣз-
мѣте вѣа к'нѣзнѣа вашн. да вѣз-
моутъ се вѣа вѣч'наѣа. и да
вѣнндетъ црѣ славы. тако не
вѣды адѣ ... нѣтрыѣдоу ѡвѣ-
ща глѣ к'то сынъ нѣ црѣ славы
повѣднтель снѣн же вѣпнѣаху.
гѣ крѣпѣ и снѣа гѣ снѣльнѣ вѣ
бранѣхъ.

Глѣ стѣго нѣа злѣустѣ.
на вѣскрннѣ хѣо. вѣко вѣнн :-.

- Днѣ вѣз'любѣенѣнн. тѣм'наѣа
лѣк ѡвѣходнтъ вѣка нѣшѣ.
5 днѣ лѣнѣаѣа вѣа с'кроушнѣа.
днѣ затѣрн желѣз'ннѣа слѣмн¹⁾
пѣслоушѣа прнлѣж'но рѣн'наѣа.
не рѣ ѡвѣрѣѣте вѣа лѣнѣаѣа
нѣ с'кроушнѣа. пѣч'то. да²⁾ не
10 пѣтрѣвѣа воудѣ т'м'ннѣа. не
ѡнѣтъ затворн нѣа слѣмнѣа.

1) слѣмнѣа

2) да к'томоу

- да немоуц'на¹⁾ боудеть т'мни
ца²⁾. и дѣже бо иѣ ни д'ври³⁾ ни за
творь. аще и вниде к'то не др'
15 жит' се. иѣга же хѣ сломишь
к'то ины може исправи. иѣго
же гѣ вѣ раз'врже к'то юже ись
править. црѣне⁴⁾ иѣга хотеть
с'вез'на ѿпоустити⁵⁾. к'ниги
20 послають къ стражемь да
испоустеть с'везан'ныѣ. ѿвр'
зають а не сломятъ ни вра ни
затворь ѿвѣдающе⁶⁾ іако пакы
ли тѣмъже⁷⁾ в'ниши. ли ииѣм'
25 въ тѣхъ лѣхъ. хѣ же не тако и'
показати хоте. іако кон'чи
на с'мр'ти вѣ сломишь іею⁸⁾ вра
лѣднѣмъ. лѣднѣмъ⁹⁾ же⁹⁾ на рѣ⁹⁾ не
іако ѿ лѣднъ вѣше. нѣ не мѣ
30 чинюмъ с'мр'ти дѣла. іакоже
црѣ нѣкоторы¹⁰⁾ раз'бойника
ѿврѣтъ прѣд'ржеща грады¹¹⁾
и хитающа ѿ в'сего. и въ печи¹²⁾
владающа и тоу полагающа вѣ
35 тьс'тво. с'везавъ того раз'бой
ника въ мѣу прѣдѣ и¹³⁾. вѣтве
же иѣго прѣноси въ к'лѣти¹⁴⁾ црѣкне
такоже¹⁵⁾ и хѣ створишь. с'веза¹⁶⁾ ра
збойника. и тѣм'ничиши дн
40 іавола. и с'мрѣ и вѣтство іеѣ

1) непотрѣзна 2) крѣпкая тѣмъ. 3) д'ври 4) развръжить кто
инь можетъ оутвердѣти црѣне 5) с'везанныѣ испоустити. 6) с'везнѣ ѿврѣ-
заетъ а не сломятъ вратныхъ затворь іако 7) или тѣмъ 8) иѣ 9) нѣтъ
10) нѣкыи 11) градъ 12) въ пьры (=пещеры?) 13) прѣдѣнъ въ мѣукоу
14) дворы 15) снѣ же 16) с'вт. иѣ с'везавъ

- глѣю же рѣ члѣвчски ¹⁾ прѣвѣ ²⁾ въ кѣтѣ
 ти црѣкнѣ Бего рѣ пауль глѣ пи
 шеть ³⁾. ѿко ѿзвѣвалъ нѣ ѿ
 влѣ тѣмнѣи и прѣтавалъ
 45 въ црѣко любовно снѣ ⁴⁾ ѿго. и
 се же днѣно. ѿко самъ при црѣ
 шеть же ѿ ѿко инѣднѣ же црѣ ви ⁵⁾
 створилъ колн. нѣ сѣойми
 слоугамн ѿпоуцаіеть сѣва
 50 нѣнѣ. зѣ же ⁶⁾ не тако. нѣ са
 мѣ ⁷⁾ при кѣ сѣванѣмъ хѣ ⁸⁾.
 не посрамн ѿ тѣмнѣи сѣва
 нѣнѣ. ѿго же во сѣздалъ не вѣ
 се ѿмоу срамѣти. и сѣроу
 55 шилъ врата. и сломилъ за
 твори. найде ⁹⁾ на ѿда поустѣ
 вѣсоу створи тѣмницѣ ѿго ¹⁰⁾.
 и тѣмницѣнѣа поѣмъ сѣва
 тако ¹¹⁾ кѣ намъ вѣзврати се. прѣ
 60 тнѣнѣи пѣнѣнѣ вѣнѣ ви ¹²⁾ крѣ
 пѣко сѣванѣ. сама ¹³⁾ смѣрѣ поврѣ
 гѣши сѣоѣ ѿроужнѣ кѣ нога
 ма притече црѣ ¹⁴⁾. ви ли крѣта ¹⁵⁾
 ѿсправленнѣ. видѣ ли днѣ
 65 ноуѣю повѣдоу. рекоу ли ти
 ино днѣно и чюднѣи. оувѣжѣ ¹⁶⁾
 ѿвразѣ повѣдѣи ¹⁷⁾ тѣа почю
 днѣтѣ болѣшми. нѣже повѣ

1) члѣвчъ 2) прѣведѣ 3) инше глѣеть 4) снѣа любе 5) се ви
 6) сѣже 7) самъ црѣ 8) вѣтъ 9) не оуспрамн се тѣмнѣи ни сѣванѣ не
 вѣшѣ ѿмоу срамѣти за тѣ вѣразѣ ѿго же самъ сѣздалъ нѣ сломилъ затвори и сѣроушѣ
 вѣрѣ наидѣ 10) и поустѣ створи тѣмницѣ ѿго вѣсоу 11) таже 12) пѣнѣ
 нѣнѣ вѣзавѣ крѣп. 13) и сама 14) црѣ притече 15) крѣта 16) ре
 коу ти и ино чюдо днѣно и оувѣдѣвъ 17) вѣтъ

- ди¹⁾ днѣволь тѣмъ же²⁾ и оудолѣ
 70 нмоу хѣ и самъ ѡроужіе н
 моу³⁾ въз'мь. тѣмъ и ѡго прѣ
 бра⁴⁾. како ли послоушай⁵⁾.
 Дѣла и дрѣво и смръ. ѡбрази⁶⁾
 повѣженія. дѣю во вѣ н
 75 ѡга и не поз'на⁷⁾ моужа. дрѣ
 во⁸⁾ вѣ запрѣщеніе адалюи.
 смръ⁹⁾ ѡсоуженіе. сѣ пакн
 дѣла¹⁰⁾ и дрѣво и смръ. ѡбра
 повѣды. въ нугу лѣ марія
 80 въ дрѣва лѣ нже разоумѣва
 ти злоу и доброу¹¹⁾. дрѣво крѣно
 н въ смрти лѣ адалюи сѣ
 мръ хѣа. видниши ли коли
 ко нли же¹²⁾ повѣднѣ. тѣ
 85 м'же ѡго повѣди¹³⁾. дрѣвом'
 прѣбра днѣволь адала.
 крѣомъ прѣбра¹⁴⁾ днѣвола хѣ
 и дрѣво ѡво въ слѣ слаше.
 ѡво же ѡзышѣшихъ ѡ тоу
 90 въз'вращаше¹⁵⁾. пакн же ѡно дрѣ
 во нага¹⁶⁾ крѣише. сеже¹⁷⁾ дрѣво
 повѣдителя в'сѣмъ на височе
 покѣше¹⁸⁾. ѡнъ оуво и соущихъ
 с' нмъ ѡсоуднѣ. нъ съи бивъ
 95 ши пр'вѣе ѡго вскрѣи¹⁹⁾. к'то

1) вѣлики болиши и нмѣже бѣ ороужіемъ повѣднѣ 2) снмъ же 3) нмоу
 4) повѣди 5) пос. сѣ разоумно 6) дѣство и дрѣва смѣрътѣ ѡбразъ 7) не
 оуво знаиши 8) дрѣвомъ 9) смѣртню 10) дѣство 11) нже вѣти
 разоума доброу и злоу 12) бѣко нмѣже 13) повѣднѣ вѣмъ 14) по-
 вѣди адала днѣвола крѣомъ же повѣди 15) снмъ дрѣво въ адѣ послааше крѣно
 же дрѣво възшѣшихъ тамо възвращаше 16) нага адала 17) снмъ же
 18) повѣдителя на висотѣ поставиши 19) а съ възшѣшихъ ѡго прѣвѣе вскрѣи

възгѣть¹⁾ силн гнѣ. Отъ с'мрь
 ти въхоль вес мртни²⁾. син соу-
 исправ'лений кртна. оуѣѣ
 ль ли нси повѣды. оуѣѣжъ³⁾ ка
 100 ко ве-с'тоуда въ исправ'леніе
 ни ѡкръваенхоль ѡроужнѣ
 не⁴⁾ стахоль въ плъцѣ. не при-
 ѣхоль ѡзвен ни въхоль ранѣ.
 повѣдоу⁵⁾ же приѣхоль. по
 105 д'внгъ того нѣ ѡ вѣн'ць ншѣ.
 понеже оуѣво нша повѣда нѣ
 въсканк'нѣмъ ѡкоже н вой-
 ни. повѣноуѣ нѣ в'си⁶⁾. днѣ⁶⁾
 н⁶⁾ рцѣмъ похвалеце⁷⁾ вѣкоу.
 110 Пожрьта въ смртѣ повѣдоу.
 гѣ ти смртн повѣда. гѣ ти
 ѡде жело се пропеты намъ
 исправнѣ хѣ⁸⁾ вѣ ншѣ то
 моу сла⁹⁾ в' вѣн вѣомъ аминъ.

1) изгнѣть 2) бесчеловѣчнн си соутъ исправленнн кртна 3) оуѣѣѣ ли нси
 шбразъ повѣды, оуѣѣжъ н се. 4) ни 5) ни приѣхоль брани повѣдоу
 6) нѣтъ 7) хвалеце 8) распетын испрѣз хѣ 9) н дръжава съ шѣмъ н
 съ стѣмъ дѣхоль н ншѣ н прѣно н

VII.

Поученіе на вознесеніе.

(См. выше 26, л. 376 а).

Это слово я нашелъ только въ двухъ рукописяхъ:

1) Въ *Прологъ* Троицк. Серг. Лавры № 724 (1735): «л. 606 об. На вознесеніе Господа нашего Исуса Христа». См. выше I, 4.

2) Въ *Сборникъ* Румянц. Музея № 406: Л. 240 об. Подчѣніе на възнесеніе г҃а ѿше іс̃ х̃а». См. выше I 9.

Ни въ той ни въ другой рук. не упоминается ничего о его принадлежности Клименту. Что оно тѣмъ не менѣе принадлежитъ еписк. Клименту можно, между прочимъ, убѣдиться и изъ слѣдующихъ мѣстъ, встрѣчающихся одинаково въ этомъ поученіи и въ другихъ словахъ Климента:

Нач.:

Бже наста братіе прѣзникъ сѣѣтлѣи всѣхъ прѣдникъ, и всѣхъ сѣѣтлоуѣнами зарѣми ѡблестакть.

Похв. Арх. Мих.:

Наста празднующи пресѣѣтлоѣ торжество. . . пресѣѣтлами зарями всего мира освѣщающи.

Похв. Лазарю:

Бже прѣдидеча сѣѣтозарное трѣжео вскрѣниа хѣа ѡбразъ показоуе.

Похв. Кирил.:

Бже всениа пали хрѣлювци сѣѣтозарнаа палие прѣблѣжнаго ѡца ѿшего Кирила.

стрк. 39:

III, 249:

пакѣ прѣтѣ тѣмъже ѡбразомъ
намъ же видѣте и соудити хоте
живымъ и мртвымъ.

пакѣ хоте принти въ славу
бжева своего соудѣ живымъ и
мртвымъ.

45:

III, 186.

тѣмъ братиѣ потѣшилъ се на
добраа дѣла чистеце се ѡ всѣго
зла. чтота во на нѣо възводитъ
и равна агглы творить.

приважили се оубо добродѣ-
телямъ къ боу чтеце се днѣ
днѣ помъ и мѣтинею по во
дшю и тѣло чтишь а мѣти-
ни въперши оумъ на нѣо възъ-
носятъ и внишнимъ сила ѡбщи-
ника стварають.

Похв. I. Крест. 392:

мѣтинею и чистотою оумъ си
просвѣтеце въперимъ. тѣ во
добродѣтели вестоуда на нѣо
възноситъ и ѡбщники тако-
выѣ агглы стварають.

VIII, 80:

побиги се добраа дѣла сте-
жати любовь къ всѣмъ сѣмѣ-
ренне кротость пощенье тѣ во
ѡчирають дшю и тѣло и съ
агглы равна творить и на нѣо
въводитъ мѣтинею.

60:

Зап. о праздв. 2:

...мѣтинею нищенъ мѣдоуоще.
странна прикѣлюще алчѣ на-

...егда странники прияти боу-
доуть нами егда алчныи на-

питающе. нага ѿдежоуще.

крѣматься. когда назни ѿде-
жются.....

69:

Зап. о праздн. 2:

просите же прѣѣ црѣва вѣина и
правды нго и си вса прило-
жоут'се вамъ. вѣсть бо ѿцѣ
вашъ небес'нинъ яко трѣвоуєте
сихъ всѣхъ.

нѣ просите оубо прѣѣ црѣства
неснаго и правды нго и та вса
приложаться вамъ. вѣсть бо
оцѣ вашъ неб'тинъ, яко трѣ-
воуєте сихъ всѣхъ.

Поучење на вѣнїѣ ѿ:

- Се наста вратїѣ празднїкъ с'вѣ-
таѣи всѣхъ прѣдникъ. и всѣ
с'вѣтолоунами зарѣми ѿблн
5 стаѣтъ. нбсїѣхъ кроугъ лїи
ствоующїѣ. Сблалоумъ пѣ
їмаѣ х'а. на нейзрѣнїи прѣ
столь ѿцѣ. съ пактїю члвчъ
скою въс'ходеца. в'сѣ лнкъ
10 агг'аскы на вѣлнїѣ с'бравъ. н
диногано трѣтоую пѣ въспѣ-
вати. повелѣваѣтъ глѣ въ
вѣш'нїхъ слѣ. и на земан мїи
въ члвцѣхъ благоволенїѣ.
15 днѣ невїмо вс'ака лѣ разроу-
шаѣтъ'се. днѣ лнкѣствоуѣ
пррѣкъ двѣ вѣпнїѣ и глѣ. вѣзи
де бѣ въск'лнк'новеннїѣмъ и
гѣ глѣмъ троувнїмъ. днѣ члѣ
20 вѣч'ски сѣставъ ве-с'лѣннїи
и вѣсѣдоуѣтъ съ агг'ан. по
ч'то понеже бѣ члвчскоую

- павъ приѣ. ѡбвѣнъ в'есе
 ноуѡ. въскрѣ изъ мртвѡхъ.
 25 и възнѣ се на нбса. и ѡ де
 с'ноуѡ ѡца посади. ѡко
 же оучить крѣпость глѣ. по
 ѣтъ оученики с'воѣ исъ и и
 звѣ и вънь до виданнѣ. и въз'
 30 двѣ роуцѣ с'вой блвн иѣ. и иѣ
 глѣ ѡстоупи ѡ нихъ се ѡблѣ
 с'вѣтель поѣтъ и прѣ ѡчи
 ма ихъ. ѡни же трепетѣ
 дивеще се зрѣхоу горѣ. на нбѣ и
 35 доуща глѣ. и се д'ва моужа бѣ
 ста въ нихъ въ ѡдежи бѣлѣ.
 и рѣста к' нимъ моужн галн
 лейстн. ч'то стойте зрѣ на нбѣ⁶⁰
 идоуща глѣ. Ты пакн прйт'
 40 тѣмъжѣ ѡбразомъ имъ же
 видѣсте и. соудити. хоте
 жнѣмъ и мртѣмъ. и въ
 зати комоужѣ. противоу дѣ
 ломъ иѣго. томоу бо да ѡцѣ
 45 соуѣ въскъ тѣмъ вратнѣ по
 т'цнмъ се на добрай дѣла. чи
 стеще се ѡ в'сего зла: ч'тота
 бо на нбѣ въз'водитъ. и равъ
 на аггѣмъ творить. а зло
 50 ба и лакомяство въ моукоу⁽¹⁾
 въводитъ. поставити бо и
 ма въ мѣриѣ в'сако дѣло
 и слѣ или зло или добро. про
 тивоу себѣ. да иѣже прѣте
 55 г'нетъ то тѣмъ вѣчаѣтъ се
 или моуцѣ повинетъ се.

тѣмъ братіе понеже
 жидѣ на смѣртъ и мѡука.
 под'виг'нѣм' се дѡвѣжати кѣ
 60 мѣстнѣю ницѣе мѡуѡще.
 стран'на приѣмѡуще. ала
 напитаѡще. нага ѡдеждѡуще.
 къ цркѣн тыцѡуще се. запо
 вѣди вѣжнѣ сѣ страхомъ сѣблю
 65 даѡще. цѣтва нѣснаго просѣе.
 ꙗкоже рѣ гѣ. не п'цѣте се ч'то ꙗ
 сте ли ч'то пиѣте. и тѣломъ ва
 шимъ вѣ ч'то ѡвлечете се. вѣсѣ
 бо снхъ невѣр'ний просѣ. проси
 70 те же прѣжѣ цѣтва вѣжнѣ и пра
 вѣдѣ кѣго и си вса приложѡут' се
 вамъ. вѣсть бо ѡцѣ вашѣ не
 вес'ний. ꙗко трѣвоуѣте снхъ
 вѣсѣ. да и вес' прошеннѣ да и
 75 нѣ кѣга испросите прѣжѣ цѣтви
 ꙗ вѣжнѣ. то вѣсѣ таковаѣ на
 мѣ боутъ. вѣсѣкъ бо просѣ гѣи
 дѡнно приѣметъ. ницѣй ѡбре
 цетъ. тѣлкоуцѡмоу ѡверъ
 80 зоут' се. кѣмоу же сла вѣжнѣ :.

VIII.

Слово на пятидесятницу.

(См. выше 29, 395 б).

Въ изданіи рукописей Графа А. С. Уварова т. второй, Памятники Словенскій, выпускъ первый стр. 65 и 68, изданы два слова на пятидесятницу Кирилла Туровскаго. Оба они тождественны, только въ первое внесены двѣ вставки, которыхъ нѣтъ въ второмъ. Второе слово почти дословно совпадаетъ съ нашимъ, и мнѣ кажется, что оно принадлежитъ не Кириллу а Клименту, и что Кирилъ для перваго слова воспользовался именно этимъ словомъ Климента, распространивши его своими вставками.

Общность этого слова съ другими еп. Климента видна изъ слѣдующихъ мѣстъ одинаковыхъ въ этомъ и въ другихъ его словахъ.

Нач.:

Поуч. на пам. ап. 5.

Прѣно ѡжидаети бѣ сѣина нѣго
всѣхотѣ пакѣ ѡновити кѣтѣ
нѣе. грѣх'амъ соущѣ ѡветшано
прѣвѣщи се прѣскр'но пльти
и кр'ви нѣе не трѣпѣ во ѡбра-
за с'воѣго въ тѣлѣ пѣша
зрѣти.

Братѣа, прѣсно жадаа спсѣнѣа
нашего гѣ бѣ наш....

I, 199:

блѣвѣнъ прѣшѣ ѡновити кѣтѣ
члѣвч'кѣ.

V, 96:

коупѣль оуготова се ѡнавѣаю-
щи ѡветшав'ши грѣх'ом' рѣ.

Лавр. указ.

ѡветшати: ѡветшаны грѣхы
родъ члѣч. Мин. Унд. 68 об.

не терпа зрѣти созданіе об-
разы своего ѡбетшавша. Мин.
Унд. 68 об.».

Похв. I. Крест. 388:

пльти и крѣн нашен въсхотѣвъ
искръ приѡвѣстити се.

IV, 102:

не трѣпѣ зрѣти свое сѣзани
въ толнѣ зло въпаше се.

45:

Похв. Клям. 73:

и шѣше проидоу въсь миръ тако
млыннѣ оучеце и наставающіи.

и проиде тако млынни всего мира
свѣтомъ зрама.

50:

III, 218:

ѣкъ не хоцетъ смѣрти грѣшникъ
къ нь ѡбращеніе и поканіе.

не хоцетъ во смѣрти грѣшникѣ
нь поканіе нѣже жѣть.

IV, 60:

...не хоте смѣрти грѣшникомъ.
нь ѡбращеніа и поканіа.

59:

III, 182:

...нь в'сакоу зловоу ѡвр'гше
ѡ себе....

в'соу злоу ѡриноув'ше ѡ
себе.

68:

IV, 62:

то во прѣтоѣ тѣло вѣжнѣ дѣнны
творитъ ѡвѣщ'ники нѣсномоу
црѣню

хоте на съ совою ѡстити и
причѣники ны творе своемоу
црѣнью.

79:

....не тѣчно словомъ хрѣтиане
нарѣмъ се нѣ подвигомъ се добра
дѣла стежати. любовь къ всѣмъ
с'мѣрение кротость пощение
тѣ во учениають дшѣу и тѣло
и съ агглы равѣна творить и на
нѣо възводитъ мѣтныи

на воскр. 14:

...а не словѣмъ тѣчно нари-
цаемъ се крѣстьяни, нѣ въ
подвигъ себе въ дхѣвнѣ въло-
жаще.

IV:

тѣмъ братиѣ потѣшимъ се на
добра дѣла чистеиѣ се ѿ
всего зла. чѣта во на нѣо въ-
зводитъ и равѣна агглы тво-
рить.

III, 187:

чѣиѣ се днѣ днѣ помъ и мѣтны-
иѣо. нѣ во дшѣ и тѣло чѣить.
а мѣтныи въперши оумъ на
нѣо възыность и вишнимъ силѣ
въвѣщника стварають.

Такъ какъ начало одинаково и въ словѣ Климента и въ пе-
редѣлкѣ Кир. Туров., то по опис. рукописей нельзя изъ слѣд. словъ
опредѣлить которое кому принадлежитъ.

1) Въ *Торжественникъ* Румянц. Музея № 437. л. 297.
См. выше V, 9. Востоковъ упоминаетъ «Сочиненіе Кирилла
Туровскаго (въ Пам. слово X) Здѣсь оно пространнѣе, чѣмъ
въ изданіи г. Калайдовича. Послѣ словъ: кожеждо....» Это слово
совпадаетъ съ однимъ изданнымъ словомъ въ Рук. Уварова.
Изданія Калайдовича у меня нѣтъ подѣ руками, но судя по этой
выпискѣ Востокова, онъ издалъ слово Климентово, а не пере-
дѣлку.

Въ той же рук. есть и третья передѣлка того же слова, на
л. 311.

2) Въ *Сборникъ* словъ того же собранія № 407, л. 244. *См. выше I, 9.* Тутъ Востоковъ только упомянулъ, что оно Кир. Туровскаго. Должно быть, оно совпадаетъ съ нашимъ.

3) Въ *Пятидесятницъ* библ. Тропц. Серг. Лавры № 146 (1572) л. 284. *См. выше V 3.* Тутъ указано, что оно Кир. Туровскаго. Въ той же рукописи л. 328 помѣщено тоже слово, только съ дополненіемъ.

4) Въ *Синаксаръ* съ поученіями той же библиот. № 404 (315) л. 118. *См. выше II, 3.* «Кир. Туровскаго».

5) Въ *Прологъ* той же библ. № 724 (1735) л. 611. *См. выше II, 4.*

6) Въ *Сборникъ* собранія Ундольскаго № 561 л. 560; *См. выше VI, 2.*

7) Въ *Златоустъ* того же собранія № 535 л. 224.

[Сл]ово на пен'дикѡю ѿ бл҃гн .:.

Прѣно ѡждаѣи бѣ спѣшии шѣго.
всѣхотѣ пакѣ ѡновити
іѣство шѣ. грѣх'ли соуце
5 ѡвет'шано приѡвѣци се
приискр'но пакти ѣ кр'ви шѣи.
ѣ направа'іе на поутѣ мирѣ
нѣи. не трѣпѣ во ѡбразѣ
с'воѣго въ тѣлѣи пѣша зрѣ
10 ти. нѣ пр'ѣѣи пири ранетѣ
ѣ пакы вѣка сътворѣіе члѣка.
волею за ны постра. оумѣрѣ
црѣв'лѣіе прѣгрѣшениѣи шѣа.
ѣ вскрѣсе ѣз мртѣвѣхъ. възы
15 де пакѣ на нѣса и сѣде ѡ де
с'ноуѣ ѡца въ петидесет'ни
ѣ дѣи дѣи ны посла стѣи
дхъ. ѡгнѣныѣ іезики на

- оученики с'воѣ. ѿкоже ѿм'
 20 вѣ ѿвѣщавль. по в'скрѣ
 ни моѣмъ глѣ. в'схождоу
 къ ѿцю моѣмоу и ѿцю
 вашемоу. и боу моѣмоу
 и боу вашемоу. оу не во іе ва
 25 мь да азъ ѿдоу. аще ли не
 ѿдоу азъ. оутѣшитѣль
 не придетъ къ вамъ. аще
 ли ѿдоу то оумлю ѿца. и
 иного оутѣшитѣшителя (!)
 30 да вамъ. иже с' вами воудетъ
 в' вѣи. дхъ истинны ѿ ѿца
 исходитъ. и тыи наоучитъ
 вы и в'споменеть вамъ вь
 сѣ к'анко глѣхъ глѣхъ глѣхъ (!) ва
 35 мь. и в'звѣнъ роуцѣ с'вой
 блѣн іе и рѣ шѣше вь к'рѣмъ
 рѣ сѣдѣте вькоупь. дон'деже
 ѿбавѣчете се слою с' вѣше.
 и си рекъ прѣ нимъ и в'звѣ се
 40 на нѣо. и сѣде ѿ дес'ноую ѿца.
 и посла днѣ слоу прѣтго дхѣ.
 ѿгн'нимъ ѣзники на-плъ и
 начешъ ииѣмъ ѣзники гѣти.
 ѿкоже дхъ даѣше ѿмъ провѣ
 45 цавати. и шѣше пройдоу
 вьсь миръ ѿко мьниѣ оу
 чеице и наставляюще на ра
 зоумъ вѣи. когожо свой
 мъ ѣзникомъ. тако іе в'раіе
 50 мѣтъ вѣи и чѣ сего днѣ. ѿк
 не хоцетъ смѣрти грѣш'нико.
 нь ѿбращеніе и показаніе

- рѣ во самъ не трѣвоуѣтъ зра
 ен вра. нъ волеции. не при
 55 дохъ во призвати правѣнники
 нъ грѣшники на покаѣннѣ.
 Тѣмъ браіе не лѣнилсе. та
 ко мѣтнеа ймоуѣе вѣкоу.
 нъ вѣсакоу зловоу ѿвергше ѿ
 60 себе. зависть клеветы й стоу
 додѣшнѣ. й все неподѣноу
 чтою свѣтнѣо прихѣдеѣе въ
 црѣвъ вѣжнѣо й съ страхомъ
 стоѣѣе проснѣмъ ѿ него про
 65 цениѣ грѣховъ. и вѣчнаго.
 црѣвнѣа да дѣйни воудель
 пристоупити къ прѣстоу ѣго
 тѣлоу и крѣн. то во прѣтоѣ
 тѣло вѣжнѣ дѣйни творн
 70 тѣ ѿвещѣнники нѣспомоу црѣн
 ю. й жизни вѣчнѣи. а йже
 не ѿчищѣ се принѣмѣтъ ѣ. то
 повинѣни ѿгну вѣчнѣоу.
 рѣ во самъ гѣ вѣ нѣшъ. йдѣи
 75 плѣть мою й пию крѣвъ мою
 живѣ воудеть в вѣн. й ѣже
 просите вѣрою да се вамъ. си
 вѣса слышавѣше братнѣ вѣспо
 менѣмсе. не тѣчнѣ слово
 80 мъ хрѣианѣ нарѣмсе. нъ повн
 гиѣмсе добраѣ дѣла стежати.
 любовъ къ всѣмъ сѣмѣренн
 ѣ кротость. пощениѣ тѣ
 во ѿчищѣѣѣ дѣшѣу й тѣло,
 85 й съ агѣлы равѣна теоритѣ.
 й на нѣо възводитѣ мѣтѣ

- ни. тоіе бо трѣвоуіеть в'са
 къ. та бо ѡмываіеть прѣ
 грѣшениа нѡа. . .
- 90 врата ѡверъзаіеть. іаро. . .
 ю вѣжню на кротость ѡ на м[лѡ]
 прѣтварѣіеть. постен бо
 се и мѡлѣніѡ творе бес трѡ
 да на нѡбо въс'ходитъ. ѡ прѣ
- 95 столоу вѣжню прѣстоитъ.
 тѣмъ подвигиѣмъ' се ѡ добра
 ѡ дѣлаа створиамъ. тѣмъ
 бо дѣлаы спѣе вѣжнѡ сътвориамъ'
 се. ѡ спѡ жиэ'нѡ доврѣ про
- 100 водимъ. и црѣткою вѣно спѣен
 м' се О х'ѣ іс'ѣ гѡ нѡшамъ
 іеліоу же слава в вѣн вѣмъ .:.

Б.

Въ «одной изъ интереснѣйшихъ рукописей Народной Библ. въ Бѣлградѣ № 104 въ области старой литературы, сборникѣ конца XIV в., сербскаго письма, содержащей въ себѣ подборъ рѣдкихъ и важныхъ произведеній старой литературы»¹⁾, встрѣчается кромѣ двухъ словъ предшествующей рукописи (слово на благовѣщеніе (10) л. 21 и на пасху (22) л. 24) и

IX.

Похвала св. Николаю.

Она находится на л. 131. Я ее могъ отмѣтить только въ одной рук. Импер. Публ. Библиот. собранія рук. А. Гильфердита № 33. «л. 333: *Мана ѣ. стмоу архіереѣ Мѣлкійскомѣ Николаѣ о почѣти и жиѣни. Нач. Се въспѣ намъ възлюбленни сеѣтозарнаа памѣ архіереа Бѣѣа Николи*»²⁾.

Что оно принадлежитъ еп. Клименту, можно убѣдиться изъ слѣдующихъ мѣстъ этого слова, совпадающихъ съ соотвѣстственными мѣстами другихъ словъ:

стрк. 1:

Похв. Кирил. 34:

Се въспѣ намъ възлюбленни сеѣ-
тозарнаа памѣть архіереа бѣѣа
Николи

Се въспѣ намъ хѣлюбци сеѣто-
зарнаа памѣ прѣвѣлжѣаго оѣа
нѣаго Кирила.

1) М. Сперанскій, Свѣденія и замѣтки въ рукоп. Бѣлград. и Соф. библ. М. 1898. XVI. т. Извѣст. Инст. князю Безбородко. Описаніе рук. см. въ Споменикѣ С. К. Акад. XXIV 64, и слѣд.

2) Отчетъ Имп. Публ. Библ. за 1868 г. Спб. 1869 г.

7:

ib.:

изъ млада же въспя яко и
слнце.... оукланѣе се ѿ мно-
гометежнаго житиѣ

измла же въ чистотою яко
аггль оукланѣе се и ѡбѣгае
житенскыи сластьи.

22:

ib.:

въ него же въвсели сѧ просвѣти
его паче сиянѣи слънчнаго. и
на ждыцѣ его почиваше. якоже
на хероувиавѣ пактию тычно
шветаа вѣше сила дхѣа в немъ

прѣмоудрѣ же вжѣиѣ съза въ
срѣци его храмъ севѣ и на езы-
цѣ его яко же на хероувиавѣ
почиваше дхѣ стѣи прѣо
разѣлае дары...

на пам. ап. 9.:

тѣмъ же и нынѣ сияетъ въ
славѣ вжѣи паче сиянѣи слнчъ-
наго.

62:

Похв. Клим. 74:

такъ во подобаше по аплоу
архѣерею вжѣио прѣподобенъ
и безловенъ и вескръненъ, и
оукланѣе се ѿ всѣкое нечи-
стоти

такъ во подобаше налѣ ар-
хѣерѣи незловенъ прѣвѣ кра-
сотою и вѣрою свѣтло преоу-
крашенъ временнаѣ всѧ яко
таѣннаѣ ѿмѣтаѣ

78:

ib.: 76:

...лозѣ аи многоплодыѣи ис-
тачающи не пианѣстѣнное вино
нъ спѣною росоу и дхѣвною ве-
селенемъ. напаляющи срѣца вѣр-
наго ти стада

радуи сѧ многосластьнаѣ лозо.
исполнивши всего мира и на-
пониши бл҃гочѣнымъ оу-
ченыемъ.

119:

показани — ꙗко каючь црѣвоу

ib.: 79:

ти содѣ каюча црѣню нѣиоу.

125:

подвизанте се. вынѣти сквозѣ
тѣснаѣ врата

на пам. апост. 9:

нѣ да потѣришѣ се ѿ селѣ
вынѣти тѣсными двѣрьми.

128:

ѣже соутѣ си любовѣннѣ, раз-
боннѣ татѣи клеветѣи кореннѣ
дѣтоуеуеи, пѣанѣства ли-
хонмѣннѣ

ib. 7:

си же соутѣ дѣла сотоннѣ
...клеветы... татѣи, разбон,
пѣанство... дѣтоуеуеи... прѣ-
любовѣннѣ.

141:

Каѣ во ꙗко польза члвкоу аще
приверѣцѣть вѣсь мирѣ и ѿтѣ-
цѣтитѣ дшбѣ свою или изгоу-
вѣтъ ю. Кыѣ ли да члвкъ из-
мѣноу дшѣи своѣи

ib. 8.:

тѣмѣ же вратѣи, каѣ польза
кѣсть члвкоу аще и вѣсь мирѣ
приверѣцѣтъ, а дшѣю свою
погоуеишѣ ли ѿцѣтитѣ, члмѣ
ли искоупишѣ дшѣю свою ѿ
моукы.

99:

то во кѣсть истокѣи показаниѣи
ниже вѣсакоу неправдоу възне-
навидѣти и мръскоу сѣтво-
рити. а не на прѣвоу вѣрацѣти
се грѣхы ꙗкоже и псоу на свѣи
блѣвотинѣи.

V, 116:

ѿ вѣсакоу грѣха чѣще се и не
възвѣрацѣи се на прѣвыѣи
ѿвычѣи ꙗкоже и пѣсь на свѣи
блѣвотинѣи.

146:

ѣѣа придѣтъ сѣ нѣсѣ. сѣ аггѣи
стѣи. соудити живѣи и

VII, 39:

тѣи пакѣи прѣтъ. соудити
хѣте живѣи и мѣртѣи

мрътенѣмъ и възѣти комоужѣ. възѣти комоужѣ противоу дѣ-
по дѣломъ его. ломъ его.

Поух'вала тѣмъ же прѣбл'жнѣму никѣ блвѣ ѿ.

- Се въснѣ намъ възлюбленн. свѣтозар'наѣ паметь. а
р'хнереѣ вѣжнѣ николи. чюдѣсы дивныйми. просвѣща
юри въсь мирь. сего во прѣсвѣтлаго паметь архне
5 реѣ. рвеннѣмъ вѣжнѣмъ. поноудн послѣдовати сто
паль мел'хиседекоу. прѣвоуемоу архнерею вѣжню.
изъ млада же въснѣ тако и сѣце добрыми дѣтел'ми по
стомъ тѣло си дроучае. вѣжнѣмъ же дшоу си просвѣ
цае. мѣтнѣмъ срѣце си виноу. ѿсѣае. оукланѣе се ѿ
10 многометежнаго житна. вѣ же ѿ рода тихъ. а по црь
ковнѣмъ оуставѣ. тако ѿгнь жаростноу палѣе. ерети
чское влѣдн тѣмъ пожигае разарѣе. по апостолю
скомоу словесно. такоже рѣ влѣжнѣ павель. нуден
знаменнѣ просеть. нелини прѣмоудрѣ ироутъ
15 мы же проповѣдоуемъ хѣ распѣтаго. тѣмъ же ню
демоу скандалѣ. ѣзыкомъ же оуродѣство. салѣмъ же
зѣанымъ хѣ вѣжнѣю слою. и вѣжнѣю прѣмоудрости
ю. оуподоби се соудѣ чѣмъ. такоже рѣ павель апѣ
вы же оубо цркви бѣ живаго такоже рече самъ такоже
20 въсели сѣ въ нѣ. и пондѣ и вѣдѣ нѣмъ въ бѣ. и ти вѣдѣти ми
въ сѣмъ. и дырери глѣтъ гѣ. тѣмъ же кто не влѣжнѣ сего
архнереѣ въ него же. вѣ въсели сѣ. просвѣти его на
че снѣнна слычнаго. и на жзыцѣ его почиваше. тако
(ко)же на хероувиалѣ пактно. тѣчно. ѿветаѣ вѣше си
25 ла дхѣ в немъ. тѣмъ же. и чюдесы и цѣлѣ(вѣ)ты. испавнѣ
ше въсь мирь. тихымъ и сладоукомъ оученикѣмъ. все
привлѣчаше къ вѣрѣ хѣ. и еретики сѣмъ тако мѣчѣмъ
дхѣвнымъ словеси. вѣличавнѣ жаростноу нѣз'метае. и
на покаяннѣ вѣкы. сиротамъ и в'довицамъ съ тако и ѿ
30 цѣ. страннѣпримѣцѣ же съ. такоже древле ауралѣ. нѣ
цѣлювнѣмъ же съклавѣюци се быти. такоже новѣ напасть

ныи противныи нстрыгаи. ꙗкоже вьсколь челюстї.
 вѣ бо пастирь а не наемникъ. ꙗкоже рѣ гѣ пастирь до
 вры дшюу свою полагають за вѣце. а наемникъ ꙗгѣ
 35 оузрїть вьлька гредоуца. вставиць вѣце и повѣгне
 ть. ꙗко и наемникъ ксть. нъ см не тако. нъ идеже оузрѣ
 ше. вь стрѣти законъ либо вѣче свое. то дшюу свою за него
 полагаше. ꙗкоже теоре истинномуу пастироу хѣу
 иже прѣтѣе его славы и чюдеса вѣнць. и свѣтаостн
 40 ю вѣтка своего ѡзари. тѣмже юже вѣрѣе ксть. и
 дивна его чюдеса изреци. ѡ врани ктерѣ встави
 вь фроугни. ꙗкоже пишеть вь дѣяни его. и тогѣ при
 ложи се стѣмь вѣрѣша ꙗкоже вѣнць. и чюдеса дивна
 иже сътвори вь градѣхъ и вь всѣхъ ѡвоуеъ съ собою
 45 и прѣдъ народомъ вѣомоужно дръзѣе. ѡтнимаше
 неповинныи ѡ смрѣти разлчѣнне ихъ не достигнѣ
 ше... ра стояти намъ дългоу ради поутноую. то
 тѣмъ вь смѣ ꙗвѣше се страшныи чюдеси неповинны
 и ѡ смрѣти ѡтнимаше. и ѡсоуженомъ црѣмъ константїно
 50 мъ на смрѣть. ꙗкоже ꙗвѣ се вь безгѣди поимѣмъ. си
 рѣчь ни вь бѣдѣ ни вь спани. прѣдъстав же рѣ. црѣу пра
 вдѣ кси поставленъ соудити. а неправдѣ оукланѣтї
 се. тѣмже нѣтъ аще не ѡпоустнн три вѣжды. ѡсоу
 жены товою на смрѣть весь правди. то мѣтѣу на те съ
 55 теороу къ невесномуу црѣу. и заѣ живѣтъ скончѣиши.
 рѣ ꙗкоу црѣ ты оубо кто кси. да таковаа подѣ дръжа
 вою мою глѣши. и рѣ ꙗкоу азъ ксмъ николаѣ. равъ бѣ
 вншнѣаго живы вь лѣтїи мирскыи митрополи. и
 се рекъ и ѡтнде ѡ ѡчию его. тако ти соутъ подѣнза
 60 нна сего стѣго. таковнне добры дѣтѣли или же цвѣты
 не боише се смрѣти вѣременныи. нъ добродѣтѣлами прї
 сно цвѣтѣше. прѣмоустию оукрашае се тако во по
 добааше намъ по аплоу. архїерею вѣжнѣ. прѣподобенъ
 и везлобенъ. и бескрѣвенъ. и оукланѣе се ѡ всѣкое нечи
 65 стоти. тѣмъ же кымъ ꙗвѣмъ наречемъ сего праве

диника, и поворника швидимимъ, градъ ли, нъ градъ
 ѿ трѣса падаетъ, и ѿ рати разоритъ се и прѣлогатаи прѣ
 дастъ се, а силъ не възможе ни бѣсовско множество подви
 зати, ни члѣча вѣрость смести, ни напасти житенскыя
 70 възмоутити его, нъ свѣтильника ли его наречемъ, яко
 тои просвѣтъ темната мѣста, и тмоу разгонитъ, нъ
 съ не яко свѣтильникъ, нъ яко слышната зара яви се.
 чудеси яко доучаши просвѣщае всего мира, не рекоу въ
 тѣлесехъ сихъ, и по шестени сего днѣ, да чесомъ сего
 75 приложимъ праведника, маслинѣ ли довроплоднѣ
 и, истачающа масть благоуханную, и по оумрѣтению
 во истачѣтъ рака, миро доврононое, на исцѣление немощни
 мъ, да чесомъ те прославлю блажене, лозѣ ли многоплодъ
 нѣи, истачающа не пианьственое вино, нъ спѣною ¹⁾ росоу,
 80 и дхѣномъ веселемъ, напающа срѣца вѣрнаго ти стада зѣ
 здоу ли незаходимоу, кѣа незаходима свѣта дающа,
 тѣмъ же блаженая жизнь бѣ, въ маловерѣменѣмъ семъ жити,
 а въ вѣчнѣмъ неизреченѣи радости, нѣа наслаждаю се прѣсто
 ныи съ агглы вѣщѣи боу, нѣмъ бѣгосердному поспѣшению,
 85 вѣсѣмъ причести се той же радости, блаженъ днѣ рождествоего,
 блаженъ гробъ твои въдръжен въ себѣ яко и снѣце прѣчитокъ ти
 тѣло, истачае въсегда цѣление немощнымъ, и не рекоу
 ли тоу соущимъ, на мнѣ яко иже въ конѣ же мѣстѣ,
 съте съ вѣрою призоветъ на помощь, то мѣвою его оулоучѣ
 90 прошение свое, днѣ во праведныхъ въ роуцѣ вжѣи соутъ
 и не коснетъ се ничесоже зло, оумрѣшоу оубо праведникоу
 не погвѣнеть оупѣвание, тѣмъ же вѣра почитающе палѣ
 сего стѣа, възвратимъ се ѿ злобъ нашихъ и ѿ поу
 тен доуканыхъ, риданиемъ и плачевельствомъ
 95 и съ слъзали, възвиралъ бѣ и вѣредемъ мѣтъ ѿ него
 якоже оучитъ ни пррѣкъ глѣе, встанѣте ѿ злобъ вашѣ
 хъ, и наоучите се добро творити, възыцаете се да и

1) вм. спѣною.

збавите вѣдима, право соудите спротѣ, и впра
 едаите вдовицоу, то во кѣсть истовое покаиши, и
 100 же въсакоу неправдоу възненавидѣти, и мръскоу съ
 творити, а не на прѣвое верацати се грѣхы, такоже
 и псоу на свое вѣвотини, нѣ тако покаям се такоже
 и нѣвѣ гнѣне, нѣ же градоу вѣше широта и дълго
 та г. дѣи, и дѣоу вѣчислыны дѣла же мръска вѣхоу.
 105 нѣ слышавше проповѣданіе ѿ кончѣи нѣго тако до
 триаго (!) дѣе, ацѣ не верати се ѿгнемъ имате
 съжежены быти, и ацѣ слышавъ црѣ нѣхъ, и вси бодрѣ
 въсакоу неправдоу възненавидѣше и въвератише се ѿ поу
 ти злихъ, поспѣвающе же прѣстию и пепеломъ главы свое.
 110 и вѣбѣкоше се въ вѣтѣица и заповѣдаше въсакоу вещи
 жнеотнѣи не въкоусити ни води ни брашна, и видѣвъ бѣ
 смѣрение нѣхъ, прѣложи гнѣвъ свои на радость то кѣи
 ти въ поганствѣ соущѣ, покаишиемъ оукротѣше гнѣ
 въ вожи, то и ли христѣани наричюще се снѣбе вѣи,
 115 не прѣвывающе въ повелѣи нѣхъ нѣго, нѣ яко и скотъ
 неразоумнѣ, вес покаишиа скончавающе вѣремена
 житиа сего, како оубо оугнеземъ, толика гнѣва ве
 скончѣна, ацѣ не покаям се, покаишиа нѣго кѣсть при
 воден въ црѣво, покаиши-ѣ ключъ црѣвоу, вес того не оудовъ
 120 кѣсть вѣлѣсти николюже, покаиши-ѣ поутъ въведен
 въ породоу, того поутѣ вратиа дръжил се на томъ пригво
 зѣмъ пѣсѣи и стопы нѣше, къ томоу поутѣ не прива
 жет се змен прѣлоукавы, того во поутѣ шѣстѣна соутъ,
 нѣ прѣскрѣна а послѣдѣи радованиа, на тои во поутъ,
 125 оустав се гѣ глѣше подвизаи се, вынѣти сквозѣ тѣснаа
 врата глѣ во камъ тако пространѣна врата и широка поу
 тѣ въведен въ гнѣбѣ, и мнозы соутъ идущѣ по нѣмоу
 зѣ во соутъ нѣго шѣстѣна, свѣтла и радостна, таже соутъ
 си любодѣишиа, разбоиши тѣи, Клевѣи и корѣишиа,
 130 дѣтогоубѣишиа, пианѣства, лихонманиа, та соутъ
 широкаго поутѣ шѣстѣна, въведеишиа въ изгнѣбѣ

и мнози соуть по нелюу же хощеце. тѣмже блаженныи
 ѿць николае не прѣста въплне дѣи и нѣи. сладкыми сло-
 си и вѣдоу. и мѣть когоже. зклоните се братиѣ, ѿ поутѣ изъ
 135 гывел'наго и пондѣмъ по поутѣ гнѣю. ведецюмоу ни въ по-
 родоу. се во шестени. нѣк соуть прискрѣна. а послѣдъ
 радостна. постомъ и вѣннѣмъ. и мѣтнѣю. послѣднеже
 яко рѣ гѣ нже аще не ѿставишь ѿца или мѣтрѣ, или же
 поу. или дѣти или села. мене ради и бѣла. то нѣ
 140 стѣ лиѣ достоянѣ. ѿвереть во дѣиу свою погоубить ю
 а нже погоубить дѣиу свою мене рѣ то спсѣть ю. Како
 во ѣ польза члѣкоу. аще приѿверѣцѣть весь мирѣ. и ѿ-
 тырѣтитъ дѣиу свою. или изгоубить ю. Кыѣ ли дѣ
 члѣкъ измѣноу дѣиу своѣи. и пририричетъ (!) нже аще пости-
 145 дить се мене. въ родѣ семь прѣлюбодѣнѣмъ. и грѣшнѣмъ
 и лоукавѣмъ. и сѣи члѣчскы постидѣтъ се кго. въ словѣ вѣѣства
 своего. кѣа придѣтъ съ нѣсъ. съ аггѣи стѣнѣи. соудити
 жнѣи и мѣтнѣи. и вѣзѣти комоужѣ по дѣломъ
 кго. тогѣа прискрѣвнаго и тѣснаго поутѣ пѣтнѣ
 150 ци забывше зѣмнаѣ. и малогоднѣи кго стѣрѣти.
 и постидѣвше се творѣца своего. радостно и свѣ-
 тлостно неизрѣченною оукрашѣше се ѿ десноую
 станоуть вѣаки своего. широкаго поутѣ любаиѣици.
 и дрѣхѣи прѣдѣстаноуть съ стоудомъ рѣиѣи. аггѣи
 155 тари въ моукоу кроуѣшную. си слышеце пооучѣнѣ
 ѣа стѣхъ ѿць сиѣхъ. и вѣзѣиѣи противоу дѣломъ по-
 дѣнѣиѣи се прѣѣже дѣиѣ того. извѣгнѣиѣи всѣхъ
 хощѣиѣиѣи быти на нероднѣиѣи. нѣ ѿстанѣиѣи
 всѣхъ зѣа. и въ покаиѣи живоуѣи. прослави
 160 мѣ трѣицоу ѿца и сѣа и стѣо дѣа и нѣиѣа и прѣ.

Похвальное слово Николаю встрѣчается въ рукописяхъ еще
 съ двумя другими началами.

Съ началомъ: Се наста (настѣтъ) братиѣ свѣтлое праздни-
 ство... находится:

1) Въ Сборникѣ 1642 г. собранія Общества Люб. Древн. Писъм. № СІХ (3119; II томъ Описанія) «л. 211. Слово похвално на принесеніе мощемъ св. николла. Нач. **Θε** ната братіе свѣтлое прѣнство (*Ὁρδρος ἡμῶν φαίνονται*), Авторъ архим. Михаплъ. Въ немъ же помѣщается второе слово Николы л. 209, и второе слово нед. Мит. и Фар. (2) л. 388, на благовѣщеніе (10) л. 295, и похв. Клим. папы л. 134.

2) Въ *Сборникъ* XVII в. того же собранія № СХІ (3129) л. 125. «Напечатано арх. Леонидомъ въ Памятн. Древн. Письменности 1882 стр. 102—107».

Изъ приведенныхъ здѣсь разночтеній видно, что это слово совсѣмъ другое.

3) Въ *Сборникъ* XVI в. того же собранія № CLXXXVI (5461 — I Томъ опис.) л. 46 об. Въ немъ и второе сл. Николы л. 106. См. выше I, 10.

4) Въ Торжественникѣ XVI в. Румянц. Музея № 434 л. 184. Въ немъ же и слова на благовѣщеніе (10) л. 378, похв. Арх. Михаилу л. 114, на успен. Богородицы л. 544, прор. Иліи л. 489.

5) Въ Торжественникѣ того же собранія № 436 л. 227. Въ немъ и слова на благовѣщеніе (10) л. 199, похв. Арх. Михаилу л. 87, Захаріи л. 38, прор. Иліи 269.

6) Въ Сборникѣ XVI в. собранія Ундольскаго № 577 л. 133. Съ помѣтою «Климентово»? и указ. «Толст. II 140 л. 317». Въ рук. Толст. два слова: л. 317 Прозвитера Андрея, бывшаго причетника и клирика Соборныя церкви и Апостольскія въ Русскихъ странахъ преименитаго града Москвы, слово похвално иже во св. отца нашего премудраго во Святителѣхъ и Архіерея чудотворца Николы Мирликійскаго, пастыря и учителя, на пренесеніе честныхъ его мощей отъ Миръ въ Баръ градъ, и второе: л. 321. Поученіе душеполезно на принесеніе мощемъ Николы чудотворца. Въ той же рук. Ундольск. находится и слово на благовѣщеніе (10) л. 114, и похв. Арх. Михаилу л. 48.

7) Въ *Сборникъ* XV—XVI в. того же собранія № 560 л.

80 об. Въ немъ же и похв. Арх. Михаилу л. 43, и усп. Бого-
родицы л. 345 об.

8) Въ *Сборникъ* словъ XIV в. библиот. Троиц. Серг. Лавры
№ 9 (2022) л. 213 съ примѣчаніемъ, что оно «сочиненіе русское».
Не по этой ли рук. напечат. въ Памят. Древн. Писъм. См.
выше 2. Въ немъ же и слово о разслабленномъ (25) л. 86, и на
вознесеніе (28) л. 105, и второе слово св. Николаю л. 209.

9) Въ *Сборникъ* XVI в. той же библиот. № 649 (1230)
л. 42.

10) Въ *Сборникъ* XV в. той же библиот. № 754 (1644) л.
405. Въ немъ же и поученіе Θεодора Стратилата (6) л. 310, и
похвала Арх. Михаилу л. 364.

11) Въ *Сборникъ* XVI в. той же библиот. № 788 (1649)
л. 422.

Другое начало: Присно-оубо-должны есмь, братіе, празд-
ники возжа твораци въ честь держати, въ рукописяхъ:

12) Въ выше (1) упомян. *Сборникъ* собранія Общ. Древн.
Писъм. № СІХ (II томъ опис.) л. 209 съ примѣчаніемъ «у Сурія:
Universis Christi Ecclesiis».

13) Въ выше (3) упомян. *Сборникъ* того же собранія
№ CLXXXVI л. 106. Изъ приведенныхъ тутъ выписокъ видно,
что оно совершенно отличается отъ нашего.

14) Въ *Сборникъ* житій XVII в. того же собранія
№ CLXXXIX (5465) л. 198. Тутъ же и слово на благовѣщеніе
(10) л. 36.

15) Въ выше (8) упомян. *Сборникъ* Троиц. Серг. Лавры
№ 9 л. 209. Съ примѣчаніемъ «Русское сочиненіе псх. XI или
нач. XII в. издано при Духовн. Вѣстникъ въ Матеріалахъ для
исторіи русск. церкви 1862 г. т. I стр. 1—9».

16) Въ *Минеи четги* той же библиот. № 676 (407) л. 254.

17) Въ *Патерикъ Печерскомъ* той же библиот. № 712
(1824) л. 214.

18) Въ *Сборникъ* 1487 г. той же библиот. № 761 (1929)
л. 160.

19) Въ *Сборникъ* XVI в. той же библиот. № 791 (1898) л. 356.

20) Въ *Сборникъ* XVII в. той же библ. № 805 (1901) л. 156.
См. выше V, 4.

21) На концѣ четвертая похвала; кажется, имѣется въ *Сборникъ* XVII в. Троицко-Серг. Лавры № 804 (1643): «л. 104 об. Слово о дни четвертка, въньже празнуемъ о св. Апостолѣхъ семьдесятихъ и св. Николы память Нач. Восіаша намъ днесъ свѣтила великая и незаходимая».

Въ какомъ взаимномъ отношеніи находятся эти слова и какъ они относятся къ выше напечатанному, я, къ сожалѣнію, за неимѣніемъ здѣсь ни рукописей ни изданій конечно сказать не въ состояніи.

В.

Третій самый обильный источникъ словъ еп. Климента я открылъ въ одной весьма интересной рукописи Нар. Библиотеки № 450. Рукопись эта XVI стол. сербской редакціи съ нѣкоторыми слѣдами болгаризмовъ (смѣшеніе юсовъ) сохранилась, не полною, съ начала не достаетъ 10 листовъ (перв. тетр. и отъ второй л. 1 и 8) и безъ конца; отъ послѣдней 23 тетр. сохранилось первыхъ пять листовъ. Всего листовъ теперь 171 въ 8^о (или малъ. 4^о) по 18 верстъ въ страницу.

Въ этой сравнительно не большой рук. помѣщено не менѣе ста поученій, словъ, синаксарей и житія. Всѣ они писаны языкомъ простымъ и яснымъ какъ всѣ сочиненія Климента. Между ними два уже извѣстныхъ слова еп. Климента. Кромѣ этихъ я подобралъ еще тринадцать которыя по всей вѣроятности принадлежатъ ему. Но мнѣ кажется что весь этотъ Сборникъ вышелъ изъ рукъ его. Если всѣ не его сочиненія то можетъ быть что они его передѣлки, извлеченія и пересказы чужихъ словъ, что это все такъ сказать его редакція. На сколько это предположеніе вѣрно, можно будетъ судить когда онъ напечатается цѣликомъ.

Перечень всѣхъ словъ напечатанъ въ моемъ Каталогѣ Рукоп. Нар. Библиотеки стр. 331—340.

Х.

Поченіе на Зачатіе св. Богородицы.

Изъ житія Климента извѣстно что онъ написалъ нѣсколько поученій на праздниства въ честь Богородицы. Что и это слово

принадлежитъ къ числу тѣхъ можно увѣриться не только общимъ совпадениемъ его съ другими его словами этого типа, но и еще одинаковыми выражениями встрѣчающимися въ другихъ словахъ.
Н. пр.

Начало совпадаетъ съ поученіями заповѣданія о праздникахъ, на Преображеніе, и выше изданнымъ III—V.

стрк. 3.

III, 171.

плодитъ се . . . въ нѣка іесеа пра-
вѣнаго ѿ колѣна дѣва

изидеть жезлъ ис корене не-
сеова.

стрк. 10:

Зап. о празд. стр. 6.

да се въдѣще братіе дѣнь праз-
нѣимъ чѣно зачетѣ

Да ксте въдоуше братіако дѣнь
ксть праздникъ стѣо Імрк.

стр. 22:

не тѣк'мо же самы пѣдѣще и
пѣюще нь и збогы мнлѣюще и
алч'ныи насыщающе. etc.

см. выше VI. п др.

Приглашеніе на молитву къ церкви которымъ оканчивается это слово встрѣчается очень часто въ его поученіяхъ.

л. 34 б. Мѣа тѣ ѿ подченіе на зачетѣ стѣи пѣи.

Възлюбавіиши, дѣнь спсѣнію на
шелѣд начѣтокъ зачѣнаетъ се. и
въ оутрѣвѣ плодитъ се присно
а'и'нѣ. по бѣгоуіренію агг'ле

б лшвоу. въ нѣка іесеа правѣнаго, ѿ
колѣна дѣва. сею разрѣшише се,

- оузы адовы. сею миръ ѿ лѣсты
 свободи се. ѿ семь во радуютсе пррци
 чающе родите се ѿ нѣе гд нашемъ
 10 ѿ хд. да се вѣдѣте братіе. днъ
 праздниамъ чтно зачетіе гже
 наше прѣтые вѣще. тѣмъ. къ
 црквы еѣ съ радостію тецѣмъ.
 на мѣте съ стрѣхѣ стоимъ.
 15 ѿверѣзѣмъ дѣры нѣнаго чрѣ
 тога. вѣнѣмъ ѿ мѣтвое. ѿ
 мѣтинею постѣ, ѿ тако провѣ
 димъ чтно. съ радостію праздни
 юще. чтно зачетіе прѣчтѣ
 20 гже вѣе. та во непрѣстанію
 мѣнт се за нѣ, снѣ свободѣ ѿ бѣ на
 шемъ. не тѣмъ же сѣмъ вѣдѣте
 ѿ пѣюще, нѣ ѿ двѣмъ мѣлѣюще ѿ
 25 алачныкѣ насѣщающе: нагѣ одѣ
 вающе. ѿкоже рѣ. вѣдѣте мѣти
 вѣн ѿко ѿцѣ вѣшь нѣны мѣти
 въ нѣ. подражаніемъ ѿны мѣдры
 дѣы. ѿмъ же рѣ бѣ. вѣнѣдѣте въ
 чрѣтогѣ нѣны. ѿко стѣра на
 30 мѣ сѣра вѣдѣше полнѣбасте.
 алачна напитаєте. ѿнѣ жѣна на
 поите. ѣда братіе самѣго гѣ
 напитаєте. ѿнѣ напоите, тѣ
 же црѣва нѣнаго ѿ спѣвише сѣ. нѣ
 35 хѣдеци въ мирѣ сѣмъ. просѣци
 въ нѣмъ гнѣ. мѣо вѣ оуѣжѣ
 ѿ ѿгнѣ геѣны ѿ напрѣнаго ѣда.
 не вѣмъ во въ кѣнѣ чѣ дѣа ѿ тѣ
 а раздѣчнт се. ѣда вѣдѣте ѿнѣ
 40 пѣюще. ѿнѣ хѣдеци ѿнѣ сѣдеци.

тѣмъ же и мы приимѣмъ на въ
 сакъ чѣ покааніе мѣть крѣтость
 въ зрѣжаніе. тако ѿмѣнимъ
 еѣкъ хѣ. мѣгдѣмаго помѣловати
 45 нѣ. поменѣмъ великаго пѣстѣ
 рѣ зѣѣстаго, ѣко же рѣ. ѡ чѣда
 сѣ вѣ радѣ сѣтворѣна соѣ нѣ вѣсѣ.
 не ѡвѣрдѣнте се ѡ цѣркве. нѣ нѣ
 поѣстошѣнаа поѣчѣте се. дѣ не
 50 напѣхѣнтѣ се вѣ геѣна. сѣ ѡпѣ
 юѣцимъ славы вѣжѣ. тѣмъ же вѣ
 зѣлюбѣѣнна мѣвѣ вѣратѣ. поѣвѣнѣ
 мѣ се нѣ мѣтѣвѣ кѣ цѣркве. сѣ чѣсто
 тою нѣдѣте на вѣсѣ пѣзѣны
 55 гѣ нѣшего іѣ хѣ, и пѣрѣчѣые ѣго
 мѣтре вѣчѣе нѣше вѣѣ. дѣ спѣвѣ се
 оѣслѣшати, пѣнѣдѣте вѣвѣ
 нѣн ѣѣа мѣѣго, наслѣдѣнѣте оѣго
 тѣванѣное вѣ цѣрѣво нѣенѣе :.

XI.

Поученіе къ епископомъ и попомъ.

Это короткое поученіе похоже на похвалу св. Николаю (IX), и въ одномъ и другомъ встрѣчаемъ одинаково мѣсто о добромъ пастырѣ:

стрк. 19:

IX 32:

пастырь добры дшѣ свою полагаєтъ за вѣце а иже ѿ наемъ шикъ.. аще оузрѣтъ вѣка надѣца то вставиѣтъ вѣце вѣжити и распѣдѣтъ вѣце

пастырь добры дшѣу свою полагаєтъ за вѣце, а наемникъ кѣа оузрѣтъ вѣка гредѣуща, вставиѣтъ вѣце и повѣгнетъ яко и наемникъ кѣтъ

л. 40 б. Въ тѣже днѣ (17 декабря) подѣненіе .: ~

Епѣкоу и попу пѣваєтъ оучити.
и казати порѣченныѣ есмѣ люди.
самомѣ прѣже оудалити се ѿ вѣсего
зла. ѿкоже велѣтъ павѣль, и паче хсѣ.
5 пѣваєтъ во рѣ епѣкоу безъ порока быти, ѿко вѣжо приставникѣ. не себѣ
гѣдеиѣ. ни гнѣвѣиѣу, и не кѣвасни
кѣ. не лютоу, не мѣзѣиѣцѣ. ни стран
нолюбиѣ. и правѣиѣ. посѣвѣиѣ въ
10 оученіи повѣреиѣиѣ словеси. да
сильнѣ вѣдѣтъ оутѣшитель въ
зрѣвомѣ оученіи. и прѣтнѣ къ
вѣре ѣвѣичати. въ кѣи самѣ собою
дає ѿвѣръ доверѣиѣ дѣлѣ. по

XII.

Поученіе на рождество Христово.

Къ числу словъ на «праздества совершаемая о Христѣ и во Христѣ», кромѣ выше изданныхъ принадлежать и слѣдующія три. Что это слово принадлежитъ Клименту это такъ очевидно что считаю лишнимъ приводить парал. мѣста; почти цѣлое содержаніе его находится въ выше изданныхъ и ранѣе извѣстныхъ словахъ. Указываю только па слова IV и V и на похв. Іоанну Крестителю.

Л. 42 а. **П**ѣта **тѣ** · **кѣ** · подчєнїє на рѣжьсво **хѣ** · **ѡ** · **ѣ** ·

Приѣдѣте братіа ѿ сѣмѣ по
 слоушанте рѣзѣнію. да сѣ
 жѣ въ сѣлѣ чѣнаго днѣ сего. въ
 нѣже посѣщеніе въ ѿ ѿсновленіе.
 5 рѣдѣ чѣнсколѣ прѣлѣстїю погнѣ
 вшелѣ. прѣстѣплѣніемъ заповѣ
 ди бжїе. нѣже въ положена прѣдѣ
 дѣ нашелѣ въ раѣ древлѣ: завѣстїю
 ѿпадѣ славы бжїе ѿ пиѣ раѣскы
 10 лишенъ бѣвъ. ѿ въ грѣсѣ порѣди
 на ѿ видѣ врагѣ ѿбнѣженѣ ѿ слѣ
 вы бжїе. ѿ многыма лѣстѣмъ блѣ
 зныти хѣтѣ чѣкы ѿкрасти ѿво
 га. рѣзѣемъ ѿ клеветамъ. тѣтѣво
 15 ѿ слоудѣ: ѿ потрѣбамъ въсѣлѣмъ
 злѣмъ злѣбамъ хѣтѣ ны врагѣ ѿ
 бѣ, ѿудалѣти мѣтѣн же гѣ бѣ на.
 не трѣпе зрѣти на въ толѣно,

- 20 зло въпаше се. и не забѣ дѣла рѣ
 ко свою. нѣ прѣкло ни нѣса и съ
 ни де на изведеакииѣ наше. и въ пѣтъ
 нашѣ ѡблѣче сѣ. хѣтъ нѣ ѡблѣжи
 ти свои вѣтѣ. и пелѣнаи по
 виваѣтъ сѣ ѡко младаѣнь. мѣглою
 25 земаю. повиваѣн. въ ѡсѣи скѣтиа
 ѡко чѣкъ лѣжа. и почиваѣн на ра
 мѣ хѣрѣвиамѣ вѣнѣ. да ны изваѣи.
 ѡ скѣтѣ скааго житѣа. того ради
 вѣднѣмъ вѣ несѣзанѣны. въ сѣ съ
 30 занѣе своѣ вълѣбѣсти сѣ. и не ѡсеза
 ни ѡсезанѣ вѣ. сѣ вѣи сѣ дѣчѣ
 вѣ. не ѡложи вѣтѣа своѣго вѣ чѣкъ.
 съверѣшенѣ бѣ и чѣкъ. пакѣио съверѣ
 въ вѣтѣ. на ѡсканѣ наше. и ѡверѣ
 35 тѣ ѡвѣцѣ погѣвѣшю. и на раамѣ въ
 спрѣѣмъ къ ѡвѣцѣ приведе. сѣрѣ чѣчѣ
 скѣи съставѣ. иже въ прѣже по
 гѣвѣ. и на радѣсть съзѣваѣ агѣа
 скѣи сѣи гѣе. рауѣте сѣ съ лѣю
 40 ѡко ѡверѣтѣо заваѣуѣше ѡвѣче. тѣ
 же братѣа мѣи длѣжнѣи ѣсмы. почѣ
 сти шѣстеѣе ѣго и заповѣди ѣго
 прѣо съваѣости. любовѣю дрѣгѣ
 дрѣута чѣтѣиѣ. ѡко сѣ на пишѣ
 45 и прѣдаѣ на. въ законѣи пишетѣ
 рѣ. не ѡуѣи не ѡуѣради прѣлѣѣви
 не сътвори. и лѣжи сѣтѣель не вѣдѣ
 чѣти ѡвѣа и лѣтрѣ твоѣо. възлѣю
 вѣи вѣиѣаго своѣго ѡко сѣ сѣвѣ
 50 не иже ѣ по рѣдѣ вѣиѣи. нѣ въса
 къ живѣиѣи въ вѣрѣ хѣтѣ. ачѣнаго.
 напѣтаѣиѣ странаго прѣемлѣю

це. и бже равы что чьтоуце ти
 во вдетъ ѿ дша вшии. къ црквы
 55 тыцеце се дшъ и нощь. тоу во о
 цѣщаемъ се ѿ грѣха. трезвеце се
 ѿ нѣ съ чистотою прѣстѣпаемъ
 къ тѣлѣ бжю и крѣвы. не имѣ
 це вражы ни на когѣже. и оусты
 60 тыкло се лювеце, нѣ и срѣцемъ лю
 веце друугъ друга. да вѣдемъ спо
 ве вышшаго. и причестныци. цр
 теѣа неѣаго. въ неже призваѣти
 ни пршль іе, хс и истинныи бѣ на
 65 сѣдѣвъ іестѣѡ. рав'но славиимъ въ
 трци, съ ѡцѣмъ и стѣ дхѡ. и
 ннѣ и прѣно и въ вѣкы вѣкѡ аминъ: —

XIII.

Поученіе на крещеніе Христово.

Довольно одинаковыхъ мѣстъ есть въ этомъ словѣ и въ похвалѣ Іо. Крестителю:

стрк. 17:

III 79:

(слово вѣѣ) въ наше ѣство въ члѣхъ вѣрѣ въ мѣстнѣхъ своихъ
вѣмѣи' се и въ въ коупѣ вѣтво
члѣхъ ѣствои' сѣгѣхъ страсти
и недѣги наше на се въспріѣтъ

Похв. Іоан. стр. 388.

...и въ по в'сему' члѣхъ и грѣхъ
единомъ не причестіе' се...
въземати грѣхъи всего мѣра.

21:

Прѣѣ рождѣство и мѣхъ безна-
чел'но и прѣѣч'но ѿ оца без
мѣѣре... etc.

см. выше II.

27:

рождѣствѣ его собою обнавиѣ
обѣт'шав'шии грѣхѣ родъ нашъ

см. выше VI.

30:

Похв. Іоан. 390:

слѣреніа вѣразываѣ прѣчты' раба вѣразъ на сѣѣхъ носѣ и гла-
вѣхъ свои прѣкланіѣ по рѣкѣ воу свою подѣ врен'ноу' роу-
бреннаго ѣтеа коу покланяѣши сквернѣи мо-
и роуцѣхъ велиши по теон се
в'рѣхъ ѣти.

34:

III 139:

въ ницете образъ пришь яко яко про члвкъ на жрѣвети ѿсани
простъ члвкъ изнѣ.

36.

Іов. 389:

ѿга же видѣвъ ѿурданъ ѿ и се ѿурданъ видѣвъ те ницезе
прѣвѣи свои чюдесь позна и шкствѣе въспеть възе'рати
твор'ца си съ шестеѣе свое
възвративъ

52:

на пам. апост. стр. 8:

и вѣдемъ покаяніе прѣмлюще, братолюбиемъ просвѣтаще сѧ
снѣреніемъ просвѣщающе сѧ, странолюбиемъ просвѣтоуще
братолюбіемъ цвѣтѣще и стра-
нолюбіемъ къ вѣ приближаю-
ще сѧ.

на воскресеніе стр. 14:

благотѣршемъ цвѣтоуще нице-
любиемъ свѣтащесѧ братолю-
биемъ оукраш'шесѧ.

л. 45 б. Мѣца гѣ ѿ подченіе на крѣпкѣ хѣо: ~

Прѣно пѣвно ꙗ вратіе пѣвнѣ до
брѣ. съ вѣрою ꙗ любовію ꙗвля
юще въспомѣнѣтѣ въ законѣ
гѣи. ꙗ раздѣлѣвати ꙗко почтѣ
5 ѿ невытѣ въ вѣтѣ, вѣѣ съте
рени вѣвѣше. тѣ лѣстїю замѣнною
прѣно жнѣдїе же ны. на съмртѣ
прѣмѣненн вѣхѣ. въ тѣнѣ въ
пѣше злобою оудалѣхѣ се ѿ ба. пѣ^{зо},
10 вѣ въ рѣботѣ на тѣрѣ порѣчна.
тѣ повинѣвѣше сѧ. вѣсе вѣгѣи про
звѣхѣ. сѣице же ꙗ мѣцѣ ꙗ рѣкѣ ꙗ ꙗ

сточныи. въсе тлѣнїа ѣже до
 годѣ и сѣмѣ же порáботихѹ се. егда
 15 въ печалѣнїе жи́знь своѹ въло́жихѹ.
 то́гда посѣти на́ въшнїаго е́тъ.
 и́ сїла́ сло́во вѣ́же. и въ́ наше́ бѣство
 въ́лѣвѣ́се. и́ въ́ въ́кѣмъ чѣ́къ и́
 ствомъ сѣ́бѣмъ. стра́сти и́ не́дѣ
 20 гы́ на́ше на́ сѣ́ въспрїѣ́тъ. безъ́сѣ́
 менїа́ плѣ́тъ въ́. прѣ́вѣ́ ро́жк
 стео́ и́мѣ́ безначел'но́ и́ прѣ́вѣ́
 ч'но. ѿ́ца безъ́ мѣ́ре. съ́ въшнїи
 ми́ сїла́ми не́прѣ́станно ра́вно
 25 сла́вїи́мъ. второ́е же ро́жкстѣ́
 прїѣ́тъ на́ ра́ди. безъ́ ѿ́ца ѿ́ де́вѣ
 прѣ́чїе́е ѣ́же и́ въ́ца на́рїца́ет' се
 ро́жкстѣ́. его́ со́вою ѿ́внѣ́вѣ́
 ѿ́вет'шав'шїи́ грѣ́хѹ́ ро́дъ на́шь.
 30 днѣ́ на́ въ́днїи́ ѿ́врдан'скыи́ при́шъ.
 слѣ́ренїа́ въ́бразъ́ іа́вѣ́ прѣ́чїе́
 въ́къ сво́и прѣ́кланїе́. по́ рѣ́кѣ́ вре
 ннѣ́го іе́ства. оу́жасъ́ творїть.
 нѣ́ныи́ сїла́. въ́ нї́щете́ ѿ́бразъ́
 35 при́шъ іа́ко прѣ́стъ чѣ́къ. гла́вѣ́
 своѹ́ ра́вѣ́ прѣ́кланїе́тъ. е́гда
 же́ въ́дѣ́въ ѿ́врданъ ѿ́ прѣ́вѣ́
 сво́и чю́десъ́ позна́ твор'ца́ сї́.
 съ́ шѣ́стїе́ своѣ́ въ́звѣ́ратїи́ съ́
 40 трѣ́петомъ́ тѣ́аръ въ́здѣ́ша
 соу́щїи́ стра́хѹ́. ра́ботае́тъ тѣ́
 рѣ́дъ сї́. а́ мы́ вратїа́ дѣ́хнѣ́нїа
 въ́жїа ѿ́бразъ́ сѣ́ще. и́ не́ почита́е'
 по́вно́ твор'ца́ своѣ́го. нѣ́ іа́ко
 45 свѣ́тїи́ въ́ тѣ́мѣ́ грѣ́хѣ́нїи́,
 пр'но́ по́грѣ́жа́емїи́ е́смы́ лѣ́ностїю́.

за въсѣга повинѣше се гнѣвѣ ꙗко
 пакѣнѣюще се. похотѣмъ, ꙗко асть
 ми житїа сего помрачающе се въ
 50 сего добра. тѣмъ же мѣю ва не до ко
 нца прѣвѣдемъ въ тѣмъ заѣ. нѣ въ
 спрѣнемъ ꙗко ѿ сѣна. ꙗко вѣдемъ
 покаанїе прѣмѣюще. сѣренїемъ
 просвѣщающе се. братолѣбїемъ
 55 цѣлѣюще ꙗко страннѣлѣбїемъ. кѣ
 бѣдѣ приближающе се, пощенїемъ въ
 знесемъ се. мѣтїицею снѣге вѣмъ
 сѣтѣраемъ се. прѣмѣюще прѣ
 чѣе тѣло его ꙗко крѣвь хѣд. рѣ во
 60 стїи апѣ. аще кѣ недѣнѣ
 сѣмъ прѣмѣетъ тѣло хѣд. тѣ
 грѣ сѣтѣ ѣсть ꙗко пѣть. не расмѣ
 страѣ тѣла хѣд. нѣ сѣ вратїе прѣста,
 слоужѣва. ꙗко приношенїе ѣже прѣ
 65 ѣмѣемъ нѣ сѣма жрѣтва живѣ
 ꙗко въсѣ ѡсѣщающе словесна. его хѣ
 рѣемъ ꙗко сѣрафїмъ сѣ страхѣмъ
 трепѣмъ, ꙗко въсѣ неспѣтѣмъ(!)
 сѣмъ не сѣмѣтъ възвѣрати.
 70 трепѣтно двѣждѣ се. тѣмъ же
 въсѣмъ ѡсѣтѣмъ не прикаса
 юще се. прѣмѣемъ тѣло его.
 тѣ сѣмъ ѡсѣмъ се добрымъ
 ми дѣмъ приближающе се кѣ нѣ
 75 мѣ прѣмѣюще его. ꙗко да прѣме
 тѣ нѣ въ вѣзѣконѣмъ сѣмъ цѣтѣ.
 сѣмъ коупѣно ѡца ꙗко сѣмъ ꙗко сѣтѣ
 дѣмъ. да ѡсѣрѣмъ пѣское сѣ
 мѣтѣ, ꙗко нашъ їсѣ, хѣ. ꙗко по
 80 истинѣ чѣмъ вѣмъ. въсѣ по нѣмъ

дейскоу законъ сътвори и ны
 сего ѿстави. нь сътвори еже въ
 ѿвѣчан людемъ: по четири въ
 дѣть дѣи въсе ѿко отроче жидо
 85 вское. приношаста рѣдители
 въ црковъ. съ двѣма грѣлици
 шема. и ли съ двѣма голоувице
 ма. блвенти се, и се же гъ на гс хс съ
 твори. съ истинною мтрѣю своею
 90 марию вцєю. съ мѣтиемъ се оце
 мь его гѣсѣфомъ, и прѣде въ црко
 въ бжѣю. и прѣтъ въ сѣмѣномъ
 праведный. иже възетъ на рѣкѣ
 своею рече. и ѿко ѿпоуцавши раба
 95 своего вѣко по глѣ твоѣмъ съ ли
 рѣ. ѿко видѣсте очи мои спенѣ
 твоѣ. тако и аша пррчица испо
 еѣдаше блгодареци ба. тѣмъ
 оудръжа се таковыи праздникъ.

XIV.

Поученіе на Сретеніе Господнѣ.

Окончаніе предыдущаго поученія, о пріятіи на руки Симео-
помъ Господа, понавляется въ началѣ этого слова. Кромѣ того
есть много одинаковыхъ мѣстъ въ другихъ поученіяхъ:

36:

III 188:

постомъ и мѣлѣгою сѣдѣи
въ днѣ и въ нощи гнѣ

чтѣице се днѣ днѣ помъ и мѣлѣ-
нкою

55:

IV 87:

да очистиши се ѿ всякаго
зла и миръ междѣ собою имѣи
такѣ приидѣи кѣ столѣмъ тѣ-
лѣмъ съ страхѣмъ и трепетѣмъ

нѣ ѡчистиши се днѣмъ и тѣлѣмъ
свѣтѣмъ и пѣть ѿ всякаго сквер-
ны тако да приидѣи кѣ столѣмъ
тѣлѣмъ на ѡчищение

V 111:

съ страхомъ пристоупающе и
съ миромъ и тако насладимъ се
прѣтѣмъ тѣлѣмъ и крѣвѣ.

73:

X 57:

приидѣте вѣнчѣи etc.

тоже самое.

79:

V 103:

вѣ раѣ алчнѣи и жедѣи да вѣ-
шего раѣ поданіа подамъ вѣ
ранскѣ пици наслаженіе

на ради ѡубѣхъ въ таково
свѣреніе приидѣ алчнѣи бнѣи
и жедѣи нагѣи и странѣи да
вѣи понѣ тѣмъ ны привель.

и т. д. и т. д.

Проф. Лавровъ отыскалъ одно слово еп. Климента въ тотъ же день начинающееся словами: **Е**е пакы свѣтло пражѣнство настѣ, пражѣныкъ пражѣника.... Это не первый случай что мы встрѣчаемъ два слова его въ одинъ и тотъ же праздникъ. Выше напечатаны два слова на пасху (V и VI), ниже будетъ указано что существуютъ два слова и на усненіе Богородицы (XIX) и можетъ быть двѣ похвалы св. Козмы и Даміану (XXVII).

л. 55 б. **Въ тѣже дѣнь подченіе на срѣтеніе гнѣ:** ~

Дѣнь вратіе законодѣвъць, законъ
сверъшаѣтъ ꙗко мѣнь въносѣ
въ црковъ земаѣнаго їерлѣма. дѣнь
праведнын сѣмѣнь дхѣ стѣмъ
5 подензаѣмъ. на срѣтеніе гнѣ тѣ
цнт' се. въ вѣмѣ обѣщано дхѣ
стѣмъ. не вѣдѣти смѣрти прѣ
же даже не вѣтъ хѣ въ плѣти.
дѣнь старіе роуцѣ сѣмѣне прѣ
10 маѣта теор'ца ꙗ ба въсѣ. дѣнь
праве радостію ꙗспѣхне' се пра
ведны старѣць. ѿпоу'ста мѣло
стѣвна проситъ гнѣ. нѣмѣ ѿпоу'
сти раба своѣго вѣко, по глѣоу твоѣ
15 мѣ съ мѣрѣ. ꙗко вѣдѣстѣ очн
моѣ спѣне твоѣ. еже ꙗси оу'гѣто
валъ прѣ лѣцемъ въсѣ лѣдѣн. про
рицаѣт' же еже ѡ распетіи хѣтецѣю
вѣти печѣль стѣн вѣн ꙗ рѣ. тебѣ
20 самѣоу дѣш твою проїдетъ ѡрѣжѣ
сѣрѣ, ꙗко оу'зритъ ꙗго распинаѣма.
твою лѣбовѣю печѣлѣю велѣкою.
ꙗко ѡрѣжѣмъ провѣдѣ си дѣш. не
мѣсакѣци се вѣанаго ꙗго распетѣа.

25 дѣнь дѣнна прѣрица исповѣдѣтъ се
 хѣѣ. сѣрѣ хвалѣ ѣмѣ въздѣтъ. въ
 пакѣ члѣно ѡдѣваѣша се ѡ вѣдѣ
 цѣ дѣхѣ спсѣнїе въсѣмѣ мїрѣ лежѣ
 ца глѣше. ѣко спѣнїе въсѣмѣ мї
 30 рѣ. сѣ наше сѣтованїе ѡбратѣтъ
 на радѣ. сѣ пакѣ раѣскѣ дѣерѣ ѡ
 вѣздѣтъ, затѣорѣнїе прѣслоуѣша
 шѣмѣ. дрѣванѣ прѣдѣда ѡдама. сѣ
 35 разорѣтъ клѣтѣ южѣ прѣверѣтъ
 прѣваба наша ѣвѣа. тѣмѣже не ѡ
 сѣхѣашѣ вѣнь ѡз црѣкѣ. постѣмѣ
 мѣтѣвоу сѣдѣжѣщѣ въ дѣнѣ ѡ въ нѣ
 цѣ гѣнѣ. тѣко ѡ мѣ вратѣ ѡ вѣдѣ
 40 цѣ поревнѣнѣтъ, ѡ прѣтѣкаѣтъ къ
 црѣкѣ въ дѣнѣ ѡ въ нѣцѣ. тѣ вѣ ѣ дѣ
 вѣжѣнѣ. тѣ вѣ ѣ хрѣтѣанѣмѣ прѣвѣ
 жѣцѣ. мѣтѣва бѣгопрѣѣтнаѣ бѣ.
 въ тѣѡ ѣ ѡчѣнѣнїе тѣлѣ. ктѣ къ
 45 сѣтѣ црѣкѣ въсѣмѣ вѣроѣ прѣхѣ
 дѣтъ спсѣтъ се. тѣѣ во прѣнѣ жрѣ
 тѣ бѣ за вѣ мїрѣ възсѣлаѣмо. въ
 тѣѡ прѣстѡнѣ сѣла ѡ прѣрѣстѣ
 пѣна вѣжѣа трѣпѣза. ѡмѣцѣнѣ нѣ
 50 зрѣнѣнѣ дѣхѣнѣнѣ вѣашѣно. ѡ крѣвъ
 ѡгнѣца вѣжѣа заклѣваѣго сѣ вѣлѣю
 за вѣ мїрѣ. ѡ прѣлѣожѣаго тѣло
 своѣ въ дѣхѣнѣнѣ вѣашѣно. ѡ рекѣша
 ѣдѣнѣ пакѣ моѣ ѡ пѣнѣ крѣ
 55 вѣ моѣ съ вѣроѣ. въ мѣнѣ прѣвѣкѣ
 вѣетѣ ѡ ѡзъ въ шѣмѣ. тѣмѣже вѣ
 тѣ раздѣлѣнѣмѣ къ кѣмѣ прѣстѣ
 паѣмѣ ѡ чтѣ прѣнѣмаѣ. да ѡчѣстѣ
 кѣше сѣ ѡ въсѣакоѣ злѣ. ѡ мїрѣ

междѣ совою и мѣрѣ. тако прѣстѣ
 60 наемъ къ стѣмъ тѣмъ. съ стрѣ
 хѣ и трѣпетѣ. постѣ чѣсти
 прѣвѣиваѣте, хранище стѣмъ
 въ тѣмъ се свое. а не тако свѣтѣ
 оустрѣмѣте се на пѣанство. и на
 65 инѣ сквернѣ. не тако равѣ вѣмъ
 и причѣстници тайнѣ его. и мѣ
 пре мирѣ и любовь нелицемѣрнѣ.
 илицемѣрѣ и страннѣлюбѣмъ въ
 дете. и вѣмъ словесѣ съхрани
 70 ци. а не послѣднѣмъ тѣмъ. по
 вѣнчѣмъ се чѣстѣмъ житѣмъ при
 вѣнчѣти се къ бѣ. да слышѣмъ
 его глѣща. прѣидѣте вѣнчѣ
 бѣмъ моего, прѣимѣте оутѣмъ
 75 инѣ вѣ црѣмъ нѣмъ ѿ начѣла мѣ
 рѣ. вѣ въ радѣ странѣмъ вѣ, и ѿ не
 бесѣ на землѣмъ съидѣмъ. да вѣ оутѣ
 трѣмъ се ѿ мѣне пакѣ прѣмирѣ
 къ ѿцѣ моему, и бѣ вѣмъ. вѣ ра
 80 дѣмъ и жедѣмъ вѣ. да вѣмъ ра
 подѣмъ. подѣмъ вѣ рѣмъ пѣ
 цѣмъ наслаженѣ, и за сѣмъ одеждѣ
 въ неплѣмъ рѣмъ одеждѣ вѣ. ѿ
 дѣмъ несѣмъ вѣ на мѣстѣ, рѣмъ
 85 лѣмъ своимъ. и деже обѣмъ и
 мѣхѣмъ и деже обѣмъ, и вѣмъ
 занѣмъ вѣ и нарѣмъ мѣмъ и сѣмъ. нарѣмъ
 прѣмъ ѿмъ. и пакѣмъ съ рѣмъ
 телѣмъ, питаѣмъ вѣмъ. прѣ
 90 спѣмъ прѣмъ и тѣмъ, и
 вѣмъ вѣмъ на нѣмъ: ~

XV.

Поученіе на память св. апост. Марка.

Это слово не что иное какъ уже извѣстное поученіе еписк. Климента на память апостола или мученика примѣнено здѣсь къ апостолу Марку и напечатаное Лавровымъ на стр. 5. Отступленія отъ напечатаннаго текста самыя незначительныя, только вмѣсто «имрекъ» здѣсь поставлено имя ап. Марка.

72 а. Мѣа то, бѣ. поучѣнїе на память
сѣго аѣла мѣрка ѣгѣста:~

Братїе прѣо ѡжидаетъ гѣ бѣ нашъ
спсѣнїа нашего. непрѣстанѣно
приизиваетъ ны стѣпнмъ ѣгѣлѣ,
вѣ вѣчнїю жїзнь. глѣ намъ вѣ
Б сакѣ скверѣноу и житїе нечїсто
ѡверѣни ѡ себѣ и чистымъ срѣцѣ
къ немѣ прїстѣпнїи. и вѣзѣс
кати ѡнѣ црѣво. изъ него же испѣ
дѣхѣ прѣблѣстїю заѡю. и прѣс
10 тоуплѣше вѣжїю заповѣѣже вѣ
прѣдѣна аѣламѣ прѣдѣдѣ нашемѣ.
вѣ раи дрѣвлѣ вѣздрѣжанїа раѣ а
це вѣ ю съхрѣнїаи, вѣ вѣкѣ вѣли
вѣ вѣз печали и смѣртїи. стѣростїи
15 не прѣемаюѣце. нѣ завїстїю дѣа
волю ѡлоуѣни се славу вѣжїе, невѣ
здрѣжанїа раѣ. ѡ тоѣтѣ напѣдоше
на рѣ члѣчскїи. печѣль и стрѣсть

и сѣмѣрть прѣмѣнающаи живѣѣ,
 20 члѣчѣ. и то мѣсто желающе стѣи,
 и правѣнн члѣци крѣпѣко прѣпоа
 савѣше чрѣслѣ своа. и вранѣ прѣ
 мѣше на прѣтивѣнаго. и повѣди
 еѣше его пакы вѣнѣдоше въ прѣ
 25 воидѣ пороѣдоу. и пѣна хѣтеть дѣ
 красѣше се дѣла дѣбрыми владѣ
 стѣ вѣгѣтѣствѣ въ сѣмѣрти нѣ
 что повѣрѣгоше. иже скѣро мѣмо
 хѣдѣть, и мѣнѣе вѣременнѣ лѣта.
 30 тѣмѣже не лѣстѣлѣ се вратѣ не ѣко
 бесѣмѣрѣтѣ мѣнѣше се, прѣдѣлѣи се
 похѣтѣмѣ жѣтѣа сѣго. иже вѣдѣ жѣ
 тѣю сѣмѣ да се тѣ врагѣ бѣжѣи вѣ
 вѣетѣ. пагѣбѣ наносѣтъ дѣшѣ
 35 своѣи. вѣспрѣнѣмѣ поѣнѣ ѣ нѣѣ
 да не лѣшнѣлѣ се сѣмохѣтѣю сѣлѣи
 бѣжѣ. радѣбѣи вѣчнѣе. нѣ вѣстѣ
 гнѣмѣ се ѣ прѣлѣстѣи мѣра сѣго. ѣко
 ѣвѣщахѣ се вѣи. поражаѣмѣ стѣи
 40 крѣпѣнѣмѣ прѣ мнѣгымѣи послѣ
 хѣи сѣице глѣице. ѣрѣщаѣм се сѣтѣи
 и вѣѣѣ дѣла его. сѣ же соѣ дѣла сѣ
 тѣи. нѣдѣлѣсѣженѣ. вратѣ
 нѣнавѣдѣнѣ. клѣветѣ гнѣво
 45 дрѣжанѣ. завѣстѣ ѣрѣстѣ нѣна
 вѣстѣ. рѣзвѣи тѣтѣва пѣанѣство.
 ѣвѣдѣнѣ ѣвѣда. пѣснѣи вѣсѣвѣ
 скѣи. пѣсѣнѣи хѣдлѣнѣи сѣрамѣсло
 вѣи. вѣлѣшѣнѣи. дѣтѣогѣвлѣнѣи грѣ
 50 достѣ, лѣжа. клѣтѣвопрѣстѣдѣпѣ
 нѣи. и ѣже клѣтѣи се бѣжѣи мѣнѣи.
 ѣще вѣдѣ снѣ дѣла ѣстѣанѣлѣ се. то вѣ

- зыццель въсѣмъ доводѣтѣи. ꙗ
кѡ пишетъ се. оукабни се ѿ зла ꙗ съ
55 творн доврѡ. ꙗце ѡстанемъ се ѿ
сѣи злѣи дѣла. тоу оудѡвъ вѣни
делъ въ тѣже порѡдѡ. что во ѣ
мрѣзѣе тѣковѣи дѣла. тѣмъ
вѡ гнѣвъ вѣи прихѡдитъ на ны.
60 ны да съверѣшимъ ѡбѣтованѣа
наша. ꙗже къ гѡ бѡ нашемѡ. лю
вѣце ѣго въсѣмъ срѣцель ꙗ въсѣю
мыслию своею. вѣижнаго своегѡ
ꙗко сѣ сѣе. вѣтолюбѣмъ цѣвѣте
65 це. стрѣиномъ свѣтеце сѣ. да
вѣиждемъ рѣуюце се въ вѣзѣконѣи
радѡ. въ вѣзѣмрѣи живѡтъ. ꙗ
въ неѣзрѣи крѣсѡтѡ. ꙗже желѣ
вѣжени апѣ мѣрѣко. пѡвѣи се
70 житѣа сѣго сласти попраѣти. вѡ
гѣтѣство свое. рѣа ниѣи, ꙗ
пѡвѣи се въ вѣчнаа жиѣица. хѣа
глѣса съ радѡстѣю послѣшаюце.
ꙗкоже рѣ вѣзѣе ны къ сѣвѣ, не
75 оувоиѣте се ѿ оуѣваюи тѣло.
дѣи же не мѡгѣи что сътвори
ти. ны пѣче оувоиѣте се ѣмѣи
власть по ѡвѣи вѣврѣи въ гѣе
иѡ. тѣмъ же вѣтѣа, кѣа полѣа ѣ,
80 ꙗце въ мѣрѣ прѣврѣемъ ѡ дѣи
погѣемъ, ꙗи ѡтѣметѣи, чѣ
мъ ѣскѣи дѣи ѿ мѡуѣ. ꙗце
ѣе не ѡстанемъ се злѣ ꙗ покаемъ се.
ꙗи ниѣи подамѡ. ны потъ
85 ниамъ се ѿ сѣлѣ вѣиѣи тѣснѣмъ
вѣтѣ въ вѣиѣи жиѣи. сѣрѣ въ

Зръжаніемъ, и пощеніемъ не тѣ
 кмо ѿ враща. нѣ и ѿ пѣтна възръ
 жеце се. и ѿ вѣсакѣго грѣха вѣган
 90 гдѣца дшд твою. и потоми пѣхъ
 свою хѣ ради. ꙗко же потрѣпѣ
 сты апѣ мѣрко вѣсакѣ мѣркѣ
 и поноснѣю съмрѣ хѣ раѣ снѣ вѣжѣа.
 пѣче сѣаніе сѣнѣчнаго въ пѣмѣтъ
 95 ѣго дѣвнаа чюдѣса. и сѣчѣлѣнѣа
 сътворѣаѣ гѣ бѣ нѣа. иже во вѣрою
 чѣтеть пѣмѣтъ сѣго апѣа мѣр
 ка. и тѣи ѿ грѣхъ извѣаѣѣтѣ се. и
 ѿ вѣсакѣхъ напѣсты извѣдетѣ.
 100 томѣ оуѣво поревѣнѣмъ вѣратѣе.
 такѣже дѣла добраа сътворѣмъ.
 и тѣже чѣлкѣ вѣ ꙗко и мѣ. нѣ вѣсѣ
 кѣ злоѣвѣ вѣзненѣвѣдѣ, а бѣжѣо вѣо
 лю сътворѣ юже и мѣ потѣцѣнѣмъ се
 105 сътворѣити. да вѣдемъ снѣове свѣѣ
 та и причѣсныци цѣрѣѣа ѣго: ~

XVI.

Поученіе на память перенесенія мощей
св. Николая.

Немного параллельныхъ мѣстъ можно подобрать къ этому поученію. *Первые грѣхи* (строка 16) встрѣчаемъ и въ другихъ словахъ; вѣдемъ истинныя хрѣтіане а не имени тѣхню, встрѣчаемъ и въ словѣ на пятидесятици: не тѣхню словомъ хрѣтіане на рѣм'се (VIII, стрк. 70). Слова: вѣн'ци вѣн'чаеае свѣтамыи стѣеское, напоминаютъ слова изъ его поученія на память Севаст. мучениковъ; и на конецъ слова: прїидѣте вѣнѣи ѿца моего встрѣчаются нѣсколько разъ.

Въ этомъ словѣ есть одно мѣсто напоминающее нар. пословицу: и прострѣмъ (роуцѣ) въ доврѣ поданіе. не вѣче подающе а воамъ вѣлающе, не дѣторо вѣм'ше а едино ѿ двѣ дав'ше.

л. 82 б. Въ тѣ же дѣнь (9 мая) слово ѿ дѣшевнѣи пол'зѣ:~

Побаеъ на братѣ въ брацѣмъ се
мъ вѣцѣ. ѿ своѣмъ попѣци се спѣ
нѣи. и повоимъ се своѣго вѣмъ: на
дѣюще се ѿнѣ неизгланъи вѣвѣи
5 и нѣнаго житіа съ аггальскыи вѣмъ.
славы же ѿное неизглан'ные. и чрѣ
тога ѿного свѣтлаго. въ нем'же же
нѣ црковныи. съ ѿцѣмъ и съ стѣи
дхѣ прѣвѣваеъ. и носень вѣвае.
10 пероженіемъ. им'же послѣдшахѣ
что въпїотъ еглансты. понѣ а
це тѣ ны не послѣдшати и творити.

и что ли глѣтъ апѣкъ павѣль. да спѣ-
 шимъ често къ цркви. плачимъ се
 15 и каимъ се о прѣвѣи грѣсѣи. мѣнимъ
 же се да не въ прѣвѣи въпадѣмъ.
 не вѣмъ кѣмъ прѣпадѣтъ тѣмъ
 пламенитыи агглы. дшѣ наше
 хотеице изети. никѣлиже доврѣ
 20 сътворѣмъ. вѣдемъ бѣ оутрѣдѣни
 ци. чѣмъ слаци ѡстаемъ на зе-
 мѣ доврѣи памѣтъ прѣстѣпимъ
 доврѣ на нѣса. вѣдемъ истины
 хрѣтѣице, а не имени тѣчѣю. да
 25 имъ вѣсе тѣло боу. ѡемѣше ѡ діаво-
 ла. глѣвѣю же прѣвое тѣцѣмъ прѣ-
 нимъ. а не покѣиванъ еи на вратѣи
 своѣи ѡчиима сѣзѣи тѣчимъ прѣ-
 нимъ. а не скверѣнимъ на чѣюжѣ
 30 доврѣи вѣзѣримъ. рѣцѣи прѣвно
 вѣзѣвѣимъ къ немоу. и прострѣ-
 мъ въ доврѣи подаиѣ. не ѡвѣе пода-
 юще а вѣлы ѡемѣюще. не дѣторѣ
 ѡемѣше а едѣно ѡ двѣ даѣше. и
 35 и оутрѣвѣ вѣзѣрѣжающе ѡ великѣи
 вѣрѣи сѣемъ стѣнѣице. дшѣи
 оумѣлѣюще се. и колѣнѣи често
 прѣклѣнѣюще въ мѣтѣи. нѣмъ
 ма тѣвѣице въ цркви. ѣко пѣтрѣ
 40 иѣмъ на грѣвѣи гѣи. и съ тѣмъ прѣ-
 честимъ се црѣио нѣномъ. въ свѣ-
 тѣи ѡнъ дѣи. ѣгда прѣидетъ прѣ-
 вѣдѣи соудѣи на ѡбѣцѣи. носѣмъ
 ѡгнѣиными агглы вѣици вѣица
 45 вѣе свѣтѣими стѣи свое. а грѣ-
 шѣи пламенемъ ѡгнѣинымъ па

ле. ѿвѣщае гл҃ѣнии ср҃дечныѣ. ви
 дѣнемъ мѡудрости своеѣ. Владчаѣ
 мѣри ѿ дѣщерь. и ѿ ѿца сны. и вѣра
 50 тѣю ѿ вѣрѣи, и мѡже ѿ жѣнь, и съ
 проста вѣсакѡѣ ѣзычѣство Владчи
 ти ꙗко козлѣта ѿ аг҃ньць тог҃а
 жалѡстѣю вѣсплѣчет' се вѣсѣка дш҃а.
 гв҃дѣ ѡпѡстѣше покааніе. ѿ вѣ
 55 цѣетъ прѣвѣныѣ сѡдѣа. иже вѣ мно
 го трѣпѣ. идѣте ѿ мене проклѣ
 тии въ ѡгнь вѣч҃ныи. и пакы рѣть,
 прѣидѣте вѣвѣнии ѡца моѣго. прѣ
 нѣте ѡг҃рѡванѣноѣ вѣ цр҃тво.
 60 ѿ сѣстѣвленїа мїра сѣго. ѣго
 боудѣ вѣсѣ на полог҃чнѣи. за мѣтѣ
 стѣе вѣѣ и вѣсѣ стѣи ѡмѣ. ~

XVII.

Поученіе на память св. ап. Петра и Павла.

Что и это слово принадлежитъ Клименту можно заключать изъ приглашенія къ милостинѣ (строка 25—35) такъ часто встречающихся въ его поученіяхъ.

л. 100 б. Въ тѣже днѣ поученіе на пѣмѣтъ стѣ
апѣлъ, петра и павла:—
Блѣнъ бже.

Блажшасте братіе въ еѣлѣи сѣмого
га глѣуща къ оѣченникѣмъ своимъ
животнаа словеса. ѣже послѣ
шающе написающіи на срѣцѣ вѣшнѣ.
5 дхѣвнаа. да вѣдемъ тѣже цркѣ
вы ѣже рѣ гѣ къ петровѣ. ѣко тѣ
ѣси петръ, снѣрѣ тврѣдыи кѣ
мень вѣры. петръ же кѣмень на
рѣ се. на немъ же съзѣ хсѣ цркѣвъ дхѣ
10 видю. снѣ же вѣрата сълѣртнаа не
могѣтъ оѣдѣлѣти еѣ. ѣдѣже сѣтъ.
тврѣцѣ ѣснованіе положнѣ. ѣ стѣ
ни ѣгравнѣ вѣрою. ѣ кто мѣжетъ
еѣ прѣтивити се. кто вѣ къ цркѣвы
15 вѣсакъ вѣрое прѣтѣкъ прѣ гѣ
ѣа спѣтъ се. ѣ мѣ братіе прѣтецѣ.
тѣ вѣ ѣнѣстъ грѣхѣ прѣимѣмъ.
тоу ѣсцѣленіе стрѣти ѣбѣчимъ.

- тѣ вѣліа ѿ радости насладимъ се.
 20 сѣмѣ во врѣхѣхъ нѣмѣ апѣлѣ да гѣ
 глѣ. сѣ азъ даю тебѣ рѣ ключѣ црѣтѣ
 нѣнаго. да ѣгоже свѣжиши на зе
 мани вѣдѣть свѣзанъ на нѣсѣ. ѣго же
 ли разрѣшиши на земли. вѣдѣть
 25 разрѣшенъ на нѣсѣ. тѣмѣ нѣа
 припадѣ братѣ просѣце разрѣ
 шеніе, вѣрою ѿ любовію чистою
 ѿ неувѣрностію. дѣлы добрыми
 оукрашыше се. мѣтѣнью ѿ постѣ
 30 очистише се. нѣмѣ мѣтѣнью. да ѿ
 сѣмѣ ѿ ба мѣтѣ вѣдѣнѣ. стран
 нѣ прѣмѣлюще. жѣдныя напѣлю
 цѣ. тѣмѣ во ѿверѣзѣетъ се црѣтво
 нѣное, ѿ грѣси ѿдаютъ се. тѣмѣ же
 35 не мѣзѣмъ ѿ прѣзрѣти. тѣмѣ во родѣ
 дано ѣ ѿмѣнѣ. да ѿ ѿнѣ насѣтѣ
 ѿ въ свои дѣлы доведемъ ѣ. въ нѣ
 же во мѣрѣ мѣрѣ вѣзмѣритъ се
 вѣ глѣтъ гѣ. да добро ѣ братѣ жи
 40 тѣмѣ. непорочнѣи скончати сѣ.
 нежели заѣ вѣчнѣю мѣрѣ прѣти.
 прѣти во ѿмѣтѣ сѣмѣ вѣжѣ гѣ на
 гѣ хѣ. сѣдѣти живѣи ѿ мѣртѣвѣи.
 ѣ вѣзѣти ко мѣжѣ по дѣломъ ѣго.
 45 ѣмѣ же слава въ вѣкѣмъ аминь.

XVIII.

Поученіе на Преображеніе.

Это ужъ извѣстное слово еп. Климента печатается еще разъ что оно сербское и что въ немъ есть нѣсколько исправленій русскаго напечатаннаго текста.

л. 125 б. **Мѣца тѣ .ѡ. подченіе Клімента на прѣвѣраженіе гнѣ.**

Послѣдшайте вратѣ
днѣ сего чѣнаго, каковаа еѣ на
явѣше се. въ сѣи же братѣ днѣ гѣ
нашъ їс хс. своимъ оученикомъ
5 ѡкры слава своего вѣтва. влѣс
тъ свѣдѣю на живыи и мртвыи и по
каза. мнозѣмъ во чюдесемъ ѡ
него, не имѣхѣ емо вѣры каме
посрѣчное плѣме жидовское. нѣ
10 глахѣ аще вы се вѣль, или сѣи бѣжи
тѣ не вы закона мѡисѣева разрѣ
шивъ попрѣль. егѣ еѣхѣ ѡ бѣ
пріѣли. нѣ противѣникъ законѣ
їс. и пакы чюдеса вѣдеце ѡ него.
15 ѡвѣи глахѣ іако илѣа, дрѣзѣи же
іако мѡисѣи їс. или їдинъ ѡ дрѣвнѣ
вѣста пррѣк. да тѣго рѣди оучѣни
ци съмоуцахѣ си оумъ. вѣхѣ во
іако илѣи на їво вѣзѣде. нѣ не вѣ

- 20 хѣда тѣ ѿ сѣшль пакы. въ ѿны.
 ѿвразъ ѿбавь се. и вѣхѣ мѡѡсеа
 законодавца. прѣже почнѣша
 го. таково же невѣрно и распри
 сѣи въ ны. потрѣбно ѿ ѿмѣ по
 25 казати славо вѣства своѣго оуче
 никѡ сѣ. да и ти не сѣмѣицѣт се.
 да того ради възыде на гѡрдѣ ѿ
 вѣрскѡю. поѣмъ съ собою пѣтра
 иакова и ѡанна. и звѣстно и
 30 творѣ ѡко сѣ вѣи ѿ. да не съ
 мѣицѣт се помышляюще сѣтѣнаа.
 ѡко възыде на гѡрдѣ просвѣти се
 лице ѿго ѡко сѣице. рызы ѿго вы
 ше вѣли ѡко сѣи. ѡвѣи ѡвѣста се
 35 иамъ мѡѡсѣи и ѡла. съ хѡмъ вестѣ
 дѡице. ѡвѣи стрѣти провѣзѣ
 цають. ѡже хотѣше на ради прѣ
 трѣпѣти. ѡ дрдгыи ѡ законѣ ѡ
 иамъ дѡль вѣ прѣже вѣплѣице.
 40 сѡмъ гѣ своимъ прѣстѣи написавъ
 ѿгоже не хранѣице сѡмого законо,
 давца хотѣице оувѣти. видѣвѣ
 ше оученици славо вѣтѣдѡ ѿго.
 падѡше нице не могѡше зрѣти на
 45 сѣвѣтъ лица ѿго. и вы съ нѣе гла
 гѡице. сѣи ѿ сѣи мѡи възлюбѣ
 нныи того послѣшѣице. того
 гласа и мѣ слышавѣше вратѣ не
 лѣниимѣсе. не хранимъ заповѣ
 50 ди ѿго. рѣ гѣ сѣи заповѣдаю вѣи
 да любѣице дрдгѣ дрдга. ѡкоже
 азъ възлюбѣи вы, вѣ ради вѣплѣти се
 алчѣице и жедѣице вы и нагѣ. жеже вѣ

- шего ради сѣнїе. да вѣшею пицею
 55 вѣчнаго въ насыщѣ вѣшна. и въ
 хѣды мѣсто рызы. еже подасте
 нищїимъ, въ нетлѣнѣноую одеждѣ
 ѡблѣкоу въ. сѣже слышите братїе.
 не ѡтеготите срдцѣ вѣшїи къ мало
 60 мѡщнымъ. не тѣмъ въ дѣлѣ, нѣ
 самомъ хѡу бѣ. нашему. ѡ нѣго же
 чающе мѣти потыримъ се на пока
 анїе. не вѣли въ кудѣ прїидеть
 чѣ сѣмртныи. дїе ѡврѣшетъ ны
 65 сѣмртъ въ злѡбѣ безъ покаянїе. то
 въскоу въ дѣлѣ нсхѣщенїи. оуже
 въ не въдетъ дѣлѣ каати се. нї
 маломѡщнымъ помѡщи. ни за
 повѣди съблюсти. да того ради
 70 потыримъ се прѣже сѣмртнаго врѣ
 мене. тогѣда гѡтовїи ѡврѣсти се
 чїсты мѣтїеви. да нѣ къ нѣ рѣтъ їсѣ
 блгын рѣве нѣ вѣрїи въ малѣ ли въ
 рїнь нѣ мнѡгымъ те постаблю. въ
 75 нїдїи въ радѡ га своѣго: ~

XIX.

Поученіе на успеніе Богородицы.

Въ Православномъ Собесѣдникѣ 1881 г. пресвящ. Антоній напечаталъ похвалу еп. Климента на Успеніе Богородицы, которая совсѣмъ отличается отъ нашей. Что и наша принадлежитъ Клименту видно изъ слѣдующаго.

Начало самое обыкновенное въ словахъ Климентовыхъ.

стрк. 16.

та во изви се обьиданнимъ по- См. подобное мѣсто о Христѣ
моцѣица сръкѣтицимъ оу- Ш, 244, V 30 и похв. I.
тѣшеніе, волѣици и сцѣлитель- Крест. 388.
ница, правовѣрний оутверже-
ніе, апломъ похвала, мѣстникъ
крѣпосъ стѣкль нетѣици
вѣица.

Слова: припадѣмъ къ цркви еѣ чтно твореце празники еѣ съ похвалою и радостію страніице и нице въ дѣи свои прѣмлюце, миръ любовъ межѣ собою имѣюце тѣлеса и дѣи свою учиняюце ѿ грѣха и тако пристѣлюце прѣчѣломъ тѣлѣ бжю, самыя обыкновенныя встрѣчающаеся въ его словахъ.

л. 134 а. Мѣдѣ тѣ еѣ. поученіе на
прѣстѣвленіе прѣстѣе влѣце нѣше вѣе.

Днѣ братѣ мѣи гѣ нашего прѣстѣ
вѣиши се ѿ жѣтѣ сѣгѣ, въ вѣиши
црѣте. и въ ѡвѣтѣ вѣчѣи

- въселяѣтъ се въ радѹсть вѣч'нѹю,
 5 въ вѣлѣ неизгладное. ѿмѹже жѣла
 ютъ агглы приник'нѹти. днѣ прѣ
 дѣдѹ адалѹ в'нѣка ѿ госпѹжа въ
 вѣч'наа жианѣа въхѹдѣтъ. днѣ
 свѹбажаѣтъ се прѣбавнѣа клѣтва.
 10 соѹцѣа на ѣстѣ члѣкѣцѣ. днѣ вѣ
 хдѣнѣи жидѹе посрѣамнѣе се вѣцѣ
 вѣцѣ на нѣо въз'шѣи мѣтвѣнѣи
 мѣтвѣою ѿко слѣце ѹзараѣтъ мѣра.
 слѣвою чѣтною правѹвер'нѣе вѣн'
 15 чѣюцѣи. ѿже ю исповѣдаютъ въ ѿ
 стѣнѣ вѣжѣо мѣрѣ. тѣ во ѣвѣ се
 ѹвѣдѣмнѣи помѹцѣннѣа. скрѣ
 вѣцѣнѣи оѹтѣшенѣе. волѣцѣнѣи
 ѿцѣанѣа нѣа. правѹвер'нѣи
 20 оѹтѣрѣженѣе. аплѹмѣ похвала,
 мѣннѣи крѣпѹ. стѣмѣ. нѣтаѣ
 нѣи вѣнѣцѣ. К'то братѣа стѣи
 гѣжѣи вѣжѣи мѣрѣи въсѣмѣ срѣцѣ
 ѿ въсѣю дѣшею да припадѣмѣ къ
 25 црѣкѣи ѣе. чѣтно тѣорецѣе празнѣи
 къ ѣе съ похвалаю ѿ радѹстѣю. стра
 нѣи ѿ нѣицѣе въ дѹи свѣи прѣемѣю
 цѣе.
 мѣрѣи лѹбовѣи междѹ собою ѿмѣнѣицѣе.
 тѣлѣа ѿ дѣшѹ своѹ ѿнѣицѣаюцѣе ѿ грѣ
 30 ха ѿ тако прѣстѣпаюцѣе прѣчѣтомѣ
 тѣлѣи вѣжѣи. ѿже чѣнѣи ѿ непо
 рѹчнѣи съверѣшѣнѣи дѣлѣи добрѣи
 мѣи. а не ѿко юѹда злѹвою ѿ неси
 тѣстѣи ѹслаѣпѣа се прѣстѣпнѣицѣи
 35 прѣстѣи ѿ страшнѣи вѣжѣи трапе
 зѣи. ѿ недѹицѣи свѣи злѹвою такоѹи

таини. ѿвѣ въмѣсти се въ нѣ
 сѣтана. и въ вѣвѣнїе мѣсто клѣ
 теѡ прїѡверѣте си. нѣ мѣ вратїе
 40 не мѡсѣмъ тѣцїи вѣти. нѣ вѣдѣ
 вѣѡлювѣци. вѣїе рѣвы въ чѣсти
 ѡмѣцие. тѣ вѡ рѣками вѣїю вѣтѣ,
 и крїченїе прїемлемъ. ѡ тѣ стѡе
 тѣло хѣво вѣзымаемъ. тѣ мѡ
 45 лѣамѣ грѣхѡвъ ѡзвѣвѣлѣмъ се. тѣ
 вѡ мѣлѣтъ се вѣдъ за хрїтіанѣ и за вѣс[тѣ?]
 мѣра. тѣ рѣди сѣхѡдѣтъ дѣхъ стѣи
 ѡ вѣ нѣ прїносїмѣю прѡсфѡрдъ с[тѣю?]
 и прѣтѣараѣтъ тѣлѡмъ вѣїимъ.
 50 и вїно стѡе крѣвїю хѣвою мѡдемы
 въ ѡставакїи грѣхѡвъ. да пѡвѣно іе
 тѣковїе ѡмѣти въ чѣсть. тѣ вѡ
 въ аггѣлѣ мѣсто на земліи ѡѣстрѡе
 нїе мѣтѣвнїци. тѣ вѡ вѣдетъ ѡ дѣшѣ
 55 нашї. іѣко слѡво вѣзѣти хѡтеце
 ѡ дѣшѣ нашї, прѣ іѣ хѣомъ вѣмъ нашї. ~

XX.

Поученіе о мытари и фарисеи.

Начиная съ л. 148 должно быть до конца въ нашей рукописи были слова и поученія въ дни великаго поста. Къ сожаленію сохранилось только начало, отъ недѣли мытаря и фарисея до нед. сырной, содержащее девять словъ изъ которыхъ пять по всей вѣроятности принадлежать Клименту.

Что это слово принадлежитъ ему заключаю изъ слѣдующихъ словъ, въ разныхъ вариантахъ не разъ попадающихъ въ другихъ словахъ: на покаяніе ѿверъземъ фарисенское срѣце и очисти́мъ себѣ мытар'скѣю дѣш; ... мѣтѣа съ смѣреніемъ ... врани разрѣшѣ... вѣсы прог'на пѣныя двери ѿверъзе, оузы съмирѣныя прѣтрѣже, изви нецѣли... и вѣсе съпроста ѿветъ и въ црѣво въведе; ... аще бо и тѣмъами грѣхы имамъ то смѣреніемъ потрѣвимъ и братолюбіемъ очисти́и и мѣтѣоу принажи́мъ се къ самоу вѣщѣ въ, ꙗкоже самъ рече не приидѣ правѣный призвати ны грѣшны на покаяніе (см. VIII 54).

л. 151 а. Въ тѣ же дѣи подченіе вѣторо
о мытары и фарисѣи : ✠

Послашамъ братіе сѣю притчию
о фарисѣи и мытары. ꙗкоже оу
въ фарисѣи высокоуміемъ исподѣ
де. и въсѣ прѣвою мѣтѣв потрѣви грѣ
б достію. мытар' же смѣреніемъ о
правданіе пріе. тѣ и мы доврѣи
ши въдѣмъ. мытар'скыи на по
каяніе ѿверъземъ фарисѣенское срѣце.

и ѡчи́стнѣмъ себѣ мытар'скѣю дѣшѣ.
 10 срѣце во сѣмо се покаждѣтъ въ нѣ фѣ
 рисен. дѣша мѣтарь, сѣчнѣа во грѣ
 дость и вѣсокооу́мѣ. погдѣла
 ѣтъ дѣшенѣю добродѣтель. дѣа
 во сѣпостѣта сѣ ѣста въ нѣ. срѣце
 15 и дѣа. ѣже не дѣа въ нѣ срѣце дѣи.
 ни понѣ едѣного глѣса чѣста въс
 пѣстѣти къ бѣ сѣвѣренѣмъ. нѣ
 величѣнѣмъ запѣнаѣтъ ѣи. да ѡ
 сѣмъ раздѣлѣвающе. ѡвѣрѣзѣмъ
 20 ѡ сѣмъ величѣвааго фѣрисѣа срѣце.
 и вѣспрѣнѣмъ добрааго мытарѣ
 мѣтѣд. ѣже рѣци бѣ ѡцѣсти мѣ
 грѣш'ника. тѣи во ѣ вѣрѣд ѡстрѣ
 тѣне и грѣхѣ потрѣвленѣе. дѣи
 25 сѣсенѣе сѣмъ во вѣкѣ бѣ своѣго въ
 зѣлѣвѣи. мѣтва сѣ сѣвѣренѣмъ сѣмъ
 ѡгнѣнѣю оу́гасѣ. гнѣвѣ лѣвѣ ѡкрѣти.
 вѣрѣи раздѣшѣи. и тѣвѣри оу́толы.
 стоу́дѣнѣ ѡѣтъ. и вѣсѣи прог'на
 30 нѣвѣнѣ двѣри ѡвѣрѣзе. оу́зы сѣмѣрѣ
 тѣнѣ прѣтрѣже. ѣзѣи ѣсѣѣан.
 ѡвѣргѣи ѡсѣѣче. и гѣрѣды колѣѣваю
 це се оу́стаѣи и вѣсѣ сѣпрѣста ѡ
 ѣтъ и въ цѣтѣво вѣвѣде. тѣѣ ѡвѣрѣзѣ
 35 величѣнѣе. и вѣспрѣнѣмъ сѣвѣренѣе.
 потрѣвѣнѣмъ грѣдѣсть и сѣкрѣшнѣмъ
 сѣрѣчнѣмъ сѣвѣѣтъ. подражающе
 прѣрка. ѣз гѣлѣвѣнѣи дѣшѣнѣнѣ вѣзѣа
 к тѣвѣѣ гѣи. и ниѣктѣ же ѡвѣрѣзан оу́
 40 стѣ своѣи сѣ стѣдѣѣи и вѣспрѣнѣмъ
 вѣгѣаа. вѣсокооу́мѣмъ ниѣзѣагаѣтъ' се
 правѣда. сѣвѣренѣмъ же потрѣвѣа

ѣтъ се грѣ. ѿце вѣ и тѣмъ грѣ
 хы ѣмаемъ. то снѣреніемъ потрѣ
 45 вымъ ѿ. ѿ братолюбіемъ очисти ѿ.
 мѣтею приваѣжимъ се, къ сѣмъ
 вѣцѣ вѣ. ѿкоже сѣмъ рѣ. не прѣдоу
 правѣныи призвѣти. нѣ грѣшны
 на покааніе. призѣвѣтъ же вѣсѣ
 50 мѣ сѣмъ кающаго се. ѣже вѣди
 на сѣтворити ѿ тако вѣсѣскаа.
 вѣспрѣти зѣвѣе и спѣе. ѿ стати
 на сѣдѣщи хѣѣ непостѣдѣныи. ѿ
 оучити¹⁾ вѣгаа живѣта вѣчнаго.
 55 о хѣѣ іѣѣ гѣ-нашемъ, ѣмѣже сѣва
 вѣ вѣкѣ ѿмѣнѣ. ~

 1) оулоучити?

XXI.

Поученіе о блудномъ сынѣ.

Цѣлый типъ и композиція этого поученія на столько напоминаютъ на сочиненія Климента что можно безъ сомнѣнія предположить что оно принадлежитъ ему. Кромѣ того есть нѣсколько обыкновенныхъ выраженій его:

22:

IV, 102:

нѣ бѣ ѿць предротамъ не прѣ- не трѣпѣ зрѣти свое съзани въ
зрѣть своего създаніе нѣ ожн- толнко зло выпаша се
даеть нашего спеніе.

31:

III, 197:

сн днн постныи съ радостію въ чотѣ прѣывающе прѣкро-
принесе покааніе водите снѣ днн поини

40:

III: 242:

оубѣдн сѣце на оумнаеніе оубоудимъ се въ заповѣдемъ
вжнзямъ.

и т. д.

л. 155 об. Въ тѣже днѣ поученіе о влѣднѣ снѣ: ~

Слѣшнѣ възлюбленнн вжнѣ
притчю. и навннѣмъ добрѣ
теорити волю ѣго. колнка члѣко
любѣца нмалы га. ѿца цѣдраго

- 5 въсѧ творѣщаго на зстроѣнїе наше
 го рѧди спенїа. ѡмѣющомѧ двѧ снѧ
 правед'ники ѡ грѣш'ники. въсѣ
 дающаго рав'но богѧтьство. крѣ
 нїе ѡ покаянїе ѡг'л'ское зченїе. ѡ
 10 нѧ же мѧ ѡко юнѧ снѧ ѡх'одимѧ
 на странѧ дѧлече слышанїе стѧн
 црковѧ. ѡ раст'очеваемо доброѧ бо
 гѧтьство вжїе. живѧще влад'но
 ѡ въспрїимемѧ градѧ вжїи словѧ
 15 ѡ стѧ причестїа въ ѡбодѣанїи.
 ѡ прѣѡбодѣанїи. живѧще ѡ расто
 чеваемо дан'нѧ на ѡ бѧ блгть.
 злыи дѣлы ѡ пох'от'ли грѣх'ѧ
 вѧиими. тѧко во ѡ грѣ ѡже въ мѧ
 20 лѧ ѡб'вѣлѧть. ѡ въ вѣкѧ ѡсвѧт'ї.
 въ мѧлѧ въз'вѣлѧть. ѡ въ вѣкѧ
 мѧчїть. нѧ бѧ ѡцѧ цедротамѧ
 не прѣзрїть своѧ създанїе. нѧ ѡ
 жидѧетѧ нашего спенїе. не х'ощѧ
 25 во никомѧ работѧти дѧволѧ,
 нѧ въсѣмѧ спенїа х'ощетѧ. оу
 че на снѧ вжтвеними прѣт'ча
 ми. да никтѧже ѡчаѧт' се своѧ
 го спенїа. зце тѧмѧми чтѧ злѧ
 30 ѡмаѧетѧ нѧ прѣтекаѧтъ въ спѧ
 нїе. снѧ днѧ постнѧе. съ рѧдо
 стїю прїносе покаянїе. на во ра
 ѡ сѧмѧ мѧ днѧ пости се. ѡвразъ
 нѧмѧ даѧ на ѡчищенїе грѣх'ѧвъ.
 35 тѧмѧ оуѧ ѡстанелїсе злыи снѧ
 дѣлы. ѡ възыщемѧ ѡца того цѧ
 драго ѡ мѧтнѧго. въсѣмѧ рѧ
 вно нарекаѧ се ѡ. ѡ въсѣмѧ рав'но

мѣть подаѣтъ приѣвѣгающимъ
 40 къ немѣ и тако слышѣше оубѣдѣ
 срѣце на оумилѣнїе. и дшѣ на пока
 анїе, пролѣнимъ слѣзи ꙗко древнѣ
 бѣдница. вѣемъ въ прѣси ꙗко мѣ
 тарь. възвѣщамъ глѣюще ꙗко бѣ
 45 нѣи сѣмъ. ѡче съгрѣшѣи на нѣбѣ прѣ
 товою. позѣрица нѣ послѣдшѣ
 твѣю. ирица крѣчють, съвѣ
 рица злѣ послѣдшѣствоуѣтъ. бѣ
 жѣнїе ѡблѣчаютъ. нѣсмъ дѣи
 50 нареци сѣ сѣмъ твоѣ. не слышѣю въ
 нечѣстныма на чистѣ зрѣти
 ѡчима. на сѣмѣи сѣаа, и не слышѣю
 скверныи сѣмѣ. къ бесквернѣи твоѣ
 трапезѣ пристоупити. нѣ по
 55 неже ѡженеть мене ѡ твоѣго
 двѣра сѣмѣ црѣкы. и тако ѡслѣ
 шимъ глѣюще. ѡблѣцѣте въ прѣ
 вою ѡдѣждѣ. ѡ дхѣ ѡгнѣнаго ѡ
 творѣнѣ. въ неже правѣнїи сѣа
 60 ютъ. ѣже ꙗко вѣторое крѣщенїе по
 каанїе. прѣстѣнь на рѣцѣ печѣ
 тѣ сѣмѣ дхѣ. ѣю же аплѣ дхѣ
 прогнаше. и сапѣгы на нѣсѣ ѣв
 лѣское оученїе. да поперѣтъ змѣ
 65 ѣвѣ главѣ. заколиѣте нѣмъ телѣцѣ
 оупитанныи. прѣчѣстаго ѡ прѣ
 чѣмѣ. закалѣемаа неѣмѣраѣма.
 да съ вѣсѣми вѣрными вѣвѣе
 тѣ се. кыи равѣ глѣеть. къ архѣ
 70 реѣ и ѣреѣмъ. ѡ великаа мѣть
 и неѣзрѣнѣое мѣрдѣе. на нѣже не слышѣ
 ютъ чѣны аггѣлѣсѣи зрѣти. тоѣго

на́ за́ка́лае́тъ. ѿ́же не́ слы́ють съ
 глѣ́дати мно́гоо́читни. то́го на́
 75 на́ жръ́твѣ́ да́. ѿ́дома ѿ́ неизѣ́дома.
 то́го ра́ди о́ста́вимъ вра́ждъ ко́торѣ́
 за́висть. и въ́сѣ́ за́а́ дѣ́ла. ѿ́ съ лю
 бое́ю ѿ́ слы́реніе́мъ прѣ́хо́децнѣ́
 на́мъ стѣ́е днѣ́ по́стныѣ́. ѿ́ про
 80 во́димъ чи́стыи ѿ́ непоро́чны. ѿ́
 пристѣ́нимъ къ́ стѣ́и ѿ́ непоро́чнѣ́
 трапѣ́зѣ́. тел'ца́ ѿ́пит'ѣ́наго,
 а́гнѣ́ца непоро́чна́ га́ іу́ х'а. да́е́ша
 го́ се за́ въ́ мі́ръ на за́ко́леніе. ѿ́го́
 85 ѿ́д'ше́ въ́сѣ́ стѣ́и. почи́вають въ́
 црѣ́тѣ́и нѣ́нѣ́мъ. съ́ ннѣ́и же́ во́дѣ́
 на́мъ причѣ́стныкѣ́ вы́ти. ѿ́ х'ѣ́
 іс'ѣ́ гнѣ́ на́шемъ. ѿ́мѣ́ сла́ва въ́ вѣ́кы, а́мѣ́н. ~

XXII.

Поученіе въ нед. мясопустную.

И это слово совершенно подходитъ къ сочиненіямъ Климента. Вотъ нѣсколько обыкновенныхъ его выраженій встрѣчающихся очень часто: ожидае нашего спеніа приде на земаю и въ пль нашѣ оваче се;... того ра^и сѣ днѣ постныа на очищеніе грѣхѣвъ положи;... вѣднѣемъ и мѣтеамъ къ бѣ приближающе се... мѣтн-нымъ двѣры црѣва ѿверъзающе, миръ и любовь междѣ собою имѣюще;... то съ радостію прѣстанѣтъ гѣи въ страшнѣи днѣ еѣа прїидеть въ славеѣ своен и въси агглы съ нѣ;... прїидѣте вѣе-нѣи etc. (стрк. 57—93). ...не лѣните се братіе, и не лѣстѣте се тѣлеснаа оугодіа сѣнѣ сътварающе, а дшѣ погѣбляюще;... тѣмѣ же пѣвнѣмъ се постѣ силмъ, очистиамъ дшѣ и тѣлеса и чисти вѣ-демъ до вѣскрсеніа хѣа миръ и любовь междѣ собою имѣюще... и т. д.

л. 158 а. Подченіе въ нѣлю мѣсопѣстнѣ : ~

Гѣе приближи се вратіе вѣме по-
кааніе. сѣ же настаютъ днѣи ѡ-
чищеніа. сѣа вѣо словеса страшна
и грѣзы испълнена. и зрїцаема
5 оусты вѣн. ѡ страшнѣмъ днѣи
въ иже прїидеть сѣдїти и съ не
все правѣ нын снѣ вѣн спѣкъ нашъ іс
хс. и вѣда кождѣ по дѣлаамъ
его. црѣамъ и оубогымъ. и кнѣземъ

- противѣ дѣлаѹ. ꙗко же раз'лѣчаѣ
 45 тѣ пастѣрь ѡвѣще ѡ дѣсиѡ сѣбе.
 сѣи рѣ кроткѣе добрыѣ, правѣ
 дныѣ же крѡтостѣю своею вѣзвѣ
 ливѣша се. а козаница ѡ шѡю, козан
 ица же сѡтъ ѡже сквернѣнии дѣлан
 50 житѣа свое провѡдетѣ. веснѣице се
 вѣ пѣан'ствѣ. ѡ вѣ в'сакоѡ непраѣтѣ,
 тѣмѣ же ѡвратитѣ гѣ ѡ ны ѡчи свои.
 ѡ поставитѣ ѡ шѡю сѣбе. тог'да рѣ
 тѣ сѡиѣмѣ ѡ дѣсиѡ ѣго. прѣидѣ
 55 те вѣвенѣи ѡца мѡего наслѣдѡште
 прѣидѣте сѣиѡвѣ свѣта мѡего ѡ црѣ
 теѣа наслѣвници. прѣимѣте оугѡ
 тован'ное вѡмѣ црѣтво нѣное ѡ сѡд
 женѣа (!) мѣрѡ. ала'ка вѡ и дѡсте ми ѡ
 60 стѣи. вѣжедѡ напоѣште мѣ. нагѣ
 вѣ ѡдѣастѣ мѣ ѡ прочее ꙗко вѣ ѣ
 гѣлѣи слышастѣ, ѡвѣщѣиѡтъ прѡ
 ведѣнѣи ѣмѡ гѣлюще. гѣи ког'да те вѣ
 дѣхѡ ала'на. ѡли же дѣна ѡли стран'
 65 на ѡли нагѡ ѡ послѡдѡжнѣхѡ теѣѣ.
 ѡвѣщѣавѣ црѣ рѣтъ ѡмѣ. право гѣю
 еѡмѣ. понѣже сътворѣште сѣимѣ
 малѡмѡщныѣ вратѣи мѡеѣ. тѡ мѣѣ
 сътворѣли ѣсте. тѣ же прѣимѣте
 70 оуготовѡн'ное вѡ црѣтво нѣное. вѣидѣ
 вѣи мѣтѣвѣи ѡ цѣдрѣи ѡ стран'нопрѣ
 емѣце. ѡ тог'да рѣтъ сѡиѣмѣ ѡ шѡю
 ѣго. ѡдѣте ѡ мене немѣтѣвѣи.
 ѡдѣте ѡ мене проклѣти вѣ ѡг'нѣ
 75 вѣчныѣи. оуготовѡнѣи дѣавѡлѡ
 ѡ аггѣлѡ ѣго понѣже сѡдѡстѣю ѡ не
 чѣстѡтѡѡ. ѡ лѣностѣю дѣиѣи свои

проводите. идѣте въ ѿгнѣ вѣчнѣи
 противѣ дѣлаѹ вашнѣмъ. алачнѣ
 80 бѣхъ не дасте ми ѣсти: жедѣнѣ
 не напоите мѣ. тогда ѡбѣщаетъ
 ѣмѣ и тѣмъ оубоѣмъ. сами лишиѣ
 ше се вѣчнѣи вѣгъ скоупостѣю. гнѣ
 когѣда те видѣхѣмъ алачѣна или же
 85 дна или нага или волѣна. или стран
 на, или въ тѣмнѣи. не послоужѣ
 хѣмъ тебѣ. ѡбѣщавѣ гнѣ рѣтъ имъ.
 прѣво глѣю вѣ. поѣ не сътворѣте
 снѣмъ малѣмъ ирѣнѣмъ братѣмъ моѣ
 90 тѣмъ и мѣмъ не сътворѣте. того ради
 ѡидѣте ѡ мене въ ѡгѣотованное вѣ
 мѣсто. ѣже севѣ сами ѡгѣотѣ
 сте. не вѣгѣше ѡ своѣмъ сѣнѣмъ. тѣ
 же оубо сѣмѣте братѣмъ. ѡсѣженѣ
 95 тѣмъ страшѣно ѣже прѣмѣтъ нечѣсти
 вѣмъ. и сѣмѣмъ и не мѣтѣмъ въ тѣмъ
 чѣмъ. идѣже не помѣжетъ ѡмѣ снѣмъ.
 ни снѣмъ ѡмѣ ни мѣтѣ дѣмѣри. ни вѣ
 братѣ, ни рѣмъ господѣмъ. нѣмъ кѣ
 100 своѣ вѣмѣмъ понесѣтъ. и прѣмѣтъ
 мѣмъ противѣ дѣлаѹ своѣмъ. того
 ради мѣмъ вѣ. не мѣмѣте се братѣмъ и
 не мѣстѣте сѣ. тѣлеснаѣ ѡгѣотѣ
 севѣмъ сътворѣаѣмъ. а дѣмъ погѣмѣаѣ
 105 мѣмъ. сѣмѣте вѣмъ кѣмъмъ сѣмъмъ и вѣ
 мѣмъмъ прѣмѣмъмъ питѣмъмъ ни мѣмъ.
 и тѣлеснаѣ своѣмъ вѣмъмъмъмъ ѡмъмъ
 кѣмъмъ сѣмъмъ. и погѣмъмъмъмъ се. тѣмъ
 вѣмъ не ѡгѣотѣвано ѡмъмъмъмъмъ. и не
 110 чѣмъмъмъмъ сѣмѣте. и страшѣное
 ѡмъмъмъмъмъ и мѣмъмъмъ вѣмъмъмъмъ. тѣмъмъ же

пѣннѣмъ се постѣ сѣмъ. ѡчисти
мъ дѣше и тѣлеса. и чѣсти вѣдемъ
до вѣскрѣсѣнѣ хѣа. мѣръ любовь
115 мѣждъ собою имѣше. дѣхѣмъ гѣреци
мъ и сѣцѣмъ скрѣщенѣмъ мѣле
ше се вѣмъ. мѣтнѣю и постѣ про
свѣщающе си дѣше и тѣлеса. чѣю
ше вѣтѣнаго жѣтѣа вѣзанѣе. и
120 прихѣтеѣа стрѣшѣнаго гѣа нашего
сѣса иу хѣа. ~

XXIII.

Поученіе о св. постѣ.

По всей вѣроятности и это слово принадлежитъ Клименту. Конецъ его (вѣлги рабе и вѣрнымъ etc.) мы встрѣчаемъ и въ поученіи на Преображеніе.

л. 161 а. Въ тѣже дѣи повченіе
стго вѣснаго о стомъ постѣ: ~

Понѣже оубо стѣи по' грѣтъ. ꙗко
основаніе нѣкое гѣ полагаѣ. о при
т'ни мытарѣ и фарисѣа, и савѣрен
и во сѣимъ наоучитъ ны. основаніе
5 на вѣсѣ добродѣтели савѣреніе....
т'се. чѣла двѣ вѣнидоства въ црѣко
въ помѣсти се, єдинъ фарисей а дрѣ
гын мытарѣ. ѡвѣ по ѣствѣ чѣла вѣ
ста. нѣ раздѣлю и мѣста и'равѣ. фа
10 рисей во стѣвъ молеше се. хѣ хвалѣ
тевѣ вѣзѣю. доврѣ оубо поче ѡ на
челѣ. нѣ на вѣнѣцѣ и'згрѣвы. не рѣ во
хвалѣу ти вѣзѣю. ꙗко ѡклонилъ ме
єси ѡ законъ дѣлъ. нѣ ѡ себѣ и'справен
15 въ добра дѣла глѣше. горѣ ѣже, и въ
сѣхъ ѡсвѣжа'ше. рѣ во не сѣтвори хѣ
зла. по тѣ приложѣи твореніе вѣгын
дѣлъ. поимѣ бо рѣ двонѣи до свѣоти.
и дѣтии даю вѣсѣго и'мѣниа своѣго

- 20 да аще тако еси почто ѡкараѣши. нѣ
 братіе оуготови́мъ се на приѣтїе стго
 поста. ꙗко во кто хоте призва́ти
 кнѣзе. очисти́тъ ду́ свои. ꙗ́ко въсѣ
 въ ѡмѣ оуготови́тъ. тако́же ꙗ́
 25 мы́ да́жны ѣсмы́ тво́рити. ꙗ́ко оу́
 готови́мъ себѣ на приѣтїе стго по
 ста, ꙗ́ко съ радостїю при́имѣмъ его.
 ꙗ́ко не скръвѣе ни оу́нива́юще. да
 въ сїе вре́ме ѡмы́емъ грѣхы́ своѣ.
 30 ꙗ́ко чѣни́ вѣдѣ въ вѣщѣмъ вѣщѣ. аще
 во кто не хощетъ. очисти́ти се
 пока́ніемъ ꙗ́ко постѣ. то ѡ́намѣ
 ꙗ́ко ꙗ́ко вѣдѣтъ вѣща. ꙗ́коже ꙗ́
 ѡнь ꙗ́же скръѣни́и рѣзѣ ꙗ́мѣмъ.
 35 нѣ да никто́же ѡ́на ꙗ́ко ꙗ́ко вѣдѣ
 чръто́га, свѣзѣне ру́цѣ ꙗ́ко нѣ ꙗ́
 меѣ. нѣ спѣвимъ се сла́ваго ѡ́ного
 оу́слы́шати гла́сѣ. вѣгы́и ра́бе вѣр
 ны въ малѣ вѣ вѣрны, ꙗ́ко мно́гыми
 40 те поста́ваю. вѣни́ди въ радѣ [га]
 своѣго. ꙗ́ко же вѣди оу́слы́шати въ
 сѣмъ на́мъ. въ чїстотѣ съхрани́
 вѣшны́и вре́ме стго поста. ~

XXIV.

Поученіе въ нед. сырную.

Для этого слова считаю совершенно лишнимъ приводить парал. мѣста, потому что болѣе половины цѣлаго слова находится въ предыдущихъ словахъ.

л. 165 а. Поѹченіе сѣго ѿва́нна злаѹста
го. въ недѣлю сырнѣю. ~

- Бра́тіе послоу́шанте оу́мныи
двѣры ѿверъзше. ѿ слоу́ха дѣевнаа
ѿкрые́ше. ѿ въ сласть прїи́мѹ
сѣо́е пощеніе. како на́ глѣдѣ́хѹ
5 пѣтемъ въведе ни гѣ бѣ на́шѣ въ
везко́нчѣное своѣ црѣво́ глѣе. аще
ѿпѣстите члѣкѹ съгрѣшенїа ѿ.
тѣ ѿ ѿца́ ва́шѣ ны́нѣ ѿпѣстите
ва́ прѣгрѣшенїа ва́ша. въ нѣже
10 мѣрѣ мѣрите ѿмѣрїт' се ва́мъ.
глаго́лю а́пѣлъ. аще кто рече́ ба́ лю[блю]
а́ брата своѣго ненави́тъ лѣжѣ...
брата во́ своѣго ѣго́же по вѣсе....
ви́де не лю́бѣтъ. ба́ во́ како в[ѣз]
15 лю́битъ. ѣго́же ни́когда́же ви́дѣ[тъ]
ѣтъ ѣ́ ꙗ́ко ни сло́весѣ вѣ́нѣ храни́
тъ. ѿ без' оу́спѣха́ та́ковѣе въла́
зитъ въ црѣкѹ. тѣ́рпимѣ сло́ве
си глаго́летъ. е́ще ѿста́ви на́ да́тъ

- 20 наше. ꙗко ѿ мѣ ѿставаѣемъ даѣ
 жиникѣмъ нашімъ. ѿ такоуи въ
 мѣлости мѣсто гнѣвъ бѣжи на
 носѣ на главою свою. ѿ без' добо
 постѣтъ се. рѣ во прѣркомъ гѣ. аще
 25 въ свѣрѣ ѿ гнѣвающе се постѣте
 се. не такоуаго поста ѿверѣ. нѣ
 ѿверѣше въсѣ неправѣ. ѿ слоуо
 рѣпѣтѣ. ѿ дѣлѣ сѣверѣнѣ сѣцѣ,
 шенныи възови ме ѿ оуслышѣ
 30 ми прошенѣ сѣца твоѣго. аще
 въ истинѣмъ покаѣнѣ, не
 кто ѿ вѣрѣ сѣ въздѣжеице. нѣ
 [н] ѿ клеветѣ, ѿ зависти ѿ гнѣва.
 да аще сѣ ѿстанѣте се то оуслы
 35 шимъ хѣ прѣрѣмъ гнѣва. въ вѣрѣме
 прѣетно посади тебѣ. ѿ въ дѣ
 сѣнѣ помоу ти. се во наста вѣ
 мѣ прѣетно. сѣ же приши дѣ
 сѣнѣ сѣ стѣнѣ. въ нѣже въхѣде
 40 ие оуслышѣ дѣ ѿ тѣла. ѿ ѿ сѣ
 вѣрѣнныи помѣслѣ ѿ дѣла. ꙗко
 во ѣсѣмы сѣгрѣшѣнѣ въсѣмъ аѣ
 тѣ. ѿли въ свѣрѣ ѿли въ вѣрѣ
 ѿли въ лѣжи. ѿли въ вѣрѣ ѿли
 45 аѣстѣ. ѿли въ каковѣмъ зѣ дѣ
 аѣ. да привѣнѣмъ се ѿиѣ. чѣстою
 мѣтѣю ѿ сѣзѣмъ. ѿмѣ[вающе]
 прѣгрѣшенѣ наші. не чѣ.
 юице поиѣнѣ наша. нѣ ѣсѣ.
 50 мѣ тѣнѣнаа наша. дѣла ѿ мѣ[сѣн?]
 сѣрѣчѣны. ѿ нѣ же ѿвѣрѣнѣ на
 ие въ страшѣнѣ дѣ. тѣмъ же потѣ
 иѣмъ се вѣрѣ сѣтѣрѣмъ. повѣ

- лѣн'ное вѣмъ. ѿѣ бо теж'ко гнѣва
 55 попрашн. ни люто алычюаго на
 питати, ни нага ѡдѣати. и стрѣ
 ннаа прѣти. се же твореще само
 го хѣ прїемлемъ. иже на ради
 стра'нь вѣ. и ѿ пѣсе на земаю. и
 60 ѿ славы въ нищету прїиде. на
 оустранши се ѿ него пакы хотѣ
 възвѣсти въ прѣвое мѣсто. и
 з негоже испашн вѣхѣ съвѣтѣ
 дѣаволѣмъ. и протѣвоу ѣзвѣ,
 65 еиѣ ни подѡжи, сего стѣго по
 ѣ проѡбразывъ собою по
 мѡѣси прѣвою мѣ дѣи и
 . . . съ вѣмъ лицемъ къ лицоу и про
 [с]вѣти се лице ѣго ѣко сѣнце ѿ славн
 70 бжїе. ѣко не мѡжетъ ник'то же въз'
 зрѣти на нь. нь ѡврѣсѣ покрыв' се
 ти тако повѣдаше словеса бжїа.
 и пакы наа пости се . мѣ . дѣи и не въ
 кѣси съмрѣти. и възѣтъ вѣ на ко
 75 лесныци ѡг'ньнѣи вѣхрѣ ѣко на
 пѣо. такоже и нын правед'ныи
 постивѣше се. велика сътворше
 чюдеса. и въ пѣметъ ѡставше
 прочѣмъ людемъ. послѣди же тѣ
 80 самъ гѣ бѣ пости се. мѣ, дѣи не трѣ
 вѣе пощенїа. се на ѡбразъ даѣ и по
 вѣдѣ на врагѣ. тѣмъ ѡчищаѣ на,
 дѣше и тѣлеса. грѣхы мнѡг
 сквер'ниена. тѣм'же и мы.
 85 стѣмо се и вѣдемъ пѣвыи. . . .
 стѣи. по' во ѡчищаѣтъ дѣшѣ и
 и просвѣщаѣтъ. и на пѣо възвѣд . . .

- и рав'на агглю' теоритъ. къ вѣд' при
 влѣжаѣтъ. и въ рѣн' стын' въводѣ
 90 тѣм' же послоу'шанимъ братѣ
 сѣлаго гѣ' ег'лѣмъ на оучѣнѣ и глѣо
 ца. ег' да постѣте се не вѣдете ѣн'
 лицемѣрѣн. члѣкѣмъ ѣвлѣющѣ дрѣ
 х'ли сѣтѣюще, нѣ лицемъ свѣтлы.
 95 и срѣци добра' теорите, ктѣ вѣд' на
 вѣде глѣтъ. не съкрываѣте ѣнѣ
 нѣи вѣшѣ на землѣи нѣдеже чрѣвѣ
 и тѣмъ тѣмъ и тѣмъ крадѣтъ.
 нѣ на нѣсѣ, нѣдеже негѣвѣаемо нѣ. сѣ
 100 рѣ мѣтѣнию вѣлѣтъ теорити. тѣ
 ити на нѣсѣ. дадѣмъ въ
 нѣмъ. да ѣнѣмъ ѣврѣнѣ
 порев'нѣмъ тѣмъ правед'ни
 и тѣмъ дѣла теоримъ. ѣнѣ же
 105 [т]ѣмъ члѣнѣи вѣше ѣкоже и мѣ. нѣ по
 правѣше вѣсѣмъ гнѣмъ и ѣрѣ, и сѣлѣи
 пѣтѣмъ сѣмъ оумѣрѣмъ. и жѣтѣ
 сѣмъ лѣстное прѣзрѣмъ. и вѣч'ное вѣзлѣ
 вѣше. тѣмъ во нѣмъ ѣсѣдѣтъ вѣд' рѣ
 110 кѣмъ. почтѣ сѣмъ тѣко пожѣше, и
 добраа сътеорѣше. ѣ вѣмъ ѣврѣнѣ
 сѣмъ. нѣ да нѣмъ оумѣрѣмъ тѣко
 вѣрѣмъ. нѣ вѣдѣи нѣмъ потрѣдѣмъ
 шѣмъ сѣмъ въ стѣмъ сѣмъ дѣмъ постѣмъ
 115 оумѣрѣмъ стѣмъ ѣнѣ гѣмъ глѣмъ.
 прѣдѣмъ вѣмъ ѣмъ мѣмъ. прѣмъ
 дѣмъ сѣмъ свѣмъ. дакѣмъ же
 давѣмъ. прѣмъмъ оумѣрѣмъ
 вѣмъ цѣмъ ѣмъ нѣмъ начѣмъ [мира].

Т.

XXV.

Похвала на зачатіе Іоанна Крестителя.

Въ описаніи рукоп. Общества Любит. Древн. Письменности, Часть I, № V (186) описанъ Сборникъ XVI в. и тутъ читается:

«л. 176 об. Мѣа септеврѣа .ѿг. днѣ. слово похвално на зачатіе сѣго прѣрка и прѣча крѣла Іоанна. списано Климентѣ епѣомъ. Нач. Свѣтъ въсіа правѣникѣ и правымъ. сѣцемъ веселѣе. Греческій подлинникъ слова встрѣчается рѣдко».

Не нашъ ли это Климентъ?

XXVI.

Поученіе передъ просвѣщеніемъ.

Въ рукоп. Румянц. Музея № 436. (см. выше IX 5), въ которомъ мы видѣли нѣсколько словъ еп. Климента, находится.

л. 154. Втоѣ днѣ поученіе предъ просвѣщеніемъ.

Да есте вѣдѣще братіе яко сѣи днѣ есть прѣстѣи предъ крещенію водѣ.

Судя по началу это короткое поученіе принадлежит тоже Клименту.

Въ этой рукописи кажется есть еще нѣсколько словъ еп. Климента. л. 239 об., 148 об., и др.

XXVII.

Похвала Козьмы и Демяну.

П. А. Лавровъ открылъ одно поученіе еп. Климента Козьмы и Демяну но другое, кажется, тоже его слово встрѣчается въ рукоп. Румянц. Музея № 434 (см: выше IX, 4) л. 477 об.

XXVIII.

Общія поученія на память святыхъ.

Уже извѣстно одно общее поученіе еписк. Климента на память апостола или мученика. Въ *Сборникъ* XVII в. библіотеки Троицко-Серг. Лавры № 804 (1643. — См. выше IX, 21) мы встрѣчаемъ 15 такихъ общихъ поученій:

«Л. 167 об. Поученіе на всечестный праздникъ, имрекъ, Господа Бога и Спаса нашего Ис. Христа. Нач. Послушайте братіа и сынове, что подобаетъ творити христіаномъ. *За симъ* слѣдуетъ еще 15 словъ, заключающія общія похвальныя мысли: 2) на праздникъ, имрекъ, Пресв. Богородицы; 3) на память св. славнаго пророка, имрекъ; 4) на память св. апостола имрекъ;.... etc.».

Было бы очень интересно разсмотрѣть подробно эти слова, такъ какъ приведенное начало перваго слова очень напоминаетъ слова еп. Климента.

УКАЗАТЕЛЬ СЛОВЪ.

(Римская цифра означает слово, арабская—строку).

а, *adv.* очень часто.

авнѣ: авнѣ I 101, 123, IX 107, авнѣ XVIII 34, XIX 37.

авраамъ: аѳраамъ IX 30.

агньць; *асс.* агньца V 100, XIV 50, XXI 83; *ген. pl.* агньць XVI 52.

адамовъ: адамоѣ VI 76; *ген. f.* адамоѣ VI 82.

адамъ: адамъ V 26, 45, 82; *ген. асс.* адама II 54, V 64, VI 86, 91 *nota*, XIV 33; адамъ XV 11, XIX 7.

адовъ: *не.* адово II 52; адовоу I 11; *pl. не.* адова V 74; *d. f.* адовѣ I 181; *pl. асс. f.* адовы X 7.

адро см. ядро.

адъ: *асс.* адъ VI 90 *nota*, ада V 61, VI 56; *v.* адѣ VI 111; *loc.* адѣ III 40.

азъ: азъ I 66, 82, IV 65, VIII 25, 26, IX 57, XIV 55, XVII 21, XVIII 52.

алъкати: алъкъ XXII 59; алчюцаго XXIV 55; *d. pl.* алчюцнмъ XXII 33; алкавше XXIV 118.

алчѣнь: алчѣнь IV 105, алчѣнь XVIII 53, XXII 79, алчѣнь XIV 80; *асс.* алча VII 61, алчна X 31, алчна XXII 64, 84, алчнаго XII 51; *pl. асс. т.* алчѣнь X 24.

аминъ: аминъ XVII 45, XX 56. аминъ VI 113, XII 67. XVI 62, XXI 88.

ангеловъ: *d.* аггеловоу X 4.

АНГЕЛЪ: *gen.* а҃гла XIV 88; *pl. n.* а҃глы XVI 18, XIX 6, XXII 37; *gen.* а҃ль III 111, а҃ль XIX 53; *d.* а҃ль I 186, а҃ль VII 49, а҃ла XXII 76, XXIV 88; *instr.* а҃лы V 77, а҃лы VIII 85, IX 84, XVI 44, а҃лы VII 21, IX 147, 154.

АНГЕЛЬСКЪ: *n. s. m.* а҃лскы VII 10; *instr.* а҃лскыи XVI 5; *pl. n. m.* а҃лсци. XXI 72; *pl. ac. f.* а҃лскыи V 87, а҃лскыи XII 38; *inst.* а҃лскии III 179.

АНѢНА: анна XIII 97, XIV 25; анѣ X 4.

АПОСТОЛЪ: а҃ль III 5, V 89, IX 18, XIII 60, XV 69, 92, XVI 13, XXIV 11; а҃ла XV 97; а҃лау IX 63, а҃ла XVII 20; *pl.* а҃лы XXI 62; а҃лау XIX 20; на—а҃лы VIII 42.

АПОСТОЛЬСКЪ: апостольскому IX 12.

АРХИЕРЕИ: *gen.* ар҃хирей IX 2, 4; ар҃хирейо IX 6, 63, *pl.* архирей I 135, III 89; архирейо XXI 69.

АРЬМЫННЪ СМ. ЯРЬМЫННЪ.

А҃РЕ, очень часто.

БЕЗАКОНЬНИКЪ: *voc.* безаконѣици I 141, 146.

БЕЗАКОНЬНЪ: *pl. n. m.* безаконѣи II 35.

БЕЗГОДИКЪ: въ без҃годѣ IX 50.

БЕЗДОУШЬНЪ: *f.* бездѣна XIII 40.

БЕЗЛОВЬНЪ: безловенъ IX 64.

БЕЗНАЧЕЛЬНЪ: *ne.* безначелѣно XIII 22.

БЕЗОУМНИКЪ: I 166.

БЕЗЪ: безъ, без, бес, весь, не- очень часто.

БЕСКЕРЬНЬНЪ: *f. dat.* бескерѣнѣи XXI 53.

БЕСКОНЫЧЬНЪ: *gen.* бесконѣна IX 117; *ne.* безконѣное XIII 76, безконѣное XXIV 6; *f.* безконѣною XV 66.

БЕСКРЪВЬНЪ: бескрѣвенъ (=вскрѣненъ?) IX 64.

БЕЗПЪТЬНЪ: *pl. n. f.* беспѣтныи XIII 68; *dat.* беспѣтныи III 129.

БЕСТРАСТЬНЪ: бестрѣтенъ V 40; бестрѣи V 48.

БЕСЪМРЪТЬНЪ: бесмрѣтенъ V 7, 51; бесмрѣныи V 34, без-

сѣмртныи XV 67; вѣсмртномоу III 103; *pl. n.* вѣсмртни
VI 97, вѣсмртны XV 31.

вѣѣдовати: вѣѣдоуѣтъ VII 21; вѣѣдоуѣше XVIII 35.

вѣѣменьно: вѣѣмен'но III 115.

вѣчисльнѣ: *f. pl.* вѣчисльныи IX 104.

вѣти: *imper.* вѣмѣ XXI 43.

благѣ: бѣгѣ XXII 83.

благѣволеніи: бѣгѣволеніе V 80, VII 14.

благѣвѣрніи: бѣгѣвѣрніи I 167.

благѣвѣрнѣ: бѣгѣвѣрнѣи III 21.

благѣвѣщеніи: по бѣгѣвѣщенію X 4.

благѣдарити: бѣгѣдароу I 117; бѣгѣдарѣше XIII 98.

благѣдѣтъ: бѣгѣтъ XIII 16, XIX 42, XXI 17, вѣгѣтъ XIV 91;

gn. бѣгѣдѣти I 172, бѣгѣдѣти IV 85.

благѣпріимѣти: *f.* бѣгѣпріимѣти XIV 42.

благѣсловаити: бѣгѣсловаѣше I 154.

благѣсловаити: вѣвѣти се XIII 88; *aor.* вѣвѣи VII 30, VIII 36;

бѣгѣсловѣи I 196, вѣвѣи I 199, II 17, 50, 66, III 46,

69, 109, 156, 175, 248, вѣвѣи III 252, вѣвѣи II 49;

вѣвѣи I 47 (въ другомъ текстѣ на этомъ мѣстѣ: два дѣи); *pl.*

n. вѣвѣи XXII 55; *vos.* вѣвѣи X 57, XIV 73, XVI 4, 58,

XXIV 116.

благѣсловаиіи: вѣвѣи XIX 38.

благѣсрѣдѣи: бѣгѣсрѣдномоу IX 84.

благѣчѣстнѣ: *pl. acc.* бѣгѣчѣстнѣи III 44.

благѣжѣанѣи: бѣгѣоухѣаноу IX 76.

бѣгѣ: бѣгѣ III 216, *vos.* бѣгѣи XVIII 73, XXIII 38; *ne.* бѣгѣ

V 65; *al.* бѣгѣа XX 41, 54; бѣгѣи XXIII 17.

бѣжѣи: бѣжѣи IX 85, бѣжѣи IX 86, бѣжѣи IX 13, бѣжѣи

IX 132, бѣжѣи XV 69; *vos.* бѣжѣи IX 78; бѣжѣи IX

82.

бѣжити: бѣжитѣ IX 21.

бѣжити: бѣжитѣ XII 12.

бѣжѣи: бѣжѣи XII 50; бѣжѣи XII 49, XVI 63.

БЛИЗНЬЦЬ: Б'ЛИЗ'НЕЦЬ I 59, БЛИЗНЬЦЬ I 59 *nota*.

БЛИЗЬ: Б'ЛИЗЬ III 10, Б'ЛИЗ III 227.

БЛЮЕОТНИА: *pl. acc.* БЛЮЕОТНИЫ V 119, БЛЮЕОТНИИ IX 102.

БЛЮСТИ: БЛЮДѢТЕ XXI 36.

БЛАДЬ: *pl. acc.* БЛЕДИ IX 12.

БЛАДЪ: БЛОУДѢ XII 15; БЛОУДѢ XXIV 43.

БЛАДНИЦА: БЛДНИЦА XXI 43.

БЛАДНЬ: БЛДННЬ XXI 44; *adv.* БЛАД'НО XXI 13.

БЛАЖДЕННІЕ: БЛАЖЕНІЕ XXI 48.

БО: очень часто.

БОГАТСТВО: БОГАТСТВО XV 70, БОГАТСТВО XXI 8, 12,

БГАТЬСТВО VI 34, БГТСТВО IV 43, VI 40, БГТЕО VI 36;

БОГАТСТВА XV 27.

БОГОЗАРЬНЬ: БГЪЗАРНИМА шнима III 64.

БОГОЛЮБЬЦЬ: БГЪЛЮБ'ЦИ XIX 41.

БОГОМЖЬНО: БГЪМОУЖНО IX 45.

БОГОРОДИЦА: БЦА XIII 27; *gen.* БЦЕ X 20, 56, XVI 62; *dat.*

БЦИ XIV 18, XIX 12; БЦЕЮ XIII 90.

БОГОУОУЛЬНЬ: *pl. m.* БГЪУОУЛЬННЬ XIX 10.

БОГЪ: БЪ I 77, II 17, 26, 50, 67, III 70, 78, 84, 85, 110,

163, 175, 249, IV 4, 126, V 47, VI 17, 112, VII 18,

22, VIII 2, 74, IX 20, 22, X 28, XII 17, 33, 64, XV 1,

96, XXI 22, XXIV 5, 80, БЪ IX 111; БѦ I 77, II 41, III

164, IV 6, 97, V 102, IX 19, 57, 95, XII 17, XIII 9, 98.

XIV 10, XVII 16, 31, XVIII 12, XIX 48, XX 25, XXI

17, XXIV 11, 14; БѢ I 127, III 91, 103, 188, IV 11,

79, VIII 23, 24, IX 84, XVI 25, БѢ X 21, XIII 56, XIV

42, 45, 72, 79, XV 61, XVI 20, XVIII 61, XIX 46, XX

17, 47, XXII 24, XXIV 49, 88; *voc.* БѢ XX 22; БѢИ II

10, XVI 5, XIX 56, XXIV 54, 68; БѢИ XIII 5; *pl. instr.*

БѢИИ XIII 11.

БОЖИИ: БЖИ I 46 БЖИИ I 111, III 112, VIII 48, IX 90, 114,

БЖИИ XII 31, XIV 41, XV 33, 53, XVII 42, XVIII 10,

30, XXII 7, XXIV 22, БЖИ I 130; *ne.* БЖИИ III 9, 174,

236, IV 81, VIII 69 бжѣ XI 17, 30, XII 7, XIII 17, XXI 13, XXII 109, XXIV 119; *gen.* бжѣа I 170, 177, V 101, IX 3; бжѣа XIII 43, XIV 48, 50, 91, XV 93, бжѣа VII 70, 76; *dat.* бжѣю III 216, VIII 95, IX 6, 63, бжѣю XI 6, XII 5, XIV 69, XIX 31, бжѣю VIII 100; *instr.* бжѣемь IX 5, бжѣимь XV 51, XIX 49; *loc.* бжѣи I 45, V 126; *pl. m.* бжѣи VIII 98, IX 114, бжѣи XIII 57, XIV 65; *ne.* бжѣа XXIV 72; *gen.* бжѣи XXI 14, XXIV 16, *acc.* бжѣе XIX 41; *instr.* бжѣи XXII 5; *f. gen.* бжѣе XXIV 70; *dat.* бжѣи XIX 23, 35; *acc.* бжѣю XIX 16, 42, XXI 1; *pl. d.* бжѣимь III 243; *acc.* бжѣи V 27, VII 64, бжѣе XII 53; — бжѣа I 115 (въ русс. текстѣ здѣсь: бжѣе).

БОЖЬСТВО: бжѣе III 80, XII 34; бжѣа III 25, IX 40, бжѣеа IX 146, бжѣеа XII 32, XVIII 5, 25; бжѣеомь III 131, бжѣеомь V 40, 52, бжѣеѡ XII 23.

БОЖЬСТВЕНЪ: бжѣвнаго XXII 119; *f.* бжѣвнѣю I 26 *nota*, бжѣвнѣю XVIII 43; *pl.* бжѣвнѣи XXI 27.

БОЛНИ: *pl.* болшнмь III 17; болшнми VI 68.

БОЛНЬ: *acc.* болна XXII 85.

БОЛѢЗНЬ: болѣзнь I 43; *gen.* болѣзньи III 200; *pl. acc.* болѣзньи I 163, IV 35.

БОЛѢТН: болѣи I 43; болѣ I 39; *pl. m.* болѣици VIII 54; болѣицимь III 145, V 31, болѣици XIX 18.

БОЛѢРННЪ: болѣре IX 107.

БОЛѢТН: болѣе се IX 61.

БРАКЪ: брака XXIII 33.

БРАНЬ: брань XV 22; *gen.* брани VI 103 *nota*, *loc.* IX 61, *pl. acc.* XX 28.

БРАТНІА: *d.* брати XXII 68, 89; братію XVI 27, 49; братиѣ III 104, 182, 214, VI 92, 123, V 106, VII 2, 45, 57, VIII 78, IX 134, братиѣ II 2, III 4, братиѣ IV 80, братиѣ IV 2, V 64, 122, VIII 49, 57, братиѣ X 10, 32, 52, XIII 1, 63, XIV 1, 38, 55, XV 1, 10, 100, XVI 1, XVII 1,

- 16, 26, 39, XVIII 1, 3, 48, 58, XIX 1, 39, XX 1, XXII 1, 94, 102, XXIII 21, XXIV 53, 90. браѣ III 214 *nota*, V 2, IX 92, братина IX 121, братѣа XII 1, 41, XIII 42, XV 79, XIX 22, XXIV 113; *pl. gen.* ѿ братѣй XV 50.
- братолюбникъ: братолюбѣемь XIII 54, XV 64, XX 45.
- братоненавидѣникъ: братоненавидѣниѣ XV 43.
- братъ: бра I 75, 78, XXII 98; брата XXIV 12, 13; братѣ XXII 99; ѿ братѣ I 92.
- брашкно: брашно XIV 49; брашна IX 111, XV 88, XVIII 55; ѿ брашнь XVI 36, XXIV 32.
- брегнѣтъ: *gen.* брегнѣа IV 45, *f.* брежною XIII 32.
- брѣмѣ: брѣмѣ XXII 100.
- брѣци: брѣгѣше XXII 93.
- бѣдѣникъ: бѣдѣникѣмь IX 137, бѣдѣиѣмь X 16, бѣдѣиѣмь XXII 23, въ бѣдѣи IX 51; бѣдѣиа IX 8.
- бѣдѣти: бѣдетъ XIX 54, бѣдетъ XII 54.
- бывати: бываеъ XV 3, бываѣ XVI 9; бываше VI 60 *nota*; бывающихъ IV 30.
- бѣти: бѣти IX 31, 107, 158, XI 5, XIV 19, XIX 40, XXI 87, бѣти IV 109; бѣ XIV 76, 80, XVIII 53, бѣ I 168, III 173, V 91, VI 27, 60, 99, 109, IX 82, XII 4, 29, 31, 32 *bis*, XIII 18, 21, 80, 92, XIV 84, 87, XVIII 45, XXIV 59, 74; бѣхомь VI 97, бѣхѣ XIII 8; бѣсте I 140; бѣше II 37, VI 29, XVIII 33; бѣше IV 29, XXIV 105; *du.* бѣста XXIII 8; бѣ I 74 *bis*, IV 106, VI 47, бѣ XV 13, бѣ XV 14, XVIII 10, 11; бѣеъ XII 10, бѣеъ IV 105; бѣеѣше XIII 6; бѣеѣши VI 94; бѣеъ I 74, XVIII 10; бѣа XV 13; — бѣхъ I 57, XXII 80, бѣ XXII 61, 80; бѣ I 38, 100, V 40, VI 53, 74, 76, VIII 20, IX 10, 33, XII 7, 37, XIII 10, 82, XIV 6, 89, 91, XV 10, 102, XVIII 39, XXIII 39; бѣеъ IX 24, 103, бѣеѣ VI 56 *nota*; бѣхомь II 62, V 17, 29, бѣхъ V 46, бѣхѣ XVIII 12, XXIV 63; бѣхоу III 50, IX 104; *du.* бѣста VI 35. — бѣдѣ IX 20; бѣдетъ III 10, 213 *nota*, VI 12, VIII 76, бѣдетъ XI 11, XVII 23, 24,

XVIII 67, XXII 40, XXIII 33, воудет' VIII 30; воудѣ VI 10, вѣдѣ XXIII 35, воуѣтъ I 53; воудемь III 212, IV 128, VIII 66, вѣдемь XII 61, XV 105, XVII 5, XVIII 66, вѣдѣ XXIII 30; воуѣтъ I 26, 35, VII 76, вѣжжтъ IX 20; *imper.* воудн XVI 61, вѣдн XX 50, XXI 86, XXIII 41, XXIV 113; вѣ^н XII 47; вѣдемь XIII 52, XVI 20, 23, XX 7, XXII 113, XXIV 85; вѣдѣ XIX 40; вѣдете X 25, XIV 68, XXIV 92.

вѣтнѣ: вѣтѣ XIII 5.

вѣгати: *imper.* вѣган XV 89.

вѣда: вѣдоу IX 134.

вѣднѣ: вѣднѣмь IV 123; вѣде XXIV 96.

вѣжати: вѣжжтъ IX 24.

вѣлѣ: *f. d.* вѣлѣ VII 36; *pl.* вѣлн XVIII 33.

вѣсновати: вѣсновѣсе се XXII 50.

вѣсовьскъ: вѣсовско IX 68; *f. pl.* вѣсов'скыя XV 47.

вѣскъ: вѣса III 196; *pl. d.* вѣсомь V 20; *acc.* вѣсы I 162, IV 33, вѣси III 59, XX 29.

вѣд—: вѣдемь *loc.* XXIII 30.

ванк: ванемь III 44, 67, 180, 181 *nota.*

васъ: вѣ I 56, IV 77, X 47, 50, XI 38, XIII 50, XIV 76, 77, 79, 83, XVIII 52, XXII 102; валь VII 79, VIII 24, 27, 30, 33, 34, 77, IX 126, XXII 58, 67, XXIV 10, вѣ X 59, XI 15, 36, 39, 44, XII 3, XIV 75, 81, XVI 59, XVII 39, XXII 70, 87, 91, XXIV 9, 119, вѣтъ XVIII 50; *nom. vy* I 146, XXIV 111; *acc.* IV 123, V 96, VIII 33, XVI 55, XVIII 52, 55, 58, вѣ I 142, X 36, XXII 71; с' валь VIII 30.

варнѣ: *imper.* варнѣ V 12.

вашъ: вашъ VII 72, X 26, XXIV 8; вашего XIV 80, XVIII 53; вашелюу VIII 23, 24, вашемъ XIV 79; *instr.* вашнѣмь VII 67; *pl. ne.* ваша XXII 31, XXIV 9; *gen. loc.* вашнѣхъ XXII 31, вашнѣхъ IX 96; вашнѣ XII 54, XVII 4, XVIII 59, XXIV 97; *dat.* вашнѣмь XII 79; *f.* вашею XVIII 54.

ВЕЛЕГАДСЬНО: ВЕЛЕГАНО III 6.

ВЕЛИИ: *instr.* ВЕЛИЕМЪ I 122; — ВЕЦЬШИ II 5; ВЕЦЬША IX 43.

ВЕЛИКЪ: ВЕЛИКАДО XI 18, ВЕЛИКАДО X 45; *f.* ВЕЛИКАА XXI 70;

ВЕЛИКОЮ XIV 22; *pl. ne.* ВЕЛИКА XXIV 77; ВЕЛИКЪ XVI 35.

ВЕЛИЧАВЪ; ВЕЛИЧАВАДО XX 20; *pl. acc.* ВЕЛИЧАВНѢ IX 28.

ВЕЛИЧАНИК: ВЕЛИЧАНИѢ XX 35; ВЕЛИЧАНИЕМЪ XX 18.

ВЕЛЬМИ: ВЕЛМИ VI 69 *nota*.

ВЕЛѢТИ: ВЕАНТЬ XI 4, XXIV 100.

ВЕРѢА: *pl. acc.* ВЕРѢК III 40.

ВЕСЕЛИК: ВѢЛИК VII 10, ВѢЛѢ XIX 5; ВѢЛА XVII 19; ВЕСЕЛИЕМЪ IX 80.

ВЕСТИ: ВѢНЬ VI 60; ВЕДЕЦОМОУ IX 135.

ВЕЦЬ: *gen.* ВЕЦИ III 128, IX 110; ВЕЦѢ III 16.

ВНДѢНИК: ВНДѢНИЕМЪ XVI 47.

ВНДѢТИ: ВНДѢТИ XIV 7; ВНДѢ XXII 70, ВНДѢ VI 64, XII 11,

ВН VI 63, ВНД[Ѣ] XXIV 15; ВНДѢХѢ XXII 63, 84, ВНХОМЪ

VI 102; ВНДѢСТЕ VII 41, XIII 96; *du.* ВНДѢСТѢ XIV 15;

ВНДѢВЪ I 96; IX 111, XIII 37, ВНѢВЪ IV 10; ВНДѢВЪШЕ

I 92, ВНДѢВЪШЕ I 188, X 30, XVIII 42, ВНѢВЪШЕ I 21,

ВНѢВЪШИ V 54; ВНДѢАН IV 30; — ВНДНШИ VI 83; ВНТЬ I 66;

XIV 8; ВНМЪ VI 85 *nota*; *pl. 3 p.* ВНТЬ I 25, 113; ВНДЕ

XXIV 14; ВНДЕЦЕ I 127, III 55, 57, 61, 65, IV 96, XVIII

14, ВНДЕЦИ I 160; *f.* ВНДѢЦИ XIV 27; ВНДИМЪ XII 29.

ВННА: ВННА I 12.

ВННО: ВННО IV 72, IX 79, XIX 50.

ВННОГРАДЪ: *acc.* ВННОГРА I 210.

ВНТАНИА: *gen.* ВНДАНИК VII 29; ВНДАНИЮ I 70; В' ВУДАНИИ I 39.

ВНХРЪ: ВНХРѢ XXIV 75.

ВЛАДЪКА: ВЛКА VI 4, VIII 11; ВЛКЪ IX 153, XVI 3; ВЛЦѢ

II 13, IX 84, ВЛЦЕ XX 47, ВЛЦИ XIX 11; ВЛКОУ VI 108,

VIII 58, ВЛКЪ X 44; XX 25; ВЛКО VIII 95. XIV 14.

ВЛАДЪЧИЦА: *gen.* ВЛЦЕ X 12, 56.

ВЛАСТЬ: ВЛАСТЬ XV 26, 98, XVIII 5, ВЛА I 26; ѿ ВЛА VI 44.

ВЛАСТЬ: ВЛАСЬ XXII 42.

ЕЛѢКЪ: ЕЛѢКА IX 35, ЕЛѢКА XI 22; *pl.* ЕЛѢКОМЪ V 19, ЕЛѢКОМЪ IX 32.

ЕЛѢШЬЕВЕННЕ: ЕЛѢШЕВЕННЕ XV 49.

ЕЛѢЦИ: ЕЛѢЦЫ IX 29.

ЕОДА: *gen.* ЕОДИ IX 111; *pl.* ЕОДЫ XIII 30.

ЕОЖДА *pl. v.* ЕОЖИ XI 39.

ЕОНИЪ: *pl.* ЕОНИИ VI 106.

ЕОЛЪ: *pl. acc.* ЕОЛЫ XVI 33, XXI 3.

ЕОЛЫНЪ: ЕОЛНАГО XIV 24; *pl. f.* ЕОЛНЫКЕ V 39, ЕОЛНИКЕ II 56, 67.

ЕОЛЮ: ЕОЛЮ XV 103; ЕОЛЕЮ I 111, II 27, IV 60, VIII 12, ЕОЛЮ XIV 50.

ЕОКЕОДА: *pl. acc.* ЕОКДЫ IX 53.

ЕРАГЪ: ЕРАГ' I 131, ЕРАГЪ III 30, XII 11, 16, XV 33; ЕРАГЪ XX 23; ЕРАГА III 29, V 72, ЕРА III 177; *pl. gen.* ЕРАГЪ III 28; *acc.* ЕРАГИ II 60, ЕРАГЫ XXIV 82.

ЕРАЖДА: *gen.* ЕРАЖЫ XII 58; ЕРАЖЪ XXI 76.

ЕРАТА: ЕРАТА VI 55, VIII 90, IX 126 bis, XVII 10, ЕРА V 74, VI 5, 8, 22, 27, 56 *nota*; *instr.* ЕРАТЫ XV 86.

ЕРАТЫНЪ: ЕРАТЫХЪ VI 23 *nota*.

ЕРАЧЪ: ЕРА III 145, V 31, *acc.* ЕРА VIII 54.

ЕРѢХОВАНЪ: ЕРѢХОВЕНОМЪ XVII 20.

ЕРѢХЪ: ЕРѢ XIII 32.

ЕРѢМЕНЬНЪ: *f. gen.* ЕРѢМЕНЬКЕ IX 61; *pl. ne.* ЕРѢМЕННА XV 29.

ЕРѢМА: ЕРѢ V 65, ЕРѢМЕ IX 40, XXII 1, XXIII 29, 43, XXIV 35, 37; *gen.* ЕРѢМЕНЕ XVIII 70; *pl.* ЕРѢМЕНА IX 116.

ЕРѢТИЦЕ: *pl.* ЕРѢТИЦА IX 110.

ЕЪ: ЕЪ, Е, в очень часто.

ЕЪВЕСТИ: *nor.* ЕЪВЕДЕ XX 34, XXIV 5; *imper.* ЕЪВЕДИ XXII 33.

ЕЪВОДИТИ: ЕЪВОДИТЬ VII 51, ЕЪВОДИТЬ XXIV 89; ЕЪВОДИИ IX 120, 127; *pl. ne.* ЕЪВОДИЩИИ IX 131.

ЕЪЕРѢЦИ: ЕЪЕРѢЦИ XV 78.

ЕЪДАТИ: ЕЪДА XXII 8; ЕЪДАВЪ СЕ III 205.

ВЪЖДАДТИ: ВЪЖЕДѢ XXII 60.

ВЪЗБОУДИТИ: ВЪЗБОУЖУ I 50; ВЪЗБОУДИМЪ I 50, *nota*.

ВЪЗВЕСЕЛИТИ: ВЪЗВѢЛИТЪ XXI 21; ВЪЗВѢЛЕТЪ се XXI 68; *imper.* ВЪЗВѢЛИМЪ се V 68; *aor.* ВЪЗВЕСЕЛИ III 21; *pl.* ВЪЗВѢЛИШЕ се XXII 47.

ВЪЗВѢСТИ: ВЪЗВѢСТИ XXIV 62; ВЪЗВѢ I 116.

ВЪЗВЕЛѢТИ: ВЪЗВЕЛѢ III 35.

ВЪЗВОДИТИ: ВЪЗВОДИТЬ VII 48, VIII 86, ВЪЗВОДИ II 64, ВЪЗВОД[ИТЬ] XXIV 87.

ВЪЗВРАТИТИ: ВЪЗВРАТИМЪ се III 223, ВЪЗВРАТИМЪ се IX 93; ВЪЗВРАТИ се VI 59; ВЪЗВРАТИШЕ се IX 108; ВЪЗВРАТИШЕ XIII 39.

ВЪЗВРАЩАТИ: ВЪЗВРАЩАШЕ VI 90; ВЪЗВРАЩАЮЩЕ се V 117.

ВЪЗГЛАГОЛАТИ: ВЪЗГЛѢТЬ VI 96.

ВЪЗГЛАСИТИ: ВЪЗГЛАСИ I 122.

ВЪЗДАНИИ: ВЪЗДАИЕ XXII 119; ВЪЗДАНИИ IX 156.

ВЪЗДАТИ: ВЪЗДАТИ I 160, IV 94, VII 42, IX 148, ВЪЗДАТИ XVII 44, XIX 55; ВЪЗДАЮ XXIII 11, 13; ВЪЗДАЕТЪ XIV 26; ВЪЗДАШЕ I 129.

ВЪЗДАЮТИ: ВЪЗДАЮЩЕ III 102; ВЪЗДАЮЩЕ III 247.

ВЪЗДЕНИЖАТИ: ВЪЗДЕНИ VII 29; ВЪЗДЕНИГЪ VIII 35.

ВЪЗДЕНЗАТИ: *imper.* ВЪЗВЫЖЕМЪ XVI 31.

ВЪЗДРЪЖАНИИ: ВЪЗДРЪЖАНИЕ X 43; ВЪЗДРЪЖАНИА XV 12; ВЪЗДРЪЖАНИЕМЪ III 14, ВЪЗРЪЖАНИЕМЪ XV 86.

ВЪЗДРЪЖАТИ: ВЪЗРЪЖЕЩЕ се XV 88, ВЪЗДРЪЖЕЩЕ се XXIV 32, ВЪЗРЪЖЕЩЕ XXII 107, ВЪЗРЪЖАЮЩЕ XVI 35, XXII 22.

ВЪЗДЫХАНИИ: ВЪЗДЫХАНИЕМЪ XXII 28.

ВЪЗНИМАТИ: ВЪЗЫМАЕМЪ XIX 44; ВЪЗЫМАЮЩАГО V 101.

ВЪЗНИРАТИ: ВЪЗЫРАТИ XIII 69; *imper.* ВЪЗЫРАМЪ XVI 30; ВЪЗЫРАЮЩЕ IV 110.

ВЪЗНИСКАТИ: ВЪЗЫСКАТИ V 15, ВЪЗЫСКАТИ XV 7; *imper.* ВЪЗЫЩЕМЪ XXI 36; *praes.* ВЪЗЫЩАМЪ IX 95; ВЪЗЫЩЕМЪ XV 52; ВЪЗЫЩАТЕ се IX 97.

ВЪЗНТИ: ВЪЗНДЕ VII 17, XVIII 19, ВЪЗЫДЕ VIII 14, ВЪЗЫДЕ XVIII 27, 32.

ВЪЗАЮЕНТИ: В[ЪЗ]АЮЕНТЬ XXIV 14; ВЪЗАЮЕЬ XX 25; *aor.* ВЪЗАЮЕЬ XVIII 52; ВЪЗАЮЕН IV 101; ВЪАЮЕНШЕ XXIV 108; *imper.* ВЪЗАЮЕЬ XII 48; *m. s.* ВЪЗАЮБАКЕННЫ XVIII 46; *pl. m.* ВЪЗАЮБАКЕНЬИИ X 1, XXI 1; ВЪЗАЮБАКЕН'ИИ VI 3, ВЪЗАЮБАКЕНИ IX 2; *ne.* ВЪЗ'АЮБАКЕН'НАИ III 235, ВЪЗАЮБ'АЕНЬ-НАИ V 2, ВЪЗАЮБАКЕННА X 51.

ВЪЗАЮБАКЕННИКЪ: ВЪЗ'АЮБАКЕН'НИКЪ I 183.

ВЪЗМОЩИ: *aor.* ВЪЗ'МОЖЕ V 21, ВЪМОЖЕ IX 68.

ВЪЗМѢРИТИ: ВЪЗМѢРИТ' СЕ XVII 38.

ВЪЗМЖИТИ: ВЪЗМОУТИТИ IX 70; ВЪЗ'МОУТИ СЕ I 98.

ВЪЗНЕНАВНДѢТИ: ВЪЗНЕНАВНДѢТИ IX 100; ВЪЗНЕНАВНДѢ XV 103; ВЪЗНЕНАВНДѢШЕ IX 108.

ВЪЗНЕСТИ: *imper.* ВЪЗНЕСЕЛ' СЕ XIII 56; *aor.* ВЪЗНѢ СЕ VII 25, VIII 39.

ВЪЗРАДОВАТИ: ВЪЗРѢУЛ' СЕ V 10, 67.

ВЪЗЪ: ВЪЗЪ IV 50.

ВЪЗЪВАТИ: ВЪЗВѢ XX 38; ВЪЗ'ВА I 132, ВЪ'ВА I 85; ВЪЗОВИ XXIV 29.

ВЪЗЪПИТИ: ВЪЗЪПИТИ III 94, V 66; *imper.* ВЪЗЪП'ИМЪ XXI 44.

ВЪЗЫВАТИ: ВЪЗЫВАЕ XV 74.

ВЪЗЪШЪД—: *f.* ВЪЗ'ШЪШИ XIX 12.

ВЪЗЪРѢТИ: ВЪЗ'ЗРѢТИ XXIV 70; ВЪЗ'РИМЪ IV 111.

ВЪЗАТИ: ВЪЗЕТЬ XIII 93; ВЪЗ'АИ, ВЪЗМИ IV 54; ВЪЗ'МЪ VI 71; ВЪЗМ'ШЕ III 245; *par. p.* ВЪЗЕТЬ XXIV 74.

ВЪКОУПЪ: ВЪКОУПЪ VIII 37.

ВЪКОУПѢ: ВЪКЪПѢ XIII 18.

ВЪКОУСИТИ: ВЪКОУСИТИ IX 111; *aor.* ВЪКЪСИ XXIV 73.

ВЪКОУСЪ: ВЪКОУСА V 44.

ВЪКОУШАТИ: ВЪКОУШАЕТ' V 50.

ВЪЛАЗИТИ: *acc. m.* ВЪЛАЗЕЦА VI 34.

ВЪЛОЖИТИ: ВЪЛОЖИХЪ XIII 15.

вѣлѣсти: вѣлѣсти XXII 17, вѣлѣсти IX 120.

вѣлѣстити: вѣлѣсти се XII 30, XIX 37; вѣлѣстѣ III 79;
вѣлѣщѣ се XIII 18.

вѣннѣти: вѣннѣти III 203 IX 125; вѣннѣти XI 43, XV 85,
вѣннѣти VI 24; *praes.* вѣннѣдемъ XV 56, 66; *imper.* вѣннѣди
XVIII 74, XXIII 40; вѣннѣдѣте X 28; *aor.* вѣннѣ V 29,
вѣннѣ VI 14; вѣннѣдоше XV 24; вѣннѣдоста XXIII 6.

вѣносити: вѣноси XIV 2.

вѣноука: вѣнѣска X 5, вѣнѣска XIX 7.

вѣнѣ: вѣнѣ I 123, VII 29, вѣнѣ XIV 36.

вѣоржжити: вѣоржжѣ III 196.

вѣпасти: *praes.* вѣпадѣмъ XVI 16; вѣпѣша се IV 103; *pl.*
вѣпѣшее се XII 19, вѣпѣше XIII 8.

вѣперити: вѣперѣши III 191, вѣперивѣши III 191 *nota.*

вѣпити: вѣпѣтъ V 90, 92; вѣпѣють V 78, вѣпѣють XVI 11;
вѣпѣхоу I 196, III 45, 67; вѣпѣ VII 17, IX 133, вѣпѣ
III 6; вѣпѣюца II 22; вѣпѣюце II 16, III 248.

вѣпѣтити: вѣпѣтѣ се XVIII 52.

вѣпѣщеніе: прѣжѣ вѣпѣщеніе XVIII 39; вѣпѣщеніемъ
V 38.

вѣпрашатѣ: вѣпрашаше I 99.

вѣсѣлѣти: *praes.* I *p.* вѣсѣла се IX 20; вѣсѣли са IX 22.

вѣсѣлѣти: вѣсѣлѣтъ се XIX 4.

вѣсѣлѣнати: вѣсѣленоу VII 23.

вѣснѣти: вѣснѣ IX 2, 7.

вѣсканкнovenнѣ: вѣсканкнovenнѣмъ VII 18.

вѣсканкнжѣти: вѣсканкнжѣмъ V 11; VI 106; вѣсканкнжѣмъ
V 14.

вѣскочити: вѣскочѣтъ IV 85.

вѣскрѣсеніе: вѣскрѣсе I 27, 82, IV 37, вѣскрѣсе I 7, 81;
вѣскрѣсе I 4, 8, вѣскрѣсе I 17, вѣскрѣсе I XXII 114;
вѣскрѣсе I 185, вѣскрѣсе I 36; по вѣскрѣсе VIII 20.

вѣскрѣсити: вѣскрѣсе III 20, V 8, вѣскрѣсе V 63, вѣскрѣсе III 42;
вѣскрѣсе II 31; вѣскрѣсе VI 95; *praes.* вѣскрѣсе I 58.

- вѣскрѣснѣти: вѣскрѣнѣть I 77, в'с'крѣнѣть I 79; вѣскрѣ V 6,
VII 24, вѣскрѣ V 72, вѣскрѣсе VIII 14; в'скрѣша I 190.
вѣскрѣшати: в'скрѣшае IV 36; в'скрѣшаюца III 60.
вѣскрѣснѣти: вѣскрѣшь III 29 *nota*.
вѣскрѣшати: в'скрѣшаеъ I 15, вѣскрѣшаеъ I 150.
вѣскрѣжж: вѣскоую VIII 66.
вѣслѣдовати: вѣслѣдоумъ III 17 *nota*.
вѣсплакати: вѣсплачет' се XVI 53.
вѣспоманѣти: вѣспоменѣть VIII 33; вѣспоменѣм' се VIII
78.
вѣспоманѣти: вѣспомѣнѣти XIII 3.
вѣсприѣти: вѣсприети XX 52; вѣсприѣмѣть XX 40; *imper*.
вѣсприѣмѣмъ III 107, вѣсприѣмѣмъ XX 21, вѣсприѣ-
мемъ XX 35, XXI 14; вѣсприѣтъ XIII 20; вѣсприѣмъ
XII 35.
вѣсприѣти: вѣсприѣмъ XV 35, вѣсприѣмъ XIII 51;
вѣсприѣте III 241.
вѣспоуслѣтити: вѣспѣтити XX 16.
вѣспѣвати: вѣспѣвати VII 11.
вѣспѣти: вѣспѣти II 49; вѣспомъ III 108.
вѣставити: вѣстаѣи I 34; *acc.* вѣстаѣлена III 62.
вѣставѣти: вѣставѣюца I 161; вѣставѣюцѣмоу V 84.
вѣстаніе: вѣстаніе I 30; вѣстаніе I 7 *nota*; вѣстаніа I 8 *nota*,
17 *nota*; вѣстаніемъ II 10.
вѣстати: вѣстанѣть XXII 36; вѣста I 89, 124, вѣста XXIII
17; вѣстаѣте I 142; вѣсташе V 59, вѣсташе V 77;
вѣстаѣше I 93; *f.* вѣстави IX 41.
вѣстрѣпати: вѣстрѣпецѣть IV 5; вѣстрѣпеци IV 27.
вѣстагнѣти: вѣстегнѣм' се IV 95, вѣстегнѣм' се XV 37.
вѣсхвалѣти: вѣсхвалѣемъ III 181.
вѣсходити: вѣсхождѣ VIII 21; вѣсходитъ VIII 94; вѣсхо-
деца VII 9.
вѣсхотѣти: вѣсхотѣ III 203, VIII 3.
вѣсылати: *ne.* вѣсплаею XIV 46.

вѣторѣи: вѣторы I 9, вѣторши I 178; *не.* второе XI 35, XIII 25, вѣторое XXI 60; вѣторъ III 231.

вѣхожденіе: вѣхоженіи III 233.

вѣходити: вѣходить XIX 8; вѣходите XIX 41; вѣходеце XXIV 39.

вѣшѣд—: вѣшѣшнхъ VI 90 *nota*.

вѣноу: вѣнѣ XII 27, вѣноу III 117, 137, IX 9, вѣнѣ XXII 117.

вѣсокооуміе: вѣсокооуміе XX 12; вѣсокодмѣмъ XX 3, вѣсокооумѣмъ XX 41.

вѣсокъ: съ вѣсокомъ V 93.

вѣсоче: на вѣсоче VI 92.

вѣсота: на вѣсотѣ VI 93 *nota*.

вѣике: с вѣиѣ VIII 38.

вѣишнѣ: вѣишнѣго IX 58, вѣишнѣго XII 62, XIII 16; *не.* вѣишнѣ XIX 2; *f. gen* вѣишнѣ; *pl. d.* вѣишнѣмъ III 192; вѣишнѣмъ XIII 23; вѣишнѣхъ V 79, VII 13, вѣишнѣ I 198, 202, III 46, вѣишнѣхъ III 69, вѣишнѣ III 71.

вѣдовница: *d.* вѣдовнице XIV 38; вѣдовницѣ IX 99; вѣдовницѣмъ IX 29.

вѣсакъ: вѣсакъ X 41, XII 50, XIV 44, XVII 15, XXIV 106, вѣсакъ I 105, VIII 87, вѣсѣкъ VII 77; *не.* вѣсакѣ VII 52, вѣсакѣе XVI 51; вѣсакѣго I 115, вѣсакѣго V 116, вѣсакѣго XIV 58, XV 89; *f.* вѣсакѣ VII 15, вѣсакѣ XVI 53; вѣсакѣкоѣ IV 89, вѣсакѣкоѣ XV 53, XXII 107, вѣсѣкоѣ IX 64, вѣсакѣе XV 99; вѣсакѣи IX 110, вѣсакѣи XXII 51; вѣсакѣу VIII 59, вѣсакѣу III 183 *nota*, IX 108, 110, вѣсѣкоу IV 72, вѣсакѣ XV 4, 102; *pl. f. acc.* вѣсакѣ I 163, вѣсакѣи IV 34, вѣсакѣе XV 92; *pl. не.* вѣсѣ I 151.

вѣсачѣскъ: *pl. не.* вѣсачѣскаѣ IV 15, вѣсачѣскаѣ XX 51; вѣсачѣскаѣмъ IV 56.

вѣсѣгда: вѣсѣга I 118, вѣсѣга XIII 47, вѣсѣга III 7, вѣсѣга IX 90.

ВЪСЕТЛѢНИКЪ: *pl.* вѣсѣтлѣнїа XIII 13.

ВѢСЬ: *vicus*: вѣ вѣхъ IX 44.

ВѢСЬ: вѣсь VII 45, VIII 46, IX 4, 26, 142, вѣсь VII 9, вѣ III 48, VI 46, 51, XXI 84, вѣ XV 80, вѣ I 134; *ne.* все VIII 61, IX 26, вѣсе XIII 11, 66, 80, 84, XVI 25, XX 33, XXI 77, XXIII 23; вѣсего V 102, VI 33, VII 47, вѣсего I 13, IX 73, вѣсего XI 3, XIII 49, XXIII 19; вѣсемоу I 67, IV 67, вѣсемоу I 18, вѣсѣмъ XIV 28, 29, *instr.* вѣсѣмъ XV 62, XIX 23, XX 49, XXII 20, XXIV 42; *f. dat.* вѣсѣ IV 49; вѣсоу II 62, III 183, VI 57, вѣсѣ XX 4, XXIV 27; вѣсею III 207, вѣсею XV 62, вѣсѣю XIX 24; *pl. m.* вѣсѣ IX 107, вѣсѣ XI 16, XXI 85, XXII 37, вѣсѣ I 128, II 28, III 222, VI 107; *acc.* вѣсе X 54, XXIV 13; *ne pl.* вѣса IV 59, VIII 78, вѣса VII 71; вѣсѣ VIII 33, вѣсѣ IV 127, VII 76, вѣса XXI 5; вѣсѣ VII 68, X 47, XIV 10, XV 42, XVI 62, XIX 46, XXIII 5; вѣсѣхъ IV 99, вѣсѣхъ VIII 3, IX 157, 159, вѣсѣ VII 3, 74, вѣсѣ XIV 17, вѣсѣхъ XXIII 15; вѣсѣмъ III 9, VI 36, 42, VI 92, IX 85, вѣсѣмъ XXI 26, 37, 38, XXIII 41, вѣсѣмъ III 130, VIII 82, вѣсѣ XI 13, вѣсѣ XV 61; *acc. m.* вѣсе III 52, V 63, все III 154, V 7; вѣсѣмъ XII 15, XIII 71, XXI 68; *du.* вѣсѣ XXI 7.

ВѢСѢКЪ }
ВѢСѢКЪ } см. вѣсѣкъ.

ВѢЧЕРА: вѣчера II 10, 32, 35, III 19.

ВѢДѢТИ: вѣти VI 81 *nota*; вѣмъ I 75, 79, вѣмъ X 38; вѣсть VII 72; вѣмъ XVI 17, XVIII 63; вѣхъ XVIII 18, 19, 21, вѣды I 99; вѣдѣце X 10.

ВѢКЪ: *loc.* вѣцѣ XVI 2, XXIII 30; *pl. gen.* вѣкъ II 30; вѣкомъ VI 113, вѣмъ VIII 102, вѣкѣ XII 67; *acc.* вѣкѣ II 70, III 170, VI 113, VIII 31, 76, 102, вѣкѣ VII 80, вѣ III 254, IV 113, V 129, вѣкѣ XII 67, XV 13, XVII 45, XX 56, XXI 20, 21, 88.

ВѢНЦЪ: вѣнцѣ VI 104, вѣнцѣ IX 39, XIX 22; *pl. acc.* вѣнцѣ XXII 105; *instr.* вѣнцѣ XVI 44.

вѣнѣчавати: вѣнѣчаваше XVI 44.

вѣнѣчати: вѣнѣчати IV 121; вѣнѣчатъ се VII 55; вѣнѣчаше IV 51; вѣнѣчающн XIX 14.

вѣра: *gen.* вѣры XVII 8, XVIII 8; вѣрѣ IX 27, XII 51, вѣре XI 13; вѣроу VI 21; вѣрою III 243, VIII 77, IX 89, XIII 2, XIV 44, 54, XV 96, XII 13, 27, вѣроѣ XVII 15; вѣроу иѣти I 26; да вѣроу илѣте I 56; вѣроу илюѣ I 120.

вѣровати: вѣровати I 134; вѣроваше I 130, 139, 190, II 40; вѣровахоу III 100; вѣроую I 110; вѣроуи I 83, 207; вѣрооуи I 105; вѣроуюици II 68.

вѣрънѣ: вѣрънѣ XVIII 73, XXIII 39; вѣрнаго IX 80; *voc.* вѣръни XVIII 73, вѣрны XXIII 38; вѣрни II 47; вѣрънымъ VI 104; вѣрънымн XXI 68.

вѣтѣиѣ: вѣтѣиѣ II 45, вѣтѣиѣ III 74 *nota*.

вѣтѣкѣ: *pl. acc.* вѣтѣи I 195, III 245; вѣтѣкн II 15.

вѣчѣнѣ: вѣчѣнн III 151, вѣчѣнн XVI 57, XXII 75, вѣчѣнн XII 78; *ne.* вѣчѣноѣ XXIV 108; вѣчѣнаго VIII 65, XVIII 55, вѣчѣнаго XX 54; вѣчѣнолюу VIII 73; вѣчѣнѣмъ IX 83; *f. gen.* вѣчѣнѣ XV 37; *d.* вѣчѣнѣи VIII 71; вѣчѣноую V 105, вѣчѣнѣю XV 4, вѣчѣнѣю XV 86, XVII 41, XIX 3, 4, XXII 111; *pl. ne.* вѣчѣнаа XV 72, вѣчѣнаа XIX 8; вѣчѣнн XXII 83.

галаѣнѣскѣ: *pl. voc.* галаѣнѣсти VII 37.

геѣна: геѣна X 50; ѿ геѣны X 37; въ геѣнѣ XV 78.

гдѣ: гдѣ I 100, гдѣ VI 110 *bis*.

глава: главоу III 37, главѣ XIII 35, XXI 65, XXIV 23; *instr.* главѣю XVI 26; *pl. acc.* главы IX 169.

глаголати: глѣти I 23, VIII 43; глѣю III 39, VI 41, IX 126, XI 35, XXII 66, 87; глѣши IX 57, глѣши I 152; глѣть I 54, IX 21, глѣеть XVI 13, XVII 39, 43 *nota*, XXI 69, XXII 32, XXIV 19, 96; глѣють III 90; *imper.* глѣмъ II 66; глѣхъ VIII 34; глѣше IX 125, XIV 29, XXIII 15; глѣ I 47; 59, 81, IV 65, XXII 30, XXIV 11; глѣхоу III 62, глѣхоу

III 76, глѣахъ XVIII 10, 15; глѣ IV 76; IX 96, XIV 13, XV 4, XVII 21, XXIV 6; глѣицъ XVIII 46, XXIV 115; глѣица II 22, XIV 73, XVII 2, XXI 57, XXIV 35, 91; глѣицъ I 42, 73, V 94; глѣи I 129, II 16 III 68, глѣи IV 53, XV 41, XXI 44, XXII 63.

глаголъ: по глѣ XIII 95, глѣу XIV 14.

гладѣкъ: *instr.* гладѣкъ XXIV 4.

гласъ: глѣ XVIII 45, XXIV 115; *gen.* гласа XI 18, XV 74, XVIII 48, XX 16, XXIII 38; гласомъ III 138 *nota*, глѣ I 122, 124, VII 19; *pl. instr.* глѣи III 138.

гласенна: гласеннъ XVI 74, гласеннъ XX 38.

гнѣвати сѧ: гнѣваице сѧ XXIV 25.

гнѣводръжаніе: гнѣводръжаніе XV 44.

гнѣвъ: гнѣ V 108, гнѣвъ IX 112, 113, XV 59, XX 27, XXIV 22, 106; гнѣва IX 117, XXIV 33, 54; гнѣвъ XIII 47.

гнѣвканецъ: *dat.* гнѣвканецъ XI 7.

година: *du.* години I 63 *nota*.

годити: годѣи XI 7.

годъ: глѣ XV 54; года XIII 14.

голженчичъ: *du.* голоуви(чи)цѣма XIII 87.

гора: глѣ XVIII 27, 32.

горѣкъ: горѣкъ I 181, 187; горѣкаго V 44.

горѣ: горѣ VII 34, горе XI 39, XXIII 15.

горѣти: *instr.* горѣицѣма XXII 115.

господа: господамъ XXII 10.

господинъ: господинъ XXII 99.

господь: глѣ II 18, 67, III 10, 19, 35, 70, 110, 128, 249, V, 5, 21, 67, VI 17, VII 19, 69, VIII 74, IX 21, 33, 125, 138, XII 17, XIII 79, 88, XV 1, 96, XVII 6, 20, 39, 42, XVIII 3, 40, 50, XXII 52, 87, XXIII 2, XXIV 5, 24, 80; глѣ VII 35, 39, X 32, 35, XVII 2, 15, XVIII 75, XIX 1, XXI 4, 83, XXII 120, XXIII 40, 91; глѣ V 85, глѣ X 9, XV 61; глѣ V 11, VII 77, глѣ XIV 38, XXII 35; *roc.* глѣ I 42, 51, 74, 79, 104, 111, XX 39, XXII 63,

- 83; *гѣмь* II 9; *гѣн* II 69, III 7, IV 131, VIII 101, XX 55, XXI 88.
- господьнѣ: *гѣн* XVI 40, *не. гѣн* I 197, II 17, 20, 34, 50, 67, III 47, 49, 70, 77, 87, 110, 157, 173, 175, 249, 253, *гѣн* X 36, XII 39, XIV 5; *д. л. гѣн* V 96, IX 135; *pl. gen. гѣнхъ* II 7; *ф. л. с. гѣн* XIII 4; *pl. acc. гѣн* VI 96.
- господьстеовати: *pl. д. гѣтеоующимъ* III 128.
- госпожда: *госпожа* IX 7; *gen. гѣе* X 11, 20; *д. гѣжи* XIX 23.
- готовѣ: *pl. готови* I 26, XVIII 71.
- градѣ: *грѣ* III 48, *градъ* IX 66 bis, XXI 14; *pl. acc. грады* VI 32, XX 32, *градѣхъ* IX 44.
- гровѣ: *гровъ* I 95, IX 86, *гровъ* XVI 40; *гровоу* I 21; *гровѣ* I 72, *г'ровѣ* II 33; *pl. н. грови* IV 9, V 57.
- гроза: *gen. грозы* XXII 4.
- грѣдостѣ: *грѣдостъ* XV 49, XX 11, 36; *грѣдостію* XX 4.
- грѣличницѣ: *ду. грѣличницема* XIII 86.
- грѣховьнѣ: *ф. д. грѣхов'нѣи* III 237, *грѣховнѣи* XIII 45; *грѣховьнѣи* XXI 18.
- грѣхѣ: *грѣ* XIII 62, XX 43, XXI 19; *грѣха* V 116, XII 56, XV 89, XIX 29; *грѣхѣ* XX 24; *грѣхѣмъ* V 98, *грѣхѣмъ* XIII 29; *pl. грѣси* XVII 34; *gen. грѣ* XV 97, *грѣховъ* III 225, IV 79, V 104, VIII 65, *грѣховъ* XIX 45, XXI 34, XXII 19; *грѣхѣмъ* XVII 17, XIX 51; *acc. грѣхи* V 101, *грѣхы* IX 101, XX 43, XXII 26, XXIII 29, *грѣси* XI 28; *instr. грѣхи* III 147, *грѣхы* XXIV 83, *грѣх'амъ* VIII 4; *грѣсѣ* XII 10, *грѣсѣ* XVI 15.
- грѣшникѣ: *грѣш'ника* XX 23; *pl. д. грѣш'никомъ* IV 61, *грѣш'никѣ* III 219, VIII 51, *грѣш'никѣмъ* XXII 16; *acc. грѣшники* IV 99, VIII 56; *ду. грѣш'ники* XXI 7.
- грѣшнѣ: *loc. грѣшнѣмъ* IX 145; *pl. грѣшнѣ* XX 48; *грѣш'нѣмъ* XXII 11; *грѣшнѣ* XVI 45.
- гредѣти: *грѣт'* III 125, XXIII 1; *imper. гредѣ* I 123; *part. гредѣ* I 197, II 17, 20, 49, III 47, 49, 69, 87, 159, 173, 175,

248, 252, гредѣи II 51, греди II 66, III 157, грѣи III 109,
гредоуца IX 35.

грѣбость: *gen.* грѣбости XI 26.

грѣбѣ: *pl. d.* грѣбѣи XI 31.

гоуенти: гдѣица XV 90.

да, очень часто.

давидовѣ: дѣѣ III 88; дѣѣ III 25; *gen.* дѣѣ X 6.

давидѣ: дѣѣ VII 17; дѣѣ III 108.

даже: XIV 8.

далече: далече XXI 11.

дати: дѣ I 77, II 59, VII 74, VIII 30, 77, IX 143, XV 33,
XX 15, XXI 75; *aor.* VII 44, XVII 20; даѣте XI 41, XXII
59, 80; дадимъ XXIV 101, даѣшаго се XX 83; даѣше
XVI 34; дано XVII 36; данѣнѣ XXI 17, даѣ XVIII 39.

даѣниче: *gen.* даѣнича I 116.

даѣти: даѣ XVII 21, XXIII 19; даѣмъ XVIII 60; *imper.* да-
нимъ XVI 24; даѣше VIII 44; даѣ XI 14, XXI 34, XXIV
81; даѣи IV 42, 67; даѣщаго XXI 8; даѣщи IX 81.

даѣзати: даѣжѣтѣ се XIII 70.

дворѣ: двора XXI 56; *pl. acc.* дворы VI 37 *nota.*

дѣвѣрь: *pl.* дѣвѣи III 233, дѣвѣи VI 13, дѣвѣи XIV 31, XX 30,
дѣвѣи X 15, XXII 26, XXIV 2; *gen.* дѣвѣи VI 13 *nota.*

дѣсѣи: ѡ дѣсѣи VII 25, VIII 15, 40, ѡ дѣсѣи IX 152,
дѣсѣи XXII 45, 54.

дѣсѣица: дѣсѣи XXIII 19.

дѣсѣторѣ: дѣсѣи XVI 33.

дѣвѣи: дѣвѣи се VII 34.

дѣвѣи: дѣвѣи VI 46, 66.

дѣвѣи: *ne.* дѣвѣи I 128; *pl. ne.* дѣвѣи IX 41, 43, дѣвѣи
XV 35, дѣвѣи II 8; дѣвѣи IX 3; *f.* дѣвѣи
VI 64.

дѣвѣи: дѣвѣи I 132, VI 69, 86; дѣвѣи III 30, 176, V
5, VI 39, 87, дѣвѣи XV 25; дѣвѣи XXI 25, XXII 75.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬЮ XV 15; ДѢВѢСЬЮ XXIV 64.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 103; ДѢВѢСЬЮ IX 47.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 217.

ДѢВѢСЬ: *pl. ac.* ДѢВѢСЬ XXIV 19.

ДѢВѢСЬ: *d. pl.* ДѢВѢСЬ XXIV 20.

ДѢВѢСЬ: *pl. m.* ДѢВѢСЬ XII 41, ДѢВѢСЬ XXIII 25.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ XVIII 67.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ XV 55, XVI 19, XVII 39, XXI 2.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 77; ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ XII 43.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ XX 13; *gen.* ДѢВѢСЬ XV 53, ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ III 187, ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 61; ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 60; ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 7; *loc.* ДѢВѢСЬ XXIII 5.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IV 50.

ДѢВѢСЬ: *f. d.* ДѢВѢСЬ IX 75; *pl. ac.* ДѢВѢСЬ III 244.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ II 45.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ (!) XVI 30.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 33, ДѢВѢСЬ XI 20; *ne.* ДѢВѢСЬ IV 80, VII 53, IX 97, ДѢВѢСЬ XXI 12; *gen.* ДѢВѢСЬ XIII 50, XXIV 95, ДѢВѢСЬ XX 21; ДѢВѢСЬ VI 87, ДѢВѢСЬ XIII 1; *f.* ДѢВѢСЬ XVI 22; *pl. ne.* ДѢВѢСЬ VII 46, VIII 81, 96, ДѢВѢСЬ XV 101, XXIV 111, ДѢВѢСЬ XXIII 15; *d. pl.* ДѢВѢСЬ XI 14; *acc.* ДѢВѢСЬ XXII 46; ДѢВѢСЬ III 12, ДѢВѢСЬ XIII 73, ДѢВѢСЬ XV 26, XIX 32, ДѢВѢСЬ XXII 28, *du.* ДѢВѢСЬ III 194; — ДѢВѢСЬ *pl.* XX 6.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ VIII 99, XVI 23, 32, XXIII 11.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ XVII 37.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IV 37.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ XIV 40, XIX 27, XXII 34, XXIII 23, ДѢВѢСЬ XVII 37; ДѢВѢСЬ XXIII 24.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ VII 37.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ IX 46.

ДѢВѢСЬ: ДѢВѢСЬ III 213 *nota*, ДѢВѢСЬ XXI 49, ДѢВѢСЬ

- IX 140; *pl.* дѣиши III 212, дѣиши VIII 66; *acc.* дѣишы VIII 69; дѣиши VII 78.
- древакъ: древакѣ III 122 *nota*, XII 8, XIV 33, XV 12, древалѣ V 45, древалѣ IX 30, древалѣ III 121, 164.
- древьнъ: *f.* древна XXI 42; древны XVIII 16.
- дроугъ: дроу I 48, дроугъ XII 61, дрѣгъ XII 43, XVIII 51, XXII 43; *gen. acc.* дроуга XII 44, дрѣга XII 61, XVIII 51, XXII 43.
- дроугъ *adj.*: дрѣгши XVIII 38, XIII 7; *pl.* дроузи I 194, III 73, 77, дрѣзи XVIII 15.
- дрѣжава: дрѣжава VI 113 *nota*; дрѣжавау V 61, дрѣжавау V 6; дрѣжаваю IX 56.
- дрѣжати: дрѣжитъ се VI 14, дрѣжиши се IX 121; дрѣжиши V 75; *pl. acc.* дрѣжиши II 53, III 39; дрѣже III 228; дрѣже-цен XI 16.
- дрѣзати: дрѣзае IX 45.
- дрѣво: дрѣво. VI 73, 75, 78, 81, 88, 90, 91; *gen.* дрѣва VI 73, *nota.* 80; дрѣвоу II 62, 63, V 49, VI 76 *nota*, дрѣвоу VI 85; дрѣве V 48; *pl. gen.* дрѣвъ I 195, III 74.
- дрѣвьнъ: дрѣвною V 46.
- драхлъ: драхли IX 154, драхли XXI 93.
- држчати: дреучае IX 8.
- дрѣховьнъ: *ne.* дрѣвовое XIV 49, 52; *instr.* дрѣвоу IX 80; *f. gen.* дрѣвоу I 173; дрѣвоу III 6, дрѣвоу XV 9; *pl. ne.* дрѣвоу XV 5; дрѣвоу IX 28; дрѣвоу III 16.
- дрѣхъ: дрѣхъ VIII 18, 31, 44, XIX 47; дрѣхъ VIII 41, IX 25, 160, XIII 77, XXI 58, 62; дрѣхъ III 254, IV 74, V 129, VI 113 *nota*, дрѣхъ XII 66, XIV 4, 6, 28, XVI 9, XXII 115 XXIV 28; *pl. acc.* дрѣхы XXI 62.
- дрѣша: дрѣша X 38, XVI 53, XXII 15; *d.* дрѣши IX 144, XV 34, 76, XX 15, 24; дрѣш III 189, XI 20, XIV 20, 23, XV 80, 82, 90, XIX 29, XX 9, XXI 41, XXII 104, XXIV 86, дрѣшу IV 88, VIII 84, IX 8, 34, 37, 104, 140, 143; дрѣш

- IX 141; дѣю V 111, XVI 36, XIX 24; *pl. acc.* дѣе III 21, 39, IX 90, XVI 18, XXII 113, 118, XXIV 40, 83; дѣамъ IV 91; дѣа XII 54, XIX 54, 56.
- доушевѣнѣ: *ne.* дѣевнаа XXIV 2; *f. gen.* дѣевѣныа XX 38; дѣевнѣю XX 13.
- дѣва: дѣа VII 35, два I 47 *nota*, XVI 34, XX 13, XXI 6; XXIII 6; дѣваа XIII 86, 87; дѣѣ на десете I 63 *nota*.
- дѣвон: на дѣок IV 19.
- дѣвонѣн: дѣонѣн XXIII 18.
- дѣхновеннѣ: дѣхновенѣа *gen.* XIII 42.
- дѣцн: *d.* дѣцери XX 98, *v.* дѣцн III 123, дѣцн III 124; *pl. gen.* дѣцери XVI 49; *acc.* дѣцери IX 21.
- дѣнь: дѣнь I 80, III 13, 188, V 67, VIII 17, IX 85, 133, XII 55, XVI 42, XVIII 3, XXII 36, XXIV 36, 52; *gen.* дѣне III 13, 188, V 4, VIII 50, IX 74, 105, 157, XII 3, XVIII 2; дѣемъ I 65 *nota*; *loc.* дѣне XIV 40, дѣнн XIV 37, XXII 5; *pl.* дѣнн I 63, II 32, 71, III 52, 199, IX 104, 105, XXI 31, дѣнн XXIV 38; *gen.* дѣннн XIII 84, дѣнн XXI 33, XXII 2, XXIV 67, 73, 80; *acc.* дѣнн XXI 79, XXII 19, дѣнн XXII 77, XXIV 114; дѣннн XXII 22.
- дѣньсь: дѣнь I 13 *nota*, 19, II 14, 42, III 4, V 70, 71, 74, 81, 85, 89, 91, VI 3, 5, 6, 107, VII 15, 16, 19, VIII 17, X 1, 10, XIII 30, XIV 1, 3, 9, 10, 25, XIX 1, 6, 8, 10; дѣне I 14, 16, IV 2, VIII 41.
- дѣва: *gen.* дѣн II 30, III 115, дѣвы XIII 26 XIV 84; дѣвою VI 74; *pl.* дѣвы X 28.
- дѣваа: дѣваа II 22, III 81, VI 73, 78.
- дѣвнчѣ: дѣчѣ XII 31.
- дѣвство: дѣвство VI 73 и 78 *nota*.
- дѣлатель: *pl. d.* дѣлательнѣ III 209.
- дѣло: дѣло V 68, VII 52; *l.* дѣлаѣ XXIV 45; *pl.* дѣла VII 46, VIII 81, 97, IX 104, XII 19, XV 42, 101, XXI 77, XXIII 15, XXIV 50, 104; дѣла XV 42, 52, 56, 58, XXI 36, XXIII 14, 18, XXIV 41; дѣломъ VII 43, IX

148, 156, XVII 44, дѣлаѡмь XXII 8, дѣлаѡ XI 14, XXII 44, 79; дѣлаѡ VIII 98, XIII 74, XV 26, XVII 28, XXI 18, дѣлаи III 143, XIX 32, XXII 49, дѣлеси III 13.

дѣлаѡма: дѣлаѡма III 54 *nota*.

дѣлаѡ: дѣлаѡ I 56 *nota*, VI 30.

дѣтель, см. добродѣтель.

дѣтогоубакиѡ: дѣтогоубакиѡ XV 49; *pl.* дѣтогоубакиѡ IX 130.

дѣтаник: *loc.* дѣтани IX 42.

жалость: жалостѣю XVI 53.

ждрѣвѣць: на жрѣвѣци III 126.

ждрѣвѣ: на жрѣвѣци III 66, 118, 126 *nota*, 139.

же, очень часто.

желати: желаютъ XIX 5; желе XV 68; желающе XV 20; желеакаго II 4.

жена *gen.* жены XIII 7; женоу IX 138; *pl.* женъ XVI 50.

женнхъ: женѣ XVI 7.

животъ: животь IV 67, IX 55, XV 67, живѣ III 151, V 34, живѣ XV 19; живота XX 54.

животнѣ: животнѣ III 134, IV 66; животнѣ IX 111; *pl.* животнаа XVII 3.

живѣ: живѣ VIII 76; живааго IX 19; *pl. d.* живѣмь VII 42, живѣмь III 251, живѣи XVII 43; живѣамь I 108, IX 148; живѣ I 22, живѣи XVIII 6; *f.* жива XIII 65.

живовинѣ: жидове IV 24, XIX 11.

жидовьскѣ: жидовьскѣ I 21 *nota*; жидов'ска III 23; *ne.* жидовское XIII 84, жидов'ское XVIII 9.

жизнь: жизнь V 73, IX 82, XIII 15, XV 4, 86, жѣнь V 105, жѣз'нь I 82, VIII 99; *d.* жѣз'ни VIII 71.

жнанире: жнанире I 169; *pl.* жнанира XV 72, XIX 8.

житенскѣ: *pl. f.* житенскѣ IX 69.

жити: живѣ IX 58; живѣци XII 51, живѣци IX 159, живѣци XXI 13, 16; *f. gen.* живѣцие XIII 7.

житиѣ: житѣ XV 5; XXIV 107; житиѡ IX 10, 117, житѣа XII 28, XIII 48, XV 32, 70, XVI 5, XIX 2, 15; XXII 119; житѣю XV 32; житѣемь XIV 71, житѣимь XVII 39; *loc.* жити IX 82; *pl.* житѣа XXII 50.

жалъчь: жалъцю IV 57.

жрътва: жрътва XII 65, жрътва XIV 45; жрътвѣ XXI 75.

ждати: жѣть III 220, 234; жидѣ VII 58; жиѣ III 232.

жьзль: жезль III 171.

ждати: жедавѣше XXIV 117; жѣже XVIII 53.

ждьнѣ: жедѣнь XIV 80, XVIII 53, XXII 80, жедень IV 105; жедѣна XXII 64, жедна XXII 84, жѣна X 31; *pl. acc.* жедные XVII 32.

жало: жало VI 111.

за: очень часто.

завлѣдѣти: завлѣоужьшаго V 15; *ne.* завлѣоужее XII 40, завлѣоужее III 154.

завѣтити: *aor.* завѣ XII 19; завѣвше IX 150.

завѣсть: завѣсть VIII 60; XV 45, XXI 77; *gen.* завѣсти XXIV 33; завѣстѣю II 36, завѣстѣю IX 52, завѣю III 95, завѣстѣю XII 8, XV 15.

заклати: закладеъ XXI 73; *acc.* закладемаа XXI 67.

заклати: заколите XXI 65; заколеннаго V 102, заклавашаго се XIV 50.

заклепити: заклеи III 40.

заколение: заколеніе XXI 84.

законодавецъ: законодавецъ XIV 1; законодавецѣ I 141, XVIII 22, 41.

законодатель: *pl. d.* законодательемь XI 32.

законопрѣстѣпникъ: *gen.* законопрѣстоупѣна III 22; *voc.* законопрѣстоупникъ I 155.

законоучитель: законоучителии I 140.

законъ: законъ XIV 1; закона XI 32, XVIII 11; законѣ XIII 81, XVIII 13; законѣ III 52, XII 45, XIII 3, XVIII 38.

- ЗАКЪСНѢТИ: ЗАКЪСНѢШИИХЪ III 232 *nota*.
 ЗАМОУДѢТИ: *part. gen.* ЗАМОУДѢННА (ЖИ) III 232.
 ЗАНЕ: ЗАНЕ I 65, 138, 142, 146, 150, III 99.
 ЗАПЛЮВАНІЕ: ЗАПЛЮВАНІЕ IV 44.
 ЗАПОВѢДАТИ: ЗАПОВѢДАЮ XVIII 50; ЗАПОВѢДАШЕ IX 110.
 ЗАПОВѢДЬ: ЗАПОВѢ XV 10; *gen.* ЗАПОВѢДИ XII 6: *pl. d.* ЗАПѢ-
 ДЕМЪ III 242; *acc.* ЗАПОВѢДИ V 26, VII 63, XII 42, XVIII
 49, 68.
 ЗАПННАТИ: ЗАПННАЕТЪ XX 18.
 ЗАПРѢЩЕНІЕ: ЗАПРѢЩЕНІЕ VI 76.
 ЗАРЯ: ЗАРА IX 72; ЗАРѢЛИ VII 4.
 ЗАСТѢПИТИ: ЗАСТѢПИТИ III 167; *sup.* ЗАСТѢПИТЬ III 168 *nota*.
 ЗАТЕВАРАТИ: ЗАТЕВАРАЕТЪ XI 40.
 ЗАТВОРИТИ: *pl. acc. f.* ЗАТВОРЕНІЕ XIV 32.
 ЗАТВОРЪ: ЗАТВОРЪ VI 13, 23; *pl. acc.* ЗАТѢРИ VI 6, ЗАТВОРИ VI
 11, 55.
 ЗАТО: I 145, 152.
 ЗАОУШЕНІЕ: ЗАОУШЕНІЕ IV 45.
 ЗАХАРИА: ЗАХАРИА III 122.
 ЗАХОДИТИ: ЗАХОДЕ III 150.
 ЗАЧИННАТИ: ЗАЧИНДЕТЪ СЕ X 2.
 ЗАЧАТІЕ: ЗАЧЕТІЕ X 11, 19.
 ЗВѢЗДА: ЗВѢЗДОУ IX 80.
 ЗВѢРЬ: ЗВѢРЬ XXII 40.
 ЗДЕ: ЗѢ I 74, VI 50, XV 83; ЗѢ IX 128.
 ЗЕМЛЯ: ЗЕМЛЯ II 42, V 85, ЗЕМЛЯ V 56, ЗЕМЛѢ IV 13; *gen.*
 ЗЕМЛИ II 55, ЗЕМЛИ XXII 39; ЗЕМЛЮ XII 25, XIV 77,
 XXII 14, XXIV 59; *voc.* ЗЕМЛЕ IV 27; *loc.* ЗЕМЛИ III 85,
 VII 13, XVI 21, XVII 22, 24. XIX 53, XXIV 97, ЗЕМЛИ
 I 198, II 31, III 71, V 79.
 ЗЕМЛЯНЪ: *gen.* ЗЕМЛЯНА III 120 *nota*, ЗЕМЛЯНО III 120, ЗЕМЛЯ-
 НАГО XIV 3.
 ЗЕМЛЯНЪ: *pl.* ЗЕМЛЯНА IX 150.
 ЗАЛТОУСТЪ: ЗАЛѢСТАГО X 46.

ЗМНИ: ЗМЕН IX 123.

ЗМНИНЪ: *inst.* з'мниномъ V 28; *f.* змѣнною XIII 6.

ЗМНКЕЪ: змѣевъ XXI 64.

ЗНАМЕНАТИ: з'наменающе се II 61.

ЗНАМЕННИКЪ: знаменникъ I 24; *pl.* знаменникъ III 77, IX 14; *gen.* з'наменникъ IV 30.

ЗНАТИ: знааше VI 75 *nota*.

ЗЪВАТИ: зоветъ I 87; *pl. d.* званымъ IX 17.

ЗЪЛО: зло IV 28, 103, VII 53, IX 91, XII 19; *gen.* зла IV 96, VII 47, XI 4, XIV 58, XV 54, 83, XXI 29, XXIII 17; злоу VI 81; *instr.* злѣ XVII 41; злѣ XIII 51; *pl. gen.* зль IX 159.

ЗЪЛОВА: злоба VII 49; злобою VIII 59, зловъ XV 103, злѣбу III 143; злобою XIII 9, XIX 33, 36; зловѣ XVIII 65; *pl. gen.* зловъ IX 93, 96; злобами XII 16; злобахъ III 218.

ЗЪЛОВѢРЬНЪ: зловѣрна III 22.

ЗЪЛЪ: злыи I 145, злии XI 25; злѣ XXIV 45; *f.* злою XV 9; *pl. ne.* зла XXI 48, 77; злихъ IX 109, злѣи XV 56, злыи XXI 35, XXIII 14; злиими XII 16, злыими XXI 18.

ЗЪЛѢ: злѣ IX 55.

ЗЪРѢТИ: зрѣти IV 102, зрѣти VIII 9, XII 18, XVIII 44, XXI 51, 72, зрѣти IV 12; зрѣхоу VII 34; *patr.* зримъ III 34; зрѣе II 5, зрѣ VII 38.

и *conj.* очень часто.

ИЖЕ, КЖЕ, ЪЖЕ: иже I 68, III 54, 162, IV 77, V 67, VIII 30, 71, IX 39, 44, 88, 99, 138, 141, 144, XI 20, XII 37, 50, XIII 93, XV 28, 32, 96, XVI 55, XIX 31, XXI 19, XXIII 34, XXIV 58; кже I 71, 76, II 25, III 84, IV 38, 73, 115, 126, V 25, 44, VI 80, VII 54, VIII 76, IX 137, ѣ XI 33, еже XIII 13, 27, 64, 82, XIV 16, 18, XV 51, XVIII 56, XX 22, 50, XXI 60, 73, XXII 92, 95, XXIII 15; к III 168, IV 82, 117, VIII 72; — кго I 41, 51, 73, 126, 129, 149, II 28, 38, 39, 41, III 37, 40, 53, 55,

57, 65, 97, 99, 101, 161, 230, IV 112, 122, V 12, 61,
 62, 70, 127, VI 37, 45, 57, 71, 85, 95, VII 71, 94, VIII
 67, IX 22, 23, 39, 41, 42, 59, 70, 89, 105, 115, 118,
 128, 146, 149, 150, ѿ I 35, II 61, VI 40, его IX 70, X
 55, XII 42 bis, XIII 28, 59, 72, 75, 91, XIV 21, 24, 66,
 73, XV 24, 42, 62, 95, 106, XVII 44, XVIII 33 bis, 43,
 45, 50, XXI 3, XXII 9, 54, 73, 76, XXIII 27, XXIV 69,
 негоже I 40, 42, 188, IV 9, V 54, VI 16, 53, 56 *nota*,
 егоже XVII 22, 23, XVIII 41, XXIII 41, XXIV 13, 15,
 его XIII 66, XVI 60, XVIII 12, XX 84, него I 31, IV 31,
 VIII 64, IX 95, XVIII 14, XXIV 61, него IX 37, XVIII
 8, негоже II 44, IV 46, IX 22, XV 8, негоже XVIII 61,
 XXIV 63; — кмоу I 78, 110, 125, 160, II 14, 24, III 46,
 67, 83, 103, 246, 247, IV 38, 82, 94, 103, 114, 129,
 130, V 13, VI 54, 70 bis, IX 56, 57, емѡ XI 2, XIV 6,
 26, 87, XVIII 8, 24, XXII 63, 82, кмоу же II 70, IV 131,
 VIII 102, IX 50, кмоу же VII 80, емѡ же XI 21, XVII 45,
 XX 55, емѡ XXI 88, немюу I 41, 50, 58, III 89, 223,
 IX 127, XVI 31, немѡ XV 7, XXI 40, немѡ XIII 74, не-
 моу же IX 132; — и I 34, 72, 100, 154, IV 51, 54, VI
 36, VII 32, 41, въ (на) нь I 131, 135, II 40, III 100, V
 68, XVIII 2, XIX 37, XXIV 71, въ (на) нѣ же XII 4, XXI
 71, XXII 6, XXIV 39; въ на IX 20, въ неже V 4, XII 63; —
 нмь III 39, нмѣ же IV 116, VI 68, 84 *nota*, VII 40, нмѣ
 III 75, V 66, VI 94, XVI 27, 29, нѣ XXII 37; — въ (на)
 немь I 65 *nota*, XIV 50, 91, немь III 122, V 75, IX 25,
 немѣ II 21, немѣ же XVI 7, XVII 9. — f. ѡже IV 31, XII
 7, XV 10, XVII 6, ѡ XIII 9, XVIII 38; — кк I 46, VII
 59, кю I 92, еѣ X 13, XIX 25, 26, кѣ же V 70, кѣ X 9; —
 кн I 77, 87, ен XVII 11, 14, XX 18, кѣ же III 32, нен I
 87, 91; — ю III 35 *nota*, IX 140, 141, 143, XV 13, XIX
 15, к I 96, ю же I 104, II 32, XIV 34, XV 104, кѣ IV
 3, ю же XVII 37, XXIV 9; — кю VI 27, ею XV 27, кю же
 III 43, ею же XV 68, XXI 62, нею I 97; — нен I 94, 101,

ненже XXI 59; — *pl.* нже XIX 15, XXII 49; — *ѣ*же IX 128, XV 61, XVIII 37; — *н* I 92, III 75, VII 74, XVII 35, XX 45 bis, XXIV 7, нхъ III 55, 227, IV 32, VII 33, IX 107, 112, нхже III 63, IX 46, нх'же IX 103, ѣже XVII 3, ннхъ VII 31, 36, нѣ XVIII 24, XXI 10, XXII 42, 52, ннже XXIV 51; — *нмъ* I 27, 54, 102, 114, III 24, 143, VIII 44, IX 20, 47, XVIII 35, 39, XXI 65, XXII 66, 87, нм' VIII 19, н XVIII 29, нм'же X 28, XVI 10, ннмъ VII 37; — *нѣ* XVII 37; *нѣ* VII 29, 30, VIII 36, XXII 43; — *нмнн* III 92, нмнже VI 84, IX 60, ннмн VIII 39, ннмнже XXI 86; — *ди.* *н* V 85, *ѣ*же XX 15.

наковѣ: накова XVIII 29.

нео: нео (?) XXIII 4.

нгрице *pl.* нгрица XXI 47.

нде: нде (?) II 20, ндеже IX 36, XIV 85, XVII 11, XXII 97, XXIV 97, 99, ндѣже VI 13.

ндолослоуженик: ндолослоуженіе XI 34, ндолослѣженіе XV 43.

избавитель: избавитель I 11 *nota*.

избавити: избавит' се V 44, избавѣ XII 27; избавите IX 97; избавиль VI 43.

избавляти: избавляѣтъ се XV 98; избавляем' се XIX 45.

избавляюни: избавляюніе XII 21.

изврати: изврѣ XXIV 26.

извѣтити: извѣдѣтъ XV 99.

извѣгнати: извѣгнотн IX 157.

известн: изве I 42, VII 28.

изводити: изводити II 53.

извокеати: извокеавъ V 62.

извѣстьно: извѣтно I 29, извѣстно XVIII 29.

изглаголати: изгліѣтъ VI 96 *nota*.

изгнати: изгнанъ XXIII 33, 35.

изгонити: изгоне IV 33; изгонеца I 163, изгонеца III 59.

изгрѣтити: *aor.* изгрѣвы XXIII 12.

- изгоуѣтити: изгоуѣтитъ IX 143.
изгыбѣль: изгыбелъ IX 131.
изгыбѣльнѣ: изгыбел'наго IX 134.
изити: изидеть III 171, изидѣ III 172; изидоше I 94.
измыти: *f.* измыеши се V 120.
измѣна: измѣноу IX 144.
изреци: изреци IX 41; изр'ци II 18, изрьци III 158 *nota*,
изрѣнь III 162.
изрицати: изрицае XXII 16; *pl. ne.* изрицаема XXII 4.
изъ: изъ, из', из очень часто.
изъшѣд—: изъшѣшихъ VI 89.
изъяснити: *imper.* изъяс'ни III 157.
изати: изети XVI 19.
или: или, или — или очень часто.
илибо: илибо IX 37.
илиа: илиа XVIII 15, 19, 35, XXIV 73.
илиати: илиае XXI 30; илиамы XXI 4; илиаема XX 44.
илиѣник: илиѣне XVI 36; *gen.* илиѣна XXIII 19; *pl. gen.* илиѣ-
ни XXIV 96.
илиѣти: илиѣти XIX 52; илиать I 63 *nota*, XXVII 42, илиа I
104, 135, III 95, VII 51, илиае IX 106; илиоу I 120; *aor.*
илиѣ XIII 22; илиѣхъ XIV 85, XVIII 9; илиѣста XXIII 9;
илиоуца I 71, II 33, илиѣцаго XV 77; илиоуце V 18, VIII
58, илиѣе XII 58, XIV 59, 66, XIX 42, XXII 115; илиѣль
XXIII 34; — илиѣе III 133, IX 84, илие XXIII 36; илию-
цолиъ XXI 6; илиюце XIX 28, XXII 28; *f.* илиѣци
XIV 48.
илиа: илие I 197, II 17, 20, 24, 34, 49, III 47, 49, 70, 77,
83, 87, 110, 157, 159 *nota*, 173, 174 *bis*, 175, 248,
252, X 56, XIV 87; е'илие II 66; илиеиель IX 65, илиеѣ
XV 51; илиени XIV 24.
инъ: инъ VI 16, 18 *nota*, XVIII 20; иню VI 66; инюго VIII 29;
pl. инын XXIV 76; *d.* иныи XI 42; инѣл' VI 24; инѣли
VIII 43; *f.* инъ XIV 65.

- ноанъ: нѡанъ I 37, нѡ^аннъ XVI 40; нѡанна XVIII 29.
 норъданъ: нѡр'данъ XIII 37.
 норъданскъ: *pl. f. ass.* нѡрдан'скыѣ XIII 30.
 носифъ: нѡсѣфомъ XIII 91.
 нсана: нсана III 80, 170; нсаню II 21; нсѣемъ XXII 32.
 нсканнѣ: нсканнѣ XII 34.
 нскати: нсѡутъ IX 14; нскахоу I 60; нсреп VII 78.
 нскоупити: *imper.* нскѡпиль XV 82; *aor.* нскоупи V 124.
 нспасти: нспаде III 141; нспадѡхѡ XV 8, нспаи V 47, XXIV 63, нспаи II 63.
 нспѣнити: нспѣнишѣ V 86; нспѣнѣши се II 42; нспѣнѣше се III 43; нспѣннѣ се XIV 11; *pl. ne.* нспѣнена XXII 4.
 нспѣнѣти: нспѣнѣтъ I 13; нспѣнѣше IX 25; нспѣнѣющѣи II 48; нспѣнѣюще се XIII 47.
 нсповѣданнѣ: нсповѣданнѣмъ V 13.
 нсповѣдати: нсповѣдаѣтъ I 38; нсповѣдають XIX 15; нсповѣдашѣ XIII 97; нсповѣдающе II 40.
 нсповѣдовати: нсповѣдѣтъ се XIV 25.
 нсправити: нсправити III 168; *sup.* нсправитъ III 168 *nota*; нсправитъ VI 17, нсправѣи VI 16; нсправнѣи XIII 14; нсправнѣи VI 112.
 нсправленнѣ: нсправленнѣ VI 99; нсправленнѣи VI 64; *pl.* нсправленнѣи VI 97 *nota*.
 нспровѣщѣи: нспровѣжѣ III 38.
 нспросити: нспроситѣ VII 75.
 нспръва: нспръва VI 112 *nota*.
 нспръ: въ нспръ III 179.
 нспѡустити: нспѡустити VI 19 *nota*; нспѡустѣтъ VI 21.
 нспѡущати: нспѡущахоу се IV 21.
 нспанль: нспѣи III 154.
 нспанлкѣтъ: нспѣи I 198, III 44, нспѣи III 50.
 нспачати: нспачѣтъ IX 77; нспачаѣ IX 87; нспачѣющѣи IX 80, нспачаѣщѣи IX 76.

истина: истинѡу I 130, III 87, въ истинѣ XIX 15; по истинѣ XIII 80.

истинникъ: истинникъ III 152, истинникъ VIII 31; истинникъ XII 64, истинникъ XVI 23; истинникомъ IX 38; *loc.* истинникъ XXIV 31; *pl. d.* истинникомъ III 224; *acc.* истинникъ III 229; *f.* истинною XIII 89.

истовъ: истоковъ IX 99.

иставникъ: *gen.* иставникъ V 24.

источити: источи V 73.

источникъ: источникъ I 172; *pl. acc.* источники XIII 12.

истръгати: истръгае IX 32.

исѡусть: ѡсъ I 40, 63, 77, 81, 95, 105, 114, 125, V 22, XVIII 72, шѣ I 43, ѣ XIII 79, 88, XIV 87, XVII 43, XVIII 4, XXII 7; ѡѡу ѣ III 19, ѡ ѣ III 36; ѡѡ I 137, III 98, ѡу ѣ X 55; XXII 83, XXII 121; ѡу ѣ X 10; ѡу ѣ XIX 56; ѡ ѡ II 69, IV 130, VIII 101, XX 55, XXI 88.

исхѡдити: исхѡдитъ VIII 32; исхѡдетъ XI 25, исхѡждаше XIV 35.

исхѡтити: исхѡтитъ XVIII 66.

исцѣлительница: исцѣлительница XIX 19.

исцѣлти: исцѣлти: V 24; *aor.* исцѣли XX 31.

исцѣлѣти: исцѣлѣе IV 35, V 49, исцѣлѣюща I 164, III 59.

исцѣлѣниѣ: исцѣлѣниѣ IX 77, исцѣлѣниѣ XVII 18; исцѣлѣниѣ I 151; *pl.* исцѣлѣниѣ XV 95.

исчитати: считающа IV 3.

ити: иѡу VII 25, 26, 28, иѡши I 62; иѡеть I 95; иѡѣмъ I 49, 58, иѡѣте X 54, XVI 56, XXII 73, 74, 78; иѡуща VII 34, 39, иѡща XI 23; иѡуще III 101, IX 127.

иѡда: иѡда IV 84; иѡуда XIX 33.

иѡден: иѡден I 90, 97, IX 13; иѡдениѣ I 60, II 35, иѡдениѣ XIV 86; иѡдевомъ I 187, IX 15.

иѡденскъ: *ne.* иѡденское I 166; иѡденскомъ XIII 80.

иѡдеѡ: иѡдеѡ I 30.

иѡлиникъ: иѡлиникъ IX 14.

и́ерен: *pl.* и́ерѣмь XXI 70.

и́еренскъ: е́ренскаго XI 30.

и́еросалимовъ: и́ерлѣмова III 124.

и́еросалимъ: и́ерлѣма XIV 3.

и́есен: и́есеа X 5.

и́есеовъ: *gen.* и́есеѡва III 171.

казати: казати XI 2; каждѣ XI 37.

казнь: каз'ньми I 144.

како: како IV 5, V 41, VI 72, 84 *nota*, 98, IX 37, 117, XI 30, XXIV 4, 14.

каковъ: *d.* каковѣ XXII 105; *l.* каковѡ XXIV 45; *pl. ne.* какова XVIII 2.

каменнѣ: каменнѣ III 94, IV 15, V 56; каменнѣмь I 60.

каменосръдчѣнъ: камѣносръчѣннн IV 24; *ne.* каменосръчное XVIII 9.

камень: камень I 101, 102, XVII 7, 8.

капю: *nom.* капѣ I 171.

каяти се: каати се XVIII 67; каим' се XVI 15; каен се III 218; каюцаго се XX 50.

квасъникъ: к'васникѣ XI 7.

клевета: клевета XV 44; *gen.* клевети XXIV 33; клеветѣ XIV 34; *pl.* клеветы VIII 60, клевети IX 129; клеветами XII 14.

клѣтъ: *pl. l.* клѣти VI 37, клѣти VI 41.

каючь: каючь IX 119; *pl. acc.* каюче XVII 21.

клѣтва: клѣтва XIX 9; клѣвоу V 82, клѣтѣ XIV 34, XIX 38; клѣтѣѣ XXIV 44; *pl. acc.* клѣтѣы V 49.

клѣтопрѣстоупакниѣ: клѣтопрѣстѣплѣнѣ XV 50.

каати се: каети се XV 51.

кнѣзь: *pl.* кнѣземь XXII 9; кнѣзе XXIII 23.

ковати: коवेशи I 158.

ковъ: ковъ I 157.

когда: кѡгда XVI 17, кѡгда XVIII 63, ког'да XXII 63, 84.

- КОЗЪЛНИЦЪ: КОЗЪЛНИЦА XXII 48 *bis*.
 КОЗЪЛА: КОЗЛЕТА XVI 52.
 КОЛЕСЬНИЦА: *l.* КОЛЕСНЫЦИ XXIV 74.
 КОЛИ: КОЛИ VI 48.
 КОЛИКО: КОЛИКО III 131, VI 83.
 КОЛИКЪ: *асс.* КОЛИКА XXI 3.
 КОЛѢ: ДО КОЛѢ III 237.
 КОЛѢВАТИ: КОЛѢВАЮЩЕ СЕ XX 32.
 КОЛѢНО: *ген.* КОЛѢНА X 6; *ду.* КОЛѢНѢ XVI 37.
 КОНЬЦЪ: КЪНЬЦЪ XXIII 12; КОНЦА XIII 50.
 КОНЬЧИНА: КОН'ЧИНА VI 26; КОНЬЧИНѢ IX 105.
 КОРИННЕ: *pl.* КОРИННА IX 129.
 КОРЕНЬ: *ген.* КОРЕНЕ III 171, 172.
 КОРИСТЬ: КОРѢ III 38, КРѢ III 38.
 КОСИЖТИ: КОСИЕТ' СЕ IX 91.
 КОСТАНИТНИЪ: КОСТАНИТНОМЪ IX 49.
 КОТОРЫИ: *f.* КОТОРѢ XXI 76.
 КРАСИТИ: КРАШАХОУ III 74.
 КРАСОТА: КРАСОТѢ XV 68.
 КРАСТИ: КРАДѢТЬ XXIV 98.
 КРАСЬНЪ: *f.* КРАСНАЯ I 169.
 КРАТЪКЪ: *l.* КРАЦѢМЪ XVI 1.
 КРИЧАТИ: КРЫЧЮТЬ XXI 47.
 КРОМѢШЬНЪ: КРОМѢШНОУЮ IX 155.
 КРОТОСТЬ: КРОТОСТЬ III 132, VIII 83, 91, X 42; КРОТОСТЮ XI 37, XXII 47.
 КРОТЪКЪ: *pl. асс. т.* КРОТКЫЕ XXII 46.
 КРѢВАВЪ: КРѢВАВА IV 69.
 КРѢВЪ: КРѢВЪ IV 13, 72, V 56, КРѢВЪ VIII 75, IX 76; КРѢВЪ XII 59, XIV 49, 53; *ген.* КРѢВЕ V 114, КРѢВИ IV 70; *д.* КРѢВИ VIII 6, 68, КРѢВЫ XII 58; КРѢВЮ V 124, КРѢВЮ XIX 50.
 КРѢСТЬ: КРѢТА II 59, VI 64; КРѢТОМЪ II 57, VI 87.
 КРѢСТЬНЪ: КРѢНОЕ VI 81, 90 *nota*; КРѢНЫМЪ II 64; *pl. не.* КРѢТНАЯ VI 63 *nota*, 97 *nota*.

кръщеніе: крѣщеніе XIX 43, XXI 8, 60; крѣщеніемъ XV 40.

крыти: крѣнаше VI 91.

крѣпость: крѣпѣ XIX 21; крѣпѣю III 207.

крѣпѣко: крѣпѣко VI 60, XV 21.

крѣпѣкъ: *f.* крѣпкаа VI 13 *nota*.

крѣгъ: кроугъ VII 5.

коупно: коупно V 127, коупно I 203, XIII 77.

къ: къ, к *praep.* очень часто.

къде см. гдѣ.

кънига: *pl. acc.* книги VI 19.

кънижники: к'ниж'ници I 136.

къто: к'то I 64, II 19, III 48, 159, 200, 221, IV 8, VI 14, 16, 17, 95, кто I 65 *nota*, IX 21, 56, XIII 60; XIV 43; XVII 13, 14, XIX 22, XXIII 22, 31, XXIV 11, 95; комѣ XIV 56.

къждо: кѣжо XXII 99; когожо VIII 48, когоже IX 134; комоужо VII 43, IX 148, комѣжо XVII 44, XXII 8.

къни: кын X 38, кѣ I 23; каа IX 141, каа XV 79; кык IV 142; кымъ IX 65; *l.* конм'же IX 88; *pl. d.* кыи XXI 69.

кждоу: ѿ коу III 49, 160, ѿ кѣдѣ XI 27, ѿ кѣ XI 24, XII 57.

кжпѣль: коупѣль V 96.

лазаревъ: *neut.* лѣрево I 7, 167; *dat.* лѣревоу I 21, *f.* лѣрева I 32; *instr. sg. neut.* лѣревоиъ II 10.

лазарь: лазарь I 187, лѣрь I 9, 39, 48, 55, 168—170, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 182, 183, 185, *acc.* лазарѣ I 138, III 99, лѣрѣ II 39, III 20, 42, 61, лѣриа II 32; *voc.* лазаре I 123.

лакомѣство: лакомѣство VII 50; *dat. pl.* лакомѣстоиъ III 205.

ласкрѣдникъ: ласкрѣдникъ III 206 *nota*.

лежати: лежааше I 101; лежа XII 26; лежеца XIV 28.

ли, I 62, III 90, 91, ли *vel* V 108, VII 67, ли — ли VI 24.

ЛИКОВАТИ: ЛИКОУѢТЬ V 81.

ЛИКЪ: ЛИКЪ VII 9; ЛИ V 86.

ЛИКЪСТЕОВАТИ: ЛИКЪСТЕОУѢ VII 16; ЛИКЪСТЕОУЮЩЕ V 78, ЛИ-
СТЕОУЮЩЕ VII 5.

ЛИХОМАННІЕ: *pl.* ЛИХОМАННА IX 130.

ЛИЦЕ: ЛИЦЕ V 12, XVII 33, XXIV 69; ЛИЦА XVIII 45, ЛИЦОУ
XXIV 68; ЛИЦЕМЪ XIV 17, XXIV 68, 94.

ЛИЦЕМѢРЪ: *pl.* ЛИЦЕМѢРН.

ЛИШАТИ: ЛИШАЕ СЕ III 240.

ЛИШТИ: ЛИШТИ СЕ V 107; ДА ЛИШИМЪ СЕ XV 36; ЛИШЕНЬ XII
10; ЛИШЕНЕШЕ СЕ XXII 82.

ЛОЗА: ЛОЗѢ IX 78.

ЛОМИТИ: ЛОМИТЪ СЕ IV 78; ЛОМЕЩЕ III 74.

ЛОУНА: ЛОУНА IV 12, V 55.

ЛОУЧА: ЛОУЧАМЪ IX 73.

ЛѢЖА: ЛѢЖА XV 50; ЛѢЖИ XII 47, XXIV 44; ЛѢЖ.... XXIV 12.

ЛѢЖЬ: ЛѢЖЬ ІЕ I 152.

ЛѢВЪ: ЛѢВѢ *pl.* XX 27.

ЛѢСТИТИ: ЛѢСТИМЪ СЕ XV 30; *imper.* ЛѢСТѢТЕ XXII 103.

ЛѢСТЬ: ЛѢСТЬ II 61, ЛѢ VII 15; ЛѢСТИ X 7; ЛѢСТІЮ XIII 6;
ЛѢСТЪМЪ XII 12, ЛѢСТЪМЪ XIII 48.

ЛѢСТЬНЪ: *ne.* ЛѢСТНОЕ XXIV 108.

ЛѢСТЬЦЪ: ЛѢЦА I 149.

ЛѢНИТИ: *imper.* ЛѢНИМЪ СЕ VIII 57, ЛѢНИМЪ СЕ VIII 49; ЛѢНИТЕ
СЕ XII 102.

ЛѢНОСТЬ: *gen.* ЛѢНОСТИ XI 26; ЛѢНІЮ III 201, ЛѢНОСТІЮ XIII
46, XXII 76; ВЪ ЛѢНОСТИ III 237.

ЛѢНОСТЬНЪ: ЛѢНІНЫ II 6.

ЛѢТО: *instr.* ЛѢТѢ XXII 21, XXIV 42; *pl.* ЛѢТА XV 29, ЛѢ
XVI 12.

ЛѢТОРАСЛЪ: ЛѢТРАСЛЪ I 169.

ЛЮБИТИ: ЛЮБЛЮ XXIV 11; ЛЮБИШИ I 42; ЛЮБИТЬ XXIV 14; ЛЮ-
БИТЕ XVIII 51; ЛЮБАШИЕ I 40; ЛЮБЕ III 230, XXII 12;
ЛЮБИЩЕ XII 60 *bis*, XV 61.

ЛЮБАКНИКЪ: ЛЮБАКНИЦИ IX 153.

ЛЮБОВЬ: ЛЮБОВЬ VIII 82, XIV 67, XIX 28, XXII 27, 114;
ЛЮБЕЕ VI 45 *nota*; ЛЮБОВЕЮ IV 101, 113, VI 45, ЛЮБОВЕЮ
XI 38, XII 43, XIII 2, XIV 22, XVII 27 XXI 77; ВЪ ЛЮБ'ВН
V 126.

ЛЮБОДѢИНИКЪ: *pl.* ЛЮБОДѢИНИЦА IX 129; ВЪ ЛЮБОДѢИНИ
XXI 15.

ЛЮДИКЪ: *gen.* ЛЮДІИ XIV 17; ЛЮДЕМЪ XIII 83, XIX 50, XXIV
79; *acc.* ЛЮДИ XI 2, 44.

ЛЮТО: ЛЮТО XXIV 55.

ЛЮТЪ: *d.* ЛЮТОУ XI 8.

ЛЖКАВЪ: *loc.* ЛОУКАВЕМЪ IX 146.

ЛЖКАВЪНЪ: ЛОУКАВЕНУХЪ IX 94.

ЛУКНИА: ВЪ ЛУКІИ IX 58.

МАЛОВРѢМЕНЬНЪ: *d.* МАЛОВРѢМЕНѢМЪ IX 82.

МАЛОГОДЬНЪ: *f. pl.* МАЛОГОДНЫЕ IX 150.

МАЛОМОЦЬНЪ: *pl. d.* МАЛОМОЦНЫМЪ XVIII 59, МАЛОМОЦНЫИ
XXII 68, МАЛОМОЦ'НЫМЪ XVIII 68, XXII 89.

МАЛЪ: *f.* МАЛОУ V 107.

МАЛѢ: ВЪ МАЛѢ XVIII 73, XXI 19, 21, XXIII 39.

МАНЪНА: МАН'НОУ I 153.

МАРИА: МАРИА I 103, VI 79; МАРИЮ 86; МАРИЮ II 12; МАРИЮ
XIII 90.

МАРЪКО: МАР'КО XV 69, МАРКО XV 92; МАРКА XV 97.

МАРДА: МАР'ДА I 72, 79; МАР'ДОЮ II 11.

МАТИ: МАТИ XXII 98, М'ТИ XIX 1; М'ТРЕ II 29, X 56, XIII 23;

d. М'ТЕРИ XIX 23; М'ТРЬ IX 138, XII 48, XIX 16; М'ТРЮ
XIII 89; *pl. acc.* М'ТРИ XVI 49.

МАСЛИНА: МАСЛИНѢ IX 75.

МАСЛИНИКЪ: *gen.* МАСЛИНИЦА II 46.

МАСТЬ: МАСТЬ IX 76.

МЕЖДОУ: МЕЖОУ, МЕЖЪ очень часто.

МЕНЕ: *gen. acc.* МЕНЕ I 118, V 95, IX 139, 141, 145, XIV 78,

XVI 56, XXI 55, XXII 73, 74, 91; *acc.* ме I 106, 121, X 30, XII 60, 61, 81, XX 22, XXIII 13, XXIV 29; *d. l.* мѣ I 68, III 186, IX 88, мѣ IX 140, XIV 54, XXII 68, 90; мѣ IX 20, XVIII 73, XXII 59, 80; мѣю XII 39.

МЕЛЪХИСЕДЕКЪ: МЕЛЪХИСЕДЕКОУ IX 6.

МИЛОВАТИ: мѣюче VII 60, мѣлюче X 23, XVII 30.

МИЛОСРЪДИЕ: мѣрдѣ XXI 71; мѣлосрѣю III 216.

МИЛОСТІВЪ: мѣтивъ X 26, мѣтивен XII 17. мѣтивѣн XVIII 72; мѣтивѣ VIII 58, мѣтивѣго XXI 37; мѣтивѣн X 25, XII 71.

МИЛОСТІВЪНЪ: мѣтивѣн XIX 12; мѣлостівѣн XIV 12.

МИЛОСТЫНИ: мѣтинѣ III 190, мѣтинѣ III 194; мѣтынѣ VIII 86; мѣтынѣ VIII 93, мѣтинѣ XXIV 100; мѣтынѣю III 189, IV 121, мѣтинѣю, XVII 29, XXII 117, мѣтинѣю X 17, XIII 57; мѣтинѣмѣ, IX 9, мѣтинѣмѣ XXII 21.

МИЛОСТЬ: мѣтъ VIII 50, IX 95, 134, X 42, XVII 31, XXI 39, 70; мѣти III 240, V 70, XVIII 62, мѣлости XXIV 22, на мѣ[до] VIII 91; мѣтно IV 113.

МИМОХОДИТИ: мѣмоходѣть XV 28.

МИНОВАТИ: мѣнѣ XV 29.

МИРО: миро IX 77.

МИРЪ (*paix*): миръ I 199 V 36, 80, XIV 58, 67, XIX 28, XXII 27, 114, миръ III 71, мѣ VII 13; миромъ V 113, мирѣ XIII 95, XIV 15.

МИРЪ (*mundus*) миръ VIII 46, IX 4, 26, 142, X 7, 35, XIV 46, 51, XV 80, XXI 84; мира I 14, 65, V 102, XV 38, XVI 60, XIX 13, 47, XXIV 119; мирѣ XIV 75, XXII 59; *d.* мироу I 67, 18, IV 67, мирѣ XIV 28, 29.

МИРЪНЪ: мирѣнѣ VIII 7.

МИРЬСКЪ: *f. gen.* миръскѣ IX 58.

МИТРОПОЛИ: *gen.* мѣтрополѣ IX 58.

МЛАДЕНЬЦЪ: мѣдѣнѣ XII 24, мѣнѣ XIV 2; *pl.* мѣдѣнѣци II 15; мѣдѣнѣцъ III 27 *nota*, мѣдѣнѣцъ III 106; мѣдѣнѣ-

IX 148, мрътеѣиѣ XVII 43; мрътеѣ IV 35; мрътеѣми I 109; на мрътеѣхъ I 23.

мрътеѣиѣ: мрътеѣноу I 14 *nota*.

мрътеѣцѣ: мрътеѣцѣ I 124; мрътеѣца I 15, мрътеѣца III 20, 42; мрътеѣцемъ I 19; *pl.* мрътеѣце I 150, мрътеѣце I 101, III 60.

мъного: много XVI 55.

мъногокаючаѣиѣ: мъногокаючаѣноу III 37.

мъногоматеѣиѣ: многометеѣнаго IX 10.

мъногоочитѣ: *pl.* многоочитѣи XXI 74.

мъногоплодѣиѣ: многоплодѣи IX 78.

мъногѣ: мънози I 138, II 39, мънози III 99, IX 132, мънозы IX 127; мънозѣмъ XVIII 7, мънозѣмъ V 60; мънозѣми I 143, мънозѣми XII 12, XV 40, XVIII 74, XXIII 39, XXIV 83; *ne.* много VIII 28, XI 33, многоѣ IV 7; *pl.* мънога V 58; *f.* мъногою IV 100.

мъножѣство: мъножѣство IX 68.

мѣ: мѣ III 104, 182, IX 15, X 41, XIII 42, XIV 38, XV 102, 104, XVII 16, XVIII 48, XIX 39, XX 6, XXI 10, XXIII 25, XXIV 20, 84, 105, мѣ II 27, IV 92, IX 114, XII 41.

мѣсанѣиѣ: мѣсанѣиѣ се XIV 24.

мѣсль: мѣслию XV 63; *pl.* мѣсли XXIV 50.

мѣтарѣ: мѣтарѣ XX 5, мѣтарѣ XX 11, XXI 43, XXIII 8; мѣтара XX 21, XXIII 3; о мѣтары XX 2.

мѣтарѣскѣ: мѣтарѣскѣи XX 7; мѣтарѣскѣю XX 9.

мѣгла: мѣглою XII 24.

мѣгновенѣиѣ: *l.* мѣгновенѣи XXII 38.

мѣзда: мѣздоу III 211, мѣзда XXII 101; мѣздаѣ XI 33.

мѣздокемѣцѣ: мѣздокемѣцѣ XI 8.

мѣнѣиѣ: мѣнахоу I 53, мѣнѣхоу I 94; мѣнѣиѣ III 33; мѣиѣ се XV 31; мѣиѣемѣ се XIII 90; мѣиѣ III 33 *nota*.

мѣстьиѣиѣ: мѣиѣиѣ III 29, 177, 178.

мѣчь: мѣчемъ IX 27.

мѣдѣ: *gen.* мѣди VI 29.

мѣдѣнѣ: *pl. ne.* мѣдѣна VI 5, 8, 28 *bis.*

мѣра: мѣрѣ XVII 38, XXIV 10.

мѣрило: мѣрилѣ VII 52.

мѣрити: *praes.* мѣрите XVII 38, XXIV 10.

мѣсто: *sub. et praep.* мѣ IV 85, VI 25, 79, 80, 82, мѣсто I 157, II 36, 65, XIV 84, XV 20, XVIII 55, XIX 38, 53, XXII 92, XXIV 22, 62; мѣстѣ IX 88; *pl.* мѣста IX 71, XXII 18, мѣ VI 4.

мѣсѣцы: мѣщ XIII 12.

мѣсо: мѣса IV 69.

мѣдрость: *gen.* мѣдрости XVI 48.

мѣдрѣ: *pl. f.* мѣдры X 27.

мѣжѣ: мѣжа VI 75, VII 35; *pl. acc.* мѣже XVI 50; *v.* мѣжи VII 37.

мѣжѣскѣ: мѣжѣски III 13.

мѣжа: мѣжа VII 58; мѣжѣ XV 82; мѣжѣ VII 56, мѣжоу VI 36 *nota*, IX 155, мѣжѣ VI 36, мѣжоу VII 50, мѣжѣ XVII 41, XXII 16, 111; *pl.* мѣжѣ XV 92.

мѣженникѣ: мѣженникѣ *pl.* XIX 21.

мѣжителѣ: мѣтелѣ III 152; мѣтелю II 58; на мѣтелѣ III 176.

мѣжити: мѣжитѣ XXI 22; мѣжитѣ VI 29.

мѣжѣнѣ: *pl. ne.* мѣжѣна XXII 18.

на *praep.* очень часто.

навѣкѣжити: *imper.* навѣкѣжитѣ XXI 2.

нагѣ: нагѣ IV 106, XVIII 53, XXII 60; нага VI 91, VII 62, XXII 65, 85, XIV 56; *pl. acc.* нагѣ X 29.

надѣѣтити сѣ: надѣѣтитѣ сѣ XVI 3.

нанѣти: нанѣ VI 56.

накрѣмѣтити: накрѣмѣтитѣ сѣ IV 108; накрѣмѣтитѣ сѣ IV 119.

намѣ: намѣ I 24, II 18, 19, 59, III 110, 114, 158, 158 *nota* 249, IV 115, V 23, VI 59, 111, VII 76, IX 2, 63, XV 4, XXI 34, 79, 87, XXIII 42, XIV 113, нам XXIV 51,

на III 70, XII 44, 45, XIII 10, XVI 1, 61, XVIII 72, XX 51, XXI 17, 73, 74, XXII 16, XXIV 19, 81; на I 112, II 26, III 54, 111, 221, IV 4, 39, 62, 103, 118, 126, V 39, 51, 71, 103, VII 58, VIII 7, X 21, 45, XII 11, 18, XIII 16, 26, XVIII 38, XX 10, 14, 15, XXI 27, 32, XXIII 35, XXIV 4, 58, 60, 91, 95; *асс. ны* IV 64, 86, 101, 107, 121, V 10, 29, 37, 52, 91, 124, VI 43, VIII 12, XII 16, 22, 27, XIII 76, XV 3, 59, 74, XVI 12, XVIII 64, XXIII 4, XXIV 109, *ни* II 64, III 4, IX 96, 135, XII 64, XXII 73, XXIV 5; *налин* II 25, III 84; — *d. pl. ны* VIII 17, *ни* XXIV 65.

наносити: наносить XV 34, XXIV 22.

напасти: нападоше XV 17.

напастъ: *gen.* напасты XV 99; *pl.* напастн IX 69.

напастънѣ: напастъныѣ IX 31.

напаѣти: напаѣет' се IV 57; напаѣающн IX 80; напаѣающе XVII 32.

написати: написавъ XVIII 40; написающн XVII 4.

напитати: питати XXIV 55; питасте X 31, 33; питающе VII 62, XII 52.

напѣннати: напѣннѣт' се X 50.

напоити: напоит' се IV 119; напоите X 31, 33, XXII 60, 81.

направляти: направляѣе VIII 7.

напрасънѣ: напраснаго X 37.

нареци: нареци се XXI 50; наречемъ IX 65, 70; нарѣм' се VIII 80; нарекоутъ II 24, нарекоу III 82; нарѣ VI 28, XIV 87, нарѣ се XVII 8; нарѣн'ное XIV 87; нарекаъ се XXI 38.

нарицати: нарицаешн I 149; нарицает' се XIII 27; нарицаемъ I 59 *nota*; наричающе се IX 114.

народъ: народъ I 21 *nota*, нарѣ I 28, 127; *gen.* нарѣ I 119; III 72; народомъ IX 45; *pl.* народн I 189; *асс.* народы IV 59.

насладити: насладинъ се V 114, XVII 19.

наслаждати: *part.* наслаждаю се IX 83.

наслаждение: наслаженіе XIV 82.

наслѣдovati: наслѣдите X 58, XXII 55.

наслѣдникъ: наслѣнникъ IV 129, XXII 57.

наставляти: наставляемъ II 9; поставляюще VIII 47.

настати: наста VII 2, XXIV 37.

настаѣти: настають XXII 2.

насытити: насыщѣ VIII 55; наситѣ XVII 36; наситены IV 58.

насыщати: насыщающе X 24.

научити: научю V 96; научитъ VIII 32, научит XXIII 4; научите се IX 97.

начало: *gen.* начала XIV 75, XXIII 11, XXIV 119.

начати: начѣнуть I 23; начеши VIII 43.

начатъкъ: начетокъ V 2; начетька III 200.

нашъ: нашъ VIII 29, 79, XV 1, XVIII 4, XXII 7, XXIV 5, нѣ I 49, II 50, III 19, 35, IV 4, 127, V 5, 22, 25, 36, 82, VI 4, 104, 112, VII 74, на XII 17, 64, XIII 88, XV 96, XVII 42; *ne.* наше XII 21, 34, XIII 17, XIV 30, XXIV 20, нѣ III 220, 221 *nota*, VIII 4; нашего X 55, XV 2, XIX 1, XXI 5, 24, XXII 13, 120, нѣго III 234, V 102, 110, VIII 2; нѣмоу V 12, нашемъ X 1, 9, 21, XII 8, XV 61, XVIII 61, нашемъ XV 11; нашѣ XIX 56; *l.* нашемя XX 55, XXI 88; *f.* нѣа V 90, VI 105; *gen.* наше X 12, 56, XIV 35; нѣен III 31, нѣетъ VIII 6; нѣоу IV 68, V 23, нашъ XII 22, XXII 14; *pl. ne.* наша XXIV 48, 49, 50; *f.* наше XIII 20, XVI 18, нѣе V 50, IX 122, на XXIV 82; нѣихъ III 218, нашихъ IX 93, нашѣ XIX 55, 56; нѣимъ II 9, 69, IV 92, VIII 101, нашимъ IV 131, XXIV 21, *du.* нашими IV 107.

наемъникъ: наемникъ IX 33, 34, 35, наемникъ XI 26.

наѣти: *pl. d.* наѣтъмъ III 209.

не *part.* очень часто.

небесънъ: небесни VII 72, нѣны X 26, 29; *ne.* нѣное X 59;

XI 40; XIV 75, XVII 34, XXII 58, 70; *нѣснаго* I 115, VII 65, *нѣснаго* X 15, 34, XII 63, XVI 5; XVII 22; *нѣспомоу* IX 55, *нѣспомоу* VIII 70, *нѣспомоу* XVI 41; *л. нѣспѣмь* XXI 86; *f. gen. нѣспык* IV 58; *нѣспою* I 148; *pl. нѣспыи* XIV 8; *f. нѣспые* XX 30; *нѣспыхъ* VII 5; *нѣспыи* XIII 34.

нево: *не⁶⁰* VII 38, *неѡ* I 116, III 191, IV 41; V 85, VII 34, 48, VIII 40, 86, 96, XVIII 19, XIX 12, XXI 45, XXIV 76, 87; *небесе* XIV 76, *небсе* XXIV 59, *небсе* XXII 6, *небѣ* XVIII 45; *voc. небо* IV 26; *pl. небѣ* V 22, XII 20, *небѣ* VII 25, VIII 15, XVI 23; *небскъ* I 153, II 26, IX 147, *небѣ* V 15, *небъ* III 162, IV 66; *небсе* VII 23, 25, XXIV 99, 101.

невопарьнъ: *неѡпар'ны* I 175.

невытнѣ: *gen. невытѣ* XIII 5.

невидимъ: *невиѡ* VII 15.

невъздръжаннѣ: *gen. невъздръжанѣ* XV 16.

невѣды: *невѣрѣимъ pl. d.* XI 31.

невѣрнѣ: *невѣрѣю* XVIII 23.

невѣрнъ: *невѣр'ни* VII 69; *невѣрнымъ* IV 22.

невѣста: *невѣста* IV 17.

негыблемъ: *негыблемо* XXIV 99.

недостоннъ: *недѡннъ* XIII 60, XIX 36.

неджгъ: *pl. асс. неджгы* XIII 19.

неджжнъ: *pl. недоуж'ниѣ* III 58.

неже: *неже ли* XVII 41.

независтнъ: *независтноѡ* XVII 28.

незаходимъ: *назаходимыи* V 33; *gen. незаходима* IX 81; *незаходимоу* IX 81.

незъловнѣ: *нез'ловни* II 14, III 184; *незловнѣи* III 15 *nota*; *незловнѣи* III 106.

незъловнъ: *нез'ловни* III 15.

неизглаголанъ: *неизг'ланнъ* III 130; *неизг'ланное* XIX 5; *f. gen. неизг'ланнѣ* XVI 6; *неизг'ланнѣ* XVI 4.

неизреченъ: *неизреченнъ* III 161 *nota*, *неизрѣи'ны* VII 7; *ne.*

- неизрѣнное XXI 71, неизрѣнное XIV 48; неизрѣннымъ V
 76; *f. gen.* неизрѣнные V 109; неизреченѣи IX 83; неиз-
 рѣннѣю XV 68; неизреченою IX 152.
 неизѣдомъ: *acc.* неизѣдома XXI 75.
 нелицемѣрьнѣ: нелицемѣрно IV 83; *f.* нелицемѣрнѣ XIV
 67.
 немилостивѣ: *pl.* немилѣи XXII 73, немилѣи XXII 96.
 немоу: немоу IV 68.
 немоуѣнѣ: *f.* немоуѣна IV 12; *pl.* немоуѣнымъ IX 87, не-
 моуѣнымъ IX 77.
 ненавидѣти: ненавидѣть XXIV 12.
 ненависть: ненависть XV 45.
 ненаказаннѣ: *gen.* ненаказаннѣ XI 29.
 неосазанѣ: *n. m. s.* неосазаннѣ XII 30.
 неповиннѣ: *pl. acc.* неповинные IX 46, 48.
 неподобнѣ: неподобно VIII 61.
 непорочнѣ: *acc.* непорочна XXI 81; *instr.* непорочнѣи XVII
 40; *f.* непорочнѣи XXI 81; *pl.* непорочнѣи V 125, непорочнѣи
 XXI 80; непорочнымъ XIX 31.
 непростыднѣ: непростыднѣи XX 53.
 непотрѣбнѣ: *f.* непотрѣбна VI 9, 12 *nota*.
 неправда: неправдѣ IX 52, неправдѣ XXII 51; неправдоу IX
 108, неправдоу IX 100, неправдѣ XXIV 27; *pl.* неправдѣи
 XI 28.
 непристѣпнѣ: *f.* непристѣпна XIV 47.
 неприказнѣ: неприказнѣ IV 86.
 непрѣстанно: непрѣстанно III 137, X 20, XV 2, непрѣ-
 станно XIII 24.
 нераздѣльнѣ: нераздѣльно III 113.
 неразоумнѣ: неразоумнѣи IX 116.
 нероднѣ: нероднѣи IX 158.
 нерожденнѣ: нерожденнѣи XVI 10.
 нести: нести XIV 84.
 несъзданѣ: несъзданнѣи XII 29.

- не́сѣмѣсаѣнѣ: не́сѣмѣсаѣнѣхъ III 142.
 не́сѣтъство: не́сѣтъствѣ XIX 33.
 не́татѣвѣнѣ: не́татѣвѣно IV 83.
 не́таѣнѣнѣ: не́таѣнѣнѣхъ XIX 21; не́таѣнѣноую V 73; XVIII 57,
 не́таѣнѣ XIV 83.
 нео́убадающѣ: нео́убадающѣ I 173.
 нео́удобѣ: нео́удобѣ IX 119.
 нео́умираемѣ: *acc.* не́дмираема XXI 67.
 неча́дѣнѣ: неча́дѣнѣ XIII 15.
 нечѣсто́та: не́чѣтѣхъ III 119, нечѣсто́тѣ IX 64; нечѣсто́тою
 XXII 76.
 нечѣсто́тъ: нечѣсто́ XV 5; *du.* нечѣсто́нѣма XXI 51.
 не́чѣствѣнѣ: *pl.* не́чѣствѣнѣхъ XXII 95; не́чѣствѣнѣхъ XXII 109.
 ни: ни, ни—ни, ны, довольно часто.
 ни́злагати: ни́злагаетъ се XX 41.
 ни́змѣтати: ни́змѣтаѣ IX 28.
 ни́зоу: ни́зоу III 180.
 ни́кола: *gen.* ни́коланѣ IX 3.
 ни́колаѣ: ни́колаѣ IX 57, ни́колаѣ IX 133.
 ни́коланѣже: ни́коланѣже III 150, XVI 19, XXIV 15.
 ни́къто: ни́ктоже XX 39, XXI 28, XXIII 35, XXIV 70; ни́-
 кола́ XXI 25, XXII 17, ни́комуѣ IX 120; ни́ на кого́ же
 XII 59; ни́къмѣ же III 161 *nota*.
 ни́невѣгѣтѣнѣнѣ: ни́невѣгѣтѣнѣ IX 103.
 ни́спасти: ни́спаде XX 3.
 ни́чѣто: ни́чесоже IX 91; ни́чѣмѣже III 161; че́сомѣ III 71.
 ни́цѣ: ни́цѣ XVIII 44.
 ни́цѣлювѣнѣ: ни́цѣлювѣнѣм IX 30.
 ни́цѣлювѣнѣ: ни́цѣлювѣно́ I 176.
 ни́цѣлювѣцѣ: ни́цѣлювѣцѣ XIV 68.
 ни́цѣта: ни́цѣтѣ IV 42; ни́цѣте XIII 34; ни́цѣтѣ XXIV 60;
 ни́цѣтою II 27.
 ни́цѣтънѣ: ни́цѣтъноую IV 38.
 ни́цѣ: ни́ца XXII 33; ни́цадо IV 111; *pl.* ни́цѣнѣмѣ XV 71,

84, XVIII 57, XXII 10; *асс.* *шире* VII 60; *шире* XIX 27, XXII 106, *широ* XVII 30.

шиедниъ: *шиедниъ* VI 47.

нога: *нозѣ* I 126, *нозѣ* XXI 63, XXIII 36; *ногама* I 73, XVI 38.

носити: *носитъ* I 7; *носимъ* XVI 43; *носень* XVI 9.

ноць: *ноць* IV 124, XII 55, *нѣ* IX 133; *ноцию* I 64; *ноци* XIV 37, 40.

ноцьнѣ: *ноциѣмъ* IX 50.

правъ: *правъ* XXIII 9; *нравѣ* III 105.

нѣ: *нѣ*, *нѣ*, очень часто; *на* III 226.

ныня: *нѣ* I 59, 119, 148, III 117, 207, 254, V 3, 129, VI 113 *nota*, IX 83, 160, XIII 94, XIV 13, XV 25, XVII 25, XXIV 46, *нѣ* III 139, *нѣ* IX 53, 124, 136, XII 67, XV 35, *нѣ* I 204, *нѣ* X 48.

нѣкоторыи: *нѣкоторы* VI 31.

нѣкъи: *нѣкъи* VI 31 *nota*; *нѣкое* XXIII 2.

нѣсмъ: *нѣсмъ* XXI 49; *нѣсть* I 65 *nota*, IX 139, *нѣ* I 44, III 91, VI 13, XIII 63, XXIV 54; *нѣсоу* III 78, *нѣсѣ* XI 22.

нѣчто: *нѣчто* XV 27.

оба: *оба* XXIII 8.

обаче: *обаче* III 93.

обвеселити: *обвѣлѣтъ* XXI 20.

обѣтъшатѣ: *обѣтъшавъши* V 97, *обѣтъшавъши* XIII 29; *обѣтъшано* VIII 5.

обѣда: *обѣда* XV 47.

обѣдѣти: *асс.* *обѣдима* IX 98; *pl.* *обѣдими* IX 65, *обѣдими* XIX 17.

обѣланѣ: *обѣланѣ* IV 114.

обѣлѣно: *обѣлѣно* IV 43.

обиновати: *part.* *обиноую* се I 55.

обѣтель: *обѣтель* XIX 3.

ОБЛАДАТИ: ОБЛАДѢЮ I 110.

ОБЛАКЪ: ОБЛАД VII 31; ОБЛАКОМЪ VII 6; *pl. instr.* ОБЛАКИ IV 41;
ОБЛАЦѢ XVI 43.

ОБЛАСТЬ: ОБЛАСТЬ I 26 *nota*, ОБЛА I 22; ОБЛАСТНОЮ III 41.

ОБЛАЧАТИ: ОБЛАЧАКИ IV 41.

ОБЛИСТАТИ: ОБЛИСТАЕТЪ VII 4.

ОБЛИЧАТИ: ОБЛИЧАТИ XI 13, ОБЛИЧАЕТЪ III 23; ОБЛИЧАЮТЬ XXI
49; ОБЛИЧААХУ III 63; ОБЛИЧАЕ XVI 46.

ОБЛИЧЕНИЕ: ОБЛИЧЕНИЕ IV 21.

ОБЛИЧѢНИКЪ: ОБЛИЧНИКЪ I 188.

ОБЛОЖИТИ: ОБЛОЖИТИ XII 22.

ОБЛАЖИТИ: ОБЛАЖИТИ СЕ IV 39; ОБЛАЖИ XIV 83, ОБЛАЖИТИ VIII 58;
ОБЛАЖИТЕ СЕ VII 68, VIII 38; ОБЛАЖИТЕ XXI 57; ОБЛАЖИ
V 23; ОБЛАЖИ СЕ XII 22, XXII 14; ОБЛАЖИ СЕ IX 110;
ОБЛАЖИ СЕ I 112, XVIII 21.

ОБОГАТИТИ СЕ: ОБГАТИТИ СЕ IV 118; ОБГАТИТИ СЕ II 28.

ОБОЖИТИ: ОБЖИТИ VII 23.

ОБОЖЕТИ: ОБЖЕТИ IX 44.

ОБРАЗЪ: ОБРАЗЪ I 4, 16, 114, VI 56 *nota*, 67, 73 *nota*, 98
nota, XI 14, XIII 31, XVIII 21, XXII 15, XXIV 81; ОБРАЗЪ
XIII 43, XXI 33, ОБРА I 79, VI 78; ОБРАЗА VIII 8;
ОБРАЗОМЪ VII 40; ОБРАЗЪ XIII 34; *pl.* ОБРАЗИ VI 73.

ОБРАТИТИ: ОБРАТИТИ III 153, ОБРАТИТИ СЕ IX 106; ОБРАТИТИ
XIV 30; ОБРАТИТИ V 121.

ОБРАЩАТИ: ОБРАЩАТИ СЕ IX 101.

ОБРАЩЕНИЕ: ОБРАЩЕНИЕ VIII 52; ОБРАЩЕНИЯ IV 61.

ОБРОУСЪ: ОБРОУСЪ XXIV 71.

ОБРѢЗАТИ: ОБРЕЗАНИ XIV 86.

ОБРѢЗОВАТИ: ОБРЕЗОВАТИ XIV 86.

ОБРѢСТИ: ОБРЕСТИ СЕ XVIII 71; ОБРЕЦЕТИ VII 78; ОБРЕЦЕТИ
XVIII 64; ОБРЕЦЕТИ IX 95, ОБРЕЦЕТИ XXIV 102; ОБРЕТИ
XII 40; ОБРЕТИ VI 32, XII 34, ОБРЕТИ IX 140.

ОБОУМОРИТИ: ОБОУМОРИТИ III 239.

ОБЪДРЪЖАТИ: ОБДРЪЖЕТИ IX 86.

- ОБЪНАВЛЯТИ: ѠБНАВЛЯЮЩИ V 97, ОБНАВЛЯЕ XIII 28.
 ОБЪНАЖИТИ: *acc. m.* ОБНАЖЕНА XII 11.
 ОБЪНИРАТИ: ѠБЪНИРАЛЬ II 26.
 ОБЪНОВИТИ: ѠБНОВЕНТИ I 200, VIII 3.
 ОБЪНОВАЮЩИЕ: ОБНОВАЮЩЕ XII 4.
 ОБЪХОДИТИ: ѠВЪХОДИТЬ VI 4.
 ОБЪХОУПАТИ: ѠВЪХОУПАЕ III 229 *nota*, ѠП'ХОУПАЕ III 229.
 ОБЪЯДЕНИИ: ОБ'ЯД'ЕНІЕ XV 47.
 ОБЪЯТИ: ѠБЕТИ IV 81; ѠБЕТЬ III; ѠБЕТА IX 24.
 ОБЫЧАИ: ѠБЫЧАИ XIII 83, XIV 85; ѠБЫЧАЕ III 24 *nota*, V 118, ѠБЫЧАЕ III 105.
 ОБЫЦЬ: ѠБЫЦЬ V 86; ѠБ'ЦЕК IV 36; ѠБЫЦЮЮ III 101, ѠБ'ЦЮЮ III 108.
 ОБЫЦЬНИКЪ: ѠБЫЦ'НИКА III 193; *pl. acc.* ѠБЕЦ'НИКИ VIII 70.
 ОБЫЦЬНЪ: ѠБЫЦИИ III 193 *nota*.
 ОБЪТОВАНИЕ: *pl.* ОБ'ТОВАНІА XV 60.
 ОБЪЩАТИ: ОБ'ЩАХЪ XV 39; ѠБ'ЩАЛЬ VIII 20; ОБ'ЩАНО XIV 6.
 ОБЪ: *n. s. m.* ѠБІИ XVIII 36; *pl.* ѠБИ (—ДРОУЗИ) I 193, III 72, 175, XVIII 15; ѠБО (—ѠБО) VI 87, 88.
 ОБЪЦА: ѠБ'ЦЪ XII 35; ѠБЦЕ V 18, ѠБ'ЦЕ IX 34, 35, XI 20, 22—24, XXII 45.
 ОБЪЧА: ѠБ'ЧЕ IX 37, XII 40, ѠБЧЕ XVI 32.
 ОГНЬ: ѠГНЬ IX 11, XVI 57; ѠГ'НЬ XXII 74, 78; ѠГНЮ VIII 73; ѠГНЕМЬ IX 106.
 ОГНЬНЪ: ѠГНЬНАГО XXI 58; ѠГНЬНЫМЬ XVI 46; ѠГНЬНѢ III 117; *pl.* ѠГНЬНЫЕ VIII 18; ѠГН'НИМЬ VIII 42, ѠГНЬНЫМЬ XVI 44, *f. gen.* ѠГ'НІЕ X 37; ѠГНЬНЮ. XX 27; ѠГ'НЬНѢ XXIV 75.
 ОГРАДИТИ: *abr.* ѠГРАДИ XVII 13.
 ОДЕЖДА: ѠДЕЖІИ VII 36; ОДЕЖЪ XIV 82, XVIII 57, XXI 58.
 ОДРЪЖАТИ: ѠДР'ЖИМЬ III 21; ѠДР'ЖИМЬ III 96.
 ОДѢВАТИ: ОД'ЕВАЮЩЕ X 24.
 ОДѢТИ: ѠДЕЖОУЩЕ VII 62; ОД'Е'ША СЕ XIV 27.

одѣяти: ѡдѣяти се IV 109; одѣяти XXIV 56; одѣасте XXII 61.

ожненти: ожненти V 52; *sup.* ѡжнѣтъ II 58.

ожидати: ожидаеть XXI 23; ожидае XV 1; XXII 13; ѡжидати VIII 2.

ожити: ожитѣ I 107; ѡжнѣѡу V 36.

озарити: ѡзари IX 40.

озарѣти: озараетъ XIX 13; ѡзарѣли V 76.

око: ока XXII 38; ѡчи I 116, ѡчи XIII 96, XIV 15; XXII 52; очно IX 59; ѡчила III 64, VII 32, очила XVI 28, XXI 52.

окръвавити: ѡкръвавиѡмъ VI 100.

оле: оле III 126, 127.

омирати: омирати III 51; ѡмирати III 146.

омивати: омивають XXII 25, ѡми[вають] XXIV 47.

омыти: омыемъ XXIII 29.

опамо: ѡпамо XXIII 32, XXIV 102.

опъ: ѡпъ VI 93, XVI 42, XXIII 34, XXIV 15; ѡпъ же III 92; ѡпо VI 90, XV 8; ѡпого XV 17, XXIII 37; *f.* ѡпа I 84, 88; *gen.* ѡпое XVI 6; *pl.* ѡпъ же XXIV 104, ѡпы X 27; ѡпъ XVI 4, ѡпъ XVII 36.

опона: ѡпопоу IV 18.

оправданне: оправданѣ XX 5.

оправдати: ѡправданте IX 98.

орълъ: ѡрлъ I 175.

оръганъ: *pl.* ѡръгани XX 32.

оръжне: ѡроужне II 59, VI 62, 70; оръжѣ XIV 20; ѡроужна VI 100; ѡроужнѣмъ VI 69 *nota*; оръжѣмъ XIV 23.

осана: осанѣ I 201, III 46, 69, 88.

освѣтити: ѡсѣтити IV 63.

освѣщати: ѡсѣщае IX 9; *f.* ѡсѣщаѡма XIII 66.

оскверънити: [о]скверънена *pl. ne* XXIV 84.

ославити: ѡславити се III 203 *nota*.

ослабѣти: ослабѣнѣмъ III 213; ослабѣнѣте III 214 *nota*; ослабѣ
III 206 *nota*; ослабѣвъ III 206.

ослабѣти: ослабѣ се XIX 34.

основаніе: основаніе XIV 12, XXIII 2, 4.

оставити: оставитъ IX 138; *imper.* остави XXIV 19; оста-
вѣмъ I 161; XVI 21, XXI 76; *aor.* остави XIII 82; оста-
више XXIV 78; оставенъ IX 35, XI 23.

оставляти: оставѣемъ XXIV 20.

оставленіе: оставленіе IV 78, оставленіе XIX 51.

остати: останемъ се XV 83; останѣте се XXIV 34; останѣмъ
IX 158, останемъ се XXI 35; останѣте IX 96.

острѣтеніе: острѣтеніе XX 23.

оскъ *adj.*: оскъ III 66, оскъ III 118, 140; оскъ III 118
nota, 140 *nota*.

осмзати: осмзати XII 31.

осждати: осждати XXIV 109, осжди XXI 20; осжиди VI
94; осжиди *d. pl.* IX 49; осжиди *acc.* IX 53.

осждати: осждаше XXIII 16.

осжденіе: осжженіе VI 77, осжженіе XXII 94, осжженіе
II 111.

отан: отан I 85.

отеѣцати: Отеѣцати XXIV 51; Отеѣцаетъ XVI 54, XXII 81;
Отеѣцають XXII 62; Отеѣцавъ XXII 66, 87.

отилати: отиламше IX 49; отиламе IX 45; — отеламше
XVI 33.

отити: отиде I 30, IX 59; отидѣте XXII 91.

отрижати: отиоувше III 184.

отрицати: отицаемъ се XV 41.

отроча: отроче XIII 84.

отрости: отрѣше II 7.

отъ: отъ очень часто; отъ IV 96.

отъбланти: отбланти I 102.

отъвертити: отвертитъ XXII 52; отвертитѣ се XXIV 111.

отерацати: отерацати се X 48.

отвъръзати: Ѡвъръзаетъ VI 23 *nota*, VIII 90, Ѡвъръзаетъ XVII 33; Ѡвъръзает се XIII 33; Ѡвъръзаятъ VI 21; *imper.* Ѡвъръзан XX 39; Ѡвъръзаяще XXII 27.

отвърѣсти: Ѡвъръзот' се VII 79; Ѡвъръзѣмъ X 15; XX 19, Ѡвъръземъ XX 8, Ѡвъръзѣ XX 34; Ѡвъръзѣте VI 8; *aor.* Ѡвъръзе XX 30; Ѡвъръзоше се IV 19, Ѡвъръзоше V 57; Ѡвъръзъ III 233; Ѡвъръз'ше се XXIV 2.

отверѣши: Ѡвр'г'ше II 106, Ѡвр'гше VII 59; Ѡврѣг'ше XXIV 27.

отъгнати: Ѡженеть XXI 55.

отъдавати: Ѡдают се XVII 34.

отъкрыти: Ѡкры XVIII 5; Ѡкрыв'ше XXIV 3.

отъложити: Ѡложн *aor.* XII 32.

отълажчати: Ѡлаждае XVI 48.

отълажчати: Ѡлажчати XVI 51; Ѡлажчн се XV 16.

отъмывати: Ѡмываетъ VIII 88.

отъмѣрити: Ѡмѣрит' се XXIV 10.

отъпадати: Ѡпадающимъ X 50.

отъпасти: Ѡпаде III 200, 206; XII 9, Ѡпадеть III 200 *nota*.

отъпоустити: Ѡпоустити VI 19; Ѡпоуститишн IX 53; Ѡпдеститъ XXIV 8; Ѡпдестите XXIV 7; *imper.* Ѡпоустити XIV 13.

отъпоустѣ: Ѡпдеть XVII 17; Ѡпоуста XIV 12.

отпоуцати: Ѡпоуцаешн XIII 94; Ѡпоуцаеть VI 49.

отъстоупити: Ѡстоупи VII 31.

отсѣщи: Ѡсѣче XX 32.

отъходити: Ѡходимъ XXI 10.

отъчапати: Ѡчаеет' се XXI 28.

отъцѣтити: Ѡтыцѣтитъ IX 142; отыцѣтъшн XV 81.

отъцати: Ѡцеть VI 11, Ѡеть XX 29, 33; Ѡем'ше XVI 25, 34.

отъць: Ѡць VII 44, 72; IX 29, 133, Ѡць X 26, XXI 22, XXII 97, XXIV 8; Ѡца II 29, 31; VII 26, VIII 16, 28, 31, 40, IX 138, 160, XII 48, XVI 58, XXI 4, Ѡца X 58, XIII 23, 26, 77, XIV 74, XVI 49, XXI 36, XXII 55,

45,; пастира XI 18; X 45, пастырь V 18; пастироу IX 38; *pl. v.* пастирѣ XI 15; пастирѣа XI 35.

пастырьскъ: *f.* пастирскеи XI 27; *pl. v.* пастир'скы⁹ XI 42.
пасха: паха V 90.

паче: паче I 28, IX 22, XI 4; XV 77, 94, паже III 60.

пелена: пеленани IV 40, XII 23.

пепелъ: пепеломъ IX 109.

петръ: петръ XVI 39, петръ XVII 7, 8; петрови XVII 6; Петра XVIII 28.

печаль: печаль XIV 19, XV 18; печали XV 14; печалю XIV 22.

печатъ: печать I 61.

пецера: въ пьры (=пецери?) VI 33 *nota*.

пеци се: п'цѣте се III 11, VII 66.

пецрь: пецрь I 100; *l.* пецри VI 33.

писати: пишеть VI 42, IX 42, XII 45, пишѣ XII 44, пишет'се XV 54; *part.* пише VI 43 *nota*.

питати: *part.* питаемъ XIV 89; питаѣше XXII 106.

пити: пити IV 70; пиѣ V 122, пиеть XIII 62; пиете VII 67; *imper.* пи́те; *part.* пию (=іа) VIII 73; пиюце X 23, 40.

питик: ѿ пѣна XV 88.

пица: пице IV 59, XII 9; пици VIII 10, XIV 81; пицею XVIII 54.

пианьство: пиан'ство XIV 64, XV 46; пианьства IX 130; пиан'ствеѣ XXII 51, XXIV 44.

пианьствеиъ: пианьственное IX 79.

плакати: плачет' се I 95; плачима' се XVI 14; п'лачеиоу се I 96, плачеи се I 97.

пламенитъ: пламенити XVI 18.

пламы: пламенемъ XVI 46.

плачъвепльство (?): плачъвепльствомъ IX 94.

плема: племе IV 29, XVIII 9.

плодити: плодит'се X 3.

плодъ: плода III 165; плоды I 7.

пѣкъ: пакѣ VI 101.

пѣтъ: пѣ I 122, III 114, V 23, VII 23, XXII 14, пѣ XV 90, пѣтъ VII 75, XIII 21, пѣтъ XIV 27, 53, пѣтъ III 35, IV 39, 88, пѣ XII 21; пѣти III 32, VIII 6, пѣти V 41, пѣти XIV 8; пѣтию V 39, VII 8, IX 24, пѣтию V 51, пѣтию XII 33.

пѣтънъ: пѣтънѣмъ III 54.

пѣтъскъ: *ne.* пѣское XIII 78; *pl. f.* пѣтъскыя XXIV 107.

пѣнникъ: *pl.* пѣннѣмъ III 145; пѣнники II 53, пѣнники V 62.

пѣннъ: пѣнень VI 60; *pl.* пѣннимъ V 31.

пѣсна: *pl. acc.* пѣсне IX 122.

пѣсаннѣ: пѣсаннѣ XV 48.

по *praep.* очень часто.

повѣти: повѣти I 61.

повѣрникъ: повѣрника IX 65.

повѣсти сѧ: повѣсти сѧ XVI 3.

повѣгнати: повѣгнать IX 35.

повѣда: повѣда VI 105, 110; повѣды VI 67, 79, 98; повѣдоу VI 65, 103, повѣдъ XXIV 81; повѣдою VI 109.

повѣдатель: повѣдатель VI 92.

повѣдѣти: *aor.* повѣди VI 68, 72 *nota*, 82, 87 *nota bis*; повѣдѣлъ VI 69 *nota*, 84; повѣдѣше XV 23; повѣдѣла VI 85 *nota*.

повѣдѣнъ: повѣдоу VI 107.

повѣждѣннѣ: повѣждѣннѣ VI 74.

повѣлѣати: повѣлѣаетъ VII 12.

повѣлѣннѣ: въ повѣлѣннѣхъ IX 115.

повѣлѣти: повѣлѣ I 102, 125, XXII 17; повѣленное XXIV 53.

повѣлати: повѣлатъ сѧ XII 23; повѣлаен XII 25.

повѣннѣнъ: повѣннѣ VIII 73.

повѣннѣти: повѣннѣтъ сѧ VII 56; повѣннѣуѣ V 43, повѣннѣше сѧ XIII 11, повѣннѣше сѧ XIII 47.

повѣнти: повѣнти сѧ IV 40.

- покрѣщи: покрѣгоше XV 28; *f.* покрѣши VI 61.
 повѣдати: повѣдаше XXIV 72; повѣдає I 5 *nota*, 11.
 повѣрънѣ: повѣренѣиамъ *pl.* XI 10.
 поганьство: въ поганѣствѣ IX 113.
 погрѣвѣннѣ: погрѣвѣннѣ I 36.
 погрѣжати: погрѣжающе се XXII 108; погрѣжаемы *pl.* XIII 46.
 погоувити: погоувити се IV 117; погоувити IX 141, погоувити IX 140; погубиамъ XV 81.
 погубѣати: погубѣаетъ XX 12; погубѣающе XXII 104.
 погубѣити: погубѣитъ III 221, погубѣитъ IX 92, XXII 42; погубѣшаго I 201, погубѣшаго V 16; погубѣшамъ XII 5; погубѣшю XII 35; погубѣа XII 37.
 погубѣѣа: погубѣа III 33 *nota*.
 поданнѣ: поданѣ XVI 32; поданѣа XIV 81.
 подати: подамъ XIV 81; *pl.* подамо XV 84; подѣ IV 115; подаетъ XVIII 56.
 подати: подаетъ XXI 39; подакмъ V 103; подающъ IV 114, подающе XVI 32.
 подвижити: подвижитъ се VII 59, подвижитъ се VIII 80, 96, X 52, XIV 70, XXII 112, подвижитъ се IX 156, подвижитъ се III 197; *aor.* подвижитъ се XV 69, 72.
 подвигъ: подвигъ II 5, подвигъ VI 103, подвигъ III 208, 226; подвига III 232; подвигъ XIII 1.
 подвижити: подвижитъ се III 18.
 подвижникъ: подвижникъ *pl. gen.* III 230.
 подвижаннѣ: *pl.* подвижанѣа IX 43, 59.
 подвизати: подвизати IX 68; подвижаетъ се II 56; подвизаху се IV 14; подвижанте се IX 125; *part.* подвижаемы XIV 5.
 подовати: подаетъ XI 1, 5, XVI 1; подоваше I 159, подоваше IX 62.
 подобити: подобилъ се III 183 *nota*.
 подобно: подобно XIII 1, 44, XIX 51.

- подовѣнъ: *f.* пѣнаа IX 38; пѣноую I 191; *pl. m.* пѣнын XXIV 85.
 подражатн: подражанмъ X 27; подражающе XX 37.
 подъ *praep.*
 подѣматн: пѣмлѣ VII 6.
 подѣлатн: *aor.* пѣтъ IV 4, 126, VII 32.
 пожигатн: пожигаше IX 12.
 пожитн: пожие III 86, пожѣ IV 42; пожше XXIV 110.
 пожрѣтн: пожрень V 91; пожрѣта VI 109.
 познатн: позна VI 75, позна XIII 38.
 позорище: *pl.* позорища XXI 46.
 понти: пондж IX 20; пондѣмъ IX 135.
 показатн: показати IV 37, VI 26, XVIII 24; показа I 24, 144, XVIII 6, XXII 16; показше VI 93; показак I 24 *nota*, 114.
 показоватн: показѣшь се XX 10; показоуе I 4.
 показаник: показанне III 220, VII 52, 56, IX 29, 99, 119, 120, поканіе X 42, XIII 53, XVI 54, XVIII 62, XX 7, 49, XXI 9, 32, 41, 60. XXIV 31; показанна IV 62, IX 116, 118, поканіе XVIII 65, XXII 1; показаннелмъ III 222, IX 113, поканіелмъ XXIII 32; показани IX 159.
 показатн: поканм се IX 118, поканм' се XV 83; поканм се IX 102.
 поклонитн: пѣлонити се III 212.
 покрѣтитн: покрыв' се XXIV 71.
 покѣватн: покыванмъ XVI 27.
 полагаатн: полагаѣтъ IX 34, полагаѣтъ XI 20, полагаѣ XXIII 2; полагааше IX 38; полагающа VI 34.
 положитн: положи XVII 12, XXII 20, XXIV 65; положисте I 100; *f.* положена XII 7.
 польза: польза IX 142, пол'за XV 79.
 полжчитн: полжучити XVI 61.
 помилловатн: помылловати X 44; помилловасте X 30.
 помолитн: помѣлитн се XXIII 7.

помоѣи: помоѣи XVIII 68; поможеѣ XXII 97, помогѣ XXIV 37.

помоѣи: помоѣи IX 89.

помоѣиѣникъ: помоѣиѣника III 195 *nota*.

помоѣиѣница: помоѣиѣница XIX 17.

помрачати: помрачающе се XIII 49.

помысль: *gen. pl.* помысль XXIV 41.

помышлати: помышляюще XVIII 31.

помаиѣти: поменемъ X 45.

помаиѣти: помаиѣюще се III 12.

понести: понесетъ XXII 100.

поносѣнъ: поносиѣю XV 93.

поноудити: *aor.* поноуди IX 5.

поиѣ: поиѣ III 207, 240, XV 35, XVI 11, XX 16, поиѣ III 241, IV 95, 107.

поиѣ: поиѣ II 39, III 140, VI 105, VII 22, 57, XXI 54, XXII 67, XXIII 1, поиѣ XXII 87, поиѣ XXII 76.

попери се: поперѣ се XVI 2.

попирати: попираѣ V 83.

попъ: попъ XI 1.

попърати: попрати XV 70, XXIV 55: поперѣтъ XXI 64; попра V 5, 71: поправѣше XXIV 105; попраѣ XVIII 12; попраѣ III 34.

поработити: поработиѣ се XIII 14; поработили се V 29; поработѣше се V 20.

пораждати: пораждѣмъ XV 39.

порода: породы II 63, V 47; породоу IX 121, 135, XV 25, породъ XV 57.

породити: *aor.* породѣ XII 10.

породѣнъ: *f. pl.* породѣнѣ III 233.

порокъ: порока XI 5.

порѣвѣновати: порѣвѣнимъ XV 100, XXIV 103; порѣвѣните XIV 39.

поржгати: поржгати IV 43.

- поржчити: порѣчен'наго XI 36; *pl.* порѣченные XI 2, 44;
 поржчѣнъ: *f.* порѣч'на XIII 10.
 посадити: посажоу III 166; посади VII 26.
 послоужити: послѣжихѹ XXII 65, 86.
 послоухъ: *pl. асс.* послѣхы XV 40.
 послоушати: послѣшати XVI 12; послоушакши I 118; по-
 слоушан VI 7, 72; послѣшанымъ XX 1; послоушанымъ XXIV
 90; послоушанте V 2, 94, XI 14, 17, XII 1, XXIV 1, по-
 слѣшанте XI 16, 35, 42, XVIII 1, 47; послѣшѣ XXIV 36;
 послѣшахѹ XVI 10; послѣшающе XV 73, XVII 3.
 послоушьникъ: послѣш'ници XIV 70.
 послоушьство: пос'лоушьс'тво I 20.
 послоушьствовати: послѣшьствѹ XXI 46; послѣшьствоуетъ
 XXI 48.
 послѣди: послѣди же XXIV 79.
 послѣдовати: послѣдовати IX 5; послѣдоуимъ III 16.
 послѣдъ: послѣдъ IX 136.
 послѣдѣнъ: послѣв'нии I 80, послѣдни IX 124; послѣв'нихъ III
 231; послѣдне IX 137.
 пособити: пособещѣ XI 9.
 пособѣникъ: пособѣника *ди.* III 194.
 поспѣшѣние: поспѣшение IX 84.
 посрамити: пос'рамы ѿ VI 52; посрамыше се IX 11.
 посрамѣникъ: пос'рамѣникъ I 181.
 поставити: поставити VII 51; поставлю XVIII 74, XXIII 40;
 поставитъ XXII 53; постави IV 49; поставленъ IX 52.
 поставляти: поc'тавляють IV 52; поставляше VI 93 *nota.*
 постлаати: постлааетъ II 44; поc'тилахоу I 194, постлаа-
 хоу III 72.
 постити: постит' се XXIV 24; постите се XXIV 25; [по]стѣ-
 мо се XXIV 85; постите се XXIV 92; пости се XXI 33,
 XXIV 73, 80; постен се VIII 92; постив'ше се XXIV 77.
 постъ: по III 189, 194, XXIII 1, XXIV 39, 86; поста
 XXIII 22, 26, 43, XXIV 26, 65; поѣмъ III 12,

- 188; постѡмь IX 7, 137, XIV 36; постѡ X 17, XIV 61, XVII 29, 112, 117, XXIII 22; постѣ XXII 23.
- постѣдѣти се: постидѣти се IX 144, постидѣт се IX 146; постидѣше се IX 151.
- постѣнь: пѡнок II 3; *pl.* пѡнник III 199, постныѣ XXI 31, постныѣ XXI 79, XXII 19, пост'ныѣ XXIV 114.
- пострадати: постра V 39, VIII 12.
- посылати: посла I 121, посла VIII 17, VIII 41; *du.* пос'лас'тѣ I 40, посласта I 41 *nota*.
- посылати: послають VI 20; послаше VI 90 *nota*.
- посѣтити: *aor.* посѣти XIII 16.
- посѣщеніе: посѣщеніе XII 4.
- потѣши: потечѣ I 89, 93.
- потомити: потомн XV 90.
- потомь: потѡ XXIII 17.
- потрѣпѣти: потрѣпѣ XV 91.
- потрѣва: потрѣвами XII 15.
- потрѣвити: потрѣви XX 4, потрѣвилъ XX 36, потрѣвилъ XX 44.
- потрѣвляти: потрѣвляет' се XX 42.
- потрѣвляеніе: потрѣвленіе XX 24.
- потрѣвно: потрѣвно XVIII 24.
- потрѣсти: потрѣсе се III 48, потрѣ се V 56.
- потрѣдити: потрѣдѣ'шил' се XXIV 113.
- потѣкнѣти: потѣкнет' се I 64, 68.
- потѣцѣти: потѣцѣл' се IV 128, VII 45, потѣцѣл' се XVI 84, 104, XVIII 62, 70, XXIV 52.
- поученіе: поученіа IX 155.
- поучити се: поучитѣ се X 49.
- похвала: похвала XIX 20; похвалою XIX 26.
- похвалите: пох'валѣмъ I 167; похвалѣше VI 108.
- похоть: похѡ V 167; *pl.* похотѣмъ XV 32; похот'ли XIII 48, XXI 18.
- почивати: почиваѣте XI 43; почивають XXI 85; почивааше IX

- 23; *пчнвѣи* III 115; *почнвѣи* XII 26; *pl. ne.* *почнвѣшати* IV 20.
- почнѣсти*: *почести* IV 122; *почѣте* IV 48, *почетшоу* IV 122.
- почитати*: *почитаѣ* XIII 43; *почитающе* IX 92.
- почити*: *почнвшаго* XVIII 22.
- почѣсть*: *почѣсти* XII 41.
- почѣстьнѣ*: *почѣноу* II 12.
- почѣто*: *почѣто* III 140, VI 9, VII 21, *почто* XXIII 20, XXIV 110, *поцо* XXIII 18.
- почюдити*: *почюднѣ* VI 67.
- почѣти*: *aor.* *поче* XXIII 11.
- поцѣнение*: *поцѣнение* III 204, VIII 83, *поцѣнѣ* XXIV 4; *поцѣнѣа* XXIV 81; *поцѣнѣль* XIII 56, XV 87; *pl.* *поцѣнѣ* XXIV 49.
- погѣти*: *aor.* *погѣть* VII 27; *part.* *погѣль* VI 58.
- правѣна*: *правѣною* III 169.
- правѣти*: *правѣти* XI 30; *правѣ* XIV 11.
- право*: *право* IX 98, XXII 66, 87.
- правовѣрънѣ*: *pl.* *правовѣръные* XIX 14; *dat.* *правовѣръный* XIX 19.
- правѣ*: *pl.* *правѣи* III 185.
- правѣда*: *правѣда* XX 42; *правѣды* VII 70, *правѣи* IX 54; *правѣѣ* IX 51; *правѣдѣ* XXII 12; *правѣдоу* III 169 *nota.*
- правѣднѣ*: *dat.* *правѣнѣ* XI 9.
- правѣдѣннѣ*: *правѣннѣа* IV 98, IX 65, *правѣдннѣа* IX 75; *правѣдннѣоу* IX 91; *pl.* *правѣннѣи* V 8, 63, VIII 55; *правѣдннѣ* IX 90; *acc.* *правѣдннѣы* XXII 46; *du.* *правѣдннѣы* XXI 7.
- правѣдѣнѣ*: *правѣдннѣи* XIV 4, XXIV 76, *правѣннѣи* XXII 7, *правѣдннѣи* XIV 11, *правѣдннѣи* XVI 42, *правѣннѣы* XVI 55; *правѣннѣаго* X 5; *ne.* *правѣноу* III 149; *instr.* *правѣдннѣи* XIII 93; *pl.* *правѣннѣи* XV 21, XXI 59, *правѣдннѣи* XXII 62; *правѣннѣи* XX 48; *d.* *правѣдннѣымъ* XXII 11, *правѣдннѣи* [мъ] XXIV 103.

- праздѣникъ: празѣникъ VII 2, XIX 25, прѣникъ VII 3, прѣныкъ XIII 99; *pl.* празѣныкъ X 54.
- праздѣновати: празѣнѣмъ X 11; празѣнѣюце X 18.
- приближати се: приближати се XIV 71; приближаетъ XXIV 88; приближающе се III 56, 74, XXII 24.
- приблизити: приближимъ се III 186, XX 46; XXIV 46; приближетъ се IX 122; приближи се XXII 1.
- привѣгати: привѣгающимъ XXI 39.
- привѣжице: привѣжице XIV 41.
- привести: привести V 65; приведе XII 36; привель IV 107.
- прикидѣникъ: прикидѣнѣмъ I 32.
- привлачити: привлачаше IX 27.
- приводити: приводен IX 118.
- пригвоздити: пригвозди се V 48; пригвоздымъ IX 121.
- приготовати: пригѣваши II 46.
- призѣвати: призѣвати VIII 55, призвати XII 63, XX 48, XXIII 22; призоветь IX 89.
- призѣвати: призываетъ V 9, призываетъ XV 3, XX 49.
- приимати: приемлѣ II 23, приемлеть III 82, 226, IV 44, V 55, прѣемлеть XIII 61; приемлемъ IV 90, прѣемлемъ XIII 64, 72, прѣемлемъ XIX 43, XXIV 58; прѣимлѣ XIV 57; прѣемлютъ XII 106; *du.* прѣеммета XIV 9; приемахоу III 56, приимахоу III 56 *nota*; приемлюща IV 6, 98; приемлюще VII 61, прѣемлюще XII 52, XIII 53, 58, 75, XV 15, XVII 32, XIX 27.
- принискрѣно: принискрѣно VIII 6.
- принити: принити III 25, прѣити XVII 42; приндеть VIII 27, прѣитъ VIII 39; приндѣтъ IX 147, прѣидеть XVI 42, XVIII 63, XXII 6, 36; прѣндѣте X 57, XIV 73, XVI 58, XXII 54, 56, XXIV 116, прѣйте V 10, 94; придохъ I 108, VIII 54, прѣидѣ XX 47; принде III 76, IV 105, принде III 144, прѣнде XIII 91, XXIV 160, прѣде XXII 13, прѣе III 132, прѣи I 69, III 111, V 30, VI 46, 51.
- прикасати сѧ: прикасающе се XIII 71.

- прикжѣти: прикоуѣти се IV 43.
 прилежно: прилежно VI 7.
 приложити: приложимъ IX 75; приложоут' се VII 71; прило-
 жи се III 142, IX 42, XXIII 17.
 прилѣплати: прилѣпѣхоу се III 185.
 примирити: прѣмирѣ XIV 78; примирены V 37.
 принести: принесеѣмъ II 13.
 приникжити: приник'нѣти XIX 6.
 приносить: *du.* приношаста XIII 85; приносе XXI 32; прино-
 симѣю XIX 48.
 приношение: приношеніе XIII 64.
 приоврѣсти: приоврѣщеть IX 142; прѣоврѣщемъ XV 80;
 приоврѣте XIV 34, прѣоврѣте XIX 39.
 приоврѣтъникъ: приоврѣтъникъ III 31.
 приовѣщити: приовѣщати се VIII 5.
 припадати: припадѣти II 13.
 припасти: припадѣмъ XIX 24; прѣпадѣтъ XVI 17; припадѣ
 XVII 26.
 пририцати: приричеть (!) IX 144.
 прискрѣвънъ: прискрѣвнаго IX 149; *pl. ne.* прискрѣвна IX
 124, 136.
 приставаѣникъ: приставаѣникъ XI 6.
 пристанище: пристанища II 4.
 пристѣпати: пристѣпаемъ XII 57, XIV 56, 59; пристѣпающе
 V 112, XIX 30.
 пристѣпати: пристѣпати VIII 67, XXI 54; пристѣпати XV
 7; прѣистѣпимъ XVI 22, прѣистѣпимъ XXI 81; прѣистѣпѣте
 XII 1; пристѣпѣмъ III 88.
 пристѣпникъ: прѣистѣпникъ XIX 34.
 присно: прѣно III 113, прѣно III 253, 254, V 129, VI 113
nota, VIII 2, XII 43, 67, XIII 1, 7, XV 1; прѣсно IX 61,
 прѣ[сно] IX 160, присно X 3.
 притеци: притецѣ XVII 16; притечѣ VI 63; прѣтъкъ
 XVII 15.

притѣча: притѣчу XX 1, притѣчу XXI 2; о притѣчи XXIII 2;
прѣтѣчани XXI 27.

притѣкати: притекаетъ XX 30; притѣканти XIV 39.

приходити: приходитъ XIV 44, XV 59; приходяще VIII 62.

приходѣ: ѿ приходѣ III 53.

причастити: причести[ти] се IX 85; прѣчестилъ се XVI 41.

причастникъ: причестіа XXI 15

причастникъ: причѣникъ I 186; причес'тныци XII 62, причес'тныци XIV 66, причес'ныци XV 106; причестникѡ XXI 87; причѣники IV 63.

пришѣд-: пришѣ XIII 30, 35, пришѣ I 199; пришѣды II 33; пришѣша I 164; пришѣше I 96; пришѣши I 90; пришѣ XII 64; пришли XXIV 38.

пришествіе: пришествіа XXII 120.

пріѣти: пріѣти IV 81, пріѣти VII 41, XXIV 57; пріимѣтъ III 82 *nota*, VII 78, VIII 72, пріимѣ III 210, пріимѣтъ XIII 75; пріимѣтъ XXII 95, 100; пріимѣмъ II 6, IV 112, пріимѣмъ X 41, XVII 17, XXIII 27, пріимѣтъ XXIV 3; пріимѣте XIV 74, XVI 58, XXII 57, 69, XXIV 118; пріе XX 6, пріеть XIII 26; пріехомъ VI 101, 103; пріемъ III 114; пріемѣше V 115, пріемѣше XV 22; пріеть IV 109, пріеть XIII 92; пріели XVII 13.

пріѣти: пріѣтѣ XXIII 21, 26; пріѣтиа I 178.

пріѣтънъ: пріѣтно XXIV 36, 38.

провести: проводѣ XIV 23.

провести: провѣ I 147.

проводити: проводить XXII 50; проводилъ VIII 99, X 17, XXI 79; проводисте XXII 78.

провѣзвѣщати: провѣзвѣщаютъ XVIII 36.

провѣщавати: провѣщавати VIII 44.

прогнати: прог'на XX 29; прогнаше XXI 63.

прозвѣати: прозвахѡ XIII 11.

прозърѣти: прозърѣ III 156; прозреце III 65 *nota*.

пронти: прондѣтъ XIV 20; *aor.* прондоу VIII 45.

- проказити: проказенныѣ IV 34.
 проклати: *vos. pl.* проклетии XV 56, проклетии XXII 74.
 пролияти: пролильмъ XXI 42.
 пронызити: пронызити II 57.
 прообразити: прообразыь XXIV 66.
 прообразыникъ: прообраз'никъ I 184.
 приписовати: приписоуеъ I 16.
 проповѣданик: проповѣданіе IX 105; проповѣданіемъ V 93.
 проповѣдати: проповѣданіи III 124 *nota*.
 проповѣдовати: проповѣдоуеъ IX 15.
 проповѣдѣти: проповѣжь III 123.
 пропати: *part.* пропеты VI 111.
 прореченик: *pl.* пррчениа III 121.
 прорицати: прорицает' XIV 17.
 пророкъ: прркъ III 76, 156, VII 17, XXII 30, прркъ IX 96;
 пррка II 21, пррка V 65, XX 38; ѿ прроче II 19, прроче
 III 158; пррекомъ III 107, V 9, XXIV 24, прркѡ XXIV
 35; *pl.* прркъ III 121, XVIII 17; прроки III 122 *nota*,
 пррц'кхъ III 53.
 пророчица: пррчица XIII 97, XIV 25.
 пророчъ: пррча III 78.
 пророчество: пррство III 25.
 просвѣтитель: просвѣтитѣ III 147.
 просвѣтити: просвѣти IX 22, -се XVIII 32, XXIV 68.
 просвѣщати: просвѣщаетъ IX 71, XXIV 87; просвѣщае IV
 32, просвѣщае IX 8, 73; просвѣщающа I 162; просвѣ-
 щающаща (!) III 57; просвѣщающии IX 3; просвѣщающе
 XIII 54, XXII 117.
 просити: просити I 115; просиши I 76; просит' IV 118, про-
 ситъ XIV 13; просите VIII 77; просѣ VII 69, просеть IX
 14; просиль VIII 64; просите VII 69; просе VII 77; про-
 сеіе VII 65, XVII 26; просещи X 35.
 прославити: прославию IX 78; прославит' се I 45; прославилю
 IX 159.

- прослѣзѣти: прослѣзи се I 98; прослѣзѣмъ се IV 96.
 простираѣти: простираѣ V 83.
 пространѣ: *pl. ne.* пространѣна IX 126.
 прострѣти: прострѣмъ XVI 31; *patr. du f.* прострѣтъ III 228.
 простѣ: прѣ III 139, простѣ XIII 35; простѣта IV 52, воста
 XIII 63; — съ простѣ XVI 50, XX 33.
 просфора: просфорѣ XIX 48.
 противѣти се: противѣти се XVII 14.
 противоу: противоу, противѣ, прѣтивоу очень часто.
 протѣвъ: XI 12.
 протѣвъникъ: прѣтивѣникъ VI 59, протѣвъникъ XVIII 13.
 протѣвънѣ: протѣвънаго III 195, XV 23; протѣвѣ II 60;
 протѣвѣмъ IX 32.
 прочѣи: прочѣе XXII 61; прочѣимъ XXIV 79.
 прочрѣтати: прочрѣтающе I 6, прочрѣтающе I 6 *nota.*
 прошенѣ: прошенѣ IX 90, прошенѣ XXIV 30; прошенѣ
 VII 89.
 прощенѣ: прощенѣ V 104, VIII 64.
 прѣвъ: прѣвъ I 184, V 25, прѣвъ III 160; прѣвоѣ II 65, прѣвоѣ
 XVI 26; XXIV 62; прѣваго II 54, прѣваго V 64; прѣвоуемоу
 IX 6; *pl.* прѣвъ III 225, прѣвъ III 231, прѣвъ XIII 37, прѣвъ
 XVI 15; прѣвыѣ V 49, 118; прѣвъѣ XVI 16; прѣвоѣ IX 101;
 прѣвыми III 211 *nota*; *f.* прѣва I 12; прѣвъѣ VIII 10; *acc.*
 прѣвою XV 24, XX 4, XXI 57; прѣвою XXIV 67. прѣвъѣ
 XIII 21.
 прѣви: прѣви XXI 43.
 прѣстъ: прѣстъ XVIII 40.
 прѣстъ: прѣстѣ IX 109.
 прѣстъѣнѣ: прѣстъѣнѣ XXI 64.
 прѣвава: прѣвава XIV 35.
 прѣвавънѣ: *f.* прѣвавава XIX 9.
 прѣврати: прѣвера VI 71, 86, 87.
 прѣвывати: прѣвываетъ XVI 9; прѣвыванѣ XIV 62; прѣвы-
 вающе IX 115.

прѣвѣтити: прѣвѣ I 46; прѣвоудѣль V 126, прѣвѣдѣль XIII 51.

прѣвѣести: прѣвѣ VI 41; *part.* прѣвѣдѣ VI 4 *nota*.

прѣвѣчьнѣ: прѣвѣчѣныи III 112; грѣвѣчѣно III 163, XIII 22.

прѣгрѣшениѣ: *pl.* прѣгрѣшениа VIII 13, 88, прѣгрѣшеніа XXIV 9, прѣгрѣшеніе XXIV 48.

прѣдати: прѣдаати се XV 31; прѣда IV 75, VI 36, XII 45; прѣдасть се IX 67; *f.* прѣдана XV 11.

прѣдавати: прѣдаѣть VI 36 *nota*.

прѣднѣнѣ: грѣднѣниѣ III 127; прѣднѣнѣ Y 69.

прѣднѣтѣча: прѣднѣтѣча I 3, 178.

прѣднѣтѣщи: прѣднѣтѣчетъ I 3 *nota*.

прѣдолѣти: прѣдолѣвъ III 33 *nota*.

прѣдрѣжати: прѣдрѣжеца VI 32.

прѣдѣ: прѣ III 75 *etc.*

прѣдѣлагати: прѣдѣлающе *f.* V 100.

прѣдѣстати: прѣдѣстаноуѣ IX 154, прѣдѣстанѣть XXII 35; прѣдѣстав IX 51.

прѣдѣстоати: прѣдѣстоншы IX 83; прѣдѣстонѣ VIII 95, XIV 47; прѣдѣстоуѣ I 127; прѣдѣстоуѣаго I 119.

прѣдѣтѣча: прѣа I 9.

прѣдѣтѣщи: прѣтекоуѣ III 45, 68.

прѣдѣдѣ: прѣдѣ V 25, 45, 82; прѣдѣда XIV 33; прѣдѣдѣ XII 7, XV 11, XIX 6.

прѣжде: *adv.* прѣжѣ II 29, VII 70, 75, IX 157, XI 3, XII 37, XIV 7, 88, XVIII 22; *praep.* довольно часто.

прѣзрѣти: прѣзрѣти XVII 35; прѣзрѣти XXI 23; грѣзрѣше XXIV 108.

прѣисподѣнѣ: грѣиспѣнихъ II 54.

прѣити: грѣидѣмъ II 8.

прѣклаанѣти: прѣклаанѣеть XIII 36, прѣклаанѣ XIII 32; грѣклаанѣюще XVI 38.

прѣклонити: прѣклѣ V 22; прѣклоуи XII 20.

прѣлогати: прѣлогати IX 67.

- прѣложити: прѣложн, -се IV 11; 13; 28, 71, V 55, IX 112,
 прѣложшаго XIV 51.
 прѣлъсть: *gen.* прѣлъсти XV 38; прѣлъстнѡ III 155, прѣлъ-
 стнѡ XII 5, XV 9.
 прѣлъценнѣ: прѣлъценнѣмь V 27.
 прѣлюводѣннѣ: *loc.* прѣлюводѣннѣмь IX 145.
 прѣлюводѣннѣ: *loc.* прѣлюводѣннѣ XII 16.
 прѣлюбъ: *gen.* прѣлюбн XII 46.
 прѣлжкавъ: прѣлоукавы IX 123.
 прѣмѣннѣ: *part. p.* прѣмѣннѣ XII 8.
 прѣмѣннѣ: *f.* прѣмѣннѣ XII 19.
 прѣмждрость: прѣмоудрѡ IX 14; *gen.* прѣмоудрѡ I 171, 176;
 прѣмоудростнѡ IX 17, 62, прѣмоудростнѡ XIV 90.
 прѣносити: прѣносѣ VI 37.
 прѣпитати: прѣпитѣ I 148.
 прѣпоути: прѣпоушѣ II 2.
 прѣподовьнѡ: прѣподовѣ XVI 30.
 прѣподовьнѣ: прѣподовѣ IX 63.
 прѣпоасати: прѣпоасакѣ III 14, прѣпоасавѣ XV 21.
 прѣпроводити: прѣпроводити III 198.
 прѣсвѣтъ: прѣсвѣтлаго IX 4.
 прѣсвѣтъ: прѣстро V 114, VIII 41; прѣстроу I 168, VIII 67,
 прѣстроу VIII 94; прѣстѣмь I 123; *f.* прѣстѣн XIX 35.
 прѣслоушаннѣ: прѣслоушаннѣмь XIV 32.
 прѣспѣвати: прѣспѣваѣ XIV 89.
 прѣставити: *f.* прѣставльши се XIX 1; прѣставль: VI 44.
 прѣстатнѣ: прѣста IX 133.
 прѣстолъ: прѣстолъ III 133, VII 7; прѣстолѣ III 166, прѣ-
 столѣ III 117.
 прѣстжннѣ: прѣстоушнѣ V 26; прѣстоушнѣ XV 9.
 прѣстжплѣннѣ: прѣстжплѣннѣмь XII 6.
 прѣстжплѣннѣ: прѣстоушнѣ I 149.
 прѣтварѣти: прѣтварѣтъ VIII 92, прѣтварѣтъ XIX 49.
 прѣтрѣгнѣти: прѣтрѣже XX 31.

прѣтрѣпѣти: прѣтрѣпѣти XVIII 37.

прѣтъкнѣти: прѣтъкнѣтъ се I 65 *nota*.

прѣтагнѣти: прѣтегнѣтъ VII 54.

прѣходити: прѣходеишь XXI 78.

прѣчиствѣ: прѣчѣтоѣ VIII 68, прѣчѣтоѣ IX 86, прѣчѣтоѣ XIII 58, прѣчѣтаго XXI 66; прѣчѣтоѣ XIX 30; *f. gen.* прѣчѣтыѣ III 115, IX 39, прѣчѣтыѣ II 30, прѣчѣтыѣ X 12, 55, прѣчѣтѣѣ X 19, XIII 27, прѣчѣтыѣ XIII 31; прѣчѣтыѣ XXI 66; *du.* прѣчѣта IV 46.

псалмѣ: псалмѣ V 13.

поустошѣти: поустошѣна X 49.

поустѣ: поустѣ VI 56.

поустѣти: *loc.* поустѣти I 147.

поуцѣти: поуцѣша I 153.

пѣтица: *pl. n.* пѣтице XXII 41.

пѣсъ: пѣсъ V 119; пѣсу IX 102; пѣси XI 25.

пѣснь: пѣснь III 108, VI 107, VII 11; *pl.* пѣсны XV 47; пѣснь II 48.

пѣниѣ: пѣниѣ XIV 45.

пѣти: пѣти XVIII 28.

пѣтидѣсѣтъ: пѣтидѣсѣтъ VIII 16.

пѣтъ: поутѣ III 74, VIII 7, IX 120, 124, 126, поутѣ II 44; *d.* поутѣ I 193, III 73, IX 121, 122, 123, 131, 135, 153; *gen.* поутѣ IX 149; пѣтемъ XXIV 5; *pl. gen.* поутѣ IX 108; поутѣ IX 93.

пѣтъиѣ: пѣтъиѣ IX 149.

пѣтъиѣ: поутѣиѣ IX 48.

пѣчина: поутѣиѣ II 3.

равѣта: *gen.* равѣты I 143; равѣтъ XIII 10.

равѣтѣти: равѣтѣти XXI 25; равѣтаѣтъ XIII 41.

равѣ: равѣ IX 57, XXII 99; равѣ XIII 36; равѣ XIII 94, XIV 14; равѣ XVIII 73, XXIII 38; *pl.* равѣ XIV 65; равѣ IV 97; равѣ XXI 69, XXII 10; равѣ IV 97, XII 53, XIX 41.

равѣнѣ: равѣно XII 65, XIII 24, XXI 8, 38, равено XXI 37;
равѣна VII 48, равѣна VIII 85, XXIV 88; равѣноу
III 211.

ради *praep.* рѣ, ради очень часто.

радованѣнѣ: *pl.* радованѣна IX 124.

радовати: раѣвати се V 69; раѣую се I 56; раѣ се III 122;
раѣют се X 8; раѣите се III 7, 8, XII 39; раѣуюце се
XV 66.

радость: радѣ II 45, III 5, V 8, XV 61, XVIII 75, XXIII 40,
радѣсть IX 112, XII 38, радѣсть XIX 4; радости II 42,
IX 83, 85, XV 37, XVIII 19, радѣ V 85, XIV 31; радѣю
III 43, V 81, радѣстю IX 151, радѣстю X 13, 18, XIV
11, XV 73, XIX 26, XXI 31, XXII 35, XXIII 27.

радѣстьнѣ: *pl. ne.* радѣстѣна IX 128, 137.

разарѣти: разарѣѣ III 24; разарѣѣ IX 12.

развѣи: развѣи XII 46; развѣемѣ XII 14.

развѣишникѣ: развѣишника VI 31, 35, развѣишника VI 38; развѣи-
шницѣ XI 27.

развѣишнѣ: *pl.* развѣиши IX 129.

разверѣшѣти: разверѣжѣ VI 18 *nota*; разверѣѣ VI 17; разверѣѣ
III 41.

разгонѣти: разгонѣти IX 71.

раздати: раздѣ XV 71.

раздати: *imper.* раздан XXII 32.

раздрати: раздрѣѣ XIX 30; раздра IV 18.

раздрѣшѣти: раздрѣшѣн XXII 41.

раздроушати: раздроушакѣ се VII 15.

раздроушѣти: раздроушѣти II 52, III 177, *nota*; *sup.* раздрѣ-
шѣ III 176; раздроушѣши III 28; раздроуши V 61, XX
28; раздроушѣ V 6, раздрѣшѣн XVIII 11.

раздрѣшѣнѣ: раздрѣшѣнѣ XVII 26.

раздрѣшѣти: раздрѣшѣти V 53; раздрѣшѣши XVII 24; раздрѣ-
шѣсе X 6; раздрѣшѣн XVII 25.

различѣнѣ: *f. gen.* различѣнѣ IX 46.

- разлжчати: разлжчаетъ XXII 44.
 разлжчнн: разоучннъ XXII 43, разлжчнт се X 39.
 разнести: *pl.* разнесли XXII 41.
 разорити: разоритъ XIV 34, -се IX 67; разоримъ II 62.
 разорѣник: разоренію I 12.
 разоумъ: разоумъ VIII 47; разоума VI 81 *nota*.
 разоумьно: разоум'но III 9; разоумно VI 72 *nota*. раздлно
 VII 2, XXIII 9.
 разоумѣвати: разоумѣвати VI 80, раздмѣвати XIII 4; разоу-
 мѣвающе XX 19.
 разоумѣти: раздмѣнимъ XIV 56.
 ран: *acc.* ран XXIV 89; *loc.* рѣн V 27, 45, XII 8, XV 12.
 ранскъ: ранскаго I 174; *f.* ранскы^о XII 9, ранскыѣ XIV 81;
 ранстѣѣ VIII 10; *pl. acc. f.* ранскыѣ XIV 31.
 рака: рака IX 77.
 ramo: ramoу III 17, ramъ XII 26, 35.
 рана: *gen.* раны VI 102.
 раслаблѣти: раслаблѣе се III 202.
 распасти: распаде се IV 16, V 57.
 распѣра: *d.* распри XVIII 23.
 распинати: распинаема IV 10, V 54, распинаема XIV 21.
 распѣти: расп'ни IV 54, распѣтнн VI 112 *nota*, распѣтаго
 IX 15.
 распѣтик: *gen.* распѣтѣа XIV 24; *loc.* распѣтнн XIV 18.
 распѣдити: распѣдитъ XI 24.
 расточевати: *praes.* расточеваемъ XXI 16; расточеваето
 XXI 12.
 расх'щеник: расх'щеник V 19.
 расх'матрати: расх'матрае XIII 62.
 ратъ: *gen.* рати IX 66.
 реири: реири XX 22; рекоу III 8 *nota*, VI 65, IX 73, 87; рѣтъ
 XVI 57, XVII 72, XXII 53, 66, 72, 87; рекоут I 32;
 рѣхъ I 119; рече I 59 *nota*, 117, IX 19, XIII 94, рѣ I 43, 54,
 62, 67, 77, 78, 87, 103, 110, 122, III 26, 80, 92, 122,

156, 160, 170, 185, VI 8, VII 66, VIII 36, 37, 53, 74, IX 13, 18, 33, 51, 56, 57, 138, X 25, 28, 46, XI 5, XII 46, XIII 59, XIV 19, XV 74, XVI 6, 21, XVII 50, XX 47, XXIII 12, 16, 18, XXIV 11, 24; рѣше I 50, III 77, 89; рѣста VII 37; рци II 19, III 158; рцѣмъ VI 108; рекъ I 69; VIII 39, IX 59, рѣ I 121; реки III 164, рекын XXIV 109; рекыли III 164 *nota*; рекоуце III 109; рекоуци V 66; рѣнѣа VI 7; рѣнѣе XI 39; рек'ше XI 28, рек'ша XI 19, XIV 52.

риза: *gen.* рызы XVIII 56; ризѣ XIV 83; XXIII 34; *pl.* ризы I 193, XVIII 33, ризн III 72; ризъ XXII 31.

родитель: *du.* рѡдителя XIII 85; рѡдителяма XIV 84, родителема XIV 88.

родити: родити се X 9; родить II 23, родѣ III 82; рожен се II 28.

родъ: рѣ I 20, V 98, VI 41, родъ XIII 29, рѡ' XV 18; рода I 165, III 120, V 88, IX 10; родѣ XII 5, рѡдѣ XII 5; роде I 156; родѣ IX 145.

рождество: рождѣство IX 85, XIII 21, 25; рождѣствѡ XIII 28.

роса: росѡ IX 79.

ръпѣтнѣъ: рѣп'тнѣо XXIV 28.

рыба: *pl.* рыбы XXII 40.

рыданіе: рыданіемъ IX 94.

ръвѣніе: рѣвѣніемъ IX 5.

рѣзати: рѣжоуце I 195.

рѣка: *pl. acc.* рѣкы XIII 12.

рѣцати: рѣцали IX 154.

ржа: рѣж XIII 32; *du.* роуцѣ I 126, III 228, V 83, VII 30, VIII 35, IX 90, XIV 9, рѣцѣ XVI 30, XXI 61, XXIII 36; рѣж XII 19, XIII 93; роукама IV 47, 108, *pl.* рѣкама XIX 42.

садъ: сада I 174, сѣ I 170.

самовѣдѣцъ: самовѣци I 35.

самовластіе: самовластіемъ IV 47.

самохотѣ: самохотию III 239; самохотию XV 36.

самѣ: самѣ III 112, VI 46, 50, 56 *nota*, 70, VIII 53, 74, IX 19, XI 13, XVIII 40, XX 47, XXI 33, XXIV 80, самѣ XXII 12, самѣ XVII 11, самѣ XII 44, 49, XV 64; само XX 10. самого II 38, IV 112, X 32, XVII 1, XVIII 41, XXIV 57, 91; самою XI 3, XVIII 61, самою XX 46; самѣмъ же IX 16; *pl.* самѣ XI 41, XVII 31, XXII 82, самы X 22, XXII 92; *f.* сама VI 61, XIII 65; самон XIV 40.

санѣ: сана III 141.

сапогѣ: *pl.* сапогы XXI 63:

сатана: сатана XIX 38; сатаны XV 41. *cf.* сотона.

сатанинѣ: *pl. n.* сатанина XV 42.

свара: сварѣ XXIV 43; сварѣ XXIV 25.

свинниа: свинниа V 120; *pl.* свинни XIII 45, свинни XIV 63.

свобаждати: свобаждаетъ се XIX 9.

свободитель: свободитель III 146, V 32.

свободити: свободи се X 8.

свои: свои III 208, IV 11, свои IX 55, 112, XIII 32, XVII 37, XIX 27, XXII 33, 34, XXIII 23; свои III 80, IX 37, 90, свои I 30, IV 71, 102, VI 62, свое XI 22, XII 30, XIII 39, 76, XIV 51, XV 71, XXII 100, XXIV 6; своего III 251, IV 113, VIII 9, своего I 158, IX 40, 147, 151, 153, своего XII 32, 49, XIII 44, 95, XIV 14, XV 63, XVI 2, XVIII 5, XVIII 25, 75, XX 25, XXI 23, 28, XXIII 19, 41, XXIV 12, 13; своему V 37, своему I 192, IV 64, своему X 21; своимъ VIII 48, XVIII 40, своимъ III 36, свои XII 23; своему XVI 2, XXII 93, свое XIV 63; *pl.* свои VII 28, VIII 19, свое XVI 45, XXII 26, XXIII 29, свои XXII 29, свои XXII 77; своа XXII 107; своа XXII 29, свое XXII 50; свои XX 40; своимъ XVII 2, XVIII 4, XXII 101; своимъ III 24, VI 48; *f.* свое XVI 48, свои IX 144, свои XV 35, XXII 37; свою I 86; IV 18, 72, свою IX 34, 37, 140, 141, 143, XI 20, XIII 15, 36, XV 91, XVI 28, XIX 29, XXIV 23; свою V 72,

с'воію V 124, своію XIII, 89, XV 63, XXII 47; *acc. pl.*
своі I 193, III 72, IX 108, 109, с'воі V 119, *du.* с'вои
I 117, VII 30, VIII 35, свои XXII 52; своію XII 20, XIII
94; своимъ XIV 85.

свѣтнѣнникъ: свѣтнѣнникъ IX 72; свѣтнѣнника IX 70.

свѣтити: свѣтеце се XV 65.

свѣтлостъ: свѣтлостію IX 39, 151.

свѣтаъ: свѣтель VII 32, свѣтаѣ XVI 41; свѣтлаго XVI 7;
pl. свѣлы XXIV 94; свѣла IX 128; свѣтанамъ XVI 45;
свѣтаѣ V 4.

свѣтодавьца: свѣтодаѣца I 10.

свѣтозарнѣ: свѣтозарнѣ I 186, III 4; с'ѣтозар'ноі I 3;
свѣтозарнаа I 5 *nota*, свѣторар'наа IX 2.

свѣтолоучнѣ: свѣтолоуч'намъ VII 4.

свѣтоноснѣ: *f.* свѣтонос'на I 3.

свѣтъ: свѣтъ III 164, XVIII 45, с'вѣтъ I 65, свѣ I 67, 113,
III 96, IV 11, V 33, XVIII 34; свѣта I 65 *nota*, III 164,
IX 81, XV 105, XXII 56, XXIV 117; с'вѣтомъ V 76.

свѣтитель: стѣа IX 93; *pl.* стѣамъ XIX 21.

свѣтъ: стѣи VIII 17, XIII 60, XIX 47, XXIII 1, XXIV 39,
89, 115, стѣ XV 92; стѣі IV 90, стѣі XIX 43, 50, XXIV
4; стѣ V 4, IX 60, 151, XIII 97, XV 97, XXI 15, 62,
XXIII 21, 26, 43, 65; стѣмоу I 204, стѣмѣ XIV 60; стѣмъ
VI 113 *nota*, стѣ XVI 8; *pl.* стѣи XXI 85, стѣ XV 20; *ne.*
стѣа XXI 52; стѣ V 58, XVI 62, стѣхъ IX 156, стѣи XXI
11, 52, стѣмъ IV 74, 75, V 128, XIV 4, XV 3, стѣи XIV 7,
XV 39, XXIV 86, стѣ XII 66, стѣ III 254; стѣі XXIV
114, стѣі XVI 45, XXI 79; стѣмъ IX 43; стѣнамъ IX 147;
f. стѣа XIV 47; стѣі XVI 62, XXI 56; стѣи XIV 19, 44,
XIX 22, XXI 81, с[тѣію] XIX 48.

свѣтъи: стѣію XIV 62.

се: *esse* очень часто.

се: *pron.* см. съ.

себе: себе II 7, III 184, V 42, XIII 60, XV 6, 64, XXII 45,

53, XX 9, *сѣбѣ* XII 49, XX 20, XXII 92, 104, XXIII 14, 26; *dat.* *сѣбѣ* XI 6, XIII 62, XV 74; *си* I 17, 18, 19, 48, IV 47, 60, 65, 75, 88, IX 8 *bis*, 9, XIII 38, 42, XIV 23, XVIII 18, 26, XIX 39, XXII 118; *се* XIII 20; *собою* IV 63, V 8, 63, IX 44, XI 13, XIII 28, XIV 59, XVIII 28, XIX 28, XXII 15, 28, 115, XXIV 66, *сѣбѣ* I 98, IX 86.

село: *pl.* *села* IX 139.

селѣ: *ѿ* *селѣ* III 169, 241, 242, IV 95, XV 85.

серафимъ: *серафими* III 136, *серафѣи* XIII 67.

сестра: *сестра* I 103; *сестроу* I 86; *du* *сестрѣ* I 41.

си *см.* *съ*.

сиковъ: *сиковаѣ* I 24.

сила: *сила* IX 24, XIII 17; *силѣ* I 181; *силоу* I 14, 22, VIII 41, *силѣ* I 25, XII 3, XX 26; *силоу* VIII 38, IX 17; *pl.* *силы* XIII 69; *силами* III 130, *силѣ* III 192, XIII 34; *силах* V 88, VI 96, XII 39; *силами* III 179, XIII 24.

силянъ: *силянъ* XI 11.

симеоу: *симеоу* XIV 4; *симеоу* XIII 92.

симеонъ: *f. du.* *симеоу* XIV 9.

сионъ: *f. voc.* *сионѣ* III 123.

сирота: *сиротѣ* IX 98; *сиротамъ* IX 29.

сирѣчь: *сирѣчь* III 28, V 19, IX 50; *сирѣ* XII 36, XIV 21, 26, XV 86, XXIV 100, *сирѣ* XVII 7, *сирѣ* XXII 46.

сице: *сице* XV 41, *сицеже* VI 38 *nota*.

сицевъ: *сицево* III 235; *сицеваѣ* I 25 *nota*.

сианне: *gen.* *сианна*, IX 23, *сианѣ* XV 94.

сиати: *сиають* XXI 59.

сканъдалъ: *сканъдалъ* IX 16.

скерънь: *gen.* *скеръны* IV 89; *скерънѣ* XIV 65, *скеръноу* XV 5.

скеръньнъ: *m.* *скеръни* XXI 53, *f.* *скерънѣ* XXIII 34; *скеръннѣ* XXIV 40; *скердннѣ* XXII 49; *du.* *скеръннѣ* XVI 29.

склавети: *съклавети* *се* IX 31.

- скрозѣ: скѣѣ I 146, сквозѣ IX 125.
 скоро: с'коро I 89, 93, скоро XV 28.
 скотини: скотѣа XII 25.
 скотъ: скот' IX 115; с'котѣхъ III 142.
 скотѣнъ: скѣннми III 144.
 скотѣскъ: скот'скаго XII 28; скотѣскыми III 144 *nota; f. gen.*
 скѣс'ние III 119.
 скръѣѣти: скръѣѣе XXIII 28; скръѣѣрѣнми XIX 17.
 скжпость: скоупостѣю XXII 83; скѣпостѣю XXII 76.
 скжпъ: *pl.* скѣпн XXII 96.
 слава: слава IV 131, VII 102; XII 45, XX 55, XXI 88, слѣ
 I 198, II 70, III 71, V 79, VI 113, VII 13, 80; с'лавы II
 36, славы IX 39, X 51, XII 9, 11, XV 16, XVI 6, XXIV
 60, слави XV 36, XXIV 69; славоу V 3, с'лавоу I 84,
 108, слави XVIII 5, 25, 43, XXII 105; славою XIX 14;
 слави I 44, III 250, XXII 37, слави IX 146.
 славѣти: славиѣе VI 27; славиѣн XII 77; славнми III 137,
 179, XII 65, XIII 25; с'лавины III 253; славнмоу III 91;
 славнмоу I 202; славнми II 180 *nota*.
 сладъ: въ слѣ VI 88.
 сладъкъ: слѣкнн I 182; слѣкаго XXIII 37; слад'кыми IX 26;
 слѣцн XVI 21; сладкыми IX 132.
 сластолюбѣе: сластолюбнми III 202.
 сласть: сласть XXIV 3; сласти XXIII 108; *pl.* сласти XV 70,
 XXIV 106.
 сластно: слѣно III 226.
 словеснѣ: словесно IX 13.
 словеснъ: *f.* словесна XIII 66.
 словѣти: словѣахоу III 100.
 слово: слѣ III 100, 102, VII 53; слово XI 16, 17, 30, XIII 17,
 XIX 55, XXIV 27; *dat.* словесн XIV 69; словоми VII 79,
 словеса XVII 3, XXII 3, XXIV 72; словесъ XXIV 16, словѣ
 XXI 14; словесн IX 28, 133, XI 10, XXIV 18.
 слоуга: слоугами IX 95.

слоуженик(?): ѿ сѡбженѡа мнрѡ XXII 58.

слоужити: *f.* сѡбжеши XIV 37.

слоужьба: слоуж'ба XIII 64.

слоухъ: слоуха XXIV 2.

слъньце: слънце III 149, IV 10, V 54, IX 7, 86, XIII 12, XVIII 33, XIX 13, XXIV 69.

слъньчѣнъ: слъньчана IX 72; слънчнаго IX 23, слънчнаго XV 94.

слышаннѣ: *gen.* слышанѣ XXI 11.

слышати: слышоу III 92; слышшии ли II 20, III 90; слышите IV 125, XXI 1; слышасте IV 2, XVII 1, XXII 62, 94, 105, 110; слышавъ IX 107; слышав'ше VIII 78, XVIII 48, слышавше IX 105; слыше IV 6, слыше IV 8; слышеце IX 155, XVIII 58, XXI 40, слышѡце III 236. слышана IX 127.

слъза: *pl. acc.* слъзы XVI 28, XXI 42; слъзами IX 95, слъзами XII 25, XXIV 47.

слѣдъ: слѣ III 101.

слѣпъ: слѣпнѣ I 161, III 57, IV 32; *pl. voc.* слѣпѣи XI 39.

слрѣдѣти: слрѣдѣти I 104.

слѣхъ: слѣхоу III 34.

совѣство: совѣствѣ I 203.

сотона: сотона IV 87. *cf.* сатана.

спѣхъ: спѣхъ III 230.

спѣшити: спѣшнѣ XVI 13.

срамлѣти: срамлѣти VI 56 *nota*.

срамословеннѣ: срамословѣ XV 48.

срамѣти: срамѣти се VI 54.

срѣдъце: срѣце II 57, IV 5, IX 9, XX 8, 10, 14, 15, 20, XXI 41; срѣца I 132, IX 80, XXIV 30; срѣцѣмъ III 228, XII 60, XV 62, XVI 36, XX 50, XXII 116, срѣцѣ XV 6, XIX 23, срѣцѣтъ XXIV 28, срѣца II 47, XXII 29, 31, срѣца III 214; срѣцъ XVIII 59; срѣцы IV 82, срѣци XXIV 95; срѣци XVII 4.

сръдъчънъ: *f.* сръчнаа XX 11; сръчнѣ XX 37; *pl. acc. f.*

сръдечныя XVI 47, сръчныя XXIV 51.

сръда: по сръѣ III 55, IV 32.

ставити: *pl. d.* ставимѣ X 32.

стадо: *gen.* стада IX 80, XI 36.

старость: *gen.* старости XV 14.

старъ: старын I 131; старше III 105; *du. f.* старіе XIV 9.

старъць: старъць XIV 12.

старѣшнина: *gen.* старѣшнини XI 18; *voc. pl.* старѣшнины XI 43.

стати: стати XX 52; станоуть IX 153; стахомъ VI 101; ставъ XXIII 10.

стенати: стенѣще XVI 36.

стопа: стопамъ IX 5; стопы IX 122.

стоѣти: стоѣти IX 47; стоамъ X 14; стонте VII 38; стоюще VIII 64.

стражъ: къ стражемъ VI 20.

страна: странѣ XXI 11.

странънолюбивъ: *dat.* страннолюбивѣ XI 8.

странънолюбиве: страннолюбѣемъ XIII 55, стран'нолюбѣемъ XV 65.

странънолюбивъць: страннолюбивци XIV 68.

странъноприемъць: странноприемъць IX 30; *pl. acc.* стран'-нопрѣмце XXII 71.

странънъ: стран'нъ XXIV 59, страннъ XIV 76, странень IV 106; стран'на VII 61, X 29, XXII 64, 85, странна XXIV 56; странаго XII 52; *pl.* страннѣ XVII 31, стран'ныя XIX 26.

страсть: страсть XV 18, стрѣть II 56, смѣть II 51; стрѣти V 4, IX 37, XVII 18; *pl.* стрѣтъ III 211, стрѣтемъ V 42; стрѣти II 67, IV 3, 6, 98, 125, V 38, IX 180, XVIII 36, страсти XIII 19; стрѣтамъ II 68.

страхъ: страху V 95; страхомъ IX 14, V 12, VII 64, VIII 63, страхомъ XIII 67, страхѣ X 14, XIII 41, XIV 60.

страшнѣнъ: страшнѣнъ III 129, страшѣнъ III 160, страшны III 134, страшнѣнъ XXIV 52, страшнѣнъ XXII 36; страшнѣно XXII 95, страшнѣное XXII 110; страшнѣного XXII 120; страшнѣнѣмъ XXII 5; *pl. ne.* страшна IV 9, XXII 3; страшнѣнѣмъ IX 48; *f.* страшнѣна III 126; страшнѣнѣ V 108, страшнѣнѣ XIX 35.

стрѣдоточнѣнъ: стрѣдоточнѣна капѣ I 170.

стоуденѣ: стоуденѣ XX 29.

стоудодѣннѣ: стоудодѣннѣ VIII 60.

стоудѣ: с'тоуда VI 99; стоудомъ IX 154, стѣдѣ XX 40.

стѣдѣти сѣ: с'тидѣши сѣ I 155.

стѣна: *pl. acc.* стѣнѣ XVII 12.

соугоугѣ: сѣгѣбѣ XII 65, XIII 19.

соукѣнѣнъ: сѣтѣна XVIII 31.

сѣ: сѣ, с' очень часто.

сѣвезначѣнѣнъ: сѣвезначѣнѣно III 162.

сѣвирати: сѣвирѣтъ V 88; с'вирѣтѣ сѣ IV 124.

сѣвлюдати: сѣвлюдающе VII 64.

сѣвлюсти: сѣвлюсти XII 43, XVIII 69.

сѣворице: *pl.* сѣворица XXI 47.

сѣворѣ: с'вора III 23.

сѣврати: с'вра сѣ I 20; с'врабѣ VII 10; сѣврашѣ I 135.

сѣвѣти сѣ: сѣвѣдет' сѣ XI 38.

сѣврѣшати: сѣврѣшаеъ XIV 2; сѣврѣшае III 121; сѣврѣшающе III 25.

сѣврѣшеннѣ: с'врѣшеннѣ IV 115.

сѣврѣшенѣ: сѣврѣшенѣ XII 33; *pl.* с'врѣшеннѣ; *instr.* сѣврѣшеннѣ XIX 32.

сѣврѣшити: сѣврѣшилѣ XV 60; с'врѣшилѣ III 27.

сѣвѣдѣтель: сѣвѣтель XII 47.

сѣвѣсть: сѣвѣсть XX 37, сѣвѣсти IV 88; сѣвѣстию VIII 62.

сѣвѣтъ: сѣвѣ I 136, 145, II 37; сѣвѣтомъ V 76, сѣвѣтѣ XXIV 63.

сѣвѣзати: сѣвѣзѣши XVII 22; с'вѣза VI 38; сѣвѣзабѣ I 14;

с'везавъ VI 35; с'везавъ VI 38 *nota*; с'везанъ VI 61; XVII 23; с'вез'на VI 19; с'веза VI 58; с'везан'нѣ V 52; с'везан'ныѣ VI 19 *nota*; с'везан'ныѣ VI 21, 49; с'везинѣ VI 23 *nota*; *f. du.* с'везан'нѣ I 126; с'везанѣ XXIII 35.

с'вгладати: с'вгледати XXI 73.

с'вгрѣшениѣ: *pl.* с'вгрѣшеніа XXIV 7.

с'вгрѣшити: с'вгрѣши XXI 45; с'вгрѣшихѹ XXII 21; с'вгрѣшилъ XXIV 42.

с'вгрѣяти: с'вгрѣет' се IV 120.

с'вдолѣти: с'вдолѣвъ III 33.

с'вдравѣ: *pl.* ѿравн VIII 53; *loc.* ѿравомъ XI 12; *pl.* ѿравіе XX 52.

с'вдѣяти: с'вдѣа III 54.

с'вжещи: с'вжежены IX 107.

с'взданиѣ: с'взданіе IV 102. с'взданіе XII 29; *gen.* с'взданіе XXI 23.

с'взывать: с'взываетъ II 45; с'взываетъ III 4; с'взываетъ XII 38; с'взывающіи V 92.

с'вздати: с'взда IV 47, XVII 9; с'вздаль XII 29; с'вздаль VI 56 *nota*.

с'вказати: скажѹ XII 2; скажемъ V 3;—сказанію II 25, сказанію III 84.

с'вкончавати: скончавающе IX 116.

с'вкончати: скончати XVII 40; скончашъ IX 55.

с'вкровице: скровице I 177.

с'вкроушати: с'вкрѹшающе XXII 29.

с'вкроушати: с'вкрѹшилъ XX 36; с'вкрѹши се V 74; с'вкроушь VI 56 *nota*; с'вкроушѣ III 214; *instr.* с'вкрѹшеніемъ XXII 116; с'вкроушеніихъ III 227; с'вкроушилъ VI 5, 9, 54.

с'вкрывати: с'вкрывантѣ XXIV 96; с'вкрывъ XII 33.

с'вламати: сламаетъ VI 23 *nota*.

с'вломити: сломить VI 15; слометь VI 22; сломн VI 6; сломль VI 56 *nota*, сломилъ VI 6 *nota*, 11, 27, 55.

с'вмотрити: с'вмотрѣ IV 68.

съмотрѣние: с'мотрѣние III 8, с'мотрѣнїе XIII 78.

с'мърѣть: смърть VI 77, 109, VII 58, с'мърѣ VI 40, 82, смърѣ I 31, V 28, 50, XI 61, 73, 78, смр'тъ IX 50, 54, с'мърѣ III 7, XV 19, 93, XVIII 65; *gen.* с'мърти V 5, с'мр'ти VI 27, смр'ти I 35, III 219, IV 60, VI 30, 82, 110, VIII 51, смр'ти IX 49, 61; с'мърти XIV 7, XV 14, XXIV 74; с'мъртію V 72, VI 77 *nota*; *l.* с'мърти XV 27.

с'мърѣтънѣ: с'мърѣтънѣ XVIII 64; с'мърѣтнаго XVIII 70; *f.* смр'тиѣ I 10, с'мр'тиѣ I 180, III 149; смр'тноую I 14; *pl. ne.* с'мърѣтнаа XVII 10; смр'тиѣ V 53; с'мърѣтънѣ XX 30.

с'мѣнѣние: с'мѣнѣнїа VII 20.

с'мѣрѣти: смѣрѣнїи XXIII 3; смѣрѣнїи XXIV 28.

с'мѣрѣнїе: с'мѣрѣнїе III 132, IV 104, VIII 82, смѣрѣнїе IX 112, смѣрѣнїе XX 35, XXIII 5; смѣрѣнїа XIII 31; смѣрѣнїемъ III 36, смѣрѣнїемъ XIII 53, XX 5, 17, 26, 44, XXI 78; смѣрѣнїем' XX 42.

с'мѣти: смѣю XXI 50, 52; смѣють XIII 69, XXI 71, 73.

с'мѣсти: смѣсти IX 69.

с'мѣшати: *pl.* с'мѣшѣет' се XVIII 26, 30; с'мѣшѣахъ XVIII 18.

с'нѣти: с'нѣдѣ XIV 77; с'нѣде V 14, с'нѣде XII 20, с'нѣ III 114, V 22.

с'нѣтъ: с'нѣ II 6; с'на I 54, с'на XIII 52, с'нѣ IX 48.

с'нѣдїе: с'нѣдїа V 46.

с'нѣсти: с'нѣахъ XXII 40.

с'панїе: въ спани IX 51.

с'пасенїе: с'псѣнїе III 221 *nota*, с'псѣнїе IV 91, с'псѣнїе XIII 96, XIV 16, 29, XX 30, 52, с'псѣнїе XIV 28, XX 25; с'псѣнїа V 110, VIII 2, с'псѣнїа XV 2, XXI 6, 29, XXII 13, с'псѣнїа XXII 26, с'псѣнїе XVIII 54, XXI 24, XXIV 37; с'псѣнїю X 1, с'псѣнїю XXIV 39; о с'псѣнїи XVI 2, с'псѣнїи XXII 93.

с'пасти: с'пѣти I 164, с'пѣти I 201, III 111, IV 116, V 16;

спѣет се I 52 *nota*, IX 141; спѣт' се XVII 16; споут' се II 69; спль I 52.

сппасъ: спсъ XXII 7; спса XXII 121; спду V 12.

сппасънъ: *f. acc.* спсною IX 79.

спподовити: спдбл' се VIII 10, XXIII 37; спдвѣ се X 56; спдвше се X 34.

сппостатъ: *du.* сппостата XX 14.

сппротивънъ спрѣтнѣнъ I 132.

спрѣсти: спрѣте I 72.

спрѣтати: спрѣтають II 16.

спрѣтение: спрѣтение 245; спрѣтение XIV 5.

спсавити: спсавльша V 87.

спсавление: *gen.* спсавлениа XVI 60.

спсварити: спсварѣ XV 96, спсварѣтъ се I 31 *nota*, спсварѣтъ III 193, спсварѣтъ се IV 73; спсварѣм' се XIII 58; спсварѣе VIII 11; спсварающе XXII 104.

спсворити: спсворити IX 100, спсворити XV 76, 105, XX 51; спсвору IX 54; спсвориши XXII 34; спсворит' се I 31; спсвори XII 47, спсворимъ VI 37, VIII 97, спсворийъ XV 101, спсворимъ XXIV 53, спсворил' се VIII 98; спсворихъ XXIII 16; спсвори V 45, 67, VI 57, спсвори V 70, IX 44, спсвори XIII 81, 88, XV 104; спсвористе XXII 67, 87, 90, спсворше XXIV 77, 111; спсворилъ VI 38, 48; спсворили XXII 69; *pl.* спсверены XIII 5; *gen. f.* спсворены V 109; *pl. ne.* спсворена X 47; *dat.* спсворѣшъ XVI 20.

спсворение: спсворениа IV 46.

спсвѣти: *aor.* спсвѣ III 38.

спсвѣжати: спсвѣжати VIII 81.

спсвати: спсваци III 27.

спсходити: спсходить XIX 47.

спсходъ: спсх III 161.

спсхранити: *pl.* спсхранѣшмъ XXIII 42; спсхранили XV 13.

спсхранникъ: спсхраници XIV 69.

съшьд—: съшь V 60; съшьды IV 66; съшьль II 26; съшьль XVIII 20.

съ: съ III 129, 162 *nota*, V 40, 51, IX 30, съи XIII 61, XXI 53, сии III 112, XIX 36, съ IX 29; соуце III 96, VIII 4, IX 113; соуца III 43 *nota*, сѣца X 30; *f.* соуци XIII 41, соуцаа XIX 10; *dat.* сѣци XVIII 24; сѣцѣю XVIII 6; *pl.* соуциии I 113, сѣце XIII 43; соуцихъ VI 93; соуциимъ IX 88, сѣциимъ XXII 54, 72.

съиъ: сѣъ I 46, 111, 130, III 82, 112, 174, IX 146, XII 31, *bis*, XVII 42, XVIII 10, 30, 46, XXI 10, 45, 50, XXII 7, 98; сѣа II 23, V 72, VI 45, IX 160, XIII 77, XV 93; сѣоу I 204, сѣс X 31, сѣоуи XXII 97; *voc.* сѣоу III 88; сѣимъ V 128; сѣе IV 129, VIII 98, IX 114, сѣове XII 61, XIII 57, XV 105, сѣове XXII 56; *acc.* сѣи IX 21, XVI 49; *voc.* сѣе V 3, сѣове XII 1, сѣове XXIV 117; *du.* сѣа XXI 6.

съ: съ I 130, II 31, III 76, VI 95 *nota*, IX 72, 79, XIII 39, съже VI 50 *nota*, сѣи I 133, II 19, 33, III 48, 63, 159, V 67, VI 94, сѣъ III 49 *nota*, сѣ III 173, IX 36, 132, сѣи XVIII 50, съи XVIII 46, сѣи XXIV 39, сѣиже XVIII 3; *ne.* се I 168, II 3, III 9, 35, IV 79, VI 46, 47 *nota*, 72 *nota*, 91, 98 *nota*, IX 59, XIII 63, XIV 30, 31, 33, XVIII 10, XXIV 81, 108, сеже XVIII 58, XIII 88, XV 42, въ се XII 29, сѣ XXIII 29, сѣе VI 90 *nota*, сѣеже VI 91 *nota*; сего I 66, V 4, VI 42, VIII 50, IX 4, 21, 60, 65, 74 *bis*, 93, 117, XIII 49, 82, XV 32, 38, 70, XVI 60, XVIII 2, XIX 2, XXIV 65; сѣмъ XV 33, XVII 20, сѣмъ же XIII 14; сѣимъ I 49 *nota*, IX 68, сѣимъ XXII 112, XXIII 4, сѣимъже VI 69 *nota*, сѣи XVII 40, сѣи' XX 25; сѣмъ IV 25, IX 82, 145, X 8, 35, XVI 1, XX 19, сѣм' IV 123; въ сѣмъ XXII 23; *pl. m.* сѣи III 93, сѣ I 120, сѣи XXI 31, XXIV 110, 114; *ne.* сѣи III 77, VI 97 *nota*, VII 71, VIII 77, IX 129, 155, X 47, сѣи же XVII 10, се IX 136, X 10, XI 16, сѣа XXII 3; сѣхъ VII 69, 73, IX 74, 156, сѣи XXI 35, сѣи XV 52, XXIV 34, сѣи XV 56; сѣимъ XXII 67, 88; *acc.* сѣе III

- 199, сѣ XXII 19; сѣмѣ XXI 27, XXII 21; *f. сн* I 43, сѣе V 41; сѣе V 108; сѣо IV 124, VIII 99, сѣо XIV 82, XXI 1; сѣю X 6, 7;—сѣи III 122, *nota*; *du. сн* XX 14;—сѣрѣкѣ I 69, 121, VIII 39, сн ѣ IV 77; см. сѣрѣчѣ.
- сѣдѣти: сѣдѣте VIII 37; *aur. сѣде* VIII 15, 46; *part. сѣде* III 125; сѣдеца III 66; сѣдеца X 40; *pl. сѣдецима* I 9; 179, III 148, сѣдецима V 32.
- сѣмѣ: *gen. сѣмѣна* XIII 20.
- сѣнѣ: *loc. сѣни* I 10, 180, III 148.
- сѣтованиѣ: сѣтованіе IV 17, сѣтованіе XIV 30.
- сѣтовати: сѣтѣюче XXIV 94.
- сѣци: сѣкы IX 27.
- сѣтъ *inquit*: сѣтъ III 160 *nota*.
- сѣбота: *gen. сѣботи* XXIII 18.
- сѣдѣти: соудѣти IV 56, VII 41, IX 52, 147; XVII 43, XXII 6; соудѣи III 251; соудѣте IX 98.
- сѣдѣце: соудѣце IV 51; *l. сѣдѣци* XX 53.
- сѣдѣца: соудѣца XVI 43, 55.
- сѣдѣ: соудѣ IV 55, соудѣ VII 45, соудѣ XXII 12; сѣѣ X 37; соудѣма III 169.
- сѣдѣ *vas*: соудѣ IX 18.

та см. тѣ.

таина: таина III 127; таины V 109, таины XIX 37; таина XIV 66.

таинѣ: *pl. ne. таинаа* XXIV 50.

тако: тако IV 89, V 113, VI 25, 50, 59, VIII 49, 57, IX 36, 59, 62, 102, X 17, 43, XIII 97, XIV 38, 59, XIX 30, XX 51, XXI 19, 40, 56, XXII 34, XXIII 20, XXIV 72, 110, такоже VI 38, XV 101, XXIII 24, XXIV 76.

таковѣ: таково IV 104; такового XXIV 26; таковѣ же XVIII 23 *l. pl. такови* V 123, XX 21, таковыи XIII 99; *ne. такова* IV 9, такова VII 76, таковаа IX 56; таковы IV 12, XV 58; таковѣ XIX 52, XXIV 17; *f. gen. таковѣ* IX 60, таковы XIX 36; *pl. асс. таковы* IV 6.

- такъ: тацѣи XIX 40, XXIV 105.
 тало: тало I 62, VI 90 *nota*.
 тать: *pl.* татѣ XXIV 98; татѣа XI 28.
 татѣва: татѣва XV 46; татѣво^ю XII 14; *pl.* татѣи IX 129.
 теарь: теарь XIII 10, 40; теари IV 49, *pl.* XX 28.
 теон: теон I 78, IX 86, тѣон III 124; теое XIII 97, XIV 16;
 тѣонго III 165, твоего XXI 55, XXIV 30; теоемѣ XIII
 95, XIV 14; теокмѣ III 167; *f.* теое¹ XXI 53; теою XII
 48, XIV 20, XV 90; теой III 28.
 теорити: теорити IV 128, IX 97, XVI 12, XXI 3, XXIII 25,
 XXIV 100; твориши I 25; творить I 152, III 122 *nota*, VII
 49, VIII 69, 85, XIII 33, XXII 12, XXIV 88; творимъ
 XXIV 104; творите I 145, IV 79, XXIV 95; теорѣше IV
 31; теорѣхоу I 136, II 37, тѣорѣахоу III 97; теоре I 29,
 IV 64, VIII 93, IX 38, XVIII 30; творѣца III 56, творѣ-
 цаго XXI 5; творѣце I 192, XIX 25, XXIV 57.
 теорѣць: творѣць IV 4, 126, теорѣць XVII 12, теорѣца IX
 151, IV 99, XIII 44, XIV 10, тѣорѣца I 158, творѣца XIII
 38; тѣорѣцоу I 192, творѣцѣ XIII 41.
 теоренник: теореніе XXIII 17.
 терѣдъ: терѣдын XVII 7.
 тельць: тельць XXI 65; телѣца XXI 82.
 теченник: теченіе II 3.
 теци: тѣцѣмъ III 246, тецѣмъ X 13; текѣши I 85; текѣше XVI 39.
 тихъ: тихъ IX 10; тихымъ IX 26.
 тѣенник: тѣеніе XIII 8; въ тѣѣи VIII 9.
 тѣѣнникъ: тѣѣнѣноу IV 39.
 тѣѣти: тѣѣть XXIV 98.
 тѣѣци: тѣѣцѣмъ XVI 26; тѣѣкоуіроліоу VII 79.
 тѣю: тѣю XXIV 98; тѣи X 42.
 то: *conj.* очень часто.
 толи: ѿ толи V 28, ѿ толѣ XV 17.
 толникъ: толникы IV 97; толникъ IV 28, 103; *gen.* толника
 IX 117.

толкама: тол'ма III 50.

точити: *imper.* точимъ XVI 28.

трапеза: трапеза V 99, XIV 48; трапезѣ XIX 35, XXI 54, 82.

трепетати: трепещѣть XIII 68.

трепетъ: трепетомъ XIII 40, трепетѹ XIV 61.

трепетно: трепетѣ VII 33, трепетно XIII 70.

третни: третнаго IX 106.

три: ꙗко IX 104, три IX 53; в' трѣ I 203.

триднѣвнѣ: ꙗко днѣнаго I 8; триднѣномоу I 184.

тронца: тронцоу IX 160; въ трѣци XII 66.

троудъ: трѣда VII 93.

трѣжество: трѣжео I 3.

трѣнне: трѣннемъ IV 50.

трѣпѣти: трѣпѣти V 21; трѣпѣть IV 59; трѣпѣ XVI 56, трѣпѣ IV 102, VIII 8, трѣпе 18; трѣпѣци IV 12.

трѣсвѣтлѣ: трѣсвѣтлаго I 17.

трѣсватъ: трѣстоую VII 11, трѣстымъ III 138 *nota*; трѣстили III 138.

трѣвовати: трѣвоуѣтъ VIII 87; трѣвоуѣте VII 73; трѣвоуѣють VIII 53; трѣвѣе XXIV 80.

трѣзвѣти са: трѣзвѣе се XII 56.

трѣсти: трѣсти се IV 14.

трѣвнѣ: трѣвнымъ VII 19.

трѣскъ: ꙗко трѣса IX 67.

тоу: тоу I 57, VI 34, IX 88, XII 55, XIV 45, XV 56, XVII 17—19.

тъ: тъ III 30, V 36, VI 56 *nota*, VIII 83, XV 33, XVIII 20, т' II 25, III 138, тѣн II 28, III 86, 173, VII 36, VIII 32, XV 98, XX 23, XXII 96, тои IX 71, 124, тѣже XV 102; *ne.* то VIII 64, IX 99, XIII 6, 11, 61, XIV 40, 41, XV 20, 52, XXII 66, 90, 95, XXIV 100; того I 139, II 38, 55, 59, III 144, IV 86, V 21, 30, 43, 47, VI 35, 104, IX 119, 121, 123, 157, XII 28, XVIII 17, 27, 47,

- 69, XXI 36, 72, 74, 76, XXII 18, 90, 101, XXIV 112; тоѣ II 15, тѣо III 155; томоу II 41, IV 94, VI 112, VII 44, IX 122, томъ XV 100, XVII 25; тѣмъ I 27, 124, II 60, III 187, 213, IV 107, V 64, 106, VI 71, VII 45, 55, 57, VIII 57, 96, IX 12, XIII 98, XXI 35, XXIV 82, 109, тѣ XX 6, 34, тѣм'же II 65, III 104, 234, IV 25, 110, VI 69, 84, IX 15, 21, 25, 40, 53, 65, 82, 92, 132, X 41, 51, XIII 50, 70, XIV 35, XV 30, 79, XVII 34, 52, XXII 111, XXIV 52, 84, 90, тѣмже XIV 55, тѣже X 33, XII 40, XXII 69, 93; томъ I 47, IX 121, том' IV 170, тѣ XIII 51; тѣмъ X 12, XV 58; *pl.* тѣ 56, IX 20, 113, XII 53, XVIII 26, XIX 52, 54, XXIV 72, тѣ XXII 82, тѣ XIX 45, тѣже IV 49; *ne.* та IV 59, 127, VIII 88, IX 130, таже XXIV 104; тѣхъ III 137, VI 25, тѣ XVII 35, XIX 42—44, 47, XXIV 79; тѣмъ IX 48, тѣм' XVIII 60, тѣ XIII 73, XXII 108, XXIV 103; тѣмъ II 68, IV 23, VIII 97, XVII 33; *f.* та X 20, XIX 16; таже XVII 5; тоѣ VIII 87; тоѣ XIV 43, 47; тоѣже III 33; *du.* тѣже III 234; тѣма III 196, XVI 40.
- тѣгда: тѣ I 54, VI 67, тоѣ I 135, 154; тоѣ IX 42, 149, XIII 16, XVI 52, XXII 81, тоѣда XVIII 71, 43, 53, тоѣда XXII 72.
- тѣжде: тѣже III 85; тоѣже IX 85; тѣмъ же VII 40, тѣмже VI 24.
- тѣкмо: тѣкмо I 83, 107, III 154, тѣкѣ II 38, тѣкѣ III 98; тѣк'мо X 22, XII 60, тѣкмо XV 87.
- тѣчнѣ: тѣчню VIII 79, IX 24, тѣчню XVI 24.
- тѣцрати: тѣцит'се XIV 5; тѣроуце се VII 63; тѣцеце се XII 55.
- тѣцѣ: тѣцѣми XXIV 18.
- тѣцѣно: тѣцѣно III 18, 208, тѣцѣно III 197.
- тѣцѣнѣ: тѣцѣнѣ III 208 *nota.*
- тѣ: тѣ I 121, III 29, IX 56, XVII 6; тѣ I 24, 111; тѣе I 60, XXIV 36; тѣ I 88, 117, IX 54, 78, 89, XVIII 74,

XXII 63, 84, XXIII 40; *тебѣ* XIV 19, XVII 21, XX 39, XXII 65, 87, XXIII 11, *ти* I 77, 150, 153, 159, III 91, 125, 167, IV 65, 110 *bis*, IX 59, 80, 86, XXIII 13, XXIV 37; *тобою* IX 54, XXI 46.

тъма: *т'моу* IV 11, V 55, *т'моу* IX 71; *т'мѣ* I 10, 113, 179, III 148, V 33, *тъмѣ* XIII 45; *pl. тѣмы* XVI 17; *тъмалы* XX 43, XXI 29.

тъмѣнь: *pl. ne. тѣмная* VI 3, *темная* IX 71; *f. тѣмные* VI 44.

тъмѣница: *т'мѣница* VI 10, *т'мѣница* VI 12; *т'мѣнце* VI 52; *тъмѣнцоу* VI 57; *тъмѣнцы* XXII 86.

тъмѣничѣникъ: *тѣмѣничка* VI 39, *тѣмѣничка* VI 58.

тѣлесѣнь: *pl. ne. тѣлесная* XXII 103.

тѣло: *тѣло* III 190, IV 71, 77, 81, 90, VIII 69, 84 IX 8, 87, XIII 59, 61, 72, XIV 51, XV 75, XVI 25, XIX 44, XXIV 40; *тѣла* V 114, X 38, XIII 63; *тѣлоу* VIII 68, *тѣла* XII 58, XIV 43, 60, XIX 31; *тѣломъ* V 111; VII 67, *тѣлоу* XIV 90, *тѣломъ* XIX 49; *въ тѣлесе* XIV 63; *тѣлеса* IV 20, V 58, XIX 29, XXII 23, 107, 113, 118 XXIV 83; *тѣлесехъ* IX 74.

тѣсѣнь: *тѣснаго* IX 149; *pl. ne. тѣсная* IX 725; *тѣсными* XV 85.

тажько: *теш'ко* III 91, *теж'ко* XXIV 54.

тажькѣ: *тѣкою* III 95.

тажга: *тѣгою* XIV 22.

таждоу: *ѿ тоу* VI 89.

оу praep. довольно часто.

оуbeneати: *ѿ оубывающихъ* XV 75.

оуениство: *оубѣте** III 97.

оубити: *оубити* I 137, II 37, *оубыти* XVIII 42; *оубиють* III 98; *imperf. оубѣи* XII 46.

оубиенникъ: *по оубѣи* XV 78.

оубо: *conj.* довольно часто.

оубогъ: *acc.* оубога XII 13; оубоѣи XXII 82; оубѣхъ IV 104; оубогиѣи XXII 9; ѡбогы X 23.

оубоѣти *с.м.* *imper.* оубоѣте *с.с.* XV 75, 77.

оубоудити: оубоудил' *с.с.* III 242, оубѣдѣи XXI 40.

оубѣжати: оубѣжати VII 59; оубѣжиѣи X 36.

оубѣдѣти: оубѣжи VI 66, 98; оубѣдѣѣи VI 66 *nota*; оубѣѣи VI 97.

оубѣрити: оубѣрити XIII 78.

оугасити: *aor.* оугаси XX 27.

оугодиѣ: *pl.* оугодиѣ XXII 103.

оугодиѣниѣ: оугодиѣни XVI 20.

оугонезижити: оугонезиѣи IX 117.

оуготовати: оуготоѣа *с.с.* V 97, 99; оуготовасте XXII 92; оуготованиѣи XXII 75; оуготован'ное X 58, XVI 59, XXII 57, 70, XXIV 118, оуготованное XIV 74, XXII 91, оуготовано XXII 109; оуготоѣѣи XIV 16.

оуготовити: оуготовити XXIII 24; *imper.* оуготовиѣи XXIII 25, оуготовил' *с.с.* XIII 21

оудалити: оудалити XII 17, -*с.с.* XI 3; оудалихѣи *с.с.* XIII 9.

оудивити: оудивѣше *с.с.* II 11.

оудовѣ: оудовѣ XV 56, ѡдовѣ XXIV 23.

оудолѣти: оудолѣти XVII; оудолѣ VI 69.

оудръжати: оудръжа *с.с.* XIII 99.

оужаснѣти: оужаснѣт' *с.с.* IV 8.

оужасѣ: оужасѣ XIII 33.

оужасѣниѣ: *pl.* оужасѣни IV 26.

оуже: оуже XVIII 66, XXII 94. *с.м.* юже.

оузърѣти: оузърѣи I 83, 107; оузърѣи IX 35, XI 22, XIV 21; оузърѣше IX 36.

оукарѣти; ѡкараѣи XXIII 20.

оуклаѣнѣти: оуклаѣнѣтѣи *с.с.* IX 52; оуклаѣнѣи *с.с.* IX 9, оуклаѣнѣи *с.с.* IX 64.

оуклоѣнѣти: ѡклоѣнѣи *с.с.* IX 134; оуклоѣи *с.с.* XV 54; ѡклоѣил' XXIII 13.

- оукрасити: оукраш'ше се III 244; оукрашьше се IX 152, XVII 29, оукрашивше се XV 25.
- оукрасти: ѡкрасти XII 13; *imper.* оукради XII 46.
- оукрашати: оукрашаѣ се IX 62.
- оукротити: *aor.* ѡкрати XX 27; оукротише IX 113.
- оулоучити: оу[лоу]чити XX 54; оулоучи IX 89; ѡлѹчимъ XVII 18, 31.
- оумнаѣти: оумнаѹюще се XVI 37.
- оумнаеніе: оумнаеніе XXI 41; оумлѣеніемъ III 215.
- оумирати: оумираѹща IV 100.
- оумалъчати: оумал'чиѢ III 93.
- оумолити: оумлѹю VIII 28; ѡмлѣимъ X 43.
- оуморити: оуморень I 33.
- оумрътвѣти: оумрътвьше XXIV 107; оумръщье'лѣе VIII 12.
- оумрътвѣе: оумрътвѣю IX 76.
- оумръѣти: оумръеть I 106, оумръѣ I 133; оумръѣ I 55 *nota*, оумръѣ I 55; оумер'ша I 103; оумер'шини V 35, оумер'шоу IX 91; оумер'ше° II 58, оумер'шек V 7; оумръль I 75.
- оумъ: оумъ III 191, XVIII 18.
- оумьнѣ: *pl. f.* оум'ныѣ XXIV 1.
- оуне: оуне VIII 24.
- оунивати: оуниваѹще XXIII 28.
- оупасти: оупасти III 152.
- оупитати: оупитаннѣи XXI 66.
- оупитѣти: ѡпитѣ'наго XXI 82.
- оуподобити: оупѡбити се III 209; оупѡби се III 183, оупѡбим' се XIII 73; оупѡби се III 143, оуподоби се IX 18.
- оупоустити: ѡпѡстне'ше XVI 54.
- оупъваніе: оуп'ваніе IX 92.
- оуродъство: оуродъство IX 16.
- оуслышати: оуслышати X 57, XXIII 38, 41, XXIV 115; оуслышѢ XXIV 29, ѡслышнѣ XIV 72, XXI 56, оуслышнѣ XXIV 34, 112; оуслыша I 88.

- оуспѣхъ: оуспѣха XXIV 17.
 оуспрамити: оуспрама VI 56 *nota*.
 оуста: оустъ III 26, XX 39; оусты I 128, XII 59, XXII 5.
 оуставити: *aor.* оустави XX 33; оустав се IX 125.
 оуставъ: оуставѣ IX 11.
 оустранити: оустраншій се XIV 77, XXIV 61.
 оустроение: остроење XXI 5; *pl.* оустроенење XIX 53.
 оустрѣмити се: оустрѣмште се XIV 64.
 оустына: оустынамы XIII 71.
 оусънжти: оусъне I 49, 52; оусъпши V 59.
 оусъпеник: ѿ оусъпени I 53.
 оутворити: *f.* отворенѡ XXI 58.
 оутвердѣти: оутврѣтити I 28, оутвердѣти VI 18 *nota*.
 оутвержденіе: оутверженіе XIX 20.
 оутолити: *aor.* оутолы XX 28.
 оутѣшеніе: оутѣшеніе XIX 18.
 оутѣшитель: оутѣшитель VIII 26, IX 11; *acc.* оутѣшитѣ-
 шитель (!) VIII 29.
 оутѣшити оутѣшити I 91.
 оученикъ: оученици I 51, XVIII 17, 43; оученикомъ I 17, 29,
 48, оученикомъ IV 65, 75, оученикомъ XVII 2, XVIII 4,
 оученикомъ XVIII 25; оученики VII 28, VIII 19.
 оученіе: оучење XXI 9, оучење XXI 64; оучениемъ IX 26;
 оученіи XI 10, 12; *pl.* оученіа XI 26.
 оучитель: оучитель I 87.
 оучити: оучити XI 1; оучить VII 27, оучитъ IX 96; оуче XXI
 26; оучеца XXIV 91; оучеце VIII 46, XI 37, 43.
 фараонъ: фараона I 144.
 фарисѣи: фарисѣи XX 3, 10, XXII 7, 9; фарисеа XX 20,
 XXIII 3; о фарисеи XX 2.
 фарисѣискъ: фарисеенское XX 8.
 фругія: въ фругіи IX 42.

ХВАЛА: ХВАЛЫ I 157; ХВАЛОУ III 102, 107, XXIII 13, Х'ВАЛОУ I 129, 159, II 12, III 27, 247, ХВАЛѦ XIV 26, XXIII 10; Х'ВАЛАМИ II 47.

ХВАЛНТИ: ХВАЛЕЦЕ VI 108 *nota*.

ХЛѢВЪ: ХЛѢВЪ IV 65, 71, XXII 32.

ХОДНТИ: ХОДИТЬ I 64, 65 *nota*, 68; ХОДЕИРЪ X 30; ХОДЕЦЕ IX 132; ХОДЕИРЪ X 35.

ХОТѢТИ: ХОЦЕТЬ III 221 *nota*, VIII 51, XXI 26, XXIII 31, ХОЦЕТ' III 219, ХОЦЕ XXI 24; ХОТЕТЬ VI 18, XV 25; *aor.* ХОТѢ XII 13, 16, 23, XXIV 61; ХОТѢШЕ XVIII 37; ХОТЕ I 28, II 57, III 120, 153, 221, 250, IV 36, 60, 62, 108, 121, V 24, 52, VI 26, VII 41, XXIII 22; ХОТЕИ IV 56; ХОТЕИРЪ XIV 18; ХОТЕЦЕ XVI 19, XIX 55, ХОТѢЦЕ XI 31, XVIII 42; ХОТЕИРЪ IX 158.

ХРАНИТИ: ХРАНИТЬ XXIV 16; *imper.* ХРАНИМЪ XVIII 49, ХРАНЕЦЕ XIV 62, XVIII 41.

ХРИСТИАНИНЪ: ХРІІАНЕ VIII 80, ХРИСТИАНИ IX 114, ХРѢТІАНЕ XVI 24; ХРѢТІАНОМЪ XIV 41; ХРѢТІАНЫ XIX 46.

ХРИСТОВЪ: Х'ВО I 27, Х'ВО XIII 61, XIX 44; Х'ВА I 4, 8, XV 72, Х'ВА XIII 63, XXII 114; Х'ВОУ I 185, *f.* Х'ВА I 5, IV 17, VI 83, Х'ВЪ XIII 59; Х'ВОЮ XIX 50; Х'ВѢ IX 27, Х'ВѢ XII 51, XX 53; *pl.* Х'ВОМЪ III 212; *acc. f.* Х'ВЫ IV 3, 125.

ХРИСТОСЪ: ХЪ I 13, 17, 111, II 50, 65, III 19, V 22, 91, 124, VI 15, 25, 38, 51, 70, 87, 112, ХЪ XI 4, XIII 79, 88, XVII 9, 43, XVIII 4, XXII 8; ХЪ I 11, 139, IV 112, V 102, VII 7, IX 15, 17, XIV 8, ХЪ X 44, XI 19, XV 91, 93, XXIV 35, 58; ХЪ I 182, IX 38, ХЪ XIV 26, XVIII 61; *voc.* ХЪ XXIII 10; ХЪ XVIII 35; ѿ ХЪ II 69, ХЪ IV 130, V 35, 59, VIII 101, ХЪ XX 55, XXI 87.

ХОУДАЪ: *f. gen.* ХЪДЫЕ XVIII 56.

ХОУЛЕНІЕ: ХЪЛЕНІЕ XV 48.

ХЫТАТИ: ХИТАЮЩА VI 33.

царь: цръ I 197, II 50, III 47, 50; 124, 128, 128, 176, VI

- 31, 46, 47, 51 *nota*, IX 107; XXII 66; црѣ VI 63; црѣ IV 48; црю III 103, црю VI 63 *nota*, IX 51, 55, црѣль IX 49; црѣ VI 18; црѣль III 128, XXII 9.
- царьскъ: црѣскаго III 141; *pl. acc. f.* црѣские VI 37, 42.
- царьствие: црѣния VII 75, VIII 66, црѣѣа XII 62, XV 106, XVII 21, XXII 27, 56; црѣвню IV 64, 130; црѣвню VIII 70, црѣѣю XVI 41; црѣѣи XXI 86.
- царьство: црѣво II 52, VI 45, IX 119, X 59, XI 40; XIII 76, XIV 75, XV 8, XVI 59, XVII 33, XIV 3, XX 34, XXII 58, 70, 109, XXIV 6, 119.
- цвисти: цвѣтѣше IX 62; цвѣты IX 60; цвѣтѣше XIII 55, цвѣтеше XV 64.
- цвѣтъ: цвѣ I 174, III 172; *pl. instr.* цвѣты IX 25.
- цвѣтъкъ: цвѣци II 43.
- црѣкъвънъ: црѣковныи XVI 8; *b.* црѣковнелъ IX 10.
- црѣкъ: црѣки IV 16, црѣки V 91, црѣы XVII 5; *gen.* црѣке X 48; XIV 36, црѣы XXI 56; *d. loc.* црѣки IV 124, VII 63, црѣы X 13, 53, XII 54, XIV 40, 44, XVI 14, XVII 14, XIX 25; *acc.* црѣкъ VIII 63, црѣкъ XVII 9, XXIII 6, црѣкъ XIII 86, 91, XIV 3, XVI 39, XXIV 18; *pl. gen.* црѣкъ XXI 12.
- цѣленіе: цѣленіе IX 87.
- часть: ча I 63, III 209, X 38, 42, XVIII 64, XXII 97.
- чаѣти: чаюше X 9, XVIII 62, XXII 118.
- чѣлюсть: чѣлюсті IX 32.
- чѣтворозрачънъ: *pl.* чѣтворозрачѣи III 135.
- чѣтерѣднѣевънъ: чѣтерѣднѣѣно I 189, чѣтерѣднѣѣноіе I 6; чѣтерѣднѣѣнаго I 15, III 19, 41, 61; чѣтерѣднѣѣннмъ I 19.
- четыри: чѣтири II 32, чѣ I 71, 104; по чѣтири дѣтъ XIII 83, чѣ I 33, XXIV 67, 73, 80.
- чннъ *pl.* чнны XXI 72.
- чнсти: чѣтеть XV 97; *imper.* чѣти XII 48; чѣтоуше III 52, чѣтоуше XII 53, чѣтѣше XII 44.

чистити: чѣтитъ III 190; чистеце се VII 46, чѣеце се III 188, V 116.

чистота: чѣота VII 47; чѣотѣ III 197, чистотѣ XXIII 42; чистотою X 53, XII 57.

чистъ: *gen.* чиста XX 16, XXII 15; *f.* чистою V 111, XVII 27, XXIV 46, чѣтою VIII 62; *pl.* чисти XIV 61, XVIII 72, XXII 113, чистын XXI 80, чѣи V 115, чѣи V 125; чистѣ XXI 51; *instr.* чѣы IV 82.

чловеѣколюбїе: члѣколюбїе III 236, IV 7.

чловеѣколюбѣць: члѣколюбѣца XXI 3.

чловеѣкъ: члѣкъ III 139, 141, IV 69, IX 144, члѣъ XII 26, 32, 33, XIII 18, 35, 80, XV 102; члѣка IV 53, V 17, VIII 11; члѣкоу IX 142; члѣци XV 21, XXIV 105; члѣкомъ III 9, V 74, члѣѡ XVI 21, XXIV 7, 93, члѣ[омъ] XXIV 48, *acc.* члѣки II 44, члѣкы XI 40, XII 13, XIV 89; *instr.* III 86; члѣцѣхъ VII 14; члѣцѣхъ V 80; *du.* члѣка XIII 6, 8.

чловеѣкъ: члѣчъ III 79, члѣчъ XV 20; *ne.* члѣче XXII 39; члѣча I 165, IX 69; *f.* члѣчу XIV 27.

чловеѣчъскъ: члѣчскы IX 146; члѣчски VI 41, члѣчѣски VII 19, члѣчскын XII 36, XV 18; *gen.* члѣчска V 88; члѣчскомъ XII 5; члѣчцѣ XIX 10; *ne.* члѣчское I 200, члѣчское IV 29; *f.* члѣчскою VII 22; члѣчскою VII 8.

чръвъ: *pl.* чръвѣ XXIV 97.

чрътогъ: чрътогъ X 29; чрътога X 15, XVI 6, XXIII 36.

чръво: чръва III 165; чръвѣ II 23, III 81.

чръвънъ: чръвѣнмъ III 204.

чръсла: чръсла III 14, XV 22.

чьсть: чѣ I 160, 191, V 4, VIII 50; чьсть XIX 52; чѣи III 178, чьсти XIX 41, чьсти III 31.

чьстью: чѣно X 11, 18, XIX 25, чѣѡ XII 53.

чьстьюнъ: чѣнь IX 18; чѣное X 19; чѣнаго XII 3, XVIII 2; *pl.* чѣни XXIII 30; чѣными XIX 31; *f.* чѣною XIX 14.

чьто: чѣто III 90, IV 93, VII 38, 66, 67, что VII 68, XIII 4,

XIV 57, XV 57, 76, XVI 11, 13, XXI 29; *чесомь* IX 74, 78; *чимь* XV 81.

чюдо: *чю* I 128, *чюдо* VI 66 *nota*; *чюмь* I 28; *чюса* I 6, III 55, IV 9, *чюдеса* II 8, IX 41, 43, XV 95, XVIII 14, XXIV 78, *чюдесь* II 6, XIII 38, *чюсь* III 17; *чюдесемь* III 18, *чюдесемь* XVIII 7; *чюдси* I 13, III 21, IV 23, *чюдесы* IX 3, *чюдесы* IX 25, 39, *чюдеси* IX 48, 73.

чюдьно: *чюднѣ* VI 66.

чюждь: *f. чюжѣ* XVI 29.

чюдо: *pl. чюда* III 63, 235, *чюа* V 94, *вос. чюда* X 46.

чюсто: *чюсто* XVI 14, 37.

шестокриль: *шестокриль* III 135.

широкъ: *широкъ* IX 126; *широкааго* IX 131, 153.

широта: *широта* IX 103.

штедръ: *цедраго* XXI 4, 36; *pl. цедри* XXII 71.

штедрота: *цедотрама* XXI 22.

штадѣти: *цедреце* IV 117.

шоуи: *о шю* XXII 48, 53, 72.

шъд-: *шѣ* XIV; *шѣше* VIII 36, 45.

шъстеник: *шъстеѣ* XII 42, *шестеѣ* XIII 39; *pl. шъстениа* IX 123, 131, *шестениа* IX 128, 136.

юже: *юже* VI 17, IX 40, см. *оуже*.

юнь: *юньи* XXI 10.

явнти: *явнти се* V 123; *яви се* I 9, 12, II 18, III 70, 78, 85, 110, 249, IX 72, XIX 16; *явише* V 59; *явише се* XVIII 3; *du. явиста се* XVIII 34; *imper. яви* III 208; *явель се* I 18, IX 50.

являти: *являе* I 18 *nota*, *являе се* IX 48, *являе* XIII 31; *f. являюри* IV 17; *являюце* VI 23, XIII 2, [явля]юце XXIV 48, *являюце* XXIV 93.

явѣ: *явѣ* II 18, III 158 *nota*, VI 47, XXIV 16.

ядро: *въ ядрѣхъ* III 113.

ѡдѣ: ѡдно I 148.

ѡзва: ѡзвѣ VI 102; ѡзвѣ XXIV 64; *pl.* ѡзвѣ XX 31.

ѡздѣти ѡзѣти III 119, 146.

ѡко, ѡкоже очень часто.

ѡмо: ѡможе XIX 5.

ѡрость: ѡро[сть] VIII 90, ѡрость IX 69; XV 45, ѡрѣ XXIV 106.

ѡръ: *pl. instr.* ѡри IX 155.

ѡсли: ѡслѣ XII 25.

ѡстѣ: ѡстѣ IV 70; XXII 59, 80; ѡстѣ XIII 62; ѡдѣте IV 76,

XIV 53; ѡсте VII 66; ѡдыи VIII 74; ѡдущѣ X 22, 39;

ѡд'ше XXI 85; *acc.* ѡдола XXI 75.

ѡсьно: ѡсно I 37.

ѡвангелѣстѣ: ѡуанстѣ VII 27, ѡуанѣ I 37; ѡуанста IV 2; *pl.*

ѡуансты XVI 11.

ѡвангелѣне: ѡуанѣ IX 139; ѡуанѣмъ XXIV 91, ѡуанѣ XV 3;

ѡуанѣ XVII 1, XXII 61.

ѡвангелѣскѣ: ѡуанское XXI 9, 63.

ѡвга: ѡуга VI 74, ѡвга XIV 35; *gen.* ѡугу VI 79; ѡугою V 84.

ѡвренскѣ: ѡуренскѣ I 20; *voc.* ѡуренскѣи I 158.

ѡгда: ѡгда I 158, 159, ѡгда XVI 42, XXIV 92, ѡгда VI 15,

17, VII 31, 75, IX 34, 81, 147, ѡгда III 14, 36, X 39,

XIV 21, XXII 36.

ѡгоупѣтѣскѣ: *f. gen.* ѡгупѣскѣи I 143.

ѡда: ѡда X 32, XVIII 20.

ѡдиногласъно: ѡдиногладно III 246, VII 10.

ѡдинѣ: ѡдинѣ XVIII 16, XXII 42, XXIII 7; ѡдно XVI 34; ѡдиногo

I 137, III 98, ѡдиногo XX 16; ѡдинѣмъ I 128; — ѡи. чѡ III 209.

ѡи: *inter.* III 92.

ѡиико: ѡиико VIII 34, ѡиико XXII 20, XXIV 41.

ѡиманоунаѣ: ѡиманоуна II 24, III 83.

ѡпискоупѣ: ѡпискоу XI 1, ѡпискѣ XI 5.

ѡпискоупѣскѣ: ѡпискаго XI 29.

ѡретикѣ: ѡретикѣ IX 27.

кретичьскъ: еретичское IX 11, еретичская XI 25.

кѣроу салниѣ: кѣрѣмь VIII 36.

късмь: късмь IV 65, IX 57, късм' I 66, 82; къси I 111, III 27, VI 98, IX 52, 56, еси XIV 16, XVII 7, XXIII 14, 20; късть III 159, IX 36, 40, 99, 118, 120, къ I 63, 130, 152; II 25, 26, 28, 31, 33, 70, III, 30, 34, 49, 50, 63, 84, 86, 173, 216, 227, IV 80, V 36, 65, 69, VI 27 *nota*, 43, 47, 104, 105, VIII 24, IX 119, 120, 142, X 27, XI 15, 21, 34, XII 50, 64, XIII 1, XIV 40, 41, 43, XV 57, 79, XVI 12, XVII 36, 39, XVIII 14, 16, 24, 30, 46, XIX 51, XX 23, XXI 19, 38, 60, XXII 109, XXIV 16, 52, 99; къи IX 112, есмь XII 41, XIII 46, е'мь XXIV 42, е'мь XXIII 25; есте XXII 69; соуть VI 97 *nota*, IX 59, 90, 123, 127, 128 bis, 130, 132, 136, соут' IV 25, соу X 47, XV 42, сѣть XXII 49; къта III 195, еста XX 14.

къстьство: естьство XXII 39, кътео I 200, кътео VIII 4, ётео XIII 17; ёства XIII 33; ёствѣ XXIII 8, ёствѣ XII 65, ёствѣмь XIII 18; ёствѣ XIX 10.

кътеръ: кѣтерь I 39; *f.* кѣтеръ IX 41; кѣтеромь I 33 *nota*; кѣтерѣмь I 33.

къза: ѿкъзъ V 53; *pl.* оузы X 7, XX 30.

кътрова: оутровѣ XVI 35; оутровѣ X 3.

къзъкъ: на къзъцѣ IX 23, къзкомь VIII 49, къзкомъ же IX 16; *pl. acc.* къзки III 154, VIII 18; *instr.* къзкы VIII 43, къзки VIII 42.

къзъчьство: езычьство XVI 51.

къти: кѣти (вѣроу—) I 27; нѣте (вѣроу—) I 56; кѣти быше II 36.

къворьскъ: къвор'скою XVIII 27.

къма: къма I 59.

Приложенія.

1.

Слово на пасху.

Въ выше упомянутомъ Сборникѣ словъ Библ. Серб. Кор. Акад. № 86 (19,—см. выше I 2) л. 166 находится это слово на пасху, которое хотъ и приписывается І. Златоустому, все-таки очень напоминаетъ слова еп. Климента.

Первая половинѣ слова написана на еванг. текстѣ о дѣлательхъ въ виноградѣ, что встрѣчается и въ III словѣ стрк. 208: мѣ се оупѣвити се аї чѣ пактыль дѣлательмъ въ виноградѣ да приимѣ раг'ноуію мѣзоу. Тоже и въ похв. І. Крест. 392.

стр. 16:

III 230.

...и послѣднѣаго милоуѣтъ и	с'пѣхъ любе пѣвижнѣкъ пр'вѣи и
прѣвааго приѣѣцаеть и томоу	вторіи и послѣднѣхъ замодѣ-
даѣтъ и дроугомоу даръ-	ниа жѣи и пѣвѣга порѣниѣ двери
стеуѣтъ... и кдротоу оумоу-	сѣрьзѣ
днешааго хвалитъ	

Во второй половинѣ говорится о сошествіи Христа въ адъ (стрк. 34 и далѣе), что намъ уже встрѣтилось и въ другихъ словахъ Клим. Конецъ слова содержитъ обычныя ублаженія какъ и въ прочихъ похвалахъ его.

стр. 44:

VI 110:

ГДЕ ТИ СЪМРЪТИ ЖЕЛО. ГДЕ ТИ ГѢ ТИ СМРТИ ПОБѢДА ГѢ ТИ АДЕ
 АДЕ ПОБѢДА ВЪСѢРСЕ ХЪСЪ ИЗЪ ЖЕЛО. СЕ ПРОПЕТЫ НАМЪ ИСПРА-
 МРЪТВЫХЪ И ТЫН ОУМРЫЦЬ- ВНАЪ ХЪ БЪ ИШЪ.
 ВАКЕНЪ ВЫСТЬ.

ІВАННА ЗАЛѢСТАГО. НА СТѢЮЮ ПАСХОУ. СЛѢДЪ:

ГѢ. ОУВѢ ВѢРНИИ, ІЕЛНКО ХТОЛЮВЦИ. ПРИДѢТЕ НА
 СЛАДИМЪ СЕ СЕГО ПРАЗНЬСТВА. ІЕЛНКО РАБИ ВЛАЗНИ
 И ВѢРНИИ ДА ВЫНИДОУТЬ, РАДУЮЩЕ СЕ ВЪ РАДОСТЬ ГѢ СВО
 5 ІЕГО. ІЕЛНКО ТРОУДИТЕ СЕ ПОСТЕЩЕ СЕ. ПРИНИМѢТЕ
 ИНА ПО ПѢНЕЗОУ. ІЕЛНКО ИЗЪЮТРА ДѢЛАСТЕ. ПРИН
 МѢТЕ ИНА ПРАВЕДНОУЮ МЪЗДОУ. И ІЕЛНКО ПО ТРЕТНЕИ
 ГОДИНѢ ПРИШЛИ ИСТЕ. СЪ ПОХВАЛОЮ ПРАЗНЮЧИТЕ.
 АЩЕ ЛИ ВЪ ПЕТОУЮ ГОДИНОУ ПРИИДЕТЬ КТО. ИВѢ НИ
 10 КОІЕ ІЕЖЕ ТЫЩЕТЫ БОУДЕТЬ ТОУ. АЩЕ ЛИ КТО ОУКЪСЪ
 ИВѢЛЪ ІЕСТЬ, ДА И ВЪ ДЕВЕТОУЮ ГОДИНОУ ПРИИДЕТЬ
 НИЧИЛЪ ЖЕ ПЕКУ СЕ. ТЫЧНО ІАКОЖЕ КТО ПОСТИГЛА
 ІЕСТЬ. И ВЪ ІЕДИНОУ НА ДЕСЕТЕ ГОДИНОУ. ДА НЕ ОУВОИ
 Т СЕ УПОЖЕНИИ. СЪ ЦЕДРОСТИИ ЧЛВКОЛЮБЦЬ ПРИИ
 15 МАКЕТЪ, ПОСЛѢДНАГО ІАКО И ПРЪВААГО. ПОКОИТЬ
 ПРИИШШААГО ВЪ, АІ. ГОДИНОУ. ІАКО И ДѢЛАВШАА
 ГО У ЮТРА. И ПОСЛѢДНААГО МИЛОУІЕТЪ. И ПРЪВАА
 ГО ПРИВѢЩАІЕТЪ. И ТОМОУ ДАІЕТЪ, А ДРОУГОМОУ ДА
 РЪСТВОУІЕТЪ И ДѢЛА ПРИЕМАІЕТЪ. И ТѢХЪ ІЕМОУ
 20 ДАВШААГО ЛЮБИТЬ. И ДѢЛО ЧТЕТЬ. И ІЕДРОТОУ ОУМОУ
 ДНЕШААГО ХВАЛИТЬ. ТѢМЪЖЕ ВЫНИДѢТЕ ВЪ РАДОСТЬ
 ГѢ СВОЕГО. И ПРЪВНИ, И ВЪТОРИИ. И ПОСЛѢДНИИ МЪ
 ЗОУ ПРИНИМѢТЕ. БОГАТИИ И ОУВОЗИИ КОУПНО ВЪСПЛЕ
 ЦАНТЕИ ПОЦЫШЕ И АФНИИ, ДНЬ ПОЧТѢТЕ. АЛЪ
 25 КАВШЕН И НЕДАКАВШЕН, ВЪЗВЕСЕЛИТЕ СЕ ДНЬ ТРА
 ПЕЗА ЦРКОВНАА ИСПАВНЪ, НАСЛАДИТЕ СЕ ВСИ. ТЕЛЪЦЪ
 ОУПИТѢНЫ СПОРЬ. НИКТОЖЕ ДА НЕ ИЗЫДЕТЬ АЛЧЕНЪ.

вси насладите се пира црковнааго. вси приимѣмъ
 богатство благодати. развѣ сквернитель. иже
 30 свои тѣлеса ѡскверниають. любовьми и трѣба
 ми. тѣмъ бо неприязни слоужеть. никто же да не
 плачет се. никтоже да не ѡславѣиеть. плаче се свои
 грѣхъ. ѡданинѣ во ѡ гроба вснѣи. никтоже да не
 боят се смръти. своводнаа во ны ѣсть гнѣ смръ
 35 ть. оумрътвенъ во ю ѣсть дръжимъ ѡ немъ. стра
 сть створи адови съшѣ въ адъ. горько ѣмоуъ бы
 сть въкоушышоуъ пакти гнѣ. и се варъ ѡсаниа възоу
 пи. и адоуъ рече горько бысть. срѣтышоуъ те низъ горь
 ко ѣмоуъ бысть. иѣво оубо оумръциѣванъ бысть
 40 горько ѣмоуъ бысть. иѣво разоренъ бысть. горько
 ѣмоуъ бысть. иѣво пороуганъ бысть. прииеть тѣ
 ло, и бѣа ѡврѣте въ немъ. прииеть земаю, и оу
 срѣте иѣво. прииеть ѣже видѣаше. и паде юдоуъ же
 не видѣаше. где ти смръти жело. где та аде по
 45 вѣда. въскрсе хсъ изъ мрътвыхъ. и тыи оумръ
 циѣванъ бысть. въскрсе хсъ изъ мрътвыхъ. и
 падоуъ се неприязни. въскрсе хсъ и раѣют се агге
 ли. въскрсе хсъ. и жизнь живетъ въ всемъ ми
 рѣ. въскрсе хсъ. и ниѣдникъ въ гробѣ ѡстанеть
 50 мрътвъ. хсъ во въскрсе изъ мрътвыхъ. наче
 нь оумръшимъ бысть. томоуъ слава въ вѣкы
 вѣкымъ аминъ .:

2.

Похвала кресту.

Въ выше упомянутой рукоп. Нар. Блбл. въ Бѣлградѣ № 104 (см. выше IX) встрѣчается и эта похвала кресту которая вѣроятно тоже принадлежит Клименту.

Мѣста сектѣ. дѣ. похвала крѣстоу.

Понеже оубо вѣстнию вѣстнию. доидомъ въ свѣтаы днѣ.
 пражника нашего, иже ѿ явленіи животворецаго
 крѣта принести такоже възможно ѿ малы похвалѣше
 5 и прѣпокоимъ слово рекоуще. рауи се крѣте чѣны, тако
 на тебѣ гѣ нашъ їсѣ хсѣ съмотрѣливо распетѣсе. въ немѣже
 соуть вса скровища моудрости и разоумоу ѿтверѣжа
 кѣла, рауи се крѣте чѣны, илѣже прѣно текоущина радос
 на нѣбы и на земли подаванѣма бывають. рауи се крѣте
 10 чѣны тако испрѣва зиждитель по всен ѿ.....
 его начрѣта. рауи се крѣте славыны, тако силы нѣныи вывѣша
 го ради товою спѣенна, страшны хвалы въсылають вѣцѣ.
 рауи се крѣте славыны, товою въ ѿтоцѣхъ и въ вѣсѣхъ кзы
 цѣ цркен правовѣрныхъ основаны выше. рауи се крѣте
 15 славыны. товою вса оуста вѣрѣна на вѣвѣнне ѿверѣста
 бывають. рауи се крѣте вѣжены товою нѣны агглы.
 съ члѣкы на землѣ ликоуютъ хѣ въспѣвающе. рауи се
 крѣте вѣжены товою во на нѣвѣхъ землѣны члѣцы тѣ
 чин аггломъ боу прѣстоють. неизгланною радостно

- 20 твор'ца. рѣуи се крѣте вѣжны, тобою во адалѣ разрѣ
шенъ бы ѿ клет'вы. играе и веселе се въ раи выниде при
кель паки прѣвы сани. рѣуи се крѣте стѣ тобою во вса
сила днавола низ'връжена бы. и все вѣсноѣ дѣиство
разорено бы. рѣуи се крѣте чѣны, тобою во стѣ тронца еди
- 25 носоуци'наа знаема ѿ и въ всѣхъ мѣстѣхъ вѣроуе
ма и славима. рѣуи се стѣ крѣсте тобою во всака дѣла
х'оу вѣроуѣши спасае' се. рѣуи се крѣте славны тобою во не
ѿкланяемы вѣтѣ даны выше члѣкомъ. И что еше
рѣмъ ли что възглаголемъ, како въсхваляемъ слоу' вѣч
- 30 наго крѣта. ѿ нме крѣтноѣ, въ нел' же велич'ства во
жихъ танихъ скрѣвена соутъ. агглы говѣнно и члѣчскы
чѣно что во ѿ любовьнѣхъ х'ѣа нмене, ли слаже х'рѣтиа
номъ. чтоже ѿ дѣиствѣнѣ нго, на чюдо сътворено
крѣтъ бжнѣ силы дѣиствѣно знаменне
- 35 крѣтъ аггломъ радѣ, и вѣсомъ сѣтование. крѣтъ
установление црковноѣ. крѣтъ всемоу мироу свѣтецѣ
свѣтло. и все свѣтецѣ. крѣтъ стѣна недвижима
[и не]повръгома, и неуворима нъ всю вселеноую...
...сцѣныкомъ слава. стѣповѣдника некон...
- 40 ...крѣтъ црѣмъ дръжава и сила. и неповѣдимо wr
оужнѣ на браны. крѣтъ вокомъ wроужнѣ крѣп'ко, ѿ
неоуставно противными. крѣтъ съхраняюще градо
мъ, нековно и неспровръжемо. крѣтъ людемъ ве
селѣе вни'но. и неразорино. крѣтъ выноу гоубительство
- 45 днавола, и непрѣстан'но. крѣтъ вѣсомъ съвръжени
ѣ вѣч'но. крѣтъ оуп'вание х'рѣтианомъ. извѣстно же
и непостыдно. крѣтъ волецимъ исцѣление вѣголк
п'но. дѣламъ же и тѣломъ крѣтъ зравнымъ неслеже
моѣ зравнѣ. крѣтъ рѣюцимъ се прѣтишениѣ, прѣтихоѣ.
- 50 крѣтъ ворелымъ миръ немоут'нѣ. крѣтъ правовѣр'ны
мъ похвала, и крѣтигомъ wсоужение непрѣстан'
но. крѣтъ и долослоужению разорение, и вѣговѣрню
исправление. крѣтъ дѣтеоу оучитель, и цѣломоу

дриа хранитель. крѣть праведныкомъ несъблагне
 55 ние. и грѣшникомъ покаание. крѣть оуединеннымъ
 оудовренне. и животворецимъ права красота.
 крѣть младен'цемъ хранитель, и старцемъ жезль и оу
 тверженне. крѣть нищимъ неизяеомое скровище. и
 вгатымъ довол'ства оучитель. крѣть заблаюжши
 60 мь поути. и гыбляющимъ небаудень наставникъ.
 крѣть покон троудомъ деннымъ, и помощникъ ѿ стра
 ха поцнаго. крѣть языкомъ оученне, и всемоу ми
 роу прѣвела тихость. и что рѣмь ли что вставишь
 ли како те въсхваляшь, всеслави крѣте. яко тебе
 65 единого ѿ всекъ твари. царь славы пави впроужие не
 побѣдимо на ди(а)вола и на грѣха и на смърть. тѣмъ же
 блаженъ ксеме вси сподбани, видѣти стѣмъ днь твое
 го явлениа. Ты кси проповѣданне пррѣвъ. Ѡтевъ
 во по все дни шеп'цоутъ глѣюще къ боу. да боющимъ се те
 70 [вѣ з]намение, вѣжати ѿ лица лоука. ты кси похва
 ла апль, непрестанно во въпнють въ црквахъ стѣхъ
мъ стопоповѣдцемъ. мнѣ же не боуди хвалити се
 тьчню крѣтомъ хѣвѣмъ, ты кси лѣкомъ вѣи'ць занѣи ти
 крѣтъ съ радостно възьмше послѣдоваше хѣу. ты кси радова
 75 ние и похвала соуцримъ на горахъ и въ врьтпахъ. и живуюци
 хъ въ пропастьехъ земли; имени ради гниа. яко ты пав
 ть распеше съ стѣти и похот'ми. ты кси близимъ и да
 л'нимъ прохлада и покон. О неизглѣма твоя влѣтъ, вла
 дичинаго крѣта. О непостижныя таны, и да и азъ не
 80 что рекоу. и оужасно стою троубою. О глаубенно вѣтства
 и прѣмоудрости, и разоума вѣина. и неслѣд'ни поути
 к кго. дрѣвомъ во живот'нымъ оумрьц'евни выѣше.
 дрѣвомъ во всеоуженны пакы вжиломъ. неизмѣнною
 влѣтню стѣго влѣкы. подовають палмъ в'се празнивати
 85 въ вѣинающихъ дорогъ влатара. Ѡвѣщающего соут'
 яко рѣше прѣмоудри ѿ снхъ. Ѡсквернен'ныя перод'ство
 мъ вѣтшны по томъ же пакы прилежаннемъ, и тѣ

цанинѣмъ на прѣкраснѣ прѣкрасимы. на вѣсѣлиѣ радѣ
 веселецимъ се на брацѣ. выноу радѣ свѣтлоу повтори
 90 м се оубо ѿкоже прѣды ѿвѣщахомъ се и прибывъше свѣ
 сти нашен ѿ оуныиша съгноушениѣ ѿмыѣше свѣ
 тлы и всечѣтны дѣѣ. память животворецаго крѣта. съ
 дѣнамъ. мѣлѣниамъ и вѣраамъ. ѿкоже рѣше кингы
 ѿчѣтет се грѣси. и дръзновеицеамъ и говѣицеамъ оукра
 95 шено. въсприемъше на рамы. повѣдѣтелное ѿроу
 жие крѣта. дарованиѣмъ с нѣсъ. направлѣниѣ всего
 гнѣва. аггаскоу нѣ ѿвычѣно къ бѣоу възоупниѣмъ
 сты вѣже стѣа тронце непостижимаа. единосоу
 цѣна равнопрѣстолна, и равѣнолѣтѣна, и равѣнослави
 100 ма. помѣоуи ны и ѿцѣсти грѣхы наше. имени тво
 его ради стѣго. и дажѣ намъ мѣлѣти и щедроты...
 дѣѣ възаниѣ теокго праведнаго. ты во кси бѣ...
 и тебѣ поѣваетъ ти сла, и вельѣлѣпота и дръж...
 ѿцоу и сноу и столѣоу дѣоу нѣѣ и прѣно и въ вѣкы вѣко.

3.

Посланіе Пилатова въ Римъ.

(См. выше А. 16, л. 250.).

Объ этомъ Посланіи см. М. Н. Сперанскаго Славянскія апокрифическія евангелія (Москва 1895). Въ виду того, что нашъ текстъ не только довольно древній—старше его кажется только текстъ обрельской тріоди болг. рец. XII — XIII (?) в. (См. Отч. Имп. Публ. Библ. 1891. стр. 25) — но и сербской рецензіи, то я считаю не лишнимъ напечатать его еще разъ, тѣмъ болѣе, что онъ представляетъ довольно много значительныхъ разночтеній въ сравненіи съ текстомъ, изданнымъ Сперанскимъ.

Къзѣишениѣ ѿ пѣниѣ. ѿ пилѣ въ
рѣ. къ тиверію кесарю. О стѣ
ренѣ глѣ нѣимъ їс хъмъ. въ
велики чѣѣ. вѣко. вѣвѣ.

- 5 Великодѣжавному ѿ зѣло чѣ
ному. ѿ вельми оустройно
му тиверію кесарю понит'
сѣкому. пилатъ вѣсточны
ѣ страны ѿвѣла држе. ѿ вѣзѣ
10 стити зѣло трѣвоуѣ тѣе
му вѣчтвеню. твоимъ
страхоу ѿ трепето ѿдр'
жилъ їсѣмъ. црю дѣжавѣмъ.

- се во въ врѣме мало. и пока
 15 жоу ти истинно ѿже створи се
 въ дни нше. азь ѿвѣдр'жоу ѿ
 баа снѣ, и нѣкатора мавва
 въ въ родѣ иудейсцѣмъ. по
 велѣніемъ же твоего ти хо
 20 тѣства. азь старѣшина.
 на странѣ сей на вѣсточнѣй.
 въ лѣ велнцѣмъ градѣ нѣ
 роусалимѣ. въ таково дѣлѣ
 въ іерерѣ стилици иудейскѣ
 25 ѣзика. и събра се зворѣ иудей
 сѣи. и прѣдаше мнѣ іерера
 члѣва глѣмага іса. м'ногы
 лѣжи накосеце на нь безако
 нно. и не моглоше ни въ іедн
 30 номъ словеси ѿблнчнті иѣ.
 нь іедина вѣ рѣчь ихъ на нь.
 іако соутѣ разарѣше. глѣ іако
 нѣ празніи. нь и многа нцѣ
 леннѣ творѣше въ соутѣ. сѣпн
 35 іе творѣше прозрѣти. и слекыіе
 ходити и. мртвѣиіе вскрѣшаше.
 и раславленіаго. ли лѣ ісцѣан.
 и немогущи оудѣ тѣлесныи.
 тѣкло илѣхоу. гла и кости. т
 40 же ісѣ подаваше имъ снаоу и х
 дити и скакати имъ тѣкло
 слѣмъ повелѣваше. иного бага
 и красна не въ въ вѣсемъ мнрѣ
 дроугаго мртвца. дѣ дни имоу
 45 ца въ гробѣ именемъ лазарѣ
 вскрѣи из мртвѣ. слѣмъ тѣмъ
 възгласи оумершлага. вѣше

во тѣло нѣго смръдеце. и чрѣвъ
 ми съдробенѣно. и томоу пове
 50 лѣ скоро теци. и тыи не вѣ ѿко
 мртвѣць. нѣ ѿко жени ѿс чрѣтога
 ѿзиде. и проказенѣниѣ ѿчища
 ше. и бл҃гооуханнѣ вѣ многа ѿс
 пльненѣ. другынѣ же вѣ поуѣтъни
 55 вѣсѣщенѣ се и тамо жнаница ѿмѣ
 щѣ. и пльть сѣвою ѿдоуце. и сѣ
 зѣврѣли дивни и сѣ гадѣ жи
 воуце. и тѣхѣ створи вѣ грахѣ
 жити. и вѣ домовѣ сѣоихѣ.
 60 и словеси разоумѣниаи наказа
 ше неразоумниѣ. славѣниѣ по
 велѣ быти вѣко самодрѣжече.
 и моучилинѣ дхѣи нечѣтнѣи.
 и соуцоу вѣ нѣи вѣсоу. погнѣѣ
 65 лию и ноужѣю. повелѣ кѣмоу вѣ
 стадо сѣнноѣ вынѣти кѣмоу. и
 вѣ мори потопи кѣ. и други кѣте
 рѣ ѿмѣнѣ соухоу роукоу. и полѣ
 тѣла нѣго соухоу. и того слѣмѣ
 70 ѿсцѣли. и жена вѣ вѣ точени
 крѣве лѣ еѣ. ѿко вѣхоу соухѣи
 кости кѣи. и врачемѣ ѿзавѣши
 вѣса сѣоѣ стежаннѣ. и не мого
 ше ѿсцѣлѣти кѣѣ. нѣ пѣ вѣ го
 75 рѣше вѣпѣши кѣи. и соу же лилѣ
 ходецоу. и крѣпѣо прикѣлѣши
 жена ѿсѣненнѣемѣ нѣго. и ко
 сѣноу се сѣ задѣи вѣскрилѣи рѣизѣ
 нѣго. и томѣ частѣ ста течениѣ
 80 крѣви кѣѣ. и зрѣва вѣи. и шѣши
 повѣда вѣ градѣ вѣвшенѣ кѣи.

- БЕЛ'МИ ЖЕ З'ЕЛО ЖИДОВЕ ЙСКАХЪ
 ІСА ОУБИТИ. АЗ ЖЕ ВІХЪ ІНА М'
 НОГА З'НАМЕНІЯ ВЪЕЛ'МА У
 85 НЕГО ВОЛЫШАЙ ТОГО ВО РѦ И КР
 ДЪ ЦРЬ ЙСКАШЕ ОУБИТИ, АРХЕ
 ЛАЙ ФИЛИПЪ АН'НА ЖЕ АРХИЕРЕЙ
 СЪ Л'ЕТОУ ТОМОУ. ВѢ ЖЕ ТЬСТ'
 КАЙАФЪ И ГАМАЛІИЛЬ И НІИ
 90 МНОГЫ СОУДІЕ ЖИДОВС'ЦИ ПРѢ
 ДАШЕ ЕГО ЛИТѢ И СЪ ВСѢМИ ЛЮ
 МИ И У СЕМЬ БѢ ВЕЛИКА МА'
 ВА. АЗ ЖЕ ЙСТЕЗАВЪ НИ КДННО
 К ВІНЫ СЛР'ТНІИ НЕ УВРѢТОХЪ
 95 ВЪ НЕМЪ НИ ЗА ДѢЛА. И ТАКО
 ВНЕВЪ И ДА ВОЛИ ІХЪ. УНѢЛ'ЖЕ
 ПОІМ'ШИМЪ И ВЕДОШЕ И И РАСПЕ
 ШЕ. КѢДА РАС'ПЕШЕ И. И МНОГА
 МЪ ЛЪЖАМЪ СЪВѢТЕЛІЕ ВНЕ'ШЕ
 100 К'ЛЕВЕТАХОУ НА НЬ. И АБІЕ Т'МА
 БѢ ПО В'СЕЙ ЗЕМЛИ. СЛПЦЕ ПОМР'
 ЧЕ У З'ГО ЧА ДО Д'ГО. И ВСЕ ПВО
 ТМ'НО ВЪ ПОЛОУДНѢ. И З'ЕБЪИ
 СЕВЪ ПОМРАНЪ ЙМѢХОУ. И НЕ БѢ
 105 СЕВЪ ТВОЕГО БЛГОЧІИЯ ЦРЮ. И В'
 В'СЕМЪ МИРѢ СВѢЛ'НИКЪ ВЪЖЕГО
 ШЕ У З'ГО ЧА Т'МА БѢ ДО ВѢРА.
 И ЛІЦЪ ВЪ КРѢВЬ ПРѢЛОЖИ СЕ ВЪ ТОУ НО.
 И ЗЕМЛІА ПОТРЕСЕ СЕ. И КАМЕНИЕ
 110 РАС'ПАДЕ СЕ. И ХОТѢШЕ В'СА ТВАРЬ ПО
 ГІВНОУТИ. ТАКОЖЕ И СІЕНІЦИ ЖИ
 ДОВС'ЦИ ОПОНА ЦРКЕ'НА РАЗРА СЕ
 СЪ ВЪШ'НАГО КРАА ДО НИЗОУ. И ГРО
 МЪ ВЕЛЕЙ И ШОУМЪ БѢ. ІАКО В'СЕЙ ЗЕ
 115 М'ЛИ ПОТРЕСТИ СЕ. И ГРОВИ МНОЗИ

- ѿверзоше ѿ тѣлеса многы стѣ
 изъ гробъ вѣснѣюще. ѿ сани вѣ
 дѣвѣше ѿ рѣше. ѿко вѣдѣхомъ.
 аѿраама исака ѿакова. и вѣтѣ па
 120 триархъ съ монсеймъ сѣконѣча
 вѣшихъ се прѣже дѣвоѣ тисоуцѣмъ аѿ
 ѿ пѣ сѣтъ. ѿ пѣтѣхъ мѣнозѣхъ. ѿхъ
 же аѿ вѣдѣхъ вѣ тѣлесехъ ѿвѣвшихъ
 хъ се. и пѣа вѣлен створише ѿбѣдѣнѣ.
 125 за вѣвѣшенѣ ѿ вѣзоумнѣ ѿ погнѣбан
 рѣ ѿхъже створише. ѿко законъ ѿ
 пѣкѣмъ разоренъ бѣ. и начеше трѣ
 сѣ по аѿтѣхъ вѣватѣ ѿ аѿго чѣ вѣ
 чѣ вѣ нѣ же вѣше вѣвѣнѣнѣ гѣвѣнѣнѣ.
 130 вѣ роуцѣ ѿ вѣ нозѣ ісоу. ѿ пригвожѣ
 нѣ бѣ на крѣтѣ до вечера. Вѣ кѣдиноу
 же соуѣтоу ноцнѣю. вѣленѣ шоумъ вѣ
 сѣ нѣбѣ. сѣдѣмъ чѣстѣ снѣно пѣа грома.
 ѿ сѣтѣ вѣленѣ вѣснѣа пѣа вѣтѣхъ днѣн. ѿ
 135 третнѣаго чѣ ноцнѣ снѣце вѣснѣа. ѿаѿ
 же ѿтѣ снѣало ѿнѣкоаѿже. ѿ вѣсоу прѣ
 сѣвѣтѣ вѣселѣнѣноуѣю. ѿ вѣсѣ пѣво про
 сѣвѣтѣ се ѿко мѣвнѣ ѿ вѣнѣзааѿпоу
 знѣмѣ. ѿ се ѿвнѣ се тако моуѿжнѣнѣ
 140 которнѣ вѣсоцнѣ. вѣ ѿдѣжахъ кра
 снѣмъ. ѿ вѣ славѣнѣнѣсповѣднѣмѣнѣ
 соуѣце ѿвѣаѿхоу. се на ѿкѣрѣ мнѣожъ
 сѣтѣо мнѣога вѣсѣчнѣслѣно. вѣпнѣиѣцѣ
 и гѣиѣ расѣтѣы хъ вѣскрѣ. ѿ тѣтѣ гѣа
 145 слышѣашѣ се ѿко гѣа грома вѣлнѣка.
 вѣпнѣиѣаѿхоу сѣла вѣ вѣнѣшнѣихъ вѣоу ѿ на вѣ
 мѣнѣ мнѣрѣ. ѿзнѣдѣтѣ ѿ аѿда порѣ
 вѣоцѣнѣнѣнѣ вѣ прѣвѣспѣнѣихъ зѣмѣнѣ.
 и ѿ гѣа тѣхъ горѣы ѿ хѣлѣмѣнѣ колѣ

- 150 вахоу се. каменне разрѣваше.
 и пропасти великы на земли въ
 вахоу. многа стѣ тѣлеса из грѣ
 вѣсташе. и хожахоу множество въ
 пийахоу глѣмъ великъмъ. хъ вскрѣ
 155 из мртвѣи и все вскривъ ѿживѣи
 и ада разрѣуши. и смръть оумр'
 тѣи. и шна р'цѣте оучеником'
 гниамъ. яко варѣеть въ въ га
 лилей. Въ тоуже ноцѣ ѿ вѣко
 160 влѣгочивѣи. с'ѣтъ непрѣста
 аше с'вѣте се. И ѿ нѣдеи мнози
 измръкше. и въ пропасти зем'
 лыи погывоше. яко ни тѣ
 лесемъ ихъ не ѿверѣсти се. тѣх'
 165 вѣко ихъ же глѣи на іса быше. и
 м'нитъ ми се вѣко вѣннѣи нѣ
 коѣ мртво хоцоу вѣти и вѣтхъ.
 ѣгоже во никыѣа же не вѣ вѣль.
 ѿ вѣко ѣдино с'ворице ѿставъ
 170 ѣрѣлѣи. и вса с'ворица падо
 ше се въ тоу ноцѣ. Из же вѣхъ та
 ѣ вса и оужасохъ се. и трепетом'
 ѿдржимъ въ. якоже вса црю вѣхъ
 Томъ часѣ напѣхъ. и въз'вѣстихъ тѣ
 175 ѣи државѣ. Како с'творише нѣде
 иѣ ісѣу. и послахъ твоѣмоу влѣгочъ
 стно вѣко самодръжече. Донѣ
 пымъ же вышнимъ к'нигамъ въ рѣ.
 Повѣдано тивернѣи кесарю и пр'
 180 ч'тей Великомоу с'вороу стоѣ
 цюу. Пристрашнѣи выше ѿ пи
 латовѣ безаконнѣи. и неправѣнаго
 соуда ѣго. и тѣа и троуси выше по

- е'сей вселенѣй, и ѿростнѣи ѿспль
 185 ин се црѣ кесарѣ тиверій, посла
 воѣ своѣ повелѣ с'везати пилата,
 и привести ѣго въ римъ. Анкини
 ю постави старѣйшиноу на мѣстѣ
 Слышавъ же кесарѣ, ѿко привѣнь бы
 190 пилатѣ, сѣде на прѣстолѣ своѣ
 мѣ въ цркви и вси вельмоужни ѣго,
 и все множество римско прѣстоѣше,
 повелѣ при похотѣ привести пи
 лата, привѣноу внишоу. И рече к'
 195 немоу кесарѣ рци неч'тнве ты
 ли еси пилатѣ ижемонѣ, восточк
 ннѣ страны ѿбѣла др'же, пилат'
 же рече, кѣи вѣко самодр'жече, азъ
 есмь равъ твоѣго цр'твенѣ, азъ
 200 есмь пилатѣ поннѣскаго стрѣ
 ннѣи. Кесарѣ же рече немоу похото
 таково дѣло др'зноуль еси ѿ не
 ч'тнве, видѣвъ таково з'наме
 ннѣ ѿ члѣка того, страш'наѣ
 205 зѣло и днѣна злодѣѣи нарече ѣго.
 Потомъ же и смр'ти гор'цѣи прѣда
 ль еси ѣго, ѣгоже рѣ хотѣлъ е
 вьскъ миръ погыбноути, ѿко
 же послаа' ми еси възношеннѣ,
 210 и нароучна' ми еси И рече пилат'
 азъ вѣко самодр'жече, безъ вини
 сего на іса створи, безъвѣчнѣ
 рѣ иудейски и жестосрѣ, рече не
 моу кесарѣ к'то ти соутѣ, пилат'
 215 же рече вьскъ народъ иудейскѣи въ не
 рѣимѣ мѣвѣше, кесарѣ же рече
 немоу чего рѣ тѣхъ послоушаль

- 220 **И**сн. пилатъ же рѣ жестокоу ѣ и
 непокоривы рѣ иудейски. **Мнѣ**
 же повинноуе'шоу се твоѣмоу ти
 хотѣствоу: кесарь же рѣ т'кмо
 прѣдалн го соутъ. того пѣва
 ше тебѣ почти и оутвер'дити
 и ч'тно послати ѣго къ мнѣ.
 225 **Ты** же распеть таково моужа и стѣ.
 и правѣна. толика величѣ вагѣ
 и страшна знаменнѣ створ'ша.
 такоже пославъ ѣсн мнѣ. свой въ
 з'ношеннѣмъ к'нижнѣмъ. **Х**
 230 тецо'моу распети се. и на ти
 тѣлѣ напѣавъ ѣсн. и приг'вози
 ль ѣсн на дрѣ кр'та ѣго. съ ѣ
 црѣ иудейскѣ. сѣ же рек'шоу
 кесарю. и нарек'шоу ѣмѣ х'во.
 235 **А**внѣ все множество бѣ ѣго
 падошѣ. и выше ѣко и прахъ.
 и деже с'вѣдѣше кесарь. съ вла
 стели с'воимъ и нарѣ прѣстоѣ.
 и еси же съ црѣмъ оужасошѣ.
 240 и пристраш'ни выше. пѣни
 ѣа рѣ бѣ и хъ. т'кмо словесъ
 наго рѣ рѣниа. и съ страхѣ
 многомъ ѡдр'жили вывах'оу. ѡти
 доше къжо ихъ въ доли с'вои дивециѣ
 245 **П**овелѣ же кесарь оутвер'ити пилата.
 доидеже оуѣтѣ ѡ ѣсѣ и зѣѣно. заѣ
 ра же пакн въ дѣнь с'вѣде кесарь на
 прѣсто'лѣ с'воѣмъ съ все'мъ вель
 моужн с'воимъ. и повелѣ приве
 250 с'ти пилата. и начѣ пакы въпра
 шати ѣго. и рѣ кесарь глѣ мн тр'

К'ЛЕТИ И НЕЧТНІЕ ИСТИННОЕ. ꙗ
 твоѣго рѣ нечтивѣѣ ꙗкоу́женіѣ.
 БЕЗОУМНІЕ ДѢЯНІЕ НА ѡ
 255 ГО ЧЛѢКА. ИЗІДЕ ПО СМѢРТИ ЕГО. И
 ПОКА СЕ ДѢЛО ЕГО БѢГЛѢ ЛНІЕ ПА
 ДЕНІЕ ПРѢЛОЖИ. ГЛѢ МИ ѡ БЕЗАК
 НІНІЕ КТО ВѢ ѡНѢ ЧЛѢКѢ РАСПЕНІ
 СЕ. ЕГОЖЕ ИМЕ АЗѢ Т'КЛО НАРЕКО
 260 И ВСЕ БГІ МОЕ ПОГОУБИ. ПИЛАТЪ ЖЕ
 РЕ ІЕМОУ. ПОСЛОУШАЙ МЕНЕ БѢКО САМ
 ДРЪЖЬЧЕ. ИСТИННО ТИ ПОВѢЛѢ
 ꙗко БЫ. ИХЪ ЖЕ МИ Ч'ТЕЛѢ НИЧ'ТО
 ЖЕ СОУ. А ДѢЛА ЧЛѢКА ТОГО И КАКА
 265 СОУ. ЕГО ЖЕ ПРОПЕШЕ ЖИДОВЕ. КЕ
 САРЪ ЖЕ РЕ ІЕМОУ ТО ЧЕСО Рѣ ТАКОВОУЮ
 СТѢТЬ И ГОР'КОУЮ СМѢРЬ НАПЕСЕ НА НѢ.
 НЕ РАЗОУМѢВЪ СИЛИ ЕГО. НѢ В'СА ЗА
 В'СХОТѢЛЪ КСИ ЦР'ТВОУ ЛНЕМЪ.
 270 ПИЛА ЖЕ РЕ НЕЧТНІЕГО Рѣ СВО
 РА ІЕУРЕЙСКАГО. БЕЗ'ВОЖИИ Рѣ ЖИ
 ДОВЪ СЕ СТОРИ. ꙗко ІСПЛ'НИВЪ СЕ КЕ
 САРЪ ТИВЕРИИ И СВѢ СТОРИ СЪ В'СѢ
 МЪ З'ВОРОМЪ С'ВОИМЪ. ПОВЕЛѢНІЕ НА
 275 ПИ ТАКОВО НА ИЮДЕИ АНЖИИИ СТА
 РѢШНИИ ВЪСТОНИИ СТРАНИ ѡБЛА ДРЪЖЕ.
 НА НЕЧНІИ ИЮДЕИ. ВЪ НАСТОИЩЕИ ВРѢ
 МЕ ВНЕШИ ДРЪЗОСТИ. ѡ СОУЩИИ ЖИ
 ВОУЩИИ ВЪ КРАМѢ. И ВЪ ѡКР'ТИИ СТРА
 280 НА. БЕЗАКОН'НЫ Рѣ ИЮДЕИ Х'А Рѣ ГЛѢ
 МАГО ІСА. СЪ ПИЛАТОМЪ РАСПЕН'ШИМИ
 ІСА. ꙗко ТОГО Рѣ ПОМРАИИ БЫ ВЕ МИРЬ
 И МАЛО ВЪ ПОГНЕВѢИ НЕ БЫШЕ ВСА. И ПО
 ВЕЛѢ ОУВО В'КОУПѢ Л'НОЖВО ПРИЙТИ
 285 С'БРАВШЕ. И ПОПАК'НИТИ ПЛѢННИЕМЪ

- великъмъ. и тѣмъ повелѣниѣмъ
 покори ѿ. и створи ѿ въ расточеніѣ
 есѣ ѿзницѣ. и прогнати ѿ и пораѣ
 тити ѿ въ ѿзыкъ. и да не ѿвет се въ
 290 градѣхъ сѣвоихъ. зане лоукавства
 пльни нарицаютъ се. И повелѣниѣ при
 шѣше на вѣстѣниѣ страни. Анкини
 ѿже повинюу' се повелѣниѣ црѣва.
 и погоуѣи ѿюдеѣ и ѿставѣши ѿзгна кѣѣ
 295 и прѣда паѣнишкѣ в' все ѿзники. и ра
 вотати ѿ стѣри въ все страни. оуѣѣ
 в'же кесарь в'са вѣвѣшаѣ анкиниѣ ѿѣ
 годѣѣ кѣмоу' вѣ. и прѣста въпрашати
 пилата. и потомъ повелѣ мѣч'никѣ.
 300 ѿменемъ сал'дию гау' пилатовоу' ѿ
 сѣци рѣ кесарь ѿкоже тѣ нанѣ рѣ
 смрѣти на црѣѣ ѿса. и самъ такоже да
 оумреть дѣнь. правѣноу' же вѣвѣшоу'
 пилатоу' на лѣѣ. ѿдеже хотѣху оу'
 305 сѣв'ноу'ти кѣго. глѣше гѣи не погоуѣи
 мене сѣ пропору'ливѣмъ ѿюдеѣ.
 ѿко ѿзъ роукоу' моѣ не вѣзѣжнѣ на
 те. нѣ ѿзника рѣ безакон'нихъ. и
 настоѣниѣ рѣ ноудѣвѣших' ме ѿюдеѣ.
 310 Ты вѣсѣи вѣко ѿко не вѣде се стѣвоѣи.
 не погоуѣи ме сѣ грѣхѣи моѣмъ невѣ
 ниѣмъ сѣмъ оумрѣи се на ме. и на
 равоу' твоѣо прок'лоу' оуѣвѣоѣ с' м'но
 ю въ гор'ки чѣ смрѣти моѣѣ. ѿеже
 315 наоучилъ ѿсѣи прѣрицати ѿ тебѣ.
 самомъ. ѿко имѣши на крѣтѣ при
 г'возѣити се. ни въ грѣсѣѣ сѣмъ не погоу
 ѣи нѣ прѣсти ми вѣса прѣгрѣшениѣ.
 и въ честѣи правѣнѣи прилѣи ме. сѣѣ

- 320 н'чавъ же пилѧ мѧтвоу сню. При
 гла съ нѣѧ глѣ. вѣж'те в'си роди
 ѡч'ствѣннѣи языкъ. ѡко ѡ тебѣ
 с'вршнше се в'са пророчаннѣи про
 рѣскаѧ. ѡже ѧ свѣшѣ ѡ мнѣ.
 325 И ты свѣтель воудеши въ вторѣ
 пришвинѣ мое. кѣѧ хоцю соуди
 ти живѣмъ ѧ мртвѣмъ. ѧ б'ѣ
 коѣнома нѣсловома неѣсповѣ
 даѣшнѣ мене. ни вѣроваѣ
 330 шнѣмъ ѧмени моемоу. и ѡсѣче
 глѣѡу пилатовоу оусѣкатель саль
 днѣ. ѧ се аггѣлъ приѣ дшѣѡу ѧго
 видѣв'ши же аггѣла прокла жена
 пилатова радѣ ѧсплѣни се въ тѣ чѧ
 335 ѧ та прѣдѧ дхѣ свой. и погрована вы
 ста съ моужемъ с'воимъ ѡба. Гла
 веца гѧ ншѣго исхѧ. кѣмоуже слѧ коу
 п'но съ ѡцѣмъ. ѧ съ прѣтѣмъ вѣгѣмъ
 ѧ животворѣшнѣмъ дхѣмъ нѣѧ ѧ приѣ.

4.

Слово еп. Евсевія о сошествіи Іоанна
Предтечи въ адъ.

(См. выше А, 23, л. 310).

Слово это, служащее, какъ мы выше видѣли, источникомъ еп. Клименту встрѣчается, кромѣ выше упомянутыхъ 13 рукоп. (см. I 3—7, 10, 12, 15, 18, 19, II 14, V 4, VI 2), очень часто, но издано оно, на сколько мнѣ извѣстно, только разъ мною по двумъ списк. Вѣнской Библіотеки¹⁾. Въ виду того, что нашъ текстъ старше всѣхъ другихъ мнѣ извѣстныхъ, и что онъ представляетъ много различій по отношенію къ изданному, считаю полезнымъ напечатать его еще разъ цѣликомъ.

Глаго́ стго ѿца ншго
ѿв'сєвнѣ ѿппа ѿлек'сандрс'ка
ѿ сшѣвн ѿѿа прче въ ѿ вѣко:

- Въз'люб'лен'ни добро ѿ рецн. ка
5 ко ѿ вѣговѣщеніе прче въ адъ.
ѿ како въпросише и соущій въ адѣ.
вѣ во поуцалъ къ гоу оученики
с'вое глѣ. ты ли ѿси греды ѿ
ли ѿного чаѣмъ. не вѣды
10 ѿже спть ѿ. Како во не вѣдѣше
ѿ престома каже глѣше. сѣи ѿ аг'
н'цъ вѣжи въземлей грѣхы в'сєго
мира. ѿ пакн ѿзъ вн крѣцаю вѣю.

1) См. Гласникъ Српск. Уч. Друштва. 63 стр. 78.

и по срѣ въ вѣше. ꙗкоже ви не вѣ
 15 сте. тыи. въ крѣтитъ дхѣмъ стѣмъ
 и ѡгнемъ. и не тога оувѣдите
 ꙗко да не боудеть. нъ слыши
 страшнѣйшоу тайноу поне
 же зѣ въ прѣа гнѣ. тѣмъ же хотѣ
 20 ше и въ адѣ прѣтещи ѿмоу. ꙗко
 соущи въ адѣ въпрашахоу ꙗко
 ѡ гнѣ глѣце. ꙗдет ли хотѣ извести
 на или ни. и не вѣды что хотѣ
 ше ѡвѣщати ѿмъ того рѣ по
 25 сла оученики сѣое къ гоу мѣ
 ты ли ꙗси греды или иного чакѣмъ
 ꙗко да пришьше повѣдають ꙗ
 моу. ѡвѣтъ принесоме ѿмоу.
 тѣга прѣ црѣ поусты въ тѣмнищоу
 30 оуѣбѣноути ѿѡа. и скончавъ
 теченіе свое прѣа гнѣ и спиде въ
 адѣ и познаше ꙗко тоу соущи
 и въ адѣ. тоу бо вѣходъ вѣси правѣ
 ници аѡраѣмъ ѿсакѣ и ꙗко
 35 въ. и ѿсани и двѣ и проче мѣ
 жетво стѣ прркъ. и въпрашахѣ
 ѿѡа ѡ гнѣ глѣце ꙗко смртъ ꙗ ꙗ
 моу приѣти разоумѣхомъ бо
 ми хотѣѣѣмъ быти. и тако прѣ
 40 рѣцахомъ всемоу мироу. ѡвѣ
 цавъ же ѿѡа и рече приѣте мѣ
 въ и повѣдите ми что прори
 цаете ѡ сѣѣ. да слышавъше по
 вижѣни боудемъ. ѡвѣщавъ ве
 45 лики прркъ двѣ прѣѣ црѣ и рѣ
 азъ разоумѣ ꙗко везмѣѣно сѣни
 деть съ нѣсъ. и рѣхъ сѣнидетъ

- ꙗко дѣѣ на роуно. ꙗсай рѣ.
 азъ разоумѣ ꙗко ѿ двѣ хотѣ
 50 ше рѣти се и рѣхъ се дѣла въ чрѣ
 приѣмѣть и родить сѣа. и наре
 коутъ и мѣ и мѣоу и мѣmanoуиѣ.
 Дроуги пррѣкъ ѿвѣща и рѣ. азъ ра
 зоумѣ ꙗко въ мѣ и патрѣ
 55 рѣхъ. хотѣхоу и патрѣархъ
 слоужити и мѣоу. и рѣхъ въ ѿцѣ
 твоѣ мѣ выше сѣве твоѣ. дроу
 гы. ѿвѣщавъ рѣ азъ разоумѣ дѣ
 ла и чюса ꙗже хотѣше творити.
 60 и рѣхъ ѿверзоутъ се ѿчеса сѣбѣ
 мѣ и оушеса глаоухѣхъ и оуслѣшѣ.
 Дроуги пррѣкъ ѿвѣщавъ и рѣ. азъ
 разоумѣхъ ꙗко оученикъ иго хо
 тѣше прѣдати. и рѣхъ ꙗды хлѣ
 65 въ мой възвеличилъ ѣ на мѣ ѿ
 дроуги пррѣкъ рѣ азъ разоумѣ ꙗ
 ко на ѿ среверьницѣхъ хотѣше
 прѣдати и. и рѣхъ поставише
 цѣноу мою ѿ среверьникъ ꙗсай
 70 ꙗ рече азъ разоумѣхъ ꙗко на соу
 дѣще хоцетъ вѣнь бити и рѣхъ
 самъ гѣ на соудъ приидеть. сѣ ста
 рѣци людскими. ѿвѣщавъ ире
 мѣ рѣ азъ разоумѣ ꙗко на дрѣ
 75 вѣ хотѣхоу иго пригвозити.
 и рѣхъ приѣ вложимъ дрѣво въ
 хлѣвъ иго ꙗко въ гробѣ хо
 тѣхоу иго положить. и рѣхъ
 положише мѣ въ ро[гѣ]
 80 прѣиспѣнимъ въ тѣмнѣ и въ
 сѣни сѣмрѣтиѣ. Се же пррѣкъ

- мѣ глѣшамъ. и веселециши се ѿ
 бѣговѣщенн прѣчевѣ. слышѣ а
 глѣи ихъ и рече къ днѣволоу.
 85 О кѣимъ снѣ глѣю. високомисль
 ннѣи. и кто ѣ радѣ створишь имъ.
 не вѣмъ оубо. нѣ тѣкмо виждоу вѣ
 ннѣ радѣ велико. ѿвѣщае же днѣ
 ѣволю къ адоу и рѣ ѣмоу. нижеже
 90 не оужасан се ѿ немъ. ни оубо
 се глѣи ихъ не вѣрѣи ихъ вѣлнѣи се
 и ѣа крѣпитель ѣ пришель к ннѣ.
 великоглѣннѣи бо ѣ. и бо ѣга на
 земли великѣ свѣтѣльствовашѣ
 95 ѿ члѣвѣ толь. и глѣше вѣсемоу
 мироу снѣ ѣ хѣте ѣзбавити вѣсоу
 вѣселенноуѣю. и вѣнидохъ азъ въ роди
 адоу свѣтѣннѣи мою. и наслѣннѣи
 100 цѣи твою. и тою развѣнѣвахъ и
 рода црѣи. и того на ѿвѣдѣ оу
 сѣкноу. и глѣу ѣго дахъ ѿроко
 вѣннѣи. и ѣко ѣвѣлко поѣгра на
 вѣюдѣи и ѣго же глѣше ѣко снѣ ѣ
 хѣте ѣзбавити вѣсоу вѣселенноуѣю.
 105 нѣ ни того сѣлаго не може ѣзба
 вѣннѣи. ѿвѣщае адоу къ днѣи
 лоу и рече. вѣлю вратѣ ѣспитно
 ходи. да нѣкако не прѣльще
 на вѣудевѣи. вѣюди и ѿ коу
 110 ѣи и чнѣи снѣи ѣ. снѣи бо вѣлѣми
 роуѣютъ се ѿ немъ слышѣннѣи.
 вѣлю оубо вѣлюи. ѣда хѣцѣвѣи
 ѣдинного приѣверѣннѣи. и всего
 мира лишенѣи вѣудевѣи. и не
 115 тѣкмо вѣудемо лишеннѣи и

- и смѣхоу и пороуганию боуде
 еѣ. То слышавъ днѣвола
 иде къ иудеѹмъ. и въѹроу
 жи ѣ на га. и прѣвѣваше же
 120 и не ѡхожаше ѡ нихъ. оуче и
 на распетіе хвѣ. не вѣше по
 ѡкаѣнии днѣвола, ꙗко гни
 смрѣ всемоу мироу вскрѣше
 нию боудеть. ѡни же неси
 125 тѣства на поутѣ ѡбрътѣши
 иудоу. начеть тѣмъ гото
 вѣти прѣданиѣ. и начеть
 творѣи любителя среброу. тѣ
 мъ и къ иудеѹмъ глѣше. чѣ
 130 ми хощете дати и ѡзь вама
 прѣдалъ ѣго. К'то не прос'
 лѣзѣтъ се ѡ глѣ сѣмъ възляю
 ваеніи. трепещот' ми ю
 дѣи. и оугасает' ми се по
 135 лислѣ ѡ глѣхъ сѣи. и пакѣ
 ч'то хощете ми дати и ѡзь ва
 ма прѣдалъ ѣго. како не
 оукрати се ѣзѣкъ ѣго. како
 недовольни вѣше оустны ѣѣ
 140 како не оувѣдѣ всѣхъ — ставъ
 тѣлесѣ ѣго. како неоусхоше
 оуста. таковы глѣ ѣзвѣща
 в'шоу. ч'то ми хощете дати.
 ты же ч'то хощеши вѣти.
 145 ѡни же дѣѣниа ницесоже на нѣмъ
 дати. Нѣ приѣди да въпро
 шоу те ѡ юдо. чѣсо рѣ продаѣ
 ши и ꙗко чѣсо лиши те ѡ дрѣ
 гы с'воихъ оученикъ. ꙗко ч'

- 150 то ѿнѣмь паче тебе дѧ. ѿда
 лика апѣска ѿлоучи те. ли
 съ ѿнѣмь вѣрѣ. а тебе ѿ т'
 рапезоу ѿришоу. или даро
 ваниѣмь и цѣлениѣмь ли
 155 ши те. ѿкади не колика до
 бра лиши се. и приѣмь а с'ре
 в'ниѣмь. ѿ толи начеть и съ
 кати пѣсна в'рѣмене да и прѣ
 дѧ. Паки же днѣвоу при
 160 шь къ адоу рѣ ѿмоу. оутвр'
 ди в'ра и затвори желѣз'ниѣ.
 да затвориѣ нарицаѣмаго
 іса. идох' во къ брати моѣи
 иудеѣмь. и оувѣри и да и
 165 проп'ноутъ. и ѿ оучениѣмь
 ѿго наоустѣи да и прѣдѧ г'во
 здиѣ сковахъ. и копнѣ наѡ
 стриѣхъ и съсоудъ ѿц'та нали
 іахъ. разоудѣ во ѿго іако чѣо
 170 вѣкъ ѿ и войт се см'рти. гла
 ше во оучениѣмь с'воимъ.
 прискрѣна ѿ дѣла моѧ до см'р'
 ти. мнѣще во ѿкади ни днѣ
 воу іако см'рти се войтъ.
 175 ѿвѣщавъ ады къ днѣволоу и рѣ.
 блюди оубо брате и зѣбно и ѿ
 стани се ѿго. іако рѣх' ти аще
 тѣи ѿ иже прѣже лазарѣ вскри.
 четверѣдневна соуща. въ гро
 180 бѣ см'рѣдѣца ѡтет' ми. аще
 оубо тѣи ѿ мѣю ти се не доведи
 ѿго само (sic). іако же възгласи ла
 ларе греди въны. и абиѣ искичи

- 185 ѿзъ ѿдрѣ мой ѿко лѣвъ ѿз врьт'
 па на ловѣ. ѿко ѿ ворѣвъ летѣ
 ше всакиѣ немоуѣи ѿложѣ.
 въ мьг'новени ѿка аз же
 того затворити зѣ не могу.
 ѿ вса во моя смете се оутро
 190 ба. ѿко ѿноутрѣ срѣца мое
 го ѿстрѣже. тѣм'же не при
 води ѿго само (sic). ѿвѣщава
 диаволь къ ѿдоу ѿ рѣ. снаа
 мой великаѣ ѿ твоѣ не
 200 скытнаѣ оутрѣба да приимѣ
 ѿго. а не бледи многаѣ. ѿ
 вѣщава же ѿдѣ къ диаволоу
 рече. каменеши ли се снааши
 с'воими. кыйши снааши оу
 205 во каменеши ли се. аще би снаоу
 ѿмѣла повѣдѣла би се с' нимъ.
 нь мною ли хоцешѣ ѿправѣнъ
 бити. глѣ кѣмоу диаволь стра
 ш'ливѣ и немоужоу хоудодѣшъ
 210 не. мнѣ колико зла створи.
 ѿ не прѣстахъ повѣжае се с' нимъ.
 а тѣ ѿдино зло приѣмъ ѿ него.
 ѿ толнкой боязнии оустра
 шѣла се ѿсѣи аз же ѿгѣ видѣхъ
 215 ѿго вынѣш'ниѣ (sic) волѣз'нѣ ѿсцѣ
 лѣюща. ѿ начѣ дѣше члѣче моу
 чѣти неѣмлю. ѿгѣ же видѣхъ
 ѿко и тоу прѣвѣдаѣтъ. на
 ки ѿвѣрѣтохъ ѿношоу ѿ мене
 220 мѣ ладей. ѿ възложѣи кѣмоу
 на срѣце помысль наѣнѣна.
 ѿ поставѣи ѿго на мѣстѣни

ци. ѿ зѣло ме послоуша
 аше той же ѿко оубиваше.
 225 азъ же радовахъ се ѿ веселѣхъ се ѿ
 немь. ѿнже не вѣ ѿ коу при
 шѣ и мимоходе рѣ. юноша
 греди по мнѣ. Онъ же ѡвнѣ
 ѡстави мѣтѣницю ѿ по не
 230 мь иде. ѿ вѣ ѿмоу оучени
 къ ѡ мнѣ вѣ. азъ же ѡскрѣ
 вѣхъ зѣло зане възлюбѣ ю
 шю и исхити ѿ мене. Изъ же пакѣ
 ндохъ въ страну ѿрихоньскоу, ѿ ѡ
 235 брѣтохъ члѣка ѿ мало възростомь
 ѿменемъ закъхей. ѿ възидохъ вѣ.
 ѿ створи мѣдарѣ. ѿ съ оутѣши
 ме ѿ печали ѿже ѡ мадей. ѿ мнѣ
 понѣ сего възроста не ѿмать възю
 240 бити. ѿн же не вѣ ѿ коу пришѣ
 мимоходе съ народомь. закъхей же
 не могъ бити кѣ ѿ мимоходей.
 ѿ възлѣзъ на сикоморею. ѿ възрѣвъ ѿскъ
 ѿ видѣ. ѿ гла ѿмоу. закъхей по
 245 тѣравъ се сѣзѣ. днѣ во побѣдетъ
 ми въ домоу твоѣмъ бити. ѡвнѣ
 ѿ приѣтъ рѣуѣ се. ѿ шѣ възврати
 четверницею ѿже вѣ приѣлъ. ѿ дѡ
 поль ѿ ѿмѣниа своего маломоу
 250 нѣмь ѿ иде въ сѣ ѿго. ѿ вѣ ѿмоу
 оученикъ ѡ мнѣ врагъ. ѡтѣ
 вѣравъ ѡдѣ къ днѣволоу рѣ.
 ѡстави се ѿго не ѿмаши во шчѣ
 же сѣ нѣмь. гла ѿмоу днѣвола.
 255 азъ вѣмь ѿко члѣкъ ѿ. войтѣ же
 се смѣти. се во разоумѣхъ ѿко

прѣдаѣтъ се. ѿ скрѣвѣ глѣ. при
 скрѣна ієси дшѣ ам до смѣрти. ѿ
 глѣ іємоу ѡдѣ. ѿзѣ ѿ повѣди се
 260 с' нилы. да іако ѡдѣлѣиши.
 то да затвориѣтъ зѣ съ всакою
 твѣрдостию ѿ тѣхъ цѣрѣвоуієши
 в' еки съ всѣмъ іѡдеѣмъ. дѣре
 ам ти ѡдѣлѣѣтъ то тѣхъ при
 265 дѣтъ само. ѿ ѿзвѣтъ в' се ієже іма
 тѣ затвориѣныхъ ѿ тѣбе с' везѣ
 прѣдѣ те мнѣ и все слоуги твоѣ.
 ѿ горе валь вѡудѣтъ ѡкаѣнѣи
 то слышавъ днѣвоу. ѿ ѿде па
 270 ки къ іѡдеѣмъ. и вѣѡроужѣ ѣ
 на гѣ. ѿ да ѿ погоуветъ. съв'
 раномъ же нѣмъ. ѿ се приѣде іѡ
 да глѣ. ієгоже ѡзѣ лѡв'жоу того
 ѿлѣте. ѿ пристоупѣ къ гоу.
 275 ѿ рѣ. рѣуѣ се оучителю ѿ лѡвѣ.
 за ѿ. ієсъ же рѣ к нѣмоу дроужѣ
 на неже ієси пришьѣ дръзѣи.
 ѡвѡлѡвѣзѣннѣ іспѣкѣнъ вѣза
 коннѣ. ѡ цѣловѣннѣ парѣ
 280 в'ноѣ дшѣ. ѡ лѡвѣзѣннѣ ієсъ
 ходѣтан ѿ рѡжѣство ѡгню.
 вѡоудѣннѣца лѡвѣцѣѣши (sic) нѡ
 зѣ ієвѣ. ѿ дшѡу своѡ ѡ съ
 кѣрѣнъ ѡчѣти. съ же лѡвѣзѣннѣ
 285 іємъ дшѡу своѡ погоуѣн. ѡ
 наже лѡвѣзѣѣши роукопѣннѣ
 потрѣ грѣ своѣхъ. съ же лѡвѣ
 зѣннѣмъ к'нѣгъ живѡтнѣхъ
 іспѣсанъ вѣ. О жѣнѣскаѣ прѣ
 290 моудрѣ. ѡ оучѣннѣчѣ вѣзоумнѣ.

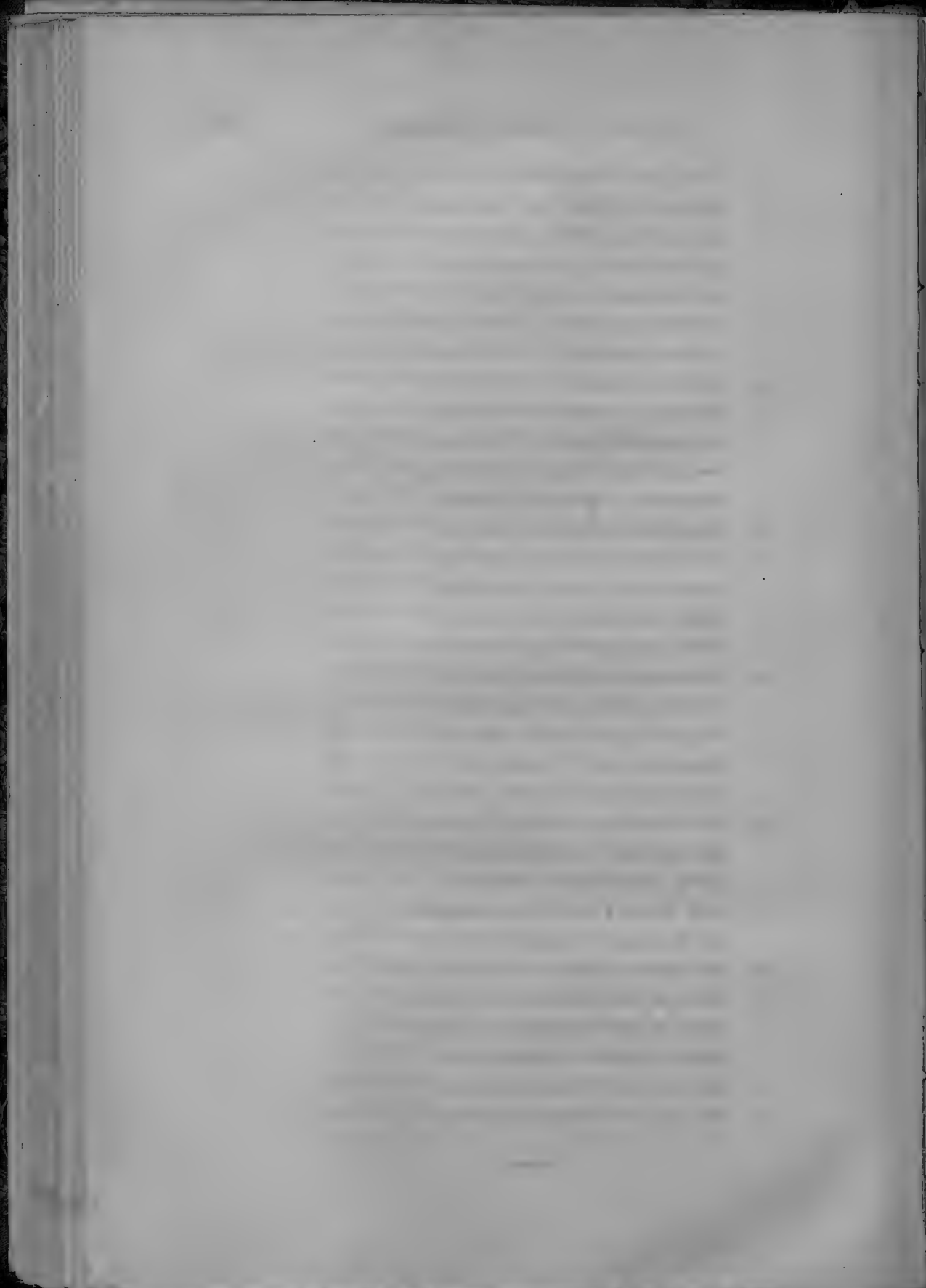
ѿнои лѡвзавѣши нѡзѣ влчнѣи.
 аггѣи радовахоу се вѣи цѣ пѣ
 тоуце иѣи семоу же лѡвзавѣшоу
 вѣѡе раѡвахоу се. и оуже оудавле
 295 нню готовѣахоу кѣмоу. раѡи се оу
 чнтелю. ѿнѣ раѡиет се а тѣ всѣ
 пѣиши се. ѣко оукаони се ѿ радѡ.
 раѡи се оучнтелю и лѡвзѣа и. и по
 ставише кѣмоу цѣноу а сребрѣи.
 300 и вѣзетѣ. ѿ горѣ тебѣ иѡдо чѣ
 створи. сребра ли ради продаѣа
 сѡего. о иѡдо чѣто створиш. а
 це би раба и малѣ хитра. не би
 его продаѣа хитрѡсти рѣ. на тѣ
 305 сребрѣицѣхъ. а и ли створишѣа
 нѣо и земаю. и море и вѡу вѣселе
 нѣоуѣ. сѡеѣо хитрѡѣо оуво прода
 кѣши. и ли вѣюдѣи кого продаѣиши.
 на а сребрѣицѣхъ Авнѣ пристоу
 310 пише безаконѣици. кѣше сѣдрѣ
 цаѣго роукоѣо вѡу вѣселѣнѣоуѣ.
 и привѣдоше кѣ пѣлатоу. пѣла
 же сѣдѣше соудѣ хѡтерѡмоу. соуд
 дѣти живѣмъ и мѣртѣмъ.
 315 прѣстоѣаше трѣпе прѣи имъ. а
 вренѣе на прѣстѡлѣ сѣше соудѣи.
 соудѣмоу гѡу пѣлатѡмъ за сѣи
 кѣ всего мѣра. тоѣа соудѣи кѣмоу
 жена пѣлатѡва. и посла кѣ моужоу
 320 сѡеѣмоу гѣиши. ни чѡеже тебѣ
 и правѣнѣику томоу. мѣного во
 пострѣхъ вѣи нѡцѣи сѣи кѣго рѣ вѣ
 сѣиѣ. О безаконѣи оудѣи[сѣи]
 жена нечѣтоуци закона ни прѣи

- 325 правѣнника наре: рек'ши ч'то же
 тевѣ: и правѣннику томоу. а ста
 р'ци иудейсци ч'тоуце законъ и
 прр'кы злодѣи нарекоше гл'це
 аце сый не би былъ злодѣи не би
 330 холмъ его прѣдали тевѣ. тога пи
 лать ешевъ. и прѣда и да и про
 п'ноутъ. Окаян'ни же дн'шол'
 вѣи з'намениа страш'наи: и
 же на кр'тѣ. сл'нце помрачи се.
 335 земля потресе. завѣса цр'кв'на
 и разр'а се. каменнѣ распаде се: и
 самого видѣши пороугана. И тѣ
 въ адоу и рѣ имоу. горе мнѣ ѿ
 каин'номуу яко пороуганъ би.
 340 помози моѣмоу ѿкаиньствѣ.
 оутверди вѣа и заклей желѣз'ни
 иѣ. и противи се имоу съ в'сею сил
 ю не въпусти. и: тек'же адъ и за
 теори вѣа. и заклей желѣзъ
 345 ннѣ оутверди. И самъ гъ прииде
 на ада гоней дн'школа. Сил
 же ннннѣ пр'чадоху. вѣа же адо
 ва оутвержен'на вѣдоху. и възь
 гласише. силн гл'це. въз'мѣ
 350 те вѣа к'нези ваши. да възмоутъ
 се вѣа вѣч'наи и да выидет'
 цр'къ славы. яко не вѣды адъ.
 ...етрыедоу ѿвѣща глѣ к'то
 сый иѣ цр'къ славы повѣднтель. си
 355 ли же въпшадоху. гъ кр'ѣпъ и силъ
 гъ силн въ вранехъ. ѿвѣща
 въ адъ и рѣ. то аце таковы иѣ то
 ч'то ищеть зѣ. поч'то ѿви нѣса

и снѣде ꙗко снѣи же въишѣху, по
 360 неже црѣ славы ꙗко гонѣ сѣпротнѣх
 ника сѣвоѣго приидѣ сѣвзати ꙗго
 и прѣдати ꙗго тебѣ, и ишнѣ вѣ
 ѿ тебе истрѣгнѣ. ѿвѣщава
 ѣдѣ къ дѣиаволоу и рѣ ѿ трѣглад
 365 вѣ вельзеоуле развратниче аге
 ломь, и поспѣшнѣче стрѣтѣ.
 и боѣзнемь, не глѣху ли тебѣ
 не повѣди се сѣишамь, се ишѣа юже
 прѣстоитѣ ꙗкоже ти рѣ, и чѣто
 370 створиши ѿкаанѣе, почѣто
 ме прѣслоуша, аще сильнѣ ꙗ
 си ишѣди и среци се сѣишамь, а
 зѣво тебѣ не могоу помози, ѿ
 каанѣи же дѣиаволь, плаче се
 375 ѿвѣща глѣ ꙗмоу помози ми
 и не ѿверъзай доудеже възврати
 тѣ се, пошѣ троуди се мене рѣ,
 аще и пороугана ме вѣиши, кто
 оубо не пороуганѣ боудеть ѿ та
 380 цѣхъ глѣ ѿволи ꙗко бою се, смѣ
 рѣти глѣше, прискрѣвна ꙗси
 дѣше мои до смѣрти, дроу
 гоуци же мѣтеоу ѿцѣоу възѣва
 ше глѣ: ѿе аще възможно ꙗ
 385 да прѣидеть чаша снѣ ѿ мене,
 и си глѣи ѿвѣстнише ме, се же и
 ма глѣишма, снѣи же прѣстои
 ху глѣи възѣвѣте врата кѣнези
 ваши, иво прѣци възоунише
 390 глѣи ѿверъзѣте вѣра ваша да въ
 иидеть црѣ славы, аѣ же трепе
 цааше не трѣплю чаѣ възраѣе

- нѣа ѣмоу. ѡвѣщавъ дѣѣ
 црѣ рѣ. не дѣйте ѣго оубо да съ
 395 воудетъ се пррчество мое. ѣгѣ еѣ
 хъ на земли разоумѣѣ ѡ рѣхъ.
 вѣдѣнаѣ сѣкроушетъ се. ѡ за
 теори желѣзѣннѣ сѣлометъ се.
 сѣбѣ се писаниѣ гдѣ ти ѡде повѣ
 400 да гѣ ти смрѣти жело. ѡ срѣтоше
 пррци хѣ въпиѣще ѡ глѣе бѣве
 нѣ гредѣ въ нѣе гнѣ. Тога гѣ ѣ
 мѣ днѣвола ѡ свѣза оубоу нѣрѣ
 шнѣмѣнѣ. ѡ врата же ѡ верѣѣ
 405 сѣкроушн. прркъ ѡзвѣ ѡзѣ ѡда.
 глѣ ѡдѣте вѣ в рай. ѡ тако ѡзи
 доше ѡ ѡда. ѡз нѣхъ же прѣвы
 прркъ дѣѣ брѣцѣѣ въ гоуслѣ. вѣ
 пнѣ ѡ глѣ. прѣте възрауѣмъ се гѣнѣ
 410 ѡ въсканѣнѣмъ къ бѣу спѣу на
 шѣмоу. ѡко гѣ црѣ нѣшъ повѣ
 жѣ се ѡ ѡдолѣ. ѡ всѣ пррци ѡ
 вѣщахоу алѣуѣ. ѡ пакы рече
 вѣсѣ ѣзѣнѣ въспѣѣѣѣте роукалѣ
 415 ѡ въсканѣнѣте бѣу глѣѣ радѣѣ.
 ѡко црѣ нѣшъ. повѣжѣ се по нѣ ѡ ѡ
 долѣ. дроугѣ прркъ ѡвѣщавъ
 ѡ рѣ. рауѣ се зѣло дыѣнѣ снѣвола.
 по томѣ дроугѣ прркъ рѣ. въста
 420 нѣ ѣрѣмѣ ѡ ѡбѣѣнѣ се въ слау сѣвоѣ
 ѡко црѣ твоѣ повѣжѣ се по нѣ ѡ ѡ
 долѣ. ѡ тако въсѣлѣѣ се вѣ рай те
 чахоу. славеѣѣ ѡзѣѣѣѣѣ на
 шѣго бѣ ѣса хѣ. ѣмоу же пѣѣѣѣ
 425 всѣ сла ѡ чѣ ѡ поклѣнѣннѣ. сѣ ѡмѣ.

СБОРНИКЪ
ОТДѢЛЕНІЯ РУССКАГО ЯЗЫКА И СЛОВЕСНОСТИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ,
Томъ LXXX, № 2.

ЧЕРНОГОРІЯ

ВЪ ЕЯ ПРОШЛОМЪ И НАСТОЯЩЕМЪ.

СОСТАВИЛЪ

П. РОВИНСКІЙ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 линия, № 12.

1905.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
С.-Петербургъ, Августъ 1905 года.
Непремѣнный Секретарь, Академикъ С. Ольденбургъ.

ЧЕРНОГОРІЯ

ВЪ ЕЯ ПРОШЛОМЪ И НАСТОЯЩЕМЪ.

СОСТАВИЛЪ

П. РОВИНСКІЙ.

1890

1890

1890

Пѣснями и статьею объ языкѣ мы заканчиваемъ второй томъ нашего сочиненія, посвященный этнографіи. При этомъ должны замѣтить, что, не смотря на обиліе представленнаго нами матеріала, размѣщеннаго въ трехъ книгахъ, этимъ далеко не исчерпывается все, что можетъ дать жизнь черногорскаго народа. Но мы съ одной стороны сами рѣшились не давать слишкомъ большого объема нашему сочиненію, такъ какъ это не чисто ученый, а только научный трудъ; а съ другой—были не въ силахъ исчерпать весь матеріалъ и представить его съ надлежащею полнотою, что обычно достигается только коллективною работою; тогда какъ мы работали единично, пользуясь весьма незначительнымъ количествомъ сочиненій, вышедшихъ въ свѣтъ прежде и не встрѣтивъ содѣйствія со стороны мѣстныхъ интеллигентныхъ силъ Черногоріи, потому что силы эти хотя и существуютъ въ Черногоріи; но ихъ представляютъ исключительно чиновники, которые слишкомъ заняты своими служебными дѣлами и интересами. Правда, и у нихъ находится досугъ, который они могутъ посвящать литературѣ, что доказываютъ выходившія въ Черногоріи повременныя изданія, какъ Гласъ Черногорца, Черногорія, Зета, Новая Зета, Просвѣта и др. и въ ихъ статьяхъ научнаго характера находится много матеріала относительно географіи, исторіи, этнографіи и археологіи Черногоріи; но журналы эти, не имѣя обширнаго круга читателей, которые могли бы дать имъ матеріальныя средства; а также не встрѣчая поддержки ни со стороны правительства, всегда стояли въ матеріальномъ отношеніи

очень шатко и существовали не подолгу; а наконецъ съ 1902 г. прекратились всѣ изданія, кромѣ официальнаго Гласа Черногорца, и только въ нынѣшнемъ году сталъ выходить мѣсячный журналъ «Учительскіи листъ», издаваемый учителями элементарной школы и посвященный исключительно народно-педагогическимъ цѣлямъ.

И этими изданіями мы не могли вполне воспользоваться, такъ какъ наше сочиненіе выходило одновременно съ ними, а многое у насъ было напечатано нѣсколько раньше, хотя и не было еще выпущено въ свѣтъ. Но мы познакомимъ съ ними читателей въ отдѣлѣ о литературѣ, который войдетъ въ главу о современномъ положеніи Черногоріи. Теперь-же мы считаемъ долгомъ съ благодарностью упомянуть тѣ немногія лица не изъ интеллигенціи, которыя помогли намъ въ собираніи матеріала. Одни изъ нихъ, записавшіе или давшіе мнѣ самому записать какую-либо большую пѣсню (эпическую), упомянуты нами при самой пѣснѣ; но мы сочли неудобнымъ писать имена при каждой лирической пѣснѣ, а потому упомянемъ ихъ теперь. Это были: дѣвушка Стояна, дочь священника Милича и ея замужняя сестра Симола Радоничъ въ Васоевичахъ; вдова Марица Горова въ Цетинѣ и Зако Рогошичъ въ Подгорицѣ, который записалъ мнѣ пѣсни подгорицкихъ потурченцевъ и нѣсколько свадебныхъ и вообще лирическихъ пѣсень.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

	СТРАН.
XIX ГЛАВА.—Пѣсни	1—474
ВВЕДЕНІЕ	1— 58
1. Сущность и характеристика пѣсни вообще и сербской въ частности.—Различіе сербскихъ пѣсень по способу ихъ пѣнія.—Стихотворная форма.—Особенность пѣсень черногорцевъ—магометанъ и ихъ вліяніе на другія.—Принятое нами раздѣленіе пѣсень	1— 11
2. Лирическія пѣсни.—Различіе ихъ по содержанію: изъ области вѣсемейной; семейныя, любовныя и сатирическія. Выраженіе въ нихъ народнаго духа.—Пѣсни при играхъ, дѣтскія, колыбельныя и свадебныя.—Лирическія пѣсни съ эпическимъ содержаніемъ	11— 19
3. Эпическія пѣсни.—Извѣстные сборники эпическихъ пѣсень.—Отъ кого и въ какой мѣстности пѣсни нами записаны.—Поэтическое творчество въ Черногоріи въ сравненіи съ другими сербскими землями.—Реальное объясненіе пѣсень.—Удаленіе ихъ отъ дѣйствительности и преобладаніе субъективнаго воззрѣнія.—Удаленіе позднѣйшей пѣсни отъ первоначальнаго оригинала и сохраненіе нѣкоторыхъ чертъ изъ отдаленной древности.—Различіе пѣсень по внутреннему ихъ достоинству.—Преобладаніе фантазіи надъ дѣй-	

ствительностью. — Образчикъ пѣснн въ зачаточ- номъ состояніи. — Сравненіе пѣсенъ по тремъ сборникамъ. — Общее заключеніе о характерѣ черногорскихъ пѣсенъ. — Поэтическое творче- ство въ Черногоріи въ настоящее время.	19— 59
--	--------

СБОРНИКЪ ПѢСЕНЪ. 59—474

А. Пѣсни лирическія 61—211

I. Общежитейскія	61—141
1. Московска ружница	61— 62
2. Три сунца	62
3. У Никшићу граду	—
4. Зацмињела у Дољане трава.	62— 63
5. Која гора нема разговора	63
6. Деспотовић Ђуро	63— 64
7. Ој тичице ситничице	64
8. Ђевојка је сунце братимила	—
9. Ђевојке се паћецају у жњевењу.	64— 65
10. За што се служи	65
11. Питања Ајкуне ђевојке	65— 66
12. Ко је најљепши	66
13. Што може момче нежењено	—
14. Бјела вила град градила	67
15. Ђевојка и чобанин	68
16. Зашто ја вино пијем	—
17. Дајте ме ђевојкама	68— 69
18. Орли и ђевојке	69
19. Мој болел сокол	69— 70
20. Ферман, да се момчад млада жене	70
21. Ферман, да су ђевојке коморније	—
22. Име Мила	70— 71
23. Салдино огледало	71
24. Добра возарина	—
25. Овако ме уgonла мајка	72
26. Не смјем од матере	—
27. Ђевојка Смедеревка	—
28. Без брата није брата	73
29. Сестра учи брата	73— 74

	СТРАН.
30. Е сам брзо браћи омрзнула	74—75
31. Брат сестру продаваше	75
32. Сестра је брата заклала	75—76
33. За баба пије	76
34. Мајка допушта	76—77
35. Ћевојка јупаку прстен повраћала	77—78
36. Не дају ме братац и сестрица	78
37. Мајка пе да	—
38. Мајка ме другом дала	78—79
39. Мајка трује своје спахо	79
40. А ће си ме љубио?	80
41. Мајка Мару у мапастир дала	—
42. Још луда ми је	80—81
43. Мајка се погађа за своју шћер	81—82
44. Ћевојка је ћога бретимила	82
45. Сврати га, мати, бога ти!	—
46. Ајде к мени, лијеп млад!	83
47. Сама ћу ти доћи	83—84
48. Волим драга нег вас род	84—85
49. Ал' оћу се помамит!	85
50. Рекла мени драга доћи	—
51. Ћевојка је под гором заспала	85—86
52. Ал' ме узми, ал' умријех!	86
53. Сво ћу село запалити!	—
54. Што ће знати мајка?	86—87
55. Моја су ти врата отворена	87
56. Боли ме срце за поповом шћерком	97—88
57. Милј си ми од оца и мајке	88
58. Чипи ми се, да би пошла за ме	—
59. Ка' да си ме млада мађијала!	89
60. Оће царевнѣ Ћевојку, и ако је спрота	—
61. Име моје, име твоје	90
62. Стидљс момче по Ћевојка	—
63. А каква је шећер-Мара!	91
64. А каква је моја Куна!	—
65. Хајка-Ћевојка	91—92
66. Ћевојчица-божа љепотица	92
67. Што има моја јарапица	92—93
68. Драги буди драгу	93

	СТРАН.
69. Купи ми злата	93— 94
70. Ћевојка куне момка	94— 95
71. Њежност младе мајке	95
72. Што бих волиј	95— 96
73. Да ме оће ћевојка	96
74. То-же—иначе	97
75. Што је ћевојка радија имати	97— 98
76. Дијете врголи	98
77. Вруће супце—њедра твоја	98— 99
78. То-же—иначе	99
79. Како ми се драга наљутила	99—100
80. То-же—иначе	100
81. У ружу нађох ћевојку	101
82. Момак буди љепу Мару	—
83. Ево нама доброга шићара	101—102
84. Фриспу ћевојка; не знам, што је њој	102
85. Змај попесе ћевојку	102—103
86. Прођи ми се, момче	103
87. Момак куне ћевојку	103—104
88. Куну момка мајка и кћи	104—105
89. То-же—иначе	105—106
90. Љуба ме је клепа	106
91. Ћевојка је очи клепа	—
92. Ћевојка—невјерац друг	107
93. Не траје много жалост драге за драгим	107—108
94. Нису твоје очи за ме	108
95. Жеп' се, драги	—
96. Нека му је, честита му била	109
97. Сасватана, а не љубљена	—
98. Не даду ме	110
99. Нећу ниједнога	110—111
100. Мене се преудаде драга	111
101. То-же—иначе	111—112
102. Што ме даде за самцом!	112
103. То-же—иначе	112—113
104. То је благо, што је срцу драго	113—114
105. Он ме не шће ни каменом!	114
106. Муж се је помамно	114—115
107. Да ја гледам мога вјереника	114—116

	СТРАН.
108. За драгапом срце испуцало.....	116
109. Драги ти се оженио	116—117
110. Имам драга падалеко	117—118
111. То-же—иначе	118
112. Драги пеће доћи до три године	119
113. Драги мој другу милује.....	119—120
114. Невоља ми бледој бити	120
115. Вила је шћерцу изгубила.....	120—121
116. Узалудно спремање у походе.....	121
117. То-же—иначе	121—122
118. Како се је Тодора удала.....	122
119. Прије женитбе и после ње.....	123
120. Што би, кад ко остара	123—124
121. Слатке успомене	124
122. Удаћеш се и покајаћеш се	124—125
123. Бањанке ђевојке	125
124. Оћу поћи за сароша	125—126
125. Ко има дивну жену	126—127
126. Честита је брдска козарица	127
127. Она кучка рада хорјатскога	127—128
128. Стари ђедо и ђевојка.....	128
129. Прођ, се с врагом, стар на коња!.....	128—129
130. То-же—иначе	129—130
131. Мич' се, грдо сједа!	130
132. Нећу тебе, војводо!	—
133. Вевојка од седамдесет и седам година	131
134. Попуде за бопу жену	131—132
135. Попуде за драгога.....	132
136. Научих се вино пити	132—133
137. Мајка с попом.....	133
138. Ожени се луд нејак.....	133—134
139. Удадох се за младо момче удо-лудо.....	134—135
140. Цура лават дуга, три широка.....	135—136
141. Ташта жаба и зет жабче.....	136—137
142. Була и калуђер	137
143. Буле и калуђер	137—138
144. Овђен ми је круна пала	138—139
145. Бјелопољци	139
146. Песообразности	139—140

	СТРАН.
147. То-же.....	140
148. Хајдучка пјесма.....	140—141
149. То-же.....	141
II. Пјесни потурченцевъ	
1. Ћевојка је облак фатала.....	141—142
2. Ћевојка кличе: аман—аман!.....	142
3. Мајка кара Алију.....	142—144
4. Сипко Мујо.....	144—145
5. Шета момче п ыевојче.....	145—146
6. Порасла је вита јела.....	146
Пјесни незаконченни	
1. Задунуше забазорски вјетрови.....	146—147
2. Сјепничко поле широко.....	147
3. Бугарка ыевојка.....	148
III. Пјесни при различнихъ играхъ, также шуточни и дѣтскія.....	
1. Сивирѣи звече.....	148—149
2. Загоропчице мојо.....	149
3. Скочи коло да скочимо.....	—
4. Пбришимски копци.....	150
5. Гуруп гуче.....	—
6. Паде лист с тополе.....	—
7. Колумбери сви њепери.....	151
8. Ми смо млади радосни.....	151—152
9. Чим-чика чеморика.....	152
10. Ћипѣри—калуѣри.....	—
11. Труса—вера кобила.....	152—153
12. Кугле руме-думе.....	153
13. Мац—мацане, копрцане.....	—
14. Трумба-лумба пакарале.....	153—154
15. Тируки-чула.....	154
Приговори.....	
IV. Колебелни пјески.....	
1. Њина, ѡина магу дјecu.....	155
2. Њина—ѡина малог Милутина.....	—
3. Миле очи, сап од очи.....	155—156
4. Кокотиѡе шародане.....	156
5. Њина мајка своју дјecu.....	—
6. Заспи, злато.....	156—157

	СТРАП.
7. Иш, кокоће	157
8. Нина, нина, сан ти очи мам	—
9. Спавај, синко	—
10. Спавај, синко у шикајли беши	157—158
11. Спавај синко	158
12. Кад се ова књига штвије	158—159
V. Религиозна пјесенка	159
VI. Свадебна пјесни	162—185
1. У оно сјеме јесење	160
2. У гору се сјекло	—
3. Расла ми трава	160—161
5. Јарко сунце иза горе сјаше	161
6. Ајте с богом, кићени сватови	—
7. Ој јабуко залепио!	162
8. Сарај трава до рамена	162—163
9. Ладна водо поносите	163
10. Ибар вода нема брода	164
11. Чобанине, кићена јабуко	—
12. Жут јаблане	164—165
13. Благо тебе, црвен карафиле	165
14. Ћевојница гором греде	—
15. Ој Дунаве	166
16. Подем се вије	166—167
17. О Ћевојко овчарице!	167
18. Заспала мома крај мора	168
19. Соко лети преко Сарајева	168—169
20. Вила се лоза винова	169
21. Сеничице, лијена Ћевојко	169—170
22. Карафилче, цвјеће моје	170
23. Плаво момче	—
24. Дремала дрема	170—171
25. Бисер Мара по језеру брала	171
26. Текла вода валовита	171—172
27. Јечам жњела за гором Ћевојка	172
28. Младо момче испод Сења прође	172—173
29. Два пребјега гору пребјегоше	173
30. Нитко не зна пчијега хала	173—174
31. Ој, голубе Витомире!	174
32. Једна мајка два весеља чини	174—175

	СТРАН.
33. Колика је гора божурова.....	175—176
34. О Цетињо, водо подносила!.....	176
35. Излеће соко из горе.....	—
36. Кокот поје, зору зове.....	177
37. Добро дошли, господо сватови!.....	—
38. Трепетала трепетљика.....	—
39. Феслићеп ми се њиха.....	177—178
40. Отворите нам на вајату врата.....	178
41. Полако-те, господа сватови!.....	—
42. Јарко сунце на истоку.....	178—179
43. Извила се златна жица.....	179
44. Наша снаха честито ни дође.....	—
45. Чпја је воно ђевојка.....	180
46. Што лијепо низ поље гледати.....	180—181
47. Одвила се златна жица.....	181
48. Стари свате, камо ти фала.....	181—182
49. Пијте вино, гости паши!.....	182
50. Посади се домаћине.....	—
51. Попова брада.....	—
52. Травничка ђевојка.....	183
53. То-же и младому.....	183—184
54. Соко ћера јаребицу.....	184
55. Кунус козе изједоше.....	184—185
VII. Лирическія пјесни съ эпическимъ содержаніемъ.....	185—198
1. Дука Манделина и Марко—Краљевић.....	185—186
2. Нађоше се брат и сестра.....	186—187
3. Суђењ је!.....	187—189
4. Вукић Брапковић и Султан.....	189—191
5. Дамјанова љуба.....	191—192
6. Алибег и ђевојка.....	192—193
7. Малисор и пашилица.....	193—195
8. Приморкиња и Алибег.....	195
9. Највјерниј друг—љуба.....	196—197
10. То-же—иначе.....	197—198

Неоконченныя.

1. Поперске ђевојке и паша.....	198
2. Паша и три робинје.....	198—199
3. Паде магла по Бојани.....	199—202

	СТРАН.
VIII. Пѣсни, поющіяся безъ гуслей (на предумке)	202—211
1. Сипу муѧ из осоје баде	202—203
2. Грунде Посестрима	203—206
3. Златна свирала	206—209
4. Марков лов	209—211
Б. Пѣсни эпическія	211
I. Двѣ пѣсни мистическаго содержанія	
1. Барјактар Ђуро оженно се с вилом	211—215
2. Луди Јоваѧ бачеѧ у тамницу	215—218
II. Двѣ пѣсни о Георгиѧ Кастриѧтѧ Скандедбегѧ	218—259
Предварительныя замѣчанія	218—222
<i>Пѣсни:</i>	
1. Санаѧ спила Косава краљица	222—239
2. Одѧко је свиѧет настануѧ	239—245
Вывѧды изъ сравненія съ Качичемъ Мишничемъ	245—259
III. Общесербскія пѣсни	259—290
1. Старица Новаѧ и баѧ Радивоје	259—262
2. Влашиѧ Радуге	262—266
3. Женидба Милована Краѧева	266—273
4. Иво Сеѧянин и Травнички везир	273—281
5. Женидба паше Тиравина	281—290
IV. Пѣсни Васоевничія	290—414
ВВЕДЕНІЕ	
Вліяніе турокъ.—Различіе между васоевичами и дру-	
гимъ черногорскими племенами, выражающееся въ	
ихъ историческомъ преданіи, въ политическихъ	
стремленіяхъ и содержаніи пѣсни.—Содержаніе	
васоевничихъ пѣсень вообще и реальное объясненіе	
каждой пѣсни по отдѣльности.—Поддѣлка.—Спо-	
собъ сообщенія и записыванія пѣсень.—Пѣсни по-	
вѣйшаго времени	
	290—312
<i>Пѣсни:</i>	
1. Погибиѧ Арапина и Ракете Раѧевиѧа	312—315
2. Аѧа од Медуна и Јоваѧ Вишњиѧ	315—320
3. Удараѧ на Васоѧевиѧе 1625 г.	320—325
4. Вук Брајѧотиѧ, ѧегова жена, лиѧеѧа брѧанѧа, и	
паша од Требиѧа	325—334
5. Четоваѧе Марѧовиѧ Милоша	334—341

	СТРАН.
6. Погибија Марковић Милоша	341—347
7. Милош Ћинових и паша од Зворника	347—350
8. Погибија Лакушић Ивана	350—354
9. Стана заробљена у Мостару	354—356
10. Васојевићи ударају на Бихор и Шумадију заједно с кучким војводом Радоњом	356—359
11. Жендба Ћура Куштримовића	359—365
12. Ударац колашиски на Васојевиће	365—369
13. Погибија Божа Вешова	369—374
14. Фазли Шарац арамбаша	374—376
15. Бој на Љубану	376—379
16. Похара Вијора	379—384
17. Бојеви у Полимљу	384—414
Први бој	385—401
Други бој	401—407
Објасненіе	407—414
18. Илија Цмиљанић и Стојан Јапковић — котарски сердари	414—440
19. Двѣ пѣсни изъ войны Карагеоргія:	
I. Бој на Тополу	440—450
II. Бој на Ужиду и Сеницу и Нови—Пазар	450—457
Три пѣсни изъ напечатанихъ прежде:	
1. Иво Подгорица и Мехмет—Арапи	457—463
2. Бег Љубовић и Лазар Педирец	463—469
3. Бој руски и турски код Чесме	469—474
XX ГЛАВА.—Языкъ	474—687
I. Удареніе	476—488
II. Фонетика	488—505
III. Словообразование и флексіа	505—529
1. Имя существительное	505—511
2. Мѣстоимѣніе	511—512
3. Числительныя	512—513
4. Прилагательное	513—515
5. Глаголь	515—521
6. Нарѣчіе	521—524
7. Предлогъ	524
8. Союзъ	524—527
9. Междоуметіе	527—528

	СТРАН.
10. Частицы въ концѣ слова	528—529
IV. Сочетаніе словъ	529—550
1. Согласованіе и управленіе словъ	529—533
2. Рѣчь украшенная	533—536
3. Специальныя выраженія	536—550
а. Относительно явленій природы и опредѣленія времени	536
б. Относительно ѣды и питья	536—537
в. Привѣтствія, увѣренія, просьбы и др., а также ругательства	537—539
г. Относительно войны	531—541
д. Кличка животныхъ и др.	541—543
е. Вообще слова и выраженія ипосказательныя	543—549
ж. Скороговорки	549—550
4. Различіе говора по мѣстностямъ	550—553
5. Сходство съ русскимъ языкомъ въ различныхъ его говорахъ и заимствованія изъ чужихъ язы- ковъ	553—572
<i>Отдѣльныя статьи.</i>	
A. Собственные имена лицъ	572—587
1. Личныя имена	572—584
2. Имена по отчеству и прозвища	584—587
B. Топографическая терминологія и собственные имена от- дѣльных мѣстностей	587—636
1. Горы и суша вообще	589—612
2. Лѣсъ	612—616
3. Вода	616—618
4. Собственные имена	618—636
B. Словарь	536—687

На самомъ концѣ мы помѣщаемъ списокъ опечатокъ и автор-
скихъ недосмотровъ, при чемъ считаемъ нужнымъ замѣтить, что
знаки препинанія и надстрочные мы исправляемъ въ тѣхъ только
случаяхъ, гдѣ отъ нихъ зависитъ смыслъ слова; но отмѣчаемъ
также орфографическія и другія ошибки, которыя легко испра-

вить самому читателю, какъ: а ли, угору, о толен, даром доривати, Кастрите, Асанига, ја шу вм. али, у гору, отолен, даром даривати, Кастриоте, јашу или смѣшеніе русскаго правописанія съ сербскимъ: Сулейманъ (въ сербскомъ текстѣ), Кујунѣѣ. Есть мѣсто, въ которыхъ, очевидно, есть какая-то неправильность, но мы недоумѣваемъ, какъ ихъ исправить и потому оставляемъ въ томъ видѣ, въ какомъ получили написанными, какъ: стр. 416, строка 7 св. *Нугла* (можетъ быть, *ну глај* вм. *пу гледај*); 442—15 сн.

Не гледасте бурунѣѣ старе,
На раје ча од Цара Мурата.

Въ счетъ строкъ входятъ примѣчанія внизу и заглавія; но не входятъ цифры, если онѣ правильны.

ХІХ.

ПѢСНИ.

ВВЕДЕНІЕ.

1. Сущность и характеристика пѣсни вообще и сербской въ частности. — Различіе сербскихъ пѣсенъ по способу ихъ пѣнія. — Стихотворная форма. — Особенность пѣсенъ черногорцевъ — магометанъ и ихъ вліяніе на другія. — Принятое нами раздѣленіе пѣсенъ.

Пѣсня составляетъ, такъ сказать, вѣнецъ свободнаго творчества народа въ духовной его дѣятельности. Эта дѣятельность народа стоитъ внѣ всякихъ внѣшнихъ побудительныхъ причинъ, вполне свободная, вытекаетъ прямо изъ души его, изъ его внутренняго побужденія излить свою душу въ словахъ и гармоническихъ звукахъ.

Чуждая всякихъ практическихъ цѣлей, пѣсня удовлетворяетъ нравственно-эстетическую потребность народа.

Поэтому пѣсня больше, чѣмъ всякая другая духовная дѣятельность народа, проникнута его субъективностью.

Составляетъ-ли предметъ пѣсни какой нибудь фактъ изъ исторической его жизни или изъ жизни семейной, или же явле-

ніе природы, самый фактъ или явленіе служатъ только матеріаломъ, изъ котораго пѣсня создаетъ нѣчто свое, субъективное, иногда довольно далекое отъ воспроизведенія дѣйствительности. Очень часто найдете въ пѣснѣ чудесное: тамъ, гдѣ пролита невинная кровь, возникаетъ церковь, а гдѣ пала кровь злодѣя или злодѣйки, тамъ растутъ «тернъ и крапива» и образуется озеро; ангелы воскрешаютъ брата, чтобы онъ навѣстилъ свою сестру; святые дѣлятъ между собою управленіе благами природы и вообще принимаютъ дѣятельное участіе въ жизни человѣчества, не говоря уже о *вилахъ*, безъ которыхъ не обходится сербская народная пѣсня. Предметы изъ внѣшней природы, какъ небесныя тѣла, растенія, даже камни въ пѣснѣ живутъ такою-же жизнью, какъ человѣкъ: солнце или звѣзды сватаютъ дѣвушекъ, трава отъ горя, постигающаго страну, сохнетъ; если совершается какое-либо беззаконіе, изъ тучи падаетъ кровавый дождь; птицы и разныя животныя говорятъ человѣческимъ языкомъ. Все это, конечно, аллегоріи, иносказанія и заимствованія изъ мифологій, служащія только формой для выраженія какой-либо идеи. Но и тамъ даже, гдѣ пѣсня очевидно хочетъ и старается быть реальной, это ей не удастся: фантазія отрываетъ ея отъ дѣйствительности и потому въ ней вы и въ этомъ случаѣ находите не дѣйствительность, а субъективное пониманіе и представленіе ея пѣвцомъ. Поэтому въ народной пѣснѣ вы имѣете дѣло не съ фактическимъ ея содержаніемъ, а съ субъективною стороною народа; находите въ ней не то, что есть или было, а то, что по понятію народа, должно-бы или могло быть.

Поэтому народная пѣсня прежде всего раскрываетъ передъ нами душу народа, его субъективный міръ, а затѣмъ вводятъ насъ въ его жизнь со всѣми внутренними отношеніями, какъ семейными и общественными, такъ и личными, въ которыхъ главную роль играютъ отношенія между собою половъ. Въ такомъ именно смыслѣ мы понимаемъ лирическую поэзію. Въ поэзіи эпической, хотя въ основѣ и находятся факты, какъ нѣчто реальное, дѣйствительное; но на изображеніи ихъ опять всецѣло лежитъ

печать субъективности; тѣмъ болѣе, что и самые факты часто берутся не изъ дѣйствительной жизни, а просто создаются свободною фантазіей. Та-же печать субъективности лежитъ и на историческихъ пѣсняхъ т. е. пѣсняхъ съ историческимъ содержаніемъ, при чемъ, если дѣло касается болѣе отдаленнаго времени, то смѣшиваются собственныя имена дѣйствующихъ лицъ и названія мѣстностей; а неговоримъ уже о хронологіи. Это—то-же, что преданіе, только воспроизведенное съ большею свободой и съ болѣе участіемъ фантазіи. И чѣмъ отдаленнѣе самый фактъ, тѣмъ больше простора для свободной фантазіи. Вотъ почему и въ исторической пѣснѣ мы можемъ изучать не самый фактъ, а субъективное отношеніе къ нему воспѣвающего его народа. Поэтому, обращаясь къ сербской поэзіи, мы встрѣчаемся съ личностями Вука Бранковича, Марка Кралевича, Вукашина и др. совсѣмъ не такими, какими ихъ изображаетъ исторія. Пѣсня о женитьбѣ краля Вукашина является чисто фантастическимъ произведеніемъ, въ основѣ котораго однако лежитъ какое-то преданіе.

Кромѣ того, переходя изъ устъ въ уста, изъ поколѣнья въ поколѣнье, пѣсня подвергается переработкѣ пѣвцовъ, которые придаютъ ей свой мѣстный колоритъ, а иногда ненамѣренно, по не достаточной освѣдомленности, или намѣренно, подъ вліяніемъ мѣстнаго патріотизма или какой-либо тенденціи, переносятъ событіе изъ одной мѣстности въ другую и измѣняютъ имена личностей.

Вообще принято раздѣленіе пѣсенъ по содержанію на эпическія и лирическія; у сербовъ-же онѣ различаются еще по способу ихъ воспроизведенія. Однѣ называются «пјесме јуначке, које се пјевају уз гусле»; и другія—«умиљате, које се пјевају из гласа». Въ первомъ случаѣ пѣсня поется только однимъ пѣвцомъ, очень громко, но речитативомъ т. е. читается на распѣвъ, безъ особеннаго мотива и непремѣнно подъ аккомпаниментъ гуслей, при чемъ главное составляетъ отчетливость произношенія отдѣльныхъ словъ и содержаніе, иногда очень длинное. Во вто-

ромъ-же случаѣ пѣсня поется на извѣстный мотивъ съ темпомъ скорымъ или медленнымъ, въ тонѣ веселомъ или печальномъ, сообразно съ духомъ содержанія пѣсни. Слова, конечно, имѣютъ значеніе и въ этихъ пѣсняхъ; но не требуется такое отчетливое произношеніе ихъ. Эти пѣсни поются и въ одиночку; но большею частью нѣсколькими, безъ различія мужчинами и женщинами.

Есть еще пѣнье «на предушке» и «уз тепсію», объ которомъ мы уже говорили (т. II, ч. 1, стр. 767—768) и скажемъ еще послѣ.

Наконецъ особеннымъ способомъ пѣнья сопровождается пляска въ черногорскомъ *оро*.

Это происходитъ такъ: двое садятся прямо на землю, сложивши подъ себя ноги, одинъ противъ другого и начинаютъ пѣть поочередно. Берутъ какую-нибудь пѣсню изъ тѣхъ, что поются подъ гусли, и затягиваютъ сразу очень высокимъ тономъ и съ сильнымъ дрожаніемъ голоса: «О—о—о.... у здравье нашегъ господара, и у здравье ѡеговихъ синова» и т. д., за чѣмъ слѣдуютъ различныя пожеланія; а затѣмъ уже самая пѣсня: «Вино пију до два побратима»... Протягивается это долго и при концѣ дѣлается два спуска ниже и еще ниже и тоже съ протяжкой, которою этотъ способъ и отличается отъ пѣнья подъ гусли. Для усиленія голоса пѣвецъ пальцемъ затыкаетъ себѣ ухо, закрываетъ глаза и, наклонившись на ту-же сторону, тянетъ, какъ говорятъ черногорцы, «изо всего мозга». Одинъ кончаетъ, другой начинаетъ. Подъ такую простую, монотонную и нѣсколько дикую пѣсню происходитъ не менѣе простая и однообразная пляска, состоящая въ скаканьи въ кругу и вскидываніи рукъ кверху съ гиканьемъ и пистолетными выстрѣлами (т. II, ч. 1, стр. 757—760).

Похоронныя пѣсни (тужбалицы)—это собственно причитанья по умершихъ, исполняемыя исключительно женщинами и объ нихъ мы уже говорили въ этой-же части нашей книги (стр. 318—320).

Намъ остается еще сказать о стихотворной формѣ этихъ пѣсней. Черногорскія пѣсни въ этомъ отношеніи не представля-

ютъ ничего особеннаго отъ остальныхъ сербскихъ пѣсенъ. Въ такъ называемыхъ *юнацкихъ пѣсняхъ*—во всѣхъ—десятисложный стихъ (десетерац) съ цезурой послѣ четвертаго слога и съ удареніемъ или протяженіемъ въ концѣ стиха на предпоследнемъ слогѣ.

Въ лирическихъ пѣсняхъ также немного разнообразія. Въ числѣ 146-ти общежитейскихъ пѣсенъ, собранныхъ нами и представляемыхъ въ настоящее время, 51 пѣсня составлена въ десятисложномъ стихѣ и 46 въ осмисложномъ. Есть по 7 (8 пѣсенъ), по 6 (3 пѣсни) и по 5 (1 пѣсня); а есть въ одиннадцать и двѣнадцать слоговъ.

Приведемъ здѣсь образчики изъ тѣхъ только, которые встрѣчаются рѣже.

По семи: Минух моми мимо двор,
Мимо зелен пеливор;
Наздрјех њој се на прозор,
Кад ми мома сама спи.

По шести: Ђевојка јунаку
Прстен повраћала:
«Прими, момче, прстен,
Мој' те род не љуби».

По пяти: Прођох проз гору,
Не знам, проз коју;
- Дођох на воду,
Не знам, на коју.

Въ 11 слоговъ: Ђевојка сам, на све ми се жалује,
Ће ја не знам, ѣ мој драги данује;
Ће л' дануј'е, ѣ ли другу ми лу'е.

Въ 12 слоговъ: Дивни-ли су, мајко, коњи Мујагини,
За град заведени, свплом попућени,
Срмом оседлани, златом зауздани.

Ихъ, впрочемъ, можно разбить и на шестисложные.

Есть сочетанія двухъ стиховъ различной мѣры.

8+3 (1): Фалила се жута дуња
На море:
Ја сам цвијет, на ови свјет
Најљепши. (11) *).

8+5 (6): Ћевојчице, неравнице,
Ружо румена!
Што ти са мном не говориш,
Вуста медена? (25).

8+6 (4): Ћевојчице, црнојчице,
Не стој спрема мене;
Ја потрошим моје благо,
Гледајући тебе (46).

6+9 (1): «Што то везеш, маро,
Што то везеш, о моја Маро?»
— Јаглук везем, Јово,
Јаглук везем, о мој Јоване. (68).

Разнообразится стихъ повтореніемъ одного или нѣсколькихъ словъ изъ него въ началѣ или въ концѣ; напр.

Ја пошетах, ја пошетах
Зеленијем лугом, зеленијем лугом;
Са ѣевојком, са ѣевојком,
Невјернијем другомъ, невјернијем другом.

или: Пошета —, пошетала Јагода на воду;
За Јаго —, за Јагодом Радоје на коњу;
За Радо —, за Радојем јагодина мајка (41).

Или-же прибавляются слова въ концѣ стиха въ видѣ припѣва; какъ:

*) Цифры, подъ которыми эти пѣсни находятся въ сборникѣ.

Осу се небо звјездама — звјездане дане, мој мио брале!
 Осу се небо звјездама;
 И равно поле овцама — звјездане дане, мој мио брале!
 И равно поле овцама (31).

Висока је јела зелена — тамина јела
 Висока врхом до неба — тамина јела (92).

У ђевојке црне очи — пма, пма!
 Да ме оће погледати — шњима, шњима!
 То би мени мило било — збиља — збиља! (72).

Прође ми момче кроз село — јање моје бјело
 Натури фесић на чело — јање моје бјело. (44)

Иногда эти лишнія слова вставляются въ серединѣ стиха,
 напримѣръ:

О ђевојко — бриго материно — о ђевојко!
 Злато моје — бриго материно — злато моје (121)!

Иногда они вставляются въ серединѣ и въ концѣ:

Засиндјела, миле мој, засиндјела, браца Јоца,
 Засиндјела у село ђевојка.
 Седамдесет, миле мој, седамдесет, браца Јоца,
 Седамдесет и седам година (132).

Или въ такой формѣ:

Синцприћи звече, хеј — вала звече!
 Звече вала, звече биља, звече ја!
 За кога ми звече? хеј — вала звече!
 Звече вала, звече биља, звече ја (пѣсни при играхъ 1).

Иногда самый короткій текстъ, заключающій въ себѣ смыслъ,
 обставляется словами, не имѣющими никакого смысла; какъ:

Ћелди-белди — мому воде — Сава ћелди — мому воде;
 Ћелди-белди — мома и се *) — Сава ћелди — мома и се,
 Ћелди-белди — обзираше — Сава ћелди — обзираше. (143).

Такихъ пѣсенъ, впрочемъ, очень немного; а большею частью десяти — и осьми-сложныя, иногда въ перемѣшку со стихами другого размѣра. Вообще разнообразія со стороны формы очень мало. Также однообразны и мелодіи, а много пѣсенъ поется на одинъ и тотъ-же голосъ.

Въ мелодіяхъ этихъ трудно найти что-либо вполне оригинальное, чисто черногорское; это мелодіи общесербскія, также какъ и самыя пѣсни, большая часть которыхъ поется и въ другихъ сербскихъ краяхъ, а многія усвоены отъ другихъ и даже напечатаны въ разныхъ изданіяхъ и въ пѣсенникахъ. Но онѣ такъ усвоились въ Черногоріи, что поются, какъ собственныя, хотя объ нѣкоторыхъ и говорятъ: то герцеговинская (Осу се небо звѣздама), то шумадинская. (Кпша пада, трава расте). Мы выдѣлили изъ общаго числа нѣсколько пѣсенъ черногорскихъ турокъ, хотя онѣ поются и не турками; но въ ихъ складѣ и духѣ есть нѣчто, отличающее ихъ отъ другихъ черногорскихъ пѣсенъ.

Сами же турки поютъ больше всего пѣсни, поющіяся и христианами. Я слышалъ у нихъ пѣсню сочиненную и напечатанную «Младѣ пастирче унило, а што си се тако снуждило» и др.

А пѣсню № 6 я слышалъ въ Васоевичахъ не отъ турокъ и не знаю даже, поютъ-ли ея турки; но въ ней дѣйствуютъ личности съ турецкими именами — мать Айкуца и сынъ Мухамедъ (Муѵо), что и заставило насъ отнести ея къ турецкимъ пѣснямъ.

Все равно какъ въ Черногоріи очень распространена пѣсня:

Љепа ти је, љепа ти је у Алаге љуба,
 Те љепоте, те љепоте у свој Босни нема и т. д.

и по содержанію она совершенно отвѣчаетъ турецкимъ нравамъ

*) и се — обзираше.

и обычаямъ. Мы её впрочемъ не помѣстили, потому что она находится во всѣхъ сербскихъ пѣсенникахъ.

Это, такъ называемыя, *севдалийскія* пѣсни, страстно любовныя, которыя проникли въ Черногорію и сдѣлались домашними, по тѣмъ не менѣе выдѣляются изъ другихъ.

По мѣстностямъ въ самой Черногоріи выдѣляются пѣсни подгорицкія и васоевицкія тѣмъ, что въ нихъ ярче выступаетъ плотское пониманіе любви и замѣтно нѣкоторая распушенность нравовъ со стороны женщины (см. №№ 71, 41, 40, 33, 72, 141, 142). Здѣсь мы усматриваемъ вліяніе турецкое, какъ и въ играхъ (см. т. II, ч. 1, стр. 756—757). Одна кучская пѣсня (№ 143) дѣлаетъ намекъ на злоупотребленіе деверя по отношенію къ невѣстѣ, на что собственно въ Черногоріи мы также не имѣемъ ни одного примѣра.

Въ нѣкоторыхъ нашихъ пѣсняхъ складъ стиха не соблюденъ и спутанъ (№№ 48, 86, 132, 127, 120, 144, 138 и др.), очевидно, при передачѣ и записываніи, и исправить ихъ можно, какъ то дѣлалъ Вукъ Караджичъ, но мы этого сдѣлать не рѣшились, не видя въ томъ надобности.

Число представляемыхъ нами пѣсенъ можно бы еще значительно увеличить; но для нашей цѣли представить только образцы этого количества достаточно. За немногими исключеніями всѣ эти пѣсни или вовсе не были нигдѣ напечатаны, или представляютъ варианты. Трудно услѣдить за всѣмъ, что было напечатано, такъ какъ множество пѣсенъ печаталось и печатается въ различныхъ періодическихъ изданіяхъ, пѣсенникахъ и календаряхъ; но нѣкоторыя пѣсни мы помѣстили въ своемъ сборникѣ, хотя и знаемъ, что онѣ были напечатаны; вслѣдствіе того, что онѣ поются слишкомъ часто и въ Черногоріи и тѣмъ опредѣляется народный вкусъ или выборъ; какъ: «Ој јабуко зеленико», «Осу се небо звјездама», «Поѣм се вије», «Скочи коло», «Кипша пада» и нѣкоторыя другія, впрочемъ весьма немногія.

Какъ ни мало однако предлагаемое нами собраніе, оно даетъ намъ возможность указать различныя виды лирическихъ пѣсенъ

сообразно съ ихъ содержаніемъ и съ случаями, при которыхъ онѣ поются, и расположить ихъ въ извѣстной системѣ.

По этому мы различаемъ пѣсни: 1) Общежитейскія, неприурочиваемыя ни къ какому особому моменту народной жизни, семейной или общественной, и между ними даемъ особое мѣсто нѣсколькимъ пѣснямъ турецкимъ; 2) пѣсни, поющіяся при различныхъ играхъ, также шуточные и дѣтскія; 3) колыбельныя; 4) отдѣльная пѣсенка, которую дѣти поютъ на Богоявленіе; 5) свадебныя и наконецъ 6) пѣсни съ эпическимъ содержаніемъ, которыя однако-же поются не «уз гусле», а «из гласа», какъ и другія лирическія пѣсни; есть между ними и мистическія.

Сюда-же мы относимъ и пѣсни, поющіяся «на предушке» и преимущественно женщинами. Мужчина поетъ такъ тогда только, когда у него нѣтъ подъ руками гуслей, когда напр. идетъ пѣшкомъ или ѣдетъ верхомъ, и поетъ такимъ образомъ обыкновенную *юнацкую* пѣсню.

Мы имѣемъ только одну такую пѣсню, которая прямо была намъ спѣта такимъ образомъ женщиной. По содержанію и по характеру она могла бы быть спѣта и съ гуслями; но женщина никогда не прикасается къ гуслямъ, поэтому она, обладая такою-же, какъ и мужчина способностью запоминать и воодушевляться тѣмъ-же, чѣмъ мужчина, прибѣгаетъ къ этому особенному способу пѣнья безъ гуслей. Мы позволили себѣ къ нашей одной такой пѣснѣ присоединить еще три изъ сборника Сима Милутиновича, записавшаго ихъ отъ женщинъ, которыя безъ сомнѣнія пѣли ихъ «на предушке»; кромѣ, можетъ быть, Яглики Мушкобаны, объ которой говорятъ, что она была совершенно какъ мужчина: помужски одѣвалась, носила оружіе и ходила въ четованье; а потому могла пѣть и съ гуслями.

Эти пѣсни составляютъ переходъ къ настоящимъ юнацкимъ.

Послѣ этого мы перейдемъ къ разсмотрѣнію по отдѣльности представляемыхъ нами пѣсенъ лирическихъ и эпическихъ.

2) Лирическія пѣсни. Различіе ихъ по содержанію: изъ области внѣсемейной, семейныя, любовныя и сатирическія. Выраженіе въ нихъ народнаго духа. Пѣсни при играхъ, дѣтскія, колыбельныя и свадебныя.— Лирическія пѣсни съ эпическимъ содержаніемъ.

По содержанію во всѣхъ лирическихъ пѣсняхъ главную роль играетъ любовь между двумя полами, и по непремѣнному участию въ нихъ женщины Вукъ Караджичъ назвалъ ихъ женскими. Мы назвали-бы ихъ житейскими въ томъ смыслѣ, что содержаніе имъ даетъ обывденная жизнь и главнымъ образомъ, конечно, отношенія мужчины и женщины; но есть и другіе мотивы.

Въ нашемъ собраніи съ такими другими мотивами являются слѣдующія: «Московска ружица» (1), «Деспотовић ђуро» (5), «Три сунпа» (2), «У Никшичу граду», которыя навѣяны явленіями изъ области гражданско-политической или историческимъ воспоминаніемъ. Въ другихъ поводомъ послужили наблюденія природы: «Која гора нема разговора» (4), «Ој тичице» (6); о послѣдней замѣчено, что она поется во время жатвы, когда именно наблюдается указываемое въ пѣснѣ явленіе. Иногда значеніе дѣйствительнаго факта или явленіе природы приписывается мнѣу и изъ того создается картина, какъ: «Бјела вила град градила» (13); или-же берется фактъ изъ жизни, который, если не былъ дѣйствительнымъ, то очень близокъ къ дѣйствительности, напр. «Бога моли Загорка ђевојка» (8) или «За што се служи» (9). Иногда рѣшается какой-нибудь вопросъ, напр. что всего шире, быстрѣе, милѣе и слаже (10) или кто всѣхъ лучше (11); очень высоко ставится «момче нежењено» (12). Есть пѣсни аллегорическія, какъ: цвѣтокъ, всѣмъ предпочитающій дѣвушекъ (16), орлы и дѣвушки (17), больной соколъ (18); съ мистическимъ смысломъ «Сандино огледало» (22).

Больше всего пѣсенъ, выражающихъ отношенія между членами семьи, при чемъ меньше другихъ членовъ упоминается отецъ. Отдѣльно упоминаніе отца мы встрѣчаемъ только въ одной пѣснѣ, и

при этомъ высказывается далеко неспмпатичное отношеніе къ нему дочери (32). Въ другихъ случаяхъ отецъ упоминается только въ числѣ остальныхъ членовъ семьи. Много чаще упоминается мать, при чемъ роль ея не всегда одинакова. То она нѣжитъ свою дочь, которая въ этой нѣгѣ растетъ и хорошѣетъ (24) и, выйдя замужъ, вспоминаетъ это время, какъ самое счастливое: «кад ја бијах код мајке ђевојка, тад ја бијах и цар и ђевојка» (12); съ матерью дочь дѣлится своимъ горемъ (104); она оберегаетъ свою дочь отъ искушенія (25, 36), и это береженіе доходитъ иногда до крайности (90); она-же въ пользу своей дочери выговариваетъ извѣстные подарки (42); бываетъ, что, лстясь на богатство, мать выдаетъ свою дочь замужъ противъ ея воли «за недрагом и за немилијем» (37, 103). Бываютъ случаи, что мать даже помогаетъ нѣкоторому разврату своей дочери (33, 39); а въ то-же время для вида выставляетъ невинность этой дочери, давно уже развратившейся при матери (41). Въ одной пѣснѣ мать отдаетъ свою дочь въ монастырь; но и тамъ она, не получивъ прочныхъ нравственныхъ началъ дома, не устояла противъ грѣха (40). Есть пѣсня, въ которой мать является отравительницей своихъ невѣстокъ (38 *).

Послѣ матери самая тѣсная связь между братомъ и сестрой. Сестра умоляетъ солнце не заходить, чтобы дать ей докончить рубашку для брата (7); безъ брата сестрѣ плохо живется (27); за то съ такою любовью она провожаетъ брата на сватовство и учить его, какъ онъ долженъ держаться, чтобы понравиться невѣстѣ (28). Отъ брата больше, чѣмъ ото всѣхъ другихъ членовъ семьи, зависитъ выдача дѣвушки замужъ, и потому дѣвушка, выходя замужъ не по своему желанію, при томъ въ очень далекій край, прежде всѣхъ обвиняетъ въ томъ братьевъ (29); одна дѣвушка обвиняетъ брата даже въ продажѣ ея съ цѣлью купить за то наряды своей женѣ, и потому предаетъ его страшному проклятію (30).

*) Подобная-же пѣсня находится и въ герцеговинскихъ пѣсняхъ (Вука Карадж. изд. 1866 г., стр. 7).

Есть пѣсня (31, собственно герцеговинская), въ которой сестра убиваетъ брата; но убійство это такое странное, ничѣмъ немотивированное, что мы склонны видѣть въ этой пѣснѣ какой-нибудь особенный, мистическій смыслъ.

Въ одной пѣснѣ отношенія между молодыми парнями и дѣвушками опредѣляются двумя султанскими фирманами: по одному фирману (пѣсня 19) отъ каждого *кола* (круга, хоровода) изъ десяти дѣвушекъ берется по одной, чтобы выдать ихъ за молодыхъ парней; по другому-же (20) дѣвушки назначаются быть *коморджіями* (возчиками военнаго провіанта), а провожатыми имъ молодые парни.

Влеченіе молодого человѣка къ дѣвушкѣ выражается иногда очень нѣжно (15, 21); парень бываетъ стыдливѣе дѣвушки и прибѣгаетъ къ выраженію своей страсти пносказательно (61); а иногда онъ бываетъ даже сантименталенъ (58, 60); у одного болить сердце за поповой дочкой (55).

Очень милую картинку и примѣръ нѣжнаго любовнаго объясненія представляетъ пѣсенка (56), въ которой парень говоритъ дѣвушкѣ, что для него она красивѣе жаркаго солнца и его брата мѣсяца; а она ему отвѣчаетъ, что онъ ей дороже отца и матери и всѣхъ четырехъ ея братьевъ.

Дѣвушка, услышавъ отъ коня, что хозяинъ его хочетъ жениться на ней, общаетъ свои серебряные токи перелить въ на подковы для него, а своимъ ожерельемъ украсить ему узду (43). Охваченная страстью дѣвушка умоляетъ свою мать позвать красавца въ домъ и на слова ея, что у нихъ нѣтъ для него ни ракіи, ни ужина, отвѣчаетъ: «глаза мои—ему ракія, уста мои—ужинъ» (44). Одна прямо зазываетъ къ себѣ красавца, общая ему все (45), другая общается сама прійти къ своему обожателю (46); а третья на упреки брата за увлеченіе отвѣчаетъ, что ей не нужны ни отецъ, ни мать, ни братъ, если у нея нѣтъ ея милаго (47).

Есть и такія дѣвушки, что требуютъ подарковъ отъ своихъ любезныхъ (65).

Мужчина вообще выражается энергичнѣе и сильнѣе: одинъ съ

отчаяніемъ жалуется, что сердце у него растрескалось, какъ земля въ сухое лѣто (107); другой влюбился въ свою сосѣдку такъ, что, въ случаѣ неудачи, сойдетъ съ ума (48). Молодой парень угрожаетъ дѣвушкѣ, что, если она откажетъ ему въ любви, то онъ или умретъ, или впадетъ въ грѣхъ т. е. прибѣгнетъ къ насилію (51). А еще одинъ угрожаетъ цѣлому селу, что онъ взбѣсится и сожжетъ село, въ которомъ погибнуть всѣ, кромѣ его и его любезной (52).

Любовь эта воспламеняется, конечно, красотою, которая и описывается въ нѣсколькихъ пѣсняхъ (62, 63, 64, 65, 66). Даже царевичъ, увидѣвши бѣдную дѣвушку, съ стройнымъ станомъ, съ бѣлымъ, румянымъ лицомъ и съ большими черными глазами, требуетъ отъ матери, чтобы она взяла еѣ за него, и мать это исполнила (59).

Надобно замѣтить, что въ большей части пѣсенъ въ описаніе красоты входятъ станъ, глаза и волосы; въ одной пѣснѣ красавицѣ дѣлается такой комплиментъ:

Вруће сунце — ѡебра твоја,
Ладна вода — сузе твоје,
Ракли — сапун — очи (или рука) твоји (76 и 77 герцег.).

Но есть такія пѣсни, въ которыхъ дѣло доходитъ до ногъ (71 подгор.), груди (72 вас.) и другихъ частей (75 подгор.).

Бываютъ встрѣчи молодыхъ людей случайныя (50, 80, 82) или по предварительному договору (49), а иногда мужчина употребляетъ и насиліе (83, 84).

Жалобы слышатся больше со стороны женщины на то, что любимый ею человѣкъ не отвѣчаетъ ей взаимностью (104, 106, 108, 112, 113) или онъ отъ нея очень далеко и не можетъ скоро вернуться (109, 110). Приходится иногда жаловаться и мужчинѣ (91, 93, 99, 100).

Естественный исходъ любовныхъ отношеній представляетъ бракъ; но тутъ, какъ мы видѣли, встрѣчаются иногда препятствія со стороны родныхъ той или другой стороны. Противъ

этихъ препятствій со стороны невѣстиной въ употребленіи бывало похищеніе ея; но бываетъ невозможно и это: «Да ме просиш, — не даду ме; да уграбиш, — *не смијеш* ме», потому что у невѣсты девять родныхъ братьевъ и двѣнадцать двоюродныхъ (197), и дѣло разстраивается. Бываютъ случаи, что сватаются два брата; тогда дѣвушка рѣшаетъ: «нећу ниједнога; што ћу чинит сваћу мећу браћу!» (98). Иногда просто любезный беретъ другую, и брошенная имъ съ самоотверженіемъ говоритъ своей матери: «Нека му ју, честита му била!» (95); а другая разражается проклятіемъ на женихова отца (94); а еще одна, умирая, завѣщаетъ своему жениху, чтобы онъ взялъ ея сестру (96).

Не любятъ дѣвушки выходить замужъ за «самца», за одинокаго человѣка, въ томъ смыслѣ, что у ея мужа нѣтъ родныхъ братьевъ, а ей деверей; потому что по черногорскому обычаю молодая не ходитъ ни въ гости, ни на игры съ мужемъ, а одна тоже не можетъ, слѣдовательно на играхъ безъ деверей ей не съ кѣмъ поплясать и повеселиться (101, 102). Иная выходу замужъ предпочитаетъ утопиться (117).

По выходѣ замужъ молодая ни объ чемъ такъ не думаетъ, какъ объ отпращиваніи «у походе» т. е. въ свой родной домъ, къ чему она готовится и приготовляетъ всѣмъ своимъ подарки, и нѣтъ для нея больше несчастія, какъ если кто-нибудь изъ ея родныхъ умретъ; а пѣсня, утрируя это, представляетъ, что померли всѣ отъ чумы или отъ горя (115, 116).

Супружества не всегда бываютъ счастливы. Такъ, одна бѣжала отъ бѣшенаго мужа (105), другую мужъ за что-то прибилъ и прогналъ къ ея роднымъ, не давши ей на дорогу ни подарка, ни проводника; а потомъ у него разболѣлась голова, и это отъ проклятій его супруги (89).

Бываютъ браки несоотвѣтственные по общественному положенію молодыхъ (125, 126); но еще невыносимѣе несоотвѣтствіе въ возрастѣ; поэтому всегда отдается предпочтеніе молодому передъ старымъ, котораго дѣвушки немилостиво гонять (127, 128, 129, 130, 131).

Разбирая жениховъ, дѣвушки (сельскія) не хотятъ выходить замужъ за горожанъ, потому что они моты и все, что зарабатываютъ, тратятъ на табакъ и кофе, а потомъ голодные сидятъ и смотрятъ на дѣвушекъ (122); а одна дѣвушка, перебравши жениховъ — писаря, торговца, сапожника, портного, во всѣхъ находитъ недостатки и предпочитаетъ всѣмъ имъ пьяницу (са-роша): «онъ будетъ пить, а я ему наливать, любо дорого!» (123). Это конечно сатира.

Бракъ, хотя и составляетъ конечную цѣль, какъ для мужчины, такъ и для женщины; тѣмъ не менѣе для женщины съ бракомъ прекращается ея прежняя жизнь въ свое удовольствіе (121); а къ мужчине также всѣ начинаютъ относиться хуже (119), да и самъ онъ хуже относится къ другимъ (118). Какъ-бы однако ни былъ бракъ счастливъ, воспоминанія періода любви до брака остаются лучшими воспоминаніями (120). Много зависитъ это, конечно, отъ того, какая жена, «лѣпа или гдна» (124).

Нѣсколько пѣсень посвящено сатирѣ на брачныя отношенія (133, 134, 135, 137, 138, 139) и на засидѣвшуюся до старости дѣву (132).

Рядомъ съ этимъ идетъ шутливая пѣсенка на лягушку тещу и лягушонка зятя (140) и двѣ пѣсни о монахахъ и булахъ т. е. женахъ турокъ (141, 142).

Исходя изъ того положенія, что въ лирическихъ пѣсняхъ народъ выливаетъ свою душу, высказываетъ свой характеръ и воззрѣнія на отношенія семейныя, между обоими полами и брачныя, мы можемъ сдѣлать выводъ изъ разсмотрѣнія перечисленныхъ пѣсень и на основаніи того составить заключеніе о характерѣ и воззрѣніяхъ черногорца, на сколько они проявляютъ себя въ этой области. Но сдѣлать общее подобнаго рода заключеніе мы не въ правѣ; потому что въ числѣ этихъ пѣсень есть много такихъ, которыя пришли со стороны или принадлежатъ исключительно одному какому-либо краю. Мы не могли этого указать при каж-

дой пѣснѣ; потому что также нераздѣльно представили ихъ намъ пѣвцы или пѣвицы, отъ которыхъ мы эти пѣсни записывали или которые доставляли ихъ намъ записанными.

Но различить ихъ всегда можно и, какъ мы уже замѣтили, различіе это отмѣчается самими черногорцами, хотя далеко не вездѣ. Это можно видѣть въ семейной жизни и особенно въ его отношеніяхъ къ женщинамъ: ему чуждо грубое, плотское воззрѣніе на женщину, проявляющееся въ пѣсняхъ васоевичей, подгоричанъ и частью герцеговинцевъ, въ большей или меньшей степени подчинившихся турецкому вліянію; онъ скромнѣе и даже стыдливѣе передъ женщиной, что однако не исключаетъ любви страстной, глубокой и самоотверженной. Эта характеристика можетъ служить указателемъ происхожденія пѣсни: если этихъ качествъ нѣтъ, то пѣсня не чисто черногорская.

Чтобы дать нѣкоторое понятіе о турецкомъ духѣ, мы привели нѣсколько пѣсень подгорицкихъ турокъ. Изъ двухъ гайдукскихъ пѣсень одна (148) записана также отъ турка въ Подгорицѣ; но изображенное въ ней звѣрство представляетъ собою нѣчто необыкновенное и исключительное, чего, безъ сомнѣнія, на дѣлѣ не бывало; но въ духѣ турецкомъ непремѣнно утратить дѣйствительность.

Что пѣсня не чисто черногорская, можно видѣть по содержанію ея и по обстановкѣ изображаемой въ ней жизни. Такъ, черногорецъ не можетъ говорить о султанскихъ фирманахъ, регулирующихъ его внутреннюю жизнь; нѣтъ у него при домѣ *азбашчи*, ни въ домѣ *тѣпенка*; не носятъ черногорскія дѣвушки «фесикъ меджидију», «киту асизију» или «лале од бисера», не дѣлаютъ онѣ изъ своихъ волосъ «сулуфе»; не играетъ черногорецъ на тамбамбурицѣ и т. д. Пѣсни съ содержаніемъ подобнаго рода принадлежать герцеговинскимъ краямъ Черногоріи или Подгорицѣ, а отчасти Васоевичамъ, гдѣ отъ недавняго еще турецкаго господства сохранились воспоминанія о турецкой обстановкѣ жизни и даже самая эта обстановка, особенно женскіе костюмы. Но пѣсни эти распространяются по всей Черногоріи, представляя

собою нѣчто новое; и вносятъ въ черногорскую жизнь и поэзію нѣкоторое разнообразіе. Прельщаетъ въ нихъ черногорца также страстность, обыкновенно весьма сдержанно выражаемая въ чисто черногорской пѣснѣ.

Объ остальныхъ лирическихъ пѣсняхъ нечего говорить. Относительно колыбельныхъ пѣсенъ замѣтимъ, что онѣ обыкновенно сливаются съ пѣсенками, которыя поютъ дѣти, и въ нашемъ собраніи довольно нескладныя. Пѣсня-же изъ Морачи, доставленная намъ отцомъ Никифоромъ, представляетъ какую-то странную композицію, интересную однако указаніемъ на Россію.

Свадебными пѣснями дополняются статьи въ нашей книгѣ «Бракъ и супружескія отношенія» (т. II, ч. 1, стр. 236—262) и «Бракъ съ описаніемъ обрядовъ» (тамъ-же стр. 263—304).

Пѣсни съ эпическимъ и отчасти мистическимъ содержаніемъ составляютъ переходъ къ юнацкимъ пѣснямъ.

Не зная музыки, мы не можемъ дать болѣе точнаго, опредѣленнаго понятія о напѣвѣ и вообще о музыкальной сторонѣ пѣсни; но для этого существуетъ прекрасный сборникъ чеха Л. Кубы, который специально съ этою цѣлью пропутешествовалъ по всей Черногоріи и, собравъ до 70 пѣсенъ, напечаталъ ихъ съ нотами для голоса и для акомпанимента на фортепіано. Въ общемъ мелодіи схвачены имъ правильно (не зная нотъ, мы просили намъ пѣть и играть другихъ); но нѣкоторыя, слишкомъ оригинальныя, не совсѣмъ удалась, и самъ онъ говоритъ что нѣкоторыя особенности можно-бы было уловить только съ помощью фонографа *). Подъ общимъ заглавіемъ «Slovanstvo ve svých zřevěch» книга VIII его сборника заключаетъ въ себѣ пѣсни «Černohorské» sešiti 1—4; Praha 1890; больш. 8°, 124.

Издаль онъ и свое путешествіе по Черногоріи, въ которомъ также приведено 49 пѣсенъ съ нотами: «Na Černé Hoře» въ Прагѣ, 1892 г. больш. 8°, 455.

*) Кромѣ пѣсенъ, ему удалось положить на ноты четыре мелодіи, которыя въ Васоевичахъ играютъ на свирѣли пастухи, различныя для козъ, овецъ, крупнаго рогатаго скота и для людей (?) (МѢ 64—67). Очень интересно такое раздѣленіе, объ которомъ мы не знали.

3) Эпическія пѣсни. Извѣстные сборники эпическихъ пѣсенъ.— Отъ кого и въ какой мѣстности пѣсни нами записаны. — Поэтическое творчество въ Черногоріи въ сравненіи съ другими сербскими землями.— Реальное объясненіе пѣсенъ. — Удаленіе ихъ отъ дѣйствительности и преобладаніе субъективнаго воззрѣнія.— Удаленіе позднѣйшей пѣсни отъ первоначальнаго оригинала и сохраненіе нѣкоторыхъ чертъ изъ отдаленной древности.— Различіе пѣсенъ по внутреннему ихъ достоинству.— Преобладаніе фантазіи надъ дѣйствительностью.— Образчикъ пѣсни въ зачаточномъ состояніи. — Сравненіе пѣсенъ по тремъ сборникамъ. — Общее заключеніе о характерѣ черногорскихъ пѣсенъ.— Поэтическое творчество въ Черногоріи въ новѣйшее время.

Эпическая поэзія сербовъ давно уже обратила на себя всеобщее вниманіе и заняла видное мѣсто въ народной литературѣ не только сербской но и въ иностранной. Какъ только появлялись изданія сербскихъ пѣсенъ, тотчасъ слѣдовали и ихъ переводы, при томъ первыя выходили по внушенію иностранныхъ поэтовъ и ученыхъ, какъ Гёте, Гердеръ, Гриммъ, Фатеръ, Боппъ, Гумбольдтъ, которые выражали этимъ пѣснямъ удивленіе и тѣмъ поощряли ихъ собратей сербовъ.

Благодаря такому обстоятельству, мы рано имѣемъ сборники сербскихъ пѣсенъ, въ которыхъ значительное мѣсто занимаютъ черногорскія т. е. относящіяся по содержанію спеціально къ Черногоріи. Эти сборники: Симы Милутиновича — (подъ псевдонимомъ Чубра Чойковича) «Пѣванія Черногорска и Херцеговачка», изданныя въ Лейпцигѣ въ 1837 г.; «Српско Огледало», первое изданіе, сдѣланное въ Бѣлградѣ въ 1845 г. и второе въ 1895 г. на Цетинѣ, и извѣстное собраніе серб. пѣсенъ Вука—Караджича, изданіе разныхъ годовъ, а послѣднее 1892—96 г.г.

Въ первомъ изданіи изъ 175 пѣсенъ 65 относятся къ Черногоріи; во второмъ 52 и въ третьемъ 61. При этомъ пѣсенъ, не имѣю-

щихся въ Срп. Огл., у Сима М. 47 и у Вука 29, слѣдовательно всего 76, прибавивъ которыя къ имѣющимся въ Срп. Огл., получимъ общее число черногорскихъ пѣсенъ 128. Мы не сдѣлали подобнаго-же сопоставленія между Симою и Вукомъ; но во всякомъ случаѣ черногорскихъ пѣсенъ набирается болѣе ста, не считая тѣхъ, которыя только записаны въ Черногоріи, а по содержанию относятся къ другимъ сербскимъ землямъ.

Но, имѣя въ виду вообще творчество черногорскаго народа въ области поэзіи, мы должны замѣтить, что множество общесербскихъ пѣсенъ записано собирателями также отъ черногорскихъ пѣвцовъ.

Симо М. двѣ пѣсни записалъ отъ своихъ дѣда и отца; затѣмъ: Гашо, слѣпецъ изъ Рисна далъ 5 пѣсенъ; окраины, какъ Баняны, Гацко и Никшичъ съ окрестностью дали 18 и двѣ неизвѣстно откуда; всего—25 пѣсенъ; слѣдовательно черногорскіе пѣвцы дали 150; а пѣвцовъ было 58. Больше всего пѣвцовъ было изъ Бѣлопавличей (21), затѣмъ изъ Морачи и Ровцевъ (17); нѣтъ ни одного изъ Рѣцкой и Цермницкой нахій, только два изъ Добрскаго села и изъ Кучъ; но это могло произойти случайно. Замѣчательно, что въ числѣ пѣвцовъ есть и дѣти: Брацанъ Перчевичъ, «мали козарич, мој љубавни пјевач», какъ называется его Симо, далъ ему 6 пѣсенъ и столько-же «ѣак» Вулина Поповичъ, оба изъ Бѣлопавличей; а изъ Морачи «овчар» Драгое Дрекаловичъ изъ Пилопатеи и двѣнадцатилѣтній Стоянчиъ Живковъ изъ с. Ясенова дали по одной пѣснѣ, и по одной-же пѣснѣ дали три женщины: двѣ дѣвушки Гола и Госпава и Яглика Мушкобана.

Вукъ упоминаетъ пятерыхъ пѣвцовъ изъ Черногоріи: Рашка и Милутина изъ Колашина, слѣдовательно морачанъ, и еще троихъ черногорцевъ Дьюра Милутиновича, Филиппа Бошковича и Миливоя Мушкина.

Что касается содержания этихъ пѣсенъ, упоминаемыхъ въ нихъ личностей и мѣстностей; то онѣ охватываютъ въ этомъ отношеніи не только всю старую Черногорію, но и края герцего-

винскіе, присоединенныя къ ней въ послѣднее время, какъ Пива, Рудины, Никшичъ, Баняны, не говоримъ уже о также не особенно равно сплотившихся съ Черногоріей Граховѣ, Пиперахъ, Кучахъ и Дробнякахъ. Нѣтъ пѣсенъ, спеціально относящихся къ Цермницѣ (у Симы М. одна № 25); онѣ начинаются только съ тридцатыхъ годовъ XIX ст.; то-же должно сказать и относительно Кучъ. Но историческія судьбы этихъ мѣстностей давно уже входятъ въ исторію Черногоріи, играютъ въ ней извѣстную роль и эти племена упоминаются вмѣстѣ съ другими, и потому много новаго имѣющаго значенія въ ихъ пѣсняхъ мы не найдемъ. Въ поврежденныхъ сербскихъ изданіяхъ отъ времени до времени появляются новыя пѣсни; доставлялись онѣ и намъ; но ими увеличивается матеріалъ только количественно, не прибавляя ничего такого, что повело-бы къ новымъ выводамъ относительно черnogорскаго эпоса и уясненія касающихся его вопросовъ, что составляетъ нашу главную задачу, и не представляя въ то-же время поэтическихъ достоинствъ. Таковымъ мы предпочли пѣсни, взятые не изъ черnogорской жизни, какъ о Георгіѣ Скандербегѣ, о котарскихъ сердарихъ и другія, изъ которыхъ мы видимъ, что черnogорецъ воодушевлялся подвигами своихъ братьевъ сербовъ, не ограничиваясь тѣсными предѣлами своего отечества, и это одушевление было также горячо и сознательно, какъ и по отношенію къ его родному краю. Эти общесербскія пѣсни поются черnogорцемъ больше даже, чѣмъ его собственныя, мѣстныя. Но есть край, который болѣе шестидесяти лѣтъ уже дѣйствуетъ и живетъ заодно съ Черногоріей и объ которомъ во всѣхъ упомянутыхъ сборникахъ не только нѣтъ ни одной пѣсни, но не упоминается даже его имя. Это — Васоевичи. Причина такого явленія заключается въ томъ, что жизнь этого племени шла совершенно въ другомъ направленіи. Въ то время какъ вся Черногорія имѣла дѣла съ Герцеговиной и съ турками Скадрскаго округа и южнаго Приморья; Васоевичи имѣли передъ собою Старую Сербію и черезъ нее, такъ называемую, Шумадию. Пѣсни васоевичей прежде всего оригинальны и новы по содержанію; а

затѣмъ не лишены нѣкоторой своеобразности по духу и складу. Поэтому мы обратили особенное вниманіе на нихъ и ими пополняемъ существовавшій доселѣ пробѣлъ въ пѣсенномъ матеріалѣ Черногоріи. Къ этимъ пѣснямъ мы сочли необходимымъ дать объясненія, безъ которыхъ большинству читателей онѣ будутъ непонятны, вслѣдствіе того что и самое племя васоевичей было мало извѣстно.

Указавъ такимъ образомъ, какимъ пѣсеннымъ матеріаломъ обладаетъ черногорскій народъ, обратимся къ разсмотрѣнію его творчества въ этой области, при чемъ постараемся дать свои объясненія на тѣ постулаты, которые въ этомъ отношеніи уже сдѣланы ученою литературой.

Постулаты эти мы находимъ у Асмуса Сѣрензена (Asmus Soergensen), посвятившаго цѣлый рядъ статей исторіи развитія сербскаго эпоса *).

Между прочимъ, не видя появленія новыхъ сборниковъ черногорскихъ пѣсенъ послѣ трехъ указанныхъ выше, ученый этотъ задается вопросомъ: «Не вымеръ-ли этотъ родъ народной поэзіи въ Черногоріи?» (В. XIX, S. 92), и потомъ обращается къ намъ: «Можетъ быть, Ровинскій представить намъ образчики черногорскихъ героическихъ пѣсенъ настоящаго времени во 2-мъ т. своего сочиненія» (тамъ-же).

Образчики есть готовые и безъ нашего сочиненія, какъ «Јуначки споменикъ», появившійся въ 1864 г. и воспѣвающий военные подвиги черногорцевъ отъ 1852 до 1862 г.; а относительно послѣдней черногорской турецкой войны есть даже не одинъ сборникъ. Правда, въ обоихъ этихъ случаяхъ фигурируютъ уже имена поэтовъ: воев. Мирка Петровича, бѣлопавлича Максима Шобаича и др. Но первый былъ совершенно безгра-

*) Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung (Archiv für Slav. Phil. B. XVI. 66—118; XVII, 198—253; XIX, 89—132. XX, 78—114.

мотный, а второй — самоукъ; поэтому оба они вполне народные поэты.

Есть пѣсни новѣйшія и безыменныя, непечатанныя и переходящія только изъ устъ въ уста, которыя, однако, совершенно одинаковы съ упомянутыми выше. Этимъ мы даемъ утвердительный отвѣтъ на вопросъ г. Сѣрензена; но за тѣмъ слѣдуетъ вопросъ о внутреннихъ качествахъ этихъ пѣсень.

Прежде, чѣмъ отвѣтить на этотъ вопросъ, относящійся только къ извѣстному, послѣднему періоду въ жизни черногорскаго народа, постараемся уяснить себѣ, какимъ образомъ вообще проявлялось творчество черногорца въ области эпической поэзіи, сопоставивъ его съ такою-же дѣятельностью, проявляшеюся и въ другихъ сербскихъ краяхъ.

Ф. Миклосичъ въ соч. «объ эпической поэзіи сербовъ» *) говоритъ, что больше всего эпосъ распространенъ въ Босніи, Герцеговинѣ, Черногоріи и горныхъ округахъ Сербіи (нынѣшняго королевства); что тамъ очень мало людей, которые не умѣли-бы играть на гусяхъ; умѣютъ даже жены и дѣвушки. На Дунаѣ и Савѣ уже рѣже можно услышать гусли. Въ Сремѣ, Бачкѣ и Банатѣ гусли находятся только у слѣпцовъ, которые съ ихъ помощью выпрашиваютъ себѣ милостыню, и потому онѣ называются *слепачке гусле*. Но съ удаленіемъ отъ Срема въ Славонію, ближе къ Хорватіи и Далмаціи снова усиливается эпическая поэзія, хотя у Хорватовъ она далеко не процвѣтаетъ такъ, какъ у сербовъ» (стр. 88—89).

Присоединимъ къ этому и наши личныя наблюденія. Во время пребыванія нашего въ Сербіи въ 1868—69 г.г. мы имѣли случай замѣтить, какъ тамъ мало были извѣстны гусли. Въ Бѣлградѣ, чтобы послушать пѣнье «*уз гусле*», пользовались какимъ-нибудь случайно попавшимъ туда герцеговинцемъ или черногорцемъ. Интеллигенція, проникнутая патріотическими чувствами,

*) Ф. Миклошичъ — «Еписко песничство у Срба» — переводъ съ нѣм. Стефана Поповича (Србск. летоп. 1863; кн. 108).

старалась ихъ пропагандировать, и въ средѣ ея умѣли кое-какъ играть очень немногіе. Такимъ былъ капитанъ Георгій Влайковичъ, пріобрѣвшій однако это искусство въ время его военной службы въ Россіи; немного игралъ Живописъ Жуйовичъ, тоже учившійся въ Россіи, въ Кіевѣ; учились и другіе. Когда-же мнѣ привелось путешествовать по внутренности Сербіи, то въ сельскихъ домахъ я нигдѣ не видалъ гуслей; только въ городкѣ Лозницѣ умѣлъ играть и хорошо старый попъ Игнатъ, который самъ и дѣлалъ гусли и надѣлялъ ими своихъ пріятелей въ Бѣлградѣ. Въ Чачкѣ при мнѣ всѣ увлекались пѣньемъ какого-то серба изъ Новобазарскаго санджака (чуть-ли не васоевичъ); въ Ужицахъ я также слышалъ гусли на базарѣ и въ кофейнѣ; но не знаю, были то мѣстные пѣвцы или изъ другихъ мѣстъ.

Въ Черногоріи-же, можно сказать положительно, нѣтъ ни одного сельскаго дома безъ гуслей и нѣтъ черногорца, который, хоть плохо, не умѣлъ-бы пѣть «уз гусле». Въ Черногоріи каждый мальчикъ, начиная хватать отцовское оружіе, въ то-же время хватается и за гусли; а съ гусями, конечно, живетъ и эпическая пѣсня. То-же самое можно сказать и о Герцеговинѣ, по крайней мѣрѣ, о предѣлахъ, смежныхъ съ Черногоріей, какъ Гацко, Невесиње, Требиње. Въ Босніи мы встрѣчали ихъ мало и то больше у магометанъ. Впрочемъ наши наблюденія относятся только къ сѣверной части ея, къ Посавинѣ и окрестностямъ Сараева. Приводилось намъ слышать гусли въ Дубровникѣ и въ Далмаціи (близъ Шибеника). Послѣ вопроса о распространенности эпической пѣсни, является вопросъ объ томъ, гдѣ она возникаетъ и создается.

Миклосичъ говоритъ, что пѣсня возникаетъ тамъ, гдѣ происходило воспѣваемое въ ней событіе. Такъ должно быть и въ большинствѣ случаевъ, по всей вѣроятности, и бываетъ; но не всегда.

Такимъ исключеніемъ въ этомъ отношеніи является Сербія.

Со времени паденія Сербскаго Царства, а за тѣмъ Босніи и Герцеговины, она является главнымъ театромъ крупныхъ исто-

рическихъ событій, сопровождавшихся громкими военными дѣлами и имѣвшихъ своихъ героевъ; но въ пѣснѣ они мало отразились. Это можно объяснить тѣмъ, что народъ къ нимъ относился безучастно, такъ какъ война происходила между Турціей и Венгріей, а послѣ Австріей, которыя народу были чужды; да и велась она не въ интересахъ народа, положеніе котораго отъ того еще ухудшалась. Народу нуженъ былъ покой, онъ тяготился вѣчнымъ военнымъ положеніемъ. Иногда сербскій народъ предпочиталъ турокъ венграмъ хотя между послѣдними главную силу составляли сербы, какъ воевода Павелъ Бакичъ, который на полѣ битвы и пораженія турокъ игралъ въ коло, а на ихъ трупахъ устраивалъ вечернюю трапезу. Не вызвала поэтического воодушевленія въ тамошнемъ сербскомъ населеніи и война за освобожденіе, предпринятая самимъ народомъ съ народнымъ-же вождемъ Георгіемъ Чернымъ Петровичемъ; событіями этими воодушевляется и создаетъ пѣсни не тамошній житель, а сербъ изъ Зворника въ Босніи Филиппъ Вишничъ.

Совсѣмъ другое мы видимъ въ Черногоріи: она изо дня въ день ведетъ войну съ врагами своего народа и мѣстные пѣвцы, сыны Черногоріи, воспѣваютъ подвиги своихъ героевъ, отчасти создаютъ ихъ, окружая память ихъ ореоломъ славы и воплощая въ нихъ свои идеалы. Двѣ самыя лучшія и самыя большія пѣсни — «Женитьба Максима Черноевича» и «Бановичъ Страхииня» записаны Вукомъ Караджичемъ отъ морачанина Милии изъ Колашина. Не говоримъ уже о цѣломъ циклѣ пѣсенъ пастушескаго эпоса XVIII в., создававшегося на мѣстѣ. Творчество черногорцевъ никогда не переставало; оно продолжается и нынѣ, и ни одно болѣе или менѣе крупное событіе не оставляется безъ пѣсни.

Является новый вопросъ: кто-же были эти пѣвцы?

Миклосичъ вѣрно замѣчаетъ, что у сербовъ «сочиненіе пѣсенъ (пјевање) не составляетъ особеннаго дара, присущаго только нѣкоторымъ, призваннымъ къ тому личностямъ; у нихъ это божій даръ, который присущъ каждому» (стр. 90—91). Это мы видимъ въ Черногоріи, гдѣ всѣ поютъ, мало кто не составляетъ

пѣсенъ, особенно въ позднѣйшее, новѣйшее время, когда для этого у черногорца больше возможности предаваться своему влеченію, и когда тому помогаетъ грамотность, которая однако накладываетъ на народную пѣсню свою печать, сообщаетъ ей особенный характеръ, объ чемъ мы еще будемъ говорить. Но здѣсь мы подтверждаемъ только тотъ фактъ, что эпическая пѣсня издавна укоренилась въ черногорскомъ народѣ и продолжаетъ жить въ немъ до нынѣ, составляя, такъ сказать, естественный продуктъ его высшей, духовной жизни.

Перейдемъ теперь къ самой пѣснѣ, къ ея содержанію и созданію изъ него одно цѣльнаго поэтического произведенія.

Здѣсь опять мы не можемъ миновать труда г. Сѣрензена, который подвергаетъ сербскую пѣсню такому всестороннему разбору, какого до него мы не встрѣчали.

Держась того взгляда, что эпическая народная пѣсня воспроизводитъ фактъ, дѣйствительно совершившійся, онъ прежде всего старается опредѣлить мѣстность и личности, къ которымъ приурочивается воспѣваемое событіе. При этомъ онъ хотѣлъ-бы всѣ упоминаемыя мѣстности найти на существующихъ картахъ Черногоріи и, само собою разумѣется, не находить ихъ. И странно искать какія-нибудь ничтожныя мѣстности, урочища на картѣ въ такомъ маломъ масштабѣ (1:294.000), какъ приложенная къ нашему сочиненію о Черногоріи, сдѣланная въ топографическомъ отдѣлѣ нашего главнаго штаба; ихъ не найдемъ даже на картѣ австрійскаго генеральнаго штаба, которая сдѣлана въ масштабѣ почти въ три съ половиною раза бѣльшемъ (1:75.000).

Такія, слишкомъ мелкія мѣстности не могутъ быть нанесены на общую карту страны; но онѣ могли-бы быть объяснены въ особыхъ примѣчаніяхъ въ изданіи пѣсенъ и то не иначе, какъ при помощи мѣстныхъ жителей.

Важнѣе, по нашему мнѣнію, точно опредѣлить личности упоминаемыя въ пѣснѣ. Что касается черногорскихъ мѣстностей, то онѣ не представляютъ намъ большихъ затрудненій, потому что у насъ была возможность провѣрять, такъ какъ онѣ и понынѣ

остаются однѣ и тѣ-же. Совсѣмъ другое съ именами личностей, давно уже умершихъ, память объ которыхъ сохранилась только у ихъ ближайшихъ родственниковъ; а часто перепутываетъ имена самая пѣсня. Въ этомъ случаѣ еще труднѣе обойтись безъ содѣйствія мѣстныхъ силъ.

Имѣя это въ виду, мы на первый разъ сдѣлали выборку всѣхъ личныхъ именъ, упоминаемыхъ въ «Сербскомъ Огледалѣ», распредѣливъ ихъ по племенамъ и нахіямъ и указавъ пѣсню и стихъ, въ которыхъ они упоминаются, и напечатали въ выходящемъ на Цетиньѣ журналѣ «Луча» 1895 г. *).

Мы надѣялись, что черногорцы, вообще любящіе говорить и писать о своихъ предкахъ, не преминутъ и въ этомъ случаѣ отозваться; но, кромѣ двухъ-трехъ устныхъ замѣчаній, мы не нашли отзыва ни въ комъ, и наше предпріятіе осталось втунѣ.

И такъ, намъ приходится разбираться въ этомъ вопросѣ самимъ, съ помощью собственныхъ средствъ, что чрезвычайно трудно, а между тѣмъ необходимо для уясненія содержанія пѣсни.

Какъ трудно реальное объясненіе пѣсни для человѣка, чужого той мѣстности, которая въ ней описывается, можно судить по тѣмъ неодумѣніямъ, въ которыя при подобныхъ случаяхъ часто впадаетъ г. Сѣрензенъ. Возьмемъ для примѣра пѣсню о нападеніи турокъ на Чурилацъ въ Бѣлопавличахъ (1792 г.), которую г. Сѣрензенъ разсматриваетъ по двумъ экземплярамъ—у С. Милутиновича (№ 163) и въ «Сербскомъ Огледалѣ» (№ 28). Онъ затрудняется рѣшить, какое соотношеніе между этими двумя записями: происходитъ-ли различіе между ними только въ изложеніи (*litterarische*) или и по содержанію (*stoffliche*); но преимущество отдаетъ онъ второму (В. XX, стр. 85), и совершенно справедливо, потому что въ первомъ есть темныя мѣста и несообразности (стр. 86). Онъ находитъ однако разницу и тамъ, гдѣ ея

*) «Луча» 1895, св. IX, X и XI. Всего мы приводимъ 136 фамилій черногорцевъ, 11 черногорцевъ-же ренегатовъ и 80 турокъ.

нѣтъ. Такъ, онъ говоритъ, что у С. Милутиновича въ турецкомъ войскѣ упоминаются два албанца, тогда какъ въ «Оглед.» объ албанцахъ не говорится ни слова. Въ немъ мы читаемъ слѣдующее:

Па је везир војску окупио,
Покупио дванаест хилѧда;
Пред њоме су два веѧа главара:
Ђона Марка и Хота Хасана.

Эти два главара и были албанцы: объ одномъ прямо говорится, что онъ былъ *хотъ* (албанское племя близъ Подгорицы), а на албанское происхожденіе другого указываетъ его албанское имя *ђон* (Иванъ).

Тамъ-же его смущаетъ ровъ, который черногорцы выкопали поперекъ всей равнины между Зетой и впадающей въ неѣ рѣчущкой Сушицей: въ одномъ случаѣ онъ служить для защиты села Чурилица, въ другомъ—церкви св. Оеклы. Въ сущности это одно и то-же. Чурилица небольшое село на самой равнинѣ, а за нимъ въ разстояніи около трехъ верстъ упомянутая церковь на такъ называемой Тьеранпча — главницѣ, гдѣ въ то время былъ главный базаръ въ племени Бѣлопавличей, а въ настоящее время городокъ Даниловградъ (названъ такъ въ честь князя Данила); и церковь св. Оеклы была соборною для всѣхъ Бѣлопавличей; а поэтому она и составляла для турокъ главную цѣль. Село-же Чурилица само по себѣ не имѣло никакого значенія и состояло изъ домишекъ, сдѣланныхъ изъ плетня и обмазанныхъ глиной, а иногда и совсѣмъ безъ обмазки. Объ нихъ-то и говорится въ пѣснѣ «од ѧескова пружа» т. е. изъ прутьевъ мелкаго орѣшника; тогда какъ рядомъ въ Мартиничахъ (тоже Бѣлопавличей) «куле од камена». Сѣрензену это кажется какою-то несообразностью. А дѣло объясняется очень просто.

Въ первомъ случаѣ мѣстность ровная и низкая, которая каждый годъ въ извѣстное время покрывается водой, и потому почва состоитъ изъ мягкаго наноса; иногда на далекое разстояніе нѣтъ

камня; а подвозить его издалека по мѣстности, изборужденной проточинами, превращающимися иногда сплошь въ болота, при недостаткѣ хорошихъ дорогъ, было невозможно. Мартиничи-же расположены въ мѣстности каменной.

Такимъ образомъ всѣ недоумѣнія разрѣшаются знакомствомъ съ мѣстностью и другими мѣстными условіями, и разница двухъ пѣсень не существенная, а только въ отдѣльныхъ выраженіяхъ, въ языкѣ, иногда въ расположеніи и способѣ изложенія. И это неизбѣжно, потому что невозможно запомнить въ точности всѣ отдѣльныя слова и выраженія, и пѣвецъ удерживаетъ въ памяти только общій ходъ разсказа. Хорошій пѣвецъ всегда и самъ бываетъ поэтъ или, по крайней мѣрѣ, человѣкъ, одаренный поэтическимъ чутьемъ, и обращается съ пѣсней свободно, давая ей свою окраску, сообщая ей нѣчто своего, субъективнаго.

Конечно, отступленія отъ оригинала въ самомъ началѣ могутъ быть самыя незначительныя, только въ отдѣльныхъ выраженіяхъ, *litterarische*, какъ говоритъ Сѣрензенъ, а не *stoffliche*. Но со временемъ удаленіе отъ первоначальнаго текста можетъ идти дальше. Одно пѣвецъ измѣняетъ или замѣняетъ своимъ, вслѣдствіе того что не припомнить точно оригинала; другое измѣняетъ намѣренно по своему вкусу; иногда дѣлаетъ вставки, считая, что ими пѣсня пополняется и больше уясняется. Случается, что соединяются въ одно двѣ различныя пѣсни или наоборотъ, изъ одной пѣсни дѣлаются двѣ.

Все это лучше можно видѣть на примѣрахъ.

Такъ въ «Сербскомъ Огледалѣ» есть двѣ пѣсни о нападеніи турокъ на село Трини въ Малыхъ-Цуцахъ: одна изъ нихъ относится къ 1717 г. (№ IX), а другая къ 1722 (№ XI). Въ той и другой нападеніе дѣлается изъ Герцеговины: въ первой нападаетъ Синавъ-бегъ Ченгичъ изъ Гацка; а во второй бегъ Любовичъ изъ Невесинья вмѣстѣ съ родственникомъ его требинскимъ пашою Гусеинномъ. Въ обоихъ случаяхъ цѣль похода одинаковая: разорить кулу князя Рогана, который много бѣдъ нанесъ туркамъ, и взять въ плѣнъ его молодую жену, славившуюся не только

внѣшнюю красотой, но и другими высокими достоинствами. Цуцамъ помогаютъ чевляне, и турки въ обоихъ случаяхъ терпятъ поражение, при чемъ побѣдители, приведя на Чеву множество плѣнныхъ агъ и беговъ, рѣшаются отпустить ихъ за хорошій выкупъ. Но противъ этого возстали всѣ чевскія женщины и въ особенности

«Вјерна љуба кнеза Мопсија,
Баш од Чева, мјеста крајичнога»;

и тогда каждый *посыл* своего плѣнника. *)

Очевидно, что это относится къ одному и тому-же событію. И трудно допустить, чтобы турки, потерпѣвши поражение однажды, черезъ пять лѣтъ опять потерпѣли поражение на томъ-же мѣстѣ. Есть несоотвѣтствіе и въ хронологіи. Во второй пѣснѣ (1722 г.) Христина, жена кнеза Моисея, вспоминаетъ, что черногорцы потерпѣли поражение отъ визиря Тюприлича *онолани* (1720), а въ первой что она *лани* (1716) была въ плѣну у бега Любовича и оставалась у него цѣлый годъ. Здѣсь мы имѣемъ разницу на четыре года; а Тюприличъ разгромилъ Черногорию въ 1714 г.; слѣдовательно прибавляется разница еще третья.

И далѣе, при сверсткѣ погибшихъ черногорцевъ и турокъ зачисляются одинъ за другого однѣ и тѣ-же личности:

въ одной пѣснѣ. А дыздара од Клобука Зука
За сокола Мандушића Вука.
а въ другой. Мурић Зука за Мандушић Вука.

Несообразности въ хронологіи бываютъ очень крупныя. Такъ, извѣстно, что Вукъ Митюновичъ погибъ со всѣми черногорскими главарями въ 1714 г.; а между тѣмъ онъ потомъ воскресаетъ, чтобы въ качествѣ арамбаша предводительствовать четой въ 1758 г. (№ XXIV, стихи 92 и далѣе). Въ тѣхъ-же двухъ пѣсняхъ (№№ IX и XI) въ числѣ прежде погибшихъ упо-

*) То-же самое и у Сима М. пѣсня № 12.

минаются Томановичъ (Вукъ) и онъ-же подъ именемъ Вукца арамбаша; а затѣмъ онъ опять появляется въ 1825 и 1835 г.г. (№№ XII и XIV).

Всѣ эти промахи и путаница вносятся, конечно, позднѣйшими пѣвцами, хотя въ основѣ и лежитъ первоначальная пѣсня.

Весьма поучительна въ этомъ отношеніи пѣсня «Женидба Максима Црнојевића», самая большая во всемъ собраніи пѣсенъ Вука Караджича (по изд. 1875 г. № 89; 1226 стиховъ) и одна изъ лучшихъ по своимъ поэтическимъ достоинствамъ. Она полна несообразностей.

Между прочимъ есть анахронизмы очень крупные. Такъ Иванбегъ, рассылая приглашенія въ сваты къ своему сыну въ различныя мѣста, шлетъ третье письмо

Домну Кучу и Братоно жичу
На војводу Ликовић Илију.
А четврту књигу оправно,
Прати књигу у Дрекаловиће (стр. 299—309).

Что въ то время были Кучи и безъ Дрекаловичей, это фактъ историческій, хотя въ послѣдствіи это стало забываться и подъ именемъ Кучъ разумѣють прежде всего Дрекаловичей. Но Дрекаловичей въ иванбегово время не существовало; потому что самъ родоначальникъ ихъ Дрекале могъ жить только во второй половинѣ XVI в. (см. т. II, ч. 1, стр. 80—81); а Ликовичъ Илія, собственно Илковичъ, еще позднѣйшій потомокъ Дрекала, былъ никто другой, какъ воевода Илія Радонинъ, находившійся уже въ сношеніяхъ съ Россіей въ 1755 г. (тамъ-же стр. 82—83). Чтобы сдѣлать эту несообразную вставку пѣвецъ долженъ былъ жить въ такое время, когда сталъ забываться и Илія Радонинъ. Впрочемъ, если пѣвецъ былъ изъ края, болѣе удаленнаго отъ Кучъ, то ошибка могла произойти отъ его незнанія; подобно тому, какъ дрекалова правнука Ивана, господствовавшаго въ Зетѣ, называютъ Иванбегомъ и смѣшиваютъ съ Черноевичемъ. Поэтому временемъ такой вставки можно считать конецъ XVIII в.

Но рядомъ съ несообразностями, вошедшими въ пѣсню въ позднѣйшее время, въ ней есть мѣста, указывающія на ея древность.

Въ описаніи Жабляка представляется, что онъ стоитъ среди какой-то обширной равнины, «широко поле под Жаблякомъ» (стр. 368, 371, 374), которое идетъ непрерывно до Цетинья:

Од Жабляка до воде Цетинье
Све широко поле притискоше:
Коњ до коња, јунак до јунака,
Разапесе чадор до чадора,
Под чадоре красне поглавпце (стр. 373—379).

Это все сваты, которые отправляются въ Венецію за невѣстой.

При томъ положеніи, въ какомъ находится Жаблякъ въ настоящее время, весь окруженный водой, въ видѣ небольшого острова, этого никто не могъ-бы сказать. Съ сороковыхъ годовъ текущаго столѣтія уничтожилось наконецъ отъ наводненій цѣлое село Салковина на описываемой равнинѣ подъ Жаблякомъ; а болѣе низкія части затоплены гораздо раньше. Въ иванбегово-же время было сухопутное сообщеніе не только вверхъ по берегу рѣки Черпоевича, которая представляла просто горную рѣчушку, но и гораздо ниже, отъ Вранины къ Вирбазару, гдѣ черезъ рѣку былъ каменный мостъ, по временамъ видимый и нынѣ; тамъ пролежала сухопутная дорога, и Скадрское озеро начиналось гораздо дальше. Судя по описанію рыбной ловли у Марина Болицы (1614 г.), подъ Жаблякомъ были уже въ его время рыболовныя тони, глубокія мѣста (такъ называемыя *ока*), что уже въ то время исключаетъ возможность въ тѣхъ мѣстахъ сухопутнаго сообщенія. Еще важнѣе для насъ упоминаніе рѣки Цетиньи, о существованіи которой давно уже никто не помнитъ въ Черногоріи.

Не подозрѣвая существованія когда-либо такой рѣки, Вукъ

Караджичъ дѣлаетъ къ этому примѣчаніе: «У Жабляка—рѣка Морача, которая выше его раздѣляется и, окруживъ его, впадаетъ въ Скадрское озеро; рѣка-же Цетинья находится тамъ далеко въ Далмаціи (вытекаетъ близъ городка Врлики и впадаетъ въ море у Омиша)» (стр. 537). А между тѣмъ въ пѣснѣ мы находимъ слѣдующее относящееся къ ней мѣсто. Иванбегъ пишетъ, чтобы сказали старцу Недѣлку, въ вѣденіи котораго находились пушки на Цетиньѣ:

«Нека топе пуни и предуни,
Нека прида праха и олова,
Нек подигне небу под облаке,
Нека пукну стари баѣмези;
Хабер подај у сватове,
Нек се наша браћа ослободе,
Нек одмакну коње од обале,
Од студене од воде Цетиње;
Е се могу коњи покидати,
У Цетињу воду поскакати» (стр. 540—549).

Конечно, въ пѣснѣ есть преувеличеніе позднѣйшаго времени: рѣка Цетинья и въ то время не могла быть такой большою и опасною; но она была несомнѣнно. Теперь только мѣстами видится ея старое русло; а въ наше-же время въ верхней части нынѣшняго Цетинья на глубинѣ сажени находились слѣды стараго моста, и на чертежѣ стараго Цетинскаго монастыря, сохранившемся въ документахъ, опубликованныхъ въ Римѣ съ 1896 г. и относящихся къ концу XVII в., видно также, что тамъ была рѣка и надъ нею мостъ, на которомъ находилась одна изъ монастырскихъ построекъ.

Этого никакъ не могъ выдумать позднѣйшій составитель пѣсни, а удержалъ это мѣсто, унаслѣдовавъ старую пѣсню, современную описываемому въ ней событію. Нѣтъ сомнѣнія, что четыре столѣтія, въ продолженіи которыхъ пѣлась эта пѣсня, она подверг-

лась большимъ передѣлкамъ и разрослась, такъ какъ каждый пѣвецъ дѣлалъ добавленія по своему вкусу и разумѣнію; но въ основѣ ея лежитъ старая пѣсня, составленная, если не непосредственнымъ свидѣтелемъ событія, то подѣ впечатлѣніемъ живыхъ разсказовъ объ немъ, и вылилась она тогда-же съ такими характерными подробностями, что позднѣйшіе пѣвцы не посмѣли ихъ коснуться *). Такъ же мы смотримъ и на пѣсню «Срп. Оглед»; „Синови Иван-бегови“ (№ 1).

Первая сцена, какъ Иво Черноевичъ въ Которѣ попиваетъ вино съ молодыми черногорцами, какъ потомъ прилетаетъ соколъ и какъ его принимаетъ Иво на свою кабанцу, а послѣ ведетъ съ нимъ бесѣду о своемъ сынѣ Станишѣ, находившемся заложникомъ у турецкаго султана, и т. д. Вся эта сцена пропитана народнымъ духомъ, хотя не сказали бы очень стараго времени. Проклятіе Ива султану: «Москови ти царство разорише!» (стр. 85) ясно указываетъ на XVIII ст. Очевидно, что пѣсня эта дошла до насъ въ переработкѣ позднѣйшаго времени; но въ основѣ ея также чуетъ старая пѣсня, а не какая-нибудь позднѣйшая композиція. На это опять указываютъ подробности, которыхъ не придумать пѣвцу слишкомъ отдаленнаго отъ событія времени. Напр.

Глас допаде Црнојевић Ђуру
На Цетиње пред бијелом црквом,
(*Ваш кад баба копаше Ивана*)
Да Станиша иде од Стамбола. (ст. 112—116).

Далѣ черногорцы отвѣчаютъ своему господарю Георгію Черноевичу на его вопросъ, что предпринять по отношенію къ Станку:

*) Серензена эта пѣсня приводитъ въ такое недоумѣніе, что онъ склоняется признать ее чѣмъ-нибудь позднѣйшимъ самостоятельнымъ произведеніемъ (eine Schöpfung aus freier Hand), а не передачею старинной народной пѣсни (Arch. B. XVII, S. 234).

«Ко ђавола тражи и наша' га,
 Ми смо војска тебе, господару!
 Чувај нама образ и поштење,
Да те наше не разнесу стрјеле
И зелени не здробе палoши!» (ст. 148—151).

То было время, когда черногорцамъ плохо было извѣстно огнестрѣльное оружіе, когда они употребляли только стрѣлы, копья и мечи (палаши).

Въ томъ-же родѣ изъ позднѣйшей эпохи пѣсня «Српски бадњи вече» (№ III).

Всѣ эти пѣсни историческія, потому что въ основѣ каждой лежитъ фактъ, взятый изъ исторической жизни народа, но усвоенный и понимаемый народомъ иначе, чѣмъ онъ представляется въ исторіи; такъ какъ пѣсня—поэтическое произведеніе, а не пересказъ исторіи. Въ ней больше фантастическаго, и безъ того не было-бы и пѣсни; но, кромѣ положеннаго въ основу историческаго факта, въ подробностяхъ такая пѣсня сохраняетъ исторически вѣрныя черты того времени, которыя мы и находимъ въ разсмотрѣнныхъ нами пѣсняхъ.

Вукъ Караджичъ специально о черногорскихъ пѣсняхъ говоритъ, что въ нихъ больше истины, чѣмъ поэзіи, «что въ нихъ не столько проявляется свободное творчество фантазіи, сколько болѣе или менѣе вѣрная передача дѣйствительности».

Правда, есть такія, которыя скорѣе можно назвать реляціями въ пѣсенной формѣ. Таковы въ «Срп. Огл.» №№ XX, XXVI, XXVIII, XXXIV, XXXV, XXXVI и др. Особенно этимъ отличаются пѣсни, касающіяся племени пиперъ, при чемъ упоминается множество личныхъ именъ просто въ видѣ перечня всѣхъ участниковъ, какъ будто, стараясь никого не обидѣть. Это показываетъ, что нѣтъ выдающейся личности, героя; а поэзія не можетъ быть безъ героя.

И самые факты берутся слишкомъ обыкновенные, обыденные, при томъ дѣйствіе происходитъ массовое, не дающее мѣста для

эпизодовъ съ отдѣльными личностями. А личный элементъ играетъ главную роль въ поэзіи.

Поэтому лучшія пѣсни тѣ, въ которыхъ весь интересъ сосредоточенъ на одной или немногихъ личностяхъ, какъ: «Петар Бошковић (X), «Вук Томановић» (XVI), «Бојс Кучима или Рашовића кула» (XV), гдѣ главное вниманіе обращено на Дьюра Јововича; четыре пѣсни (XVI, XVII, XVIII и XXI), относящіяся къ Никцу изъ Ровинъ; «Јуначка смрт» (XXV), гдѣ тоже есть герой Николичъ Ивапъ; «Кула Караджича» (XLIX) съ эпизодическимъ характеромъ; «Удар на Салковину» (LVIII), тоже съ отдѣльнымъ эпизодомъ. Пѣсня «Погибѣја Бећир-бега Бушатлије» (LVII), въ цѣломъ очень прозаичная, красится эпизодомъ съ молодымъ Новпцей Радовичемъ (ст. 230—258).

Самыя слабыя пѣсни, относящіяся къ событіямъ очень крупнымъ и большого значенія, какъ: «Милорадовић» (IV), «Царев-лаз» (V), «Ћуприлић-везир» (VIII), «Шћепан Мали» (XXIV), «Погибѣја Махмут-паше на Крусе» (XXXII).

Первая изъ нихъ (IV) искусственная и не заключаетъ въ себѣ никакихъ элементовъ для пѣсни, представляя сухія разсужденія и разговоры; во второй (V) есть нѣкоторое одушевленіе и попытка ввести нѣчто особенное (похожденіе троихъ лазутчиковъ); а третья (VIII), по всѣмъ вѣроятіямъ, въ народѣ не существовала, потому что народъ не любитъ воспѣвать свои пораженія; а сочинена кѣмъ-то, человѣкомъ книжнымъ, въ позднѣйшее время; поэтому въ ней нѣтъ никакихъ подробностей, которыми должна краситься пѣсня. Приблизительно то-же можно сказать и о двухъ послѣднихъ пѣсняхъ, представляющихъ собою голыя реляціи о битвахъ.

Многія изъ этихъ пѣсень невысокаго поэтическаго достоинства; да и содержаніе такъ обычно, представляетъ битвы, которыя случаются чуть не каждый день и возникаютъ по поводамъ чисто практическаго значенія: отбить овецъ, прогнать со своихъ пастбищъ сосѣда или завладѣть его пастбищами, воротить свою добычу и отомстить за неё добычею-же, если можно, въ

большемъ размѣрѣ, чтобы потомъ похвалиться; иногда отомстить за своего человѣка и т. п. Это мелкія, обычныя экспедиціи, иногда окончивавшіяся совершенно безъ кровопролитія; или-же убивали одного, двоихъ-троихъ, а въ пѣснѣ цифра эта увеличивалась до «двадес-тридес глава». Дѣло, конечно, и не въ числѣ убитыхъ; а въ томъ, что одинъ уступалъ, а другой на его счетъ распространялся.

Такіе случаи не могли вызвать воодушевленія; а воспроизвести ихъ было необходимо, потому что таковъ былъ обычай — пустить непременно рассказъ, для большей его занимательности, въ видѣ пѣсни; благо, пѣть можетъ всякій и досуга у всякаго много.

Надобно замѣтить, что описаніе самага боя бываетъ очень короткое, которое и нельзя назвать описаніемъ. Напр. въ пѣснѣ «Освета за невѣру турску» (L) въ числѣ 210 стиховъ битвѣ посвящено только 10; начинается «Ал'се бију из Сплужине Турци» (ст. 180) (когда и какъ это началось, объ томъ выше не говорилось), а оканчивается: «Побѣгоше уз Рудине Турци» (ст. 189).

Курьозны бываютъ и поводы подобнаго рода военныхъ экспедицій.

Такъ, пѣкто Шабанъ Вуйошевъ, сидя дома на Езерахъ, подъ Дурмиторомъ и углубляясь мысленнымъ взоромъ за р. Тару, протекающую подъ нимъ мимо Езеръ, усматриваетъ тамъ село Грдиевичи, гдѣ около полутораста лѣтъ назадъ, Байо Пивлянинъ потерпѣлъ отъ турокъ такое пораженіе, что, потерявъ большую часть своей дружины, самъ долженъ былъ покинуть родной край и поселиться въ Боккѣ на берегу моря, гдѣ и теперь показываютъ остатки его *кулы*. Это напоминаетъ ему, что тогда пораженіе Бая не было отомщено, и потому онъ надумалъ отомстить туркамъ теперь, пользуясь тѣмъ обстоятельствомъ, что Тара тѣмъ лѣтомъ сильно обмелѣла и на ней всюду открылись броды. Пишетъ онъ по этому поводу одно письмо своему побратиму морачскому сердарю Міяту, приглашая его набрать, сколько возможно, больше войска и прійти къ нему на Езера, чтобы оттуда вмѣстѣ

ударить на упомянутое село; а другое попу Милутину Церовичу въ Дробнякахъ. Оба охотно соглашаются. Но прежде нужно *уходити* турокъ т. е. разузнать черезъ развѣдчиковъ, гдѣ и какъ они расположены, а главнымъ образомъ относительно турецкой стражи, постоянно находящейся въ *паланкахъ* (блокгаузахъ). Совершивъ всю подготовительную работу, они собираются много, ни мало—въ числѣ тысячи человекъ. И вотъ они передъ паланкой, въ которой сидитъ самый сильный булюкбаша Меховичъ Муйо. Все это передается въ разсказѣ, довольно живомъ и интересномъ, со множествомъ бытовыхъ чертъ, чему и посвящено 164 стиха. Затѣмъ идетъ оригинальная сцена между Міятомъ и Меховичемъ, котораго первый вызываетъ выйти на бой, на что тотъ и выскакиваетъ съ ружьемъ на готовѣ и нацѣлился на Міята.

Па окрену јунак по јунака:
 Мијатова пушка уграбила (предупредила),
 Те турчина добро погодила
 Подъ ал-калпак (красный фесъ), у чело јуначко,
 Све му чело пуче на четворо;
 Паде Турчин на долину мртав.
 Турчин паде, а Мијат допане,
 Те му русу посијече главу,
 И скиде му везену шишану;
 Док загрмѣ са четири стране;
 На паланке турске ударише (ст. 182—192).

Затѣмъ идетъ описаніе боя, очень сжатое, но дающее картину довольно яркую:

Да је коме стати те гледати!
 Пушке брече, а јунаци јече;
 Нож сијева, крвца се прол'јева;
 Таман тридест глава посјекоше
 И доста им јада направеше,
 И паланке турске похараше,

Похараше на их запалише,
 И пљенише овце и говеда;
 И велике коње и волове;
 Ту велики шиһар задобише
 И одоше здраво и весело (ст. 193—203).

Собственно бой изображенъ въ этихъ послѣднихъ десяти стихахъ.

Главная тема пѣсни состоитъ въ томъ, что собралась тысяча черногорцевъ, напала неожиданно на турецкіе блокгаузы, овладѣла ими и неуспѣвшихъ бѣжать изъ нихъ тридцать турокъ съ ихъ начальникомъ увела и, взявъ добычу, удалилась. Самый фактъ можно принять за дѣйствительность; но все остальное — мнѣніе за Боя Пивлянина, будто-бы руководившее Шабаномъ Вуйшевымъ; разсылка имъ писемъ, вовсе ненужная при постоянныхъ личныхъ свиданіяхъ; сцена между Міятомъ и Муйомъ Меховичемъ — созданіе фантазіи пѣвца; и благодаря этому, пѣсня является не сухою реляціей, а довольно поэтичнымъ произведеніемъ.

Въ прекрасной пѣснѣ «Синови Обилића» (XVIII) изображенъ геройскій подвигъ Никца Томановича изъ Ровинъ. Подвигъ этотъ состоялъ въ томъ, что онъ явился на Чевскіе Убли первымъ съ небольшимъ отрядомъ и открылъ бой съ многочисленнымъ турецкимъ войскомъ, и началось съ того, что прежде всего убили главнаго вождя, отчего турки смутились, и подоспѣвшему болѣе сильному черногорскому войску послѣ этого легко было ихъ бить между скалъ, въ такой тѣсотѣ, что имъ и повернуться было негдѣ. Это былъ дѣйствительный подвигъ Никца, и изъ сорока человекъ его отряда спаслись только шестеро, между которыми былъ и Никацъ, весь израненный.

Но вся обстановка этого подвига, по разсказу старыхъ черногорцевъ, выдумана, и представленъ онъ въ видѣ подвига Милоша Обилича. Какъ это произошло по пѣснѣ мы изложили выше въ главѣ «О войнѣ» (стр. 45—47). Суть дѣла этимъ, однако, не измѣняется; а только пѣснѣ придано больше занимательности, колоритности и прибавлена сцена, прекрасно характеризующая ду-

шевное состояніе черногорца въ виду рѣшимости на неминуемую гибель. Это—сцена, психологически вѣрная дѣйствительности и въ то-же время очень картинная, которою и красится пѣсня.

Во всѣхъ этихъ пѣсняхъ выставляются только побѣды черногорцевъ и въ этомъ мы можемъ не сомнѣваться. Конечно, рядомъ съ этимъ были и пораженія; но, какъ мы уже замѣтили, пораженій своихъ народъ не воспѣваетъ; развѣ только и въ нихъ было мѣсто проявленію высокихъ доблестей отдѣльныхъ личностей и обратнаго, какъ въ отрывкахъ Косовскихъ пѣсенъ—царь Лазарь съ цѣлымъ сонмомъ окружавшихъ его героевъ съ одной стороны, и Вукъ Бранковичъ съ другой.

Что черногорцы при столкновеніи съ турками всегда почти одерживали верхъ, доказательствомъ служить ихъ постепенное расширеніе и усиленіе на счетъ послѣднихъ.

Поэтому нѣтъ никакого основанія видѣть ложь въ пѣсняхъ, воспѣвающихъ побѣды черногорцевъ надъ турками, и въ основѣ каждой пѣсни мы видимъ дѣйствительный фактъ. Но въ то-же время пѣсня, какъ произведеніе свободного творчества народа въ области его духовной дѣятельности, создаетъ нѣчто самостоятельное, при чемъ она не стѣсняется реальностью: вводитъ въ свое изложеніе вѣщіе сны, различныя предзнаменованія, разговоры съ фантастическими существами-вилами; въ воспроизведеніи же яко-бы фактическихъ подробностей старается стать на реальную почву и воспроизводитъ ихъ произвольно, а сообразно съ тѣмъ, какъ то бывало въ дѣйствительности, комбинируя отдѣльные факты изъ дѣйствительной жизни въ портреты, сцены и картины, создаваемыя пѣвцомъ. Смотря на все это, вы не знаете, происходило-ли все такъ въ данномъ случаѣ; но видите, что когда-то и гдѣ-то это было; такъ оно естественно, живо и реально. Въ этомъ лежитъ не фактическая истина, а истина художественная, поэтическая. Пѣсня представляетъ дѣло такъ, какъ оно могло и должно было происходить, по мнѣнію пѣвца, проникнутаго глубокимъ знаніемъ своего народа, пониманіемъ его души и идеаловъ.

Это та истина, къ которой относится изрѣченіе: *Si non è vero, è ben trovato*. Такъ мы смотримъ на черногорскую эпическую пѣсню, будь она историческая или неисторическая.

Что касается темъ изъ отдаленной старины, то въ нихъ пѣсня идетъ за преданіемъ, иногда прямо создается на основаніи преданія, въ основѣ котораго, если оно не чужое или ненавязанное извѣѣ, также лежитъ дѣйствительный фактъ. Въ пѣснѣ, какъ и въ преданіи, можетъ быть большая путаница въ хронологіи, въ именахъ личностей, въ названіяхъ географическихъ, а въ деталяхъ всегда сказывается работа фантазіи. Поэтому исторія не можетъ на нихъ основываться, но не должна ихъ совсѣмъ игнорировать; какъ преданіе, такъ и пѣсня, при содѣйствіи исторической критики могутъ служить иллюстраціей къ тексту. Таковы въ Черногоріи преданія и пѣсни объ Иванбегѣ и его сыновьяхъ Станишѣ или Максимѣ, о Баѣ Пивлянинѣ, объ истребленіи потурченцевъ въ Черногоріи при владыкѣ Даніилѣ Петровичѣ.

Съ пѣснями-же позднѣйшаго времени, съ XVIII в., мы вступаемъ уже на историческую почву и имѣемъ преданіе, довольно свѣжее, дающее намъ возможность провѣрки. Эти пѣсни даютъ намъ живую картину вѣчной войны черногорцевъ съ турками и даютъ прекрасныя иллюстраціи въ исторіи этой войны, которая однако не можетъ на нихъ основываться. Какъ иллюстраціей, мы и воспользовались ими въ описаніи не самой войны, а способовъ воеванія, детальной обстановки ея, возможными во время войны сценами, картинками, характерами и т. д., чему главнымъ образомъ и посвящена цѣлая XV глава нашего сочиненія «Война» (т. II, ч. 1., стр. 1 — 161). И должно при этомъ замѣтить, что при скудности содержанія вслѣдствіе однообразія темъ, въ частности, въ детальныхъ описаніяхъ и характеристикахъ сказывается специально черногорскій характеръ, на что мы и указываемъ въ упомянутой главѣ примѣрами, взятыми изъ пѣсенъ.

Истинно поэтическое, художественное произведеніе представляетъ пѣсня «Похара Жабляка» (VI, 498 стихахъ); она прекрасна въ цѣлой композиціи и въ деталяхъ; а изображеніе глав-

ныхъ героевъ и ихъ дѣйствій, которое дѣлаетъ *орфана* (служанка) своей госпожѣ, женѣ Якубаги, напоминаетъ нѣсколько описаніе ахиллесева щита въ Гомеровою Илліадѣ. Пѣсня эта всѣми почти приписывается владыкѣ Петру II и съ полнымъ основаніемъ, потому что только онъ и былъ способенъ создать такую художественную пѣсню, которая въ тоже время вполне сохраняетъ народный характеръ. Сущность этого дерзкаго предпріятія, выполненнаго двѣнадцатию черногорцами, мы изложили выше (стр. 77—79). Мы передали его по разсказу людей, знавшихъ лично участниковъ дерзкаго предпріятія и, можетъ быть, отъ нихъ то и слышавшихъ; но есть нѣчто и фантастичное въ разсказѣ, какъ напр. измѣреніе высоты крѣпостной стѣны, чтобы сообразно съ тѣмъ приготовить лѣстницу. Цѣлая треть пѣсни (140 стиховъ) посвящена, такъ сказать, прологу, въ которомъ излагается вѣщій сонъ жены Якубаги и сцена между нею и мужемъ; а затѣмъ еще 150 стиховъ посвящено разговору орфаны съ ея госпожой, въ которомъ она описываетъ черногорцевъ, показавшихся на стѣнахъ крѣпости Жабляка, и только въ другой половинѣ излагается ходъ дѣла.

Были безъ сомнѣнія и другія пѣсни; но онѣ тотчасъ исчезли и забылись, какъ только появилась упомянутая выше. Набросокъ или конспектъ одной такой пѣсни, плохо написанный и нескладно составленный и неконченный, а приписываемый одному изъ участниковъ въ дѣлѣ, попался намъ въ рукописи. Интересна эта рукопись въ томъ отношеніи, что представляетъ намъ пѣсню въ зачаточномъ видѣ и въ тоже время изображаетъ дѣло иначе, чѣмъ въ напечатанной уже пѣснѣ и въ устномъ современномъ разсказѣ. Это, кажется, единственный случай, гдѣ мы находимъ пѣсню въ такомъ видѣ, и потому рѣшаемся еѣ напечатать, какъ она ни плохо составлена.

Она написана сначала отдѣльными стихами, хотя размѣра никакого не выходитъ, а потомъ сплошь. Видно, что авторъ говорилъ, а другой, плохо знавшій грамоту, записывалъ; путался авторъ и еще прибавлялъ къ тому писецъ. Представляя это произ-

веденіе, мы исправляемъ ореографію, если она не представляетъ какихъ-либо характерныхъ особенностей, а мѣшаетъ только правильному пониманію. Заглавіе ея: «Черногорци Жаблякъ похарахе 1835 године мѣца марча 15» (въ печатной 10 марта). Затѣмъ слѣдуетъ самое изложеніе.

«Наиперви Периша (Радовић*) и Петро (Ђукановић) зборише, Како те га похарати.

И Периша Петру говорио:

«А мене се е санак привидно,

Уз бедем се стубе саме направише».

Па у томе приказаше Кену (Кењо Станковић);

Па Периша поде (пође) у гору зелену

И донесе четпри дрјева.

За по године никоме не казаше;

Па кажаше Милошу (барјактару Јанковићу) и Николу (Газиводи),

И казаше кнезу и сердару (не знаемъ, кто были),

И они су господару приказали,

И от неџа добре гласе дониеше,

Праха и олова».

Далѣ будемъ писать сплошь, хотя въ оригиналѣ идутъ все отдѣльные строки; отмѣтимъ только, гдѣ онѣ окончатся.

«Ноћпомъ пођоше на Жаблякъ; па гледаю бедеми; па ђе глеше и ошт (что лѣстница не достаточна) им се виђаше и Периши казаше: «Ми смо бедем очима виђели, едва може тица излѣхети, а некмо ли твое стубе доспећи». Па Периша говораше: «По бие-ломе данку, очима ћу бедем погледати» — па ми пође по Жаблякомъ градом.

Уза село Труше (иначе Трунше, собственно урочище) и при Морачи дође, и измери бедема очима; па се врати пиза село Труше. А сrete га побратиме Петро и сrete га Милошев Ни-

*) Въ скобкахъ наши слова.

кола: «Ес'ли Жабляк уходио? Оћемо-ли га примити?» А Периша нима говораше: «Хај, не бојте се, моя браћа драга, досете ни стубе на бедему; е я нећу поћи, ни повести друга, док не питам славна Господара». Па Периша пође Господару, те он пита Господара свога, свнѣтлу му пољубио руку: «Ел' заповнѣт твопма слугама похарати Жабляка-града?» Господар му тако говораше: «Куче су ми турци преварили; хајте, слуге, похарајте града!»

«Господару слуге говораху: «Подан ни благослов». И даде им божѣ благослове. Али Петро на Рнеку чекаше, у Рнечки га грат причекао, докле ноћца замрачила. И срете хи (и, их) поп Томо (сѣ Вранины): «Оћу ли свама, Периша и Петро?» Опрати хи кнеже и сердаре: «хајте з богомъ, мила браћо наша! ако ви Бог да и срећа од Бога и примете се тврдоме Жабляку» — Ми заисто влеру вам даемо, да ћемо руком за бедем дофатити».

Три војника возом пођоше, на Провалине (протокъ изъ Горняго-блата въ р. Каратуну близъ Жабляка); срете хи Кењо и Милош: «Есте ли (пита) Кењо, што војске скупили?» — А ми есмо седам-осам друга. — «А не мојте наприет ходити, док не кажемо, ће ћемо удрити».

Ено они међу нима доше и дружина сва виђеше, да те ударити на Жаблякъ.

«Како ћемо, браћо, увдрити? око града варош велика; а да не (нас) дванаест стотина и не биемо ударили, а немоли дванаест друга!» Па говоре Периша и Кењо: «Ми ћемо, браћо, до града». И половина друга пође отъ пазара, от моста стара. Кад при вароши доше, важгелаю турци, халакаю; и турские врата много уминуше; сокацима ево при бедему доше. И Периша состављаше стубу, па е ћераху уз бедеме. Али стубу исправити не могаху, и Периша се припе уз бедему, у бедеме стубу исправно; па ћерају стубу уз бедему, и закучи за пас (корнизъ) од града. Периша се пење, да стубу откучи, али е откучит не може; па се на стубу исправно, теке за бедем се рукама прифатио, а патраг се повратит не може; по изиде на бедем биели, па се сагну, да стубу дофати, а пусту стубу досећ не може; па се другом даје заги-

ваше, те дофати стубу од бедема*), па ћерају стубу уз бедему; па и Петро изиде на бедему. Периша и Петро по граду поше; али град наполи преграђен. Стаде Петро, да отвара врата, а Периша њему не даваше: «Не мо, Петро, да не чују турци!» Ее и Кењо и Милош под бедем; код њихъ Костић Михат (Милош?) и Газивода Иваш. Дружина нама на Морачу прпешла; нпесу што те нама помоћи; а дружина натрак се повратише на бедем и на топове се наклонише и Кења дозиваху. И Кењо се уза стубу припмакнуо: «Хајде, Кењо, за дружину!» Кењо се каменом у Морачу бача (знакъ, на который тѣ должны были прійти), и дружина при варошу доше. Кењо њима кажеваше: «Ето Периша и Петро у град на бедему!»

Кад у град улегоше, од истока зора забијели; по граду се разредише и у џамију починуше; џебехани стражу поставише и чардаку стражу поставише. Периша и Петро и Кењо пред харем поше. Од харема се отворише врата, изиде Якупова мајка и не виђе од нас друга ниједнога.

Загнаше се Периша и Петро, да пађу у постелю турке; уграби хп Кењо: «Срамота е барзо погинути, а хоћемо данас свакојоко!» И они се патраг вариуше.

Виђе була Якупова три војника; викну була Якупова: «Ето у наш град кану кавури!» А стара була говораше: «Што су ту кавури селаметом туркиџем, кияметом кавурскиџем!» — Не блеж, було, ево ти киямет! — Тадер по граду кавгу заметнуше, Якупага пушку на прозор изнесе; Периша пушку каменом гађа: «Мач, турчине, пушку с прозора! не мој данас мећат!» Вели Якуп: «Е-ли мене рая ударила?» — (Нпје раја) по го (не го) есу с мјеста черногорци! — Рече Якуп: «Кое сте черногорци?» Каза хп се Кењо; рече Кењо: «Ти ли се, Кењо, Бог те не убио, хол мене пуштит на амау и на влеру божу?» И даде му влеру тврду, и турчин стаде варат Кења, па изиде на пергую (пергал, балконъ) проз прозор, па руком зове турке.

*) Другіе приписываютъ все это Кеню Станковичу.

Чардак ломе (црногорци) каменима и с чардака избјежаше турци; Аливодић скочи низ нови бедем; а Јосуфа при бедему жива уфатише. Павишић му узе оружје, пак га води, да га види Јакуп-ага: «Пуш (ти) га, Кењо, да спремимо заедно!» и Кењо га пушти, и до врата дође; по не да га Петро; па га у чардак поведоше. Пак Периша по граду пође, од весеља да каже дружини, ер се њима предадоше турци. Кад изиде на бедем, сташе турци проз варош блежати; На град виде карстата барака. Погледа Периша и виђе на кулу турке; едно туре тако проговара: «Што си црногорче, рано доранпо на нашему граду?» — Речи хи Периша: «Већ бријеме е, да се погледамо!» Турци се пограбише на оруже. Периша се загна под њима под прозор, краем куле пред вратима дође, па е Кењу говорио: «Чувај, Кењо, сад залуду стражу: у легосе к нама турци, а я виђу много оружа.

Отсюда идегъ сплошъ:

Кое ниедан другоме не примичи, но з бока, кудиен улазе турци. Периша вратима у кулу улеже. Он хоћаше турцима у кулу улести, да не гледа, ће му гину дружина; но га друга срегоше, а врата су добра затварђена. А у кулу велико весеље бјеше; буле соколаху турке: «Сад ћете удрит на кавуре!» Пробачи Периша десну руку проз врата: «Што е удвор велико весеље? данас ће бити не весеље, а злом ћу ве смрти погубити!» па избјежа из куле. А Јакуп изнад неџа на прозор: «Што е, Кењо, за Бога, добро мене причува стражу!»

Залуду тебе чува Кењо стражу, я сам у твою улазио кулу; ти некакво весеље градиш; ти излазити из куле не ћеш. — Па Јакуп Периши говори: «О, ти си, што си преко влере у мою кулу улазио!» — Муч, турчине, сад ћеш виђети, а кои ће юнак бољи бити! Па потарча по граду на нову бедему, да он види, кудиен турци улазе; али хи виђет не могаше. Па завика Пеовић Нико: «О, Периша! проз прозор ви улегосе турци. Периша се обарни дружини; а дофати се о диздаревој кули: «А ће сте ми, моя злосретна дружино? пењите ми уз бедем од куле!» — Ал' су турци стубу прениели; а од стубе до вароши многи турци

код бедема блеху, па излазаху уза стубу турци. Кад хи виђе Периша, пушком меће, а каменом бача; каменима стубу саломио; од бедема поблегоше турци и у варош улегоше. И то гледаху неколко жуплана. Прегазипше воде Провалине; на Морачу — малу доше и Морачу-малу прегазит хоћаху, ал' из вароше многе пушке запуцаше, погибоше два добра јунака — Лопчић Драгов Никола и од Костића Копчин Ђуране. Па се војска натраг повратила; а турци халак учињеше: «Хајте з богом, црногорци! за ове у град не мислите; ми ћемо за њих мислити». Па се бране огњем из пушака. Јосуф вика брат-Јакупу: «Гајрет, брато, ништа мене нпе; нако што писам абдес узима». Скочи Периша с бедема у град и рече му: «Доста е мене око града вије о' турака; да ти код пас ту проз град не викаш!» Периша га за гарло дофати и узе му пушку иза паса; па е даде попу Тому: «Води, поне, то отолен пасче, е га глеят очима не могу». У то вика Јакупага: «Хајде, Кењо, ти идата никаквога не маш; да л' не видиш, е те е идат оставио; но хајдете! пскупи дружину и хајте из моего града; е ће доћи сила о' турака; ништа ти нећу моћи помоћ». А Кењо му говори: «Ми још нпесмо робн; кад бпдемо, тадер ће се знати». Кењо Перишу руком зваше, и окупише се код њих три-четири друга; говори Кењо: «Слушајте, браћо, што говоре турци; да можемо пзлећети и здраво поверх свокоега друга, боље е онђен свнема погинути, по срамотно из града поблећи; ми већ образа небисмо имали». Периша се на кулу поврати и Јакупага још боље вика: «Ви пзласте из моего града!» Периша му тако проговара: «А што си се, туре, посилио? Ми смо ти узели џебехану; я ћу поћи у џебехану, на себе ћу узет товар праха; у кулу га под тобом допнети; на мене ћу заждит прах, и твое све турке у кулу изгорети и у Морачу у воду бачити». Слуша туре, оће л' бити истинo; стаде (Периша) купит по кули камење, по кули му ломит ћерамиде: «Чу л' турчине, сиротина диздарину дае!» — Стаде турчин викат Кења: «Не дај, Кењо, и реци вашему Периши; е ми сву кулу раскопа». А Кењо Периши говори: «Остави, Периша! већ ни турци ништа зборит нете; но ти, Петро, питај Јакупагу,

оћу л' минут испред твое куле, да се испанем я својом дружином». Вели Якуп: «Неће нитко испред куле минут искрај барјака». Петро дружином мећаше пушкама и проз прозор раньше Якупа».

На этомъ разсказъ прерывается.

Изо всей путаницы видно, что дѣло далеко не шло такъ гладко, какъ представляется по пѣснѣ и по другимъ разсказамъ. Забрались черногорцы въ градъ, единственно благодаря обычной турецкой безпечности и нерадивости и распущенности военачальниковъ; но, войдя, въ градъ и полонивъ находившихся тамъ пѣсколькихъ турокъ, черногорцы не рѣшаются ихъ убить, потому что тогда турки изъ города взяли-бы ихъ приступомъ, тѣмъ болѣе, что черногорцы въ то время не умѣли обращаться съ пушками, да и съ остальными боевыми снарядами и припасами не знали, что дѣлать. Поэтому они сохраняли жизнь своимъ плѣнникамъ, которые въ свою очередь остерегались предпринять что-либо рѣшительное и противъ черногорцевъ. Между тѣмъ черногорцы охраняли отъ турокъ ворота, къ которымъ можно было пройти только по узкой дорожкѣ; хотя часть ихъ забралась уже въ какую-то кулу съ помощью черногорской же лѣстницы; но дѣйствовать свободно они не могли, потому что выходъ изъ кулы также охранялся черногорцами, которые въ свою очередь не могли пройти мимо той кулы. Дѣло рѣшилось, когда та и другая сторона получили помощь; при чемъ, очевидно, къ черногорцамъ приспѣла помощь раньше, потому что было гораздо ближе, и тогда они окончательно завладѣли градомъ и держались въ немъ противъ гораздо большей силы турокъ, собравшейся послѣ отъ Подгорицы и отъ ближайшихъ арнаутскихъ племенъ. Чѣмъ окончилось все это, мы уже знаемъ (см. т. II, ч. I., стр. 79).

Послѣ этого продолжимъ сравненіе пѣсенъ по напечатаннымъ уже текстамъ въ трехъ упомянутыхъ выше сборникахъ и возьмемъ тѣ пѣсни, на которыя не обратилъ вниманія г. Сѣрензенъ, чтобы избѣжать, сколько возможно, повтореній.

Первую пѣсню возьмемъ, напечатанную въ Срп. Оглед. подъ

заглавіемъ «Јуначка смрт» (XX, 145 стиховъ), а Вука «Иванъ Николинъ» (№ 22; 73 стиха).

Величиною пѣсни, конечно, не рѣшается вопросъ о ея большей или меньшей древности и оригинальности. Чаше бываетъ, что пѣсня, краткая въ своей первобытной формѣ, увеличивается прибавками позднѣйшихъ пѣвцовъ. Но въ данномъ случаѣ въ болѣе краткой пѣснѣ мы находимъ сокращенія и пропуски, сдѣланные на счетъ большей опредѣленности и ясности.

Въ Срп. Огл. Бегъ-Зотовичъ спрашиваетъ Вука Шикмановича, жителя села Понарь (близъ Жабляка), къ которому турки прибыли въ гости, куда имъ отправиться съ четой, и при этомъ, какъ старый четникъ, знающій мѣста и спрашивающій только о выборѣ, Бегъ-Зотовичъ перечисляетъ эти мѣста:

А ли ћемо Вирѣ Цеклинскомѣ,
А ли ћемо лугу Наратскомѣ,
На бијеле овце Перишића,
Е да би смо овце плијенили
Али какаѹ главу уграбили?
А ли ћемо на Крсти краве,
Да чекамо цеклинске трговце?»
Но ми Вуче бегу одговара и т. д. оканчивается
тѣмъ, что —

Но хајдемо на Крсти краве,
Да чекамо младе црногорце».

Въ Вуковомъ сборникѣ все это выражается въ одномъ стихѣ:
«Ћуда ћемо с четом обрнути?» Изъ этого мы видимъ, что пѣвецъ совершенно не имѣетъ понятія о мѣстахъ, гдѣ происходитъ дѣйствіе, что еще болѣе обнаруживается далѣе.

Рѣшаютъ пойти «у Доше лугове, да чекамо цеклинске трговце» и т. д. Но

«Ћад то зачу бега Зотовића,
Од страха се у болест метнуо,
Лежа туре, главе не дигнуло!»

Мѣсто совсѣмъ непонятное.

Далѣе вся эта экспедиція совершается сухопутно; а потомъ

— добри јунак испануо
Од простране ломне горе Црне (слишкомъ об-
щая фраза),

Од Превлаке Николин Иване;
Он је турску чету угледао,
А кад виђе, е утећ' не може,
Он за плећи ножа сакриваше,
И ту њега турци уфатише,
Узеше му пушке обадвије,
У лађу га бјеху убачили,
И водом га бјеху одвозили.

Въ «Срп. Оглед.» иначе:

Но излази Шикмановић Вуче,
Он на једну вробу излзпо,
Пак погледа уз ту воду хладну,
Ал' се вози низ воду дријево;
Иде момче у дријево само» и т. д.

Затѣмъ идетъ цѣлая сцена и картина отъ 55 ст. до 88; а
тогда, объявивши по требованіямъ турокъ свое имя, захвачен-
ный турками Иванъ спрашиваетъ:

Но тако ви, турци витезови!
Каж-те мени за вјери турскојзи,
Је ли бега Зотовића овден?
Стари су ни били пријатељи,
У неџа се ја бих поуздао,
Да ме не би погубио бего».

У Вука-же ни съ того, ни съ сего онъ, какъ только его взяли, спрашиваетъ:

«Ко је овђе бего Зотовића?»

Очевидно, что пѣсня Вука представляетъ собою не настоящій оригиналъ пѣсни, а только пересказъ ея, лишенный всѣхъ деталей, которые и сообщаютъ ей живость и поэтическій характеръ.

Возьмемъ еще одну пѣсню, находящуюся во всѣхъ трехъ сборникахъ — «Три сужьа» у Вука (№ 4; 128 стиховъ) и у С. Милутиновича (№ 10; 79 ст.) и «Плачъ три тавничара» въ Срп. Огл. (№ LX, 156 ст.).

Пѣсня, очевидно, одна и та-же: тѣ-же самыя дѣйствующія лица три воеводы (у Сима «юнака»): пиперскій Лѣшъ, васоевицкій Васо (у Сима «Солат») и ровчанскій Вуксанъ Булатовичъ; то-же дальнѣйшее содержаніе, расположенное въ одинаковомъ порядкѣ, съ одинаковою обстановкой; одинаковость, хотя и не вездѣ, въ языкѣ и отдѣльныхъ выраженіяхъ. Но значительная разница въ количествѣ стиховъ, причемъ больше всѣхъ въ Срп. Огл. и не напрасно: въ немъ мы находимъ одинъ очень важный и въ народномъ смыслѣ характерный эпизодъ, пропущенный другими, заключающійся въ томъ, что день, назначенный для казни троихъ узниковъ, совпалъ съ днемъ Ильи пророка, который они хотятъ передъ своею смертью прославить и по этому случаю воевода Вуксанъ говоритъ:

«Сад видимо, моја браћо драга,
Јере ћемо данас погинути:
Но за Бога, оба побратима!
Да се није придесио коме
Ситна гроша, ал' жута дуката,
Да пошљемо, браћо, на пазаре,
Да црвена вина набавимо?
Дан је данас светога Илије,
Браћо мила, да се причестимо

И хришћанску дужност испунимо,
 Да у славу божу напијемо,
 Данас, браћо, па већ за довјека!
 Еда би ни Бог драги помога',
 Без замјене да не погинемо!»

Ни Вукову, ни Симову пѣвцу это неизвѣстно; тогда какъ съ этимъ связано преданіе о постройкѣ Вуксаномъ въ память своего избавленія въ тотъ день церкви прор. Ильи на одной вершинѣ надъ с. Градцемъ Лѣшанской нахія.

У Вука и Сима въ концѣ говорится, что Вуксанъ бѣжалъ черезъ Краину, попалъ въ Цермницу и именно въ с. Болевичи, гдѣ его принялъ сердарь Машанъ Болевичъ (у Сима ошибочно «Боіович»), который и препроводилъ его въ Ровцы. А въ Срп. Огл. точно указанъ и дальнѣйшій путь:

Отолен га Машан препратио
 У крваво Чево на крајину,
 У сокола Бурића Ђукана.
 Ђукан га је дочекао дивно,
 Држао га два мјесеца дана.
 С војводом се Ђукан побратими,
 Под седло му коња даровао,
 Па препрати војводу Вуксана,
 Препрати га у дубока Ровца.

Эту прибавку мы считаемъ позднѣйшею, составленною по преданію; но въ общемъ текстъ Срп. Огл. оригинальнѣе и во всѣхъ отношеніяхъ лучше.

Такія пѣсни, благодаря дурной записи, лишенныя того, что составляетъ сущность поэтическаго произведенія, и могли дать Вуку поводъ сказать, что въ черногорскихъ пѣсняхъ больше истины, чѣмъ фантазіи, иначе говоря, что это — не пѣсни, а реляціи.

Не можемъ мы пускаться въ дальнѣшія сравненія, которыя можно найти у Сѣрензена, отдающаго рѣшительное преимуще-

ство сборнику Сима передъ Вуковымъ; но и теоретическія соображенія приводятъ насъ къ заключенію, что пѣсня, записанная на мѣстѣ, какъ у Сима или въ Срп. Огл., стоитъ выше той, которая записана не на мѣстѣ и отъ пѣвца, случайно попавшагося, какъ у Вука. Въ первыхъ двухъ сборникахъ былъ выборъ пѣвцовъ, чего не было у Вука, и его пѣвцы однѣ пѣсни знали отлично, а другія плохо, но, такъ какъ у Вука не было выбора, ему приходилось иногда записать и плохую пѣсню.

Въ такомъ, но не въ редакціонномъ смыслѣ мы вмѣстѣ съ г. Сѣрензенемъ готовы отдать преимущество передъ Вукомъ Симу и распространяемъ это и на Срп. Огл., которое при томъ лучше редактировано, чѣмъ сборникъ Сима.

Послѣ этого сравненія различныхъ записей перейдемъ къ характеристикѣ ихъ по существу.

Въ этомъ отношеніи мы предоставляемъ высказаться г. Сѣрензену, который такъ тщательно изучилъ черногорскій эпосъ, а какъ иностранецъ долженъ дать болѣе строгое и въ то же время болѣе объективное сужденіе; но опять распространяемъ на всѣ черногорскія пѣсни то, что онъ приписываетъ преимущественно пѣснямъ, падающимъ въ сборникъ Сима; такъ какъ въ общемъ и по существу это однѣ и тѣ же пѣсни. «Сообразно съ содержаніемъ и настроеніемъ — говоритъ онъ — въ нихъ находится нѣчто необработанное и узкое. Поэтому, если содержаніе преобладаетъ надъ формой, то не лзя сказать, чтобы съ формальной стороны можно было что-нибудь изъ этихъ пѣсенъ выбросить. Въ этой сбитой краткости заключается ихъ своеобразность и въ то же время сила. Никогда не производятъ онѣ впечатлѣнія чего-то неготоваго, неумѣлаго, незрѣлаго, какъ то часто бываетъ въ краткосложныхъ пѣсняхъ Богишича, а иногда и въ пѣсняхъ съ длиннымъ стихомъ». Тѣми же своеобразными качествами отличается и языкъ этихъ пѣсенъ (Archiv. В. XIX, стр. 130).

Анализируя содержаніе черногорскихъ пѣсенъ и заключающіеся въ нихъ принципы и воззрѣнія, Сѣрензенъ даетъ такую характеристику черногорца: «Что же касается черногорца и его по-

ступковъ, какъ они изображаются во множествѣ разсмотрѣнныхъ нами пѣсенъ, то въ нихъ онъ хотя и является суровымъ и жестокимъ, но никогда не бываетъ грубымъ; при всей неумолимости въ неизбежной кровавой борьбѣ другъ противъ друга, противъ столько-же неумолимаго противника, онъ никогда не запятнаетъ себя ненужною жестокостью; если въ вѣчномъ отрубаніи и добычѣ турецкихъ головъ нельзя не признать вѣкоторую дикость, которая намъ, культурнымъ людямъ, можетъ напоминать канибализмъ; то не слѣдуетъ забывать, какъ мало еще прошло времени съ тѣхъ поръ, какъ и цивилизованные европейскіе народы побѣдили въ себѣ эти дикіе инстинкты» (стр. 126).

Столько мы считали необходимымъ сказать специально о черногорскихъ пѣсняхъ; но въ Черногоріи поются не одніе черногорскія пѣсни, а и другія сербскія и послѣднія больше.

Если вы попросите хорошаго пѣвца спѣть хорошую пѣсню, онъ не запоетъ вамъ одну изъ своихъ, а о Бановичѣ мѣстныхъ Страхинѣ, Кралевичѣ Маркѣ, о царѣ Лазарѣ или вообще какую-нибудь косовскую пѣсню, о постройкѣ Скадра, о Старинѣ Новакѣ, о Котарскихъ сердаряхъ, о Якшичахъ и т. д. Изъ мѣстныхъ-же каждый край имѣетъ свои любимыя: катунянинъ любитъ пѣть о Томановичахъ, о битвахъ на Царевомъ-лазѣ и на Крусахъ, о битвѣ на Граховцѣ; изъ Рѣдкой нахія — о битвѣ на Салковинѣ, о взятіи Жабляка; дробнякъ — о женитьбѣ Краля Вукашина, о гибели Измаилаги; бѣлопавличъ — о Бошковичѣ; морачапинъ — о воеводѣ Минѣ и сердарѣ Міатѣ и т. д. вообще о своихъ знаменитыхъ битвахъ и герояхъ. Часто поютъ пѣсни изъ войны Карагеоргія съ турками; поютъ и о Георгіѣ Скандербегѣ.

Надобно замѣтить, что все больше отрѣшаясь отъ стараго своего патріархальнаго и племенного быта, когда всѣ функціи народной жизни заключались въ самомъ народѣ, и переходя къ быту государственному, гдѣ важнѣйшія изъ этихъ функцій перешли главнымъ образомъ на князя и его правительство, Черногорія вступила въ фазу, неблагоприятную для народнаго поэтическаго творчества. Пѣвецъ съ того времени не имѣетъ уже той

свободы ни въ выборѣ предмета, ни въ его изображеніи по своей мысли и чувству, и припужденъ попадать въ тонъ не только правительства и стоящихъ во главѣ его личностей, но и соображаться даже съ мелкими единицами, играющими какую-нибудь роль при отправленіи различныхъ должностей въ осложнившемся государственномъ организмѣ.

Въ бытность мою въ Черногоріи, въ Никшичѣ произошелъ такой характерный въ этомъ отношеніи случай.

Максимъ Шобанчъ, родомъ изъ Бѣлоповличей, по занятію торговецъ, объ которомъ мы не разъ уже упоминали, издалъ цѣлую книжку пѣсенъ, въ которыхъ съ точностью реляцій, изобразилъ послѣднюю черногорско-турецкую войну (1876 — 1879) и воспѣлъ въ высокомъ патріотическомъ настроеніи всѣ черногорскія побѣды и ихъ героевъ, никого при этомъ не обидѣлъ, потому что не смѣлъ. Нашлись однако люди, которые обидѣлись: одни тѣмъ, что пѣвецъ гдѣ-то ихъ не упомянулъ; другіе, что онъ недостаточно ихъ похвалилъ, какъ бы слѣдовало, по ихъ мнѣнію. Обиженные были никшицкіе главари. Имѣя въ своихъ рукахъ судъ, городское управленіе, а также власть административную и военную, они составили рѣшеніе изгнать изъ Черногоріи всѣхъ братьевъ Шобанчей (ихъ было трое и всѣ семейные люди). Тогда они обратились съ жалобой и прошеніемъ къ князю, изложивши весь ходъ дѣла въ видѣ курьезномъ и даже смѣшномъ, а въ тоже время изобличающемъ крайнюю притязательность и самоволіе обидѣвшихся. Князь, само-собою разумѣется, понимая незаконность и безсмыслицу поступка главарей и цѣня Шобанчей, какъ добрыхъ черногорцевъ, хорошихъ гражданъ и людей, собственными силами достигшихъ извѣстной степени интеллигентности, чѣмъ страна должна гордиться, — сразу сталъ на ихъ сторону; но, чтобы соблюсти законъ и порядокъ, послалъ въ Никшичъ для разбора дѣла Пера Матановича, сердаря изъ племени цекличей, имѣвшаго за собою извѣстную славу юнака и не чуждаго пѣснотворству. Только такимъ образомъ Шобанчи были спасены, а главари, дѣйстви-

вавшіе слишкомъ самовластно и даже беззаконно, были општрафованы и получили надлежащее вразумленіе.

Если такое дѣло могло возникнуть за недостаточную, по мнѣнію главарей, похвалу имъ или за пропускъ ихъ подвиговъ; то можно себѣ представить, что ожидаетъ пѣвца за малѣйшее порицаніе: оно можетъ окончиться побоищемъ или судомъ.

При той суетности, тщеславіи и мелочности большинства современныхъ черногорскихъ героевъ возможно только ихъ восхваленіе—при томъ до небесъ! или ругань, направленная на изобличеніе въ измѣнѣ отечеству или недостаточномъ почтеніи къ держащимъ властямъ; или наконецъ памфлетъ, при чемъ авторъ долженъ тщательно скрыть свое имя, если не хочетъ бѣжать изъ Черногоріи.

Въ старое время такимъ отношеніямъ не было мѣста въ Черногоріи. Героевъ было немного и тѣ, представляя своею личностью воплощеніе доблестей и идеаловъ своего народа или своего племени, ни въ комъ не возбуждали ни ревности, ни сомнѣнія. Они при томъ всегда бывали очень скромны. Что это были за люди, мы уже говорили (см. т. II, ч. 1, стр. 72—73). Это были люди, которые, не занимая никакого officialнаго положенія, не бывши ни воеводами, ни сердарями, ни кнезами, дѣйствовали по собственной инициативѣ, на свой страхъ и пользовались безграничнымъ довѣріемъ и преданностью своего народа; ихъ слава составлялась независимо ни отъ какихъ внѣшнихъ вліяній, а вся держалась на ихъ личныхъ качествахъ и подвигахъ, и они пользовались ею, не получая отъ того никакихъ выгодъ и не гонясь даже за почетомъ, не говоря уже о какихъ бы то ни было внѣшнихъ знакахъ отличія, которыхъ въ то время и не существовало. Только изъ Россіи иногда присылались медали, которыя впрочемъ раздавались большею частію главарямъ и вообще людямъ вліятельнымъ, хотя-бы и не боевымъ героямъ, которые оставались безъ знаковъ отличія и не нуждались въ нихъ.

Теперь настали отношенія и условія совсѣмъ другія. Отличаются прежде всего высшіе военачальники, потому что въ ихъ

рукахъ вся инициатива и отъ ихъ распоряженій зависитъ весь успѣхъ дѣла; за ними идутъ другіе военачальники по рангу; простой офицеръ можетъ отличиться только передъ своимъ батальоннымъ командиромъ, точно исполнивъ его распоряженія; простымъ же войникамъ раздаются знаки отличій въ массѣ. извѣстное количество на бригаду, батальонъ, чету, взводъ. Награды эти даются не за исполненіе долга, въ которомъ человѣкъ даетъ отчетъ только передъ своею совѣстью и народомъ, а долга, обязательнаго по службѣ, за неисполненіе котораго онъ подвергается отвѣтственности и наказанію. Теперь можно пріобрѣсти знакъ отличія или заслужить кару, угождая своему начальству или дѣлая ему противное, изъ чего возникаютъ судбища, доходящія до князя, а иногда дѣло пройдетъ и такъ: недостойный получить, а достойный нѣтъ. Прежде обмана не могло быть, потому что оцѣнку дѣлали товарищи, непосредственные участники въ дѣлѣ; а теперь это зависитъ отъ начальника, котораго можно расположить въ свою пользу или-же чѣмъ нибудь возбудить противъ себя.

При томъ военный успѣхъ теперь зависитъ не столько отъ личнаго геройства, сколько отъ хорошаго оружія и умѣнія военачальника избрать хорошую позицію и вообще хорошо все рассчитать и распорядиться имѣющимися въ его рукахъ средствами. Все совершается по извѣстному порядку, впередъ установленному и всюду одинаково принятому; поэтому во всемъ одинаковость и однообразіе, и слишкомъ мало мѣста для проявленія индивидуальности, очень мало разчета и на случайности; на основаніи которыхъ пѣвцами создавались очень интересные эпизоды. Однимъ словомъ современная народная пѣсня перестаетъ быть народнымъ поэтическимъ произведеніемъ и является только реляціей, съ большею или меньшею точностію и вѣрностію, передающею факты и наблюденія, и съ тенденціей угодить начальству.

Останавливаясь на вопросѣ, продолжается-ли народная эпическая поэзія въ Черногоріи въ настоящее время, г. Сѣрензенъ дѣлаетъ такое заключеніе: «Во всякомъ случаѣ въ нѣкоторыхъ частяхъ Черногоріи, какъ на границѣ съ Албаніей, существуютъ

вполнѣ условія, при которыхъ этотъ родъ поэзіи можетъ продолжаться и должны являться новыя произведенія въ этомъ родѣ (Arch. В. XIX, стр. 92).

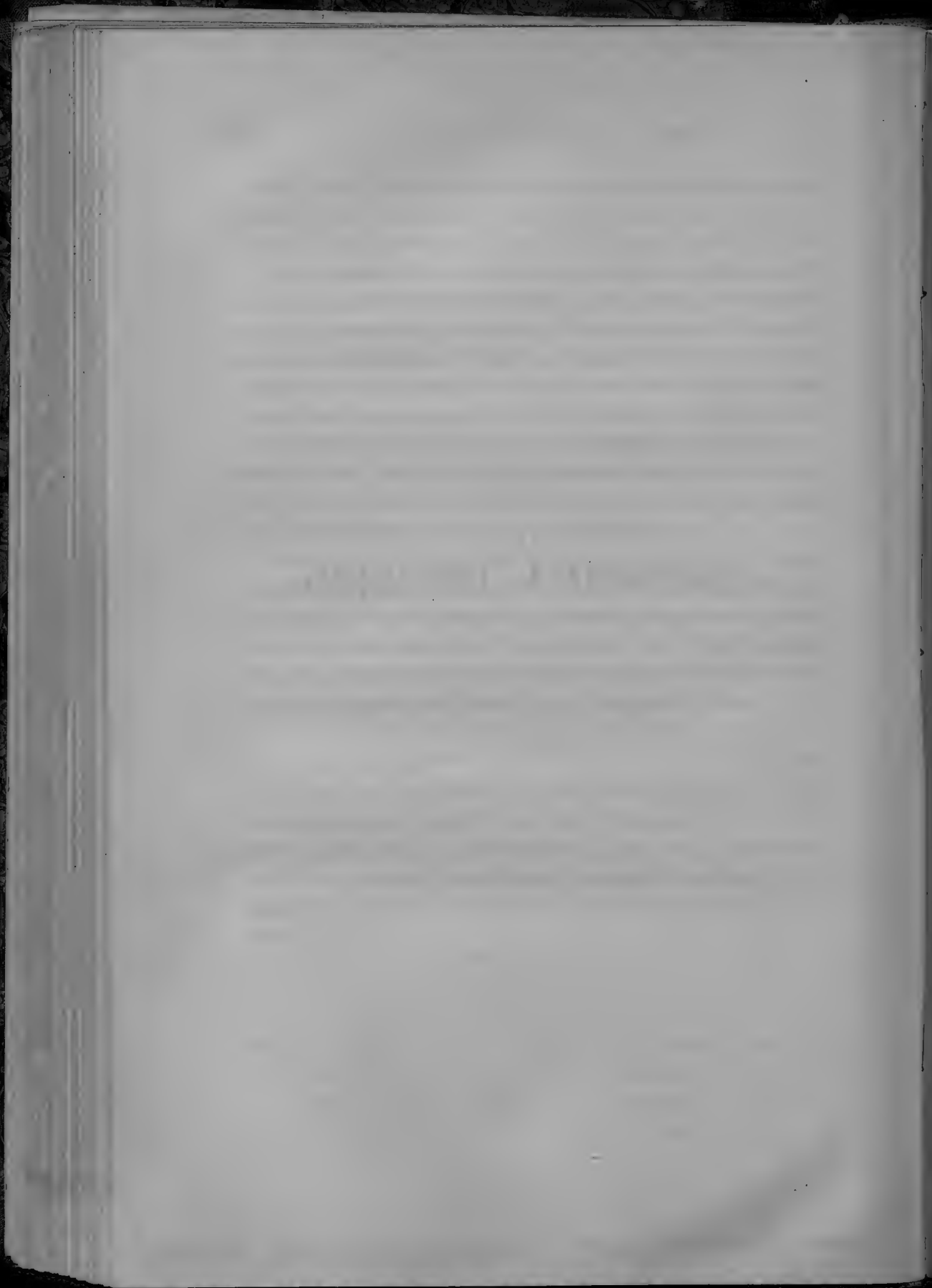
Относительно условій, въ какихъ находится современное поэтическое творчество черногорскаго народа, мы высказали нашъ взглядъ; а образчики, которыхъ г. Сѣрензенъ ожидаетъ отъ насъ, мы также указали ему. Добавимъ только что къ нимъ вполнѣ можно приложить слова Вука: «въ нихъ больше истины, чѣмъ поэзіи»; при чемъ истину слѣдуетъ принимать не историческую и не поэтическую, а такъ, сказать, лицепріятную, такъ какъ въ воспѣваемыхъ ими событіяхъ, принимали участіе, если не они сами, то люди, лично имъ близкіе и знакомые, къ которымъ всегда примѣшивается доля пристрастія или непріязни.

Замѣтимъ однако, что пѣсни эти не пользуются въ народѣ большимъ распространеніемъ. Вскорѣ за послѣднею войною, подъ живыми ея впечатлѣніями распространились было пѣсни Шобанча, особенно у молодыхъ, грамотныхъ пѣвцовъ; но это не продолжалось много: здравый поэтический вкусъ одержалъ верхъ и народъ попрежнему поетъ свои старыя, но не старѣющія пѣсни.

Послѣ этого предлагаемъ небольшой сборникъ пѣсенъ, между которыми особый отдѣлъ составляютъ васоевиція.

Къ послѣднимъ дѣлаемъ цѣлое введеніе, чтобы ввести читателя въ совершенно новый циклъ, очень мало извѣстный въ литературѣ.

СБОРНИКЪ ПЪСЕНЪ.

А. Пѣсни лирическія (женске пјесме, које се пјевају из гласа).

І. *Общезитетскія* (въ томъ числѣ внѣсмейныя, семейныя, любовныя, сатирическія и двѣ гайдуцкихъ).

1.

Московска ружица.

Што је лијепо под ноћ погледати,
 Де господа рујно вино пије (sic).
 Пред њима је злачена трпеза,
 На трпезу сиви соко шеди:
 Златне му су ноге до колена
 И оба два крила до рамена;
 На главу му московска ружица.
 Питају га сва редом господа:
 «Ко ти злати ноге до колена
 И оба два крила до рамена,
 Ко ти даде московску ружицу?»
 — Служно сам цара и царицу:
 Цар ми злати ноге до колена,
 А царица крила до рамена;

*) Мы вездѣ удерживаемъ правописаніе оригинала.

Имам брата у Москова-града,
 Ми послао московску ружицу
 (од Ђока из Берана у Турским Васојевићима).

2.

Три сунца.

Три су сунца јутром огријала:
 Једно грије преко Подгорице,
 А то друго преко Цариграда,
 А то треће преко Бијограда.
 То, што грије преко Подгорице,
 Оно грије на Цетиње књаза;
 То, што грије преко Цариграда,
 Оно грије краља и краљицу;
 То, што грије преко Бијограда,
 Оно грије на небо звијезде. (Вас).

3.

У Никшићу граду нема лада.
 Буковино, мој дебели ладу!
 Никшић граду, мој велики јаду!
 Ће у тебе лада не имаше,
 Неког бора насред Цариграда,
 И њему су поломјене гране,
 Вјешајући турци чежердане,
 А ђевојке ситане ћердане,
 А невјесте црвене папуче. (Вас.)

4.

Зацмињела у Дољане *) трава,
 У Дољане и око Дољана.

*) Равнина близу Подгорицы, гдѣ находятся главные виноградники.

Зачула је вијетрошка вила *):
 «Што је тебе, у Дољане траво?»
 — Како што је, вијетрошка вило!
 Омркла сам росна и зелена;
 А јутрос сам у крв до кољена
 Од јунаках, од Црногораца,
 Од делијах, од Подгоричана,
 Од јунаках, од Дрекаловићах **),
 Од бановах, осталијех Куча,
 Од Брзкута, свиленогa скута. (васоев)

5.

Која гора нема разговора.

Која гора нема разговора,
 У њу момка нема, ни ђевојке,
 Ни чобана, што овце чувају;
 Нити има од горе хајдука,
 Нити ловца, што лове кошуте,
 И јелена витија рогова.

6.

Деспотовић Ђуро.

Гором иде деспотовић Ђуро,
 Гором иде, гори попјева:
 «Благо тебе, зелена горице!
 Ти здрениваш, па се помлаћиваш;
 Овиј јадни деспотовић неће;

*) Сь планины Вјетришка.

**) После этого стиха въ кучахъ поется иначе:

Синоћ дође паша Топал-паша,
 Чим почину, сатрије ми цвијеће.

А после этого Кучи и Черногорцы разбили турокъ и тогда выросла новая трава и новые цвѣты; по продолженіи этой пѣсни намъ не удалось слышать.

Но ја пмам девет ђевојака
И сваку сам у дом удомно;
А једну сам себе оставио!
(Да њега стара чува и издржава).

7.

Ој тичице ситничиче (појутъ въ Зетѣ во время жатвы).

Ој тичице ситничиче,
Не лежи се покрај пута;
Јер ја пмам брата ловца,
Он ће тебе уловити,
Цару ће те поклонити.
Цар ће нему ђимар дати:
Урошево и Крушево,
Орахово и Грахово.

8.

Ђевојка је сунце братимила.

Ђевојка је сунце братимила:
«Вруће сунце, мој по Богу брате!
Стани мало над гором зеленом,
Доклеп брату кашуљицу везем:
На рамена лабудова крила,
Међу плећи међедову шапу,
Уз рукаве шевтери — бехаре,
Уза скуте ајкунине прутке».

9.

Ђевојке се нађецају у жњевењу.

Бога моли Загорка ђевојка:
«Дај ми, Боже, љето ладовито

И у љето жито положито,
 Да се зајмим с Маром у постату.»
 Бога молила па и домолила.
 Бог јој даде љето ладовито
 И у љето жито положито;
 Поћера се с Маром у жњевење:
 Мара пожње триста и три снопа,
 А Загорка пуно четириста.

10.

За што се служи.

Ој чардаче, огњем изгорно!
 У тебе сам три љета љетно:
 Једно љето порад коња врана,
 Друго љето порад ђевојака,
 Треће љето порад соколова.

11.

Питања Ајкуне ђевојке.

Проврела вода студена
 Низ оно поље широко;
 На воду Ајка ђевојка,
 Ђе русу косу развија,
 Ђе бјело лице румени:
 «Фалимо Бога једнога,
 Што ми је шире од поља?»
 Шире-је небо, што је над нама.
 «Фалимо Бога једнога,
 Што ми је брже од коња?»
 —Јочи су ми брже од коња.—

«Фалимо Бога једнога,
Што ми је милије од брата?»
— Драги је мили' од брата. —

12.

Ко је најљепши.

Фалима се жута дуња на море:
«Ја сам цвијет на ови свјет најљепши (2)»
То зачула зеленика јабука (2):
«Што се фалиш, жута дуња, на море (2)!Да си цвијет на ови свјет најљепши? (2)
А ја сам цвијет на ови свјет најљепши. (2)»
То зачула *шестореда шеница* (2) и т. д.
То зачула *танкошија лоза винова*. . . .
То зачула *ђевојчица*, скоро вјерена. . . .
То зачуло младо момче скоро вјерено:
«Ја ћу изјест жуту дуњу на море,
А угришћу зеленику јабуку,
А испешћу шестореду шеницу,
А попићу танкошију лозу винову,
Пољубићу ђевојку, скоро вјерену;
Ја сам цвијет на ови свјет најљепши».

13.

Што може момче невјерено, нежењено.

Преко мора танка ленга *),
Нико ленгу проћ не може;
Само момче невјерено,
Нит вјерено, нит жењено.

*) Веревка между двумя столбами, на которой развѣшиваютъ бѣлье для просушки.

14.

Бјела вила град градила.

Град градила бјела вила
 Не на небо, не на земљу;
 Већ на грану од облака.
 Троје врата саградила:
 Једна врата—сувог злата,
 Друга врата—од бисера,
 Трећа врата—од мерџана.
 Што су врата сувог злата,
 На њи вила сина жени;
 Што су врата од бисера,
 За њи вила шћер удаје;
 Што су врата од мерџана,
 На њи вила сама сједи,
 Сама сједи те бе сједи.

Вариантъ:

Бјела вила град градила
 Ни на небо, ни на земљу,
 Витој јели на загранке,
 На загранке под облаке.
 На град гради троја врата:
 Једна врата од челика,
 Друга врата од шкрлета,
 Трећа врата сва од злата.
 Што су врата од челика,
 На њи вила шћер удаје;
 Што су врата од шкрлета,
 На њи вила сина жени;
 Што су врата сва од злата,
 На њи вила сама сједи,
 Сама сједи те бесједи.

15.

Ћевојка и чобанин.

Гором иде лијепа ђевојка,
 Гором иде, а жеђа јој преда;
 Тражи воде, наћи не могаше;
 Нађе капљу на станицу камену,
 Саже лице, да воду попије.
 Угледа је од горе чобанин:
 «Не пи' воде, лијепа ђевојко!
 Синој су је виле замутиле».
 — Ајд' отолен, од горе чобанин!
 Синој су је виле замутиле,
 А јутрос је пером разбистриле.
 Ајд' отолен, од горе чобане!
 Пасаше ти бјеле овце.
 — Нек пасају, покладај ји вуци!—

16.

Зашто ја вино пијем.

Мила-мала у вино пливала,
 А у руже лице умивала;
 Па је за то пијем и мпришем,
 Да ме миле жеђа мине.

17.

Дајте ме ђевојкама.

Висока је гора расла:
 Да би врхом долен пала,
 Да се чини равно поле;
 Ту би свако биље расло,
 Гороцвијет понајбоље.

Гороцвијет проговара:
 «Берите ме, не држете ме!
 Не дајте ме јунацима;
 Јунаци ме грдно носе:
 Ваздан драги под оруже,
 А поноћи под узглавље».
 Висока је гора расла...
 «Не дајте ме невјестама,
 Невјесте ме ружно носе:
 Ваздан драги за уривке,
 А поноћи по дно куће.
 Ну дајте ме ђевојкама,
 Вевојко ме дивно носе:
 Ваздан драги у њедрима,
 А поноћи у водицу.»

18.

Орли и ђевојке.

Орли с мора полећеше,
 Сви градове прелећеше,
 А Стамбола не могаше,
 По Стамболу понадаше;
 Они воде заискаше.
 А момчађ се зарекоше,
 Те им воде не дадоше.
 Невјесте се зарекоше,
 Те им воде не додоше.
 Вевојке се зарекоше,
 Те им воде додадоше.

19.

Мој болен соколе.

Рајоле, расла јабука,
 Мој миле, расла јабука,

Мој миле, Ђуру пред дворе.
Рајоле, на њу соколе,
Мој миле, на њу соколе,
Рајоле, болен соколе.
Мој миле, болен соколе.

20.

Ферман, да се момчад млада жене.

Све језеро зелено,
Крајевима позлаћено.
Што је крајем позлаћено,
То је коло ђевојачко.
Од Цара ми ферман дође,
Од везира бурунџије,
Од кадије три тапије,
Да се коло десеткује:
Све од кола по ђевојка,
Да се жене момчад млада.

21.

Ферман, да су ђевојке коморџије.

Ситан ферман од Цара ни дође,
Да се купе коморе на море:
Коморџије лијепе ђевојке,
Пратноци — нежењени момци.

22.

Име Мила.

Мила ми је, мило ми је,
За то што је красна;
Мила ми је, мила ми је,

Што је горска вила,
 Што је звјезда јасна,
 Што је вила,
 А име јој Мила.

23.

Сандино огледало.

Ој јаворе, зелен боре!
 Благо теби усред горе:
 У зиму ти зима није,
 У љето те град не бије.
 Под тобом је кладна вода,
 А на воду коњ зеленко,
 А на коња бојно седло,
 И на седлу уписано:
 — Свети Петар и Никола,
 Анђелија и Марија,
 И сандино огледало,
 Што се Санда огледује,
 А на бога погледује:
 — «Фала богу, љепа ли сам!»

24.

Добра возарина.

— О, Лазаре, од брода возаре!
 Чувај лађу, не превези кога.
 Синоћ ми је утекла ђевојка,
 Силновито понијела благо.—
 А делија рано подрапио
 И превезе лијепу ђевојку.
 Добру њему возарину дала:
 Два дуката и бурму од злата.

25.

Овако ме угоила мајка.

Ој, ђевојко, злаћена јабуко!
Кад си расла, на што си гледала?
Ал' на мене, ал' на брата мога?—
«Ни на тебе, ни на брата твога;
Но м' овако угоила мајка.
Рано лези, а доцкап устани;
Кад ме буди, у очи ме љуби:
— «У стан', срце, грануло је сунце;
Да пуштајеш овце ал' јаганце.»»

26.

Не смијем од матере.

— Вевојчице, неранчице,
Ружо румена!
Што ти са мном не говориш,
Вуста, медена?—
«Ја не смијем од матере,
Срећо весела.»

27.

Ђевојка Смедеревка.

— О ђевојко — Смедеревко,
Отвор мене Смедерево;
Да ти виђу бјело лице:
Ал' си бјела, ал' румена?—
«Нисам бјела, ни румепа,
Но сам јадна потамњела»

28.

Без брата брата није.

- Шета Маре, шета Јане
 Покрај гувна сребрнога.
 Маре — јелек и кошуља,
 Јане сва у злату.
 Кои туђен пролазаше,
 Сваки Мари руком махну,
 А Јани нигда нико.
 Јане мајци потрчала
 И мајци је каживала:
 «Ој моја мила мајко!
 Шетах с мојом другарицом
 Покрај гувна сребрнога и т. д.
- Мучи, моја шћери Јане:
 Маре има девет брата;
 Ти не имаш ниједнога».
- Јане мајци говорила:
 «Ајдмо, мајко, на пазару,
 Да продамо рухо моје,
 Да купимо брата мене.»
- Мучи, моја кћери Јане!
 Бисм' одили на пазару
 И продали рухо твоје,
 И купили брата тебе;
 Но без брата брата није.

29.

Сестра учи брата.

Ој Дунавѐ, мутна вода,
 Што се често замућујеш?

Ал' те муте бродом виле,
 Ал' возари весловима?
 «Не муте ме бродом виле,
 Ни возари весловима;
 Но ме муте вељи коњи,
 Вељи коњи и сватови,
 Идућ Вуку за невјесту.
 За њим сестра трком трчи:
 — Причекај ме, брате Вуко!
 Кад ћеш доћи близу двора,
 Близу двора девојчина,
 Сагни капу над очима,
 Пушти перчин низ рамена,
 Играј коња покрај поља.
 Благо баби вуковоме,
 Младој браћи, гледајући,
 Драгој љуби, чекајући!

Примѣчаніе. Первыя два слова повторяются: Ој Дунаве, ој Дунаве, мутна вода; Што се често, што се често зумућујеш? и цѣлый стихъ послѣ тоже повторяется.

30.

Е сам брзо браћи омрзнула.

Полегла је ђетелина трава
 А жњела је златорука Јана,
 Златном руком, сребрнијем српом,
 Братскијем коњима полагала
 И овако њима говорила:
 «Јед' те, вранци, једите, зеленци,
 Доклен ћете путак путовати
 Преко клете три горе јелове,
 Три јелове, а три јаворове,

А три јесу само јасенове.
Е сам брзо браћи омрзнула,
Далеко ме браћа претурила».

31.

Брат сестру продаваше, а она га кунџаше.

— О, јаблане кликоване!
Ће си синоћ кликовао? —
«Тамо доле у ливаде,
Ће брат сестру продаваше,
Љуби рухо куповаше.
Сестра брата кунџаше:
— Љуба ти га не раздрла!
Ако рухо и раздрла,
Под њим чеда не имала!
Ако чедо и имала,
На војску га не пратила!
И ако на војску пратила;
С војске њој се не врнуо!
Дружина му доходила
И коња му доводила,
И на коња бојно седло,
А о седлу рукавице,
Пуне крви наливене,
Сваком свилом извезене,
Црном свилом понајвише,
Да је мајци црнише срце! —

32.

Сестра је брата заклала.

Осу се небо звјездама—звјездане дане, мој мио брле!
Осу се небо звјездама:
И равно поле овцама (повторјетсѧ припѣвѧ)
И равно поле овцама (всѧкѧй стихѧ два раза).

Звјездама нема данце.
 Овцама нема чобана.
 До једно дјете Радоје.
 И оно лудо заспало.
 Буди га сестра Јелица:
 «Устани, брацо Родоје!
 Овце ти зашле за брдо». *)
 Будећи нож извадила,
 Свога је брата заклала.
 Проврела крвца до мора,
 Чула се жалост до Бога,
 Ће сестра брата заклала.

33.

За баба није.

Шета се Јане уз винограде—
 Еј Јане—Јане, Јанице млада!
 Срете је бабо у винограде.
 «Ко ме ћеш винце из винограда?»
 — Ко ме ћу,—даћу; тебе га нећу!

34.

Мајка допушта.

Минух моме мимо двор,
 Мимо зелен пеливор;
 Наздрјех њој се на прозор.

*) Откуда есть вар. и до конца иначе:

— Нека их, сејо, не могу;
 Вјештице су ме изјеле:
 Мајка ми срце вадила,
 Стрина јој лучем свјетлила. —

Кад ли мома сама спи,
 У њедра њој дуња здри.
 Пођох питат баба ње,
 Ођу л' легат покрај ње.
 «Не мој леђи покрај ње;
 Да не (и)згубиш главу шње».
 Минух моми мимо двор и т. д.

Далѣ онъ спрашиваеъ брата, сестру, у всѣхъ одинъ отвѣтъ; а наконецъ мать отвѣчаетъ:

«Ако не ћеш сврху ње,
 Допале те муке шње»: (вас.)

35.

Ђевојка јунаку прстен повраћала.

Ђевојка јунаку
 Прстен повраћала:
 «Прими, момче, прстен,
 Мој те род не љуби:
 Ни отац, ни мајка,
 Ни брат, ни сестрица,
 Да се зовем млада
 Твоја вјереница.
 Ја те, момче, молим
 И богом те кумим:
 Не мој мене младу
 На глас пносити,
 Е сам јадна млада
 У свему несрећна.
 Ја посијах сиње,
 Ниче ми пелимче.
 О пелим — пелимче,

Моје горско цвјеће!
 С тобом ће се моји
 Свати окитити,
 А мене жалосну
 До гроб' испратити.»

36.

Не дају ми братац и сестрица.

«Маре моја, напој мени коња
 И на коња сивого сокола». —
 — Не могу ти напоити коња,
 Ни на коња сивого сокола:
 Не дају ми братац и сестрица,
 Да ја будем твоја вјереница.—

37.

Мајка не да.

Гром грооће, муња меће
 На јуначке тамне ноћи;
 У ђевојке црне очи,
 У момчета конопјаске (?);
 Момче иште да пољуби;
 Код ђевојке мајка сједи,
 Па њој не да, но ју гледа.
 — «Бог њој даде веће јаде,
 Што ју гледа, те је не да!»

38.

Мајка мене другом' дала.

— О ђевојко, душо моја!
 Што говори мајка твоја?

Оће л' тебе мени дати,
 Оће л' мене «зете» звати? —
 «Не надај се, млад јуначе:
 Мене мајка другом дала.
 У Пазару господару;
 На њега је мор-долама,
 По долами златан јелек,
 По јелеку златна пуца,
 Под појасом сахат куца».

39.

Мајка трује своје снахе.

Перулика покрај мора расла;
 Перулику сви сватови брали;
 Ма не бере младожења Павле.
 Но догони коња до ђевојке
 И ђевојци лако проговара:
 «Ој ђевојко, дуго јадна била!
 Кад бидемо близу двора мога,
 Изнишће ми моја стара мајка
 На два штапа на обор од врата;
 Изнијеће пуну купу вина;
 Проспи вино, а ту купу бачи.
 Ово ми је девета женидба;
 Осам ми је мајка отровала.
 Страх ме добро и бојим се љуто,
 Да ће тебе отроват девету.»

Примѣчаніе. Пјесня неоконченная и начало нѣсколько иначе, чѣмъ у Вука Караджича — Мајка крвница (Срп. Нар. пјесме из херцеговине, Беч, 1866, № 2).

40.

А ће си ме љубио?

Пошетала девојка, кајно-кајно девојка,
 Кајно ђузел-девојка.
 Пошетала низ поле, кајно-кајно низ поле,
 Кајно ђузел — девојка.
 За њом приста момчеце, кајно — кајно...
 Кајно ђузел — девојка.
 «Стан', постани, девојко! кајно....
 Прије сам те љубио.» кајно....
 — А ће си ме љубио?....
 На чардаку код мајке»....

41.

Мајка Мару у манастир дала.

Мајка Мару у манастир дала,
 Не би ли јој книгу научила,
 Не би ли јој душу споменула?
 Мара мајци наручује брзо,
 Да јој пошље од злата бешику,
 У бешику од свиле пелене
 И кошуљу зету калуђеру.
 Кад то мајка разумјела Мари,
 Мајка Мару добро проклињала:
 «У јад тебе мајка у манастир дала,
 Не би ли јој книгу научила,
 Не би ли јој душу споменула!»

42.

Још луда ми је!

Пошета — пошетала Јагода на воду;
 За Јаго — за Јагодом Радоје на коњу;

За Радо-за Радојем јагодина мајка:

(и далје во свѣхъ стихахъ первые три слога повторяются).

«Стан' полако, Радоје на коњу!
Тамо ми је Јагода на воду;
Луда ми је, препанућеш ми је,
Од стида ће у воду скочити,
О'страха ће у гору побјећи».
— Бре! не лудуј, јагодина мајко;
Синоћ ми је на скуту спавала *),
Броила ми пуца по долами,
Наброила седамдесет пуца,
Седамдесет и седам путаца.—

43.

Мајка се погађа за своју шћер.

— Станина мати,
Ол' ми Стану дати?—
«Стане ма нема
Танке кошуље».
— А ко ће ме служит,
Ја ћу јој је купит.—
— Станина мати,
Ол' ми Стану дати?—
«Стане ма нема
Зелене доламе»

Далје—Стане ма не ма—трамболоса паса, златиније мин-

Сву ноћ ми је на руку преспала;
Ако ли ми не вјерујеш, мајко,
Ти погледај моју десну руку,
Како ми је сва отекла рука
Све од русе косе јагодине.

ђуше, На руке прстене» — и тогѣ на все отвѣчае: — Ако ће
ме служит,

Ја ћу јој купит. — а тогда

она отвѣчае:

«Ево твоја Стане».

44.

Ђевојка је ћога братимила.

Ђевојка је ћога братимила:

«О ћогате, мој по Богу брате!

Је-ли ти се господар женијо?»

— Није ми се господар женијо,

Теке оће с тобом, ако бог да.

«Ја да знадем е је то истина,

Ја би моје токе расковала,

Те би ћогу плоче саковала;

И би ситни ћердан разнизала,

Би ти, ћого, узду поднизала».

45.

Сврати га, мати, бога ти!

Прође ми момче кроз село,—јаће моје бјело!

Натури фесић на чело.

Гледа га ђевојка с пенџера

И мајци тихо говори:

«Сврати га, мати, бога ти!»

— Не могу, шћерца, свратити,

Јер бо је момче шехерче:

Искаће момче ракију,

Искаће момче вечеру.

«Сврати га, мати, бога ти!

Моје му очи—ракија,

Моја му уста—вечера».

46.

Ајде к мени, лијеп млад!

Пошетао лијеп-млад
 Под бијели Будим-град.
 Гледала да Дјелина
 С бјела града Будима:
 «Ајде к мени лијеп-млад
 На бијели Будим-град,
 Да пијемо рујно вино
 И да се веселимо,
 И да се љубимо,
 И да се грлимо».

47.

Сама ћу ти доћи.

«Ђевојчица, црнојчице,
 Не стој спрема мене (2).
 Ја потрошим моје благо,
 Гледајући тебе (2)».
 — Ти не троши благо твоје,
 Сама ћу ти доћи (2). —
 «Ђевојчица, црнојчице
 Не стој спрема мене (2).
 Ја продадох бјеле овце,
 Гледајући тебе (2)».
 — Не продавај бјеле овце;
 Сама ћу ти доћи (2). —
 Ђевојчица, црнојчице,
 Не стој спрема мене (2).
 Ја продадох бјеле дворе,
 Гледајући тебе (2)».

— Не продавај бјеле овце,
Сама ћу ти доћи (2).

— Ћевојчица, црнојчице,
Не стој спрема мене (2).

Ја продадох моје коње,
Гледајући тебе (2).»

— Не продавај своје коње,
Сама ћу ти доћи (2). —

«Ћевојчица, црнојчице,
Не стој спрема мене (2).

Ја продадох све оруже,
Гледајући тебе (2).»

— Не продавај све оруже,
Сама ћу ти доћи (2). —

48.

Волим драга нег вас род.

Ситна трава зелена
До шатора бијела;
Под њим сједи ћевојка,
Шије-везе дарове.
Отуд иде млад јунак;
Стаде млада бјежати;
Он је стаде ћерати.
Запе њојзи купина
За танапу (свилену) кошуљу.
А'л говори млад јунак:
Богомъ сестро, купино!
Не пуштај ми ћевојку».
Ал' то види њезин брат,
Стаде мајци пањкати;
Она с' поче правдати:
«Волим свекру, него бабу,

А свекрви, него мајци,
 А ђеверу, него брату,
 Волим драгог', нег' вас род.
 Шта ће мени тај вас род,
 Кад ја не мам драгог мог!».

49.

Ал' оћу се помамит!

Мајка сина Јова пита:
 — Сине Јово, боле ли ти ране?
 «Мајко моја, мене боле ране».
 — Сине Јово, за ким боле ране?
 «Мајко моја, за првом комшијком».
 — Сине Јово, мамићемо је. —
 «Ал' је мамит, ал' се за њом помамит».

50.

Рекла мени драга доћи.

— Рекла мени драга доћи,
 А ја чеках до поноћи.
 Мене драга не шће доћи,
 Ја окренух кући поћи.
 Ја је сретох на сред моста,
 Пољубих је једном доста;
 Осташе ме медна уста,
 Као да сам шећер јио,
 Али да сам шербет пио.

51.

Ђевојка је под гором заспала:
 Сва је гора од ђевојке сјаше,
 Од ђезина пребијела лица,

Јагодица испод сулуфица,
Бјелог чела испод тунофеса.

52.

Ал' ме узми, ал' умријех!

Пред кућу ти студна плоча;
На њу сједи младо момче,
Ситно пише ђевојчици:
«Моја душа с твојом дише,
Ал' ме узми, ал' умријех,
Ал' улег сад у гријех».

53.

Сво ће село запалити!

Ја пођо и пошета
Проз гору, проз зелену,
На воду, на студену.
Кад на воду ђузел-мома,
Ђузел-лице бпјељаше,
Ђузел-вјеђе уздизаше.
«Ђузел-мома, ајде дома,
Те ти кажи проза село:
Ако зета не сретете,
Зетће ви се помамити,
Сво ће село запалити,
Без до мене и до тебе».

54.

Што ће знати мајка?

— О ђевојко, ће се бимбер брала? —
«Младо момче, у зелене башче».

- О девојко, да сам те видио!
 «Младо момче, што би ми чинијо?»
 — О девојко, би те обљубио!
 «Младо момче, па што би ми било?»
 — О девојко, караће те мајка. —
 «Младо момче, што ће знати мајка?»
 — Стара мајка на лице познаће. —

55.

Моја су ти врата отворена.

- Дај, девојко, да једном пољубим! —
 «Младо момче, би л' ти мило било?»
 — Дај, девојко, да што би то било! —
 «Младо момче, караће ме мајка».
 — Ако кара, избити те не ће;
 Ак' избје, изагнат те не ће;
 Ако изгна, бјежи к мени, драга:
 Моја су ти врата отворена,
 У попоћи, кано усред подне. —

56.

Бол ме срце за поповом шћерком.

- Полећело јато голубова (по 2 раза)
 Тамо доле низ Нове-Пазаре;
 Они траже брђанина Јова,
 Ће сијече перо од пајуна.
 Не посјече перо од пајуна,
 Но посјече по десници руци.
 «Брате Јово, боли-ли ти рука?»
 — Секо Јеко, не боли ме рука,
 Но ме боли срце за девојком. —
 «Брате Јово, брате Јово,

За чијомъ ђевојкомъ?
 — Секо Јеко, секо Јеко,
 За поповом шћерком.
 Она звекне, мене срце јекне. —

57.

Милиј си ми од оца и мајке.

Засјало се момче и ђевојка,
 Као сунце кроз јелове гране.
 Момче с' држи за зелену грану,
 А ђевојка у зелену траву.
 Она сједи и пртено руби,
 А момче њој тихо приговара:
 «Вала, драга, вала си ми љепа!
 Лепша си ми до жаркога сунца
 И мјесеца, брата сунчевога».
 А ђевојка момку одговара:
 «Вала, драги, вала си ми мно!
 Милиј си ми од оца и мајке
 И од моје брата сва четире».

58.

Чини ми се, да би пошла за ме.

«Саба—зора је, сад је свануло,
 А мој мно, ће си синоћ био?»—хај!
 — Ће сам био, добро ми је било,
 Видио сам гиздаву ђевојку—хај!
 На глави њој фесић меџидија,
 А за фесом кита асизија—хај!
 По фесићу кићени дукати,
 А за увом лале од бисера—хај!
 Окреће се, насмијесе на ме,
 Чини ми се, да би пошла за ме—хај!

59.

Ка' да си ме млада мађијала!

«О ђевојко, не много лијепа,
 Ни лијепа, ни рода велика!
 Што си моме срцу омиљела,
 Ка' да си ме млада мађијала!»
 Вевојка је момче проклињала:
 «Толико те виђела мајка
 Колко сам тек ја виђела,
 Једном, кад с војске иђаше».

60.

Оће царевић ђевојку, и ако је сирота.

На та' град гора расла,
 А под гором коло игра,
 И у коло ђевојка је:
 Танка стаса висока,
 Бјела лица румена,
 Црна ока велика.
 Видијо ју царевић;
 Ојде мајци каживат:
 «Што сам, мајко, видијо!
 Видијо сам ђевојку:
 Танка стаса висока,
 Бјела лица румена,
 Црна ока велика;
 Ајде, мајко, проси је!»
 — То је, сине, сирота. —
 «Ја сам, мајко, сиромах,
 Ајде, мајка, доведи ју».
 — Ојде мајка, доведе.

61.

Име моје, име твоје у љубави саплетено.

О весела веселице,
 Весели-ли очи пмаш!
 Когогођ си погледала,
 Свакому си смрза дала!
 Е'и мене погледала,
 И мене си смрза дала.
 Што би, вило, сада дала,
 Да ме њеси никад знала?
 Што с' у лица поблеђела,
 Као цвијет џерсамина?
 Записаћу име моје,
 Име моје, име твоје
 Усред горе брштанове.
 Когођ прође, нека види
 Име моје, име твоје,
 У љубави саплетена,
 У радости раздвојена.

62.

Стидње момче, но ђевојка.

Три су пута преко поља
 Иде момче и ђевојка;
 Стидње момче, но ђевојка,
 Испод стида момче рече:
 «О, ђевојко, душо моја!
 Бих ти нешто нарекнуо:
 Ако ћеш ме објесити
 О злу дрву, о дријену,
 О твом грлу пребијелу!»

63.

А каква је шећер-Мара!

Расла гора леленова,
 А у гору шећер-коло,
 А у коло шећер-Мара:
 Сунцем главу повезала,
 Мјесецом се опасала.
 Какве су јој бјеле руке,
 Ваљале би Бањске-Луке!
 А какве су обрвице,
 Ваљају и Подгорице!
 А какве су русе косе,
 Ваљају и равне Босне!

64.

А каква је моја Куна!

Куна моја, а љепота твоја:
 Љепота ти Цариград ваљаше,
 А висина Плава и Гусиња,
 А мудрина града Колашина,
 А стасива варош Подгорицу.

65.

Хајка-ђевојка.

Под оном гором зеленом
 И оном вишом планином
 Мало је село виђаше;
 У село коло играше;
 У коло Хајка-ђевојка:

Спустила кавад до земље,
 А златни ћемер до бедра,
 А ситан бисер низ њедра,
 А русу косу низ паса.
 Гледа је момче са града:
 «Ој, море Хајко-ђевојко!
 Уздигни кавад о' земље,
 А златан ћемер до бедра,
 А ситан бисер низ њедра,
 А русу косу низ паса».
 — Прођи ми се, момче делијо!
 Бабо је кавад кројио,
 Браћа су ћемер ковали.
 Сестре су бисер низале,
 Мајка је косу гојила. —

66.

Ћевојчица-божа љепотица.

С оне стране Сибињ-воде
 Сибињ-трава до појаса,
 Ћетелина до кољена;
 У њу пасу два пауна
 И два тића-паунића.
 Чувала их ыевојчица,
 Једна божа љепотица;
 На ыевојци кошуљница,
 Нити тканa, ни предена,
 Ни од злата саплетена.

(не достаетъ конца).

67.

Што има моја јараница.

У ыевојке, у јарана мога,
 Очи су јој, ка' и у гаврана;

Једно грло—три струка ћердана,
Једне уши, а двије минђуше,
Двије руке—двоје белезукe,
Обрвице—морске пијавице.

68.

Драги буди драгу.

Три су ми горе високе,
Једна је мало повећа,
Повећа, понајљепша.
У њу ми драги лов лови,
Па за њим драга коња води:
Дала му пити водице
Из њене десне ручице;
Дала му зоби бисера
Из њена скута свилена.
Ће дала, туна заспала.
Завика страћа из града:
«Чије је злато застало?»
Завика драги из лова:
«Моје је, не будите га!»
Па узе стручак ружице,
Удара злато уз лице:
«Дигни се, злато, дигни се!
Да ли се нијеси наснала,
Девет година крај мајке,
Десету, драга, крај мене?»

69.

Купи ми злата.

«Што то везеш, Маро,
Што то везеш, о моја Маро?»

— Јаглук везем Јово,
Јаглук везем, о мој Јоване.
«Коме ћеш га, Маро,
Коме ћеш га, о моја Маро?»
— Моме брату, Јово,
Моме брату, о Јоване.
«А за мене, Маро,
А за мене, моја Маро?»
— Купи злата, Јово,
Купи злата, о мој Јоване.
«Колико ћу Маро,
Колико ћу, о моја Маро?»
— Три дуката, Јово,
Три дуката, о мој Јоване.
«С мога ножа, Маро,
С мога ножа, о моја Маро».

70.

Ћевојка куне момка, момкова мајка одговара.

Ћевојка се хћела окупати
Код Рибнице близу Подгорице;
Па се млада поче свуковати:
Бачи кавез у зелену траву,
А кошуљу код воде студене.
Искраде се чобан, момче младо,
Украде јој рухо са кавезом
И њезину свилену кошуљу.
Љуто куне лијена Ћевојка.
То зачула Јованова мајка,
Па Ћевојци тихо одговара:
«Која куне мог сина Јована,
До године у мом дому дошла,

А до друге п чедо имала,
Њему баба кошуљу скроила».

71.

Њежност младе мајке.

Јовов ђогат по мејдапу шета,
Покријо га зеленом доламом,
С обје стране до зелене траве,
А по глави везеним јаглуком.
Гледала га с прозора ђевојка:
«Болан Јово, онашн се пасом,
Да ти ружа кроз пас не пропане,
Да ти драга другог не допане».
Моја драга, јеси л' си удала?
«Јесам, драги, п чедо имала;
Љепо сам му име пађенула,
Љепо име лудани Никола;
Кад га зовем, не зовем га Нико,
Већ му вељу: «оди мени, дико!»

72.

Што бих волиј.

Расла трава ђетелина,
Тамо горе, у планину.
У њој пасу два јелена,
Два јелена п кошута.
Чуваше њих ђевојчица,
Једна божа љепотица;
На њу танка кошуљица,
Вр' кошуље ђечермнца.
Отуд иду три делије,
Три делије у димије:

У кућу им брашна није,
 А у стовну ¹⁾ масла није.
 Један збори и говори:
 «Ја бих волиј шњом чувати,
 Него с царем вечерати».
 Други збори и говори:
 «Бих је волиј распасати,
 Но над Босном везир бити.»
 Трећи збори и говори:
 «Бих јој волиј ноге дићи,
 Него душом у рај поћи».

(подгор.)

73.

Да ме оће ђевојка.

У ђевојке црне очи—има, има!
 Да ме оће погледати—шњима, шњима!
 То би мени мило било—збиља, збиља.
 У ђевојке бјели зуби—има, има.
 Да ме оће утризнути шњима, шњима!
 То би мени мило било—збиља, збиља.
 У ђевојке медна уста—има, има.
 Да ме оће пољубити—шњима, шњима!
 То би мени мило било—збиља, збиља.
 У ђевојке бјеле руке—има, има.
 Да ме оће загрлити—шњима, шњима.
 То би мени мило било—збиља, збиља.
 У ђевојке бјеле дојке—има, има.
 Да ме оће ударити—шњима, шњима.
 То би мени мило било—збиља, збиља.
 (За тѣмъ идућъ: косы, ноги и т. д.) (вас).

1) Глиняный сосудъ, въ которомъ хранится масло.

74.

То-же — иначе.

Коло игра на двадесет и два,
 У том колу љепа Мара игра:
 Какве Мара црне очи има!
 Да ме оће погледати шњима,
 Волео бих, нег' што баба имам.

Коло игра и т. д.
 Каква Мара медна уста има!
 Да ме оће пољубити шњима.
 Волео бих, нег' што мајку имам.

Коло игра....
 Какве Мара бјеле руке има:
 Да ме оће затрлити шњима,
 Волео бих, нег' што брата имам.

Коло игра....
 Какви Мара бјеле ноге има!
 Да ме оће паходити шњима,
 Волео бих, нег' што секу имам. (Герц.)

75.

Што је девојка радија имати.

Три девојке путом ишле,
 Једна с другом говориле,
 Што би која најрадија.
 Најстарија говорила:
 «Ја би чоху најрадија».
 А најсредна говорила:
 «Ја би сребра најрадија».

— Ђулмионо, душо моја!
 Опер' мене златни стремен.»
 «Ладна вода надалеко,
 Вруће сунце нависоко,
 Ракли-сапун на чаршију.
 — Вруће сунце — њедра твоја,
 Ракли-сапун — руке твоје. (Герц.)

78.

То-же — иначе.

Дилбер Мара ружу брала
 Покрај двора диздарева.
 «Дилбер Мара, душо моја!
 Опери ми ал-тестемел».
 — О, диздаре — господаре!
 Вруће сунце заладило,
 Ладна вода подалеко,
 Ракли — сапун у чаршију.»
 «Дилбер — Маро, душо моја!
 Вруће сунце — њедра твоја,
 Ладна вода — сузе твоје,
 Ракли — сапун — очи твоји. (Герц.)

79.

Како ми се драга наљутила.

Под ноћ пођох по акшаму
 Преко поља широкога,
 Те до моста каменога;
 Сретох драгу насред моста;
 Пољубих ју једно доста,
 Осташе ми медна уста,
 Ка' да нешто с медом једох,

Или с медом ил' шећером.
 Ја јој рекох; «Добро вече!»
 Она рече: «Дођ' до вече!»
 Ја не ојдох оно вече;
 Но ја ојдох другу вече.
 Драга ми се наљутила:
 Сламком врата подкочила,
 А везиљком заклопила;
 А ћепењке отворила,
 На њи дојке протурила,
 Мене млада намамила.

80.

То-же — иначе (герцеговинская).

Доцкан прођох из чаршије
 Испред двора драге моје;
 Кад ми драга на вратама.
 Ја јој велим: «Добар вечер»;
 Она мени: «Дођ' до вече.»
 Ја не одох оно вече,
 У коју ми драга рече.
 Кад се драга наљутила,
 Бјеле дворе затворила,
 И канате чивијела,
 Мума — свјећу удунула,
 Огањ — ватру запретала.
 А ја прођох у азбашчу,
 Свезах коња за наранџу,
 А сокола за гранчицу.
 Коњ ми врисну, соко писну;
 Кад ево ти драге моје:
 Гологлава без фесића,
 Босе ноге без папуча,
 Гола плећа без јелека. (Герц.)

81.

У ружи нађох ђевојку.

Прегазих земљу погама,
Прегледах свијет очима,
Не нађох за се ђевојку.
Већ одох гори зеленој;
У тори ружа румена;
Под ружом ђевојка заспала.
Каква је бјела, румена,
Каква је танка, висока,
Баш ко да је млада за мене!
У ружи нађох ђевојку.

82.

Момак буди љепу Мару.

Љепа Мара цвјеће брала,
Ће га брала, ту заспала.
Отуд иде младо момче,
У руке му струк јаблана,
Бсеје Мару по ђердану:
«Дик се, Маро, дик се, душо!
Да бришемо бјеле дворе,
Бјеле дворе и оборе».

83.

Ево нама доброга шићара.

Сабах зора, а ја још код двора;
Ићинђија, а ја у лов поћох;
Ја на брдо, а сунце за брдо.
Кад на брдо зелена ливада;

На ливаду порасла топола,
 Под тополом заспала ђевојка:
 Под главу њој снопек ђетелине,
 У руке јој шарено јеленче *.
 Ево нама доброга шићара:
 Тебе, доро, снопак ђетелине,
 А за мене лијепа ђевојка.

84.

Фрисну ђевојка; не знам, што је њој.

Прођох проз гору (2),
 Не знам, проз коју.
 Дођох на воду,
 Не знам, на коју.
 Нађох ђевојку,
 А не знам, чију.
 Стадох њој на ногу,
 Не знам, на коју.
 Фрисну ђевојка;
 Не знам, што је њој.

85.

Змај понесе под крилом ђевојку.

Змај прољеће с мора на Дунаво
 И пренесе под крилом ђевојку.
 Ђуто пишти под крилом ђевојка:

*) Вар. У њедра јој тнца јаребица.

Застаде ју момче на ђогата:

«Благо мене и тебе, ђогате!

Мене ево лијепа ђевојка,

Тебе ђого, снопек детелине,

Хрту моме шарено јеленче,

А соколу тнца јаребица.»

(вас.)

«Леле мене до Бога једнога!
Оста мени јаглак недовезен;
Немам сестре, да ми га доведе,
Немам брата, да ми га донесе,
Нити мајке, да ми га оправн.»

86.

Прођи ми се, момче делијо!

Под оном тором зеленом
И оном вишем планином
Мало се село виђаше;
У село коло играше;
У коло хајка-ђевојка:
Спуштила кавад до земље,
А златни ћемер до бедре,
А ситан бисер низ њедра,
А русу косу низ паса,
Гледа је момче са града:
«Ој, море хајко-ђевојко!
Уздигни кавад од земље,
А златан ћемер до бедре,
А ситан бисер низ њедра,
А русу косу низ паса».
— Прођи ми се, момче делијо:
Бабо је кавад кројио,
Браћа су ћемер ковали,
Сестре су бисер низале,
Мајка је косу гојила.»

87.

Момак куне ђевојку.

Све језеро зелено,
А о крају везено;

Посрједи позлаћено;
 По позлати коло игра.
 Изнад кола тама пала,
 Изнад таме соко вије,
 Погледује равно поље,
 Ће играше коња двоје —
 Радоица и Јовица.
 Радојици коњ утече,
 Те у барчу ђевојачку.
 А ђевојка говораше:
 «Не мој, момче, коња ћерат
 И жуто ми цвјеће газит.»
 А Радојца говораше:
 — Ја ћу тебе бољ уклетити:
 Ти си млада не удала,
 Док на моме крилу не заспала;
 Ако л' млада ти не шћела,
 А ти ако се удала,
 Ти порода не имала;
 Ако би пород имала,
 На војску га не спремала;
 Ако га на војску спремала,
 Отуд никад не доша;
 Остала ти сестра безбраткиња,
 А мајка-црна кукавица.

88.

Кућу момка мајка и кћи:

«Ћћери мила, кћери мила,
 Ће си сипоћ била?»
 — Мајко моја, мајко моја,
 У башчи сам била. —
 «Шћери мила, шћери мила,

Што си ти радила?»
 — Мајко моја, мајко моја,
 Цвијеће сам брала. —
 «Шћери мила, шћери мила,
 Коме си га дала?»
 — Мајко мила, мајко мила,
 Драгом' сам га дала. —
 «Шћери мила, шћери мила,
 Гора ти га ломила.»
 — Мајко мила, мајко мила,
 Не, по моје зубе. —
 «Шћери мила, шћери мила,
 Вода ти га носила.»
 — Мајко мила, мајко мила,
 Мене га донела. —

89.

То-же — иначе.

Ово село рано вечерало,
 Вечерало и полијегало;
 По ливади коње повезали.
 Богдану су коњи покидали
 И Милици бостан похарали.
 Ал' га куне млиичина мајка!
 Но говори лијена Милица:
 «Куну, мајко, и ја ћу та клети:
 На долу му полегла пшеница,
 А по кући све мушка ђечница,
 У бријегу шестаредац јечам,
 А пчеле му небо премрежиле,
 Вране — козе крше прекрилиле,
 Овце му се трипут хиљадиле,

А краве му катун проглушале,
А волови планицу букали,
А планинке коло заметале.

90.

Љуба ме је клела.

Јунак прође кроз гору зелену,
Наслони се на јелу зелену:
«Вита јело, што ме глава боли?»
— О, јуначе, од мене ти није;
Мајку имаш, мајка те је клела. —
«Не ће мене моја мајка клети,
Нема сина до мене једнога.»
— Сестру имаш, сестра те је клела. —
«Не ће мене моја сестра клети,
Нема брата до мене једнога.»
— Љубу имаш, љуба те је клела. —
«Хоће љуба, божја проклетница!
Синоћ сам је био и карао,
А јутрос је у род оправно
Без колача и без пратиоца.»

91.

Ђевојка је очи клела.

Ђевојка је црне очи клела:
«Очи моје, обље на гледале!
Огледало тако не гледало!
Својој су ме мајци омразиле,
Што сам шњиме драгога гледала.»

92.

Ћевојка — невјеран друг.

Ја пашетах зеленијем лугом
 Са ыевојком невјернијем другом,
 И с мојијем' пехливан — ђогином;
 Свезах коѡа за јелу зелену,
 А ыевојку на десницу руку.
 Мало трепух, на онет се препух;
 Ал' ыевојке на десницу нема,
 Ни мојега пехливан-ђогина.
 Трагом пођох до Новог-Пазара;
 Кад ыевојка по пазару шета
 И за собом мог ђогата вода.
 «О ыевојко, што си куповала?»
 — Драги Јово, шећер куповала. —

Поется эта пѣсня такъ:

Ја пошетах, ја пошетах
 Зеленијем лугом, зеленијем лугом,
 Са ыевојком, са ыевојком,
 Невјернијем другом, невјернијем другом и т. д.

93.

Не траје много жалост драге за драгим.

Висока јела зелена — тамна јела.
 Висока врхом до неба
 Спустила гране до траве;
 Под њом ми драги болује;
 Честе му драга долази:
 «О'ли ми, драги, умријет?»

— О'ли ме, драга, жалити?
«Ја ћу те, драги, жалити
Од мога дома до твога гроба.»

94.

Нису твоје очи за ме.

Вјетар руже уз поље носаше,
Под Јовин је чадор наносаше;
Под чадором болан Јово лежи.
Виш' главе му тамбурица висаше,
Болан Јово тамбури говораше:
«Тамбурице, моја дангубице!
Тамбурице, не остала пуста!
Доста си ме пуста наранила
И жеднога винца напоила,
Ћевојчице на двор измамила,
Удовице на авлинска врата.
Удовице, не намигуј на ме!
Кад су били твоје очи за ме,
Ниси хћела ни гледати за ме.» (Герц.)

95.

Жен' се, драги, жељела те мајка.

Жен' се драги, жељела те мајка,
Тебе мајка, а ти ћевојака!
Зови мене, драги, у сватове,
Да ти, млади, јенџи-була будем;
Лијепо ћу свате даровати:
Сваком свату свилену мараму,
Свекру-бабу свилену кошуљу,
Свили му се кости од бољести,
Као моје срце од жалости,
Што ме пешће за сина узети! (Герц.)

96.

Нека му је, честита му била!

«Извир-вода извирала

Из зелене зановети;

Ка' пзвира, куд се ћеде,

Црновјечнице моја?»

— Попише ју врани коњи,

Стара мајнице моја...

«Ка' ју пише, ку' се ћеше,

Црновјечнице моја?»

— Ђуру оте за невјесту,

Стара мајнице моја. —

«Нека му ју, честита му била,

Црновјечнице моја.»

97.

*Сасватана, а нељубљена, умирућ, препоручује своме драгом'
своју милу секу.*

Гором језде кићени сватови,

Горица им с ластом одговара:

«Куд идете, кићени сватови,

Куд идете, куд коње марите?» —

Умрла је лијепа девојка,

На умор је мајци говорила:

«Љепо, мајко, свате дочекајте,

Све сватове на росне ливаде,

Мога драга у моју одају;

Љепо, мајко, свате даривајте:

Сваком свату по бошчалук дате,

Моме драгом девет бошчалука

И десету моју милу секу.»

98.

Не даду ме.

«О, девојко, бјела Јане!
 Ти се бјелиш и румениш;
 А што мени, млада, велиш?»
 — А ја теби, млада, вељу:
 Да ме просиш, — недаду ме;
 Да уграбиш, не смијеш ме:
 Е ја имам девет брата
 И дванаест братучеда;
 Сваки — добра коња јашу,
 Сваки — остру сабљу пашу;
 Ако тебе уфатише,
 Главу те ти изгубити,
 Мене грдну оставити.

99.

Нећу ниједнога, да не чиним свађу између браће.

Порасла је детелина трава,
 А жњела је златорука Јана,
 Златном руком, а сребрним српом,
 Турала је коњима братскијем:
 «Гриз'те, гриз'те мојег' брата коњи,
 Е оћете далек' за девојку.»
 Ника ојде гором јаворовом,
 А Никола гором јасеновом,
 Обојица за једну девојку;
 Излегоше на Цмиљеву-поље.
 Кад дођоше колу девојачку
 И у колу мајка и девојка.
 Ника вели: «Моја је девојка!»

А Никола: «Није, по је моја!»
 Бацнше јој бурме и прстење,
 Но мајка говори ђевојци:
 «Узми, кћери, којег' тебе драго;
 Оба добри, оба момци живи.»
 Но ђевојка говорила мајци:
 «Бог ме, мајко, нећу ниједнога;
 Што ћу чинит' свађу међу браћу!»

100.

Мене се преудале драга.

Кршно ти ми ово љето дође,
 Кршно мене и дорату моме:
 Дорату ми не роди ливада,
 А мене се преудале драга,
 Те за кога — ни по' јада мога
 Баш у село за јарана мога!
 Па ме јаран зове у сватове.
 Ал' ћу поћи, али нећу поћи?
 Оћу поћи, па да не ћу доћи.
 Па кад с кумом сједне у прочеље,
 Наздравићу мојој милој драгој:
 «Ни у моје, ни у твоје здравље,
 Но у здравље старог живовања!»

101.

То-же — иначе.

Сив соколе, сиво перје твоје,
 Што долазиш под пецџере моје?
 Ил' долазиш, до ашикујемо?
 Ил' долазиш, да ме бону видиш?
 «Нит долазим, да ашикујемо,

Нит' долазим, да те бону видим;
 Већ долазим, да ти јаде кажем:
 Синоћ се ми преудала драга,
 Да би за ког, — не би ни жално,
 Већ уда се у махалу нашу,
 У махалу за јарана мога,
 Јаран мене зове у сватове:
 Јадно поћи, а јадно не поћи!
 Оћу поћи, па да нећу доћи,
 Јер ћу бити ђевер уз ђевојку».

102.

Што ме даде за самцом јунаком!

Што се гора уврлелеаше?
 Јел' од вјетра, ал' од сунца љетња?
 Ни од вјетра, ни од сунца љетња,
 Но од клетве лијепе ђевојке.
 Она куне своју милу мајку:
 «Бог т' убио, моја мила мајко,
 Што ме даде за самцом јунаком!
 Кад се скупн коло на планину,
 Свака снаха уз ђевера свога;
 Јадна Јана украј кола сама.»
 То зачуо из кола Никола:
 «Бог т' убио, вјереница љубо!
 А ја имам девет побратима
 И дванаест првобратучеда:
 Бирај, Јане, којега ти драго.»

103.

То-же — иначе.

Сунце игра преко ведре неба,
 А влашићи преко влашке земље.

У влашића чудно коло игра,
 У то коло девет јетрвица,
 Свака игра својјем ђевером,
 Љепа Јања на крај кола сама,
 Па ми куне остарјелу мајку:
 «Стара мајко, Бог да те убијо!
 Што ме даде за једнијем Јовом,
 Који нема брата рођенога,
 Да ја имам млада са ђевером?»
 Она мљава, да нико не чује,
 Ал' то чула Јованова мајка,
 Па је њојзи жа' и мучно било,
 Па говори својој снахи младој:
 «Мила снаха, што си невесела?»
 — Е ти немам ручнога ђевера
 И мој Јово брата рођенога.»
 «Е ма има десет братучеда.»
 Она њојзи стаде говорити:
 «Мајко мила, Бог ти помагао!
 Јеси л' чула, ал' тико казава':
 Није брана без жата јаблана,
 Нит мириса без руже румене,
 Нити брата, што не роди мајка».

104.

То је благо, што је срицу драго.

Цмиљ ђевојка по планини брала,
 Цмиљ је брала, јаблан прескакала;
 Па јаблану тијо говорила:
 «О, јаблане, и тебе би брала;
 Но ме мајка за недрага дала;
 Нема тога, коме би те дала.»

Вар. Иначе конецъ:

Но ме мајка за недрагом дала,
За недрагом и за немпијем,
За недрагом, ђе је доста блага.
Није благо ни сребро, ни злато,
Но је благо, што је срцу драго.

105.

Он ме не шће ни каменом!

Мајка Мару на вечеру звала;
Мара мајци одговара:
«Вечерајте, мене нечекајте:
Од јада ми забољела глава.
Мој ми драги проз чаршију прође;
Ја га гађах зеленим јабуком,
Он ме не шће ни каменом.
Камено му мајци срце било,
А сестрици тако годинице.
Мајка ме је њему омразила,
Те он к мене не окрене главу».

106.

Муж се је помамио.

Крепула је дилбер Стоја,
У род да иде;
Сусрете њу мио свекар,
Ђе с војске иде.
«Дилбер — Стојо, снахо моја,
Јесте л' сви здрави?»
— Сви смо здраво и весело,
Но не би твој син. —

— А он ти се помамио,
 Убио га бог! —
 «Не кунѣ га, дилбер — Стојо;
 Караћу га ја.»
 — Ал' га карат, ал' не карат;
 Мој му благосов! —
 «Врт' се натраг, дилбер — Стојо,
 Убио те бог!
 Не мож' прећи бунар — воду,
 Ноге мијући,
 И прошетат равно поле,
 Цвјеће берући.»
 — Не брижи се, мио свекре,
 Прећићу ти ја;
 Прећићу ја бунар — воду,
 Ноге мијући:
 Прошетаћу равно поле,
 Цвјеће берући. —

107.

Да ја гледам мога вјереника.

Ђевојка је зелен бор садила,
 Бор садила, с бором говорила:
 «Расти боље, мој зелени боре!
 Не расти ми граном у ширине,
 Но ми расти граном у висине,
 Да се пењем тебе у врхове,
 Да ја гледам по мору ђемије,
 У ђемије мога вјереника,
 Пјева ли му уз рамена славља,
 На кољена тица поиграва;
 А у руке држи тамбурице,

А уз њих он танко попијева:
 — Тамбурице, моја дангубице!
 Дангубио, ко ве направно!» —

108.

За драганом срце испуцало.

Мујо шета покрај воде ладне,
 А драгана проз зелену башчу.
 Мујо с ладном водом проговара:
 «Ладна водо, моја сува жеђо,
 А драгана моја жива жеђо!
 Бог ће дати и киша ће наћи;
 Земља ће се земљом саставити;
 Ја с драганом нигда ни довијек.
 За драганом срце испуцало,
 Кајно земља о Петрову — дану.
 Бог ће дати и киша ће наћи,
 Земља ће се земљом саставити,
 Ја с драганом никад ни довијек.»

109.

Драги ти се оженио.

Ћевојка је ружу брала;
 Кад убрала, тад заспала.
 Ал' је буди младо момче:
 «Устај, устај, ћевојко!
 Ружа ти је увенула;
 Драги ти се оженио;
 Устај, дај му благосов» *)

*) Иначе: А ћевојка одговара:
 Даћу му ја благосов и т. д.

— Ведро небо загрмјело,
 Па га убило».

Једно дрво на крај мора,
 Друго на Дунав;
 Кад састане дрво с дрвом,
 Драги ће са мнош;
 Црна врба кад породи
 Грожђе бијело,
 Тада и ја с мојим драгим
 Пород имала. —

110.

Имам драга надалеко.

Киша пада, трава расте,
 Гора зелени;
 И гора се с листом саста,
 А ја немам с ким.

Имам драга надалеко,
 У туђој земљи.

Туђа земља, туго моја,
 Шил' ми драгога!

Кад срету њу два путника
 Из туђе земље.

«О, бога ви, два путника,
 Из туђе земље!

Јестел' ви ће виђели
 Мога драгога?»

— Е да смо га ће виђели,
 Не познамо га?

«Е ласно је га познати,
 Јад га не знао!

На драгоме мор-долама,
 Мором до земље;

На долами шећер — пуце
 С те и те банде;
 Љубићу га међу пуца,
 Ће срце куца.

111.

То-же — иначе.

Полећеле три птичице.
 Пери шарене,
 И падоше на дворове
 Петра војводе.
 Ишетала из дворова
 Јела госпођа;
 Ишетала из дворова,
 На њм говори:
 «Ујте отлен, три птичице,
 Пери шарене!
 Не коб'те ми, три птичице,
 Петра војводу.
 Ако га ће видите,
 Поздрав'те ми га».
 — Ми да га и видимо,
 Не би познали —
 «Ласно га је познати и т. д.

И наконцеъ:

Ви кажите, три птичице,
 Петру војводи,
 Синове сем (му) поженила
 Све од госпoде;
 Шћере сем му разудала
 Све за војводе;
 Ћога сем му угоила,
 Као најбоље.»

112.

Драги неће доћи до три године.

У баштини бунар — вода,
 Ја је не пијем;
 Крај бунара ружа цвате,
 Ја је не берем;
 У ружи ми бумбул цјева,
 Ја га не слушам;
 Већ устајем свако јутро.
 Па га оћерам:
 «Ајд' одатлен, бумбул — тнцо!
 Ја те не слушам.
 Нема овђе мога драгот,
 Да те послуша».
 Моје драго надалеко
 У туђој земљи;
 Ја му пишем ситну књигу:
 «Дођи, драгане».
 А он мени отпишје
 Тужно жалосно:
 «Не могу ти, драга, доћи
 За три године».

113.

Драги мој другу милује.

Ђевојка сам, на све ми се жалује,
 Ђе ја не знам, ђе мој драги данује;
 Ђе л' данује, ђе ли другу милује.
 Ја сам сада и ђевојка, и соко,
 Крила имам, узвићу се високо,
 Па ћу виђет, ђе мој драги данује,

Ће л' данује, ће-ли другу милује.
 А нека га, драги ће се кајати,
 Па ће доћи под мој лепџер плакати,
 Ја му нећу за те сузе хајати.

114.

Невоља ми бледој бити.

Тавна ноћи, тавна ти си;
 Драга моја бледа ти си.
 Невоља ми бледој бити:
 Имам драга самоволна,
 Никда дома не доходи,
 И кад дође, с јадом дође,
 Са мнош јадном не говори,
 Но говори с другом драгом.

115.

Вила је милу шћерцу изгубила.

Извир вода извирала;
 На њу сједи бјела вила,
 Бјело лице нагрдила,
 Русу косу подкратила.
 Питали ју друге њене:
 «О за бога, друго наша!
 Што си лице нагрдила,
 Русу косу подкратила?»
 — Како, што сам, друге моје?
 Имала сам милу шћерцу;
 У петак је испросила;
 У суботу надомила,
 У пеђељу укопала.

На гробу јој два ђевера,
 Лијепу јој пјесму поју:
 «Наш бостане објављени!
 У петак си објавијо,
 У суботу процатијо
 У пеђељу увануо».

116.

Узалудно спремање у пооде.

Вила Јану преко мора звала:
 «Јеси л' роду у пооде била?
 Јеси ли му даре наредила?»
 — Ја нијесам у пооде била;
 Теке јесам даре наредила:
 Брату Петру коња и сокола,
 Старој мајци од злата кошуљу,
 Сестри Ружи два низа бисера,
 Снон Анђи од злата јабуку. —
 «Кам' да ти је, посестримо Јано!
 Брата Петра јучен укопаше,
 Стару мајку под покров покрише,
 Сестра Ружа тек се побољела,
 Снау Анђу теке причестили».
 — Брате Петре — моја незаклетво,
 Стара мајка — у род неповратку,
 Сестро Ружо — лијепо гледање,
 Снао Анђо — далеко сретање. —

117.

То-же — иначе.

Вила Јану преко горе звала:
 «Ајде, Јане, у род да идемо!»

— Причекај ме, другарице вило!
 Док наредим даре и колаче,
 Брату Петру коња и сокола,
 Старој мајци од свиле кошуљу,
 Снахи Кати од злата јабуку,
 Сестри Ружи питому ружицу.—
 Вила Јани на то одговара:
 «Ками ће поћ у род, другарице Јано!
 Петра су ти јутрос укопали,
 А мајка ти теке наносила,
 Снаха Ката тех се причестила,
 Сестра Ружа тех се разбољела.»
 Тадер Јане црна закукала:
 «Куку, брате, у род не доходе,
 Куку, мајка, у род не доходе,
 Куку, снахо, надалек' срећање,
 Куку, сестро, надалек' праћање!»
 (већ померли отъ чуми).

118.

Како сè је Тодора удала.

Купала се Јаливера,
 Јаливера и Тодора;
 Тодора је удала се,
 Па дозива Јаливеру:
 «Јаливеро, секо моја!
 Поздрави се мајци.
 Тодора је удала се

 Два бријега — два ђевера,
 Двје фрбице — јетрвице,
 Тополица — свекрвица,
 Вита јела — мила за'ва,
 Мрамор камен — младо момче.»

119.

Прије женидбе и после ње.

Заблејала јагничница.
 Питала њу ђевојчица:
 «Што је теби, јагничцо?»
 — Како, — «што је» — ђевојчице?
 Док се пастир не ожени, —
 Из пасишта по планини,
 На појиште, по сметиште;
 А пландиште под јелиште.
 Кад се пастир оженио,
 Из пасишта на буниште,
 На појиште на мочило,
 А пландиште под стрешиште.»

120.

Што би, кад ко остара.

Овца блејала крај поља;
 Угледа је млад чобане.
 «Што је тебе, овцо моја,
 Те ти блејеш без престанка?»
 — Е чобане, мој чобане!
 Кад ја бијах млада овца,
 Пасах траву ђетелину,
 Пијах воду са извора.
 А сад, код сам остарала,
 Пасем само суху траву,
 Пијем воду из локвине. —
 «Ој ти, овцо, јадна овцо!
 Код ја бијах младо момче,
 Вевојке ме момче зваху,
 Миле снахе драги брајо,

Старе бабе *Богом сине*;
 А када сам остарао,
 Ћевојке ме ћедо зову;
 Снахе зову *вучицлашњо*,
 А невјесте *хајд' отолен!*»

121.

Слатке успомене.

Знаш ли, моја мила, Милице,
 Када ми смо оно
 Двоје љубљасмо
 У азбашчу зелену,
 Под ружицу румену?
 Кад се руја рујаше,
 На нас двоје падаше;
 А ми двоје купљасмо,
 У њедра их метасмо,
 Да ни њедра миришу,
 Да бећари уздишу:
 Ко је с тога, да мирише,
 А ко није, да уздише. (Герц.)

122.

Удаћеш се и покајаћеш се.

О ћевојко, бриго материно, о ћевојко!
 Злато моје, бриго материно, злато моје!
 Све се бринеш, бриго материно, све се бринеш,
 Удати се не ћеш, бриго материно, удати се нећеш.
 Удаћеш се, бриго материно, удаћеш се,
 Пак ћеш рећи, бриго материно, па ћеш рећи:
 «Јао, моја мајко! бриго материно, Јао моја мајко!
 Кад ја бијах бриго материно, кад ја бијах

Код мајке ђевојка бриго материно, код мајке ђевојка,
 Тад' ја бијах бриго материно, тад ја бијах
 И цар, и ђевојка, бриго материно, и цар, и ђевојка.
 А сад нисам бриго материно, а сад нисам
 Ни цар, ни ђевојка, бриго материно, ни цар, ни ђевојка.
 Служих свекра, бриго материно, служих свекра,
 За девет година, бриго материно, за девет година;
 Не заслужиш, бриго материно, не заслужиш
 Раше, ни кошуље, бриго материно, раше, ни кошуље.

123.

Бањанке ђевојке не оте варошана.

Пошетале — јадо — бањанке ђевојке,
 Покрај Бање — јадо — покрај воде ладне;
 Међу собом — јадо — говориле младе:
 «Еј да нам је — јадо — Бању саградити,
 Бању саградити — јадо — цвјеће насадити,
 А на цвјеће — јадо — момке намамити,
 Да нам даду — јадо — ка што нам не даду,
 Да нам даду — јадо — момке пробирати:
 Варошана — јадо — не бих ни једнога;
 Варошани — јадо — једне јолганџије,
 Што имаше — јадо — све за духан даше,
 Што стекоше — јадо — у кафу попише;
 Гладни сједе — јадо — а ђевојке гледе.

124.

Оћу поћи за сароша.

Легох спати, сан ме вара,
 Заспати не могу,
 Гледајући, слушајући,
 Куд ме мајка даје.

Мајка даје за ћатипа,
 Тун' ја поћи нећу:
 Ћатип пише на уздише,
 То ми није драго.
 Па ме дава за трговца,
 Тун' ја поћи нећу:
 У трговца доста новца,
 Ђеца гола — боса.
 Па ме дава за шуштера,
 Тун' ја поћи нећу:
 Шуштер куца до поноћи,
 Неће кући доћи.
 Па ме дава за терзију,
 Тун' ја поћи нећу:
 У терзије танка игла,
 Још тања нафака.
 Па ме дава, за сароша,
 Тун' ја оћу поћи:
 Сарош пити, ја му лити,
 То је мени драго.

Ко има дивну жену, а ко — урду.

Ћирикћала ћирикљига
 У кострике — ловорике,
 Ко ће јој се досјетити?
 Неко јој се досјетио,
 Што но она ћирикћаше,
 Ћирикћаше, говораше:
 «Ко год има дивну жену,
 На весеље нек не иде,
 Весеље му вазда дома,

А ко има грдну жену,
 Нек не иде на кукање;
 Куку му је вазда дома.»

126.

Честита је брдска козарица!

У Богића, у Мораганина,
 У њега су девет винограда
 И десета питома јабука.
 То Богићу под залогом било,
 То Богићу жа' и мучно било.
 У Богића у Мораганина,
 У њега је лијепа ћевојка;
 Просе му је с три — четири стране:
 Бољевиће и Дрекаловиће,
 И проси је хотски Ћесан ага;
 Он је проси, Богић му је даје,
 Он је води преко Подгорице.
 Среде буле подгоричке:
 «Добро дошо, хотски Ћесан-аго!
 Честита је брдска козарица,
 Козарица и говедарица.

127.

Она кука рода хорватскога.

Позно пођох, рано дома дођох
 И прошетах проз нове дућане;
 Додадох се тијоме Дунаву.
 Ја л' на Дунав вози пајка — лађа:
 На крму јој возарица, возарица Јане,
 Веслом маха, оком наговара —
 У Јусуфа с мора карамфила;

Јусуф — туро соја госпоцкога,
Она кучка рода хорјатскога.

128.

Стари ђедо и ђевојка.

Стари ђедо на јавор,
А ђевојка под јавор.
Над њом ђедо брадом тресе:
«Ти л', ђевојко, моја да си?»
— Кад ја твоја, обрела се голубица.
«А ја старац — млади голуб.»
— Кад ја твоја — обрела се јаребица.
«А ја старац — млади кокот,
Те ти моја свакојако.»
— Кад ја твоја — обрела се дивља коза.
«А ја старац — дивљи јарац,
Те ти моја свакојако.»

Немного иначе.

Три ђевојке под бор сједе,
На њи стари росу тресе:
«Ви ђевојке, да сте моје!»
— Ми кад, стари, твоје биле? —
Назвале се дивје козе,
«Ја сам старац, дивљи јарац,
А ви моје свакојако!»
Назвале се јаребице,
«А ја старац, та јаребац,
Те ви моје свакојако!»

129.

Прођ се с врагом, стар на коња!
Гором иде ђевојчице,
Гором иде, злато преде,

Са златом се разговара:
 «Злато моје, коме ћу те (дати)?»
 — Сусрете је стар на коња:
 «Божја помоћ, девојчице!
 Може-ли ми злато бити
 И са златом девојчица?»
 — Прођ' се с врагом, стар на коња!
 Не може ти злато бити. —
 Стари прође, млади дође:
 «Помагај бог, девојчице!
 Може ли ми злато бити
 И са златом девојчица?»
 — Бог је с тобом, младо момче!
 Може тебе злато бити
 И са златом девојчица. —

130.

То-же — иначе.

Млада Крсте дим димила,
 Дим димила, лој топила,
 На пржини, на крај мора.
 Отуд иде стар на коња:
 «Божја помоћ, млада Крсте!
 Оћу ли ја доћ' помоћи,
 На пржину, на крај мора?»
 — Ајт' отален, стар на коња!
 Ти ми не мош дим димити,
 А камо-ли лој топити! —
 Стари прође, млади дође:
 «Помагај бог, млада Крсте!
 Оћу-ли ја доћ' помоћи
 Дим димити, лој топити?»
 — Доћ' овамо, младо момче!

Ти ми можеш дим димити,
На пржину, на крај мора;
Тебе ми те бог помага;
Ти ми можеш у млин доћи
И у млине врћи кљине.

131.

Мич' се, грдо сједа!

«Ој, девојко љепа!
На ти киту цвјета.»
— Мич' се грдо сједо!
Ја сам доста љепа
И без твога цвјета.—

132.

Нећу тебе, војводо!

Овце пасла Тодора
Широм полем до мора;
На мору иј појила,
Под јавор иј бројила.
Отуд иде војвода:
«За мною пођи, Тодора.»
— Не ћу тебе војводо!
Синоћ сем те виђела:
Гониш коње на воду,
Нарамујеш на ногу;
Опанци ти шклапају,
Обојци ти падају.
Нећу тебе, неваља' си!
Волим брату овце пасти,
Старој мајци потку прести,
Него тебе стара грлити.

133.

Ћевојка од седамдесет и седам година.

Засиндјела, миле мој, засиндјела, браца Јоца,
 Засиндјела у село Ћевојка.
 Седамдесет, миле мој, седамдесет, браца Јоцо,
 Седамдесет и седам година.
 Седам пута, миле мој, седам-путе, браца Јоца,
 Седам путих на Ћабу одила.
 Из Ћабе јој, лише мој, из Ћабе јој, браца Јоца,
 Из Ћабе њој нешто проговара:
 «О Ћевојко, миле мој, о Ћевојко, браца Јоца,
 О Ћевојко, што се не удајеш?»
 — Душо Ћаба, миле мој, душо Ћаба, браца Јоца,
 Душо Ћаба, удават се нећу.
 Док не роди, миле мој, док не роди, браца Јоца,
 Док не роди јавор јабукама,
 Црна врба, миле мој, црна врба, браца Јоца,
 Црна врба грожђем бијелијем.
 А *кадрма* *), миле мој, а *кадрма*, браца Јоца,
 А *кадрма* питомом ружицом.

134.

Понуде за бону жену.

Разбоље се чојку жена,
 Лелех — невоље!
 Но је питај, јадан чојче:
 «Би-ли понуде?»
 — Што ме питаш, јадан чоче?
 Бих ја понуде! —

*) *вм. кадрма* — мостовая.

Донеси ми кокошкицу
 Непроносињу;
 Па још к томе сатић меда
 Од млада роја;
 И донеси погачицу,
 Три пут сијану;
 Сувиш тога боцу вина
 Од старе лозе.—
 Донесе јој јадан чоче
 Све те понуде.
 Изјела је кокошкицу
 Сву до кошчице;
 А изјела сатић меда
 Вас до воштине;
 Изјела је погачицу
 Сву до корице;
 Попила је боцу вина
 Све до бочице.

135.

Понуде за драгога.

О Милана, Милана!
 Што ми нијеси казала,
 Да мој драги болује?
 Да му пошљем понуде:
 Од комарца ребарца,
 Од мушице душице,
 Једну главу шећера,
 Да ми драги вечера.

136.

Научих се вино пити.

Научих се вино пити,
 Па ме поче жена бити.

— Не мој мене, жено, бпти;
Купићу ти нове нити,
Па ћу(ти) помоћ уводити
И у брдо, и у нити.

137.

Мајка с попом, шћерка с његовим сином.

Мајка моја с попом спи,
А у попа љепи син;
Курвина бих била кћи,
Кад не спала б' шћим.

138.

Ожени се луд нејак.

Ожени се луд-нејак,
Па доведе гиздаву.
Нешће она љетом жњети,
Зими на воду.
Питаје њу луд-нејак:
«Како ћемо живјети?»
— А ти узми два вола,
Па одведи на пазар,
Да ми купиш жут кавад,
Да сам колу коловођа. —
Па он узе два вола,
Па и крену па пазар.
Ту га сrete мудрило:
А ће ћеш ти луд-нејак?
«Ожених се гиздавом,
Па ми нешће гиздава,
Нешће љети на жњетву» и т. д.
Тад му рече мудрило:

Поврни се поватраг,
 Па ти сврни у лиштак,
 Па убери палиштак,
 Па потрупај гиздаву:
 Оће љету на жњетву
 И ће зими на воду.—

Такъ онъ и поступилъ; а тогда красавица сдалась и закричала:

— Не, за бога, луд-нејак!
 Оћу љету на жњетву,
 Оћу зими на воду.

139.

Удадох се за младо момче удо-лудо.

Зарекох се и завјетовах се,
 Да не узмем младо момче удо-лудо (2).
 Преварих се, удадох се,
 Бог ми даде младо момче удо-лудо,
 Ој јади — јади, удо-лудо.
 Па му купих аршин чохе,
 Ој јади — јади, аршин чохе!
 Да му скројим доламицу,
 Ој јади — јади, доламицу!
 Па му мало попретече,
 Ој јади — јади, попретече.
 Па му скројим чакширице,
 Ој јади — јади, чакширице.
 Па ми мало попретече,
 Ој јади — јади, попретече.
 Па му скројим фина феса,
 Ој јади — јади, фина феса.
 Опремих га, нареди га,

Ој јади — јади, нередих га.
 Па га спремих за козама,
 Ој јади — јади, за козама.
 Заврзе се, огребе се,
 Ој јади — јади, огребе се.
 Донесох га, припеках га,
 Ој јади — јади, припекох га.
 Скочи жижка, изгоре га,
 Ој јади — јади, изгоре га.
 Па га турих на полицу,
 Ој јади — јади, на полицу.
 Дође кока, укљуну га:
 Ој јади — јади, укљуну га.
 Па га ставих под полицу,
 Ој јади — јади, под полицу.
 Дође мачка огребе га,
 Ој јади — јади, отребе га.
 Избачих га на буниште,
 Ој јади — јади, на буниште.
 Дође пашче, понесе га,
 Ој јади — јади, понесе га.

Срв. Вука Кар. Срп. народ. пјесме из Херцеговине № 290.

140.

Цура лакат дуа, три широка.

Ја имадох мудра стрица,
 Паде му се на ум женит,
 Оде себе цуру тражит.
 Ојд' у село, сломи чело,
 Ојд' у друго, сломи руку,
 Ојд' у треће, сломи плеће,
 У четврто мому нађе:

Лакат дугу, два широку.
 Преже кола и кочије,
 Натовари младу мому.
 Сташе кола кркоћати,
 А биволи бокоћати,
 Па биволи ту сустали.
 Нит' је ориз, ни пшеница,
 Но зла кутња домаћица.
 Ту му Боже не поможе,
 У кућу му проћ не може.
 Маче прага и пражницу,
 Те уведе домаћицу.
 Ту му Боже не поможе,
 Ће јо' ноге дић не може.
 Те испаде, нађе село,
 Па покупи деветину
 И десетог попетину.
 Стадоше јо' ноге дизат:
 Једну мало подигоше,
 Стадоше јо' другу дизат;
 Она им се омакнула,
 Те побила деветину
 И десетог попетину.

141.

Ташта жаба и зет жабче.

На потоку двоје коца *),
 На њих жаба платно снује.
 Отуд иде зете жабче:
 «Помагај бог, ташто жабо!

*) Рыболовная снасть см. II т. 1 ч. стр. 718.

Могу-ли ми гаће бити,
 Гаће бити и кошуља?»
 — Бог је с тобом, зете жабче!
 Тебе могу гаће бити,
 Гаће бити и кошуља.

142.

Була и калуђер (вас.).

Шета була и калуђер.
 Була гаће изгубила,
 Калуђера биједила:
 «Ти ми, кале, гаће нађи!»
 Калуђер се кунџаше:
 «Да их није ни видно,
 Та и главом не платно;
 И тако му бјеле цркве,
 Та ме црква не притисла,
 Црква мене, а ја тебе.»

143.

Буле и калуђер (вас.).

Прошле буле у љешнике,
 Ај — хој! у љешнике,
 Ће убрале, ту заспале,
 Ај — хој! ту застале.
 Кад су буле пробудиле,
 Ај — хој! пробудиле,
 Најстарија говорила,
 Ај — хој! говорила:
 «Тако у јад не ходила,
 Ај — хој! не ходила!
 Гаће су ми одрјешене,

Ај — хој! одрјешене.»
 А друга је говорила,
 Ај — хој! говорила:
 «И моје су посмачене,
 Ај — хој! посмачене.»
 А трећа је говорила,
 Ај — хој! говорила:
 «Ја сам моје изгубила,
 Ај — хој! изгубила.»
 Ту нађоше калуђера,
 Ај — хој! калуђера.
 Па та буле сапирају,
 Ај — хој! сапирају:
 «Што си од нас учинио,
 Ај — хој! учинио?»
 А калуђер седијаше,
 Ај — хој! седијаше.
 Више њега криво дрво,
 Ај — хој! криво дрво.
 Булама се кунџаше,
 Ај — хој! кунџаше:
 «Ја нијесам тако ме убило!
 Ај — хој! ме убило!
 У свему је криво дрво,
 Ај — хој! криво дрво.
 Оно мене, ја на тебе,
 Ај — хој! ја на тебе.
 Тако се је догодило,
 Ај — хој! догодило.»

144.

Онђен ми је круна пала (кучскал).

Ћелди—белди—мому воде—Сава—ћелди—мому воде;
 Ћелди—белди—мома исе—Сава—ћелди—мома исе;

Ћелди—белди—обзираше—Сава—Ћелди—обзираше;
 Ћелди—белди—Ћевер вели—Сава—Ћелди—Ћевер вели:
 Ћелди—белди—Снахо моја!—Сава—Ћелди—снахо моја!
 «Ћелди—белди—што с' обрћеш?—Сава—Ћелди—што с'
 обрћеш?»

Ћелди—белди—мој Ћевере—Сава—Ћелди—мој Ћевере!
 Ћелди—белди—Ће по синоћ—Сава—Ћелди—Ће по синоћ
 Ћелди—белди—коначисмо,—Сава—Ћелди—коначисмо,
 Ћелди—белди—онђен ми је—Сава—Ћелди—онђен ми је
 Ћелди—белди—круна пала.—Сава—Ћелди—круна пала.
 Ћелди—белди—Ћевер вели—Сава—Ћелди—Ћевер вели:
 «Ћелди—белди—другућу ти—Сава—Ћелди—Другу ћу ти
 Ћелди—белди—круну купит—Сава—Ћелди—круну купит.»

145.

Бјелопольци.

Бјелопольци момци,
 Сукнени конци;
 Како нама дођоше,
 Нама ману пађоше:
 Ће смо танки и високи,
 Ће смо бјели и румени;
 А они су дуга раста,
 Дуга раста, танка врата,
 Танка врата чангаласта;
 Не ћемо их ми. (Герц.)

146.

Несообразности.

«Дивни-ли су, мајко, коњи мујагини!
 За град заведени, свилом попућени,
 Срмом оседлаши, златом зауздани.»

Гледала их Јада, мујагина фата,
 С горњег пенцера:
 «Доведи их, Јадо, ноћас на вечеру.
 — Чемерна је, Јадо, њихова вечера;
 А на њих је, Јадо, јелек од дувана,
 По јелеку, Јадо, пуце с обје стране,
 Пали су му, Јадо, у анбар зелени,
 У воду студену...

147.

Зеље сади ага Асанага
 У Мостару покрај Сарајева.
 Гледало га момче са крај Беча,
 На Биоград пушку наслонио;
 На љепу га мјесто погодио,
 Под кољена међу оба ока.

148.

Хајдучка нјесма (херцегов.)

Од како сам гора постанула,
 Још ме није тица прелећела,
 А јутрос ме чета прегазила.
 Прејездише тридесет хајдука,
 Пронијеше рањена јунака,
 На јунаку седампаест рана,
 Седам рана од седам сабаља,
 Осам рана од осам анџара,
 Двије ране од два џефердара.
 Спустише га под јему зелену,
 Покрише га диван-кабаницом.
 Јунак јекну, сва планина звекну;
 Вуче вије, а гракче гавране.
 Проговара рањени хајдуче:

«Не виј, вуче, не гракчи, гавране!
И ако сам рана допануо,
А да узмем мога џефердара,
Оба ћу ти крила саломити!»

149.

Тоже (отъ подгорицкихъ турокъ).

Планино, моја старино! љеље!
Доста сам по те одио, љеље!
Пушку мартинку носио, љеље!
Ајдучку чету водио, љеље!
Многе сам мајке цвилио, љеље!
А многе цуре љубио, љеље!
Заклах их брата Јована, љеље!
Наћерах оца, да пече, љеље!
Отац га пече и плаче, љеље!
Наћерах мајку, да једе;
Мајка га једе и плаче, љеље.

II. *Пјесни потурченицевъ.*

1.

Ђевојка је облак фатала, љеље!
Су три — четири делије љеље!
«Делије, мој јарани љеље!
Кој ће претурит бел Дунав, љеље!
Тур да сам косу очешља, љеље!
Тур да сам љеса оплела, љеље!
Дубоко море дно не ма, љеље!
Широко поле от *) нема, љеље!

*) ход, хода т. е. такъ обширно, что не љзя или очень трудно перейти.

Триста ђемија ки нема, љеље!
 Мехмеда мени не даду, љеље!
 Мехмеде, мори Мехмеде, љеље!
 Што је то чудо од тебе, љеље!
 Три села плачу на тебе, љеље!
 Мехмед је каракачлија, љеље!
 Три цуре сједе на пију, љеље!
 Су зелен бардак ракија, љеље!
 Мехмеде, море Мехмеде, љеље!
 Алал да су ти ђевојке, љеље!
 И београцке невјесте, љеље!

2.

Ђевојка кличе: аман—аман—из бјела грла—аман—аман!
 Она дозива: аман—аман—султан—Хасиза—аман—аман!
 «Султан Хасизе: аман—аман—брате рођени!—аман—аман!
 Може-ли бити: аман—аман—што бит не маже?—аман—аман!
 Рибa без воде: аман—аман—птица без горе—аман—аман!
 Оли ђевојка: аман—аман—без млада момка?—аман—аман!

3.

Мајка кара Алију
 И невјесту Хајрију:
 «Удри, сине, Хајрију,
 Не ће хајра да ради,
 Већ се са мном ипади,
 Да јој се је гиздати
 И у коло фатати».
 Потјера је Алија,
 Утече му Хајрија,
 Затвори се у чардак.
 Говорио Алија:
 «Отвори ми, Хајрија.»

— Нећу, богме, Алија,
 Ти ћеш мене посјећи.—
 «Не ћу, богме, Хајрија,
 Хоћу лећи заспати.»—
 Превари се Хајрија
 И отвори Алији.

Тржи сабљу Алија,
 Да удари Хајрију.
 Говорила Хајрија:

«Не удри ме по пасу,
 Већ удри ме по врату;
 Чедо ми је под пасом».
 Трже сабљу Алија,
 Да удари Хајрију.
 Говорила Хајрија:

«Стани, стани, Алија,
 Доведи ми ђечицу,
 Да их мајка свјетује.»
 Доведе јој ћечицу,
 Па их мајка свјетује:

«О, ви, дјецо, сирото!
 Ви немате матере;
 Ви идите у мејтеџ;
 А кад дође ви бајрам,
 Не мојте се гиздати,
 Ни у коло фатати.»
 Трже сабљу Алија,
 Па удари Хајрију;
 Не удри је по врату,
 Већ је удри по пасу.
 Живо чедо испаде.
 Узима га Алија,
 Па га носи матери:
 «На ти, мати, јабуку,

Па се играј, забављај,
Без свог сина Алије
И невјесте Хајрије.»
Па он иде низ поље,
Сретоше га кајинови *):
«Како, како, Алија,
Како нам је Хајрија?»
— Добро вам је Хајрија,
Остала је код куће,
Плећим' земљу мјерећи,
Очим' звијезде бројећи.
Сјетише се кајинови
И убише Алију;
Па одоше кајинови,
Покупише дјечицу,
Убише му мајчицу,
Запалише дворове.

4.

— Синко Мујо, што те паша зваше?—
«Драга мајко, знам, зашто ме зваше:
Синоћ иђох из механе винске,
Сусретох ђевојку, из врућа амама;
Сретосмо се узкијем сокаком.
Ту бог уби ковчар од рукава,
Зађеде њој три струка ђердана,
Просуше се ситне трепетљике;
Сатнусмо се купит ситне трепетљике;
Куписмо је до веће јације;
Ту не, мајко, нојца прифатила,
А бијели данак оставио;

*) шурјаци.

Ћевојка ме позвала на суду:
 Ја ћевојци тако проговорих:
 — «Де, ћевојко, што си звала на суд? —
 А ћевојка тако одговара:
 — Мајка моја на рођење клела,
 Да не зборим прва од јунака. —
 На том смо се, мојко раздвојили».

5.

Шета момче и ћевојче;
 Ђу ми пита младо момче:
 «О, бога ти, моја драга!
 Одколен си јутрос дошла?»
 «О, чу-ли ме, младо момче:
 Не познајеш марамицу,
 Твоју милу јараницу?
 А не видиш антерију,
 Три године муштерију?»
 Дофати је испод скута,
 Понесе је накрај пута,
 Па је љуби два — три пута;
 Пољуби је у вр' чела,
 — Све за пнат свога села —
 Па је стеже преко паса,
 Не даде јој пуштит гласа;
 Загри је око врата —
 — Све за пнат њеног брата —
 — «Бјеж, Марице, моја драга!
 Пуче данак и зорица,
 Садће доћи другарица;
 На њојзи су два фистана;
 Овђе нама нема стана».
 Повеле је накрај моста,
 Целива је једном доста;

Осташе му медна уста,
 Ка да нешто с медом једе.
 Момче већи: «Остај с богом!»
 Она већи: «Ја ћу с тобом!»
 — Не мо'ш са мном, драга моја. —
 Поврну се, привати је,
 Певеде је на дворове!
 Оде момче играт хата,
 Оста млада гледат с врата.

6.

Порасла је вита јела,
 Вита висока;
 Под њом сједи млади Мујо
 С мајком Ајкуном.
 Изнад њих се тице вију,
 Ситно жуборе.
 — «Чујеш, мајко, чујеш Ајко,
 Што тице зборе?» —
 Тице зборе и говоре,
 Да се женим ја». —
 — Жен се, Мујо, жен се, спико,
 Жељела те ја! —
 «Не куњ, мајко, не куњ, Ајко;
 Шалим ти се ја».
 — Шалио се, жално се,
 Мој ти благосов! —

Пјесни незаконченија.

1.

Задупуше сабазорски вјетрови,
 Мила моја, сабазорски вјетрови.

Те разбише у азбашчи ружице
 Мила моја, у азбашчи ружице.
 Под ружицом расла трава зелена,
 Мила моја, расла трава зелена.
 По травици ибришимли сецада,
 Мила моја, пбришимли сецада.
 На сецаду дилбер — мома ђевојка,
 Мила моја, дилбер — мома ђевојка.
 На крило јој од седефа ђердефа,
 Мила моја, од седефа ђердефа,
 А у руке од биљура иглица,
 Мила моја, од биљура иглица.
 (Послѣ что-то произошло).

Најути се дилбер — мома ђевојка,
 Мила моја, дилбер — мома ђевојка;
 Те саломи седеfli ђердефа,
 Мила моја, седеfli ђердефа,
 И саломи од биљура иглицу,
 Мила моја, од биљура иглицу. (вас.)

2.

Сјеничко — мори — сјеничко поље широко;
 Кладнице водо — кладнице водо студена
 С које си стране — с које си стране Јавора?
 С десне сам стране — с десне сам стране Јавора.
 Дошла ми сестра — дошла ми сестра Јелена;
 Довела коња — довела коња зелена;
 На коња брата — на коња брата рањена;
 Довела с мора — довела с мора доктора,
 Да вида брата — да вида брата рањена.
 Убрала киту — убрала киту левена;
 На левену соко — на левену соко сјеђаше;
 Сјеничко поље — сјеничко поље гледаше,
 У поље свилен — у поље свилен шаторе.

3.

Бугарка девојка,
 Из бугара(х) дошла;
 С бугарком девојком
 Финафес' натукла;
 Обрве навукла,
 Силај сулуфице,
 Румен' јагодице,
 Пребијело лице.
 «Ну изиди, јадо,
 На та ашик — врата,
 Да ми видиш драгу
 У зелену башчу;
 По жуту неранчу,
 Како ми се шеће,
 Камо ми се креће... (вас.)

III. Пјесни при различных играхъ, также шуточныя и дѣтскія.

1.

Синџирићи звече, хеј — вала звече!
 Звече вала, звече биља, звече ја!
 За кога ми звече? хај-вала звече
 Звече вала, звече биља, звече ја!
 За брата ми звече, хеј-вала звече!
 Звече вала, звече биља, звече ја!
 Синџирићи звече, хеј-вала звече!
 Звече вала, звече биља, звече ја!
 За кога ми звече, хеј-вала звече?
 Звече вала, звече биља, звече ја!
 Даље истим начином приговарају:

за оца, за мајку, за сестру или по именима, коме ко је љуб-мо-мак или ђевојка.

2.

Загорончице мојо (2),
 За гором си расла (2),
 За гором под јабланом;
 На јаблан роса паде.
 Скочите да скочимо,
 Да росу отресемо,
 Да јаблан поберемо,
 Јунаке закићимо:
 Јунаци — браћа наша.
 Загорончице мојо и т. д.
 Невјесте да китимо:
 Невјесте су снахе наше.
 Ђевојке да китимо:
 Ђевојке су сестре наше.

3.

Скочи коло да скочимо! (2)
 Да видимо, ко ће боље;
 А знадемо, ко не може:
 Ко се скоро оженио,
 Свако добро пожелио;
 И у селу јараницах
 И везеци марамица.
 Коловођо, дико наша!
 Што се коло уморило?
 Али ти се задрјемало,
 Али ти се уморило?
 Оком трени, колом крени,
 Нек је коло сво весело!

4.

Ибришимски конци,
Црногорски момци:
«Мене ме маме,
Да ме премаме;
Хоће знати бабо,
Да је мени драго,
Не би знао бабо».

5.

Гурун гуче на јелић;
Питајте га: «Шта велиш?»
— Што се момче (име момка) не жениш?—
Момче (име) се фали,
Јану су му дали.
Јана стаде плакати,
А бабо њу 'тјешити:
«Не мој Јана плакати;
А ја имам два вола-бивола
И четири мркоња,
Све би дао за његеве бркове».

6.

Паде лист с тополе
Насред чаше попове.
Да је знала топола,
Да је чаша попова,
Све би гране савила
И чашу би попила.

7.

Колумбери сви ћепери,
 Сви ћепери на вечери;
 Не дадоше вечерати,
 Ни по кући поглеати.
 Оћу исти к' милу Богу,
 Да ми Бог дажда да,
 Да ја дажда гори дам,
 Да ми гора жира да,
 Да ја жира вепру дам,
 Да ми вепар сало да,
 Да ја сала маци дам,
 Да ми маца маче да,
 Да ја маче старцу дам,
 Да ми старек стапек да,
 Да ја стапек огњу дам,
 Да ми огањ љеба да,
 Да ја љеба дјеци дам,
 Да ми дјеца не плачу.

Прибаска:

Да му дјеца порасту,
 Да ми иду у школу,
 Да науче читати,
 Писати, рачунати;
 И да иду у цркву,
 У цркви да пјевају,
 Да се моле Богу и служе.

8.

Ми смо млади радосни,
 Попграмо овђен,

Доклен нама дође,
Никољдан, никољдан,
Господару имендан.

9.

Чим-чика чемерика,
Али стрика зеленика;
Сунчево, соколово,
Демирово, деспичево.
Деспич паде у ливаде,
За њим цуре гологлаве
И дјетићи голотићи.
Што је мене војвода,
То је тебе војвода.
Препливање говеда
Преко брода Јелена,
Ту му паде прјево
На краљево дрјево.

10.

Ћинђери — калуђери,
На ѣинђери браду;
Не дамо ти Мару,
Ни лијепу Јану.
Пошли Петру парицу,
Да ти скује грлицу.

11.

— Труса — вера, кобила,
Доклен си га носи́ла?
«До попова мочи́ла».
Трусните јој сјенца,

Да вам роди ж'дрјебца,
 Путонога љепа;
 На чело му звјезда.
 Да га турци товаре
 Преко Мале — Мораве;
 Ће Морава не стане,
 Ту га турци оставе.

12.

Кугле руме-думе,
 На жуте дуње и на јабуке,
 Около жуте, унутра љуте;
 На рјечи мно, на срце гнио.
 Тако је сваки,
 Туђин ко,
 Нека Бог га убио!

13.

— Мац-мацаве, копрцане,
 Што си мене спр изјио?—
 «Нијесам га ни видно,
 До трошицу на полицу.
 На зубе ме меко бјеше,
 Низ грло ме слатко бјеше.
 Већ нијесам спра јио,
 Та га вазда не желно».

14.

Трумба-лумба накарале,
 Више куће Дарманове.
 Оно није трумба — лумба,

Но Дармана жена бије
Тресницама у гузицу,
А столицом у главицу.

15.

Тпруки-чула, реме-чула;
Реме текла и претекла.
Претекла те божа матаница
На враницу-кобилицу.
Сврћи, вране, на вечеру!
— Немам каде вечерати,
Ни на дворе поглеати.
На дворе су Угричићи,
Дворе те ми поарати. —
Деспот паде у ливаде,
За њим буле гологлаве,
И орлови, голубови
И зли коњи копитови.

Приговори.

Девет сестримца: дилбер Јована и Драгомана, и Јелисава,
и Добрисава.

Отуд иде Анђуша, Ђузел-Менђуша, Ђузел-Лукава, јагрук
украда у царевића Драгомановића, ој дел' Мустафа! (Жупа
Никишицка).

Чобану, держа палку стойми на концахъ двухъ пальцевъ,
бѣгають съ него, стараясь удержать равновѣсіе, приговарива-
ють: «Једно голе, два голе, три голе, трокушан, трокушица, ве-
чикос, тркизец.»

IV. *Колыбельныя пѣсенки (уколебавке).*

1.

Њина, њина малу дјecu;
У планину, у крајину,
Пуна доље, пуна кућа.
Њина мајка своју дјecu
У планину, у крајину.
Шета Бета у Радета;
Шика мајка свога сина,
Чобанина, крајишника,
У планину, у крајину,

2.

Њина — њина малог Милутина,
Милутина Драгутина.
Да ми иде у планину,
Да ми чува бјеле овце.
Пастири те се окупити,
Игре те се затурити,
Кола те се започети,
Ђевојке те зацјевати,
А момци те поиграти,
Соколови полећети,
Гора ће се насмијати,
Мајке те се веселити,
Своју дјecu окупљати
У скупштини околини.

3.

Миле очи, сан од очи,
Сан оће ти, драго, доћи;
А да хоће, како неће,

Тебе ми се све намеће,
А на твоје црне оке,
Црне хоке, златне токе.

4.

Кокотиће шародане,
Што ти крила лепетоћу?
«Не оте ме какошице,
Разма једна кокошица,
И то јесте пиличица,
Пиличица, масличица,
Отуд дође лисичица,
Изједе ми пиличицу,
Моју милу масличицу.

5.

Њина мајка своју дјецу.
Која мајка сина њиви,
Она мајка не дангуби;
Која мајка кћере њиви,
Она мајка све дангуби.
А ја њивим јаганчара,
Јаганчара и овчара,
И четника, и војника,
И часнога убојника.
Да ми иде — ако бог да! —
У четнике, у војнике
Уз милога господара.

6.

Заспи, злато, твоја ми је нина,
Нина се је за тебе радила
Шест мајстора за петнаест даћа:

Један кова, други позлаћава,
 Трећи меће од злата јабукe,
 А четврти космак од шимшира;
 Пети меће сјајно огледало,
 Шести вели: «Огледуј се, злато!»

7.

Иш, кокоте, шарено ти перје!
 Све ни појеш рано прије зоре,
 Те ми злато у бешику будиш:
 Бих га могла и разбудити,
 Него хоћу, да ми злато спава,
 Да ми спава, да већи порасте.
 Кад устане, да у школу иде;
 Мајка ће му колач опригати,
 Кад ће злато и школе изаћи.

8.

Нина, нина, сан ти очи мами;
 Мамно и, док их измамно,
 Виду здрави се све веселији.

9.

Спавај, снпко, сан те преварио!
 Прије тебе, нег' мене крај тебе.
 Санак у бешику, урок под бешику.
 Уроци по гори ходили,
 Траву пасли, с листа воду пили,
 Тебе, сине, ништа не удили.

10.

Спавај, снпко, у шикајли беши!
 Та бешика па мору кована;

Ковали њу до три кујунџије:
 Један кује, други позлађује,
 Трећи гради од злата јабукe.
 Та бешика чак у Мисир дошла,
 У Мисиру свилом наложена,
 У Стамболу дибом прекривена,
 Преко Сињег-Мора пренешена,
 Тебе, сине, у дом донешена;
 И сваке ти среће донијела,
 А највише санка и напредка.

11.

Спавај, синко, санак ми заспао!
 Тебе мајка у гори родила,
 У горици међу вуковима;
 Бјела вила бабица ти била,
 Вучица ти пупак одрезала,
 Кошута те мјеком задојила.

12.

*Мајка пјева дјетету, кад га њиха у колијевци или кад га носи
 у наручју, па хоће, да га задовољи, ако је дијете што ојетко.*

(Доставилъ іеромонахъ Никифоръ изъ Морачи).

Кад се ова књига штије,
 Да се Москов с Турском бије.
 Москови се Богу моле,
 Како свога цара воле.
 Пушти, Боже, тија вјетра,
 Те подигни цара Петра,
 Константинѹ, славном пољу,
 Попушти му, Боже, вољу

И по мору, и по пољу.
 Ослободи Свету Гору,
 И у Гору манастире,
 По свијету све пастире,
 Да мијемо мијо наше,
 Да слаavimo име наше.
 Бјеле овце саборити,
 Сваком мила, како -мати.
 Сваки своју хоће дати
 За московску сјајну круну.
 Сјајна круна московита,
 У Господа вословита.

V. *Религиозна пјесенка, коју въ Зетѣ дѣти поютъ на
 Крещенье.*

Пољекоше, златно крило голуби, голуби;
 Ус пиргове, нис пиргове цареве, цареве.
 Сусрете их кум Јоване, Јоване:
 «Ће сте били, златно крило голуби, голуби?»
 — Играли смо, пјевали смо у царја, у царја; *)
 Роди ни се мушко чедо, Христос је;
 Па ојдосмо к бистрој води Јордану,
 Да крстимо Христа, сина Господа.
 Устрептеће ведро небо и земља;
 Препадe се Дјева Марија.
 Њој говори златни куме Јоване:
 «Не препан' се, света Дјево Марија;
 Рећи ћемо три ријечи христове,
 Да с' устави ведро небо и земља».
 Утјеши се света Дјева Марија.

*) И даље понављају се послѣднѣ три слога.

VI. Свадебныя пѣсни (сватовске).

Въ домѣ жениха передъ отправленіемъ съ перстнемъ для обрученія (вјеридба).

1.

У оно сјеме јесење,
У ове дворе веселе.
Штој је, те се веселе?
Млагога Марка вјеримо.
Све му се племе весели,
Највише бабо и мајка
И мила браћа и сестре. (подгор.)

2.

У гору се сјекло и ломило,
У ове се дворе веселило.
Млади Марко, на твоје веселе;
Стари бабо, на твоје поштење;
Поштен био, ко те је родно. (подгор.)

3.

Расла ми трава до бјела двора.
До бјела двора младога Марка.
Туно ми Марко коња коваше,
Драга га љуба с пенпера гледаше.
Марко ми њојзи ријеч говори:
«Мич ми се отлен, мој' обје очи!
Уковах коња, тебе гледајућ».
— Ја и то хоћу, мој' обје очи,

Да га укујеш, да не путујеш;
Јере не могу сама спавати,
Ни бјеле дане изгледивати,
Ни тавне ноћи исчекивати.

*Утромъ, когда сваты собираются отправиться за невестой и
потомъ отправляются.*

4.

Јарко сунце иза горе сјаше,
У ови дом добро јутро зваше:
«Добро јутро, кућњи домаћине,
Веселе ти добро сретње било
Са свом браћом и пријатељима,
Кумовима и добротворима.

5.

Буљбуљ поје уз ружицу,
Сабах зора је.
Устај, устај, младо момче,
Справи сватове!
«А ја имам мила брата,
Справиће ми их».
Буљбуљ поје уз ружицу,
Сабах-зора је.
Устај, устај, момче,
Справи епђије!
«А ја имам миле сестре,
Справиће ми их».

6.

Ајте з богом, кићени сватови!
На пут ви добра срећа била,
Добра срећа, лијепа ђевојка.

Невјеста се гласовима нада,
 Златну перу и пули-дуваку,
 И бијелу хату без биљега,
 И ђеверу прстенджији Перу,
 И младоме ђувегији Марку.

Пјесни, не относяицяся къ опредѣленному акту, а вообше наиболѣе поюицяся при свадебномъ весельѣ въ домѣ жениха.

7.

Ој јабуко зеленико!
 Зелен ти, зелен род родила.
 На три гране три јабуке;
 На четврту соко сједе.
 Соко гледа равно поле,
 Ђе кошута воду пије.
 — Бјеж, кошута, јадна била!
 Ето ловца херцеговца,
 Живу ће те уфатити,
 Цару ће те поклонити;
 Цар ће теби даровати
 Орахово и Грахово
 И све равно Сарајево.

8.

Сарај трава до рамена,
 Ђетелина до кољена.
 У њу пасу два јелена
 И три тића паунића.
 Њих му чува ђевојчица,
 Једна божја љепотица.
 На њу ми је доламица
 Права кроја скадарскога,

Ситна шава мисирскога.
 Отуд иду три делије,
 Три делије у димије.
 Један од њих проговара:
 «Ја бих волиј ш њом чувати,
 Него с царом вечерати.»
 Други од њих проговара:
 «Ја бих волиј ш њом чувати,
 Но над Босном везир бити».
 Опи трећи проговара:
 «Луда-ли сте, браћо моја!
 Ја бих радиј ш њом чувати,
 Но у Стамбол царом бити.»

9.

Ладна водо поносита,
 Што се криво кунџаше,
 Е у тебе брода нема?
 У тебе су п три брода,
 А по броду босиљ расте,
 По босиљу коло игра.
 Из кола се магла дигне,
 Из магле се соко изви.
 Но га маме момчад млада
 На сребрне џефердаре;
 Но се соко више вије.
 Невјесте га себе маме
 На свилене јаглачиће;
 Но се соко више вије.
 Ђевојке га себе маме
 На питоме ружичице;
 Но се соко ниже вије;
 Ђевојке су врагулије,
 Те сокола премамише.

10.

Ибар вода не ма брода,
 До све камен до камена;
 По камену босиљ расте,
 По босиљку коло игра;
 Из кола се магла дигла;
 У маглу се соко вије.
 Мамљају га млади момци
 На њихове златни ноже:
 Што га они више маме,
 То се соко више вије.
 Мамљају га невјестике
 На свилене јаглучиће:
 Што га оне више маме,
 То се соко ниже спушта;
 Крилима им лад чињаше,
 Ћевојкам се загрљаше.

11.

— Чобанине, кићена јабуко!
 Јеси л' овце водом напојно? —
 «Двјеста јесам, а двјеста нијесам,
 Још толико иза брда јави,
 И за њиме три дивне ћевојке:
 За једном ље забољела глава,
 А за другом срце испуцало,
 А за трећом оћу умријети».

12.

Жут јаблане, подигни ми гране,
 Да проведем коња краћенога
 И на њега брата раћенога

Ни од пушке, ни од остра ножа,
 Већ од зуба лијепе ђевојке,
 Што га закла под грло бијело.

13.

Благо тебе, првен каранфиле,
 Који цвјеташ драгој на пендере,
 Те је гледаш јутром и вечером,
 Кад се драга свуче и обуче
 И кад ћера бухе проз кошуљу.
 Да ми се је бухом прометнути,
 Ја бих знао, ће бих љетавао:
 Мојој драгој под грло бијело,
 Бих јој пио крвцу из гр'оца.

14.

Ђевојчица гором греде,
 На вретено златно преде,
 Са златом се разговара:
 «Злато моје, коме ћу те дати?
 Ко ме срете, томе ћу те дати».
 Сусрете је стар на коња:
 «Божја помоћ, ђевојчице!
 Може-ли ми злато бити,
 Али злато, ал' ђевојка?»
 — Бог ми с тобом, стар на коња!
 Не може ти злато бити,
 Нити злато, нит' ђевојка.—
 Стари прође, млади дође:
 «Божја помоћ, ђевојчице!
 Може ли ми злато бити,
 А ли злато, ал' ђевојка?»
 — Хајде амо, младо момче,
 Твоје злато и ђевојка.

15.

Ој Дунаве, ој Дунаве
Тијо вода ладна.
Превези ме, превези ме
Тамо и овамо.
Тамо ми је, тамо мије
Село омиљено.
И у селу, и у селу
Љепота ђевојка.
Пред кућом њој, пред кућом њој
Бунар-вода ладна.
Крај бунара крај бунара
Јаблан дрво расте.
Попећу се, попећу се
Јаблану на гране;
Превићу се, превићу се,
Како ластавица.
Закукаћу, закукаћу,
Кано кукавица,
Не бил' ми се, не бил' ми се,
Смиловала мајка,
Смиловала, смиловала
Мени злато дала.

16.

Подем се вије, о зор-делијо,
По равном пољу на враном коњу.
Гледа га Хајка са танка чардака:
«Ој, зор-делијо и перје твоје!
Твоје ме перје на чардак пеће!»
— Ој, зор-ђевојко и косе твоје!
Твоје ме косе кроз поље носе.

Ој зор-ђевојко, ој дилбер-хајко!
 С чардака сијаш, ка' сунце јарко.
 Ој, сиђи амо с чардака твога,
 Да играш са мнош гаврана мога! —
 «Ој, зор-делијо на коњу врану!
 Што зорно играш на пољу равну?
 Оди овамо на моје дворе,
 Лако се пети на чардак горе.»
 — Ето ме, Хајко, сунашце моје,
 Да љубим црне очице твоје.

17.

О ђевојко овчарице!
 Отуд ти је кошуљица?
 Око врата сва од злата
 И под грло златно пуце.
 Волиј бих га распучити,
 Бјело лице пољубити,
 Но ми души у рај поћи:
 Што ће мени рај помоћи,
 Н' ове дуге, ледне ноћи?...

Иначе:

О ђевојко јанчарице *)!
 На тебе су кошуљице,
 Око врата све од злата,
 Златно пуце под гр'оце.
 Бих ти волиј пуце развит,
 Но на Стамбол везир бити,
 Везир бити ја л' не бити,
 Тебе младу пољубити.

*) Которај посетъ јаџице (јаганце) — агњатъ.

Въ домъ невѣсты передъ приходомъ жениховыхъ сватовъ.

18.

Заспала мома крај мора,
Мале моја, заспала мома крај мора,
Под једно дрво маслино,
Мале моја, под једно дрво маслино.
Пунуо вијор од мора,
Мале моја и т. д.
Те сломи грану маслину,
Те трсну мому по лицу.
Љуто га мома куњаше:
«Бог да т' убио, вијоре!
Зашто ме удри у сану,
Ће чудан санак сњевала,
Ће бјеу тројица код мене:
Један ми дава јабуку,
Други ми дава злат прстен,
Трећи ме младу љубљаше.
Тај што ми даваше јабуку,
Тај шћаше бити мили кум;
Тај што ми даваше злат прстен,
Тај шћаше ми бит млад ђевер;
Тај сито ме младу љубљаше,
Шћаше ми бити драги мој».

19.

Соко лети преко Сарајева,
Тражи лада, ђе ђе ладовати.
Нађе јелу на сред Сарајева
И под јелу пространу авлију,
У авлију Сумбул-удовицу
И ђевојку, питому ружицу.

Соко стаде мислит-размишљати:
 Ал' ће љубит' Сумбул-удовицу,
 Ал' ћевојку, питому ружицу?
 Све је мисли наједно скупио,
 Те он љуби Сумбул-удовицу,
 Не ћевојку, питому ружицу.
 Ћевојка је Сарајево клела:
 «Сарајево, огњем изгорјело!
 Какво у те наста безаконство,
 Да се љубе Сумбул-удовице,
 Не ћевојке, питоме ружице!»

20.

Вила се лоза винова
 Около града Будима,
 Будила кнеза Лазара:
 «Устани, кнеже Лазаре!
 Сунце ти дворе огрија;
 Ушета Милош у дворе,
 А Милош ти дворе обигра;
 Пред дворе коња привеза (за копље коња...),
 Да проси Јану ћевојку».
 — Јана је давно прошена
 На Горње — Влахе за Влахом;
 Влашки је прстен у Јане,
 Јани је ћердан у Влахе.—

21.

«Сеничице, лијепа ћевојко!
 Малена си, ја бих те просио:
 — Ти ме проси, а ја ћу ти расти:
 Једно љето тебе до кољена,

Друго љето тебе до појаса,
Треће љето тебе до рамена,
А четверто, да ми лице љубиш.—

22.

Каранфиљче, цвјеће моје,
Још да ми је сјеме твоје;
Ја бих знао, ће бих цвао,
Мом драгоме под пенцере:
Кад мој драги легне спати,
Каранфиљ ће мирисати,
Мој ће драги уздисати;
Уздих ће се далек чути,
Чак далеко у облаке;
Богу ће се ражалити,
Нас ће двоје саставити.

23.

Плаво момче плавовите ћуди,
За два пара не бих пару дала;
За једнога црномањастога,
Ја бих дала пола бабова мала
И бих дала ћога пелифана,
И на ћога брата — капетана,
И на брата двије пушке мале,
И на пушке сахат од дуката.

24.

Дремала дрема, цара дворила,
Цара дворила, гонцу држала,
Гонцу држала па је заспала,
А из руке њој гонца испала,

Ће гонца паде, ту земља пуче,
 Ће земља пуче, ту ружа ниче,
 Под ружу сједи терзија Јово.
 Царева шћерца каваз шијаше,
 Каваз шијаше, Јова гледаше;
 Ал' јој говори терзија Јово:
 «Царева шћери, што си малена?
 Да си велика, моја би била».
 — Узми ме, Јово, бићу голема!
 И мајка ми је још мања била,
 Па је узрасла, тату љубећи.—

25.

Бисер Мара по језеру брала,
 Према себе свога баба звала;
 «Дођи, бабо и доведи лађу,
 Да возимо бисер из језера».
 Не ма баба, нити вози лађу.
 Бисер Мара по језеру брала,
 Према себе своју мајку звала т. д.

Нема мајке, нема брата, нема сестре; тогда
 Према себе свога драга звала:
 Пође драги и довезе лађу
 И одведе Мару из језера.

26.

Текла вода валовита
 Из камена становита;
 Под њом расла ђетелина,
 Код ње сједи ђевојчица;
 Свиљу преде, гојтан плете,
 С гојтаном се разговара:

«О гојтане, мој гојтане,
Да је мене јадној знати,
За ким ћу те раздерати,
Ал' за старо, ал' за младо?
Да је знати, — за старијем,
Бих те труњом искитила,
А костриком подкитила;
Да је знати, — за младијем,
Бих те свилом искитила,
А бисером подкитила,

27.

Јечам жњела за гором девојка,
Јечам жњела, јечму говорила:
«О, јечмене, жито положито!
Ја те жњела, а ја те не јела;
Сватовски те коњи позобаше —
Или моји, или брата мога,
Приђе моји, него брата мога,

28.

Младо момче испод Сења прође,
Од Сења се стидно уклањаше;
Поче пјеват тихо проз сокаке:
«Је л' до Сења лијепе девојке,
Ал' девојке, али удовице,
Ал одскора младе пуштенице,
Да напоји коња и јунака?»
То од Сења нико не чујаше,
Само зачу сека Јованова;
Изнесе му у кондијер воде.
Момче нешће, ништа да погледа;
Нити гледа воду, ни кондијер,

Већ ђевојку међу очи црне.
 Вевојка се њему допанула;
 Па је узе за бијелу руку,
 Те је баци за собом на коња.
 То од Сења нико не видијо,
 'Нако соко сењанине Иво,
 Па је момку ријеч говоријо:

«Стани, зете, да се огледамо!
 Које сестру на срамоту водиш?
 Треба, да се, зете, даривамо
 Из пушака врућијех крушака,
 А од мача крвавијех пега.»
 На то њему сестра одговара:

«Врћ' се натраг, мој брате Иване!
 Волим узет незнана делију,
 Него сјеђет брату на дворове».

29.

Два пребјега гору пребјегоше,
 Пребјег момче и пребјег ђевојка.
 У пребјег се поболи ђевојка:

«Бог т' убио, у пребјег ђевојко!
 Што с' поболи у гори зеленој,
 Ни код твоје, ни код моје мајке,
 Ни чаршије, ни близу пазара!»
 — Нијесам ја побољела млада,
 Но да видим, хајеш-ли за мене.—

30.

Нитко не зна ничијега хала;
 До ђевојке, која спава сама;
 Сама спава, сама разговара,

Сама меће руке на јабуке,
 Обрне се с десне на лијево,
 Нит' је кога с десне, ни с лијеве,
 Студен јорган око себе вије.

31.

Ој, голубе Витомире!
 Не падај ми на малине:
 Још нијесу сазреле.
 Кад те стати зријевати,
 Саме те ми опадати,
 Кано сузе ђевојачке,
 Кад од мајке обраћају.

32.

Једна мајка два веселја чини:
 Сина жени, милу шћер удаје;
 Па ми сјетно шета испред двора.
 Угледа је с пенџера ђевојка:
 «Ој, тако ти, моја стара мајко!
 Што се сјетно шеташ испред двора,
 А ти, мајко, два весеља чиниш,
 Сина жениш, а мене удајеш?»
 — Право ћу ти, мила шћери, казат:
 Далеку те је мајка удомила,
 Три дни хода преко равна поља,
 А четири преко мора слана.
 Три је, шћери, блага без хесапа;
 Но велику муку кажеваху:
 Свекра кажу, ка' у гору вука,
 А свекрву живу жеравицу,
 А ђевере змаје огњевите,
 А заове, кажу, као љуте гује.—

«Не плаши се, моја стара мајко!
 Ја ћу томе свему угодити:
 Своме свекру меко простирати,
 У свему га, ка оца, слушати;
 А свекрви не одговарати,
 Да јој љубим руке и кољена;
 Ћевере ћу далек' сусретати,
 Надалеко пред обоје брата,
 Сријетањем ћурке прифаћати,
 Лов прифаћат', за здравље се питат;
 А за'ве ћу везти научити,
 Ситна веза и књиге бијеле,
 Ја ћу с тијем дому угодити».

33.

Колика је гора божурова,
 Ни тица је прељећет не може;
 Маркови је свати прељећеше.
 Сви сватови под божур стадоше;
 Ћевер снахом под жутом неранцом.
 Ал' дољеће соко тица сива,
 Он ми паде на жуту неранцу
 И потресе цвјеће од неранце
 Марковици по свилену скуту.
 Она га у киту китљаше
 И златном га жицом увијаше.
 Говоре јој два ручне ћевера:
 «О, бога ти, мила снахо наше,
 Што ти оће цвјеће од неранце?»
 Она њима стидно одговара:
 — Два ћевера, два златна прстена!
 Стид је мене у вас погледати,
 А камо-ли с вама говорити!
 Ја сам чула и казали су ми,

Да је много за'ва и ђевера;
 Ја сам јадна рода сиротнога,
 Па нијесам дара донијела,
 Да дарујем за'ве и ђевере;
 За то купим цвјеће од неранце,
 Шњим' ћу миле за'ве даровати,
 А ђевере са жутом неранцож.—

34.

О Цетињо, водо надносита!
 Што се синоћ криво кунјаше,
 Да на тебе ниће брода пима?
 А ја синоћ и подоцкан прођох,
 А на тебе и три брода нађох.
 На један брод кићене сватове,
 На други брод братац и сестрица:
 Сестра брату уз рукаве везе,
 А брат сестри кројаше доламу.
 Сестра брату пониже (полако) говори:
 «Спучи, брате, пуце низ њедарца,
 Да не може ни јабука проћи,
 А камо-ли рука од јунака!»
 А брат сестри повише говори:
 «Када дође рука од јунака,
 Сама ће се пуца одпучити.»

35.

Излеће соко из горе,
 Отресе крила од росе;
 Срете га љепа девојка:
 «О, бога ти, сиви соколе!
 Је да ли ћегођ сватова?»
 — Ето ти сватови низ поље.—

36.

Кокот поје, зору зове:
 «Зора моја, добро моје!
 Дик се, Маре, дик се, душо
 Те дорапи рано воде,
 Да бришемо пером дворе,
 Пером дворе и оборе;
 Да турамо редом столе,
 У столове златне чаше;
 Е те доћи сада свати,
 Да испију редом чаше.»

Когда сваты приходятъ.

37.

Добро дошли, господо сватови!
 Добро дошли, јесте-ли се, млади, уморили,
 Док се нашем двору доходили?

38.

Трепетала трепетљика
 Пуна бисера;
 Они двори, гђе смо саде,
 Пуне весеља.
 Ту ми бабо шћер удаје,
 Те се веселе;
 Ту ми мајка шћер удаје — потомъ: браћа —
 секу, сестре — секу удају,
 Те се веселе.

39.

Феслићен *) ми се не њиха;
 Што му је, те се не њиха?

*) Душистые вазильки (basilica odorata).
 Сборникъ II Отд. II. А. Н.

Госпођа му се удаје,
 На аманет га предаје:
 «У вечер ми га наспите,
 У јутро ми га побер'те,
 У киту ми га скитите,
 Златном га жицом вежите,
 По брату ми га пошљите,
 По брату по најмлађему».

Сваты требуютъ, чтобы имъ показали невесту.

40.

Отворите нам на вајату врата,
 Да видимо ту нашу ђевојку:
 Је л' ђевојка за нашег' јунака,
 Је ли тјело за наше одјело,
 Јесу л' прсти за наше прстење.
 Извед', брате, сестрицу за руку.
 «Ја-б' пзвео, али ми је жао!»
 — Кад је жао, зашто си је дао?—
 «Да сам знао, не би ви је дао!»

Когда сваты собираются уводить невесту.

41.

Полако-те, господа сватови!
 Полако нам злато одводите:
 Јер је наше злато научено
 Свакој његи, у матере било.

Когда невеста отправляется.

42.

Јарко сунце на истоку
 Оће да гране;

Наша Мара на походу
Оће да пође.
Уставља је мили бабо,
Да још не иде.
«Ја не могу, мили бабо,
Бит' ми не може!»

Уставља је мајка, браћа, сестре—одинъ отвѣтъ: «Бит' ми не
може!»

Опять въ домѣ жениха.

Когда невеста вступаетъ въ домъ.

43.

Извила се златна жица
Из ведра неба.
То не била златна жица
Из ведра неба;
Но то наша мила снаша
Из згодна рода.

44.

Наша снаха честито ни дође,
У дворе је срећу донијела,
Пред двором је срећу дијелила:
За косом је сунце огријало,
У рукама сивого сокола,
У устима меда и шећера;
Свекрвима неодговарање,
Ћеверима хитро сусретање,
Јетрвама дивно дочекање,
Заовама миле договоре.

45.

Чија је воно ђевојка (2),
Те рано рани на воду?
Турила фесак над око,
А жути дукат на чело;
Турила перо на јеро.
Гледа је момче са града:
«Чија је вано ђевојка,
Те рани рано на воду и т. д.
Погледа своје сватове,
Како њој иду низ поле».
Говори момче делија:
«Оно је моја ђевојка.»

46.

Што лијепо низ поље гледати
Жуту дуњу међу листовима,
Ка' снашницу међу ђеверима.
Ђевер снахи рјеч говораше:
«Ој снашнице, питома ружице!
Ал' си расла, бора гледајући,
Ал' мојега брата чекајући?»
— Ој ђевере, мој златни прстене!
Стид је мене тебе погледати,
Ал' немо-ли с тобом говорити:
Ја сам била једина у мајке,
Шећер јела, шербет-воду пила,
А мила се водом од ђулсије, *)
Чистила се свиленом махрамом.—

*) Розовая вода (ђул — роза).

Варјантъ. Послѣ «Ал' мојега брата чекајући» слѣдуетъ:

«За кога си бијелила лице,
Ал' за мене, ал' за моје сејмене?»
— Нисам расла, бора гледајући,
Ни твојега брата чекајући;
Ни за тебе бијелила лице,
Ни за тебе, ни за твоје сејмене.
Но сам била једита у мајке:
Свилу прела, на памук сјећела,
Шећер јела, шербет — воду пила.

47.

Одвила се златна жица
Од ведра неба.
То не била златна жица
Од ведра неба;
Већ то била срећа *)
Од мила Бога;
Савила се младожења
Око свог' драга.
Одвила се златна жица и т. д.
Савила се невјестница
Око вјенчева.
Савила се златном куму
Око калпака;
Савила се барјактару
Око барјака.

Старому свату, куму и хозяйину, а случается, и священнику.

48.

Стари свате, камо ти фала,
Кад ти се фалиш од нећеље дана,

*) Вар: Већ то била златна Стана од добра рода.

Да покупиш момке и јунаке?
А ту нема момка, ни јунака,
Не играју не пјевају за те;
Напили се воде блатушине,
Попадали, као орлушине.

49.

Пијте вино, гости наши!
Није то вода;
Но је вино краткошија,
Госте премеће;
Преметнуће млада кума,
То се ја боим.
Напиј ми се, млади куме,
Нека ти је част;
Међу браћом и дружином,
Вазда поштен глас!

50.

Посади се, домаћине,
Нека ти је част;
Међу браћу и дружину
Вазда поштен глас.

51.

Попова брада
Воља три града.
Бисер се рони,
У чашу пада:
Свака му зрно
Дукат ваља.
Око и чело
Све ти било,
Свештениче, весело — весело!

Иногда посыл 47-й поютъ шутливую пѣсню:

52.

Травничка ђевојка
Из Травника дошла.
Синоћ бјеше млада,
А јутрос на врага!
Избила је свекра и свекрву,
Заове све и ђевере.
Моли јој се војно:
 «Не мој мене бити,
Добар ћу ти бити
Кућу ти мити,
Воде доносити,
Љеба укувати;
И кад би не прошло
Сахат по акшаму,
Стираћу ти меко и високо,
Душек по душеку,
Јорган по јоргану,
Везена јастука
Под бијелу руку.»
— Слушај мене, војно!
Ако то не чини,
Кожу ћу ти дрјет,
Шпљет у чаршију,
Људма поручиват:
Вн купујте, људи,
Кожу од магарца».

Такоже и младому.

53.

Док се младић не ожени,
Ђевојке га «брате» зову,

А невјесте «мили брате»,
 Старе бабе «мили сине.»
 А пошто се оженио,
 Ћевојке га «враже» зову,
 А невјесте «враг ђаволе»,
 Старе бабе «пасиј сине».

Когда молодые уходятъ.

54.

Соко ћера јаребицу. — Медет-медет.
 Што му чини, те је ћера? — јалан-јалан
 Слатко му је тиче месо. — медет-медет.
 То не био соко-тица. — јалан-јалан
 Но то био млади Марко — медет-медет.
 Он не ћера јаребицу — јалан-јалан.
 Но он ћера невјестицу — медет-медет. (Подгор.)

Когда сваты расходятся.

55.

Купус козе изједоше,
 А јарице све главице;
 Ид' те с Богом све званице:
 Понапријед стари свате,
 Па за њиме мили куме,
 А за њиме војевода;
 Иди, попе, без поћере.

Иные послѣ третьяго стиха поють иначе:

Слободи их домаћица:
 «Не бојте се, све званице:
 Пуни су ми коши жита,

Самјесћемо и јесћемо;
 Пунаи ми је тор оваца,
 Заклаћемо и јесћемо;
 Пуне су ми бачве вина,
 Вадићемо и пићемо».

III. Лирическія пјсни съ эпическимъ содержаніемъ.

1.

Дука Манделина и Марко — Краљевић.

(Од Симоне Марка Радоњића. — Васојев.).

Овце пасла Дука — Манделина,
 Овце пасла Бога замолила:
 «Дај ми Боже, једну рану кишу
 И у кишу један прамен магле,
 Да замаглим дворе Краљевића,
 Да му пуштим овце у ливаде».
 Бог јој пусти једну росну кишу
 И у кишу један прамен магле,
 Да замагли дворе Краљевића,
 Да му пушти овце у ливаде.
 Тај мах пушти овце у ливаде,
 Кад ето ти Краљевићу Марко:
 «Божа помоћ, лијена ђевојко!»
 — Бог да' добро, пезнана делијо! —
 «Чије овце, чијел' су ливаде?»
 Она њему ријеч одговара:
 «Бјеле овце Мандушића Вука,
 А ливаде Краљевића — Марка».
 Он удари около оваца
 И уфати овна деветака,

И на овну звоно од хиљаде,
 А у звону зрнце ђинђерово.
 — Не фала ти, Краљевићу Марко,
 Што ми узе мога деветака
 И на овну звоно од хиљаде,
 И у звону зрнце ђинђерово!
 А ја имам овцу разблудницу,
 Родиће ми овна деветака;
 А ја имам брата кујунцију,
 Сковаће ми звоно од хиљаде .
 И у звону зрнце ђинђерово.—

2.

Нађоше се брат и сестра.

(Од Стојане пона Милића Вас.).

Ракита је разгранала
 Према двора Радићева;
 Под њом робље починуло
 И у робљу робљеница,
 Једна божа љепотица,
 Низ плећи њој плетеница.
 Радић мајци бесједио:
 «Прос' ми, мајко, робљеницу,
 Једну божу љепотицу».
 Мајка њему одговара:
 «О, Радићу, мили сине!
 Твоја сеја порабљена
 У сребрну бешичницу,
 Златном жицом обнешена;
 Преко мора пренешена,
 Крај Дунава потурена.»
 Радић мајке не питао,

Но он проси робињицу;
 Он њу проси, док испроси.
 Па сватове покупио,
 Те доведе робињицу.
 Па попове доводио,
 Све попове и ђакове,
 Да младенце привјенчају.
 А кад сташе на вјенчање,
 Ведро небо наоблачи,
 Из облака крвца капље,
 Те Радићу по долами,
 А ђевојку по марами.
 Попови се зачудише,
 Сви попови и ђакови.
 Питају њих, младих, ђаци:
 «А за бога, ви младенци!
 Да нијестел' што рођаци?»
 А ђевојка бесједила:
 «Ја сам луда поробљена,
 У сребрну бешвицицу,
 Златном жицом обнешена;
 Преко мора пренешена,
 Крај Дунава потурена,
 Мајци мојој Томна име;
 Имала сам девет брата,
 Најмлађему Радић име.»
 Нађоше се брат и сестра.

3.

Суђен је!

(Од старе Саве Дедовића Вас.).

Расла јела у осоју,
 Зелен-боре у присоју;

Јела бору говорила:
«Благо теби, зелен-боре:
Тебе вазда сунце грије,
Јелу нигда ни довијек.»
А бор је јој говорио:
— Лакше тебе, дивна јело:
Тебе с врха бисер капље,
Из сриједе челе лете; —
А иза дна Дунав тече;
Крај Дунава ливадица,
На ливаду коло игра,
У то коло љена Мара.
Мара парте изгубила
И два трака од дуката,
И од срме трепетљике.
Мара лошу ријеч рече:
Ко ће њојзи парте наћи
И два трака од дуката,
И од срме трепетљике,
Тај ће Мари лице љубит.
Но Бог уби Арапина!
Те набави криву косу,
Те покоси дивну траву,
Те он Мари парте нађе
И два трака од дуката,
И од срме трепетљике;
Стаде Мари лице љубит.
Мара мајци поручује:
«Прати мене аршини платна,
Два аршина ибришима,
Да завијем црне очи,
Да не гледам Арапина.»
Њојзи мајка поручује:
«Мучи ми Маро, суђен је!»

Къ этой пѣснѣ есть у насъ два варіанта.

Въ одномъ начинается пѣсня такъ:

Што у гору огаъ гори?

Око огъа коло игра

И уколу љепа Мара.

Далѣе, какъ въ первой, только послѣ являются Юговичи, которые перековали свои ружья на косы и:

Младу траву покосише.

Враг донесе Арапина,

Те он Мари парте пађе.

Въ третьей подъ видомъ Юговичей являются албанцы; приводимъ её цѣликомъ, такъ какъ она короткая.

Неда ђердан изгубила

У високе сјенокосе.

«Ко ће Неди ђердан паћи,

Неда ће му љуба бити».

То зачули Југовићи:

Мале пушке расковаше,

Саковаше криве косе;

Покосише сјенокосе,

Те пађоше Неди ђердан.

То не бјеху Југовићи,

Но то бјеху арбанаси.

Неда мајци поручује:

«Справи, мајко, аршин платна,

Да завијем црне очи,

Да не гледам арбанасе».

4.

Вукић Бранковић и Султан.

У Вукића Бранковића (2).

Врани коњиц без биљега;

На чело му сјајни мјесец,
У гриву му видра игра;
Из копита огањ даје.
А за то му нико не зна,
Н'ако сестра Видосава,
Која му је зоб давала
Из ленђена сребрнога.
С Вукићем се посвадила,
Цару га је повиђела (просочила):
«Султан-царе, господаре!
У Вукића, брата мога,
Враћниц коњиц без бељега;
На челу му сјајни мјесец,
У гриву му видра игра,
Из копита огањ даје.»
Кад је царе разумно,
Цар Вукићу поручио:
«Пошљи мене коња твога,
Ја ћу тебе и два моја,
И два града невардане,
И двје ћорде непасане,
И двје моме нељубљене.»
Кад је Вукић разумно,
Вукић цару поручио:
«Султан-царе, господаре
Не дам тебе коња мога,
Да ми даднеш и три твоја,
И три града невардане,
И двје ћорде непасане,
И двје моме нељубљене.
Здрава била глава моја
И пода мном врани коњиц.
Ја ћу коње отет твоје,
А градове освојити,

Ћорде твоје опасати,
Твоје моме обљубити».

5.

Дамјанова љуба.

Коло води љуба Дамјанова;
А каква је љуба Дамјанова!
Сво је коло главом надфатила
И љепотом својом зачинила.
Ал' повика из луга Никола:
 «Покриј лице, Дамјанова љубо!
Сад ће теби Дамјан погинути».
Али она хаје и не хаје,
Већ све љепше колом окрећује.
Пуче пушка из зелена луга,
Пуче пушка, остала му пуста!
Те убије Дамјан-господара.
Дамјан паде, а љуба допаде:
«Ој Дамјане, моје јарко сунце!
Лијепо ли ти ме бјеше обасјало;
Ал' ми брзо за горицу зађе!»
Па уфати ножа дамјанова,
Сама себе у срце удрила,
Мртва тужна крај Дамјана паде.

Вар.

Али пуца из кола Никола
И убијо Дамјан-капетана.
Дивно га је Јела ожалила,
Ожалила, па га саранила:
Над главу му цркву оградила,
Над појасом ружу посадила,
На дно ногу жубер-воду ладну,
Ко је стариј, да се Богу моли,

Ко је млађи, да руже мирише,
 А ко жедан, да водице пије;
 А за душу Дамјан-капетана,
 А за здравље Дамјанове Јеле!...

6.

Алибег и ђевојка.

(Од старе Саве Дедовића — Вас.).

Пирлиторе, висока планино!
 А Дурмитор и још височија!
 С тебе ми се Биоград виђаше,
 Ће Алибег ђевојку вођаше *),
 До ђевојке коња догоњаше
 И ђевојци ријеч говораше:
 «Ој ђевојко, дуго јадна била!
 Што си тако у лице блиједна?
 Али си се од мене препала,
 Ал' од мога ножа и анџара?
 Ал' те фата трољетна грозница?
 Али си се у род уљубила?»
 — Кад ме питаш, право да ти кажем:
 Нијесам се од тебе препала,
 Ни од твога ножа и анџара,
 Нит' ме фата трољетна грозница;
 Него сам се у род уљубила. —

*) Въ другой пѣснѣ за этимъ вставлено:

Бога моли, бего Алибего:
 «Дај ми, Боже, вијор од планине,
 Да подигне дувак са ђевојке,
 Да ја видим, што за собом водам:
 Ал' је вила, ал' ју је родида,
 Али јој је на бабине била?»

«Ко те љуби, змија те пољуби?»

— Кад ме питаш, право да ти кажем:

Два трговца с мора дебелого,

Два пашиница из пашина двора,

Два беговца из бегова двора,

Асанота из Јасеновога. —

«Кад љубише, што ти мита даше?»

— Два трговца с мора дебелого

Дадоше ми хиљаду дуката;

Два пашиница из пашина двора

Дадоше ми два жута кавада;

Два беговца из бегова двора

Дадоше ми два златна ћемера;

Асоната од злата јабуку. —

«А ками ти то толико благо?»

— Раздрла сам два жута кавада,

Продала сам два златна ћемера,

Потрошила хиљаду дуката;

А ево ми од злата јабука».

Пружи њему од злата јабуку;

А бег ману, одсјече њој руку.

7.

Малисор и пашиница.

(Од Марице Горове).

Лов ловио Малисоре

Покрај двора пашинога.

Угледа га пашиница,

Маха руком и марамом:

«Ојд' овамо, Малисоре;

Господара дома није,

Но је поша' у планину,

Доћи неће за годину;
А да неће ни за двије, штете ипје».

.....

Меко му је простирала,
Мудра бјеше пашиница,
Трије страже поставила.
Једну стражу на крај мора,
Ону другу на сред' поља,
Ону трећу на стомборе.
Вика стража са крај мора:
«Бјеж' из двора, Малисоре!
Ево паше из планине».

Малисоре бјежат шћаше,
Ма му не да пашиница.
Вика стража са сред поља:
«Бјеж' из двора, Малисоре!
Ево паше из планине».

Малисоре бјежат' шћаше,
Ма му не да пашиница.
Вика стража из стомбора:
«Блеж' из двора, Малисоре!
Ево паше из планине».

Малисоре низ прозоре!
Двије пушке оставио.
Пашиница у стомборе;
Но и паша у стомборе,
Па он пита пашиницу:
«О, бога ти, пашиницо!
Што ти ј' коса помршена,
Што су очи замућене,
Што су њедра отворена?»
— О, бога ми, господару!
Што ми коса помршена,
Глава ми је забољела;

Од велике главобоље
 Сами су ми сузе ишли;
 Што су њедра отворена,
 Ђеца су се шњом' играли. —

8.

Приморкиња и Алибег.

Приморкиња коња јаше,
 Коња јаше, сабљу наше,
 На Дунав се назпраше,
 Сама собом говораше:
 «Фала богу, згодна ли сам!
 Танка стаса и висока,
 Бјела лица и румена;
 Још да су ми очи црне,
 Три би града премамила
 И у граду Алибега,
 Алибега ал' му брата».
 То бегове слуге чуле:
 «Слушај, беже, господаре!
 Приморкиња коња јаше и т. д.
 Алибега ал' му брата».
 Бег слугама наређује:
 «Уватите приморкињу,
 Мјерите њој косу с мачем».
 Уватише приморкињу,
 Мјерише њој косу с мачом,
 Кад јој коса, ка' два мача.
 Поведоше приморкињу,
 И била је бегу љуба.

9.

Најсјерниј друг — љуба.

Овце чува чобан Павле
Крајем воде и Дунава;
Шетњу шета покрај воде
Доклен нађе златан ћердан.
Пође плачућ Павле дома,
Стаде проват своју мајку.
Пита мајка сина Павла:

«Што је тебе, сине Павле?»

— Како што је, стара мајко!

У њедра ми љута змија;
Но ти пружи десну руку,
Те извади љуту змију. —

«Ојд, отолен, сине Павле!

Волија сам десну руку,
Него тебе, сина мога».
Напријед је суминуо,
Сустрете га мила сестра:

«Што је теби, брате Павле?»

— Како што је мила секо!

У њедра ми љута змија;
Но ти пружи десну руку,
Па извади љуту змију. —

«Ајде з богом, брате Павле!

Волим своју десну руку,
Него тебе, брата мога».
Када виђе, што је сестра,
Напријед је суминуо.

Сустрете га вјерна љуба:

«Што је тебе, мио Павле?»

— Како што је, љубо моја!

У њедра ми љута змија;
 Но ти пружи десну руку,
 Те извади љуту змију. —
 Када зачу вјерна љуба,
 У њедра му руку тури,
 Те извади златан ћердан.
 Пође љуба појућ дома,
 Оста мајка ћером кукат.

10.

То-же — иначе.

Синоћ ово добо
 Виле пробрешташе:
 «Марка проведоше!»
 Марко зове мајку:
 «Мајко, дај откупа!»
 — Марко, штој откупа? —
 «Мајко, десну руку».
 — Прођи с богом, Марко!
 Без тебе ја могу,
 Без руке немогу. —
 Марко сеју зове:
 «Селе, дај откупа!»
 — Марко, штој откупа? —
 «Селе, црне очи».
 — Прођи с богом, Марко!
 Без тебе ја могу,
 Без очи не могу. —
 Марко љубу зове:
 «Љубо, дај откупа!»
 — Марко, штој откупа?

«Љубо, русу косу!»
— Без косе ја могу,
Без тебе не могу. —

Неоконченныя.

1.

Пиперске ђевојке и паша.

Запојаше пиперске ђевојке
На Морачу, на ту воду ладну:
«Фала Богу, фала јединоме,
Ће осташе у Рогаме куле,
Мало село, веља грађевина».
Оне мљаваху, никто и не чује;
То зачуле аге подгоричке,
Ушеташе паше под шаторе:
«Слушај, пашо драги господаре!
Запојале пиперске' ђевојке
На Морачу, на ту воду ладну:
Фала Богу, фала јединоме,
Ће осташе у Рогаме куле,
Мало село, веља грађевина».
Уфатите пиперске ђевојке,
Доведите мени под шаторе.
(Ходили, но успѣтъ не могли).

2.

Паша и три танке робѣѣ.

Ђевојка је црне очи клела:
«Црне очи, да вас Бог убије!
Све виђосте, јутрос не виђосте,

Ће ви паша испод ћошка прође
 И поведе три танке робиње.
 Једна бјеше танка и висока,
 Друга бјеше бјела и румена,
 Трећа јаше коња поред паше.
 Свезане јој и руке, и ноге;
 Она паши ријеч говораше:
 — Аман, пашо, аман господаре!
 Зепџије ми ноге прекидоше,
 Букагије турајли — димије,
 Белензуди моје бјеле руке. —
 Скочи паша, ка' да се помами,
 Па јој смаче с рука белензуке,
 А раскопча тешке букагије,
 Па је скиде са коња витеза.
 Постави је у зелену траву,
 Те јој младој обљубио лице...

3.

Смѣшанная, составленная из двухъ.

У насъ она имѣется въ трехъ экземплярахъ, а есть и напечатанная. Изъ нихъ только въ одномъ начало связывается съ концомъ; а въ другихъ есть какой-то пропускъ и вмѣсто одной можно считать двѣ различныхъ пѣсни. Во всей полнотѣ приведемъ одинъ экземпляръ, а другіе употребимъ, какъ варианты.

Паде магла по Бојани,
 Медна роса по ливади;
 Нитко росу проћ не мога,
 Само једна боса Мара;
 Ни она је проћ не мога:
 Попузну јој десна нога,

Десна нога, лева рука; *)
 Тун' ми Мари прстен паде.
 Тун' се Марко нагоњаше,
 Мара њега бијеђаше:
 «Ти ми, Марко, прстен нађе».
 — Нисам, Маре, жи(ве) ми главе;
 Но сам синоћ с лова доша, **)
 Јутрос рано у лов поша;
 Пуштах хрте низ ливаде,
 А загаре низ дубраве:
 Лов'те, лов'те, моп хрти,
 Мои хрти и загари;
 Што год лова уловите,
 Вама месо, мени кости».
 «Што ти хоће голе кости?»
 — Да направим кључ од града;
 У граду су ми девет брата,
 Међу њима једна сестра. ***)
 Ту ми сестру сунце проси;
 Сва је браћа редом дају,
 Најмлађи је не даваше:
 ««Стан'те, браћо, јадна браћо!
 Сунце оће много дара:
 Свака звјезда по махраму, ****)
 Мјесечина јагличину,
 А Влашићи опанчићи»».

*) Сплузну јој се десна нога,
 Придржа се левом руком;
 Паде Мари прстен с руке.

**) Ја сам синоћ с војске доша',
 А јутрос сам у лов поша'.

***) Међу њима зеленкоса,
 Сунце проси зеленкосу.

****) Влашићима опанчићи,
 А мјесецу кошуљину,
 Сунцу ћемо зеленкосу.

Третій экземпляръ во второй половинѣ совершенно сходенъ со вторымъ; только другой оттѣнокъ дается въ слѣдующихъ стихахъ:

Да ја скујем кључ од града,
Да отворим граду врата,
Да ја видим, штој' у граду.
А' с'у граду девет брата,
Међу њима једна сестра
Име јој је зеленкоса;
А ту сестру сунце проси.

Но начало въ нем совершенно другое:

Садих јелу на камену (2),
Наврнух јој жубер — воду,
Ставих стражу младу мому.
Не виђех је за годину;
Кад ја пођох, да је виђу,
Не могах се примакнути
Од брзине жубер — воде,
Од љепоте младе моме,
Од висине вите јеле;
О њој вице златне гране.
Макох, једну да окинем,
Не могах је окинути;
Макох, другу да окинем,
Не могах је окинути;
Макох, трећу да окинем,
Трећу могах окинути.

Далѣ пѣвецъ не зналъ и перешелъ прямо ко второй половинѣ предыдущихъ экземпляровъ.

VIII. *Пісні епіческія, поющіяся безъ гуслей (на предумис).*

1.

(Спѣта Марицею Горовой).

Начинается она погибелью никшицкаго юпака Дьолекъ-бега (1852 г.), затѣмъ изза него турки нападаютъ на Черногорію, а какъ шло дѣло, пропущено; есть только заключеніе, въ которомъ тоже немного пропущено.

Сину муѣа из осојне банде,
 Из осојне из букова шумѣа.
 Није оно муѣа, ни стрјелица,
 Но делија Мика Вуковићу,
 У руке му крстача — барјака;
 Барјак бачи на борову грану,
 Са ђулека уграбио главу.
 Зачуди се сва гора и трава
 И сва јадна сиротиња раја,
 Куд се ђеде са ђулека глава.
 Из планине нешто проговара:
 «Не чуди се ни горо, ни траво!
 Ни сва јадна сиротиња — раја,
 Куд се ђеде са ђулека глава.
 Ето глава на Цетиње равно,
 Ђе су многе окапали главе
 Од Никшића и Ерцеговине».

То се чудо надалеко чуло,
 То је чуо цар Отмановићу;
 Па је ситну књигу направио
 И посла је на Цетиње равно,
 А на руке Петровићу кѣазу:
 «Чујеш-ли ме, Петровићу — нѣаже!
 Ал' не чујеш, ал' хабера не маш?
 Што си твоју силу пасилио,
 Те си моје погубио слуге,

Изгуби ми Беџка и Ћулека!
 Кунем ти се и вјеру ти дајем:
 Ја ћу моју опремити војску
 И твоју ћу попрштити рају.
 Шиљем војску на четири стране:
 С једном војском на Грахово равно,
 С оном другом на Црмницу малу;
 С оном трећом на Бјелопавлиће;
 А с четвртою подъ Острогъ—планину,
 На Повију, малу Московију».

Како река', није преварио.

(Пропускъ и заключење).

Одрижа се Црна — Гора храбра.
 Црна — Гора — мјесто мало,
 Јуначкијем дјелом славно,
 А у свијет прослављена,
 Царом Петром порођена
 (еще что-то пропушено).

Носи главу вилофску;
 Мудра глава све сустиже
 И војнике на бој диже,
 Међу њима ријеч рече,
 Таман ка'да мед истече:
 «Моја браћо, црногорци!
 Ви видите с оба ока,
 Е се везир за крш згучи,
 Од пушке га рана мучи».

2.

Групе Посестрима.

(Од Голе Ђевојке у Морачи).
 Подранила туркиња Ђевојка,
 Подранила јутром на водицу,

Да донесе воде у маштроти.
Но ђевојка мало зачамала,
5 Њу ми мајка остарала кара:
«Курво једно, а не моја ћерко!
Што ти јеси на води чамала?
Ти се јеси с неким састајала!»
Она с' мајци криво кунијаше;
10 Али њојзи лажа не помага,
Не помага лажа ни заклетва;
Но да ћаху њој извадит душу,
Она млада казат не оћаше,
Ће је била и што је виђела,
15 С киме ли се за што л'побратила.
Стара викну, ка' да се помамн,
Повикнула своје девет синах
И десетог бега Атлагића.
Бег скочио од земље на ноге,
20 Поскочио ка' да с' помамио:
Своје девет довикује синах;
Сви најбоље коње појахаше,
Поћераше Грују и Новака.
Ка' то виђе Новак и Груица,
25 Утекоше у гору зелену,
Унесоше раџен' Радивоја;
Турише га у буково шушље,
Затрпаше јеловијем грањем.
У то стиже девет Атлагићах,
30 Оборише огањ из пушаках.
Дочека их Новак и Груица,
Цевердане своје изметнуше,
Свак по неког уби Атлагића;
Доватише с' коњих њиховијех,
35 А тргоше маче од бедрице,
Све су девет изгубили били,

А десетог живоѣ уфатили;
 Пак и њега изгубит' оѣаху,
 Ал' га не да Новаковић Грујо:
 «Атлагићу, дијна ти твојега! 40
 Проказа л' ме моја посестрима?»
 — А тако ми дијна и крмета,
 Није — рече — показала,
 Проказала твоја посестрима,
 Но вољела главу изгубити; 45
 А ми сами јесмо с' осјетили,
 Те за вама у поточ потекли».

Грујо њему живот опростио
 И сестри га његовој послао,
 А вијерној својој посестрими, 50
 Све девет му поклоњо главах
 И хата му био повратно;
 Атлагић је отле појахао.
 Ал' га чека остарала мајка,
 Да радосне њојзи каже гласе, 55
 Она гледа, иду л' Атлагићи.
 Док угледа најмлађега сина,
 По имену Атлагић Османа,
 У зобнице нешто нагучио;
 Једва чека, да одјаше сине, 60
 А док мајци на кулу изађе;
 Па га пита: «Што ми носиш, синко?»
 Осман мајци кротко одговара,
 А истресе своје браће главе:
 «Грујо ти се поздравио, мајко! 65
 И посла ти на пешек карпузе,
 Нека знадеш, да кога имадеш».

Мајка писну, а Османе врисну,
 А загрли своју милу сеју,
 Пољуби је и два и три пута: 70

«Фала тебе, моја мила селе!
 Све, која си поднијела,
 А свог побра браћи не издала,
 Те ми с тебе живот опростио».
 (Изъ сборника С. Милутиновича № 76).

3.

Златна свирала.

(Од Јаглике Мушкобане у Морачу).

Лов ловно паша Цип-Алија,
 Лов ловно крај краљева двора,
 У крај двора краља Владислава;
 Лов ловно па се уморио,
 5 Па свратио крају на ужину.
 Лијепо га краље дочекао,
 А су своје двије спахе младе.
 Наслања се млађа на старију:
 Дробан јој се бисер одолио,
 10 Дробни бисер њ камење драго.
 А то гледа паша Циналија,
 Њу ми гледећ', гледат' не могао;
 Па он пита краља Владислава,
 Имаде-ли још којега сина.
 15 Њему каже по истини краље:
 «Имам једног тамо у планини,
 А на име чобан Мијаило.»
 Паша њега опет упитао:
 «Јеси л' сина, краље, оженио?»
 20 — Нијесам га — рече — оженио. —
 Паша њему шћерцу обећава;
 А краљ паши вако одговара:
 «Не може ни вјера поднијети!
 Већ ти булу привежи турчину».

Наљути се паша Џинајлија, 25
 Па отиде двору бијеломе,
 Посла момке у Шару-планину,
 Да уфате чобан — Мијаила,
 Да га жива свом паши доведу.
 Ал' ну-то им муке и белаја, 30
 Никако га преварит' не могли.
 У томе су игру приметили,
 Бацају се камена с рамена.
 Ал' Мијајло не бача оружја,
 Под оружјем свјема преметао, 35
 Под оружјем свјема одскочио.
 Док на трку искочили били,
 Ту оружје сви оставе своје;
 Тада скоче пашине делије,
 Сви сплахаше те га уфатише, 40
 Наопакo руке савезаше,
 Па га паши своме поведоше.
 Мијајло је дружби говорио:
 «Моја браћо, остала дружина!
 Причувајте моје бјеле овце, 45
 Док Бог даде те се к њима врнем».
 А кад био према дворовима,
 Према двора паше силеногa,
 Молио се чобан Мијајло:
 «О за Бога, дванаес делијах! 50
 Попуштите моје бјеле руке,
 А додајте свиралу ми златну,
 Да ја узмем жељу од свирале».
 То делије за мобу примиле,
 Попуштилe чобанину руке, 55
 Дадоше му злаћену свиралу.
 Једним прстом у њу ударио:
 «Авај мене, миле снахе моје!»

Другијем је прстом ударио:
60 «Авај мене, моја стара мајко!
То ти хоћу жељан умријети».
Па трећијем прстом ударио:
«Бог т' убио, мој мио бабајко,
Што си с турком пио вино рујно!»
65 Још оћаше прстом ударати,
Не даше му дванаес делијах;
Још оћаше чобан бесједити,
Не даше му пашине делије:
Узеше му злаћену свиралу,
70 Свезаше му наопако руке,
Одведоше паши Цинајлији,
Сједоше га паши ус кољено.
Ал' му вели паша Цинајлија:
«Потурчи се, чобан Мијаило!
75 И даћу ти лијепу ћевојку,
Да је љубиш, кадгод се пробудиш».
Мијаило њему одговара,
Те бе' страха и ка' да се кара:
«Не бих ти се, пашо, потурчио,
80 Да ми дадеш ћерцу за љубовцу
И царево свеколико благо!»
Паша таде нареди делије,
Да у пољу хендек ископају,
Те Мијајла жива укопају,
85 Укопају жива до појаса,
Да им нишан буде на биљегу.
Укопаше г', па га нишанише;
Како коп стрељат долазио,
Тако њега стрелом погађаше.
90 А ли трже краљевић Мијајло,
Трже собом тамо и овамо,
Искочио јунак ис хендека,

Па пролеће кроза све делије,
 Те одлеће на бијелу кулу;
 Како дође, пашу је удрио, 95
 Удрио га ногом у мјешину,
 Прште паша, ка' од јаја љуска.
 Па Мијајло више с' не обзире,
 Но својега подби цефердана,
 Па утече нис то поље равно. 100
 Он не бјежи к свом' бијелу двору,
 Нити бјежи у Шару — планину,
 Већ он бјежи цркви Вилендару;
 Ту се у пут покаљуђерно,
 Свети Саво јесте био, 105
 Кои но се и данданас слави
 У србаљском роду и народу.

(Изъ того-же сбор. № 77).

4.

Марков лов

(Од Госпаве Морачке, ђевојке).

Подранио Краљевићу Марко,
 Подранио у лов у планину:
 Не моли се Богу и неђељи,
 Но отиде лов ловити зором.
 Лов ловио три бијела дана, 5
 Лов ловио, ништа не добио,
 Пак се врене натраг низ планину.
 А кад био на воду Јабуку,
 Марко глену у воду студену,
 Ал' у води змију сагледао: 10
 Змија му се коња прифатила,

Пеће му се ус коња шарина,
 Пак се с коња Марка прифатила,
 Око грла Марку се обвила,
 15 Обвила се седамнаес путах;
 Отлен Марко нис планину крену.
 Па кад брже своме двору дође,
 Он са шарца свога не сјахује,
 Но дозива мајку Евросиму,
 20 Да јој каже, што је уловно.
 А кад мајка змију сагледала,
 Она бјежи у бијеле дворе,
 А остави свога сина Марка,
 Да га змија за гроце стеже.
 25 Опет зове Краљевићу Марко,
 Зове баба Вукашина краља,
 Да прифати, што је уловио,
 Уловио његов сине Марко.
 Кад изиде Вукашине краље,
 30 А пред своју пребијелу кулу
 И кад виђе змију око Марка,
 Плећи даде, а бјежати стаде.
 Опет Марко силно повикује,
 Довикује у дворове бјеле,
 35 А на име своју вјерну љубу:
 «Изађ' де ми, Видосава љубо,
 Да ми примиш, што сам уловио!»
 Кад изиде љуба Видосова,
 Кад сагледа свога господара,
 40 Она писну из грла бијела,
 Па сестрими ону змију љуту:
 «Богом сестро, шаровита гујо!
 Опрости ми мога господара,
 Господара Краљевића Марка!»
 45 А с Марка јој змија проговара,

Проговара него Краљевићу:
 «Ајде натраг опетена Марко,
 Носи мене гори у планину,
 Оклеп си ме, Марко, шићарио».
 Нејма куда Краљевићу Марко,
 Већ обрну шарца од мејдана,
 Он отиде опет ус планину.
 А кад дође на воду Јабуку,
 Отиде се одмотават' змија
 И краљеву бесједити Марку:
 «Знај ме добро, Краљевићу Марко!
 Ја сам тебе поклонила љуби;
 А не би се главе наносно,
 А камо ли лов ловио лахки,
 У планину у свету нећељу!»
 Сиде змија, у воду заплива,
 И Марко се њојзи кунџаше:
 «Хоћу пазит' љубу и нећељу,
 Пазит' боље од очњегга вида!»
 (Изъ того-же сборника № 153).

Б. Пјесни епическія (јуначке, које се пјевају уз гусле).

1. Дець пјесни мистическаго содержания.

1.

Барјактар ђуро оженио се с вилом.

(Прибиљежено је Томо Ораовац из Куча).

Захвали се ђуро-барјактаре
 На Медупу, у Куче краве,
 Да се нигђе оженили пеће,
 Нит' с влахињом, нити са туркињом,
 Н' ако с комском вилом загоркињом.

То зачула остарала мајка,
Те говори Ђуру-барјактару:

«Чу-ли мене, о мој синко Ђуро!

Нико досад није на свијету
10 Са вилом се, синко, оженио;
Па не можеш ни ти, Ђуро мпо!»
Ал' јој рече Ђуро-барјактаре:

«Не збори то, моја мила мајко,
Не мој сина с тијем убијати,
15 Не мој срце моје искубати,
Јер да нисам гледа' комску вилу,
Не бих теби ово говорио.

Кад сам ланих на планини био,
На Царине под Ком излазио,
20 Тад' ја виђох пребијелу вилу
У пећини у кому планини,
Ће је бјело разгрнула платно,
Ал' јој од њег' бјеље бјеше лице,
Руменије, нег' у пехар винце,

25 Тад' је мене срце понијела;
Па ако се са њом не оженим,
У земљу ћеш мене закопати».

Кад то зачу остарала мајка,
Тад' је Ђуру сину говорила,
30 Овако је Ђура сјетовала:

«Кад не може другојаче бити,
Ти послушај мојега савјета,
Ако слушаш, кајати се нећеш.
Ледна зима када, сине, прође,
35 А весели Ђурђев—дан кад дође,
Тад' ће виле из Кома изаћи,
На Ђурђев-дан на Рикавцу поћи,
Да се купљу у плаво језеро.
Ти појаши претила дорина,

Хајде право преко свих планина, 40
 Прије зоре дођи до језера
 И сакриј се у буково лишће.
 А кад дођу пребијеле виле,
 Оне ће се стати свуковати,
 У језеро голе ускакати, 45
 На сухо ће хаљине ставити;
 Па која се тебе, Ђуро, допанула;
 Уграби јој бијело одјело:
 У њом су јој крила сакривена,
 Без којих не лећети не може, 50
 Нити поћи у Ком, у планину;
 Већ за тобом свуда ће одати,
 Д'ако би јој рухо поклонило.
 А ти натраг не окрени главе,
 Док не дођеш на Медуну граду». 55
 Кад то зачу Ђуро-барјактаре,
 Од радости на ноге скочно,
 Старој мајци руку пољубио,
 Па овако њојзи бесједио:
 «Е вала ти, моја мила мајко! 60
 Ти с'н мене дивно сјетовала,
 И тако ћу, мајко, учинити,
 И с вилем се оћу оженити».
 Па све брои мјесеце и дане,
 Док бијели ђурђев-дан не сване. 65
 А кад бјели ђурђев-данак дође,
 Он појаха претила дорина,
 Па га крену уз Куче кржаве;
 Па он иде преко свих планина,
 Доклен дође Рикавцу — језеру. 70
 А кад тамо јунак долазио,
 Код језера се мало одморио,
 Па се сакри у буково лишће,

Да га не би видијеле виле.
 75 Чим је зора била забјелина,
 Ал' ето ти три бијеле виле,
 Које сјају, ка' звјезда даница.
 Чим су пале код плавог језера,
 Одмах су се стале свуковати,
 80 У језеро голе ускакати.
 Каде свака у воду скочила,
 Тад устаде Ћуро-барјактаре,
 Па најљепшој узе одијело
 И појаха дебела дорина,
 85 Идућ живо преко свих планина;
 Доклен дође у Куче краве,
 На Медуну, граду бијеломе,
 А са њиме сама гола вила.
 Издалека мајка видијела,
 90 Од авлије врата отворила:
 Левом руком сина загрлила,
 А десном је вилу дохватила;
 Па их води двору бијеломе.
 А на знање дадоше свакоме,
 95 Да се с вилом Ћуро оженио.
 Тун' весеље велико чињаше,
 Па на свадбу браћу окупаше;
 Још дозваше и попа, и кума,
 Те вјенчаше Ћура-барјактара
 100 С пребијелом вилом загоркињом.
 У друштву су они живовали
 За дваесте и осам годинах
 И дивни су пород породили,
 Баш три сина и четири шћери.

На этомъ пѣсня оканчивается; но преданіе идетъ дальше.
 По совѣту матери Дьуро-барьяктаръ похищенную имъ ру-

башку вилы заперъ въ сундукъ. Но пришло имъ время женить сына; на свадьбу собралось много гостей и было большое веселье. Затѣялось *коло*; жена стала молить мужа дать ей рубашку, чтобы легче поскакать въ *коло*. «Послѣ столькихъ лѣтъ — говорила она — можешь не бояться, что я уйду. Еслибъ я рѣшилась оставить тебѣ; то не оставлю дѣтей.» Мужъ согласился; а она, проплясавши два-три раза, ухватила четыре дочери и улетѣла съ ними на Комъ- планину.

По другому разсказу у нихъ было четыре сына и двѣ дочери, и, улетая, вила схватила подъ пазуху только сына и одну дочь; а оставался еще грудной ребенокъ. Испуганный отецъ успѣлъ только спросить: «Что мнѣ съ нимъ дѣлать?» — Пусть попьетъ изъ того серебрянаго бокала — отвѣтила она — и ему не потребуется больше молоко матери». Только онъ это сдѣлалъ, какъ ребенокъ полетѣлъ за матерью. Хотѣлъ было также написать и другой, только что женившійся сынъ, чтобы улетѣть; но ему жалъ было оставить молодую жену.

Пѣсня эта была напечатана въ словенскомъ журналѣ «Slavjan. Časnik slovenstven i uzaajemen za slavjane knjizevne i prosvětljene. Vreduje—Mtija Majar. Celovac: 1875, №№ 8 и 9. Тамъ же находится и окончаніе въ прозѣ, которое однако мы передаемъ по устному сообщенію Т. Ораховца, потому что печатнаго текста намъ не удалось видѣть.

Съ подобнымъ же содержаніемъ, но нѣсколько иначе, есть пѣсня въ сборникѣ Б. Петрановича (Списке народne пјесме из Босне — Сарајево, 1867, мал. 8°, Ч. I, 360) «Влашићу Павлу побјеже вила» (№ 17).

2.

Луди Јован бачен у планину.

(Записалъ въ Подгорицѣ черног. протодьяконъ Ф. Радичевичъ).

Што висока цариградска врата,
На њих сједи Јованова мајка,
Па ми шика лудога Јована:

«Нинај — нинај, лудани Јоване,
 Да би Бог да' и Богородица,
 Да преузмеш све царево благо
 И цареву ћерцу за љубовцу».
 То зачуше двје цареve слуге:

«Аман царе, аман господаре!

Мајка шика лудога Јована,
 Те га шика на царева врата,
 Да јој Бог да и Богородица,
 Да преузме све царево благо
 И цареву ћерцу за љубовцу».
 Цару се је мучно учињело,
 Па ми посла до два тавничара:
 Дофатише лудога Јована,
 Метнуше га у дно од тамнице,
 Нек га једу змије и акрепи,
 Нека му је вода до кољена,
 Нек тамнује за девет година.
 Кад се пуне девет напунеше,
 Отворише студену тамницу,
 Кад онамо Јован на столици
 И до Јова јованова мајка;
 А пред њима синија од злата,
 На синији гуја преплетена.

Ту-же пјесню тољко по свому поютъ и подгорицкіе турки:

У Будима деветеро врата,
 И десета од сувога злата.
 У Будиму нико не бијаше,
 Него Мујо и мујина мајка.
 Мајка Мују у бешици љуља,
 Уз бешику танко попијева:
 «Расти, расти, нејачак Мујага,
 Па прихвати царство дједовину

И везирство своју бабовину.»
 Она мисли да нико не чује,
 Ал' то чула два лака улака,
 Они иђу тер паши казују,
 Посла паша два лака улака:
 «Донесте ми малог Мујагу.»
 Отиђоше два лака улака,
 Донесоше нејака Мујагу.
 Говорио паша улацима:
 «Носите га у нову тавницу,
 Ће но лежи вода до кољена,
 По којој се цилитају гује.»
 Послушаше два лака улака,
 Бацише га у нову тавницу
 Ће но лежи вода до кољена,
 По којој се цилитају гује.
 Тако прође девет годин' дана.
 Кад настала година десета,
 Одна вели паша улацима:
 «Хајд' донесте кости Мујагине.»
 Послушаше два лака улака,
 Они иђу у нову тавницу,
 Од тавнице отворише врата.
 У тавници шедрван водица,
 Око воде румена ружница,
 Туде Мујо авдест узимаше,
 Хурија му махраму држаше,
 А друга му срцаду стераше.
 Они иђу те паши казују.
 Томе с' паша добро зачудио,
 Па он иде собом на тавницу.
 Кад је дош'о пред нову тавницу,
 У паши је живо срце пукло.
 Оста Мујо на пашицу мјесту,

И прихвати царство ђедовину,

И везирство своју бабовину.

(«Луча» 1899, I, стр. 48). Приблизжно Саво Миладиновић.

II. *Дѣя тѣсни о Георгиѣ Кастриотѣ Скандербегѣ.*

(Записаны отъ Вукоты Арсова Ковачевича изъ с. Божичей въ Васоевичахъ).

Исторія Георгія Кастриота Скандербега такъ тѣсно связана съ исторіей Зеты того-же времени, именно съ исторіей Стефана Черноевича, всѣ двадцать четыре года своего правленія отдава-шаго на совмѣстную со Скандербегомъ войну съ турками,— что мы въ исторической части нашего сочиненія (Т. I, стр. 410—415 и въ примѣчаніяхъ стр. 704—708) отводимъ ему особое мѣсто, при чемъ стараемся уяснить смыслъ и значеніе этой связи. Рядомъ съ этимъ мы замѣтили, что въ Черногоріи много разска-зывается народомъ о Скандербегѣ и съ нимъ связываютъ черно-горцы нѣкоторыя свои народныя преданія, какъ напр. Кучи о происхожденіи рода Дрекаловичей и др. Кромѣ преданія, есть объ немъ и пѣсни.

Въ то-же время, пользуясь общеніемъ съ албанцами, мы старались и у нихъ найти преданіе или пѣсню о Скандербегѣ; но къ удивленію нашему ничего не нашли, кромѣ самыхъ об-щихъ воспоминаній, какъ и вообще у нихъ очень слабо исто-рическое преданіе, а ничего подобнаго сербской юнацкой пѣснѣ нѣтъ и въ зародышѣ (объ этомъ мы также высказыва-лись и надѣемся еще поговорить отдѣльно). Въ Черногоріи мы знавали нѣсколько албанцевъ изъ племени Мирдितъ, которые такъ близко живутъ къ Кроѣ, столицѣ Скандербега, и были между ними хорошіе пѣвцы. Изъ нихъ одинъ, проживающій въ г. Ульдинѣ, спѣлъ мнѣ объ немъ коротенькую пѣсню (конечно, поалбански), но тутъ-же заявилъ, что онъ перенялъ эту пѣсню у

черногорцевъ, у которыхъ есть большія пѣсни. Тамъ-же онъ указалъ мнѣ одного Куча, который и спѣлъ пѣсню о Скандербегѣ въ родѣ той, какую мы еще раньше записали въ Васоевичахъ.

Что у сербскаго народа всегда былъ возбужденъ интересъ къ этому герою, доказательствомъ служить сказаніе объ немъ, сдѣланное по Барлецію, которое мы знаемъ по двумъ спискамъ: одинъ не позже второй половины XVII в. въ Импер. Публич. Библ. (О. IV, № 341); а другой XVIII в. въ петинской митрополичьей разницѣ; и сверхъ того еще въ хронографѣ Московской Синадальной библіотеки (Изборникъ А. Попова 1869 г. стр. 156—159) *). При этомъ Скандербега считаютъ сербомъ Черноевичемъ, многія имена, встрѣчающіяся у Барлеція, также передѣлываютъ на сербскія, да и Албанію считаютъ сербскою страной. Л. Ковачевичъ, во время своего путешествія по Черногоріи, нашелъ на одной книгѣ у нѣкоего Стефана Врковича записъ: «Прѣстави се господи́нь Иванъ Кастриотъ ва дни цара Амоур (ата) въ ле(то) зѣме (1437), мѣсеца маја ю днь ч..... (четврткъ)». **)

Запись эта, конечно, въ новѣйшей перепискѣ, очевидно сдѣлана современно событію. Все это, взятое вмѣстѣ, указываетъ, что сербы не теряли изъ виду того, что происходило въ сосѣднемъ имъ албанскомъ краю, и считали это очень близкимъ, какъ бы своимъ дѣломъ, что и было въ дѣйствительности.

Поэтому не лзя согласиться съ слѣдующимъ заключеніемъ профессора В. Качановскаго, высказаннымъ имъ по поводу новѣйшаго сочиненія о Скандербегѣ ***). Сказавъ, что при болѣе полномъ изученіи обнародованныхъ архивныхъ матеріаловъ возможно-бы было «представить въ болѣе ясномъ образѣ симпатич-

*) Одинъ списокъ напечатанъ въ журналѣ Сербской королевской Академіи (Глас, кн. XXII); но мы его не видали.

**) Заглавіе этого сочиненія Л. Ковачевича у насъ утратилось, осталась только пометка въ концѣ: ноябрь 1867 г. стр. 271.

***) Scanderbeg. Historische Studie von Julius Fisko k. und k. Vicekonsul u. Leiter des öster. — ungar. Generalkonsulats in Janina. Wien. 1896. (Ж. М. Н. II. 1897 г. ноябрь стр. 243—252).

ную личность Георгія Скандербега», онъ продолжаетъ: «Его неподкупная честность, богатырское мужество, наводившее ужасъ на турокъ и венеціанцевъ, однако, не оставили слѣда въ народной памяти южно-славянскихъ племенъ; невольно приходится изумляться тому факту, что этотъ богатырь не воспѣтъ южно-славянскимъ богатырскимъ эпосомъ хоть наравнѣ съ другими, менѣе важными историческими личностями XIV и XV вв. Одно предположеніе можно допустить, что, такъ какъ албанскій элементъ не принималъ участія въ составленіи южно-славянскаго эпоса, а славянский элементъ въ то отдаленное время не особенно дружилъ съ элементомъ албанскимъ (какъ не дружитъ и теперь), то понятно албанскій вождь не могъ быть воспѣтъ ни сербскимъ, ни болгарскимъ эпосомъ» (стр. 252). Не сознавая себя достаточно свѣдущимъ въ литературѣ этого предмета, я не могу съ достовѣрностью знать, были-ли гдѣ нибудь напечатаны сербскія пѣсни о Скандербегѣ, помимо того, что прямо было взято у Качича Міошича (всего 8 пѣсень) напр. І. С. Поповичемъ *) или другимъ кѣмъ. Но въ сборникѣ П. Драганова (Македонско-славянскій сборникъ. С. П. Б. 1894 г.) ему посвящено 17 небольшихъ пѣсень, и по его-же указанію (стр. 106) одна пѣсня находится въ сборникѣ Д. Миладинова. Значитъ, юго-славяне не относились къ этому герою безучастно. Еще болѣе это подтверждается нашими двумя пѣснями, которыя при томъ, сходясь въ главномъ съ пѣснями Качича М., показываютъ въ то-же время своеобразное отношеніе къ темѣ и самостоятельную ея переработку въ сербскомъ духѣ и по сербскому воззрѣнію.

Своеобразность эта видна и въ указанныхъ выше рукописныхъ житіяхъ Скандербега, составленныхъ, какъ въ нихъ говорится, по «Марину Скадранину, словенину-родом, у латинскомъ језику велми ученому».

Прежде всего своеобразность эта выражается въ томъ, что

*) Животъ и витежка воеванія славногъ князя епірскогъ Ђорђа Кастріота Скандербега. У Будиму; 1828, 8°, VI-127. Жизнеописаніе составлено по Барлецію, Сагреду, Бусеріесу и др.

Скандербегъ Кастриотъ смѣшивается съ Скандербегомъ Черно-евичемъ, черногорскимъ санджакомъ, бывшимъ уже послѣ него, и албанскія края считаются сербскими, чему помогло то обстоятельство, что нѣкоторое время на нихъ и простиралась власть зетскихъ государей до албанскаго Бѣлграда (Берата) и тамъ, напр. въ Лѣшѣ (Alessio) было сербское населеніе, удалившееся потомъ въ Черногорію; хотя объ отцѣ его говорится такъ: «иванъ Кастриотъ Черноевикъ отъ колѣна краліева македонскихъ». А въ письмѣ къ царю Мурату самъ Скандербегъ титулуется себя такъ: «Воинъ Иисусъ христовъ въ верѣ Георгіе Черноевикъ Кастриотовъ сынъ кнезъ Албански» (по цетинской рукописи *).

Дальше мы не можемъ продолжать сличеніе этого сербскаго произведенія съ оригиналомъ, пока рукописи не будутъ напечатаны, что необходимо сдѣлать въ интересѣ исторической науки.

Кстати замѣтимъ для свѣдѣнія г. В. Качановскаго, что вражды между сербами и албанцами никогда не было; а со времени поступательныхъ дѣйствій турокъ на Балканскомъ полуостровѣ, они дѣйствуютъ заодно, что особенно выразилось при Скандербегѣ. Какъ всѣ сербскія племена—Кучи, Васоевичи, Бѣлопавлича вмѣстѣ съ албанскими Климентами, Хотами Грудами и др. бились противъ турокъ, можно видѣть у Марина Болицы. Если въ турецкомъ войскѣ, отправлявшемся отъ Скадра и Подгорицы на Черногорію, были Албанцы, то были также и Сербы Кучи. А 1832 г., когда влад. Петръ II дѣлалъ попытку овладѣть Подго-

*) Мы имѣемъ списокъ съ нея, сдѣланный однако для насъ другимъ; а находится она въ рукописной-же книгѣ въ полулистѣ обыкновенной, довольно толстой писчей бумаги, въ твердомъ переплетѣ; на которомъ снаружи стоитъ надпись: «Крусоволь»; а внутри также надпись: «Крусоволь Иванъ-бега Черно-евича—у Рѣде писано въ лѣто 7407 мѣсяца генваря 14 дѣнь». Всего 81 листъ съ нумераціей по одной сторонѣ; почеркъ полускоропись, не крупная; статьи различныя съ обозначеніемъ содержанія на поляхъ. Первая статья «Повѣсть о Скандербегу черноевичѣ востѣ» крыжени нареченномъ георгию» (л. 1—31); но между лл. 30 и 31 видно, что 4 листка вырѣзаны и связь содержанія нарушена. Кромѣ этого еще IX статей.

Книга эта принадлежала Цѣтинскому монастырю, откуда я её и бралъ.

рицей, къ нему присоединились тогда и сосѣднія албанскія племена. Въ пятидесятихъ еще годахъ текущаго столѣтія въ голодные годы черногорцы сотнями семействъ отправлялись на прокормленіе въ Печскую пахію, гдѣ встрѣчали самый радушный пріемъ со стороны тамошнихъ агъ и беговъ албанцевъ. Вражда эта появилось недавно, главнымъ образомъ съ послѣдней черногорско-турецкой войны и разростается подъ внѣшнимъ вліяніемъ австрійскихъ агентовъ и католическаго духовенства *).

Переходимъ теперь къ самымъ пѣснямъ.

Рядомъ съ первою мы помѣщаемъ и текстъ той-же пѣсни по Качичу Міюничу для удобства сличенія; а на варианты другой укажемъ въ примѣчаніяхъ, которыя мы сдѣлаемъ послѣ пѣсень.

1.

Санак снала Косава краљица
У Лепиру, граду бијеломе,
Ће је љуту породила гују
Са крилима с оба — двије стране;
Па је Лепир поклопила крилом, 5
А к Стамболу обрнула главу;
Па на Стамбол главомъ зијевнула. **)

Санак снала Војсава краљица,
Вирна љуба краља од Епира,
По имену Иве Кастриота,
Санак снала, у санку видила,
Да је љута змаја породила: 5
Крила су му Епир покривала,
К Цариграду глава допирала,

*) Объ этомъ можно найти въ статьѣ нашей: «Албанцы и ихъ роль въ исторіи и современной жизни Балканскаго — полуострова». Подписана Рцъ. (С. Петербургскія Вѣдомости 1899 г. №№ 82, 96 и 139).

**) Подчеркиваемъ мы въ томъ и другомъ текстѣ мѣста одинаковыя, но различно выраженные.

- 10 Још у ње је чедо проплакало,
 А је снала, на ноге скочила,
 Па будила свога господара:
 «Господаре, од Лепира крале,
 Господаре од Лепира крале!
 Ја сам ноћас (х)рђав сан виђела».
 Те му, сана по реду казује:
 15 «Кад си, крале, мудар и разуман,
 Мож-ли мене сана толковати?»
 Но јој краљу ријеч бесједио:
 «О, Косаво, љубо вијерница!
 Злу се сану лако досјетити:
 20 Што си љуту обродила гују,
 То ћеш родит доброга јунака;
 Што је Лепир оклопила крилом,
 То ће своје отачество бранит;

-
- Која живе турке прожидираше.*
 10 Када-ли се од сна пробудила,
 У њојзи је чедо проплакало,
 Сузицам је лице обливала,
 Ивану је санак повила.
 Кад је Иван љубу разумно,
 Липо јој је санак толмачио:
 15 «Што си, љубо, у санку видила,
 Да си љута змаја породила,
 То ћеш родит' голема јунака,
 Који по ће цару додијати;
 Што-ли крилим' Епир покриваше,
 20 То ће бранит' све краљевство наше.
 Што ј' у тебе чедо проплакало,
 Нејако ће бити одведено,
 За њиме ћеш сузе проливати,

Што к Стамболу обрнула главу;
 То ће многе добиват мејдане; 25
 Што на Стамбол главом зијевнула,
 Луда те га турци поробити;
 Што у тебе чедо приплакало,
 То *ћеш* остат кукавица љута
 Без синова и без бановина». 30
 Тако било *непуна* година,
 Ал' се у ње мушко чедо нађе;
 Љепше бјеше од јабуке златне;
 На њега су многа облележа:
 На главу му даница звијезда, 35
 А на прса сјајна мјесечина,
 Уз бедру му сабља подписата,
 Уз мулије цареве делије,
 На прсте му са сабље зламање.

Али ће се дите избавити».
 Још не прође *недиљица* дана, 25
 Породила Војсава краљица
 Липо чедо, прија невидјено,
 Зламенито, прија перођено.
 На челу му од круне зламање,
 А на руци од бријетке ћорде. 30
 Чудила се епирска господа,
 Гледајући по њему зламања.
 Мајка чини велико весеље,
 Свога синка шиље на крштење,
 Липо му је име поставила, 35
 Липо име, Јуре дите младо.
Када-ли је дите понарасло,
Војсави је лоша срића била:
 Арбанију турци поробише,

Ал' се купи љепирска господа, 40
 Сеир чиње кралевога сина,
 Сеир чиње и даровали га.
 Краљ доведе попа-свештеника
 И из села кума намјерника;
 Те он крсти свога мила сина. 45
 Лијено му име нађенуо,
 Љепо име Кастриоте Ђура.
 Ал' га држи крале и краљица,
 Они држе свога мила сина;
 Ал' дијете ласно подџивити: 50
Кад напуни до седам година,
Ка' но друго о дванајст година,
Но да видиш јада изненада!
 Ал' се клети подигоше турци
 Од Стамбола и од Анадола, 55

Од Ивана харач запиташе 40
 И четири у тутију сина,
 Репозија прворођенога,
 Константина и Станишу млада,
 Јуру дите, синка најмлађега.
 Ивану се друго не могаше, 45
 Јер му бјеше Мурат додијао;
 Већ му даје благо небројено
 И четири у тутију сина.
 За њима је мајка пзлазила,
 Сва у црно бише обучена, 50
 Од жалости косе распитала,
 Било лишце сузам' обливала.
 Да је кому послушати било,
 Како цвили Јуре дите младо!
Хваташе се мајци о гривоцу, 55

Те сву српску земљу прегазаше
 До Лепира, града краљевога
 И Лепира града поараше,
 И бјеле му попалише куле;
 60 *Краљу сабљом одсјекоше главу;*
 Узеше му круну и кључеве
 Па иј даше паши крујанскоме;
 Четири му заробише сина;
 Костадина и Завишу млада,
 65 И Станишу, сина најсредњега,
 И лудога Кастриота Ђура,
 — Нема више до седам година;
 Поведоше преко поља равна.
 Но за њима приступа краљица;
 70 Она кука, како кукавица,
 А превија, како ластавица;

Сузе ронећ мајци говораше:
 «Остај с Богом, мила мајко моја!
 Видиш-ли ме, видим-ли те веће,
 И хвала ти на млику билому,
 60 Којим си ме, мајко, задојила».
 Мајка синка липо целиваше,
 Сузе рони, тер му говораше:
 «Ходи с Богом, драго дите моје,
Не приорни соете оире твоје!»
 65 То изусти, на земљицу паде;
 А турци јој синке поведоше
 Прико равне земље Арбаније,
 Сва четири цару дароваше.
 Кад је царе Јуру разгледао,
 70 Зламеће на њему угледао:
 Бритку сабљу на десници руци,

Вајно њојзи за четпри сина.
А на њу се Ђуро обрћаше,
Ћете лудо, ал' бесједи мудро:
 «Не ид' за нам, наша стара мајко; 75
 Теке нама ну опрости млеко,
 Коштем не јеси одъвила».
 Одведоше краљеве синове,
 Одведоше Цару на пешкешу.
 А кад п је Царе сагледао, 80
 Он намече лакога целата,
 Три краљеве те посјече сина,
 Костадина п Завишу млада,
 И Станишу најсредњега сина;
 Догна сабљу до лудога Ђура 85
 — Нема више до седам година
 Сила му се лијеп учинио;

Свитлу круну на глави јуначкој,
Гоји њега у двору билому.
Када-ли је дите понарасло,
 Не бијаше такога јунака 75
 У турчина, ни у каурина:
 Он на мејдан често пазаше,
 На мејдану главе осипаше,
 По вас дан се цилиташе с турцим',
 Тер их често с коња обараше. 80
 Малено је врме постајало,
 Мајка њему билу књигу пише,
 Да му бише бабо приминуо
 У Кројану, граду бијелому.
 Турци њему отеше краљество, 85
 Оста јадна Војсава краљица
 И без краља п без краљевине,

Па га нешће турчин оштетити;
 Но га Царе јесте потурчио
 90 И турско му име нађенуо,
 Нађеде му «Скендербего луди»;
Па га узе мјеште сина свога»,
 Да га држи у Стамболу граду,
 Да он гују у њедрина рани.
 95 Тако било за дванас' година;
 Но да видиш Скендербега луда!
 Стаде луду ћепу заплакиват
 По Стамболу, граду бијеломе.
 Стадоше га турске мајке клети.
 100 Куну оне Цара од Стамбола,
 За у за' час слугу придворио;
 Бог' ме ће ти очи извадити!
 За то Ђуро хаје и не хаје.

Брез господства и без бановине.
 Мислио је Кастриотић Јуре,
 90 Како би се цару измакао,
 Сиротицу мајку походно
 И своје се круне добавио.
Али му је срића прискочила:
Ударише унгарске катане,
 95 Поробише цареve државе,
 Прид њима је војевода Јанко.
 Кад је Мурат гласе разумно,
 Силену је војску сакупио,
 Пак је даје Кастриотић Јурју,
 100 Тер је њему царе бесидио:
«Вирна слуго, Кастриотић Јуре!
 Што год имам у двору јунака,
 Младих паша, ага и спахија,

Кад напуни до двадес' година,
 Дофати-се коња и оружа; 105
 Стаде веље добиват мејдане;
 А Царе га боље миловаше,
 А више га даром дариваше.
 Те му ситна књига четисала
 Од Леппра, своје пустојбине, 110
 Од његове остарјеле мајке:
 «О мој сине, Кастрите Ђуро!
 А јеси л' ти у животу, сине?
 Ал' пе чујеш, ал' хабера немаш?
 Ја у ово живоват не могу. 115
 Све проводим ате и парипе
 По Лепиру, твојој пустојбини;
 Ђемови ми руке истргоше,
 Мамузима ноге скидаше;

Нада тебе немам јунака,
 Који ће ми прид војском изаћи 105
 И побит се с војеводом Јанком;
 Придајем ти силну војску моју
 И мојега ћату великога,
 Спомени се, драго дите моје,
 Да сам тебе за спна узео, 110
 У мојему двору одгојио
 И за пашу тебе учинио.
 А кад сам те, сипко, потурчио,
 Липо сам ти поставио име,
 Липо име, дите Скепдербеже, 115
 То ће рећи: «снажни Александро».
 Кад је Јуре њега разумно,
Поклони се до земљице црне
И подиже турке витезове

120 На копита Лепир пренијеше.
 Обје су ми очи искапале,
 Све жаљећи до четири сина;
 Ај помози, ако помоћ можеш!»
 А кад Ђуру ситна књига дође
 125 И кад виђе, што му ситна пише,
 Топле сузе су га пропануле,
 У мараму сузе покупио,
 Па од цара заклопио лице,
 Па он мисли, што ће и како ће,
 130 Како би се јадан избавио.
Ал' се мало среће подигнуло
Од Сибина, града бијелог,
Подигне се Сибињанин Јанко
Шњеговија триста уричића
 135 *И дијете Бановац Секуле,*

120 Прико равне земље Романије.
 Брзо Јуре к српској земљи дође,
 На пољу је табор учинио,
 Из табора билу књигу пише,
 Тер је шаље војеводи Јанку:
 125 *«Каурине, од Сибиња Јанко!*
 Ја имадем и за двоје војске,
 Сјутра ћемо на те ударити,
 Ал' се немој, побро, поплашити.
 Споменн се, Сибињанин Јанко,
 130 Да ми једну вјеру вјерујемо:
 Када сутра у боју будемо,
 Придаћу ти сву војску цареву.
 Ја сам сужањ Мурат-Сулемана,
 А синак сам Иве Кастрпота,
 135 Покојнога краља од Епира,

И са шћима сва њемачка војска.

Окренуше низ Анадолију,
Те све турске арају градове;
Док дођоше под Стамболу граду,
По' Стамболу, у поље Тирану; 140

Ту је Јанко војску оставио.
Наперили мушемли шаторе,
Под шаторе ватру паложили,
Ту се војска рахат учињела.
Сједе Јанко, ситну књигу пише. 145

А шиље ју у Стамболу граду,
На кољено Цару од Стамбола:
«О, чу-ли ме, Царе од Стамбола!

Ну изиди мене на мејдану;
Ето овђен' у пољу Тирану, 150
Да на сабље мејдан подјелимо,

Који но је скоро приминуо.
Мурат ми је отео очинство,
Мајка моја у невољи цвила,
Рад би моју мајку походити
И очинство моје пригледати». 140

Кад је сјутра јутро освануло,
На унгарце турци ударише.
Кад се поче крвца проливати,
Поче Јуре патраг узмицати.
Кад видише аге и спахије, 145

Да Кастриот патраг узмицаше,
Који није пигда измицао,
Побигоше патраг без обзира.
Тад унгарци сабље повадише.
Своја бојна копља положише, 150
Добрим коњем пустише диждуме,

Да главама међе побјемо;
 Е је поље крвцу зажељело,
 Гавранови — мяса од јунака.
 155 Па ако ми изисти не смијеш,
 За тебе ће, царе, горе бити:
 Ја ћу доћи у Стамболу граду,
 Сабљом ћу ти одесећи главу;
 Па сједнутћу у твоју столицу,
 160 Па освоит златне соколове (?),
 Па ја судит, што је мене драго».

А кад цару ситна књига дође
 И он виђе, што му ситна пише;
 Па он мисли, што ће и како ће:
 165 Да му иде, изисти не смије;
 Да не иде, бити му не може.
 Па дозива Мемеда телара:

Сву цареву војску исикоше.
 А кад види Кастриотић Јуре,
 Добави се ђате великога,
 155 Над њиме је сабљу извадио,
 Тер је њему Јуре беседио:
 «Удиљ пиши листак књиге биле,
 Напиши је од стране цареве
 И шаљи је кројском капетану,
 160 Нек ми даде Кроју и Епиру.
 Ако-ли је написати нећеш,
 Ево теби тврду виру дајем,
 Осићу ти русу главу твоју
 И даћу ју војеводи Јанку».

165 На ино се ђати не могаше,
 Већ написа листак књиге биле,
 Кад се Јуре књиге добавио,

«О, мој сине, Мемеде теларе!
 Узми, сипко, три товара блага».
 Ојде Мемед и попесе благо 170
 И он иде три мјесеца дана
 По Стамболу и око Стамбола,
 Па се грлом и авазом виче:
 «Је ли була родила турчина,
 Да изиде Јанку на мејдану, 175
 На одмјену цара чатитога;
 Ево њему три товара блага».
 Ко га чује, чини се, не чује;
 Ко га види, Мемеда заоди;
 Не пађе се доброга турчина, 180
 Да изиђе Јанку на мејдану,
 На одмјену цара честитога;
 Па се Мемед у Стамболу врати,

Ћатипу је главу осикао,
 Пак отиде к равној Арбанији
 И с њиме је триста арбанаса, 170
 Све племића и господичића,
 Витезова прије нежењених.
 Кад је доша у Кроју бијелу,
 Даје књигу кројском капетану.
 Књигу штије кројски капетане, 175
 Књигу штије, а сузе пролива.
 Али му се пно не могаше,
 Већ му даје кључе била града,
 Познаје га, да је поглавица
 Од све равне земље Арбаније. 180
 Кад се Јуре кључа добавио,
 Дружини је својој говорио:
 «Дружинице, мила браћо моја!

Дође Мемед и донесе благо;
 185 Па га цару бачи на сеџаду
 И овако цару бесједаше:
 «Вас ти Стамбол чума поморила,
 Поморила коње и јунаке;
 Ће не пмаш доброга јунака,
 190 Да изиде тебе на одмјену.»
 Но да видиш цара од Стамбола!
 Он дозива Скендербега луда:
 «О, мој сине, Скендербеже луди!
 А мож' ли се, синко, поуздати,
 195 Да изидеш влаху на мејдану?
 Ако доби Јанка на мејдану,
 Бирај, сине, што је теби драго!
 Али Босну, ал' Ерцеговину,
 Ал' Мисира, града најбољега,

Наоштрите свитле сабље ваше.
 185 А кад буде ноћас у по ноћи,
 Што нађете, да је сунећено,
 Тер се неће крстом прикрстити,
 Исиците мало и велико».

Једва они ночце дочекаше,
 190 Своје бритке сабље наоштрише;
 А када је у по ноћи било,
 Исикоше мало и велико.
 Када-ли је данак освануо,
 Ори Јуре високе мунаре,
 195 Тере зиђе цркве и олтаре,
 Узе круну старца бабе свога.
 Сву освоји равну Арбанију,
 Што год нађе, да је сунећено,
 Све исиче мало и велико,

Али, сине, по Стамбола мога; 200
 Да ти нико пресудит не може,
 Без цареве само саме главе».

Кад то зачу Кастриоте луди,
 Он овако цару говораше:

«Ја се могу, царе, поуздати; 205
 Теке чу л' ме, од Стамбола царе:
 Ја ти нећу од јабане војску;
 Но ти оћу од Стамбола војску;
 И да ми даш ћата великога,
 Кои пише цареве фермане 210
 И притиска царева мухура».

Жа' је цару од Стамбола војску
 И жао му ћата великога,
 Кои пише вељегу фермана;
 Али даје, бити му не може. 215

Даје њему од Стамбола војску
 И даде му ћата великога.
Ојде Ђуро и поведе војску.

Доклен дође у пољу Тирану,
 Ту је турску уставно војску. 220
 Наперише мушемли шаторе;
 По' шаторе ватру наложише,
 А на ватру каву пријарише;
 Ту се турци рахат учињеше.

Сједе Ђуро, ситну књигу пише, 225
 Па је пише под шатором Јанку:
«Господине, војеводо Јанко!

Пак походи милу мајку своју. 200

Није змија змију приварила,
 Што Скендербег Мурат-Сулемана.

Знаш-ли, Јанко, није давно било,
Кад се диже царе од Стамбола,
230 Те похара све српске градове
И похара Лепирскога града,
И мојега посјекоше баба;
Узеше му круну и кључеве,
И даше иј папи крујанскоме,
235 И три брата мене посјекоше,
А и мене луда потурчише;
Камо срећа, да ме изгубише!
Но ми турско име нађенуше.
До тако ми Бога истинога!
240 Ако су ме, мене потурчили
И турско ми име нађенули,
Нијесу ми срце превјерили.
Но чу-ли ме, војевода Јанко!
А у јутру, ка' ће зора бити,
245 Ударићеш мене на табору;
Ја ћу утећ пољем пут Стамбола
И викаћу из грла бијела:
«Бјеж'те, турци, пољем да бјежимо,
Е оћемо сваки погинути,
250 А од Јанка и његове војске,
У оклопцу коњи и јунаци!»
А слаба је стамболска господа,
Па ће утећ пољем пут Стамбола.
Ти у задње ударићеш, Јанко,
255 А ја ћу се спријед обрнути,
А на моју витку бедевију;
Сјећу турке, што ја будем кадар,
Стаћемо се усред од ордије.
Теке чувај ћата царевoga,
260 У њега су цареви мохури;
Може нама ћато требовати.

И ево ти божа вјера тарда,
 О' Ћура ти пријеваре нема».

А кад Јанку ситна књига дође,
 И кад виђе, што му ситна пише, 265
 Бијелога хата оклопио,
 Па га ћера кроза сву ордију;
 Те слободи силовиту војску.
 Па у јутро, зора кад је била,
 Јанко удри Ћуру на табору. 270
 Кад то виђе Кастриоте Ћуро,
 Он појаха витку бедевију,
 Па љутече пољем пут Стамбола,
 А за њиме стамболска господа.
 А у задње ударио Јанко, 275
 А о' спријед поврати се Ћуро;
 Па повади сабљу од појаса,
 Па посјече и разгони турке.
 Сјече Ћуро, а и сјече Јанко.
 Кудијенак Јанко пролазаше, 280
 Тудијен би кола проодила;
 А кудијен Секул проођаше,
 Тудијенак возник остајаше:
 А кудијен Ћуро проођаше,
 Би се двоја кола разминула; 285
 А сву турску војску посјекоше;
 Састаше се напред од ордије,
 Уфатише ћата царевoga.
 Но да видиш Кастриоте Ћура!
 Он говори војеводи Јанку: 290
 «Да ми Јанко, тридесет делија,
 Да иј свучем, да иј преобучем,
 Да иј свучем рухо сератлинско,
 Да обучем у рухо делинско,
 Ка' што носе цареви делије; 295

- Да ја идем у Крујану-граду,
Да посјечем пашу крујанскога,
Док нијесу допанули гласи,
И да узмем круну и кључеве.»
- 300 Даде Јанко тридесет делија
Те иј свуче, те иј преобуче;
Па дозива ћата великога:
«Пиши мене већега фермана,
Подпиши ми круну и кључеве
- 305 И подпиши пашу крујанскога,
И притисни царевим моуром,
Да се паша бранити не смије,
Да његову посијечем главу».
Пише ћата — чарета му нема —
- 310 Па је Ђуру ферман попустио;
А Ђуро је ферман узимао,
А ћатина сабљом ударно,
И њему је главу одкинуо,
Па отлеп је био окренуо.
- 315 Те он дође у Крујацу граду
И ту нађе пашу крујанскога;
Ђуро њему ферман попустио.
Кад то виђе паша од Крујана,
Он донесе круну и кључеве;
- 320 Те иј даде Кастриоту Ђуру,
Па под сабљу подносише главу.
Те га Ђуро сабљом ударио
И његову одкинуо главу.
Па он ојде у Лепиру граду,
- 325 У Лепиру, старој постојбини;
И ту нађе остарјелу мајку,
У животу, теке у рђавоми:
Обље су јој очи искапале,
Све жалећи четир' мила сина.

2.

Одкако је свијет наставуо
 И одкад су цари зацарили,
 Војску вишу пису потезили,
 Но што ју је царе од Стамбола.
 Ево купи силу и Турђију, 5
 Од леднога дана митровога
 До весела дана ђурђевога.
 Код сакупи силу и Турђију,
 Он је војску под тевтер турпо,
 Колико му војске излазаше: 10
 Деведесет пљада барјака,
 Деведесет пљада пјешака,
 Деведесет пљада коњика;
 Па толико бега и спахија,
 Па толико оца и кадија, 15
 Па толико од Анадолије;
 Још толико прекоморске војске;
 Још сву своју стамболску господу.
 Па сам царе јесте сешаћера
 Са Мемедом, сином јединијем. 20
 Па окрену ашлук и заирџу,
 Да обоје раде и намиру;
 С војском иде низ Уруменију.
 Доклен дође под Кружаном градом,
 Ту су турци табор учинели, 25
 Разапели мушемли шаторе,
 Под шаторе ватру паложили,
 А на ватру каву пријарили.
 Сједе царе, ситну књигу пише,
 Па је пише у Кружану граду 30
 На рукама Кастриоту Ђуру:
 «О, чу-ли ме, Враналија бане!

Ну изиди Крују на бедему,
Па погледај по пољу Дибрену,
35 Што се силе турске сакупило.
Ал' се немо' препанути, Ђуро:
Ово није ничесова војска,
Но сватови Мемеда мојега;
Оте свати у Крујану граду,
40 За лијепу крујанку ђевојку.
Ја сам чуо, причали ми људи,
Е ти имаш лијепу ђевојку;
Јесте фиња, ка' угору вила;
Ја — Мемеда сина за женидбу,
45 А ни њега не куде дружина;
О' ли ми ју, Ђуро, поклонити,
За Мемедом, за сином мојијем,
И ми да смо главни пријатељи?
Па ка' ћеш ми поклонит ђевојку,
50 Опреми ми за сватове даре,
А кои су свати поносити.
То не те ти другија дарова,
Већ младија од момака глава;
Да се фале по Стамболу моме,
55 По Стамболу и око Стамбола,
Како си иј даром доривао.
Ако ми је поклонити нећеш,
Чека' мене, ето ја на тебе.»
Па кад Ђуру ситна књига дође
60 И кад види, што му ситна пише,
Он једанак па ноге скочио;
Па изиди Круји на бедему,
Па погледа у пољу Дибрану,
Што се силе војске сакупило.
65 Па и опет Ђуро говорио:
«Фала Богу, фала истино!»

Је л' у свијет остало турчина,
 Што се није онђек' сакупило?
 Па и опет Ђуро говораше:
 «А сила је у Бога милога!» 70
 Ни мало се није препануо;
 Но он сједе другу књигу пише,
 Па је пише у пољу Дибрену,
 Под шатору цара од Стамбола;
 Па овако њему говораше: 75
 «А ја имам лијепу ђевојку;
 Јесте фина — изјела ју змија!
 И ја ћу је тебе поклонити
 За Мемедом, за сином твојијем;
 Ја о' тебе, коме ћу бољему? 80
 Добро ћу ти оженим Мемеда
 Остром сабљом Кастриота Ђура.
 А што пишеш за сватове даре,
 Добре сам ти приправио даре,
 Мрка праха и олова тешка, 85
 Из пушака врућијех крушака,
 Тијем ћу ти свате даривати.
 За то теби ни мало не фала,
 Ај' на мене, када тебе драго.
 Ја се надам у Бога милога, 90
 Ја да ћу те добро дочекати;
 А надам се боље испратити,
 Да се прича, до кад је краина».
 Па кад цару књига дође 95
 И кад виђе, што му ситна пише,
 Он повика младога телара,
 Да он виче младе барјактаре,
 Да дофате свилене барјаке,
 Да потрче уз Крујанске стране. 100
 «Да дођете под Крујаном градом;

- Друг се другу пењ'те на рамена,
Испењте се, па се прескочите,
По бедему побијте барјаке;
105 Од Крујана уфатите врата.
Кои неће побити барјака,
Турићу га, море, у топове
Шњим ћу Ђура и Крујана гађат.»
Кад зачуше млади барјактари,
110 Дофатише свилене барјаке,
Потрчаше уз Крујанске стране.
Друг се другу пење уз рамена,
Испеше се, па се прескочише,
Па по Круји барјаке побише
115 И од Крује уфатише врата.
Кад то виђе Кастриоте Ђуро,
Он устаде на ноге лакане;
Па је остру сабљу повадио,
Па посјече младе барјактаре.
120 Узе њима свилене барјаке,
А главе иј у град уносио,
А трупине низ бедем бачио.
Па се натраг био повратио,
Те сиротно отворио друштво;
125 Око Крује турку ударио;
И од Крује одканише турке.
Па се ваздан бише и сјекоше;
Тако се је данак оставио,
А тамна иј нојца приватила.
130 Турска војска у поље широко,
А Ђурова у Крујану граду.
Но да видиш Кастриота Ђура!
Сву ноћ Круји по бедему шета;
Кад у јутру зора осванула,
135 Он изиде Круји на бедему,

Погледује по пољу Дибрену.
 Ал' је турска сила изгинула;
 Ситница се јесте прејазила
 Од турака п њених ћурака. 140
 Па погледа мору до обале,
 Ал' угледа цара од Стамбола
 Са Мемедом, сином његовијем:
 Прибили се мору до обале,
 Кано овце, кад разгоне вуци.
 Па се натраг био повратио; 145
 Па повика Амежу синовца:
 «Мој синовче, Амежа војвода!
 Ну, уљези у коњском јахару,
 Те изведи два коња витеза,
 Мене вранца, а тебе путаља, 150
 Е оћемо пута путовати».
 Амежа га итро послушао;
 Па уљеже у коњском јахару
 И опреми два коња вилловне,
 Па изведе у джигер-авлију. 155
 Кад ту сиде Кастриоте Ћуро,
 Појахаше два добра јунака.
 Док дођоше мору на обалу,
 Ту нађоше цара од Стамбола
 И код њега мало нешто војске. 160
 Више себе Бога поменуше,
 Па у турке јуриш учињеше;
 Уфатише цара од Стамбола,
 Шћаше њему главу изгубити;
 Но га куми цару од Стамбола: 165
 «Не, за Бога, Вранајлија бане!
 Имам нешто с тобом говорити,
 Па ћеш мене одесјећи главу».
 Па га Ћуро мало причекао:

170

«А за Бога, Кастриоте Ђуро!

Али су те очи ждраловите,

Али ти је срце змајевито,

Те ти такве добијеш мејдане?

Али ти је под крилима врапац?»

175

Ђуро њему нешће одговарат;

Веће цару одсијече главу,

Па уфати царевић Мемеда;

Но да видиш царевић Мемеда!

180

Ђура куми — греоте му нема, —

«Не, за Бога, Костриоте Ђуро!

Не мој мене одесјећи главу;

Нема царе до мене једнога.

Но ме пушти, идем у Стамболу;

185

Кунем ти се турском вјером тврдом,

Већ на тебе никад војштит нећу;

Да навојштим, пофалит се нећу».

Шћаше њега Ђуро изгубити;

Но му не да Амежа војвода:

190

«Не, за Бога, Кастриоте Ђуро!

Преко Бога не мој на турчина».

А Ђуро му живот поклонно,

Оправи га у Стамболу граду:

«Нека гласник иде у крапну

195

И нек прича за своју женидбу,

И фали се у Стамболу граду,

Како сам ти оца даровао

И одвише кићене сватове».

То је било, кад се учинило;

Овђен нама мир и здравље било,

Мир и здравље и помоћ од Бога.

Домаћину и у дом, каму је,
 С овом браћом се пријатељима,
 С овом овђе и другом, ко дође,

Выводы изъ сравненія съ Качичемъ Міошичемъ.

Изъ сопоставленія пѣсни, записанной нами отъ простого воевича, съ тою, которую сочинилъ Качичъ Міошичъ, мы не можемъ ни мало сомнѣваться въ томъ, что это одна и таже пѣсня. Тотъ-же общій планъ, то-же содержаніе, расположенное въ одномъ и томъ-же порядкѣ, тотъ-же приступъ и то-же заключеніе. Языкъ разнится и сильно, но не столько въ филологическомъ смыслѣ, сколько въ художественномъ; а есть выраженія совершенно одинаковыя, народныя; одинаковость ихъ такова, что нѣтъ мѣста предположенно какого-нибудь общаго источника, преданія или старинной записи, на основаніи чего два разные пѣвца могли бы подойти другъ къ другу такъ близко, что двоихъ можно-бы было принять за одного. А такъ какъ по общепринятому мнѣнію, выраженному такъ рѣшительно г. В. Качановскимъ, что о Георгіѣ Скандербегѣ въ памяти южно-славянскихъ племенъ не осталось слѣдовъ, то естественно заключить, что наша сербская пѣсня есть ничто иное, какъ воспроизведеніе качичевой пѣсни съ тѣми уклоненіями, которыя всегда дѣлаются народными пѣвцами, на что мы указали выше. Но первая больше второй на сто стиховъ или на одну треть.

Есть народныя пѣсни, какъ о женитьбѣ Максима Черноевича, въ которыхъ видно, что она разрослась въ продолженіи двухъ или болѣе вѣковъ, вслѣдствіе тѣхъ наслоеній, которыя дѣлались длиннымъ рядомъ поколѣній, что и возможно открыть путемъ критики. Но та пѣсня дошла до насъ черезъ устное преданіе, дающее полный просторъ свободѣ и фантазіи позднѣйшаго пѣвца; эта-же пѣсня появилась въ свѣтъ печатною и съ того

времени прошло только полтораста лѣтъ, а какъ вошла она въ народъ, и того меньше. При томъ въ ней есть вставки такого рода, которыя въ качичевой пѣснѣ являются непонятными для насъ пропусками. Такъ, вмѣсто трехъ стиховъ качичевой пѣсни:

Војсави је лоша срића била:
Арбанију турци поробише,
Од Ивана харач запиташе

въ нашей пѣснѣ десять, изъ которыхъ мы узнаемъ, откуда поднялись турки, какъ они попрали всю сербскую землю (вм. Арбанију), разорили градъ Лепиръ, пожгли бѣлыя кулы, а главное — Ивану отрубили голову, корону-же и ключи передали пашѣ въ Кроѣ, которая, значитъ, тоже была взята. Это много больше, чѣмъ «запиташе харач», и даетъ полное, яркое изображеніе того, что дѣлали турки, выраженное Качичемъ въ отвлеченномъ словцѣ «поробише».

И почему «лоша срића» отнесена къ Војсавѣ, когда это была бѣда, обрушившаяся на цѣлую страну? Въ нашей пѣснѣ это представляется сильнѣе и шире: «Но да видиш јада изненада!» Если это къ ней отнесено, какъ къ матери маленькаго Юрія, то почему и не къ отцу?

Совсѣмъ различно представлено положеніе плѣнныхъ дѣтей Ива Кастріота.

Что случилось съ троими старшими, Качичъ ничего не говорить; а по нашей пѣснѣ ихъ тотчасъ велѣно палачу зарубить, что онъ и исполнилъ; на наднесши уже саблю надъ Юріемъ, палачъ остановился, прельстившись его красотою «Па га нешће турчин оштетити»; а тогда и царь отступился отъ своего свирѣпаго, безумнаго, въ порывѣ сдѣланнаго рѣшенія; затѣмъ потурчилъ его и взялъ себѣ въ сыновья, назвавъ Скандербегомъ.

У Качича царь прельстился тѣми знаками, которые были на немъ (корона на головѣ и сабля на правой рукѣ), за что еще

скорѣе долженъ-бы былъ обречь его на смерть; и потомъ вся милость выражена въ стихѣ:

Гоји њега у двору билому.

А ни слова ни о потурченїи, ни о приѣмѣ въ дѣти, ни объ имени; объ чемъ однако долженъ былъ вспомнить послѣ (ст. 110—116), при чемъ самъ царь указываетъ ему на это, какъ на милость, и объясняетъ ему, что данное ему имя значить «снажни Александро». Съ художественной стороны это выходитъ совсѣмъ неумѣстно, если не сказать, пошло.

Затѣмъ въ нашей пѣснѣ разсказывается о дѣтствѣ Скендербега, что онъ сталъ продѣлывать, когда ему было двѣнадцать лѣтъ:

Стаде луду ђецу заплакиват;

Стадоше га турске мајке клети и т. д.

(Ст. 95—102).

А отъ двадцати лѣтъ «Дофати се коѡа и оружа, стаде веље добиват мејдане», а царь за то оказывалъ ему еще больше милостей (ст. 104—108). У Качича о дѣтствѣ ни слова; при томъ онъ не означаетъ лѣтъ, какъ въ нашей пѣснѣ: семь, двѣнадцать, двадцать лѣтъ, а у него общее выраженїе: «Када-ли је дите понарасло»—о семилѣтнемъ (стр. 37) и о двадцатилѣтнемъ (ст. 74).

Въ какихъ сильныхъ выраженїяхъ мать пишетъ письмо сыну, приводимое въ нашей пѣснѣ (ст. 112—123), и какая блѣдная передача только содержанїя его у Качича! (ст. 83—88). И тутъ-же Скендербегъ начинаетъ думать объ измѣнѣ (ст. 89—92); а въ нашей пѣснѣ изъ этого сдѣлана маленькая, но очень трогательная картинка, какъ сынъ, заплакавши отъ материна письма, утираетъ слезы платкомъ и закрываетъ имъ лицо, чтобы не увидѣлъ того царь, и тутъ-же «мисли што ђе и како ђе, како би се јадан избавио». (Стр. 124—130).

Въ это время, по Качичу, произошло нападенїе венгровъ

(унгарске катане), которые стали громить «цареве државе», подъ предводительствомъ Янка (не говорится *сибиъанин*) (ст. 94—96).

Въ нашей же пѣснѣ, кромѣ Сибиъянина Янка съ его «триста угричиѣа», упоминается еще «дијете Бановац Секуле п са шѣпма сва њемачка војска» и затѣмъ идетъ цѣлое описаніе похода, покуда дошли «Под Стамболу, у поље Тирану» (географія сильно страдаетъ), гдѣ и расположилось лагеремъ; а Янко пишетъ царю утражающее письмо. Царь не знаетъ, что дѣлать: вызываетъ черезъ глашатая юнаковъ, но таковыхъ не находится; и тогда обращается къ Скандербегу: «О, мој спне, Скандербеже луди!» и т. д. (Ст. 145—190).

Это такой эпизодъ, который такъ вяжется съ цѣлымъ содержаніемъ, что выбросить его нельзя, не нанеся ущерба цѣлому изложенію, какъ то дѣлаетъ Качичъ, и который нужно было взять откуда нибудь, а простому пѣвцу его не выдумать.

Сербскій пѣвецъ не имѣетъ никакого понятія ни о географіи, ни объ исторіи; поэтому Скандербегъ у него прямо изъ Стамбола шагнулъ «у пољу Тирану», гдѣ и засталъ Янка. А Качичъ знаетъ, что Скандербегъ прежде отправился въ Сербію, гдѣ встрѣтился съ Янкомъ (ст. 118—121) и пишетъ ему письмо, начинающееся весьма нелѣпно: «Каурине, од Сибиѣа Јанко!», а послѣ напоминаетъ, что они исповѣдуютъ одну вѣру т. е. христіанскую (ст. 125—130).

Въ нашей-же пѣснѣ онъ пишетъ: «Господине, војеводо Јанко!» и послѣ рассказываетъ всю свою исторію, раскрываетъ ему свою душу и уговаривается, какъ уничтожить турокъ (ст. 227—263).

Предоставляемъ читателю самому докончить сличеніе, для чего мы въ виду облегченія ему труда и печатаемъ оба текста рядомъ. При этомъ наглядно представляется, въ чемъ одинъ текстъ передъ другимъ полнѣе или сокращеннѣе.

Обращаемъ только вниманіе на конецъ пѣсни, гдѣ вмѣсто шести стиховъ, заключающихъ её такъ естественно трогательнымъ изображеніемъ матери, въ которой лично для Скандербега

совмѣщалось все, объ чемъ онъ никогда не переставалъ думать; у Качича придѣланъ конецъ пѣзъ 18 стиховъ, говорящихъ только, что составитель пѣсни былъ духовное лицо, что проглядываетъ и въ другихъ мѣстахъ и не даетъ ему сдѣлаться чисто народнымъ пѣвцомъ.

Въ нашей-же пѣснѣ народный духъ, народное воззрѣніе пробивается въ каждомъ выраженіи: змѣя покрыла крыльями Эпиръ, подняла и обернула голову къ Стамбулу и разинула пасть, готовая его пожрать (у Качича—протянула уже голову до Цареграда и пожираетъ живьемъ турокъ); о снѣ, рассказаномъ королю его женой, говоритъ: «Злу се сану лако досѣтити» — всѣ сны больше предвѣщаютъ дурное, чѣмъ хорошее; новорожденный «лепше од јабуке златне», а знаки на немъ, кромѣ военного оружія, звѣзда даница и свѣтлый мѣсяцъ, а не корона не премѣнно; всѣ приходятъ любоваться ребенкомъ (у Качича: удивляются только знакамъ) и приносятъ подарки; а отецъ король приводитъ «попа—свештеника и из села кума намѣрника» (у Качича: мајка чини велико весеље, свога сина шиље на крштење); мать за дѣтями «кука, како кукавица, вајно њојзи за четири сина» (у Кач.: одѣта въ черное, расплела косы, обливается слезами). Сыночекъ Дьуро, «фете лудо», носящее въ себѣ задатки героя, не плачетъ, «ал' бесједи мудро: не пд'за нам', теке опрости нама млеко, којем не јеси одвивила» — одведоше краљеве синове (у Кач.: онъ хватается за шею матери, плачетъ и говоритъ; а мать напоминаетъ, чтобы онъ не перемѣнилъ своей вѣры, и наконецъ падаетъ на землю). А между тѣмъ въ пѣснѣ есть письмо матери къ сыну очень сильное, образное и заканчивается словами: «Ај помози, ако помоћ можешъ».

Въ цѣломъ эта пѣсня исполнена живости, драматизма, образовъ и сценъ чисто въ сербскомъ народномъ духѣ, и такою она врядъ-ли могла создаться изъ блѣднаго, скуднаго картинами и безжизненнаго разсказа добраго патріота, но сухого монаха, которому нужна не поэзія, а поученіе. Поэтому онъ боится живой

свободной фантазии и все, по его мнению, фантастическое выбирается или исправляется.

Сербский певец, не гонясь много за историей, да и не зная ее хорошо, чтобы усилить впечатление, представляет, что турки сразу покончили с Албанией: все разорили, пожгли, короля убили, детей его пленили и троимъ тотчас-же срубили головы; потомъ на копытахъ коней своихъ даже землю разнесли, а королева стала безъ рукъ отъ провода ихъ коней, изранена шпорами всадниковъ... Певцу нѣтъ дѣла до исторической послѣдовательности и точности: у него все это совершилось сразу, а не въ нѣсколько походовъ; и, имѣя въ виду прославленіе своего героя, онъ всю исторію его борьбы, длившейся четверть столѣтія, укладываетъ въ нѣсколько яркихъ эпизодовъ. Качичъ-же справляется постоянно съ историческими источниками, держится послѣдовательности и реальной истины: у него король умеръ послѣ, какъ о томъ увѣдомляетъ сына мать, и турки на первый разъ ограничились тѣмъ только, что взяли съ короля харачъ, низвели его съ королевскаго достоинства и взяли дѣтей его въ заложники; а что случилось съ другими троими, объ томъ умалчивается, и вообще выпускаетъ всѣ эпизоды сербской пѣсни, которыхъ онъ не находилъ въ исторіи. Но въ тоже время дѣлаетъ промахи, забывъ сказать въ началѣ, что Юрія султанъ потурчилъ и усыновилъ; онъ потомъ только вспомнилъ объ этомъ, но неумѣстно, сдѣлавъ изъ этого какую-то неловкую сцену sentimentalнаго объясненія султана. Вообще у него sentimentalность заступаетъ мѣсто сильнаго чувства, выражаемаго сербскою пѣсней (прощаніе матери съ дѣтьми); иногда онъ не кстати старается смягчить тяжелое впечатлѣніе (въ предсказаніи плѣненія будущаго героя прибавляетъ: «Али ће се дите избавити ст. 24»). Случается, что своими исправленіями онъ очевидно дѣлаетъ произвольныя натяжки. Такъ, въ сербской пѣснѣ говорится, что Юрій родился, когда прошло не полныхъ полгода послѣ видѣннаго королевскаго сна; у Качича «не прошло и недѣльки», потому что ребенокъ въ то время уже заплакалъ въ утробѣ матери; какъ будто

мать не могла этого видѣть во снѣ раньше за цѣлый годъ и даже больше, когда ребенка не было и въ зачатіи?

Въ концѣ пѣсни по нашему тексту Скандербегъ набираетъ себѣ тридцать человекъ, которыхъ одѣваетъ какъ свиту султана, чтобы ввести въ заблужденіе кройскаго пашу, и такимъ образомъ проникаетъ въ крѣпость и предъявляетъ ему султанскій фирманъ. Это, если не историческая истина, то имѣетъ видъ совершенной вѣроятности. А у Качича Скандербегъ, взявши фирманъ и убивши султанскаго канцлера,

«Отиде к равној Арбаніи

(какъ будто, гдѣ онъ былъ, еще не Албанія)

И с њиме је триста арбанаса,
Све племиѡа и господичиѡа,
Витезова прије нежеѡених.

(ст. 168—172).

Въ этомъ пѣтѣ никакого смысла, и видно, что нашъ пѣвецъ понималъ дѣло лучше.

Такъ подробно остановившись на первой пѣснѣ, мы не имѣемъ надобности дѣлать того-же по отношенію ко второй; укажемъ только, что у Качича она длиннѣе на 27 стиховъ, и это удлинненіе произошло вслѣдствіе введенія Качичемъ описанія битвы, по извѣстному шаблону, и сцены, въ которой представлено отчаянное положеніе султана Мурата, (ст. 90—130). Между прочимъ, держась правильно географіи, онъ описываетъ, какъ кровь лилась внизъ долины и «у Дрипу се рику салпваше»; (ст. 135—137) а нашъ пѣвецъ, забывъ, гдѣ происходитъ дѣло, и вообще плохой знатокъ географіи, говоритъ:

«Ал' је турска сила изгинула,
Ситница се јесте прејазила (перегородилась)
Од турака и ѡинних ѡурака» (плащей; ст. 137—139).

Позабывъ или не зная рѣки Дрина, онъ вспомнилъ Ситницу на Косовомъ—полѣ, на которой погибъ Милошъ; также наполнивъ еѣ турецкими тѣлами и конями. Это, какъ говорятъ черногорцы, «утекла му ријеч»—сорвалось слово, которому тутъ нѣтъ мѣста. Такихъ несообразностей полна сербская поэзія.

Вопреки исторіи у него Муратъ не умираетъ самъ подъ Кроей; а его убиваетъ Скандербегъ; убилъ-бы онъ и сына его Мехмеда, но уступилъ его мольбамъ и заступничеству своего родственника Амежи, оставилъ его въ живыхъ и отправилъ въ Стамболъ, чтобы онъ тамъ поразсказалъ о своей женитьбѣ (Муратъ въ письмѣ къ Скандербегу писалъ, что онъ идетъ со сватами, чтобы женить своего сына на кролянкѣ дѣвушкѣ) и какъ Скандербегъ обдарилъ его отца и особенно его нарядныхъ сватовъ.

Качичъ заставляетъ Мурата разсказывать довольно пространно всѣ свои пораженія и въ молитвѣ къ Магомету, пригрозить, что, если онъ не поможетъ туркамъ, то онъ Муратъ поклонится «папи латинскому», и заключаетъ все такою насмѣшкой надъ нимъ:

То изусти, а душу испусти
Под Кројаном, на пољу равному,
И полети к свецу Мухамеду,
Тер се Мурат с њиме барабари,
Близу свеца, подвив ноге, сиде,
Лулу пијућ, на ватри се гријућ

(ст. 220—225).

Если записанную нами пѣсню считать воспроизведеніемъ пѣсни Качича; то и въ послѣдней мы находимъ ясныя указанія на то, что она представляетъ собою тоже передѣлку какой-то пѣсни, при чемъ, гонясь за историческою вѣрностью, Качичъ многое выбрасываетъ, передѣлываетъ и исправляетъ, часто очень неудачно и всегда съ ущербомъ поэтическому достоинству пѣсни. Въ нашей пѣснѣ мы находимъ именно тѣ мѣста, которыя Качи-

чемъ были выброшены или остались въ неисправленномъ имъ видѣ. Откуда-же все это взялъ пѣвецъ, современный намъ Васоевичъ? Этого не могло-бы быть, еслибъ онъ не имѣлъ чего-нибудь другого, кромѣ Качича. Но Качича онъ, очевидно, не имѣлъ; это старая пѣсня, которая поется въ Васоевичахъ и Кучахъ. Да какъ имъ и пользоваться книгой Качича, напечатанной латиницей, когда эти люди и своей грамоты не знаютъ? Книжечка Качича «Разговор угодни» была очень распространена въ сербско-хорватскомъ Приморьѣ. Вотъ что по этому поводу говоритъ самъ приморецъ Д. Живалевичъ въ своемъ соч. «Андрија Качић Мпошић» (Нови-Сад 1893): «Приморецъ морякъ и теперь, отправляясь изъ дома, въ свой скромный сундучекъ рядомъ съ иконой св. Николая, который его сопровождаетъ и хранитъ на морѣ, кладетъ и качичеву *тѣсмарицу* и носить её съ собою по морской пучинѣ; а только успокоится послѣ жестокой бури, раскроетъ её и читаетъ про себя или товарищамъ *храбренија војевања и гласовита јунаштва својих дида и шукундида*» (подчеркнуты слова Качича; ст. 114).

Отъ Приморцевъ могли-познакомиться съ Качичемъ скорѣе всего жители западной части Черногоріи — цермничане, пѣгуши, цекличы, цуцы, которые находятся въ постоянныхъ сношеніяхъ съ ними. И дѣйствительно у нѣкоторыхъ здѣсь мы и теперь находили Качича, тѣмъ болѣе что многіе изъ нихъ болтаютъ по-итальянски и знаютъ латиницу. Но ни на одной сербской пѣснѣ не видно его вліянія. Всѣ эти пѣсни представляютъ собою самостоятельныя произведенія народныхъ пѣвцовъ со всѣми достоинствами и недостатками народной поэзіи и возникли ранѣе, чѣмъ появилась книжка Качича, кромѣ тѣхъ, конечно, въ которыхъ воспѣваются и событія позднѣйшаго времени. Нѣтъ слѣдовъ этого вліянія ни на «бугарштицахъ», которыя, по словамъ В. Богичича, въ XVI и XVII вв. приходятъ уже въ упадокъ (стр. 74).

Въ черногорскихъ пѣсняхъ, собранныхъ С. Милутиновичемъ, г. Сѣрензенъ открываетъ заимствованные у Качича обороты и цѣлыя стихи (Arch. XX стр. 108—109); но это дѣло С. Милу-

тиновича, который, конечно, имѣлъ Качича подъ рукою и, можетъ быть, по его примѣру, дѣлалъ нѣкоторыя исправленія, если не въ цѣломъ содержаніи, то въ отдѣльныхъ выраженіяхъ. Въ нашихъ пѣсняхъ о Скандербегѣ мы находимъ совершенно обратное, т. е. при одинаковомъ содержаніи другой языкъ, другія формы и другой стиль.

Г. Сѣрензенъ не допускаетъ, чтобы въ основаніи сербскихъ пѣсенъ о Скандербегѣ лежали пѣсни народныя, на томъ основаніи, что самъ Качичъ прямо указываетъ на Барлеція, Сагрета и другихъ, по которымъ онъ составилъ свои пѣсни. И далѣе онъ заключаетъ: «врядъ-ли въ XV и XVI ст. въ тѣхъ областяхъ (Зеты и Бояны) могъ существовать какой-либо самостоятельный героическій эпосъ» (тамъ-же 109—111).

Такое заключеніе явно противорѣчитъ всему, что по тому-же предмету утверждаютъ наши извѣстные слависты и знатоки народной славянской поэзіи Ф. Миклошичъ, В. Ягичъ и В. Богшичъ, которые указываютъ на очень давнее существованіе героическаго эпоса у славянъ, особенно у восточныхъ, у православныхъ сербовъ. В. Богшичъ, собравъ бугарштицы въ западныхъ краяхъ — (Народне пјесме и т. д. с расправомъ о «Бугарштицама» Београд, 1878. 8°, 430): въ Далмаціи и южномъ Приморьи, доказываетъ, что и онѣ возникли у тѣхъ-же восточныхъ сербовъ и готовыми пришли въ западные края, гдѣ и подверглись переработкѣ (стр. 79).

Собраніемъ-же произведеній народной поэзіи занимались еще прежде Качича дубровчанинъ Юрій Матей († 1728) и Иосифъ Бетонди († 1764), на что указываетъ В. Ягичъ въ своемъ сочиненіи объ исторіи славянской народной поэзіи *) (стр. 99).

Въ томъ-же сочиненіи Ягича мы находимъ указаніе, что самъ Качичъ говоритъ объ этихъ пѣсняхъ: «Въ качичевом Razgovor

*) Gradja za historiju slovinske narodne poezije. Prvi dio: Historijska svjedočanstva o pjevanju i pjesnistvu slovinskih naroda. Zagreb 1876, 8°. 105. (оттиска изъ Rada Jugosl. Akad. knj. XXXVII).

ugodni (изд. 1859 г.) — читаемъ у Ягича — встрѣчаются двѣ только пѣсни, объ которыхъ самъ онъ говоритъ, что онѣ народныя, именно двѣ «писме војводе Јанка, које опћенито пивају далматини, бошњаци, личани и остали од славинскога народа. Липе су слушати, *ако и није могуће, да су посве истините*». Последняя оговорка очень важна въ томъ отношеніи, что изъ нея видно, какъ смотрѣлъ Качичъ на народную поэзію. И еще при концѣ другой пѣсни онъ говоритъ: «ово се пива од нашега народа, ко ће вировати, нека вирује, ко неће нека мирује». На стр. 305 того-же изданія есть пѣсня «од града Задварја». Эту пѣсню Качичъ исправилъ согласно съ исторіей, а въ предыдущемъ изданіи, судя по его словамъ, помѣщена была настоящая народная пѣсня. Онъ говоритъ: «ова је писма и прије од мене штампана, али није све, кака је овде, јер *сам је штапмао, како сам је чуо пивати*; али будући историје штио и другачије од мудри' људи разумио, ето је приказујем свиту онаку, како се је догодило» (стр. 100—101).

Тамъ-же Ягичъ говоритъ, что Качичъ самъ сочинялъ пѣсни, поддѣлываясь подъ народный складъ и размѣръ (стр. 100).

Иначе, кажется, смотритъ В. Богичичъ. «Во всякомъ случаѣ — говоритъ онъ — если кто, такъ это Качичъ пѣлъ для народа, и объ немъ можно сказать, что онъ далъ народу то, что отъ него взялъ» (стр. 78).

Последнія слова мы понимаемъ такъ: новыхъ пѣсенъ онъ не сочинялъ, а бралъ готовые, народныя, которыя исправлялъ «передѣлывалъ на основаніи своихъ познаній въ исторіи. Еслибы онъ не держался народныхъ пѣсенъ, то сочинилъ-бы ихъ больше. Но онъ держался именно существовавшихъ уже пѣсенъ, вмѣсто которыхъ, какъ неотвѣчающихъ исторической истинѣ, хотѣлъ пустить свои, чтобы поставить на мѣсто лжи истину. А выходило иногда наоборотъ.

Такую неудачную передѣлку представляетъ пѣсня о кралѣ Владиміръ (по изд. 1880, стр. 45—47).

Это одна изъ лучшихъ его пѣсенъ, какъ и пѣсни о Скандер-

бегѣ п Янкѣ Сибияниѣ. Обѣ ней Д. Живалевичъ выражается такъ: «Эту пѣсню, какъ по содержанію, такъ и по композиціи мы безъ всякаго колебанія ставимъ въ рядъ самыхъ лучшихъ нашихъ балладъ, въ томъ родѣ, конечно, какія во множествѣ представили намъ народные пѣвцы» (стр. 36).

Но содержаніемъ она уклоняется отъ преданія, которое до сихъ поръ хранится у сербскаго народа; до нѣкоторой степени воспользовался имъ и *Дулянский попъ*, называющій Владимира въ своей хроникѣ кралемъ зетскимъ. Качичъ-же называетъ его кралемъ далматинскимъ, котораго славить Лика и Крбава. Очевидно, что онъ не былъ знакомъ съ тѣмъ краемъ, къ которому народомъ приурочивается жизнь и дѣятельность краля Владимира, хотя и говоритъ, что съ гуслями въ рукахъ прошелъ вездѣ отъ Скадра до Задра. Онъ знаетъ только Далмацію и Приморье, къ которымъ, и относитъ факты, если не имѣетъ болѣе точнаго указанія, изъ чего вышла еще и такая несообразность: тѣло его Косара переноситъ въ какой-то Креанъ (стр. 45), вмѣсто Кранны, и, какъ католикъ, онъ не пропускаетъ случая назвать православныхъ епископовъ «наследники Фоція невиннаго» (тамъ-же).

Можно даже думать, что онъ дѣлалъ подобнаго рода измѣненія и искаженія сознательно, чтобы больше возвеличить свою родную Далмацію, увѣренный въ то-же время, что далматинцы этихъ несообразностей и не замѣтятъ. При томъ вездѣ слишкомъ ясно пробивается его духовный чинъ и конфессіонализмъ; поэтому онъ свои пѣсни назначалъ главнымъ образомъ для славянъ католиковъ, не скрывая своего недружелюбнаго отношенія къ православію.

О нѣкоторыхъ его пѣсняхъ Д. Живалевичъ говоритъ, что, «когда мы ихъ читаемъ, то готовы думать, что это съ малыми перемѣнами народныя пѣсни; по такое предположеніе съ другой стороны отступаетъ передъ прозой, которая заимствована изъ хроники Орбини, по которой онѣ и составлены» (стр. 107). Надобно замѣтить, что въ хроникахъ того времени также замѣтно вліяніе народнаго преданія и народной пѣсни. Но Качичъ, имѣя

въ виду главнымъ образомъ поученіе, при томъ въ католическомъ духѣ, старается ихъ очистить ото всего, что въ нихъ есть не христіанскаго, поэтому и изгналъ всѣ миѳическіе образы и народныя фигуры. Прекрасны его пѣсни о Янкѣ Сибинянинѣ, которому онъ видимо сочувствуетъ и не можетъ не сочувствовать, какъ борцу за христіанъ противъ турокъ; но въ описаніи битвы подъ Бѣлградомъ онъ теряется въ тѣни св. Ивана Капистрана, которому, какъ духовному лицу, Качичъ приписываетъ чудодѣйственное спасеніе Бѣлграда.

Эта разница между народнымъ пѣвцомъ сербомъ и Качичемъ, католикомъ, при томъ духовнымъ лицомъ, во всей яркости очевидна при сравненіи приведенныхъ нами пѣсенъ о Скандербегѣ. Кромѣ упомянутыхъ выше доводовъ въ пользу того, что существовали сербскія пѣсни о Скандербегѣ, кромѣ качичевыхъ и прежде него, свидѣтельствуетъ Јованъ Гундуличъ, который въ одномъ мѣстѣ своей поэмы «Осман» говоритъ, что сербскій народъ въ своей пѣснѣ воспѣлъ Георгія Скандербега (пѣсня III, ст. 98—99).

Да и возможно-ли, чтобы сербы, воспѣвая чужихъ героевъ Іоанна Гундіади и Силаги, окрещенныхъ въ сербовъ, прошли молчаніемъ Скандербега, который и въ дѣйствительности былъ по характеру больше сербъ чѣмъ албанецъ?....

Сдѣлаемъ въ заключеніе одно замѣчаніе относительно личности Качича, какъ составителя пѣсенъ.

Всѣми принято въ старцѣ Милованѣ, упоминаемомъ Качичемъ гусларѣ, видѣть его самого, и основываютъ это главнымъ образомъ на его-же пѣснѣ «Радована и Милована». Вотъ что мы находимъ въ этой пѣснѣ:

Къигу пише од Котора кнеже,
По имену старац Радоване,
Тер је шаље побратиму свому
Миловану од Горице прне (стр. 3).

Далѣе онъ упрекаетъ Милована, что онъ не воспѣлъ Лику,

Крбаву, Босну, Далмацію, Романію и Болгарію. Съ одной стороны это можно принимать, какъ общую программу желательныхъ Качичу пѣсень; а съ другой Милованъ, какъ черногорецъ, и могъ пѣть только о своихъ восточныхъ краяхъ, а не о Далмаціи и Босніи, которыя были для него слишкомъ далеки. Въ этомъ мы видимъ, что онъ дѣйствительно былъ черногорецъ, отъ котораго Качичъ воспользовался нѣкоторыми пѣснями; и ужъ, конечно, не Качичъ Радованъ, а черногорецъ Милованъ скитался по бѣлому свѣту съ гуслями въ рукахъ и «изводно је пјесме од јунака», получая за то настолько скудную ленту, что не могъ даже «купити тикву вина».

О Качичѣ Миошичѣ существуетъ цѣлая литература; но самое обстоятельное сочиненіе объ немъ, какъ о пѣвцѣ, цитированное уже нами соч. Дан. А. Живаљевића — Андрија Качић Миошић. Словински песник (оштампано из «Летописа Матице српске» кн. 171—174). Нови-Сад, 1893, 8°, 130, съ портретомъ Качича. У него-же указана и вся, относящаяся къ тому литература. Между прочимъ у него показано 24 изданія Качича латиницей (первое изд. не извѣстно, а 2-е 1753 г.) и три кириллицей (самое старое 1818). Кромѣ того кириллицей-же отдѣльно печатались пѣсни о Скандербегѣ съ его жизнеописаніемъ въ 1828, 1836, 1849 и въ повѣйшее время въ журналахъ, календаряхъ и сборникахъ пѣсень.

А кад били на мутно језеро,
Тун' находе лијепу ђевојку,
30 Ђе роњаше сузе низ образе
И судбину своју проклињаше.
А Новак јој божју помоћ виче,
Још јој тако јунак проговара:
«О бога ти, лијепа ђевојко!
35 Што си тако јутрос уранила,
Приђе зоре и бијела дана,
Која те је нужда допанула?»
А цура му тако проговара:
«А бога ми, нежнани јуначе!
40 Сирота сам без нигђе никога,
Само имам на огњиште мајку,
С којом тугу по наполи дјелим.
Сад допаде моју стару мајку,
Да с' изложи проклетој аждаји;
45 А ја дођох, да заступим мајку».
Тад завика Старина Новаче:
«Радивоје, мијо побратиме!
Хајде пођи на језеро мутно,
Па позови неситу хаждају.»
50 А Радивој на поге скочијо,
Па полеће на језеро мутно.
Па викаше неситу хаждају.
Колико је добро кликоваше,
Ни Новак га чути не могаше;
55 Ал' му Новак тако проговара:
«Радивоје, мијо побратиме!
Тако-ли се на мејдан позива?»
Па искочи на ноге лагане,
А истрже димишкињу ћорду,
60 Па полеће на језеро мутно,
А завика, што му грло даје,

По имену неситу хаждају:

«Излаз', море, несита хаждајо

Пред језеро, да се огледамо».

Стаде мало, не би ни колико, 65

Замути се зелено језеро

И стадоше пјене ударати,

Док искочи несита хаждаја.

Дочеко је старина Новаче

С голом сабљом у бијелој руци. 70

Ћераше се мало по мејдану;

А гледа их Радивоје бане.

Стаде мало, не би ни колико,

Освој га проклета хаждаја,

Опаса га три-четири пута. 75

Док завика старина Новаче:

«Побратиме, Радивоје бане!

Помози ми сада на невољу».

За то бане ни хабера нема;

Но утече горе уз планину. 80

А Новак се носи на мејдану,

Јопет кличе старина Новаче:

«Бјежи, јадна сирото ћевојко,

Е ме хоће изгубит хаждаја».

А сирота цура проговара: 85

«А Новаче, стари мејданџијо!

Камо тебе злаћена ханџара?»

Тад се сјети старина Новаче

И извади оштрога ханџара,

И разбучи проклету хаждају. 90

Тад прискочи сирота ћевојка,

Те помогла староме Новаку;

Удавише проклету хаждају.

Цура мину на бијелу кулу,

Новак паса горе уз планину, 95

- Докле дође у тврду Клисору;
 Тун' наводи Радивоја бана,
 Па извади димишкињу ћорду,
 Да он бану посијече главу,
 100 Док завика Радивоје бане:
 «Не, за Бога, мјо побратиме!
 Поштеди ме у тврдој Клисурси,
 Не мој мене окинути главу;
 А прижнајем, да си бољи јунак.
 105 А дајем ти божу вјеру тврду,
 Да ћу тебе донијети главу
 Од некаква доброга турчина,
 По имену од Зворника Муја,
 Кои се је бијо захвалијо,
 110 Да ће малу чету покупити
 И изагнат тебе из Клисуре».
 Па кад мрче и западе сунце,
 Пође бане стиом (?) низ планину;
 Ето ти га право у Зворнику
 115 И, што рече, јунак не превари:
 Он донесе од турчина главу
 И ухвати булу мујагину,
 Одведе је право у Клисурси.
 Те се Новак с баном упријо;
 120 Ето ти их опет у механу,
 Испиају вина црвенога.

2.

Влашић Радуле.

(Отъ того-же).

Књигу була удовица пише,
 А шаље је Влашићу Радулу:

«О, Радуле, стари јараниче!
 Што ти моје дуње омрзнуше,
 Моје честе дуње и јабуке 5
 И лијепе свилене махrame,
 И љубећи моје бјело лице,
 Ка' што си се вазда научијо?»
 Кад Радула ситна књига дође,
 Он је со не другу направијо, 10
 Па је шиље були-удовици:
 «О, ти јадна було-удовицо,
 Моја прва стара јаранице!
 Ја сам чујо, ће причају људи,
 Да си мушко чедо породила, 15
 Чедо мушко, туре Хусеине,
 Па ме је страх и бојим се љуто,
 Јер ће мене изгубити туре».
 Кад види је була-удовица,
 Она опет другу књигу пише, 20
 Па овако Раду бесједила:
 «Ја се оћу у болијест турит,
 Па ћу послат сина Хусеина,
 Да донесе воде са Орпина.
 Ти запани у расове јели, 25
 Удри пушком, остала му пуста».
 Кад Радула књига допанула,
 Једанак је на поге скочијо,
 Па полеће на води Орпини;
 А була се у болијест тури. 30
 На њу дјеца долазаху луда,
 Па старојзи мајци говораху:
 «Би-ли о'шта окусила, мајко,
 Жуте дуње, ал' питома шипка,
 Ал' какога лова планинскога», 35
 Али була дјеци бесједила:

«Да ни о'шта не би окусила,
 'Нако пила воде са Орина,
 Чини ми се, да бих боља била.»
 40 Скочи туре на ноге лагане,
 Па полеће низ бијелу кулу,
 Те дофати бистра цефердара
 И прифати ђугум из прозора;
 Пак се врати низ бијелу кулу.
 45 А була му тако бесједила:
 «Хусејне, без теб' сијеђеља,
 Што ти оће бабово оруже?»
 — Да се са шњим заговорам путем. —
 Он га бачи на бијелу кулу,
 50 Па изиде на стобор на врата
 И тун' нађе Фатиму — ђевојку.
 Па му сестра ријеч бесједила:
 «Хусејне, без теб' сијеђеља,
 Камо тебе бабово оруже?
 55 Да бог да ти остануло пусто!
 Много мајка има јаранина,
 А највише Лакшића Радула;
 Страх је мене и бојим се љуто,
 Јер ће тебе изгубити мајка.
 60 Причекај ме на стобор на врата,
 Да донесем бистра цефердара.
 Донесе га пред бијелом кулом;
 Па су дјеца пушку истурила,
 Па из друге љепше напунила,
 65 Два-три маха праха жеженога
 И четири брзога олова;
 Па га димно сестра научила:
 «Када дођеш на води Орини,
 Ти погледај наоколо воде,
 70 А напријед у расове јели,

Да те ватра не понесе жива».

Када туре пуру разумијо,
 Он полеће пољем широкијем,
 Доклен дође на води Орини;
 Па погледа у расове јели 75
 И видијо Влашића Радула,
 Ће се мучи у зелепу јелу,
 А на руке држи џефердара,
 Па на љипап узима турчина.

Па кад Раде пушку истуријо, 80
 Туп' турчину добра срећа била,
 Те клонуо главом при камену,
 И ватра га претурила жива.

А кад виђе, е га не убијо,
 Он паклони свога џефердара 85
 И убијо Влашића Радула,
 Паде Раде на допну мртав.
 Туре дође на Радула мртва,
 Да му русу посијече главу;
 Али сабље од мејдана нема, 90
 Да му добру посијече главу.
 Па дренову спицу доватијо
 И црне му очи извадијо;
 Пах и одма у ђугун туријо,
 Па дофати воде са Орина, 95
 Па пошеће на бијелу кулу.
 Али се је исправила мајка;
 А туре јој тако проговара:
 «Узми, мајко, те се воде напиј;
 Ма се чувај, Бог те не убијо, 100
 'Намо очи попит од Радула».
 Тадер була сина проклињаше:
 «Бог т' убијо, сине Хусејне!
 Ти си Раду очи извадијо,

105

Да би мајка без теб' сијеђелъ»
 На њу се је туре насрчило,
 Те је бритку сабљу повадијо
 И напољи булу учинијо.

Похожая пѣсня у Вука К. II, № 8.

3.

Женидба Милована Краљева.

(Записао је Ђукић из Лпјеве-Ријеке).

5

Вино пије од Будима краље,
 Служи му га краљев Миловане,
 С десном руком, а срмајли купом.
 Па му даје пола чаше вина
 И што даше, и то просипаше.
 Краље рече Миловану сину:

10

«Коју сам ти жалост учинијо,
 Што ми рујно пролијеваш вино
 И дајеш ми пола чаше вина?
 Је л' ти мало пива и јестива?
 Ја сам добре куле начинијо
 И чардаке на Будиму моме;
 Око града бедем поставијо,
 Наврх града табље укрутијо,
 А на табље убојне топове,
 Да се рахат браниш од турака».

15

20

«Све си, бабо, добро начинијо,
 Ал' ме ниси, бабо, оженио.
 Врсници се моји поженише,
 Поженише и пород имаше;
 Па ме коре момчад по механа.

Тама рече од Будима краље:

«Миловане, моје дете лудо,
У за' час те оженијо, сине!
Ево има четири године, 25

Одбио сам стотину градова
И толико троје паланака;
И све тражих за тебе девојку:
Ће ја нађох лијепу девојку,
Ту не нађах добра пријатеља; 30
Ће би паша' и повео друштво,
И сједијо за пеђељу дана,

И попијо рахат чашу вина;
А ће нађох добра пријатеља,
Ту не нађох лијепу девојку.» 35
Тама рече краљев Миловане:

«Бабо мио, од Будима крале!
Ја сам чуо, ће причају људи
За силнога Чевкез — Асанагу,
Од Кладуше, од турске крајине. 40
Да се туре скоро оженило
С бјелом булом из турскога рода;
Друге нема без бијеле виле,
Ни бијеле буле, ни српкиње.

Али ћу се оженити шњоме, 45
Али црном земљом у Кладушу;
Ал' се никад ни женити нећу.»
Рече тама од Будима краље;

«Мучи, сине, каменом ти биле!
Није ласно у Кладушу поћи: 50
Кратки данци, а дуги конаци;
Туђа земља, калауза нема,
Туђи људи, не знају ти ћуди.»
То у вечен у пиво збораше;
Кад у јутру дан и зора била, 55

То Милован не заборавио,
Но на ноге јуначке скочио;
Те сигура краљева дорина
И украде од злата јабуку
60 Своме бабу, од Будима краљу.
Па појаха претила дората
И отиде право уз планину,
И навали у Кладушу равну;
И ту нађе девет ђевојака,
65 Ђе бијеле на бјелпло платно.
Божу иј је помоћ натурно,
Па иј рече краљев Миловане:
 «Одколен сте девет ђевојака,
Одколен сте од којег града?»
70 Вевојке му ријеч говорише:
 «А, бога ми, незнана делијо!
Нам се не зна града, ни паланке;
Ми смо јадне девет робинџа
Од Котара, од српске паланке.
75 Враг донесе Чевкез — Асанагу
Од Кладуше, од турске краице,
Нас зароби девет ђевојака».
Тама рече краљев Миловане:
 «Је л' ми дома богом побратиме?
80 Која л' му је у Кладушу кула?»
 «Дома нема Чевкез — Асанаге;
Но је чуо Чевкез — Асанага
За некаква краљев' Милована,
85 Да се младо влаше зафатило,
Да зароби чевкезову љубу
За живота Чевкез — Асанаге.
Па кад зачу Чевкез — Асанага,
Онда поша' у Будиму граду,
90 Да позове краљв' Милована,

Да позове на мејдан јуначки.
 Што му кулу у Кладушу тражиш,
 Ласно му је кулу познавати.
 Скоро њу је Чевкез начинијо;
 Покријо ју од олова клисом; 95
 Наврх куле копље поперпјо,
 Наврх копља од злата јабуку.»
 Кад то зачу краљев Миловане,
 Он отиште уз Кладушу дора,
 Доклен дође под бијелу кулу; 100
 Ал' при њему бог и срећа била,
 Јер на врата капиције нема;
 Но су пошли у пљану механу.
 Он ућера у авлију дора,
 Па га шета проз мермер-авлију. 105
 А гледа га чевкезова љуба
 На прозору од бијеле куле;
 Па слушкињи ријеч говорила:
 «Ајде, речи ономе јунаку,
 Нека миче коња из авлије, 110
 Док нијесу дошле капиције;
 Е те њему одкинути главу.
 Жао ми га, да га Бог убијо!
 Љепоте му на јунака нема;
 Благо мајци, која га имала, 115
 Благо сестри, што се купе шњиме,
 Благо љуби, коју ће грлити».

Кад то зачу лијепа ђевојка,
 Одмах сиђе у мермер — авлију.
 Вели њему лијепа ђевојка: 120
 «Ајд' отолен, незнана делијо!
 Кад ће доћи Мујо и Алиле,
 Страх је Анку, е ћеш погинути.»
 Тама рече краљев Миловане:

125

«Ајде пођи, лијепа ђевојко,
Каж' ми снаши, чевкезовој љуби,
Ја и Чевкез богом побратими;
Нека сиде у мермер-авлију,
Е ћу моју снашу даровати.

130

Ако знаде Чевкез—Асанага,
Е сам бијо у Кладушу равну,
Побратим ће тебе прекорити,
Е те писем даром даривао.»
Пође одмах на кулу ђевојка
И кажује чевкезовој љуби:

135

«О госпођо, чевкезава љубо!
Опо није незнана делијо,
Но побратим твога господара».
Кад то чула чевкезова — љуба,
Окити се, што најљепше може;
Па се сигра низ бијелу кулу.
Ал' да видиш краљев—Милована!

140

Баци руку у џеп од доламе,
Па извади од злата јабуку,
Па је пружи чевкезовој љуби.

145

Она пружи, да прими јабуку,
Оп'преко ње пребаци јабуку;
Еђу дофати за бијелу руку;
За собом је баци на дората,
Па утече пољем широкијем.

150

А солдати јакму учињеше
На лијепу од злата јабуку.
Кад то чуше Мујо и Алија,
Ћерају га пољем широкијем;
Ћераше га, стићи не могаше;
Вратише се на бијелу кулу;
Изидоше на бедем од града,
Упалише топа абердана,

155

- Абер даше Чевкез—Асанаги
 У Будиму, граду бијеломе. 160
 Досјети се Чевкез—Асанага,
 Ћера ћога, у Кладушу дође;
 Ал' му нема вијернице љубе.
 Па је Черкез(sic) вако говорио:
 «Бог т' убио, краљев Миловане! 165
 Кад си моју љубу заробио,
 Што ми ниси кулу запалио?»
 Па повади сабљу димискију,
 Те посјече тридесет солдата
 -И посјече Муја и Алију; 170
 Те отолен поврати ћогата,
 Па га ћера гором и планином,
 Доклен дође на дно од Будима
 И ту виђе краљев' Милована.
 Да му даше ђаво мировати, 175
 Он могаше лако живовати;
 Но он пије по плавина вино;
 Па се једном за се обратио
 И угледа Чевкез—Асанигу;
 Плећи даде, бијежати стаде. 180
 Но га ћера Чевкез на ћогата;
 Ћера Чевкез и пристиже близу.
 Милован се при невољи нађе,
 Па он виче из грла бијела:
 «Мијо бабо, од Будима крале! 185
 Отвори ми од капије врата».
 Крале ђему отворио врата,
 И убјеже краљев Миловане;
 За њим крале затворио врата.
 Но му вели Чевкез—Асанага: 190
 «О, чу-ли ме, краљев Миловане!
 Ти ј'ако си јунак од јунака,

- Не мој мене у хрз ударити,
Не мој моју обљубити љубу.»
195 Но му вели краљев Миловане:
«Ај, не бој се, Чевкез—Асанага!
Док одморим себе и дората
И рујна се понапијем вина,
Па ћу тебе на мејдан изписти».
200 Одмори се и напи се вина,
Па закрочи дебела дората,
Исћера га пољем зеленијем.
Сусрета га Чевкез на ћогата;
На остре се сабље ударише.
205 Па кудијен турчин удараше,
У дијете сабља упадаше,
По три литре мяса одваљује.
Кудијенак дете удараше,
Од турчина сабља одскакаше,
210 А за сабљом огањ сијеваше,
Сијеваше низ облук ћогату,
По земљици запаљује траву;
Милована ране оборише.
«Аој мене, моја стара мајко!
215 Ће погнбо' данас од турчина
У Будиму, граду бијеломе».
Но га чула бијела кадуна,
Па је њему була говорила:
«Миловане, шњима не видијо! *)
220 Не помага ни отац, ни мајка;
Но Бог благи и добра дружина.
На Чевкеза, господара мога,
На њега је панцијер-кошуља,
Испријечи, па се излијечи».

*) Здѣсь что-то пропущено.

Кад то зачу краљев Миловане, 225
 Ману сабљом и десницом руком
 И Чевкеза по пасу удрио,
 На двије га поле прекривуо;
 Па му узе коња и оруже.
 Но да видиш бијеле кадуне! 230
 Она трчи низ бијелу кулу,
 Па дофати краљев' Милована;
 Изнесе га на бијелу кулу;
 Па се врати у поље зелено,
 Те покупи биље и цвијеће, 235
 Те извида лудог' Милована,
 Извида га за петнаест дана
 Кад Милован ране преболијо,
 Он дофати бијелу кадуну,
 Поведи ју у бијелу цркву, 240
 Прекрсти ју и привјенча за се.

4.

Иво Сењанин и Травнички везир.

(Пјевао је Марко Баошић из Горње-Мораче).

Вук завија под јелу зелену,
 Вран загракто' на јелу зелену.
 То не бјеше од горице вуче,
 Но то бјеше рањени хајдуче.
 Тица му је ране опазила; 5
 Ал' бесједи рањени хајдуче:
 «Бре! одбиј се, црна тица врана;
 Пуна ми је преко крила диљка,
 Да ја смијем пушку изметнути,
 Оба би ти опалио крила. 10
 Ако си се ужелио мяса,

- Ти прелети на дно од Кунара,
И кад бидеш на прву пољану,
Ту ћеш наћи тридесет турака;
15 А полети мало понапријед
И ту ћеш наћ' и другу пољану
И наћићеш шесдесет турака,
Све су турске аге и бегове,
Ни на једном русе главе нема.
20 Ни ти падај, нити једи мяса,
— Тако теби не одпало перје!
Но полети мало понапријед,
Ту ћеш наћи до двије јелике,
Међу њима три љеша јуначка;
25 Ту ћеш панут и најести мяса.
Па полети у ломне Котаре,
А на кулу Стојан — Јанковића,
Те му кажи, што је и како је.»
А кад врана ријеч саслушала,
30 Ударила у лагана крила
И ето ње на дно од Кунара.
Кад ли дође на прву планину,
И ту нађе тридесет турака;
Нити пада, нити једе мяса,
35 Па пролеће на другу пољану
И ту нађе шесдесет турака,
Све турскије аге и бегови,
Ни на једном русе главе нема.
Нити пада, нити једе мяса,
40 Па полети мало понапријед
И ту нађе до двије јелике,
Међу њима три љеша јуначка.
Ту се вране мяса накранио
И јуначком крви напопо;
45 Па полеће у ломне Котаре,

- А на кулу Јанковић — Стојана;
 Тамо вран је био починуо.
 Док на Травник пукоше топови,
 Три уједно, тридесет заједно,
 Шенлук чини травнички везире: 50
 Посјекао три сердара млада,
 Три сердара, сва три од Котара.
 Кои њему први долазагу,
 Даваше им чоху перезану;
 Кои њему други долазагу. 55
 Даваше им коње неседлане;
 Кои њему трећи долазагу,
 Даваше им благо небројено.
 У то доба на двор му дођоше.
 До три главе котарских сердара. 60
 Одоше их турци познавати;
 — Познавати, познат не могагу:
 Неко вели Јанковића глава,
 Други вели Цмиљанић Илије,
 Трећи — глава Митровић Стојана. 65
 То зборагу, турци не знавагу;
 Тада рече Ћеиване стари:
 «Чујеш мене, травнички везире:
 Ево има двапнаест година,
 Турпо си Сењанина Ива, 70
 Турпо га у тавницу тавну;
 Ти му задај божју вјеру тврду,
 Да ћеш њега пуштит из тавнице,
 Да ти позна три каурске главе».
 Кад то зачу травнички везире, 75
 Он на млађе вику учинио,
 Да доведу Сењанина Ива,
 И он њему вјеру задавао,
 Да ће њега пуштит из тамнице,

80

Да му ништа учинити неће.
Млађи били Ива доводили.
А какав је Иван-капетане!
Удрила му коса до појаса,
Нокти су му, као раоници.

85

А да видиш травничког везира!
На млађе је вилу учинио;
А Ивана дивно направили:
Једни мију, други косу брију,
А трећи му нокте сарјезују.

90

Тадер рече травнички везире:
«О, чу-ли ме, Иван-капетане!
Познај мене три каурске главе».
Тадер Иван главе познаваше
И овако зађе бесједити:

95

«Чујеш-ли ме, травнички везире!
Главе су се у крв умаштане,
Опери ми три каурске главе.»
Опраше му три каурске главе,
Свицнуш' главе, као да су живе.

100

Тадер рече Сењанин-Иване:
«О, чујеш ме, травнички везире!

Чија, велиш, да је ова глава,
Колико је теби учинила квара,
Док је мртва запанула овђе?»

105

Тадер рече травнички везире:
«Вељу, глава Цмиљанић — Илије:

Много ми је учинила квара,
Док је мртва запанула овђе;
Тридесет ми је посјекла турака».

110

Тадер рече Сењанин — Иване:
«Но је глава Закари сердара,
Који није гориј од Илије».
Па је другу доватио главу:

«Чија велиш, да је ова глава,
 Колико је учинила квара, 115
 Док је мртва запанула овђе?»
 Тадер рече травнички везире:

«Много ми је учинила квара,
 Док је мртва зананула овђе,
 Шесдесет је посјекла турака; 120
 Вељу, глава Стојан — Јанковића».

«Није глава Стојан — Јанковића,
 Но је глава Митровић — Стојана;
 Није гориј Јанковић — Стојана».
 Тадер трећу приватио главу: 125

«Чија, велиш, да је ова глава?»
 — Вељу глава Вука Мандушића. —

«Није глава Вука-Мандушића,
 Но је глава мог' сина Тадије;
 Аох мени, мој несретни сине! 130

На злу-ли смо мјесту састанули,
 А на дворе травничког везира;
 У зао час потражио баба,
 Док си своју изгубио главу!»
 Па он мртву пољубио главу. 135

Па везира био замолио,
 Да-би њему мртву поклатио,
 Да се с мртвом Иво разговара.
 Тадер везир поклатио главу
 И даде му тридесет дуката, 140

И пушти га Сељу на крапцу.
 Оде Иво дома кукајући;
 Оста везир дома пјевајући.
 А кад био на дно од Кунара,
 Ту он сrete шесдесет хајдука 145
 И пред њима Стојан — Јанковићу,
 И су њим је Цмиљанић Илија.

- А кад дође Иван — капетане,
Па он зове оба побратима:
150 «А за бога, богом побратиме!
Побратиме, Стојан — Јанковићу!
Ви не вод' те војску ка Травнику,
Ка Травнику, граду бијеломе;
Но ћу вама више чудо причат.
155 Нашла мука каду везирову:
Оће везир шњоме у планину,
У планину, а за Јеловицу.
Ту се булн младој већ уснило,
Да је води травнички везире
160 У џамију, турску богомољу,
Тадер она оће оздравити».
Кад саслуша шесдесет хајдука,
За Иваном сви су окренули.
И ето пј путем пријекијем,
165 На планину на ту Јеловицу,
Тадер рече Стојан Јанковићу:
 «Није л' мајка родила јунака,
Да он оде у турску џамију,
Да с' сакрије у долап до врата.
170 А кад бише турци улазили,
Би се добар момак намјерио,
Да за собом затворио врата?»
Сва дружина ником попикнули.
А кад виђе Стојан Јанковићу,
175 Он завика на своју дружину:
 «Ехе, браћо, да ве Бог убио,
Кад се данас не нагна јунака!»
Па дозива Џмиљанић — Илију:
 «Богом брате, Џмиљанић — Илија!
180 Кад затворим на џамију врата
И повичем грлом бијелијем,

Да ми биднеш у индата». —
 Па прифати пушку до ремика,
 Па он оде у турску џамију,
 Те се сакри у долап до врата, 185
 А сад ћу ви за везира причат.
 А кап везир каду саслушао,
 Он сакупи стотину турака,
 Па ето их на планину, друже,
 На планину, па за Јеловицу; 190
 Све пјевагу и пушке мећагу.
 А кад дошли ка њиној џамији,
 У турака добар бјеше адет,
 Те с'умију и авда узимљу;
 Улегоше у њину џамију. 195
 Таман турци одоше клањати,
 А искочи Стојан Јанковићу,
 Из долапа на џамије врата,
 Па завика грлом бијелијем:
 «А ће сте ми оба побратима? 200
 К мене, браћо, ако Бога знате!»
 У то момци брже дохитали;
 У толико турци кидисали,
 Да Стојану на врата изиду.
 А кад стаса шездесет хајдука, 205
 Тадар Стојан сабљу повадно
 И са њиме оба побратима.
 Што пропушта Стојан Јанковићу,
 Дочекује Сењанин Иване;
 Што пропушта Сењанин Иване, 210
 Дочекује Смиљанић Илија.
 Исјекоше стотину турака;
 Уватише травничког везира,
 На сваке га муке удараше.
 Тадар рече Иван-капетане: 215

- «А за бога, два млада сердара!
 Дарујте ми травничког везира,
 Да га водим Сеџу на краину,
 Да га бацим у ледну тавницу,
 220 Да га држим, колико он мене,
 Нешто мало дванаест година».
 Сердари му вољу испунише,
 Дадосе му травничког везира,
 Тадер друштво шићар дијелило,
 225 Ивану су старјешинство дали,
 Дадосе му ђога везирова
 И његово руго п оружје.
 О толен се браћа раздвоили,
 Отидосе своме завичају.
 230 Иван иде Сеџу на краину
 И одведе травничког везира,
 И стави га у ладну тавницу,
 И држа га дванаест година.
 Кад с' измицу дванаест година,
 235 Тадер Иво на се помислио
 И одпушти травничког везира
 И даде му тридесет дуката.

Примѣчаніе. Ту-же пѣсню мы нашли напечатанною въ выходящемъ на Цетинѣ журналѣ «Луча» (1899 №№ V и VI, стр. 246—255) подъ заглавіемъ «Освета братска». Она почти вдвое длиннѣ нашей (на 203 стиха) и, очевидно, представляетъ по отношенію къ ней оригиналъ; но эта поется, какъ особая, самостоятельная пѣсня; при томъ сокращеніе произведено такъ искусно, что, не сличая съ оригиналомъ, нельзя замѣтить никакихъ пропусковъ, и даже тѣмъ она какъ будто выигрываетъ въ художественномъ отношеніи. Поэтому приводимъ её, какъ образчикъ, воспроизведенія.

5.

Женидба наше Тиранина.

(Отъ того-же).

Од како је настануо свијет,
 Није љепши процаптио цвијет;
 Но што јесте ваком процаптијо
 А на Скадру, граду бијеломе,
 Јест Ајкуна, лијепа ђевојка, 5
 Мила шћерца од Скадра везира.
 Друге буле, ни влахпје нема,
 Ни у гору загоркиње виле;
 А љепша је од јабуке златне,
 А дужа је од копља бојнога. 10
 Те се чудо чуло по свијету;
 Па ју просе просци са свих страна,
 Просе лале и просе бегови.
 То зачуло седам турских паша,
 А од седам турскијех санџака; 15
 Па иј ето Скадру бијеломе,
 У везира на конак панули,
 Па су њему тако говорили:
 «Господаре, од Скадра везире!
 Ми смо чули, ће говоре људи, 20
 Да је у те настала кадуна,
 Да је љепше у свијету нема;
 Оћеш-ли је нама поклонити,
 Бирај зета, којег ти драго;
 А остали наљутит се неће; 25
 Но те њему у сватове поћи.
 Кад то чуо скадарски везире,
 Он пашама ријеч говоријо:

- «Коп ће дат тридес' ћеса блага,
30 Даћу њему Ајкуну ђевојку,
Да му буде вијерница — љуба».
Кад то чуше седам турски паша,
Међу собом вјеру уфатише,
Да не узму Ајкуну ђевојку;
35 Па отолен паше окренуше,
Сваки пође вилајету своје.
Но да видиш паше Тиранина!
Он покупи тридес' ћеса блага;
Па га ето Скадру бијеломе,
40 У везира на конак пануо.
И даде му тридес' ћеса блага;
Везир њему Ајкуну-ђевојку,
И још брзу свадбу углавише:
Од неђеље за петнаест дана;
45 Доклен пође и натраг се врати,
И покупи три хиљаде свата.
Отлен пође паша Тиранине,
Па уз путу свате покупијо;
Па га ето двору бијеломе.
50 Угледа га остарала мајка
Са пенцера од бијеле куле,
Па сусрете свога мила сипа;
Па је њему тако говорила:
«Добро доша', паша Тиранине!
55 Јеси л' тебе испросијо љубу,
Тебе љубу, мени одмјеницу?»
Па јој паша тако одговара:
«Ја сам, мајко, запресијо љубу,
Мене љубу, тебе одмјеницу
60 И брзо сам свадбу углавијо,
И узгред сам свате покупијо».
Па му мајка тако проговара:

«Знаш-ли, пашо, није давно било,
 Кад си с Вуком брати' црногорцем,
 Ти му даде божу вјеру тврду, 65
 А кад ћеш се оженити, сине,
 Да ћеш Вука звати у сватове,
 Но му не мој (х)илу учињети
 — То те моје не губало мјеко!

Па му пиши лист-књигу бијелу 70
 И ти зови Вука у сватове».

А паша је послушао мајку;
 Па дофати дивит и хартију,
 Па он пише лист-књигу бијелу
 И поздравља побратима свога: 75

«Побратиме, Вуче црногорче!
 Знаш-ли, Вуче, није давно било,
 Ја ка' сам се с тобом братимијо,
 Ја сам тебе божу вјеру дао,
 Ја кад ћу се, побро, оженити, 80
 Да ћу тебе звати у сватове.

Ја сам младу запросијо каду,
 Ја у Скадру, граду бијеломе,
 Милу шћерцу од Скадра везира,
 Баш Ајкуну, лијепу ћевојку; 85
 Па те зовем, побро, у сватове».

Па је шаље преко Горе Црне.
 Кад је Вуку књига допанула,
 И видијо, што му књига пише,
 Одиста му мила не бијаше; 90

Па се шета сјетно, невесело.
 Но га гледа остарала мајка,
 Па му тако она проговара:

«Мијо сине, млади црногорче,
 Отклен ти је књига допанула? 95
 Је л' ти, сине, књига од мејдана,

Те се сјетно, невесело шеташ?»

Одговара млади црногорче,

Одговара остаралој мајци:

100

«Није мене књига од мејдана;

Да је мене књига од мејдана,

Ја на мејдан радо би пошао;

Но ме ситна књига допанула

Ја од паше, побратима мога.

105

А паша је запресио каду,

А у Скадру, граду бијеломе;

Па ме паша зове у сватове.

Не смијем му у сватове поћи,

Но су турци (х)ялави јунаци,

110

Не мари им иљу учињети,

Мене, мајко, живот оштетити,

Саморану тебе оставити».

Кад то чула остарала мајка,

Она Вуку тако проговара:

115

«Мијо сине, Вуче црногорче!

Пођи, сине, паши у сватове,

Не мо' на се бруку оставити

И преварит побратима свога».

А Вуче је послушао мајку,

120

Па се кити, што најљепше може:

Одијело, што му подијело,

И припаса свијетло оруже

И његову криву ћемеркињу,

А у руке узе дефердана;

125

А млађи му вранца сигураше;

Па се сигра низ бијелу кулу

И готова находи вранчића.

Прекрсти се, па га закрочио;

Гони коња преко Горе-Црне,

130

Дан по данку, канак по конаку;

Доклен дође Тири, земљи равној,
 Код дворова побратима свога.
 Ал' је паша свате покупијо;
 Чека побра три бијела дана;
 Чауш вика, талбуана рика, 135
 Да устају кита и сватови;
 А пред њима паша искочијо.
 У руке му алај-барјак златни;
 Па је паша тако бесједијо:
 «Је-ли мајка родила јунака, 140
 У сватове мене оправила,
 Да он узме алај-барјак златни,
 Да га носи мене пред сватове?»
 Ал' сви турци ником повикоше,
 И уцрну земљу погледаше. 145
 Но не ниче млади црногорче;
 Но о'земље на ноге устаде,
 Па се паши попримаче близу,
 Из руку му барјак узимаше;
 Па закрочи својега вранчића. 150
 Гони вранца узпут пред сватове;
 Доклен дође испод Скадра-града,
 Ту је свога вранца узљутијо,
 Те му штурни скаче попријеко;
 А вије му се алај-барјак златни. 155
 Угледа га Ајкуна ђевојка
 Са прозора и бијеле куле;
 Па је цура 'вако говорила:
 «Ај машала, милом Богу фала,
 Прикладнога онога јунака 160
 И бијеле руке за барјака!
 Благо мајци, која га имала,
 Благо сестри, што се куне шњиме,
 Благо љуби, коју ће он љубит!

165

Боже, мене у нарок пануо!»
То ју чула остарала мајка,
О' себе ју шаком ударила:
«Мучи, Ајко, каменом ти биле!

170

Оно јесте младо црногорче.
Ту сватови на конак панули.
Кад у јутру јутро освапуло,
Чауш вика, талбуана рика:
«Азур свати, азур је девојка!»

175

Сви сватови на ноге скочише
И Ајкуну младу поведоше.
Ста иј пратит' од Скадра везире
А са својом вијерницом љубом;
Па му тако љуба говорила:

180

«Господару, од Скадра везиру!
Да ти кажем, што сам синоћ чула
Од Ајкуне, лијепе девојке;
Када виђе млада црногорца,
У девојке пуче срце живо;

(пропускъ)

185

Боже, ми га суди по нароку.
Но ти реци паши Тиранину,
Да погуби Вука црногорца».
Кад то чуо Скадарски везире,
Он призива свога зета мила:

190

«Мијо зете, паша Тиранине!
Кад ћеш бити на првом конаку,
Погубићеш Вука црногорца;
Е се Ајка ашик учињела
На згоднога млада црногорца».

195

Отоленак свати окренуше;
Док иј бијо данак оставијо,
А тамна иј појца прифатила,
И сватови табор учињеше.

Заповиђе паша Тирапине,
 Да погубе Вука црногорца.
 Кад то чула Ајкуна ђевојка, 200
 Љуби пашу у скут и у руку:
 «Не, за Бога, пашо господарѐ!
 Не криви првога конака;
 Кад ћеш бити на другом конаку,
 Погубићеш Вука црногорца». 205
 Паша Ајки љубав учинијо,
 Остави га за другог конака.
 Кад су били на другом конаку,
 — Но да видиш Ајкуне ђевојке!
 Она справи двије анђе—буле, 210
 — Родом бјеу ловне Горе—Црне—
 Те иј справи Вуку под шатаром,
 Да му кажу, што је и како је,
 Да ће њега паша погубити.
 И пођоше двије анђе-буле, 215
 Све му кажу, што је и како је,
 Да му паша о невјери ради.
 Кад то чуо Вуче црногорче,
 Он од земље на ноге устаде;
 Па га ето паши по' чадором, 220
 Ђе он спава с Ајкуном ђевојком.
 Чепцу Ајку на ногу десницу;
 Скочи Ајка, како горска вила;
 Пред њом Вуче иде пред шатора.
 Па је Вуче барјак дофатијо, 225
 Побл барјак у земљицу прву;
 Појахаше па коња вранчића;
 Сташе бјежат ловној Гори—Црној.
 Но да видиш паше Тиранина:
 Он оправл три мрке целата, 230
 Да посјеку Вука црногорца.

- Али Вука по'чадаром нема;
Барјак вије, под њим Вука није.
Брзо паши одма казиваше,
235 Да је Вуко дома утекао
И штету ни неку учинио.
Када видиш паше Тиранипа,
Ал' му нема Ајкуне ђевојке;
Па на свата вику учинио.
240 Сви ћераше, стићи не могаше;
Сви се свати натраг повратише;
А сам паша пође у поћеру.
Кад је Вуку бјежат досадило,
Одјаше од коња вранчића.
245 Починуше у Краини равну;
Па му Ајка у перчину биште;
Па је Вуку једном говорила:
«Како знадем пашу Тиранина,
Он ће доћи нама у поћеру,
250 Не мари ни живот оштетити».
«Ај; не бој се, моја душо драга,
Добила си добра господара;
Ја би пашу одма погубио».
А л' се Ајки очи отргоше
255 И погледа уз Краину равну,
И угледа пашу Тиранина,
Ће он гони крилата ћогата.
Па му Ајка тако говорила:
Господару, црногорче Вуче!
260 Ево иде паша Тиранине,
Са' ће тебе главу одкинути,
А мене ће мука(х) намучити;
Ајде, устај, да дома бјежимо!»
За то Вуче не окреће главу;
265 У то стаса паша на ћогата,

Голу носи у рукама ћорду;
 Ал' се Вуко на вранчићу нађе:
 На голу га сабљу дочекао
 И од паше главу уграбијо,
 И узе му коња и оруже. 270
 Појахаше на два коња зорне;
 Ал' говори Ајкуна ћевојка:
 «Паша мијо, на срећу одијо,
 Кад си мене коња доводијо,
 Да не ја шу двојца на једнога; 275
 Но да јашу сваки на својега».
 Повеле је ломној Гори — Црној,
 Покрсти је и привјенча за се.

То је било или није било;
 А нама се мир и здравље вило,
 Мир и здравље и помоћ од Бога.
 Домаћине, дај нам чашу вина,
 Да наздравим старим јунацима;
 Слатка ће ми бити, као свима.

ПѢСНИ ВАСОВИЦКІЯ.

ВВЕДЕНИЕ.

Вліяніе турокъ. — Различіе между васоевичами и другими черногорскими племенами, выражающееся въ ихъ историческомъ преданіи, въ политическихъ стремленіяхъ и содержаніи пѣсни. — Содержаніе васоевицкихъ пѣсенъ вообще и реальное объясненіе каждой пѣсни по отдѣльности. — Какъ составлялись эти пѣсни. — Поддѣлка. — Способъ собиранія и записыванія пѣсенъ. — Пѣсни новѣйшаго времени.

Въ отдѣлѣ «Племенной составъ Черногоріи» (т. II, ч. 1, стр. 3—127) мы уже указали на особенное географическое положеніе Васоевичей, которымъ обуславливалось болѣе позднее присоединеніе ихъ къ союзу другихъ черногорскихъ племенъ, а также и иное направленіе ихъ исторической жизни. Само собою разумѣется, не могло это не отразиться и на ихъ поэзіи. Живя въ болѣе, чѣмъ остальные племена, тѣсной связи съ турками и отчасти подчиняясь имъ, васоевичи больше прониклись ихъ духомъ, что, какъ мы видѣли, отразилось на ихъ нравахъ и сказалось въ ихъ лирической пѣснѣ. Обратимся теперь къ ихъ эпической поэзіи.

Здѣсь, во первыхъ, мы встрѣчаемся съ совершенно другимъ историческимъ преданіемъ. Васоевичи не знаютъ ни зетскаго государства, ни его государей Черноевичей; а затѣмъ, занимаясь,

также, какъ и черногорцы, чествованьемъ, они имѣютъ дѣло съ албанцами, а не съ сербами — потурченцами, какъ то мы видѣли у черногорцевъ. Такими только въ концѣ XVIII и въ XIX ст. являются колашинцы, потурчившіеся въ позднѣйшее время. Особенность въ историческомъ преданіи васоевичей составляетъ борьба за независимость не только противъ турокъ, но еще противъ единоплеменныхъ и единовѣрныхъ имъ кучъ, которые старались подчинить ихъ себѣ и для этого не стѣснялись дѣйствовать противъ нихъ въ союзѣ съ турками. Отчасти противъ нихъ-же дѣйствуютъ и другіе ихъ сосѣди ровчане и морачане, какъ-бы въ договорѣ съ кучами, и братоножичи. Ничего не находимъ о столкновеніяхъ ихъ съ пиперами, которые можетъ быть и сами были противъ кучъ, стремившихся и на нихъ распространить свою гегемонію.

Наконецъ у васоевичей мы встрѣчаемъ цѣлыя экспедиціи не только въ сосѣднія области, но и далеко внутрь Шумадіи, чтобы наказать какого-нибудь пашу и вообще турокъ за притѣсненія и насилія, производимыя ими надъ сербами христіанами; причемъ не имѣются въ виду никакія корыстныя цѣли. Въ Черногоріи-же вниманіе къ Шумадіи возбуждается только со времени возстанія Карагеоргія.

Вообще васоевичи не знаютъ героевъ Черногоріи, какъ черногорцы — васоевицкихъ, и эпосъ тѣхъ и другіхъ каждый имѣетъ свое особое содержаніе, свою область, въ которой происходятъ дѣйствія, и развивается опъ въ иномъ духѣ и направленіи.

Поэтому, представляя нѣсколько эпическихъ пѣсенъ васоевицкаго племени, мы считаемъ необходимымъ объяснить тѣ обстоятельства, при которыхъ онѣ возникли, найти, по возможности, ту историческую основу, на которой онѣ создались, и сообразно съ тѣмъ расположить ихъ въ хронологическомъ порядкѣ.

Вся исторія Васоевичей держится почти исключительно на народномъ преданіи, съ которымъ поэтому мы и должны имѣть дѣло.

Изъ болѣе старой исторіи въ васоевицкихъ пѣсняхъ увѣко-

вѣчены слѣдующія преданія *): 1) расселеніе васоевпцкаго племени изъ тѣсныхъ предѣловъ Лѣвой — Рѣки, которое должно было произойти въ половинѣ XVI в., такъ какъ въ самомъ началѣ XVII в., по Марину Болицѣ, мы находимъ ихъ уже вполне осѣвшимися въ такъ называемой Нахип (иначе Нижніе — Васоевичи) и тѣ-же самыя названія селъ, какія существуютъ теперь; 2) нападеніе турокъ на Лѣвую — Рѣку, окончившееся тѣмъ, что турки въ концѣ концовъ должны были удалиться, понесши нѣкоторый уронъ, что и подтверждается свидѣтельствомъ Марина Болицы, указывающаго на подобный фактъ въ 1613 г.; 3) отношеніе Васоевичей къ другимъ сосѣднимъ племенамъ, въ особенности къ Кучамъ, которые одно время держали гегемонію надо всѣми окружными племенами; 4) четованіе въ сосѣднихъ турецкихъ земляхъ и наконецъ 5) отдѣльные эпизоды изъ жизни отдѣльных личностей.

Относительно перваго расселенія Васоевичей мы не нашли никакой пѣсни, хотя оно и приурочивается въ одной пѣснѣ къ Вуку Брайотичу, который, будтобы, убивши одного пашу, не могъ оставаться въ Лѣвой — Рѣкѣ изъ опасенія не столько турокъ, сколько кучъ, которые и наводили турокъ на васоевичей, освободившихся отъ ихъ гегемоніи.

Но этому противорѣчитъ другая пѣсня о пораженіи турокъ, напавшихъ на Лѣвую — Рѣку въ началѣ XVII ст., въ которомъ Вукъ Брайотичъ, принимаетъ дѣятельное участіе.

Дѣйствительно, общее расселеніе должно было произойти послѣ перваго жестокаго погрома Лѣвой — Рѣки турками, когда, по словамъ преданія, въ продолженіи семи лѣтъ въ ней некому было огонь развести. Выселеніе-же Вука Брайотича было част-

*) Н. Hecquard въ сочиненіи своемъ «Histoire et description de la Haute Albanie» (Paris 1859) приводитъ обширный и довольно поэтичный рассказъ о первомъ доселеніи Васоевичей подъ Комъ; составленный имъ, будто-бы, по народной пѣснѣ; но такой пѣсни у Васоевичей не существуетъ; да и по духу рассказъ этотъ не имѣетъ ничего сербскаго народнаго; поэтому мы считаемъ его поэтическимъ произведеніемъ самого Эккара.

ное, его личное, при томъ въ гораздо позднѣйшее время; поэтому первую въ хронологическомъ порядкѣ мы поставили-бы пѣсню объ упомянутомъ выше пораженіи турокъ (въ сборникѣ № 3); и только за этимъ должна слѣдовать пѣсня о Вукѣ Брайотичѣ. Но есть еще двѣ пѣсни старше: одна о гибели Арапа и Ракеты Раевича, которая записывателями васоевичами отнесена къ 1595 г., что очень вѣроятно, такъ какъ Ракета этотъ, если не дѣдъ, то отецъ попа Ракетича, дѣйствовавшаго послѣ; а другая пѣсня о пединкѣ между Агой изъ Медунѣ и васоев. воеводой Јованомъ Вишничемъ, которую мы также относимъ къ болѣе старому времени, а на какомъ основаніи, скажемъ послѣ.

Только послѣ этого слѣдуютъ двѣ пѣсни, въ которыхъ играетъ роль Вукъ Брайотичъ, при чемъ одна (№ 3) носитъ заглавіе «Ударац на Васоевиће 1625 г.» а другая (№ 4) «Вук Брайотичъ, џегова жепѣ, лијепа Брѣанка, и паша од Требиња».

Далѣе идутъ пѣсни о васоевицкихъ четникахъ: Милошѣ Марковичѣ (№№ 5 и 6), Милошѣ Дьиновичѣ, (№ 7) Иванѣ Лакушичѣ (№ 8), Божѣ Вешовѣ (№ 13) и Фазли Шарчѣ арамбашѣ (№ 14).

Отдѣльные эпизоды составляютъ «Стапе заробљена у Мостар» (№ 5) и «Женидба Ђура Куштримовића (№ 11), первая изъ начала XVIII ст., а вторая конца его или второй его половины. Къ первой половинѣ XVIII в. относится походъ васоевицкихъ воеводъ вмѣстѣ съ кучскимъ воев. Радоней въ Шумадию (№ 10), а къ концу его относится «Ударац колашински на Васоевиће» (№ 12).

Обратимся теперь къ этимъ пѣснямъ къ каждой по отдѣльности и остановимся на подробностяхъ, которыми прежде всего опредѣляется время факта, восплѣваемаго въ ней, и возникновенія самой пѣсни, а затѣмъ уясняется ея содержаніе и характеризуются выведенныя въ ней личности.

Первыя двѣ пѣсни по ихъ композиціи очень недавняго времени и потому полны анахронизмовъ и другого рода несообразностей; но поединки, давшіе имъ содержаніе и рѣшающіе дѣло

не личное что-либо, а между двумя сторонами, представляют явление народной жизни очень старое. Герой первой пѣсни Ракета, какъ мы указали, также принадлежитъ старому времени. Одно только можетъ быть сомнѣніе: не приурочена-ли какая-нибудь чужая пѣсня къ имени Ракеты, какъ одна герцеговинская пѣсня передѣлана въ васоевицкую замѣною имени Јована Мусича именемъ Стефана Васоевича?

Крупный анахронизмъ составляетъ упоминаніе рода Османгичей въ Подгорицѣ, которые по ихъ семейному и мѣстному преданію происходятъ отъ рода Мартиновичей въ Байцахъ, потурчившихся и удалившихся изъ Черногоріи въ началѣ XVIII в., когда тамъ произошло извѣстное общее истребленіе и изгнаніе магометанъ. Упоминаніе «сербской механъ» въ Подгорицѣ и pistols, изъ котораго братъ Арапа убилъ Ракету, также отзывается новизной. Но въ основѣ лежитъ старое преданіе, васоевицкое или чужое, а способъ, какимъ Арапъ убилъ Ракету изъ ямы, указываетъ на нѣчто оригинальное, принадлежащее, безъ сомнѣнія, также старому времени.

Вторая пѣсня была уже напечатана въ сборникѣ Вука Ст. Караджича подъ заглав. «Ага од Медуна и Јован Бабовић» (изд. 1896 г., кн. IV, стр. 106; 65 стиховъ); но въ нашей записи она полнѣе (130 стиховъ), при чемъ пополняются мѣста очень важныя для лучшаго пониманія содержанія, а есть и варианты, которые болѣе естественны и народны.

Что касается сюжета, то онъ, конечно, взятъ изъ какого-то преданія и въ значительной степени украшенъ фантазіей; фамиліи-же Бабовичей и Вишничей одинаково существовали и еще существуютъ въ Лѣвой — Рѣкѣ; но послѣдніе всегда играли болѣе видную роль, какъ по богатству, такъ и по силѣ ихъ рода.

Въ звуковой пѣснѣ прибавлено, что Бабовичъ, получивши вызовъ отъ аги, совѣтуется съ матерью, какъ ему поступить; а мать отвѣчаетъ, что онъ долженъ принять этотъ вызовъ, такъ какъ лучше съ честью умереть, чѣмъ жить безчестно, осрамивши себя отказомъ. Мысль эта слишкомъ общая; а сыну не было

другого исхода и безъ совѣта матери, который въ этомъ случаѣ совсѣмъ непущенъ. Можно впрочемъ въ этомъ видѣть вообще высокое почитаніе матери сыномъ, которой это не могло не касаться, такъ какъ ей предстояло лишиться сына и остаться «саморана», на что сынъ не могъ рѣшиться безъ совѣта съ матерью. Далѣе въ вуковой пѣснѣ мѣстомъ поединка названо «Кучко збориште», которое находится какъ разъ подъ Медуномъ; а въ другомъ мѣстѣ вовсе не называется мѣстность; у насъ же названо Стравче и послѣ Потрчка-ливада тоже близко къ нему, но отъ Медуна въ разстояніи трехъ или болѣе часовъ, что вѣроятно же, какъ мѣсто нейтральное.

Послѣ перваго боя, побѣдившій Бабовичъ тотчасъ отбираетъ у аги булу, коня и оружіе, чего не могло быть, такъ какъ произошло соглашеніе биться еще второй разъ. Вызывая на второй поединокъ у насъ ага повторяетъ прежній вызовъ, въ прежней формѣ; а въ вуковой пѣснѣ онъ сопровождаетъ это сильными ругательствами, что также мало отвѣчаетъ народному духу. Остальные варианты мы означаемъ при самомъ текстѣ пѣсни.

«Ударац на Васојевиће 1625» — представляетъ позднѣйшее воспроизведеніе народнаго преданія, о которомъ мы уже говорили въ исторіи Васоевичей и тамъ-же сдѣлали сопоставленіе его съ указаніемъ М. Болицы на одно пораженіе турокъ, бывшее при немъ, слѣдовательно раньшего 1625 г. Въ видѣ пролога въ началѣ присоединено преданіе о братоножичскомъ воеводѣ Пеѣ Станоевичѣ, дочь котораго отведена была въ Цареградъ въ султанскій гаремъ, вслѣдствіе чего по жалобѣ его султану на васоевичей послѣдній и посылаетъ на нихъ войско.

Въ этомъ эпизодѣ описываются отношенія между васовичами и братоножичами далеко не пріятельскія, при чемъ васоевичи сами дали поводъ, занявши землю братоножичей на Ножичѣ (въ Лѣвой — Рѣкѣ) и разорили ихъ монастырь. И въ первой пѣснѣ мы видимъ, что Ракета идетъ въ Подгорицу не обычнымъ путемъ черезъ Вѣтерникъ и Братоножичей, а черезъ Кучи,

что также указываетъ на враждебныя отношенія между васоевичами и братоножичами. Все это не могло быть придумано пѣвцомъ новѣйшаго времени, а почерпнуто имъ изъ стараго преданія или, можетъ быть, и изъ пѣсни, дошедшей до него въ позднѣйшей переработкѣ, кое-что однако сохранившей изъ стараго времени.

Бушатли, Махмутбеговичи и Шабанагичи если и были уже въ то время выдающимися родами, то во всякомъ случаѣ не играли еще той роли, какую приписываетъ имъ пѣвецъ подъ впечатлѣніемъ того значенія ихъ, которое они приобрѣли впоследствии, въ его время. При томъ албанцы въ то время еще не покорились Турціи, не приняли еще магомотанства и вмѣстѣ съ сербами считались бунтовщиками, противъ которыхъ и предпринимались военныя экспедиціи. Въ то время не существовало той «лютой Арбаніи» и «Малесіи», которая-бы, какъ въ настоящее время, могла двинуться на сербовъ. И всѣ упомянутые вожди не утратили еще тогда своей сербской народности. Для экспедицій подобнаго рода у султана были настоящіе турки, занимавшіе въ то время Подгорицу и Зету до Скадрскаго озера. И Гусинье обращено турками въ укрѣпленный градъ тоже въ позднѣйшее время для военныхъ операцій противъ албанцевъ, главнымъ образомъ климентъ. Все это въ пѣснѣ составляетъ наслоенія позднѣйшаго времени, подъ которыми совершенно теряется главная основа старой пѣсни или преданія.

Вукъ Брајотичъ, къ которому относится слѣдующая пѣсня (№ 4), представляетъ собою личность, пользующуюся большою славой во всѣхъ Васоевичахъ и его именемъ гордятся считающіе себя его потомками Сайчичи въ с. Виницкой, между черногорской границей и турецкимъ городкомъ Беранами. Такою-же славой пользуется и сложенная объ немъ пѣсня, которую исполнѣ, однако, немногіе знаютъ, и намъ нелегко было найти такого пѣвца.

Но въ главномъ точно такого-же содержанія пѣсня напечатана въ сборникѣ «Српско Огледало» (№ LXI) подъ заглав. «Ош гриво, туђе је мливо» т. е. прочь отъ чужого! Тема пѣсни самая обыкновенная,

Турецкій паша является въ покоренную страну, чтобы собрать дань и въ то-же время внушить народу страхъ и почтеніе къ себѣ и вообще къ туркамъ; а это по турецкому обычаю достигалось путемъ насилій разнаго рода и оскорбленіемъ чести подвластнаго населенія. Въ числѣ такого рода дѣйствій входило непремѣнное требованіе молодыхъ и красивыхъ женщинъ, какъ для самого пашы, такъ и для его свиты. Иногда выборъ падалъ на извѣстную красавицу, жену какого-либо сильнаго человѣка. Такъ въ одной пѣснѣ паша въ письмѣ черногорскому владыкѣ требуетъ жену Белу Станишину (С. О. XIX); въ другой требинскій паша Гусепиъ соблазняется прелестями и высокими доблестями жены князя цупкаго Рогана (С. О. XI). Такою женщиной въ нашей пѣснѣ является жена Вука Брајотича; а въ «Срп. Ог». Ружа Батричева изъ рода Никчевичей въ Пѣшивахъ (LXI).

Въ концѣ концовъ насильникъ получаетъ заслуженное возмездіе, не достигши ничего или достигши цѣли не вполне, какъ то видно изъ нашей пѣсни. Мстителемъ въ данной пѣснѣ въ обоихъ экземплярахъ является деверь; но виновника не убиваютъ на смерть, а отпускаютъ домой, въ нашемъ экземплярѣ пзувѣчивши его, а въ «Срп. Ога». только навязавши ему на спину самаръ (вьючное сѣдло).

Въ нашей-же пѣснѣ мужъ хотѣлъ пзрубить въ куски свою жену, какъ оскверненную; но этого не допустилъ братъ, убѣдивши его, что оскверненія никакого не произошло; въ другой-же мужъ хотѣлъ зарубить турка, но ему не далъ также братъ; а какъ мужъ отнесся къ жепѣ, что составляетъ главное, въ этой пѣснѣ не говорится, и, узнавъ о случившемся въ домѣ, онъ оплакиваетъ только брата и двоихъ малолѣтнихъ племянниковъ, которыхъ считалъ погибшими въ бою съ турками, во время погони за ними, а о женѣ и не вспоминаетъ.

Такое равнодушное отношеніе къ женѣ, по нашему мнѣнію, не естественно и не можетъ быть объяснено разницею въ характерахъ черногорца или герцеговинца и васоевича; все равно какъ и слишкомъ мягкое отношеніе къ непріятелю. Въ этомъ случаѣ преимущество истины на сторонѣ нашего экземпляра.

Совершенно расходятся между собою оба экземпляра этой пѣсни въ приуроченіи содержанія къ определенной мѣстности и дѣйствующимъ личностямъ.

Въ одномъ экземплярѣ паша является изъ Плевлей подѣ Никшичъ и, расположившись въ полѣ со свитой, ставитъ свой шатеръ въ нѣкоторомъ отдаленіи отъ другихъ; въ другомъ паша изъ Требинья приходитъ въ Кучи, останавливается подѣ градомъ Медуномъ, который въ то время былъ въ турецкихъ рукахъ, и оставался онъ тутъ полгода, собирая дань и принимая мѣстныхъ главарей, явившихся къ нему на поклонъ съ подарками.

Въ нашей пѣснѣ въ числѣ главарей явился кучскій главарь Лале, сынъ знаменитаго Дрекала, котораго М. Болица называетъ княземъ, но является онъ позже другихъ, чѣмъ и выражаетъ свое достоинство, возбудивъ въ пашѣ нѣкоторое неудовольствіе и подозрѣніе, которыя онъ, однако, тотчасъ-же разсѣялъ. Онъ-же на требованье пашы указываетъ на жену васоевичкаго главара Вука Брайотича, что подсказало ему, конечно, вообще непріязненное чувство къ васоевичамъ, предупредивши въ то-же время, что это дѣло не легкое; когда-же паша предложилъ ему исполненіе этого дѣла, онъ ловко отказался, сославшись на свое одиночество дома и вслѣдствіе того недосугъ. Совершаютъ-же это тридцать *пашайлий* (свита пашы).

Въ «Срп. Огл.» указываетъ на красавицу и потомъ приводитъ еѣ къ пашѣ простой *кнез* т. е. сельскій старшина.

Сравнивъ два экзмпляра, мы находимъ, что помѣщенный въ «Срп. Огл.» лучше редактированъ, въ немъ всѣ части размѣрены и уравновѣшены, пѣсня доведена до извѣстной краткости безъ нарушенія полноты; въ ней нѣтъ ничего лишняго. Это и состав-

ляетъ характерную черту хорошей народной пѣсни. Но въ ней есть несообразности, на которыя мы указали и которыя не отвѣчаютъ народному духу. Такъ, въ немъ видно желаніе позднѣйшаго пѣвца съ одной стороны сгладить черты суровости, а съ другой показать равнодушіе или пренебреженіе къ женщинѣ, якобы присущее черногорцу.

Въ васоевичкой пѣснѣ мы встрѣчаемъ несообразности болѣе крупныя. Расправа Јована Брајотича съ тридцатью чобанами надъ пашою съ тридцатью пашайліями представляетъ такую возню, что-то крайне запутанное и непонятное (просимъ читателя обратиться къ самой пѣснѣ отъ стиха 229 до 248), и происходитъ все это на виду у турокъ, сидящихъ въ градѣ Медунѣ, которые не могли этого допустить; тогда какъ въ «Срп. Огл.» это передается естественно, правдоподобно и понятно. И далѣе все идетъ какое-то дѣланное, причемъ, отправляя изувѣченнаго пашу домой, провожаютъ его шутками и остротами слишкомъ плоскими, не въ народномъ духѣ (ст. 256—260).

Нужно замѣтить, что конецъ пѣсни (съ 225—280 ст.) сильно разнится отъ остального и является чѣмъ-то нескладнымъ, лишеннымъ художественнаго такта и не отвѣчающимъ народному духу; тогда какъ первая часть вся проникнута народнымъ духомъ, какъ въ обрисовкѣ дѣйствующихъ лицъ (Лале Дрекаловичъ), такъ и въ цѣлыхъ сценкахъ, нелишенныхъ картинности и художественности (между Лаламъ и пашой, между пашой и женою Брајотича).

Есть и тамъ анахронизмы, какъ четованье противъ колашницевъ, когда Колашнинъ не игралъ еще такой роли и былъ сербскимъ; въ словахъ жены Брајотича пашѣ (ст. 206—210) также есть выраженія болѣе новаго времени и т. п. Но все это мелочи, которыми не измѣняется характеръ дѣла и не нарушается его стройность и естественность.

Несоотвѣтствіе-же конца началу и серединѣ пѣсни мы встрѣчаемъ очень часто. А въ пѣсняхъ о битвахъ лучшія мѣста всегда представляетъ вводная часть, заключающая въ себѣ подготови-

тельные сношенія и дѣйствія; самая-же битва описывается очень кратко и въ концѣ пѣсня какъ-бы обрывается. На это мы уже указывали въ другомъ мѣстѣ.

Въ пѣснѣ о В. Брайтѣ концѣ былъ, безъ сомнѣнія, также кратокъ, а растянуть добавленіями позднѣйшихъ пѣвцовъ, которые, видя въ краткости недостатокъ, постарались по своему его поддѣлать и тѣмъ, конечно, испортить.

Что пѣсня эта существовала въ давнее время, въ томъ увѣряетъ насъ свидѣтельство всѣхъ васоевичей, которые мнѣ постоянно о ней говорили; но что она подверглась сильнымъ измѣненіямъ, также несомнѣнно; да иначе и быть не могло, и этому должно приписать все, существующія въ ней не сообразности. Но въ какомъ отношеніи она находится къ пѣсни, помѣщенной въ «Срп. Огл.», мы ничего не можемъ сказать, потому что не знаемъ, откуда взялась эта послѣдняя. Во всякомъ случаѣ, по нашему мнѣнію, нельзя допустить, что-бы она послужила оригиналомъ для пѣсни васоевицкой. Но существовала одна общая старая пѣсня, которая потомъ различными пѣвцами и была перепорочена каждымъ къ своей мѣстности.

Теперь слѣдуютъ пѣсни, относящіяся къ четованью, объ которомъ мы уже говорили въ первой части этого тома. Тамъ-же мы указали на разницу въ характерѣ четованья въ Черногоріи и въ Васоевицахъ.

Если черногорцевъ принуждала къ тому экономическая необходимость и четованье составляло для нихъ до нѣкоторой степени доходную статью; то васоевичи нужды такой не имѣли; со своими турками, агами и бегами, они жили мирно, всегда имѣли въ нихъ защиту противъ турецкихъ чиновниковъ, а въ случаѣ столкновенія съ сосѣдями и помощь.

Не раньше, какъ во второй половинѣ или даже въ концѣ XVIII у васоевичей открывается непрерывная четницкая война съ колашинцами, которые, населившись изъ разныхъ мѣстъ, какъ чужой элементъ въ тѣхъ краяхъ, стали жить на чужой счетъ, на счетъ грабежа окружнаго сербскаго населенія и набѣ-

говѣ на сосѣдніе края морачанъ и васоевичей, отбивать скотъ и плѣнить пастуховъ. Тѣмъ-же стали отвѣчать имъ и васоевичи; по этотъ родъ войны у нихъ мы находимъ только въ позднѣйшее время; а до того времени васоевицкіе четники предпринимали цѣлые походы въ турецкія земли во имя защиты своихъ братьевъ, православныхъ сербовъ противъ турецкаго зулума.

У черногорскихъ четниковъ отчасти имѣлась въ виду та-же цѣль — наказывать турокъ, мстить имъ за обиды свои собственные и подчиненнымъ имъ сербамъ; но, предпринимая набѣги, они прежде всего черезъ своихъ *уходъ* разузнавали, гдѣ больше *шитьяра* (добычи) т. е. скота и легче его отбить. Васовицкіе четники нисколько не выставляютъ этого своею цѣлью.

Кромѣ того, у черногорскихъ племенъ была высшая центральная власть въ лицѣ владыки, безъ воли и благословенія котораго не предпринималось ни одно крупное дѣло; а иногда владыка и направлялъ ихъ на какое-либо крупное предпріятіе. У васоевичей такой центральной власти не существовало, и только ок. половины XIX ст. такимъ лицомъ является игумень Георгіевыхъ столповъ Мойсей, который уже задумалъ и васоевичей поставить подъ власть черногорскаго митрополита, а самъ покуда являлся какъ-бы его представителемъ.

Воеводы, кнези и другія мѣстныя власти, какъ мы видѣли и у черногорцевъ, у нихъ также не играли важной роли, если не отличались особенными доблестями. Въ этомъ отношеніи отъ васоевичей, какъ и отъ другихъ черногорскихъ племенъ, отличались кучи, у которыхъ воеводамъ предоставлена была значительная власть, если они умѣли угодить народу, вслѣдствіе чего воеводы эти пріобрѣтали иногда вліяніе и на остальные племена и вступали даже въ сношенія съ Россіей.

У васоевичей только Лѣвая — Рѣка пользовалась нѣкоторымъ преимуществомъ, какъ метрополія, откуда произошли всѣ васоевицкіе роды и образовались цѣлыя села, имѣвшія своихъ особыхъ главарей.

Самымъ старымъ четникомъ арамбашой является Милошъ

Марковичъ изъ Лѣвой — Рѣки, объ которомъ у насъ двѣ пѣсни (№№ 5 и 6).

Въ первой пѣснѣ онъ дѣйствуетъ вмѣстѣ съ другимъ, такимъ-же арамбашой, Иваномъ Лакушичемъ; но ему принадлежитъ рѣшеніе, куда отправиться, и рѣшаются они истребить усилившійся въ «равномъ Хасѣ» (окрестность Беранъ) родъ Дьулагичей и разгромить ихъ кулу, которые

«Тешки зулум спротиѣи раде....
Спротиѣи зулум одолио,
Већ јој у то живовања нема.
Оћу чету на њи окренути,
Ја би, да' Бог и срећа јуначка,
Да погубим девет Ћулагича;
Да почине сиротиѣа раја»
Од зулума девет Ћулагича».

Предпріятіе увѣнчалось полнымъ успѣхомъ, только Марковичъ былъ сильно раненъ. Не обошлось дѣло и безъ добычи, которую четники раздѣлили между собою, «свакојему другу поједнако».

Изъ другой пѣсни «Погибија Марковић Милоша» мы узнаемъ, что онъ четовалъ главнымъ образомъ по Шумадиі, откуда наконецъ пришла жалоба на него кучскому воеводѣ Радонѣ, который въ то время игралъ очень важную роль въ цѣломъ краю.

Жалоба пришла отъ Станиши «Оборкапетана» въ Шумадиі и Луки «старовлашанина» въ Новобазарскомъ округѣ, при чемъ ввелись на него такіа обвиненія:

«Онъ препире торе и оборо,
А и гони коње и волове,
И он руши господске дворове».
Но пуще всего то, что онъ
«доша' код бијеле цркве,
Дмитровицу цркву развалијо

И црковно благо покупијо;
 Па га носи у Голеш-плавину,
*Шћиме рани од горе ајдуке,
 Који бију по Србији турке*.
 На это онъ отвѣчаетъ:
 «Често јесам у Србију блјо
 И тамо сам чете предводијо,
*О' турака рају сам бранијо;
 Клао сам се са турцима;
 А србе сам о' свашта чувао.*
 Што ми кажу Дмитровицу цркву,
 Да сам цркви штету учинијо;
 Кад сам кође код ње долазијо,
 Ја сам цркви прилог оставијо».

Относительно грабежа церкви очевидно, что это была клевета; а главное было то, что онъ грабилъ и убивалъ турокъ, особенно знатныхъ, громилъ «госпоцке дворове». Обвинителями же его явились оборъ — капетанъ, поставленный турками представитель мѣстной власти и такой-же турецкій прислужникъ «старовлашанинъ»; а кучскому воеводѣ ничего другого и ненужно было, какъ только погубить сильнаго человѣка въ сосѣднемъ вассоевицкомъ племени, чтобы и на него легче было распространить свою власть. На судѣ, въ Кучахъ и убили Марковича, но не открыто, а съ помощью хитрости, и отдѣлались смертью только одного своего, тогда какъ безъ хитрости не раздѣлались-бы съ нимъ такъ дешево, а могъ погибнуть и самъ воевода.

За этимъ слѣдуютъ двѣ пѣсни (№№ 7 и 8), въ которыхъ дѣйствуютъ двое: Дьяновичъ Милошъ и Лакушичъ Иванъ. По содержанію обѣ пѣсни очень схожи и мы подозреваемъ, не произошло-ли двѣ пѣсни изъ одной, и Дьяновичъ Милошъ не Марковичъ-ли.

Къ той-же категоріи четническихъ предпріятій слѣдуетъ отнести и пѣсню о походѣ на Бихоръ и Шумадию трехъ вассоевиц-

кихъ воеводъ вмѣстѣ съ воеводами кучскимъ, братоножичскимъ и албанскаго племени Климентъ. Это уже цѣлая экспедиція и объ ней мы имѣли случай говорить прежде (т. II, ч. 1, стр. 109 и 110).

Еще двѣ пѣсни (№№ 12 и 13) выводятъ намъ арамбашу Божя Вешова или Вешовича, который въ одной пѣснѣ вмѣстѣ съ другими бьется съ колашинцами, сдѣлавшими набѣгъ для грабежа, и помогаетъ ихъ пораженію; а въ другой погибаетъ отъ руки измѣнника. Какъ Марковича Милоша погубилъ кучскій воевода Радоня, такъ этого гусиньскій безъ Шабанагичъ, по высшему однако приказу скадрскаго валия Бушатліи, что указываетъ на его большое значеніе. То и другое относится къ концу XVIII или къ первымъ годамъ XIX ст., какъ говорятъ васоевичи «раніје караѣорѣеве параде» т. е. возстанія противъ турокъ Карагеоргія.

Къ тому-же времени относится и пѣсня «Фазли Шарац арамбаша», объ которомъ мы знаемъ только то, что находится въ пѣснѣ.

Еще изъ того-же времени (между 1810 и 1815 п.) пѣсня «Бој на Љубану» (№ 15), въ которой васоевичи отбиваютъ нападеніе кучъ.

Есть пѣсня, въ которой вспоминается бывшій когда-то погромъ всѣхъ Васоевичей, но не тотъ первый, послѣ котораго, какъ говорятъ васоевичи, семь лѣтъ некому было огня развести, а какой-то другой, чѣмъ опровергается общее у васоевичей, преданіе, что Лѣвую — Рѣку турки только однажды разгромили. Пѣсню эту мы получили въ двухъ экземплярахъ и подъ двумя заглавіями: одно «Стапе заробљена у Мостару» (№ 9), а другое «Колевий Комлен». Мы удержали первое, потому что подъ тѣмъ заглавіемъ текстъ ровнѣе и выдержаннѣе; но есть выраженія лучше и во второмъ, поэтому мы и приняли ихъ въ вариантахъ. Заглавіе мы также удержали то самое, какое далъ пѣвецъ, да и содержанію оно болѣе соответствуетъ. При этомъ пѣвецъ Миро Дедовичъ дѣлаетъ такую поправку къ содержанію пѣсни: Ком-

некъ Колевичъ не турками убитъ; а послѣ того бѣшенный конь сбросилъ его съ себя; онъ упалъ на колъ подложечкой и тутъ-же скончался. Но въ пѣснѣ лучше было сказать, что его убили турки.

Одна пѣсня съ романтическимъ содержаніемъ «Женидба Ћура Куштримовића» (№ 11), въ которой красавица Фатима, дочь бега Шемовича въ Будимлѣ (близъ Берацъ, на другой сторонѣ р. Лима), влюбилась въ красавца-же васоевича Дьюра, увидѣвши его, когда онъ проходилъ мимо ея двора, возвращаясь изъ Босніи съ зимовки, и потомъ крестилась и вышла за него замужъ. Этимъ и заканчивается пѣсня; а преданье идетъ дальше. Послѣ этого онъ не могъ оставаться въ своемъ селѣ (кажется, Трепча), сдѣлался арабашой и въ продолженіи трехъ лѣтъ гайдуковалъ. Фата, въ крещеніи названная Марой, все время была съ нимъ и въ это время у нихъ родилась дочка. Когда онъ по ночамъ уходилъ въ четованье, грабилъ и убивалъ турокъ, семейство его скрывалось въ пещерѣ. Однажды онъ укралъ барана и, изжаривши его на вертѣлѣ подъ скалой выше Трепчи, съ вертеломъ внесъ въ пещеру и поставилъ, прислонивши къ стѣнѣ. Затѣмъ онъ и жена его уснули.

Турки-же, подглядѣвши, какъ онъ жарилъ барана, собрались, окружили его въ пещерѣ и захватили вмѣстѣ съ женой спящихъ. Ихъ тутъ-же обонхъ связали и повели, предоставивъ матери нести своего ребенка въ колыбелькѣ; а проведя ихъ понадъ Лимомъ и дойдя подъ село Трешнево, всѣхъ тронхъ каменовали и набросали сверху *гомилу* (курганъ), которая и теперь тамъ стоитъ. А скала, гдѣ Дьуро пекъ барана, по нему называется *Куштримов* — *кри*. Было это тоже «прије Караѣорђево параде».

Въ сороковыхъ годахъ прошлаго столѣтія Васоевичи обращаются къ Черногоріи и ихъ самостоятельная дѣятельность выражается въ мелкомъ четованьи для отомщенія за кого-либо изъ своихъ ради добычи или просто изъ удалства, при чемъ отправляются иногда всего три-четыре человѣка. Часто высылались четы противъ такихъ-же четъ со стороны албанцевъ и колашин-

цевъ, и дѣло кончалось какою-нибудь перестрѣлкой издали; но бывали случаи, что кто-либо и погибалъ съ той или другой стороны. Обо всемъ этомъ послѣ остаются рассказы, есть и пѣсни. Но какъ мелки и обычны самые факты, такъ незанимательны, сухи и лишены поэзіи относящіяся къ нимъ пѣсни. И то еще нужно сказать, что въ нихъ слишкомъ замѣтна партійность. Мы могли-би собрать много такихъ пѣсень; но отказываемся отъ нихъ, потому что нѣкоторыя изъ нихъ не пѣлись и не поются народомъ, а впервые появляются въ свѣтъ изподъ пера ихъ авторовъ. Не разъ намъ случалась, получивши такую, записанную уже пѣсню, прочесть другимъ, и получить отъ слушателей отвѣтъ, что такой пѣсни прежде не было, или, что въ ней дѣло представлено совсѣмъ иначе, чѣмъ оно происходило въ дѣйствительности. Есть между этими записывателями очень добросовѣстные. Одинъ напр., доставивши мнѣ нѣсколько пѣсень, сдѣлалъ такую приписку: «Перепиши себѣ только первую пѣсню; а другія три не переписывай, потому что я самъ составилъ ихъ «по разспросамъ у другихъ». Одинъ, хорошій пѣвецъ «уз гусле», также составилъ нѣсколько пѣсень, въ томъ числѣ и пѣлъ ихъ про себя, а послѣ и другіе стали пѣть, зная, что онѣ сочинены имъ, но вполнѣ правдивы и не лишены нѣкоторой поэзіи. Есть, однако, прямо обманщики.

Въ выходившемъ на Цетиньѣ журнальчикѣ подъ названіемъ «Луча», въ книгѣ за ноябрь и декабрь 1899 г. въ отдѣлѣ «Народне умотворине», а въ подотдѣлѣ «Српске народне јуначке пјесме» находится пѣсня «Вук Брајотић и ага од Медуна» въ 438 стиховъ, и подъ нею подпись: «Приближежи Мираш Ћукић, Васојевић».

Это та самая пѣсня, которую мы записали въ Кучахъ подъ заглавіемъ «Ага од Медуна и Јован Вишинић», заключающая въ себѣ 132 стиха, а у Вука напечатана подъ именемъ «Ага од Медуна и Јован Бабовић» въ 65 только стиховъ.

Въ чемъ заключается равница этихъ двухъ текстовъ и откуда она могла произойти, мы уже указали; разница во всякомъ

случаѣ незначительная, и потому не можетъ быть ни малѣйшаго сомнѣнія, что это одна и та-же чисто народная пѣсня. Но въ пѣснѣ, записанной М. Дьюкичемъ, она совершенно затирается въ сочиненныхъ имъ детальныхъ сценахъ, служа только темой для цѣлаго новаго произведенія, только не народнаго.

Народная пѣсня, какъ-бы ни украшала фантазіей своихъ героевъ, въ основѣ всегда держится дѣйствительнаго факта и дѣйствительныхъ именъ, не гонясь за ихъ знаменитостью; напротивъ, она создаетъ славу именамъ новымъ. Не такъ понялъ свою задачу М. Дьюкичъ: зная Бабичей и Вишничей въ настоящее время, какъ не играющихъ никакой видной роли, онъ не понимаетъ, что въ исторіи возможны всякія превратности; одни вышаются, другіе падаютъ, и незнатные въ настоящее время упомянутые два рода могли играть важную роль въ старое время. Г. Дьюкичу нужно непременно славное имя, поэтому онъ взялъ Вука Брајотича, не соображая, что поединокъ этотъ могъ быть даже раньше его появленія на свѣтъ. Какъ ни трудно возстановлять хронологію въ народныхъ пѣсняхъ по имѣющимся даннымъ, по двумъ имѣющимся народнымъ-же пѣснямъ онъ жилъ позже, именно въ первой половинѣ XVII ст.; а поединокъ могъ происходить гораздо раньше. Не будемъ однако настаивать на этомъ и допустимъ, что по времени В. Брајотичъ тогда могъ быть на поединкѣ; но почему-же пѣвцы имѣющихся у насъ двухъ экземпляровъ такое славное имя, извѣстное, конечно, и имъ, замѣнили другимъ, мѣло извѣстнымъ? И какъ могли они пропустить столько подробностей, которыя даетъ намъ г. Дьюкичъ, и сократить пѣсню противъ одного экземпляра больше, чѣмъ втрое, а противъ другого въ шесть разъ? И отъ кого онъ слышалъ и записалъ эту пѣсню?

Съ полною увѣренностью говоримъ, что пѣсню эту сочинилъ самъ г. М. Дьюкичъ и сочинилъ плохо, набравши деталей и цѣлыхъ сценъ изъ другихъ пѣсенъ и прикрасивши своею не высокаго полета фантазіей. Первая часть, доводящая дѣло до начала поединка, въ народной пѣснѣ составляетъ всего 25 стиховъ;

а у Дьюкича она растянута на 194 ст. При томъ въ народной пѣснѣ первымъ является Вишничъ и въ ожиданіи соперника по юнацкому обычаю сидитъ въ шатрѣ и пьетъ ракію и вино; а когда появился ага, то и ему предлагаетъ выпить, если не ракія, то вина; у Дьюкича-же это самое продѣлываетъ ага. Дикую, невозможную сцену создаетъ онъ, когда ага бьетъ бичемъ свою жену за то, что она ставитъ В. Брайотича доблестнѣе своего мужа и, преувеличивая эти доблести, говорить:

«Ја сам чула ђе говоре људи:

Кад му (Вуку Б.) било петнаест година,

Добио је петнаест мегдана» (ст. 101—103).

Такія преувеличенія сербская поэзія допускаетъ только относительно личностей полумифическихъ, какъ Марко Краевичъ, Рея Крылатый и др.; а героевъ, взятыхъ изъ дѣйствительности, она старается изобразить, сколько возможно, реальнѣе и правдоподобнѣе.

Конецъ сочиненъ самый нелѣпый. Побѣдивши и убивши агу, В. Брайотичъ овладѣваетъ всѣми его дѣлѣхами и его кадуной (женой), влюбляется въ неѣ, проводитъ съ нею ночь и хочетъ на ней жениться, а свою жену, красавицу Андѣлію прогнать. Но удерживаетъ его отъ этого поступка мать, и тогда онъ выдаетъ сеѣ замужъ за своего побратима Ибрагима Мекича изъ Колашина.

Но въ то время никакихъ Мекичей и вообще турокъ въ Колашинѣ не существовало, онъ былъ тогда чисто сербскій и сдѣлался турецкимъ гораздо позже.

Надергавши отовсюду деталей, г. Дьюкичъ также старается воспользоваться богатствомъ народнаго языка, но и тутъ выдаетъ свое непониманіе и неумѣлость. Когда Вишничъ, поразивши агу въ другой разъ, готовъ былъ опять его простить, стала его уговаривать жена:

«Ја те кумим и Богомъ заклињемъ,

Не мој туре живо оставити;

Ногом ње се ејеѣи научити
И тебе ње јадом дојадити».

Дьюкичъ передѣлываетъ это такъ:

«Не пуштај га, Вуче господаре,
Јер ако је руке изгубио,
Би некако ноге научио,
Би те опет нашла боѡглава» (ст. 344—347).

Нелпшнимъ считаемъ сообщить, что намъ извѣстно о личности фальсификатора. Это молодой человѣкъ, отецъ котораго знаетъ много пѣсенъ и поетъ ихъ «уз гусле»; нѣкоторыя пѣсни мы отъ него и записали. Сынъ его еще мальчикомъ оказывался весьма способнымъ, а потомъ почувствовалъ призваніе къ поэзіи и началъ писать стихи, которые иногда и печатались въ черногорскихъ журналахъ. Но онъ задумалъ изобразить въ стихахъ, въ формѣ народной пѣсни цѣлую исторію Васоевичей и явился съ этимъ произведеніемъ къ покойному Ј. Павловичу, издававшему въ то время журналъ «Црногорка». Павловичъ конечно, отказался печатать. Иначе отнеслась къ нему редакція «Лучи»; не знаемъ только, помѣстивъ произведение Дьюкича подъ рубрикой народныхъ пѣсенъ, поступила она такъ сознательно или введенная въ заблужденіе; во всякомъ случаѣ это обнаруживаетъ, что она отнеслась безъ достаточной критики къ представляемымъ ей произведеніямъ.

Остановившись такъ долго на разоблаченіи поддѣлки, мы имѣли въ виду въ то-же время характерный и любопытный фактъ, указывающей, какъ иногда создается пѣсня.

Принимая пѣсню записанную уже, всегда рискуешь получить не народное произведение, и еще больше рискъ, если записыватель и пѣвецъ одно и то-же лицо. Если записывается другимъ и со словъ другого, то значить, что пѣсня поется народомъ, и возможно только нѣкоторое искаженіе; а если одно лицо записыватель и пѣвецъ, то у него достаточно времени, чтобы сочинить

совершенно новую пѣсню, которой народъ и не знаетъ. Мнѣ случилось записывать пѣсню отъ нѣсколькихъ или, хотя-бы отъ одного, но въ присутствіи другихъ, и тогда являлось нѣчто въ родѣ редакціи: одни поправляли, напоминая пѣвцу пропуски и недомолвки или исправляя невѣрности, а другіе старались исправить форму, стихъ, обороты и т. п.

Самое лучшее, конечно, записывать прямо отъ одного пѣвца и послѣ можно провѣрять, прочитывая другимъ. Говоря передъ вами, пѣвецъ не имѣетъ времени сочинять, что такъ возможно, если онъ записываетъ её самъ. Сербъ, надобно замѣтить, такъ твердо знаетъ пѣсню, что всегда можетъ повторить её, не прибѣгая къ пѣнію и помощи гуслей, чѣмъ мы и пользовались.

Отъ пѣсень о событіяхъ, болѣе близкихъ къ современности, мы отказываемся, потому что для пѣсни необходимо, чтобы она продержалась болѣе продолжительное время въ устахъ народа; тогда только она можетъ считаться народною и тогда-же исчезаетъ и имя сочинителя.

Да и самая жизнь Васоевичей съ половины прошлаго столѣтія вступаетъ въ болѣе спокойную фазу, въ которой мало что можетъ сильно затронуть народную фантазію; стѣсняетъ также простого народнаго пѣвца и существованіе рядомъ съ нимъ пѣвцовъ грамотниковъ и книжной поэзіи.

Крупное, потрясающее душу событіе въ жизни Васоевичей позднѣйшаго времени составляетъ погромъ, произведенный турками въ 1854 г., чтобы наказать ихъ за преданность Черногоріи; но и оно осталось безъ пѣсни, потому, можетъ быть, что народъ вообще не любитъ воспѣвать свои пораженія.

Помѣщаемъ одну пѣсню того времени (приблизительно конца пятидесятихъ годовъ прошедшаго столѣтія) «Похара Бијора» (№ 16). Она интересна тѣмъ, что васоевичи, зимовавшіе со стадами въ Босніи, возвращаясь оттуда, нашли путь закрытый бихорцами, и обращаются съ жалобой къ гусинскому *забиту* (главарю), который въ свою очередь обращается въ Скадръ, откуда и приходитъ турецкое войско, состоящее главнымъ образомъ изъ

арнаутъ, и помогаетъ васоевичамъ, чего, въ другихъ случаяхъ, сколько намъ извѣстно, не бывало. Впрочемъ это были васоевичи, неприсоединенные къ Черногоріи, а оставшіеся въ турецкомъ подданствѣ. Посланный противъ Бихора Асанъ-хоть тотъ самый, который послѣ напалъ на черногорскую Краину, но съ цѣлымъ своимъ войскомъ (до 600 чел.) былъ захваченъ черногорцами въ плѣнъ и отведенъ на Цетинье.

Совершенно новую пѣсню приводимъ о двухъ битвахъ, бывшихъ въ Полимѣ въ ноябрѣ и декабрѣ 1879 г., во время нашего тамъ пребыванія. Она сочинена туркомъ и о первой битвѣ записана нами отъ самого пѣвца, а о второй записали мы другіе.

Васоевичи-же дали намъ три пѣсни, по содержанію выходящія изъ ихъ цикла и не ими сочиненныя, но ими донынѣ распеваемые и отчасти передѣланныя, что и даетъ намъ основаніе помѣстить ихъ вмѣстѣ съ другими васоевицкими нѣснями.

Одна изъ нихъ о Котарскихъ сердаряхъ, не знаю, была-ли гдѣ-нибудь напечатана; поэтому мы не могли сравнить ея съ оригиналомъ, занесеннымъ въ Васоевичи, безъ сомнѣнія, изъ края, къ которому она относится по содержанію. А двѣ, относящіяся къ возстанію Карагеоргія, хотя и напечатаны были въ сборникахъ Вука Караджича, Косты Ненадовича и др.; но въ нашихъ экземплярахъ представляютъ не только важные варианты, но и совершенно иную редакцію и, сказали-бы, лучшую, чѣмъ въ извѣстныхъ печатныхъ изданіяхъ.

ПЋСНИ.

1.

Потибија Арапина и Ракете Рајсвића.

(Од Ђорђа Ђукића).

- 1 Подиже се први Арапина
Од Стамбола и од Анадола;
Па претури земље и градове,
А све тражи себе мејданџију:
5 Нико њему изпст не смијаше.
Докле дође варош Подгорици;
Ту у поље шатор поперијо;
Па све себе тражи мејданџију.
То зачуо бег Османагићу;
10 Па у варош туријо телара.
Телар виче три дана бијела
Проз китицу варош Подгорицу:
«Има л' каква влаха, ал' турчина,
Да Арапу пође на мејдану?
15 Ако ли га на мејдан добије,
Даћу њему хиљаду дуката.»
Не нађе се влаха, ни турчина,
Који ће му на мејдан изаћи.
То се чуло у Васојевиће;

Па зачуо један добар јунак 20
 Од племена од Васојевића,
 По имену Рајевић Ракета.
 Кад зачуо, на ноге устао;
 Млађијема заповијест даде,
 Да му млађи коња сигурају. 25
 Он припаса мача зеленога,
 Па се сигра низ бојанли кулу.
 Њему млађи коња приведоше,
 Приведоше до бињеш-камена; 30
 Прекрсти се, па га закрочијо;
 Па га ето низ Дрекаловиће.
 Доклен дође варош Подгорици;
 Тунак бјеше на конак пануо
 И ту јунак конак коначијо. 35
 Кад то чуо бег Османагићу,
 Да је доша' њему заточниче,
 Од земље је на ноге скочијо;
 Па га ето у српску механу,
 Ће је Рајко на конак пануо, 40
 Па му беже селам натурајо!
 Еђему Рајко селам прифатијо.
 За јуначко питају се здравље;
 Ту казаше, да су здраво били.
 Рајко њему тако бесједијо: 45
 «Ја сам чуо, бег Османагићу,
 Да је доша' при Арапине,
 Те он тражи себе мејданцију
 У бијелу варош Подгорицу;
 Ал' му нико не смије изистп. 50
 Па у варош туријо телара;
 Он је вика' три дапа бијела;
 Те си добру ријеч обећао:
 «Кто погуби црна Арапина.

- 55 Да му даднеш хиљаду дуката». Тако њему беже проговара:
 «Истина је, што си разумијо;
 То ћу дати, више ћу придати.»
Тај мах Рајко на ноге скочијо:
- 60 «Ја ћу поћи Арапу на мејдан.» На то њему беже одговара:
 «Кад си такав јунак настануо,
 Ето тебе мача зеленога,
 Да Арапу на мејдану поћеш!»
- 65 Јунак мача радо дофатијо,
Те је бегу тако бесједијо:
 «Ја од мога бољега не тражим.»
Па од земље на ноге скочијо,
Па га ето у поље ћемовско.
- 70 Кад изиде у поље широко,
Угледа га црни Арапине,
Да му иде Србин на мејдану;
Одиста се Арап препануо,
Те у земљу брата закопао
- 75 И њему је тако бесједијо:
 «Ево иде мене мејданџија!
 Но ако ми до невоље буде,
 Једа би се за ме осветијо».
- У то стаса Рајевићу Рајко;
80 Па Арапа зове на мејдану.
Онда Арап на ноге устаде
И закрочи суру бедевију.
Сретоме се два добра јунака;
Варају се и ударају се,
- 85 Прогоне се по мејдану борци.
Једном ману Рајевић Ракета,
Те Арапу уграбијо главу;
Па му узе сабљу оковану

И узе му суру бедивију. 90
 Кад то виђе из јаме Арапче,
 Он запали малу кумбурлију,
 Те погоди Рајевић Ракету:
 На добро га мјесто погодвио,
 На сред паса, не учини гласа. 95
 Шће му Арап главу окинути,
 Но га не да бег Османагићу;
 Но Арапу посијече главу
 И узе му коња и оруже
 И укопа доброга јунака. 100
 Укопао и за душу дао,
 Као што му иде по закону.
 Па дофати коња и оруже
 И хиљаду жутије дуката
 И посла их у Васојевиће 105
 На рукама попа Ракетпћа;
 Те му пише, све како је било.
 Кад су попу паре долазиле,
 Он добави од мора мајсторе,
 Те бијелу начинијо цркву,
 Задужбину Рајевић Ракете.

2.

Ага од Медуна и Јован Вишњић.

(Записано со словъ Луки Поповича въ Нижнемъ-Медуиѣ).

Књигу пише ага од Медуна,
 А пише је у Васојевиће,
 А на име Вишњића Јована.
 Овако му ага говорише:
 «Чу-ли мене, Вишњићу Јоване!
 Ја те сјутра на мејдан позивам

- На зелену на Потрк-ливаду;
Ту јуначки да дјелимо мејдан.
И доведи вјереницу љубу,
10 Е ћу и ја узет моју каду.
Ко добије на мејдан јуначки,
Он нек води обје двије љубе.»
Кад Јовану ситна књига дође,
На књигу му одговора даје,
15 И овако Јован говорио:
«Ходи, ага, кад је теби драго;
Ја ћу довест' моју вјерну љубу;
А ти довећ' буду-кадуницу
И јуначки да се угледамо.»
20 У толико ага окреуоо
И на Стравче бјеше доходно,
И ту нађе Вишњића Јована.
Ту му ага «помоћ» називаше,
Те на мејдан њега позиваше:
25 «Ајд', Јоване, да га дијелимо».
Ће састаше два добра јунака,
На бритке се сабље ударише.
Махну једном ага од Медуна,
Те Јовану рану ударио.
30 Наљути се Вишњићу Јоване,
Па се аги ближе примакнуо,
Те му десну руку окинуо
И на главу бјеше каисао,
Да од аге посијече главу;
35 Ал' га ага богом кунијаше:
«Не за бога, Вишњиће Јоване!
Не мој мене данас оштетити;
Но ћу тебе братску вијетати,
Да ја једном пођем до на море,
40 Да се видам, д'ако се извидам».

У то Јован њега опростио

И овако аги говорио:

«Не мој, ага, братску заборавит;

Но кад би си и ти извидао,

Да ми нашу братску извршимо».

45

У то агу на свог коња прими,

А була му свога коња води;

Те па Медун опет долазаху.

А кад ага не Медуну дође,

Ту је ага књигу написао,

50

Те ју шаље мору дебеломе;

Те он тражи приморски ећиме;

И за себе свеј, како је, каже,

Ту он има добра пријатеља,

Те је аги књигу управно:

55

«Ајде-иди, е ћеш се извидат».

Ага пође те се извидао.

У то врјеме мало потрајало,

Нешто мало, двје године дана;

Доклен ага руку извидао,

60

Лијевом се сјећи научно.

А пошто се добро извидао,

Опет ага на Медуну дође

И ту своју каду-булу пађе;

Па отален ситну књигу пише

65

Опет исто Вишњићу Јовану:

«Ајд' Јоване, братску да вршимо

Али опет да мејдан дјелимо,

Али опет љубе да водимо,

Ко добије, да поведе двије?

70

Ал' ако се бисмо братимили,

Да ни љубе дарове опреме».

У то ага са Медуна пође

На зелену Потрчку ливаду.

75

Кад је ага туна долазно;
Ал' је Јован први уграбио,
На ливаду шатор поперно,
Па за шатор ћога привезао.

80

А он пије црвенога вина,
А код њега вјереница љуба.
У то ага њима «помоћ» зваше,
И Јован му «помоћ» прифатио
И код себе мјесто учинио,
И овако аги говорио:

85

«Ајде, ага, да пијемо вино,
А н' оће се, за тебе ракије;
Е ви ваша вјера не допушта,
Да пијете црвенога вина».
Ал' му ага на то и не гледа;

90

Но овако говори Јовану:
«Ајд', Јоване, да га дијелимо;
Е сад братску свршават нећемо,
Докле једном мејдан савршимо.»
Ту се Јован на свог коња прими;

95

А ага се не скида, ни јије,
И ни мало себе (не) одморјева.
Тадар Јован коња окрочио
И своју је сабљу извадио,
Те се с агом сусретоше,
На бритке се сабље ударише. *)
Кад замахну Вишњиће Јоване,

*) Вар. На бритке се хорде ударише,
Једном махну хага од Медуна
И дофати Бабовић Јована,
Дофати га по свилену пасу,
Лијева је замашита рука:
Посјече му двије пушке мале;
А Јован се добро насрдио.

Те агину окинуо руку.
 Паде ага са својега коња
 На лијепу зелену ливаду.
 Тад прискочи Вишњиће Јоване; 105
 Да од аге посијече главу,
 Ал' га ага Богом кунјаше:
 «Не, за бога, Вишњиће Јоване,
 Не мој мене окинути главу!
 Нема мајка до мене једнога; 110
 Да ме гледа на огњиште мајка,
 Да ме сједи она саморана».
 Али Јован за Бога хајаше
 И оћаше агу оставити;
 Но искочи јованова љуба, 115
 Те Јовану поче говорити:
 «Ја те кумим и Богом заклињем,
 Не мој туре живо оставити;
 Ногом ће се сјећи научити
 И тебе ће јадом дојадити». 120
 Тада Јован туре ударио,
 Те му турску осијече главу;
 Па му узе коња и оружје
 И његову булу-кадуницу.
 Отле Јован прими своју љубу, 125
 Прими љубу на агина вранца,
 А була њој коња водијаше.
 Здраво иде у Васојевиће,
 Е задоби агу од Медуна
 И вјерну му он поведе булу, 130
 Да му служи вјерну љубу;
 Здраво иде, весела му мајка!

3.

Ударац на Васојевића 1625 г.

(Отъ Луки Паунова Вешовича изъ Лѣвой-Рѣки).

Подиже се Станојевић Пејо
 Од каменог села Балевића;
 Увезесе Блатом зеленијем,
 Доклен дође Скадру бијеломе;
 5 Па отолен у воду Бојану;
 Па залеже морем Јадранскијем;
 Извезесе стојну Цариграду,
 Код свог зета цара Сулеймана,
 Па ту њему на диван изиде,
 10 Па га љуби у скут и у руку
 И пред њиме свилену сеџаду;
 Измиче се дворећ старијега.
 Но му царе тако говораше:
 «А бога ти, Станојевић Пејо,
 15 Које су те виле донијеле?
 Али доша' шћери у походе,
 «Али какав зулум наћерао?»
 Пејо му се смјерно поклонно,
 Па се ојде цару јадовати:
 20 «Султан царе, огријало сунце!
 Ја сам дошо' к теби од невоље,
 Од зулума од Васојевића,
 Што се мени они учинише:
 Царске паде нама прекидоше;
 25 Сваку срећу нама одузеше,
 Одузеше воду на Ножицу;
 Узеше ни зелене планине;
 Кад ни дође вакат од планине,

На планину ми не издигнемо».

Кад то царе Пеја разумијо, 30
 Он му нешто ништа говорити;
 Но му ситни ферман накитијо
 На силнога пашу Бушатлију,
 Да му даде силну Арбанију
 До Призрена, града бијелога. 35
 Када царски ферман прифатијо,
 Он се цару смјерно поклонијо;
 Па га ето Скадру бијеломе,
 Код силнога наше Бушатлије;
 Па му царски ферман попружијо. 40
 Виђе пашо, што му ферман пише,
 Па он други ферман накитијо;
 Па га посла Пећп — Дукађину,
 Мустај-паши Махмутбеговићу:
 «Како примиш ситнога фермана, 45
 Покупи ми љуту Малесију
 До Призрена, душанова града;
 Води војско ка Гусињу-граду;
 Е оћемо на Васојевиће.
 Ја ћу купит љуту Арбанију, 50
 А пред њима Арапина црна».

Кад је паша књигу прифатијо
 И видијо, што му књига пише;
 Па он купи љуту Малесију
 Од Гусиња до Призрена-града. 55
 Па га ето с војском у Гусиње.
 Ту се двије војске составише
 У Гусињу, граду бијеломе;
 Па се паша одатлен окрену,
 Собом узе Бег-Шабанагића, 60
 Па ји ето уз Врмошу равцу.
 Излегоше врху Широкару,

Навалише на Верушу равну,
 На Верушу табор учинише.
 65 Из табора ситну књигу пише;
 Па је шиље на Лопате равне,
 На рукама попу Ракетићу:
 «Како књигу на рукама примаш,
 Покупи ми од земље главаре
 70 И доведи мене на предају.
 Покупи ми дваџас ђевојака
 Од добрија кућа и оцака
 За мојија дванас пашајлија,
 И доведи Брајотића Мару,
 75 Да је љуби црни Арапине;
 А мене ћеш младу попадију,
 Попадију попа Ракетића,
 Да је паша по' чадору љубим.»
 Кад је попу књига долазила,
 80 Он покупи племенске главаре,
 Па пред њима књигу проучијо.
 «Сад чујете, што ми паша пише.
 Сад ал' ћемо на предају поћи,
 Али пашу позват на мејдану?»
 85 Њему на то они одговоре:
 «А бога ни, попе Ракетићу!
 Сви смо ради часно погинути,
 Но турчину раја постанути;
 Раја турска никад били нисмо.
 90 Но му пиши лист-књигу бијелу:
 Нека иде нама на мејдану,
 Па што коме Бог и срећа дадне!»

А поп њему на то одговара:

- «Мустај-паши одпоздрав на писмо!
 Што ми зовеш од земље главаре, 95
 Да ми к тебе дођу на предају,
 Зовемо те, пашо, на мејдану.
 Што ми иштеш дванас ђевојака,
 Те си мене у хрз ударијо,
 Посјећу ти дванас пашајлија. 100
 Што ми пишеш Брајотића Мару,
 Мара има добра господара:
 Арапа ће позват на мејдана.
 Што ми пишеш попадију младу,
 За њу ћу ти изгубити главу». 105
 Па је пошље паши у табору.
 Кад је виђе силан Мустај-паша,
 Одиста му мила не бијаше;
 Па срдито на ноге устаде;
 Па на троје раздијели војску. 110
 Прву посла преко Планинице,
 А пред њиме Арапине црни,
 Да удари на Ножицу равну,
 Па да иде на Лопате равне:
 «Ту ћемо се с војском саставити». 115
 Други дијо војске одвојио,
 Те он пође Слачком широкијем,
 А пред њоме Бег-Шабанагића.
 Па је њему тако бесједио:
 «Жари, пали, а сијечи главе; 120
 Ајде с војском Ракетића цркве.»
 Трећу војску себи оставио,
 Поведи ју на Лопате равне,
 И Лопате огњем изгореше.
 Код бијеле цркве Ракетића 125
 Ту је паша табор учинио;

- Ту се турска војска састадоше.
 Но да видиш пона Ракетића!
 Он на троје раздијели војску:
 130 Један дијо Вучића Вуку;
 Други дијо Брајотића Вуку;
 Трећи дијо себи оставијо.
 Па милога Бога поменуше,
 А у турке сложно ударише,
 135 Са три краја снажно навалише.
 Алабанда, затурн се кавга,
 Убише се огњем из пушака;
 Онда турци плећи окренуше.
 Уз Лопате турке поћераше;
 140 Ћерајући низ Верушу турке,
 Разагоне турке на буџуке;
 Ту на двоје турке раздвојише.
 Једно ћера Брајотићу Вуче,
 Ћера Вуче уз Турјак-планину,
 145 Па сустиче црна Арапина,
 Па Арапу тако бесједијо:
 «О чу-ли ме, црни Арапине!
 Ти обрши суру бедевију,
 Па повади сабљу оковау.»
 150 Сретоме се два добра јунака;
 Коњи им се прсима удрише,
 А јунаци на сабље острице;
 Варају се и ударају се.
 Сабљом мацу Брајотићу Вуче,
 155 Те Арапу посијече главу,
 А узме му коња и оруже,
 И отлен су боја раздвојила.
 Но да видиш Вучића Вука!
 Е он ћера Махмутбеговића
 160 А уз Кому високу планину.

Доћера га у клисуре љуте
 И ту пашу на мејдан позивље:
 «Обрни се, Мамутбеговићу,
 Да на сабље живот дијелимо!»
 Обрну се Мамутбеговићу, 165
 На остру га сабљу дочекао.
 Но му не да Вучићу Вуче;
 Но му русу посијече главу,
 Па је њему тако бесједио:
 «Сад ти љуби младу нападију!» 170
 Посјече му дванајс пашајлија,
 И на томе боја раздвојише.
 И ту турске главе изброише,
 У том боју што ји посјекоше:
 Шест стотина и педесет више. 175
 Па ту своју браћу избронше,
 У том боју што им погибоше:
 Седамдесет и четири више,
 А толико има рањеника.

4.

Вук Брајотић, његова жена, лијена брђанка, и паша од Требиња (пјевао је Милан из Доње-Аржанице на Лиму, а пореклом из Забрђа у Васојевићима).

Подиже се паша од Требиња,
 Ојде паша Колашину граду
 Ш његовијех тридест пашајлија,
 А да купи цареву мирију.
 Те ту сједи три-четири дана, 5
 О ледноме дану — митровоме.
 Одатлен се паша подигао,
 Ојде паша у Куче камене,

- Ће-по-турска нога не прескаче.
 10 Те ту сједи по године дана.
 Сви главари кучки доходише
 И пешкеше паши доносише.
 Купи паша порез и харача
 На дијете од девет година,
 15 Купи харач од седам година.
 Сви главари кучки дохођау
 На дивану паши од Требиња,
 Не доходи једно влашче младо,
 Младо влашче, Дрекаловић Лале.
 20 Вели турчин, паша од Требиња:
 «А за бога, сви кучки главари!
 Што је, Лале мени не долази?
 Али ми је Лале одметнуо?»
 Веле њему сви кучки главари:
 25 «Није ти се Лале одметнуо,
 Но све овце у планину чува;
 Брата нема, братучеда нема,
 Нема код ког' оставити браве».
 У то мало не тија вријеме,
 30 Те се гора преобуче листом,
 Земља црна травом и цвијећем;
 Стаса јагње бјело за пециво,
 Бјела грудa стаса за једило;
 Сјави Лале овце од планине,
 35 До Медуна дојави до града.
 Ту је шњима ноћу коначно;
 Ту помузи три стотине брава,
 Те ту груду вељу усприо,
 Која макла до дванаест ока;
 40 Те у јутру код наше отидне.
 Доведе му краву јаловицу
 И штиркињу (овцу) од девет година;

Два товара бијеле пшенице,
 Један товар масла и скорупа,
 Груду сира о' дванаест ока. 45
 Доцкан дође Дрекаловић Лале,
 Доцкан дође, ама добро дође;
 Пред пашом је диван учинио,
 Пашину је руку пољубио.
 Те му паша 'вако бесједио; 50
 «Што си ти ми, Лале, задоцио,
 Јеси-ли ти мене одметнуо?»
 На то Лале паши одговара:
 «Ни сем се ја тебе одметнуо;
 Но све овце у планини чувах. 55
 Брата немам, братучеда немам;
 На кога ћу овце оставити?
 А сада сам доша' на дивану;
 Чини, пашо, што је теби драго!»
 Па му вељи пешкеш подтурио. 60
 Тај ман му је паша говорио:
 «Аферим ти, пиле соколово!»
 Па га сједе уз десно кољено;
 Па му каве даје и дувана;
 Па у томе иглан затурише; 65
 Па га пита паша од Требиња:
 «За бога, ти, Дрекаловић Лале,
 Како би се паша оженно,
 Са некаквом лијепом девојком
 Или љеном удовицом младом, 70
 Ил' невјестом, скоро доведеном,
 Што би била паши пашиница?»
 На то Лале њему одговори:
 «Чу-ли мене, пашо од Требиња!
 Не знам цуре, нити знам невјесте, 75
 Нити какве љене удовице;

До ђу теби, пашо, сјетовати.
 Има тамо у Васојевиће
 Бјела кула Брајотића Вука,
 80 До два брата, до два Брајотића,
 — Једно Вуче, а друго Јоване —
 Има Вуче кићену брђанку.
 Бјеше паши пашиница била;
 Но у тврде руке запанула,
 85 Не даду њу до два Брајотића,
 Доклен оба погинути не те.»
 Тај ман паша њему бесједио:
 «Ајде, Лале, пиле соколово,
 Те ти узми тридест пашајлија,
 90 Те отиди у Васојевиће,
 Те до куле Вука и Јована,
 Гђе ћеш оба жива уфатити;
 Ту пороби лијепу брђанку
 И доведи мени на дивану.»
 95 Лале тајман бјеше говорио:
 «Аман, пашо, драги господаре!
 Немам коме овце оставити,
 Но ми леже овце у торове.»
 Пашо њему аман прифатио;
 100 Шаље тамо своје пашајлије.
 Отидоше тридест пашајлије,
 Отидоше уз Куче камепе,
 Те дођоше у Васојевиће
 На Лопате код вукове куле.
 105 Ту не бјеше Вука ни Јована;
 Вук отиша' у чету јуначку,
 До бијела града Колашипа;
 Јован чува овце у Верушу;
 Без сама је баба Брајотића
 110 И код ње је вукова брђанка.

Кад дођоше тридест пашајлија
 На вукову од камена кулу,
 Они вичу из грла бијела:

«Јесу л' дома Вуче и Јоване?»

Но да видиш вукове брђанке! 115
 Проз прозора главу протурила,
 Бјелим грлом њима бесједила:

«Овђе нема Вука ни Јована;

Вук отиша' у чету јупачку,
 Колашину, граду бијеломе, 120
 Јован чува овце у Верушу.»
 То је њима још милје било.

«Донеси нам једну купу вина,

Да напојим тридест пашајлија.»

Она млада на поге скочила, 125

Она сигра низ бијелу кулу,
 Те се спусти у подруме пивне;

Уточила једну купу вина,

Те изнесе међу пашајлија.

Кад попише једну купу вина, 130

Они купу патраг поврнуше,

А брђанку љепу уграбише,

За бијеле руке уфатише,

Поведоше низ Лијеву — рјеску.

Ојде јадна, грдна кукајући, 135

Све имени ђевера својега,

Па у томе 'вако проговара:

«Гђе си, ђевер, нигђе те не било!

Е мене су поробили турци;

Сама оста Брајотића баба, 140

Сама оста на бијелу кулу.»

Ту се баба јаду досјетила:

Подбила је пушку Брајотића,

Абердана, Брајотића пушку;

- 145 На прозор је пушку протурила,
Па јој живу ватру поклонила.
Саломе се високе планине,
А одјекну брда и долине.
Зачу Јован горе кад оваца;
- 150 Гђе чувао овце у планину,
И код њега тридесет чобана.
Он дозива тридесет чобана:
«Браћо моја, сиви соколови!
Пуче пушка на бијелу кулу,
155 На бијелу Брајотића кулу;
Ја млим, да је Вуче погинуо;
Отишао у чету јуначку.
Ну ви ваше смијешајте овце
И два друга код њих оставите;
160 А ми ајдмо на Лопате равне,
На бијелу Брајотића кулу,
Да видимо, је ли Вуче погинуо.»
Погнало је тридесет чобана.
Као тридест сивих соколова;
165 Сви подбише свијетло оружје,
Те дођоше на бијелу кулу.
Кад на кулу — похарана кула,
Поробљена вукова брђанка,
Тајман Јован стару мајку пита:
170 «Како ми је моја снахо мила?»
Јовану је мајка бесједила:
«Е јесу њу турци поробили;
Одведоше на Медуна-града,
Да ожену пашу од Требиња.
175 Трчи, сине, ако бога знадеш!
Боље ти је рано погинути,
Но у томе вијек вјековати.»
Јован пође низ Васојевиће

И за њиме тридесет чобана.
 Кад су били преко Вјетерника, 180
 Турци јесу на Биочу равном;
 Јован дође на Биоче равно,
 Турци бјеху на граду Медуну.
 Тај маи Јован био говорио:
 «Ајдте, браћо, тридесет чобана, 185
 Ударите на тридест чадора,
 На папине тридест пашајлија,
 А ја оћу папину чадору,
 Не мој нико пушку истурити,
 Док не чује џефердана мога.»

Запуцаше пушке од Медуне,
 Оженише пашу од Требиња.
 Сједи паша и весеље гради,
 Вином служи вукова брђанка;
 Вино пију турци — краишници; 195
 Она рони сузе из обрзе.
 Паша њојзи ријеч проговара:
 «Шта то ти је, вукова брђанко?
 Али немаш за сватове дара?
 Али сем ти паша необичан?» 200
 Она тајмаи њему бесједила:
 «Нијесам ја томе се падала,
 Нијесам ти даре приправљала;
 До падам се у Бога милога,
 Ја у Бога и ђевера мога, 205
 Доћиће ми Брајотић Јоване,
 Е ће мене брзо походити,
 Љепе ће ти дарове донети;
 Из пушака врелијех крушака,

210

Јатаганом скройће хаљине;
То те бити сватовим' дарове.
Ал' не мари паша од Требиња,
Гледа паша у љепу брђанку,
Као соко плау голубицу;

215

Те шњом ради, што је њему драго.
Растурио тридест пашајлија
На њинијех тридесет чадора;

220

Сам остаде с вуковом брђанком;
Па њој стаде 'вако говорити:
«Распучај ми пуче под гр'оце
И раскопчај ковче јеждерлије,
Оћеш са мном на душеке легат.»
Оће она, чарета њој нема,
Нема спаса, не мож' бити друкче!

225

У то стаса Брајотнѣ Јоване,
Јован слуша, што паша збораше.
Колико му срце заиграло,
Зазвече му за слав оружје.
Ту он гађа од Требиња пашу;

230

Али није пашу погодио.
Паша скочи на ноге лагане,
Сам у гаће и бјелу кошуљу;
Па похита на ђогина свога,
Те ђогина коња закрочио.

235

Ал' у Куче ђогат не помаже,
Но су Куче клете камените.
А за њим се Јован натурпо
И за њиме вукова брђанка.

240

Ту савише пашу од Требиња,
Те га жива одмах уфатише,
Те под чадор бјели доведоше.

Кад то виде тридесет чобана,
 Посјекоше тридест пашајлија,
 Сваки носи од турчина главу.
 У то Јово њима проговара: 245
 «Аферим вам тридесет чобана!»
 Те у чадор пашин улегаше.
 Јован пашу на муке турно:
 Он му десно око извадио
 И десну му руку саломо, 250
 Па лијеву ногу у кољено;
 И усјече дреновога стапа,
 Па му даде у лијеву руку;
 Па га прати у земљу Турџију,
 Да он проси, да се љебом рани, 255
 Нека знаде, ће се оженио,
 Нек' се фали на турске кафане;
 Е те га ће миловати турци,
 Узео је вукову брђанку;
 Боље те га аге миловати. 260
 Тај мап Јован дома окренуо,
 Ојде дома здраво и весело
 И дружини раздијели благо,
 Нешће себи ни динара пара.
 А он узе пашина ћогина 265
 И узео пашино оружје.
 А тридесет глава од турака
 Донијеше на вукову кулу,
 Окитише кулу и авлију
 И вриуше вукову брђанку. 270
 У то стаса Брајотићу Вуче;
 Он оћаше русвај учинити
 Својој љепој кићеној брђанки;
 Али не да Брајотић Јоване:
 «Не мој, брате Брајотићу Вуче, 275

280

Јер зулуму ништа није крива».
 Тај ман се је Вуче поврнуо:
 «Е јунаци, весела ви мајка!
 Вама мајка, што ве одродила,
 Мене овђе браћа и дружина!»

5.

Четовање Марковић Милоша.

(Од Ђорђа Ђукића).

5

10

15

20

Подиже се једна чета мала,
 Једна чета, два су четовође,
 Одколен се вазда подизала,
 Од племена од Васојевића.
 Оба ћу ви по имену казат:
 Једно ти је Марковић Милошу,
 А друго је Лакушић Иване.
 Ето чета Комом и планином,
 Доклен дође на Љубан планину.
 Ту је чета трудна починула
 И ладне се воде напојила.
 Па бесједи Лакушићу Иво:
 «Побратиме, Марковић Милошу!
 Да куд ћемо чету окренути?
 Ал' ћемо је Плаву, ал' Гусињу,
 Али ћемо граду Колашину,
 Пријепољу, ал' Бијелу пољу,
 Ал' ћемо је питому Бијору,
 Али ћемо к Пећи-Дукаћину,
 Али чету к Пештеру Сјеници?»
 Чека Милош, па му одговара:
 «Побратиме, Лакушић Иване!
 Нећу чету окренути Плаву,

Ни Гусињу, ни Колашину,
 Пријеполу, ни Бијелополу, 25
 Ни питому Пећи Дукаћину,
 Ни ћу чету к Пештер', ни Сјеници.
 Но сам чуо, ће казују људи,
 Ето тамо Хасу гиздаване
 Бјелу кулу старца Ђулијана; 30
 Око куле камена авлија,
 А на кулу девет Ђулагића;
 Тешки зулум сиротињи раде:
 Узимају данке и араче;
 А све купе ситне четвртине 35
 И порезе од седам година;
 Узимају цареву мирију.
 Сиротињи зулум одолно;
 Већ јој у то живовања нема.
 Оћу чету на њи окренути, 40
 Ја би да' Бог и срећа јуначка,
 Да погубим девет Ђулагића;
 Да починне сиротиња раја
 Од зулума девет Ђулагића.»
 Онда Иво њему бесједно: 45
 «Побратиме, Марковић Милошу!
 Ја ти тамо с четом поћи нећу.
 Три пут сам му чету подизао
 На његову кулу и авлију;
 Каква бјеше кула и авлија! 50
 Баш да пукне муња од облака,
 Не би њојзи квара учињела;
 А камо ли рука од јунака!
 Но ћу моју чету окренути
 У пространу Пештер и Сјеницу, 55
 Ту сам пређе ћара уводио:
 Ту у Пештер бјеше трговина,

- 60 Трговина шесдесет волова,
 Код њи нема до два чобанина;
 Доста ћара за дружину бјеше.»
 Опда Милош Иву проговара:
 «Нека ћара и нека белаја!
 Ајд идимо на нашег душмана,
 Да сломимо нашег крвника,
 65 Све што пршти нашу сиротињу,
 Која јадна у невољу цмпли.»
 То зборише, на ноге усташе,
 Па наполи друштво дијелише.
 Иво иде к пространој Пештери;
 70 Милош ојде Хасу гиздавоме.
 У најљепши вакат долазио,
 Међу акшам и међу јацје,
 Он кад дође кули и авлији,
 При Милошу добра срећа била:
 75 Дома нема осам Ђулагића;
 Но су пошли у село Заостро,
 Да покупе данке и араче;
 Ал' на кулу Ђулагића бега
 Он се нада осам Ђулагића,
 80 Да му дођу на бијелу кулу.
 Отворио од авлије врата,
 У авлију уводио друштво,
 Па овако њима бесједно:
 «Чекајте ме, моја браћо драга,
 85 Чекајте ме кули у авлији;
 А ја пођох на бијелу кулу,
 Да облазим кулу и чардака.»
 Па га ето уз скамлије кули,
 Ал' од куле отворена врата:
 90 Надају се дојте Ђулагићи.
 Он ушета у бијелу кулу;

- Ал' у кулу гарац од свијеће,
 Он угледа Ђулагића-бега,
 Ђе он спава кули у камару;
 А код њега двије каде младе, 95
 Под главу му двије златке мале,
 Превари се, — шинула га гуја, —
 Те дофати пушку саделију.
 Ал' га турска була опазила,
 Па повика господара свога: 100
 «Господаре, Ђулагићу-бего!
 Мене таче рука од хајдука.»
 Скочи бего, ка' да се помами,
 Па дофати пушку саделију,
 Па јој даде ватру огањ живи; 105
 Те погоди Марковић Милоша;
 Десну му је погу саломно.
 При Милошу добра срећа била:
 Те му пушка феџер угулила.
 Нити паде, нити се препаде, 110
 Но се сrete бистрим џефердаром;
 Па утече низ скамлије кули,
 Доклен дође у мермер-авлију.
 Ал' ту друга ниједнога нема,
 Утекоше лугу и шеварју; 115
 Утекоше, срамота њи била!
 Он се штапље бистрим џефердаром;
 Па га ето лугу и шеварју;
 Па је собом јунак бесједно:
 «О, лужино, камо ми дружина?» 120
 Па дофати ханџар из појаса,
 Па под собом ендек ископао,
 У земљу се јунак закопао.
 Кад у јутру дан и зора била;
 Рано рани Ђулагићу-бего 125

- У руку му везена шипана;
 А кад дође каменој авлији,
 Он ту нађе крвцу од јунака;
 Па по крвци потражи хајдука.
 130 Доклен дође лугу и шевару,
 Ту он виђе Марковић Милоша.
 Чим га виђе, тијем га познаде,
 По чувењу и по казивању;
 Пак овако њему проговара:
 135 «Курво једна, Марковић Милошу!
 Што си до сад јунак учинио,
 То ће бити твоје грјешне душе;
 Што ћеш по сад, Милош, учињети,
 То ће бити све о моје душе.»
 140 Па не оће пушком да га бије,
 Но га шћаше жива уфатити.
 Милош њему на то одговара:
 «О, Турчине, кукала ти мајка!
 У чем си се, Туре заумило?
 145 Није ласно уфатит, сокола,
 Ал' под облак њега стријељати.»
 Па од ока пали џефердана,
 Те погоди Ђулагића бега
 У ковије међу очи двије,
 150 Док му прште чело под капицу.
 Пушка танка, ма је гласовита:
 То се чуло у село Заостро;
 То зачуо старац Ђулијане,
 Па повика осам Ђулагића.
 155 Пуче пушка на танку чардаку:
 Бегу јесте нешто до невоље;
 Ђулагићи на ноге скочише
 И готове коње закрочише;
 Па их ето Хасу гиздавоме.

Кад дођоше кули и авлији, 160
 Погледаше лугу и шевару,
 Угледаше Ћулагиха бега,
 Ће је њима погинуо бего;
 И виђоше Марковић Милоша,
 Па на њега јуриш учинели. 165
 Но да видиш Марковић Милоша!
 Редом пуни бистра цефердара,
 Те погоди Ћулагих Алију.
 Јопет Милош пуни цефердара,
 Те погоди Ћулагих-Мурата. 170
 Па четвртом пуни цефердара,
 Те погоди Ћулагих-Асана;
 Петом пуни Милош цефердара,
 Те погоди Ћулагих-Омера;
 Шестом Милош пуни цефердара, 175
 Те погоди Ћулагиха-Паша;
 Седмом пуни Милош цефердара,
 Те погоди Ћулагиха-Аџа;
 Осмом Милош пуни цефердара,
 Те погоди Ћулагихо-Реџа; 180
 Адеветом пуни цефердара,
 Те погоди Ћулагиха-Мала.
 Кад то виђе старац Ћулиџане,
 Да погибе девет Ћулагиха;
 Он појаха ата четвртака, 185
 Па повади сабљу димискију
 На Милоша јуриш учинио,
 Па је њему тако говорио:
 «Курво једна, Марковић Милошу!
 Ласно ти је тиће перутати; 190
 Но је мука орла дочекати.»
 Па на њега јуриш учинио,
 С атом њега старац прескочио.

Милош тога с' није препануо;
195 Но десетом пунѣ дефердара,
Те погоди старца Ђулијана.
Тај мах Милош из гласа кликује:
«А ће сте ви, од горе хајдуци?
А ће сте ви, није вас ни било!
200 Ви дођите лугу и шевару,
Посјеците девет Ђулагина
И десетог старца Ђулијана,
И прифат'те рањена јунака;
Јесу мене ране одошеле.»
205 То зачуше његова дружина;
Па њи ето преко поља равна,
Док дођоше лугу и шевару.
Посјекоше девет Ђулагина
И десетог старца Ђулијана;
210 Па њи ето на бијелу кулу,
Те по кули покупише благо.
А каде их младе потиснуше,
Бјелу кулу огњем изгорјеше,
Приведоше ата Ђулагина;
215 Па дофате рањена јунака,
Турише га коњу на рамена,
Па њи ето уз Нахију равну.
Док дођоше на Љубан-планину,
Тунак они на конак панули
220 И рањена одморе јунака,
Преврну му ране у мараме.
Док ево ти Лакушић-Ивана
И он шићар добар задобно,
Пештерскијех шездесет волова,
225 И он носи двије турске главе.
Кад он нађе рањена Милоша,
Иван њему ране честиташе;

Један другом честита јунаштво;
 Па велики шићар дијелише,
 Свакојему другу поједнако, 230
 Сваки ојде влајету своме,
 И Милош се рана изљечпо.

6.

Потбија Марковић Милоша

(Отъ того-же).

Честе књиге земљу пропадоше,
 Од Србије и од Шумадије,
 Од Станише обор-капетана
 И од Луке старовлашанина;
 Иду књиге земљом и свијетом, 5
 Док дођоше у Куче камене
 На рукама војводи Радоњи.
 Кад Радоња књиге дофатијо
 И на књиге печат саломијо,
 И кад виђе, што му књига пише, 10
 Војвода је на ноге скочијо
 И Куче је на збор окупијо.
 Кад војвода Куче окупијо,
 Па је њима ријеч говоријо:
 «Чуете-ли, мојо браћо драга, 15
 Како ме је књига допаћула
 Од Србије и од Шумадије,
 Од Станише обор-капетана
 И од Луке старовлашанина.
 Давијају Марковић Милоша, 20
 Да он иде земљи Шумадији,
 Тежак зулум у Србији гради.

Он препире торе и оборе,
 А и гони коњи и волове,
 25 И он руши господске дворове.
 И то шћају с јадам опростити;
 Но њи доша' код бијеле пркве,
 Дмитровицу цркву развалијо
 И црковно благо покупијо;
 30 Па га носи у Голеш-планину;
 Шњиме рани од горе ајдуке,
 Који бију по Србији турке».
 Па војвода њима говоријо:
 «Је-ли мајка родила јунака,
 35 Да погуби Марковић Милоша?
 Даром ћу га добро обдарити:
 Даћу њему двије пушке мале,
 Од сувога саливене злата;
 И даћу му вранца крилатога,
 40 Оседлана и осигурана.»
 Кад војводу Кучи разумљеше,
 Многи Кучи ником поникнуше,
 А у црну земљу погледаше;
 А с војводом неки говорише:
 45 «Ко ће жива змаја уфатити
 Ил' сокола под облак убити?!»
 Но не ниче Станковић Пауне,
 Он не ниче, по из грла виче:
 «Ја сам јунак и родијо ме је,
 50 Ујак ми је Марковић Милошу.
 Ја ћу њега ласно преварити
 И жива га к тебе доводити.»
 Војвода му тако говоријо:
 «Мој соколе, Станковић Пауне!
 55 Ако створиш, што си говоријо,
 Да доведеш Марковић Милоша,

Ја ћу тебе боље даривати;
 Ја ћу дати и још ћу придати,
 Даћу тебе Марицу девојку
 И бијелу направити кулу.» 60
 Пауну му се па то обећао,
 Кад издигну кучи на планину,
 Да доведе Марковић Милоша.
 И отлен се Кучи растурнше.
 Доклен вакат од планине дође, 65
 На планину Кучи издигоше.
 Па се диже Станковић Пауне
 И ето га на Ком на планину,
 На студену воду Маргариту,
 На торину Марковић Милоша 70
 И војводе Поповић Радула.
 Ту га сrete Марковић Милошу;
 Руке шире, у лица се љубе;
 Питају се за јуначко здравље;
 И тунак је конак учинио. 75
 Па га пита Марковић Милошу:
 «Мој сестрићу, Станковић Пауне,
 Што су тебе Кучи оправили?
 А ти мени о невјери радиш.»
 Но му рече Станковић Пауне: 80
 «Мој данца Марковић Милошу!
 Мене јесу Кучи оправили,
 Божу су ми вјеру задавали,
 Да ти дођеш с војводом Радулом;
 Е ве зове војвода Радоња, 85
 Да дођете на Царине равне.
 Војвода ве зове на сабору,
 Да би сте се шњима помирили,
 Да стојимо један код другогa,
 Да не цапа један о'другогa; 90

- Да чобани за'дно пасу овце.
 Пријед здравља и живота мога,
 Да ви ништа учинити не те;
 Мирно поћи, а весело доћи».
- 95 Бесједи му војвода Радуле:
 «О Милошу, од крајне крило!
 Бог ме, ште не Кучи преварити;
 Оба ћемо тамо погинути;
 Е су Кучи пријеваре старе».
- 100 То рекоше, коне појахаше.
 И ето јп. Комом и ћенаром,
 И ето су на кучке Царине,
 Ће су Кучи збора окупили;
 Међу њима војвода Радоња.
- 105 У то стаса војвода Радуле
 Са соколом Марковић Милошем,
 Па Кучима «помој» натураше;
 Добро «псе» Кучи прифатише,
 Па о' земље на ноге скочише,
- 110 И с ногу иј «помој» приватише,
 И широко мјесто учинише.
 Но не оће војвода Радоња;
 Но бесједи војвода Радоња:
 «Добре доћи, од крајне кнеже!»
- 115 Но бесједи Марковић Милошу:
 «Ја нијесам од крајне кнеже,
 Но сам јунак Марковић Милошу.»
 Опет рече војвода Радоња:
 «А бога ти, Марковић Милошу!
- 120 На тебе су додијале даве
 Од Србије и од Шумадије,
 Од Станише обор-капетана
 И од Луке старовлашанина,
 Тешки зулум у Србији радиш.

Ти препиреш торе и оборе, 125

Па изводиш коње и волове;

Разваљујеш госпоцке дворове;

Дмитровицу цркву порушијо

И њезино благо покупијо.»

На то њему Милош одговара: 130

«Кољен(?) да си војвода Радона!

Често јесам у Србију бијо

И тамо сам чете преводијо,

О' турака рају сам бранијо;

Клао сам се тамо са турцима; 135

А Србе сам о' свашта чувао.

Што ми кажу Дмитровицу цркву,

Да сам цркви штету учинијо;

Кад сам кође код ње долазијо,

Ја сам цркви прилог оставијо.» 140

Војвода му та' ма бесједно:

«А бога ти, Марковић Милошу!

Откуд тебе двије пушке мале

Све од срме и сувога злата?

Откуд ти је бистра џефердана, 145

Што таквога ни у Млетке нема?

Откуд ти је дебели дорпне,

Што таквога у сва Брда нема?»

На то Милош њему одговара:

«Продао сам овце и овнове, 150

Те узео двије пушке мале;

Те сам прода' краве и волове,

Те купијо бистра џефердара

У Латина за оку цекина.

Дората ми кобила родила, 155

Ранијо га верушкијем сјеном.»

Но војвода куче уредијо,

Па Кучима тако наредијо,

- Да чувају војводу Радула,
160 А изгубе Марковић Милоша.
Па нареди Мрчаричића Пера,
Милошу се с плећа учинијо
И на њега пушку окренуо,
И с љутом га раном саставијо.
165 У то писну Марковић Милошу:
«Мој сестрићу, Станковић Пауне!
Ајде приђи, да ми ране видаш
И узми ми свијетло оруже,
Да ми Кучи не носе оруже.»
170 Отуд иде Станковић Пауне;
Он не иде, да му ране вида,
Но он иде, да му токе скида.
Док га Милош близу напуштијо,
Па од ока пали цефердара,
175 Те погоди Станковић Пауна,
Мртвога га земљи поклонијо;
Па заплева из грла бијела;
«Благо тебе, Станковић Пауне,
Кад погibe јунак од јунака;
180 Мене ками доброму јунаку,
Кад погibo' јунак од погана,
Од Мрчара и Мрчаричића.»
То изустити, а душу испустити.
У то су га Кучи притиснули,
185 Узеше му главу и оруже;
А Радула оправн Радоња.
-

7.

Милот Ђинових и паша од Зворника:

(Записао је Богдан, попа Милића син)

Што се чета подигнула мала,
 Одакле се вазда подизала,
 Од Лопата и Васојевића;
 Чета мала о'тридеот друга
 И пред њима двије четобаше: 5
 Једно бјеше Ђинових Милошу,
 Друго бјеше Лакушић Иване.
 Поведоше чету уз планину,
 Изведоше Кому високоме
 Код студене воде Маргарите; 10
 Ту је чета трудна починула.
 Ко је гладан, леба заложно;
 Ко је жедан, — воде се напио;
 А ко јунак, — о оружју ради.
 А када се чета одморила, 15
 Тад говори Лакушић Иване:
 «Побратиме, Ђинових Милошу!
 Куда ћемо чету окренути?
 Али ћемо Плаву, ал' Гусињу,
 Али ћемо Пећи Дукађину, 20
 Ал' кржаву граду Колашину,
 Али ћемо низа Шумадију?»
 Нити ћемо Плаву, ни Гусињу,
 Нити ћемо Пећи Дукађину,
 Ни кржаву граду Колашину; 25
 Него ћемо низа Шумадију,
 Потражити пашу од Зворника.
 Е сам чуо, и кажују људи,

Да је пашче умом побјеснило
 И велики зулум починило:
 Обљубио триста ђевојака
 Су његових тридесет даија;
 Родило се триста копилади.
 Па сам чуо, и кажу ми људи,
 Ђе не смију ћену покрстити
 Од силнога паше од Зворника;
 Оће, цуре ћену да му љиве,
 Па да ћену узме у даије,
 Да и они силни зулум граде
 По Србији и по Шумадији.
 А ја више то слушат не могу,
 Што од Срба веће јаде граде
 И муке им велике задају.
 Жив не био, е га нећу наћи
 И ш љим ћу се знати поздравити.
 То изрече, на ноге скочио.
 И за собом чету окренуо,
 С четом пође низ Нахију равну:
 Све планине здраво претурпио,
 Док је доша' Гају Моравскоме.
 Ту је чета трудна починула;
 Ту сјеђели три бијела дана.
 Ожедњеше у гору ајдуци;
 Запрзе им језик у вилице,
 Утекоше очи у куктуру.
 Ал' говори тридесет ајдука:
 «Арамбаша, Ђиновић Милошу!
 Чини цевап тридесет ајдука;
 Погибосмо Гају Моравскоме
 Без никакве ране на јунаку,
 Но без воде овђе погубосмо.»
 Кад то чуо Ђиновић Милошу,

Он извади ножа позлаћена,
 Да извади себи срце живо.
 Кад погледа друму широкоме 65
 И угледа лијепу ђевојку;
 Она носи тулумбију вина.
 Стрча брзо друму широкоме,
 Па овако јунак бесједно:
 «Богом сестро, лијепа ђевојко! 70
 Поклони ми тулумбију вина:
 Ево тебе тридесет дуката.»
 А ђевојка за брацку примила,
 Поклони му тулумбију вина;
 Неће цура да прими дукате; 75
 Но овако њему бесједила:
 «А Бога ти, драги побратиме!
 Али јеси четп арамбаша,
 Али јеси на путу путниче?»
 А он њојзи право казиваше: 80
 «А ја јесам од горе ајдуче!
 Ја сам чуо и кажу ми људи
 За некаква пашу од Зворника:
 Па се желим ш њиме поздравити.»
 Кад то зачу лијепа ђевојка: 85
 «Благо мене, драги побратиме!
 Кад за српски премишљаш се народ.
 Ја ћу тебе дивно сјетовати:
 Ето дође у поље широко,
 Код бијеле самодвижне (?) цркве *) 90
 Ће је свилен чадор разапео;
 Под чадором пије ладно вино
 И он љуби лијепе ђевојке.»
 Кад ђевојку Милош саслушао,

*) Напоминает «Самодрежу цркву».

95 Милош пође у гору зелену,
 А ђевојка друму широкоме.
 Док је тамна нојца омркнула,
 Па је Милош чету окренуо
 До чадора паше од Зворника
 100 Су његове тридесет даија;
 И избави Србе од зулума
 И здраво се дома повратио.

8.

Погибија Лакушић Ивана.

(Од Ђорђа Ђукића).

Двије су се чете подигнуле,
 Обадвије од Васојевића.
 Пред четом су двије четовође:
 Једно ти је Лакушић Иване,
 5 А друго је Ђиновић Милошу.
 Па њи это турском земљом равном,
 Док дођоше у Србију равну.
 Кад су близу до Ваљева били,
 Починуше у гору ајдуци.
 10 Па гледају друмом широкијем,
 Кад ето ти моравска ђевојка.
 Она иде друмом широкијем;
 На пут јој се Иван учинио.
 Носи млада једно мјеше вина;
 15 А Иван јој та ма бесједио:
 «А Бога ти, бијела влаицо!
 Ал' је вода, ал' црвено вино?
 Извежи ми ту мјешину вина,
 Да ти даднем три дуката жута,

- Да напојим тридесет ајдука.» 20
- А ђевојка њему одговара:
- «А, Бога ми, од горе ајдуче!
- Би ти дала црвенога вина;
- Но га оћу бегу Љубовићу.
- Ево има двје године дана, 25
- Од како је доша' у Ваљево
- Су његове тридест арачлија,
- Рудничкије и биоградскијех.
- По Ваљеву тежак зулум раде:
- Прже коке, а љубе ђевојке. 30
- И мога су брата уфатили,
- Доклен поћем и донесем вина.»
- А Иван јој тај ма говорио:
- «А ће сједе Турци арачлије?»
- А ђевојка њему проговара: 35
- «Турци сједе у шаторе своје.»
- То Ивану врло мило било;
- Па ђевојци тако бесједио:
- «Дај ти мени овај мијех вина,
- Да напојим од горе ајдуке; 40
- Па када ће нојца омркнути,
- Дајем тебе вјеру неварану!
- Ја ћу поћи бегу под чадору,
- Живот ћу му на сабљу узети,
- Па да знадем, е ћу погинути.» 45
- И с ђевојком ојде код ајдука;
- Те се жедни напоише вина;
- Он јој даде три дуката жута.
- У то их је данак оставио,
- А тамна их нојца прифатила. 50
- Тад ајдуци на ноге усташе;
- Притегоше на себе оруже
- И дођоше до шатора близу.

А Турци се не боје никога;
55 Код чадора тридесет парипа.
Тај ма рече Лакушић Ивале:
«Ја отпдо уводит шаторе.»
И уљеже одма у шаторе;
Глуо доба, поспали су Турци.
60 Предаде им коње ајдуцима;
Сваки свога коња прифатише;
Па се Иван опет повратио
И уљеже бегу под шатором,
Туре спаше, за зло не знаваше;
65 А код њега српкиња ђевојка,
Ни спаваше, ни сан снијеваше;
А хајдук ју рукѡм уфатио,
А ђевојка тај ма говорила:
«Дик се, бего, не дигнуо главе!»
70 Оледн ме рука од хајдука.»
Викну Турчин из грла бијела;
А на ноге Турци устадоше.
А Иван му реда не чипаше,
Но му узе сабљу и оружје
75 И о грлу златнога сахата;
И стаде му ногом под вилице!
У томе га притискоше Турци.
Скочи Иван између Турака;
Дотури се Иван до хајдука.
80 Одмах коње турске појахаше,
И у то их зора застанула.
Геаци су невјерни јунаци:
Дадше им коње и оружје,
Те хајдуке брзо пристигоше.
85 Виче Турчин бего Љубовићу:
«Ко си, добар српски арамбашо,
Што ми узе коње и оружје?

Ти не бјежи јутрос у планину,
 Но, ако те српкиња родила,
 Врати мога претила ђогата, 90
 Да јуначки мејдан дијелимо.»
 Кад то зачу Лакушић Иване —
 Јунака је ласно преварити —
 Он поврати коња од мејдана.
 Остадоше Турци и хајдуци; 95
 Сретоше се два добра јунака
 На деснице и сабље оштрице.
 Ману сабљом Лакушић Иване,
 Те му русу посијече главу
 И узе му коња и оружје. 100
 На хајдуке навалила војска;
 Убише се бојем уз планину;
 Па хајдуци Турке саломише
 И седам им глава уграбише.
 У то пуче пушка о' Турака, 105
 Те погоди Лакушић Ивана;
 Живо му је срце прекинула.
 Хајдуци га мртва прихватише
 И на томе боја раздвојише.
 Хајдуци се мало измакоше; 110
 Арамбашу мртва укопаше.
 А Иван се добро осветио:
 Погубно бега Љубовића.

9.

Стана заробљена у Мостару.

(Од Мира Дедовића с Полице).

Што закука кукавица сиња, *)

О бижићу, о дану Савину,

У Мостару, граду бијеломе,

На камену мостарску ћуприју?

5

Па гласује кукавица сиња,

По имену Станојева Стана;

Кукајући књигу ситну пише,

А шиље је у Васојевиће

На рукама Николић Оташа:

10

«Мој ђевере, Николић Оташу!

Знаш, ђевере, јеси л' запазно,

Кад на Брда ударише Турци:

Они Брда Мала похараше,

Мала Брда, све Васојевиће,

15

До остаде село једно мало,

Село мало на дно Лимањ-дола.

Ти утече у Пипере равне,

А у таста, кнеза пиперскога;

А злочести утече Станоје,

20

Оп утече у камена Ровца

Код мојега баба невјернога,

Код његова таста Иванпша

И ту сједе двије године дана.

Док стасаше градски арачлије

25

Од бијела града Невесиња,

И пред њима бего Љубовићу;

*) вар. Она кука, кад времена нема,
О ледному дану савиному.

Те у кнеза на конак пануше
 И с кнезом се погодише тај мах.
 Бег остави на Ровце хараче,
 Да не купи за девет година. 30
 Кнез му даде војводу Станоја
 И два сина два Станојевића,
 Двије снахе су двије кол'јевке,
 С њиме мене, кукавицу Стану,
 Поведоше низ Херцеговину, 35
 Луду ћецу у јаму бацише,
 Са снахама мене раздвојише.
 Ево данас девет годин' дана,
 Како лежим у Мостару б'јелу,
 Девет су се пуне напуниле, 40
 Сад десета наступа година.
 Сад се куле турске харачлије,
 Да полазе у камена Ровца,
 Да у Ровца покупе харача. *)
 Но ако си јунак од јунака, 45
 Ти покупи неколико друга;
 Узми собом Кољевић Комлена.
 Кад Оташу ситна књига дође,
 Књигу гледа, сузе пролијева;
 Па тридесет покупи момака 50
 И узео Кољевић Комлена;
 И одоше уз Васојевиће.
 Док дођоше Штавну широкоме,
 Ту их био данак оставио.
 Па сјдоше на воду Морачу 55
 И Морачу воду прегацише,
 Дадоше се уз камена Ровца;

*) Саде куми и Богом братимим,
 Да би своје осветио.

Док дођоше на кнежеву кулу,
 Ево дошли турске харачлије.
 60 До поноћи пјеше и сиграше,
 Од поноћи поспаваше Турци.
 Кад то виђе Николић Оташу,
 Он закуми тридесет момчади:
 «Отпашујте са себе пасове,
 65 А од главе одвијај шалове;
 Па посите сламу и сијено,
 Да кнежеву кулу зазиђемо,
 Да њу живом ватром запалимо.»
 Отпашују са себе пасове,
 70 Одвијају од главе шалове,
 Те доносе сламу и сијено;
 Па бијелу запалише кулу.
 Уфатише обадвоје врата;
 Посјекоше петнаест Турака;
 75 Уфатише кнеза Иваниша;
 Посјече га Кољевић Комлене.
 А узеше петнаес парипа
 И бегова хата бијелога.
 Појаха га Кољевић Комлене;
 80 Кад на врата навалише Турци,
 Ту убише Кољевић Комлена. *)

10.

*Васојевићи ударају на Бихор и Шумадију заједно с куриким
војводом Радоњом.*

(Од Мира Дедовића с Полице).

Вино пију двије војводе:
 Једно Ђеко, а други Вуксане —

*) Но јунака тридест Васовића
 Сваки свога посјече турчина.

У Црешњево на бијелу кулу.

Па што Ђеко бесједи Вуксану:

«О Вуксане, мој брате рођени!

Дај да силну војску покупимо,

Да, ломноме удримо Бихору.»

Тако сложни, те се насулише

И четири кѣиге нажитише.

Једну шаљу у Васојевиће

На војводу Рајковић Батрића;

Другу књигу у Братоножиће

А на руке Баљевић Павићу;

Трећу књигу у Куче камене

На Косору гъезду соколову

На кољено војводи Радоњи;

А четврту књигу напустише.

Те ју шаљу у Гусињу-граду

Краљу Деди, Клименачкој глави.

«Сви купите војске изабране!

С војском хајте у село Црешњево.»

А кад вакат и вријеме дође,

Све војводе војске купише

И дођоше под Црешњево равнo,

Под Црешњево у росне ливаде.

Па војводе сигураше војску

И свој војсци таин покупише.

Тако ту ноћ конак учинише;

Па у јутро зором уранише

И развише крсташе барјаке.

Претурише на Лим, воду ладну,

И ето пх Хасу пространоме;

Сви војводе конак учинише.

Оставише војводу Радоњу

На равноте пољу Побјенику;

Краља Деду, Клименачку главу,

На Загорје и на Аржаницу;
 А војводу Баљевић Павића
 На равноте пољу Лисцјеву;
 40 Три војводе од Васојевића
 У Будимљу у Реџепагића.
 Од Бихора нико не виђаше,
 До виђела са Крушчице вила,
 Па прикличе у џемат бихорски,
 45 По имену бихорске бегове
 Ћоровића и Ајдарпашића:
 «Зло ви било, бихорски бегови!
 Видите ли, оч'ма не гледали!
 На вас иде силовита војска.
 50 Војску воде Ђека и Вуксане;
 Сјутра ће ви зором ударити.»
 Кад Ћоровић разумио вилу,
 Он сиједе, ситну књигу пише,
 Књигу шаље Ђеки и Вуксану:
 55 «Пријатељи, Ђеко и Вуксане!
 Не мој водит Деду и Радоњу;
 Они воде од јабане војску;
 На нашу те вјеру похулити,
 А ево ти бисаге дуката,
 60 И даћу ти од мегдана врапца,
 Што ми га је везир поклонило,—
 Кад сам к њему у Травник ходио,
 Покривена чохом до копита.»
 А кад Ђека писмо прегледао,
 65 Он се таман грохотом насмија:
 «Та што мисли крмска потурица»
 Вуксан таман њему говораше:
 «Узми, брате, бисаге дуката.»
 Ђека тада брату одговара:
 70 «Нећу врнут Деду и Радоњу,

Да ми даде све царево благо;
 Ни на себе покор оставити.»
 Па у јутру зором поранно;
 Те на ломни Бихор ударили
 И цпо су Бихор похарали 75
 До равнога Поља-Бијелога.
 Похараше Пештер и Сјеницу;
 Прескочише на Јавор-планину;
 Искочише Јелици-планини.
 Ту нађоше Лауш-канетана, 80
 Ђе хараше Шумадију равну;
 И ту своје смијешаше војске.
 Па да видиш невјерна Маџара!
 Ту отрова војводу Радоњу,
 Ту војводе растурише војску,
 Кад им главна пестаде војводе.

11.

Женидба Ђура Куштримовића.

(Пјевао је Илија Арсенијев Вукичевић из Требче).

Одкако је свијет постапо,
 Није љепши цвијет процаптијо,
 Но што ципти данас у краину,
 У Будимљу, граду бијеломе,
 На дворове браће Шемовића, 5
 Мила сестра девет Шемовића,
 А на име Фатима ђевојка.
 Љепоте јој по свој земљи нема,
 Ни бијеле буле, ни влаиње,
 Нити има танане латинке. 10
 Кој видијо вилу на планину,

Ни вила њој бељни друга пије.
 Па се чудо на далеко чуло,
 Широм земљом по свој царевини.
 15 Па њој многи просци долазаше,
 Многе паше и многи везири,
 И остале аге и бегови:
 Бушатлија, са Скадра везире,
 И чувени паша од Пазара,
 20 И од Пећи Мамутбеговићу.
 Фата о' тих ниједнога неће.
 Докле једно јутро уранила,
 Уранила Шемовића нена,
 Па призива своју милу шћерку:
 25 «Шћери моја, Фатимо лијепа!
 Бог да даде, да си ми слијепа,
 Но што си ми одвише лијепа;
 Те ти мнози просци долазише,
 Господини и господичићи,
 30 Од добријех кућа и оцака,
 Ал' о' тија нешће ниједнога.
 Но чу-ли ме, моја мила Фато:
 Данас ти је дивно запануло,
 Да ти бираш, којег ти драго.
 35 Ако оћеш бирај по јунаштву,
 Узми, Фато, Скадарског везира;
 Ал' ако ћеш бирај по љепоти,
 Узми, шћери, пашу од Пазара;
 Ако-ли ћеш бирај по оцаку,
 40 Узми пашу Мамутбеговића,
 У питому мјесту Дукаћину».
 Но кад зачу Фатима девојка,
 Овако је млада говорила:
 «О' тија ти ниједнога нећу;
 45 Но ја оћу Куштримовић Ђура.

Арамбашу од Васојевића.
 Има пуно три године дана,
 Ка' ја виђо' Куштримовић Ђура,
 Ће пројави хиљаду оваца,
 Пред овцама дванајест угича; 50
 Јави овце из Босне поносне
 Испред наше пребијеле куле;
 На угиче звопа ударају,
 Те цијели Будим проламају.
 Ја провире' кули на прозоре 55
 И угледа доброга јунака,
 Баш јунака арамбашу Ђура,
 Красан јунак на овоме свјету!
 А на Ђура дивно одијело:
 За појас му двије сателије, 60
 Међу њиме од срме анџара;
 А у руке од срме свираља.
 Кад га виђо' и познадо' дивно;
 Кроз прозор му јаглук протурила
 И младога Ђура обдарила, 65
 И овако њему говорила:
 «На знање ти Куштримовић Ђуро:
 Бићу тебе вјереница љуба,
 Али тебе, али земље црне,
 Ал' се никад ни удават нећу.» 70
 Па чу-ли ме, моја стара мајко:
 Одкако сам њега сагледала,
 Ја не постим поста рамазана,
 Нит' вјерујем свеца Мухамеда;
 Но ја постим поста сва четвора, 75
 Па светкујем светог Јована
 И вјеру сам моју преврнула;
 А бијело лице нагоила
 За сокола Куштрим-арамбашу.

- 80 Па чу-ли ме, моја мила мајко:
 Ал' ћу ћуру бити вјерна љуба,
 Ал' се млада ни удават нећу!»
 Кад је мајка Фату саслушала,
 Овако је шћери говорила:
- 85 «Кад је тебе срце попијело
 За србина Куштримовић Ћура,
 Одиста ти оштетити нећу;
 Но му пиши лист књиге бијеле:
 Нека купи свате, како знаде!»
- 90 Нека иде у Будимљу граду,
 Ал' нек' своју мудро чува главу,
 Да га не-би итко опазијо,
 Е би своју изгубијо главу.
 Нека иде ноћњо без мјесеца
- 95 До Будимље, града бијелогa,
 Па нек цука алком на вратима;
 Брзо те се отворити врата
 И узећеш Фатиму ћевојку.»
 Кад је мајку Фата саслушала,
- 100 Од радости на поге скочила,
 Па је ситну књигу пакитила,
 Ка' што ју је мајка научила;
 Па ју прати у Васојевиће,
 На рукама Куштримовић-Ћуру.
- 105 Кад је књигу Ћуро проучијо,
 На лагане ноге поскочијо,
 Те покупи тридесет сватова,
 По избору добрија јунака,
 Све коњике, брзе јанћане.
- 110 Па кад Ћуро скупијо сватове,
 Окренуше ноћу без мјесеца
 Низ Нахију, низ Васојевиће.
 Прегазеше (X) Аса гиздавога,

Прегазише Лима зеленога
 Уљегоше у Будимљу-граду, 115
 Под бијелу Шемовића кулу,
 У поноћи, кад природа спава.
 А ће су ми девет Шемовића,
 Девет брата Фатиме ђевојке?
 Сви спавају на бијелу кулу; 120
 Но не спава Шемовића нена
 И ненина лијепа ђевојка,
 Зарочница (sic) аранбаше Ћура;
 Јер се нена сватовима нада,
 Да им преда лијепу ђевојку, 125
 Као што је књигу оправила.
 Но што ради Куштримовић-Ћуро?
 Подалеко свате повратијо,
 Сам притрча пред бијелу кулу,
 А у руке бистра ђефердана; 130
 Па зачука алком на вратима.
 То зачула Шемовића нена
 И Фатима лијепа ђевојка;
 Па од земље на ноге скочиле,
 Од авлије врата отвориле. 135
 Кад виђоше аранбашу Ћура,
 Ал' на Ћура токе позлаћене:
 Засија се камепавлија,
 Капо мјесец, из неба ведрога,
 Кад обасја, од петнајест дана. 140
 Ћуро њиме виче: «Добро вече».
 Ал' му буле љепше прихватише:
 «Добре доша', српска аранбашо!»
 Но им Ћуро опет говоријо:
 «Је л' истина, што ми књига пише, 145
 Ал' истина, али пријевара,
 Да је Фата моја вјерна љуба?»

Кад то зачу Шемовића нена,
Фату узе за бијелу руку,
150 Па ју даде Куштримовићу-Ђуру:
«На ти, Ђуро, моју милу шћерку,
За тебе је срце понијела,
А бијело лице нагопла;
Па ју води у Васојевиће,
155 Нека тебе буде вјерна љуба;
Па крсти је и привјенча', Ђуро;
Па ју води на бијелу кулу,
А сврх тога, честита ти бпла».
То говори Шемовића нена,
160 То говори, топле сузе ваља:
Жали мајка своју мезимицу,
Која вољно иде у каура.
Узе Ђуро Фатиму-ђевојку;
А нену је дивно даривао;
165 Даде нени педесет дуката;
Па се Ђуро у дружину врати.
Отале се свати подигоше,
Здраво Лима-воду прегазише
И гиздавог (Х)Аса претурише;
170 Па ето их уз Васојевиће
Пред бијелу у Јастаће цркву.
Ту им саба-зора осамнула
И даница лице помолила.
Добавише и попа и кума,
175 Покрстише лијепу невјесту
И дивно јој име нађенуше:
Красна Мара аранбаше Ђура.
Па из цркве у Ђурове дворе;
Ту весеље за три дана граде;
180 Нека му ју, честита му била!

12.

Ударац колашински на Васојевине.

(Од Ђорђа Ђукића).

Подиже се једна чета мала,
 Откољен се вазда подизала,
 Од бијела Колашина града.
 А пред четом добар четовођа,
 По имену Меонић Сипане; 5
 Собом води седам осам друга;
 Палих ето уз тарске лугове.
 Док дођоше у Верушу равну,
 На Рашково починуше гувно;
 Ту се чета мало одмориле. 10
 Онда гледа Меонић Сипане
 И погледа у Брнечке стране,
 И угледа Миликић Новака,
 Ће он чува пребијеле овце;
 Друга нема, поредника нема, 15
 На главу му од абе капица,
 И на њега сура кабаница;
 На рамо му бистрог џефердана:
 Ће науми, може погодити,
 Ће погледа, може дотурити. 20
 Ту је чета ћара уводила;
 Па се натраг чета повратила.
 Доклен дошли Колашину граду,
 Код Турчина Меке капетана;
 Па му Мека тако проговара: 25
 «Добро доша' Меонић Сипане!
 Јеси л' каква уводно ћара?»
 — «Ја сам био у чету јуначку,

- Ето тамо у Васојевиће;
 30 Ја сам добар шићар уводио,
 Уводио овце Миликића,
 Код оваца Миликић Новака». —
 Кад то зачу Мека капетане,
 Он повика аге колашинске,
 35 Да покупе по граду грађане,
 Пријепоље и Бијелопоље
 И са њима оба Колашина.
 Аге тај мах на ноге усташе:
 Сакупише пљаду војника,
 40 А пред њима Мека капетане
 Са јушаком Турчин Алиником.
 И отолен војску подигоше,
 Па их ето Слатску широкоме,
 И ту они на конак панули.
 45 Но сан сила Новакова Мара,
 Санак снала, а у сну скочила.
 Она буди свога господара:
 «Господаре, Миликић Новаче!
 Ја сам чудан санак снијевала.
 50 Ђе пониче питома ружица
 Од Веруше и Рашкова гувна
 До бијеле Ракетића цркве;
 А истече крвава даница
 И поред ње двије преходнице;
 55 Сјајан мјесец у траву пануо.»
 Онда Новак љуби бесједио:
 «Љубо моја, већ га не заспала!
 Злу се сану ласно досјетити:
 Што пониче питома ружица
 60 Од Веруше и Рашкова-чувна,
 То те нама ударити Турци;
 Што је мјесец у траву пануо,

Ја ћу данас Новак погинути;
 Што истекла крвава даница,
 Ти ћеш остат, Маро, удовица; 65
 Што поред ње двије преоднице,
 То те остат двије кукавице,—
 Једно—Турђа, а друго—Јаглика.»
 У ријечи, у које су били,
 У томе им ударише Турци. 70
 Онда Новак на ноге устаде
 И дофати бистра цефердара
 И он гађа Асан-барјактара:
 На добро га мјесто погодио,
 На сред паса, да не чини гласа. 75
 У то турске пушке запуцаше,
 Погодише Миликић Новака
 И код њега Јаглику ђевојку.
 Поробише Новакову Мару
 И бијеле плијенише овце. 80
 Кад то зачу бногорска вила,
 Кличе вила Вешовића Божа:
 «Брате Божо, јеси л' разумио,
 Јутрос Турци удрише Новаку
 И његову погубише главу, 85
 И вјерну му заробише љубу,
 И бијеле овце плијенише.»
 Кад то зачу Божо Вешовићу,
 Он повика Милошевић Ода;
 Одо виче Николлић Оташа; 90
 Оташ виче Крушнић Јездимира;
 Јездо виче Вучинић Ацију,
 А Ација Зечевић Симона.
 Ови Срби на ноге усташе,
 Те у Слатско Турке пристигоше; 95
 Па са њима бојак затурише.

- Оно виђе Новакова Мара,
 Па повика мила брата свога,
 Мила брата Вешовића Божа:
- 100 «Мене, брате, поведоше Турци!»
 Кад је Божо сестру разумио,
 Ђе му сестра у невољи цмили;
 Па у Турке јуриш учинио.
 Ту двије-три посијече главе.
- 105 Кад то виђе Милошевић Одо,
 Зор Турчина, сила-Алинику,
 Ђе он води Новакову Мару,
 Па повика туре-Алинику:
 «Стан', Турчине, да је дијелимо!
- 110 Ти поврати коња од мејдава,
 Да на сабље живот дијелимо.»
 Ласно ли је прекорит' јунака!
 Па он свога коња повратно,
 Остру сабљу у руке сподбио,
- 115 На Ода је јуриш учинио.
 Но је јунак Милошевић Одо:
 На бритку га сабљу дочекао,
 Те посјече туре-Алинику.
 Кад то виђе Крушчић Јездимире,
- 120 Што то раде два добра јунака,
 Он у Турке загон учинио;
 Те турцима плијен отимаше,
 И вратише Новакову Мару;
 И на томе бојак раздвојише.
- 125 У то стиже Вучинић Аџија;
 Пита Аџо за Вешовић' Божа
 И сокола Милошевић Ода:
 «Је л' ви данас ко гођ погинуо?
 Ал' с Турцима боја раздвојише?»
- 130 Па их пита Вучинић Аџија:

- «Је л' Турцима квара учињено?» 130
 Одговара Вешовићу Божо:
 «Драги брате, Вучпнић Андја!
 А нама је Ново погинуо;
 Ми смо њега добро осветили: 135
 За Новака туре-Алипику,
 За Јаглику двадест и четири.»
 То је било, истина је била;
 Овђе нама мир и здравље било.

13.

Погибља Божја Вешова.

(Од Ђорђа Ђукпића).

- Књигу паша Бушатлија пише
 Од бијела Скадра са Бојане,
 Па је шиље у Гусипје равно
 На рукама бег-Шабанагића:
 «О чу л', беже, моја вјерна слуго! 5
 Ево пуно двадесет година,
 Од како ми даве додијаше
 На сокола Марковић Милоша;
 Милоша смо с благом погубили.
 Земља ипак мирна не остану; 10
 Па ми опет даве додијаше
 На сокола Вешовића Божа.
 Све од Турске до'де давуције;
 Тежак зулум сиротињи ради:
 Разваљује куле и авлије 15
 И изводи коње и волове,
 А плијења на буљке браве;

А све носи на тојаге главе,
А сијече аге и бегове;
20 По зенђилој Васовој Нахији
Не дава им араче купити.
Па, чу ли ме, моја вјерна слуго!
Ако ти га Бог и срећа даде,
Да изгубиш Вешовића Божа,
25 Даћу тебе три стотин' читлука
У зенђилу Васову Нахију,
Да агујеш и да господујеш.»
А кад бегу књига допанула
И кад виђе, што му ситна пише,
30 Ону тури, нову књигу пише,
Па је шиље у Нахију равцу
На рукама Обадовић Курта:
«О Турчине, Обадовић Курто!
Како књигу на рукама примиш,
35 Одма ајде у Гусиње равпо
На дворове бег-Шабанагића.»
Кад је Курту књига долазила,
И видно, што му књига пише,
Азгим Туре на ноге скочило
40 И готова коња закрочило;
Па га ето у Гусиње равпо
На бијеле бегове дворове.
Сустрете га бег-Шабанагићу:
«Добро доша', од крајине крпало!»
45 Па му даде каве и дувана.
А кад су се каве напојили,
Онда беже књигу дофатио,
Па пред њиме ситну проучио
И овако њему бесједио:
50 «Издај мене Божа Вешовога,
И даћу ти тридесет читлука

- У нахију бег-Шабанагића,
 Које ми је паша обдарно.
 Турићу те првога војводу
 У зећилу Васову Нахију, 55
 Ти да судиш, а ја да не судим.»
- Онда Курто на поге устаде,
 Те му тако Курто бесједио:
 «Је л' истица, бег-Шабанагићу,
 Да ћеш дати, што си обећао? 60
 Ја ћу Божа ласно преварити.
 Тек ми дадни тридесет Турака
 Од бијела Плава и Гусиња,
 Ће гој има доброга јунака,
 Е је Божо јунак на свијету, 65
 Те не могу сам га погубити.»
- Бег му даде тридесет јунака,
 Бираијех добријех момака
 Од бијела Плава и Гусиња.
 Тај мах Курто на поге устаде 70
 И за њиме тридесет Турака;
 Па га ето у Божиће равне.
 Ту је ситну књигу пакитио,
 Те је шиље Божу Вешовићу,
 Па је шиље на Лопате равне: 75
 «Како књигу на рукама примиш,
 Устанућеш на поге јуначке,
 На кумство ми ајде у Нахију.»
- Онда Курто на поге устаде,
 Па поведе чету уз планину; 80
 Докле дође на Љубан планину,
 Па ту гради метеризе тврде
 Око пута с обадије банде.
 А кад Божу књига допапула,
 И кад виђе, што му ситна пише, 85

- Он дозива мила брата свога,
 По имену Вешов' Радована;
 Па му каже, што му књига пише;
 Па овако њему бесједно:
- 90 «Сигурај ми два коња једнака.»
 Онда мајка њему бесједла:
 «Оћеш ли ме послушати, сине,
 Да не идеш у Нахију равну,
 Е те тебе Турци преварити.
- 95 У паше су прифатили мито,
 Како Кучи Марковић Милоша.»
 — «Неће мене Туре преварити:
 Но је родом од Васојевића,
 100 Па је скоро к диму прискочило». —
 Па од земље па ноге скочно.
 Окити се што боље могаше;
 Па припаса свијетло оружје,
 А у руке узме џефердана.
- 105 Млађи њима коње изведоше;
 Приведоше до бињеш-камена,
 Па готове коње појахаше.
 Па их ето Комом и планином,
 Док дођоше па Рогам-планину;
 110 Угледа их Курто арамбаша.
 Кад угледа доброга јупака,
 И па њега рухо и оружје:
 Планину је сунце огријало
 Од његових тока и јелека;
 115 Па се бјеше Туре покајало,
 Жа' му било њега вштетити.
 Па Турцима ријеч говорио:
 «Чујте мене, моја браћо Турци!
 Како знадем два добра јупака,
 120 Какво посе срце у њедрима

И још више свијетло оружје,
 Данас те не, богме, нагрдити.»
 Па му Турци 'вако бесједили:
 «Знаш ли, Туре, срамота те било!
 Кад искаше бегу агалукe 125
 И војводство над Васојевиће?
 Срамота се тако повратити.
 Кад одемо Плаву и Гусињу,
 Карат' те не буде и кадуше.
 Ми смо ради главом погинути, 130
 Него 'вако дома полазити.»
 У ријечи, у које су били,
 У то стаса Божо Вешовићу
 С Радованом, братом његовијем;
 Ту на турску чету нагазише. 135
 Из бусије пушке запуцаше,
 Погодише два добра јунака:
 Радована с раном саставише;
 Многе пушке Божа погодише,
 Од доброга коња одвојише. 140
 Паде Божо у зелену траву;
 На њег' Турци загон учинише.
 Но је јунак, кукала му мајка!
 Па од паса вадн пушке мале,
 Те он уби два добра јунака 145
 И трећега с раном саставио.
 Па ту друге пушке запуцаше,
 Те јунаку срце опалише;
 Па на њега загон учинише,
 Те му добру главу посјекоше. 150
 Радовану јуриш учинише;
 Но се педа Вешов Радоване;
 Но дофати бистра цефердара,
 Те он уби доброга Турчина,

155

Арнаута од града Гусиња.
Онда Турци патраг узмакоше,
Своје мртве дома понесоме.

14.

Фазли Шарац арамбаша.

(Од Мира Дедовића).

5

Што бијела вила кликовала?
Кљиче вила са врх Зелетина,
А прикљиче у Гусиње граду,
Вруји води на обали ладној;
А пмени два Шабанагића
Мехмет-пашу и брата Ђулбега:

10

«Јесте л' чули, два Шабанагића,
Е прескочи хајдук Фазли-Шарац,
Он прескочи на Ком на планину
И конак је учинио први,
Први конак Пеху широкоме,
Код бијела Кркина катуна.
И добро му на конаку било:
Заклао му овна маторога.

15

Па навали низ вашу Нахију
И дошао у село Црешњево;
Ту је шљега' па крштено кумство,
А у кнеза Стојановић Васа;
И ту су га добро дочекали:
Заклаше му ћурку и ћурана.

20

Па сјутра дан зором заранно,
Навалио Хасу пространоме;
По чивчија порез ударио,
Све по товар бијеле пшенице

И за трошак маџарију златну, 25
 Па се јунак натраг поврнуо.
 Фазли асли побожео љуто
 Од кауна срца јуначкога.
 Сјутра хоће Комом високијем,
 А пут му је Подом-Боровијем. 30
 Но ако сте, ка' кажују, људи,
 Ви узмите неколико друга,
 Изидите Кому високоме,
 Те ту ћете дочекат хајдука».

Кад то чуше два Шабанагића, 35
 Мехмед-паша на поге скочио
 И Ђулбега брата опремио,
 И даде му шездесет грађана;
 И одоше Комом високијем.
 Док дођоше Поду-Боровоме, 40
 Ту бусију уфатише Турци.
 Тамап јарко обасјало сунце;
 Погледаше високом планином,
 Угледаше сивога сокола,
 Ће га болест освојила тешка: 45
 Напусту ее пушку наклањаше;
 Са њим друга нема никаквога,
 До са шњиме пде Шабо Фатић;
 На бусију турску пагазише.
 Запуцаше шездесет пушака, 50
 Погодише сивога сокола,
 Ни жива га земља ни сечкаше.

15.

Бој на Љубану (ок. 1810—1815 гг.).

(Од Мпра Дедовића).

Честе књиге земју пролазају,
Ал' од кога пду те до кога?
Од Љакића из Васојевића
На Медуну војводи кучкоме.
5 «Поне Мићо, кучка војводо!
Брате, знаш-ли, кад се заратисмо
И ту рату ништа не добисмо,
Мимо браћу многу изгубисмо.
Но те молим, како брата свога:
10 Ходи, брате, да се помиримо,
Да идемо један у другога,
Да не папа један од другога,
Да смо браћа једно и заједно.»
Кад војводи ситна књига дође,
15 Књигу гледа и мило му било.
Скупн на сбор од Куча главаре,
Пред њима је књигу истурио;
Књигу гледа наустице прича:
«Ситна ми је књига допанула
20 Од војводе из Васојевића,
И моли ме, да се помиримо;
Но оћемо л', кучки поглавари?»
Сви су серазију учинили;
Но бог уби једног брђанина!
25 Он овако њима говораше:
«Што сборите, кучки поглавари?
Ће имасмо доброга јунака,
Свакога су нама погубили.

А знате-ли — не знали ве људи!
 — Кад погибе Стапојев Иване? 30
 Посјече га Хаковићу Мићо;
 Он је био паша војводи.
 Па потола Никетина Луку,
 Посјече га Лакићевић Симо;
 Па такијех педетет брђана. 35
 Свакога су нама поубили,
 Сваки сједи нама неосвећен.
 Сад да једну војску покупимо,
 На планину њима ударимо,
 Једа бисмо штогођ осветили». 40
 И тако су били пасулили,
 Те су двије чете оправили.
 Једну чету на Варду-планину,
 Другу чету на Љубан-планину,
 Да у ходе Варду и Љубана, 45
 Може се ли на њих ударити.
 У то бјеше три дана бијела,
 Уходише Варду и Љубана.
 Чета с Варде њима говораше:
 «На Варду се ударит не може, 50
 Е је Варда штурна, валовита.
 Па око ње стражу истурили
 И пред стражом Љакићевић Сима:
 Он јуначку не суши обућу,
 До све стражу чува од брђана, 55
 И са шњиме тридесет момчади,
 Све Фатића и Кастратовића».

Чета рече њима са Љубана:
 «На Љубан се може ударити,
 Мала снага бјеше на катуну: 60
 Чуваше њих Мартиновић Перо
 И са шњиме Зонићу Милета».

И на то су били пасулили,
И брђана војску покупили;
65 Покупише хољаду брђана.
Та бијела кликовала впла
Са врх Кома, високе планине,
А прикличе на Љубан-планину,
А Лекића имени Мартине:
70 «Зло ти било, Лекићу Мартине!
Е на тебе силпа иде војска
Од Подања до врх Широкара.
Гђе гођ има куча под оружјем,
На Љубан ти оте ударити;
75 Но уклони овце и чобане.»
Кад то зачу Лекићу Мартине:
«Шта говориш, саврх Кома впла?
Шта-ли кажеш силцу кучку војску,
Мени док су кучи пријатељ,
80 Не даду ми војсци ударити.
Па и да би ударила војска,
Докле ми је шездесет чобана
И пред њима Мартиновић Перо
Са соколом Зонићем Милетом,
85 Па док су ми браћа Божићани
И пред њима Хаковићу Мићо,
Па док су ми браћа Коњушани,
А пред њима Лакићевећ Спмо
И са шњима Смаиловић Тахир;
90 Па да од њих није ниједнијех,
Докле су ми браћа Дабетићи
На студену воду Маргариту
И пред њима Којићу Вуксане
Са соколом Лекић Радованом»...
95 И још с вилом говорит ошаше;
Но на томе Брда ударише,

Те на Лубан катун плијенише.
 Убише се шесдесет чобана
 По Лубану, високој планини.
 А кад на врх од планине били, 100
 Ето пуче пушка од Брђана,
 Те погоди Мартиновић Пера.
 Па с' убије боја жестокога,
 Доклен били на дно од Рогама,
 У то њима мали ипдат дође, 105
 Дође њима Хаковићу Мићо.
 Кад га види Зонићу Милета,
 У јунака срце заиграло,
 У Брђане јуриш учинише.
 Три-четири посјекоше главе, 110
 Прегнаше њих на Рогам-планину,
 Сагнаше је Турјаку-планини.
 Глас допао на Варду-планину,
 Претекоше на Ћуру-планину;
 Ту јим плијен већи отимаше. 115
 Зајмише се низ Курлајске-странице;
 Брдске многе ту осташе главе.

16.

Похара Бијора.

(Пјевао је и записао Миња Радоњић с Андријевице у Васоје-
вићима).

Кад узпишће шесет чобана,
 Што се њима укинула пада
 Од Бијора, бијелога града;
 Те не могу пројавити овце,

- 5 Што с' у Боспу били на зимници.
Пред њима је један добар јунак,
А на име Сајчићу Никола.
Па када се у невољи пађе,
Он појака вранца дебелого,
10 Те Никола у Летине дође
До на кулу попа од Лопижа.
Ту га попе дивно дочекива:
Руке шире у лица се љубе;
На бијелу изведе и кулу,
15 И седоше на душску меку.
А пита и попе од Лопижа:
«О мој брате, Сајчићу Никола!
Одкуда те донијеше виле,
Те ти к мене у Лопиже дође?»
20 — А слушај ме, србски свештениче!
Жива ме је мука донијела.
Бијорци ми паду прекидоше,
Осташе ми овце у Сеницу;
Но ја жалим шеесет чобана.
25 Но ме, попе, ситну књигу пиши,
А ја ћу ти јаде каживати;
За медију оћу ти платити.
Сада попе вика вјерну љубу:
«Донеси ми дивит и артију:»
30 Онда попе ситњу књигу пише,
А Никола ријечи наслаже:
«Мемед-пашо од Гусиња-града!
Док сам био у Васојевиће,
Ја сам тебе главе доносио
35 Зликоваца и Колашинаца
И Брђана крабрија јупака;
Китијо ти на Врују бедеми;
Ти ме држа, како сина свога.

Дамас ми се пада прекинула,
 Бијорци ми паду прекидоше, 40
 У Сеницу овце остадоше,
 Што мојија, а што свијецкија,
 Има тридес и двије пљаде.
 И да оћу сада погинути,
 Ни за тебе добро бити неће.» 45
 Књигу склопи, књигопоше нађе;
 Књигу посла паши у Гусиње.
 Никола се у Сеницу врати;
 Књига дође у Гусињу-граду,
 Мемед-паши на бијеле руке. 50
 Пред пахом се клања књигопошче,
 А књигу му на колено тури.
 А кад паша књигу прегледао,
 Колико му силна мука дође,
 Крвљу на нос и на уста пође. 55
 Одма паша ситну књигу пише,
 Па је пише Скадру бијеломе,
 А на име паши Ибраиму,
 Великоме турскоме везиру.
 «Слушај мене, велики везире! 60
 Осташе ми овце у Сеницу;
 Бијорци ми паду прекидоше.
 Но дај мене твојега пидата,
 А од наше земље арнауцке;
 Ако-ли ми пидат послат нећеш, 65
 На Врују ме више наћи нећеш.»
 Па он спреми брза татарина,
 Те понесе књигу шаровиту;
 А он даје Скадру на Бојану
 Ибраиму паши на дивану; 70
 Па се паши смерно поклонијо,
 Из руку му књигу потуријо.

- Како паша књигу прегледао,
 Обрну се с десна на лијево,
 75 Те Ас-Оту слуги проговара:
 «О Ас-Оте, моја вјерна слуго!
 Узми одма двадес товар прака
 И покупи љуту Малесију,
 Па и води Плаву и Гусињу,
 80 Те ви тога расћерајте врага,
 Да од њега не остане трага».
 Одма Асот на поге скочијо,
 Те покупи пљаду војника
 По цијелој љутој Арбанији,
 85 Ће гој паће доброга јунака.
 Узе прака двадесет товара
 И јето га у Гусиње-града.
 Па на јавте растурише војеку,
 Те ту једну нојцу коначише;
 90 Докле сафи-зора ударила,
 Тад је силна војска окренула;
 Па још узе Плава и Гусиња
 И напје о' те оба града,
 И крепуше пиз Васојевиће.
 95 Докле сведе на Јаштаку војску,
 Ту је једну нојцу коначила.
 Кад у јутру сунце огријало,
 Асот јунак на поге скочијо,
 Па се прими у вр'ове.
 100 Он дозива бијорске ајане
 Аговића и Ћемановића,
 Адровића и Скендеровића,
 Палушане и Годочелане:
 «Пустите ми овце и чобане,
 105 Ал' ћу пустит војску по ајане».
 А бијорци њему говорају:

- «Иди отлеп, козо арнауца!
 Пустићемо бијорске делије,
 Да по асу лубе Анђелије.»
 Тад Ас-оту сила за јад дође. 110
 «Божа вјера, бијорски ајаш,
 То бит неће ошао од крушака,
 Но те бити зрна од пушака.»
- Па је одма момче оправдио
 Ка соколу Сајчићу Николи 115
 У Сеницу, граду бијеломе.
 Момче оде поћом без мјесеца,
 Докле дође Сајчићу Николи,
 Па Николи поздравље кажује
 Од Ас-ота и свија главара: 120
 «У сриједу, која прва дође,
 Ти изјави овце на Крушчицу.»
- Када зачу Сајчићу Никола,
 У сриједу најавио овце
 И са њиме шеесет чобана, 125
 Прије зоре и бијела дапа
 Остигоше овце на Крушчицу.
 А кад сафн-зора ударила,
 Тад је Ас-от окренуо војску
 И у војску турио телара. 130
 Тридес вође од Васојевића,
 Што пиковым војском управљају,
 На ајале шњоме ударише,
 Онколише су четпри банде.
 Сад не штете жене, ни ђетета, 135
 Но све чине, што је њима штета.
 Тад шеесет кућа изгореше,
 Двадес и пет глава посекоше,
 На сплу им овце изјавише
 И на Јаштак овце дојавише. 140

Ту чобани овце дијелише
 И шес дапа у то оставише.
 Па отоље овце окренуше:
 Неко јаву Колашину-граду,
 145 Неко Плаву, а неко Гусињу,
 А Никола своим чобанима,
 Он одјави уз Васојевиће.
 Ас-от своју растурује војску
 И сам оде Скадру бијеломе.
 150 Васовићи њега испратише
 И на помоћ дивно зафалише,
 Тада оде сваки сенту своме
 И још у пут свако пјевајући;
 Оста Бијор јадни кукајући.
 155 С овим ову пјесму свршујући
 И многа Бога споминући.

17.

Бојсви у Полимљу (27 новембра и 27 децембра 1879 г.).

(Пјевао је *Осман Абдуллах* из Гусиња, поријеклом из Куча).

Све у име да Бога молимо,
 А за здравље цар-Отмановића:
 Уздржи му, Боже, царевину,
 И газију пашу гусинлију,
 5 Што му ћенар и крајеве чува;
 Главе дава, ћенар *) не пуштава.
 Сад велимо, да пјесму бројимо
 Од истине у пашу земану.

*) предѣлѣ, граница.

Први бој.

Уранила сила од Гусиња,
 Сялан паша на оџаку своме, 10
 Прије зоре и сабаха рана.
 Нешто спават њему не даваше,
 Па он вика у мушке конаке:
 «Јесте л' мени уранили слуге?
 Огањ ватру наложили живу, 15
 А заждили муме виђелице, *)
 А помели варакли одају, **)
 А златно ми намјестили шиљте, ***)
 У буџаке ставили јастуке?»
 Но му мушки од одаје вичу: 20
 «Али-пашо, драги господару!
 Ми смо теби рано подранили,
 Огањ ватру наложили живу,
 А заждили муме виђелице,
 А помели варакли одају, 25
 А златно ти намјестили шиљте,
 У буџаке ставили јастуке»
 Тадар паша скочи на ногама,
 Ево дође у мушке конаке,
 Селам даде, низ одају крепу. 30
 Агарли ****) му кафу начинише
 И у чибук духан запалише.
 • Често сахат гледа у реказе, *****)
 Је л' му вакат доша' од сабаха,
 Да он клања турскога намаза. 35

*) Свѣчи.

**) Комната, въ которой потолокъ украшен рѣзбой и позолотой.

***) Подстилка для сидѣнья—ковровая или изъ сукна, разшитая; бываетъ и плетеная изъ соломы или другого чего.

****) Кофе, не стоявшій, а на свѣжей водѣ тотчасъ сваренный.

*****) реказѣ — потур. черты, знаки, цифры на циферблатѣ.

Кад му вакат од сабаха дође,
 «Јаллах!» — рече, на ноге скочпо
 И уз руке присука рукаве,
 Турски авдес на себ' ударио.
 40 Ево клања вакатли сабаха
 И два добра предаде селам.
 Драгом Богу даву учинио,
 Па с' измаче, сједе на шилтету.—
 Кличе вила са врх Широкара,
 45 Са Маглића, са према Гусиња,
 Ево кличе, у Гусиње виче
 И дозивље соко— Али-пашу:
 «Ал' не чујеш, ал', пашо, не хајеш,
 Али, пашо, ни хабера немаш,
 50 О, који се јадн направише!..
 У Берлину, латинскоме граду,
 Ту се седам окупило краља,
 Седам краља од седам земаља.
 Међу њима Књаз Никола дође
 55 Те затражи Плава и Гусиња
 И робињу у Дечане цркву,
 И широку земљу Дукаћина,
 Гиздавицу шехер — Ђаковицу,
 До Призрена и Шарган-планине:
 60 «То је српско отачаство старо,
 То је царство Душаново било!»
 Краљ даше, Цара не питаше,
 И осмога направише краља,
 Да му влада на Призрен завлада.
 65 На теб' креће црногорски књаже,
 Подигнуо своју државину,
 Гору-Црну и седморо Брда
 И сву рају, што се одметнула,
 На султана пушку обрнула.»

Бре! кад зачу газп *) гусинлија, 70
 Чубук баци, а па ноге скочи,
 Нит кундуре, ни постоле тражи;
 Па се маши кули уз бојеве,
 Те је цевап вили учинно:
 «Фала теби, ко сестри од мајке, 75
 Тек не фала Берлини краљима!
 Док је моја на два рама глава,
 Не дам Плава, а не дам Гусиња!
 Могу стејћи задрмат ордију,
 С кѣаз Николом заметнути кавгу 80
 Ниже Плава, а спрема Гусиња,
 Поред Лима на Новшиће равно.
 Ако мене јаки Бог помогне,
 Те добијем Кѣаза на Пепиће,
 Ни ћу цара, ни ћесара питат, 85
 Ће ћу њему ставити границу.
 Ако мене туна задобије
 — Задајем му Божу вјеру тврду —
 Впш' му пушке ни пуцати пеће.
 Нек ме води на Призрену граду, 90
 Нек му влада на Призрен завлада.»
 То зборио па се повратио;
 Ево иде на варак-одају;
 Од муке га шетља уфатила,
 Ево шета тамо и овамо; 95
 Хе се паша срдит догодно,
 Те не може срца осабрити; **)
 Па дофати дивит и калема
 И хартије — књиге бресезије; ***)

*) чел., который много отрубалъ непріятельскихъ головъ; паша, завладѣвшій непріятельскаго крѣпостью.

**) Успокоить.

***) Брез или без јазије (письмена), неписанная, чистая.

- 100 Къѡаз Николи књигу наређује:
«Къѡаз Никола, црногорско крило!
У злу си се намет заумно,
А у теже бремене упртѡ,
Што си тако силом пресилио,
105 Ђе ти вѡкат и земана дође,
Ђе муртати *) цара освојише,
Те ти турску земљупустише;
Сад је вѡкат, да на мене дођеш,
Са с пзумом свије седам краља
110 И нашега цара честитога.
Па чујеш-ли, црногорски кнеже!
Нит га фала Бару, ни Улцињу,
Ни тичици шехер-Подгорици,
Ни бијелу Спужу, ни Жабљаку,
115 Колашину, на крајини глави
— Њему руга до страшнога суда —
Но га фала Плаву и Гусињу.
Плав за тебе ни хабера нема;
Ајде брзо ништа не узмичи!»
120 То зборѡ, књигу запучио,
Запучио и запечатио.
Ево пађе младо варошанче,
Књигу спреми војводи Милану
На судницу на Андријевицу;
125 Војвода ће Къѡазу на Цетиње.
Па да видиш, што се домислио!
Хе, па млађе срклет учинио: **)
«Брже трч'те Плаву и Гусињу,
Те од земље скупите главаре
130 И мојијех седам барјактара,

*) Измѣнѡники; люди, дѣйствующіе въ своихъ личныхъ интересахъ.

**) крикнулъ, далъ приказанье.

И нек дође Хусеин-бег стари.»
 У млађијех поговора нема,
 Доведоше земаљске главаре,
 Доведоше на варак — одају.
 Сви седнуше и кафу попише; 135
 Све су аге шенли *) и весели;
 Необично пашу погледати,
 Хе л' је своју чехру **) оштетио:
 Низ вилице објесио брке,
 Хе кржаве очи замутио. 140
 Нико пашу питат не смијаше,
 Но га пита Хусеин бег стари:
 «Али-пашо, наша старјешино!
 Што све аге шенли и весели,
 Ти си своју чехру оштетио?» 145
 Каде стаде паша бесједити:
 «Ево јутрос у зоросвићања,
 Како мене вила дозивала,
 Са Маглића, са према Гуспића,
 Хе који се јадн направише! 150
 На нас креће црногорски Њџаже;
 Па сам јутрос књигу оправно
 И мало сам Њџаза укорио.
 — Није шала кућа Петровића! —
 Како ћемо књаза дочекати? 155
 Ми на цара пада не имамо
 И од цара индата немамо;
 Цар не даде и сви седам краља;
 Сад што ћемо, моја браћо драга?»
 Е што викну тридест агалара: 160
 «Али пашо, наша старјешино!

*) вѣ хорошемъ расположеніи духа.

**) видъ, выраженіе лица.

- Што је љето и година дана,
 Ми га, пашо, зажалит нећемо;
 Ни велике овце на збојеве,
 165 Ни велика шарена говеда.
 Купи војску, довећ' у Гусиње.
 Раад' Бога и онога свјета,
 Порад дна и порад имана,
 Раад' нашег грдна сибијана
 170 Нећеш ли ни ватан *) одржати.»
 Више паша не шће ни чекати;
 Но довати дивит и мурећен
 И хартије књиге бресезије.
 Ево прву наређује карту,
 175 А шиље је Крастенићу равну
 Ман Авдији, младом барјактару:
 «Ман Авдије, ка' од срца сине!
 Јеси л' чуо, је л' ти ко казао,
 Ја сам с Књазом сефер **) отворио.
 180 Купи војску, трчи у Гусиње.»
 Е ту шиље, другу наређује,
 А шиље ју Гашу питомоме:
 «Али-Ибро, царева газијо!
 Јеси л' чуо, је л' ти ко казао,
 185 Хе л' ме вел'ка сила учинила,
 Гора-Црна и седморо Брда;
 Купи војску, трчи у Гусиње.»
 Е ту шиље, другу наређује,
 А шиље ју Дукаћину равну
 190 На Мустафу, млада барјактара:
 «О, Мустафа, ка' од срца сине!
 Јеси л' чуо, је л' ти ко казао,

*) Позиција.

**) Война.

Ја сам с Књазом сефер учинио;
 Купи војску, трчи у Гусиње.»
 Е ту шиље, другу наређује, 195
 А шиље је Пећи поноситој
 Пријатељу Махмутбеговићу:

«Кад смо скоро у Ђакову били,
 Те посјекли Мехмет-Алипашу,
 Е већпла *) од седам краљева, 200
 Ти си мени бесу тврду дао,
 Кад ће мени до невоље бити,
 Да ми дођеш на невољу љуту;
 Купи војску, трчи у Гусиње?»

Е ту шиље, другу наређује, 205
 А шиље је шехер-Ђаковици
 Пријатељу Салпбеговићу:

«Кад смо скоро у Ђакову били,
 Те посјекли Мехмет-Алипашу,
 Ти си мени бесу тврду дао, 210
 Кад ће мени бити до невоље,
 Да ми дођеш на невољу љуту;

Хе л' сам с Књазом сефер отворио,
 Купи војску, трчи у Гусиње». 215
 Салих-аги књигу писат нешће,

Хе л' је лоше у мејтеп ходио,
 А горе је карту научио
 Од тебета **) и то наонако.

Салп-аги наустнице шиље: 220
 «Сали-ага, царева газнјо!

Дижји, Салко, до двије Ругове,
 Е Ругову и Доњу, и Горњу.
 Кадри-бајра не мој оставити,

*) повјерљиваго.

**) азбука.

Не мој срећу своју изгубити,
225 Хе ли нама може требовати.
Купи војску, трчи у Гусиње.»
Таман паша књиге растурно,
Растурно низ Штипчију луту.
Мало прошло, дуго не трајало,
230 Од Вусање пушке запуцаше,
Запјеваше арнаути љути;
Када ево силовите војске
Са нахије, Крастенића равна,
И пред њима млада барјактара
235 На вранина, коња од мејдана.
Ето сила паде у Гусиње,
У Гусиње на росне ливаде.
Испадеше аге гусинлије,
Те ту силу редом разредише;
240 Та се војска рахат учињела.
Мало прошло, дуго не трајало,
Запуцаше кратки венедци,
Запјеваше љути Арнаути
С Дукађина, мјеста питомога;
245 А пред њима Мујо барјактаре
На лабуда, коња од мејдана.
И та сила паде у Гусиње,
У Гусиње на росне ливаде.
Испадеше аге гусинлије,
250 Те ту силу редом разредише;
Та се војска рахат учињела.
Мало прошло дуго не трајало,
Ево друге пушке запуцаше,
Запјеваше Арнаути љути
255 С гиздавице шехер Ђаковице;
А пред њима Саидбеговићу
На чилаша коња црногривца,

Вас у срму и жежено злато;
 Пљаца му се с обје стране ћорда.
 И та сила паде у Гусиње, 260
 У Гусиње на росне ливаде.
 Мало прошло, дуго не трајало,
 Ево друге пушке запуцаше
 Са велика Гапа питомога,
 А пред њима царева газија 265
 Али-Ибро на коња путаља.
 И та сила Плаву на главицу;
 Но испаде Хусеин-бег стари
 И ту силу редом разредио.
 Мало прошло, дуго не трајало, 270
 Ево друге пушке запуцаше
 Од велике Пећи поносите,
 А пред њима Махмутбеговићу,
 Вас у срму и у суву злату,
 На лабуду, коњу од мејдана; 275
 И та сила Плаву на главицу;
 Но испаде Хусеин бег стари,
 Те ту силу редом разредио;
 Те се војска рахат учињела.
 Мало прошло, дуго не трајало, 280
 И од Дјела пушке запуцаше.
 Кад ево ти вука од Турака,
 Салих-ага су двије Ругове,
 Он све сенту са Велике гледа,
 Је-ли когођ заметнуо кавгу; 285
 Ево иде и ћера кулаша,
 Ево стиже Плаву на главицу;
 Испадеше од војске главари,
 Сали-аги на селам стануше.
 Ево виче из грла бијела: 290
 «О, главари, црн вам образ био!

- Ми смо дошли Плаву у индату,
Што нијесте Марку ударили?»
Мољу му се од војске главари:
295 «Сјаши, Салко, твојега кулаша;
Хе без наше вијећања нема;
Без Гусиња удара нам нема.»
Он одсједе својега кулаша,
Та се војска рахат учињела.
300 Обје су се рахат учињеле:
Једна војска Плаву и Гусињу;
Црногорска у село Велику,
У Велику и у Аржаницу,
И Пениће-поље притиснула.
305 Цуногорци фурсат *) уфатише:
Ето двије куле запалише,
На Пениће и на Иван-поље,
Како које јутро освићаше,
Е све ближе страже примпцаху,
310 А на косу извише Новшића.
То трајало неколико дана,
Једно јутро туре урапило
Прије зоре и сабаха рана,
А од Плава Феровић Јакупе.
315 Нешто му се спават не могаше;
Па на оџак ватру паложико
И агарли кафу поставио;
Каве пије и тегли духана.
Доклен дође вакат од сабаха,
320 Е да Турци клањају сабаха
По кућама и по џамијама;
Запјеваше мрки Црногорци,
Пукоше им пушке стражарице,

*) Шанецъ, крѣпкая позиція.

Зачуше се Плаву питомоме,
 Е се плавски сиб'јан *) преплашио, 325
 Е се луда ћеца заплакаше.
 Е кад зачу Феровић Јакупе,
 Удари се шаком по кољену,
 Прскоше му меневише плаве **) 330
 «Вај си мене укорна замана!
 Мучан сам ти вакат ишчекао,
 Да пјевају мрки Црногорци,
 Да пуцају пушке стражарице.
 Боље ми је хрзом погинути,
 Но срамотно к'о сиб'јан живјети.» 335
 Јунак био, на ноге скочио.
 Ево приђе китну чивилуку, ***)
 Па припаса свијетло оружје.
 Ево сидне низ тахнану кулу,
 Па наведе пљацом и сокаком. 340
 Ево иде код Хусеин-бега,
 Е ту нађе од војске главаре.
 Селам даде, низ одају крену.
 Сви главари селам прифатише
 И Јакупу мјесто начинише; 345
 Ево сједе код Хусеин бега,
 А млађи му каву натоцише
 И у чибук духан запалише.
 Е да видни Феровић Јакупа!
 Нити хоће кафе из филцана, 350
 Нити хоће из луле духана;
 Но уздише јунак од срдаца.
 Но га пита Хусеин-бег стари:

*) Вообще жители, почерног. робље.

**) Вышивка шолковымъ чернымъ или синимъ шнуркомъ, которою украшаютъ турки свои штаны.

***) Гвозди на стѣнѣ для вѣшанья одежды, оружія и проч.

- «О, Жакупе, ка' од срца сине!
 355 Што си своју чехру оштетио?
 Што си ми се, сине, препануо
 Од војводе Миљановић Марка?
 Кунем ти се и вјеру ти дајем,
 360 Ја ћу сјутра појахат ћогина,
 Па навести у Гусиње равно,
 С Али-нашом вијећ вијећати.
 Е па двије војске смијешајте,
 Па удрите Марку у Велику,
 У Велику и у Аржаницу,
 365 И Пепићу, пољу широкоме.»
 Е што вели силян Феровићу:
 «Ко је Турчин на срдашцу своме,
 Те је њега родила туркиња,
 Он ће сјутра Марку ударити
 370 Без изума *) нашег командира.
 Ко је Турчин, у индат ће доћи.»
 Но то зачу туре испријека,
 Сали-ага са Ругове тврде;
 Па скочише два добра јунака,
 375 Ударише пљачом и сокаком.
 А да видиш Феровић Жакупа!
 Ће иђаше, из грла викаше:
 «Ко је пјешак, притежи опанке,
 Ко је коњик, притежи колане,
 380 Е ће бити на Новшиће кавга.»
 Док избише Плаву на главицу,
 Сали-ага пушке истурио.
 Но скочише Хаси и Руговци:
 «Што је, Салко, за Бога милога!»
 385 — «Што?—вељаше гази Сали-ага—
 Ко је пјешак, притежи опанке,

*) позволенѣя.

- Ко је коњик, притежи колање! —
 То му једва дочекала војска.
 А да видиш Феровић Јакупа!
 Ево иде до јахара свога, 390
 Те изведе коња од мејдана:
 «Јаллах,» рече, сједе на чилашу.
 И Ман-ага на коња дорина,
 Сали-ага на коња кулаша;
 Испадеше Плаву на ћуприју; 395
 Е за њима силовите војске;
 А да видиш Феровић Јакупа!
 Ће пђаше, трага не кријаше;
 Доклен стиже у село Новшиће.
 Једну војску извише Новшића, 400
 Другу војску селу оставио.
 Ударише на Маркову стражу.
 Маркова ји напустила стража,
 На живу ји ватру дочекала.
 При Турцима добра срећа била: 405
 Нит' падеше, нит' се препадоше,
 Војводину посјекоше стражу.
 Халабанда! заметну се кавга;
 Боја бију, боја дочекују.
 Оде хабер Аржаници Марку: 410
 «О, војводи Миљановић Марко!
 Твоја ти је изгинула стража.»
 То војводи врло мило било,
 Што су Турци прије започели,
 По Берлину и по седам краља. 415
 Па он вика своје командире:
 Прво зове војводић Тодора
 И Вуксана од Братоножића,
 И још Васу од Дрекаловића,
 И Драгишу са Мораче Доње: 420

«Командири, моја браћо драга!
Раад Риста и седморо поста,
Раад нашег црногорског Књаза,
Поред Лима с обје двије стране
425 У Новшиће, ако Бога знате!»
Халакнуше, Бога поменуше.
Поп Никола на коња дорина,
На дората, коња од мејдана,
Извадио аламанку ћорду,
430 Е пшчека Феровић Јакупа.
Мили Боже, немила састанка!
Рањен јечи, а здрави га гњечи,
И пролазу коњи без јунака,
А јунаци без добријех коња.
435 Боја бише сахата четири,
Боја бише Турци и Брђани.
Док Јакупу мука одоњела,
Око њега, гђе му гине друштво;
Па наћера својега чилаша,
440 Те мијеша мрке Црногорце,
Ка' чобани у планину овце.
Доклен виђе војводић Тодоре
— Црногорци њему браћо драга —
«А удрите Феровић Јакупа!
445 А удрите Феровић Јакупа!»
Насу лунтра, *) ка' небеска крупа,
На Јакупа и коња чилаша,
Седам-осам уби га пушака.
Он погибе, алла-рахмет-илесеп!
450 Црногорци ноже повадише,
Да посјечу Феровић Јакупа.
До њега се туре догодило,
А од Плава Омер барјакгаре,

*) Огонь, пальба и ружье.

Те он брани Феровића главу.
 Доклен друге пушке запуцаше,
 Те убише Омер-барјактара.
 Црногорци ноже повадише, 455
 Са Омера да посјечу главу.
 Ту се туре близу догодило,
 Авдиница од Пећске нахије,
 Те он брани омерову главу.
 Доклен друге пушке запуцаше, 460
 Авдиницу млада погубише,
 Црногорци ноже повадише,
 С Авдинице да посјечу главу,
 До њега се туре догодило,
 Ево Чеља од Ругове тврде. 465
 Те он брани Авдиницу млада.
 Доклен друге пушке запуцаше,
 Те убише Чељу од Ругове.
 Црногорци ноже повадише,
 Ево Чељи да посјечу главу. 470
 До њега се туре догодило,
 Сали-ага на коња кулаша,
 Те он брани Чељу од Ругове.
 Доклен друге пушке запуцаше,
 Сали-аги коња погодише; 475
 Коњ му клече на прва кољена,
 Сали-аги ноге притиснуо.
 Црногорци ноже повадише,
 Да посјечу Сали аги главу.
 До њега је срећа догодила, 480
 Догодише Хоти и Руговци,
 Сали-аги одржаше главу.
 Е да видиш коња Феровића,
 Ће он бјежи низ село Новшиће,
 На њега се седло искривило, 485

Кубурлије крвљу заливене,
Дизгине се међу поге вучу,
Виђоше га од Плава плављани:

«Вај си нама данас и до вјека!

490

Леле нама, Јакуп погинуо!»

И Ман-ага рана допауо,

Од којијех пребољети неће;

Који данас осветити неће,

О, душа му џенет не виђела!

495

Ко ће данас лице зафалити

Од српскога праха и олова?

Халакнуше, Бога споменуше.

Па викнуше Хоти и Руговци:

«Ајдмо, браћо, ако Бога знате!

500

Хеле нама Јакуп погинуо!»

Кад се до три ма'ле *) саставише,

Наведоше пиз косу Новићића,

Поред Лима џаду уфатише:

Алабанда и још виша кавга!

505

О, да видиш муке од Брђана!

Воду газу, а боја бијаху;

Док удрише води на валове,

Неколико вода понијела.

Па да видиш војевode Марка:

510

Поред Лима ћераше Ђогина,

Све на воду окрећаше главу;

Лим се мути, војвода се љути,

Све на воду окрећаше главу,

Ће му мрке носи Црногорце.

515

Њему није жао Црногорце;

Но му жао Куче витезове:

Ш њима орлује, а ш њима добрује,

*) Махале.

И на себе власт владе добија.
 Акшам дође, боја развојише,
 Развоје се Турци и Брђани. 520
 Е сташе се окупљиват Турци;
 Шехитима рахмет *) оправнише,
 А рањене у Плав попијеше,
 Сташе главе турат' на хесапу:
 Три стотине и тридесет глава 525
 Од Брђана и Црногораца,
 И пред њима до седам барјака,
 Још пред њима четири бурије;
 Сад понеше паши у Гусиње,
 Те табџје главам' пакитно. 530
 Па да видиш војеводу Марка!
 Оп ту стаде и два и три дана
 На судници на Андријевицу
 Код војводе господина Божа.
 Треба Књазу цевап учинити; 535
 Све му пише, што је и како је;
 Запучно и запечатно,
 Ево нађе црногорче младо,
 Књигу спреми на Цетиње равно.

Други бој.

Књаз Никола рано подранио 540
 И попио јутрену ракију,
 Из палаци испео под брвјест;
 Е све сенцу и граници гледа,
 Кад ће њему карта батисати:
 Је л' војвода примио Гусиње, 545
 Је л' његова влада завладала

*) Блаженнымъ т. е. погинувшимъ въ бою за вѣру сдѣлали поминъ души.

- На дворове наше Гусинлије.
 У то стиже књигоношче младо,
 Капу скида, а земљи се гиба,
 550 Књаз' Николу у руку цјелива,
 На крило му књигу оставио.
 Књаз Никола књигу дофатио,
 Распучи је и распечати је.
 А кад виђе, што му карта прича,
 555 У пједу скочи на ногама.
 Ево иде у танку Биљарду,
 Па на млађе вику учинио:
 «А скуп'те ми цетињске главаре!»
 У млађијех поговора нема:
 560 Искупише цетињске главаре,
 Доведоше у танку биларду.
 Све засједе јунак до јунака,
 У прочељу силап Петровићу,
 Е је мало чехру промјенио,
 565 Па га пита војевода Машо:
 «Круно—Књаже—Бог ти дао здравље!
 — Што си нама чехру оштетио?»
 Књаз Николу књигу покучио,
 А даде је војеводи Машу:
 570 «Прочитај ми од Гусиња карту,
 Авази *), нек' чују војевode,
 Који су се јадн направили
 Ниже Плава, а према Гусиња,
 Поред Лима, поред воде хладне.
 575 Ел' је моја изгинула војска,
 Оста руга до страшнога суда
 (Црногорци њему браћа драга).
 Гусиња се разминути нећу,

*) Вслухъ громко.

Раад Рпста и седморо поста,
 Ја ћу другу подигнути војску!» 580
 Стаде Машо карте наређиват;
 Машо шара, а Књаз наређује,
 На војводе и на капетане,
 На сердаре и на командире
 По држави Гори—ломној—Црној: 585
 «Кој гођ' може пушку дофатити,
 На Турчина па ју истурити,
 На Турчина, крсту душманина,
 О' дјетета о двана'ст година,
 А до ђеда од шездесет љета, 590
 На Гусиње, на катиле старе —
 Хе л' су нама много јада дали —
 Свако трчи шехер Подгорици!
 Ја ћу спремит цетипске главаре
 — О' што смо ју скоро задобили— 595
 Те ћу своју прегледати војску.»
 Књажева се узбунила земља;
 Свако трчи шехер — Подгорици;
 Е три своје, три дивне бригаде:
 Ево прву војевode Ђура 600
 У Брскуту свплеономе скуту;
 Од Лазара од Херцеговине
 И војводе Миљановић Марка.
 Књажева се сила подигнула,
 Ко гођ' може пушку понијети; 605
 Е све креће у Куче камепе,
 Од Брскута до врх' Широкара,
 До Велике и Чакор-планине,
 Ниже Плава, а према Гусиња;
 Пах, да видиш војевode Божа! 610
 Ево паши књигу наређује,
 Шта у књигу вели војевода!

«О, чујеш ли, пашо Гусинлијо!
Цар те дао и сви седам краља
У Берлину, граду латинскоме;
Оди, море, да се не бијемо!
Задајем ти Божју вјеру тврду,
Иза Књаза бити бољег' неће,
Него тебе, пашо Гусинлијо,
Бирај беге, турај у војводе,
Агаларе турај капетане;
Бирај момке, стави барјактаре,
Нећеш имат велику вардију: *)
На годину маџарију жуту,
А на кућу маџарију жуту,
Да се знате, е сте Петровића.
Нећеш, пашо, на то укабулит,
Задајем ти Божју вјеру тврду,
Подигнућу моју државину,
Пах ћу удрит теби на Гусиње,
Све ти мушко под сабљу турити,
А тебе ћу жива уфатити,
Од тебе ћу јаде направити».
То зборио, књигу запучио,
Запучио и запечатио,
Пак је шиље паши Гусинлији.
Е кад паши така књига дође,
Он иступи од војске главаре,
Пак он позва Симовић Филипа,
Те му даде од војводе карту.
Ево Филип пах је распучио,
Распучио и распечатио;
Ево ситну прочитао карту.
Авазиле међу главарима,

*) Дањь.

Све им прича, што је и како је. 645
 Та му књига мила не бијаше;
 Опет паша књигу повратио:
 «А чујеш-ли, војвода Божо,
 Од кржаве куће Петровића!
 — Ти си јунак и ка' што те кажу, 650
 У четвртак, који први дође,
 Чекај мене, ево ја на тебе,
 Да те нађем у село Велику,
 У Велику и у Аржаницу,
 И Пепићу, пољу широком» 655
 То зборио, књигу запучио,
 Запучио и запечатно,
 И справно војводи Божу.
 Кад војводи така књига дође,
 На судницу на Андријевицу, 660
 Распучио па је проучио.
 Кад видно, што му књига пише,
 Он се књизи вјеровати неће.
 Пах дозивље војводу Милана: *)
 «Је л' истина, што ми паша пише?» 665
 Говори му војвода Милане:
 «Ево цуне тридесет година,
 Од како сам с пашом на границу,
 Што гођ' ми је паша бесједно,

*) Такое непослѣдовательное писаніе этого имени пусть не почтутъ за нашу ошибку. Мы держимся выговора, какъ слышимъ изъ устъ народа, и въ выговорѣ этого имени постоянно слышимъ такую разницу: о Маркѣ, кучскомъ воеводѣ, говорятъ—*Миѣанов* или *Миѣановић* (ст. 357, 411 и 603), а о Вуковичѣ, вассовицкомъ воеводѣ—*Милан* (ст. 123) и Тодор или Гавро Милановъ, причемъ л выговаривается не такъ твердо, какъ нашъ л, но и не такъ мягко, какъ љ. Можетъ быть, это обусловливается тѣмъ, что Кучи, вообще л выговариваютъ мягче другихъ черногорскихъ племенъ; хотя тамъ же есть и противное этому прозвищѣ *Милачић*. Слышится эта разница и въ другихъ случаяхъ, объ чемъ мы будемъ говорить въ отдѣлѣ о языкѣ.

670

Он ме није никад преварио.»
Дан по данак и четвртак дође.
Пах је паша војску растурно,
А прѣд војске своје командире:
Најпрвога Махмутбеговића,

675

Те он паде на Чакор планину;
Са Јечмишта газн Сули-агу;
Усејн-бега пољу Иванпољу.
Ево паша на Пешиће равно;
Ево тражи мрке Црногорце,

680

Нећел' ш њима заметнути кавгу,
Тражио их, док је нагазио
На сокола војводић Тодора
На Мурину, селу маленоме.
Алабанда, затури се кавга!

685

Боја бију, боја дочекују,
Боја бише четири сахата.
Док Брђани загон учинише,
Ето мало Турке потискоше;
Неколико уграбише глава.

690

А кад виђе паша Гусинлија,
Пах он викну своје командире:

«Пошто сва три села запалише,

695

Командири, моја браћо драга,
На Србина, дину душманина,
Ајдмо, браћо, ако Бога знате!»
Пах велики загон учинише;
Црногорце мало потиснуше,
Неколико ујагнише глава.

700

Акшам дође, боја раздвојише,
Раздвојише Турци и Брђани,
Свако оде ка сенту својему.

Такъ какъ пѣсня эта представляетъ собою поэтическое воспроизведеніе дѣйствительныхъ фактовъ, совершившихся въ новѣйшее время, при томъ передъ нашими, такъ сказать, глазами, то мы можемъ и считаемъ нужнымъ изложить эти факты, какъ они были въ дѣйствительности. Это дастъ намъ возможность оцѣнить пѣсню съ реальной стороны, насколько въ этомъ воспроизведеніи проявилась добросовѣстность и вѣрность дѣйствительности, а затѣмъ и поэтическая способность пѣвца.

Но прежде мы пояснимъ, когда и по какому случаю произошли эти двѣ битвы.

Въ 1878 г. военныя дѣйствія прекратились на всемъ Балканскомъ-полуостровѣ, и Австрія въ сентябрѣ этого года провела до конца оккупацию Босніи и Герцеговины. Но Черногоріи предстояло еще занять Плавско—Гусинскій округъ, примыкающій къ ея крайней сѣверо-восточной границѣ и присужденный ей по Берлинскому трактату.

Надобно замѣтить, какъ мы ни были на Берлинскомъ конгрессѣ изолированы въ нашихъ требованіяхъ въ пользу славянъ, ради которыхъ и выдержана была война съ Турціей, по отношенію къ Черногоріи намъ удалось установить такую границу, которая, проходя по высочайшему въ тѣхъ краяхъ хребту *Проклетія*, давала Черногоріи доминирующее положеніе надъ цѣлымъ албанскимъ краемъ и открывало путь впередъ къ Печи, Дечанамъ и т. д., отъ которыхъ еѣ отдѣляло-бы разстояніе 6—8 часовъ хода. Это какъ-то просмотрѣли европейскіе дипломаты и поняли только послѣ; а тогда были употреблены всѣ средства, чтобы не допустить проведенія этой границы. Главнымъ образомъ тутъ дѣйствовала Австрія, склонившая къ тому и Турцію.

Турція, показывая видъ, что готова исполнить предписанія европейскаго ареопага, поручила исполненіе этого дѣла одному изъ лучшихъ своихъ генераловъ Мехметъ-Али-пашѣ, который и прибылъ для того съ войскомъ въ Дьяковицу. Но тутъ начали дѣйствовать противъ того: чтобы возбудить фана-

тизмъ албанцевъ, подѣ влияніемъ извнѣ и главнымъ образомъ при помощи католическихъ священниковъ создана была, такъ называемая «*lega albanese*», во главѣ которой сталъ скадрскій валл Риза-паша, а также и главный начальникъ тамошняго войска Дервишъ-паша. И тогда, вмѣсто того чтобы помочь Али-пашѣ въ исполненіи возложеннаго на него порученія, противъ него подняли всѣхъ албанцевъ, не давши ему въ то-же время достаточно регулярнаго войска. Въ результатѣ было то, что въ Дьяковицѣ произошло возмущеніе и Али-пашу убили. На мѣсто его назначенъ былъ Мухтаръ-паша, которому приказано было не передавать Черногоріи присужденной ей территоріи и распущенъ былъ слухъ, что онъ также окруженъ албанцами и не въ состояніи ничего сдѣлать; были даже слухи, что и его убили. Все это были фокусы: Турція всегда легко расправлялась съ албанцами, когда того хотѣла; это мы видѣли не разъ. Но тутъ она дѣйствовала подѣ влияніемъ Австріи, а послѣ и сама находила выгоднымъ для себя сохранить самоволіе албанцевъ, ссылаясь на которое она можетъ допускать всякія насилія надъ своимъ, не пользующимся ея расположеніемъ, населеніемъ.

При такихъ обстоятельствахъ Черногоріи было сказано, что-бы она заняла упомянутую провинцію и то безъ отлагательства.

Это было осенью; а пока черногорское войско, едва отдохнувшее послѣ почти трехлѣтней войны, тронулось въ путь, то наступила уже зима, которая въ томъ году была особенно сурова.

Одно отдѣленіе войска, три катунскихъ батальона, подѣ командою Дьюра Петровича заняло позицію въ Брзкутѣ противъ *малисоръ* (горныя албанскія племена) Скадрскаго округа, и это мѣсто находилось сравнительно въ небольшомъ разстояніи отъ города Подгорицы; а другое — подѣ предводительствомъ Марка Миланова, извѣстнаго героя и кучскаго воеводы, находилось въ Васоевичахъ, съ которыми сообщеніе, и безъ того трудное, было тѣмъ труднѣе, что путь идетъ черезъ высокія горы и долинами

рѣкъ, которыя въ періодъ наводненій бываютъ почти непроходимы.

Здѣсь было четыре батальона васоевицкихъ и два кучей и братоножичей; но всѣ они были неполные, особенно послѣдніе два не имѣли и половины своего обычнаго состава; такъ что всего было не болѣе двухъ съ половиною тысячъ. А противъ нихъ были албанцы, собиравшіеся отъ Печи, Призрена, Дьяковицы и границъ Македоніи, которые могли выставить до 20.000 войска и даже больше. При томъ они собирались въ краю, который нисколько не пострадалъ въ послѣднюю войну и представлялъ всѣ удобства для помѣщенія и богатъ былъ всякимъ продовольствіемъ; тогда какъ черногорское войско расположилось въ Васоевичахъ, гдѣ во время войны, сожжены были всѣ дома (здѣсь всѣ постройки деревянные) и съѣденъ почти весь скотъ, а хлѣба едва успѣли немного посѣять и родилось весьма мало. Правда, дома были отстроены, но кое-какъ на скорую руку, тѣсные и для собственнаго семейства. Поэтому войско должно было размѣститься въ шалашахъ и другихъ постройкахъ, въ которыхъ лѣтомъ ютятся пастухи со своими стадами. Не говоря уже о стражѣ, которая стояла на самыхъ высокихъ пунктахъ, подвергаясь всѣмъ невздамъ; два батальона занимали высокую *планину* Сѣкирицу (6.419 фут.), которая была уже покрыта снѣгомъ, не имѣя никакого крова, лежа на снѣгу и согрѣваясь около постоянно горѣвшихъ костровъ. Въ ноябрѣ мѣсяцѣ настала ужасная погода: дождь со снѣгомъ и страшнымъ вѣтромъ производили въ воздухѣ цѣлую революцію. Стаи птицы журавлей, гусей, утокъ, перелетавшихъ съ сѣвера въ теплые южные края, мутились въ воздухѣ, наполняя его своимъ крикомъ и не зная, куда обратиться; множество падало на землю и тутъ ихъ живыхъ брали руками.

Рѣки Тара, Лимъ, Злорѣчца и другія, текуція съ высочайшаго горнаго массива Кома (ок. 8000 ф.), вздулись и выступивъ изъ береговъ, затопили идущія возлѣ нихъ дороги; всѣ ручьи обратились въ бурные потоки и также преграждали всякое со-

общеніе между частями войска, и одно время была опасность, что будетъ снесенъ единственный мостъ черезъ р. Злорѣчцу и тогда прервалась-бы всякая связь между войскомъ и мѣстечкомъ Андриѣвицей, которая служила центромъ для всѣхъ операций и черезъ которую шли сношенія съ остальною Черногоріей.

При такихъ обстоятельствахъ шла доставка почти отъ моря черезъ всю Черногорію всего, какъ боевыхъ, такъ и съѣстныхъ припасовъ. Сколько лошадей съ व्यюками пало въ рѣки и унесено ихъ бурными волнами! были несчастія и съ людьми.

Нѣкоторое время находящееся тамъ черногорское войско было въ очень опасномъ положеніи вслѣдствіе недостатка необходимыхъ припасовъ. Албанцы находившіеся въ несравненно лучшихъ условіяхъ, могли этимъ воспользоваться, но не воспользовались. Между албанцами все это время происходило сильное движеніе; держались скупщины; собирались они въ Плавъ и Гусинъ и опять расходились: бывало ихъ въ сборѣ до 10.000, которые располагались въ сосѣднихъ мѣстностяхъ; но ничего рѣшительнаго не предпринимали. Причиной было то, что частью не было полного согласія между главарями отдѣльныхъ племенъ; а частью они вообще не отличаются рѣшимостью на какое-либо крупное предпріятіе. Свѣдѣнія обо всемъ этомъ тамошніе сербы христіане доставляли въ главный черногорскій станъ и нѣсколько разъ сообщали «Завтра нападутъ на васъ турки»; но такихъ *завтра* прошло нѣсколько а ожидавшагося нападенія не было. Наконецъ, 27 ноября нападеніе произошло, когда въ главномъ станѣ на Андриѣвицѣ того не ожидали, и произошелъ бой, который и представленъ въ первой пѣснѣ.

Не мѣсто здѣсь излагать, какъ шла эта битва; скажемъ только, что въ черногорскомъ войскѣ не было единства дѣйствія и въ то время какъ одна часть его, кучскій и братоножичскій батальоны, сломивши дѣйствовавшее противъ нихъ отдѣленіе албанскаго войска, приблизительно до 2.000 или нѣсколько и болѣе, погнали его и загнали далѣе села Новичей, находящагося уже въ турецкой границѣ; другая часть, болѣе численная, от-

бивъ напавшее на нихъ албанское войско, прекратила бой. Тогда это послѣднее обратилось на кучей и братоножичей, а также воротились и прогнанные ими албанцы, и черногорцы очутились въ одной тѣснинѣ, между крутымъ, очень высокимъ берегомъ р. Лима и близко подошедшими къ нему горами и между цѣлымъ албанскимъ войскомъ, превышавшимъ ихъ числомъ, по крайней мѣрѣ, въ пять или шесть разъ. Они пробились однако сквозь это войско; но изъ нихъ 108 чел. пало на мѣстѣ и 116 было ранено. Албанцевъ пало несравненно больше; говорятъ, что они нѣсколько дней на телѣгахъ возили съ поля битвы трупы своихъ; но во 1-хъ, эта потеря для албанцевъ численно была менѣе значительна и чувствительна; а во 2-хъ, у всѣхъ павшихъ здѣсь черногорцевъ были отрублены головы и выставлены на кольяхъ на стѣнахъ гусинской крѣпости, что въ тѣхъ краяхъ и составляетъ главный трофей и доказательство побѣды; поэтому въ нѣснѣ эта битва прославляется, какъ блестящая побѣда.

Ровно черезъ мѣсяцъ, 27 дек., произошла и другая битва, при чемъ черногорское войско, по предписанію свыше, держалось оборонительнаго положенія, въ виду чего въ жертву албанцамъ отдано было село *Великая*; а въ то-же время войско это было увеличено тремя вновь прибывшими батальонами (и еще два запасные не были даже введены въ дѣйствіе); оно было теперь лучше снабжено боевыми припасами и строже была организована команда, вслѣдствіе чего отъ начала до конца выдержано было единство дѣйствія; такъ что всякое отдѣленіе его въ нуждѣ всегда получало вовремя подкрѣпленія. Поэтому, не смотря на то, что въ этой битвѣ число албанцевъ было значительнѣе, уронъ въ черногорскомъ войскѣ былъ сравнительно незначительный: 32 убитыхъ и 76 раненныхъ; при чемъ албанцамъ не удалось отрубить голову ни одному черногорцу; тогда какъ черногорцы могли ихъ имѣть много, еслибъ то не было запрещено ихъ собственнымъ начальствомъ *).

*) Обѣ эти битвы въ свое время были нами описаны въ корреспонденціяхъ въ газетѣ «Русскій Курьеръ» 1880 г. въ январѣ и въ февр.; а также

Въ предлагаемой нами пѣснѣ слѣдуетъ отмѣтить прежде всего правдивость. Если въ ней преувеличено число погибшихъ въ первомъ бою черногорцевъ (330 вм. 108), то это свойственно всякой пѣснѣ все нѣсколько преувеличивать, и числа при этомъ не имѣютъ главнаго значенія; да и невозможно пѣвцу гнаться за точными цифровыми данными. Но онъ не скрываетъ того, что албанцевъ тутъ было громадное число отъ Крастеничей, Гаши, Печи, Дукадына, Дьяковицы, Руговы, а само собою разумѣется, что тутъ-же были ближнія племена Клименты, Шали, Шоши и др.; какъ не скрываетъ онъ и того, сколько и съ албанской стороны пало людей знатныхъ. Очень сдержанно онъ представляетъ второй бой: въ началѣ черногорцы «мало турке потискоше, неколико уграбише глава»; а потомъ турки «црногорце мало потискоше, неколико ујагмише глава», и на томъ бой оканчивается, не давъ рѣшительной побѣды ни той, ни другой сторонѣ, какъ и было въ дѣйствительности.

Пѣвецъ не пускается ни въ какія мелочи и подробности битвы, въ которыхъ и нѣтъ ничего поэтичнаго; не восхваляетъ онъ ни отдѣльныхъ личностей, а только съ похвалою и участіемъ поминаетъ погибшихъ въ бою, при чемъ даетъ нѣсколько яркихъ картинъ смерти этихъ героевъ.

Какъ и въ другихъ лучшихъ сербскихъ пѣсняхъ самая битва описывается коротко; а больше мѣста дано изображенію обстоятельствъ, предшествовавшихъ ей и давшихъ ей ходъ и направленіе, а также характеристикамъ главныхъ личностей. Между послѣдними прекрасна характеристика Али-бегъ или Алипаша гусинскаго, стоявшаго тогда во главѣ всего этого движенія; его душевное состояніе и разговоръ съ впою и отношеніе къ нему другихъ главарей. Параллельно съ этимъ онъ старается, по своему пониманію, представить характеристику и черногорскаго князя Николая, какъ онъ, рано вставши и непремѣнно попивши

«јутрену ракију», что по его понятію всякому сербу христіанину необходимо, въ ожиданіи извѣстій съ мѣста битвы нетерпѣливо смотритъ къ границѣ; какъ является «книгопошче младо», подаетъ ему письмо, прочитавъ которое, князь въ гнѣвъ вскакиваетъ на ноги и т. д.

Это не сухой пересказъ, а картина.

Нельзя не отмѣтить также благороднаго отношенія пѣвца и къ непріятелю: онъ не допускаетъ никакихъ грубыхъ, обидныхъ выраженій ни противъ Черногоріи и черногорцевъ вообще, ни противъ отдѣльныхъ личностей.

Наконецъ, вся пѣсня проникнута чисто народнымъ духомъ и не носитъ на себѣ той печати официальнойности, которою страдаетъ современная черногорская пѣсня, полная восхваленій своимъ официальнымъ личностямъ. Мы имѣли въ рукахъ двѣ васоевицкихъ пѣсни объ тѣхъ-же битвахъ; но въ нихъ мы не нашли поэзіи, а только сухое перечисленіе мелкихъ подробностей, значительную долю хвастовства и особенно восхваленіе своихъ командировъ, офицеровъ и др., вслѣдствіе чего ихъ и не печатаемъ.

При текстѣ въ спискахъ мы даемъ объясненіе нѣкоторыхъ только словъ турецкихъ или албанскихъ, которыя могутъ быть неизвѣстны и сербамъ другихъ краевъ, даже въ самой Черногоріи; что-же касается именъ собственныхъ, географическихъ и личныхъ, то объясненіе первымъ можно найти въ моей книгѣ и на приложенный къ ней картѣ, а вторыя сами собою объясняются изъ текста пѣсни.

Можетъ быть, не всякому извѣстно только названіе *Штипнија*, (ст. 228) иначе *Арнаутлукъ* — въ смыслѣ албанскаго народа и края, хотя-бы и не принадлежащаго собственно Албаніи, но населеннаго албанцами (шиптар, шкипетар). Воевода Машо, (ст. 565 и далѣе) Врбица, бывши мин., внутри дѣлъ, послѣ удалившійся въ Боснію, гдѣ и померъ недавно; воев. Милан (ст. 664 и 666) Вуковичъ, воев. васоевицкій; а воеводиѣ Тодор (ст.

417, 441 и 682) сынъ его, командиръ одного изъ васоевничихъ батальоновъ.

Въ языкѣ мы не позволили себѣ никакихъ измѣненій: удерживаемъ *раад* (ст. 167, 168, 570) вм. обычно употребляемаго *ради* или *рад*; неправильный стихъ.

Шњима орлује, а шњима добрује (ст. 517)

или неясныя фразы:

Могу стејћи задрмат ордију (ст. 79).

И на себе власт владе добија (ст. 518).

Замѣтимъ при этомъ, что пѣсни эти мы уже напечатали въ выходящемъ на Цетиньѣ журналѣ «Къижеви Лист» (1902 г., св. I и II), имѣя въ виду, до выхода ея въ свѣтъ въ моей книгѣ, обратить вниманіе на разницу между пѣсней турецкаго серба, проникнутаго духомъ чисто народной жизни, и современнаго черногорца, котораго значительно задѣла официальность, въ ущербъ свободному народному поэтическому творчеству.

18.

Илија Цмиљанић и Стојан Јанковић — котарски сердари.

(Пјевао је Ђукан Радонин Вешовић из Доњих Васојевића, записавъ Гавро Вујовић учитељ).

Прије зоре и бијела дана
Подранила сестра Цмиљанића;
На чардаку ватру наложила,
На оџаку кафу поставила;
Кафу пије, своју бригу бије.
Ј'ако *) бије, чудитъ јој се није:
Е јој нема два мрка сердара.
С тридес' срба, браће котарапа,
На њинија тридес' ћулиана.

*) Иако.

Сердари су у чету јуначку, 10
 Три пећеле затрајали дана,
 Не доносе на тојаге главе,
 Ни доводе робље у синцире.
 Кад у јутру саба-зора била,
 Анђелија на ноге скочила, 15
 С Чивилука дурбин дофатила,
 Па се стрну до прозора кули,
 Просунула цаме од прозора.
 Анђа гледа низ поља Которска,
 Прегледала поља и ширину, 20
 Поље тамно никад није само,
 Што не њиви вука ал' хајдука,
 Али добре чете у планину;
 Кад се прамак таме затуријо.
 Мрка тама никад није сама, 25
 А из таме пице коџапице,
 Испадоше два мрка сердара,
 Два сердара, оба побратима.
 Како пду, боље да не пду:
 Оба бјеху на коња једнога, 30
 На путаља Јацковић — Стојана.
 Сердари су допанули рана;
 Погинули тридес' которана,
 Шњима нема срба ниједнога.
 Кад их виђе сестра Цмиљанића, 35
 Она зове плијину слугу:
 «Голубане, очи ти испале!
 Ну се сиграј низ бијелу кулу,
 Пред авлију сусрети Илију.
 Ја бих рекла, свијем се закледа, 40
 А да има ћога плијина,
 Да би били срби у планину,
 Да збијају ћара за дружину;

45 Ћара нема, нити му се нада,
Но су негђе браћа изгинула».
У млађега поговора нема;
Но се сигра низ бијелу кулу,
Пред авлију сусрете Илију,
За дизгин му прифати путаља,
50 Коња води каменој авлији.
Кад ето ти сестра Цмиљанића,
Она сиђе низ бијелу кулу,
Редом брзи ситне басамаче.
Кад сердаре сагледала била,
55 Закукала, како кукавица,
А ј'ако је, чудит' јој се није:
Дивна лица, ће је порушено,
И пушкама засад нагрђено,
Соколовска крила поломљена.
60 Рече сердар Цмиљанић Илија:
«Не мој кукат, сестро Аићелија;
Но ме спушти низ коња путаља.
Што на мене, што ми на хаљине,
Има свега седамнаест' рана;
65 Погибе нам тридес' которана;
С нама срба нема ниједнога.
Истури ме на бијелу кулу,
А простри ми меко и широко,
Па ме спушти на мека душека».
70 Њега сестра једва дочекала,
Па га спушти низ коња путаља,
Истури га на бијелу кулу,
Па га спушти на душеку меку,
Па му носи вино и ракију,
75 И то треба рањенику љуту.
Но да видиш Јапковић — Стојана:
Он је дизгин у руке скупио,

Па путаља низ Котаре крену.
 У Котаре тридес' чардакова,
 Бјеле куле у боју једноме, 80
 Бјеле биле, те се порушиле:
 На њих кука тридес' кукавица;
 По гласу су кукавице биле,
 По имену до тридес' сестара,
 Све сестара србскијех сердара. 85
 Оне куну оба побратима:

«Е да Бог да не дизали главе!
 Камо тридес' срба — котарана,
 Што ни браћу тамо изгубисте?»
 Сердар сиде право низ Котаре 90
 До бијеле Јанковића куле;
 У авлију ућера путаља,
 Пак он виче са коња путаља:

«Је л' ми кога на бијелу кулу,
 Да прифати пода мном путаља?» 95
 На кулу му нијђе пико нема,
 До што му је сестра Јевомпја (Јефтимја).
 Она сједи на танкој одаи,
 По шиљтету ноге попружила,
 По шиљтету и миндеру меку, 100
 Како патка по дубоку фиру.
 Чим га чула, на ноге скочила,
 Сиграла се низ бијелу кулу.
 Кад сердара сагледала била,
 Закукала, како кукавица; 105
 Куку њојзи кукавици црној
 За сердара, за брата својега.
 А сердар ју оде слободити:
 «Не мој кукат; ни рушити лице;
 Нијесу ми ране од умора; 110
 На ме није (до) седам — осам рана;

- Нег' се бојим, па се препануо:
Илија је рана допануо,
На Илију седамнаес' рана;
115 Погибе нам тридес' котарана.
Но ме спушти низ коња путаља,
Истури ме на бијелу кулу,
А простри ми дуго и широко,
А намечи како рањенику.»
120 Сестра брата низ путаља спушти,
Истури га на бијелу кулу,
А спушти га на душеку меку;
А доноси бијелога платна,
Те увије ране на сердара,
125 А доноси што ће рањенику.
Док се сердар рањен одморијо
И јуначки рожак повратијо,
Даде му се руком узмахнути;
Те посуну цаме од прозора,
130 Пах погледа право уз Котаре.
Кад се прамак магле зађенуо,
А из таме ниче коњаниче,
Ниче јунак Цмиљанићу Вуче
На његова помамнога вранца.
135 Ето Вуче стрмом низ Котаре,
Јер је Вуче на стражу остао,
Кад сердари у чету пођоше,
Да им стражу у планину чува,
Јер би могли подпазити турци—
140 Сердари су у чету јуначку—
Украдом им попалит Котаре.
Ето Вуче Цмиљанића кули,
У авлију ућерао вранца.
Ту га срете сестра Анђелија;
145 А под братом прифатила вранца.

Нешто силан уздивијо Вуче:

«Анђелија, сестро Цмиљанића!
И пријед сам бије у Котаре,
Ове граје нигда није било,
Што је граја у наше Котаре». 150
Ојд' јему се сестра јадовати:

«Нугла Вука, да га хрђа тукла!
Јеси л' чуо, јеси л' разумијо,
Сердари су допанули рана,
Погинули тридес' котарана 155
И твога су ћога оставили.»

Но што рече Цмиљанићу Вуче:

«Мучи, сестро, кукавицо црна!
Ками студен, да су погинули,
А до су ми ћога опремили. 160

Доклен бјеше у Вука ћогина,
Је сам чете србске подизао,
Водијо их у градове турске,
У градове и турске паланке;
Довоסיјо од турака главе, 165

Изводијо робље у синцире,
Износијо ћара за јунаке.
Па знаш, сестро, Бога ти једнога!
Кад уграби од злата кочију,
Под кочију двије бедевије 170

У кочији лијецу ћевојку,
Код ћевојке три товара парох,
Нешто шале маџарије мале.»
Пах на дизгим ишћера гаврана,
А окренц право низ Котаре. 175

Пред њим сестра приступила била,
За дизгим му прифати гаврана:

«Јадни Вуче, да те хрђа туче!
Што не виђе брата рањенога;

180

Већ га нећеш нигда до вијека.»
За то Вуче не обрне главе,
Но проћера пиз Котаре вранца;
Нагна вранца покрај чардаковах,
На њих кука тридес' кукавицах;

185

«Виђи, Вуче, спротињска мајко,

Спротињске велике неправде
Од Илије и брата Стојана!
Камо тријес' браће котарана?

190

Поведоше и не доведоше,
Грдне сестре у црно завише,
Кукавице црне поставише.»
Вуче сузе брише у јаглуку:

«Што ћу, сестре, црне кукавице!»

195

Пах на страну проћерао вранца,
А догна га двору Јанковића;
У авлију одјахао вранца,
Окрену му узду на јабуку,
Сам се вранац по авлији шета.

200

Вук на кулу сердару изиде,
Ту сердара рањенога нађе.
Колико се бјеше наљутно,
Не шће њему божу помој викат;
Но сједоше један до другога.
Док се Вуку мучат' дојадило,

205

Пах упита рањена сердара:

«А, Бога ти, Јанковић — Стојане!

210

Ће-ли бисте оба — два сердара
С тридес' срба браће котарана,
Ће-ли бисте, ће-ли пролазисте,
Ће-ли браћу србе изгубисте,
Ће ћогата мога остависте?»

Таман рече Јанковић — Стојане:

«А Бога ми, Цмиљанићу Вуче!

Кад ме питаш, право ти да кажем: 215
 Дигосмо се оба побратима
 С тридес' срба, браће котарана,
 На нашијех тридес' ћулпјана;
 Претурисмо широке Котаре,
 Уљегосмо у Кунар — планину; 220
 Ту смо коње наше одморили,
 Из мјешинах вина се напили;
 Доклен мрче и почину сунце
 И акшам се по земљи повуче;
 Ми смо добре коње приклонили, 225
 А планине ноћу уочили.
 Три планине ноћу претурили,
 У четврту кад смо ударили,
 У Бјелашу високу планину,
 У коју су седам пандурица, 230
 И на сваку турски пандур бјаше,
 За свакијем по тридес пандура.
 Чему могу трага наодити,
 Они живо ништа не пуштају,
 Не пуштају, нити пропуштају; 235
 Баш да има соколова крила
 И бијела пера лабудова,
 Међу пера по два драма мяса,
 Неби пера месо износила,
 А камо-ли поге од јунака, 240
 Ал' добрија коња виловника!
 Тако нама Бог и срећа дала,
 Те Бјелаша здраво претурисмо,
 На Кораву — воду долазисмо.
 Ах каква је крвава Корава! 245
 Она вазда мутна и крвава,
 Која ваља дрвље и камење.
 У безброду коње угонисмо

И без брода воду претурисмо,
 250 У Будимском *) лугу ускочисмо
 И ту дуга дана заданисмо.
 Кад у јутру ограшило сунце,
 Ми гледасмо њихова Будима,
 Кад од града поклекнула врата,
 255 А из града трупа искочила,
 Трупа мала, сасвијем ваљана;
 Ту имаше до триста грађана
 На њинијах триста седланика.
 Турци силни, а коњи им бјесни;
 260 У појас им пушке — леденице,
 А о куку криве маџаркиње;
 А под њима коњи, како виле,
 А пред њима Куна — Асан-ага
 На алату, вас у чисту злату.
 265 Сваки цилит носи у рукама,
 По лугови коње подиграју,
 С коњих пучу турске кубурлије.
 Пах су турци игру затурили,
 А из руку циде испуштују,
 270 На голе их руке дочекују;
 Пах се турци у град повратили.
 Ми гледамо њихова Будима;
 Кад од града овце изјавише,
 Пет хиљада бијелијех брава,
 275 А пред њима петнаес чобанах;
 У Будимско-поле овце оставише.
 Пах из града треће чудо пође:
 Кад испаде тридес' ђевојака,
 Све из тора добријех турака;
 280 А пред њима Златија ђевојка,

*) Вездѣ и далѣе Будимъ ошибочно взятъ вмѣсто Удбини.

Мила сестра Куне — Асан-аге,
 Дивна була, три ју јада били!
 На кадуну три кавата златна,
 Више злата, но црвена платна:
 Један кават до зелене траве, 285
 Други кават теке до кољенах,
 Трећи мали, што бећаре мами;
 Једна глава, а три перишана.
 Колико јој чело разносито:
 Би јој стала шака од јунака, 290
 Од доброга, камо л' хрђавога!
 Здрав да видиш, би се поболијо;
 Болаи да си, те би преболијо;
 Да пољубиш, би се помамијо!
 Ето буле низ Будимска — луга 295
 На Кораву воду излазише,
 Те бијело лице бијелише;
 Пах се натраг буле повратише,
 С чобаницама пгру затурише.
 Играју се турци и ђевојке; 300
 Поцуцују пушке на пољану.
 Ах, да ти је виђет', Цмиљанићу — Вуче!
 У србина живо срце пуче,
 Гледајући турке и ђевојке.
 Мп смо таман на ноге скочили, 305
 Ћулијане коње приклопили
 И турцима тај пут ударили
 И петнаес' главах посјекосмо,
 И петнаес' бравах плијенисмо,
 Тридес' цура-була заробисмо — 310
 Ће је срећа, ту је и несрећа! —
 Но утече Златија-ђевојка;
 Бјежи була ка Будиму-граду.
 Какве ногé бјеху у Златије!

- 315 Ја ју ћерах на коња путаља,
 Не мога' ју очима виђети;
 Но је була у град ускочила
 И брату је хабер учинила.
 Од града се одвојили турци,
 320 Будимскијем лугом сустигли се;
 Живијем се огњем дочекасмо.
 Петнајс' наши посјекоше главах,
 Отеше нам тридес' ђевојаках;
 Остависмо пет хиљада бравах
 325 И ми њима убисмо стотину.
 Пригнаше се до Кораве близу;
 Убисмо се боја жестокога.
 Ту нам петнајс' глава посјекоше;
 Ми сердари допадосмо ранах,
 330 И ми њима убисмо стотину;
 На Кораву коње догонисмо,
 У безброду коње угонисмо;
 Она ваља дрвље и камење;
 Враг донесе јелу из плашине
 335 Донесе ју крвава Корава
 Те удари Цмиљанић — Илију,
 Одвоји га од коња ћогина;
 Понесе га крвава Корава.
 А ја јесам воду пребродио;
 340 Из воде ме Илија корио:
 «Побратиме, Јапковић-Стојане!
 Ти у тече у ломне Котаре;
 Што ћеш тамо за овамо казат',
 За Илију с тридес' котаранах?
 345 Корит' те те котарске ђевојке.
 А да знаш-ли, кад се братимимо,
 Ни од дуга, ни од какве крви,
 Но од добра гласа и јунаштва».

Илија ме прекорно грдно.
 Ја путаља јесам нагонио 350
 Според воде кржаве Кораве;
 Тако ми га Бог и срећа дала,
 При крају ми прићера Илију.
 Ја га турих за се на путаља;
 Двац и триц га утегнуо пасом, 355
 Четврти мах од сабље кајасом.
 Плећи дадох, а бјежати стадох;
 Тамо бисмо, тамо погибосмо,
 Тамо браћу нашу остависмо
 И ђогата твога бијелога. 360
 Тамац рече Цмиљанићу Вуче:
 «Ој сердаре, Јанковић Стојане!
 Ја те кумим, како брата свога:
 Ти утежи ране на тијело,
 Пах спгурај твојега путаља, 365
 Поведи ме до Будима-града;
 Не би л' јаде моје осветијо,
 Али главу своју изгубијо,
 Ал' ђогата мога избавио?»
 Но му рече Јанковић Стојане: 370
 «Побратиме, Цмиљанићу Вуче!
 Док преболе ране на сердаре,
 Онда ћемо чету подигнути;
 Повешћу те до Будима-града;
 Ја ћу вољу твоју потпунити. 375
 Има, Вуче, за девет година,
 Како ми се бабо заробио,
 Мили бабо, Јанковићу Павле,
 Те тампује у Будиму-граду,
 У тамницу кућу бездавницу. 380
 Куд гођ' ода и чету провода,
 Све се мучим, да избавим баба;

- Не могах га нигда довијека.
Ово трећа што ми чета гине
385 Под Будима, града бијелогоа.
Тун' се Вуче на ноге дигнуо
И он сиде каменој авлији,
И приклопи дебелого вранца,
Па окрену право уз Котаре.
390 Но га гледа Јанковић Стојане,
Док замину Вуче за Котаре,
Пах он зове сестру Јевомију:
«Јевомија, сестро сердарева!
Донеси ми једну крпу платна,
395 Да увијем ране на сердара.
Хоћах отић' с Цмиљанићем Вуком:
Туђи људи не знају му ћуди,
Тамо ће нам погинути Вуче;
У подрум ми сигурај путаља».
400 Јевомија сигура путаља;
Сердар крену са бијеле куле,
У авлију приклопи путаља,
Па отиште право уз Котаре.
Кад изиде Кунару — планини
405 И ту нађе Цмиљанића Вука;
Ту он њему божу помој виче.
Вук скочио, коња прифатио;
Но му вели Јанковић Стојане:
«Ајде, Вуче, дома да идемо,
410 Док преболи Цмиљанић Илија.»
Не оће се разбијати Вуче;
Горке муке за добра сердара,
Јер су тешке муке од пушака.
Пах су добре коње приклопили,
415 Три планине ноћу претурили
У Бјелашу ће су ускочили,

У који је седам пандурица,
 А на њима седам пандур-баша,
 За свакијем по тридест пандура.
 И Бјелаша поћу претуреше, 420
 На Кораву воду пријећоше,
 У Будимска луга ускочише
 И ту дана дуга заданише.
 Докле јарко ограшило сунце,
 Опи гледе Будимскога града. 425
 Од града су поклекнула врата,
 А из града трупа искочила,
 Трупа мала сасвијем ваљана:
 Ту имаше до триста грађана
 На њијех триста седланика; 430
 Турци силни, коњи им бијесни,
 У појас им пушке саделије,
 А о куку криве ћемерлије;
 Под турцима коњи, како виле;
 Сваки цилит носи у рукама; 435
 По лугова коње подиграју;
 С коња пучу турски венедици.
 Кад се турци игре наиграше,
 Свијех гледа Цмиљанићу Вуче,
 Таман рече Јанковић — Стојану: 440
 «Ој сердаре, Богом побратиме!
 Нека ћогат — три га клали вука!
 Тек ме води опет у Котаре.»
 Сердар рече Цмиљанићу Вучу:
 «Ој ти, Вуче, луда ли те наћох! 445
 Ја сам тебе и пријед молијо,
 Док преболе ране на сердаре,
 Кад ме свуче грдна и рањена.
 Неј ме лако вратит у Котаре,
 Што те с кавгом не ћу саставити 450

- Или жељу твоју потпунити:
Јер је ово Јанковић Стојане».
И ту дана дуга преданише,
Доклеп мрче и почипу сунце
455 И акшам се по земљи повуче,
Тамна нојца паде на ледину,
С договора на ноге скочише,
Пах и добре коње приклопише,
А Будимско поље уочише.
460 Кад су били Будиму на врата,
Сердар цукну зеңфиром на врата.
Капиџија из града вељаше:
«Ко нам цука зеңфиром на врата,
Могоа би изгубити главу!»
465 Но му вели Јанковић Стојане:
«Капиџијо, отвори ми врата
Од Будима царевога града;
Е ја носим царскога фермана
Од Стамбола, стола царевога;
470 На Стамбол је Москов ударијо,
Стамбол бије на четири стране;
Мука дошла столу и Стамболу.
Ферман дође Куни — Асан — аги,
Да му пидат води од Будима,
475 Да бранимо стола и Стамбола»
Капиџија онда одговара:
«А Бога ми, царева делијо!
Овђе није Куна — Асан — ага,
Но је поша у Врлику — граду,
480 У тазбину, женину родбину;
Он ће сјеђет за петнаес' дапа.»
Но се дере Јанковић Стојано;
Капиџија опсова му мајку:
«Отвори ми од Будима врата,

- Ферман ће ми додати Купу.» 485
 Превари га; отвори му врата.
 Своје коње у град ућераше
 Пред механу крчмарице Маре.
 И повика Јанковић Стојане:
 «Јеси л' дома, крчмарице Маро?» 490
 Чула Мара и позна сердара:
 «Благо мене поћас задовјека!
 Како ви је чета погинула,
 Ја сам мњала да си погинуо.»
 Рече сердар: «Каменом ти, Маро! 495
 Поведи ми коње у подруме,
 А сердаре на бјелу кулу.»
 Кад сердари сједоше на кулу,
 Јоданак им донијела вина.
 Кад заграја Златија ђевојка. 500
 «Нуте курве, крчмарице Маре,
 Што ме лаже три године дана
 За делију Цмиљанића Вука!
 Како сам се Вуку обећала,
 Како постим сва четворо поста, 505
 У годину петак и сриједу,
 Ни вјерујем свеца Мухамеда,
 Но светкујем светог Јована,—
 Нити Вука, ни од Вуку гласа.»
 А то рече и размицу кулу. 510
 Слуша сердар Јанковић Стојане.
 «Што је, Маро, јад те задесијо!
 Што-ли граи поћас у Будиму?»
 Зашто Мара не познаје Вука,
 Стаде му се Мара јадовати. 515
 Али Мари Вуче одговара:
 «Ево-во је Цмиљанићу Вуче!»
 Ал' се Маре посилила Вуку,

- Богом га, пољуби у руку,
 Па га подби под бијелу руку,
 Поведе га Златији на кулу;
 Шњима сердар Јанковић Стојане.
 Сердар оста под бијелу кулу;
 Мара с Вуком к Златији на кулу.
 Примаче се Златији на врата,
 А Златија на танкој одан:
 Запалила у фењер свијећу
 И све жали Цмиљанића Вука.
 Тамап Мара отворила врата:
 «Ој Златијо, мила посестримо!
 Ево тебе Цмиљанића Вука.»
 Кад га виђе Златија ђевојка,
 Од мнндера на ноге скочила;
 Она сrete Цмиљанића Вука,
 Па га сједе на мека душека.
 Колико се посилила Вуку,
 Богами га, пољуби у руку.
 Сигра Златка и донесе вина,
 Те сердара напоила вина.
 Они мљаше, мало затрајаше;
 Сердару се големо чињаше,
 На којег се седам — осам рана:
 Сердар јекну, сва му кула звекну.
 Кад се сјети Цмиљанићу Вуче:
 «Јао мени, Јанковић Стојане!»
 Кад разумје Златија ђевојка,
 Итро була на ноге скочила,
 Низ бијелу кулу поитала,
 Сердару се поклонила била,
 Те му десну руку пољубила,
 Пак сердара изведе на кулу;
 Сједе сердар на танку одају.

- Брзо Златка доносила вина,
 Сердарима стаде дијелити
 Оно пиво, што најпрво било. 555
 Када нешто у Будиму граи.
 Дешпек бјеше Јанковић Стојану;
 Сердар пао у душманске руке
 И говори Златији ђевојци:
 «Снахо моја, Златија ђевојко! 560
 Што је граја по Будиму — граду?»
 — А Бога ми, мој мио ђевере!
 Има дана четири године,
 Како сам се млада превјерила
 За делију Цмиљанића Вука, 565
 Не светкујем Мухамеда свеца,
 Но вјерујем светог Јована
 И још постим све четвора поста,
 У годину петак и сриједу;
 Па полазим сужње у тамницу, 570
 Међу њима Јанковића Павла,
 Њега сам ти често облазила,
 По три пут' сам била у неђељу;
 Носила му пиво и једино,
 Пак посила танку преобуку. 575
 Како ти је чета изгинула
 Под Будиму, граду бијеломе;
 Ја сам мљала, е погибе Вуче.
 Ја нијесам старца облазила:
 Бога ми, је старац изгладнио, 580
 Па он пишти у ледну зиндану.»
 Тадар рече Јанковић Стојане:
 «Доведи ми сужња из тамнице».
 Златија се заигра низ кулу,
 Из тамнице доводила Павла, 585
 Изведе га на бијелу кулу.

Па он старац на вратима дође,
 А погледа два мрке сердара
 И он мљаше, пријевара бише;
 590 Плећи даде и бјежати стаде.
 Но што вели Јанковић Стојане:
 «Бог т' убио, Јанковићу Павле!
 Не познајеш Вука и Стојана.»
 Тад' се старац у одају врну;
 595 Руке шире, у лица се љубе;
 Пак сједоше један до другога.
 Тада рече Јанковић Стојане:
 «Ајде, Павле, дома да бјежимо!»
 Но му рече Јанковићу Павле:
 600 «Ој сердари, моја ћецо луда!
 Не ћете ме лако изводити,
 Што ли нећу кавгу затурити.
 Није шала ни за девет рана,
 А камо-ли за девет година!
 605 Турци су ме муке измучили
 У тамницу Куле — Асан — аге.
 А тако ти, Златија Ђевојко,
 Кад ме турци клети уфатише,
 Камо мене пушка дадосавка?» *)
 610 А Златија Павлу говорила:
 «Ћецу турску ја јесам сретала,
 Ће ти пушку јашу по сокака.»
 Пах скочила од земље на ноге;
 Пах донесе пушку дадосавку
 615 И даде је Јанковићу Павлу.
 Када узе старац дадосавку,
 Колико се пушци посилио,

*) Иначе: *додосавка*, *додосајка*, и њекогаче (Грахово) *передѣлываютъ въ сладославка*, — то-же что *шиба* см. нашу кн. т. II, ч. 2, стр. 20.

Он поигра по танкој одаи,
 Док под старцем штице запуцаше.
 Но му вели Златија девојка: 620
 «Лакше играј, Јанковићу Павле,
 Не пробија' штице по одаи.»
 Тада пуни пушку дадосавку;
 Он јој турп литру тученика
 И дванаес' од олова зрна; 625
 Обрати се, рече сердарима:
 «Сјејте, ћецо, напијте се вина;
 Ја се вучем мучке побачке,
 Да изидем табљи на топове,
 Ће и чува Ибрица топција. 630
 Кад чујете пушку дадосавку,
 Итајте ми, ћецо, у индату.»
 То им рече и обрну Павле.
 Кад испадне табљи на топове,
 Он запали пушку дадосавку 635
 И погоди Ибрицу топцију
 И уз њега уби четворицу.
 Сердари му бише у индату
 И топције под сабљу турише.
 Они пале топе и кумпаре, 640
 По Будиму проваљују куле;
 Те се чуди мало и велико,
 Одкуд пучу од облака муње,
 Те нам ломе по Будиму куле;
 Тутањ чуше у Врлику-граду. 645
 Кад зачуо Куна — Асан — ага,
 Пак дозива он Мемеда слугу:
 Ти појаши каурског ћогата,
 Којега смо скоро задобили;
 Итај брзо Будимскоме граду, 650
 Што-ли пучу на Будим топови?»

- У млађега поговора нема.
 Он приклопи бијесна ђогата,
 Брже-боље, како ђогат море.
 655 Када Мемед под Будима дође,
 Но се Мемед зачудио слуга:
 Он погледа на бедем од града,
 Он погледа и позна сердаре;
 Позна Вуче својега ђогата:
 660 «Удри, Павле, ону потурицу,
 Што по јаши Цмиљанића ђога».
 Павле пали пушку дадосавку
 И Мемеда рапом обранијо.
 Но је туре добар биџација,
 665 А још има крилата ђогата;
 Турчин бљежи у Врлику — граду,
 Абер чини Куни-Асан-аги:
 «Нама власи града прифатише,
 Освоише табљу и топове,
 670 Поломише куле и чардаке.»
 Кад разумље Куна-Асан-ага,
 Он запали топа абердапа;
 Абер даје на четири стране;
 Скупн му се серат и краина,
 675 Диже турчин војску и топове.
 Та се војска по Будиму слила,
 Убише се боја из топовах.
 Бој се бије, никад не престаје;
 Но се бране три србска сердара;
 680 Док им мука горка додијала.
 Но што вели Златија девојка:
 «Ој чусте л' ме, два мрка сердара!
 Напуните топе и кумпаре,
 Обрните грла у облаке:
 685 Ј'ако чује гђегођ' о'србова,

Ја и нама дође у индату.»
 Они пале топе и кумпаре,
 Ојде јека од града до града.
 То зачуо Коса генерале,
 Пак запали два топа једнака, 690
 Два заједно, а двадес' уједно,
 Је да још ко чује од србова.
 То зачуо од Ердеља бане
 И опали два топа једнаке,
 Два заједно, а двадес' уједно. 695
 То зачуо Мандушићу Вуче
 И Вук пали два топа једнаке,
 Да се купи серат и крапна,
 Брже боље, како кои може.
 Кад ето ти Мандушићу Вуче 700
 И за њиме педесет барјака,
 За барјаком по стотина друга;
 Ита Вуче на ломне Котаре.
 У то стаса Коса генерале
 На алата вас у чисто злато, 705
 И за њиме стотину барјака.
 У то стигне од Ердеља бане
 На ждраљина, коња његовога,
 И за њиме стотина барјака.
 Сви итају на Котаре равне; 710
 У Котаре боја нигђе нема.
 Ту нађоше рањена Илју,
 Дугоше га грдна и рањена,
 И сиротне шњиме котаране,
 Да им води војске у планине. 715
 Туна крене војска и ордија;
 Све планине редом претуреше,
 Искочише у Бјелаш — планину;
 У Бјелашу поломише куле,

720

Посјекоше стотина пандура;
У Бјелашу починула војска.
Златија је дурбин дофатила,
О'свуј гледа, једа откуд војске;
Док је србску уочила војску,
Таман рече Јанковић Стојану:

725

«Чија војска у Бјелаш — планину?»

Сердар дурбин у руке сподбио:

Он познаше крсташе барјаке

И познаше војсци поглаваре,

730

Он познаде Косу генерала

И код њега од Ердеља бана,

Пак познаде Мандушића Вука.

Весели се Павле и Златија:

«Ено наша силна србска војска!»

735

Но се сили Јанковићу Павле:

Брже пуни топе и кумпаре,

Пак их пушта у турску ордију.

Тад и србска окренула војска

У Кораву, у воду без броду.

740

Кораву је сила пресушила,

У Будимско поље прискочила.

Боже мијо, боја жестокога

И чуднога тога погледишта,

Кад се сила у Будиму слила

745

И велика крвца се пролила!

Пала тама од земље до неба;

Од брзога праха и олова

Не види се коња, нит' јунака.

У таме се премећу јунаци,

750

Од таме се ништа не виђаше.

Бога моли Јанковић Стојане

Са бедема од бијела града:

«Дај ми, Боже и свети Илија,

Баш једнога вјетра од планине,
 Да подигне маглу из равнине, 755
 Да прегледам боја крвавога,
 Је-ли когој оста на мејдану,
 Јесу-ли ми у живот банови,
 Кон мене у пидат дођоше.»
 Његова се извршила молба, 760
 Те му вјетар из планине пупу,
 Из равнине маглу потиснуо,
 На банове лице је сјајнуло.
 Тад угледа Косу генерала
 И код њега од Ердеља бана; 765
 Но не види Мандушића Вука
 И сердара Цмиљанић Илију,
 Кон јупак бјеше под ранима,
 Кон рана пријед задобијо
 Баш у друштву с Јанковић Стојаном, 770
 Кад су приђе у Будиму били.
 Опет му се даде погледати
 Низ Будимска поља широкога;
 Кад угледа Мандушића Вука
 И сердара Цмиљанић Илију, 775
 У крепости брацког мејданџију:
 Они воде Куну-Асан-агу
 Са везаних руку наопако.
 Војника се турског не виђаше:
 Сва је турска изгинула војска; 780
 Бијеле се по пољу љешине,
 Ка бијеле овце у торине.
 Рањен сердар на бедем се смивје,
 Од радости крупне сузе лије;
 Златија га све рукама бије 785
 И радост му на срцу открије:
 «Нек вам барјак на граду се вије,

Србска војска под њим нек се смије.»
 Сердаре се п још више смије;
 790 Велики је шенлук оборијо,
 А на граду врата отворијо,
 Крсташ барјак на њем поперијо.
 Банови се туна састадоше,
 У весељу дана прославише
 795 И рујна се вина напоише;
 Јер слободно града задобише.
 Вуче жељу своју напунијо
 И Златију за собом добијо;
 Повеле ју у влашке Котаре.
 800 Но искочи Јанковићу Павле,
 Пак он моли Мандушића Вука:
 «Дај ти мене Куну-Асан-агу,
 Кои мене много јада дао:
 Није шала ни за девет дана,
 805 А камо-ли за девет година;
 Оћу јаде моје покајати,
 Кои патим за девет година.»
 Предаше му Куну-Асан-агу;
 Погуби га Јанковићу Павле.

Въ введеніи (стр. 21) мы уже имѣли случай высказать, что въ Черногоріи поется много пѣсенъ, не входящихъ по содержанію въ черногорскій циклъ, и поются онѣ еще больше, чѣмъ свои мѣстныя. Въ особенности оказывается много пѣсенъ о котарскихъ сердаряхъ. С. Радуловичъ и Б. Средановичъ напечатали въ журналѣ «Нова Зета» (1890 и 1891 г.) 25 пѣсенъ, между которыми есть въ 700 и болѣе стиховъ. Ихъ было больше; но нѣкоторыя утратились.

Наша пѣсня пополняетъ это собраніе.

Содержаніе ея довольно сложное и заключаетъ въ себѣ какъ-бы два отдѣльные эпизода: несчастный походъ котарскихъ сердарей на Удбину, потерпѣвшихъ тамъ пораженіе отъ турокъ едва спасшихся бѣгствомъ, при чемъ погнбла вся ихъ дружина, тридцать человекъ, и освобожденіе изъ плѣна отца одного изъ нихъ въ связи съ эпизодомъ романческаго характера.

Личности, дѣйствующія въ этихъ событіяхъ, упоминаются и въ другихъ пѣсняхъ, есть при томъ историческія. Стоянь Янковичъ въ 1669 г. и со стороны Венеціанской Республики признанъ былъ сердаремъ надъ Морлаками. Но въ то время какъ по другимъ источникамъ отцомъ его былъ Янко Митровичъ, въ нашей пѣснѣ таковымъ является сердарь Павелъ Янковичъ. Не знаемъ, значитъ-ли такъ въ оригиналѣ пѣсни или передѣлано васоевичами, какъ они изъ града Удбины передѣлали Будимъ градъ, естественно имѣя очень смутное понятіе о географіи мѣстности, гдѣ происходило дѣйствіе. Часто упоминаются и въ другихъ пѣсняхъ Куна-Асанъ-ага, какъ правитель Удбины и тамошней крѣпости.

Въ одной пѣснѣ онъ требуетъ, чтобы за него вышла замужъ красавица Марія, сестра сердаря Дьюрковича, помолвленная за Илью Смиляничча; по послѣдній еѣ отбиваетъ у него. Въ другой онъ-же хочетъ отбить пѣвѣсту у Бая Пивлянина, Андѣлію, дочь сеньскаго Ива-капетема, но тутъ самъ погибаетъ.

Въ пѣсняхъ, изданныхъ Богшичемъ (Бѣлградъ 1878, кн. I), есть одна, въ которой Иво Сенининъ освобождаетъ Михаила Десанчича изъ темницы Асанъ-аги въ Прологѣ (№ 108); а по двумъ другимъ тотъ-же Иво Сенининъ отнимаетъ у Асанъ-аги градъ Яйце (№ 110) и градъ Биоградъ близъ Задра (№ 111). Былъ это Куна-Асанъ-ага или другой, мы не знаемъ; но во всякомъ случаѣ и это имя историческое. Упоминаются также дѣвушка магометанка Златія и корчмарица Мара или Яна.

Въ названіяхъ мѣстностей пѣведъ смѣшалъ только Удбину съ Будимомъ; а въ остальныхъ упоминаетъ извѣстныя Кунару—планину и рѣку Кораву. Послѣднюю по названію можно-бы

пріурочить къ Коранѣ, текущей по границѣ между Босніей и Хорватскаго краинной; а по положенію скорѣе можно отпести на Корбаву въ области того-же названія рядомъ съ Ликой.

19.

Двѣ пѣсни изъ войны Карагеоргія за освобожденіе Сербіи, записанныя Миной Радовичемъ изъ Андриєвицы въ Васоевичахъ.

I.

Бой на Тополу.

А потоѣа рата кад бѣјаше
 И дахије земљу разурише,
 Силно земљи отежаше
 И истоме Богу досадише.
 5 А Бог пусти своје угоднике,
 Сви усташе и воеват сташе
 И нишане по небу турише.
 Кад су прве турили нишане,
 То загрме, кад му вакаѣ није,
 10 О ледноме дапу Савиноме.
 И гром пуче на часпе вериге,
 Те удари усред Бијограда,
 У бијелу Јакшићеву кулу;
 Је да види спротиња раја,
 15 Ја се дигне србин на оруже,
 Да се раја од зулума брани.
 Јадна раја ништа не виђаше;
 Ко виђаше, дић се не смијаше;
 Јер-бо раји старешине нема.
 20 А Бог пусти и друге нишане:
 Изашле су кржаве звијезде,

На звијезде крвави барјаци,
 Све пролазе поврх Бијограда;
 Је да види спротиња раја,
 Ја устане раја на оруже. 25
 Раја за то ништа не виђаше,
 И ко види дић' се не смијаше,
 Јер-бо раји старешине нема.
 А Бог пусти и треће нишане:
 Те виђоше на светог Тривуна, 30
 Ће се трипут сунце преузима
 И опет се на исток повраћа;
 Ја с' обрати раја на оруже.
 Раја опет ништа не виђаше,
 И ко види, дић' се не смијаше; 35
 Јадна раја старешине нема.
 То виђели све седам данја,
 Који сједе на Јакшића кули.
 А да ти ја по имену кажем:
 Агаплија и Кучук-Алија, 40
 Мула-Јусуф-велики данја,
 Стари Фочо са Мемедом сином,
 Јусуф-Ага-грацка таинција,
 А седмо је Јанузе-кавазе.
 Кад виђаше, таман говораше, 45
 И на Фочу ријеч ослонише:
 «Ка' си, Фочо, настануо давно,
 Сто и тридес' љета напунијо,
 Јеси л' ово чудо запазијо,
 Ољ нишане небесне видијо?» 50
 Стари Фочо њима бесједијо:
 «Ја нијесам чуда запазијо,
 Нит' нишане небеске видијо;
 До сам чуо од старија људи,
 Кад смо Србско Царство отимали 55

И два њине цара изгубили —
 Костадина и цара Лазара,
 И Шишмана, бугарскога краља.
 Јес' Лазара Милош осветијо
 60 И Мурата цара распоријо,
 У животу злом га оставијо;
 Живијо је три дана бијеле,
 Све је клео, доклеп је зачео:
 «Ја погнбо, за добива' царство,
 65 Не мојте ме рајом осветити;
 Раја није за Милоша крива;
 Не мојте им глобе пстурават,
 Ни биједе њима натурават;
 Не мојте и данак придрзати,
 70 Нек је порез дванаес динара,
 Царски арач двадес' и четири,
 Ка што ним је Лазар узимао.»
 Ви проклете, до седам данја,
 Не гледасте бурунџије старе,
 75 На раје ча од цара Мурата;
 Но на рају јадну нагазисте,
 Сиротињи на крст поулистe,
 А велики данак навалисте:
 Удовици, самој кућелици,
 80 Све по добру краву јаловицу;
 На болара (?) и на базрђана
 Чабар вина, товар фурметина;
 А на кнеза по тријес' дуката;
 С миром паре примит не оћасте,
 85 Но по тридес' удри му батина,
 Без невоље и без истизата,
 До на правди Бога истинога.
 А знаш, биче, што си учинијо?
 Ти по села начини чардаке,

На њи таман збира' колозлуке, 90
 Момке младе береш и ђевојке;
 Момци свире гајде и борије,
 За дајје и за даворије;
 А невјесте код њега играју
 И попоћи уз њега лежају. 95
 Облежасте триста ђевојака,
 Начинисте триста ђеце лудо;
 Држаше и по Морави каде
 Од год до год дванаес' година;
 Доклен луда ђеца пристасаше, 100
 Не даду им оџе под мунаре,
 Нити срби уљећ у олтаре;
 Еђима триста душа изгубисте,
 С тијем њима на крст поулистe,
 Па и нашу вјеру погазисте. 105
 Па знаш, биче, несретње ти било,
 Кад обљуби младу попадију,
 Она бјеше попа Николића,
 Сестра мила Ђока Петровића;
 Не љуби је у зеленом лугу, 110
 Но је љубиш у олтар од цркве;
 То се деси на Васкресеније,
 Те се народ без причешћа врну;
 У Султана даве понијеше,
 Два фермана царске извадише. 115
 Сад им иде пара од два цара;
 А дошли им топи од ћесара.
 Чини ми се од моје памети,
 Јала—кардаш нема царовања,
 Довран—јалдаш наше бити неће». 120
 Мемет-ага таман проговара:
 «Стари Фочо душу изгубијо
 И за добро Бога не молијо,

- Ка'да си се јуче покрстијо;
 Што си на нас, турке, оборијо?»
 — О, Мемете, мој милосни сине!
 Ако мене нећеш вјеровати,
 А ти викни Јануза — каваза,
 Нека пође низ нову чаршију,
 Нек доведе оце и аџије,
 Да донесу књиге старостојне,
 Да видимо, турци, у књигама;
 Може-ли ни бити дуго царство? —
 И он вика Јануза — каваза;
 Он доведе оце и аџије,
 И дервише, турске књижевнике;
 Сви донеше књиге старостојне.
 Све гледаше турци по књигама;
 Књиге њима тако кажевају,
 Да им глава на рамена нема.
 Таман Фочић Меметага вика:
 «Сиктер отлен, оце и имами!
 Ја не могу зарад 'рза свога,
 Сабљом би ви главе изгубијо,
 А књиге ви у гليب загазијо».
 Поблегоше један за другијем,
 Под пазуом књиге понијеше.
 Таман вика остарио Фочо:
 «Нуто сина мојег' Мемет-аге!
 Не вјерујеш књиге, ни ћитапе,
 Не вјерујеш оце, ни имаме;
 А ти викни Јануза — каваза;
 Пошто ово ништа не вјерујеш,
 Нек довати демирли тепсију,
 Нек зайти воде са Дунава.»
 И он вика Јануза — каваза;
 Он донесе воду у тепсију;

Постави њу међу даијама.
 Сви се турци око ње скупеше
 И у њу се сваки огледаше: 160
 Њима главе на рамена нема.
 Тад латише челичне ђулуке,
 Те сломише демирли тепсију,
 Пробачише на пенџер од куле.
 Тада турци редом говорише: 165
 «Да си знала, не би с' преломила!»
 Наљуги се један на другога;
 Искочише један за другијем;
 На велику каву прескочише;
 Посједоше јадан код другога, 170
 Па све гледа један на другога.
 Сваки мучи, каменом му биле!
 Опет гледа један на другога,
 Коп ће им започет зборити.
 Док се Фочу мучат досадило, 175
 Руку десну у шаљваре маши,
 Из шаљвара тутун — ћесу вади,
 Те напуни у лули дуана;
 Тутун пије, у гуши га вије
 И на поље дима не пуштаје, 180
 Докле турчин лезет извадио,
 Даијама тако говорио:
 «Дате, турци, да се насулимо:
 Сваки има по магазу блага;
 Да на бојне куле изидемо, 185
 Пуне капе блага наунимо,
 А не шурду, но све рушпу жуту;
 Да скупимо триста ћеса блага,
 Да кренемо пиз тридес' наија,
 Да делимо сиротињи благо; 190
 Је да с тијем рају умпримо,

- Да се не би дигла на оруже.
 А ми ћемо порез порезати,
 Опет ћемо благо покупити,
 195 У магазе наше потурити».
- Мемет-ага њему одговара:
 «Мучи, Фочо, каменом ти биле!
 Випше с нама пашовати нећеш.
 Ја ћу сјутра пред Бијоград поћи
 200 И истурит пред Бијоград благо
 И за благо рату да окренем;
 А навалит' низ тридес' напја,
 Изгубићу два кнеза — витеза,
 Понапријед Ваљевац Јована
 205 И брата му Грговац Алексу;
 Па послѣје Гузанац Ђорђија:
 С ћесаром се ортак учинијо,
 Те са њиме свиње куповао,
 Велико је закучијо благо,
 210 За благо ће рату окренути.
 Па ћу посјећ Бирчанин Илију:
 Ја га тури земљи арачлију
 И великог мога берешћара,
 Да ми бере порез и араче,
 215 Да под кулу носи на ћогина
 И карата *) води поводника.
 Он под кулу оседне ћогина,
 А с чизмама уза скале трупа,
 С опанцима по сецади чепље,
 220 Десну држи на балчаку руку,
 Баца мене завезане новце.
 А ја почнем, паре да есапим,
 А он мени љуто одговара:

*) Вар. крхата.

«Бре! ја сам и једном есапијо;
 Што ти можеш боље проесапит? 225
 Раја ти се здрављем поздравила:
 Не мој више порез разреживат,
 Јер га неће више подмириват.»
 А ја баци под сеџаду новце,
 Је да би се беда откапила. 230
 Он се врне низ бојаили кулу,
 Па под кулу поседне ћогина,
 А карата води поводника,
 Попијева изпод Меденика. *)
 Воли би га сабљом ударити, 235
 Но цареву хазну задобити.
 Још ћу посећ два кнеза витеза,
 Оца Меја и оца Продана,
 Што су, свиње, калем научиле:
 Они с њиме рушпе растапају, 240
 А са њима лис' књиге писају,
 А шиљу ји у земљу Московску,
 Све се мучу, да изведу војску».
 Ј'опет стари Фочо одговара:
 «Мемет-аго, а мој мили сине! 245
 Ти дофати шаку сламе суве,
 Мани шњоме поврх ватре живе:
 Прије ће се слама запалити,
 Но што ће се ватра утулити.
 Кад се кука и мотика крене, 250
 Оте турске мајке закукати».
 Саде турци на поге скочипше,
 Пред Бијоград благо истурише,
 Шес' хиљада војске покупише.
 Тамап Фочин Мемет-ага вика: 255

*) Вар. Међедника.

- «Да је мајка родила јунака,
 Да пзбира шесдесет момака,
 Да отиде ноћем без месеца
 У Тополи на Карађорђија.»
- 260 Вас је диван ником поникнуо,
 Но не ниче Јанузе — кавазе,
 Но га бира шесдесет момака,
 Па отиде ноћем без месеца;
 У Тополу осамнуше турци.
- 265 Кад је софи-зора ударила,
 Пред Ђокову батисаше кулу.
 У Ђорђија добар адет бјеше,
 У кулу га застат не могаше,
 Како зора од истока свине,
- 270 Но пријеђе у витком чардаку;
 Код њега је тридесет момака.
 Умили се и Богу молили
 И по чашу ракије попили;
 Јануз стиже у дижер — авлију;
- 275 А сви стоје на коњима турци.
 Тад изиде Ђорђијева љуба;
 Испитује Јанузе — кавазе:
 «А ће ти је Петровић Ђорђија?»
 Она њему тамап одговара:
- 280 «Отипа је по дно Меденика,
 А да тражи Бирчанин Илију,
 А да купе порез и араче
 И да носе стојном Бијограду.
 Ако нема Петровића Ђока,
 Дома му је вијерница љуба,
 Па ви ништа лоше бити неће.
 Вама доста пива пзобила,
 А коњима јечма и сијена».
- 285 А то гледа Петровићу Ђорђе,

- Па момцима тако проговара: 290
 «Да ме ође сада послушате
 И да њима сада ударимо»
 А то момчад једва дочекаше
 И Ђорђију сваки говораше:
 «Ми ћемо те сада послушати, 295
 Већ с'не може зулум поднијети,
 Сви да ћемо главом погинути.
 Тад једанак на ноге скочише,
 У авлији на турке удрише;
 Кад се часним крстом прекрстише, 300
 Па на турке огањ оборише.
 Неки бије с цемајли — пенџера,
 Неки бије са врата чардаку,
 Опет неки кули за ћошкове.
 У авлији исекоше турке, 305
 Од турака нико не утече,
 До утече Јанузе — кавазе
 И одбјежа стојну Бијограду,
 Да се жали код турски даија,
 Како га је Ђоко дочекао. 310
 То је јутро тридес' осамнуло,
 Кад Јануза дивно поздравише
 И код куле Петровић Ђорђија,
 А у вече триста замркнула,
 До у јутру три иладе равно, 315
 Све момака, добрија јунака
 Од Србије, земље Шумадије.
 Абер дође Фочић — Меметаги
 У ономе стојном Бијограду,
 На Небојшу Јакшићеву кулу. 320
 Абер дође, аирли бит пеће:
 У Тополи погибоше турци
 Од сокола црнога Ђорђија.

Тада Мемет грдно учинијо,
 Те превари два кнеза-витеза
 На велику божу вјеру тврду,
 Преваријо, те је уфатијо;
 Тад посјече Грбовац Алексу
 И брата му Вањевац Јована.
 Кад Јовану оскочила глава
 И паде му на ледину мртва,
 Три пут му је мртва говорила:
 «Не у турке и у змије љуте,
 Не у турке, ако Бога знате!
 На вјеру ве оте преварити
 И на муке душу извадити;
 Но се бран'те, како сами знате».
 Тада, како окренуо војску,
 Запаљн се Млава и Ресава,
 А уби се Босна и Морава,
 Док изгоре мрка и крвава.
 Тада чујеш на свакоју банду,
 Ће из гласа србин попијева;
 Борби овђе краја бити неће.
 Из Тополе процвета ни цвеће,
 Што ће србе макнут из несреће.
 Не знам даље, дао Бог нам здравље!

Бој на Ужицу и Сеницу и Нови — Пазар.

Санак сила була на Ужицу,
 Љуба вјерна Заим — Кучук-аге;
 Да какав је добар сан уснила!
 Ће Ужице опколила гуја
 И силно се поле отравило,
 Све лијепом гором јеловином

И по гори крстати орлови.
 Поле бјеше магла уфатила,
 Полу плава, а полу крвава,
 И ведро се небо проломило, 10
 На Ужицу граду наклонило,
 А гром бије саврх терезије,
 Мета муње од села Подлужја,
 Те погоди на Ужицу кулу
 И сломи јој златну терезију. 15
 Вруће сунце бјеше попануло,
 Месечина у траву панула;
 Разагнате на небо звијезде;
 Сури вуче пзауча уче,
 Була са дно Смедерева каже. 20
 Тада була на ноге скочила,
 На кресиво ватру запалила,
 Заин-аги на кулу изишла
 И оде му сана јадовати:
 «Што сам ноћас чудан сан виђела 25
 И у сан се млада препанула.»
 Па му оде сана каживати.
 Таман Заим — Кучук-ага вика:
 «Што си снила, на тебе се сбило;
 Злу се сану лако досетити. 30
 Но неј-ли ме, љубо, послушати,
 А ти сађи у шикли — одају,
 Те се свуци, те се преобуци;
 Па навали низ нову чаршију
 До на кулу ђевера твојега: 35
 Он држаше ћитап — табирлију,
 Санак ће ти табир учинити;
 Па се мене на кулу поврати,
 Да ми причаш, што ти ћитап каже.»
 Једанак га була послушала 40

И истрчи у шикли — одају;
 Па се свуче, па се преобуче.
 Навлачила три златна кавата,
 Један зелен до зелене траве,
 Други црвен до земљице црне,
 Трећи мавен, што бећаре маме.
 На њу младу гаће од беара,
 Жеженијем навезане златом;
 До кољена вуци и ајдуци,
 А навише паше и везири;
 На учкуру двије тевабије,
 Те чувају саат и димије.
 Па запали на камиш дуана;
 Оде млада низ нову чаршију,
 До на кулу ђевера својега,
 Је с' ђеверу Бајагића Салку;
 Задука му алком на капију;
 На капију отворише врата.
 Була млада «саба» казиваше;
 Турише јој стола дрвенога.
 Седе була млада у столу;
 Слуге одма каву донијеше.
 Пију каву, а пуше дуана,
 О свачијем блуришу млади.
 Оде му се була јадовати:
 «Мој ђевере, Бајагића Салко!
 Ја сам ноћас чудан сан уснила,
 Од сана се млада препанула;
 Но донеси од злата ћитапа,
 Дабн санак табир учинијо».
 Он једанак на ноге скочијо,
 И донесе злаћена ћитапа.
 Оде була санак каживати:
 «Бјеше Ужиц гуја окружила,

А бјеше га магла притиснула, 75
 Пола плава, а пола крвава.
 И бјеше се поле отравило
 Све лијеом гором јеловином,
 И по гори крстати орлови,
 И ведро се небо проломило, 80
 На Ужицу граду наслонило,
 А гром бије саврх терезије,
 Муња мета од села Подлужја,
 Те погоди у Ужицу кулу
 И сломи јој златну терезију; 85
 Бјеше вруће сунце погинуло,
 Месечина у траву панула,
 Разагнате на небу звијезде;
 Сури вуче од зауча уче;
 Була са дно Смедерева каза, 90
 Ту питоме тице запеваше,
 А сафи је зора ударила».
 — Снао моја, каменом ти било!
 Мога' би ти казат без ћитапа,
 Али ми је лакше из ћитапа: 95
 Што је Ужиц опколила гуја,
 То га ђорђе с војском опколијо;
 А што га је магла притиснула,
 Полу плава, а полу крвава,
 То је војска Мутава Лазара, 100
 Полу чоа, пола бјело сукно;
 А штоно се поле отравило,
 Те, кажете, гором јеловином
 И по гори крстати орлови,
 То је војска Бугарина Вељка, 105
 И вију се поврх ње барјаци;
 Што се ведро небо проломило,
 То су срби бедем проломилли;

- 110 Вруће сунце што је погинуло,
То је наше царство не стануло;
Што гром бије саврх терезије
И што пуче од Подлужја муња,
То не ћоко гађе абердаром,
Абердаром и топом гранатом,
- 115 Саломи те златну терезију;
Што је месец пануо у траву,
То је пала са Заима глава;
Што пренуше по небу звијезде,
То су наше робле разагнали».
- 120 Како була сан табирисала,
А она се у џепове маши,
Те извади два дуката жута,
Те дарова златнога ћитапа;
Па запали срмајли чибука,
- 125 Заим-аги отиде на кулу.
О сну табир ста му каживати,
У то сафи зора ударати,
А у зори вила кликовати:
«Зло ти, туре Заим-ага, било,
- 130 На тебе је сила уочила;
Ного бјежи али се предап.»
Заим-ага вили одговара:
«Тебе — каже — на беседи фала!
А за то ти ни мало не фала!
- 135 Мене, док је паша од Пазара,
Брзо ће ми доћи у индату;
Па још туре Скоплак Сулејмане;
И док су ми сеничани турци,
И док ми је паша од Гусиња
- 140 Са Ђулбегом, сивијем соколом,
Он ће довест Плава и Гусиња
И наије о те оба града.»

Таман вила њему одговара:
 «А зла нада на четири града,
 Заим-ага, у то се не надај; 145
 Што ми турке сеничане кажеш,
 Сеница је јуче изгорела;
 Сулејмана жива уфатише,
 А цијело робле разагнаше.
 Што ти пашу од Пазара кажеш, 150
 На њега је Ђорђе оправидо
 Љуту гују Плакић Антонија;
 А што пашу од Гусиња кажеш,
 Ђегова се одметнула раја,
 Васевичка крвава Наија. 155
 Ђулбега му брата обранили,
 Који му је војску подизао;
 Рањен лежи на душеку меку;
 Он не може о раји радити,
 А камо-ли доћи у помоћи!» 160
 Па још вила бегу каживала:
 «Па та раја има поглаваре,
 А на име Мојси калуђера
 И Лакића од села Коњуа,
 Војвода је цијеле Наије. 165
 Ђорђију су помоћ оправили
 И пред њима Бошка војводића.»
 Оде вила, куде наумила;
 У то сафи-зора узорила.
 Заим-ага дурбин дофатијо, 170
 Па га разви на седам каната;
 Поле гледа на седам саата,
 Те у поле чудо угледао,
 Он угледа силовиту војску:
 На јунаке мрки талагани, 175
 А изпод њи вире јатагани.

- Сад се вију поврх њи барјаци
И бобоћу, ка' небом облаци.
Али вика: «Зло ми јутро било!»
180 У то Ђорђе гађа аберадаром,
Те погоди кулу кроз авлију
И сломи јој златну терезију.
Тад на бедем срби кидисаше,
И Ужиц-град одма приватише;
185 Заимбега жива уватише.
Пошто с града робље расћераше
И по злеме путу оправаше,
А да силне војске саставише,
Па на двоје војску дијелише, —
190 С пола Ђорђе пође на Сеницу,
С пола Мутав Лазар на Пазару;
У Сеницу коњска потрчица,
Те Сеницу одма приватише,
И Сеницу огњем изгореше.
195 Тад Ђорђију добар пидат дође
Од Наије из Васојевића
И пред њима Бошка војводића
И за њиме Драговог Стојана,
И за њиме остала дружина.
200 Тад Ђорђију они помагаше,
Те Сеницу до дна ископаше
И цијели Бијор поараше.
Онда Ђоко на Пазар удари,
Аџи Продаи на Наију пође,
205 Пб Пазара Ђорђе приватијо,
Па и цијо њаше приватити
И с Црном се Гором саставити;
Ал' да видиш јада изненада!
Ал' Ђорђију књига допанула
210 Од Дамјана, главнога војводе,

С Делиграда од Нишке крапне,
Продријеше у Србију турци.
Тада Ђоко повратио војску
И он иде низа Шумадију,
Кад поара три царева града.

215

Пријатељу, песма ти на здравље!

Три пјесни изъ напечатанныхъ прежде.

Перепечатаваемъ эти пјесни, потому что въ одной изъ нихъ (Лазар Пециреп) мы можемъ видѣть отношеніе между преданіемъ, которое мы сообщили раньше (т. II, ч. 2, стр. 84) и его пјесенною переработкой; а въ двухъ другихъ въ циклъ чисто сербскій вводится и Россія, насколько она соприкасалась съ сербами въ войнахъ противъ Турціи. А между тѣмъ пјесни эти трудно найти, такъ какъ онѣ напечатаны — одна въ моемъ соч. «Петръ II Петр. Нѣгошъ» (Спб. 1889), мало кому извѣстномъ, а другія двѣ въ черногорскомъ календарѣ «Грлица» за 1835 и 1836 г., который также очень трудно найти въ общественныхъ библіотекахъ.

1.

Изъ Подгорица и Мехмет-Арапини.

(Записана протодиаконѣмъ Филиппомъ Радичевичемъ со словъ Филиппа Андрина, нѣкоего усташа изъ Лѣшкополя, близъ Подгорицы).

Подигну се Мехмед-Арапине;
Иде Арап од града до града,
Те јунаке на мегдан позивъе,

Јунака се наћи не могаше.
5 Доклен дође Московји славној,
Под новијем Петробуром градом;
Ни у њем се не нађе јунака,
Да Арапу на мегдан изађе.
А кад виђе Мехмед-Арапине,
10 Туна харап шатор разапео,
Пак је тешки харач ударио:
Колико је у Русију кућах,
На јунака тридесет дукатах.
На ђевојку по седам дукатах,
15 А свако оброк по јагње печено
И барио вина првенога,
И три оке љеба бијелога.
Кад то виђе Русинска Царица,
Пак је ситну књигу направила,
20 У Земун је граду опремила,
На рукама Ива Подгорице;
Овако му Царица говори:
«Драги синко, Иво Подгорица!
Да си спрешно Бечу бијеломе».
25 Кад је Ива књига допанула,
Мегдану се србин домислио;
Обуче се, што љепше могаше,
И свога се коња прифатио,
А вјерна му љуба говорила:
30 «О, Иване, драги господаре!
Ал' је тебе књига допанула
Од питоме шехер-Подгорице,
Од Перише, брата рођенога;
Али ти је Перо преминуо?» —
35 Иво мучи, ништа не говори;
Него пође Бечу бијеломе.
Ходио је за петнаест дана,

Док је круни ћесаровој доша.
 Кад је доша у Беч код ћесара,
 Дивно му се србаљ поклонио, 40
 Па му љуби руке и кољена.
 Њега ћесар дивно дочекао:
 Па му даје свијетло оружје,
 Исправи га у Земљу Русију,
 Баш на име Русинске Царице; 45
 Право Иво пут Русије пође,
 У велику земљу православну;
 Ходио је за шездесет дана,
 Док је доша стојну Петробуру.
 А кад Иво пред царицу дође, 50
 До земље се њојзи поклонио,
 Па је љуби у бијеле руке.
 А царица њему говораше:
 «Добро доша, Иво Капетане!
 Кажи право, тако био здраво: 55
 Јели какво мјесто Подгорица
 И питома Зета, земља равна?
 Јели каква црква на Цетиње?»
 Ал' царици Иво одговара:
 — Дивно бјеше мјесто Подгорица, 60
 А још љепша Зета, земља равна;
 Но је клети турци притискоше
 И велики зулум почињеше;
 Од зулума ја сам утекао,
 Да не гледам јаде од ришћана; 65
 Све сам своје тамо оставио.
 Дивна бјеше на Цетиње црква,
 Ал' је скоро турци опалише».

Тад' му рече Русинска Царица: 70
 «О, Иване Подгоричанине!
 Мош' ли мене нешто послушати,

- Па ћу тебе сретња учињети:
Оли поћи на мегдан Арапу,
Д'ако би ти Бог и срећа дала,
75 Да би њега не мегдан добио?
Јер је мене хвалом додијао,
Позивљући не мегдан јунаке.
Ја ћу тебе дивно даровати
Пред господом турском и кавурском;
80 Нека знаду, да љубим јунаке!»
Тадар рече Иво Капетане:
«Чуј ме добро, Ришћанска Царице,
Наше јарко од истока сунце!
Хоћу поћи, ако нећу доћи,
85 Да Арапу не мегдан изидем
Усред поља на дно Петробура,
Да се мушки оба погледамо,
И сабљама мегдан прекинемо,
Па што коме Бог и срећа дадне!»
90 Пак приступи великој Царици,
Те је љуби у скут и у руке;
Па на ноге лагане скочио,
Витеза се коња прифатио,
Па отиде пољем шпрокијем,
95 У дно поља покрај Петробура,
Докле дође близу до Арапа;
Кад ми сједи Мехмед-Арапине,
Око њега русинске ђевојке
Те му црно измивају лице.
100 Тад му рече Иво Подгорица:
«Ајд' на ноге, турска жабо црна!
Немаш када умивати лице,
Него ваља мегдан дијелити
Са јунаком Ивом Капетаном!»
105 Одговори Мехмед-Арапине:

«Младо момче, кукала ти мајка,
 Која тебе на мегдан справила!
 Немам пашто гријешити руке,
 Нити моју ћорду мрципити;
 Него сједи, па пиј вино хладно». 110
 Кад то зачу Иво Подгорица,
 Плану јунак, као ватра жива,
 Па појаха коња претилога,
 Удари га плетеном канџијом;
 На чадор му коња нагонио; 115
 Рашћера му скупљене ђевојке
 И просу му два мијеха вина;
 Окиде му коноп од чадора.
 Кад то виђе Мехмед-Арапине,
 Срдито је на ноге скочио 120
 И појаха срдитога вранца.
 Два се добра састаше јунака,
 На бритке се сабље ударише.
 Махну пријед Мехмед-Арапине,
 Те удари Ива Подгорицу, 125
 На образ му рану учинио.
 У то плану јунак на Арапа,
 Па се ближе њему примакао,
 Па истрже сабљу димишћију
 На јунака Мехмед-Арапина; 130
 Удари га сабљом иза врата.
 Колико га силно ударио,
 Одједном му главу окинуо.
 Паде турчин у зелену траву;
 Па му узе главу и гаврана, 135
 Понесе је Русинској Царици
 Усред града пред царскијем двором,
 Нека виде мехмедову главу.
 Кад то виђе Рашћанска Царица,

- 140 Позвала га у царскомѣ двору,
Дарова му колахину златну,
Да је јунак носи око врата;
Па му царску ријеч бесједила:
«Драги синко, Иво Подгорица!
- 145 Бог ти дао и Богородица,
Ћегођ, синко, на мегдан ходио,
Свуђ јуначки мегдан задобио!»

Въ поясненіе этой пѣсни приводимъ слѣдующее, существующее въ Подгорицѣ преданіе.

Это былъ простой житель Подгорицы, обладавшій состояніемъ и съ хорошимъ именемъ. Однажды, наканунѣ Пасхи онъ приходитъ къ мяснику турку (потурченцу) и, заказавъ ему для себя хорошую часть бараньей туши; чтобы разговѣться, отправился въ церковь. Воротившись изъ церкви, онъ не нашелъ заказаннаго мяса, которое было продано другому, турку. Иво сталъ упрекать мясника, а тотъ его ругать: «Крмче-од крмка (свинья отъ свиньи)!—крикнулъ турокъ на него — еще смѣешь со мною тягаться!»—и при этомъ ударилъ его рукою. Тотъ не стерпѣлъ, выхватилъ изъа пояса пистолетъ и убилъ турка. Послѣ этого онъ не могъ больше оставаться въ Подгорицѣ и бѣжалъ: черезъ Лѣшанскую нахію онъ добѣжалъ въ черногорское село Додоши (противъ турецкой, въ то время, крѣпости Жабляка); оттуда въ лодкѣ переѣхалъ въ Виръ (въ Цермницѣ), потомъ сухопутно по венеціанской территоріи въ Будву, откуда сѣлъ на какое-то судно, которое, вѣроятно, шло на Триестъ; далѣе-же черезъ Австрію онъ пробрался въ Россію; куда именно прибылъ онъ въ Россію, не извѣстно, какъ и вообще о его жизни тамъ. Только поступилъ онъ въ военную службу, находясь въ которой, отличился въ войнѣ и получилъ отъ императрицы Екатерины II большія милости и земли, и наконецъ сдѣлался графомъ и помѣщикомъ Харьковской губерніи. Въ 1840 г. мы встрѣчаемъ имя

полковника Оедора Подгоричани, который большое свое имѣніе Пархомовку Богодуховскаго уѣзда (Харьк. губ.) по завѣщанію передалъ племяннику своему Лукѣ Петровичу Вукотичу, родомъ тоже изъ Зеты (дальнѣйшее объ этомъ см. мою книгу «Петръ II» стр. 217—219). Отъ него-же, по всей вѣроятности, происходитъ и нынѣ существующая въ Россіи фамилія графовъ *де-Подгоричани*.

2.

Бег Љубовић и Лазар Пециреп.

(Грлица—1835 г. стр. 110—116).

Фала Богу, фала великоме,	
Ће кауре турци братимљаху,	
Бег Љубовић Луку Радовића!	
И даде му двије пушке мале,	
Па бег Луци ријеч бесјеђаше:	5
«Јадан Луко, мно побратиме!	
Издај мени, Лука, три хајдука».	
Лука му се криво кунѣаше:	
«Ја нијесам видно хајдуке.»	
А бег Луци ријеч проговара:	10
«А како не, мно побратиме!	
А ја знадем, који су хајдуци	
И да ти их по имену кажем:	
Је-ли једно Лазар Пециреп?	
Је-ли друго Лука Сочивица	15
Са синовцем Станком Сочивицом?	
И још да ти, побратиме, кажем	
И ођело, што је на хајдуке:	
На сокола Пециреп — Лазара,	
На њега је шајак — суквеница,	20
А за појас јатагана — ножа,	

Покрај њега двије леденице,
 О рамену сјајна цефердара;
 На јунака Сочивицу Луку,
 25 На њега је зелена долама,
 Врх доламе црвена јечерма,
 А за појас двије пушке мале
 И уза ње јатагана — ножа,
 О рамену лахка прекоморка;
 30 На синовца Сочивицу Станка,
 На њега је танахна кошуља,
 Врх кошуље зелена јечерма,
 А за појас јатагана — ножа,
 А уз нож су двије пушке мале,
 35 О рамену дугачка брешкиња.
 И још да ти, побратиме, кажем,
 Што си синоћ с њима вечерао:
 Јеси л' њима јагње зготовио,
 Јагње црно, а главе бијеле?
 40 Но ми издај, Лука, три хајдука;
 А даћу ти царева фермана,
 Да не држиш рало, ни мотику,
 Ни да дајеш царева харача
 За живота и вијека твога.»
 45 Лука бегу ријеч одговара:
 «Остан' з Богом, бего побратиме,
 Е ја поћо у гору зелену,
 Нећу л' наћи ћегоде хајдуке:
 Ма ако би, бего, погинуо,
 50 Аманат ти моја ћеца луда.»
 Па отиде Лука на дворове.
 А када је на дворове доша',
 Виђела га вијерена љубовца,
 Те је млада њему бесједила:
 55 «А што ти је, Лука господару,

Што си нешто сјетно — невесео?»

Лука њојзи ријеч бесједно:

«Прођи ми се, вјерепа љубовцо!

Нешто ми је забољела глава,

А моја се свијест обрнула». *)

60

А она му млада бесједпла:

«Нека, Лука, драги господаре!

Не мој, Лука, издат три хајдука,

Та те твоја пушка не издала,

Ђе би тебе од невоље била!

65

Него издај бега Љубовића,

Нека њега воде пригорци.»

А Лука јој ријеч проговара:

«А буд' ли ћу ја издати бега,

А да што ће моја ћеца луда?

70

Што-ли ће кућа и баштина?

А куд ли ћеш ти, вјерепа љубо?»

А она га сјетовала дивно:

«Ти си не бој, мили господаре!

Ако издаш бега Љубовића,

75

Да поведу њега пригорци,

Све ће тебе Црној — Гори доћи;

Што л' ми кућу и баштину кажеш,

Кад те проша' Лазар у Косову,

Прошла те је кућа и баштина.»

80

Када Лука разумје љубовцу,

Узе пушку, оде у планину,

Те Лазара Пецирепа нађе;

Све Лазару право кажеваше,

А од бега и вјерне љубовце.

85

А Лазар му ријеч бесједно:

*) Далје, очевидно, пропуштена исповѣдь Луки, что его мучило т. е. рѣшеніе выдать бегу гайдуковъ.

- «Пођи, Лука, к бегу на дворове,
Не ли како бега преварити,
Да ми дође на рок у Липице.
90 Овако ћеш њему бесједити:
— Да се мени више досадило
Већ стојати малој Гори — Црној;
Него идем у Херцеговину;
Ја сам позна друме и путове
95 Од Новог до Жабљака-града;
Ја ћу сјећи црногорске главе;
Дановаћу у Ловћен-плаћину,
Задаваћу владици грозницу;
Но не води ти много тураках;
100 Но нек дођу три-четири друга».
Када зачу Радовићу Лука,
Брзо бегу на дворове пође,
Пак је бегу овако зборио:
«Лазар иде у Херцеговину;
105 Него хајде да се састанете;
Ма не чини шушур у тураках;
Него узми три-четири друга
И понеси вина црвенога,
С хајдуцима кад би с' састанули,
110 Да би смо се вина напоили.»
Оно бего једва дочекао,
Да не води он много тураках,
А неће ли уфатит Лазара,
Да на њега остане поштење.
115 Па он узе црвенога вина,
С собом води три-четири друга,
Па пођоше у гору зелену.
Када Лука на Липице дође,
Зави Лука, како мрки вуче;
120 Гракну Лазар, како први вране;

По томе се они састадоше.
 Па кад Лазар бегу приступио,
 Ошаше му љубити кољена,
 А бег њему љубити не даје,
 Уза себе расправи Лазара, 125
 У бјела се лица пољубише,
 Па сједоше један код другог.
 Стаде тугањ зелене планине,
 А Лазару дођоше дружина;
 Посједаше по зеленој трави; 130
 Па хајдучи посјекоше месо,
 Па почеше пити вино хладно.
 Тек по чашу пише вина хладна,
 Али Лазар ријеч проговара:
 «Зле ужише, бего Љубовићу, 135
 Зле ужише зелену траву!»
 Па од земље на ноге скочио,
 Те за грло бега дофатио,
 На земљу му плећи положио,
 Па му веже наопако руке. 140
 Оне турке клете погубише,
 А отале бега поведоше.
 Кад дођоше малој Гори — Црној,
 Тада Лука ситну књигу пише
 И шиђе је на Босни везиру: 145
 «О, везиру, драги господаре!
 Не мој тражит бега Љубовића;
 Ево ти га малој Гори — Црној;
 Поведи га Лука Радовићу
 Са соколом Пециреп — Лазаром. 150
 Него купи хиљаду дукатах,
 Да дијелим благо хајдучима,
 А благо ће дати сиротиња.
 И пошљи ми стадо из планине,

- 155 Е ма немој једног брѣва.
И пошљи ми моју ћецу луду;
Не мој, ћеца да на коњма јашу,
Да ми ћецу коњи не помрве;
Него ћецу нека носе турци.
- 160 И пошљи ми вјерену љубовцу
На дебела хата Љубовића.
На Грахово да се састапемо,
Да ми наше робље размијењамо.»
Када књига дође у везира,
- 165 Везир скупѣ хиљаду дукатах
И посла му стадо из планине,
И његову малу ћецу луду;
Али ћецу ће носаху турци;
Ето јаше Лукипа љубовца
- 170 На дебела хата Љубовића,
Док дођоше на Грахово равно.
Ту ми дође Лука Радовићу
И доведе бега Љубовића;
На Грахово те се састадоше
- 175 И за робље ту се мијењаше.

Пјесня эта имѣетъ для насъ значеніе въ томъ отношеніи, что показываеъ, какъ добродушно черногорскіе гайдуки относились къ исконнымъ своимъ врагамъ туркамъ; но она расходится съ простымъ разсказомъ объ этомъ эпизодѣ, помѣщенномъ нами въ главѣ «Война» (II т., 2 ч. стр. 84—86), по которому бегъ Любовичъ, взятый въ плѣнъ, жилъ на Кчевѣ у тамошняго воеводы, какъ гость и свой человѣкъ. Характерную черту составляетъ и то, что противъ выдачи гайдуковъ туркамъ возстаеъ женщина, которой болѣе, чѣмъ мужчинѣ, было-бы свойственно поддаться эгоистичному чувству самосохраненія.

Въ разсказѣ вѣриѣ, чѣмъ въ пјеснѣ, передается самый спо-

собъ плѣненія бега; а также и мѣстность, гдѣ это произошло; до Грахова это было слишкомъ далеко, и по всему видно, что составитель пѣсни или самъ былъ изъ Грахова или изъ его сосѣдства, или почерпнулъ свои свѣдѣнія не изъ настоящаго источника. Итальянское слово *шусур* (*susurro*) — шумъ, разглашеніе чего-либо, толки, — показываетъ, что составитель пѣсни былъ изъ мѣстности болѣе близкой къ приморью и болѣе зараженной итальянщиной.

3.

Бож руски и турски код Чесме (1770 г. 26 іюня).

(Граница 1836 г. стр. 79—96).

Војску купи цар Мустафа силни
У Стамболу на дивану своме,
Све његове паше и везире
И велике аге и спахије
И остале турске витезове.
Када их је царе сакупио,
Овако је рјеч бесједно:

5

«Витезови, турци и господо!
Је-ли була родила јунака,
Ко ће доћи пред мојом армадом,
Да уфати Орла цепенала
Од Русије, земље православне?
Кад би њему Бог и срећа дала,
Да би Орла жива уфатио
И довео на дивану моме,
Ја бих њега дивно даровао;
Дао бих му велико — везирство
Без промјене двапает годинах».
Колико је ордије цареве,
Ко чујаше, свак се глух чињаше,
Ко виђаше, очи одвраћаше.

10

15

20

Адмиранта од војске цареве

Овако ми цару бесјеђаше:

«Силни царе, наше жарко сунце!

25

Ја ћу поћи пред твојом армадом;

Не ће проћи ни петнаест дана,

Ја ћу Орла жива уфатити,

Довести га на дивану твоје,

И без ране, и без мртве главе».

30

Кад га силан царе разумио,

Тад весело на ноге скочио,

Алај — барјак зелен изпосио,

На коме је цареве зламече,

Наврх њега мјесец и звијезда;

35

Усред њега Отмановић — царе,

А до цара два веља везира;

На дно њега тешка топузина.

На ђемије барјак поставише,

Осам дана шемлук учинише,

40

Заједрише морем дебелијем.

Тражи паша Орла ђенерала,

Орла тражи, паћ' га не могаше.

Орле боја под Морјом бије,

Под Модупом и под Наварином,

45

Ал' га књиге танке допадоше

Од некаква добра пријатеља:

«На знање ти, руски ђенерале,

Ето на те све силе цареве!

Да ти имаш крила соколова,

50

Не би перја мяса упијела;

Бјежи мудро, а не гини лудо!»

А кад Орла књига допацула,

Књигу штио, пак се маскарно,

Овако је собом говорио:

55

«Фала Богу, луда каурина!

Што ми пише у књиги бијелој,
 Да ја бјежим низ море царевом!»
 Пак је Орле војску окренуо,
 Уз царевом море заједрио.
 Иште паша Орла џенерала, 60
 А џенерал пашу — капетана.
 Кад су били код Једрене — града,
 Џенералу страже говориле:
 «Наша круно, Орле џенерале!
 Што је мора испод Едри — шкоља, 65
 Да се мора виђети не може,
 Но све једра, весла и лантине;
 Велика је војска у турчина.»
 Кад је Орле ријеч разумио,
 Три барјака с крстом износио: 70
 Један барјак Господ Исус Христос,
 Што ј' Татару — цару одузео;
 Кад је прије ш њиме боја био;
 Други с крстом светог Андрије,
 Баш патрона од свете Русије; 75
 Трећи Орле барјак износио
 Са златином стрмоглав мјесеца,
 А виш њега крст се надвисио.
 На обједу сабира господу,
 На обједу и на договору; 80
 Пак их меће за софром свијетлом,
 Лијепо их Орле разредио:
 С једне стране Евистона-бана,
 А до бана Драган' џенерала;
 А с лијеве кавалијер' Леса, 85
 Паликућу од Новог-града,
 Кога роди Словинска — крајина,
 Словинскога рода и племена;
 Још до Леса џенерал' Тодора.

90

Па овако Орле говораше:

«Евистоне, вјерна вјеро моја!

Ти си мене вазда вјераи био,

Ако Бог да и свети Андрија,

Данас ћемо бити боја с турком;

95

И прије смо с њиме боја били,

С проклетим Царем — Татарином,

Кој је виши од Отмановића;

Али смо га с Богом предобили;

Ето тебе бојне нави двије

100

И уз тебе Драган' генерала;

Имаш снажно удрити на турке.

А ти, Лесо, мој сиви соколе!

Родила те Словенска — краина,

Словинскога рода и племена,

105

На тебе су три царска знамења:

Крст, медаља и златна колајна;

Нпје ти их бабо оставио

Нити си их за паре купио;

Но их јеси јуначки добио,

110

Узимљући царева градове;

Сад ето ти бојне нави двије

И уз тебе генерал Тодоре;

Имаш снажно удрити на турке.

Ја ћу удрит с мојом бојном навом

115

На турчина пашу — капетана,

На његове силне Султаније,

Но вас молим, браћо и господо!

Кад би коме до невоље било.

Живијем се огњем изговите,

120

Турчину се живи не предајте:

Поштеније нама погинути,

Но срамотно у Русију поћи

Преко мора из земље Латинске.

Кад је Орле војску разредио,
 Тада силни паша ударио. 125
 Кад се, брате, близу састадоше,
 Не мило се они поздраваше,
 А живијем огњем ударише.
 Двије уре не бијаше,
 А славо се море не виђаше 130
 Од тјелесах турских и ришћанских;
 По хиљада на једно падаше,
 Један другом јаде задаваше,
 А Света се гора одзиваше
 Од велика огња жестокога. 135
 Ал' турчину боља срећа бјеше.
 Жарко сунце зађе за планине,
 Бунаца је море уфатила,
 Такале се фуште и галије
 И русинске наве и фрегаде 140
 Под цареве силне каравеле;
 А био их данак оставио,
 Тавна их је ноћца уфатила.
 Паша пође под Чизмом бијелом,
 А генерал под Једреном-градом; 145
 Па када је по зорици било,
 Генерала књига допанула
 Од некога грчкога момчета,
 Намјестника од војске цареве:
 «На знање ти, руски генерале! 150
 Е те чека паша-капетане,
 Баш под Чизмом да се ударите.»
 А кад Орле књигу прогледао,
 Пак је своју војску подигао;
 Заран' Орле Чизми долазно, 155
 Нешће бити цареве ђемије,
 Него чека, док му данак прође,

Давак прође, тавна ноћца дође.
 Каде ноћи неко доба било,
 Под турском се војском примакао,
 Три бурлота огњем учинио,
 Сву пашину флоту запалио.
 Фала тебе, наш једини Боже,
 Ће ми Орле предоби Сокола.

Языкъ.

Языкъ, на которомъ говорятъ въ Черногоріи, составляетъ особенный говоръ южнаго сербскаго нарѣчія *штокавскаго*, при томъ *скающаго*, въ которомъ *ъ* произносится, какъ *је*, а не какъ *и*. Сходясь больше всего съ герцеговинскимъ, онъ и отъ этого отличается нѣкоторыми особенностями. Въ этихъ особенностяхъ мы не найдемъ, конечно, ничего такого, чего совершенно не нашлось-бы по отдѣльности и въ другихъ говорахъ сербскаго языка; но въ немъ замѣчается только особенное пристрастіе или склонность къ тѣмъ или другимъ формамъ, что и сообщаетъ ему особенный характеръ.

Тѣмъ не менѣе говоръ черногорскій давно уже обращалъ на себя особенное вниманіе ученыхъ изслѣдователей и знатоковъ сербскаго языка. Вукъ Караджичъ весьма много взялъ изъ него и внесъ въ свой словарь; въ изданіи пословицъ онъ также множество взялъ изъ Черногоріи; а въ *Ковчезици* (1849 г.) помѣстилъ свои замѣчанія объ особенностяхъ черногорскаго нарѣчія, предпославъ тому замѣчанія о различіи между сербскимъ и хорватскимъ языками. За нимъ Даничичъ въ грамматикѣ и другихъ своихъ сочиненіяхъ о сербскомъ языкѣ также постоянно дѣлаетъ отмѣтки объ особенностяхъ черногорскаго нарѣчія.

Насколько черногорское нарѣчіе обособляется отъ другихъ сербскихъ-же, можно видѣть изъ того, что «Горски Виѣнацъ» владыки Петра II, который хорошо понимаетъ всякій простой черногорецъ, оказывается несовсѣмъ понятнымъ другимъ сербамъ, что и дало поводъ г. М. Решетару, дѣлая новое изданіе этого произведенія, снабдить его комментаріями не только относительно содержанія, но и относительно языка, между которыми многіе оказываются совершенно излишними для читателя черногорца.

Особенно-же отличается черногорскій говоръ своимъ удареніемъ, на что давно уже обратили вниманіе Дьюро Даничичъ, Стоянъ Новаковичъ и другіе филологи; а въ новѣйшее время спеціально изучали его г. М. Решетаръ и А. А. Шахматовъ.

Кромѣ того, не смотря на чрезвычайно малую территорію и незначительность населенія Черногоріи, въ ней мы встрѣчаемъ нѣсколько говоровъ мѣстныхъ, по которымъ черногорцы различаютъ, кто изъ какой мѣстности или племени. Не говоримъ уже о болѣе крупныхъ единицахъ, какъ Нахія Катунская, Рѣцкая, Цермница, племена Васоевичи, Кучи и др.; по говору отличаются и болѣе мелкія единицы, какъ напр. принадлежащія одной и той-же нахія Нѣгушъ, Цекличъ, Цуца и Озриничъ. Въ Подгорицѣ по говору отличаются магометане отъ православныхъ. Наблюдательный черногорецъ эту обособленность отмѣтилъ въ слѣдующемъ характерномъ анекдотѣ.

Люботинянинъ (изъ племени Люботинъ Рѣцкой нахія), возвращаясь домой изъ какой-то другой мѣстности въ Черногорію-же и встрѣтаясь на пути съ сосѣдомъ цеклиняниномъ (тоже Рѣцкой нахія), обрадовался и говоритъ: «Аферим ти, куме Мошо, кадумијеш зборитъ нашки љуботински!», какъ будто въ остальной Черногоріи совсѣмъ другой языкъ.

Различіе въ говорѣ черногорцевъ обуславливается отчасти доселеніемъ изъ различныхъ мѣстностей—изъ Приморья, Босніи и Герцеговины и изъ Старой Сербіи; а частью находится въ связи съ обособленностью племенной жизни, при которой каждое

племя крѣпко держится своего и не поступаетъ ничѣмъ изъ своей народной жизни въ пользу сліянія въ одно общее цѣлое. Но съ тѣхъ поръ, какъ Черногорія изъ союза отдѣльныхъ племенъ преобразилась въ политическую единицу, въ государство, духъ племенной обособленности ослабѣваетъ; къ тому-же ведетъ и болѣе живое и тѣсное общеніе между отдѣльными племенами; а главнымъ факторомъ въ дѣлѣ объединенія является школа. Подъ вліяніемъ этихъ условій на нашихъ глазахъ сглаживаются отличительныя черты быта и физіономіи отдѣльныхъ этнографическихъ особей и вырабатывается общій типъ черногорца. Тѣмъ не менѣе до полного сглаженія всѣхъ особенностей еще далеко; благодаря присущему народу консерватизму, эти особенности еще живутъ, бросааясь въ глаза болѣе тонкому наблюдателю.

Мы не можемъ, однако, указать эти особенности для отдѣльныхъ мѣстностей, хотя многія и отмѣчаемъ. Особенное затрудненіе для насъ составляетъ удареніе, по которому главнымъ образомъ и различаются эти говоры. Поэтому мы представляемъ матеріалъ, по которому можно-бы было составить себѣ понятіе только объ отличіи цѣлой совокупности черногорскихъ говоровъ отъ говоровъ внѣ предѣловъ Черногоріи; а не говоровъ каждой отдѣльной мѣстности въ Черногоріи.

Весь собранный нами матеріалъ мы располагаемъ по рубрикамъ: удареніе, фонетика, словообразование и флексія, сочетаніе и управленіе словъ, фраза и фигуральныя выраженія и наконецъ небольшой словарь. Отдѣльную статейку посвящаемъ мы указанію на лексикальное сходство съ русскимъ и другими славянскими языками и на заимствованія изъ чужихъ языковъ, главнымъ образомъ изъ итальянскаго.

I.

Удареніе.

Сербскій языкъ сохранилъ отъ древности, а можетъ быть, развилъ въ позднѣйшее время акцентуацію до такого разнообразія, какого мы не встрѣчаемъ ни въ одномъ изъ современныхъ

европейскихъ языковъ. Поэтому памятники древней сербской письменности испещрены надстрочными знаками, въ которыхъ ученые и усматриваютъ различное удареніе. Первый обратилъ на это вниманіе и старался указать законы ударенія ученый хорватъ Юрій Крижаничъ; затѣмъ идутъ Игнатій Берличъ (словенецъ) и Іоакимъ Стулли (Дубровчанинъ). Объ нихъ имѣется капитальная работа А. А. Шахматова «Къ исторіи сербско-хорватскихъ удареній» (пять статей въ журн. Рус. Фил. Вѣстн. Варшава. тт. IX, XXIII, XXIV, XXXIII и XXXIV). Изъ нихъ три статьи, посвященныя Берличу и Стулли, составляютъ, такъ сказать, введеніе къ разсмотрѣнію ученія Крижанича о сербско-хорватскомъ удареніи. Ст. Новаковичъ обратилъ вниманіе на самыя старыя книги, печатанныя въ Черногоріи и Венеціи, въ соч. «Акценти штампанихъ српско-словенскихъ књига црногорскихъ и млетачкихъ (Глас. Срп. Уч. Друштва кн. XLIV стр. 1—153)» и даетъ печатнымъ книгамъ преимущество передъ рукописными, такъ какъ печатанье производилось подъ наблюденіемъ просвѣщеннѣйшихъ людей того времени; а о рукописныхъ часто бываетъ неизвѣстно не только, кѣмъ онѣ писаны, но и къ какому времени относятся. Онъ взялъ для этого октоихъ 1493—94 г., псалтырь 1495 и псалтырь-же изданія Божидара Вуковича 1536 г. Онъ приводитъ 23.180 примѣровъ и указываетъ на принятыя въ тѣхъ книгахъ три ударенія (острое ' , тяжелое ` и обременное ^) и придыханія (тонкое ' и густое ^). Есть двойные знаки (два тяжелыхъ " и тонкое придыханіе съ острымъ удареніемъ "). Вотъ какое объясненіе этимъ знакамъ даетъ г. Ст. Новаковичъ. 1) Острое представляетъ главное удареніе «слова или акцентированной группы», не означая тѣмъ долготу или краткость акцентированнаго слога; 2) тяжелое — второстепенное (споредно) удареніе, которое часто ставится на концѣ слова; въ большей-же части случаевъ оно означаетъ долготу, а также занимаетъ мѣсто острого; 3) два тяжелыхъ почти правильно ставятся надъ долгимъ; 4) обременное, какъ и предыдущее, можно принять за знакъ долготы; 5) придыханія считаетъ онъ подра-

жаніемъ (знак за параду) и 6) акцентуація больше, чѣмъ нынѣшняя, падаетъ «на коренные слоги (стр. 149—150).

Чтобы помочь нѣкоторому уясненію вопроса о древнемъ сербскомъ удареніи, мы напечатали вновь всю грамоту Ивана Черноевича 1485 г., которая была уже напечатана Миклошичемъ въ «Monum. Serb.» безъ соблюденія, однако, надстрочныхъ знаковъ; мы-же сохраняемъ ихъ, точно переписавъ съ оригинала (т. I, стр. 766—771).

Для новѣйшаго сербскаго языка, конечно, самымъ точнымъ указателемъ служить Вукъ Караджичъ, который съ удареніями издалъ свой словарь (1818).

Ученая-же разработка этого вопроса начата Д. Даничи-чемъ *).

Въ большей или меньшей степени вопроса о сербской акцентуаціи касаются въ различныхъ своихъ трудахъ Миклошичъ, Мажураничъ, Ягичъ, Брандтъ, Коржавинъ, Я. Гротъ, Гатала, Будмани и др.

Въ новѣйшее время больше всѣхъ сдѣлалъ для уясненія этого вопроса академикъ Шахматовъ. Кромѣ означенныхъ выше, статей о Юріѣ Крижаничѣ, раньше того, написавшій «Къ исторіи сербско-хорватскихъ удареній» (Русск. Фил. Вѣст. т. XIX, XXIII и XXIV). Особенное вниманіе обратилъ онъ на Черногорію, гдѣ для этого и провелъ нѣкоторое время.

Эти статьи вызвали г. М. Решетара, который написалъ: «Neuere Ansichten über das Wesen u. die Entwicklung der serbokroatischen Accentuation. Wien. 1896 (Arch. für Sl. Phil. B. XIX), вызвавшее въ свою очередь новую статью А. А. Шахматова: «Къ исторіи удареній въ славянскихъ языкахъ» (Извѣст. Отдѣл. рус. яз. и слова. И. Академіи. Н. 1898 г. т. III, кн. 1), на которую опять отвѣтилъ г. М. Решетаръ (Arch. f. sl. Phil. B. XX. 1898 въ отдѣлѣ Kritischer Anzeiger S. 395—405).

*) Akcenti u glagola—Rad. VII;—u adjektiva—Rad. XIV; Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srbske. R. XX; Српски акценти. (Гласн. Срп. Уч. Др. кн. II, III, IV. VII и IX).

Кромѣ того г. Решетаромъ еще прежде была написана статья: «Alter steigender Accent im Serbischen» (Arch. f. sl. Phil. XVII, 1895 S. 192—198); а объ одной его работѣ мы знаемъ только по реферату академика В. Ягича «Ueber Dialectforschung auf der Balkanhalbinsel» и т. д. (Vorläufige Berichte der Balkan-Comission. I Heft. I—VI 1900, S. 1—25).

Мы не могли услѣдить, вышла-ли эта работа отдѣльно и въ цѣльности, а знаемъ её только по упомянутому реферату, въ которомъ, кромѣ отдѣльныхъ замѣчаній относительно акцентуаціи въ Черногоріи, находимъ её подведенною подъ систему. Съ этою системою и считаемъ умѣстнымъ познакомиться здѣсь, чтобы дать матеріалъ и обратить вниманіе людей, въ томъ компетентныхъ, прежде всего, конечно, самихъ черногорцевъ, спеціально посвятившихъ себя изученію своего родного языка.

Основное положеніе г. М. Решетара состоитъ въ томъ, что древнѣйшее сербское удареніе было восходящее (steigende) т. е. что слово произносилось тономъ, слабымъ въ началѣ и усиливающимся въ концѣ, а новѣйшее падающее или низходящее (fallende), обратное первому.

Въ этомъ отношеніи онъ дѣлитъ Черногорію на двѣ зоны.

Къ зонѣ съ новѣйшею акцентуаціей онъ относитъ области, присоединенныя къ Черногоріи послѣ 1878 г. отъ Герцеговины, также Грахово, Пѣшивцевъ, Дробнякъ и Морачу; а при старейшей акцентуаціи остается, такъ называемая Старая Черногорія (за исключеніемъ Грахова, Пѣшивцевъ, Дробнякъ и Морачи) и изъ вновь присоединенныхъ находящихся къ югу.

Само собою разумѣется, что нельзя провести рѣзкой границы между этими двумя говорами; нерѣдко встрѣчаются переходныя полосы. Особенно интересны въ этомъ отношеніи Бѣлопавлички съ долиною р. Зеты. Въ ней удареніе отъ чисто герцеговинскаго (въ сѣверныхъ селахъ) черезъ посредство смѣшанной полосы (среднія села), гдѣ старый акцентъ сохранился только на длинныхъ слогахъ, переходитъ почти въ чисто древнѣйшее (ок. Спужа).

Вторую зону съ древнѣйшею акцентуаціей опъ дѣлитъ на 4 группы (стр. 15).

1) Восточная (Зета, Пиперы, Кучи и часть Бѣлопавличей), въ которой древніе акценты сохраняются правильно, исключая краткихъ конечныхъ слоговъ, гдѣ древній акцентъ въ формахъ съ окончаніемъ на гласную отчасти уже отступилъ на предъидущій слогъ въ видѣ падающаго, 'такъ что слышится напр. только *језѣк*; но рядомъ съ *вѣно* есть также *вѣно* (стр. 16).

2) Сѣверная группа (Озриничя, Загарачъ, Команы и опять часть Бѣлопавличей), въ которой древній акцентъ съ короткихъ конечныхъ слоговъ отступилъ уже на предъидущій слогъ, и именно, если послѣдній слогъ короткій, то въ формѣ падающаго; а если длинный, то въ формѣ восходящаго акцента, напр. *жѣна*, *нѣга*, но есть и *вѣно*, *јунѣка*. Исключеніе составляютъ формы съ окончаніемъ на согласную, гдѣ прочно держится старое удареніе, напр. *језѣк*.

3) Центральная (нахія Катунская, за исключеніемъ 2 группы, Рѣдкая, Лѣшанская и Цермница), которая отъ сѣверной отличается настолько, что въ этой (сѣверной) оказывается падающій тонъ, такъ: *вѣно*, *јунѣка*.

4) Южная (нахія Барская, Антивари), которая согласуется съ группою 3, но въ деκлинаціи слѣдуетъ по образцу *raghutonirten Nominativs*, напр. род. пад. ед. *рѣке*, *ѣеце* по именит, *рѣка*, *ѣеца*.

Представивши литературу предмета, мы должны-бы были представить относительно его и собственныя наблюденія и соображенія; но тутъ мы должны сознаться, что, проживши такъ долго между сербскимъ народомъ и усвоивши его языкъ и обычаи, мы никакъ не могли усвоить ударенія, потому, во первыхъ, что оно слишкомъ капризно, а затѣмъ нашъ слухъ настолько не развитъ, чтобы различать всѣ тонкости, такъ сказать, музыкальную сторону говора. Мы можемъ различать въ словѣ удареніе и протяженность; но въ сербскомъ языкѣ принято четыре знака акцентуаціи: ` означаетъ болѣе короткое или слабое удареніе:

пѣток, сѣло, магла, вода;” болѣе рѣзкое или сильное: сила, слава, кѣло, кѣна, мѣслити и т. д. Мы этой разницы не чувствуемъ. Мы чувствуемъ разницу въ произношеніи словъ: градъ—городъ и градъ—градъ; садъ—садъ и садъ—теперь, пѣс—поясъ и пѣс—песъ, собака; сѣт (сахат)—часть и сѣт—сотъ меда и т. д., при чемъ въ первомъ случаѣ намъ слышится нѣкоторая протяженность или долгота, очевидно являющаяся вслѣдствіе соединенія двухъ гласныхъ въ одинъ, какъ у чеховъ, у которыхъ, кромѣ неопредѣляемаго на письмѣ постоянного ударенія на первомъ слогѣ, означаетъ именно такой-же болѣе долгій.

Но не различаемъ мы разницы въ словахъ: спѣва — спитъ и спѣва — спалъ; ѣде — идетъ и ѣде — шелъ и т. д., все равно какъ въ словахъ: прѣстѣн, пѣмѣт, кѣмѣн, крѣмѣн, плѣмѣн, сѣкѣ — мы чувствуемъ только одно первое удареніе; точно такъ для насъ почти одинаково звучать ударенія, пишущіяся различно: кѣнац, кѣнца и кѣнци; трѣсти и трѣсем; дѣшо и дѣша (род. мн.); дѣти и дѣдем.

Намъ иначе слышится удареніе въ словахъ: надѣстѣвати, совуѣга, несрѣтница, нестѣшица вм. припѣтыхъ: надѣстѣвати, нѣсрѣтница, нѣстѣшица; а также не можемъ усвоить своимъ слухомъ выговоръ: понѣдѣѣльник, ѣтѣрникъ.

Въ школѣ ученикъ отвѣчаетъ на экзаменѣ: «Пуж се храни зѣмьомъ»; учитель поправляетъ: «земьомъ»; другой отвѣчаетъ: «кѣсомъ»; его поправляютъ «косомъ». Здѣсь очевидно, что ученики и учитель пѣзъ разныхъ мѣстностей.

Спрашиваю я одного: «Пѣстите-ли ви добро?»; тотъ отвѣчаетъ «Пѣстѣмо». Въ другой разъ, чтобы поправиться, я спрашиваю: «Пѣстите-ли ви?» — отвѣтъ: «Пѣстѣмо». Если въ этомъ случаѣ разницу можно приписать тому, что спрошенные мною были изъ различныхъ мѣстностей, то въ слѣдующемъ случаѣ такое объясненіе не имѣетъ мѣста. На мой вопросъ объ урожаѣ я получаю отвѣтъ: «Кад сам кренуо из дома, шеница још није зрѣнула, али сада држим, да је већ зрѣнула».

Для меня это служить указаніемъ того, что удареніе во-

обще не постоянно и твердо, а передвигается не только сообразно съ измѣненіемъ слова во флексіи, но еще въ зависимости и отъ цѣлой фразы. Не это-ли г. Ст. Новаковичъ имѣлъ въ виду, говоря о старопечатныхъ черногорскихъ книгахъ, что тамъ есть главное удареніе «слова или *акцентуированной группы*», не означая тѣмъ долготу или краткость самого слога?

Говоръ подгоричанъ, во флексіи и фонетикѣ, сходный съ говоромъ Зеты, отличается скоростью, при чемъ къ концу фразы дѣлается повышеніе голоса, какъ въ вопросѣ или какъ будто выражается удивленіе.

Въ герцоговинскомъ говорѣ, который во всей Черногоріи считается самымъ чистымъ, мы находимъ очень отчетливое произношеніе съ протяженіемъ нѣкоторыхъ слоговъ, помимо главнаго ударенія, и въ этомъ отношеніи оно напоминаетъ намъ нашъ вятскій и нѣкоторые сибирскіе говоры. Но рядомъ съ этимъ, въ нѣкоторыхъ случаяхъ встрѣчается произношеніе очень краткое, гдѣ удареніе на одномъ слогѣ совершенно подавляетъ остальные, напр. двѣ брѣтѣ, брѣте (брѣте) ти моѣ; колиба, прекѣпола, пѣ-оке (половина оки). Вообще удареніе преобладаетъ на первыхъ слогахъ; но съ расширеніемъ слова вслѣдствіе добавленія слоговъ во флексіи, оно переходитъ къ концу: не могу ихъ бранитъ, од *вукѣва*; полеѣло јато *голубѣва*; нека иду *складѣвима*; *изводнио*, *проводнио*. Въ Пивѣ есть названія мѣстностей: Стабна, Безѹј, въ Дробивкахъ — Шавникъ, Меѣд. Но больше всего это замѣтно у Васоевичей: Милић, Љакић, из Будимлѣ, кафѣ, мутѣ се вода; боли ми глава, он ѣрѣ коѣе; ја перѣм аљине; они добро перѣ кушуѣ; они берѣ коломбоћ, главни пут; браственѣк, племенѣк, сѣецѣм.

Удареніе ставится на предлогѣ, если въ немъ заключается вся сила, напр. «Пала роса коѣу дѣ-поса, мени дѣ-паса»; но при существит. многосложномъ предлогъ теряетъ удареніе: «коѣу до самѣра, мени до ѣрдѣна». Иногда удареніемъ измѣняется смыслъ слова: «на срамѣту» — къ стыду; «на-срамоту» — тоже что «силомъ» — на силу: «на-срамоту одведѣше ѣвојку». Последнее почти

въ томъ-же смыслѣ употребляется и въ старой Черногоріи: «Ласно бисмо шићар заузели *на-срамоту* кула и пандура» (Срп. Оглед.) — тожо что силой или не смотря на нихъ.

Сознавая свою неспособность усвоить не только специально черногорское, но и вообще сербское удареніе, мы обратились за содѣйствіемъ къ мѣстнымъ преподавателямъ (Сава Вулетичъ, Зарія Радичевичъ и Андрей Радъеновичъ) и встрѣтили съ ихъ стороны отзывъ. Но ихъ замѣчанія относятся больше къ фонетикѣ и грамматическимъ формамъ; объ удареніи-же Сава Вулетичъ сдѣлалъ слѣдующее замѣчаніе: «Въ сербскомъ языкѣ по правилу краткое удареніе не можетъ быть на послѣднемъ слогѣ; а между тѣмъ въ Зетѣ это постоянно бываетъ при выговорѣ въ двухсложныхъ личныхъ именахъ муж. и жен. рода, которыя по правилу должны-бы имѣть долгое удареніе на первомъ слогѣ. Зетянинъ выговариваетъ: Савò, Маркà, Марà, Јелà и т. д.». И. З. Радичевичъ сдѣлалъ замѣчаніе въ томъ-же родѣ: «Теперешнее молодое поколѣніе очень мало соблюдаетъ правильность акцентуаціи; а 15—20 лѣтъ назадъ было еще хуже; и только у старыхъ людей, мужчинъ и женщинъ, особенно у магометанъ можно слышать правильное удареніе, и всегда на концѣ слова». Цѣлую статью специально объ удареніи по нашей просьбѣ написалъ г. И. Лѣпава, также преподаватель и въ то-же время инспекторъ гимназіи и учительско-богословской школы. Её мы и предлагаемъ здѣсь цѣликомъ въ переводѣ.

«Говоря объ особенностяхъ черногорскаго говора относительно ударенія, нужно имѣть въ виду, что Черногорія состоитъ изъ разныхъ племенъ и населена выходцами изъ разныхъ сербскихъ краевъ; а потому здѣсь не можетъ быть одного извѣстнаго правила и однообразности. Въ Никшицкой нахіи, самой обширной, и въ Граховѣ, а отчасти и въ нѣкоторыхъ другихъ мѣстахъ говорятъ также, какъ въ Босніи и Герцеговинѣ, съ которыми

она до недавняго времени составляла одно дѣлое. Но мы будемъ имѣть въ виду только настоящую, старую Черногорію.

«Въ современномъ черногорскомъ говорѣ мы уже не встрѣчаемъ всѣхъ четырехъ сербскихъ удареній. Говоръ черногорца сравнительно съ говорами другихъ сербовъ отличается большею живостью и энергіей, что совершенно соотвѣтствуетъ болѣе подвижной и горячей его природѣ. Болѣе или менѣе флегматическій темпераментъ банатянина, босняка и др. позволяетъ имъ растягивать свой говоръ (доведи ми мѡга ко̀ва) до крайности; тогда какъ болѣе пылкій черногорецъ старается выразиться скорѣе, живѣе и энергичнѣе. Въ этомъ отношеніи герцеговинскій говоръ занимаетъ середину и относительно ударенія считается самымъ благозвучнымъ.

«Въ черногорскомъ говорѣ, можно сказать, почти нѣтъ слабаго и восходящаго ударенія; а есть только низходящее и рѣзкое (˘ и ˝). Тамъ, гдѣ вообще въ сербскомъ языкѣ восходящее удареніе, черногорцы сначала рѣзко ударяютъ голосомъ, а потомъ немного протягиваютъ т. е. дѣлаютъ низходящее удареніе: *гла̀ва* въ коренной Черногоріи произносится *гла̀ва̀*, также *ру̀ка*, *бра̀да*, *сла̀но*, *окопа̀вати* и т. д.; а гдѣ слабое, тамъ въ черногорскомъ говорѣ рѣзкое т. е. сильно ударяютъ голосомъ и потомъ сразу обрываютъ: *во̀да* по черногорски *во̀да̀*, также *но̀га*, *рѡ̀са*, *по̀ље* во множ. ч. у прочихъ сербовъ *по̀ља*, въ род. пад. *по̀ля̀*, а дальше короткое или слабое; въ черногорскомъ же говорѣ и во множ. ч. удерживается рѣзкое удареніе: *по̀ля̀*, *по̀йма* (точно такъ же и въ чакавскомъ нарѣчій).

«При склоненіи именъ двухъсложныхъ жен. рода въ род. пад. ед. ч. удареніе переносится на послѣдній слогъ, а первый остается безъ ударенія: *во̀да*, род. п. *водѣ̀* (у прочихъ сербовъ *водѣ̀*); *водѣ̀м* вм. *водѣ̀м*. Удареніе на послѣднемъ слогѣ въ этомъ случаѣ слышно еще, хотя и очень рѣдко, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ и Босніи (*шљивѣ̀*, *водѣ̀*); между тѣмъ какъ отъ глагола *водити*, 3 л. мн. ч. *во̀дѣ̀* (водятъ).

«То-же самое бываетъ при спряженіи глаголовъ въ настоя-

щемъ времени въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ вообще въ сербскомъ языкѣ удареніе слабое, короткое: *нѣм* по черног. *нечѣм*, *нечѣш*; 3 л. мн. ч. *неку*. Въ черногорскомъ говорѣ удареніе на послѣднемъ слогѣ бываетъ не только при образованіи грамматическихъ формъ; но и въ другихъ случаяхъ: Милѣй, Лакѣй, катѣн, кантѣн, кантѣр, овчѣр, кошѣр и т. д.

«Въ многосложныхъ словахъ въ черногорскомъ говорѣ удареніе съ третьяго или четвертаго слога переносится за одинъ, рѣже за два слога впередъ и дѣлается рѣзкимъ: рукавица *вм.* общесерб. рукавица; тоже: водѣца, гранѣца, коѣѣно. Еслибы въ подобномъ случаѣ удареніе приходилось на послѣдній слогъ, то, чтобы этого не случилось въ многосложномъ словѣ, удареніе возвращается на одинъ слогъ назадъ т. е. переходитъ на корень слова, такъ: вриѣме въ Черногоріи произносится вриѣме; а род. пад. у всѣхъ сербовъ врѣмена и т. д.; мн. ч. им. пад. врѣмена-черногорцы, какъ и чакавцы, врѣмена (т. е. какъ род. пад. ед. ч.); род. пад. врѣмѣна по черног. врѣмѣна; дат. врѣменима *вм.* врѣменима и т. д. Случается, что въ серединѣ слова слабое удареніе остается на томъ-же мѣстѣ, но переходитъ въ рѣзкое, которое, однако, не во всѣхъ мѣстахъ одинаково рѣзко, такъ что приближается къ слабому: вретѣно *вм.* вретѣно; общее правило, что, гдѣ въ общесербскомъ языкѣ слабое, тамъ въ черногорскомъ говорѣ рѣзкое.

«Если встрѣтится слабое удареніе на корнѣ въ глаголѣ въ 1 и 2 л. мн. ч., то у прочихъ сербовъ оно переходитъ въ на-приметное восходящее, а у черногорцевъ переносится на корень и дѣлается рѣзкимъ: пѣчемо, пѣчете *вм.* печѣмо, печѣте; плѣтемо, плѣтете *вм.* плетѣмо, плетѣте.

«Глаголы съ восходящимъ удареніемъ: пѣсати, дѣѣи, кѣзати, и т. д. въ общесербск. яз. въ аористѣ задерживаютъ удареніе основы неопред. накл.: пѣсахъ, пѣсасмо, пѣсасте, пѣсаше; а въ Черногоріи въ ед. ч. восходящее удареніе переходитъ въ нисходящее: пѣсахъ; а во множ. ч. переходитъ въ на-примѣтное рѣзкое: писѣсмо, писѣсте, писѣше; доѣѣсмо, доѣѣсте, доѣѣше.

«Гдѣ вообще въ сербскомъ яз. рѣзкое или низходящее, тамъ оно остается и въ черногорскомъ говорѣ, и въ произношеніи нѣтъ никакой разницы».

Насколько трудно понять черногорское удареніе, видно изъ что и у Вука Караджича оно составляетъ слабую сторону. По этому поводу мы читаемъ въ вышеупомянутомъ рефератѣ академика Ягича о работѣ г. Решетара слѣдующее: «Дѣйствительно должно удивляться тому, что Вукъ, уже въ первомъ изданіи своего словаря показавшій особенно тонкій слухъ въ опредѣленіи акцента, послѣ своего перваго посѣщенія Черногоріи такъ мало сообщаетъ о своеобразной акцентуаціи этой страны. Но въ позднѣйшее время онъ больше уже не возвращался къ вопросу, и, сколько мнѣ извѣстно, послѣ него никто этимъ не занимался» (стр. 11). Указываютъ даже, что иногда встрѣчаются у него и неправильныя обозначенія удареній.

Г. М. Решетаръ (*Neuere Ansichten* и т. д.) въ этомъ трудномъ вопросѣ вводитъ въ число требованій отъ наблюдателя извѣстныхъ музыкальныхъ способностей и придаетъ большую цѣну въ этомъ отношеніи проф. Флоршюцу (*Dr. J. Florschütz*), который соединилъ въ себѣ не только филолога, но и музыканта, и опредѣлилъ 4 акцента нотами (стр. 580). Далѣе у него-же мы читаемъ: «Установленіе интервалловъ между различными слогами, по моему мнѣнію, довольно пустое дѣло (*müssige Sache*), потому что интерваллы въ говорѣ и пѣньи отнюдь не совпадаютъ; а затѣмъ они измѣняются сообразно со страной, возрастомъ, поломъ, свойствомъ голоса (альтъ, сопрано и т. д.), состояніемъ голоса (охриплость и т. д.), душевнымъ настроеніемъ и т. д. — Какія при этомъ возможны уклоненія, доказываютъ намъ транскрипціи Сторма, который въ выговорѣ слова *oko* въ одномъ случаѣ слышалъ цѣлую октаву, въ другомъ только четверть его» (581).

Это, съ одной стороны, предъявляетъ слишкомъ большія

требованія отъ наблюдателя надъ языкомъ; съ другой, показываетъ шаткость основаній, по которымъ опредѣляется произношеніе, и потому не допускаетъ слишкомъ положительныхъ рѣшеній. Возражая А. А. Шахматову, который, само собою разумѣется, руководился личными наблюденіями, произведенными имъ, во время пребыванія въ Черногоріи, г. М. Решетаръ высказываетъ между прочимъ и слѣдующую оригинальную мысль: «Что о сербско-хорватскомъ акцентѣ можно писать, не будучи туземцемъ, а также не состоя въ непосредственномъ общеніи съ народомъ, это блестящимъ образомъ доказалъ Лескинъ». (Arch. f. sl. Phil. XX, стр. 405).

Это справедливо въ томъ случаѣ, если наука обладаетъ уже достаточнымъ запасомъ фактовъ и наблюденій; но какъ примѣнить это къ черногорскому акценту, относительно котораго такихъ наблюденій слишкомъ мало и гдѣ оно подвергается такимъ многообразнымъ измѣненіямъ, имѣющимъ видъ какого-то каприза или произвола?

Это мы замѣчаемъ не только относительно акцента, вообще трудно уловимаго, но и по отношенію къ фонетикѣ и грамматическимъ формамъ языка. Поэтому предложенное г. М. Решетаромъ раздѣленіе Черногоріи по ударенію на зоны мы считали-бы преждевременнымъ, тѣмъ болѣе что оно не совпадаетъ ни съ дѣленіемъ того населенія по его происхожденію изъ различныхъ мѣстъ, ни по другимъ особенностямъ языка.

Примѣчаніе. Наблюдая произношеніе черногорцевъ при чтеніи церковныхъ книгъ и пѣніи церковныхъ пѣсенъ, мы часто замѣчаемъ измѣненія ударенія, означеннаго въ книгахъ, при томъ въ противность современному черногорскому ударенію, переносимое на конецъ слова: единороднаго сына своего и спаса нашего, Бога великаго, глаголати, глагола, глаголите, глаголаше, глаголаху; плакаху; господи силъ съ нами буди и т. п.

II.

Фонетика.

1) Здѣсь мы прежде всего останавливаемся на звукѣ *e*, произражаемомъ въ церковнославянскомъ языкѣ буквою *ъ* и совершенно различно произносимомъ въ сѣверномъ и южномъ нарѣчіяхъ сербскаго языка.

Въ этомъ отношеніи мы замѣчаемъ у черногорцевъ особенное пристрастіе къ произношенію этого звука, какъ *ије* вм. *је*: *вријеме*, *пријеклад*, *сијено*, *цијена*, *дријево*, *дијете*, *унапријед*, *тијесто*, *пијена*, *мијена*, *ждријебе*, *пријеша*, *пријеѡше*, *колијевка*, *болијест*, *обијест*, *ријеч*, *ријека*, *Ријечани*, *Пријепоље*, *Пријевара*, *превијерити*, *умријети*, *сриједа*, *укријепити*, *бријег*, *свијет*; *пролијећу* коњи безъ туракахъ (и тамъ-же: и стадоше хитро долетиват); *испријечи* на се *излијечи*; *одсијећи* главу; *Маре Марка* биједила; *посиједати*, *снијевати*, *пролијевати*; село *Полијегало*, *Требијес*; *претијече* турке низъ *Забрѣ*; *дријен*, *сријемоша* (раст. *черемша*, *дикій лукъ*) или *сријемужка*, *сијело* (*сјодник*, *посидѣнки*) и т. д.

Въ этихъ словахъ есть и такія, въ которыхъ *ъ* даже не имѣетъ мѣста.

Есть примѣры, еще болѣе рѣзко выступающіе эту особенность, какъ: *подијети*; *чохе ѣе* се *изнијети* (вас., *износятся*). Такихъ примѣровъ много и въ сочиненіяхъ влад. Рада: *својимъ полијетомъ* (Слобод. 108)*); *сто тисуѡхъ талијерахъ*; *блијесакъ*; *пробјеснути* (вм. *пробъескнути* — *разведриѡти*) и др.

Рядомъ съ этимъ, конечно, въ тѣхъ-же случаяхъ употребляется и *је*, главнымъ образомъ чтобы только соблюсти размѣръ въ стихѣ, а также и въ простой рѣчи: *рјека*, *брјегъ*, *ждријебацъ*, *Сјеница*, *пољемъ сјеничкијемъ*; *кољевка*; *Требјешъ*; *сједе*

*) По изданію братьевъ Іовановичей въ Панчевѣ «Дјела Његоша» 1884 г. Петра II Петровиѡа.

Јанко, ситну књигу пише; сједник; не смједоше чету дочекати; под њом сједи млади Мујо; дјете; уљећи; посјећи главу; и уљеже одмах у шаторе; вино пије од Будима краје; ту је шљегао (пришелъ) и крштено кумство и т. д.

Есть случаи, гдѣ съ измѣненіемъ выговора измѣняется и смыслъ, напр. *запјевати* — запѣть; а *запијевати* — начать голосить или причитать по покойникѣ или по случаю какого-либо несчастія.

Употребляется наконецъ *e* и безъ всякаго јотированія, какъ въ сѣверномъ нарѣчій. Такъ: рядомъ съ Ћед, Рогоћед (названія мѣстностей) говорится: дед, Дедовић. Кучи говорятъ *дете* вм. дјете. Особенно это замѣчается у Васоевичей: Миловане, моје дете лудо; трава детелина; овога вечера нећемо сећети (не будетъ сѣдника, посидѣнокъ); седијаше, болест, Сеница; ово село рано полегало (и тамъ-же: полијегало); и седе му уз дѣсно кољено; Ћулмпопа брегом шета, над брегом се навијује; бог му даде свега на свету; вруће сунце недра твоја; драга моја, бледа ти си; невоља ми бледој бити; сремоша; сабљом ћу ти одесећи главу (и тамъ же: са рамена одсијећи главу); но се сами црногорци лече (и: па се излијечи); он посече, посекоше. Есть, хотя и рѣдко, и у другихъ: Речине, улегоше (Морач.), смерео (смирено), Бјеоград или Биоград выговаривается иногда близко къ Београд; тесно вм. тијесно; тело; овде вама пријеваре нема (Срп. Оглед.); већ ме овде виђети пећете (тамъ-же). У влад. Рада встрѣчаемъ: двије главе са две паше (Слобод. 56). Впрочемъ такое смѣшеніе можно объяснить тѣмъ, что печаталось это тамъ, гдѣ другой говоръ сѣверовосточный.

Есть въ Черногоріи и слѣды *ипавицины*, которая, однако, проявляется исключительно у магометанъ Зеты и особенно Подгорицы, которые говорятъ: бриг, дите, млико, сино и т. д. Не полагаясь на себя, мы и въ этомъ случаѣ обращались къ мѣстнымъ наблюдателямъ, которыхъ упомянули выше. Они подтверждаютъ это, при чемъ С. Вулетичъ приписываетъ это исключительно подгоричанамъ, не упоминая жителей Зеты; а

З. Радичевичъ добавляетъ, что также выговариваетъ и нѣкоторая часть православныхъ. Относительно Бара А. Радъеновичъ приводитъ одинъ примѣръ: *вриѣа*, который находимъ и у г. Решетара; но тамъ-же есть и совсѣмъ противоположное: *делити*, *несам*.

Интересно, что подобное-же явленіе г. Решетаръ нашель въ Босніи въ Посавинѣ, гдѣ выговариваютъ *и* какъ и исключительно католики. А прежде того Вукъ Караджичъ замѣтилъ, что въ Котарахъ и Буковицѣ въ Далмаціи католики и православные различаются по выговору словъ: первые выговариваютъ *иди* и *нисам*, а вторые *ѣе* и *нијесам*.

Въ смыслѣ различія говоровъ въ самой Черногоріи служить употребленіе или неупотребленіе *л* послѣ губныхъ *б*, *в*, *м*, *п*, смягченныхъ *јотомъ*. Одна часть избѣгаетъ *л*: *сакупјати*, *робје*, *жупјани*, *љубјаше*; и не траже *пјачке*, ни *пиѣара*; *ловјаше*, *ломјавина*, *копје*, *Пјешивац*, *Пјевје*, *стријеѣе*, *копје* и т. д., и господствуетъ тотъ говоръ въ *Плешивцахъ* и *Бѣлопавличахъ*, откуда переходитъ частью и въ окрестности *Никшича*. Не съ такимъ постоянствомъ мы его находимъ и въ *Катунской нахи*, что особенно примѣтно въ первыхъ произведеніяхъ влад. Рада: *Пјевју* питомоме (Чард. Ал. 108 и С. Огл.); *сву пјачку попјачкали* (тамъ-же 119); *сломјене* турске *војске*, *војску* *поломјену*; *турско робје*, *огъем*, *мачем* и *робјеѣем*; *почеше се окупјати*; *просипју* *турску крвцу*; *с нестријеѣем*; *мјаше*, да *ѣе* *опет* *обладати*; *помамјене*. (Слоб. 146, 51, 53, 58, 63, 100, 90, 49) и т. д. Рядомъ съ этимъ у него-же: *прослављаше*; *крв се просипље*; *вале мрачне ускипљене* (Слоб. 60, 154, 151); *окупљамо се* (Гор. Вѣн. 23) и т. д. Отчасти то-же самое встрѣчаемъ и въ произведеніяхъ кн. Николая.

Въ Срб. Огл. часто та и другая форма стоятъ рядомъ: «*Ту му војско робје довођаше*, *Бег за робље* турке *дариваше*»; «*На дно Копља, високе планине*», а далѣе и «*пиз Копје — планину*». Въ Цермницѣ говорятъ: *јемеш* *вм*. *лемеш*.

Представителемъ другого говора, оказывающаго въ тѣхъ-же

случаяхъ пристрастіе къ *л*, является Подгорица съ окрестностію. Здѣсь *л* вставляется часто даже въ противность общему сербскому говору, напр. блежати, влера, невлеста, влечноје житије, не смледоше, Треблес, заблело (забио—лѣсная роща для рубки дровъ), блелоћа, плена, млесто, живлети. Иногда даже *с* отбрасывается и говорятъ: лера, лереник, леровати, нелеста.

То-же самое, но гораздо въ меньшей степени встрѣчаемъ у Пиперъ, Кучъ и Васоевичей: очи моји обле не гледале, обле су јој очи искапаше; на њеча су много облележа; па је мале пушке дофатио и обле је ватром заватрио; блеж из двора, Малисоре; момче оде ноћом без млесеца (Вас. и рядомъ: Новјанин-Алија; и њему су поломјене гране).

3) *Јот*, играющій весьма важную роль вообще въ славянскихъ языкахъ, претворяя широкіе гласные въ тонкіе и смягчая согласные, ту-же роль играетъ и въ черногорскомъ говорѣ. Такъ въ Черногоріи больше, чѣмъ въ другихъ сербскихъ говорахъ, онъ употребляется для избѣжанія зіянія въ 3-мъ л. гл.: бијо, купијо, окрвавијо, родијо, покупијо војско, љушнујо, панујо, извадијо очи и т. д.

Јотируются чистые гласные въ началѣ словъ: јуларе, јорба, јон, Јаливера, у коњском јахару вм. уларе, орба и т. д. И въ серединѣ словъ: пајун, бајул и др.

Ставится онъ также при соединеніи двухъ словъ, если одно изъ нихъ гласнымъ оканчивается, а другое начинается: не види нико јо(д) свата; јопет — и опет.

Иногда наоборотъ, јотъ выбрасывается: ђевока, тво, не мо, уришати вм. ђевојка, твој, не мој, јуршати.

Въ чисто герцеговинскихъ краяхъ онъ не употребляется и въ оконч. 3-го л. гл. наст. вр. и въ причастіи: имау, гледау, певаѡау, слушаући и т. п.

Въ нѣкоторыхъ случаяхъ, гдѣ јотъ сливается съ согласнымъ *л* или *н*, нѣтъ послѣдовательности въ писаніи; такъ пишутъ: поље, књига, ш њиме и: поле, книга, с њиме.

Такая-же непослѣдовательность и въ писаніи мѣстоименій и

гораздо раньше: «всѣмъ *граѣамъ* (1189), *еванѣлиѣ* (тоже); *меѣа* (1195); по переписка позднѣйшая.

Изъ этого выговоръ *ѣ* какъ *к* сохранился въ современномъ македонскомъ нарѣчїи, а также у сербовъ Призрена съ окрестностью; *ѣ* какъ *г* въ Черногорїи въ Барѣ, частью въ Цермницѣ и особенно въ Краинѣ, гдѣ и теперь говорятъ «ге идеш»? *вм. гѣ* или *ѣе*.

Кромѣ того, *ѣ* и *ѣ* въ Черногорїи часто переходятъ въ *ј*: *куј-гој* *вм. куд-гоѣ*; *преја*, *онје* *вм. преѣа*, *онѣе*; *дој*, *пој* и *пеј* *вм. доѣ*, *поѣ*, *пеѣ*.

Это особенно распространено въ Васоевичахъ.

При пѣньи *уз цусле* часто *вм. о* слышится *у*, какъ будто его легче вытянуть: у Котору граду *латинскуме*; прискочише браѣа *црногорици*; по Љепису твојој пустојбини. Слышится это и въ Зетѣ въ простомъ говорѣ:

«Ја пеѣу *буну* ми, ја се бујимъ» (П. Мајић — «С мора на Морачу» Гл. Црног. 1901, № 38).

Еще страннѣе въ Мркоевичахъ (между Боромъ и Ульциномъ) говорятъ: *суам*, *пуошао*, *туамо*, *цигуанин*, *руод*, *буарка*, *стуауо* *вм. сам*, *пошао*, *тамо*, *циганин*, *род*, *барка*, *стануо*.

При этомъ невольно напрашивается сравненіе съ бѣлорусскимъ, гдѣ тоже говорятъ: *руодны*, *голуовка*, *куожны*, *жуонка*, *нуоччу* *вм. родны*, *головка*, *кожны*, *жонка*, *ноччу* (А. Соболевскій. Очеркъ русской діалектологіи. Жив. Стар. 1892, III, стр. 6).

Послѣ этихъ, наиболѣе оригинальныхъ фонетическихъ особенностей, характеризующихъ черногорскій говоръ, перейдемъ и къ другимъ, менѣе рѣзкимъ явленіямъ въ области фонетики.

4) Начнемъ съ гласныхъ.

а) Здѣсь мы отмѣчаемъ особенное произношеніе *а*, среднее между *а* и *е*, которое приблизительно можно выразить принятымъ для русскаго языка *э*: *опэци*, *пэс*, *кэд*, *никэд*; *кэк*; *кэкэв-си*!; *котэ* (*котао*), *каба* (*кабао*, древ. *къблъ*), *дэн*, *сэд*, не *вэѣау* (не

ваљају); полагаю и т. д. Это бываетъ большею частью, какъ замѣтилъ еще В. Караджичъ, въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ въ старослав. стоитъ *з* или *ѣ*. Рѣзче всего это слышится въ Цермницѣ и довольно ощутительно въ Рѣцкой и Катунской нахіяхъ и въ Пиперахъ; существуетъ также и въ Васоевичахъ, гдѣ говорятъ: играти козѣ (козах); под главу ѡѡ снопѣк дјетелине; поновѣк (вм. поновѣк, род. п. поновѣка—новѣ, вновь поднятая земля подѣ ниву); да ми *старѣк* стапѣк да; *овѣс*; но есть и *овѣс*. Одно и то-же слово выговаривается иногда различно: обычно гов. пас (собака); близъ Беранъ — *пѣс*; а еще въ одномъ селѣ *пѣс*. Есть слово *пѣнат* вм. *панъ* (пень).

Слышится это-же произношеніе и въ Кучахъ. Въ Барѣ *панъ*, *кад* выгов. *пѣъ*, кѣд; но *опаницы* — *опинцы*.

Совершенно не существуетъ это произношеніе въ герцеговинскихъ краяхъ, какъ Пива, Дробняки, Баняны, Рудины и Грахово.

Въ нѣкоторыхъ случаяхъ *а* употребляется на мѣстѣ *и*: зад, задина (зид — стѣна); бак (васоев.) вм. бик., и вм. *е* — баздавица (бездана). Въ другихъ случаяхъ *а* уступаетъ мѣсто *е*:

Синове *сем* му поженила
Све од господе;
Шѣрце *сем* му разудала
Све за војводе;
Ћога *сем* му угојила,
Као најбоље. (Вас.).
Фала богу, лијепа л' *сем*!

Е те *нисем* тебе даривала (В.).—
Да не овѣен турци не *сејоре* (В.).

Или *а* и *е* чередуются: седленик (коњ) и седланик; прескозарје и праскозорје; Сађавац и Сађевац; Дибрана и Дибрена; отачаство и отачество. Тоже самое и съ *о*: гојтан, догођај, совјет и гајтан, догађај, савјет.

б) *Е* вм. *о*: греб, гребље (Пива); јагечина, међу себом (кучи)

вм. гроб, јагочина (или јагорчина; раст. *primula*). Или они чередуются: три Ћевојке путом ишле и путем; Ћолав и Ћелав; Данило, Гаврило, Михајло, Андро, побро и Даниле, Гавриле, Михајле, Андре, побре.

в) Чередуются между собою также *и* и *је* или *е* въ глаголахъ: јѣсти и јести; живити и живјети; каживати и кажевати; въ другихъ *и* исключительно заступаеъ древній *ѣ*: сјјати, гријати, свитати. Есть это и въ другихъ словахъ: биѣг и беѣг или бјеѣг (и биѣга).

Въ Барѣ говорятъ: *имб* въ смыслѣ глыбъ, глубина; а въ словѣ *спориѣати* (сберегать) на Цеклиѣ *и* выговаривается очень близко къ *и*.

г) Есть стремленіе распространить слово вставкою гласныхъ: бадијава, джебеана вм. бадава, джебана; проз оца га побратим зоваше; одесеѣи главу; одколен вм. о(д)клен; натрага вм. натраг; за ѣом приста момчеде.

Кучи и Подгоричане говорятъ: раад Бога (ради Бога, за-рад).

Есть и обратное: оро вм. орао, каба вм. кабао; доша, стига утека или дошо, стиго, утеко вм. *ао* на концѣ.

Иногда сокращенія дѣлаются для соблюденія размѣра: јест оваца осамнест стотинах; Васевѣѣи, Васевѣѣки.

Старославяпскій *ѣ* раскрывается въ *а*: «рата (ратъ, война), Билеѣа (городъ, винпт. пад. Билеѣу), бола (боль); па опета војску купи.

Въ выговорѣ турецкихъ словъ, вошедшихъ въ сербскій языкъ, есть разница съ Сербіей: дурек, тугла вм. дирек, тигла; калабалак, шенлак, селамлак и т. д., гдѣ окончаніе *лак* вм. употребляемаго въ Сербіи *лук* и *лык*.

5) *Согласные.*

а) Между ними особенно разнообразенъ выговоръ *х*. То онъ совершенно не выговаривается: ум, умци, ума земља, ладно, вала, ат, пла, плав, ни абера нема, соа, ора, Ораоштица, бјеу,

стра, страовито; особенно же теряетъ его Зета съ Подгорицей: свјатаго дуа, Ристос, аджија; или замѣняется јотом: Мијајло, снаја, соја, кијати (кихати), кијавица, Бијор; а бијорци њему говорају; оћају вм. оћаху; дадох се тпјому Дуцаву (Морача). В. Караджичъ приводитъ слова: греј, смеј, чего однако намъ не удалось слышать; но есть: метех и метеј; први конак Пеху ши-рокоме и Пеј, Пеовац.

Исчезаетъ *ж* въ срединѣ сложныхъ словъ, какъ: Врсута изъ Врх-сута (гора), Вршаникъ — врх-шавника.

Или-же онъ замѣняется другими согласными, какъ *г*: и његово руго и оружје; њгово добро; све пјевагу и пушке метагу; двије бјегу у заладку куле; бијагу, не могагу, зборагу (Морача); врг; ђе су они, што гледагу и мјерагу земљу (Пива); с онога врга; магом; они су узели маг (Баняпы); Ораг (село близъ Никшича); измјери оку крушака љепијег (Дроби.) и т. д.; какъ *н*: оћеш-ли? — ја бик (Цермн.), джебекана, сабаке (Рѣка), не-ћак, вићок, питај њик, ја чук, одок (Дроби. и др. герцег. края); но ми дај руко мијатово; ту се вране меса накрапно; то је глава Закарп сердара; он појака вранца дебелого; и брђана крабрија јунака; узми одма двадес' товар прака (Морача); ни њега не-куде дружина; под тобом је кладна вода (Васоев.); или пере-ходить въ *с*: увода (ухода), из небува, буварица, Глупи-до, глу-вача (ружье), уволажа (ухолажа), зијевати (зијехати), сова (соха), Расоваш, Расоватац (назв. горы по фигурѣ, отъ расоха); Мето-вија (Метохија, Гацко); хаке и доводке (доходы), слав или си-лах и силај; страва, стравити, стравичап (отъ страх). Васоевичи употребляютъ вм. него *и* въ словахъ: први ман, други ман (разъ).

Въ производствѣ словъ *ж* претворяется въ *с*: дисати, стио, стео, изъ хтио. Оттуда можетъ быть и ласно изъ лахко (вм. лагко, лагак), обычно лако.

Рядомъ съ этимъ идетъ и самый ясный выговоръ его, какъ сильно придыхательнаго звука: Хум Ораховски, хапа, бјеху, беах, харно, хајати и пехајати, Нехај — град, хоћаше, хујна (птица), джебехана, Топхана (островокъ на Скадрскомъ оз.),

скрхати, хулити, бахат, рахат, хумава зѣмља, хрбат, рухо, хрз, хиљаду коњах и воловах; серхатлије; много блага, хесапа му нема; но хајдете на Цетѣе поле; испод хрида; Влахиња планина; халат (алат-коњ); хазна, захира. Часто онъ придается въ началѣ словъ въ видѣ придыханія: Хорлево вм. Орлево, хеглен вм. јеглен; хрт, хрвати-се (и село Хрвати) вм. рт (мысь), рвати-се (бороться). Вставляется онъ также и въ срединѣ словъ: «у малехно село Мартиниће; зовни када лагахну орфану; лагахна крила; танахпа кула; па узеху танахну ђемију; увехнути; Дробњаци махнити јунаци.

Очень ясно звукъ *ж* слышится на концѣ въ род. пад. множ. ч. сущ. и прилаг.: колико је стругах и чобанах; добријех јунаках; лијепцјех женах; Крињцах и т. д. и въ другихъ случаяхъ: ланпх, лелех неволе», вм. лани, леле.

Меньше всего онъ терпимъ, кромѣ Зеты и Подгорицы, въ Пиперахъ, потомъ въ Катунской-Нахи, Цермницѣ и Цеклипѣ.

б) звукъ *ф* въ сербскомъ языкѣ какъ-бы чужой и потому съ одной стороны онъ замѣняется другими—*с*: Воча (Фоча), Ворта (Форта — магомет. имя), вилософ, Стеван, Јеврем, Јевросима, вириун (Фирин), тевтер, карвана (изъ орфана), вој или вољ вм. фољ (foglio); — *п*: Пилип, Шћепан, чипчије (и чивчије), сеп тебе и сеп мене; — *хс*: Хвилип, Стехван (есть и въ старыхъ грамотахъ), хвајда, — *х*: кахе вм. кафе; съ другой стороны *ж* употребляется вмѣсто другихъ, но также неправильно: фабити, фрба, фир вм. вабити, врба, впр, фети (ветхій), прифатно вм. приватно (изъ пријатно); утуфити, телфа вм. утувити, телва, фена (vepa, слой земли), фенаст камен или крш (слоевого сложения); фрло јак вјетар; кад пухне најфрли југ. Поэтому оба эти звука смѣшиваются: фрису и врисцу, джебхана и джефана, дуња, гуња и фуња; хвала и фала; кофа и кова (бадья для вытаскиванія воды изъ колодезя).

в) *л* выговаривается трояко; твердо, почти какъ въ русскомъ языкѣ или въ польскомъ: лук, лукав, јаблан, локва, будала, лопата, лабуд, плам, мало, малачко, хвала, слава и т. д.; средне:

полагано, лако, боловати, болује, Милан, Годочелане, мало и малечко, оклен, поле, клен и т. д.; и мягко: љуска, пљусак, љоскавац, кљусе, домишљан, јегуља, Миљан, поље, боље, бољештина, купљена, постављен и др.

Въ этомъ отношеніи Зета съ Подгорицей отличаются тѣмъ, что у нихъ не существуетъ смягченный *љ*, а вмѣсто него употребляютъ средній *л*: лубав, лубица, лето, боле, ленше, зоблу, каплу, крвлу, безумле и т. д. Тоже и въ Барской окрестности. О замѣнѣ имъ *ј*ота мы уже говорили.

Чередуется онъ еще съ *н* и *р*: много, млим, мѣвам; дај да слимим с тебе тешу; зламѣније, перулика; узми собом Кољевѣи Комљена; и—мѣчар, рогањани, Орѣа-лука, Велимѣа, у мнин вм. мѣчар (euphorbia), рогањани, Орѣа-лука (и Орја-), Велимѣе, у млин; теѣара, плеперица, плијевар, волтица вм. телал, препелица, пријевор, фортица (fortezza); Лебершник и Ребершник. Иногда *л* переходитъ въ *ј*: тојага, свираја вм. тољага, свирала; и тѣмъ-же путемъ вышло: «ал' је орај поломно крила» (С. О. II, 4).

Подобно тому, какъ произошли слова: вук, пук, чун и т. д., изъ старой формы *обвагло*, по русскому произношенію *обвогло*, произошло слово *обвугло* — отсырѣло. Въ противность общему правилу, по которому *л* пропускается, встрѣчаемъ: толковати, бол, стол, кол и човѣк вм. човјек.

г) Относительно другихъ согласныхъ замѣтимъ чередованіе между ними или замѣну одного другимъ. Такъ, чередуются между собой *в* и *б*: дибљи, провати, дровѣак, Вранковић вм. дивљи, пробати, дробѣак, Бранковић; зебати и зевати (оттуда зенуо — говорится о только что распустившемся лѣсѣ или виноградѣ); *с* и *м*: димно, рамно, внога, ловна Црногора, обравница, осампуше вм. дивно, равно, много, ломна Ц., обрамница, освануше; *с* и *н*:

Волни свекру, *нею* бабу,

А свекрви, *нею* мајци;

А ђеверу, *сею* брату,

Волни драгог, *сеи* вас род (Герцег.);

с и *н*: липсати, процапти, каведал и ливсати, процавти, капитал;

м смѣшивается съ *н*: наком себе спомен оставити, почимљем, почимљући, почамши и након, почињати;

н вм. *р*: вечен, јучен, джевердан, абердан и вечер, јучер, джевердар, абердар;

н вм. *к*: у повије, међу опе двије; прођох проз гору и: ковије (или кофије), кроз;

к вм. *т*: најпокоња жена, опе^к вм. најпотоња, опет;

к и *ц*: киљан, циљан, циљ.

Въ концѣ слова или по срединѣ слова передъ согласными смѣшиваются — *г* и *к*, *з* и *с*, *т* и *д*: дик се, бего, не дигнуо главе! буђуг-баше; маска и мазга; јакму ујагмише. Тоже самое продолжается, хотя-бы и передъ гласнымъ: у бисаке и бисаге; на ноге лакане; усак, нисак вм. узак, низак; инадити се, слатак, солат, солата; — и: инатити се, сладак, солад, еолада.

Чередуется *с* и *ц*: ласкати и лацкати; грискати и грицкати; брацки и браски; *т* и *ц*: теста, трнокоп и цеста, црнокопица; *ж* и *ц*: жу^па, жуква и цупа, цуква; *ч* и *ш*: љепче, Новчићи, чкрип, сутлијач, чкола (преимущественно въ Кучахъ) вм. љепше, Новишићи, шкрип, сутлпјаш, школа. Вм. *школа* въ Катунской нахп говорятъ большею частию *скола*.

Въ немногихъ случаяхъ *р* употребляется вм. *ж* и *г*: каре, море, јур, боре, борме и бора мп вм. каже, може, јуж, боже, богме и богѣ мя. Сюда же можно отнести и «барча ђевојачка» вм. башча.

Вмѣсто *з* и *с* употребляютъ *ж* и *ш* (особенно Озриничи): жнам, нажиравати (назправати), ражумјем, шам, шнаха, шенат (сенат и сент); па га узе мјеште (вмѣсто) спна свога; шежањ; за чашни крст; лиштак (или лишњак, листњакъ *) и т. д.

*) Много примѣровъ для этого приводитъ В. Караджичъ и видитъ въ томъ вліяніе итальянскаго языка, такъ какъ это больше всего у Озриничей, а частью и въ Цермницѣ; тогда какъ въ глубь Черногоріи, дальше отъ Приморья

Передъ тонкимъ или јотированнымъ *е* (ѣ), напр. въ словахъ сјено, сјекира, сјерак, сјено и т. д., *с* произносится, подобно какъ въ польскомъ языкѣ въ словахъ: *śiekira*, *śieme*, *śieść* и др., и въ нѣкоторыхъ говорахъ Сибири; а передъ смягченными согласными *с* и *з* переходятъ въ *ш* и *ж* постоянно, по правилу: шѣим, шѣива, мишѣаху, мѣсто боѣшѣиво, рашѣерати, жѣе, нжѣубити се и т. п., хотя часто это и не соблюдается. Въ *ш* переходятъ *шт* и *кт*: угришѣу зелену јабуку; испешѣу јаре.

В. Караджичъ замѣтилъ также, что въ Черногоріи часто въ повелительномъ наклоненіи употребляется *ч* вм. *ц*, какъ: речи, свјечи, печи, вучи, гдѣ въ *ч* или *ц* переходитъ *к*. Мы-же такое претвореніе, какъ: «Ајде речи оное јунаку» (Васоев.) встрѣчали очень рѣдко; а постоянно *ц*: вуци, пресјечи, испеци; но въ *ч* переходитъ *ц*: мичи, тичи, бачи отъ мицати, тицати, бацати. Отъ усиленія звука *ц* произошла и двойкая форма: бацати и бачити, нарицати и наричем. Подобно тому, какъ *к* переходитъ въ *ч* и *ц*, *з* переходитъ въ *ж* и *з*: трагати и тражити, теглати и потезати, вргнути и врзти, заврзе се и завргла се кавга.

И наоборотъ, есть: привегнути (слегка приведаъ) вм. привезати, борго (Васоев.) вм. брзо.

Между особенностями черногорской фонетики слѣдуетъ отмѣтить большую свободу въ выпускѣ звуковъ ради стиха или легкости произношенія и сокращенія цѣлыхъ слоговъ; а иногда наоборотъ дѣлаются вставки.

а) Выпускаютъ въ началѣ словъ *б*, *в*, *к* и *п*: зова (бзова, бузина), ладика, лаке ајдучке (влаке—мѣстность), лачити, ласуѣа

и къ востоку этого много меньше. На это можно замѣтить, что такого претворенія упомянутыхъ звуковъ, гораздо меньше въ Далмаціи, которая гораздо ближе къ Италіи и находится въ болѣе тѣсномъ общеніи съ итальянцами. Но подобное мы встрѣчаемъ въ другихъ славянскихъ языкахъ; особенно въ польскомъ и русскомъ есть стремленіе усилить свистящій *с* до шипящаго. Въ словахъ же, какъ шешнаест, шежанъ, мы видимъ ассимиляцію, въ силу которой и въ русскихъ говорахъ есть: шешнацать, Шаша (имя Саша), шушеный (сушеный) и др. Поэтому излишне, по нашему мнѣнію, искать объясненія въ иностранномъ вліяніи.

(власуѣа — растенье), лизати се (клизати се); шеница, тица, сује, совка; въ срединѣ и концѣ тѣ-же звуки — и *д, т, к* и *м*: бијелу му о(п)копше кулу, са(о)ће тебе главу о(т)кинути; по(д)чадором; о(д)себе ју шаком ударила; но о(д)земље на ноге устаде; ја ка(д)сам се с тобом братимпо; по(д)шатором; По(д)гајевн, По(д)пеће; пре(к)о брда, Пре(к)арница (гора); сједок (свјед-), сјетовати (свјет-), пр(в)лен, с(в)рби и Срабље-језеро; опра(в)ѣа, ласт(в)а, оста(в)ѣати, рога(м)ѣани; осомнаес'; ја ћу тебе убос' ножем.

Въ образованіи однократнаго вида глагола выпускаются *н* и *т*: ка(п)нути, сви(т)нути, прогу(т)нути (ја прогуѣам). Въ глаголѣ *одоцнити*, происходящемъ отъ *доцкан*, выпущенъ *к*, а иногда онъ явственно слышится: *одоцкнио*. Сюда-же, полагаемъ, слѣдуетъ отнести и слово *поленути* изъ *полекнути* (или полетнути?): «поленула му је нога» — человекъ оступился, и нога пошла не туда, куда слѣдовало.

б) Въ прошедшемъ прич. *ао* часто сокращается въ *а* или *о*: ја доша или дошо, купова и купово, пма и пмо и т. д. Но есть сокращенія въ глаголѣ-же и другихъ словахъ болѣе смѣлыя: *мож'* ли (можеш) мене сана толковати; *оми* вм. оѣши-ли: оми ми дат? и еще: «Мајко, дај откупа!» — Марко, *штој* откупа? Што оѣши, *штој*? — глај, поглај (гледај);дох, досмо, досте (доѣох, доѣосмо); «насмо-ли мотику нашу? — наѣосмо»; ујте (удјите или ујдите) от лен, три тичице, ниште (идите) отлен двије злокобнице; гора се листом лија (листа); на ви час: заѣва (заова); по. оливо (оволиво); сатови, соје вм. сватови, своје; госпар (въ герцеговинскихъ краяхъ) изъ господар; чоек, чојк, чојче; мајно (малехно) село, мајна кѣрушка; Ас'от (имя Асан-хот).

в) Въ противоположность выбрасыванію бываетъ и вставка лишннихъ буквъ въ началѣ или срединѣ словъ: брезати лозе; псето њу ближе (лиже); гмилити и милити (ползти; говорится о насѣкомыхъ); овса (оса); громила вм. гомила; brez вм. без и сложныя слова — brezпослица, brezобразан; карта бресезија (без јазіје-неписанная), фарцулет; иментовати; вставляется *д* передъ *р*: наздрјех њојзи на прозор; у њедра њој дуѣа здри; ти

здрениваш, па се помлађиваш; Озро и Оздро, Приздрен; крадњи вм. крајњи; крмет вм. кismet. Въ словѣ *nugaо* мы имѣемъ придаточный эвфоническій *н*; отсюда собственное имя мѣстности Зануглина. Такою-же эвфоническою приставкою, въ видѣ придыханія передъ гласною, бываетъ *с*: «Што ти са мною не говориш, *вуста* медена? (Морача); Чија је *воно* ђевојка? (тоже).

г) Очень часто дѣлается перемѣщеніе слоговъ (метатезисъ): мало тко (кто), јурале вм. јуларе или уларе; уловажа изъ уволажка (также есть уловача и уволача); въ турецкой формѣ—урладжа; а въ Цермниѣ — у(х)орача-двухвостка, насѣкомое, влѣзающее въ ухо; порон вм. понор (также норити и ронити, норац и ронац, иначе—гѣурац—утка нырокъ); лозе на ордене (на одринераспленныхъ по рѣшетинамъ); што се копочериш вм. кочопериш (кочевряжишься, ломаешься, важничаетъ); чепурке вм. печурке (грибы); отац, отца вм. оат, оцта; чварати (тоже что гатати) не отъ *врачати*-ли?; цавтити, осавнути, вириун, анамати, бркењача, маврени љекар, каламрак, жлица и злица, зличца (подложечка), пеливор вм. цватити, осванути, виорин (фиорин), аманати, бакрењача (древняя мѣдная монета), марвени љекар, карамлак, лѣжца, перивој (иногда перивол).

Тѣмъ же путемъ, вѣроятно, произошла двоякая форма въ словахъ: доњи и дојни, сумња и сујма, вајда и вада, вађевина, вјереница и вијерница, дођох и дојдох, барјак и бајрак.

7. Въ Далмаціи и Боккѣ-Которской въ топографическихъ собственныхъ именахъ стараго времени часто встрѣчается превращеніе слова *свят* въ *сут* или *су* (безъ *т*). Такъ, есть нѣсколько церквей, посвященныхъ святому Стефану, которыя носятъ названіе *Суићепан* въ Боккѣ подъ Новымъ (Castel novo), близъ Дубровника на Рѣкѣ (Омбла) и близъ Сплета; Су-Петари Сут-Иван на остр.-Брачѣ; Сућурац или Чућурац (св. Ћорђе) между Сплетомъ и Шибеникомъ; Сутвара (св. Варвара) въ Грблѣ между Которомъ и Будвой; Суторина близъ Новаго не святая-ли Ирина? Въ Далмаціи въ общинѣ Буковицы (къ сѣв.-вост. отъ Задра) есть село и рѣка Сутина, гдѣ была римская Svetonía.

Въ Черногоріи между Цермницей и Баромъ есть хребетъ или собственно переваль черезъ него, называющійся *Суторманъ*, и кто-бы могъ подумать, что это названіе произошло отъ *Сут*—или *Свет-Романъ*? Найдя сначала въ грамотѣ Стефана Уроша II (1318 г.) названіе этой церкви и рядомъ Суторманъ (см. наше соч. т. II, ч. I, стр. 35) и узнавъ изъ разспросовъ, что тамъ именно находятся слѣды церкви св. Романа, мы дѣйствительно нашли основаніе маленькой церкви, разрушенной не такъ давно турками.

Въ сѣверной части обширнаго Барскаго залива рядомъ съ портомъ Спичъ (*Spizza*, *спица*—мысль), доставшимся по берлинскому трактату Австріи, находится мѣстность, называемая Сутоморе, а въ старыхъ документахъ Сутоморщина, и возвышающаяся надъ этой мѣстностью гора Врсута (909 метр.). Тотчасъ за Спичемъ, семь лѣтъ назадъ, мы видѣли также основаніе большой церкви, которую народъ помнитъ подъ именемъ Света-Марія. Но не называлась ли она прежде Сута-Марія, откуда въ послѣдствіи произошло Сутоморе? Она могла называться кромѣ того просто *Сута* т. е. Святая, какъ монастырь въ Краинѣ назывался *Света-Краинска*; а тогда объясняется и названіе упомянутой горы: *Врх-Сута* т. е. гора надъ мѣстностью, носившею названіе святой Маріи.

Надобно замѣтить, что въ томъ краю, начиная отъ Цермницы къ востоку вдоль моря и по р. Боянѣ многія мѣстности получили свои названія по святымъ или по посвященнымъ имъ церквамъ; но эти мѣстности, попавъ въ руки албанцевъ, получили имена, подъ которыми довольно трудно узнать ихъ старыя названія. Такъ, *Шиньин*—*San Giovanni* (какъ близъ Рѣки-Черноевича Шинѣон), *Снерч*—*S. Giorgio*, Самрич—*S. Marco*, *Широка*—отъ церкви *S. Rocho*.

Мы вдались въ толкованіе географическихъ названій, потому что въ нихъ именно и встрѣчаемъ претвореніе слова *свят* въ *сут*.

8. Наконецъ въ Черногоріи слышится иногда носовое про-

изношеніе; особенно это замѣтно въ Кучахъ, что можно приписать вліянію албанскаго языка, которому это присуще. У другихъ племенъ это проявляется въ пѣснѣ и выражается тѣмъ, что вставляется *и* передъ согласной; такъ, въ Морачѣ поютъ:

Засинѣла, миле мој,
Засинѣла, браца Јоца,
Засинѣла у село ђевојка.

и у Пиперъ:

Загорончице мојо,
За гором си ми расла,
За гором под јабланом;
На јаблан роса паде и т. д.

Въ обоихъ случаяхъ *и* произносится нѣсколько въ носъ, а во второй пѣснѣ и *вм.* *м* слышится *и*. Но тамъ-же поютъ и безъ малѣйшаго носового отгѣнка:

Под оном гором зеленом
И оном вишом планином
Мало се село виѣаше и т. д.

Изъ этого мы заключаемъ, что носовое произношеніе здѣсь вытекаетъ не изъ духа языка, а изъ напѣва.

Въ Черногорскомъ говорѣ иногда передъ *б* и *н* вставляется *м*, а передъ *г* и *д* — *и*, что въ нѣкоторыхъ словахъ можно считать выраженіемъ древняго юса, какъ: гундјети, трумба, кандило; но эта вставка бываетъ и въ такихъ словахъ, какъ: стомбор, тамбор, тамбарипа (tabarro — плащъ), данціја, кумбура, тремпеза, инкона, ринга (итальян. rìga), рингана карта; из ленѣна (кувшина) серебрянаго и др., въ которыхъ юсамъ вовсе нѣтъ мѣста.

III.

Словообразование и флексія.

1. Имя существительное.

Всякій языкъ, нетронутый много литературной обработкой, богатъ выраженіями конкретными и словами простыми, краткими и выразительными; такъ и въ черногорскомъ нарѣчій много такихъ словъ, какъ *љућ* — мѣстность изъ голыхъ, твердыхъ скалъ (оттуда *Заљуће* — собств. имя мѣстности), *чиц* — сильный морозъ, *чик* зоре — разсвѣтъ, *нека* на кога — злоба, когда чловѣкъ имѣетъ нѣчто на душѣ противъ другого; *зоб* (што се зобље) овесъ или ячмень; *врлећ* — мѣстность вся въ глубокихъ провалахъ и обрывахъ; *голећ* — слишкомъ голая мѣстность и т. д.

Для словъ съ отвлеченнымъ понятіемъ первообразному слову дается окончаніе *-ија*: морија отъ мор (моръ на людей и вообще на животныхъ); виспија (плато) отъ вис (высота или вершина горы); провалија вм. провала; безданија отъ бездана; брѣанија отъ брѣани (жители Брд); также тосканија или тоскалија (тоскиарнауты); момчадија, пјешадија отъ момчад, пјешад (собираетъ челады, пашчады, телад); житија — множ. число отъ жито, но какъ бы отъ *житіе* *).

Одинаковое значеніе имѣютъ формы — *имаѣе* и *иматје*: *клаѣе* и *клатје*.

Нѣкоторымъ словамъ дается окончаніе, взятое у иностран-

*) Вукъ Врчевичъ, писатель изъ народнаго быта Герцеговины и Черногоріи, а самъ родомъ герцеговинецъ, употребляетъ и слѣдующія слова: мјестија, винија, вратија, по селијама.

ныхъ словъ: вјерованција или повјерење; ми пмамо с турцима ћеранцију—тяжбу (отъ ћерати се); наподобіе употребляющихся и теперь словъ *sentenzia*, *falenzia*, собств. по итальянски *sentenza*, *fallenza*.

Слова въ такой формѣ, какъ: женетина, бабетина, кучетина, крпетина, пушчетина, коѳурина, травулина, картулина отъ: жена, карта и т. д. получаютъ смыслъ презрѣнія или означенія низшаго качества предмета *).

Во многихъ случаяхъ употребляютъ турецкое слово, сообщая ему свою форму, какъ: двје *кубурлије*—два пистолета, которые носятъ въ кубурахъ; *седесфлија* (пушка) — ружье, украшенное перламутромъ (седеф.); *джагадур* — человекъ, готовый на все безъ разбора средствъ, сорванецъ; хотя окончаніе *дур* можетъ быть взято и изъ итальянскаго, какъ *стимадур* изъ *stimatore* — оцѣнщикъ; а по этому образцу составлены и собственные слова: *пјандура* — пьяница, *плачидура* — плакса. Съ тѣмъ же итальянскимъ окончаніемъ и такимъ-же корнемъ составлено слово, котораго въ итальянскомъ языкѣ нѣтъ, это слово *бастадур*—отъ *bastare*, чел., «кожему баста».

Съ тур. окончаніемъ образованы слова: *бадаваджија* — отъ *бадава* (даромъ), кто все любитъ получать на даровщину; *прово-даджија* — одинъ изъ сватовъ на свадьбѣ; *силеджија* — наспль-никъ.

Особенное окончаніе представляютъ слова: *лутеза* — очень скалистое мѣсто, и собств. имена мѣстности: Репеза, Релеза; **) и *гродосија* — очень большой, громадный человекъ; *силесија* — безчисленное множество.

Насколько форма измѣняетъ смыслъ слова, можно видѣть

*) Есть и такое выраженіе «јеси л' купно у тога, што је носио оне картин-не?» Здѣсь разумѣется то-же, что и въ русскомъ — картины, различные порт-реты и т. п.; а собственно картина тоже что *картулина* — бумага, на которой что-нибудь написано или нарисовано.

**) У васоевичей есть слово *балтеза*—невѣстка, сестра моей жены; но это слово албанское.

изъ слѣдующаго примѣра: «Под ъом (ракитом) *робље* починуло, и у робля *робљеница*», гдѣ первое означаетъ просто людей, челядь, отъ *роб* — человѣкъ, членъ семьи; а второе — плѣнницу, которая въ той-же пѣснѣ называется *робица* и *заробљеница*.

Форма слова разнообразится вставками слоговъ внутри его или на концѣ, и это не измѣняетъ смысла слова, напр. *пушкарнице* и *пушкетарнице* — отверстія въ стѣнѣ для стрѣльбы изъ дома, бойницы; *судница* и *сударница* — зданіе суда; *звѣезда* и *звѣзедан* — солнце, *циль* и *цилан* — межевой камень и т. д.

Очень легко составляются сложные слова, какъ: *пушкомет* — разстояніе на одинъ ружейный выстрѣлъ; *каменотур* — бросанье камня; *стаклорез* — алмазь; *штетибразд* — быкъ въ плугѣ, всегда выбивающійся вонъ изъ *борозды*; *розопек* — самый сильный жаръ; *убодроб* — прожорливый человѣкъ, и др. Эта способность создавать новыя слова не оставляетъ черногорца и въ новѣйшее время. Такъ въ недавнее сравнительно время возникли слова: *мувача* — ружье Мартини, безъ наружнаго замка; нож *бѣлокорац* или *црнокорац* — съ бѣлою или черною рукояткой; *великосудија* — членъ высшаго (великаго) суда; *прѣслике* — ученики школы называли картинки, которыя переводятся на чистую бумагу, — «што се преслика»; сушило — пропускная бумага и т. д.

Переходя отъ образованія словъ къ флексіи, мы прежде всего остановимъ вниманіе на окончаніяхъ словъ, которыя при флексіи подвергаются различнымъ измѣненіямъ.

Имена личныя муж. р. въ имен. пад. оканчиваются часто, а собственныя большею частію на *о*: «скочи бего, ка' да се помами»; доро (дорат коь); Драго, Јанко, Саво, Симо, Марко, Салко, Машо и т. д. Это простирается и на иностранныя собств. имена), какъ: Карло, Бисмарко.

Вмѣсто *о* часто бываетъ *ое*: Радо и Радое, Васо и Васое, Озро и Озрое, Мрко и Мркое, Видо и Видое, Стано и Станое; или-же *е*: Вуло (оттуда Вулов, Вуловић) и Вуле (Вулев, Вулевић,

Вулета и Вулетѣ), Радо и Раде, Раѣо и Раѣе. По тому-же образцу слѣдуетъ въ сред. р. двойкая форма-рамо и раме; а въ жен. е. вм. а: Маре, Стане, Маке и т. д.

Въ томъ-же случаѣ часто бываетъ а: владика, војвода, Никола, Сава, Перка; «оно ти је Мрка Усеине; а вели му Мрка Усеине; рече ага Ебухаревић Салко; виче Вуча, што му грло даје». — Со смягченнымъ окончаніемъ а претворяется въ — *ија*: Илија, Зарѣја, Шибажлија.

Эти имена склоняются, конечно, по примѣру именъ жен. р. и въ добавокъ согласованіе ихъ идетъ также въ женск. родѣ: «впно пију двје српске војводе; по бог уби друга најгрѣга, из Ровина Вучу Ресковића; у Вуксапа, ровачке војводе; о Савићу, наша купивојско!; турску буѣукбашу, туре зорно Мрку Усеина; пезнана делијо; турска војска погинула, коју бјеше Царе оправно; кила вм. кило (килограм); хај на ноге, крвава газпио!; моја вјерна слуго! и т. д.

Вообще есть склонность къ жен. р. на счетъ муж.: да ми вучју трагу (траг—слѣдъ) ископамо; срдачна поздрав; она крај шира, с оцу крај дебља; у прву мрак; и чередуются: ја не ојдох оно вече, но ја ојдох другу вече.

Тоже самое и со сред. р.: златан ђемер до бедре; уз бедру му сабља писата; сломно му бедре обедвије; полећеле три птицице, пери шарене (вм. пера шарена). Есть и обратное: *миш* (мышь) муж. р.

Въ пшыхъ словахъ возстановляется изъ древне-славянскаго находившійся на концѣ — *з*, и иногда вмѣсто него стоитъ а: рата вм. рат (ратъ, война); данас је велика студ и студа; тамо је сада велика *либ* (глубь, глубина). Иногда прямо жен. р. вм. муж. и чередуются: Троглав—и Троглава-планина; славуј и «у планини славја пјевала»; страва см. страх.

Въ склоненіи извѣстно сильно распространенное оконч. на *х* въ род. пад. мн. ч.: ал' се бране тридест трѣинарах; у јунаках срца; попуцала; нема људих; на град гради троја врати(х); добријех женах; (цѣенише) педесет добрија говеди(х); са дно

Берпх; с врх Трепача на дно Дубочака. Есть и обратное: узми одма двадес' товар прака (праха); десет хиљад војске црногорске; десет фат и фати (сажень).

Есть двоякая форма род. пад. мн.: мјесеца и мјесеци; ноката и нокти; да имамо парак и парих; тоже въ дат. и твор.: *Брдама* и *Брдима*.

А въ окончаніи имен. пад., всѣхъ родовъ, представляющій собою бѣглый *е*, который въ косвенныхъ падежахъ выпускается, опять выступаетъ въ род. множ.: ноката, отаца, новаца, пушака, Баѣаца (с. Баѣци), крушака, патака (отъ патак-селезень или патка—утка), смотака, ребара, добара, гусака, конаца, бранилаца (брани—оц или—лац), гусала, и т. д. Ито-же правило распространяется и на иностранныя слова: факата, колапа (colpo), из Млетака (Млетци, Венеція), солада.

Слово *дан* употребл. двояко: род. ед. дана и дневи, и во множ. дана и днева; а есть и: «о несретном дневу Впдовоме».

Крв въ твор. пад. *крви* и *крвљу*: ту се вране (вм. вран, гавран) месом накрапно и јуначком крви напопо; свом крвљу и крви.

Кромѣ *кам* и *камен*, употребл. въ несклоняемой формѣ *ками*: «и ја велим, да му камп дамо (ничего)»; «од турака јаде почипише, веѣи ками патраг их се врати». Поэтому иногда и камен не склоняется: «камен, да је здрава! (несколько)»; оттуда—камено здравѣе (никакого). «Каменом се похвалили турци», значитъ, нечѣмъ было похвалиться. *Ками* въ родѣ нарѣч.: немножко, чуть; все равно какъ—*лијек*, *лијечак*—чутью; *хич*—несколько: ја не мам хич!

Въ родѣ этого слова есть еще *грум* и *грумен* или *грумин* — кусок, и уменьшит.: «дај ми грумчић цукра».

Со вставкой *т* въ косвенныхъ падежахъ, кромѣ обычныхъ: теле, жаре, јаје, унуче и др., есть и: дрвета, ужета, сирѣта, псета, парчета; «пише ѣато, чарета му нема (въ Босніи есть чаге, чагета — полоса бумаги, бандероль); «остаде ти крај дупета глава».

Вм. *кѣи* или *шѣи* въ им. пад. употребляется и *кѣер*, *шѣер*; также и *матер*.

Очень распространена вставка *ов* или *ев* при образованіи мн. ч.; но часто та и другая форма стоятъ рядомъ: «азур свати, азур је ђевојка; сви сватови на ноге скочише»; и «да турамо редом столе, у столове златне чаше, е те доћи сада свати, да испију редом чаше». «жута дуња међу листовима»; «од србова (вм. срба) пуче гроз' пушака»; понијело сјењева (сијена).

Зват. ед.: господару, цару; отъ *кнез* — *кнего* (въ Бѣлопавл.) вм. *кнеже*—въ смыслѣ свекра.

Винит. пад. м. различно: «на Рогама (село въ Пиперахъ) војску оправно; да Рогама село разуримо».

Дат. и твор. на *ма* безъ вставочнаго *и*: теладма, прасадма, коњма, људма.

Есть остатки двойств. числа: «ја сам остала без *очију*; испаде ми из руку; имамо доста *гостију*; остао је без *очију*».

Переходъ гортанныхъ *г*, *к* и *х* въ небные *з*, *ц* и *с* чередуется; такъ: у великој бризи; на муци; у тој сврси и т. д. и рядомъ: ја сам био на муки; паша Ајки љубав учинио; по десној га руки обранио; доклен дође Омугић — паланки; «не ударај војсци најпрвојзи», и тамъ-же: «а кад војски насриједу било».

Названіе мѣстности между Никшичемъ и Гацкомъ *Дуга* въ предлож. пад. ед. вм. обычнаго у *Дуги* или у *Дузи* у мѣстныхъ жителей имѣетъ у *Дугој*, напоминая тѣмъ происхожденіе его отъ прилагательнаго.

Въ уменьшит. именахъ различныя окончанія: «*коњичи*; доклен ђете путак путовати и *путић*; кутак—уголокъ, и *кутић*». Часто употребляется такая форма: Рибничца (отъ Рибница — рѣка), Јагличићи, Којичићи, сестричић, ђеверичић, шавничић (отъ шавник — пруть). Очень много именъ ласкательныхъ (тепање), какъ: брајо, брале, брацо (брат); сејо, секо, селе (сестра), побро и пошо (побратиме); мејо (међед), лија (лисица), поле (попе), кале (калуђере), Гале (Гавриле), Голе (Госпава), Мике (изъ Милка). Объ этомъ еще будемъ говорить при именахъ личныхъ.

Въ двойныхъ собственныхъ именахъ склоняется только послѣднее: да удари Марковић-Лазару; и сокола Мићков-Милутина; и проз њега уби Бојовић-Радоја; с побратимом Ћурашковић-Јанком; сваком свату од свиле кошуљу, Милош-свату од злата јабуку; хајде с војском варош — Подгорици, од бијеле варош — Подгорице.

Несклоняемое *добо* и *доба* употребляется въ этихъ двухъ формахъ, но родъ иногда не соображается съ окончаніемъ: «у та добо» и «у то доба».

Есть слово, которое по окончанію должно бы быть несклоняемымъ, а между тѣмъ склоняется: *ле*, *род. леа*, *дат. леу* — ось, на которой вертится мельничный жерновъ.

На томъ-же основаніи въ литературѣ иностранныя слова съ окончаніемъ, несоотвѣтствующимъ для сербскаго склоненія, склоняются: Сижеа (*sujet*), Бордоа, Делкасеа, Гетеа и др. —

2. Мѣстоименіе.

Здѣсь мы приведемъ только примѣры употребленія особенныхъ формъ.

Такъ, *се* употребл. *вм. вас*: «да *се* ја жив оставити нећу»; «и *се* кумм богом истинијем».

Родит. *вм. дат. мене* *вм. мени* *или ми* и *њи(х)* *вм. њима*: «Ти си мене извадио очи»; и утекоше, срамота њи била». Въ Подгорицѣ говорятъ: «менемъ је мило; тебе-ти је мило».

Въ грам. Иванбега есть такое выраженіе: «да всѣмъ *тъмемъ* ѡблада».

Ни—нама: «и ками *ни* село опалише».

Иј *вм. њих*, при томъ часто *вм. именит. пад.*: и појашаше два брата јунака, па *иј* ето низ Васојевиће; па *иј* ето Скадру бијеломе; или *вм. дат.*: «божу *иј* (њима) је помоћ натурно»; и *вм. вин. жен.*: «и Ајкуну младу поведоше, ста *иј* питат од Скадра везире».

У Васоевичей часто употребл. *и* п *хи* вм. *их* или *ьих*, и также часто *ье*. Употребл. и въ ед. ч. вин. пад. вм. имен.: и на тебе је војска окренула, па ето *ју* на Штавањ — планину». Это впрочемъ больше относится къ управленію словъ; а здѣсь намъ было нужно, чтобы показать и форму.

Притяжательныя мѣстоим. склон. такъ: «са Мемедом, са сином *мојијемъ*»; при томъ встрѣчается особенная форма род. пад. мн. ч.: «у Сеници овце остадоше, што *мојија*, а што свиѣцкијах»; «од Ас'(ан х) ота п *свија* главара».

Отъ *ьих* — производныя *ьихни* и *ьини*: «и на *ьихне* 60 пандурах».

Употребл. што или *шта* и *ништа*; въ род. пад.: *чеса* и *ничеса*; а производ. *чесови*, *ничесови* и *нечесови*. *Нитко*: «код оваца нигђе *нитко* нема»; «*нетки* и три, *нетки* и четири (главе), *неки* носе зелене барјаке».

Отъ *сам*: «тешко је *саму*»; есть и: «на *самани* Јовањ-дан.»;
сам-самит.

Отъ *кога* и *чега* производ. *коговий* и *чеговий*.

Те въ смыслѣ *который* и *что*: «оне ствари, *те* си видно код мене»; «дај ми паре, *те* смо погодили». Впрочемъ въ народной поэзіи мнѣ это слово въ смыслѣ мѣстоименія не встрѣчалось.

Часто можно слышать: дај да платим *ту* кафу — которую только что выпилъ и вообще опредѣленную, извѣстную; донеси *ту* ракію — которую потребовалъ. Это въ родѣ болгарскаго члена *тѣ, та*.

3. Числительныя.

Употребл. *два* и *оба*: «са крилима с *обадвије* банде»; «уфатипе *обадвије* врата»; «сломио му ноге *обадвије*»; «обије сам пушке истурио; на *обије* ноге устануо»; «*двѣ* се чете подигнуле, *обадвије* од Васојевића». «Богдан и Вукајло, *обоје* му бјеше без пушака»; «у кофије међу очи *двѣ*». Говорится: «Један од *двају*»

— остатокъ двойств. числа; но чаще гов. «један од двојице». Есть *обоју и трију*.

Нѣсколько примѣровъ, какимъ образомъ производится счетъ: «десетину браће укопаше»; «двадест хиљад, маѣе ниједнога; пет стотинах, маѣе ниједнога», «седамдесет и више четири; двадест и више четири»; «обидно само стотину градовах и *толико троје* паланака; једно двије неђеље». Спрашиваю я одного: «Имаш-ли брата?», и на утвердительный отвѣтъ продолжаю: «Јесу-ли старији или млађи?». На это онъ отвѣчаетъ: «Без једнога сви су старији». Часто употребл.: седморо, петоро, четворо, петнаесторо, шеснаесторо, седамнаесторо, дваесторо и т. д.

Отъ *други* есть такая форма: «бачајте земљу један за *другијем*» (Краина).

4. Прилагательное.

Образованіе изъ существительнаго прибавкою только — *и*: «задућке отворише овце; бјелићке овце; Врапчѣке њиве; никшићки град; озринићка Ластва; васојевѣћке овце; Левишке — стране (отъ Левишта), Једношко — поље (отъ Једноши — село); и даже послѣ гласной: «све продаше турске кесимаче и агачке хаке и доводке».

Если въ окончаніи *з*, то переходитъ въ *ш*: «док дођоше пољу Репешкому» (отъ Репеза С. О. XVII, 43). Очень рѣдко дается окончаніе *ск*: «крајем *Кусидскијем* (отъ Кусида; тамъ-же 42); а въ другомъ мѣстѣ есть и *Кусицкијем*.

Если въ окончаніи существительнаго гласные, то передъ оконч. прилагат. — *ск* вставляется еще *и*: русински; с Голинскога — поља широкаго (отъ Голија); попадаше сохе кприджинске; да обучем у рухо делинско, ка' што носе цареве делије».

Иногда сверхъ того вставляется еще и *ј*: русијѣски; Одрѣјѣска — гора.

Надобно замѣтить, что тамъ, гдѣ въ русск. яз. прилагат. оконч. на — *ий*, въ сербскомъ хотя и пишется — *и*; но въ произ-

ношеніи часто слышится на концѣ еще какой-то неполный звукъ; поэтому встрѣчаемъ такую форму: «шиһар *сеѣиј* за мало дружине; боѣиј».

Съ турецкимъ окончаніемъ на — *и* прилагательное не склоняется: «и пружи њој срмајли-пбрика; па отвори срчајли-пенцера; па се игра низ бојанли-кулу». Но если только нѣтъ на концѣ *и*, то склоняется: «по зепһилој Васовой нахији», такъ какъ отвѣчаетъ сербскому окончанію, какъ — *ћор*: «и ћорога коња роганова». Другія турецкія слова также не склоняются, какъ *биринджи*: биринджи кула; он је био биринджи ловац; уфатио је биринджи јегују т. е. нѣчто самое лучшее, самое большое.

Есть несклоняемое прилагат. *паћ* — чистый: «ту је чисто, *паћ*; она је чиста жена, *паћ*», Въ томъ-же родѣ — *цип-ципан* дан (цијели, весь). Дѣлаются иногда вставки, которыми усиливается или точнѣе опредѣляется качество, какъ: здрав-здравцит, пун-пунцат; или выражается только приближеніе къ тому качеству: «паде ходжа с коња ћогатаста»; боја зеленкаста, првенкаста, љубичаста (отвѣч. рус. зеленоватый красноватый).

Прилагательное съ полнымъ окончаніемъ расширяется еще вставкою — *је*: «поѣм широкијем; с невјернијем другом; добријех јунака; дебелијех шеседет товарах».

Прилагательное именного склоненія склоняется по мѣстоименному или вм. краткаго употребляется полное окончаніе: «од крвава Спужа царевога; од јесена данка Митрового; до проѣтна дана Ђурђевога; гоне турке до дно Грахового; но им ужди змија испријека, испријека преко Крновога; и јаше ми коња братинога». Тоже и съ мѣстоименіемъ: «Његовога мила побратима».

Сравнит. степ. съ оконч. на — *ши*: «црном свилом (извезене) понајвише, да је мајци *црнише* срце»; подобно какъ: љепши, бјелши, живши, грубши, старши.

Усиленіе качества, но не до превосходной степени, производится прибавкою *по* и *при*: поголем, помлад и придалеко, пристар.

Превосходная степень образуется прибавкою — *нај* къ срав-

нительной: најбољи, најдаљи, најжешћи; а есть примѣръ, гдѣ этою прибавкою превосходная степень и не выражается: (ѣвојке) најстарија, *најсредња* и најмлађа.

Нѣкоторое усиленіе степени выражается еще и такою формою: величак, дугачак; количак-ли је порастао!

Прилагательныя сравнит. степ. волиј, радиј и въ жен. р. волија, радија — употребляются въ смыслѣ глагола: волиј сам изгубити, него се на суд ћерати; радија сам умријети, него се за немила удати.

5. Глаголь.

И въ этой области, какъ мы видѣли въ другихъ частяхъ рѣчи, черногорецъ очень легко создаетъ производныя слова, при чемъ всегда видна конкретность и образность; напр. *наножити* — се — собственно стать на ноги, подняться съ постели послѣ сна или сильной, продолжительной болѣзни, когда онъ лежалъ — *логом*; је-ли *поступио*? — тоже самое; если говорится о ребенкѣ, то началъ-ли ходить?; онъ није прословио — не проговорилъ ни слова; јеси ли се *красавио*? — спрашиваютъ охотника т. е. убилъ-ли что нибудь: *укњижити* — записать въ книжку, занести въ протоколъ; *укоричити* — переплести книгу въ твердый переплетъ; једва нијесам *изулариио* — чуть не померъ: собственно это говорится о лошади, съ которой обыкновенно, когда издохнетъ, снимаютъ *улар* (недоуздохъ); *убарабарити* — раздѣлить что-либо такъ, чтобы было *барабар* — одинаково; въ мѣнѣ — ухо-на-ухо; да заједно, побре, *свадбујемо*, да пијемо, да се веселимо; стари су нам вјеру *уфатили*; пасијаху и *споредоваху* (отъ *според* — рядомъ жить, *поредници*); *заратити* пушку (ружье или пистолетъ) — вскинуть, приложить и приготовить еѣ къ выстрѣлу; а дать выстрѣлъ — *уједити*, *ватром* *заватрити*, *саставити* огаъ; послѣднимъ выражается сообщеніе огня пороху; *темнатити* (отъ *теме* — темя или чело) — бить челомъ потурецки.

Очень легко остаются глаголы изъ совершенно чужихъ,

напр. турецкихъ или другихъ иностранныхъ словъ, напр. *аша-ти* — отрицать (*аша* тур. слово — не знаю); *лакрдѣжати* — говорить зря, болтать (отъ тур. *лакрдѣжа*); *отурачити* — сѣсть (отъ тур. привѣтствія *отур* — сядь, чаще съ прибавленіемъ *бурда* или *буѣрум*); *похасити-се* — выбиться изъ повиновенія (тур. *хаси* — неповинующійся власти, непризнающій ея, бунтовщикъ); *похаинити-се* — быть слишкомъ самовольнымъ, распущеннымъ (*хаинин ѣевоѣка* — бѣдовая дѣвушка); *прифорцати*, *сфорцати* (*sforzare*) — прижать, принудить, совладать, осилить; *пофермати* (*fermare*) — подтверждать; *расфрежкати-се* — освѣжиться; *супрешавати* (*sopressare*) — гладить бѣлье; и т. д.

Производя глаголь отъ другого слова, не стѣсняются сократить его окончаніе, напр. отъ поштен глаг. *опошити*, отъ побратим — *побратити*: «те опошти и мене и себе; када смо се лани побратили»; кад се с Вуком братѣ црногорцемъ (Вас.); — именити вм. именовати (иногда именентовати): «па имени два Шабанагића».

Приставкою къ одному и тому-же глаголу дается весьма тонкое измѣненіе смысла: «Ела вије Махмут обсилио, теке што је мало посилио» — не сдѣлался сильнымъ, но усиливался и дѣлалъ нѣкоторое насиліе; «ја сам вазда био бољи повиђет, но виђет» — я смотрю по наружности лучше, чѣмъ нахожусь въ сущности; кажусь здоровымъ, а въ себѣ ношу, можетъ быть, какую нибудь болѣзнь.

Вставкою между корнемъ и окончаніемъ *к* или *шк* придается особенный смыслъ: «код нас се чује и зборка приватно» — поговариваютъ, болтаютъ; также *варкати*, *гуркати*, *лежкати*, *ваљушкати* — се вм. варати, гурати, лежати, ваљати се. — Этимъ выражается неоднократное повтореніе дѣйствія или нѣкоторая продолжительность состоянія, въ которомъ находится предметъ.

Есть приставки и въ началѣ слова, которыми видоизмѣняется заключающееся въ немъ значеніе, напр. «е је наша војска *посу-стала*; коње *покрадују*; момци лако *поскакују*».

Часто среднему глаголу дается значеніе дѣйствительнаго и

въ такомъ смыслѣ ему придается дополненіе въ винит. пад. или возвратное мѣстопм. *се* «да су њему *погинули* (вм. погубили) стрица; ја бих га (камень) *легао* (положио) — положилъ бы, изъ стоячаго положенія привелъ-бы въ лежачее; «да напијеш (напојиш) три српске војводе; јесп-ли легла или заспавала (положила или успавала) дијете?; ајде да најијемо (наранимо) нашу ћецу грожђа; испеше се, па *се прескочише*; станн се, не мој напријед; кренусе на пут»; и обратное: «он је заклао србе и бугаре између себе вм. того, чтобы сказать, он је довео да *се закољу*.»

Часто заступають мѣсто одна другой соединительныя гласныя *ъ* (въ юж. серб. *је*) и *е*: «ту су ноћу преноћели црну; љуто су ме турци прекорели; од укора живјети не могу; свиколници јуриш учињели и од њега (села) нешто опањели; узе свирају, те почне свирет; полетила два голуба бјела; хтио или стио; кад то захтије његова света воља. «Иногда на мѣсто ихъ является *а*: «и ја виђах чудо не виђено; ал' ђевојка по пазару хода, а за собом мог, ђогата вода; машати (и машити) — бросать; рањати или храњати: ја рањам твоје писмо — берегу.» Очень прочно держится въ повелит. накл. *и*, даже въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ въ другихъ нарѣчійхъ употребл. *е*: «продајте крете и кандила, а да би ме само избавили; те гађите Малесију љуту; покољимо Црном-Гором турке; брашмо се, не издајмо се; хајде, Зеко, воду обидимо; ајд' идимо на нашег душмана; не идимо Виру дубокоме, нит идимо лугу Наратскоме, но хајдемо»...

Въ нѣкоторыхъ случаяхъ *и* выпускается: «бјежете; јед'те, вранци, јед'те зеленци; скуп'те се сви наједно».

Замѣчено уже употребленіе въ 1-мъ л. наст. вр. *у* вм. *им.*, какъ виђу, веђу, трпљу, скапљу (вм. скапам—умираю) и др. Въ Барѣ говорятъ: иду, једу, чују вм. идем, једем, чујем.

Въ 3-мъ л. множ. ч. наст. вр. употребляется иногда *у* (ѣтъ) вм. *е* (атъ): «чувај новце, да се не *изгубу*; они се *љубу*; *сједу*, *оту*, *вољу*; наређено је било, да га *објесу*». Это главнымъ образомъ въ Подгорицѣ; а есть отчасти въ Кучахъ и Васоевичяхъ, напр. «неко *јаву* Колашину — граду, неко Плаву, а неко Гусињу».

У Миклошича (Сравнит. морфолог. слав. яз.) есть форма *заповиду*.

Вотъ примѣры вставки между корнемъ и окончаніемъ *де*: «да ми дадеш 70 другихъ; не даду ме; а кад бидеш на прву пољану, ту ћеш наћи 30 турака; кад бидемо близу двора мога; стадоше се браћа на вечеру; нешћедоше бјежат пред турцима; оѣде се и опреми дивнѡ; стаде бесједитѣ; свирни, па заѣди; ако имадем; имаду; знадем, знадеш, и т. д.» Сюда-же нужно отнести и формы отъ глагола *обисти*: «вријеме да се обидемо око равна поља Лукавице»; и производная форма: *обидовати*: «јесп-л' обидовао ново вино? «јеспл' обидовао цијелу Црну-Гору?» пначе: «јеспл' обишао».

Есть и противное т. е. что *д* выпускается, именно въ глаголахъ: ја гре^м, ти греш, он гре (особ. въ Кучахъ); а потомъ восстанавливается: они греду; и отъ глагола гледати: гле, поглај (погледај); но ѣе глеше и ошт се виѣаше (Цеклнѣ).

Иногда послѣ *д* приставляется еще *н*: «тек ми дадни 30 јунака; биднем, даднем, хѣднем.»

Въ глаголахъ, оканчивающихся на *ну*, выбрасываются *н* и *т*: «кинуло је (млијеко) три пута и доста-закнијело; каните и овѣе мало земље (прибросьте, прибавьте); ја колико пушим дуван, али никад не прогуѣам (прогутнути); свинуше (свитнуше) главе, као да су живе» (когда ихъ обмыли).»

Если тому окончанію предшествуетъ *з*, то и *н* выбрасывается: «саже му се (отъ — сагнути се), ријеч не учини»; или образуется краткая форма, какъ *врѣи* изъ *вргнути*: врѣу тебе, мно сестричићу, за валѣу из Уруменлије; и врѣу га у Кључ капетаном; врѣи на одкупе; врже руком за плеће јуначке; врзи мрвице шећера у ѣикару; ја сам вргла кравама сламе; и врга их у тамницу мрачну; алабанда, заврла се кавга; заврже намарицу на рамена; на куле вргоше пачдуре». Точно такъ: «диѣи, стиѣи, налеѣи, моѣи или съ *к*: таѣи, маѣи, утеѣи (такнути и т. д.).»

Усиленіемъ коренного гласнаго *о* въ *а* совершается переходъ отъ средняго значенія къ дѣйствительному, напр. *гарити* изъ

горјети: «Гарила га лака наусница, а ђепши је од сваке ђевојке».

Употребляется *плије* в.м. *плива* или *плова*; — и *сније* в.м. *снијева*, *цулити* (подгор.) в.м. *цјеливати*; и коњ *натовъен* отъ *товити*, а есть и *тити*: «Куд свој бије, туда *тије*; куд туђ' бије, туда *гније*»; и наоборотъ, *ровити* в.м. *рити*, *рије*; оттуда и *ровила*—мѣсто, гдѣ зимой разрываютъ снѣгъ до земли, чтобы по ней насыпать соли для овецъ.

Глаголъ *ити* въ спряженіи принимаетъ вставки или наоборотъ подвергается сокращеніямъ: не *смије изистѣ* (Вас.); оће *истѣ* на састанак (Морача); Батрић ојде у Васојевиће; ја ојдох; ан ојде, узме седам-осам другак; и с ђевојком ојде код хајдука; ђе ојдеш ти? кад одемо Плаву и Гусињу; надају се, дојте (доћи-ће) Ђулагини; брзо трче, више се доше; на Иногор мало поље доше у Горње — Кокоте; сви пет поше к владци Данилу; како доше, удрише на турке; мајде (ма ојде?), стриче, лако с' не враћимо; озива се Караџићу Шујо: «Мајде, Ченгић Смаил-ага, нећу!». Другія сокращенія мы указали въ фонетикѣ.

Въ одной герцеговинской пѣснѣ встрѣчаемъ такую странную форму: «Ја се за ним *бацаше* јабуком, а он на мње не шће ни каменом». Не знакъ-ли это потери яснаго сознанія древнихъ формъ? Изъ сложной формы прошедшаго въ обыденномъ говорѣ и въ пѣснѣ часто остается, какъ и въ рускомъ яз., только причастіе. Для примѣра приведемъ одну пѣсенку — *Клетва од љубави*.

На долу му полегла пшеница,
А по кући све мушка ђечица,
У бријегу шесторедац јечам;
А пчеле му небо премрежиле;
Вране-козе крше прекрилиле;
Овце му се три-пут хиљадиле;
А краве му катун проглушале,
А волови планину букали,
А планинке коло заметале (Вас.).

«Србско Оглед» полно тѣхъ же примѣровъ. Это впрочемъ дѣлается въ видѣ злоупотребленія и главнымъ образомъ въ 3-мъ л. множ. ч.; вообще же формы глагола сохраняются во всемъ ихъ разнообразіи.

«Бих, бјех, беах; хотијаше и оѣаше; не знам, што би ми зима; баш бејаше ми зима; условно: би-ли пошао? — ја бих; ми образа не бисмо имали; она бјеше умрла (умерла-бы); који бјеше у бој погинули; зајмили су три стотин' оваца, боље бјеху; но шест боговијех; уз чибук се збора заѣдоше; не виѣх га за годину дана; ја бјежијах; од образа пушку жежијаше».

Форма *ручашмо* (Дробњаки) употребляется иногда вм. *ручасмо*; ми *шѣахмо* се опријателит (Катун. н.).

Въ формѣ прошедшаго заключается смыслъ будущаго: «Бјежи, Пестре, главе не унио! јер ти турци посјекоше главу! Ој, чардаче, огњем изгорио! Беж', Сѣпане, зло ти јутро било, пипери те јутрос посјекоше». Есть и обратное: «и тада буду турци побјеђени».

Будущее условное: «ја знам, што ћу чинити, ако не даше ми; да извади очи онај, који бидне погодио; кад буде он кренуо; ако будеш имао памети; сви који су се пријавили буду; ако узбудеш добро учио, биће за тебе добро; оѣеш-ли у велики суд? — Ја оћу, ако ме зваше; ако сјутра имам пара, отишћу на Ријеку (у базар); учињећу, ако могу будем» и — «ако нам рекоше».

Вообще для образованія простаго будущаго служить гл. *хѣти* слитно или отдѣльно, и есть такая форма: «он неће тет» — не захочетъ.

Употребленіе причастія наст. вр: «ѣмушти језик; имате-ли што летуште? (птица); идушти-нападушти, сједушти-одпадушти» — кто дѣйствуетъ, тотъ пріобрѣтаетъ; а сидячій терлетъ. Изъ причастія образуется имя существительное: «погоди усред *гледехега*» (Дробњ.) — зеница, зрачекъ.

Дѣепричастіе употребляется довольно часто, и иногда бываетъ особенное сочетаніе: «играјући хате четвертаке; шенлук чинећ и весеље драго; нисам могао доћ', будући имао сам посла;

«тешко каши, туће млијеко чекајући»; «тешко је мени, јаране, лов ловећи, с турцима дијељећи»; или въ пѣснѣ:

И њему су поломјене гране,
Вјешајући турци цѣфердане.

Ктећи или цектећи, радећи или нерадећи — намѣренно или ненамѣренно.

Употребляется часто и дѣеприч. прошед. вр. Неопредѣл. накл. обыкновенно съ *и* на концѣ, а бываетъ и безъ него: «дође убит пашу под шатором; ја отидо уводит шаторе; ја ћу купит силовиту војску». При чемъ *т* выговаривается такъ, какъ будто на концѣ есть *ь* и потому часто пишется съ апострофомъ на концѣ; но иногда выговаривается совершенно твердо и отрывисто: «ја ћу тебе бит». Нѣтъ-ли въ этомъ указаніи на утраченное *supinum*?

6. Нарѣчіе.

Самое обычное образованіе нарѣчій изъ прилагательныхъ и другихъ словъ съ окончаніемъ на *о* или *е*: лако и ласно; малечко; зорно; поћно; спрешно руке па оружје ставља; договорно кѣнге направише — съ договора (ми смо договорни — согласны между собою; есть и *с договора*); бјелодано (среди бѣлаго дня, передъ всѣми, явно), да се обидемо, да видимо, ко је за јунаштво; пјешке, пјешнице (есть и *пјешки*); патрашке; да идемо странпутице; већ се бију пушкамъ врзимице; летимице, хотимице; побаучки (на четверенькахъ); — они су вазда нам чинили *добре* (вм. добро). Изъ творит. пад. именъ: зором ћемо ударитъ на турке; нека спрешом к мене дође; малом (за мало) није погинуо.

Съ предлогами: «освануше *насред* од Рудинах; *посриједа* и *посриједи* пушке дофатише; патраг; мене страга допануше гласи; е Никшићи вјеру прометнуше; одприје, одвајкада; тамо се може поћ *обданице*» — за одинъ день туда и обратно; ми ћемо пушитъ

гредомъ — походя на дорогѣ; па се једномъ *за-се* абратно и угледа Чевкез-Асанагу; тоже и *на-се* — назадъ; и ровчани на-се побје-гоше; *по-се* и *напосе* — отдѣльно.»

Сложное съ мѣстоим. *сей*, не существующимъ въ серб. яз., въ сокращ. формѣ съ предлог. или безъ предл.: *јутрос*, *поѣас*, *вечарас*; *ѣетос*;

«Мичи ми се јутрос из овацах!
Дојутрос су твоје овце биле,
А појутрос моје, ако бог да!»

Иногда это слово означаетъ вообще новѣйшее время: «јутрос Аустрија не вјерује србину».

Поседоба (-до ова доба — до сего времени. Время, измѣряемое частями года, кромѣ обычныхъ, выражается еще слѣдующими словами: *лани* (и *ланих*) въ прошломъ году; *преко* — или *оном-лани* — въ третьемъ году; *таун* — или *таун-лани* — въ четвертомъ г. и *таунономлани*; тоже самое и относительно дней: *ономад*, *ономадие*, *прекјучер*; (и *оновече*) — третьяго дня; *таун-дан* и *таунвечер* — четвертаго дня и *зајучер* (Пива); *шалапаундан* — пятаго дня. Въ катун. нах. вм. *лани* и *преколани* гов. *прошле* и *предпрошле* године; а за будущій годъ — *до године*.

Тајмах, *тајман*, *тама* и *таман* — тогда; отличное однако отъ *таман*, (турецк. слово?), которое означаетъ какъ разъ, именно такъ: «таман си погодио; таман тако».

Након или *наком* тога — послѣ: *наком* десет година — по прошествіи 10 лѣтъ. *Тере* — тогда, и: «тере своју слугу дозиваше; то све било, дак огрија сунце, тер' освану Рождество Христово; пак се браћа натраг повратила».

Пак — потомъ; отсюда вѣроятно и *па*, иногда вопросительно. Если кто-нибудь рассказываетъ и остановится, то слушающій возражаетъ: *па?* т. е. что далѣе, потомъ?

Већ — уже и еще, больше: «ја сам већ свршио моје; имали којега или што већ?» — еще, кромѣ уже имѣющагося. *Једанак* —

тотчасъ: «једанак је книгу направно, *изненада*, *изнебуха* — неожиданно; *опако*-противно: «он ради *опако*»; и *наопако* — наоборот и дурно, скверно: «како живиш?—*Наопако*»—значить дѣла идутъ дурно (*опаки* ковъ и човјек; *опачаи* крап, у котораго чешуя приподнята обратно, къ головѣ; *изопачити* — попортить, перевернуть дѣло.

Коле: пемам коле — мѣ некогда; је-ли теби коле? оттуда-«доколен поп козе чува» (досужій).

Он је *здраво* слаб; *сила* му се лијеп учинио; ја сам био *крај* њега; дошао сам *искрај* њега (оттуда глаголѣ—*искрајнитисе*—держаться въ сторонѣ, удалиться).

Подобно *крај* и другія существительныя употребляются, какъ нарѣчія: *врх*, *низ*: ја узимаю паре *врх* куће (подъ залогъ); *низ* брдо.

Въ этомъ случаѣ нарѣчіе мѣшается съ предлогомъ, и предлогъ *до* употребляется иногда, какъ нарѣчіе, напр. «препали се *до*- три побратима; *полако*-те, *до* два побратима!» Иногда *вм. после* говорится *потѣ* и *потла*, откуда и прилагательныя: «у *потлаиши* бој»; а иногда это слово имѣетъ смыслъ *кромѣ*:

У турака не има оружја,
Потѣ дуге бритке о појасу
 И у руке сохе дрвенице.—

Много нарѣчій есть турецкихъ: *бош* и *джабе*—даромъ, безъ денегъ напр. играть въ карты, пить-ѣсть, оказать услугу кому; *салт* — только: «Салт не шета змија ластавицу (имя коня), сама јој се по авлији шета»; *бол* — много, сильно: «ја ћу тебе бол уклети»; *максуз* (Вас.) и *кастен* (катун. п.) — нарочно: «ја бих тамо максуз или кастен отишао»; *асли* — дѣйствительно: «он је асли поболее муту»; *асли* — турчин — настоящій, прирожденный; *гајрет!* — весело, живо: этимъ крикомъ ободряють рабочихъ, а также и какое нибудь общество побуждають веселиться; оттуда глаг. *угајретити* — развеселиться.

7. Предлогъ.

Предлоговъ, которые-бы не употреблялись вообще въ сербскомъ языкѣ, въ черногорскомъ нарѣчіи не имѣется. Есть, можетъ быть, только болѣе или менѣе рѣдкіе, какъ: *сеп* (*сеф* и *севен*) мене (порад мене)—ради, для меня (причипа); *код* (въ древ. *кон*): ја сам дошао код тебе; погинуо је код Везирова моста.

Удвоеніе предлоговъ: «И дијете бановац Секуле и са шњиме сва њемачка војска; *до на* кулу попа од Лопижа; *до наврх* скала». *С и су*: «ја немам су чим, да живим, су његових 70 другах».

Слово *пут* употребл. въ видѣ предлога на вопросъ *куда*: «идете-ли ви *пут* Бара? ајдемо *пут* горње стране». Все равно какъ на вопросъ *идѣ* отвѣч. слово *крај*; а на вопр. *откуда* — *искрај*: (примѣры приведены выше между нарѣчіями).

8. Союзъ.

Јер, јера и јере (пбо, потому что, такъ какъ) хотя и употребляются, но не такъ часто:

Ако харач и ђевојке дамо,
Ја у Црну стојат неђу Гору,
Јер слободѣ имати нећемо.

Ја говорим, ками да му дамо!
Јер сам волѣј изгубити главу,
Нег' срамотно вијек вјековати.

И одоли свакојако њима,
Јер правицу сам Бог подпомаже.

Особенно часто употребляется *е* въ смыслѣ — что и потому что: «позна Пеја. *е* се насрдио; хабер даше у племе Пјешивце, *е* им турци пліјенише овце; не мој санак у војску казати, *е* њеш војску препанути; него ево за турке несрећа, *е* утече Мандушићу Вуче».

Вмѣсто обычнаго у сербовъ *зашто*, *пошто* въ Черногоріи чаще употребляется *зачемъ* въ томъ-же смыслѣ, какъ и въ русскомъ.

Употребленіе союзовъ—*сећ* (но), *но* (но и чѣмъ), *а* (а), *него* (но и нежели), *али*, *ма* и *ема* (но), *те* (и) лучше всего можно видѣть изъ примѣровъ, взятыхъ изъ народной поэзіи, напр. изъ «Српск. Оглед.»:

Једномъ га (цефердара) је Гашо опалио,
Рушевића Рама погодио;
Већ му не знамъ гласа, ни аваза,
Ни од Гаша, што се учинило;
Но сам чула пушку цефердара.

Већ се на њу Марко не обрну,
Но одаше трагомъ за овцама.

Ал' то зачу Вујадинов Гашо,
Он је на кам јунакъ искочио;
Али Сефер Марку говораше.

«Ја ти ништа казат не умијемъ,
Него синоћ, кад им ударисмо»....
Јошт хоћаше Сефер кажевати,
Но се Гашо намјерио близу,
Па опали сјајна цефердара
И погоди Сефера-пипера;
А пипери тада ударише,
Сваки пушкомъ изгубио свога,
А у оне ноже повадише.

Сви рекоше; «Да му харач дамо!».
Ма имају непогодна друга.

«Ја му нигда ништа дати нећу!
Но сам волиј јунак погинути,
Него Никцу харач оправити;
Већ тако ми вјере, у коју сам!
 Оћу скупит војску од Никшића.

Боље ми је поћас погинути,
Но срамотно вијек вјековати.
 Мисли Никац, да нијесу турци,
Него да су од планине вуци.
 Тадер турци њему ударише
 И бијеле овце опколише;
Ема Јакшар трчи на плужину.

Ноћу сведе у Изворе војску,
Те никчеве опколио овце.

Па уђеze Никац у плужину,
Те ми леже мало на гуњину.

Брани своје ојађеле овце,
А кликује браће црногорце,
Ал' га нико чути не могаше.

Три убио, *а* два обрадио,
Ма фишека њему не стануло,
Те му турци овце одјавише.

Оли или али *вм. или:* Да му не би коју (ђевојку) потајили,
Ол' за љепшу ружну подметнули.

Али ћемо удрит на Лијешће?
Оли ћемо удрит на Меоца?

Ако — если; по значить также и пусть: *ако-ако! терако!*

Тешто-тешто! — да-да, ладно, ну-ну. *Барем и макар* — по крайней мѣрѣ и хотя-бы: «Даж мени барем моје; ударићу, макар главе не пзгно».

9. Междометія.

Утвердительное *е* (да): если вы говорите кому-нибудь и тотъ желаетъ выразить согласіе, то все время приговариваетъ «*Е!*» и еще съ протяжкою — «*Ее!*» или «*Еја!*». Оно вполнѣ отвѣчаетъ малороссійскому *эге!* и не одно-ли и то-же съ церковно-славянскимъ *ей-ей?* Васоевичи говорятъ еще: «*А-да-но!*» — ну да, конечно.

Горе и сожалѣніе обыкновенно выражаются криками: *куку*, *леле!*, откуда произошли и глаголы *кукати* и *лелекати*; а есть и другія:

Аох ъему, до Бога милога!

Авах, пашо, ранах допануо!

Авај, царе, рана допануо!

У то дође војвода Илија,
Удари се руком низ кољено:
Ајме ъему до Бога једнога!
Ће се данас кучи ископаше.

Ево — вотъ: ево ме, ево нас! Есть еще *ну* и *нуто*: Нуто нама ненаднога врага!

Ела и *ела-те* — выражаетъ согласіе, одобреніе: «Оћу-ли поћ' дома?» — Ела, ела! или: Ела-те! (отъ греч. *ελαδός*?).

Воззваніе: «*Хај*, помогај, пашо господаре! А, помогај, драги господаре!».

Негодѡваніе и презрѣніе: «*Пи*, зла срећо, оба побратима!» три ће казат' ко доваца Вука, а овце ни турци одјавише! То је

наша брукъ и срамота! — Окрикъ *бре*, кажется, взятъ отъ турокъ: «Стани, бре!». Въ томъ же почти смыслѣ и *море* — пренебрежительное отношеніе къ тому, къ кому обращаются.

Деде и дедер — ну: «*Дедер*, кажи ми» то и то, говорятъ учителя ученику.

Подраженіе смѣху *ких-ких!* — наше ха-ха!

Есть цѣлыя слова, которыя вставляются въ середину рѣчи, не имѣя съ нею никакой внѣшней связи. Такъ, слово *аман*, какъ мольба о пощадѣ; *аманати* — заклинаніе. Но есть такія слова, смыслъ которыхъ непередаваемъ и почти неуловимъ, какъ: *вала*: «Е, *вала*, нећу! е, *вала*, оћеш!» въ смыслѣ большаго подтвержденія глагола; *занаго* (въ Катун. нах.) и *бели* (у васоев). «*ја занаго* би пошао, да имамъ су чимъ! *ја, бели*, нећу с тобомъ! а, *бели*, оћеш!» тоже и *безбели* и *белѣи*: «*белѣи*, се онъ је отишао тамо» — по всѣмъ вѣроятіямъ, безъ сомнѣнія.

Дробнаки крѣпкую ругань завершаютъ словами: «*Дѣ-бп-ли ти*».

Пропѣу, пропио — приблизительно; какъ будто:

«*Пропѣу*, тако је! тај исти».

Пајдос! — кричатъ рабочимъ на отдыхъ; *мели-мели!* — приговариваютъ, когда нѣсколько человекъ двигаютъ большой камень такъ, чтобы онъ обращался, какъ будто, вокругъ своей оси.

10. Частицы придающіяся въ концѣ словъ.

Ер: «*Једа* би се туђер одбранили; све остале туђер изгубише; како тадер, тако и досадер; свеђер».

Ка, ке и ак: «мене-ка, тебе-ка; не жали нас-ке; и за нас-ке знаде; садека, садачке, ондаречеке; кудијенак».

Зи, иногда склоняемое: «а клети-зи прискочише турци; док је моје на рамену главе, да твојојзи ништа бити неће; каж'те мени за вјери турској-зи; па уѣзе у турској-зи лађи; другу

(војску) шиље на Орјој-зи луци; који-зи су наши пријатељи»; овезијех, онезијех.

Но: «Како-но или које-но смо жуђели одавно; који-но су, одвазда јунаци; које-по је у кавезу расло».

Те: «на поге-те мои соколови! погибоше-те два момка; с богом-те! полако-те! нека-те!» (оставь).

IV.

Сочетаніе словъ.

Въ этомъ отдѣлѣ мы отмѣчаемъ согласованіе словъ (сказуемаго съ подлежащимъ, опредѣленія съ опредѣляемымъ) и управленіе глаголовъ и предлоговъ, требующихъ послѣ себя извѣстныхъ падежей. За этимъ слѣдуютъ особенныя обороты рѣчи, въ которые входятъ: эпитеты, употребленіе отрицанія, порядокъ словъ въ предложеніи, присказательныя и образныя выраженія, особенныя выраженія для означенія времени, ѣды и питья, кличка животныхъ, относительно войны; различныя выраженія по мѣстности и наконецъ скороговорки. Мы не можемъ все это распредѣлить строго по рубрикамъ, такъ какъ не для всякой рубрики можемъ дать достаточное количество примѣровъ; но въ общемъ постараемся, по возможности, дать больше матеріала вообще для фразеологіи.

1. Согласованіе и управленіе словъ.

Собирательныя имена сущ. сочиняются со множ. числомъ:

У авлију друштво уводно,
Па овако њима бесједно.

Дивно момчад' слушају главаре.

Ни њега не куде дружина.
 Сва дружина ником поникнути.
 Да се жене момчад' млада.
 Момчад' млада боја започеше.
 Но га момчад' млада маме.

Сказуемое не согласуется съ форменнымъ подлежащимъ: «Е ја имам девет брата.... *сваки* добра коња *јашу*, *сваки* остру сабљу *нашу*».

При двухъ подлежащихъ сказуемое ставится въ единственномъ числѣ — иногда при первомъ, а иногда при второмъ и согласуется съ женскимъ именемъ: «Но намјера и Бог намјера; ал' при њему бог и срећа била».

Числительное переспливаетъ въ управленіи глаголь: «мене, браћо, очи извадише, и *мојијем* осам *младих* *снахах*, мојим снахам и мојим јетрвам».

Есть прилагательное *много*, которое сочиняется съ единственнымъ числомъ: «много од нашијех побјегао је; много турски огань угледао» (С. О. XVII, 129) в.м. «многое огњева или много огњева».

Нарѣчіе *мало* сочиняется съ существительными, означающими предметы недѣлимые, говорится напр. «да би *мало* *цркве* саградили»; «ми грађимо *мало* *куће*» подобно тому какъ: *мало* *љеба*, *мало* *кафе* и т. п.

Мѣстоименіе или числительное ставятся въ среднемъ родѣ ед. числа, хотя бы ихъ существительныя были множ. ч. и другого рода: «су *његово* *четрдесет* *другах*; *једно* бјеше *Никац* од Ровинах, *друго* с Чева *Раде* *Балетићу*; то *зацуло* *шесдесет* *пандурах*; *зацмплеше* *три* *ваљатна* *сужња* — *једно* *Лијеш*, *пиперска* *војвода*, *друга* бјеше *Васојевић* *Васо*, *треће* *Вуксан* од Булатовићах; не *посп*, *момче*, *дарове*, до *једно* *златно* *кошуљу* и *друго* *свилен* *мараму*; тад *скочише* *двоје* *ђеце* *лудо*; *срете* *ага* *Никца* *побратима* и *његово* *четрдесет* *другах*. *Смѣшеніе* *винит. пад.* съ *предложнымъ*: «ја сам био на *Ријеку*, на *Данилов-град*, на

Цетиње; он је био код нас на харач; па уљеи у турској-зи лађи; и ја ћу је (ћевојку) тебе поклонити за *Мехмедом*, за спном твојијем; ајде пођи у *Новом Пазару*; одмах скочи Бојовић Милошу на прозору од бијеле куле; ће-ли ћемо, стрико, на копаку?; па изиди Круји на бедему; што ме даде за самцом јунаком; но ме мајка за *недрагом* дала, за *недрагом* и за *немилијем*; док дођоше у Новом—Пазару; да изиде Јанку на мејдану; кренуо је Риспу на пазару; оправи га у *Стамболу-граду*; прије Ђуро у Медуну дође; даћи Лазу у *помоћи* нећу; бјела вила град градила ни на небо, ни на земљу» и т. д.

Здѣсь смѣшеніе не отъ того, что бы сгладилась грамматическая форма, но отъ потери чутья къ управленію, къ требованью глагола или предлога той или другой формы; а такимъ образомъ со временемъ должна произойти потеря чутья и къ формѣ, какъ то произошло уже въ болгарскомъ языкѣ.

Въ связи съ этимъ общимъ правиломъ находится и не отвѣчающее обычному употребленію сочетаніе съ извѣстными падежами предлоговъ, какъ: *под шатору* цара од Стамбола; *испод њему* кумбурлије впре; су стотину и педесет других; су два друга; узети што су два прста; оде јунак *низ тој води* хладној; рањена га турци унесоше у *бијела Оногашта* града.

Предлогъ *од* часто употребляется вмѣсто *из* и соединенный съ существительнымъ служить вм. имени прилагательнаго: «Никац од Ровина, капетан од Никшића, везир од Босне, Јово од Ђурашковића».

Предлогъ *по* сочиняется съ творит. пад. «Има-ли боѣсти по вама?» и съ предлож.: «Но ми чине зулум по крајинах; изван војске, што је оставио по границах на четири стране».

Несоотвѣтственный смыслъ придается предлогамъ *из* и *на*: «узми паре *из одже*; донеси ми вина *из Јована*; он је то добио *из мене*; доктор иде *на боѣсника* сваки дан; ја сам био *на рањеника*; ајде *на њега* (код њега), кад је тебе драго». Также и *у*: ајдемо у Акса; ја сад сам *из њега*; зима—у руке или у ноге; ити у дрва; трговати у браве, у стоку.

Есть особенности и въ управленіи глаголовъ: «док јунаке забољеше руке (вин. вм. дат.); заболпо је њу зуб; у које су стотину пандурах (вин. вм. им.); а мене ће *мукаx* (род. вм. твор.) намучити».

Вин. пад. неодушев. предметовъ ставится въ формѣ родит. пад., вслѣдствіе того что этимъ предметамъ дается смыслъ одушевленныхъ: «до корах му ножа загонио; а да може ножа извадити; да он пали топа хаберника; он припаса мача зеленога». Иногда просто родит. вм. — вин: «сана толковати; испоручите тога овса».

Есть и обратное: «донеси ми који скобаљ (рыба) вм. скобаља.

Употребленіе падежей безъ предлога: «ја се не бојим мени; турићу те првога војводу, имам тебе најбољег пријатеља». Во всѣхъ случаяхъ избѣгнутъ предлогъ *за*.

Очень распространено употребленіе родит. пад. безъ предлога для описанія наружности субъекта или положенія, въ какомъ онъ находится: «крупног стаса, дугачког образа, прне или плаве косе' и т. д.; или: «па их воде руках везавијех, што је друго хала украј њега широкијех прсах и раменах» и т. д.

Въ родит. же падежѣ выражается удивленіе, иногда соединенное съ пренебреженіемъ: «Чудне ми штете, што писам био тамо! лијене-ли ђевојке! ђене цркве, дивнијех светаца!» и т. д.

Часто употребляется дательный падежъ вм. падежа съ предлогомъ: «Вруји води на обали равној; утекоше лугу и шевару; отиде граду Никшићкоме; отиште се граду низ чаршију».

Творит. пад. употребляется, какъ нарѣчіе, что мы отчасти видѣли выше: «до нашего богом (вм. полного — *по богу*) побратима; са својијем богом побратимом; турци бјеже главом без обзира; од Спужа су војску опазили, турску војску Намик — паше главом; он је учинио то собом» — самъ собою, безъ участія кого-либо.

Кромѣ сочиненія словъ формальнаго, выражаемаго грамматическими формами, оно бываетъ еще по смыслу, при чемъ случается, что смыслъ, заключающійся въ опредѣлительномъ словѣ,

не относится прямо къ опредѣляемому, заключая въ себѣ цѣлое сокращенное предложеніе, напр.

«Дозиваше *камене* мајсторе» — каменщиковъ, которые производятъ каменные работы; «да се клети црногорци *фале* један другом у *пјане* механе; и ми да смо *главни* пријатељи — који су углавили (заключили между собою) пријатељство; укопа га у земљу *покајну* — у којој су њега покајали (оплакали по извѣстному обряду); ала море *негледна* јунака — каквога још нијесу гледали.

2. Рѣчь украшенная.

а) Нѣкоторыя имена собственные или нарицательныя имѣютъ постоянныя эпитеты, какъ: у слободној Црној — Горн п всегда слободни црногорци, или од кржаве српске Горе Црне; крвава крајина; у камене Цуце; Србија — равна, Босна каловита; на обале Зете валовите (въ Бѣлопавл.); кад широка Брда похараше (противуположность тѣсной Катун. нахін); у Дробњаке на широке луке и од Дробњака, од племена јака; море сиње или слано; кам сињи; бѣјела влања; зелен плам (сильный вѣтеръ изъ пещеры), зелен и пламен мач, шаровите или танке пушке; сура кабаница и бедевѣја; китна црногорка (нарядная) и китѣаста бесједа; пушка здрава или бѣна; давњи човјек; дајем тебе вјеру неварану; сабљу непасану, коња нејахана, град невардан; убитна киша — очень сильная, которая сильно сбиваетъ землю и забиваетъ посѣвы; љут камеп и љуто гвожђе — очень твердые.

Нѣкоторыя прилагательныя, кромѣ своего обычнаго значенія, пріобрѣтаютъ особенный смыслъ въ фразѣ.

Слово *пусти* значить то-же, что и порусски: «пусто мѣсто, пустища и пустищакъ»; но въ то-же время можетъ означать нѣчто безграничное, великое, непонятное для человѣка: «пусти црногорац! пусто море! да се пусту Богу намолимо!»

Јадан отъ сущ. *јад* — печаль, горе, часто употребляется въ смыслѣ ласкательномъ или для выраженія участія: «куд ћеш,

јадан? једи, јадан! сједи јадан! што сам била јадна на муци! о мој, јудо!» Это въ родѣ нашего *болъзныи*.

Слово *чарни* новыя поэты употребляютъ въ смыслѣ *чаробни* — очаровательный и въ томъ-же значеніи принимаютъ его и въ народныхъ произведеніяхъ; напр. чарне очи, чарна гора; но не можетъ подлежать сомнѣнію, что оно употребляется и въ смыслѣ — *чрн*, *чрни*; напр.

Ал' планину турци притиснули,
Све барјацѣ ка' мрки облаци,
Бојна копља, како *гора чарна* (С. О. ЛП, 263—265).

б) Любятъ прибѣгать къ тавтологіи, чѣмъ какъ-бы придается рѣчи больше выразительности: у Љутезу љту; ватром заватрити; сва дружина ником поникоше; кад населих село на крајину; али рано рани Шалетићу; Мркоје је јунак за јунаштво; по избору бирана јунака; од преподне до мрклога мрака; робе робље, а сијеку главе; вијек вјековати; сви су турци муком замукнули; бојак бију, а крв прољевају; мајка мене пасом опасала; оградише града према града; ту му турчин турски селам даје; кнежева кнегињо, од Чева чевљане; ни грђевихъ, ни грђи од бега.

Два пребјега гором пребјегоше:
Пребјег момче и пребјег ђевојче;
У пребјег се разболи ђевојка.

Иногда ставятся два слова совершенно одного смысла: он извади ножа — *јатагана*; па му пише лист — *књигу бијелу*; краљ доведе попа — *свештеника*; па завиче грлом и авазом».

в) Отрицанье противъ обычнаго можетъ и не повторяться: (Никацъ обѣщаетъ) да ће убит пашу под шатором, макар *један* (ниједан) не унио главе; и један остану није *вм.* су погинули; Ал' за фајду, драги побратиме! јере турци бјеху измакнули и у Спуж се тврди затворили». Здѣсь за *фајду* значитъ *није фајде*.

г) Что касается порядка и размѣщенія словъ, особенно въ поэзіи, то въ сербскомъ языкѣ вообще большая свобода, и часто это обуславливается размѣромъ стиха, наблюдающимся до нѣкоторой степени и въ прозаической рѣчи. Тѣмъ не менѣе въ нѣкоторыхъ случаяхъ наблюдается извѣстный порядокъ, если не законъ.

Такъ мѣстоим. *се* употребляется въ возвратномъ глаголѣ отдѣльно и въ большей части случаевъ ставится передъ глаголомъ и иногда далеко отъ него: ја се не бојимъ никога; он се је заљубио; отолеп се они подигоше; ту се с четомъ најавио Туро; он на вјеру оће се уздати; кад се Јашо пушке дофатио; мала се је чета подигнула».

Въ собственныхъ именахъ лицъ прежде ставится прозвище или отчество:

Николићу Марко, Бабић Јакшар, Вујадинов Гашо, Мирковић Ђетко, Петровић Драго; од Стругара Николић Иване. Званіе ставится послѣ: од Његуша Петровић сердаре, Јеси л' дома Вуче барјактаре, на Цетиње Петровић Владици, Хамза — капетан.

Ставится также прилагательное и вообще опредѣленіе послѣ своего опредѣляемаго: међу Гором Црномъ, Виру Црмничкоме, Лугу Наратскомѣ, Копље, висока планина; на Његуше, селу малехноме, Чево, крвава крайно.

Употребляется, конечно, и иначе; но мы отмѣчаемъ то, что встрѣчается въ большинствѣ случаевъ.

Въ отвѣтахъ на вопросы на какое-бы въ слово ни ставили удареніе, вамъ отвѣтять глаголомъ, заключающимся въ томъ вопросѣ, хотя-бы въ немъ и не состояла вся сила.

Спрашиваю: зовеш се ли Саво? и дѣлаю удареніе на Саво; а мнѣ отвѣчаютъ: Зовем се. — Треба-ли *подједнако*? — треба. — Спавате-ли *под шатором*? — спавамо. — Идете-ли ви у школу *на 8 ура*? — идемо. — Узимате-ли на *вересију*? — узимамо. Јесу-ли *здрави* тамо твоји? — они бјеху. А иногда напротивъ, глаголъ пропускается: Што си куповао? — спрашиваете; а вамъ отвѣчаетъ: та сам цукра.

3. Специальные выражения въ различныхъ случаяхъ.

Какъ нѣкоторыя имена существительныя имѣютъ свои постоянные эпитеты, такъ же существуютъ особые постоянныя выраженія и цѣлаго понятія или мысли. Эти выраженія могутъ относиться къ различнымъ областямъ человѣческаго наблюденія.

а) Относительно явленій природы и опредѣленія времени.

Мјесецъ грије в.м. сјаје; сунце се рађа; дан умире; сунце се смирило-зашло; докле мрче и почине сунце; кад је умрла ноћ-глухая, послѣ полуночи; глуво доба-глухая, поздняя темная ноць, какъ въ малорос. *глуна ничь*; кад даница лице помолила; кад истекла јутарња даница; кад опучи зора од истока (даница есть и вечерњача, а и зоря можетъ быть вечеромъ); што си се дигао у девет зора? — слишкомъ рано; живнуо је дан — сталъ длиннѣе (послѣ новаго года и особенно послѣ Савина дня 14 янв.); од баба земапа, од давнихъ давнина — давнымъ давно, въ старое время; тежачки дан — будній, рабочій день; којегѧ је на ред? — каооо число (датумъ).

Киша (дождь) или съег — пада, удара, находи; а есть: дажди, прши, росика, ромиѧ.

б) Относительно ѣды и питья.

Натискао се сам; нариндао се, наслапао се (когда хлѣбаетъ что ложкой, напримѣръ кислое молоко); нафелао се (нахлѣбался); он је отишао тамо да се набије (чтобы нажраться); колико сам сркао, као крава отеѧена — а отелившейся коровѣ дается все: остатки всякаго кушанья, мѣсетка изъ мякины и муки, остатки хлѣба и все, что называется *пометиш*.

Уѧефити — быть навеселѣ отъ выпивки; а о опьянѣвшемъ

говорятъ: овај је уфатно рогоџу, узјахао на бабафингу; овај је лијепо повезао ушћупске товаре; ајдемо, да се надиплмо — напиться столько, чтобы запѣть; ајдемо, да слечамо *) — говорятъ, приступая къ выпивкѣ; пјан, као чап — совсѣмъ пьяный.

в) Выраженія взаимныхъ привѣтствій, увѣренія, просьбы и при другихъ случаяхъ, а также ругательства.

Обычныя привѣтствія мы сообщили уже выше (стр. 332); здѣсь остановимся на нѣкоторыхъ, взявъ ихъ со стороны языка.

Такъ, какъ первое привѣтствіе при встрѣчѣ составляетъ «помагај Богъ», то въ пѣснѣ говорится: «Илија им *божу помоћ дава*».

Утромъ привѣтствуютъ другъ друга: «Како си свануо»? т. е. какъ тебя застало утро, въ добромъ ли здоровьѣ, или «како си спавао»? а также: «јесп-л' уранио»? т. е. рапо-ли всталъ. На вопросъ: «Како си»? т. е. здоровъ-ли и все-ли у тебя благополучно отвѣчаютъ, если все хорошо: «Фала је Богу, добро!» — Но это выраженіе въ различныхъ случаяхъ принимаетъ различный смыслъ, смотря по тому, какимъ оно тономъ произносится, а также по тому, въ какомъ порядкѣ стоятъ слова. Такъ, говорятъ, не выражая удовольствія: «Фала Богу, сјутра удариће нама турци! Ф. Б., наши су голи, гладни, грдни! Ф. Б., како вријеме удара!». Вообще, когда говорится о чемъ нибудь непріятномъ, то фала ставится впереди. Узнавъ о смерти кого-либо и желая сказать что-нибудь въ утѣшеніе пострадавшему,

*) Это собственно герц. слово, котораго происхожденіе такое: *клетче* (клетче?) или вез-узоры, которые вышиваютъ на рубашкахъ, чулкахъ, полотенцахъ; отсюда глаг. *с(к)лечати* — выводить эти узоры; и женщины слишкомъ много занявшейся этою работою говорятъ: «доста си слечала!» и въ переносномъ смыслѣ: «што слечашъ». — не говоришь прямо, фокусничаешь.

говорятъ: «Фала Богу!» другими словами: «На то воля божія». А одинъ, прийдя въ домъ, гдѣ былъ покойникъ, и желая показать свое участіе, только прекратилось *куканье* и *лелканье*, говоритъ: «Богу фала, пријатељу, е ве нађе ова жалост!» — Всѣ, бывшіе тутъ, не смотря на горе, ударились въ смѣхъ. —

Когда же хотять выразить полное довольство, то говорятъ: «Слава Богу»!

Если спрашивается объ урожаѣ, а его не было, то вамъ отвѣтятъ: «Враг попио! Ћаволи залагај (ѣба)». На вопросъ, есть-ли ружья новой системы, отвѣчаютъ: «Ћаво поппо! Ћавоља! (пушка).

Прося объ чемъ нибудь, выражаются такъ: «Додај ми воде, не буди ти под заповијед», также «заповјеђено» или «по заповјести».

Если предлагаете кому-нибудь что-нибудь, а онъ въ томъ не нуждается или просто не хочетъ принять, то, чтобы не обидѣть васъ отказомъ, онъ выражается такъ: «Фала ти, као да си ми дао».

Встрѣтивъ кого на дорогѣ и желая узнать, куда онъ идетъ, спрашиваютъ: «Ако Бог да?» но нельзя спросить: «ѣе идеш»? потому что это неприлично *).

Очень много у черногорцевъ выраженій, служащихъ для подтвержденія ихъ словъ и принимающихъ форму клятвы. Самое обычное выраженіе «Тако ми Бога!» и затѣмъ идетъ призываніе во свидѣтельство святыхъ «Іована, Петра, Богородицы, св. ѣивота, св. причешћа, пуѣа, и другихъ предметовъ, соединенныхъ съ церковью и вѣрой. Призываются также предметы и несвященные, но пользующіяся особеннымъ уваженіемъ народа и драгоцѣннаго для него: «Тако ми овога, што ијем или

*) Въ Новогородской губерніи въ этомъ родѣ при встрѣчѣ говорятъ «Миръ по пути», на что встрѣченный отвѣтитъ, куда онъ идетъ. Вообще же въ Россіи, а особенно въ Сибири не любятъ при встрѣчѣ вопроса *куда*, и въ отвѣтъ на него всегда можно рассчитывать получить какую-нибудь грубость «къ кудыкиной матери» или еще хуже.

пиѣм с тобомъ» — говоритъ черногорецъ, держа въ рукѣ хлѣбъ или поднимая стаканъ съ виномъ; «тако ми ове мученице!» говоритъ, показывая на графинчикъ съ водкой, которую принесъ для продажи; «тако ми образа, — живота, — соли», и т. д.

Въ разговорѣ часто слышится «Бога ми!» просто какъ поговорка, имѣющая однако значеніе большаго увѣренія, на что въ видѣ легкаго сомнѣнія отвѣчаютъ «Бога ти?», послѣ чего онъ увѣряетъ еще больше; или удивленіе «Аманати!».

Просятъ кого принять кумство словами: «Виѣтам ти Бога и св. Іована».

По усопшемъ говорятъ: «Лака му земља» или, какъ въ пѣснѣ: «Ој земљице, не буди му тешка, ој травице, не буди му горка (вм. грка)».

Что касается ругани (псовка, грдѣа), то черногорцы въ томъ отношеніи далеко отстали отъ своихъ братьевъ на сѣверѣ, и брани скверной, похабной въ старое время въ Черногоріи вовсе не было, хотя теперь уже она слышится въ городахъ и даже отъ дѣтей. Самыя обычныя ругательныя слова: «Будала, бества, галиот и галиотица, шерет, алчак, никоговић, н. од никоговића, пасја нога» и т. п., или же выражаются различныя дурныя пожеланія: «Бог те убио! змија те заклала; пас се твоје крви налокао, пас му се најио мяса, дуг те јад убио; грдо, Бог те нагрдио, грдило! и т. п.; а есть и болѣе сложныя: «Да Бог да турске сахане лизао! такви су под Спущком (или Скадарском) главицом рађали!» то есть, противники Черногоріи, православной вѣры и народа, какими считались Спужане или Скадрани. «Арбанасе, курвино копиле!» А въ Морачѣ самая сильная ругань: «Било ти усјеченије!».

г) Спеціальныя выраженія, относящіяся къ войнѣ.

Въ описаніи войны (глава XV, стр. 1—161) мы приводимъ много мѣстъ изъ народной поэзіи, которыми характеризуются

самыя дѣйствія; здѣсь-же соберемъ только фигуральныя выраженія, относящіяся къ дѣйствию.

«Ми не дамо педесет певјестах без краве сабље и пољане» — то есть безъ боя: «да на сабље живот дијелимо» — побьемся на сабляхъ; «па од ока джефердара пали» или «од образа брешке огаъ даје» — стрѣляетъ, не прицѣливаясь много; «гађати се дим у димъ» — на самомъ короткомъ разстояніи, почти въ упоръ. Самый актъ убіенія и затѣмъ самая смерть и паденіе убитаго выражаются такъ: «живот њу му на сабљу узети; шѣаше њему главу изиубити; с црном га земљом саставио; жа' му било њега огитетити; у њедра му срце изгорио, а на плећи прозор отворио; седам их је Никац одвоио, одвоио пушком од дружине; а погоди голема јунака посред паса, не даде му гласа, а погоди доброга турчина, међу очи у турачку главу, ни жива га земља не счекива, паде турчин нпз добра дорина; задријема турчин на дорина — запатался, пораженный пулей, и упалъ. Бѣгство: «па турску ми ударише војску, с сваке стране приврући турцима, турци бјежат' плећи обрнуше; бјеже турци главом без обзира. Общее дѣйствіе выражается въ слѣдующихъ словахъ въ пѣснѣ:

Пушке грме, кличу се јунаци,
Кони фиште, соколови пиште,
А криве се серхатлије турци.

Пораженіе непріятели выражается такъ: «Доста пама меса приправили турци»; а въ случаѣ поголовнаго истребленія непріятели говорятъ: «од њих ока не утече жива; гласника не остаде; не остаде пилићника; док пилићник не утече; не остаде ни пилићни комадић». Здѣсь *пилићник* (отъ *пиле* цыпленокъ) означаетъ продолженіе рода, а когда и его не осталось, то и весь родъ прекращается.

Вмѣсто этого употребляется иногда турецкое выраженіе: «Хала пјаде», настоящаго смысла котораго мы точно не знаемъ.

д) Кличка животныхъ и названія различныхъ ихъ дѣйствій.

Это относится главнымъ образомъ къ животнымъ домашнимъ.

На первомъ планѣ находятся животныя, которыя составляютъ главный источникъ существованія черногорца, крупный и мелкій рогатый скотъ, а затѣмъ лошади, лошаки и ослы, какъ рабочая сила, и собака, которая также играетъ весьма важную роль въ жизни черногорца, оберегая его стада отъ злого звѣря и его самого отъ злого человѣка.

Всѣмъ этимъ животнымъ есть свои имена, по которымъ ихъ и кличутъ*). Окликая стадо овецъ и козъ, пастухъ издаетъ особенный звукъ губами въ родѣ чмоканья и свиста, на который онѣ ему отзываются. Собаку кличутъ по наружнымъ примѣтамъ: бѣло, шаро, гаро и др. (бѣлка, пестрый, сѣркѣ) или *биза* (охотничья собака), иногда *куче*, *кут-кут*, если молодой щенокъ.

Кошку (мачка) зовутъ *мис-мис'*, а прогоняютъ — *нис'*, иногда съ прибавленіемъ — *де*.

Осламъ и лошакамъ собственныхъ именъ не даютъ.

Относительно издаваемого ими крика говорятъ: овца — *блеје*, коза — *вечи*, волъ, корова — *реве* и *риче*, конь — *рже* оселъ или лошакъ — *риче*; о жеребенкѣ, особенно когда онъ ржетъ за матерью, говорятъ — *вришти*.

Когда подгоняютъ мелкій скотъ, кричатъ: *ии*, на лошадь — *ајде*, также и на лошака, а на осла — *уи*, *уи*, *маи*!

Свиней кличутъ также особеннымъ звукомъ; а клички имъ: молодому подсвишку *удѣља* и *булар*; первое названіе отвѣчаетъ ихъ крику, когда они не хрюкаютъ, а визжатъ; слово же *булар* неизвѣстно откуда взялось, но *буларити* значитъ и тянуть какую нибудь пѣсню немного въ носъ; о поросятахъ говорятъ еще, что они — *уроѣу* (родъ хрюканья); вукъ *засија*; меѣд *дере се*.

*) См. II т. нашего соч. «Черногорія» стр. 639—641, 647 и 651—652.

Изъ домашнихъ птицъ самая обычная курица *кокошка*, которую зовутъ и *кока*: «Прже коке, љубе ђевојке». Кличутъ ихъ: *ћук-ћук!* а цыплятъ — *тиле, тиле!* что и значить цыпленокъ. Курица, собираясь снести яйцо, — *ракоми*, а когда снесетъ, *кокоће*; насѣдка — *квокоће*; цыплята — *цичу*, тоже и утята. А утокъ зовутъ: *па-па!* гусей: *гус-гус!* индюшекъ: *вити-вити!* (отъ винтуша или внтуша); тоже относится и къ голубямъ (срв. наше витютень — крупный дикій голубь), ихъ крикъ — *гуућу*.

О рожденіи разныхъ животныхъ говорятъ: *јагњи се*, а чаще *бъагни се* (овца), кози се, тели се, ждреби се, штени се (собака и волкъ); птица всякая *носи јаја*.

Но есть слово *коти-се*, которое распространяется на слишкомъ большой кругъ животныхъ, на всѣхъ четвероногихъ и на насѣкомыхъ, какъ — клопы, блохи, скорпионы, и даже на растенія, которыя слишкомъ много сами собою размножаются.

О пчелахъ гов. *роје се* или *пуштају*.

Кромѣ названія дѣтенышей отдѣльно для каждого животного, какъ: *јагње*, теле, ждребе, штене и т. д. — есть еще названіе общее для многихъ *тић*, собственно относящееся къ дѣтенышу птицы: *тић ад орла* или *сокола*; но также од *вука* и *лафа*; откуда глаг. *тићи се* вм. *коти се*; *утићићи се* — угнѣздиться, вѣдриться.

Относительно вредныхъ дѣйствій различныхъ животныхъ очень широкое значеніе дается слову *клати* — собств. кусать, а также и колоть: *заклао је нас, вук*; по коѣ также *буха*, *чела*, *змија*; *поклаи се* — между собою люди; оттуда *покољ* — рѣзня, а можетъ быть, оттуда-же и *колеж*, — совершаемый на могилѣ умершаго и состоящій въ томъ, что кричатъ, плачутъ, женщины рѣжутъ косы и всѣ расцарапываютъ себѣ лица; не было-ли прежде и постоянныхъ закланій? Для насѣкомыхъ, какъ пчела и другія мухи, есть еще слово: она ме *печи* (ужалила), *опекла је*, *печнула*; змѣя тоже и при томъ *опије* т. е. *отрује* — своимъ ядомъ.

е) Вообще слова и выраженія иносказательныя и образныя.

Мы не разъ уже имѣли случай видѣть, какъ слово пзмѣняетъ свой смыслъ при извѣстной обстановкѣ его въ фразѣ. Такъ, слово *рука* употребляется въ смыслѣ удачи: «Биће твоја, ако Бог да, рука; и за Вука обрнула рука, а турцима обрну нерука;— въ смыслѣ сорта: «ја имам робу од двије руке»;— въ смыслѣ близости сподручно: «додај ми (то и то), ако ти је на руци»; въ томъ-же смыслѣ говорится «на мѣти» или «на палокѣ»; и противоположное: «то ми је било през руку» — въ сторонѣ, не съ руки, какъ и въ русскомъ языкѣ; дать «од добре руке» — на чай. *Шака*, — собственно кисть руки, длань, — въ смыслѣ возраста: «он је од мале шаке био жив и вредан.» — съ дѣтства.

Приведемъ для примѣра рядъ подобнаго рода словъ, употребляемыхъ въ пномъ стислѣ, не заключающемся въ ихъ коренномъ значеніи. *Падати*: «он увијек пада код мене на конак; испани на прозор, да видиш, има-ли што; он је испануо (из куће) на ови час». *Старше* и *стариј*: «Ма какав Лим (ријека), али, кад приђе Кра(љ)штица (ријека), нема *старше* воде; *стариј* је Ком, но Бјеласица: въ первомъ случаѣ означаетъ вообще больше, во второмъ — выше.

Пуцати: «пиједно зрно (урметиново) није пуцало (није никло); боље нека не пуца».

Ног од јабуке, од шипка-четвертинки, на которыя эти плоды разрѣзываются; а также и нижніе углы паруса на лодкѣ, которыми онъ привязывается къ бортамъ.

«Ластовичин снијег» — весенній, который падаетъ и тотчасъ таетъ.

Љутина — гнѣвъ, злоба и сухой морозъ, морозная зима; *Љутац*, *Љут'* *Љутеза* — мѣстность изъ голаго камня; *Љуто* *гвожђе* — очень твердое; *Љути оцат* — очень крѣпкій, острый.

Напредак: «да знате то за напредак» — впредь имѣйте то въ виду; «држите-ли козе за продају или за *напредак*»? — для породы, па племя.

Рат: «Јесл' с ким у рату, у несбору»? спрашиваетъ священникъ исповѣдающагося.

«Образ изгубише, *женску страну* (женщину) што убише пушком»

«Она је била *самодруга*» — беременна. —

«Одкад сам челом на земљу пао» — родился.

«Чудан је Калуђер! тек купи прасца, одма му *извади очи*» — выхолоститъ (Пиперы).

Човјек *бахће* (бахат), а од коња *топот* (Команы).

Пушком *меће*, а каменом *бача*.

Жудим за другога, напр. видѣться съ кѣмъ; *жесим* за себе — получить что нибудь; *жалим* кога — сожалѣю.

Требати и требовати: «ја то требам, мени то треба или од потребе; ми смо људи потребити» — находимся въ нуждѣ; черногорци потребни су љеба».

«У њега је љуба вјереница, за тебе би пашу *требовала*; нема друге ни у гори виле; за цара би твога *требовала*, а камо-ли за те, господаре!» — приличествовала.

Промила се звиѣзда — говорится о падучей звѣздѣ.

«Онда попе ситну књигу пише, а Никола *ријечи наслаже*» — сочиняетъ; *струји вода*, когда только что закипаетъ, а когда вскипитъ и поднимутся пузыри — *кључи*. — Да-ли сте *наили* сијена? — могли-ли собрать, покосить; можете-ли *отети* штогођ (кукурузы) — собрать съ пивы. —

«Кад *се дијем* — дијете или жена» — находится при послѣднемъ издыханіи, въ борбѣ со смертію; «кад *се дијели дан и ноћ*» — сумерки.

Треба узети човјека (для совѣта объ чемъ нибудь), који ничим *не мирише* т. е. ни въ чемъ лично не заинтересованъ, чистый, справедливый.

Свијетлити камару — мести и чистить.

Натопити зуб — запломбировать.

Приљубити штицу — пригнать плотно.

Занијавичити (сјекиру) тоже что *заклинчити* — заклепать; *нијавица* — клинъ, а въ каменной постройкѣ мелкій тонкій камушекъ, которымъ заполняется щель. «Ова се *вичу* Пошћенска језера» (Дробн.) — называются; «имати на кога *неку*» — злобу за какое нибудь оскорбленіе или по другой какой-либо причинѣ; «ја нијесам ђему вјешт — хорошо не знаю его, хотя и знакомъ съ нимъ; «он се чини невјешт» — какъ будто ничего не знаетъ.

Мекообразан човјек — совѣстливый, слишкомъ мягкаго характера и уступчивый: «мекообразној ђевојци трбух до зуба» — забеременѣла.

«Впђа-ли се?» — спрашиваютъ женщину — бываетъ-ли менструація. — «Имате-ли *ситие војске*? — Имамо четворо и чекамо још пето» — дѣтей. «Ми све живимо *туђицом*» (Церм.) не имѣя своего скота, берутъ на паству чужой скотъ, чтобы удобрить землю. «Честу госту мјесто *за главѣма*» — собственно мѣсто за очагомъ, куда выбрасываютъ головни, а здѣсь тоже что «чест долазак губн стиму»; «куд мјеряш?» (идешь) — «Ми *мјеримо* пјацу» — бродимъ.

«Голо здравље; у *голу* кошуљу; он је у *голу* воду» — сильно вспотѣлъ; «он ми је *оперутао* 50 флорина» — обобралъ; «отегао је папке» — умеръ; «дошао је (такъ слабъ отъ болѣзни), да цјелива козу између рогова»; «сједјети по долини» — на полу, на землѣ; «дај паре на *долину*» — вынеси, выложи изъ кармана.

«Он је пљунути Филип» — вылитый Ф., такъ похожъ на него. *Лудо* дијете — малое; *луд* — глупъ; *луда шеница* — еще не дозрѣла; «имамо цера (дубъ), али још *луда дрва* (молодые), па нама је жао посјећи».

«На *памет*-то је било у омер-пашино доба» — тоже что *од прилике* — приблизительно, мнѣ кажется; «на *памет* ти не збориш право».

«Моја земља, како *гађа* онај плот» — т. е. по его направле-

нію; «како *гађа* граница»; «како *заповједају* скалпне» — сколько пространства занимает лѣстница или высокое крыльцо со ступеньками.

Црни — черный; а кромѣ того, употребляется и въ такихъ случаяхъ: «*црни* ми образ!» — если случилось какое-либо несчастіе или нанесено бесчестье; *црно поље* — кукурузное, зеленѣющее свѣжею темною зеленью; «чесма *црно* реве» — если вода въ ней едва течетъ, слабо.

Затѣмъ слѣдуютъ цѣлыя изрѣченія, заключающія въ себѣ иносказательный смыслъ, какую нибудь картину и часто гиперболу.

«Врије вода из пета» — говорится, когда человѣкъ очень вспотѣлъ; «радити из петних жила» — усиленно; «вкати из свега мозга»; «радити на врат и на главу»; «хитати на врат, на нос»; «то је мени искочило на нос» — принесло много хлопотъ или безпокойства; «тадер Иво на се помислио» — передумалъ; «метнути штогођ' на уста или турити у уста (Вас.)» — съѣсть что нибудь; «узети кого на уста» — помянуть кого въ разговорѣ, что тому непріятно; поэтому говорятъ: «не мојте ме узимати на уста»; иногда употребляется въ смыслѣ сплетни. «Промијенити стаѣ» — умереть; *лаф или лафе метати*, тоже что «подругивати се» и говорить зря: «Лафе мећеш, узети ме не ћеш; три пут си ме досада варао, а с другом си свеђ' ашиковао». Он ради *наф* да се о њему чује» — чтобы шла слава, говорилось. — «Угаспла се ми свијећа» — не осталась въ домѣ никого муж. пола. — О больномъ, совершенно изсушившемся, говорятъ: «Кроз уши му можеш сунце виђет»; онъ выздоровѣлъ настолько, «да може суцце виђет» — выйти на свѣтъ божій. «Свакоме ријеч иде из уста, а теби као год' с рамена» — всегда готовая, чтобы поразить противника. «Пјан без вина» — дуракъ.

«Нит' ко црни, ни бијели» — говорится, когда кто, войдя въ собраніе людей, застаётъ всѣхъ замолкшими подъ впечатлѣніемъ какого-либо тяжелаго чувства или извѣстія, или прислушиваются къ происходящему внѣ ихъ круга (см. извѣстіе о смерти краля Душана въ «Пјесник и Вила» кн. Николая).

«Умро ми је онај, над ким немам кад поћ', да плачем» — т. е. *человѣкъ*, чужой миѣ или котораго миѣ не жаль.

«Хоѡа учи (намаз на мунару)» — но отнюдь не лѣзя сказать *виче*, ни даже *нјева*. «Из чибука поимѣе или срка дувана» — курить; «а штоћу ти лакрдију дуљит» — много распространяться о чемъ. — «Изједе их укор и срамота»; «Будите ми добар за три наполеона» — поручитесь за меня въ трехъ наполеондорахъ; «ја сам добар за њега» поручаюсь. У ријечи, коју говораху» — о чемъ или о комъ говорили, то и случилось. «А ђевојка на брацку примила» — согласилась на то, что отъ нея просили во имя побратимства или посестримства.

«Куд ће суза, него на око?» — говорятъ, когда обращаются съ просьбой къ кому либо, не имѣя нѣкого другаго.

«Растеш-ли?» — спрашиваютъ одного т. е. живешь-ли хорошо и идешь впередъ; а онъ отвѣчаетъ: «Као комад љеба у уста» — который постепенно исчезаетъ. «Ти се не дајеш виђет ни у плећи» т. е. нигдѣ не могу тебя найти, чтобы увидѣться. «Да прсташ, кудијен се петао» — бѣги, едва касаясь пальцами туда, откуда пришелъ спокойно, ступая цѣлою ногой (пятой). «Да нијеси замркнуо или освануо овђе» — убрайся прежде ночи или прежде утра. «Дај мени мало, да не пишају зуби» — когда кто нибудь ѣстъ что-нибудь кислое, напр. гранату, и, глядя на него, чувствуется на зубахъ что-то непріятное; или когда одинъ особенно со вкусомъ ѣстъ, а у другаго слюнки текутъ. «Намеће се, као кила на дријево» — надоедливый, привязчивый *человѣкъ*. «Пусти нашу краву, куд оћеш, биће сита, као бријег».

«Брашно ситно, као магла. — Гледај, да га не надими земља» — не заплыть. О полной дѣвчкѣ говорятъ: «претила је, као тиква или као прасница». «Одрла се мрежом» — утерлася полотенцемъ, сдѣланнымъ изъ стараго невода. — «Омлечиће се, као риба у води» гов. о *человѣкѣ* изъ горной мѣстности, легко подвергающемся лихорадкѣ въ низменности. — Ком је освануо, као јаје» ночью покрылся снѣгомъ и побѣлѣлъ. Гусинскіе турки объ отправляющемся домой для свиданія съ женой, говорятъ: «отишао

је, мало да се купље», на томъ основаніи, что дома онъ чаще исполняетъ обрядъ омовенія; а тоже выраженіе примѣняется и къ христіанамъ. «Они оте пришити ми реп» — наклеветать на меня. — «Што се натегао', као прева (собств. овнујско мудо) на угљеву!» — говорятъ о человѣкѣ разсердившемся. Одинъ, жалуясь на свою судьбу, говоритъ: «Коме олово плута (свинець плаваеъ), а мени плуто (поплавокъ) тоне.» «Што овца види испред себе лежећи, није далеко» — этимъ выражается ограниченность взгляда, недалновидность простого человѣка.

Герцеговинецъ, рассказывая о притѣсненіяхъ дѣлаемыхъ его соотечественникамъ Австріей, говоритъ въ заключеніе: «Пишти материно млијеко»; а австрійцамъ непріятны добрыя отношенія между православными и магометанами такъ, «као год' вадиш здрави зуб из вилица».

На спросъ одному, какъ живутъ въ его селѣ, онъ отвѣчаетъ: «жито јефтино, месо јефтино, а пара пема: *разминују се, као вук и добра срећа*». О несогласныхъ говорятъ: «Они се не могу сложити, као рогови у врѣћу или као со и очи». «Као сјекира у дрво» — говорятъ, если человѣкъ не умѣетъ дѣйствовать ловко, мягко; а просто отрѣжетъ что-нибудь напрямки, грубо, рѣзко.

Отсюда развилось пословицы и поговорки, которыя мы приводимъ въ другомъ мѣстѣ; и между ними есть даже турецкія изрѣченія, которыя употребляются, какъ свои, народныя: «дѣрту — дерман» — говорятъ человѣку, который чѣмъ нибудь озабоченъ или опечаленъ, и этимъ утѣшаютъ, совѣтуютъ ему не унывать, а продолжать свою работу. — «Сабер — селамет» — прежде обдумай, а послѣ дѣлай.

Приведемъ для примѣра здѣсь еще нѣсколько мѣстъ изъ народной поэзіи, показывающихъ способность черногорца выражаться не только образно, но и картинно.

Ожедъеше у гору ајдуци;
Замрзе им језик у вилице,
Утекоше очи у куктуру:

На рамо му бистра джефердана:
Ће науми, може погодити,
Ће погледа, може дотурити.

Кад угледа доброга јунака
И на њега рухо и оружје:
Планину је сунце огријало
Од његових тока и јелека.

Сва дружина ником поникоше,
На планину траву погледаше,
Како расте на Тисовац трава.

Каква бјеше кула и авлија!
Баш да пукне муња из облака,
Не би њојзи квара учињела;
А камо-ли рука од јунака!

ж) Скороговорки (брзе изреке).

1) Ја прођох покрај котлокрповића кућа; котлокрповићи котлове кријаху, котлокрповске жене кртоле стругаху.

2) Разјаребила се јаребица на Јаребарево гувно.

3) Пљиска сједи на букву, а пљисчићи под букву; пљис-
пљиска на букву, а пљисчићи под букву.

4) Припчићко поље, припчићке жене у припчићко поље
просе жњеле.

5) Мој отац иде у страну, при страну, изнио браду при-
брану.

6) Поп сједи на заду, држи прст на писму; ни попа на зиду,
ни крста на писму.

7) Пљиска пече на плочу погачу; не печи, пљиска, на плочу
погачу!

8) Поп иде уз луку, низ луку, сиров тополов колац носи у руку.

9) Прође вран-прнокљунац, пронесе нож прнокорац.

4. Различіе говора по мѣстностямъ.

Это различіе таково, что черногорцы по говору узнаютъ, кто изъ какой мѣстности. Главнымъ образомъ различіе это состоитъ въ фонетикѣ; нѣсколько разницы есть и въ грамматическихкихъ формахъ, а также и въ словарѣ; но замѣтнѣе всего оно въ удареніи и въ тонѣ, съ какими произносятся фразы.

Что касается фонетики, то при ея изложеніи мы отмѣчали мѣстныя особенности; точно такъ въ грамматическихкихъ формахъ и фразѣ, если встрѣчалась какая нибудь особенность или рѣдкость употребленія, мы означили, гдѣ её нашли.

Относительно же ударенія и тона произношенія мы никакъ не могли ихъ уловить и усвоить.

Самымъ чистымъ говоромъ считается герцеговинскій говоръ, которому принадлежитъ большая часть Черногоріи. Къ этому говору относится вся Катунская нахія, населившаяся главнымъ образомъ изъ Босніи и Герцеговины, хотя на него имѣло вліяніе Приморье, откуда вошло значительное количество итальянскихъ словъ. Къ тому-же говору относятся изъ старой Черногоріи Грахово, Рудины, Бѣлопавличы, Никшицка-жула, Морача съ Ровдами и Дробняки, Рѣцкая и Лѣшанская нахія и присоединенныя къ Черногоріи въ позднѣйшее время Баняны, Опутная Рудина, Никшичъ съ окрестностью, Пива и Колашинъ. Изъ старыхъ составныхъ частей Черногоріи незначительными отступленіями отличается Цермница съ частью Краины, и тотъ-же говоръ мы найдемъ и въ Барскомъ округѣ, съ которымъ Цермница издавна была въ болѣе или менѣе тѣсной связи. Здѣсь мы встрѣчаемъ слѣды очень стараго мѣстнаго нарѣчія. Зета съ Подгорицей имѣютъ еще больше особенностей, которыя отчасти находятся и у племени Пиперъ. Тутъ, впрочемъ, можетъ быть заимодѣйствіе,

такъ какъ въ Подгорицѣ значительная часть населенія была изъ этого племени. Кучи также отличаются произношеніемъ, что можно отчасти объяснить вліяніемъ албанскаго языка вслѣдствіе тѣснаго общенія съ албанцами, а иногда и смѣшенія. Многіе изъ нихъ усвоили себѣ албанскій языкъ въ ущербъ своему сербскому; такой примѣръ представляетъ большое село Орахово.

Иногда въ одной и той-же этнографической группѣ являются особенности, отличающія одну ея часть, какъ напр. произношеніе магометанами *ъ*, какъ *и*; или между герцеговинцами у жителей Пивы мы замѣтили особенную склонность вставлять *ъ* послѣ *и* въ окончаніяхъ прилагательнаго и нарѣчія: Горањско, земља плужиньска, стабањска (Плужине, Стабна), таько и др., чего не встрѣчаемъ у живущихъ рядомъ герцеговинцевъ-же Дробнякъ. У Васоевичей, какъ мы уже замѣчали, есть склонность выговаривать *ъ* какъ *е*.

Эти особенности мы отчасти отмѣтили въ статьяхъ объ удареніи, фонетикѣ и флексіи. Но есть разница и въ словарѣ или въ значеніи, въ какомъ употребляется то или другое слово.

Такъ, въ старой Черногоріи всякій даръ называется *колач*, а у герцеговинцевъ — *јабука*; но если вы скажете черногорцу: «Даћу ти јабуку», онъ вамъ отвѣтитъ: «Ни дао Бог! што сам ти учинио?» потому что яблоко посылается, когда вызываютъ на поединокъ.

Хлѣбъ въ большей части Черногоріи называется *љѣб* и одно насѣкомое (тараканъ), поѣдающее его, назыв. *љѣбар*; но въ Катун. нах., особенно въ западной части есть и слово *крух*, употребляемое хорватами; и есть общесербская пословица. «с трбухом за крухом». — Лить — *сипати*, полить — *посути*; но въ Васоев. говор. *полити*, что въ остальной Черногоріи имѣетъ совершенно другое значеніе и очень дурное, тоже что *политати*. У Кучей есть слово *немањифи* — люди ничего неимѣющіе, особенно движимаго имущества; а въ другихъ мѣстахъ это слово не извѣстно. Тамъ-же вм. *праѣд* — гов. *паѣд*, при чемъ и частицѣ *на* придано совершенно обратное значеніе. Относительно уборки вино-

града также говорятся различно: *брати* (берба) и *трѣти* (трѣгаѣе). Вм. обычнаго *сан* въ Банянахъ и Граховѣ — говорятъ — *пријесан*: «у пријесан мени је било то и то» (приспилось); *лаз* — срубъ лѣса, — въ Пивѣ — доска, бревно черезъ воду; *урметин* — въ Вас. *коломбоѣ*; светацъ, свечани дан — тамъ же *празник*; *кртола* — *крумпир*; *поклади* (заговѣнье) въ Краинѣ *запости*; тамъ же *свејерица* — вѣра, беса (временной миръ). Идти косо-горомъ, полугорьемъ въ Дробнякахъ «*ити страною*», въ Вас. *напопрек*. Въ Краинѣ особенно много такихъ варіацій: *табан* вм. *под*, *темељ*, *трѣтине* вм. *мрѣице* (крошки хлѣба). Въ Дроб. гов. «како се навадила киша сваки данъ»; на Рѣкѣ — «како се на-учила». Въ Вас. *отарасити* — свршити: «Ти си мене отарасио»? спрашиваетъ васоевичъ художника, который снималъ съ него портретъ. Обычно говорятъ *неѣи ракију* (гнать водку), а въ Под-горицѣ — *варити*; тоже въ Барѣ и Мркоевичахъ.

Эти варианты не синонимы, которые всегда заключаютъ въ себѣ особенный оттѣнокъ, какъ напр. волюти и љубити, жуѣти и жељяти; увијек, вазда, свагда или свакад; љепота и красота (отъ лијепо и красно); дом и кућа, ручак и објед и т. д.; но слова, совершенно тождественныя, только преимущественно употребляющіяся въ извѣстныхъ мѣстностяхъ, а въ случаяхъ заимствованія, принятыя отъ различныхъ сосѣдей. Для примѣра приведемъ хотя небольшой рядъ такихъ словъ:

трѣница и појата.	шатор и лумрела.
варити и кувати.	влага и думидеца.
ленцун и чаршав.	вапно, вар, клак, креч.
завичај и сент.	двор, авлија, стобор.
стенѣца, кимак, татабит.	контати и рачунати.
пијено и јефтино.	банда и страна.
вруће и жарко.	виљушка, пирун, пантанур.
ковчег и скрѣња или сандук.	мучати и шутити.
вериге, ланац, сѣнцир.	оцат и сирѣе.
ручник, пешкир, шугоман.	догања, бутига, дућан.

веладуи и капут.	сафица и коната.
огањ и ватра.	пот и зној.
дажд и киша.	трајати и дурати.
доста, много, бол, големо.	комин, оджак и димѣак.
давија и парница.	конац и крај, на концу или на
баздава и аптовпна.	крају живота; а въ то-же
колач и пешкеш.	время и нитка, преимуще-
утробица и джигерпца.	ственно льняная, небумажная.
ожица и кашика.	перивој, башча и зграда.
подница, штица и даска.	гојтан и свирада (Брда)
клизати-се и фујати-се.	нема фајде и нема користи.

Такихъ словъ множество.

5. Сходство съ русскимъ языкомъ въ различныхъ его говорахъ и заимствованія изъ чужихъ языковъ.

При такомъ лексикальномъ разлічїи внутри той маленькой территорїи Черногорїи, къ которой относятся приведенныя наблюденія, весьма интересно обратить вниманіе на другую сторону факта: на сходство съ другими славянскими нарѣчіями.

Южно-славянскія нарѣчія мы исключимъ изъ этого; такъ какъ, не смотря ни на какія разъединяющія ихъ историческія судьбы, они въ главной сущности составляютъ одно нераздѣлимое цѣлое; для насъ особенный интересъ представляютъ наблюденія этого сходства съ русскимъ языкомъ, область котораго слишкомъ отдалена отъ сербской, чтобы предположить заимствование. Но сходство это существуетъ, при томъ больше въ глубинѣ народа, въ областныхъ нарѣчіяхъ. Не будемъ говорить о словахъ общихъ для всѣхъ славянскихъ языковъ, какъ: земля, вода, хлѣбъ, отецъ, мать, братъ и т. д.; сходство это распространяется на предметы изъ жизни и воззрѣній народа. Эти слова въ Россїи и Черногорїи часто употребляются совершенно въ одномъ

и томъ-же смыслѣ, а иногда и въ различномъ. Есть слова, употребляющіяся въ двухъ формахъ, при чемъ одна совершенно совпадаетъ съ русскою, какъ: *мркло* је и *смркло* (смерклось); *први мрак* и *сумрачак* (сумерки).

Лучше всего это можно видѣть изъ примѣровъ.

Планине вполне отвѣчаютъ *полонинамъ* въ Галицкой Руси, гдѣ и пастушеская жизнь на *полонинахъ* совершенно отвѣчаетъ *планинской жизни* въ Черногоріи. Цвѣту рогатаго скота *плав*и вполне отвѣчаетъ малорос. *половий*. Тоже самое и въ Бѣлорусіи: «Ратае твое всё молодые, волики твое всё *половые*» *); лобода, кувати (дремать, задуматься надъ чѣмъ), прелаз — перелазъ черезъ плетень, скриња (сундукъ), постуле или постоле, загрнути, разгрнути — розгорнути; харно — гарно; хај, хајати въ словѣ — не хай!; утвержд. е, ее, е — ја — эге!; мургаст — муругій; каљуга — калюжа (луженка); мулина — муль, замулти, зятянуть иломъ; устава (прудъ) — ставъ, ставокъ; кут, кутак — куть, кутокъ; печурке — печурици, и др. Рядомъ со словами *кавјар* и *ајвар*, въ смыслѣ нашей черной икры, есть слово *икра* — чешуя на рыбѣ; вм. врат (шея) въ Подгор. говор. *шеја*, а есть и пословица: «*шија врат — један комат*»; вм. жуль, каљ въ Васоев. мозоль; свѣжѣльак и шандан; *шминутти*: гуштерица шмига; шмигурице — личинки лягушекъ, быстро двигающіяся въ водѣ; *жустар коњ* — строгій: только тронешь ногами, сейчасъ въ скачъ; наше — шустрый человекъ; «он мене *приспичи*» (судья на допросѣ) — тоже что у насъ: приспичить, прижать такъ, что некуда податься; вм. среѣна, нафака, икбал., гов: «*како изпесе талан*» — кому какой талантъ, счастье. *Кренути* — значить тронуться въ путь; а въ Петерб. говорятъ: «когда ледъ *кренулся* (на Невѣ)»; «вотъ теперь поѣздъ изъ Торбина *кренулся*» (Новгород. губ.). Въ Черногоріи слышалъ я такое выраженіе: «*Залуђели* га, да не види ништа» —

*) П. Безсоновъ (Бѣлорус. пѣсни и т. д. М. 1871. стр. 73), по нашему мнѣнію, даетъ неправильное толкованіе: «племенные, на племя (также плавые, половые и т. п. прозвище древнѣйшее)».

завязали глаза въ игрѣ въ жмурки; сравни съ этимъ упоминаемую въ русск. лѣтоп. позолоченную *муду*, которую старый норманъ Якунъ носилъ на глазахъ; у Шевченка: «Розпадетця *муда* на очахъ вашихъ неситихъ». Въ Дробнякахъ гов: *лукѣ* пуне боровнице (черниги), иначе—*крбуле*,—что отвѣчаетъ нашему лукошку изъ луба дерева. «*Три* камен изъ земѣ», иначе вири—торчитъ.

«Запали ту *трубку*» (Дробн.) вм. симспіу веѣу».

«Немамъ *печаѣ*» тоже что — *бриге*. *Лѣшник* — мелкій русскій орѣхъ; тоже слово есть во Влад., Екатериносл. и Самарск. губ.; есть и *лѣсковина*. *Клопан* — по русски *клопоухій*. Въ Боккѣ: «биће *клопота*» — хлопотъ; «која то глава *дурна*, кад за десет година није научио језик».

Жара — низменное мѣсто подъ горой: «вода је добра, само што излази при самој *жари*» срв. рус. ѣхать *жаромъ* — лѣсомъ; *жаровыя* дрова — пригнанныя не водой, а сухимъ путемъ (Влад. губ.); *жаровой лѣсъ* — бревно, которое росло на высокомъ, сухомъ мѣстѣ; то-же слово, но понятіе противоположное, чему, однако, можетъ найтись объясненіе. *Корѣца* — (въ Герц.) — наше *корѣца*; *поднос* (собств. въ Боккѣ) — тоже что наше вм. итальян. *вантижерна* и ново-скованнаго *послужавник*. *Калуп* или *калап* — форма для литья пулъ и для другихъ вещей — въ Сибири — *калыбъ*; *кудеѣа* — конопля, тоже въ Сиб.; земѣа *бухава*, бухонва, рыхлая, пухлая; (*в*)*ласеница* — трава — *волосецъ*; *плиска*, *тискузица* — плишка, трясогуска; *затес*, *утес* — тоже что *тесъ*, *маякъ* — межевой знакъ или обозначеніе дороги посредствомъ снятія куска кожи съ дерева; *лопате* мѣстность изъ невысокихъ пригорковъ; срв. *лопатка* — сухое мѣсто въ порогѣ на серединѣ рѣки; *састати* — *состались*, сошлись, собрались; *ѣнутисе* — дѣваться куда; *сѣштитца* — тоже *сѣшитца* — кодушня и сорока; *збиѣа*, *озбиѣно* — *взаболъ*, *взабылъ* — въ самомъ дѣлѣ, безъ шутокъ; въ Россіи *кутъ* назыв. часть избы, отдѣленную перегородкой, гдѣ печь; въ томъ-же смыслѣ въ Черногоріи понимается и *куѣа*. *Сомифъ* — отверстіе въ каменной стѣнѣ подъ конькомъ, въ

трехугольномъ щитѣ, черезъ которое проходитъ балка, служащая поддержкою конька; а у насъ *ссомить*, *ссамливать* — срѣзывать доску или бревно наискось; такъ рѣжутъ доски въ щитѣ подъ крышей, наискось и кверху все короче, и назыв. *сомицы*. *Утулити* ватру — и у насъ *утулить* огонь, приглушить; *разбој* тоже и въ Сиб. ткацкій станъ. Уклева (рыба *scoranza*) срв. наше *уклея*, *уклейка*; *обданица* — обыденка; *гафник* — гашник; *развратно* — тоже что въ Сиб. — раздоръ, несогласіе; *стреха* — тоже что у насъ напускъ крыши; «залишна камера; треба имати залишно» — лишнее; рапе, рапаво или *храпаво мѣсто* — неровное, состоящее изъ ямъ и торчащихъ камней; срв. на Волгѣ *храпы* (въ Сиб. *торось*) — ледъ, ставшій неровно, торчащими глыбами. Въ черногорскомъ смыслѣ говорится въ Россіи *скупле* — дороже. Одинаковы и заимствованныя слова: *моржанъ* (мерджап), *мангалъ*, *дизины* (поводья), *тибритъ* или *мусатъ* (на Дону) — огниво; *зимбилъ* (въ Астрах.) — мягкая корзинка, плетенная изъ тонкаго камыша; *суджукъ* — сычугъ (нѣск. въ друг. смыслѣ); *утија* — утюгъ; «он је био код нас на *харахъ*» — на харчахъ; *јатак* — пристанодержатель, срвн. съ нашимъ *ятка* — подвижная лавка изъ досокъ или холста, и много другихъ словъ, заимствованныхъ нами отъ татаръ, а черногорцами отъ турокъ.

Возьмемъ теперь рядъ примѣровъ изъ словаря нашихъ областныхъ нарѣчій.

Начнемъ съ малороссійскаго, при чемъ будемъ брать слова и изъ сочиненій извѣстныхъ писателей.

У Котляревскаго мы встрѣчаемъ слѣдующія слова: *шелевки* сосновы — шуль, шуљеви — короткіе обрубки дерева; *колыво* съ кути зробыты — коливо, *панагѣја* — кутя при поминаніи умершихъ; *килым* — самолет — ћилим-коверъ; *ваганы* — вагап-деревянная чашка, изъ которой ѣдятъ всѣ вмѣстѣ; *дамки* — играти на дамешки; *кондѣйка* — кондѣер-ендова, большая чаша для питья; *куделя* — кудельа-мычка льна; *печеня* — печенье-жареное (баранье и другое); *молька* — лула-трубка; *коменъ* (печка) — комин-труба печная; *вапна* — вапно-известь; *дзвонъ* — звоно-колоколъ; *дижа*,

дижка — дежба, дежвица — квашня, деревянная кадушечка, въ которой замѣшиваютъ тесто (срв. англ. *dish* — блюдо); *барило* — барило-боченокъ; *кадный* (дымный) — кад-дымъ, чадъ; *млынъ* — млин-мельница; *левада* — ливада-лугъ покосный; *лой* — лој-сало; *кожухъ* — кожух-шуба, вообще верхняя одежда изъ бараньей шкуры; *псовать* — псовати (пасиј сине, пасја нога) — ругать; *свердло* — сврдао — буравъ; *скрыня* — скриња — сундукъ и гробъ; *сокира* — сјекира — топоръ; *скубти* — скубести — дергать, щипать, рвать (траву, шерсть, волосы); *частовати* — частити — угощать; *торба* — торба, торбица — сумка, котомка; *оцетъ* — оцат — уксусъ; *креденъ* — кременца — буфетъ, шкафъ съ посудой и т. д. Тѣ-же и другія сходныя слова мы встрѣчаемъ во множествѣ и у новѣйшихъ писателей. Между прочимъ есть такія выраженія: Обіднеі вже *доби* сама пани вкотила якъ на колесахъ; годывся-бъ у ковопли на *опудало* (пугало) срв. серб. пудар — сторожъ надъ виноградниками; *миршаевенке* козыня — мршав — худой, тощій; дохлій *хортъ* — хрт — охотничья собака. Такихъ словъ найдется, конечно, множество. Но особенно интересно слово *царина*, означающее у сербовъ таможенную пошлину; откуда *царинар* и *царинарница* — сборщикъ таможенныхъ пошлинъ и таможня. Въ Черногоріи есть двѣ мѣстности, носящихъ названія — *Царине*; одна въ Нѣгушахъ, гдѣ можно предположить существованіе таможни, во времена Венеціанской республики, хотя на то мы не знаемъ ни единого указанія; а другая подъ Комомъ, гдѣ теперь существуютъ только катуны, а была когда-то и мельница; но нѣтъ никакого указанія на то, что-бы тутъ была граница между двумя государствами или провинціями, гдѣ можно-бы было предположить мѣсто сбора пошлины.

Въ Екатеринославской губерніи *царина* — нива, съ которой только что убранъ хлѣбъ, нивье, стернище; а также неубранная нива. Святятъ *царину* — совершаютъ молебствіе надъ неубранной нивой. Въ одномъ малороссійскомъ разсказѣ «Черезъ що люде бидніють (по Грыцьку Квитки)» есть выраженія: «не вспивъ

выихать за *царину*, якъ полъе дощъ; пійшовъ за *царину*; пахнувъ зъ поля свѣжій впитерець; Помолился Богу ще разъ, пійшли. Выйшли за *царину*. «Прощай, Миколо!» каже старшій; іхати у *царину*.

Сербизмы или сходство съ сербскимъ языкомъ мы встрѣчаемъ въ старыхъ записяхъ (1713 г.) русскихъ пѣсенъ (В. Н. Передъ — Замѣтки и матеріалы для исторіи русской пѣсни. — Изв. Отд. Рус. яз. И. Акад. Н. 1901 г. кн. VI, 2). Тамъ часто встрѣчаются слова *Јупакі* и *hajdiki*; послѣднее, впрочемъ, въ другомъ смыслѣ. А есть и такое мѣсто:

Bratia choroszyie, mołodcy chozyie wo *krwi* lezat;

Bez chołowy *tyie*, bez plecza drachiiie piasok *zoblat* (стр. 73).

Здѣсь особенно важны во второй строкѣ глаголы чисто сербскіе: *тити* и *зобати*.

Обращаемъ вниманіе на это сходство въ языкѣ вмѣстѣ со сходствомъ въ нѣкоторыхъ бытовыхъ чертахъ сербовъ и малороссіянъ, на что мы уже не разъ указывали.

За этимъ слѣдуетъ бѣлорусское нарѣчіе, для котораго воспользуемся словаремъ П. В. Шейна при его сборникѣ «Бѣлорусскія народныя пѣсни» (Спб. 1874 г.).

Вотъ рядъ словъ изъ этого словаря:

буйный — роскошный, крупный, изобильный, тучный; — *буйно* расте, *буйа* — тоже роскошно, сильно.

вырз и *сирз* — водоворотъ въ рѣкѣ или озерѣ: — *вир* — яма, глубокое мѣсто въ рѣкѣ.

гай — чаща, роща; — *гај* — тоже лѣсъ, лѣсокъ.

колесы и *колы* — простая телѣжка; — *кола* — телѣга; а *коло* — колесо, кругъ и пляска въ кругу.

кошуля — рубаша тонкая; — *кошудя* — всякая рубашка; *кошудница* — наружная оболочка кукурузы; на юговостокѣ Россіи — *рубашка*.

луска — 1) шелуха; 2) чешуя рыба; — *љуска* — то-же самое; *ољуштити* — очистить отъ шелухи или скорлупы.

лпшиий — лучший; — *лпшии*.

молка — 1) трубка; 2) колыбель; — *мула* — трубка; 2) *жулајка* — качели, *жуљати* — качать ребенка въ колыбели и на качели.

млынѧ и млынѧ — мельница; — *млин*, *мѣти*.

не(я)дзѧ — воскресенье; — *неѣѧ*.

ночвы — большое корыто для мытья бѣлья; — *начве* — корытце, въ которомъ мѣсять хлѣбъ; то-же самое есть и въ Россіи.

обора — скотной дворъ; — *обор* — дворъ вокругъ дома.

оброкѧ — дача для лошади; — то-же для человѣка: одинъ обѣдъ или ужинъ.

пасѧ — поясъ, кушакъ; — то-же

паша — подножный кормъ; то-же пастбище.

плотѧ — бревенчатая изгородь; то-же — плетень.

поглядѧ — взглядъ; — *поглед*.

половый и пловый — (см. выше).

пудзиць (вят. губ. пудить) — пугать; — *пудар*: — караульщикъ виноградниковъ отъ птицы и разныхъ животныхъ.

раме — плечо; — то-же

торба — котомка, нищенская сумка; — то-же — вообще сумка.

хортѧ — гончая собака; — *хрт*.

цурка — дочка; — *цура* — дѣвушка.

чекаиѧ — ожидать; — *чекати*; общерусское: быть *начекѧ* — наготовѣ.

бардзо и барзо — скоро; — *брзо*, и др.

Сочиненіе Н. Я. Никифоровскаго «Очерки просто-народнаго житія — бытія Витебской губерніи» (Витебскъ 1895 г.) даетъ намъ возможность провести параллель не только въ языкѣ, но и въ самомъ бытѣ черноморца съ бѣлорусомъ.

По бѣлорусскому обычаю не слѣдуетъ выходить утромъ «на ше сердце»; а нужно «троху хлусиць, кабъ ни булò на *ше сэрцо*» (стр. 59); у черномор. то-же «на ште срце». Хулà (хвала) тобѣ, Бужухно! (102) — «Фала Богу». *Кошуля*, *кошулька* — ру-

башка съ разрѣзомъ посреди груди (104); ставъ (ткацкій станъ), кужель, вовна, пасмо, числина (стр. 156—57) срв. черног. стан, кудјеѣа, вуна, пасмо, чисмица (т. II, ч. 1 стр. 493—94); *шума* — соръ, выметаемый изъ избы (стр. 24); тоже и почерногорски; *шулы, шулины* (271) черног. шуъ, шулеви; *виры* — водовороты, мѣста *виристия* — ямы въ днѣ рѣки (489) — ч. *вир*, *вирови*; *уклея* — мелкая рыбка, *уклеичная* сѣтка (503) — ч. уклева. Названіе домашняго скота *стѣток*, *стачина* и *животы*, *живоцина* (353) — ч. стока и живо; *ляда* — цѣлина (392) — ч. ледина; *дятлина* — клеверъ (469) — ч. ѣтелина — и мн. др.

Череповецкаго уѣзда Новгор. губ.:

волочуга, волочушка — небольшой возъ сѣна; — *влачег* — цѣпь, которою ярмо прикрѣпляется къ плугу.

вершокъ — чулокъ; *напрстокъ* — носокъ, чулокъ; срв. *наершици* и *напрстици* — надѣваемые на переднюю часть ступни сверху чулка.

галуха, галиться — смѣхъ, смѣяться; — *разгалити* — развеселить, разведрить (говорятся, когда появится солнце послѣ дождя).

гуня, гуника — дѣтская пеленка; — *гуъ* — верхняя одежда мужская въ родѣ кафтана; тоже есть и въ Россіи.

езз, езовице — запруда черезъ всю рѣчку или ручеекъ изъ вбитыхъ въ дно ихъ кольевъ, переплетенныхъ между собою съ нѣсколькими отверстіями, въ которыя вставляются «кужи» для ловли рыбы; — *яз, яажя* — отводъ воды изъ рѣчки для мельницы или для поливы посредствомъ канавы, при чемъ въ ней вода изъ рѣчки поднимается запрудой, которая собственно и назыв. *яз*; отсюда — *заязити* — сдѣлать запруду и затормозить какое нибудь дѣло.

зобенька — корзинка съ ручкой, — *зобница* — сумка съ овсомъ или ячменемъ для корма лошади.

кислица — щавель; — *кислица*.

мадежи — пятна на тѣлѣ; — *матеж*.

порозъ, порозочекъ — быкъ, бычекъ; — *праз*.

Пошестъ — эпидемическая болѣзнь; — *пошалица*, *потка*, *пощка* — половой членъ у маленькихъ мальчиковъ; срв. *почкати* — мочиться (тоже говорится о дѣтяхъ).

Стожаръ — шесть, вокругъ котораго намечиваютъ стогъ сѣна; — *стожер* — тоже, и столбъ, вокругъ котораго на гумнѣ гоняютъ лошадей при молотбѣ.

тюмиръ, *тюмири* — угрюмый, необщительный; — *тмуру*, *потмуру* — угрюмо; — *натмурити се* — нахмуриться, говорится о человѣкѣ и о покрывшемся тучами небѣ.

щера — камень плитнякъ; — *джора*, *джоре*; — *язвица* и *язвець* — барсукъ; — *јазавац*.

(М. Герасимовъ — О говорѣ крестьянъ южной части Череповецк. у.; Живая Стар. 1803, III, стр. 374—388).

Карпопольскаго у., Олон. губ.

Братанъ — двоюродный братъ; — тоже *и братаниѣ*, — *на*.

Граятъ — каркать; громко и долго смѣяться; — *граја*, *грајати* — крикъ, шумъ, кричать, шумѣть.

еретина — первая шерсть съ молодой овцы или барана; — *јаретина* — тоже; *зобать* — ѣсть муку, зерна въ ихъ естественномъ видѣ; — *зобати* — ѣсть, говор. больше о животныхъ, а и о человѣкѣ, когда онъ ѣсть ягоды или какія-нибудь зерна; оттуда — *зобница*.

косаръ — большой ножъ съ загнутымъ концомъ, употребл. для очищенія поженъ отъ порослей; *косијер* — тоже, на длинной рукояткѣ; служить для рубки кустарника на дрова и вѣтвей.

кратати — трогать, двигать съ мѣста; — *кретати*, *кренути* — въ знач. сред. глаг.; *обутка* — обувь; — *обут*.

пóртно — холстъ; — *пртено* — противоположное слову

памучно — изъ хлопчатой бумаги (наше *портяное*).

(Я. Свѣтловъ — О говорѣ жит. Каргоп. у. Жив. Стар. 1892, III, стр. 156—165).

«Кой пожъ, кой усовъ!» — восклицаніе при какомъ нибудь недоразумѣніи или удивленіи (Черепов.) и «коп жолви, коп

усови»? — что за шутка, чего еще надобно (при ссорѣ; Каргоп.). *Усов* въ Черногоріи означаетъ обвалъ снѣжный или земляной: но говорится: «усовна маска» — упрямая, капризная, кидаящаяся въ сторону, бьющая ногами.

Сходство можетъ проявляться не въ словахъ только, но и въ концепціи понятій, напр. *отвѣдывати* — узнавать, справляться и пробовать ѣду; въ Черногор. тоже *обидовати* — пробовать кушанье и изслѣдовать; — *самоходка* — дѣвушка, вышедшая замужъ безъ согласія родителей; — тоже въ Черн. *самопошла*; *межеть* — жаркое время въ серединѣ лѣта (Каргопол.; на Волгѣ — уровень воды, когда совсѣмъ спадетъ половодье); въ Черн. *мефудневица* — самое жаркое и самое сухое время отъ конца іюля до полов. авг., а въ другихъ мѣстахъ отъ 15 авг. до 8 сент.

Въ Череп. у. во время разговора о чемъ-либо страшномъ, чтобы отвести отъ разговаривающихъ дурныя послѣдствія, прибавляютъ: «на лѣсъ сказано!»; а въ Черногоріи прибавляютъ: «у кам удрила!», когда говорятъ о какой-либо опасной, трудно излѣчимой болѣзни. Когда говорятъ о нечистой силѣ, нужно плюнуть, при томъ непременно черезъ лѣвое плечо.

Такое совпаденіе воззрѣній, которое можно прослѣдить и дальше, имѣетъ не меньшее значеніе, чѣмъ прямое сходство словъ.

Не можемъ также не замѣтить, что многія слова, употребляющіяся въ сербскомъ языкѣ и исчезнувшія или употребляющіяся совсѣмъ въ другомъ смыслѣ въ языкѣ русскомъ, мы встрѣчаемъ въ старинныхъ русскихъ памятникахъ.

Такъ, слово *впзти*, въ смыслѣ войти мы на многихъ мѣстахъ встрѣчаемъ у Даніила Паломника, также *лежати ночью*; *доверечи* — добросить (серб. вргнути), *тутнати* (туда, тутъ-ети), *почестити* (почастити), *твердь* (тврѣа) каменистое мѣсто; *лучій* и *болій*, *насонъ* (насап), *борго* (брзо), *водокрещи* (водокрше),

мѣска (маска), *скутъ* (скут), мѣсто *гроздно* (грождѣ) — гдѣ много виноградниковъ и т. д. И въ Домостроѣ встрѣчаемъ: «иногда свой обиходъ прибыльно *пролѣзетъ*; по сколку изъ котла *араки* (ракија) *первой* (првенац) и другой; рыбу держать въ *крошняхъ* (крошња); да то *борзо* изведетъ, а деньги платити *вручъ* (рукодаѣа и наруч)» и др. —

Множество сходныхъ словъ найдемъ въ описаніи стариннаго русскаго быта: *яблоко* — золотой шаръ; *миндеръ*, *бездыханъ*, *нишанъ*, *туфѣк*, *накра* (накараде) и др. (П. Саввантовъ. — Описаніе старинныхъ русскихъ утварей и т. д. Спб. 1896).

Встрѣчаются слова, одинаковыя съ чешскими: *приш* говорится объ дождѣ, когда чуть росить; «попршио је мало» по чеш. *prší*; *спојити* — соединить связать напр. два деревянныхъ бруска, наше (спаять); *опетовати* (подгор.) — повторять; *теста* или *цеста* — большая дорога; *поливка* (Дробн.) — супъ, похлѣбка; *шпатаи* (Дробн.) — дурной, дрянной; есть фамилія *Пиводиѣи*, а у Чеховъ *Pivoda*.

У чеховъ въ старыхъ документахъ есть слово *hvozď* — въ смыслѣ лѣса; у черногорцевъ и теперь одна мѣстность (между Луковымъ и Шавниками въ Дробнякахъ) называется *Гвоздъ* и тоже лѣсистая; но есть и нарицательное слово *гвозд*, означающее мѣстность, гдѣ всюду торчатъ голые камни, при томъ въ ямахъ; но не были-ли и онѣ когда-то покрыты лѣсомъ, котораго позднѣйшія поколѣнія уже не застали?

Всѣ эти факты очень любопытны и имѣютъ значеніе въ исторіи языка и народа. Кое-что можетъ быть объяснено заимствованіемъ; но большая часть сходства относится, по нашему мнѣнію, къ тому старому времени, когда славяне жили вмѣстѣ и изъ одной мѣстности вынесли одинаковыя слова и понятія, пока исторія не раздѣлила ихъ на особыя группы, поставивъ ихъ въ другія условія физическія и подвергнувши другимъ вліяніямъ

историческимъ. Есть мнѣніе, что сербы впервые населились въ Богеміи.

Перейдемъ теперь къ прямымъ заимствованіямъ, сдѣланнымъ при томъ сравнительно въ недавнее время.

Здѣсь мы прежде всего встрѣчаемся съ вліяніемъ турецкимъ, которое шло вообще за господствомъ турокъ на Балканскомъ-полуостровѣ и особенно за распространеніемъ магометанства между его народами. При этомъ замѣтимъ, что у черногорцевъ турецкихъ словъ меньше, чѣмъ у другихъ сербовъ, не исключая и сербовъ Королевства; а въ самой Черногоріи ихъ можно найти больше въ мѣстностяхъ, гдѣ долже держалось турецкое господство, какъ Пива, Дробняки, Баняны, Васоевичи и др.

Затѣмъ идетъ вліяніе итальянское, которое происходило частью черезъ непосредственное общеніе между Италіей и Зетскимъ государствомъ, а частью черезъ сосѣднее Приморье, гдѣ господствовала Венеціанская республика и гдѣ въ официальной и общественной жизни итальянскій языкъ господствуетъ.

Здѣсь мы видимъ то-же самое, что у сѣверныхъ сербовъ, гдѣ у австрійскихъ сербовъ нѣмецкій языкъ вторгается насильственно черезъ правительство, а къ сосѣдямъ ихъ сербамъ Королевства входитъ путемъ торговыхъ сношеній и новаго культурнаго склада жизни. Поэтому заимствуются слова, относящіеся къ тѣмъ понятіямъ и къ тому обиходу въ народной жизни, которыхъ въ ней прежде не было, какъ: бирташ, кельнер, шту-мадъа, плајвајс, шлајник, (Shreibbuch), шверцовање и др. Въ соотвѣтствіи этимъ нѣмецкимъ словамъ вы находите въ Черногоріи итальянскія: локанджер, камаржер и камарјера, лапис, то-болац, контрабанад.

Но въ Черногоріи распространеніе и итальянскихъ словъ таково, что рѣчь простого черногорца, особенно нѣгуша, цек-лича, цуцы, живущихъ погранично съ Боккой, гдѣ итальянскій языкъ господствуетъ, положительно пересыпана этими чужими словами. Тамъ напр. слышатся такіе фразы: «Како се вам до-

падају наше *монтањи*? Он има *грацију* (желаніе, расположеніе), да се научи. — Грација ми је! — такъ хочу! «*Ја се не могу купати у море, кад има колме* (волны) и т. п. *Шјор, шикуро, дункве, ши-ши* — вы услышите тамъ на каждомъ шагу.

Помимо такой утрировки, къ которой всегда бываютъ склонны простые люди, желающіе показать себя не простыми, множество итальянскихъ словъ получило полное право гражданства и повсемѣстное распространеніе: они одинаково съ народными подвергаются флексіи и проникли въ народную пѣсню.

Для примѣра приведемъ рядъ такихъ словъ.

Бестиа (*bestia*) — скотина, глупецъ.

бидж (*biso*) — горохъ, зеленый горошекъ.

бутарга (*bottarica, bottarga*) — икра желтая или красная, преимуществ. изъ рыбы кефала.

брока (*brossa*) — жестяное ведро для воды и кувшинъ для умыванія.

бутига (*bottega*) — лавка.

бутижјер — лавочникъ.

ваја, ваје (*baia*) иначе — пошалица, поруга, лудорије — шутки, пустяки, насмѣшки.

вапор (*vaporigera*), иначе пароброд — пароходъ.

веладуи (*velata, velatone*) — пальто.

ваљати (*vagliare*), обще-серб. врједити — стоить, заслуживать вниманія, быть достойнымъ, годнымъ.

безлично: ваља — должно, слѣдуетъ; ваљан, ваљаст;

неваљао човјек.

варда! (*guarda*) окрикъ — берегись!

гот (*gotto*), иначе чаша, путир — стаканъ.

деventати (*diventare*) — влить, уклоняться отъ истины.

дењати (*degnare*) — удостоивать, дать свое благоволеніе: «он не дења са мнои да разговара».

дестрагати и бестрагати (*destruggere*) — разрушить, разорить кого, его состояніе.

дешпет (dispetto); за дешпет, иначе инат — перекор, на зло дѣлать что-либо.

дисипати (dissipare) иначе трошiti — растрачивать.

дација (dazio) — государственная подать.

догања (dogana) — лавка и таможня.

дуперати (adoperare), иначе: поднети, имати, употреблявати доста — имѣть достаточно; безлич. мнѣ довольно.

дурати (durare) — продолжаться, выдерживать, выносить;

прилаг. дурашан — прочный, постоянный.

кандаљер (candallière) — с вѣтѣакъ, чир (въ Герцег. шандал) — подсвѣчникъ.

кантун (cantone), иначе: угао, пугао, ѱошак — уголь.

кастрадина (отъ costrato) — сухое, продымленное мясо баранье или козье.

ке (che!) — какъ! куда! гдѣ тамъ!

кимак (cimice) иначе: стеница, татабит — клопъ.

клак (calce) иначе: вапно, креч — известь.

кого и кужина (cuoco, cucina) — поваръ и кухня.

конат, контати (conto, contare) иначе: рачунъ, — ати — счетъ, считать.

контент или контен (contento) иначе: задовољан — доволенъ.

коѱета (cochetto, или отъ франц. couchette) иначе: одор — кровать, преимущественно желѣзная.

креденца (credenza) — шкафъ, буфетъ съ посудой.

кошет (còscia) — задняя нога бараньей туши, свѣжей или вяленой.

крепати (crepare) од глади — умирать; тоже и скапати (scapare).

куфин (confine), иначе: меѱа, граница — граница.

кушин (cuscino), иначе: јастукъ, по(д)главар, поглавница — подушка.

куштум (costume), иначе: обичај, одијело — обычай, одѣяніе: «тако је по нашем куштуму».

лапис (lapis) — карандашъ.

лентрат (ritratto), иначе: слика — картина, портретъ.

лустрати (lustrare) — чистить (сапоги), полировать (дерево).

манестра (minestra), иначе: чорба, супа, полевка — супъ, похлебка.

марангун (marangone) — мастеръ, преимущественно столярныхъ работъ, а также и желѣзныхъ, при томъ иностранецъ.

палъ (pala), иначе: лопата, ћурек — лопата, заступъ.

пасати (passare), иначе: проћи, минути — пройти, миновать.

«пасај се пли проћи се тога» — оставь то, педѣлай того, не трогай.

полуменат (fundamento), иначе: темель — фундаментъ, основаніе постройки.

пачати се (impacciarsi) — мѣшаться во что:

«не пачај се у туђе послове». —

пипун (porone, лат. перо) — дыня.

пирун (pirone), иначе: пантанур, виљушка — вилка.

погача (focaccia) общесерб. — пшеничный хлѣбъ.

понта (punta), иначе: рт. — мысъ.

пофермати (fermare), иначе: потврдити — утвердить.

«сви му аге ријеч пофермаше».

прифорцати (forzare), иначе: приморати — принудить, заставить, напр.: уплатить долгъ; довести непріателя до крайняго состоянія.

пршут (presciutto) — ветчина, свиной окорокъ.

саламур (sale di mare?) — разсолъ, въ которомъ держать огурцы, паприки и др. овощи.

скала (scala) — лѣстница, подъемъ по ступенькамъ;

скалне — ступеньки.

скалати се (scalare) — упасть, понизиться (говорится объ убыли воды).

скапулати (scapolare) — спасать и спасаться.

спендати (spendere), иначе трошити (въ Далмаціи говорятъ — тратити) — тратить, издерживать.

спензе (dispensare) — издержки: «ја не мам спеназа; али ти је спензе не стануло?».

стима (stima) и стимати — угощеніе, чествованіе: «ти мене премного стимаш; чест долазак губи стиму»; — оцѣнивать имущество, продающееся съ аукціона; откуда — *стимадур* — оцѣнщикъ.

супреш-авати (soppressa) — утюгъ.

таволин (tavola), иначе: стол, трпеза — столъ.

теља (tela) — полотно.

тоболац (tabellione?) — кошелекъ для денегъ.

торнати (tornare) — соответствовать чему:

«не торна ми конат» — мнѣ нѣтъ расчета.

трепјељ (treppiede) — треножникъ, на который ставится сосудъ съ жаромъ.

трајна (traina) — шнуръ, которымъ мѣрятъ.

тремпета (trombetta), иначе: бубањ — барабанъ.

ѣакулати (chicchiare) — болтать, сплетничать.

ѣикара (chichera) — кофейная чашка и стаканчикъ на телеграфномъ столбѣ.

ужанца (usanza) — обычай, привычка:

«таква му је ужанца или тако он ужд».

урметин или фурметин (formentone) — кукуруза.

ѣацулет (fazzoletto) — марама, крпа — платокъ женскій на голову и носовой.

фин (fino) — тонкій, изящный: «е ти имаш лјепу ђевојку, јесте фина, ка'у гору вила».

фортуна, фрдунa (fortuna) — буря.

фрегати (fregare) — чистить, мыть полъ.

фрешак (fresco) — свѣжій: «ајдемо да се расфрешкамо на вјетар».

фундаћ (fundaccio) — гуща, остающаяся въ кофейникѣ.

шега, шегати (sega, —re), иначе: пила, пимати — пила.

шеста (sesta), иначе: чап — циркуль.

шканција (scancia), иначе: полица — полка.

школь (scolio) — маленький островокъ-каменистый, скалистый.

шкрипторија (scrittorio) — письменный столъ.

шкрокати (scroccare) — дать осѣчку (о ружьѣ).

шкуре (scuri) — ставни.

шоверьян (съ франц. *surveillant*) — надсмотрщикъ надъ работами.

шпаг (spago) — шнурокъ, тонкая веревочка.

(неизвѣстно откуда шпаг, иначе джеп — карманъ).

шугоман (sciugomano), иначе: ручник, пешкир, утирач — полотенце.

джардин (giardino), иначе: зграда — садъ, преимущественно для цвѣтовъ и зелени, но не для фруктовыхъ деревь.

Этихъ итальянскихъ словъ въ нѣкоторыхъ частяхъ Черногоріи такъ много, что мы не знаемъ, больше-ли ихъ найдется въ Приморьѣ и Далмаціи, исключая городовъ, гдѣ прямо говорятъ по итальянски, благодаря бывшему тамъ очень продолжительному господству Венеціанской республики и католицизму, дѣйствующему на народъ черезъ церковь и школу.

Эти слова, какъ мы сказали, пріобрѣли въ Черногоріи полное право гражданства и съ ними поступаютъ, какъ со своими, подвергая не только флексіи, но и другимъ, такъ сказать, самоволіямъ, которымъ подвергается родной языкъ.

При этомъ дается имъ отчасти и другое значеніе, такъ слово *guarda* перешло въ какой-то крикъ *урдаха!* (у турокъ тоже) — какъ предостереженіе передъ взрывомъ положенной мины. Оттуда, по всѣмъ вѣроятіямъ, произошло и названіе нѣкоторыхъ мѣстностей, какъ въ Банянахъ — *Варда-планина* и въ Васоевичахъ *Варду*, то же возвышенная коса, на которой, можетъ быть, когда-то стояла стража; а въ то же время возникъ и глаголъ *вардати* — производить шумъ, тревогу, суматоху: «Не вардај, не вардај» — кричитъ сидящій въ комнатѣ на стукъ въ дверь кого-то, пришедшаго съ визитомъ; «тамо је велико вардање!» — говорятъ, когда гдѣ-нибудь происходитъ тревога или если въ домѣ все перевернуто, не находится на своемъ мѣстѣ.

О человѣкѣ, который, куда ни прійдетъ, всѣхъ потревожитъ въ худомъ и добромъ смыслѣ (расшевелить), говорятъ: «он је велики вардаклија».

Въ томъ-же направленіи продолжается заимствованіе словъ и въ настоящее время и также имъ придается особенный смыслъ по народному пониманію, а иногда свое собственное отождествляютъ съ чужимъ; напр. «ја теби то поручуем и то треба да буде морально» — т. е. по примораву — обязательно.

Слово *званично*, отвѣчающее иностранному *официально*, получило значеніе чего-то особенно важнаго, хорошаго, хотябы къ официальнойности не имѣло никакого отношенія.

«То је уѣ најцивиљније или најцивиластије, само за владу», — самое лучшее. Отъ слова *джјусто* (*giusto*) — барабар, ровно, одинаково — употребляютъ глаголь: «треба *уджјустити*»; говорятся о вѣсахъ въ смыслѣ вывѣрить ихъ.

Въ Королевствѣ Сербіи (Краљево, Параћин, Ниш) и Старой Сербіи у людей спеціальныхъ занятій (мутаѣджије, ужари и грнчари) существуетъ особый языкъ, на которомъ они разговариваютъ между собою, когда желаютъ, чтобы другіе ихъ не понимали. Его называютъ *немуштити језик*, какъ и тотъ, который дается человѣку сверхъестественными существами для пониманія животныхъ *). Такого языка у черногорцевъ мы не знаемъ; а есть *козарски језик*, состоящій въ томъ, что къ обыкновеннымъ словамъ въ началѣ или въ концѣ прилагаются извѣстные слоги (въ Россіи — *говорить по херамъ*), на которомъ переговариваются пастухи молодые или дѣти.

*) Объ этомъ есть статья Ј. «Др. Ватрослав Јагич у Србији и Софији» (Годиш. Н. Чуп. 1895, кн. XV, стр. 71—111), въ которой авторъ ссылается на соч. Ягича «О немуштим језицима у Словенскихъ народа».

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Смотря на языкъ, какъ на органическое проявленіе народнаго духа, неразрывно связанное со всею жизнію народа; какъ на органъ, посредствомъ котораго народъ выражаетъ свое духовное содержаніе, мы его соединяемъ вообще съ этнографическимъ изученіемъ народа, и предлагаемая статья о черногорскомъ нарѣчій составляетъ одну изъ главъ этнографическаго отдѣла въ нашемъ сочиненіи о Черногоріи, какъ и остальной этнографическій матеріалъ, а не филологическій. Поэтому многое въ той статьѣ пополняется другими отдѣлами упомянутого нашего сочиненія. Такъ, для грамматическихъ формъ и фразеологій найдется много примѣровъ въ приведенныхъ нами на своемъ мѣстѣ пословицахъ, пѣсняхъ и другихъ умственныхъ произведеній черногорскаго народа.

Для словаря много матеріала найдется въ описаніи быта, и наконецъ мы прилагаемъ небольшой словарь отдѣльно.

А. Собственныя имена лицъ

(личныя, по отчеству и прозвищу).

1. Личныя имена.

Личныя собственныя имена, дающіяся каждому при его рожденіи, въ главномъ тѣ-же самыя, какія находятся въ требникахъ восточнаго православнаго исповѣданія, съ добавленіемъ нѣкоторыхъ именъ, принятыхъ исключительно въ сербскихъ календаряхъ, какъ: Милутинъ, Драгутинъ, Душанъ, Милена, Милица и др. Изъ массы именъ, находящихся въ требникахъ, въ народномъ употребленіи въ Черногоріи около пятидесяти: Авксентій, Авраамъ, Александръ, Алексѣй, *Андрей*, *Арсеній*, Аѳанасій, Богданъ, Борисъ, *Василій*, *Витъ*, *Гавріилъ*, *Георгій*, Григорій, Дамьянъ, Данилъ, *Димитрій*, *Евѣимій*, *Захарій*, *Илья*, Исаій, Іоакимъ, Іаковъ, *Іоаннъ*, Кирилъ, (или Киръ?), Константинъ, Ксенофонтъ, *Лазаръ*, *Лука*, *Маркъ*, Мартинъ, Матѣей, Мина, *Михаилъ*, Моисей, *Николай*, Павелъ, Пантелеймонъ, *Петръ*, *Савва*, *Стефанъ*, Трифонъ, Филиппъ, *Христофоръ*, *Теодоръ*, *Тома* и еще нѣкоторыя. Чаше всего употребляются, отмѣченныя у насъ курсивомъ; другія-же употребляются рѣдко, хотя нѣкоторыя приняты и въ родовыхъ прозвищахъ, какъ: Мартиничи и Мартиновичи, Богдановичи, Филипповичи, Глигоровичи и др. Нѣкоторыя имена исключительно монашескія, какъ: Герасимъ, Никодимъ, Ромилъ, Пахомій, Руфимъ и т. д.

Женскихъ-же календарныхъ именъ совсѣмъ мало: Ангелина, Анна (или Іоанна), Екатерина, Елена, Елисавета, Любовь, Марія, Христина. Изрѣдка встрѣчаются имена: Марта, Сара, Софія и Маргарита.

Въ послѣднее время стали давать имена: Вѣра, Ольга, Ксенія; какъ между мужскими Владиміръ. Александръ и Алексѣй смѣшиваются, все равно какъ Михаилъ и Милутинъ. Женское имя Александра усматривается въ имени Роксанда. Есть и имя *Луція* (Міовича въ Колашинскомъ полѣ).

Нѣкоторыя имена усвоены въ западной формѣ: Абрамовичи (есть и Авро, Аврамовичи), Блажо изъ *Blasius* (Власій).

Кромѣ именъ календарныхъ, употребляется масса именъ, несуществующихъ въ календаряхъ.

Вотъ ихъ перечень, хотя и не полный: Бајо, Балета, Баро, Батро, Баћо, Бацо, Бего, Беѣо, Биро, Благоје, Божо, Божица, Бојо, Борило, Бранко, Брацац, Брзота, Булат, Буљо, Бућо, Веко, Велиша (отъ Велимир), Веселин, Весо, Вешо, Војин, Врко, Вуко, Вулаш, Вушур, Гардаш, Гвоздо, Гледо, Гога, Голо, Голуб, Горо, Горчин, Грубан, Грубела, Гусо, Данца, Драго (отъ Драгутин), Дука, Думо, Жарко, Живаљ, Живко (переводъ Виталий?), Жутко, Завиша, Зеко, Зец, Зоро, Кезо и Кезун, Косо, Краљ и Крале, Лабуд, Лале, Лијеш, Лимо, Лутко, Љубомир, Малин, Мапо, Миго, Милан и Миљан (Милосав), Милован, Мимо, Мишеља, Момчило, Мрваљ, Мрдо, Мушица, Недо, Нећелько, Ненад, Ново, Обрад, Обрен, Огњан, Паун, Пеан, Пиле, Преља, Пујо, Пуцо, Пуљан, Пуниша, Пунош, Пуро, Радован, Радисав, Радуле, Реља, Ремо, (Еремија?), Рого, Секула, Славо (Славомир), Сладоје, Сјеро, Спако, Спасо, Спахо, Срдо, Сретен, Стамат, Станко (Станислав), Станоје, Стојан, Токача, Топушко, Туро, Туцо, Ћетко (Цвјетко), Хоleta, Хрико, Цемо, Цуро, Чило, Чокета, Чуко, Шкрњо, Шого, Шујо, Шујо, Шундо, Шуто, Шутин, Шуша, Шарац.

Женскія имена: Бела, Беља, Беша, Бистра, Блажија, Бојана, Босна, Була, Бота, Видна, Вишња, Горда-ана, Госпа-ава, Грана, Грмуша, Гроза, Даница, Дафина, Дивна, Добра (перев. Итал. Вопа?), Дожа, Доста, Драга, Дуња, Живана, Загорка, Злата-ана, Зора, Играна, Јаглика, Јагода, Јара, Јаска, Јешна, Када, Камѣра, Кева, Кокна, Коса, Круна, Куса,

Лѣпосава, Малина, Манда, Медуна, Мида, Мика, Милана, Милева и Мплена, Мира, Неда, Пиле, Плана, Прѣа, Радна, Ракита, Руда, Румија, Ружа и Руса, Смиѣа или Цмиѣа, Спасија, Стана, Стоја, Тека, Темзија, Ћаке, Ћетпа, Цвѣтка и Цвѣтна, Циграна, Чума, Чупа, Шагра, Шайка, Шуѣа, Шута.

Сверхъ того, многіе носятъ имена магометанскія, какъ: Адем, Адо, Асан, Беѣлр, Буѣо, Ибро, Касимъ (велестовацъ), Мемед, Муѣо, Мурат, Муса, Реѣо, Сеѣо, Сипан, Суѣо, Тале, Шабан и др.; или прямо называется Турчинъ, откуда Туро и производное Турчиновѣ.

Между женскими именами магометанскія мы знаемъ только: Була, Када и Фата.

Магометанскія имена, какъ мы уже объясняли выше, давались дѣтямъ, чтобы такъ сказать, замаскировать ребенка и тѣмъ спасти отъ *спитицы*; но оставались за нимъ на всю жизнь. Въ Трепчахъ (Никшицк. округа) мы встрѣтили имя *Муѣо* на надгробной плитѣ на кладбищѣ возлѣ тутъ-же стоящей церкви.

Есть указанія, что въ древней Россіи такимъ-же образомъ употреблялись имена татарскія: Бахтеяръ, Муса, Сабуръ *).

Иногда, давши ребенку одно имя христіанское, потомъ переимѣняютъ его на другое, тоже христіанское: Николая назовутъ Петромъ или наоборотъ.

У Пера Томова (старшаго брата влад. Петра II) былъ сынъ, котораго дома звали Лазаремъ; а когда послали его въ Россію учиться, онъ назывался уже Павломъ. По всѣмъ вѣроятіямъ, послѣднее было записано въ метрической книгѣ, а первое было семейное, и подъ этимъ именемъ его знали въ народѣ. Ётиру Ёѣтову Вулетичу было настоящее имя Томо; одному изъ Поповичей было имя Петръ, а его зовутъ Драго. Одного изъ Спасол сдѣлали Лазаремъ (Шаулиѣ въ Дробнякахъ).

*) А. Соколовъ. — Русскія имена и прозвища въ XVII в. (выбраны изъ писцовыхъ и отказныхъ книгъ и другихъ документовъ, относящихся къ Нижегородскому и Казанскому краю). Казань, 1891.

Нѣчто подобное было и въ древней Руси. У Н. М. Тупикова *) мы встрѣчаемъ слѣдующее: «Онисфоръ Дѣвочка (прозвище и духовное лицо); родился вел. князю (московск.) сынъ Тимофей, а дали имя ему Іоаннъ».

Относительно двойныхъ именъ въ древней Руси интересное замѣчаніе находимъ у Н. Чечулина **). «Иногда говоритъ онъ— было три имени: прозвище и два крещеныхъ имени, — одно явное, другое тайное, извѣстное только тому, кто его носилъ, духовнику да самымъ близкимъ. Это дѣлалось по вѣрованію, что лпхіе люди, зная имя человека, могутъ ему дѣлать вредъ чародѣйственными способами и вообще иногда легко сглазить человека» (стр. 74).

У Тупикова-же мы встрѣчаемъ нѣсколько именъ, утратившихся въ Россіи, но до сихъ поръ употребляющихся въ Черногоріи: Томанъ, Ненадъ, Воинъ и Воиславъ, Олюша сокальникъ (Олица). А у Чечулина находятся женскія имена, образовавшіяся аналогично съ сербскими: Богданица, Голуба, Досадка, Дуня, Некраса, Кулава, Смиренька.

Имя Милотицъ въ Россіи существуетъ, какъ фамилія (отъ Милюта?); и мы знавали Міята (серб. Мијат и Мяхат) и Милована.

По рассказамъ-же одного стараго священника прежде въ Россіи давались имена: Спасъ, Спаска, Сретъка, которыя потомъ запрещены по распоряженію высшей духовной власти.

Относительно происхожденія и толкованія этихъ пародныхъ именъ прекрасное изслѣдованіе представляетъ д-ръ Т. Маретичъ ***).

*) Замѣтки къ исторіи древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ. Спб., 1862.

**) Личныя имена въ писцовыхъ книгахъ XVI в., не встрѣчающіяся въ православныхъ святцахъ. (Библиографъ, 1890, №№ 7—8).

***) О narodnim imenima i prezimima u Hrvata i Srba (Rad Jugosl. Ak. Knj. LXXXI i LXXXII).

Онъ также различаетъ имена христіанскія, даваемыя при крещеніи (*krsna imena*), и имена, даваемыя потомъ въ семействѣ по различнымъ качествамъ ребенка или по другимъ, случайнымъ причинамъ и обстоятельствамъ; это — просто домашнія клички.

Между послѣдними г. Маретичъ различаетъ: ласкательныя (од *milosti*, тепање) и насмѣшливыя (*podrugljiva*). Онъ приводитъ массу именъ, почерпнутыхъ главнымъ образомъ изъ письменныхъ историческихъ и другихъ источниковъ и даетъ имъ объясненія.

Еще больше матеріала собрано священникомъ М. Морошкинымъ въ соч. «Славянскій именословъ» *) и т. д.

Оба эти сочиненія представляютъ матеріалъ, который они собирали по цѣлой относящейся къ тому литературѣ, при томъ первый захватываетъ въ своемъ изслѣдованіи все юго-славянство, а второй — все славянство (въ его соч. одна литература предмета занимаетъ стр. 1—23 и источники стр. 106—108). Собирая матеріалъ въ такой обширной области, они стараются объяснить происхожденіе именъ на основаніи общей филологіи, протолковать соединенный съ ними смыслъ и различныя вліянія, подъ которыми они сложились (христіанство и международныя отношенія). Въ то-же время они указываютъ и извѣстный методъ.

Наша задача гораздо уже: область нашихъ наблюденій составляетъ исключительно Черногорія. При томъ мы не выходимъ изъ предѣловъ современности и представляемъ матеріалъ, не входя въ его дальнѣйшую научную разработку; но только въ виду освѣщенія этого матеріала даемъ объясненія, на которыя паводитъ насъ наблюденіе тоже современной жизни.

Руководясь такимъ взглядомъ, мы представимъ, какимъ об-

*) Славянскій именословъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ въ алфавитномъ порядкѣ. Спб., 1867.

разомъ въ Черногоріи даются эти имена; а затѣмъ остановимся на объясненіи нѣкоторыхъ изъ нихъ болѣе распространенныхъ.

Въ описаніи обряда крещенія мы упомянули, что при именованіи ребенка совсѣмъ мало сообразуются съ показаніемъ календаря, какого святого въ тотъ день, и священникъ предоставляет это самому семейству, при чемъ прежде всего спрашиваютъ бабушку или дѣдушку; иногда выбираютъ имя родители; а случается, что обращаются къ дѣвочкѣ, спрашивая, какъ-бы она хотѣла назвать брата, или къ мальчику относительно новорожденной сестры.

Не справляясь съ требникомъ или календаремъ, сообразовались иногда съ днемъ рожденія, если тогда былъ какой-либо праздникъ. Такъ, называли Недѣлькомъ, если ребенокъ родился въ воскресенье (неѣла) или его крестили въ этотъ день; Божо или Божичъ, если родился въ день Рождества Христова (Божій); Спасое въ спасовъ — день (вознесеніе); Тьетко или Цвѣтко на вербной недѣлѣ (цвијети); Сретень — на Срѣтеніе Господне.

Но какое-бы имя ни было дано при крещеніи, оно могло быть замѣнено другимъ и то тотчасъ-же или впослѣдствіи путемъ такъ называемаго *менаца* т. е. различныхъ эпитетовъ, даваемыхъ ему при няньченіи съ нимъ въ видѣ ласки.

При этомъ имена могли быть и несовсѣмъ похвальныя, по идущія ребенку по его физическимъ и нравственнымъ качествамъ; а иногда давались имена, не имѣющія опредѣленнаго смысла.

Такъ произошли имена: *Веселин* (веселый), Голуб, Лабуд, Малиша (малый), Мргуд (отъ мргодити се — смотрѣть хмуро, угрюмо), Мрко (тоже), Пиле (цыпленокъ и вообще дѣтенышъ птицы: Пиле орлово, соколово), Зоро (зорити се — гордиться, красоваться), Шарац (рябой), Шого (лысый или съ рѣдкими волосами), Булѣ (бултити очи — таращить глаза), Зеко (съ сѣ-

рыми или голубыми глазами), Зець (пугливый), Шуто (молчаливый; спокойный), Шкръо (мелкій, отъ шкръа — обломокъ отъ чего-либо, соринка), Здравко, Косо (имѣющій большія густые волосы), Срдо (сердитый), Мрша или Мршуља (худой, тощій) и т. д.

Это собственно *надимци* — имена, которыми хвалятъ и льстятъ или осуждаютъ и дразнятъ, но отнюдь не въ оскорбительномъ тонѣ, а тоже лаская; какъ и у насъ надѣляютъ чело-вѣка бранными словами въ видѣ похвалы.

Нѣкоторыя изъ этихъ именъ давно уже стали общими, утративши свой первоначальный конкретный смыслъ, какъ и другія христіанскія. Таковы имена: Бего, Бело, Брзота, Гордан, Горо, Грубан, Голо, Гледо, Жарко, Крале, Лудо, Мрваль, Рого, Славо, Спахо и др.

Между такими именами самое распространенное *Вук*. Нѣкоторые возводятъ его къ христіанскому Вуколъ; но это натяжка. У черногорцевъ и вообще у сербскаго народа съ этимъ именемъ соединяется понятіе о волкѣ, звѣрѣ хищномъ, смѣломъ и ловкомъ, качества котораго въ видѣ похвалы переносятъ и на чело-вѣка.

В. Ястребовъ *) приводитъ имя *Вовкз* у малороссіянъ, при чемъ характеризуетъ носящаго это имя чело-вѣка такъ: «хищный и жадный, и по виду, и по характеру, съ громкимъ голосомъ, какъ у волка» (стр. 9). У малороссіянъ саратовск. губ. мы знаемъ прозвище Бпрюкъ — тоже волкъ, какъ и другія прозвища по животнымъ: Ворона, Сорока, Коть (а сынъ его Котѣнокъ).

Въ цитированномъ выше соч. Тупикова между именами, изъ русскихъ документовъ, мы встрѣчаемъ: «Иванъ *Волкз* Курицынъ, дьякъ Московскій 1492 г.». Это еще ближе къ сербскому: если въ первыхъ примѣрахъ имя Волкъ составляетъ прозвище, то здѣсь оно личное имя.

*) Малорусскія прозвища Херсонской губерніи. Одесса, 1893.

Нѣкоторые имена, съ которыми соединяются извѣстные конкретныя понятія, могли возникнуть сначала на христіанской почвѣ; а послѣ народъ придалъ имъ смыслъ по своему разумѣнію. Такъ, *Паун* могло произойти изъ христіанскаго Павлинъ; но народъ этого не сознаетъ; также и въ женскихъ именахъ *Љубица* и *Босилка* народъ не подозреваетъ христіанскихъ именъ Любовь и Василиса, а соединяетъ съ ними понятіе извѣстныхъ ему и любимыхъ имъ растений.

Не знаемъ, можно-ли съ послѣднимъ именемъ соединить женское-же имя *Босна*, какъ то дѣлаетъ Маретичъ; но народъ въ Черногоріи разумѣетъ подъ этимъ именемъ страну Босну.

Остановимся на нѣсколькихъ именахъ, которыя получили уже толкованіе со стороны ученыхъ специалистовъ.

Маретичъ имена — Медак, Медо, Медун (въ Черногор. женск. и. Медуна) приводитъ въ связь съ словомъ *мед*. Въ общемъ это вѣрно; но въ Черногоріи есть имя Медо, происходящее отъ магометанскаго *Ме(х)мед*, и на Цетинѣ есть одинъ уголокъ какъ разъ у монастыря, называющійся *Медовина* или *Медоевина* по имени нѣкогого *Медоја*, черногорскаго потурченца, жившаго тутъ со своимъ родомъ.

Имя *Булат* г. Маретичъ производитъ отъ *Будимир*. Есть и въ Черногоріи это имя, какъ личное, есть и цѣлое братство въ Ровцахъ *Булатовичи*; но не турецкое-ли это слово, означающее, какъ и въ Россіи, желѣзо, сталь? *Лало* онъ производитъ отъ *Лазар*. Въ Черногоріи это имя не составляетъ постоянного собственнаго имени; а оно дается старшему въ семействѣ, особенно уважаемому, какъ титулъ, и такъ зовутъ его исключительно его семьяне. Иногда это имя дается и маленькому ребенку, особенно всѣми любимому; и онъ до нѣкоторой степени командуетъ въ семействѣ, а впослѣдствіи это имя остается за нимъ на всю жизнь, какъ собственное. По нашему мнѣнію, его можно сравнить съ упоминаемымъ въ пѣсняхъ «лалѣ и везири», гдѣ *лалѣ* представляютъ во дворѣ турецкихъ султановъ родъ какихъ-

то придворныхъ дядекъ или воспитателей при младшихъ дѣтяхъ султана.

Немања толкуется Маретичемъ qui non desipit, связывая съ словомъ *манити* — *desipere*. Но сербскій историческій *Немања* не библейское-ли имя? а въ современной Черногоріи *немања* означаетъ человѣка, ничего не имѣющаго; въ томъ-же смыслѣ употребляется и *неманићи*.

Трудно также допустить, чтобы *Милан*, *Мишић*, *Милор* — происходили отъ *Милисав* или *Митар*. Скорѣе можно-бы это имя связать съ словомъ — *мигати*, откуда *намигота*; трудно, однако, допустить и это; а существуетъ какое-нибудь другое слово, на которое мы не нападаемъ. Такія имена остаются для насъ необъяснимыми, пока не найдется подходящаго объясненія въ народномъ языкѣ или въ письменныхъ документахъ.

Морошкинъ имя *Дало* сопоставляетъ съ *Рад* (ссылаясь на Каравелова), что совсѣмъ неудобопонятно. Онъ-же приводитъ имя *Гормуша* рядомъ съ чешскимъ *Hormuza*, *Hrmos*; а въ Черногоріи есть имя *Грмуша* и названіе одного вида змѣи *грмуша* (родъ гремучей).

Есть имена, даваемые дѣтямъ въ семействахъ (надимци, тепаше) и остающіяся потомъ за ними уже взрослыми, какъ *Цишја*, *Беѣа* (Марія) *Цуцо* (Николай), *Кева* и др.; мы добивались объясненія въ семействахъ, въ которыхъ они создались, и не могли получить опредѣленнаго отвѣта: «Такъ какъ-то и ничего то не значить».

Есть, однако, много именъ, которыя объясняются легко. Такъ, *Чуна* — дѣвочка, у которой густые, вѣчно всклокоченные волосы; *Руда* — съ волнистыми или кудрявыми волосами; *Пуцо* — пухленькій мальчикъ; *Врко* — очень подижной; *Чило* — по особенному цвѣту волосъ; *Лабуд*, *Голуб*, *Златка*, *Зора* — обычныя ласкательныя имена.

Какъ рѣдкое явленіе можно указать присвоеніе мужчиной женскаго имени: такихъ мы знаемъ одного *Милица* (въ Пи-

перахъ) и другого Мара (въ Кучахъ); но, какъ это произошло, намъ не объяснили.

Что касается женскихъ именъ, то, кромѣ исключительно женскихъ, они легко образуются простою переименовкою мужского окончанія на женское. Такимъ образомъ произошли имена: Васа, Ивана, Коста, Милана, Пауна, Петра, Стана; или съ нѣкоторыми вставочными слогами: Јованка, Илијнка, Петрана, Спасија, Живана, Блажија, Томна (отъ Тома).

Обладая, кромѣ именъ, падающихъ въ святцахъ, множествомъ именъ народныхъ, черногорецъ значительно увеличиваетъ ихъ число, употребляя одно и то-же имя въ различныхъ формахъ.

Такъ, имя Јоаннъ является въ слѣдующихъ формахъ: Јован, Јоле, Јоко, Јоша, Јовета, Јовица, Јокан, Јокаш, Јокица, Јанко; Иван, Иво, Ивица, Иваниш, Иванко. Изъ Јокица произошло Окица, изъ Јоле — Олица. При этомъ, кого зовутъ Јоле, нельзя назвать Јоко, Ивана—Иво; также различаются Окица и Јокица, Петар и Пётро, Митар и Митро.

Такимъ образомъ изъ различныхъ формъ одного и того-же имени создаются совершенно отдѣльныя имена.

Остановимся на этихъ именахъ, которыя въ то-же время знакомятъ насъ съ народнымъ способомъ словообразованія.

Называя кого-либо по имени или окликаая, стараются рѣзче выразить главные, характерные звуки и слоги того имени. Для этого прибѣгаютъ къ двумъ способамъ. Берутъ только первые слоги и придаютъ имъ какое-либо окончаніе, какъ Стано, Драго, Мило, Гајо, Ристо, Зако, Сено, Димо, Косто, вм. Станиславъ, Драгутинъ, Милутинъ или Милосав, Гавриле, Захарија, Ксенофонтъ, Димитрије, Константинъ или наоборотъ, удерживаютъ послѣдніе слоги: Миро, Сандро, Савета, Санда изъ Димитрије, Александро, Елисавета, Роксанда.

Затѣмъ идутъ разнообразныя окончанія и вставочныя слоги, которыми сообщается имени особенный характеръ, чтобы, сколько возможно, сократить слово, не отнявъ у него выразительности.

Лучше всего это можно видѣть на примѣрахъ для чего и возьмемъ имена, болѣе распространенныя. Начнемъ съ мужскихъ:

Георгій: Ъорђе, Ъоко, Ъоле, Ъуро, Ъурап, Ъурица, Ъуриша, Ъуза, Ъукан, Ъон, Ъек и Ъека. На трехъ послѣднихъ видно албанское происхожденіе.

Въ Цермницѣ Ъоновичи именно албанскаго происхожденія.

Петръ: Петар, Петко, Пеко, Перо и Перко, Перован, Перипа, Периша, Перун, Перута, Песјо и Пешо, Пејо, Пејан; производное Перкочевѣи.

Николай: Никола, Нико, Никица, Никац, Никша; производ. Никочевѣи, Никчевѣи и Никиновѣи. Не извѣстно, *Никстичи* происходятъ отъ Николая или Никета, иначе Никита.

Христофоръ: Ристифор (монахъ), Ристо, Ристан, Крсто, Крцо, Крѣун, Крко, Кркица, Киѳо, Киѳун, Киѳо, Кяко.

Федоръ: Тодор, Тодо, Тошо и особо Тијодор.

Маркъ: Марко, Маркиша, Машо, Машан, Машут. Не отсюда-ли и Мацо?

Изъ *Сава* вышло Шако и Сјакко; есть особенно — Савельа, Савельиѳ.

Вукъ: Вуко, Вукац, Вукашин, Вукота, Вуча, Вучко, Вучета, Вучур (не то-же ли Вушур, откуда въ Бѣлицахъ родъ Вушуровѣи?), Вујо, Вујадин, Вујош, Вујица, Вуле, Вулета, Вуло, Вулаш; производ. Вујачиѳи; Вуксан(?).

Радосан, Радисав и Радосав: Радо, Раде, Раѳо, Рајо, Рајко, Радоѳа, Рако, Рашо, Рашко; производ. Радѣиѳи и Радичевѣиѳи, Рајевѣиѳи.

Мы уже говорили, что у черногорцевъ смѣшиваются имена Алексѣй и Александръ, а также Михайлъ и Милутинъ; поэтому Миѳо и Мишо употребляются одинаково для послѣднихъ двухъ

именъ; хотя Мвѣно больше отвѣчаетъ Милутину. Отдѣльно употребляются: Михајло или Мијајло, Михо, Мијо, Мико, Микоѣа, Мишура.

Маретичъ отмѣтитъ рѣдкое употребленіе въ сербскомъ языкѣ именъ съ окончаніемъ — *ул*; и въ Черногоріи мы знаемъ только два такихъ: Секула и Радуле (есть большое братство Радловичей); но въ Никшичѣ на одномъ старинномъ надгробномъ памятникѣ стоитъ и имя «Дракула» воевода. Въ старыхъ докум. есть Вукъ Дракуловъ (наше соч. II, 1, стр. 271).

Съ окончаніемъ — *ман* мы знаемъ только два — Радоман и Вукман, но, какъ прозвища, а не личныя имена. Есть турецкое имя *Кариман*, которое носилъ одинъ цуца, принявшій магометанство.

Есть имя *Радан* (герцегов) въ смыслѣ прозвища; какъ въ Приморьѣ — *Љубиша*, *Микиѣљ*, и въ Далмаціи *Милаш* (происхожденіемъ изъ Черногоріи). Маретичъ-же упоминаетъ имя *Ivesa*, по всѣмъ вѣроятіямъ, отъ Иво; а въ Черногоріи давно уже живетъ перебѣжавшій изъ сосѣдняго племени хотъ албанецъ по фамиліи *Ивезић*.

Часто, особенно въ Васоевичахъ, съ патронимическимъ окончаніемъ на — *ић* употребляется имя личное: Милић, Савић, Вукић, Љакић, Перић и др.

Женскія имена.

Изъ *Јован* вышли: Јована, Јованка, Јане, Јаница, Јоке, Јока, Јоша, Иве, Ивана и сокращенно Ике, то-же и для Илјунка.

Изъ *Митар* — Митра и Мира, Мируна; изъ *Ангелина* — Анђа, Ђуша, Ђеља, Ђбаке; изъ *Марија* — Мара, Марица, Мака, Маша; есть Маца и Маѣа; изъ *Христина* — Кића; Стана переходитъ въ Ђане и Цане, Стака въ Ђака; есть и Стача; Софија — Сока.

2. Имена по отчеству и прозвища или фамиліи (презимена).

Отноительно отчества мы уже говорили, что въ Черпугоріи, въ отличіе отъ другихъ сербскихъ краевъ, вмѣсто окончанія — *ић* преобладаетъ — *ов* или *ин*: Шако Петров, Новак Рамов, Перо Андрич, Маре Томова; а окончаніе на — *ић* дается только по дѣду и другимъ болѣе отдаленнымъ предкамъ, и становится уже прозвищемъ (фамилія). Только у озриничей и особенно у чевлянъ (Чево или Кчево) и по отцу зовутъ на — *ић*. Обычная-же форма такая: Нико Шкрњов Кусовац, Нико Ђорђин Поповић, Марко попа Јока Мартиновић и т. д.

Женищина замужняя теряетъ свое отчество и зовется по мужу: Стане Пера Митрова, Мара Пера Томова (Петровича)*).

Въ личныхъ сношеніяхъ не принято величать по отчеству, а только по личному имени, при чемъ въ послѣднее время, обращаясь къ чиновнымъ людямъ, прибавляютъ *господине* или титулуютъ по его званію или чину: војвода, сердар, командир, барјактар, водник, професор и т. п. Заочно-же прибавляютъ и отчество, чтобы отличить отъ другихъ съ тѣмъ-же именемъ: Марко Миљанов, Мило Савов, Станко Гајов, Марко Белов, Вуко Дајчин (Данца), Томо Кусипов, или-же по фамиліи: Стеван Матановић, Саво Радуловић, Станко Радонић и т. д.; а часто добавляютъ къ личному имени только званіе его или чинъ: сердар Шкрњо, војвода Мијајло, поп Илија, онъ-же — војвода Пламенац. Въ маленькой странѣ всѣ другъ другу такъ извѣстны, что подъ этими именами ихъ всякій знаетъ.

Зовутъ иногда по старшему брату: Никола Тасов, мало и зная его фамилію Јовановић, и очень часто по матери: Јово Ћакин, Томо Маричин, Стево Гордин, Јован Бабин и т. п.

Отсюда произошли прозвища по женскимъ именамъ: Марићи,

*) Въ старой Руси было иначе: «Софья Ярославна Ростиславича Глѣбовича» (Тупиковъ).

Косѣи, Дожиѣи, Јешѣи, Радѣи, Попаѣи, Камериѣи, Анѣушиѣи, Стачиѣи и др.

Вообще настоящія прозвища-фамиліи употребляются больше въ официальныхъ отношеніяхъ и въ письменныхъ актахъ.

Каждый черногорецъ прежде всего прозывается по своему племени, которому принадлежитъ по братству, роду или по мѣсту населенія. Эти имена у насъ собраны въ отдѣлѣ о племенномъ составѣ Черногоріи. Они, само собою разумѣется, внутри своего племени не употребляются, а только другими, посторонними людьми. Если-же отдѣльныя личности поселяются въ мѣстности другого племени или въ городѣ, то племенное имя дѣлается его прозвищемъ: Јован Пипер, Ново Куч, Павле Васојевѣи, Томо Банца, Јошо Његуш, Саво Боковљанин, Саво Загарчанин, Иво Команин, Јован Цуца и т. д.; или по мѣстности, откуда онъ пришелъ: Биочевѣи, Голијанин, Јабучани, Бјелош и т. п.

Есть прозвища: Маѣар (Добрское с.), Симон Хрват (Даниловградъ), Перо Тунгус (Герц.), Арап (Подгорица), Каваја (Добр. с.), напоминая того-же имени городъ въ Албаніи; Љумовичи (Пиперы) напоминаютъ того-же имени албанское племя Љума въ Старой-Сербіи.

Давались прозвища и по занятію.

Ковачи (кузнецы), Кујунѣије (серебряныхъ дѣлъ мастера), по которымъ теперь существуютъ роды Ковачевичей на Граховѣ и Кујунѣичей въ Дробнякахъ.

Сюда-же могутъ быть отнесены Майсторѣи — поселеніе въ Његушской общинѣ, *Штитари* и *Седлари* въ Лѣшанской пахѣи. Но вообще такихъ прозвищъ мало, такъ какъ между черногорцами очень слабо были распространены мастерства; а ремесло кузнеца считалось исключительнымъ занятіемъ цыганъ и потому презрительнымъ.

Больше всего распространены прозвища по званію, при томъ почетному.

Очень много Поповичей, такъ какъ званіе *попа* въ старой Черногоріи было почетнымъ. Затѣмъ идутъ:

Кнежевичи, отъ *кнез* — племенной старшина; а иные производятъ себя и отъ князей, при чемъ всегда существуетъ и относящееся къ тому преданіе; Воеводичи, Сердаревичи, Контичи, Беговичи.

Есть и Калудъеровичи (калуѣр — монахъ) въ Цекличахъ и Люботинѣ. По всѣмъ вѣроятіямъ, монахъ былъ воспитателемъ какого-нибудь сироты, своего родственника, который сдѣлался потомъ родоначальникомъ цѣлаго поколѣнія. Но нѣкоторые рассказываютъ, будто одинъ такой монахъ, чтобы поддержать свой родъ, по желанію своихъ одноплеменниковъ и съ разрѣшенія митрополита, женился и оставилъ послѣ себя дѣтей, получившихъ по нему свое прозвище.

Въ Цермницѣ существуетъ цѣлый родъ Хайдуковичей, называвшихся прежде иначе (Страхиновичи), а потомъ принявшихъ это прозвище по одному своему предку, который дѣйствительно занимался хайдучествомъ въ сосѣднихъ турецкихъ предѣлахъ и въ Приморьѣ, находившемся тогда подъ властью Венеціи.

Что касается патронимическихъ прозвищъ, которыхъ больше всего, то въ нихъ переходили и турецкія имена: Мехмедовичи, Нешо Чебиѣ, Челебиѣ, Дулетичи, Дурковичи*), Дурутовичи, Карациѣ, Калабиѣ, Калезичи, Рамадановичи.

Есть фамиліи итальянскаго или вообще западнаго происхожденія. Въ Цермницѣ въ с. Брчелахъ есть фамиліи Талиѣ и Тотаменти; въ Нѣгушахъ — Кустодиѣ или Кустудичи; въ Цуцахъ — Пешикапи — отъ *pesce Cape*; а можетъ быть, и отъ Пешика, производное изъ Петар.

Въ Рѣцкой пахѣ есть Бастаѣ какъ будто греческаго происхожденія (среднегреч. *Βάσταξ* — по Даничичу — *garulus*).

Въ Люботицѣ *Цоно* напоминаетъ албанское *Ѣон*.

Есть имена очень старыя. Такъ, въ с. Угняхъ близъ Цетинья есть *Беладе*, а въ одной грамотѣ Иванбега встрѣчается *Беладин*, откуда теперь въ Боккѣ фамилія *Беладиновичи*. Въ грамотѣ же

*) Въ Мркоевичахъ есть поселокъ *Дураковиѣ*.

Иванбега упоминается *Клиса*, по которому, вѣроятно, и называется теперь родъ Клисичей въ с. Лимланахъ (Цермница). Существуетъ одинъ домъ Штиляновичей (Цермница), старинный знатный родъ, и одинъ Никола Штиляновичъ упоминается въ грамотѣ Георгія и Стефана Черноевичей. Въ Бѣлопавличахъ на краю Косова-луга есть поселокъ Страхиичи.

Въ нѣкоторыхъ фамиліяхъ выражаются семейныя отношенія: Домазетовичи, Братиничи, Стриничи, Буразеровичи, Очевичи и др.

Наконецъ множество прозвищъ возникло по какимъ-либо случайнымъ обстоятельствамъ и особеннымъ качествомъ ихъ посителей: Злотвори, Кривокапа, — ичи, Кршикапа, — ичи, и просто Капа и Капичичи, Раслапчевичи, Црвенко, Лубарда, Лопушина, Мудреши, Пламенци, Огненовичи, Правилловичи, Бркичи.

Б. Топографическая терминологія

и собственные имена отдѣльныхъ мѣстностей.

Живя въ горахъ и обладая только незначительными ровными пространствами, черногорскій народъ создалъ въ своемъ языкѣ богатую терминологію для мѣстностей гористыхъ; для мѣстностей-же ровныхъ даетъ сравнительно очень мало особыхъ названій. При этомъ своеобразно у него понятіе вообще о равнинѣ. Онъ называетъ пространство ровнымъ, хотя-бы оно состояло изъ горъ, только-бы онѣ не представляли утесовъ и разсѣлинъ и не были сплошь загромождены скалами. Поэтому и область Васоевичей называютъ ровною, хотя вся она состоитъ изъ горныхъ хребтовъ, перерѣзанныхъ глубокими долинами, но всюду сохранившихъ зеленый покровъ, не обнаженныхъ до голаго камня и покрытыхъ лѣсною или травяною растительностью. Въ этомъ смыслѣ говорится «равно брдо» и «раван пут», хотя-бы на послѣднемъ и было много подъёмовъ и спусковъ. Равнины и

низменности, находящіяся въ Черногоріи всегда между горами, получаютъ свою характеристику прежде всего по отношенію къ высотамъ; между которыми онѣ находятся или у подножія которыхъ разстилаются; а затѣмъ въ деталяхъ такимъ мѣстностямъ присвоиваются различныя названія по различному положенію ихъ въ видѣ высокаго плато или въ углубленіи, въ долинѣ, надъ рѣкой и въ образуемыхъ ею извилинахъ, по тому, покрыты онѣ лѣсомъ или травой или оголены отъ земляного покрова и усѣяны камнями и т. п.

Особыя названія существуютъ для лѣсныхъ пространствъ и для различныхъ скопленій воды.

Сообразно съ этимъ мы разсмотримъ по отдѣльности горы, равнины, лѣсъ и воды. Къ этому мы присоединимъ собственныя имена отдѣльныхъ мѣстностей, такъ какъ и въ нихъ часто заключается та-же общая топографическая терминологія.

Собравши въ этомъ направленіи матеріалъ исключительно въ Черногоріи и ограничиваясь (по необходимости) только своимъ личнымъ, единичнымъ наблюденіемъ, мы чувствуемъ, что не можемъ дать ему должнаго научнаго освѣщенія; потому что для этого нужно быть хорошо знакомымъ съ географіей и топографіей всѣхъ земель Балканскаго-полуострова; а это не по нашимъ силамъ. Но, чтобы сколько-нибудь пополнить этотъ недостатокъ, мы позволяемъ себѣ въ нѣкоторыхъ случаяхъ пользоваться другими источниками. Такими источниками намъ служили словарь Вука Караджича, «Рјечник из књижевних старина српскихъ» Даничича, Monumenta Serb. — Миклосича, статьи Гласника Серб. Уч. Общ. и Сербск. Лѣтоп. и рукописный словарь Павлиновича (намъ былъ сообщенъ Симою Матавулемъ, пзвѣстнымъ сербскимъ новеллистомъ).

Эти заимствованія мы будемъ отличать начальными буквами — В., Д., М., Г., Л. и П.

1. Горы.

Общее понятіе о горѣ даетъ слово *брдо*. Оно употребляется въ смыслѣ отдѣльной горы, какъ — Ыиново-брдо, Обло-брдо, Веле-и Мало-брдо, Лисац, Вртиѣлька и др., или въ смыслѣ цѣлой горной области, какъ: Црна—Гора и Брда и владыка назывался «црногорски и брдски»; на народномъ языкѣ говорилось: «Црна-Гора и седам Брда», подѣ которыми разумѣлись цѣлыя племена, впоследствии присоединившіяся къ Черногоріи, какъ Бѣлопавличы, Пинеры, Кучи, Васоевичи, Морача, Ровцы и Дробняки. Въ послѣднее время это названіе относится преимущественно къ Бѣлопавличамъ; а Васоевичи подѣ нимъ разумѣютъ Кучь.

Производныя слова: брдаще, брдовито мѣсто, *брѣанин* *), узбрдица и низбрдица, брдарити — заниматься рубкою лѣса, отсюда брдаренье.

Другое слово, отвѣчающее тому-же понятію, *гора*, употребляемое, однако, въ настоящее время въ смыслѣ лѣса, который въ Черногоріи и находится почти всегда на горахъ и то на высокихъ. Но въ то-же время, когда говорится *горнато мѣсто*, то разумѣется гористое; *горитаци* жители высокихъ горъ противопоставляются *хумѣацима*, жителямъ низменностей, болѣе изнѣженнымъ мягкимъ климатомъ и неспособнымъ переносить суровость климата, обычную для горца. Иногда это слово, какъ и *брдо*, означаетъ отдѣльную гору.

Въ одной пѣснѣ есть такое мѣсто:

Владика ми бјеше излазно
На високу *гору* Вртиѣлку,

на вершинѣ которой очень уже давно нѣтъ никакого лѣса.

*) Почти въ томъ-же смыслѣ у албанцевъ горныя племена около Скадра называются *Маѣси* (горцы, жители горъ).

Есть съ этимъ названіемъ горы значительной высоты: Зла-гора (1.437 метр.), Лучка-гора (1.715 метр.).

Есть въ Цермницѣ село *Подгорь*; а и въ старыхъ документахъ упоминается *подгорин* — *montana* «царь въ *подгоріа*, звѣри хоте ловити» (Д.), и *опогорь* (*dejectus montis*): «по дѣлоу оу плавь на *опогорь*» (М. S. 94); на *опогорь* (*dcorsum*) прѣко низъ дѣль (Г. XV, 302).

«Ити гором» — по верху, надъ долиною или рѣкой; противоположное — *оздола*: «Мени је лакше ити *горѣм*, но ђемовским пољем».

Существуютъ въ Черногоріи нѣсколько *горичъ*, тоже въ настоящее время безлѣсныхъ: подъ одною, на югъ отъ нея расположена Подгорица, а за нею равнина, идущая къ р. Морачѣ, назыв. *Загоричъ*.

Двѣ такихъ-же горичы въ Лѣшкополѣ и то-же имя носятъ каменистые островки на Скадрскомъ озерѣ: Старчево, Бешка, Морачникъ и Топаль (Топхаке).

Слово *хум* (холмъ) задержалось только въ собственныхъ именахъ: *Хум-Очиники* (974 м.) въ Приморскомъ хребтѣ между Цетиньемъ и Будвой, *Ораховски* (1909 м.) въ Кучахъ, на Вучьемъ въ Морачѣ и *Хотски* или просто *Хум* въ равнинѣ Нижней Зеты у такъ называемаго Хумскаго — блата.

Хумци — поселокъ на каменистомъ холмѣ на Цетинской равнинѣ.

На Поповомъ полѣ (близъ Требинья въ Герцеговинѣ) разбросано множество голыхъ скалистыхъ холмовъ, которые также называются — *хумак*, *хумци*; а между ними (измежу хумака), по 2 и по 3 вмѣстѣ, въ группѣ, назыв. *хумнице*.

Въ Герцеговинѣ же противъ Мостара черезъ р. Неретву отдѣльная высота тоже называется *Хумъ*.

Но самое распространенное названіе высокихъ горъ — *планина*, которому противопоставляется — *жуна*, какъ мѣсто болѣе низкое и потому болѣе теплое и болѣе способное для обработки земли подъ посѣвъ хлѣбовъ.

Такъ, область Пивы дѣлится на Пивскую — планину и Пивскую — жупу.

Планиништак — употребляется въ томъ-же смыслѣ, какъ и *горштак*.

Планинско-мјесто, — которое находится на высокихъ горахъ, очень холодное, гдѣ вичего не сѣютъ, а только лѣто проводятъ со скотомъ на катунахъ, и это главное значеніе планины въ экономической жизни черногорца.

На планинахъ-же находятся лѣсъ и покосы.

Если говорятъ: «Ми имамо своју планину», это значитъ, что пмѣются пастбища и лѣсъ; а если «Немамо планине», то — нѣтъ ни того, ни другого.

У В. планина назыв. *Bergwald*, *mons silvosus*; а итальянцы переводятъ *altipiani*.

Это не отдѣльная гора, а горная область, въ которой иногда ни одна отдѣльная вершина не носитъ общаго названія планины. Такъ, въ планинѣ Ловченѣ отдѣльныя вершины носятъ названія: *Језерски-врх*, *Штировник*, *Бабљак*, *Звјеринац* и др., но ни одна не носитъ названія Ловчена.

Тоже и въ *Дурмиторѣ*, гдѣ отдѣльныя вершины называются: *Боботов-кук*, *Ћирова-пећина*, *Мећед*, *Штулац* и др.

Въ пѣснѣ есть такія выраженія:

Примише се брду на планину.

Кад изишли брду на планину,

Сједи јунак крај друма широка.

Въ этой общей горной системѣ части ея, состоящія изъ отдѣльныхъ равнинъ, покрытыхъ лѣсомъ или травою и всегда почти съ источниками воды, носятъ также названія планинъ съ особенными собственными именами:

Крања-јела, *Вратло* (въ *Сипявиной*), *Царине*, *Бируљак* (подъ *Комомъ*), *Кривн-до*, *Шарељак*, *Јеловица* (между *Лисой* и *Ключемъ*) и т. д. Это уже специально пастбищныя мѣста, гдѣ и устраиваются катуны.

У Даничича планины переводится *mons*; затѣмъ по документамъ видно, что она вспоминается «уз влахе»; а села всегда упоминаются со своими планинами, хотя-бы они имѣли пастбища и на другихъ мѣстахъ: «с планинами и з гръмьемъ и щъ е на *поверхи*» (M. S. 340, 346 — *superficies*).

Понятіе о пастбищѣ такъ тѣсно связывается съ названіемъ планины, что планиной называется вообще пастбищное мѣсто, хотя-бы оно и не находилось на высокихъ горахъ и находилось-бы совершенно въ низинѣ. Такъ, жители Криницъ (въ Краинѣ) называютъ своею планиной Гаведій-бродъ, мѣстность по сѣверному берегу Скадрскаго-озера настолько низкую, что её затопляетъ озеро.

Нѣкоторое отношеніе къ тому должно имѣть собственное имя Плана въ Годиняхъ (въ Цермницѣ): небольшое возвышеніе, наверху плоское, ровное. Такое-же находится и близъ Билечи (Герцегов.) на правомъ берегу р. Требишницы.

Въ Черногоріи есть нѣсколько *Планиницъ*: между Никшичемъ и Острогомъ, близъ Лѣвой-Рѣки, въ Кучахъ и др.

Слова *хрбат* и *ланац* (хребетъ и цѣпь горъ) въ народѣ не употребляются, хотя отчасти извѣстны, что мы приписали-бы вліянію школы и книги.

Но есть *дебло* — кряжъ горъ, отъ котораго пдутъ развѣтвленія.

Отдѣльныя горы, ихъ вершины и другія части имѣютъ особыя названія по ихъ наружному виду и характеру, и такихъ названій очень много, хотя нѣкоторыя можно считать синонимами.

Общее названіе вершины горы-*врх*: Вели-врхъ, Голи-врхъ, Врхови (или Печорацъ въ Синявиной-планинѣ), Ябланов-врхъ (2.168 метр. тамъ-же); и производныя: Међуврше (между Језерскимъ-врхомъ и Штировникомъ), Заврше, Подврш.

Въ томъ-же смыслѣ употребляется и *оис*, а иногда въ

смыслѣ центральнаго возвышенія, отъ котораго идутъ развѣтвленія, ипаче называемый *чвор* (узелъ). Высшая точка на горѣ назыв. *клик*: «паде тица на највећи *клик од планине*».

Ком — одна изъ самыхъ высокихъ горъ Черногоріи и принадлежитъ двумъ племенамъ — Кучамъ и Васоевичамъ; поэтому одна его вершина называется *Кучки-Ком*, а другая *Васоевиѣки*. Онъ, какъ Дурмиторъ и другія планины, составляютъ цѣлую область, которой принадлежатъ другія, меньшей высоты планины.

Другой *Комъ-Рычій*, представляющій возвышеніе на припженіи высокаго острова Одриѣска-гора въ устьяхъ рр. Морачи и Рѣки-Черноевича. А въ то-же время это слово употребляется и въ смыслѣ отдѣльной высоты или вершины. Такъ, говорятъ: «Ћирова-пеѣина — највисочиј *ком* у Дурмитору». Въ Сербіи *комови* называются нѣсколько отдѣльныхъ высокихъ холмовъ (въ округѣ г. Карановца), называемыхъ также *столови* по плоской поверхности ихъ вершинъ, въ родѣ столовыхъ горъ.

Жителей Зеты прежде называли *Закоманами*; а теперь въ Черногоріи находится племя, называемое *Комани*; и близъ Цетинья по направленію къ Бѣлошамъ есть *Команова-главица*.

Производныя слова: *Меѣукомје* — перемычка между двумя вершинами Кома; *мјесто окомито* — съ крутымъ спускомъ обрывомъ.

Небольшое возвышеніе называется *главица* въ общемъ смыслѣ, которая по формѣ можетъ быть *обла* (округлая) или *остра*. Такова въ Зетѣ близъ р. Морачи Мирап-главица. Но есть Каблена-главица въ Рудинахъ, высота которой 1.134 м.; другія такія-же высокія горы называются *глава*:

Ерињя-глава (1.523 м.); Закова-глава (2.084 м.).

Еще меньшую величину, чѣмъ главица, представляетъ (*х*)*обер* — холмъ; *оберасто мјесто*, *обераст нут* — холмистая мѣстность съ частыми спусками и подъемами; *оберчиѣ*.

Бриѣг — собственно невысокій край долины и въ то-же

время не высокая горка, пригорокъ, всегда съ обрывистыми боками; *брежуљак*, *бријешчић*, *бреговито мјесто*; но есть мѣстность значительной высоты *Старѣики-брегови* (1.145 м., Убли чевскіе).

Груда небольшой холмъ на равнинѣ: Веља-и Мала-Груда на Цетинскомъ полѣ; оттуда, вѣроятно, и *Груды* — албанское племя близъ Подгорицы, нѣкогда сербское.

На Ульцинской равнинѣ подъ хребтомъ Мажурой находится группа холмовъ, носящихъ названіе *Кодре*, по всѣмъ вѣроятіямъ, албанское, напоминающее древнее Scordus, откуда и Скадръ.

Горы, идущія отъ главной высоты, какъ ея продолженія и развѣтвленія, называются *ноге*: таковы по отношенію къ Кому-Штавна — плапина, Пэ (или Пэх), Љубан и др.; а по отношенію къ Дурмитору-Штулац (Вељи и Мали), Савин-кук, Ивица и др.

Иначе онѣ называются *ограни*, *оброни* и *окомци*.

Трудно опредѣлить, что означаетъ *куъ* или *куье*. *Куъ од Врмоше* (между Комомъ и Проклитіемъ) представляетъ какъ бы косу горы Врмоши; *Куье* на сѣверной сторонѣ хребта Можуры — припизженіе, не имѣющее опредѣленной формы, состоитъ изъ холмовъ и углубленій между ними; въ Люботинѣ *Мали-куъ* подъ высотой Капа; а за нею *Куье* — равнина.

Нѣсколько высотъ, довольно значительныхъ, носятъ названіе *сук* или *сука*: Сук-Хотски (иначе Дечинъ), — Грудски (поалб. Сука-Грудить), изподъ котораго идетъ коса Сука-Магрива; а въ Ульцинѣ *Сука* называется мысъ, вдающійся въ море, отвѣчающій такому-же мысу между Баромъ и Спичемъ *Ртац* или *Ротац* (отъ *рт* — мысъ) и развалинами на немъ стараго монастыря.

Подъ Комомъ находится *Тисови-рт* — коса.

Коса то-же, что и порусски: протяженіе отъ главной высоты, спускъ болѣе или менѣе пологій съ долинами по обѣ стороны.

Говорятъ: — *ити косом*, како ками вали (M. S. 73), *clivus* по Д. «Ити узкос» — подниматься на гору по откосу и плыть по рѣкѣ не прямо противъ теченія, а наизкосъ. Въ Синявнѣйшій пл. есть Забрдска-коса (1.776 м.); *Коса* — хребетъ между Суторманомъ пл. и Руміей.

Почти тоже представляетъ *било*; это — собственно легкая ложбина, идущая сбоку косы, по которой легче можно совершить подъемъ на высоту.

Бокъ горы называется *страна* и, если онъ пологій, то по нему пролагаютъ путь, обходя гору кругомъ; отсюда выраженіе *ити страном* (въ другихъ мѣстахъ *напопрек*); а прямо по этому боку идти въ гору — *уза страну, преко стране*. Если этотъ бокъ идетъ съ большой высоты, то говорятъ — *велика страна*, слѣдовательно подъемъ трудный. Бока горы называются также *ребра*: *ребра од* Лебершника (на границѣ съ Гадкомъ). *Стијена* — отвѣсный каменный спускъ съ горы. Въ Пиперахъ есть цѣлое селеніе, находящееся подъ такою стѣной и носящее то-же названіе; *Црвена Стијена* такой-же спускъ Вельего-брда. Мѣстность съ такимъ характеромъ назыв. *стијење*. Въ Дубровникѣ *стијена* означаетъ вообще камень: «он је ме удрио стијеном».

Греда отдѣльная скала: *Црна-Греда* близъ Цетинья; *Острошке-греде* — цѣлый рядъ скалъ, идущій по краю хребта Острогъ надъ долиною р. Зеты.

Иногда гора имѣетъ довольно отлогій спускъ вверху и внизу, между ними отвѣсная каменная полоса въ видѣ пояса; это назыв. *обруч*, называемый также *стијена* и *криш*. Близъ Фунданы (Кучи) есть Елезавића-обруч.

На хребтѣ, имѣющемъ склонъ на двѣ стороны, опредѣляютъ линію, откуда вода стекаетъ на ту и другую сторону, а вмѣстѣ съ тѣмъ сносятъ и камни. Эта линія называется *водоваља* или *камивал*, и по нему опредѣляются границы земельныхъ владѣній.

Вода, стекшая съ горы внизъ, образуетъ углубленіе, по

которому несутъ и камни, и это называютъ въ одномъ мѣстѣ *струг* (Дробн.); которымъ иногда, если онъ не очень крутъ, пользуются и для подъема на гору; а въ другомъ — *точило* (Васоев., Пива).

Иногда по этому-же *стругу* спускаютъ бревна, срубленные наверху горы, или-же отъ этого спуска образуется *стругъ*. Въ Васоевичахъ *стругови* называютъ еще въ Комѣ ложбины между скалами, покрытыя травой.

Камень, носимый этими потоками и нагромождаемый внизу, въ Пивѣ называется *усов*; тоже, если обвалится съ горы земля, при чемъ заваливаетъ нивы, скотъ, дома и людей (такой случай однажды былъ въ Пивскихъ-Церквицахъ, гдѣ оторвалась громадная масса земли отъ горы Сокола). У Васоевичей такъ называются снѣжныя лавины, тоже иногда заваливающія проходящихъ людей и скотъ, и обвалы земли. Въ Кучахъ это зовется *загонъ*; есть и собственное имя мѣстности. То-же значеніе имѣютъ названія *уроина* и *утргъ* (Утръ село въ Цермн.). *Опучина* и *осов* назыв. отсыпь съ бока горы, по которой можно пройти пѣшкомъ спѣшнымъ, однако, ходомъ; въ противномъ случаѣ можно скатиться внизъ.

Прло — мягкое, постоянно обваливающееся мѣсто по краю какого-нибудь оврага или рѣки.

Уступъ въ горѣ въ видѣ площадки или террасы назыв. *склад*: «ити складовима».

Площадка на краю *стѣны* состоящая изъ голой плиты, назыв. *латно* и *латије* (платеѣа, D. platea). По ней иногда прокладываютъ путь, который очень опасенъ, если наклоненъ къ стремнинѣ. Такой путь *преко платија* есть надъ р. Морачей.

У Васоевичей *латија* назыв. луговинку на краю стѣны.

Въ томъ-же родѣ *летице* (цѣльныя каменные плиты) и *лелије* (стрмень).

Край горы назыв. *иоица* (собств. имя въ Дурмиторѣ); *ивер* — острымъ гребнемъ край вдоль хребта (собств. имя *Нверак*).

Омѣтина (Васоев.) наверху горы открытое мѣсто, на кото-

ромъ не держится снѣгъ, сносимый вѣтромъ, и трава не растеть. Въ томъ-же родѣ *злбак*, *злбичѣ* — не наверху, а на откосѣ маленькое открытое возвышеніе.

Приниженія въ горномъ хребтѣ, черезъ которыя дѣлають переходы, имѣють различныя названія: *седло*, *превија*, *превала*, *превој*, *пренка*, *пресло*, *-вина*, *прелаз*, *ждрјело*, *шкрбина* *), *трубјела* (есть и собств. имя).

Высшую точку на перевалѣ назыв. *крстац*. Крстцевъ въ Черногоріи нѣсколько: между Которомъ и Нѣгушамн, въ Никшицкой Дугѣ, на пути изъ Никшича въ Шавники и др.

Въ Васоевичяхъ и Кучахъ есть слово *ѣафа*, высшая точка вообще на подъемѣ, съ которой можно видѣть на ту и другую сторону. Въ Кучахъ *ѣафа од Гвозденца*, черезъ которую идетъ путь изъ с. Орахова въ Затрѣбачъ.

Есть еще названіе *пресјека*, которая также составляетъ перевалъ черезъ гору. Такихъ пресѣкъ, въ смыслѣ собственнаго имени нѣсколько: въ Никшицкой Дугѣ, между Цермницей и Приморьемъ, гдѣ находилось австрійское укрѣпленіе, недавно брошенное и разрушенное, есть подъ Ловченомъ, въ Пивѣ, Кучахъ.

Но имѣетъ она и другой смыслъ, какъ загражденіе пути, для чего въ лѣсныхъ мѣстахъ срубають доревья и заваливають ими дорогу, и это называется еще *засјека* и говорится *засјећи пут*. Въ старыхъ документахъ *прѣсъка* — *praeclusio*: «да имъ сте *присъку* учинили и поставили до самого трѣга, до струге, теръ имъ не дате излазити ванъ трѣга на воду». (Г.).

На эти перевалы ведетъ иногда дорожка, круто поднимающаяся по природнымъ выступамъ въ скалахъ, или усовершенствованная человѣческимъ трудомъ въ родѣ лѣсенки, и называется *скала*: *Вјела-скала* на пути изъ Бара въ Крапну черезъ перевалъ изподъ Румин; *Шкала од Мокре* близъ Брзкута; *скалице* —

*) У Словинцевъ въ Крапнѣ хребетъ Шкрбина, черезъ который есть пѣшеходный путь къ Адриатическому морю къ ст. Набрзина.

по дорогѣ изъ с. Лимлянъ (Цермн.) на планину Пепичи; нѣсколько ихъ при спускахъ изъ Затрѣбча къ Цѣвпѣ. Иначе такіе подъемы назыв. *стубе* и *стубице* (Стубице — село въ Пѣшивцахъ).

Тѣсный проходъ между скалами назыв. *кланац* *), *богаз*, *струга*, *вратло* и *врата*, и между нагроможденьями скалъ *кѣштина* (*вельи шкрипаци*); а проходъ, пробитый искусственно, *просѣченица* (Пива).

Подъемъ въ гору долгій, хотя-бы былъ пологій и ровный, назыв. *вадидух*. Въ стар. докум. «меѣа планини Ограѣеници отъ дѣла на измидоухъ» (Г. XV, 300).

Ступ — мѣсто, откуда начинается спускъ съ горы: «Ми стојимо одмах на *ступ* Лучке-горе»; у Павл. тоже — мѣстность на склонѣ горы.

Обращается вниманіе на то, какая сторона горы обращена на полдень — *присоје*, и какая въ обратную сторону — *осоје*. Въ Васоев. есть одинъ поселекъ назыв. *Присоје*; а въ стар. докум. есть *Осок* и *Осоина* (М. S. 198, 199).

Очень много названій, которыми характеризуется каменистая мѣстность въ деталяхъ.

Самое общее названіе отдѣльной скалы — *кри*: *Орлов-кри* надъ Цетинскою равниной; а на самой равнинѣ былъ *Доорички-кри* (въ послѣднее время при выравниваніи улицъ уничтоженъ); *Вельи-* и *Мали-кри* надъ Андриeviцей (Васоев.), *Зечиј-кри* въ Забрдьѣ (тамъ же), *Пастушки-кри* — въ Загарчѣ и др. То же самое означаетъ — *чукир*. *Кам*, *камен*, сверхъ общаго своего значенія, примѣняется къ цѣлой высотѣ: «Ловћен је последњи *камен*, што види црногорац из свога завичаја, кад полази у далек туђи свјетъ»; *Кам-бијели* (гора въ Голіи 1.213 м.). Есть мѣстность *Меѣукамеѣ* между двумя горами, собственно поле

*) Въ герцегов. краяхъ — перелазъ черезъ плетень, при чемъ схватываются руками за два кола и перескакиваютъ.

между двумя каменными стѣнами. Это въ томъ-же смыслѣ какъ и у насъ на Уралѣ: Павдинскій-камень, Закаменье.

Мѣстность, гдѣ сплошь все скалы и камни, назыв. *терѣа*, *ѡут* (женск. р.) и *ѡутеза* (ѡути камень и ѡуто гвозѣе — очень твердое); мѣстность *Заѡуѣе*. Плоская каменная поверхность — *литница*, *плоча* или *литна плоча* (плита). *Спила* — скала въ видѣ громаднаго цѣльнаго камня, представляющаго гору; подъ нею бываетъ углубленіе со скопленіемъ воды. Такова *Спила-Граховска* въ с. Вилусахъ. *Спиле* (во множ. ч.) — скалистые горы въ видѣ каменнаго гребня. *Лола* почти тоже, что *терѣа* — сплошь голый камень, ни клочка земли и растительности: «код нас је жестока *лола*». Съ такимъ характеромъ *Лола-плаппна*.

Хрид, *хридине* — нагроможденіе камней (храпави крѣпи), между которыми трудно пройти. Такое же мѣсто очень неровное, изрытое водомоинами, заросшее кустарникомъ, трущобистое — *врандун*: «код нас *врандуци*» т. е. нигде негодныя мѣста. Есть *Врандукъ* въ Босніи.

Если при томъ находятся глубокіе провалы и стремнины, то мѣстность назыв. *сунулиѣ*, *сунулиѣ*, *санталиѣ*; вообще непроходимыя мѣста — *врлет*, *врлетна мѣста*; а въ Пшвѣ и Дробнякахъ *боре*. Но въ Цетинѣ *бор* назыв. мѣстность подъ нависшимъ утесомъ въ родѣ пещеры, куда приходятъ чобаны со скотомъ на *пландовање* т. е. полуденный отдыхъ. Иногда такое мѣсто бываетъ совершенно въ родѣ тора и даже съ воротами (природными же).

Сопот — стремнина на краю какого-либо углубленія. Въ Чарадѣ (Никш. Дуга) такъ называется провалъ, въ который втекаетъ потокъ.

Въ старыхъ документахъ встрѣчаемъ выраженія: «низъ потокъ оу Сопоть; у велику рѣкоу оу Сопоть» (Т. XV, 280 и 202).

Надъ Моринѣмъ въ Боккѣ-Которской такъ называется пещера въ отвѣсной стѣнѣ, откуда по временамъ съ шумомъ низвергается водопадъ.

У Вука К. нѣсколько источниковъ съ именемъ *Сопот*:

Гора съ острою вершиной называется *кук* и *цук*: «на *куку* од *планине*»; тоже *чир*.

Очень заостренная, пирамидальная вершина — *цугуласти врх*; имѣющая форму шапки — *капа*: «*капа* од Љовћена» и собств. и. большая гора Капа Морачка.

Въ цѣпи горъ, окаймляющихъ Рѣку-Черноевича съ лѣвой ея стороны, близъ Жабляка есть гора Бобія, состоящая изъ трехъ пологихъ вершинокъ.

Въ пл.-Гарчѣ есть также Веља и Мала-Бобија; это—собственно нарицательное имя горы съ округлою вершиной. Такъ, говорится: «я сам био наврх бобије од Гарча». Есть это-же названіе и въ другихъ мѣстахъ.

Есть названіе *молибог* или *богомольа*: это — мѣсто близъ села на высотѣ, откуда вы видите церковь впервые, когда подходите къ нему, или въ послѣдній разъ, когда уходите, при чемъ обыкновенно молятся на церковь.

При этомъ всегда находится какой-нибудь камень, на которомъ можно отдохнуть; иногда приспособленный для того искусственно (опочивало). Такое мѣсто находится близъ Цетинья по дорогѣ въ с. Угни; близъ Горанска (Пива) на Стоцѣ и въ другихъ мѣстахъ.

Если въ скалѣ сбоку находится выпуклость, торчитъ камень, — это назыв. *сиса*, и тоже самое въ стѣпѣ зданія и въ каменномъ дверномъ косякѣ.

Розсыпь камня на склонѣ горы или въ какой-либо ямѣ и ложбинѣ, свалившаяся сверху, по ненанесенная водой, называется *цак* и *грохот*; болѣе мелкій камень, щебень — *шкаља*.

Камни, торчащіе въ ямѣ или ложбинѣ, назыв. *чокот*, *чокоти*; а на высотѣ — *клис*, *клисови*.

Скалистая мѣстность со множествомъ расщелинъ и ямъ — *ширка*, *ширке*. Такая мѣстность находится надъ Цетиньемъ выше монастыря. Въ стар. док. есть *Скрыка*, — *ке* (Г. XI, 134, XIII, 371, М. S. 144). Въ верховьѣ р. Рыбницы русло ея

наполнено валунами, которые назыв. *дора*. Узкая яма, трещина, щель въ скалѣ назыв. *шкрип*, куда, попавъ ногой, человекъ или животное можетъ её сломить, что и случается.

Пещера назыв. *пейина*, *пей*; маленькая пещерка — *запейак*; а по берегамъ рр. Морачи и Рыбницы, углубленія, собственно вымоины въ берега, куда можно укрываться отъ дождя, назыв. *петтик*. Не въ связи-ли съ этимъ назв. *Петье-брдо* въ Дугѣ Никшицкой? *Пейина*-же называютъ и гальку, мелкій камень, занесенный водой; иначе — *шъунак*, *газ*, *брод*. Вообще камень округленный теченьемъ воды назыв. *ваъ*, *ваъутак*.

Углубленія въ каменистой мѣстности, особенно если ихъ много, назыв. еще *јазбине*.

До сихъ поръ мы говорили о мѣстахъ на значительной высотѣ, при томъ о формахъ поверхности, обусловливаемыхъ главнымъ образомъ ея каменистымъ составомъ; теперь обратимся къ мѣстностямъ, лежащимъ между ними или у ихъ подножія, къ долинамъ и равнинамъ, а также къ углубленіямъ на нихъ.

Мѣстность у подножія горы, откуда идетъ болѣе или менѣе ровная поверхность, назыв. *под* и *подаъе*. Такъ, когда спустишься съ вершины Кома къ долині р. Перутицы, ровная площадь на краю ея долины назыв. *Борови-под*; а внизу подъ Андріевицей болѣе обширная равнина при сліяніи рр. Злорѣчцы и Лима, называется *Подаъе*. Въ старыхъ документахъ мы встрѣчаемъ *подоме-vallis* (Д.); и въ томъ-же смыслѣ *падъ*: «седу Лубиню шла меѣа на хусарску падъ и тупшинску падъ; цвѣткова падъ; Поточцу на велику падъ». Въ Далмаціи *поданак* называютъ склонъ горы и землю на этомъ склонѣ (П.).

Слово *долина* въ Черногоріи имѣетъ значеніе вообще низа: сѣсти *по долини* — на полу, на землѣ; избаци ми *наре по долини* т. е. выложи мнѣ деньги на полъ; ъему су *пријева испанули по долини* т. е. на землѣ.

Понятіе о долині, по которой протекаетъ рѣка, въ Черно-

горіи не существуетъ, хотя въ Васоевичахъ, Дробнякахъ, Морачѣ и Пивѣ таковыя существуютъ. Въ Пиперахъ *долина* означаетъ вообще мѣстность, покрытую травой, хотя-бы то была гора. Поэтому говорятъ: «ово све је била *долина*; скоро је постао голи крш» т. е. было покрыто землей съ травой, которую снесло.

Иногда долины дается имя *јама*, что означаетъ, кромѣ того, и всякое отверстіе, напр. въ чубукѣ. Такъ неточно и неопредѣленно у черногорца понятіе о долины. Но есть названія *до* и *долаци* (*долови* и *доци*), которые представляютъ углубленія неправильной формы, круглой или продолговатой. Отсюда происходятъ собственные имена: Глуви-до (Церм.), Дуги-до (Нѣг.), Криви-до (Васоев. и Кучи) и др. Первые два и въ Кучахъ — села; а въ Васоевичахъ — катуны.

Есть эти *долы* совершенно маленькіе и представляютъ площадки въ глубинѣ, которыя обрабатываются, таковы: Ђево-јачки-до (Нѣг.), Кобиљи-долови (Ловченъ), Суви-до, Орани-до, Просени-до, Пирни-до и т. д.

На высокихъ планинахъ эти долины служатъ для пастбищъ и катунь: Криви-до (Васоев.), Добри-до, Пирни-до (Пива); а въ болѣе низкихъ мѣстахъ они обрабатываются подъ посѣвы хлѣбовъ.

Доци или *позидови* называются искусственно сдѣланныя на склонахъ каменистыхъ горъ террасы, также засѣваемые хлѣбомъ.

Есть однако слово *продо* — боковая долина (Баняны); у В. *vallis*, *пресјена*, *раздође*.

Дубодолина — очень глубокая долина; въ Ровцахъ просто *дубоко*: Веље-дубоко и Мртво-дубоко; у Кучъ узкая долина между высокими горами назыв. *љу*; это-же слово у Пиперъ означаетъ то-же, что *увала* — ложбина, впадина: мѣсто *љунасто*, иначе — *уваљено*, *коритасто*. У Васоевичей *рана* — означаетъ узкую долину, ущелье; а у Кучъ долину-же, только болѣе широкую. Между Сукомъ грудскимъ и другою горой есть *рана* *Сје-*

вик, въ которой расположены катуны Хотъ; у Пиперь тѣмъ-же именемъ означаютъ въ р. Морачѣ глубокія ямы между скалъ, въ которыхъ зимой собирается лаксфорель, гдѣ её ловятъ съ помощью крючка на древкѣ, ныряя въ глубь. У В. *ране*, *хране*—*Unebenheiten*, и въ Черногоріи *храниво мѣсто*.

Въ Васоевичахъ *думача* означаетъ пространство, сплошь покрытое папоротникомъ; а у В. — глубокую долину; въ Невеспнѣ (Герцег.) съ этимъ именемъ есть рѣчушка въ долині между высокими горами. Въ Ликѣ узкая долина назыв. *драга*.

Иногда долині дается названіе *јама*, что означаетъ и просто углубленіе въ землѣ, провалъ, и всякое отверстіе, напр. въ чубукѣ.

Чаще и съ бѣльшею опредѣленностью употребляется слово *вала* или *увала* — впадина, логотина, отъ небольшой ложбины до приниженія цѣлой области между горными хребтами, напр. такую *валу* представляетъ значительная часть Катунской нахіи между Приморскимъ хребтомъ и горами, составляющими окраину долины Средней Зеты,

Эта обширная *вала* разбивается на множество углубленій, называемыхъ *руне*, какъ и возвышенныя части, загроможденные скалами, между которыми находятся мѣстечки, годныя для обработки, а иногда и болѣе значительная ровная площадь, называемая — поле. Это впрочемъ главнымъ образомъ въ старой Черногоріи, въ Катунской нахіи; а кучи и васоевичи *вала* зовутъ и глубокую долину.

Мѣстность, состоящая изъ множества подобнаго рода углубленій называется *валовита*, а если это относится къ мѣстностямъ, не имѣющимъ скалистаго характера, какъ Боснія и Сербія, то говорятъ — *каловита* — грязная, въ смыслѣ жирнаго слоя земли, покрывающаго поверхность и превращающагося въ дождливое время въ грязь.

Въ *рупахъ* собственно и ютилась жизнь старой Черногоріи. Какой-нибудь десятокъ домовъ составлялъ уже село и иногда

имѣлъ свою церковь, а то разбросаны поселенія по три—четыре дома, раздѣленные при томъ значительными разстояніями.

Совсѣмъ другое поле: это уже болѣе обширная, замкнутая со всѣхъ сторонъ равнина, съ перерѣзывающимъ её сухимъ русломъ, въ которомъ въ дождливое время собирается вода, сбѣгающая съ горъ, и въ видѣ потока устремляется въ нижайшую часть, гдѣ и исчезаетъ въ такъ называемыхъ *понорахъ*.

Таковы поля: Нѣгушское, Цетинское, Граховское, Никшицкое, Копиле въ Пиперахъ и др. Это — мѣста большихъ поселеній.

Есть поля и съ другимъ характеромъ, какъ *Цемовское-поле* въ Подгорицѣ, отдѣленное отъ горъ рѣками Рыбницей, Цевной и Морачей, въ которыя стекаются всѣ собирающіяся на его поверхности воды и уносятъ ея земляной покровъ, вслѣдствіе чего оно постепенно все больше оголяется и весьма скудно покрыто травяною растительностью.

Совсѣмъ другой характеръ носятъ Лѣшко — поле, которое, благодаря разбросаннымъ по нему холмамъ и углубленіямъ между ними, покрыто значительнымъ слоемъ земли; и потому по нему разбросаны поселенія, имѣющія нивы, огороды, виноградники, фруктовые деревья и рощицы мелкаго лѣса.

Есть еще названіе *полице*, употребляемое во множественномъ числѣ *полица*.

Въ Цермницѣ такъ называется довольно обширная и низкая равнина посреди ея, состоящая изъ нивъ и ливадъ. За городомъ Беранами въ Нижнихъ-Васоевичахъ (въ турецкихъ предѣлахъ) такъ называется пѣлая область; при томъ названіе употребляется въ той-же формѣ, но въ смыслѣ единственнаго числа: «Онъ је с Полице».

Пониква называется плоская возвышенность надъ долиною Зеты къ юго-востоку отъ Острога. Откосъ ея покрытъ лѣсомъ; а наверху углубленная равнина, покрытая травой, но въ то-же время и скалистая.

Скалами этими она и дѣлится на 4 *пониквице*: *веља*, *средња*,

сува и *сражсгермачка*. Одна изъ нихъ особенно богата ключами. Есть и другія попиквы и пониквицы; а въ Сербіи (королев.) есть планина *Поникве* (срв. чешское *poníkev*).

Очень распространено въ Черногоріи названіе *рудина*, что означаетъ мѣстность наверху пологого возвышенія, не загроможденную скалами, хотя и усѣянную камнями, и покрытое мелкою травой (*чина*), которую не косятъ; а за то она служитъ хорошимъ пастбищемъ.

Въ народной пѣснѣ она упоминается такъ:

Док се гора преоѣне листом,
А *рудине* травом ѣтелпном.

Пале су патке у слано море,
А препелице у равно поле,
А јаребице у *руденице*.

Въ Подгорицѣ такъ называютъ лужайку, покрытую травой, и говорятъ: «Ајдемо, да сједнемо на *рудину*».

По вѣсѣмъ вѣроятіямъ, это названіе общаго происхожденія съ прилагат. *руд*: *руда* *суна*, *коса*, *руди* *брци* — волнистые, вьющіеся; *рудо*, као вуна на овци; *зарудили* момску брци — показался первый пушокъ на губѣ.

Въ то-же время въ Команѣхъ есть *Бјела-рудина* — голая площадка на возвышеніи съ однимъ деревомъ, подъ которымъ обыкновенно *пандуютъ* стада, а также отдыхаютъ и прохожіе люди; бѣлою она названа, вѣроятно, отъ покрывающаго её бѣлаго камня. Съ такимъ-же характеромъ мы знаемъ *рудину* въ с. Подгори (въ Цермницѣ).

Въ Пинерахъ такъ называется одна мѣстность, состоящая изъ голыхъ каменныхъ плитъ. Но не были-ли и эти мѣста когда-то покрыты травой и оголѣли послѣ?

Въ стар. докум. есть *дупна рудина* — *savus* (Д.).

Рудины называется мѣстность между Граховомъ и Никши-

чемъ, имѣющая нѣсколько поселеній и составляющая цѣлую административную единицу. Она холмиста, съ прекрасными пастбищами и съ некрupнымъ лѣсомъ. Изза пастбищъ этихъ происходила постоянная война между племенемъ Озриничами и Никшицкими турками.

Есть *Опутна-Рудина* на западной границѣ Черногоріи, тоже административная единица. Она представляетъ высокую окраину долины р. Требишницы, также богата пастбищами, особенно много кустарника *зановета* (*citissus*), который такъ любить овцы.

Не менѣе распространено названіе *ластва* — равнина или терраса на уступѣ горы, подъ которымъ идетъ спускъ, если не стѣной, то вообще очень крутой. Въ Цермницѣ *ластве* и *ластоице* называются искусственныя терраски, извѣстныя въ другихъ мѣстахъ подъ именемъ *доци* или *позидови*.

Есть и большія пространства съ тѣмъ-же именемъ, какъ Ластвы Чевская и Никшицкая, на которыхъ находятся катуны и постоянныя жилища.

Въ Паштровичахъ (въ Приморьѣ) есть Кастель-Ластва, сокращенно сербами называемая *Кастинио* (*Castel* — укрѣпленіе). Въ Далмаціи *ластва* называется тоже терраса между утесомъ и обрывомъ, покрытая травой.

Въ Дробнякахъ *ластоице* или *ластавице* называются изгибы по дорожкѣ, ведущей на гору, иначе *канице*. Говорятъ: «Я самъ тебе чекао на четвртој *ластавици*».

Если у подножія горъ образуется земляная отсынь, которая принимаетъ холмистый видъ, вслѣдствіе того что ея прорѣзываютъ временныя потоки, образуя углубленія, спускающіяся къ рѣкѣ или большой долинѣ, то такая мѣстность называется *лопате*. Такъ называется часть села Лѣвой-рѣки (Васоев.); близъ Морачскаго монастыря, между Требчемъ и Дрезгой въ Пиперахъ, въ Подгорицѣ противъ холма Любовича на берегу р. Морачи, гдѣ поэтому и перевозъ черезъ нее называется *на лопате*.

Тотчасъ за Морачскимъ монастыремъ небольшой кусочекъ земли на высокомъ мысу, вдавшемся въ рѣку, назыв. *лопаръ земље*.

Не знаемъ, нельзя-ли сюда-же отнести существующее въ Далмаціи названіе *лапатъ земље* — полоса пахатной земли; а также *лапатъ тканине* — кусокъ матеріи (П.).

Въ Васоевичяхъ маленькія терраски земли назыв. *ножице*. Какъ собственное имя *Ножница* — мѣсто въ Лѣвой-рѣкѣ, гдѣ по преданію впервые поселилось васоевицкое племя.

Тамъ-же *занѡа* означаетъ травянистую равнину, иногда окруженную небольшимъ лѣсомъ, при подошвѣ горы. Такія находятся на Лисой-планинѣ и на Штавной, и послѣдняя называется *Чижева-занѡа*.

Шкрапица земље — кусочекъ земли въ ямкахъ между камнями.

«Земља лежи у *кључу*» — въ углѣ между горъ или въ изгибѣ рѣки (у В. *curvatura fluminis*). *Кључаница* — уголокъ земли: «они (арбанасы) знаду овѣ сваку *кључаницу*».

«Нѣму земља лежи у *ободу*» — пространство, окруженное горами. Съ такимъ характеромъ *Обод*, откуда вытекаетъ Рѣка-Черноевича, иначе *Ободска-рѣка*.

Острый уголъ въ изгибѣ рѣки (р. Матяца) назыв. *коѡат*; менѣе острый *куѡар* или *копито*; а широкою дугой — *котлиш*.

Поѡанка — зеленая круговинка среди безтравной, голой мѣстности, какъ Цемовское поле.

Ледина — земля, давно не паханная, а также мѣсто, чистое отъ камня и сплошь покрытое травой: «Тамо све *ледина*, нема крша».

Улица — узкій проходъ между живою изгородью или между каменными стѣнками, окружающими нивы и другія угоды въ селѣ; а также между скалами, и фарватеръ рѣки, какъ въ Виршицѣ отъ Вирбазара до озера. У Д. *platea*.

Влака — узкое мѣсто, долина, большею частью съ лѣсомъ; въ Гарчѣ такъ называется ложбина на сѣверномъ его склонѣ,

покрытая густымъ лѣсомъ; то-же, кажется, и *увлака* — длинное и пологое припнженіе между горъ, служащее переваломъ между верховьями двухъ рѣкъ. По такому припнженію идетъ путь черезъ Яворье изъ Тушины въ Морачу.

Влака иначе выговаривается и *лака*: «Он (Вук Томановић) отиде у *хайдучке лаке*».

Герцеговинцы такъ называютъ гору, въ которой находятся такіа углубленія, густо заросшія лѣсомъ, въ которыхъ укрывались ихъ гайдуцкія четы.

Въ Далмаціи *олака* — мѣсто на морскомъ берегу, гдѣ вытаскиваютъ суда для починки (П.).

Млаке — земля по откосу русла рѣки или потока, куда иногда поднимается вода, при чемъ на ней осаждается наносъ, дѣлающій её очень плодородной. Таковыя находятся по берегамъ р. Сушицы, впадающей въ Зету (Загарачъ и Бѣлопавличи). Въ Команахъ это — мѣсто, надолго потопляемое водой, которое по спаденіи воды, высыхая, растрескивается и по ней растетъ крупная трава въ родѣ проса *сјерчина*.

Въ стар. докум. *млака* (ласина): «међа посредь баре изъ *млаку*... оу горнѣ чело млаке» (Т. XV, 302). Есть и планина *Млаке*.

У В. «као слатина, гдје вода пштити из земље».

Опутина — мѣстность при дорогѣ: нивы, луга и пастбища или пустопорожниа пространства.

Въ окрестности Цетинья есть три мѣстности, которыя носятъ названіе *лашор*. Одинъ изъ нихъ находится при дорогѣ въ Цермницу и на Обзовицу и представляетъ собою возвышеніе у подножія скалистаго холма; на немъ нѣсколько старыхъ буковыхъ деревьевъ, оставшихся отъ бывшаго здѣсь лѣса, и очень хорошій колодезь (убао); другой Очиичскій и третій Бѣлошскій, также со слѣдами бывшаго лѣса и съ скопленіями воды. Говорятъ: «Не може се проћ крозъ један *лашор*», потому что все *здрѣћа или здриља* — очень густая заросль мелкаго лѣса и кустарника.

Лонца—небольшое возвышеніе, наверху котораго находится площадка, покрытая травой, и потому всегда съ эпитетомъ *зелена*. У турокъ это — мѣсто, гдѣ они сидятъ и угощаются, во время прогулокъ на *тефериц*; у черногорцевъ оно служитъ тоже мѣстомъ увеселительныхъ сборищъ, а также и для народныхъ *скупштинъ*, хотя специально для того служащія мѣста называются *зборница* и *зборна главица*. Въ Рѣкѣ такъ называютъ глиняный сосудъ, вверху широкій, а къ низу суживающійся; въ немъ легче, чѣмъ въ другомъ сосудѣ, можно сварить что-либо на маломъ огнѣ. У В. die Terrasse (auf der Dache).

Углубленія на вершинахъ горъ назыв. *лонци*; отсюда вышшая вершина въ Сутомарѣ — *Донац*.

Всѣ, разсмотрѣнныя нами мѣстности, если не всегда находятся на высотахъ, то лежатъ довольно высоко надъ водою и потому болѣе или менѣе сухія: перейдемъ теперь къ низменностямъ, мѣстамъ подводнымъ и потому мокрымъ. Для такихъ мѣстностей немного названій.

Полоја — поемный лугъ, прежде всего заливающійся рѣкой или подъемомъ воды въ озерѣ.

Жала и жалица—низкое мѣсто, потопляемое водою на долгое время; а потомъ (приблизительно въ половинѣ іюня) вода спадаетъ, и его засѣваютъ, при чемъ урожай бываетъ отличный; но раннею осенью опять можетъ потопить, прежде чѣмъ убрать хлѣбъ, и тогда урожай погибаетъ. Такія мѣста находятся въ устьяхъ Рѣки и вокругъ Жабляка. У В. *жалица*—рит, тршчака.

Въ Истріи *жал* и *жало*—берегъ моря пологій и песчаный; *жаљиво*, *жаловито* мѣсто — песчаное или покрытое мелкою галькой, негодное для посѣва.

Жар, жарови — низкія, болотистыя мѣста, сильно поросшія камышомъ, чаканомъ, окугой и другими болотными травами. Подъ прикрытіемъ ихъ цеклиняне въ своихъ ладьяхъ дѣлали за-

сады албанцамъ и обратно, албанцы имъ. У В. некаква трава, као оштрика. Вообще болотистая мѣстность, въ низменности или на высотѣ назыв. *баруштина*, *барливо мѣсто*. Таковы: на Лукавицѣ пл. *Божовића* — *баре*; въ Васоевичахъ поселенье *Баре* подъ горою Трешневиномъ; въ Дробнякахъ — *Барно-језеро*.

Есть слово *блато*, *блатурина* — тоже въ смыслѣ болота, грязнаго мѣста, а на Ловченѣ есть углубленіе, въ которое стекаетъ вода съ горъ, называемое *Влатишта*.

Мака — называютъ мѣстность ровную или въ видѣ пологой впадины, по которой разливается вода изъ находящихся выше ключей и заболачиваетъ её (у Д. *мака* — *palus*).

То-же самое и *локва*, означающее также лужу и лунку вокругъ дерева для поливы. Въ Васоевичахъ на высотѣ Пэ мѣстность *локвице* состоитъ изъ нѣсколькихъ подобнаго рода впадинъ, по которымъ растетъ лѣсъ; а выше находятся покосные луга и пастбища. Въ послѣднее время и лѣсъ этотъ вырубаютъ, отчего почва высыхаетъ и землю раздѣлываютъ подъ пашню. Тамъ-же *локва* называютъ глубокое мѣсто въ рѣкѣ, въ другихъ краяхъ называемое *сир*: «Овђе (у Лиму) је велика локва».

Ждрали — назыв. низкое луговое мѣсто, иногда съ небольшимъ лѣскомъ. У В. *ждралица* — потокъ, текущій въ р. Лепеницу близъ Крагуевца.

Есть еще *батлак* и *бинца* — глубокая грязь, топь, гдѣ лошадь можетъ завязнуть (Кучи, Васоев. и др.).

Много названій существуетъ относительно углубленій и разрывовъ на поверхности.

Очень глубокий обрывъ — *провала*, *правалија*; а *безад*, *бездана*, *бездавица* тоже, что наше пропасть просто или бездонная. То-же самое *амбис*, *амбол* или *амбола* — очевидно, чужое слово. Отверстіе, въ которое уходитъ вся вода съ поверхности въ видѣ рѣки, какъ Зета въ Никшичѣ, или временно текущіе потоки, какъ на Цетиньѣ и Граховѣ, называется *попор*. Такое-

же отверстіе меньшихъ размѣровъ въ воронкообразныхъ углубленіяхъ (вртача)—*џомба* или *џомбос*, откуда *џомбосати*—свалиться съ обрыва, провалиться; говорится о человѣкѣ, упавшемъ въ какую-нибудь яму, и о землѣ, которую унести въ отверстіе водой. Близко къ этому *суторати се* или *сутурати се*; не отсюда-ли въ Боккѣ Суторина, гдѣ «се сутура» т. е. сносятся съверху земля и камни внизъ къ морю?

Поноры, закрытые сверху землей, въ которые также уходитъ вода, но не вдругъ, а постепенно, назыв. *издухе*. Такія находятся на поляхъ Цетинскомъ и Граховскомъ.

Есть вертикальные провалы, глубиною до десяти и больше сажень. Въ нѣкоторыхъ при днѣ имѣется еще боковое отверстіе, которое вводитъ въ пещеру. Таковъ спускъ въ Липскую пещеру надъ Добрскимъ селомъ. Это называется просто *јама*. Въ такой ямѣ, спускающейся отвѣсно, бываетъ выступъ, вслѣдствіе чего упавшій туда человѣкъ можетъ не долетѣть до дна и задержаться на этомъ выступѣ, который называется *заподак*. Глубокое, но широкое отверстіе, на днѣ котораго растетъ лѣсъ, назыв. *бохор*.

Есть еще названіе *лазба*. Это—цѣлая поляна или маленькое поле, окруженное со всѣхъ сторонъ отвѣсными скалами; люди спускаются на него съ помощью особыхъ приспособленій; а скотъ (мелкій) спускаютъ и поднимаютъ на веревкахъ. Въ Ровцахъ двѣ такихъ *лазбы*, въ которыхъ живутъ люди и держатъ скотъ, и въ одной изъ нихъ теперь находятся три дома.

Промопна, образуемая временнымъ потокомъ въ горѣ въ видѣ громаднаго глубокаго оврага, а потомъ продолжающаяся на равнинѣ и остающаяся въ сухое время безводною, называется *жълеб* и *сувоарина*. По ней вода несетъ съ горы массу камня, который, отлагаясь на равнинѣ, дѣлаетъ её ни къ чему негодною. Такой потокъ въ Кучахъ идетъ отъ Безіова черезъ Цвилинъ и спускается на равнину с. Ублей; а другой съ Ловчена спускается къ морю.

Относительно земельных угодий мы привели всё термины въ отдѣлѣ «Земледѣліе» (Т. II, ч. 1). Здѣсь мы сдѣлаемъ только небольшое дополненіе.

Достойно вниманія то, что для обозначенія владѣнія или пользованія сообща употребляются иностранныя слова: *комун* или *комунница* (латин.), *метех* или *метеј* (греч. отъ *μετέχειν* — *partem habere*. Д.) *) и *вакам* (турецкое). Съ этимъ соединяется понятіе объ общемъ пользованіи села, племени или братства пастбищемъ или лѣсомъ. Есть еще слово *муша* (Грахово, Баняны, Рудины), означающее общую «испашу» т. е. паству скота; и то, кажется, турецкое.

Такія-же и слѣдующія два слова: *интифак* или *истифак* у Васоевичей, означающее мѣстность съ извѣстными границами, на которой можно пасти скотъ возлѣ села, пока не отправятся всё на планину; и *илака* (Васоев., Пива и Дробн.) въ смыслѣ предѣла (удут), находящагося во владѣніи одного рода: «Илака Бакиѣа» — владѣніе Бакичей; а также и одного семейства, глава котораго говоритъ: «То је моја илака».

2. Лѣсъ.

Общее названіе *шума* и *гора*. Говорится: «наше горе листъ», «шума се обукује листомъ». Въ пѣснѣ поется:

Киша пада, трава расте, гора зелени;
И гора се с листомъ саста и т. д.

Разница между ними та, что въ то время какъ *гора* относится къ мѣстности, преимущественно возвышенной и къ лѣсу, хотя-бы еще не покрывшемуся листомъ; *шума* относится главнымъ образомъ къ зеленому одѣянію лѣса. *Шума* называютъ и

*) Есть и глаголѣ; *метехати се* — имѣть съ кѣмъ-либо сообща лѣсъ, пастбища или другое угодье.

листья на капустѣ и на другихъ растеніяхъ. Отъ этого слова имѣется и глаголь *зашумити* — запустить срубленный лѣсъ и насадить вновь. Того-же корня, вѣроятно, названіе Сербіи *Шумадія* и въ Чехіи лѣсъ *Шумава*.

Густой лѣсъ называется: *халуга*, *тмор*, *мрча*, *омар*, *гвозд*, *ада*, *осоја*. Первое какъ будто чужое, тоже и *ада* (срв. въ Сербіи на р. Савѣ нѣсколько островковъ, покрытыхъ лѣсомъ, — *аде*); два вторыя напоминаютъ темноту и мракъ (тмурити и мркнути) густого лѣса; кромѣ того, *мрча* или *смрча* означаетъ хвойное дерево (пихта?); *омора*, *оморика* или *оморина* (или съ *х*: хомора и т. д.) называютъ преимущественно ель; а *омар* въ Езерахъ называютъ мѣстность, покрытую густымъ буковымъ лѣсомъ. У В. подъ словомъ *омора* приводится: «А. пред ъима букова омор». Вверху хребта Яворья, откуда вытекаетъ р. Морача, есть мѣстность *Морје* (оморје), потому что покрыта «гором омориковом».

Осоја относится къ лѣсу, такъ какъ лѣсъ въ горахъ растетъ преимущественно на *осойной* (сѣверной) сторонѣ.

Гвозд — мы уже упоминали; а здѣсь приведемъ нѣсколько фактовъ, изъ которыхъ больше уясняется его значеніе. Изъ старыхъ документовъ видно, что подъ этимъ именемъ разумѣется лѣсная мѣстность: «чрьни гвоздь и чисте да сѣку оу опкиноу — до *гвозда* у грохотъ (Д. и М. S. 95). Въ Кучахъ *гвозд* называется густой лѣсъ близъ Курлая. Между Ораховымъ (Кучи) и Баньканами (Затрѣбачъ) есть высота, называемая *Гвозденац* и вся покрытая смѣшаннымъ лѣсомъ изъ бука, клена и др., которымъ, однако, прикрывается мѣстность очень скалистая и потому едва проходима. Тамъ-же по дорогѣ отъ Орахова къ Затрѣбчу находится *Ѣафа од Гвозденца*. По дорогѣ отъ Никшича къ Шавнякамъ подъ Войникомъ также есть мѣстность, называемая *Гвоздь*, тоже скалистая и лѣсная.

Въ Пиперахъ говорятъ: «јелови гвоздъ», разумѣя подъ этимъ еловое дерево; бревно; а въ Рѣцкой — нахія названіе *гвозда* приписывается мѣстности безлѣсной, но скалистой, такъ что пройти нельзя.

Д. толкуеть его латинскимъ *Silva*; а В. — *saxum*: «у планины камен израсто у висину» (у Ц. Г.).

Изъ такого различнаго толкованія этого слова можно вывести двоякое заключеніе: что мѣстность эта была непременно лѣсная и оголеніе произошло впослѣдствіи, или наоборотъ, что мѣстность была каменистая, а впослѣдствіи, когда мѣстность была брошена по причинѣ ея недоступности, на ней возникъ лѣсъ; но, по нашему мнѣнію, данныхъ больше за первое.

Лѣсъ носитъ различныя названія по его объему и по хозяйственному назначенію: *гај* — отдѣльная роща (у В. *pemus*, луг); *дубрава* и *грім* — лѣсокъ, принадлежащій отдѣльному дому, который и пользуется имъ (у В. *забран*); *забѣлъ*, *забио*, тоже *метех* и *забран* — лѣсокъ, принадлежащій общинѣ городской или сельской вблизи населеннаго мѣста, служащій для дровъ и мелкихъ домашнихъ потребностей, а въ то-же время и для пастьбы скота.

Листосѣк — лѣсокъ, въ которомъ рубятъ вѣтви для корма скота; онъ можетъ принадлежать одному дому или общинѣ (D. *silva septa*). Иногда рощица называется *дуб*, хотя-бы порода деревьевъ была и другая.

Группа деревьевъ на вершинѣ горы назыв. *кита*; въ Дугѣ есть гора Кита.

Роща молодого тонкаго лѣса назыв. *матина* (въ Сербіи *батина*); а молодая поросль отъ корня или ствола срубленнаго дерева — *поданица*.

Шибут, *шибуѣ* то-же что *грімѣе* — мелкій лѣсъ, кустарникъ; то-же и *шава*, *шавице* — тальникъ, орѣшникъ и др.; а также прутья, связанные въ пучекъ. Оттуда, вѣроятно, и р. Шавникъ, а по ней и мѣстечко Шавникъ или Шавници. По старой дорогѣ изъ Нѣгушей на Цетинье есть *Вршаник* (верх-шавника). Есть и на Рѣкѣ мѣсто *шавник*.

Мѣсто, непроходимое отъ густого лѣса, назыв. *андрава* и *андрѣ*; а гдѣ больше кустарникъ — *рамез*; также *дрѣла*, *здрѣла*, *дриѣла*. По густому лѣсу или кустарнику по берегу р. Рыбницы,

гдѣ теперь Подгорица, можетъ быть, одна часть ея (махала) и носить названіе *Дрпе*, напоминающее древнюю Дрепу, гдѣ родился Неманя.

По роду лѣса называются многія мѣстности: нѣсколько Буковацъ, Букова — поляна, Дубовикъ, Грабовикъ, Заграбье, Боровикъ, Борова — глава, Брезовикъ, Брезны, Церовица, Ясенова — поляна, Орахово, Липовица, Липовнякъ, Липов — продо, Еловица и др.

Иногда мѣстность называется прямо именемъ одного дерева: Дубъ, Грабъ, Липа, Орахъ, Веља-буква, Кръа-ели и др. Мѣстность при поселкѣ Липа (надъ Добрскимъ — с.), гдѣ нынче Бельведеръ, называлось Прилипъ. Молодая поросль ели назыв. *желари*; поросль вербы на низкихъ мѣстахъ, иногда совсѣмъ въ водѣ — *ербиш*. Такой есть одинъ на Рѣкѣ и два въ Зетѣ вблизи р. Морачи и около Миран-главицы.

Проголины или полянки среди большого лѣса назыв. *прогалице* и *проплатици*; а также *насјека*, что указываетъ на вырубку лѣса. Въ Далм. это назыв. «ледина усред букве».

Мѣсто, гдѣ срубленъ лѣсъ, назыв. *лаз* или *лазина*, если срублена часть лѣса полосой въ родѣ просѣки. Если это мѣсто послѣ корчевали или просто, срубивши лѣсъ, сожгли его, чтобы сдѣлать на немъ посѣвъ (прежде всего картофель) или обратить въ лугъ, то въ Васоевичахъ такое мѣсто назыв. *жар*, *жарови*; такихъ мѣстъ тамъ много и въ Полимьѣ между Муринымъ и Печичами есть мѣсто съ этимъ названіемъ, какъ собственное имя.

Лазовъ также много; извѣстенъ Царев-лазъ въ Лѣшанской нахії, гдѣ при влад. Данїилѣ въ 1712 г. черногорцы одержали знаменитую побѣду на турками. Въ Пиперахъ есть *Равни-лаз* — полянка, окруженная утесами и лѣсомъ; на ней есть поселенье и нивы.

Оттуда-же происходятъ названія селъ нѣгущскаго племени *Вельи* — и *Мали* — *Залази*. Въ старыхъ документахъ слово *лаз* въ смыслѣ вырубки лѣса встрѣчается очень часто; а Д. переводитъ его *ager novalis*.

3. Вода.

Различается вода *жива* и *мртва*, какъ у насъ текущая и стоячая. Первая имѣетъ свои источники — *изворе*, которые потомъ собираются у *потоке* и *ријеке*. Если вода чуть пробивается изъ земли маленькимъ ключикомъ и не идетъ далѣе, то говорится — *пичити*; откуда названіе скопленій воды въ такихъ мѣстахъ, иногда искусственно сдѣланный резервуаръ, — *пичитет*, и такихъ много: есть въ Байцахъ, Цуцахъ, Пивѣ и др. Если же вода настолько сильная, что идетъ далѣе, то говорится — *тече*; оттуда *точак*, иначе *чесма* (турецк.). Вода, текущая очень сильно, — *реве*; падающая съ высоты назыв. *скоч*, *скакавица* и *сикоч* (Васоев.); если падаетъ цѣлая рѣка высокимъ порогомъ, то называется *слап*. Такой находится въ среднемъ теченіи р. Зеты. Потокъ, вытекающій изъ озера, назыв. *оток* (Езера). Ключъ назыв. еще *језер* и *језеро*: «Пржник (гора) најтврђе мјесто, али нема више *језера* (ключей), свуд *језеро*». На Ловченѣ есть *Језерски* — *врх*, подъ которымъ тоже находится ключъ; въ Цекличахъ есть поселенье *Језер*; въ Грађанахъ также скопленіе воды изъ ключей, довольно глубокое, назыв. *језеро*.

Русло рѣки или постоянного потока назыв. *корито*; а въ тѣспинѣ между горами назыв. и *труло*. Такое имѣетъ р. Орашница (въ Цермницѣ), гдѣ изъ каменистыхъ береговъ вымываетъ мелкіе гранаты (близъ с. Брчелей).

Жвала и *жвалице* также называется протокъ между двухъ горъ, между высокими и крутыми берегами. *Жвалице* назыв. долина р. Матицы, когда она протекаетъ между Вельим-бродомъ и Зеленикой. Въ Езерахъ есть поселенье *Међужвоаме*, находящееся между двумя глубокими долинами съ потоками (жвала), спускающимися къ р. Тарѣ.

Природныя стоячія воды собираются въ озерахъ. Въ Дробнякахъ избыливающая ими мѣстность носитъ названіе *Језера*; затѣмъ идутъ: Бокумирское и Рикавацъ въ Кучахъ, Плавское и

т. д. А рядомъ съ этимъ: Скадарско-блато, тоже Хумско, Горье, Зогањско, Шаско. Это—озера съ низкими берегами кругомъ или только съ одной стороны, которые потопляются водою, и образуется болотистая мѣстность. Часть ея высыхаетъ лѣтомъ и обрабатывается или обращается въ луга.

О замкнутыхъ природныхъ и искусственныхъ водахъ, какъ каменница, дубеница, убао и др., мы уже говорили. Здѣсь добавимъ, что на Цеклинѣ прудъ—*став*, *устава* назыв. еще *струг*, откуда, вѣроятно, и названіе села *Стругари*. Тамъ-же есть прудокъ *пијавица*, откуда брали воду для питья, да и теперь иные пьютъ; но больше она служить для водопоя скоту, а также и купаются въ ней.

Въ рѣкѣ, извѣстное время перестающей течъ, какъ р. Сушица, текущая въ Зету справа, остаются только отдѣльные плеса, которые называются *купала*, а въ другихъ мѣстахъ *винови*.

Большая вода отъ дождей или таянья снѣга назыв. *пóмута*: «овај млин меле само у *пóмуту*». Почти тоже означаетъ *плима*, съ чѣмъ соединяется понятіе о затопленіи извѣстнаго сухого пространства.

Въ старыхъ документахъ мы встрѣчаемъ названія *обръше* и *обръшина*, которыя Даничиѣ толкуетъ *collis*: «Рибьница и съ всѣми обръшии (М. 11), — дѣломъ выше обръши (Г. XV, 279) подъ Роудинцоу въ обръшь Смолоуше (М. 123)—на обръши Бистрице» (Г. XV, 301). Мы протолковали-бы это словомъ *вершины* или *верховья* рѣки т. е. потоки, которые впадаютъ въ нее въ ея верховьяхъ и изъ которыхъ она образуется, и прилежающее къ нимъ пространство.

Относительно моря у черногорцевъ не могла сложиться своя особенная терминологія, потому что они не жили на морѣ; а пользуются терминологіей, какая существуетъ у сербовъ южнаго приморья. Между прочимъ слова *плима* и *осјека* употребляютъ не только въ смыслѣ прилива и отлива, но и вообще въ смыслѣ высокаго или низкаго стоянія воды въ зависимости отъ времени

года, зимой высшее, лѣтомъ низшее. Слышатся также *прилив* и *отлив*.

Морской токъ называется *курена́т*; вмѣсто *рт* и *сука*, означающихъ мысъ, употребляется *понта*; а тянущійся отъ этого мыса тонкій, низкій носъ называютъ *спица*: «ОHEME-ли држати на ону *спицу*»? спрашиваетъ молодой рулевой другого, болѣе опытнаго. Оттуда, вѣроятно, произошло названіе приморскаго мѣстечка Spizza, посербски передѣланная съ Спичъ.

4. Собственные имена.

Въ этихъ собственныхъ именахъ мы встрѣтимъ отчасти превращенныя въ нихъ нарицательныя, а отчасти оригинально составленныя; въ нѣкоторыхъ-же случаяхъ эти имена являются наслѣдіемъ отъ древняго времени и неизвѣстно, какого происхожденія.

Начнемъ съ горъ.

Много горъ съ эпитетомъ *црн*: Црна-гора въ Пивѣ, Црна-гора въ Васоев., Црна-планина тамъ-же, Црни-врхъ въ Езерахъ, и всѣ онѣ покрыты лѣсомъ.

Есть еще Црни-врхъ надъ Рѣкой съ слабою растительностью, Црни-кукъ въ Банянахъ и Црна-гредѣ близъ Цетинья—голыя, черныя скалы. Затѣмъ идутъ различные эпитеты, которыми характеризуется форма и вообще внѣшній видъ горы:

Обло-брдо, Лиса-планина, Руѣвава главица (покрытая мелкимъ лѣскомъ), Мокра-планина (много ключей), Баѣаста-главица, тоже что Лиса и Пѣшивац.

Въ старыхъ докум. есть Плѣшь (планина, М. 92, 97) и «плѣша рудина» (М. 198).

Выше мы привели названія мѣстностей по роду находящагося на нихъ лѣса; замѣтимъ при этомъ, что иногда лѣсъ

этотъ въ тѣхъ мѣстахъ почти не существуетъ: такъ, въ Брезнахъ только на одной сторонѣ осталось нѣсколько деревьевъ березы; тоже самое и въ Брезовинкѣ. Все равно какъ въ Россіи есть Березовки, бывшія рѣчущки, въ настоящее время совершенно голые овраги, по которымъ вода идетъ и очень бурно только весной или послѣ сильныхъ дождей, и нѣтъ ни прута.

Ябланов-врхъ такъ названъ, вѣроятно, по растущему на немъ цвѣтку *jablan* (*trollius*); Сомина — одна въ Дугѣ, другая между верховьями рр. Морачи и Тушины по растенію *сомина* (можжевельникъ); Зеленика — покрыта вѣчно зеленымъ дубомъ, Штировникъ по растенію *штир* (родъ лебеды), Бусовникъ отъ покрывающей его мелкой травы *бус*, *бусеѣ*; Шаренякъ покрытъ какимъ-то растеніемъ съ крупнымъ пестрымъ листомъ, Бротникъ по растенію *броѣ* (морена) и т. д.

Есть и другіе признаки, по которымъ даются названія: два Маглича въ Пивѣ и Кучахъ, очень высокіе, названы такъ, безъ сомнѣнія, по туману (магла), часто покрывающему ихъ вершины; Спявина, тоже такая туманная, что на ней часто плутаютъ, и имѣетъ тогда видъ синева; въ стар. докум. *Синіавица* (Т. XV, 301). (По Д. *силь-гавус*); Вѣтерникъ и Вѣтерно по сильно дующему на нихъ вѣтру; Каменикъ, гора въ Пиперахъ и высокій островъ въ устьяхъ рѣки, по ихъ скалистому характеру; Сто и Сточица по плоской формѣ ихъ вершинъ, *Кабао* (род. пад. Кабла) надъ Цетиньемъ по формѣ въ родѣ перевернутаго вверхъ дномъ котла, откуда, можетъ быть, Каблена главица въ Рудинахъ; Лонацъ (Цермн.), Криви-до (Васоев.), Острогъ (Бѣлопавл.), Острвица (Морача), Джамія (Полимье), Бѣлуха, Бѣлошъ, Утесъ (пограничн. между Дугой и Банянами), Леденицы (въ Пивѣ; у D. *fovea ad conservanda glaciei frusta*) и др.

Много горъ и цѣлыхъ мѣстностей носятъ названіе, взятое отъ слова *тријебити* — расчищать отъ лѣса или камня: Тријебач, Тријебачка-главица, Трепча, Требјеш, Затријебач и др.

Иногда въ собственномъ имени задержалось нарицательное, вышедшее изъ употребленія у мѣстнаго населенія и сохранилось

гдѣ-нибудь далеко въ другомъ мѣстѣ. Такъ, въ Черногоріи находятся три Сурдупа: одинъ на Лукавицѣ, конусообразная гора, спускающаяся къ долиנѣ р. Бѣлой сначала стѣпой, а послѣ въ видѣ отсыпи, очень крутой, которая, однако, покрыта травой и косится; другой на юго-западъ отъ Лукавицы недалеко отъ Никшицкой равнины и представляетъ двѣ высоты, между которыми промежутокъ въ видѣ узкой расселины, а по ней по временамъ несется бурный потокъ, увлекаая съ собою массу камней, и тутъ-же по краю проложена дорожка; и въ Кучахъ гора близъ Широкара; но мы его не знаемъ.

Въ словарѣ В. мы находимъ: «сурдуп (у Сријему) vide провалија, јаруга (гдѣ је н. п. пут између два брда).

Къ ю.-з. отъ Боботова-кука, высшей точки Дурмитора, находится гора Пруташъ, рѣзко выдѣляющаяся своею остроконечною вершиной; а на южной сторонѣ его, спускающейся стѣпою, по нему видятся полосы, означающія различнаго цвѣта слои. Полосы эти народъ называетъ *прутови*; поэтому и могло произойти его названіе. Но можетъ быть и другое объясненіе. Въ словарѣ Павлиновича мы находимъ названіе *прутаи* въ смыслѣ горнаго отрога, какимъ и можно считать Пруташъ по отношенію къ Дурмитору.

Въ Кучахъ при спускѣ отъ Медуна къ Долянамъ есть мѣсто, называемое Мосуръ; а есть слово *мосур* съ двумя значеніями: катушка или цѣвкаа, на которую наматываются нитки, и ледяныя сосульки, а также одинаковой съ ними формы сталактиты.

Въ этой мѣстности съ высокаго уступа падаетъ небольшой ключикъ, при чемъ зимой образуются сосульки, а есть, можетъ быть, и мелкіе сталактиты; поэтому не отсюда-ли его названіе? Тѣмъ-же путемъ можно-бы было объяснить и названіе Можуры—или Мажуры-планины между Баромъ и Ульциномъ, если это не чужое какое-либо названіе. Припоминается при этомъ Мосоръ, гора надъ Сплѣтомъ, которая въ римское время называлась *mons augeus*. Изъ этого видно, какъ иногда въ позднѣйшемъ па-

званіи совершенно измѣняется древнѣйшее, первоначальное его значеніе, и какъ трудно пайти связь между названіемъ и заключающимся въ немъ реальнымъ смысломъ.

На сѣверѣ Черногоріи находится высочайшая ея гора Дурмиторъ; а на противоположномъ краю въ племени Цеклинъ есть источникъ воды, называющійся Думиторъ. Является вопросъ: можно-ли предположить какое-нибудь соотношеніе между этими двумя названіями?

К. Јиречекъ обратилъ вниманіе на участіе христіанскаго элемента въ топографической номенклатурѣ Балканскаго-полуострова*), которое выражается въ названіяхъ мѣстностей по святымъ, по церквамъ, монастырямъ, христіанскимъ праздникамъ и т. п. Въ этомъ отношеніи мы имѣли уже случай привести нѣсколько названій по имени св. Саввы; есть нѣсколько Церквпцъ, Церковина, Церковница. Тройца, гора между Цермницей и Паштровичами, такъ названа, вѣроятно, по церкви св. Троицы (не знаемъ, есть-ли), какъ Суторманъ по церкви св. Романа. По пути изъ Бара въ Скадръ есть гора св. Владиміръ. По св. Ёеклѣ (Ѕекла) называются два племени Цекличи и Цеклинъ. Есть Крапичина-вода между Цетиньемъ и Рѣкой и Крапичино-око (въ р. Церковницѣ), названныя по св. Крапцѣ Еленѣ.

Во многихъ мѣстахъ камни съ гладкою поверхностью въ родѣ стола называются *святыми трапезами*, на которыхъ закусывала св. Кралица или Богородица, когда путешествовала по Черногоріи.

Есть названія по христіанскимъ именамъ, въ которыхъ, однако, не всегда можно усматривать святого или церковь, посвященную ему. Въ названіяхъ Иліино-брдо надъ Граховымъ Иліина-глава въ Дурмиторѣ, Иліина-глава въ Васоевичахъ надъ р. Перутицей и въ Цермницѣ и др. можно усматривать св. Ілью пророка, такъ какъ въ Черногоріи былъ обычай посвя-

*) Das Christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien. 1897.

щать ему церкви на горахъ и самыя горы; сюда-же можно отнести и Костадинъ надъ Рѣкой. Но, кромѣ указанныхъ, другихъ примѣровъ мы не знаемъ. А много названій съ христіанскими именами по извѣстнымъ и неизвѣстнымъ личностямъ, не святымъ: Тодорови-долови (катуны подъ Дурмиторомъ), Иванова-корита и Иванъ-градъ по Иванбегу, Штепанъ-градъ и Штепанъ-поле (въ Пивскихъ Церквичахъ) по герцогу Степану, Рашково гувно близъ Лѣвой-рѣки, Седло Раписава (въ Дурмиторѣ), вода Маргарита по имени дѣвушки, умершей на ней, Бойовича-бары на Лукавицѣ, Томинъ-бриегъ, Матанова-глава, Драгова-лука, Вуково-врело, Ивана, Дьурково-брдо — въ окрестностяхъ Никшича, Еринья-глава (между рр. Лимомъ и Злорѣчпцей) по женѣ Дьурдя Смедеревца, Закова-глава (въ Бѣластицѣ) и др.

Большая-же часть собственныхъ именъ горъ и другихъ мѣстностей произошло отъ нарицательныхъ.

Мы уже приводили имена по растеніямъ; теперь приведемъ имена по животному царству. Въ этомъ случаѣ изъ птицъ играютъ особенную роль орелъ и соколъ: Орловъ-кршъ надъ Цетиньемъ, надъ которымъ еще на нашей памяти вились и играли въ воздухѣ стаи орловъ, въ послѣднее время исчезнувшіе; Орья-лука въ Бѣлопавличахъ, Орлово-брдо и Орлина близъ западной границы Черногоріи; Орлево (или Хорлево) въ Кучахъ; Соко-ключъ близъ Цетинья, Соко-гора надъ Цѣвной въ Кучахъ и въ Пивск. Церквичахъ; Соко-градъ въ Лѣшанской нахіи. Есть имена и по другимъ птицамъ и животнымъ: Яребички-врхъ, Гусаръ (гора), Гусанацъ (заливъ въ устьѣ Рѣки—Черноевича), Враничи, Косови-лугъ, Птичъ, Ястребца, Вучье, Вукодо, Турія (по водившимся когда-то турамъ), Медведъ, Еленакъ, Зечи-кршъ, Зміино-озеро, Жаблякъ, Кокоты, Кокотпчъ и т. д.

Иныя горы получили свои имена по особымъ обстоятельствамъ. Такъ, *Вртілька* близъ Цетинья получила свое имя отъ особой игры того-же имени, которую дѣти-пастухи устраивали

на ея вершинѣ. Двѣ горы носятъ названіе *Волонустъ*, одна надъ Брезнами (Пива), другая надъ р. Комарницею противъ дробняцкаго села Дужи. Мѣстные жители дали мнѣ такое объясненіе: жители тамошніе начинаютъ пахать свои равнины, когда сосѣднія горы покрыты еще снѣгомъ; а когда снѣгъ на нихъ стаеетъ и зазеленѣетъ трава, приблизительно въ продолженіи тридцати дней, тогда прекращаютъ пашню и отпускаютъ воловъ на отдыхъ. *Стражиште* (Баняны) такъ названо, потому что на немъ стояла стража; есть еще Старжески — иначе Стражески-бегови. *Варды* (нѣсколько) также получили названіе отъ *варда* (стража).

Волуакъ (въ Пивѣ) и *Волуица* — иначе Воловица (въ Барѣ) — отъ пастбы на нихъ быковъ.

Въ нѣкоторыхъ названіяхъ, очевидно, участвовала фантазія, какъ: Войникъ, Старацъ, Дѣдъ, Рогодѣдъ, Лояникъ, Злоступъ, Вила, Ружица, Проклетія, Дьиново-брдо и т. д.

Много названій такихъ, въ основѣ которыхъ находятся слова, имѣющія опредѣленный смыслъ въ современномъ языкѣ; но не можемъ истолковать, почему оно присвоено той или другой горѣ и какъ произошелъ самый обликъ названія: Зелетинъ, Лукавица, Лучка-гора, Лебершникъ, иначе Ребершникъ, Маганикъ (магаѣити — осквернять), Штитъ, Сѣкирица, Падежъ, Челипацъ, Штулацъ, Ноздре, Мравьиникъ, Добрелица, Власуля, Сялевицъ, Луканье-чело, Ключъ, Нѣгошъ, Стримія, Румія (*урум-греческій*) и др.

Нѣкоторыя, очевидно, чужого происхожденія: Какарицка-гора (у римлянъ *Sasagici* — народъ), Ставоръ*), Бостуръ, Дьебеза, Курлай, Арванъ и др.

Нѣсколько названій, также чужихъ, отличаются при томъ особенною формою, именно — окончаніемъ на —*тор*: Дурмиторъ, Пирлиторъ, Виситоръ, Креситоръ. Нѣкоторые считаютъ ихъ

*) У Павлиновича *ставор* — *ghiro*, по серб. *пук* — лѣсная мышь, питающаяся простыми орѣхами и хранящая запасы ихъ въ дуплахъ деревьевъ, но къ горѣ врядъ-ли это можетъ относиться.

кельтскими (Ами Буэ). Не рѣшая вопроса объ томъ, чьи это слова, и будучи не въ состояніи протолковать ихъ реальный смыслъ (а есть толкованія), мы сдѣлаемъ только одно замѣчаніе относительно Пирлитора. Связанная съ нимъ легенда о воеводѣ Момчилѣ и Кралѣ Вукашинѣ позднѣйшаго происхожденія. Момчило, сначала болгарскій разбойникъ, потомъ византійскою императрицею Анной наименованъ былъ деспотомъ въ южной части Македоніи; но своимъ самостоятельнымъ поведеніемъ возбудилъ противъ себя Константина Кантакузена, который навелъ на него турокъ, и въ битвѣ съ ними 1345 г. Момчило погибъ при Перивеоріи*).

Это, однако, не устраняетъ одновременнаго съ Перивеоріей существованія Пирлитора и какого-то эпизода, ошибочно приуроченнаго къ Момчилу.

Есть названія съ окончаніемъ — *ман*, какъ мы то видѣли въ личныхъ именахъ: Шишманъ (окрест. Никшича), Косманъ (Пива), Корманъ (Дробн.).

Наконецъ нерѣдко встрѣчаются названія съ окончаніемъ — *штак* или *штик*: Добрштакъ, Цеклинштакъ (между Цет. и Рѣкой), Вируштакъ (Никшичъ), Игерштакъ (Васоев.), Хамештакъ (близъ Подгор.), Свинштикъ, Сеоштикъ и Злоштикъ (Люботинъ).

Тоже окончаніе мы встрѣчаемъ въ словахъ: *Ђурђевштак*, *Јованштакъ* и др. въ смыслѣ празднующихъ день св. Георгія, Јована и др.

Въ связи съ этимъ можно поставить названіе рѣкъ: въ Цермницѣ Виштица и Ораоштица, въ Васоев. Вранештица, близъ Колашина Муштица, Куріоштица—протокъ Морачи близъ ся устья.

*) См. Флоринскаго — Южные Славяне и Византія во второй четверти XV в.; выпускъ II, стр. 74—75.

Остановившись на собственныхъ именахъ горъ, мы можемъ не вдаваться въ большія подробности относительно другихъ мѣстностей: долинъ, равнинъ и т. д., такъ какъ горы составляютъ главную характерную черту Черногоріи и въ опредѣленіи ихъ формъ главнымъ образомъ и изощрился языкъ черногорцевъ, прибѣгая часто къ словамъ, взятымъ и изъ чужого языка.

Остановимся, однако, на нѣкоторыхъ именахъ, дающихъ поводъ различнымъ толкованіямъ.

Таковою является Дуга, иногда съ эпитетомъ Никшицкая. Она представляетъ собою пониженіе, что черногорцы называютъ *вала*, между высокими горами — Соминной, Нѣгошемъ, Голіей, Леденицами и др., тянущееся отъ Гацкаго — поля къ Никшичу, и въ турецкое время находилась въ вѣдѣніи Никшича. Черногорцы употребляютъ это имя, какъ существительное: «у Дуги кривој»; а герцеговинцы склоняютъ его, какъ прилагательное: «у Дугој кривој». А въ одной черногорской пѣснѣ оно является въ смыслѣ имени нарицательнаго:

Како вије сабља вуканова
Проз сокаке Скадру на Бојану;
Широки је сокак учинио
И *краву дугу* оставио,
Доклен на мост од Бојане дође.

(Огл. С. LX, 122—162).

Трудно рѣшить, заключается-ли въ этомъ словѣ понятіе о горномъ проходѣ, какъ въ приведенномъ мѣстѣ изъ пѣсни разумѣется проходъ въ родѣ улицы среди турокъ или ихъ войска; или это эпитетъ *дуга вала*, такъ какъ проходъ этотъ дѣйствительно длинный (ок. 40 килом. или 8 часовъ хода).

Есть *Дужи* и монастырь того-же имени при слияннѣ рр. Морачи и Малой — рѣки, принадлежащій Кучамъ.

Мы видѣли, какъ слово рудина переходитъ въ собственное

имя; то-же самое и со словомъ *жуна*. Никшицкая жуна чаще всего употребляется безъ эпитета никшицкая; затѣмъ идутъ жуны: Пивская, которая противуполагается Пивской — плапшиѣ, Цеклинская, Добрская. Но больше всего распространено слово *до*, *долови* съ различными эпитетами: Дуги-до, Просени-до, Ржани-до, Орани-до, Драгоми-до, Крушев-до, Ивачев-до, Суви-до. Петров-до, Малошин-до и т. д.

На Цетинской равнинѣ обращаютъ на себя вниманіе два названія — *Романовина* и *Скендеровина*.

Первое относится къ мѣстности, на которой въ настоящее время находятся: Зетскій — домъ, садъ паши, русская миссія, домики офицеровъ и общественное гулянье; а прежде все это представляло одну сплошную ливаду, которая въ свое время косилась, а была собственностью монастырскою. Откуда произошло это названіе, никто не знаетъ. На мой вопросъ одинъ семидесятилѣтній старикъ, знатокъ мѣстныхъ преданій, отвѣтилъ мнѣ, что онъ когда-то спрашивалъ дѣда своего, и тотъ не могъ ему дать никакого объясненія. Романа въ Черногорской исторіи мы никакого не знаемъ (былъ влад. Ромилиѣ 1551 г.). Не происходитъ-ли это отъ названія растенія *хармон*, иначе *рамина* и *роман* (*chamomilla*), которымъ была покрыта эта ливада? и теперь, когда незастроенная часть ея цвѣтетъ, то надалеко чувствуется отъ нея пріятный запахъ, хотя совсѣмъ отъ другого растенія, которому народъ не знаетъ названія, а потому и приписалъ имя растенія, ему извѣстнаго.

Скендеровина — пазывается мѣстность, гдѣ теперь находится дворецъ Наслѣдника и пространство черезъ улицу къ Локандѣ. Народъ объясняетъ это такъ: въ 1785 г., когда Цетинье разгромилъ Махмудъ-паша Бушатлія, здѣсь были его станъ и палатка, и ему, какъ правителю Скадра и Албаніи, носившей названіе Скендеріи, присвоили названіе Скендера; а отсюда и Скендеровина.

Но Скендаровина эта упоминается въ одной записи 1690 г. между владыкою и потурченцами изъ Байцѣ, которые занимали

у владыки деньги подъ залогъ *Скендаровины*, принадлежавшей имъ; а въ 1752 г. её-же, какъ свою *бащину*, продаютъ тоже Байцы, но уже христіане (см. нашу кн. т. II, ч. 1, стр. 14). Это съ одной стороны показываетъ несостоятельность народнаго объясненія, а съ другой наводитъ насъ на другое объясненіе: мѣстность эта принадлежала цетинскимъ потурченцамъ изъ Байцы, тогда какъ байцы здѣсь не имѣли своей земли; поэтому, не досталась-ли она имъ отъ Скендербега Черноевича, которой въ некоторое время былъ санджакомъ, управлялъ Черногоріей и стоялъ на Цетинѣ? не было-ли здѣсь какое-либо принадлежавшее ему зданіе?

Съ подобными толкованіями мы еще будемъ имѣть дѣло при разсмотрѣніи названій населенныхъ мѣстъ; а теперь обратимся къ собственнымъ именамъ рѣкъ и другихъ водъ.

Главные рѣки Черногоріи — Зета, Морача, Тара, Лимъ, Пива извѣстны подъ этими именами во время очень отдаленное, и значеніе ихъ теперь не поддается толкованію. Можно только сказать, что Морача напоминаетъ двѣ Моравы сербскую и чешскую; Лимъ въ албанскомъ языкѣ означаетъ вообще воду или рѣку, и есть Лимская — рѣка въ Цермницѣ, по которой и находится тамъ поселеніе назыв. Лимляны, тоже что въ долинѣ перваго — Полимье.

Обращаясь къ названіямъ, смыслъ которыхъ для насъ не утратился, мы замѣчаемъ склонность не называть рѣку особеннымъ именемъ. Такъ, Рѣка Черноевича, иначе Ободская, обычно называется Рѣка безъ прибавленія какой, и отсюда названіе городка Рѣки и Рѣцкой нахія. Въ старой Черногоріи это облегчалось еще тѣмъ, что другой рѣки и не существовало. Тамъ-же недалеко есть маленькій поселокъ Рѣчаны, такъ названные по существовавшей тамъ рѣчущкѣ, на которой когда-то были и мельницы; близъ Колашина по такой-же рѣчущкѣ названо село *Рѣчины*, а самая рѣка Рѣчинска — рѣка.

Подобно Ободской—рѣкѣ есть р. Обошница въ Пѣшивцахъ, впадающая въ Зету и вытекающая изъ мѣстности съ названіемъ обода; въ Васоевичахъ есть Куцка р., вытекающая изъ мѣстности, называемой Куты; Крашница (собств. Крашница) названа по селу Крале; Штитска р. — вытекаетъ изподъ Штита, Дьюлицка р. по селу Дьюлич. По быстротѣ теченья рѣки, причемъ она рветъ берега (*дере* и *пере*) и сильно шумитъ (реве) названы: *Брзкутъ* (у В. есть нарицат. брскут, брзак, брздица); *Бистрицы* (хотя *бистар* значить чистый, прозрачный); *Перутница*, *Дрика*, *Вруја* (вријети), *Рикаванъ* (риче), *Скроботуша*. *Веруша* названа по очень извилистому теченью (вера, веруга — извиляется); Грачаница (Никш. Жупа) и Градишница (Васоев.) получили свои названія отъ *град* и *градиште*. Есть двѣ рѣки: одна называется *Лијева*, другая *Десна*; но первая впадаетъ въ Малу р. съ правой стороны, а другая въ Перутницу съ лѣвой. Откуда такое несоотвѣтствіе, мы не могли дознать. *Мала*—*рѣка* называется такъ, конечно, по отношенію къ главной р. Морачѣ; есть *Велика*, впадающая въ р. Лимъ и въ сущности горный потокъ. По синему цвѣту воды называются два *Синца*—одинъ впадаетъ въ Пиву близъ Пивскаго монастыря, другой въ *Горнее* — *блато*; обѣ рѣчушки очень короткія. *Бѣла*—р. цвѣтомъ воды отличается отъ Буковицы и Шавника, съ которыми соединяется, какъ то встрѣчаемъ и у другихъ рѣкъ, какъ Зета и Морача. *Тушина* р. такъ называется по туфу, который находится въ ея руслѣ и въ старое еще время вывозился для постройки Морачскаго монастыря *). Въ *Желъзницѣ* въ Барѣ, по всемъ вѣроятіямъ, и народомъ замѣчалось *присутствіе* желѣза, дающаго водѣ особую, коричневою окраску.

Глаголь *требити*, участіе котораго мы показали въ названіяхъ горъ и отдѣльных мѣстностей, участвуетъ и въ именахъ рѣкъ: р. *Требишница* между Опутною — Рудиной и Герцеговиной, *Требаница*, съ Матицей образующая Ситницу, которая

*) Туфъ назыв. *туфъла*, а мѣсто-его добычи *тушина*.

впадаетъ въ Морачу въ Нижней — Зетѣ; *Требышница* течетъ въ Сѣверницѣ, впадающую въ Морачу. Пересыхающія лѣтомъ и сохраняющія воду только въ глубокихъ плесахъ рѣчушки называются *Сушицы* — пивская, текущая въ Тару, и загарачско-бѣлопавлицкая, текущая въ Зету. Есть рѣки, называющіяся по роду лѣса: *Буковица*, *Грабовица* (въ Дробн.), *Јеловица* (въ Васоев.), *Врбица* (въ Кучахъ близъ Подгорицы) и *Врбница* (въ Пивѣ).

Въ другихъ названіяхъ выражаются особенныя обстоятельства и свойства, при чемъ иногда принимается во вниманіе ея польза или вредъ для человѣка: *Плужинска* р. — по находящимся на ней *плужинамъ* (родъ шалашей пастушьихъ), *Моштанца* (по мосту), *Мртвица* — по слишкомъ холодной водѣ (въ долині Мртво — дубоко въ Ровцахъ); *Злорѣница* (въ стар. докум. *Зъла Рѣка*) въ Васоевичахъ по великому, наносимому ею вреду и отсутствію въ ея водѣ питательныхъ веществъ, какъ въ другихъ водахъ. Названія *Опасаница*, *Комарница*, *Сѣверница*, *Пожня*, *Ратня*, *Црня*, *Пресѣка*, *Свиняча*, *Вранѣшница*, *Любашница* и др. требуютъ объясненія, которое заключается въ ихъ свойствахъ, для насъ неувидимыхъ, или въ особыхъ, случайныхъ обстоятельствахъ, исчезнувшихъ изъ памяти и самихъ мѣстныхъ жителей.

Нѣкоторыя рѣки носятъ имена лицъ или родовъ: подобно рѣкѣ Черноевича близъ Колашина существуютъ рядомъ двѣ — *Мушовича* р. и *Капетанова* р.; сюда-же можно отнести *Станица* — потокъ въ Нижней — Зетѣ, текущій въ Скадрское озеро.

Иныя названія чужого происхожденія: *Пеака* и *Кура* — *Марія* въ Васоевичахъ, *Каратуна* — вѣтвь отъ р. Морачи, идущая мимо Жабляка въ лиманъ Рѣки — Черноевича. *Црвна* — полагаемъ — передѣлано изъ *Цемъ*; поэтому подгорицкая равнина называется *Цемовско-поле* (Ѣемовско); и, вѣроятно, албанскаго происхожденія. И наоборотъ въ Барскомъ окружѣ изъ *Медью-речъ*, какъ называютъ эту рѣчку мѣстные сербы, тур-

ки сдѣлали на картахъ *Мегуредз* — по албанскому произношенію.

Тотъ-же способъ давать названія и другимъ водамъ т. е. озерамъ, потокамъ и искусственнымъ скопленіямъ.

Цѣлая мѣстность въ Дробнякахъ носитъ названіе *Езера*, гдѣ отдѣльно ея озера называются: *Рибье*, *Вражье* (?), *Барно*, *Валовито*, *Црно*, *Зелено*, *Сврабье* (его водою лѣчатъ домашнихъ животныхъ отъ *свраба* — чесотки или паршей); *Трновишко* (въ *Пивѣ*), *Слано* (близъ Никшича), *Капетаново* (къ вост. отъ Лукавицы); *Биоградско* е. и вытекающая изъ него *Биоградска р.*, названныя такъ не извѣстно, почему; *Бокумирско* и *Рикавачко* (объ нихъ мы говорили); *Поштѣнско* отъ с. Поштѣеце (собств. Подстѣе) въ Дробнякахъ; *Шинко* е. на сѣв. границѣ Черногоріи со старою Сербіей; *Шаско* е. со стороны Ульцина на границѣ съ Турціей произошло отъ мѣстности *Шасз* или *Свачз*, *Sfascia*, гдѣ была католическая епископія. Какъ Скадрское оз. вмѣстѣ съ его частью Горнимъ оз. называются *блатомъ*, такъ и маленькое озероцо близъ Ульцина назыв. *Золаньско-блато*, которое затопляетъ пространство, прежде свободное отъ воды, и поэтому около него образуются болотистыя мѣста, поросшія окугой, тростникомъ и другими болотными травами.

Ключи назыв. *струдени*: въ Никшичѣ просто *Студени* и оттуда *Студенаначке* — главниче; въ Команахъ — *Вучи* — *студени*, а въ Кучахъ подъ Магличемъ *Вучи-потокъ*. Если собирается вмѣстѣ нѣсколько ключей, то они называются *орела*: близъ Цетинья въ селѣ Угняхъ, въ Езерахъ надъ р. Тарой. Или-же они называются *вода*: *Добра-вода* въ Мркоевичахъ близъ Бара; *Башина* — и *Пашина* воды наверху Сутормана и между Плаиницей и Острогомъ; *Маркова* — *вода* или — *овъ* *Студенацъ* при подъемѣ на Суторманъ отъ Цермницы; *Нова-вода* подъ Вртѣлькой.

Выкопанные колодцы — *убао*, *убли* носятъ часто чье-нибудь личное имя: *Агановъ-убао* по дорогѣ отъ Шавника къ Никшичу, *Бешинъ-убао* — на сѣверо-западной сторонѣ Гарча; въ Крапичѣ, въ части ея отошедшей къ Турціи, есть гора *Пет-убала*. Безъ

всякаго эпитета называются *ублами* цѣлыя села: близъ Кчева, въ Цекличахъ и въ Кучахъ; а по сосѣдству съ Черногоріей въ Боккѣ тоже есть село Убли.

Слатина — соленый и солонцеватый источникъ, въ которомъ содержаніе соли ничтожная, но она осаждается на камняхъ, которые лижетъ домашній скотъ, и это называется *мизало*. Въ Черногоріи это нарицательное имя обратилось въ собственное имя мѣстностей, и такихъ Слатинъ селъ нѣсколько: въ Дробнякахъ, въ Бѣлопавличахъ, въ Васоевичахъ. Такихъ Слатинъ много упоминается и въ старыхъ документахъ (M. S. 94, 194, 195, 198, Г. XI 139; XV 283, 285).

Ключевая и вообще текучая вода назыв. *жива вода*; отсюда нѣкоторыя мѣстности и носятъ названіе — *Жива*. Одну такую мы знаемъ въ Пивѣ, гдѣ дѣйствительно всегда находится вода; а другая близъ Грахова, въ которой воды вовсе нѣтъ, а была когда-то.

Въ Дугѣ существуетъ мѣстность *Ноздре*, гдѣ было турецкое укрѣпленіе (оно недавно уничтожено пожаромъ), при которомъ находилась громадная цистерна; въ ней собиралась дождевая вода съ крышъ укрѣпленія, а также были и ключи, какъ внутри ея, такъ и внѣ. Не понимъ-ли произошло это названіе, такъ какъ есть ключикъ *Ноздрѣ* по старой дорогѣ изъ Котора подъ Крстцемъ, и еще *Ноздруѣ* и *Ноздрица* (не припомнимъ, гдѣ).

Что касается собственныхъ именъ населенныхъ мѣстъ, то достаточно матеріала мы представили уже въ отдѣлѣ о племенномъ составѣ Черногоріи, причемъ, останавливаясь на каждомъ племени въ отдѣльности, мы приводимъ названія занятыхъ ими мѣстностей и отчасти даемъ толкованія этихъ названій (Т. II, ч. I, стр. 3—149).

Въ этомъ отношеніи мы находимъ двоякое происхожденіе этихъ именъ: въ одномъ случаѣ населеніе сообщаетъ мѣстности свое имя въ патронимической формѣ на — *ичѣ* или и безъ того;

какъ, Васоевичи, Озриничи, Бѣлопавличи, Кучи, Пиперы и др.; въ другомъ само населеніе той мѣстности получаетъ отъ нея свое общее имя: цермничане, катуняне, пивляне, морачане, дробняки и т. д. по именамъ тѣхъ областей: Цермница, Катунь, Пива, Морача, Дробняки (въ древности Дровняки).

При этомъ и имена въ патронимической формѣ иногда принадлежатъ не современному населенію, а болѣе старому, отъ котораго оно у наслѣдовало это имя. Такъ было напр. съ бѣлопавличами и озриничами (см. указанную выше статью во II т. нашего соч.).

То-же самое мы встрѣчаемъ и въ именахъ отдѣльных частей той или другой области, селъ и мѣстечекъ.

Такъ, въ Цермницѣ есть села съ именами Сотоничи и Болевичи, въ Бѣлопавличахъ Богмиловичи, въ Васоевичахъ Дыюличи и др., которыхъ не носить ни одинъ родъ или братство, проживающіе въ тѣхъ селахъ, а имѣютъ свои особыя прозвища; тогда и въ этомъ случаѣ нужно предположить, что эти имена существовали раньше поселенія въ тѣхъ мѣстахъ современныхъ жителей.

Въ то-же время, конечно, множество населенныхъ мѣстъ носить имена занявшихъ ихъ родовъ или братствъ, какъ Дыюрашковичи, Пейовичи, Машановичи, Михалевичи, Лопичичи въ на Цеклинѣ; въ Люботинѣ — Вукичевичи, Прли, Радоманы, Шабаны и др.; Миляничи, Перовичи, Огнєповичи, Бѣляновичи въ Банянахъ; Калезичи, Јовановичи, Богичевичи, Шобаячи и др. въ Бѣлопавличахъ и т. д.

Но часто подъ общимъ именемъ одного населеннаго мѣста живутъ нѣсколько различныхъ родовъ. Такъ, на Цетинской равнинѣ въ Дольнемъ краѣ находятся: Ивановичи, Иванишевичи, Шпадіеры, Почеки; въ Цермницѣ въ с. Подгори Хайдуковичи, Чавловичи, Маричи; въ Брчеляхъ — Поповичи, Гойничи, Иличковичи, Дьоновичи; въ Кучахъ въ Фунданѣ Рашовичи и Премичи; въ Васовичахъ въ Лѣвой — рѣкѣ на Лопатахъ — Раевичи, на Ножицѣ Новаковичи, въ Грби — до — Міомановичи; въ нѣ-

гушскомъ селѣ Дуги-до Пуношевичи, Јововичи, Оташевичи, Станишичи, Парачи и Маричевичи.

Въ этомъ случаѣ мы видимъ, что собственные имена населенныхъ мѣстностей не зависятъ только отъ ея населенія; а даются ей и по другимъ признакамъ или обстоятельствамъ, и въ нихъ, какъ и въ именахъ другихъ мѣстностей, чаще всего выражается разсмотрѣнная нами выше общая топографическая терминологія.

Много именъ подобнаго рода, въ которыхъ выражается характеръ мѣстности, мы уже привели выше, какъ: Подгорица и Подгоръ, Горичапы, Дубовикъ и Дубово, Буковица, Подбуковица, Језеръ, Жаблякъ, Равно, Превлака, Стругари, Шавникъ, Рѣка, Орахъ, Орахово, Ораховица, Орашье; Градацъ, Подградъ, Заградъ, Забрдье (нѣск.), Старо-село и Ново-село, Медьюречъ, Луге, Поле, Поля, Полца, Убли, Крнице, Ниве, Сеоце, Сеода и Поселяни, Присое, Забрдье, Превлака, Церово, Дубраве нѣсколько Слатинъ, Трново и Трновица, Липа, Липово, Липле; Лази и Залазы и т. д.

Есть имена, въ которыхъ понятно нарицательное значеніе слова; но мы не можемъ опредѣлить, почему оно присвоено тому или другому мѣсту. Таковы имена: Грахово, Ждребаникъ, Копилъе, Прогоновичи, Боково, Косіери и Косіерево, Очевичи, Зубцы, Печурица, Братица (рѣки и община), Гостиль и Гостиле, Голубовцы, Златица и др.

Въ нѣкоторыхъ именахъ можно легко добратъся и до причины, почему мѣсто такъ названо; напр. въ селѣ Кутьишта въ Цекличахъ есть остатки старыхъ построекъ домовъ; есть и еще село того-же названія; Синяцъ по рѣкѣ, въ которой вода синяя; Брзкутъ тоже по рѣкѣ, какъ и Цетинье по бывшей когда-то рѣкѣ; Моштаница въ окрестности Никшича по мосту черезъ Зету; Бѣлоши по бѣлому цвѣту скалъ (есть и гора Бѣлошъ); Сусташъ близъ Бара, гдѣ нѣсколько ключей составляютъ вмѣстѣ; Превинъ въ Дробнякахъ одного корня съ Превіа (близъ Андриєвичи); Пелевъ—бриегъ, собственно Пейовъ отъ Пей, извѣстнаго

братоножичскаго воеводы. Жители лѣшанской нахїи, лѣшняне объясняютъ свое имя тѣмъ, что они пришли изъ Лѣша (Alessio); то-же самое подтверждаетъ и Гапъ (Albanesische Studien); но въ Черногорїи есть и другія мѣстности съ именами похожими: *Ліешне* и *Ліешта* въ Морачѣ и Кучахъ; *Лѣшевъ* — *стунъ* село въ Бѣлицахъ; *Лѣшевица* — село въ Рудинахъ; есть *Лѣшница* рѣка (въ Черногорїи). Это названіе вяжется со словами *лѣша* и *лѣсъ*. Въ старыхъ документахъ встрѣчается *лѣша винограда*; и говорится, какъ Елена, вдова Сапдаля, дала церкви въ Горницѣ винограды *у лѣспѣхъ*. Въ М. S. читаемъ: горе, поля, *лѣсь*, траве; *лѣшева рудина*, *лѣшевъ домъ* (№ 106). *Лѣшико-поле*, принадлежавшее Лѣшанской нахїи, не представляетъ-ли противоположнаго Нахїи, покрытой когда-то лѣсомъ?

Имень, усвоенныхъ отъ какой-либо церкви или святого, въ Черногорїи почти нѣтъ. Есть село въ Опутой — Рудинѣ *Церквица* и въ Пивѣ Церквицы — Горняя и Дольняя, какъ цѣлая населенная территория, и только мѣстечко въ Васоевичахъ называется *Андріевица* по существовавшему тамъ храму во имя Андрея Первозваннаго.

Совсѣмъ другое въ этомъ отношеніи представляетъ Приморье, гдѣ есть *Сутвара*, *Сутепенъ* и др., и сосѣдніе албанскіе края; тамъ мы находимъ: Шинколь (San Nicolo), *Снерчъ* (S. Giorgio), *Самричъ* (S. Marko), *Широка* (S. Rocco). Отъ албанцевъ-же осталось и въ Черногорїи названіе села близъ Рѣки *Шиндъонъ* (S. Giovanni).

Есть имена будто славянскія, которымъ, однако, трудно найти объясненіе, какъ Чево или Кчево, Брчели, Угни, Улотина, Цепуны, Гошичи, Големады, Додоши, Салевичи и Салковина, Матагужа, Гадъи, Релеза, Ресна или Решъа, Стабна, Тузи и др.

Мы уже говорили о селахъ Куява и Улича, напоминающихъ особыя племена, жившія на границахъ древней Русі; есть еще село Рокочи въ Цуцахъ, которое напоминаетъ подобное-же имя у мадьяръ.

Такія имена, какъ Турунташъ (Опутная-Рудина), Махала и

Балабаны (Ниж. Зета), — могли появиться въ позднѣйшее время, когда тамъ господствовали турки. Но вообще такихъ именъ очень мало.

Если нѣкоторыя имена современное населеніе нашло на мѣстѣ готовыми; то есть и обратное: они принесли эти имена съ собою изъ своего прежняго отечества. Такъ, имя Колашинъ въ Черногоріи не принесено-ли изъ Старой Сербіи, въ которомъ между прочимъ жилъ извѣстный первопечатникъ Яковъ «од камене рѣке». Но въ Черногоріи есть уже и производное *Колашиновичи* въ Бѣлопавличахъ; а также и въ Герцеговинѣ, гдѣ «съгради Али—папа Ченгій градъ на Колашиновићу 1651». (Л. 85).

Есть въ Черногоріи (въ Кучахъ) Косоръ и Косоричи; послѣдніе упоминаются, какъ «село у Хвосну» (М. 138).

Наконецъ, нѣкоторыя имена унаслѣдованы отъ римлянъ: Медунъ (Medeon) и Фундана (Fontana) въ Кучахъ и въ Пиперахъ Медунацъ, Дукля; въ Никшичѣ Дукъ.

И многія имена, которымъ нельзя найти объясненія въ современныхъ языкахъ, славянскомъ, албанскомъ или турецкомъ, можетъ быть, составляютъ наслѣдіе отъ другихъ народовъ, которые нѣкогда обитали въ этихъ предѣлахъ, потерпѣвшихъ съ тѣхъ поръ громадныя измѣненія во всѣхъ отношеніяхъ, въ наружномъ видѣ поверхности и климатѣ, а съ тѣмъ вмѣстѣ перемѣнившихъ цѣлый рядъ населявшихъ ихъ народовъ.

Такимъ образомъ изученіе этихъ именъ представляетъ данныя, которыя открываютъ намъ различныя этнографическія наслоенія, происходившія въ этихъ краяхъ и сохранившіяся только въ географическихъ именахъ.

В. Словарь.

Все наше сочиненіе, за исключеніемъ отдѣла исторіи, представляетъ обильный матеріалъ для словаря, въ особенности этнографія, гдѣ съ описаніемъ быта приводятся постоянно соотвѣтствующія тому спеціальныя названія. Небольшое количество собранныхъ словъ, однако, не вошло въ середину текста, потому что они не относятся къ этнографіи и другимъ отдѣламъ, принадлежа собственно области языка; а инныя, хотя и находятся въ текстѣ, но, приведенныя для извѣстнаго только случая, нуждаются въ болѣе точномъ общемъ опредѣленіи. При томъ слова эти не находятся въ словарь Вука Караджича *), а если и находятся, то у насъ они имѣютъ другое значеніе и служатъ вариантами. Помѣщаемъ мы, однако, слова, находящіяся у Вука и съ тѣмъ же значеніемъ. Это мы дѣлаемъ въ тѣхъ случаяхъ, если у насъ имѣются примѣры, пополняющіе его объясненіе и дающіе болѣе точное опредѣленіе слова; а иногда даемъ при этомъ цѣлое объясненіе, котораго не достаетъ у Вука. Возьмемъ для примѣра слово *духовникъ*, которое у Вука толкуется *исповѣдникъ* и больше не говорится ничего. А между тѣмъ въ Черногоріи хотя въ настоящее время всякій исповѣдывается у своего приходскаго священника, имя духовника присвоивается исключительно монаху. То-же самое было въ Босніи и Герцеговинѣ.

Не знаемъ, какъ было въ Сербіи (нынѣшнемъ Королевствѣ); но въ общесербскихъ пѣсняхъ, если упоминается духовникъ, то всегда подразумѣвается *калуѣръ*.

То-же самое было и въ греческой церкви, какъ то видимъ изъ соч. Е. Голубинскаго «Исторія Русской Церкви» (т. I, стр. 434—43) **), гдѣ вмѣстѣ съ тѣмъ дается и объясненіе такого явленія. Мы не могли не отмѣтить этого факта, показывающаго,

*) Мы ограничиваемся однимъ словаремъ, потому что другихъ не могли имѣть подъ руками.

**) «Чтенія Общ. Ист. и Древн. при Моск. Унив.» 1904 г., кн. 209.

въ чемъ выразилось и сохранилось до настоящаго времени греческое вліяніе въ Черногоріи. Съ этимъ мы еще встрѣтимся въ отдѣлѣ археологіи при описаніи старыхъ черногорскихъ монастырей и церквей.

Для словъ, попавшихъ въ текстъ, служить указатель (index rerum), который будетъ приложенъ при концѣ нашего сочиненія; но нѣкоторыя изъ нихъ помѣщаемъ въ словарь, если они въ текстѣ недостаточно объяснены, а иногда только приведены безъ всякаго объясненія.

Много у насъ словъ турецкихъ, точнаго значенія которыхъ мы не можемъ знать вслѣдствіе незнакомства съ турецкимъ языкомъ; но толкуемъ ихъ въ томъ смыслѣ, какъ они употребляются и понимаются сербами.

Еще больше у насъ названій растений, которыя вошли въ самый текстъ. Конечно, желательно-бы было рядомъ съ народнымъ поставить и научное, ботаническое названіе растенія или дать его точное описаніе. Но это не въ нашихъ средствахъ. Пользуясь сочиненіями Панчича, Шулека, Богдановича (для русскихъ названій) и др., мы и дѣлаемъ это т. е. проставляемъ латинскія названія; но, не имѣя надлежащихъ свѣдѣній въ ботаникѣ, дѣлаемъ ошибки.

Особенно много ошибокъ мы послѣ сами замѣтили въ нашемъ первомъ томѣ и теперь въ словарѣ стараемся ихъ исправить; сомнѣваемся, однако, въ вѣрности этихъ исправленій и потому часто ставимъ при нихъ вопросительный знакъ.

Мѣшаетъ этому и то обстоятельство, что въ народномъ языкѣ часто одно и то-же названіе служитъ для совершенно различныхъ растений и, наоборотъ, для одного растенія существуютъ различныя названія. Такъ, *лопух* называютъ настоящій лопухъ (*Lappa*), вообще всякое широколистное растеніе, затѣмъ, кувшинку водяную (*Nymphaea lutea*) и вербаску; а одно растеніе *sedum sempervivum tectorum* назыв. *бека*, *чубаркуша*, *зебрице*, *узлудобар*.

Кромѣ того, и въ ботаническихъ сочиненіяхъ мы встрѣчаемъ

непоследовательность въ транскрипціи латинскихъ названій. Такъ, въ одномъ случаѣ мы читаемъ *sambucus ebulus*, въ другомъ *sambucus nigra* (муж. и женс. р. чередуются).

По какимъ-бы то ни было причинамъ, въ этомъ отношеніи мы признаемъ свою нестойтельность; но въ нашемъ словарѣ, составляющемъ дополненіе къ статьѣ объ языкѣ, важно не то, къ какому именно растенію относится то или другое названіе, а названіе само по себѣ; такъ какъ въ немъ мы наблюдаемъ народное воззрѣніе и способы воплощать это воззрѣніе въ слово (объ этомъ мы говоримъ особо, см. II т., 2 ч., 474—76).

То-же самое мы должны сказать и относительно названій животныхъ.

Обративъ вниманіе на нѣсколько названій для одного растенія, мы удивляемся тому, имѣя въ виду очень малые размѣры Черногоріи вообще; но есть примѣры такой разницы на разстояніяхъ малыхъ до крайности. Такъ, нашъ ковыль (*stipa*) такъ и называется въ Люботинѣ; въ Кучахъ-же въ верхнемъ Медунѣ назыв. *гладиш*, въ нижнемъ М. *ковыль*, а на Фунданѣ *горофиль*. Такая разница въ одномъ племени и на разстояніи между Медуномъ и Фунданой одинъ часъ, а между Медуномъ еще меньше.

Бываютъ и такіе случаи, что знаютъ названіе растенія и имѣютъ его, но самого растенія не знаютъ.

Это похоже на загадку и къ такой загадкѣ относится хмѣль: названіе это извѣстно черногорцу и знаетъ онъ, что хмѣль употребляется при приготовленіи пива или почерногорски *бири*; но самого растенія не знаетъ, хотя оно растетъ всюду по Черногоріи, начиная отъ самыхъ сѣверныхъ ея предѣловъ, Пивы Дробнякъ, и до южныхъ Цермницы и Приморья; а называютъ его въ большей части *шкромутовина* (цѣпклій ломоносъ, *clématis vitalba*), потому что оба эти растенія одинаково вьются на деревья; на Рѣкѣ — *зечево имаѣ*, *избачено гроужѣ*, а въ Цермницѣ *дивъи броѣ* (); можетъ быть есть и другія названія. Объ употребленіи же его, конечно, нѣтъ и помина.

Различные названія являются иногда вслѣдствіе различнаго произношенія слова, въ зависимости отъ фонетики.

Такъ, бузина называется *зова*, *бзова*, *обзова* и *базовина*; насѣкомое сороконожку назыв. *уолажа*, *уорача*, *урладжа*, *глувача* и особо *кица*.

Имѣя въ виду, что мы представляемъ не собственно словарь, а матеріалъ для словаря, мы даемъ довольно подробное описаніе предмета, къ которому относится слово. Напр., для словаря собственно было-бы слишкомъ много, что говоримъ мы по поводу слова *шкрипач* или *котленик*, при чемъ мы даемъ болѣе ясное понятіе о словѣ *маѣунница*, которое у Вука объясняется только переводомъ *culina monasterii* и ссылкой на слово *довиѣ* со ссылкой обратно. Къ сожалѣнію мы не можемъ дать объясненія самаго слова. Въ Барѣ *маѣун* назыв. — цыганъ. (изъ *Jeſun* — египтянинъ); но это сюда не идетъ.

Отмѣчаемъ мы, къ какому краю Черногоріи относится слово, но въ тѣхъ только случаяхъ, гдѣ мы предполагаемъ, что оно не въ общемъ употребленіи въ Черногоріи. Больше всего такихъ словъ въ Васоевичахъ и въ Герцеговинскихъ краяхъ; а также нѣсколько обособляются Цермница съ Крайной и Баръ.

Ссылаясь на Вука Караджича, мы отмѣчаемъ В. в., что означаетъ варіантъ, или просто В., если слово у насъ имѣетъ то-же значеніе; а иногда прямо указывается, что у него совсѣмъ другое. Дѣлая то-же самое по отношенію къ нашему сочиненію, мы отмѣчаемъ томъ I и II и части 1, 2 и 3, и послѣ всего страницы.

А.

Абавиѣ — суконный чахолъ на сѣдлѣ (на деревяшкѣ), чап-
ракъ.

абдика, *апта*, *аптовина*, *аптуга* (есть и *афтовина* и *офтовина*) — низкорослая бузина, *sambucus ebulus*.

аваз — голосъ: «Па се грлом и *авазом* виче»; *авази*, -ле — громко, вслухъ (II, 3 ч. 403—04).

азбачица — садъ, служащій для украшенія, гдѣ находятся цвѣты (II, 3 ч. 147).

ако-ако — пусть, хотя-бы, въ смыслѣ согласія на то, что вы сдѣлали; на ваше заявленіе, что вы взяли то-то, отвѣчаютъ: «Ако-ако!» и «терако».

алабанда — въ смыслѣ начала боевой схватки: «Алабанда завргла се кавга!» (у В. на страни, са стране).

алаванта — то-же что *калаба* — суматоха, толкотня.

алаисати, алаишем (вас.) — понимать, что намъ говорятъ. Не въ связи-ля съ этимъ: «Алал-тил» — согласенъ съ тобой.

алалити — одобрять; у В. *хвала*.

амица, то-же стричи — дядя по отцѣ.

апаи — животное въ родѣ черепахи, но черепъ у него нѣсколько другой и длиннѣе хвостъ; оно кусаетъ и укушеніе считается ядовитымъ (Рѣка-Черноев.).

аргат, иначе *мазала, пушкарица* — отверстіе въ стѣнѣ крѣпости или дома, черезъ которое отстрѣливаются, бойница:

Од *аргата* трче до *аргата*,

Те ми турке бију крозъ *аргате*.

Употребл. также и въ жепс р.: *аргата* и *оргата*.

асли — настоящій, прирожденный «Он је асли турчин».

атлас — черная бумажная матерія, смѣшанная съ шерстью, въ родѣ саржи.

атула — большая полка вдоль стѣны тотчасъ при входѣ въ домъ, на которую ставятъ мѣшки съ мукой, кадушечки, корытца и др. посуду. У В. другое.

ашик-врата — (только въ пѣсняхъ) ворота, въ которыхъ ведутся любовные разговоры.

ашикрап — животное въ Скадрскомъ озерѣ, особенно въ разливѣ его у сѣвернаго берега; объ немъ много рассказываютъ и оберегаются, плывя въ челнокѣ; но врядъ-ли оно въ дѣйстви-тельно существуетъ; а по описанію въ родѣ крокодила (I, 219—20).

Баба — глава од самара сприједа, передняя лука въ самарѣ (въючномъ сѣдлѣ).

баба јела — кузнечикъ.

бабак — мелкія стеклянныя монеты, снаружи красныя, какъ кораль, внутри бѣлыя.

баведати — рассказывать вещи, которымъ можно вѣрить или не вѣрить; рассказчикъ не настаиваетъ на своемъ и добавляетъ: «Тако баведају» или «баведе»; то-же почти, что *бајати* и *ионетати*.

бадаъ — репей особаго рода, *xanthium acantifolium*, появившійся не такъ давно; говорятъ, что въ Черног. появился онъ со времени пребыванія французовъ въ Боккѣ и въ то-же время появилось насѣкомое *чкаъ*, «што убија браве поноћп» (рассказ чевлянницъ) (т. I, 300).

базювина — то-же *обзова*, *бзова* и *зова* — бузина, *sambucus nigra*.

базрѣан — торговецъ:

На болара и на базрѣана

Чабар вина, товар фурметина.

баир или *бајер* — высокое мѣсто, гдѣ охватываетъ вѣтромъ: «Изашао је на бајер, да се разлади». Въ Сербіи это означаетъ высокій берегъ рѣки; часть г. Шабца расположена «на баиру», гдѣ, бывало, ожидали прибытія парохода.

бајато — нѣчто приторное, скоро пресыщающее человѣка и онъ не можетъ больше ѣсть: «Нема за мене ништа *бајатније*, као јардум (самое густое молоко въ августѣ мѣс.); ја сам *бајат*» — пресытился, не могу больше, претитъ.

балабан — скупой безсмысленно: «То је прави *балабан*: за једну козју длаку би све ђаволисао».

балтеза (вас.), то-же *својачица*, *свастика* — свояченица, сестра жены.

баъ, *баъаст*, *баъо* — лысый, говорится о человѣкѣ; а также

и о скотинѣ (овца, быкъ, лошадь), если по головѣ темной масти вдоль морды идетъ бѣлая полоса.

баъешка — водяная курочка, лысуха.

баниѣти — жить господиномъ, ничего не дѣлая: «Што си забанио?» — ничего не дѣлаешь.

барац или *иѣдиѣлка* — бутикъ, мелкая окужка, *juncus*; изъ нея дѣлають рѣшотку, на которую откидываютъ сыръ, чтобы стекла вода.

бареч и *баречина* — насѣкомыя въ домѣ, какъ тараканы, пауки и проч.

басма (Подгор.) — широкая бумажная матерія и ситецъ съ поперечными полосами, пдущая на копраны, памуклин и др.

батинац — молодой тонкій лѣсокъ, гдѣ деревья въ колѣ и могутъ служить для мелкихъ построекъ; то-же *матина* (Вас.).

батисати — совсѣмъ изнемочь физически отъ болѣзни или потерять всѣ средства къ жизни.

баца — отверстіе въ землѣ, ходъ въ родѣ корридора; дырочка въ чемъ-нибудь, напр. въ дудкѣ: «дсвета баца на свирали» — что-нибудь лишнее, ненужное.

бедреница, иначе *перда* и *ребреница* — доска вдоль деревянной кровати; ихъ двѣ и между ними помость, на которомъ стелется постель.

без-бели (вас.) — безъ сумѣе.

бека — растенье съ мелкими мясистыми листиками и звѣздчатыми желтыми цвѣточками, стелющееся по скаламъ и каменнымъ стѣнамъ, *sedum sempervivum tectorum*.

белај, тоже что *ђаво* и несчастье: «Гледај да не останеш на белају; да не отидне сва твоја радња к ѓаволу» (II, 3 ч., 336).

беле, *бели*, *бели вала* (вас.) — выражаетъ согласіе; соглашающійся съ вами отвѣчаетъ: «Е, беле, бели вала» — ну хорошо, ладно; прибавка почти безъ значенія, настаиванье на своемъ: «Ја, бели, не ћу с тобом — А, бели, оћеш!»

белћи — возможно, по всѣмъ вѣроятіямъ: «Белћи и он је отишао тамо». (II, 27, 489; 3 ч., 360).

бепити — ударить кого, напасть: «Ако ко мене *бепи*, срамотан ће отист.»

бехар, тоже *бепар* — цвѣтъ плодовыхъ деревьевъ и кустарниковъ, напримѣръ *шефтели-бехар* — ц. абрикоса (II, 3 ч., 452).

бечити се — тражити нешто из заступе, очима јако гледати, тянутъся за чѣмъ, выглядывать изза чего.

биљмез од биљмеза — брань, тоже что *галијот*.

бимбер, тоже что *бибер* — черный перецъ.

биочуч — колечко въ цѣпочкѣ, въ панцырѣ и уши у котла.

бирати — испытывать, пробовать: «Бирао сам све — и зло, и добро.»

биринци — дѣчто самое лучшее, самое красивое: *биринци* — кошуля, кула, ѣвојка.

бјелаче (вас.) — шерстяные чулки.

бјеле челе, *бјело унуче* — правнуки.

бјеловак (вас.) — родъ дуба.

бјелопутаст (челов.) — бѣлокурый.

блута — вино, испортившееся отъ жара, но не окисшее, а сдѣлавшееся только мутнымъ съ особеннымъ непріятнымъ вкусомъ и запахомъ (II, 1 ч., 776). Это бываетъ съ виномъ слабымъ, водянистымъ, изъ винограда недостаточно зрѣлаго и сладкаго, вслѣдствіе такого положенія мѣстности или вслѣдствіе дождей передъ сборомъ его.

бљудва — круглый, плоскій глиняный сосудъ обливной, малый или великій, все равно.

бол (вас.) — много, довольно: «Имамо тога *бол*».

бољ — близко къ *бол*: «Ја ћу тебе *бољ* уклети».

боничина (*Рѣка Црни.*), тоже что *зузар* — большая толстая муха, которая появляется особенно около скошеннаго и сложеннаго въ копны сѣна; жужжа, она вьется надъ сѣномъ и нападаетъ на проходящаго человѣка, но ничего ему не дѣлаетъ. На ней есть какая-то пыльца, которой и приписываютъ свойство прививать человѣку болѣзнь (лихорадка, малярія).

бордулан — матица, главная переключина, на которой держится потолокъ въ домѣ.

борлике (пперы), боровница (колаш.) — чернига.

ботал — цѣлый свертокъ холста.

боца см. бадаъ.

бош — даромъ, безъ денегъ, напр. оказать услугу, играть въ карты (В. в.).

брдарити (Никш.) — идти на рубку лѣса для постройки; отсюда *брдареѣ* — занятіе этимъ.

бриди ми — ощущение боли, напр. когда морозить уши, въ ранѣ что-то слегка колетъ, тоже въ плечахъ колетъ или щемитъ, когда по рукѣ пойдутъ мурашки, если её перележишь, когда крапива обожжетъ немного; а когда много, то — *пали*.

брѣбача — колючее растение въ родѣ реня.

броѣ — марена, — *дивѣи* (Цермп.) — хмѣль, растущій въ дикомъ состояніи.

броцкиѣа — колючее раст. съ иглами на концѣ листьевъ; цвѣтокъ лиловый съ бѣлымъ, формою, какъ львиный зѣвъ.

брча — время, когда овцы больше всего доятся.

бубало (вас.) — куриный желудокъ, что у насъ называютъ пупкомъ (В. бубрег).

бубешке, тоже *печурке* — печерицы и вообще грибы съѣдобные (II, 1 ч. 549); а *бубине* (Дробн.) — грибы, которые не ѣдятъ.

букарити — волновать, мутить, бунтовать: «Что ти ми *букариши* ъуди?»

булумаѣ — человѣкъ полусумашедшій, ничего непонимающій.

бумбак, тоже что *памук* — хлопчатая бумага и ткань изъ нея.

бумбарѣи — поздравленіе съ новинкой: новою одеждой, постройкой, если у васъ въ комнатѣ поставили печь и т. п.

бурно живети — широко, роскошно, въ полномъ удовольствіи; *буран живот*.

буразер (герц. края) — родной братъ.

Вада — отдача или взиманье чего-либо взаемъ на срокъ — хлѣба, денегъ: «вада три године» — срокъ уплаты; оттуда *вађе-вина* (II, 2 ч., 353).

вакам — кромѣ значенія *комуница* (лѣсъ въ общемъ пользо-ваніи), означаетъ все общественное, чѣмъ можетъ пользоваться всякій изъ той общины. Поэтому и «монастир *вакам* је»; такъ какъ онъ долженъ принимать всякаго и давать ему содержаніе даромъ (такъ было прежде, а теперь этого нѣтъ, потому что правительство взяло монастыри въ свое управленіе и во всемъ тре-буетъ отчетности).

вакат, *вакта* — опредѣленное время, пора: «ја иду вактом» — на срокъ; «вакат је у пут или не, није још вакта» — пора или нѣтъ еще; «снѣг пада — вакат је; свему је свој вакат; ништа се не чини без вакта; чему вакат, томе и земај».

вар — самое жаркое время: «у сами *вар* диеви» (В. в.).

вар — тоже что *креч*, *клак* — извѣсть.

варосати тоже, что *шербетити* (вас.) — побѣдить извѣстью.

веље — *биље* — Шул. *atropa belladonna* (?); — *зеље* — Шул. *mandragora officinalis* (?) см. *морач*.

вентати — увертываться, оправдываться, придумывая для того что-либо: «Што *вентати*? не вентај.» (В. *вент* — *praetextus*). Оттуда и *девентати* — что-либо выдумывать въ свое оправданіе: «Нико не умије тако *девентати*, као арбанас.»

верати се — «Он се вера (и вере) по кршному стијењу» (В. в.)

веселица (герц. кр.), то-же *пекна* — пжаренный поросенокъ для Рождества.

веснути се — ободриться, воспрянуть духомъ. Человѣкъ за-должалъ, не идетъ никуда, не работаетъ; пріятель ему и гово-рить: «Што си се скаменио? *весни се!*» А онъ: «*Весивао се сам: пишао сам тамо и тамо, али не (не помаже)!*»

вијећа — собраніе для обсужденія чего, для договора:

И *вијећу* таку учинише,
Да сакупе младе прногорце.

И *вијећу* с њима учинио.

И велики јеглен отворише,
До поноћи *вијећали* турци (В. в.)

виллина коса (Любот.) — ковыль, *stipa*, и другое растенье паразитное: оно въ видѣ павители обвиваетъ другое растенье, напр. шалфей, и пускаетъ тонкіе волоски въ его стебель и листья. (*V. cuscuta europaea*).

висибабѣ, *висигаѣ* — бѣлый подснежникъ, *galanthus nivalis*.
вит — кривой, изогнутый: *вита итица*, въ которой слои идутъ непрямо, и потому её нужно очень много тесать, чтобы дать ровную, гладкую поверхность; *вито ребро* (В. в.).

вјенчанице — верхній рядъ брусьевъ въ стѣнахъ деревяннаго дома (В.).

водеѣак, тоже *мехур* — мочевоу пузырь (В. другое).

вур или *фур* (вас.), тоже *дугуѣаст* — длинный, тонкій, поджарый; говорится о лошади.

Габель — такъ называютъ кочующихъ цыганъ.

габоѣати — совершить что-либо, навлекающее на совершившаго немилость и гоненіе: «Што си *габоѣао*, те тебе тако ћерају?»

гајрет, -но, -није — живо, весело; этимъ словомъ понукають рабочихъ; а также говорится: «Ми смо *гајрет*» — довольны, веселы.

галеб и *халеб* — гоголь, бѣлая чайка (В. в.).

галити — лежать въ постели, не спя, нѣжиться.

гарац (вас.) — огарокъ (?): «у кућу му *гарац* од свијеће».

гаста — газета, старая венеціанская мелкая монета: «Пропао је, као *гаста* принципова» — исчезла, вышла изъ употребленія.

гелав (герц.) — хромоу; *гелати* — хромать.

гиликати — щекотать малое дитя, приговаривая: «гили — гиля»; — се: «не мој се гиликати» — въ томъ же смыслѣ.

гладии (верх. Медунъ) — ковыль; въ нижн. Мед. *ковиъ*, а въ Фунданъ — *горобиль*.

гладно — углубленіе на ногѣ подъ стопой.

глотан љеб — дурной, пегодный для ѣды; такимъ считаютъ хлѣбъ изъ озимой ржи; въ герц. краяхъ *глотно жито* — нехорошо очищенное и *глотно* все, что плохо (В. в.).

глувача (Кучи), то-же *уволаджа* — двухвостка или сороконожка, залѣзающая въ ухо.

глумити се — дѣлать глупости или безобразія: кутить, засиживаться по ночамъ въ корчмахъ и т. п.

голуб — морски, иначе *полуриба* — плоская, широкая рыба въ родѣ камбалы; ловится въ морѣ и Скадрскомъ озерѣ.

гонити — преслѣдовать кого судомъ: «Жестоко-ли она *је гонила њега!*» — иначе *давијала*; — се, тоже *ћерати се* — тягаться передъ судомъ: «Колико смо се гонили!» (В. в.),

граваъ — большая черепица, которую кладутъ на краяхъ черепичной крыши или по ея коньку.

грађани — жители града или города; прежде такъ назывались исключительно никшицкіе турки, послѣ и колашинцы, а въ новѣйшее время и жители Данилова града; а для васоевичей это гусиньяне:

И даде му шесдесет *грађана* вм. гусиѣана. (В. в.),

граораст, тоже *мораст* — цвѣтъ сѣрый пзелена: *граорасте* очн, иначе — *маџи* (В. в.):

Дика *граораста*, ал' је ђавоѣаста.

грежити сѣег — пдти по снѣгу такъ, что нога въ немъ грузнетъ; «сѣег се греже» — проваливается.

грук: «сви су у грук» — сбились въ кучу.

гука (герц. кр.) — войско, солдаты, сбитые въ одну массу.

гутоваѣа, тоже *рутоваѣа* (Пива, Дробн.) и *шмаѣак* или

имощак — дико растущій крыжовникъ; послѣднимъ именемъ называютъ и мелкій картофель.

Давити (вас.) — убить, зарѣзать: «Оңемо-ли *давити* кра-вудьну?» (В. в.).

дамари — жилы и слои или пласты въ камнѣ.

даскал (вас.) — иконописецъ.

дезвѣја човѣк — безпокойный, встревоженный; отсюда *дезвѣјати*: «Што си *подезвѣјашо?*» — встревожился.

дестрагати (италь. *distruggere*) и *бестрагати* — розорить кого въ конецъ, преслѣдовать, извести.

дзидзуѣа (*Баргъ*, *Умч.*) — дерево съ мелкимъ продолговатымъ плодомъ съ косточкой, который ѣдятъ; пофранц *жижир*, по итал. *giuggiola*.

диба — парча (В. в.). Срв. старинное русское *дыба*.

дивона (*Баргъ*) — тоже *догаѣа*, *ѣумрук* — таможня.

динарике — плодъ колючаго кустарника *raliurus aculeata*, получившій такое названіе отъ формы круглой и плоской, какъ мелкія монетки (динари).

доврин — и *довран* — *жалдаш* — военный спутникъ, товарищъ; встрѣчается въ пѣснѣ «Божъ на Тополу», гдѣ приводится длинная рѣчь султана Мурата при его послѣднемъ издыханіи, въ которой онъ предсказываетъ, что дѣло турокъ въ борьбѣ съ Кара-георгіемъ будетъ проиграно, и заключаетъ такъ:

Жала — кардаш (братъ — спутникъ), нема дароваѣа,

Довран — жалдаш, наше бити неѣе (II, 3 ч., 443).

допадати се — нравиться и казаться (вас.): «Мени *се допада*, да ти не ѣеш тамо» или «да то је претешко».

доскочити чему — догадаться; *доскочѣив човѣк* — догадливый, умѣющій найтись въ трудныхъ обстоятельствахъ (В. в.).

дохакати кога — совладать одолѣть:

У Цара се не паѣе јунака,

Да *дохака* мене и обрани.

драча — вообще колючій кустарникъ: *трп*, *бјелп* — *трп* (боярышникъ) и въ особенности *paligus*, который иначе называется *вукодржица*.

дреза — бѣлая звѣздчатка на мокрыхъ мѣстахъ, *gampiculus aquatica* (?).

дреказа, употребл. во множ. ч. *дреказе*; въ Цермницѣ такъ назыв. полевую клубнику.

ду(х)ат — на вопросъ: «Како си?» отвѣчаютъ: «Дуат самъ» т. е. держится еще духъ и есть кое-какія силы, но въ общемъ настоящей силы нѣтъ.

дупки — надыбы: «Коъ скаче *дупки*».

думати на кога — разсердиться:

«Како он *дума* на мене!»

думан и *доман* (герц.) — глубокая дума, озабоченность: «Он је сада *у великом думану*», не зная, откуда ждать помощи; «Што си се *задуманио*? — сумраченъ, невеселъ. Также туманъ или тонкая пыль надъ водопадомъ: «Над Црним — вредом (на Неретвѣ) увјек стоји *думан*»; а наконецъ — дымъ (Пива): «Ми смо виђели, како се *думани* дигли из кућа» — когда австрійцы, зажгли село въ Герцеговинѣ близъ черногорской границы. «Што не *думаниш*? *задумани* и ти» — купи трубку.

дуовник — собственно духовное лицо, у котораго исповѣдаются; но въ Черногоріи это означаетъ непременно монаха, котораго иначе зовутъ калуђер.

дупер (ниперп) — большой бекасъ, вальдшнепъ.

дуперати (италь. *adoperare*) — «Ja не могу тога *дуперати*» т. е. *поднести* — вынести: «Халѣна ће мени доста *дуперати*» — одеждъ мнѣ будетъ достаточно; «тога (шапа — квасцовъ) ми *дуперамо* много» — употребляемъ много.

дубити и *дучити* *некуд*, тоже что *стркнути*, но еще сильнѣе: уйти, себя не помня, куда глаза глядятъ (В. в.).

ђермешик (вас.) — кустарникъ съ мелкою сердцевинной, изъ

котораго дѣлають чубуки: тоже. кажется, *фудлика, фулика и утлика*, *viburnum lantana*.

ѣинѣибер (juniperus) — можевельникъ, иначе *клека, смрека, сомина*.

ѣонути и ѣохнути се — немного подпить, куражиться, поднять носъ: «А ла ти си се *ѣонуо!*»

Ела, елате — выраженіе согласія или одобренія: ну-ну! хорошо, ладно.

елда — гречиха.

елдопита, тоже изъевуша (Зета) — родъ оладей (приганицы) на *варин* — дан (св. Варвары, 4 дек.).

ервајле (вас.), тоже *истоветно, онаки исти* — точно такой.

ешкија, тоже устаи — повстанецъ, бунтовщикъ.

Жабурина — жабникъ желтый, съ весны сплошь покрывающій низкія нивы (*zannichellia palustris*), и маргаритка (*bellis perennis*).

жујица — пята у дверей; — *це*: въ двери-же два шинька — одинъ вверху, входящій въ верхній брусокъ надъ дверью (при толка), а другой внизу, входящій въ порогъ.

Забродити — разѣзжать по своей волѣ (ѣефу), куда вздумается, если человекъ при средствахъ.

загојатити камару — завалить, загромоздить разными вещами и хламомъ.

задунавити — зазеленѣть: «Ово све ѣе на пролеће *задунавити*»; *задунавило* је заросло сорною травой. Это бываетъ, когда семья цѣлымъ домомъ отправляется на плавину и остается тамъ все лѣто, и за это время весь дворъ заростетъ травой; такъ какъ

почва навозная, а никто не топчетъ траву. *Задунавити* се—за-
мглиться, затуманиться, задымиться.

закосити — когда вносить громоздкую вещь черезъ тѣсное
пространство, гдѣ она прямо пройти не можетъ, тогда нужно
закосити т. е. держать наискось, бокомъ.

закучали овце — хворають, когда имъ долго нѣтъ свѣжей
травы, а все только сѣно.

заладак — тѣнь, покрывающая цѣлую, отдѣльную мѣстность.

заличити — закрыть чѣмъ-нибудь лицо: «Код Мркојевића
жене иду незаличене».

замбак — бѣлая лилія.

зановет — ракитникъ, *citissus* (I, 91, 92),

занијавичити, тоже *заклинчити* — утвердить, забивши клинъ,
топоръ, мотыгу, кирку на рукояткѣ.

заспижити — въ каменной постройкѣ втиснуть камень между
двумя другими, неприлегающими другъ къ другу плотно, чтобы
они не шатались.

заставни сат — первый сотъ въ ульѣ, съ котораго пчелы и
начинають работать.

заушница — болѣзнь свинки; — *це* — жабры у рыбы, тоже
что *зебрице* и *шкре*.

звѣезда — звѣзда и солнце: «Како је припекла *звѣзда*!» тоже
и *звејездан*: въ пѣснѣ «Звѣздане дане, мој мио брале» (В. в.).

звѣжедан (Цермн.) — родъ клевера съ жолтымъ цвѣтомъ,
medicago sativa (?).

зајерати — сверкать глазами, смотрѣть дико, жестоко (В. в.).

здравац, тоже *кукуријек* — *helleborus nigra*.

здригнути — говорится о молокѣ, когда оно при вареньи его
на сырѣ только что начало густѣть: «Тек је *здригнуло*».

зевати — говорится о лѣсѣ, когда на немъ развертывается
листъ: «Гора је почеле *зевати*; гора је *зинула*» (корень *зевати*
съ претвореньемъ *б* въ *в*).

зечево имаѣе или избачено грожѣс (рѣка Черн.) — хмѣль.

зијамет — жалованье, годовая плата за службу (у турокъ):

Дворе цара за девет година,
 Издворише девет зијамета,
 Свијех девет даше за пашалук (В. в.).

злосременица, иначе *ковач* и *курлија* — буревѣстникъ (птица).
злотитан — человекъ, не имѣющій аппетита, слабого, деликатнаго желудка.

змијин чешаъ — родъ стеножки, и укушеніе его считается ядовитымъ.

зузар см. *боничина*, *sphynx* (?); у васоев. медоносная муха, кажется, шмель, и игра.

зуква, иначе *дивдака* — дикая яблоня, на которой яблоки мелкія и кислыя, но очень сочныя.

Изанѣсти — говорится объ одеждѣ, когда она, хотя не изорвана, но сильно истаскана, истлѣла, такъ что расплзается; о землѣ — истощилась (В. в.).

издоојити — выдѣлить, отличить отъ другихъ: «Онъ отъ да се издооје, да се одвоје од другѣхъ» — по поводу раздачи бронзовой медали (жута медала), которой иные не хотѣли брать, потому что еѣ всѣ имѣютъ.

изъевуша см. *елдопита*.

илач (вас.) — лѣкарство: «Нема ни за *илач*» иначе «ни за *лијек*» — нѣсколько нѣтъ.

илам — тоже *сетенца* — рѣшеніе суда.

интопати (вт. *intoppare*) — случиться, встрѣтиться чему-нибудь: «Купиѣу (коња), ако интова», и съ мѣстом. *се*.

искрајнити се — удалиться, посторопиться: «Ми се *искрајносмо*» — отступились, не хотимъ вмѣшиваться въ дѣла; «бришите собу, а ми оѣмо се *искрајнит*».

испат (вас.) — изслѣдованіе дѣла на мѣстѣ при свидѣтеляхъ; *испатити*.

испоручити — опорожнить, опростать — мѣшокъ, боченокъ или какую другую посуду отъ содержимаго.

истроштити се — устать, утомиться ходьбой или какой работой; о землѣ — истощиться.

исчирити — изнемочь.

искућулавити — потерять память и другія душевныя способности отъ старости; у *B.* *излапити*.

ићрам, тоже *почаст* — честь, почестъ; «Срби су њима (арбанасима) *ићрам* учинили».

јаблан — цвѣтокъ въ родѣ жаркого цвѣта въ Сибири, *trollius*; желтый, со многими рядами лепестковъ, какъ махровая роза; внутри много тычинокъ, съ очень пріятнымъ запахомъ; растеть на высокихъ равнинахъ на Синявиной пл., Бѣлаштицѣ и др.; цвѣтеть въ іюлѣ. По нему одна планина назыв. *Јабланов* — врх, и въ пѣснѣ говорится: «Планине се наките *јабланом*» Въ пѣсняхъ онъ часто упоминается. Тоже имя носить и раина, пирамидальная тополь, иначе называемая просто *топола*. Поэтому въ одной пѣснѣ произошло такое смѣшеніе:

Жут *јаблане*, подигни ми гране,
Да проведем коѡа краденога
И на њега брата раѣного (II, 3 ч., 164).

Эпитетъ *жут* указываетъ на цвѣтокъ, а изъ дальнѣйшаго видно, что это дерево.

јалика — *primula acaulis*; иначе назыв. *јалочина*; изъ нея, какъ изъ листьевъ свеклы и другой зелени, дѣлають пѣту.

јадан — у *B.* *arm, miser*, отвѣчаетъ нашему народному бѣднѣзный, но выражаетъ иногда не сожалѣніе, а просто ласковое обращеніе: «Куд ѣш, јадан? једи, јадан! сједи јадан! Што сам, јадна, била на муки!»

јалова земља — оставшаяся незасѣянною: «Оста нива ову годину јалова» (В. в.).

јамак, тоже *сапак* — оловянный ковшъ, довольно массивный, глубокий, съ плоскимъ дномъ и маленькою ручкой съ бока, какъ у чайника (В. в.).

јаѣа, иначе *орница* — маргаритка, *bellis perennis*; зовутъ также *ѣевојчица*.

јарик, тоже *приа* — мелкій, сухой снѣгъ.

јаруа — снѣгъ, сбитый въ ровъ или яму, гдѣ онъ смѣшивается съ водой, и говорятъ: «*ујаружио* се снијег».

јатак — мѣсто, гдѣ человѣкъ можетъ помѣститься на ночлегъ; отсюда и пристанодержатель для воровъ и другихъ дурныхъ людей. Срв. наше *ятка* — шатеръ или досчатая подвижная лавочка, гдѣ торгуютъ калачами, пряниками и др. (В. в.).

јеѣавати — стихать, ослабѣваетъ, переставать: «Рат је почео *јеѣавати*; киша *јеѣава*» (В.).

јордамлија човјек — который гордится (зори се, поноси, велича се); но въ хорошемъ смыслѣ: гордый, гдѣ слѣдуетъ, особенно передъ высшимъ и сильнѣйшимъ, а передъ меньшимъ и слабѣйшимъ скромный (В. в.).

Кабулити (вас.) — нравиться и одобрять: «Како се теби *кабули* ова воденица? Он то нам не *кабули*».

кавез — 1) клѣтка для птицъ, тоже *кемпа*; 2) въ магометанскихъ домахъ рѣшотка въ окнѣ изъ деревянныхъ планочекъ, расположенныхъ ромбовидно, часто одна къ другой, чтобы съ улицы не лзя было видѣть внутрь дома, раскрашенныхъ въ желтую и зеленую или синюю краску, но никогда въ красную и другіе цвѣта; 3) сѣтка изъ конскихъ волосъ, надѣваемая магомет. дѣвушками на глаза въ видѣ полумаски вмѣстѣ съ верхнимъ покрываломъ.

Въ одной пѣснѣ дѣвушка, собираясь искупаться въ рѣкѣ,

Бачи *кавез* у зелену траву,
А кошуљу код воде студене;

а подсмотрѣвшій это молодой постухъ

Украде њој *рухо* са *кавезом*
И њезину свилену кошуљу.

кала (итал. *calare*) — што претече сувише — нара или чеса другога и сбавка.

калати — понизить цѣну, сдѣлать скидку; *кала* вода — идетъ на убыль (В. в.).

калика — небольшое деревцо съ плодомъ, похожимъ на рябину; но его не ѣдятъ.

калауз — факторъ, черезъ котораго можно совершить покупку; турокъ, который проводить возчиковъ (кирициѣ) христіанъ черезъ турецкую землю; вообще путеводитель по неизвѣстнымъ мѣстамъ: «Земља туђа, *калауза* нема». Черногорскіе перебѣжчики обыкновенно служили калаузами никшицкимъ туркамъ, когда они нападали на Черногорию. Оттуда и глаголъ *калаузити* (В.).

калиж — гадость, последнее дѣло (поганство, рѣавство): «То је калиж!» выражается черногорецъ о скверной ругани австрійскихъ сербовъ. То же и о человѣкѣ, никуда негодномъ (В. в.).

калуђерац — синій цвѣтокъ низко растущей горечавки, *gentiana acaulis*, — *ђерица* — головастикъ, одна изъ метаморфозъ лягушки.

камужати, *скамужати* — загрязнить, запачкать, напр. забросать кого грязью, золой и т. п.

каља (вас.) — мясо мелкими кусочками, приготовленное съ картофелемъ или капустой (В.).

камастре (герц.), *тоже вериге* — цѣпь, на которой виситъ котелъ надъ огнищемъ.

ками — мало, немножко, чуть (В. в.).

канат (герц.) — одна пола у двустворчатой двери: «врата о два каната или двокриљна». (В. в.).

канташ (вас.) — камень для украшенія оружія и другихъ вещей (яшма?)

капурица, *иначе шева*, *шеврѣуга* — жаворонокъ.

капурице, *тоже ичурке* — грибы съѣдобные.

каранфиљ, *тоже катмер* — гвоздичка душистая, *saugophyllus*.

каракол — стража по границѣ страны или вокругъ города и патруль.

карат — масть лошади:

..... па сједне ђогина,
А карата води поводника,
Попијева испод Меденика (II, 3 ч. 446, 47).

каретити (герц. кр.), тоже *нагрдити* — осрамить, опозорить: «Ако ћеш ми давати батал (попорченное, брошенное ружье), као да ћеш мене каретити».

карта — штукатурка: *картати*, *картижати* — штукатурить.

касароња, тоже *рашак* — рогатый озерный орѣхъ, чилимъ, *trapa patans*, поалб. *кацирон* (I, 197—98).

кастра — гдѣ все свалено въ кучу, сплошь: «да се леже у *кастру*» — въ повалку; *велике кастре* — люди лежатъ одинъ возлѣ другого.

катил — убійца, палачъ. (В. в.)

каун (вас.):

Фазлн асли поболео љуто

Од кауна срца јуначкога.

кеисати — кипнуть: «Све је *кеисало*, да копају урметни.

кемна см. *кавез*.

кепез — человекъ негодный, ни къ чему неспособный: то-же въ Морачѣ *климтаћ*, *линдик*.

киселица — щавель, гусех; срв. сибирск. кислица; есть и въ видѣ трилистника.

кицошити се, тоже *кицошити* се — нарядно одѣваться, щеголять.

кица (вас.) — двухвостка или сороконожка.

кичица — *centaurea amara* или *erythraea centaureum*, съ розовыми крестикомъ цвѣточками, очень горькая, у употребляется противъ лихорадки.

клапач (*Рѣка Ч.*) — грецкій орѣхъ, покуда находится въ зеленой скорлупѣ (въ верх. Далм., Истр. и Краинѣ — мальчикъ 10—15 лѣтъ).

клапити (*вас.*) — бредить во снѣ или въ болѣзни. (В.).

клијеште (*Бар.*), *рожице*, *рогови* — стропила, составляющія остовъ крыши (В. v.).

кликовати — пѣть, весело кричать (В. v.).

климпаѣ см. *кепез*.

клин, *клинови* — сосульки смерзшейся воды, текущей съ крышъ.

клица — родъ, поколѣнье: «клица људска» (В.).

кѣша — (пѣшив.) — грибъ съѣдобный.

ковач см. *зловременица*.

кокошка — выброшенный изъ трубки еще горящій пепелъ, посредствомъ котораго закуриваютъ другую трубку, а также горящій окурокъ папироски (В. в.).

колеж — плачь, крикъ при погребеніи и все остальное, что при этомъ продѣлывается: царапанье лица, битье себя по головѣ и въ грудь и т. д.

колозлужи — насильственные, незаконные поборы.

конопјасак:

У ђевојке црне очи,

У момчета *конопјаске*.

конштина — змѣя короткая и очень толстая, при томъ ядовитая (близъ Никшича); не та-же-ли змѣя назыв. *блатор* или *сьена*?

коњски — *реп* (*вас.*) — татарникъ, *equisetum*; колючія шишки его запутываются въ чубъ, хвостъ и гриву лошадей и въ шерсть овецъ.

копчар и *копче* — крючокъ и петля для застегиванья доколѣнницъ и другой одежды. (В.).

корица, *то-же полутница* — средняя часть бараньей туши въ сушеномъ мясѣ.

корѣач — черный тараканъ.

коросан — матеріяль для обмазки внутри цистерны изъ толченой черепицы и извести.

кострика — *ruscus aculeata*, вѣчнозеленая, листья на концахъ съ колючками, плодъ круглый, когда созрѣетъ, красный (II, 3 ч. 126—72).

котаи — котцы (Астрах. губер.), которыми ловятъ рыбу.

котлокрѣпѣ — цыганъ и вообще не *сојевѣ* или *куѣпѣ* — темнаго происхожденія.

котураи (Морча) — мелкій горошекъ, въ другихъ мѣстахъ *биц*.

кошет — задняя нога въ сушеной бараньей тушѣ.

кошѣла, тоже *косцела* (см. I, 295,—96).

кошуте, — *тице* — *сусламен*.

красаец (вас.) — родъ артишока, называемый *питоми* — низкій, его ѣдятъ, растетъ въ болѣ теплыхъ мѣстахъ; а другой, высокій и очень колючій, растущій на высокихъ мѣстахъ, назыв. — *шошка*, которую не ѣдятъ.

крѣице (Церм.) — мелкіе желѣзные гвоздочки, иначе *броке* и *клинци од звозѣжа*.

крѣопатно мѣсто — трудное для жизни, въ горахъ, гдѣ долгая зима, тощая почва.

крдисати, тоже *сломити*, *сатрти*.

Које оно бјеху три војводе,

Што на мою *крдисаше* војску? (В.).

дестрагати — сломить, уничтожить:

крецель, *дивъи дуван* — простой, низшаго сорта табакъ.

кривореп — хромоу.

кријес, *крјес* или *кријецель* — *cicada fraxini*, жестокрылая муха, которая въ сильныя жары, сидя на вѣтвяхъ деревьевъ, издаетъ трещащій звукъ. Ихъ бываетъ масса, и звукъ этотъ наполняетъ воздухъ. Другіе называютъ его *lucilia sirinata* и *grillus*.

Срв. франц. *stéselle* трещетка.

крмјеѣав — о глазахъ, когда они слипаются отъ гноя: «закрмјеѣавили су му очи».

крт, *крто* — ломкій; говорится о томъ, что не имѣетъ гибкости и потому ломается; поэтому при вязкѣ сноповъ употребляютъ прутья, «који нијесу крти». О мясѣ, когда оно сухое, безъ жира (В.).

крут — човѣкъ, ковъ и др. — крѣпкій, тоже и другіе предметы твердые, не поддающіеся внѣшнему напору: «он је био *крут* у снаги; вјетар је понио све, што није било *круто*, као дубироге, сјено, стаје, диреке телеграфске. — И ту *круте мете-ризе* (шанцы) граде».

Оттуда: *укрутити се* — окрѣпнуть, закаливъ себя противъ всѣхъ внѣшнихъ вліяній, напр. противъ зимняго холода.

крѣа, тоже *дограм* — низшій сортъ табака, какъ нашъ махорка.

кршан — хорошій, красивый — човѣкъ, домъ, садъ и т. п.
кршно:

Кршно ти ми ово лето дође,

Кршно мени и дорату моме:

Дорату ми не роди ливада,

А мене се преудаде драга (здѣсь проція).

(У В. только *felsig, saxosus*).

кршѣак (Вас.) — *sedum*, въ Сиб. скочки; ядовитое растеніе, и имъ отравляютъ рыбу.

куке — молодые, только что вышедшіе изъ земли побѣги вьющаго растенія — *скромутовина* (*clematis vitalba*), которые варятъ и ѣдятъ, какъ спаржу.

кукурујек — *helleborus nigra* и дикій макъ съ краснымъ цвѣткомъ (особенно между пшеницей).

куѣа, тоже что *кучка* — сука.

кума, *кумица*, тоже *неојестица* — ласица (италь. *donnola*).

купина, куплена — черная малина, *rubus fruticosus*; плодъ ея называютъ *малина* и *мамина* (см. I, 166; II, 1 ч. 549).

купусаи (Комъ.) — *lepidium draba* или *isatis canescens* (?).

курак — деревянный гвоздь въ дышлѣ рала, къ которому прикрѣпляется гужъ, а гужъ къ ярму.

кутарити — возиться, приводить все въ безпорядокъ: «Ти што ми *кутариш* по кући? Ђеца, миши — *кутаре*. *Раскутарити*, *то-же развардати*, *раскалабити* — все привести въ безпорядокъ, растеребить, разбросать.

Лале од бисера — украшеніе въ формѣ цвѣтка на стебелькѣ изъ проволоки, которое продѣвается сквозь колечка серыги или затыкается за ухомъ.

лампа — жаръ такой, что сжигаетъ хлѣбъ и траву.

лапати — говорится объ огнѣ, когда онъ очень высоко поднимается: «Како плам лапа!» *залапала кућа* — домъ загорѣлся и пламя поднялось, охватывая его весь. *Залапало се жити* — сгорѣло отъ жара.

лентра и *лентрат* (итал. *ritratto*) — рисунокъ, картина; *лентрати* — рисовать, чертить, снимать планъ.

либина — падаль, издохшая скотина; *либинари* — назыв. цыганъ, потому что они занимаются уборкою падали.

лик, мјек, љечак — немножко, чуточку (В.).

линдик см. *кепез*.

ликсија — щелокъ, въ который кладутъ черное бѣлье передъ мытьемъ.

линиура — горечавка, *gentiana lutea*; коренья ея употребляется для настоя въ водѣ, а больше въ водкѣ; считается полезнымъ для желудка; много этого корня идетъ за границу (II, 1 ч. 354, 626).

лиѣа, — е, *тоже мртвило* — чувство слабости, особенно весной: «Спопала ме некаква *лиѣа*»; у васоев. *немоштиѣа*.

лиѣати — износиться, постарѣть, исчезнуть (В. v.).

лозар, лозвар (вас.) — вьющееся растение, не дающее видимаго плода; скотъ его ѣсть охотно.

лоптами сьег пада — хлопьями.

лопух — то-же что и у насъ лопухъ и другія широколиственныя травы; водяная кувшинка желтая и бѣлая, *pumphaea lutea et alba*; на Нѣгушахъ — вербаска съ крупнымъ желтымъ цвѣтомъ.

лукииџа см. *миксиџа*.

луска — яичная скорлупа; а въ герц. кр. такъ назыв. и самое яйцо, потому что вѣжливѣе.

Магрива — въ Вас. рябина; въ другихъ мѣстахъ то-же, что *пресловина*; *prunus Mahaleb*.

мајнати се — «Да се тога мајнаш! прођи се тога!» — оставь, брось, не мож. Вѣроятно, одного происхожденія со словомъ, употребляемымъ на пароходахъ при спускѣ груза въ трюмъ, когда онъ достигъ уже дна: «Мајна!» — попусти цѣпь, на которой спускали.

маканица — малое дитя.

максуз, иначе кастен — нарочно: «Я бих тамо *максуз* отишао».

мантиџе — тонкіе кусочки тѣста ромбовидной формы, которые варятся, какъ лапша и др.

маре — рога у якоря.

матина см. *батинаџ*.

махор — первые волосы, пушокъ на лицѣ юноши; то-же и козій пухъ; въ Сербіи *власина*.

медар (Вас.) — то-же что у насъ смоктуны: на толстомъ стеблѣ струкъ, обсаженный свернутыми лепестками бѣлаго и розоваго цвѣта, въ которыхъ заключается медъ; дѣти вытаскиваютъ ихъ и высасываютъ.

меза гора — въ деревьяхъ весной поднимается сокъ и надувается почка.

мекуша (Вас.) — деревцо съ плодомъ, дающимъ черный сокъ; по Шулеку «суврст трешье прице» (?).

мелун (герц.) — притворщикъ: «Он је фини *мелун*»; *умелунити се*, тоже *упреподобити се* — прикинуться кѣмъ (В. v.).

мем — сырость, плесень, покрывающая стѣны дома.

меневше, тоже *любница* — фіалка душистая.

мерак, то-же *воља*, *жеља* *ћесѣ* (Вас.) — «Я имам мерак, да те гледам» — я желаю, мнѣ пріятно.

мехрамет — добрый, великодушный, всепрощающій человекъ. Одинъ подгорицкій турокъ, смотря на картину, изображающую, какъ русскій царь передаетъ саблю Осману-пашѣ говорить: «Ми вичемо на *мехрамета*» т. е. на царя, добраго и великодушнаго. Совершившій какой-нибудь проступокъ противъ своего господина, приходитъ къ нему или къ судѣ и говоритъ: «Мој кабахат, твој *мехрамет*» — моя вина, твоя милость.

мижѣти — струиться (о водѣ): «вода мижди низ крш.»

милеглед — цвѣтокъ, *anemone hepatica*.

милет — народъ, народность, языкъ: «У Русији има свакога *милета*».

мислица (Вас.) — трава въ родѣ горчака, растетъ на высокихъ мѣстахъ кустикомъ или пучкомъ; скотина еѣ ѣсть, но неохотно. По ней дѣвушки гадаютъ: берутъ два листка и складываютъ въ переплетъ, приговаривая: «Мислица, мислица! је-ли Мара вјештица?» и послѣ развертывая, рѣшаютъ утвердительно или отрицательно; но почему, — не знаютъ.

морач — многолѣтнее растенье, съ травою, какъ на моркови, но большимъ, высокимъ кустомъ; корень съ сильнымъ запахомъ; его кладутъ въ сундукъ съ бѣльемъ.

мородавити — мучить, напр. «дијете наукама».

траморе (*Цермъ*) — водяное животное, формы продолговатаго овала, съ заостренными концами, величиной до 10 милим., со множествомъ ногъ съ боковъ, быстро двигающееся и то поднимающееся наверхъ, то припадающее на дно.

муаѣри, — *ими* — эмигранты турки изъ Никшича, Подгорицы и др., поселившіеся въ Скадрѣ и другихъ мѣстахъ Турціи.

мужѣти — обшмыгнуть рукой листья съ вѣтки (одного

корня: съ *музти* — донть, по одинаковому дѣйствию рукой, какъ при доеньи).

мум—свѣча; *мум*—*маказе* — щипцы для сниманья со свѣчи въ домѣ и въ церкви.

мургаст (*вас.*) — бураго цвѣта (срв. малорус. *мургие быки*) (В. v.).

мутейѣ—всякое деревцо, невысокое, но здоровое, крѣпкое и безъ сучьевъ до верхнихъ вѣтвей.

муханат — чел. упрямый, металлъ заржавѣлый или тусклый, и глаг. *муханатити*: ведомый на казнѣ морачскій воев. говоритъ палачу:

На мене су токе позлаѣене,
Свуци ми ихъ, да их не кравимъ,
Е од крви *муханати* злато.

Набрецати — дѣлать окрикъ, приказывать:

«Па набреца гејакуши младој».

набубѣавити, *то-же набрекнути*, *набубрити* — говорится о зернѣ, брошенномъ въ землю, гдѣ оно отъ влаги надувается и развивается. Срв. малорос. *набубнявити* — говорится о горохѣ.

навала — мелкій напортникъ, *aspidium felix mas*.

навалити — прийти куда: «Кад си навалио у Андије виду? Што си навалио овамо?» вступити: «Навали на пут» — вступи на дорогу, которая была въ сторонѣ. *Свалити* — спуститься куда:

«Свали доле» — спустись внизъ (В. v.).

најенчити се — приготовиться къ чему-нибудь, чтобы дать отпоръ или пуститься въ трудный, опасный путь:

«Дај да се најенчимъ, па да кренемо».

накарале, *тоже накараде*—различные музыкальные инстру-

менты: трубы, бубны и т. п.; въ древне-русскомъ языкѣ *накра* (П, 3 ч. 153, 563) (В. другое).

налбахана, то-же насиѣе, зор, салтанет — надменность, величанье самого себя и пренебреженье ко всякому другому, кто стоитъ ниже:

«Не може се живѣет од велике турске налбахане».

намантати (герц.) — навадиться:

«Долази-ли курѣак у тор?» — Долази, кад *наманта*.

намедити-се — нахмуриться; говорится о небѣ, когда его сплошь затянетъ: «Како се намедило!»

намосурити се, то-же намриодити се — насупиться, смотрѣть хмуро, сердито.

наножити се (вас.) — встать отъ сна и быть готовымъ, чтобы выйти:

«Јеси-ѣ се наножии?» — ты уже готовъ?

наруарити се см. *руар*.

натоталити се (герц.) — наѣсться вдоволь, до отвала.

натра — кромѣ ткацкаго стана, имѣетъ значенье цѣлаго прибора, то же что *окрута*, все, относящееся къ плугу или чему другому: «Донеси ми сву *натру*».

натрусити — натрусить, набросать: «*Натрусии сам мало сјена, легао, па затѣао*» (задремалъ).

натутамити — попасть на что случайно, наудачу.

нашвено (Дробн., Морача) — въ судѣ одинъ чиновникъ спрашиваетъ другого: «Погледајте у протокол, како стоје ти рачуни»; а другой отвѣчаетъ: «*нашвено*» т. е. наѣдено и уреѣдено. Употребляется и въ насмѣшливомъ смыслѣ: какъ много написано и напутано. *нева, невица, то-же невѣстица, ласица* — ласочка. Въ Вас. *невѣстица* означаетъ полевой красивый макъ.

незер — временное запрещеніе пасти скоть на комунскомъ пастбищѣ:

«Кад сте учинили *незер*? ајде, да *занезеримо*».

нејакуша — слабый, потерявшій духъ:

«Војска, кад се сломи, постаће *нејакуша*».

неродимља — женщина бездѣтная; въ Кучахъ говорятъ о такой женщинѣ: «Она нема ђеце више, но маска».

неслан човјек — черствый, тупой и непривѣтливый.

вѣдра (црковна) (цери.), *то-же пјев нице* — клиросы въ боковыхъ выступахъ.

Објављени; то-же чувени, проглашени — извѣстный, знаменитый:

«Наш бостане објављени».

обојак — обычно суконная стелька въ опанкѣ, а въ Подгор. *обојци* — кусокъ сукна, которымъ обматываютъ всю голень.

оботница, иначе осмоног — морское животное, *ostopus*.

оуглати — привыкнуть къ чему-нибудь, не замѣчая того за собой, напр. быть постоянно въ зломъ настроеніи духа, пить вино и т. п.: «Он је *оуглао*».

озојати — перейти мѣру: «то *озоја* т. ј. премножило је».

окрут (ж. р.) — все, что относится къ плугу: «Оћеш-ли ми дати сву *окрут*?» иначе *окрута* — то-же и *коњска*: узда, сѣдло и проч.; — *црковна*: одежды.

омаганити се — о чловѣкѣ: ослабѣть, захирѣть. В. ү.

оматуфити см. *исћућулавити*.

ончито мјесто, ончица — крутизна; собств. *омчито*. В.

оплакати — обмытъ, смыть: «Дај, да оплачем Филџан. — Вода *оплаче* гнојеву долу», — сносить перегной съ горы внизъ, то-же и *сплаче*, оттуда *сплачине*.

оран — готовъ, заслужилъ: «Ја сам *оран* за ракију» — въ

смыслѣ заслужилъ, потому что работалъ и сдѣлалъ то, что было нужно.

орашиковина (Кучи) — ольха.

орати (ери.) — производить шумъ, тревогу, когда напр. гремятъ телѣги по улицѣ или кто въ домѣ возится: «Што ми *ораш!*» — *ораше* иначе *вардаше*.

ората — небольшое четверугольное отверстіе въ каменной стѣнѣ, куда вставлялись бревна для лѣсовъ при постройкѣ дома. Срв. *арата*.

оринути — очистить, напр. конюшню и станъ отъ навоза; иначе *осоѣтити*.

осаи или *осиѣак* (вас.) — оса, гнѣздо осное и рой.

осѣкнути се — высморкать носъ. (В. v.).

ост — острога, которою бьютъ крупную рыбу.

остркотина — брызги, осколки, которые летятъ отъ камня, когда его разбиваютъ или обдѣлываютъ, а также и отъ бомбы: «Бега уби *остркотина*».

остружити се — обриться.

отуташно (Морач) — слишкомъ много напр. приготовлено ѣды.

обресина — чаберъ, богородская трава, *saturea* и верескъ.

оцак (вас.) — каминъ, огнище у стѣны, съ трубой (В. v.).

Паздриѣн, тоже *маклен* — пакленъ, родъ клена.

паламар (вас.) — большой желѣзный гвоздь, шпигоръ (В. v.).

палѡка и *палука*, выраженье *на палокѣ* — сподручье: «Би-ли ми узајмио ту ствар, ако ти је *на палокѣ*? Додај ми то, ако ти је *на палокѣ*», то-же *на мети*, *на руци*.

папак — копыто у овцы и козы; а у крупныхъ животныхъ *копито* (В. v.).

парати, то-же *дизати*, *мицати* — поднять, двинуть, напр. въ игрѣ въ *перстенъ* поднять чашечку, подъ которой онъ скрытъ. (В. v.).

партати (вас.) — принимать участіе, имѣть долю въ чемъ: «Парта-ли он штогод' у том послу (у кавзи, у расправѣау)?»

пауница — паразитное растение см. *вилаина коса*.

нелим — шалфей, *salvia officinalis*, что въ Босніи назыв. *кадуѣа*; — *питоми* — кудрявая или испанская полынь; — *кри* — обыкновенная сѣрая полынь. Албанцы шалфей назыв. *шарвеѣа*; а полынь *нелим*.

перда — перегородка, напр. между двумя комнатами (*мулети*) изъ досокъ или для отдѣленія садика отъ двора, для раздѣленія комнаты надвое; въ турецкихъ домахъ при входѣ въ главную комнату дѣлается перегородка, высотой менѣе одного метра, изъ поперечной балки и баясъ или просто узкихъ досчечекъ; такъ называютъ и шторы на окнѣ (В. v.).

нетрати се — взбираться куда, ходить безъ дѣла, шлаться: «Ми не ѣмо допуштити, да се сваки *нетра* на те крше».

петроваи — родъ крупной ромашки на высокихъ равнинахъ; *crithmum maritimum*.

пијавицо — пѣявка; а также: клинъ, которымъ раскалываютъ бревно; клинушекъ, которымъ закрѣпляется топоръ или мотыга на рукояткѣ, и потому говорится *запијавичити*, собст. *заклинчити*, и въ каменной постройкѣ камушекъ, которымъ заполняется какая-нибудь щель между камнями. А также маленькій прудокъ.

пијенка — маленькая дикая утка, чирокъ.

пилићник — слово, употребляемое только въ извѣстныхъ выраженіяхъ. Такъ о погибели въ войскѣ говорятъ: «погибоше, пилићника од њих не остаде; не остаде ни *пилићника*, ни гласача; не остаде ни *пилићни* комади».

Въ тѣхъ-же случаяхъ говорится: «посјекоше, нико не утече; од њих ока не утече жпва; гласника остануло није». Главный смыслъ тотъ, что некому было и дать вѣсть о погибели; а въ самомъ словѣ заключается смыслъ и объ томъ, что не осталось ни одного человѣка, отъ котораго произошло-бы новое поколѣнье (*пиле*, а *пилићник* — какъ бы гнѣздо цыплятъ, мѣсто для разводки, распложенія (В.)).

пир, пировина — пырей, *triticum repens*.

пишет — ключикъ воды и резервуаръ, сдѣланный для ея собиранья или природный въ углубленіи.

пишѣти — говорится о водѣ, пробивающейся изъ земли и иногда текущей ключикомъ; въ такихъ мѣстахъ и земля вѣчно влажная и назыв. *пишталница*.

плас од мотике — кусокъ толстаго желѣза, изъ котораго можно сдѣлать мотыгу.

плесати сјено у стогу — сбивать ногами, утаптывать; *земља се плеше* — сбивается сама собою и оттого плотнѣетъ.

плот — граница: «ходно је на *плот* од Србије»; тамъ дѣйствительно былъ когда-то *плот* (плетень и вообще огорожа).

пъепер (на Рѣкѣ Черноев. и Скадр. озерѣ) — родъ цапли, только поменьше, съ рыжеватыми крыльями; мясо ея ѣдятъ.

повјеран — повѣрливъ: «Буди ми *повјеран* за сто флорина» — одолжи, повѣрь мнѣ.

подвала — нижній рядъ бревенъ въ деревянномъ домѣ.

подлога (подгор.) см. *обојак*.

подпала — въ табакѣ на корню нижніе листья, желтѣющіе, когда всѣ другіе еще не созрѣли.

подпалило се жито — въ кукурузѣ, когда нижніе листья засушились.

појмити-се — оправиться послѣ болѣзни:

«Он се бјеше већ појмио».

поколебљив чов., несташан — непостоянный.

поленути — оступиться, поскользнуться:

«Поленула ми је нога»; а также

«поленуло ми је» — вода или что твердое попало мнѣ не въ то горло.

пољак (*вас.*) — (въ прежнее время) караульщики полей и луговъ, получавшіе за то извѣстную плату и глобы (штрафы) за поимку нарушителей; *пољаци* и *пољка*.

поманатити — заплѣснѣвѣть; говорится о хлѣбѣ, скорупѣ и др.; въ Бѣлопавл. «уплѣсниви се љеб».

помести се — озябнуть: «Да-ли си се помео?; пометла и помела се, пометени (В.). пометен — «Јио сам, као пометен.»

попонач (Вас.) — душица; у другихъ тоже, что *афресина* — чаберъ (у В. другое).

поредници — чобаны сосѣдя, стерегущіе стада по очереди: «Друга нема, поредника нема»; тоже *споредници* (см. *супона* — II, 1 ч. 660); срв. *спореднице* — звѣзды (II, 2 ч. 442).

пословица — народный рассказъ, преданье, напр. о св. Василіѣ и Корнетскомъ владыкѣ.

постат — мѣсто, опредѣленное, чтобы сжать, полоса нивы (срв. сибир. *постать* въ томъ-же смыслѣ).

поступ — подтопъ, подпоръ воды снизу на мельницѣ: «Сад су млини у поступу» — не могутъ работать. (В. иначе).

потезати — получать: «Он потеже из господара 500 фиор. плате». (В. v.).

похабити, у В. *похабати* — помрачить, очернить:

Хоте нама село изгорјети (турци)

И све наше робље поробити,

Све јунаштво наше похабити.

похват — передышка; *похватити* и *поатити* — вздохнуть, перевести духъ напр. при восхожденіи на гору.

прсеници (вас.) и *првијеници* — предводители отдѣльных частей войска:

Барјактари, узмите барјаке,

А првеници на коње јашите» чтобы ѣхали передъ войскомъ (В.).

предигалац — переселенецъ; *предигнути*, *предизати* — переселяться.

презирати — пугаться: «Коњ презире».

прекинути (кат. *нах.*), *прекратити*, *искратити* (вас.)
дрва — нарубить, перерубить длинныя бревна на болѣе мелкия
 полѣнья.

прекрити — припрятать, напр. шапку у кого-либо ради
 шутки; въ игрѣ «козе» *прекривају прстен*.

прелог (*Шива*) — перелогъ, залежь, запущенная пашня.

преправљено — чуть посолено мясо или другое кушанье.

пресукача — сыръ въ тонкихъ пластинахъ, свернутый въ
 комъ трубкой; онъ довольно прѣсный и дѣлится слоями.

претворити се — представить себѣ что, вообразить. Одинъ
 убійца изъ Пѣшивцевъ показывалъ на судѣ: «*Претворило ми
 се, да њега оћу убити*» — пришло въ голову вдругъ, противъ
 воли, и убилъ. (В.).

пријеступ (вас.) — выступающій изподъ стрехи конецъ
 бруса, лежащаго на двухъ стѣнахъ: «Тури кожу на таван *на
 пријеступ*» — для сушки.

прикојаса — случай, независящее отъ нашей воли обстоя-
 тельство, какъ пожаръ, смерть, гибель имущества на морѣ и т.
 п. несчастія. Говорятъ о человѣкѣ: «Он је поштен, исплатиће
 свакоме, што је дужан, ако није каква *прикојаса*».

присједник — улей, который не роится.

приспичити — приспичить, прижать человѣка, довести до
 того, что ему некуда податься и нужда *приспичи*.

прѣага, во множ. употреб. *прм*, *прлеви* — рычаги деревян-
 ные, бревна, которыми ворочаютъ или поднимаютъ большіе
 камни и другія тяжести.

прѣад, *труло дрео* — гнилушка.

пропљу — приблизительно; кажется, такъ: «пропљу та-
 ко је.»

проѣик — «човјек, који умје докучити, што други не знају.» —
 проницательный, мудрый, остроумный.

пртва (Зета) — ломоносъ, *clematis vitalba*; поднимаемая
 высоко по деревьямъ, она достигаетъ значительной толщины;
 очень гибкая и крѣпкая; поэтому изъ нея свиваютъ кольца

(гужы), въ которыя вставляють весла на лодкахъ. Вообще она служитъ для плетенья, какъ прутья тальника или виноградная лоза.

прѣлати — переселяться куда-либо, выселяться со всѣмъ имуществомъ.

пукнути — ударить, подняться: «Кад велико вријеме, овђе пукне јака вода. (В. v.).

пуољ (вас.) — тонкій пепелъ на потухшемъ углѣ, который, чуть дунь на него, такъ и отлетитъ; у В. *пухор*.

путѣак — маленькій паучекъ и всякій другой, ткущій те-
нета изъ паутины.

пушити (гери.), ћерати — гнать, преслѣдовать: «Који те пуши? *припушио је ме!*»

пушкаровина (Цекл.) — бузина; такъ названа отъ того, что дѣти дѣлають изъ нея ружья, вынимая мягкую сердцевину.

Разабирати — развлекать: «Он мене у мојој несрећи разабира».

разасипати (Подгор.) — размѣнивать деньги: «Имате-ли ви, да ми 50 флорина *разасипите?* также *разбити* и *размјењати*.

разблудница овца — которая часто ягнится: А ја имам овцу *разблудницу*, Родиће ми овна десетака. (В.).

разврат (гери.) — несогласіе, раздоръ: «Међу њима сад нема *разврата*, ал'прије било је развратно».

разглавити се — разшататься, не держаться твердо на мѣстѣ; говоритсѧ о трубкѣ на чубукѣ, топорѣ на топорищѣ: «Нешто се ми симсија *разглавила*»; поправить дѣло — *залавити*.

разгон (Вас.) — видъ дикой гречи; растетъ ближе воды.

размјевача см. *пресукача*.

размитити — раздвинуть кусочки мяса на вертелѣ, табачные листья на шнурѣ.

рака — могила и вообще яма:

А ногама бије о земљицу (коњ):

Колико је *раку* ископао,

Добар би се јунак укопао». (В.).

ракита — 1) вообще прутнякъ; 2) особое растеніе въ родѣ чернойбылы, и 3) родъ тонкой, мелкой лозы, съ узкими длинными листьями; но стебель очень хрупкій; цвѣтетъ метелкой розоваго и бѣлаго цвѣта; запахъ полынный. Много его на низкихъ мѣстахъ около Жабляка и Рѣки, Вирбазара, по Морачѣ близъ Подгорицы, въ Барѣ; цвѣтетъ въ концѣ августа. В. *salix carnea purpurea*; по другому *vitex agnus castus*. (I, 299).

Въ Дубровникѣ это растеніе называютъ *коноп* — по сходству съ коноплей его листьевъ.

раѡ, раѡевина — видъ дуба.

рапта (Рѣка) — могила, гробница.

распичити — разобрать на части телѣгу, какую-либо машину, каменную стѣну и т. п.

раскотарити — разорить.

растрѡити см. *стрѡ*.

растрлѡити се см. *трла*.

рашина (Рѣка) — листьа, какъ у лиліи, выгоняетъ высокій стебель, на которомъ цвѣтки мелкими чашечками лпловаго или бѣлаго цвѣта; въ другихъ мѣстахъ, какъ на Стравчѣ въ Кучахъ съ бѣлымъ цвѣтами назыв. *чанъан*. Этотъ послѣдній у В. *herbae genus*, у Шулека *asphodelus ramosus*.

рати — чистить зубы перомъ или иглой; толкать, шевелить *трачем* или щипцами дрова на огнищѣ, чтобы сильнѣе горѣли, и жаръ въ мангалѣ (В. в.).

репъа — репа; смѣшиваютъ со свеклой.

ризница — не только хранилище церковныхъ одеждъ и утвари, но и вообще драгоценныхъ вещей (по стоимости, рѣдкости или старинѣ), книгъ и рукописей, а также звонкой монеты.

рилица (Церм.), једна устна — губа. (В.).

ринутти сьег — расчищать мѣсто отъ снѣга: «Тамо непрекидно *рину* сьег, да ставе шаторе; печеше на путу *ринутти* сьег» (В. в.).

ристово цвијеће (Баняны) — судя по описанію, ландышъ *фурѣи*.

рожаи — изнеможеніе отъ сильнаго физическаго напряженія: «Ждралови, кад иду с љетовишта на зимницу и обратно, често пута падају мртви од *рожица*» (В.).

ромача — четверть, пядь (мѣра).

ртитељ (Зета) см. *дупер*.

руар или *рувар* — весь багажъ, который носить на себѣ черногорецъ: «Ми смо донели наш *руар*» т. е. торбицу, какіе то узелки и въ томъ числѣ ружье. «Што си се *наруарио*?» — собралъ все свое имущество, какъ будто собрался куда-то идти.

рума сьега, говорится и просто *рума* (вас.) — много снѣга.

рутав — говорится о человѣкѣ, у котораго все лицо заросло волосамъ; а также волоса по рукамъ и по всему тѣлу. Въ переносномъ смыслѣ — простой, грубый, необразованный. Оттуда покрытое волосами растение *рутаваи*, называемый также *раѣсваи*, потому что служить для лѣченія ранъ.

рутоваѣа см. *утоваѣа*.

Сабљице — присъ, пначе *перуника*.

сабор (герц.), иначе *божје дрвце*, *artemisia* (?).

сагаст — негромоздкій: «Оно је *сагасто*» — легко можетъ быть уложено и не займетъ много мѣста; *приложито*.

садѣи по рукама — раны, царапины, ссадины (В. в.).

сајкуша — птица, родъ совы, которая кричитъ по ночамъ.

саланоч (Баръ) — деревцо, похожее на туйю; *tamarix europaea*; иные называютъ *солина* — по сходству съ можжевельникомъ.

самсар — самецъ куній съ бѣлымъ горлышкомъ; мѣхъ его дороже всякаго другого куньяго; тоже и *сансар* — торговый коммисіонеръ или агентъ въ Триестѣ или другомъ городѣ (В.).

сарај — дворецъ: такъ въ Барѣ называли дома Селимбега, иначе *дворови*.

сѣри (вас.) — муха въ родѣ осы, только много больше и жалить сильнѣе (шершень?).

сеац — турецкая молитва:

Стади, оцо, изучи *сеаца*.

севен, сен, сеф (вас.) — для того, ради:

«Сеп тебе ја ћу остати».

се(х)ирити (герц.) — наслаждаться видомъ чего-либо, любоваться или просто глядѣть на что съ любопытствомъ: «Ајдемо, да *сеиримо* сватове». В.

секање (герц.): ми смо били на *секање* говорятъ женщины, бывши позваны на угощенье. Не отъ *сека*-ли (сестрица), какъ обычно привѣтствуютъ одна другую женщины?

сермија (Подгор. — капиталъ и вообще имѣнье, наслѣдованная отъ отца, *очевина*. (В.).

селамент (отъ *салам*) — благополучіе, благоденствіе:

Се ламет турски, кијаѣт кавурски (II, 3 ч. 45).

сељвија, тоже чемпрес — кипарисъ.

серазија — мирное соглашеніе:

Сви су *серазију* учинили;

Но бог уби једна брђанина! (II, 3 ч. 376).

сермија (Подгор.) — капиталъ и вообще имѣнье, наслѣдованное отъ отца *очевина* (В.); отдѣльное имущество женщины, наслѣдованное отъ матери (*материнство*); (вас.) отдѣльное имущество мужчины или женщины одинаково: одежда, скотина, земля, деньги; *особина*.

сибијан (герц.) тоже *робље* — домашняя челядь.

сивац (Вас.) — кормовая трава, Шул. *milium nigrum* (?).

сиѣевина (Комъ) — *peucedanum officinale* или *pimpinella saxifraga* (?).

синцираи — одуванчикъ, *leontodon taraxacum*.

сицил (герц.) — приколь, къ которому привязываютъ лошадь пастись.

сѣтлика — сушникъ, сухое полѣно изъ дровъ. Когда посылаютъ въ лѣсъ по дрова, то наказываютъ: «Бери само сѣтليку. — Горы, као сѣтлика; донеси ми једну сѣтлику».

сјецавица (герц.) — тоже *боквица*, *plantago offic.*

скопост — сила, крѣпость тѣлесная:

«Посно јело неће ти дати скопости» (В. другое).

скробаница — *пита* изъ зелени: свекольнаго листа, капусты и другія.

скромут, — *овина* — *clematis vitalba*; В. *скробут*, — *ина*, въ Лѣв. Рѣкъ назыв. *наветина*.

скубина (Вас.) — невыдѣланная, а только высушенная ба-ранья или другая какая кожа.

сличка (Бан.), *лужаѣа* (Цуц.) — луговое растение въ родѣ *гіацинта* съ цвѣткомъ голубымъ, пучкомъ, но чашечки не раскрываются, а остаются закрытыми шариками; *muscaria botryoides*.

смиль или цмиль — *gnaphalium arenarium*.

смрдуша — въ родѣ *болиголова*; Шул. *ballota nigra* или *angiris foetida*.

смрча — *abies*.

соколић, тоже *шкеръ* и *шкръ* — шуръ, врагъ пчель.

сомина — видъ *можевельника* (II, 1 ч. 653).

сочин — щавель въ видѣ *трилистника*.

спона — пряжка:

Притежи му на споне колане (В.).

споредници чобани — постухи сосѣды, стерегущіе стада попеременно, на според, на измѣну, на измѣнице (В.).

спориѣати уштедити — сберечь.

споро — медленно — идти, работать «наша ствар (дѣло) нешто споро иде».

српѣѣ (Церм.) — стрижь, родъ ласточки.

српуѣа — трава съ запахомъ мастики; стебли ея ѣдятъ, ободрать кожицу, по Шул. *serratula tinctoria* v. *arvensis*.

срушити се — упасть съ высоты и сильно разбиться: «Он се је срушио са стијене и оста је жив, ал' је посљен умро».

стајати се (вас.) — собраться и договариться: «Људи пису још се стајали».

стима — почестъ, оказываемая кому-либо; *стимати* — оказывать честь; а также дѣлать оцѣнку скота или другого чего, подлежащаго продажѣ или для другой какой цѣли; *стимадур* — оцѣнщикъ (В.).

стопити и стопити се — (вас.) — потерять и потеряться, заблудиться: «Не мој ту књигу (письмо) *стопити*».

стрѣ — остатки погибшаго домашняго животнаго (наше стерва, стervина): «Изгубно се брав, находи се ли му игѣ *стрѣ*? ниѣ *стрѣа*». Ругань: *стрѣино* једно! Нѣчто негодное; такъ, одинъ рассказываетъ, какъ въ одномъ домѣ подрались между собою люди и какъ кто пострадалъ; а другой его перебиваетъ: «Не питам ја те за *стрѣине* (дрянь — люди); но јесу-ли људи здраво и мпрно?» *Бестрѣ*, *отѣѣи у бестрѣ* — безъ возврата и безъ слѣда исчезнуть. *Растрѣити* — растерзать и растащить, разбросать; одинъ объ отысканныхъ имъ остаткахъ овцы (брав) говоритъ: «Глава му врху Сушъате-главице, ребра му на Грабову-плочу и т. д., све је *растрѣено*».

стркнати — говорится о человѣкѣ, который отъ нужды отправился въ свѣтъ, самъ не зная, куда именно (наше *стрекнати*).

стрмоглавице лежати — перемѣнить положенье: гдѣ были ноги, туда лечь головой.

стројити месо — готовить такъ называемую кастрдину (В. в.).

струла (вас.) — деревянная шайка или ведро съ однимъ

ушкомъ въ родѣ нашей дойки (подойника), въ которой держать молоко или воду.

струѣа — струна изъ конскихъ волосъ на гусяхъ, иначе *жсица*: «И маш-ли *струѣе* или *струѣа* на гуслама?».

стрчак. — 1) при доении коровы тонкая струйка, отдѣляющаяся отъ главнаго тока молока (*млаз*); иногда эта струйка вдругъ прыснетъ и попадетъ доильщицѣ въ глазъ: «Стрчак ударио је мени у око» — жалуется она; то-же самое и относительно падающей сверху воды; 2) маленькое отдѣленіе войска, чета; 3) когда кто начинаетъ хвалиться, то другой, чтобы осадить его, говоритъ: «Што си био тада? ти си био *стрчак*, а ја сам већ радио то и то?»

стули — падаетъ дождь и холодаетъ, какъ-бы передъ снѣгомъ.

суљмен — сулема (?); имъ лѣчатъ скотъ.

сума — сортъ: «Боља је *сума* оваца код нас, но у Црној-Гори».

сумати, *сумавати* (Вас., Куч.) — думать, предполагать, рѣшать: «Нека они *сумавају међу собом*; а ја ћу пристати».

сумолав (*Братонож*), тоже что *висибаба*.

суртук човјек (*Дробн.*), то-же *особит*, *зли* и *лукав* — эгоистъ, думающій только о своей выгодѣ, а на счетъ другого.

сутука — нѣчто случайное, неожиданное: «То је *сутука!* дошли су мени до руку паре» (В. в.).

сутурати и — *се*: кого-либо столкнуть съ крутизны или обрыва или самому сорваться; отсюда *сутуран* — безтолково суетливый человѣкъ.

суђијати се (*нјешив.*) — вырасти и развиться; говорится о мальчикѣ или молодомъ парнѣ: «Како се *суђио* момак!» тоже и *бачити се*: «Што се *бачио*, што се учинио момак! учинио се дегенек.» (тамъ-же).

Табија или *табѣа* — площадка, устроенная на башнѣ въ крѣпости или просто на стѣнѣ для пушекъ. (В.).

табир учинити—толковать, напр. сонъ; отсюда «*ћитап табирли*»—книга, по которой дѣлается толкованіе (II, 3 ч. 451,—52—54).

табират—нравъ, природа: «Он зна добро наш *табират*».

таврити гнать,—преслѣдовать, не давать покоя: «Што ме *тавриши? иставристе ме!*» — загнали.

таин—провіантъ для войска, а также и у частныхъ людей: «Я увѣкъ имам *таин* с собою»; отсюда *таинџија*—завѣдующій провіантомъ (В.).

таксират—доля, участь: «Таков је мој *таксират!*» иначе «срећа».

таламарити, тоже пљачкати—морoderствовать, грабить.

талем (герц.)—военное ученіе; отсюда *талемити-се*.

тањивати се—дѣлаться тоньше, терять объемъ: «Метла од Фудѣика никад *се не тањива*»—не теряетъ листьевъ (В. в.).

татабит (вас.)—клопъ.

тврдо (герц.)—плохо, въ нуждѣ: «Ми живимо *тврдо*: ни стоке, ни леба!» На вопросъ: Какъ у васъ родился хлѣбъ?—отвѣчаютъ: «*Тврдо*». «*Тврдо* стоји Црна—Гора: тамо тишти њу Аустрија; тамо проти њој Турска; тамо још одговарај пред цѣлом Европом».

тевабија—узелъ на шнуркѣ:

На учкуру двије *тевабије*,
Те чувају сахат у димије (В. в.).

тевећелити—зря говорить, болтать:

Тек, Иване, неће *тевећели* (sic):
Штогод' биде дара зетовскога,
Да ми дара нико не дијели.

теглити—тянуть: «Потегли још»—потяни еще веревку—говоритъ одинъ другому при обвѣчиваньи лошади (В. в.).

тела—полотно льняное.

тел—телеграфъ; *теглити* (вас.): «Тели мени»—телеграфуй.

темерут или теремут — человекъ, никуда негодный, лѣн-
пивецъ; ничто ему не удается, всякая работа изъ рукъ валится.

темесуѣ — росписка въ получены денегъ.

термин (Дробн.) — опредѣленное время, сезонъ: «И њима
(фїялкамъ) пзашао је *термин*, да цвјетају».

тесмичати дуван (Подгор. Зета) — взрыхлять землю около
стебля особымъ орудіемъ — *теслой* — форма маленькой мотыги
на короткой рукояткѣ.

тестек — распорка между стропилами и верхнею балкою на
крышѣ деревяннаго дома.

тестемеъ — платокъ, служащій передникомъ: «Опери ми
ал-тестемеъ».

тетељати — говорить невнятно: «*Отетељао* му језикъ» —
говорятъ о пьяномъ, который по русскому выраженію лыка не
вяжетъ.

тетко — споро, медленно.

теша — 1) ноша, багажъ; 2) дѣтская игра въ родѣ нашей
«въ чижакъ».

тешто — *тешто* — да-да, ладно, ну-ну.

тиква (Дробн.) — черепъ или цѣлая голова мертваго чело-
вѣка.

тиловина, тоже что *зановет* — citisus.

тиѣа — осадокъ на днѣ потока, озера, лужи; (наше тина),
пока въ водѣ онъ представляетъ грязную массу; а когда вода
высохнетъ, то обращается въ самую тонкую пыль.

тираке — помочи для панталонъ:

Когод' носи гаће на *тираке*,
Не говори: «Добро јутро, брате!»
Но «буѣорно» и то у риједко.

(воев. Мирко Петровиѣ).

тисгузица (Цермн.), *писка* (вас.) — трясогузка.

тмина — мгла, сухой туманъ, то-же что *чајина* (В. в.).

токмак — большой деревянный молотъ, колотушка (В. в.).

тола, *тоже томила*, *руѣа* — толпа людей.

точак — вода изъ ключа, текущая по желобку; колесо въ телѣгѣ и большое колесо, съ навѣшанными ведрами для черпанья воды изъ рѣки для полпвы (чигирь) (В.).

трагати — идти по слѣду, находить дорогу: «*Ја добро трагам* пут.»

треска (вас.), *иначе грмъавина* — гроза.

треснути (вас.) — встряхнуть, ударить объ что-нибудь войлокъ, одѣяло, чтобы освободить отъ пыли; а также вв. турити: «*Тресни* цезву (жестяной сосудъ для кипяченья воды) на огаъ за воду».

трѣзан (вас.), *тоже будан* — неспящій:

«*Ја сам бпо трѣзанъ*» — не спать.

трла (вас.) — крикъ, слишкомъ громкій говоръ, *трлати*; и то же что *калаба*: суматоха, сутолока, когда въ домѣ все въ безпорядкѣ: «*Данас је у њихову кућу велика трла*; *нека се растрли*».

трн — вообще колючій кустарникъ; — *бѣм* — боярышникъ; — *питоми* — нашъ тернъ, *grunus spinosa*.

троскот — то, что у насъ назыв. спорышъ, растущій при дорогѣ, стелющійся; а также и *пировина* — пырей; у *B. polygonum aviculare*.

трошка, *трошица* (вас.) — крошка, маленькій кусочекъ (хлѣба); у *В.* троха, трошица.

трун — соръ въ домѣ и нечистота въ водѣ; «*Ова је вода пуна труна*»; *трунити* — сорить; *потрунили кућу* — насорили въ ней, загрязнили (В.).

триунати — забавлять ребенка, его ручепками бить въ ладошки.

турити (вас.) — положить: «*Тури* капу на сто; *јеси л' турио* штогод' у уста?» поѣлъ-ли? (В. в.).

турма — толпа людей или множество скота (В. в.); *тоже трупа* (П, 2 ч., 422).

тутодѣак (Морач.) — маленькій ростомъ человекъ.

Ћемиза, тоже ијелица — нѣчто цѣлое, нетронутое. Земля, когда её вспашутъ мелко, внизу остается твердою и тогда на ней не лѣзя окапывать кукурузу: «Како ѣу копат, кад је доле *Ћемиза*» (В.).

Ћеперно дијете — веселое, живое, держащееся свободно, открыто.

Ћефин или кефин (магометанское) — саванъ: «Како ѣу га (отца) копати, кад немам ни *Ћефина*, ни памука!»

Ћосати, тоже ашиковати (подгор.) — когда дѣвушка и парень сходятся тайно на улицѣ или въ какомъ-нибудь углу, чтобы полюбезничать.

Ћулиани коњи — съ наостренными ушами; отъ *Ћулити уши* — навастривать.

Ћурмија см. *зловременица*.

Уабити се — онѣмѣть отъ удивленія: «Што си се *уабиио*?»

увар — порція, количество пищи, которое человекъ можетъ съѣсть или попить за одинъ приемъ: «Сваки дан по паке вина, то *ће* бити њему *увар* или за *увар*» у В. безъ объясн.

увлача и уловача, уволажа, урлаца — двухвостка, сороконожка (В.).

уерлелејати се (вас.) — завянуть (?):

Што се гора *уерлелејаше*,
Јел' од вјетра, јел' од сунца љетња?

уговити — находится въ такомъ состояніи, что человекъ смотритъ и ничего не слышитъ и не понимаетъ: «Што си *уговио*?»

узавријети, узавирати — «узаври!» кричать, когда нѣсколько человекъ хотятъ дружно, сразу поднять очень большой камень; «узаври за каменъ», когда нужно поддѣть, захватить его рычагами, чтобы поднять или перевернуть.

узканути или уканути се (Цеклин.) — приѣсться, опроти-

вѣтъ: «Мени *узкануло* или *укануло* ми се» — ѣсть рыбу, поститься и т. п.

узма — слабый, ни къ чему не годный человекъ: «То је једна *узма!*»

уклеја — какая-то мелкая рыба; срв. наше *уклейка* (В.).

укрутити — укрѣпить, утвердить напр. мостъ, чтобъ не снесло водой; — се укрѣпиться, претерпѣться противъ холода; *укруте се зуби* — перестаютъ шататься отъ какой-то травы.

умнина или хумнина — низкое мѣсто: «Упланину добро је родила, а у *умнину* ништа».

упеѡа — филинъ.

упиждрити у кога — уставиться глазами, възрѣться, заглядѣться съ опредѣленною цѣлью или мыслью: «Што си *упиждрио* у мене?»; а съ неопредѣленною цѣлью «*избечити очи*»; иногда прибавляютъ «као брав.»

урати се — двигаться съ мѣста: «Који кам *ура*, око њега трава не нице»; отвѣчаетъ нашему: «Лежачій камень мохомъ обростаетъ».

утребетити кога — убѣдить и довести до послушанья.

утувити или утуфити (сери., 'вас.) — запомнить: «*Утуфи* добро, што сам теби казао; ја нијесам то добро *утуфио*» — не помню хорошо. И то же что *удесити*: — подогнать, сказать что либо кстати напр. пословицу или рассказъ.

ухалица — ночная птица, родъ совы, филинъ (?).

ушатка — порода нырковъ, съ куринымъ носомъ, черная, съ ушами на щекахъ, съ ногами слишкомъ близко къ хвосту; крылья небольшія, поэтому она слабо летаетъ (Скадрск. оз.). Еѣ ѣдятъ только горожане и то мало, потому что пахнеть рыбой; но собираютъ шкурки. У насъ эту птицу назыв. *поганка* или *из хвоста ноги*.

ушѡа трава — Шулк. *sempervivum tectorum*.

Факин (*faschino*) — ничего неимѣющій, бѣднякъ, живущій поденнымъ заработкомъ; изъ нихъ носильщики тяжестей; часто употребляется, какъ ругательное слово.

филиз (*Barz*) — молодой побѣгъ у дерева или кустарника; *филизати* — давать побѣги.

фитија (*vas.*) — бутылка.

фраика — полѣно, расколотый круглый обрубокъ; а полѣно же круглое — *биља*.

фортуна и *фрдуна* — сильный вѣтеръ, штормъ: «*Фортуна пуши*».

фрктати (*vas.*) — порошнить: «*Јучерје фрктао съег и по нашој плавни*».

фудлика, *фулика* см. *ђермитик*.

фујати се (*Vas.*) — скользить по льду, по мокрому снѣгу или по грязи, поскользнуться: «*Мени се је пофујала нога*»; *фуја-лица* — склизъ по гололедицѣ.

Хајмук — услуженье по найму, батрачество.

хала (*vas.*) — пламя, пылъ: «*Маклен даје најбољу халу*»; у В. другое.

хамови — упряжная конская сбруя: хомутъ, шлея и проч.

харно (*vas.*) — лијепо, добро (В. в.).

хич (*Колаш.*) — желанье, воля: «*Ја немам хич, да јијем*» — нѣтъ аппетита; (*vas.*) — ничуть, нисколько: «*А ни хич!*»

хрбат (*vas.*) — куча, множество: «*Донесоше за откуп цјео хрбат ствари: леденице, ханцаре*» и т. д.

хијна — птица въ родѣ совы, которая всю ночь кричитъ: «*вуј-вуј*»; летаетъ и днемъ и стелется, какъ всѣ ночныя.

Цакленик прах — лучший сортъ, полированный порошокъ.
цеѣет, иначе *полиѣеле* — паникадило.

цека — самое лучшее, что-бы то ни было: табакъ, вино
 и др.

цецель (герц.) — слишкомъ много посленное. (В. в.).

цибри — говорится о погодѣ: ясная, ведро:

Цибри божий — празан кошій,

Мутан божий — пун кошій.

изцибрити — разведрить; говорится и о винѣ, когда оно хорошо отстоитъ и становится чистымъ, прозрачнымъ.

циѣлаи — цѣликъ, непроложенная дорога:

«*Јесил' ишо све циѣлѣемъ?*»

цириѣво — кияшка для переливанія вина изъ одной посуды въ другую.

Чајина см. *тмина*.

чакмачити се — украшаться и бодриться:

«*Узалуд се чакмачиш: стар си, ништа не помаже*».

чама см. *невид*. В: другое.

чамати — жить, задерживаться, оставаться: «*Оћеш-ли дуго овђе чамати?*» — медлить: «*Не мој чамати!*» (В. другое).

чанур — пень и колода въ дровахъ, которую кладутъ на огнище. (В.)

чевра, тоже что *марама*, *фацулет* (герц.) — платокъ, расшитый золотомъ, какъ свадебный подарокъ.

чегрст — злоба, желанье отомстить:

«*Они имају чегрст на куче*». (В. в.).

чегртуша — (Лѣшанск. нах.) — змѣя длиною болѣе метра, а когда ползетъ, то у нея что-то гремитъ.

челић, тоже что *челина љубица* — лилово-синій цвѣтъ въ родѣ нашей медуницы; III. *melissa officinalis*.

чеља (герц.) — первое вино, которое отцѣживаютъ изъ кади, и первая ракія изъ котла, *првенац*.

чепурке см. *печурке*.

чесмин — вѣчно зеленый дубъ; растетъ небольшимъ деревомъ, а больше кустарникомъ (Баръ, Ульдинъ); *quercus ilex*, полб. *ћеруца*; тоже названіе усвоили и черногорцы.

чирити — торчать, высовываться: — «чири крш» при кладкѣ стѣны, не гладко, не плотно ложится. (камень) одинъ на другой.

чили — разсвѣтаетъ, начинается зоря.

чиљети, тоже *малксати* — упасть духомъ, потерять силы, прійти въ упадокъ (въ имущественномъ отношеніи). В. в.

чкерь (Рѣка) — шуръ, врагъ пчелъ (В. неопредѣл.).

чудо. — не только въ нашемъ смыслѣ, но и вообще нѣчто крупное съ дурными послѣдствіями: «Без *чуда* Аустрија неће покупити солдате»; «Ја сам се нашао на сто *чуда*» — препятствія.

Цаклица (*вас.*) — сумочка, саквояжъ.

цбаъ — сосудъ для воды въ родѣ кувшина, но книзу уже и внизу *тина* (посокъ), поднятый кверху, — если сосудъ полонъ, то вода бьетъ фонтаномъ.

цамала (*Морача*), тоже что *диванија*, *будала* — глупецъ.

цезва — жестяной сосудъ, въ которомъ варятъ кофе.

цука — окуга.

Шароперо, *шаролист* — растеніе съ пестрымъ листомъ, въ родѣ кермека, только крупнѣе.

шемулина (Цермн.) — манная крупа, иначе *гриз*.

шепичица — мелкій, желтый жабникъ.

шеста — (птаъ. *sesto*) — циркуль; (В. *шестар*).

шефија (*жуи*) — сосѣдъ.

тефтели-бехар — цвѣтокъ персика.

шилте—коврикъ, на которомъ магометане совершаютъ молитву и чтобы сидѣть одному на *миндеръ* (низкій деревянный помостъ для сидѣнія), иногда плетенный изъ чакана.

штарамбеч (Цеклин)—черный тараканъ.

шкор (герц.)—скорпионъ.

шкрабиѧ, иначе шкриториѧ — ящикъ въ письменномъ столѣ.

шкрипачи, иначе котленик — этому мы должны предпослать нѣкоторыя подробности относительно самаго предмета. Въ прежнее время, когда монастыри жили самостоятельно, въ нихъ постоянно были люди-богомольцы и простые посѣтители, которыхъ монастырь принималъ и кормилъ. А для этого нужно было имѣть большіе запасы съѣстного продовольствія, и они имѣли его, храня въ особомъ помѣщеніи, гдѣ находилась и кухня, служившая въ тоже время и трапезаріей (столовой). Эта кухня-трапезарія и называлась *маѣунница*, а поваръ—*маѣун*. Котелъ, въ которомъ готовилась ѣда, былъ слишкомъ большой, чтобъ его можно было подвѣшивать надъ огнищемъ на цѣпи (вериге) и снимать руками, какъ обыкновенный котелокъ; а для этого служило особое приспособленіе. Близъ огня находится столбъ, который представляетъ собою большую ось или валъ вращающійся между поломъ и потолкомъ, а къ нему прикрѣпленъ былъ рычагъ, на который и привѣшивался котелъ вѣ огня, а потомъ поворачивался на огонь и, когда нужно было снять, опять отворачивался. Это и есть *шкрипачи или котленик*

шкрипачи—раст. щелкунъ, *silene inflata*; надутою чашечкой его дѣти производятъ щелкающій звукъ.

шкрѧ, тоже трун—соринка въ водѣ, винѣ, въ глазу; мелкій кусочекъ отъ камня или дерева.

шкудеѧ — глиняный сосудъ въ видѣ кружки — для воды, молока, кофе съ молокомъ и т. п.

шмгориѧ (пущ.)—головастикъ; въ Кучахъ — калуѣрице, въ Никшичѣ — *жмур*, въ старой Сербіи—*неш*.

шоверѧн (*surveillant*) — надсмотрщикъ при постройкѣ дорогъ.

шпата (герц. и нѣгуши)—не хорошій: «*шпатно* је код нас, ништа се не рађа без јечма».

шпоред (sparherd)—желѣзная печь съ плитой, на которой готовятъ. Это уже новѣйшее.

шпорко (итаљ.-sporco) — нечисто, грязно; *нашпоркати* — нагрязнить.

штатан (вас.)—испорченный, поврежденный: «*штатно* му око»; ненастоящій глазъ. «На леденци *штатно* је сребро».

штива—слой, рядъ: *штивати*—складывать слоями или рядами дрова, мѣшки съ чѣмъ-нибудь и др. *наштивати*—сложить такимъ образомъ одно на другое.

штина—тощій желудокъ; *на ште срце*—натошакъ.

штрипа (strega)—тоже *ојештица*.

штругла—ведерко для молока и воды съ однимъ ушкомъ.

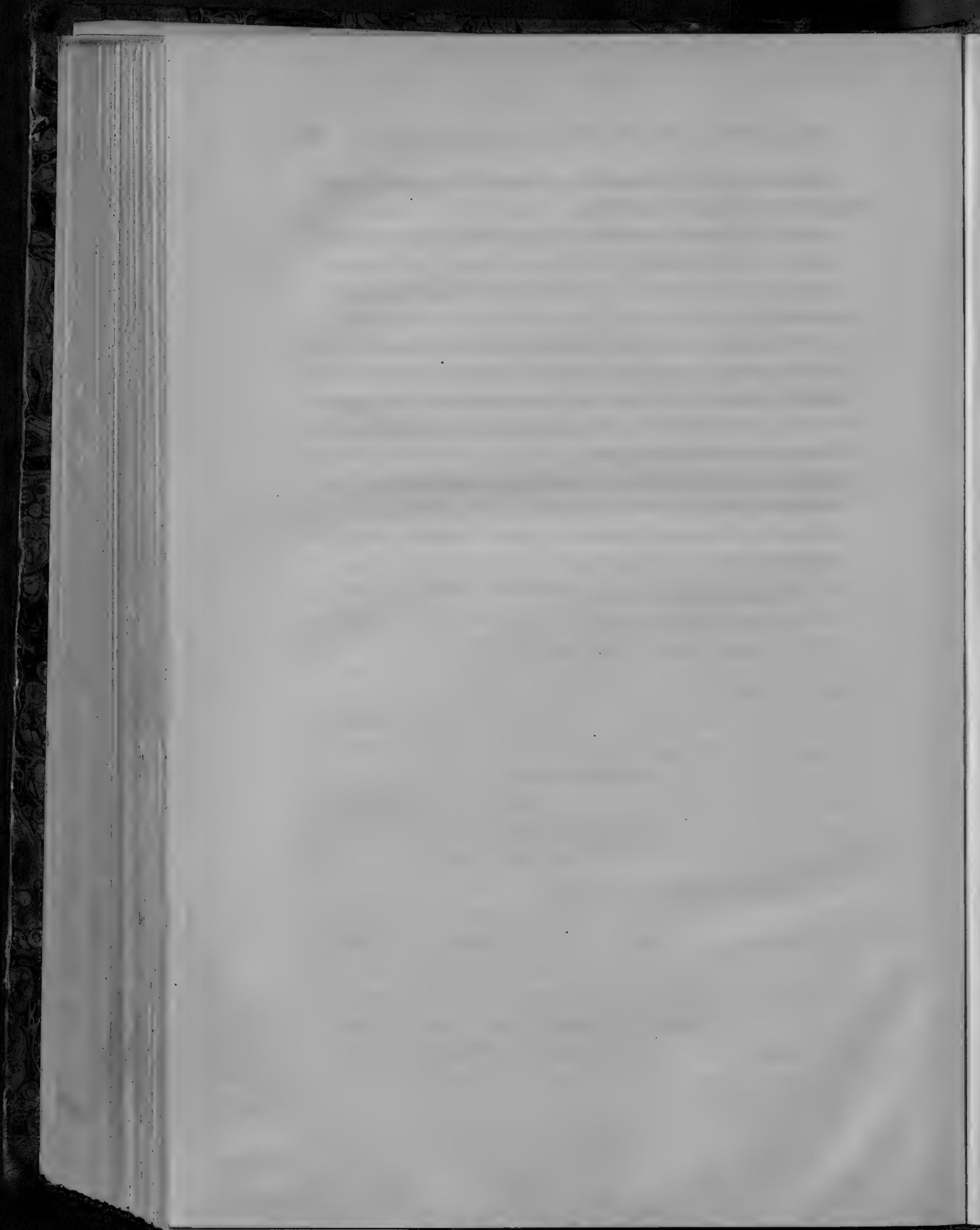
штурни—бѣшеный, горячій:

Те је свога вранца узљутио

Те му *штурни* скаче попријеко пусти.

Е, је Варда (планинка) *штурна*—валовита.(?)»

Опечатки и авторскіе недосмотры.

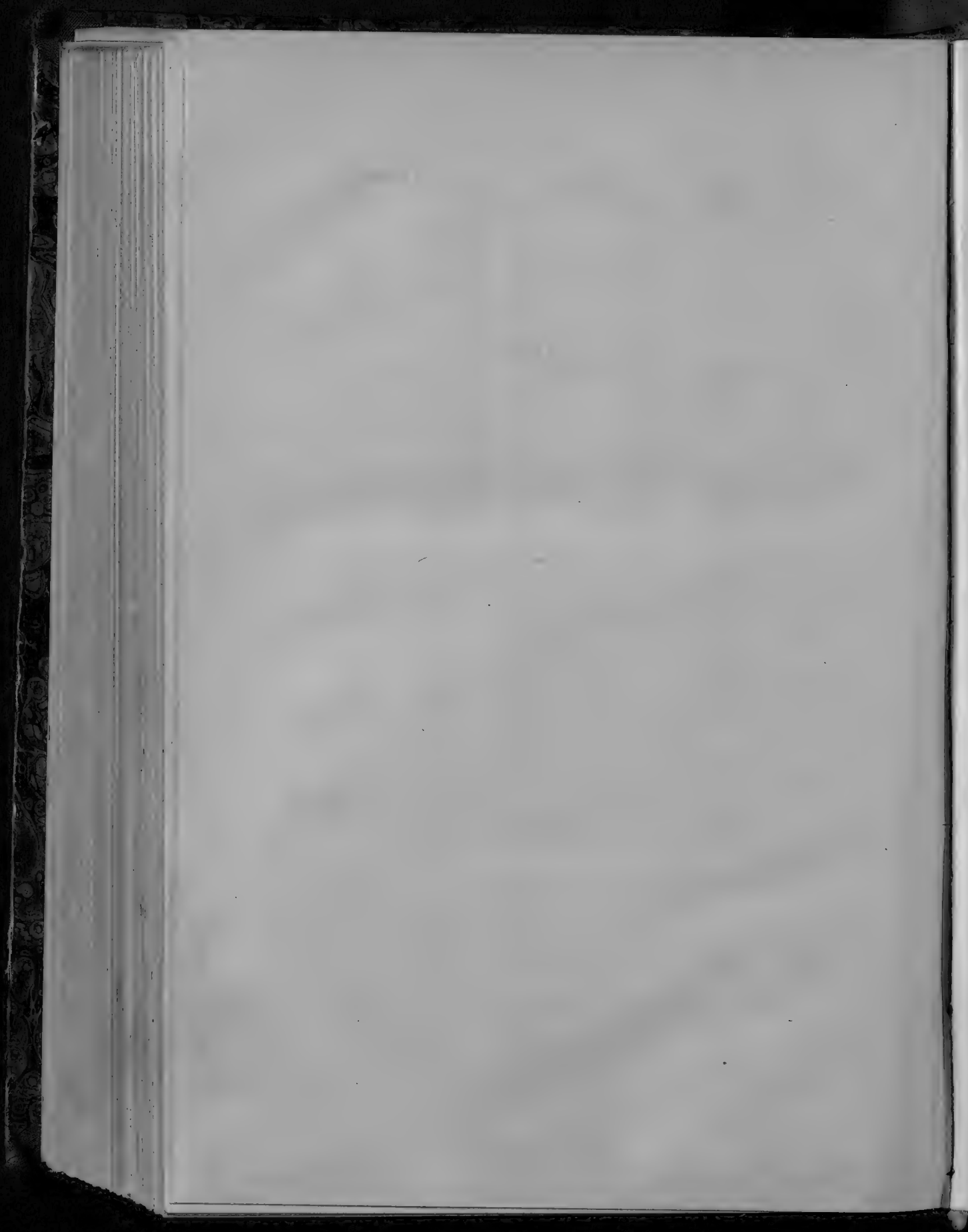
Стран.	Строка.	Напечатано.	Слѣдуетъ читать.
5	5 снизу	ми лу'е	милује
12	12 сверху	недрагом	недрагим
14	14 снизу	рука	руке
17	6 "	тамбамбурица	тамбурица
21	3 сверху	равно	давно
26	11 "	одно	одного
27	10 "	выходящемъ	выходившемъ
31	2 "	1825 и 1835	1725 и 1735
—	15 »	Ликовић	Ликовић
—	16 »	оправно	оправио
—	17 "	стр.	ст.
33	8 снизу	съ	въ
41	2 "	VI 498 стихахъ	LVI 498 стиховъ
42	13 сверху	140	123
—	14 "	150	162
44	2 "	досете	донесте
—	12 снизу	бисмо	бисмо
—	13 "	увдрити	ударити
45	12 "	выбросить слово: кану	
46	16 сверху	з бока	за бога
49	1 »	Вука	у Вука
—	5 снизу	тргогце	трговце
50	13 "	на вробу излазио	на врбу излазио
54	16 сверху	не изъ своихъ, а о Бановичѣ мѣстныхъ	не изъ своихъ мѣстныхъ, а о Бановичѣ
62	6 снизу	режерданс	реферданс
63	1 "	по	по
66	5 сверху	Фалима се	Фалила се
67	3 "	землу	земљу
69	13 "	ђевојка	ђевојке
—	7 снизу	дадоше	дадоше
70	11 сверху	ми	им
—	3 снизу	мила	мила
75	4 »	брле	брале
83	4 сверху	да	га
93	12 снизу	застало	заспало
—	13 "	страћа	стража

<i>Стран.</i>	<i>Строка.</i>	<i>Напечатано.</i>	<i>Смѣдуетъ читать.</i>
97	13 сверху	затлѣти	загрлѣти
—	16 »	какви	какве
—	17 »	паходити	походити
101	6 »	у тори	у гори
—	9 снизу	Бсеје	Бије
102	1 »	тица	тица
103	7 сверху	тором	гором
105	4 снизу	шестаредац	шесторедац
—	7 »	та	га
107	2 сверху	пашетах	пошетах
—	2 снизу	честе	често
108	12 сверху	за	па
109	10 снизу	марите	морите
113	10 »	жата	жута
—	11 »	тико	ти ко
119	12 сверху	драгот	драгог
—	5 снизу	па	па
—	11 »	отпишје	отпишује
121	5 сверху	процотије	процавтије
122	10 »	наносила	на носила
—	11 и 12 »	тех	тек
128	5 снизу	та	те
131	6 сверху	путе	пута
135	6 »	припеках	припекох
137	8 снизу	застале	заснале
138	12 сверху	та	га
140	1 »	фата	Фата
144	5 снизу	Сатнусмо	Станусмо
154	3 »	него	нею
158	10 »	ојетко	ијетко
164	6 »	ље	не
168	8 »	сито	што
180	7 сверху	вано	воно
182	10 снизу	вола	ваља
185	6 сверху	III	VII.
193	14 »	Асоната	Асанота
198	11 »	никто	нитко
204	10 снизу	шушље	шушње
205	5 »	пешек	пешкеш
—	8 »	кротко	кратко
209	1 сверху	пролеђе	пролеће
214	2 »	забјелипа	забјелила
215	13 снизу	Mtija	Matija
217	16 »	одна	онда
245	1 сверху	каму	кому
—	2 »	се	са

Стран.	Строка.	Напечатано.	Слѣдуетъ читать.
246	8 снизу	на наднесши	но, наднесши
255	10 »	«передѣлывалъ	и передѣлывалъ
257	14 »	Гундіади	Гуніади
263	8 сверху	со не	с оне
266	1 »	сијеђељъ	сијеђеља
267	10 »	паша'	поша'
274	7 снизу	леса	меса
279	6 сверху	каи	кад
—	13 »	авда	авдес
288	6 »	видиш	види
—	8 »	свата	свате
304	10 »	безъ	бегъ
305	1 »	Компек	Комлси
307	10 снизу	мѣло	шало
309	2 сверху	ејећи	сјећи
—	11 снизу	отнеслась	относилась
317	14 »	научно	научио
330	5 сверху	кад	код
345	7 »	Радона	Радоња
347	1 »	Милот	Милош
—	6 »	тридесѣ	тридест
354	4 »	бижићу	божићу
377	7 »	подетет	педесет
—	17 »	у ходе	уходе
379	1 и 3 »	Лубан	Љубан
382	2 снизу	шо	ша
390	1 сверху	дана	дала
395	10 »	тахнану	танахну
415	7 »	которска	котарска
—	11 снизу	которана	котарана
419	17 сверху	Је	Ја
—	5 снизу	окренц	окрену
422	16 »	лугови	лугова
429	15 сверху	Јоданак	Једанак
—	10 снизу	од	о
432	17 сверху	рана	дана
439	12 снизу	Ива—капетема	Ива—капетана
445	13 сверху	јадан	један
454	6 снизу	Скоплак	Стоплак
467	16 сверху	зелену	на зелену
471	8 »	Ценералу	Ценералу
472	5 снизу	изговите	изгорите
474	8 сверху	Языкѣ.	ХХ. Языкѣ.
—	11 »	скающаго	скающаго
482	3 снизу	ђердана	ђердана
486	5 сверху	изъ что	изъ того, что

<i>Стран.</i>	<i>Строка.</i>	<i>Напечатано.</i>	<i>Слѣдуетъ читать.</i>
488	17 сверху	сријемужка, сјодник	сријемужа, сједник
489	4 »	п	па
—	14 снизу	смерсо	смерно
494	4 »	прескозарје	прескозорје
498	14 сверху	тељара, плијевар	телара, плијевор
499	7 »	опе	оке
—	16 »	еолада	солада
501	12 снизу	от лен	отлен
—	3 сверху	са(о)ѣс	са(д)ѣс
—	6 »	прекарницѣ	Прекорницѣ
508	1 снизу	добрѣја	добрија
—	5 »	см.	вм.
519	12 сверху	ап	оп
522	7 снизу	дак	док
523	4 »	муто	љуто
527	1 »	ко добаца	код оваца
530	12 »	грађимо	градимо
531	9 сверху	даћи	доћи
546	13 снизу	наѢ	лаѢ
558	4 »	кошуљница	кошуљница
566	13 сверху	costrato	castrato
568	3 снизу	пимати	пилати
573	8 »	выбросить слово: Шујо	
586	5 »	Люботицѣ	Люботинѣ
587	2 сверху	Лимланахъ	Лимлинахъ
588	6 снизу	Вуико	Вука
590	4 сверху	montana	монтапа:
—	17 »	Топхакѣ	Топханѣ
592	4 »	изъ	що
—	10 »	Гаведій	Говедій
594	3 »	Старжики	Старжески
—	5 снизу	п	съ
595	7 »	Елзавиѣа	Елззовиѣа
596	2 »	Иверак	Иверак
598	10 сверху	Т	Г.
599	5 снизу	—	—
608	13 »	пишити	пишти
—	15 »	Т.	Г.
615	5 сверху	Буковацъ	Буковинцъ
—	7 »	Липов	Липова
618	14 »	Црнагора	Црногора
619	16 снизу	Т.	Г.
621	5 »	Илиина—главе	Илиине—главе
622	6 »	Медведъ	Медѣдъ
623	12 »	Мравѣиникъ	Мравѣяникъ
630	13 »	Струденци	Студенци

<i>Стран.</i>	<i>Строка.</i>	<i>Напечатано.</i>	<i>Слѣдуетъ читать.</i>
633	16 сверху	выбросить слова: Забрдѣ,	Превлока,
—	12 снизу	рѣки	рѣка
638	2 »	броѣ()	броѣ (марена)
—	3 »	цѣбочено	избачено
649	1 »	мелкою	мягкою
655	3 »	печурке	печурке
658	9 »	па	по
667	7 »	комади	комад
674		выбросить 15 и 16 строку	снизу
—	12 снизу	се ламет, киѣлет	селавет, киѣвет
—	8 »	једна	једног
676	1 сверху	работать	работать:
678	14 снизу	проти	прети.
681	14 »	паоке	пооке
683	12 сверху	ѣрмитик	ѣрмишик
685	3 »	олб.	алб.
—	4 снизу	шеничица	шеничица
686	4 сверху	штарамбеч	шкарамбеч

СБОРНИКЪ
ОТДѢЛЕНІЯ РУССКАГО ЯЗЫКА И СЛОВЕСНОСТИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Томъ LXXX, № 3.

КЪ ИСТОРИИ ИЗДАНІЯ
ИЗВѢСТІЙ И УЧЕНЫХЪ ЗАПИСОКЪ

Пров. 50

ВТОРОГО ОТДѢЛЕНІЯ
ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(1852—1863).

ПО АРХИВНЫМЪ ДАННЫМЪ СОСТАВИЛЪ

В. И. Срезневскій.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Вас. Остр., 9 л., № 12.
1905.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Августъ 1905 г. Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ*.

КЪ ИСТОРИИ ИЗДАНИЯ
ИЗВѢСТІЙ И УЧЕНЫХЪ ЗАПИСОКЪ

ВТОРОГО ОТДѢЛЕНІЯ

ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(1852—1863).

I.

Извѣстія Императорской Академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности издавались въ теченіе 12 лѣтъ: 1-й выпускъ 1-го тома. подписью непремѣннаго секретаря Академіи П. Н. Фуса былъ разрѣшенъ къ выходу въ свѣтъ 1-го января 1852 года, послѣдніе листы 10-го тома — 11 іюня 1863 г., оглавленіе же всего 10-го тома и обложка — 14 августа 1863 г. Десять томовъ Извѣстій съ четырьмя тетрадами «Памятниковъ и образцовъ народнаго языка и словесности русскихъ и западныхъ славянъ» и семью томами «Матеріаловъ для сравнительнаго и объяснительнаго словаря русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій» представляютъ собою выдающееся явленіе не только въ одной русской, но и во всей славянской наукѣ. Помимо многихъ цѣнныхъ статей по славяновѣдѣнію, по русскому языку и литературѣ, помимо ряда словарей, массы матеріаловъ по народной словесности и этнографіи, Извѣстія, отмѣчая всѣ болѣе или менѣе значительныя событія научной жизни въ Россіи и въ западно-славянскихъ земляхъ, дали какъ бы хроникку этой жизни за охватываемый ими періодъ времени.

Честъ созданія Извѣстій, выработка и осуществленіе плановъ ихъ, трудъ ихъ веденія принадлежатъ И. И. Срезневскому, едип-

ственному и постоянному ихъ редактору. И. И. Срезневскій былъ избранъ адъюнктомъ второго отдѣленія Академіи наукъ 3-го февраля 1849 г. на мѣсто скончавшагося 9-го сентября 1848 г. А. И. Михайловскаго-Данилевскаго. Въ это время отдѣленіе состояло изъ восемнадцати членовъ. Постоянно бывавшихъ въ засѣданіяхъ и принимавшихъ болѣе дѣятельное участіе въ трудахъ отдѣленія было всего девять: председательствующій въ отдѣленіи кн. Платонъ Александровичъ Ширинскій-Шихматовъ, впоследствии министръ народнаго просвѣщенія (р. 1790, ум. 1853); много извѣстный съ отрицательной стороны Иванъ Ивановичъ Давыдовъ (р. 1794, ум. 1863); историкъ Петръ Григорьевичъ Бутковъ, авторъ «Обороны лѣтописи русской» (р. 1776, ум. 1857); протоіерей Іоакимъ Семеновичъ Кочетовъ (р. 1790, ум. 1854), изъ Россійской академіи, едва ли не по недоразумѣнію попавшій въ члены второго отдѣленія; Александръ Христофоровичъ Востоковъ (р. 1781, ум. 1864); Петръ Александровичъ Плетневъ (р. 1792, ум. 1862); издатель лѣтописей Яковъ Ивановичъ Березниковъ (р. 1793, ум. 1854); Михаилъ Андреевичъ Коркуновъ, извѣстный нѣсколькими работами по исторической географіи, бывшій профессоромъ арабскаго языка въ московскомъ университетѣ (р. 1802, ум. 1858). Остальные члены не принимали участія въ текущихъ ученыхъ трудахъ отдѣленія; это были: Филаретъ, митрополитъ московскій, знаменитый ораторъ Иннокентій (Борисовъ), архіепископъ херсонскій, К. И. Арсеньевъ, кн. П. А. Вяземскій, В. А. Жуковскій, Вл. Ив. Панаевъ, М. П. Погодинъ, П. М. Строевъ, профессоръ дерптскаго университета М. Н. Розбергъ и С. П. Шевыревъ.

Вниманіе отдѣленія въ это время по окончаніи словаря церковно-славянскаго и русскаго языка (1847) было обращено, по словамъ отчета, на другое предпріятіе, поставленное цѣлью отдѣленія, — составленіе грамматики русскаго языка¹⁾. Помимо этого

1) Для разсмотрѣнія грамматики Давыдова въ августѣ 1849 г. былъ образованъ особый комитетъ.

главнаго занятія академики занимались въ своихъ собраніяхъ пополненіемъ изданнаго словаря церковно-славянскаго и русскаго языка, разборомъ матеріаловъ по изданію словаря областныхъ словъ, а съ мал 1849 г. печатаньемъ этого словаря.

Первая мысль о повременномъ изданіи отдѣленія, еще не опредѣленная ни названіемъ, ни точнымъ указаніемъ содержанія, запесенная И. И. Срезневскимъ на лоскутокъ бумаги среди мелочей и рисунковъ, вѣроятно, во время какого-нибудь засѣданія, случайно сохранилась въ его архивѣ¹⁾. «Мнѣ бы казалось очень возможнымъ», говорится въ этой замѣткѣ, «такое повременное изданіе Академіи, въ которомъ бы помѣщались: 1) ученые записки о всякаго рода современныхъ вопросахъ науки, какъ академиковъ, такъ и постороннихъ ученыхъ, 2) извѣстія о новостяхъ наукъ (тутъ же и о дѣйствіяхъ Академіи и ея членовъ), открытіяхъ, изслѣдованіяхъ, важнѣйшихъ печатаемыхъ сочиненіяхъ и т. д.». На томъ же листкѣ другая рука скептически приписала: «кто будетъ писать?»

Первымъ официальнымъ слѣдомъ начала разсужденій о будущемъ періодическомъ изданіи 2-го отдѣленія надо считать представленную И. И. Срезневскимъ въ концѣ 1849 г.²⁾ записку о «Русскихъ филологическихъ запискахъ». Протоколы не сохранили никакого о ней упоминанія, но по ея тону и характеру надо, кажется, признать ее первымъ заявленіемъ объ изданіи; то же подтверждается и другой запиской И. И. Срезневскаго, о которой будетъ сказано ниже и о которой есть свѣдѣніе въ протоколахъ.

Первая записка, какъ видно по поправкамъ на черновомъ экземпляръ³⁾, была прежде внесена въ отдѣленіе прочитана кѣмъ-то изъ членовъ. Привожу ее въ полномъ видѣ:

1) Карт. 1, № 123.

2) Дата опредѣляется словами записки о возможности приступить къ изданію «съ наступающаго 1850 года».

3) Черновикъ въ архивѣ И. И. Срезневскаго; карт. 1, № 26. Списокъ съ исправленіями въ архивѣ 2-го отдѣленія И. А. н. «Дѣло объ изданіи Извѣстій».

«Наука русского языка получила нѣкоторую самостоятельность и, при успѣхахъ нашего народнаго просвѣщенія, становится все болѣе важною. Съ усиленіемъ общаго вниманія къ вопросамъ, пробуждаемымъ прежними судьбами и современнымъ состояніемъ русскаго языка, становится все болѣе нужнымъ повременное изданіе, которое бы исключительно посвящено было наукѣ русскаго языка и знаніямъ, для него вспомогательнымъ, изданіе, которое бы для всякаго образованнаго русскаго облегчало возможность слѣдить за успѣхами русской и вообще славянской филологіи и вниманіемъ къ полезной дѣятельности по этой части имъ содѣйствовало, сколько оцѣнивая безпристрастно плоды этой дѣятельности, столько и вспомошествовая трудящимся возвращать ихъ съ должною заботливостію.

«Есть нѣкоторая возможность и частному человѣку удовлетворить такой нуждѣ, если онъ будетъ поддержанъ участіемъ сотрудниковъ, столь же ученыхъ, сколько и трудолюбивыхъ; но гораздо приличнѣе и выгоднѣе для пользы общей принять на себя этотъ трудъ такому ученому учрежденію, которое имѣетъ исключительную цѣлю — способствовать успѣхамъ русской филологіи. II-е отдѣленіе Академіи наукъ можетъ этимъ увеличить къ себѣ общее вниманіе, уваженіе и признательность. Позволительно думать, что, взявши на себя трудъ изданія русскихъ филологическихъ записокъ, II-е отдѣленіе удовлетворитъ этимъ не только ученой нуждѣ лучше и болѣе, чѣмъ кто другой, но и собственному своему долгу. Это тѣмъ справедливѣе, что, между тѣмъ какъ I-е и III-е отдѣленія той же Академіи имѣютъ для себя, по предметамъ своихъ занятій, два періодическія изданія — Записки (*Mémoires*) и Ученыя извѣстія (*Bulletins*), II-е отдѣленіе не имѣетъ пока ни одного, и отъ этого остается безъ возможности выражать свои силы и усилія, свои ученыя стремленія и направленіе, безъ возможности своимъ голосомъ, постоянно слышимымъ, имѣть вліяніе на ходъ русскаго просвѣщенія. Только посредствомъ повременнаго изданія, посвященнаго отечественной филологіи, посредствомъ Русскихъ филологическихъ запи-

сокъ, оно можетъ утвердить въ мнѣніи общественномъ свое значеніе и сдѣлаться вожатаемъ филологической дѣятельности русской.

«И сколько необходимо изданіе Русскихъ филологическихъ записокъ, сколько оно сообразно съ долгомъ II-го отдѣленія, столько же оно для него и удобоисполнимо.

«Возможность въ отношеніи литературномъ не можетъ подлежать ни малѣйшему сомнѣнію. II-ое отдѣленіе трудами однихъ только членовъ своихъ можетъ безъ особенныхъ успѣй удовлетворять ожиданіямъ и желаніямъ просвѣщенныхъ читателей по вышеозначенной цѣли изданія филологическихъ записокъ. При томъ же оно, составляя собою центръ филологической дѣятельности русской, всегда можетъ привлекать къ участию въ своихъ трудахъ всѣхъ даровитыхъ и трудолюбивыхъ дѣлателей на поприщѣ русской филологіи, направлять ихъ трудолюбіе сообразно съ общей потребностію, возбуждать дѣятельность даже тамъ, гдѣ это недостижимо ни для кого другого.

«Возможность въ отношеніи денежномъ не должна также подлежать сомнѣнію. Предполагая, что, съ помощію вѣдомства ученаго и духовнаго, Русскія филологическія записки будутъ расходиться въ продажѣ только въ числѣ 600 экземпляровъ и что каждый печатный листъ большого формата будетъ продаваемъ только по 10 коп. за экземпляръ, можно допустить издержку на изданіе листа по 60 руб. Эта издержка, безъ сомнѣнія, очень умѣренна въ сравненіи съ тѣмъ, что употребляютъ другія повременныя изданія, не исключая и издаваемыхъ отъ правительства; тѣмъ не менѣе она достаточна для поддержанія изданія и для поощренія дѣятельности участниковъ.

«Такимъ образомъ, если бы II-ое отдѣленіе нашло дѣйствительно сообразнымъ съ долгомъ своимъ изданіе Русскихъ филологическихъ записокъ, оно бы могло приступить къ ихъ изданію съ наступающаго 1850 года, сначала въ видѣ опыта въ небольшомъ объемѣ».

Планъ предполагаемаго изданія былъ слѣдующій:

«Русскія филологическія записки.

«1. Изданіе Русскихъ филологическихъ записокъ предполагается тетрадами по 3 листа въ четвертку большого формата, выходящими въ неопредѣленное время, такъ что 10 тетрадей составитъ томъ въ 30 листовъ.

«Издержка на напечатаніе тома предполагается въ 1800 руб. и выплачивается продажей 600 экземпляровъ по 3 руб. за каждый.

«2. Двѣ трети изданія (два листа въ каждой тетради) посвящается *Исслѣдованіямъ*, а остальная треть *Извѣстіямъ*.

«Въ 1-й отдѣлъ входятъ:

— Исслѣдованія о строѣ и составѣ русскаго языка и его мѣстныхъ видоизмѣненій, также о строѣ и составѣ западныхъ славянскихъ нарѣчій — сравнительно съ другими языками индо-европейскими. Исслѣдованія о вліяніи иностранныхъ языковъ на русскій и вообще славянскій и о вліяніи языка русскаго и вообще славянскаго языка на другіе языки.

— Объясненія замѣчательныхъ памятниковъ письменности и народной словесности русской и западно-славянской.

— Исслѣдованія по части исторіи русской и вообще славянской литературы, филологіи и знаній вспомогательныхъ.

«Во второй отдѣлъ входятъ:

— Извѣстія о правительственныхъ распоряженіяхъ, имѣющихъ отношеніе къ успѣхамъ филологіи русской и вообще славянской.

— Извѣстія о занятіяхъ и трудахъ II-го отдѣленія и другихъ ученыхъ обществъ, содѣйствующихъ своей дѣятельностію успѣхамъ филологіи русской и вообще славянской.

— Извѣстія о трудахъ и занятіяхъ филологовъ русскихъ и западно-славянскихъ, равно и другихъ ученыхъ, которыхъ дѣятельность можетъ быть полезна для нашей филологіи.

— Извѣстія о новыхъ сочиненіяхъ и изданіяхъ, любопытныхъ для русскаго филолога.

— Извѣстія о преподаваніи филологіи русской и вообще сла-

вянской въ высшихъ и среднихъ учебныхъ заведеніяхъ русскихъ и иностранныхъ.

«3. Каждый изъ этихъ двухъ отдѣловъ поручается ближайшему, отвѣтственному завѣдыванію особеннаго редактора, которые должны заботиться о поддержаніи достоинства изданія.

«Обязанности редактора:

— Стараться объ улучшеніи ему порученнаго отдѣла приличнымъ выборомъ и расположеніемъ статей, заботясь о приглашеніи стороннихъ сотрудниковъ, о назначеніи имъ предметовъ для обработки и слѣдя за новыми явленіями въ области филологіи русской и западно-славянской.

— Приготовлять статьи для печати, вести переговоры съ сочинителями объ исправленіи въ ихъ сочиненіяхъ того, что найдено будетъ несообразнымъ съ достоинствомъ изданія, и вообще заботиться объ исправномъ выпускѣ листовъ записокъ въ свѣтъ.

— Въ удостовѣреніе достоинства статей и тщательности ихъ изданія имя редактора должно быть напечатано въ концѣ каждаго выпуска того отдѣла, который ему порученъ.

«4. При изданіи тетрадей Записокъ должны быть исполняемы слѣдующія общія правила:

— Ни одна статья не можетъ быть напечатана въ Запискахъ безъ одобренія г. предсѣдательствующаго, и представляется ему уже тогда, когда внимательно разсмотрѣна и найдена достойною редакторомъ того отдѣла Записокъ, куда она принадлежитъ по своему содержанію.

— Если же редакторъ не можетъ взять на свою отвѣтственность одобреніе или неодобреніе какой-нибудь статьи, то проситъ г. предсѣдательствующаго поручить ея разсмотрѣніе кому-нибудь изъ членовъ или внести въ отдѣленіе для общаго обсужденія. Если такая статья будетъ одобрена къ напечатанію въ Запискахъ, тогда подъ нею печатается имя того члена, по одобренію котораго она напечатана.

— Сочиненіе, предполагаемое къ напечатанію въ Запискахъ, не измѣняется въ содержаніи или изложеніи безъ согласія сочини-

теля; редакция отъ себя можетъ дѣлать перемѣны только въ отношеніи цензурномъ. Если же редакция замѣтитъ въ статьѣ что-нибудь несогласное съ ея взглядомъ, то можетъ написать по этому поводу свое замѣчаніе, и оно печатается при сочиненіи особенной выносной съ подписью имени редактора.

— Сочиненія, не подписанныя именами сочинителей, не могутъ быть помѣщаемы въ Запискахъ. Не подписанными могутъ оставаться только статьи самого редактора.

«5. Въ вознагражденіе за трудъ сочинитель получаетъ изъ суммы, опредѣленной на изданіе Записокъ, по 30 руб. отъ печатнаго листа. Труды редакторовъ вознаграждаются по мѣрѣ успѣха изданія тѣмъ, что сумма, которая будетъ получена за проданные экземпляры изданія свыше покрытія издержекъ, употребленныхъ на изданіе каждаго тома, предоставляется въ ихъ пользу. Всего печатать можно 1200 экземпляровъ: 600 экземпляровъ продается въ пользу Академіи для вознагражденія издержекъ; 50 экз. предоставляется для раздачи по благоусмотрѣнію г. предсѣдательствующаго, а остальные, уже по продажѣ первыхъ 600-тъ, продаются въ пользу редакторовъ.

«6. При каждомъ выпускѣ каждаго изъ двухъ отдѣловъ Записокъ будетъ повторяться заглавіе, какъ въ газетахъ:

Русскія филологическія записки

Тетрадь *такая-то*. Отдѣлъ *такой-то*.

«Въ концѣ выпуска должно быть обозначено оглавленіе статей, въ немъ помѣщенныхъ.

«При каждомъ томѣ приложенъ долженъ быть полный указатель его содержанія и полное заглавіе:

«Русскія филологическія записки, издаваемые II-мъ отдѣленіемъ Имп. Академіи наукъ подъ редакціей того-то и того-то».

Очевидно, предполагаемая «Русскія филологическія записки» обнимали собою оба впоследствии образовавшіяся изданія 2-го отдѣленія — Извѣстія и Ученыя записки; ихъ взаимное объединеніе состоялось значительно позже. Неизвѣстно, какъ при-

няли сочлены И. И. Срезневскаго его предложеніе; но неупоминаніе въ протоколахъ о приведенной здѣсь запискѣ скорѣе указываетъ на ихъ отрицательное отношеніе къ этому предпріятію, чѣмъ на сочувствіе.

24 декабря 1849 г. И. И. Срезневскій вновь напомнилъ о предполагаемомъ изданіи, прочитавъ «Мнѣніе о Запискахъ II-го отдѣленія»¹⁾. Оно является дополненіемъ первой записки и такимъ образомъ указываетъ на то, какія возраженія были представлены при первомъ чтеніи. Такъ новая записка подробнѣе развиваетъ мысль о привлеченіи къ участию въ академическомъ изданіи постороннихъ сотрудниковъ: «Что касается до изслѣдованій», говорится въ ней, «то кромѣ того, что будетъ сообщаемо гг. членами и что есть уже въ запасѣ отдѣленія, можно въ ряду ихъ дать мѣсто трудамъ постороннихъ ученыхъ; и здѣсь въ Петербургѣ, и въ Москвѣ, и въ другихъ городахъ есть ученые, посвящающіе дѣятельность свою филологіи русской и наукамъ, съ нею связаннымъ, — и такъ какъ нѣтъ у насъ ни одного изданія, гдѣ бы плоды ихъ дѣятельности были помѣщаемы, то для всѣхъ ихъ Записки отдѣленія будутъ единственнымъ приближеніемъ и безъ сомнѣнія возбудятъ въ нихъ рвеніе; мнѣ кажется, что отдѣленіе можетъ благодѣтельно подѣйствовать на ихъ трудолюбіе, если пригласитъ ихъ принять участіе въ Запискахъ»²⁾. Очевидно, эти слова — отвѣтъ на мнѣніе, развившееся изъ приведеннаго въ началѣ замѣчанія «кто будетъ писать?» и вмѣстѣ съ тѣмъ результатъ встрѣченнаго Срезневскимъ отпора со стороны сочленовъ, боявшихся новой работы, обремененныхъ формальными засѣданіями съ пріемомъ по счету русскихъ словъ, доставленныхъ академиками для пополненія академическихъ словарей. Противорѣчіе встрѣтило, вѣроятно, и предположеніе И. И. Срезневскаго включать въ книжки Записокъ извѣстія объ ученыхъ

1) Сохранилось въ дѣлѣ объ изд. Записокъ, но безъ даты.

2) Дѣло объ изд. Записокъ II-го отд., л. 14 об.

трудахъ отдѣленія и его засѣданіяхъ: печатать сообщенія о безсодержательныхъ собраніяхъ, каковы тогда были засѣданія 2-го отдѣленія, казалось неудобнымъ. Но отъ необходимости включенія этого отдѣла въ изданіе И. И. Срезневскій не отступалъ въ увѣренности, что открытая отчетность подниметъ самое учрежденіе: «Въ каждомъ выпускѣ», пишетъ онъ во второй запискѣ, «независимо одинъ отъ другихъ слѣдуетъ помѣщать 1) Исслѣдованія и 2) Извѣстія. Необходимость этихъ послѣднихъ, какъ перечня всего того, что занимаетъ постепенно дѣятельность и вниманіе отдѣленія, очевидна: эти извѣстія будутъ служить свидѣтельствомъ заботливости отдѣленія и выражать его мнѣнія. Эти извѣстія могутъ получить очень простую форму. Если будетъ найдено удобнымъ, чтобы часть каждаго изъ засѣданій отдѣленія была посвящаема на чтеніе извѣстій, сообщаемыхъ членами, о новыхъ явленіяхъ, касающихся русской филологіи и литературы съ ихъ мнѣніями, то всѣ эти извѣстія, составляя второй отдѣлъ записокъ, могутъ быть названы извѣстіями о засѣданіяхъ отдѣленія, и въ каждомъ изъ выпусковъ изданія Записокъ будутъ сообщены свѣдѣнія о всѣхъ тѣхъ засѣданіяхъ, которыя будутъ имѣть мѣсто до выхода въ свѣтъ этого выпуска»¹⁾. Наконецъ, возбудило толки мнѣніе И. И. Срезневскаго о повременности изданія, понятное, какъ желаніе сдѣлать Записки періодическимъ журналомъ (хотя въ планѣ и говорится о выходѣ Записокъ въ «неопредѣленное время»). Это недоразумѣніе такъ разъясняется И. И. Срезневскимъ: «Если», говоритъ онъ въ своей запискѣ, «II-е отдѣленіе признаетъ удобнымъ и полезнымъ изданіе Русскихъ филологическихъ или филологико-литературныхъ записокъ, то едва ли будетъ необходимо или существенно полезно сдѣлать это изданіе въ строгомъ смыслѣ повременнымъ, т. е. такимъ, котораго выпуски появлялись бы въ опредѣленный срокъ. Такое стѣсненіе изданія разъ назначенными границами времени можетъ даже вредить изданію, принуждая редакцію выпускать иногда

1) Ibid. л. 14.

сочиненія и извѣстія не совершенно окончательно отдѣланныя или не вполне достойныя занять мѣсто въ изданіи Академіи. II-е отдѣленіе можетъ только предположительно обозначить границу, за которую не намѣрено переходить въ годичномъ объемѣ изданія, и величину каждаго изъ выпусковъ. И пельзя не желать, чтобы выпуски появлялись не очень рѣдко или чтобы они не были слишкомъ малы по объему: чѣмъ рѣже будутъ появляться выпуски, тѣмъ слабѣе будетъ вліяніе изданія, и чѣмъ они будутъ меньше, тѣмъ менѣе каждый изъ нихъ отдѣльно взятый можетъ занимать собою вниманіе читателей. Меньшій объемъ выпуска — три печатныхъ листа». Отдѣльные выпуски должны образовывать изъ себя томъ, по второй запискѣ, являющійся результатомъ годовой работы отдѣленія. «Каждый томъ», говоритъ И. И. Срезневскій, «будетъ столько же свидѣтельствомъ благородныхъ успій отдѣленія, сколько и лѣтописью русской филологіи и литературы того времени, въ продолженіе котораго изданъ»¹⁾. Для перваго выпуска онъ находилъ полезнымъ представить статью «О современномъ состояніи русской филологіи и наукъ, находящихся съ нею въ связи»; она явилась бы вступленіемъ къ будущему изданію. Живое предложеніе И. И. Срезневскаго не произвело особеннаго впечатлѣнія на собраніе. Въ протоколѣ отмѣчено, что «послѣ нѣкоторыхъ разсужденій о семъ изданіи определено поручить составленіе программы означенныхъ Записокъ ординарному академику Я. И. Бередникову и адъюнкту И. И. Срезневскому²⁾»; на самомъ экземплярѣ «Мнѣнія» страшная карандашная приписка, писанная очень неразборчиво, кажется, рукою Давыдова: «кто будетъ отвѣтственный редакторъ — По-годинъ или Вельтманъ(?)».

1) Ibid. л. 15.

2) Протоколъ 2-го отд. 24 декабря 1849. Небезынтересная подробность: въ томъ самомъ засѣданіи, въ которомъ И. И. Срезневскимъ было предложено изданіе Записокъ, состоялось уже постановленіе «имѣть въ виду для помѣщенія въ Запискахъ отдѣленія» представленный И. И. Срезневскимъ переводъ Краледворской рукописи на народное болгарское нарѣчіе, исполненный болгаринѣмъ Дмитріевымъ.

Предположенія И. И. Срезневскаго начать изданіе Записокъ съ 1850 года оказались слишкомъ смѣлыми, мало разсчитанными на ту встрѣчу, которую они нашли въ отдѣленіи. Послѣ засѣданія 24 дек. 1849 г. протоколы не упоминаютъ объ изданіи отдѣленія до 20 мая 1850 г. Изъ такого молчанія, какъ указывалось и выше, нельзя еще заключать о томъ, что ничего и не говорилось о нихъ, что ничего и не дѣлалось для ихъ осуществленія. Можно думать, что въ засѣданіяхъ отдѣленія, протоколы которыхъ не упоминаютъ о предполагаемомъ изданіи, во первыхъ были назначены два редактора будущаго изданія, Срезневскій и Беретниковъ; это видно изъ письма Беретникова 8 марта 1850 г. на имя предсѣдательствующаго въ отдѣленіи В. А. Полѣнова съ отказомъ отъ званія редактора Записокъ по исторической части¹⁾. Во вторыхъ тогда же совмѣстно²⁾ Я. И. Беретниковымъ и И. И. Срезневскимъ была выработана и представлена отдѣленію программа изданія. Программа эта къ сожалѣнію не сохранилась въ своемъ первоначальномъ видѣ, но есть свѣдѣнія, что она была разсмотрѣна однимъ изъ академиковъ (можетъ быть, Давыдовымъ). Оставшійся неизвѣстнымъ академикъ нашелъ программу «соотвѣтствующую своей цѣли»³⁾; «важнымъ, полезнымъ и даже необходимымъ» показалось ему и самое «намѣреніе академиковъ», но, «желая представить соотечественникамъ послѣдовательность въ занятіяхъ отдѣленія, онъ счелъ нужнымъ упомянуть въ ней о томъ, надъ чѣмъ отдѣленіе трудилось до тѣхъ поръ, и отмѣтить, что «предпринимаемое изданіе

1) Подлинное письмо въ дѣлѣ объ Извѣстіяхъ: «Не предвидя», пишетъ Беретниковъ, «скорого облегченія отъ болѣзни и не желая останавливать изданія въ свѣтъ Записокъ II-го отд. И. А. н., имѣю честь... донести, что въ настоящее время я не могу принять на себя званіе редактора означенныхъ Записокъ по исторической части, тѣмъ болѣе, что и въ случаѣ выздоровленія моего, накопленіе занятій по Археографической комиссіи, по всей вѣроятности, не дозволитъ мнѣ дѣятельно участвовать въ этомъ изданіи».

2) По крайней мѣрѣ такъ говорится въ копіи разбора этой программы (Дѣло объ изданіи Записокъ, л. 16).

3) Списокъ съ донесенія академика безъ даты и подписи (Дѣло объ изданіи Записокъ, л. 16).

Записокъ есть продолженіе и дальнѣйшее развитіе нынѣшнихъ занятій отдѣленія»; сверхъ того ему казалось полезнымъ дать большую опредѣленность въ исчисленіи предметовъ, которые должны войти въ составъ Записокъ. Такимъ образомъ образовалась слѣдующая программа¹⁾:

«Программа періодическаго²⁾ изданія подъ заглавіемъ: Записки второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ.

«Второе отдѣленіе Императорской Академіи наукъ, желая содѣйствовать успѣхамъ русскаго языка и словесности и проявить стремленіе свое къ объясненію древней письменности и исторіи нашего отечества³⁾, предположило издавать въ наступившемъ 1850 году періодическій сборникъ подъ заглавіемъ: Записки второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ.

«Предназначая эти Записки для сочиненій по всѣмъ предметамъ, входящимъ въ кругъ занятій отдѣленія, какъ означено въ §§ 17 и 18 Высочайше утвержденнаго положенія, оно раздѣляетъ ихъ на три отдѣла:

- I. Филологическія и историческія изслѣдованія о русскомъ языкѣ, его письменности и литературѣ. Статьи о церковно-славянскомъ языкѣ и славянскихъ нарѣчіяхъ.
- II. Изслѣдованія объ исторіи и древностяхъ русскихъ.
- III. Извѣстія и смѣсь: выписки изъ протоколовъ отдѣленія, замѣтки о вновь выходящихъ книгахъ и извлеченія изъ тѣхъ сочиненій членовъ отдѣленія, которыя по своему содержанию не могутъ войти въ составъ первыхъ двухъ отдѣловъ⁴⁾.

1) Дѣло объ изданіи Записокъ, л. 17 и 18, безъ даты. Время ея составленія приблизительно можно опредѣлить при помощи упомянутаго письма Бердникова съ отказомъ отъ редакторства 8 марта 1850 г.

2) Въ другомъ спискѣ программы слово «періодическаго» опущено.

3) Въ друг. спискѣ прибавлено: «и къ распространенію свѣдѣній о славянской филологіи».

4) Въ друг. спискѣ § 3 читается такъ: «Критическія замѣтки о вновь выходящихъ книгахъ по части русской исторіи и общеславянской филологіи; извѣстія и смѣсь». Далѣе прибавлено: «Кромѣ сочиненій членовъ отдѣленія въ Запискахъ помѣщаются статьи и постороннихъ ученыхъ».

«Записки второго отдѣленія будутъ выходить въ свѣтъ тетрадами въ 4-ю долю, отъ одного до четырехъ листовъ, въ неопредѣленное время¹⁾. Десять такихъ тетрадей составятъ томъ, не менѣе тридцати печатныхъ листовъ. Изданіе его ограничивается годовымъ срокомъ, считая отъ выпуска первой тетради.

«Цѣна тому или годичному изданію Записокъ назначается три рубля серебромъ²⁾»).

Эта программа въ дѣло не пошла. На одномъ изъ ея экземпляровъ есть даже приписка: «это слѣдуетъ уничтожить»; но, можетъ быть, она предназначалась для представленія въ общее собраніе Академіи и не была помѣщена, какъ ненужная, лишь въ составленные скоро вслѣдъ затѣмъ «Предначертаніе» и «Правила» изданія Записокъ 2-го отдѣленія, которыя были внесены въ отдѣленіе до 20 мая 1850 г. Въ протоколѣ засѣданія этого именно числа, при сообщеніи о возобновленіи разсужденій объ изданіи Записокъ 2-го отдѣленія и о постановленіи поручить изданіе И. И. Срезневскому, говорится, что начать изданіе рѣшено «по прилагаемому при семъ предначертанію и правиламъ». Эти правила и предначертаніе, составленіе которыхъ официальными даными приписывается Давыдову и Срезневскому, являются чрезвычайно важнымъ документомъ въ исторіи будущихъ Извѣстій 2-го отдѣленія. Они сохранились въ архивѣ 2-го отдѣленія въ нѣсколькихъ экземплярахъ съ незначительными различіями; приводимъ ихъ по послѣдней обработкѣ съ поправками И. И. Срезневскаго.

«I.

«Предначертаніе объ изданіи Записокъ второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ.

«Второе отдѣленіе Императорской Академіи наукъ, со вре-

1) По другому списку: «тетрадами отъ 2 до 6 листовъ или болѣе въ неопредѣленное время». Далѣе все пропущено.

2) По другому списку: «Каждая книжка будетъ продаваться отдѣльно, по цѣнѣ, означенной на оберткѣ».

мени учрежденія своего въ 19-й день октября 1841 года, до сихъ поръ поставляло главнѣйшимъ занятіемъ основательное изслѣдованіе свойствъ русскаго языка и начертаніе по возможности простѣйшихъ и вразумительнѣйшихъ правилъ употребленія его, или составленіе словаря и грамматики. Приведеніемъ въ совокупность всѣхъ сокровищъ языка, разрозненныхъ временемъ и пространствомъ, сохраняется языкъ, какъ народная святыня. Извлеченіемъ же изъ совокупленныхъ сокровищъ языка таящихся въ нихъ законовъ, освященныхъ употребленіемъ народа, утверждается языкъ въ чистотѣ своей.

«Въ храненіи и утвержденіи языка заключается и уваженіе къ прошедшему, и критическое изслѣдованіе древнихъ источниковъ, и близкое знакомство съ историческими судьбами языка, и тотъ глубокий смыслъ, то живое сочувствіе ко всему родному, которое сообщаетъ памятникамъ отечественной письменности вдохновеніе и достоинство историческихъ преданій.

«Отдѣленіе русскаго языка и словесности, имѣя въ виду таковое объясненіе языка по памятникамъ и стариннымъ писателямъ, уже окончило двѣ необходимыя народныя книги—Словарь и Грамматику. Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка издавъ въ 1847 г. Нынѣ отдѣленіе печатаетъ Словарь областныхъ реченій, какъ дополненіе къ общему словарю. Равно окончена Грамматика русскаго языка и будетъ издана въ текущемъ году.

«Такимъ образомъ, совершивъ предположенные труды, отдѣленіе, одушевляемое ревностью къ пользѣ общественной, на основаніи устава своего, продолжаетъ послѣдовательно идти къ предназначенной цѣли. Занимаясь теоретическими и историческими изслѣдованіями языка и словесности, и желая сообщать изслѣдованія какъ своимъ членовъ, такъ и постороннихъ ученыхъ любителямъ отечественной науки, оно приступаетъ къ изданію періодическаго сборника, подобнаго Запискамъ перваго и третьяго отдѣленій, подъ заглавіемъ: Записки втораго отдѣленія Императорской Академіи наукъ.

«Русская наука о языкѣ и словесности, какъ и всякая наука,

имѣетъ свою философію или теорію и исторію. Изъ сихъ же изслѣдованій развивается критика произведеній отечественной словесности. Поэтому Записки будутъ заключать въ себѣ:

А. Разсужденія и изслѣдованія о русскомъ языкѣ и словесности теоретическія, историческія и критическія.

I. Къ отдѣлу изслѣдованій теоретическихъ будутъ относиться:

1. Филологическія наблюденія надъ отечественнымъ языкомъ.
2. Статьи о церковно-славянскомъ языкѣ и западныхъ славянскихъ нарѣчіяхъ.

II. Къ изслѣдованіямъ историческимъ будутъ принадлежать:

1. Историческія изслѣдованія отечественной письменности въ отношеніи къ языку.
2. Изслѣдованія исторіи словесности русской и западно-славянской.

III. Критическія изслѣдованія должны состоять:

1. Въ разборахъ отечественныхъ писателей.
2. Въ разборахъ сочиненій по славянской филологіи.

Сверхъ того, по тѣсной связи исторіи языка и словесности съ исторіею народа, въ составъ Записокъ войдутъ:

IV. Изслѣдованія касательно русской исторіи и древностей русскихъ и вообще славянскихъ.

Б. Выписки изъ протоколовъ отдѣленія, замѣтки о вновь выходящихъ книгахъ, о трудахъ ученыхъ обществъ и извлеченія изъ тѣхъ сочиненій членовъ отдѣленія и постороннихъ ученыхъ, которыя по своему содержанію не могутъ войти въ составъ упомянутыхъ отдѣловъ, составятъ особенный отдѣлъ подъ названіемъ: Извѣстія и смѣсь.

«Записки второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ подъ редакціей академика И. И. Срезневскаго будутъ издаваться книжками въ 8-ю долю листа, по 10 листовъ, въ неопредѣленное время.

«Четыре такихъ книжки и 5-я книжка полного оглавленія и указателя составятъ томъ изъ сорока пяти печатныхъ листовъ.

«Цѣна тома Записокъ назначается *три рубля* серебромъ, а цѣна каждой книжкѣ отдѣльно, до отпечатанія всего тома, 75 к. серебромъ.

«II.

«Правила изданія Записокъ второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ.

1. Записки второго отдѣленія, издаваемые по вышеизложенному предначертанію, заключаютъ въ составѣ своемъ вообще два рода статей:

1. Разсужденія и изслѣдованія.

2. Извѣстія и смѣсь.

2. Всѣ статьи перваго рода вносятся въ редакцію для предварительнаго разсмотрѣнія, и по мѣрѣ полученія и разсмотрѣнія, если будутъ находимы сообразными съ цѣлію и достоинствомъ Записокъ, представляются редакціею въ отдѣленіе для окончательнаго одобренія къ напечатанію.

3. Обязанная заботиться о томъ, чтобы Записки отдѣленія содѣйствовали сколько можно болѣе, въ кругѣ своемъ, успѣхамъ русской литературы, редакція должна входить въ сношенія со всѣми учеными и литераторами русскими, участіе которыхъ можетъ быть полезно для Записокъ, и стараться пріобрѣтать отъ нихъ сочиненія для напечатанія въ Запискахъ.

4. Принимая статьи для напечатанія въ Запискахъ и отвѣтствуя передъ публикой въ достоинствѣ ихъ выбора и распредѣленія, редакція можетъ прибавлять къ статьямъ свои примѣчанія и объясненія, и подъ каждой статьей означаетъ имя автора.

Такимъ образомъ въ отдѣлѣ статей перваго рода допускается въ Запискахъ разнообразіе ученыхъ взглядовъ и изысканій, насколько оно не будетъ противно современному состоянію науки и достоинству академическаго изданія.

5. Что касается до статей второго рода, т. е. Извѣстій и смѣси, то при составленіи этого отдѣла Записокъ непремѣнною обязанностью редактора полагается:

а) Слѣдить за всѣми новыми явленіями русской литературы и

представлять въ Запискахъ ихъ обзорѣніе, отмѣчая ихъ содержаніе и ученое значеніе.

b) Обращать вниманіе на дѣятельность ученыхъ обществъ русскихъ, занимающихся филологіей, литературой и исторіей русской и представлять въ Запискахъ обзорѣніе ихъ трудовъ.

c) По мѣрѣ возможности пользоваться трудами иноземныхъ ученыхъ, особенно славянскихъ, важными для русской филологіи, литературы и исторіи, и представлять въ Запискахъ извѣстія по крайней мѣрѣ о важнѣйшихъ изъ нихъ.

6. Впрочемъ, и при составленіи Извѣстій редакція, не полагаясь на одну свою дѣятельность, должна стараться о пріобрѣтеніи свѣдѣній для этого отдѣла Записокъ отъ членовъ Академіи и постороннихъ ученыхъ.

7. При печатаніи статей редакція заботится какъ объ исправленіи всѣхъ ошибокъ набора, такъ и объ уничтоженіи всѣхъ выраженій, противныхъ постановленіямъ ценсурнымъ, и до отпечатанія представляетъ корректурные листы Записокъ отдѣленію для послѣдняго одобренія и непремѣнному секретарю Академіи для цензурнаго разсмотрѣнія.

8. По отпечатаніи каждаго выпуска Записокъ, редакція a) доноситъ отдѣленію объ отпечатаніи и о томъ, что слѣдуетъ быть заплачено за статьи въ немъ помѣщенныя, b) дѣлаетъ объявленіе въ газетахъ о выходѣ выпуска въ свѣтъ, c) заботится о немедленной передачѣ экземпляровъ для продажи книгопродавцамъ и о немедленной передачѣ слѣдующаго вознагражденія сочинителямъ статей.

9. Каждый выпускъ Записокъ, по вышеизложенному плану, заключаетъ въ себѣ 10 печатныхъ листовъ въ 8-ю долю и продается по 75 коп. сереб., а весь томъ съ прибавочной тетрадію указателя, изъ 45 листовъ, по 3 рубля сереб. Книгопродавцамъ, покупающимъ на наличныя деньги, дѣлается уступка по 20%, а берущимъ на комиссію для продажи 14%, т. е. первымъ уступается книжка по 60 коп. за экземпляръ, а вторымъ по

64 коп., а весь томъ первымъ по 2 р. 40 коп., вторымъ по 2 р. 55 коп.

10. Для вознагражденія за участіе въ Запискахъ, сверхъ дохода съ продажи экземпляровъ Записокъ, назначается вспомогательная сумма двѣ тысячи рублей серебромъ въ годъ. По мѣрѣ успѣха изданія оно можетъ быть увеличиваемо въ объемѣ, но не иначе какъ на счетъ дохода съ продажи экземпляровъ, ни въ какомъ случаѣ не выходя изъ границъ вышеозначенной вспомогательной суммы.

11. Въ отношеніи къ вознагражденію, статьи, помѣщаемыя въ Запискахъ, раздѣляются на три разряда:

- а) Оригинальныя русскія сочиненія — разсужденія и изслѣдованія.
- б) Библиографическія извлеченія изъ печатныхъ книгъ русскихъ и иностранныхъ.
- с) Переводы.

За первыя платится отъ печатнаго листа по 30 руб. сер., за вторыя—по 20 руб., за третьи—по 15 руб. За перепечатку статей или отрывковъ изъ нихъ ничего не платится.

Предполагая, что въ 45 листахъ четырехъ книжекъ каждаго тома Записокъ будетъ по 20 листовъ статей перваго разряда и по 25 листовъ статей разрядовъ 2-го и 3-го, на вознагражденіе за статьи должно считать 600 руб. и 400 руб. = 1000 руб. сер., т. е. по 250 руб. на каждую книжку. Деньги эти выдаются тотчасъ по отпечатаніи каждой книжки.

12. Особенной платы редактору не назначается: труды его вознаграждаются по усмотрѣнію г. министра народнаго просвѣщенія, по мѣрѣ усердія и дѣятельности редактора. На мелочныя расходы по редакціи, т. е. на плату за корректуру, веденіе переписки, составленіе указателя, бумагу и пр. назначается по 15 руб. отъ печатнаго листа Записокъ, т. е. по 90 руб. сер. отъ книжки. Деньги эти выдаются редактору передъ началомъ изданія каждой книжки впередъ.

13. Тѣ изъ ученыхъ, которые пожелаютъ принять постоян-

ное участіе въ изданіи Записокъ, сверхъ платы за статьи получаютъ безденежно по экземпляру Записокъ въ продолженіе всего того времени, пока онъ будетъ выражать свою готовность оставаться сотрудникомъ. Обязанностью сотрудника на этомъ основаніи полагается присылка матеріаловъ для Извѣстій по крайней мѣрѣ по два раза въ годъ и одной статьи ежегодно для напечатанія въ отдѣлѣ Разсужденій и Исслѣдованій.

14. Для продажи Записки печатаются въ числѣ 600 экземпляровъ. Для раздачи сотрудникамъ, членамъ Академіи и нѣкоторымъ почетнымъ лицамъ отпечатывается отдѣльныхъ 150 экземпляровъ. Изъ этихъ экземпляровъ редакторъ можетъ употребить по своему произволу до 50 экземпляровъ, а остальные 100 по назначенію Отдѣленія¹⁾.

Приведенные здѣсь документы за подписью предсѣдательства въ отдѣленіи В. А. Полѣнова 27 іюня 1850 г. были представлены министру народнаго просвѣщенія съ просьбой о разрѣшеніи изданія; изданіе было названо въ препроводительной бумагѣ «Записки второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ»; содержаніе его было опредѣлено словами: «филологическія, историческія и критическія изслѣдованія отечественной письменности»; предполагаемымъ редакторомъ былъ названъ И. И. Срезневскій. Изъ резолюціи министра на бумагѣ отдѣленія видно, что кн. Ширинскій-Шихматовъ сомнѣвался въ успѣхѣ и возможности изданія. «Желательно», писалъ онъ, «чтобы предварительно были приготовлены матеріалы хотя на одну книжку, въ видѣ опыта, дабы можно было съ основательностію судить о достоинствѣ предполагаемаго изданія и о степени участія, которое намѣрены принять въ немъ гг. члены отдѣленія. Что касается до постороннихъ писателей, то весьма сомнительно, чтобъ они согласились доставлять замѣчательныя и дѣльныя статьи за предполагаемую незначительную плату; они конечно предпочтутъ снабжать ими частные журналы съ большею для

1) Дѣло о Запискахъ. 1850. № 5, л. 19—23.

себя выгодно. Съ другой стороны, если не малая часть статей будетъ принадлежать имъ, въ такомъ случаѣ изданіе едва ли можетъ называться Записками второго отдѣленія Академіи¹⁾. Послѣ прочтенія этой резолюціи въ засѣданіи 5-го августа 1850 г. «все присутствовавшіе члены отдѣленія», какъ сказано въ протоколѣ, «объявили, что по мѣрѣ изготовленія статей не преминутъ представить ихъ въ отдѣленіе». Постановлено: «ожидать доставленія означенныхъ статей».

Изданіе, отложенное на неопредѣленное время, опять заглохло на годъ слишкомъ. Только въ сентябрѣ 1851 г. снова появляются въ официальныхъ бумагахъ упоминанія о повременникѣ второго отдѣленія. Не затрагивая вопроса о планѣ и программѣ, упоминанія эти говорятъ только объ отношеніи будущаго журнала къ изданіямъ другихъ отдѣленій Академіи.

Предполагаемое изданіе является въ видѣ составной части академическихъ бюллетеней (*Bulletins de la 1-re classe de l'Académie Impériale des sciences* и *Bulletins de la 3-me classe de l'Académie Impériale des sciences*). Считая себя нераздѣльной частью Академіи, отдѣленіе предложило общему собранію конференціи назначить особый отдѣлъ въ академическомъ изданіи подъ названіемъ *Bulletins de la seconde classe de l'Académie Impériale des sciences de St-Petersbourg*. «Въ этомъ отдѣлѣ Бюллетеня», говорится въ отношеніи предѣдательствующаго во второмъ отдѣленіи на имя непремѣннаго секретаря²⁾, «намѣрено оно помѣщать на русскомъ языкѣ статьи любопытныя для просвѣщенныхъ соотечественниковъ по современности, какъ въ отношеніи къ изслѣдованіямъ свойствъ русскаго языка и исторіи русской словесности, такъ и въ отношеніи къ изученію родственныхъ русскому языку славянскихъ нарѣчій»; «статьи изъ числа печатаемыхъ въ Бюллетенѣ, любопытныя для иностранныхъ

1) Дѣло объ изданіи Записокъ, л. 2.

2) Дѣло объ изданіи Записокъ, л. 7. Бумага помѣчена 22 сентября 1851 г. и Протоколы общаго собранія Академіи за 1851 г., 4 октября, § 93.

ученыхъ», читаемъ ниже, «могутъ быть переводимы въ полномъ текстѣ или въ извлеченіяхъ на французскій или нѣмецкій языки». «Общее собраніе», говорится въ протоколѣ засѣданія, «выслушавъ съ живѣйшимъ участіемъ чтеніе письма г-на предсѣдательствующаго въ отдѣленіи русскаго языка и словесности, охотно согласилось на назначеніе особаго отдѣла въ Бюлетенѣ Академіи для трудовъ сего отдѣленія, о чемъ положено дать надлежащее предписаніе фактору типографіи».

Въ засѣданіи русскаго отдѣленія 11 октября 1851 г. было сообщено объ изданіи съ начала 1852 г., по примѣру 1-го и 3-го отдѣленій, *Bulletins de la classe de la langue et littérature russe*, какъ о дѣлѣ рѣшенномъ; въ томъ же засѣданіи И. И. Срезневскому было поручено приготовить первый пробный листъ, И. И. Давыдову — войти въ сношенія съ нѣкоторыми посторонними учеными для привлеченія ихъ къ участию въ изданіи. Въ протоколѣ 18 октября 1851 г. впервые появляется названіе будущаго изданія «Извѣстія второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ»; названіе *Bulletins* за Извѣстіями не сохранилось.

Въ теченіе октября — декабря были приглашены къ сотрудничеству въ новомъ изданіи слѣдующія лица: Н. И. Надеждинъ, О. М. Бодяпскій, Ѳ. И. Буслаевъ, П. П. Дубровскій, В. М. Ундольскій, И. Д. Бѣляевъ, В. И. Григоровичъ, И. П. Сахаровъ, А. В. Горскій, С. М. Соловьевъ, кн. М. А. Оболенскій, пр. Г. П. Павскій, архіепископъ харьковскій Филаретъ, епископъ винницкій Макарій, В. Я. Яропкій, П. А. Лавровскій, М. Н. Катковъ, Н. И. Гречъ, М. Б. Чистяковъ, С. С. Лебедевъ, А. Ѳ. Бычковъ, Н. А. Вышнеградскій, И. М. Сябгиревъ, А. В. Никитенко, Д. В. Подъповъ, А. Д. Галаховъ, П. М. Перевлѣскій, А. Д. Чертковъ, Н. В. Калачевъ, П. С. Билярскій, Н. Г. Устряловъ, А. А. Куникъ, М. А. Максимовичъ, О. М. Морошкинъ, П. И. Кеппенъ, М. Х. Кастрень, К. А. Неволитъ, западнославянскіе ученые — П. П. Шафарикъ, В. В. Ганка, Челяковскій, Караджичъ, Миклошичъ, Колларъ, Зубрицкій, Мацѣевскій,

Войццкій¹⁾; въ январѣ къ ихъ числу присоединены были К. П. Зеленецкій, А. Л. Метлинскій, Н. Т. Костырѣ, Н. Н. Мурзакевичѣ, А. О. Тюринѣ, А. Н. Поповѣ, К. К. Фойхтѣ, М. Н. Загоскинѣ, П. А. Катенинѣ, К. С. Сербиновичѣ, Я. К. Гротѣ, А. В. Терещенко, П. М. Леонтьевѣ, О. В. Булгаринѣ.

Вмѣстѣ съ отвѣтами приглашенныхъ лицъ начали поступать статьи для Извѣстій. Жизнь въ отдѣленіи пробудилась; прежніе короткіе и сухіе протоколы о чтеніи корректурныхъ листовъ областного словаря и о доставленіи отъ академиковъ дополнительныхъ къ нему словъ становятся обильны свѣдѣніями; начинаютъ мелькать упоминанія объ Извѣстіяхъ, о передачѣ редактору различныхъ матеріаловъ то для разсмотрѣнія, то для печати. Наконецъ 6 декабря 1851 г. непремѣннымъ секретаремъ Академіи П. Н. Фусомъ былъ разрѣшенъ къ печати первый листъ Извѣстій; къ новому году появился въ свѣтъ и первый давно ожидаемый выпускъ: «Вотъ самая свѣжая и любопытная новость», писалъ П. П. Дубровскій В. В. Ганкѣ, «на дняхъ вышли «Извѣстія Императорской Академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности. Въ составъ этихъ Извѣстій будутъ входить:

1) Любопытны отиѣтки на черновыхъ отношеніяхъ къ западно-славянскимъ ученымъ; была составлена общая формула просьбы, при чемъ видоизмѣнялась одна фраза, указывавшая значеніе трудовъ лица, къ которому направлялась бумага. Шафарикъ написали: «Особенно любопытно было бы для отдѣленія продолженіе тѣхъ изслѣдованій вашихъ по части сравнительной грамматики, которыхъ начало съ особеннымъ удовольствіемъ видѣли ученые въ Журналѣ чешскаго музея». Мацѣевскому: «Особенно любопытны были бы для отдѣленія изслѣдованія ваши о древней письменности польской и русской и о народныхъ говорахъ». В. В. Ганкѣ: «Особенно любопытны были бы для отдѣленія наблюденія ваши надъ древностями языка и письменности чешской и вообще славянской». Челяковскому: «Особенно любопытны были бы для отдѣленія наблюденія ваши надъ сравнительною грамматикою славянскихъ нарѣчій и народной словесности славянъ». Караджичу: «Особенно любопытны были бы для отдѣленія наблюденія ваши надъ сербскимъ языкомъ и народною словесностью». Миклошичу: «Особенно любопытны были бы для отдѣленія извлеченія изъ древнихъ рукописей и наблюденія ваши надъ языкомъ старославянскимъ». Коллару: «Особенно любопытны были бы для отдѣленія изслѣдованія ваши о древностяхъ славянскихъ». Дѣло объ Извѣстіяхъ, т. 38.

изслѣдованія и замѣчанія касательно языка русскаго и языковъ съ нимъ соплеменныхъ, ихъ литературы и древностей; разборы замѣчательныхъ трудовъ по части филологіи славяно-русской, а въ особенныхъ прибавленіяхъ — памятники языка и словесности, матеріалы для словаря, грамматики и т. п. Нельзя искренно не радоваться этому изданію, которое, безъ сомнѣнія, будетъ процвѣтать успѣшно и долго подъ редакціей Измаила Ивановича и при пособіи многихъ ученыхъ».

II.

Такъ создалось первое повременное изданіе второго отдѣленія Академіи наукъ. Появленіе Извѣстій вызвало къ жизни Ученыя записки, какъ необходимое дополненіе къ Извѣстіямъ. Мы видѣли, что первые планы изданія второго отдѣленія, не различая Извѣстій отъ Ученыхъ записокъ, соединяли ихъ въ одно цѣлое; и, дѣйствительно, между ними могло быть только внѣшнее различіе: одно изданіе должно было заключать въ себѣ обширные труды и изслѣдованія, подробные отчеты объ ученыхъ предпріятіяхъ, другое — близкое къ теченію русской научной жизни — должно было съ одной стороны изображать эту жизнь, съ другой — давать ей направленіе, привлекая къ своимъ трудамъ разбросанныя ученныя силы, объединяя попытки отдѣльных дѣятелей и поощряя ихъ въ работахъ. Это второе изданіе не могло включать въ свои столбцы громоздкія работы перваго, какъ первое не могло пытаться разрѣшать задачи втораго. Такое естественное выдѣленіе Ученыхъ записокъ изъ Извѣстій, о которомъ упомянулъ и отчетъ втораго отдѣленія за 1852 годъ¹⁾, произошло съ большимъ трудомъ, не уступающимъ труду созданія Извѣстій. Но, должно сказать, характеръ этихъ трудовъ былъ очень различенъ: Извѣ-

1) Извѣстія, т. 2, с. 42.

стія явились результатомъ напряженнаго желанія И. И. Срезневскаго, ясно сознававшаго ихъ необходимость, горячо ихъ отстаивавшаго; Ученыя записки второго отдѣленія оказались лишь слѣдствіемъ антагонизма между членами разныхъ отдѣленій Академіи; первоначальная цѣль ихъ замысла далеко не совпала съ той, которая выяснилась впослѣдствіи, при началѣ ихъ изданія.

Исторія Ученыхъ записокъ является примѣромъ академическихъ междоусобицъ; главными дѣятелями этихъ событій были И. И. Давыдовъ и непремѣнный секретарь Академіи П. Н. Фусъ. Первымъ офиціальнымъ слѣдомъ начала переговоровъ объ изданіи Ученыхъ записокъ можно считать записку предсѣдательствующаго во второмъ отдѣленіи «О наибольшемъ общеніи сего отдѣленія съ двумя другими отдѣленіями Академіи наукъ» (отъ 4-го марта 1852 г.), сохранившуюся въ докладѣ П. Н. Фуса общему собранію 6 марта¹⁾. Въ ней, правда, не упоминается названія Ученыхъ записокъ, но она дала поводъ къ первымъ обсужденіямъ будущаго изданія. Цѣль записки заключалась въ осуществленіи желанія второго отдѣленія воспользо-ваться новымъ изданіемъ Извѣстій, какъ средствомъ къ сближенію его ученой дѣятельности съ дѣятельностью другихъ отдѣленій. Послѣ указаній на постановленія, относящіяся до цѣли учрежденія Академіи наукъ и соединенія съ нею бывшей Россійской академіи, авторъ записки, по словамъ П. Н. Фуса, изъясняетъ сожалѣніе о томъ, «что Академія, дѣйствуя съ усердіемъ и успѣхомъ къ преуспѣянію наукъ и пользуясь въ семъ отношеніи заслуженною славою, изданіемъ трудовъ своихъ, большею частью на иностранныхъ языкахъ, не оказываетъ на отечественное просвѣщеніе того вліянія, котораго можно было бы ожидать отъ нея, еслибъ она труды свои издавала на русскомъ языкѣ». Въ виду этого, по словамъ того же докладчика, отдѣленіе рѣшило представить на усмотрѣніе общаго собранія слѣдующія свои предположенія: «1) изслѣдованія академиковъ, непосредственно

1) Протоколы общаго собранія конференціи Академіи наукъ, 1852, § 36.

Россіи касающіяся, печатать на русскомъ языкѣ въ Извѣстіяхъ второго отдѣленія, равно изъ Извѣстій онаго помѣщать въ Бюллетенѣ другихъ отдѣленій то, что можетъ распространять между иностранными учеными вѣрныя свѣдѣнія о Россіи и русской словесности, если I и III отдѣленія не предпримутъ изданія своихъ Извѣстій на русскомъ языкѣ; 2) не признаетъ ли общее собраніе конференціи возможнымъ протоколы отдѣленій читать въ конференціи на русскомъ языкѣ, чтобы послѣ печатать извлеченія изъ оныхъ въ Извѣстіяхъ для общаго свѣдѣнія; 3) равно не найдетъ ли оно полезнымъ разборъ сочиненій, представляемыхъ къ сопсканію демидовскихъ премій, вносить въ конференцію также на русскомъ языкѣ, потому что эти преміи назначены жертвователемъ за отличнѣйшія сочиненія, которыми въ теченіе года обогащается русская словесность».

Мысль записки относительно полезности печатанія по русски трудовъ 1-го и 3-го отдѣленій одновременно со 2-мъ отдѣленіемъ явилась и въ средѣ другихъ отдѣленій. Обращенное въ общему собранію предложеніе 3-го отдѣленія, касающееся такого изданія, было прочитано непремѣннымъ секретаремъ въ томъ же заведеніи 6 марта; оно явилось слѣдствіемъ статьи А. А. Кунника «О русскихъ періодическихъ изданіяхъ Императорской Академіи наукъ съ 1728 по 1831 годъ». «Cet intéressant aperçu historique, dont la première idée a été suggérée a m. Kunik.....», читаемъ въ протоколѣ III-го отдѣленія 20 февраля 1852 г., «fait voir, que l'Académie depuis sa fondation, n'a jamais perdu de vue l'une de ses plus honorables missions; savoir celle d'éveiller parmi les nationaux le goût des études sérieuses et de leur offrir de l'instruction par des recueils publiés dans la langue du pays. Ces recueils, dont le nombre est fort considérable, se sont succédés par intervalles, dans l'espace de plus d'un siècle. Quelles que soient les causes du non-succès de ces diverses tentatives, la classe fut d'avis qu'il n'y a plus lieu à l'heure qu'il est de différer davantage un nouvel essai de ce genre et que l'initiative en appartient de droit à la classe historique dont les travaux sont en

grande partie de nature à devoir intéresser vivement les nationaux, ce qu'on peut voir entre autres par l'avance qu'ont prise les Mélanges russes sur les cinq recueils consacrés aux autres spécialités. La classe résolut donc, tout en maintenant dans leur forme actuelle son recueil des Mémoires, son Bulletin et ses Mélanges, d'aviser dès à présent à la fondation d'un Recueil en langue russe particulièrement destiné aux articles qui lui seront adressés dans cette langue et à de bonnes traductions ou extraits de toutes les pièces qui peuvent avoir un intérêt quelconque local ou national. Pour bien discuter et mûrir ce projet elle nomma une commission composée de mm. Oustrialov, Brosset et Kunik et chargée de minuter le prospectus du nouveau recueil et de préciser les moyens nécessaires pour le mettre à exécution».

По прочтеніи этого предложенія П. Н. Фусъ объявилъ, что упомянутая въ немъ статья А. А. Куника содержитъ въ себѣ «полное, на фактахъ основанное и совершенно удовлетворительное объясненіе на всѣ заключающіяся въ запискѣ II-го отдѣленія предположенія; она доказываетъ, что Академія съ самаго учрежденія своего и постоянно въ теченіе свыше вѣкового своего существованія не теряла изъ виду и той стороны своего призванія, на которую именно указываетъ записка, и что если въ этомъ отношеніи она не могла имѣть того вліянія, какое имѣли университеты на отечественное просвѣщеніе, то причину этому слѣдуетъ искать, конечно, не въ равнодушіи Академіи къ дѣлу просвѣщенія, а въ существенномъ различіи прямыхъ обязанностей ея отъ университетскихъ». «Непремѣнный секретарь», читаемъ далѣе, «присовокупилъ, что статья г. Куника убѣдила I и III отдѣленія въ необходимости учредить нынѣ вновь, независимо отъ II-го отдѣленія, особое повременное изданіе на русскомъ языкѣ, тѣмъ болѣе, что многія статьи не только I-го, но и III-го отдѣленія по существу своему чужды составу и плану издаваемыхъ II-мъ отдѣленіемъ Извѣстій и что въ бывшемъ 5-го марта засѣданіи III-го отдѣленія постановлены уже главныя основанія

предполагаемаго изданія Ученыхъ записокъ I и III отдѣлений Императорской Академіи наукъ».

Приведенныя слова П. Фуса безспорно указываютъ на то, что мысль 2-го отдѣленія о привлеченіи къ участию въ его Извѣстіяхъ другихъ отдѣленій какъ будто не была нова для членовъ этихъ отдѣленій, если еще до прочтенія записки И. И. Давыдова выяснилось для 3-го отдѣленія неудобство включенія въ Извѣстія второго отдѣленія статей его членовъ, т. е. именно того, что предлагала эта записка. Съ другой стороны слова записки Давыдова «если I и III отдѣленія не предпримутъ изданія своихъ Извѣстій на русскомъ языкѣ» указываютъ, что и во 2-мъ отдѣленіи знали про планы другихъ отдѣленій о русскомъ повременникѣ. Отсюда надо вывести, что разговоры объ учрежденіи какого нибудь общаго для всей Академіи русскаго изданія ходили между академиками; и русское отдѣленіе и союзныя 1-е и 3-е торопились предварить другъ друга въ представленіи плана будущаго изданія, но 1-е и 3-е отдѣленія боялись общаго академическаго изданія и хотѣли образовать собственный безконтрольный и независимый органъ; второе же отдѣленіе стремилось создать одно общее изданіе подъ нѣкоторою отъ себя зависимостью (въ отношеніи русскаго языка), какъ это разъяснилось впоследствии.

Относительно 2-го и 3-го предложеній русскаго отдѣленія общему собранію непремѣнный секретарь, по словамъ протокола сообщилъ, что «III-е отдѣленіе съ удовольствіемъ вызывается печатать въ своемъ Бюллетенѣ переводы на французскій или нѣмецкій языкъ такихъ статей Извѣстій, которыя будутъ признано полезнымъ сдѣлать гласными для заграничныхъ читателей». Что же касается «до чтенія въ общихъ собраніяхъ извлеченій изъ протоколовъ не на французскомъ языкѣ, а въ русскомъ переводѣ, какъ равно и до своевременнаго перевода на русскій языкъ писанныхъ на иностранныхъ языкахъ разборовъ сочиненій, представляемыхъ на соисканіе демидовскихъ премій, то непремѣнный секретарь изъявилъ готовность свою къ удовлетворенію по мѣрѣ возможности сему справедливому желанію второго отдѣленія».

Въ слѣдующемъ общемъ собраніи не вполнѣ рѣшенное дѣло относительно будущаго изданія Академіи рѣшилось окончательно согласно съ желаніемъ третьяго отдѣленія.

Между тѣмъ второе отдѣленіе не теряло надежды привести въ исполненіе свою мысль объ общемъ изданіи всѣхъ отдѣленій Академіи. Записка И. И. Давыдова, представленная въ засѣданіе конференціи 1-го мая, пыталась объяснить рѣшеніе собранія 10 апрѣля, какъ согласіе на планъ второго отдѣленія. Мнѣніе, представленное въ мартовское собраніе, говорится въ новой запискѣ¹⁾, «принято было въ общемъ собраніи конференціи единодушно и въ слѣдовавшемъ затѣмъ собраніи 10 апрѣля по первому предложенію внесенъ былъ отъ третьяго отдѣленія планъ изданія трудовъ его на русскомъ языкѣ». Далѣе записка вновь указываетъ на необходимость общенія перваго и третьяго отдѣленій со вторымъ: «Такъ какъ мнѣніе второго отдѣленія», говорится въ ней, «имѣло цѣлью распространеніе трудовъ знаменитыхъ академиковъ по всему обширному отечеству нашему, сего общаго достоянія занимающихся науками, то отдѣленіе полагаетъ, что въ новомъ изданіи труды его членовъ будутъ не только не лишними, но даже необходимыми, какъ для полноты предметовъ со стороны Академіи, такъ и для удовлетворенія различныхъ требованій со стороны читателей. Отдѣленіе почитаетъ такое участіе и для того не бесполезнымъ, чтобы новое академическое изданіе отличалось правильностью и чистотою русскаго языка, для чего оно будетъ поручать кому либо изъ членовъ своихъ пересмотръ переводныхъ статей. Такимъ образомъ исполнятся намѣренія августѣйшаго покровителя отечественнаго просвѣщенія, выраженные въ высочайшемъ рескриптѣ на имя бывшаго министра народнаго просвѣщенія отъ 19 октября 1841 года: занятія учрежденія, которому ввѣрено попеченіе о русскомъ словѣ, приведутся въ единство и совокупность съ трудами первенствующаго ученаго сословія въ имперіи. Если общее собраніе конфе-

1) Протоколъ общаго собранія 1 мая 1852 года, § 72.

ренціи благоволятъ принять сей добровольный на пользу отечественнаго просвѣщенія вызовъ второго отдѣленія, то новое изданіе можетъ имѣть заглавіе Ученыхъ записокъ Императорской Академіи наукъ».

Первое и третье отдѣленія, выслушавъ это предложеніе, не отвергли его, но поставили условіемъ его осуществленія необходимость назначенія со стороны второго отдѣленія особаго редактора и примѣненія въ отношеніи формата и шрифта къ начавшимся уже къ этому времени Ученымъ запискамъ перваго и третьяго отдѣленій; «въ такомъ случаѣ», говорится въ протоколѣ, «сборникъ сей можетъ выходить подъ общимъ заглавіемъ Ученыхъ записокъ Императорской Академіи наукъ съ приложеніемъ лишь частныхъ заглавныхъ листовъ по отдѣленіямъ». Относительно предложенія второго отдѣленія поручить кому нибудь изъ своихъ членовъ просмотръ переводныхъ статей, «прочія два отдѣленія», по словамъ протокола, «принося почтеннымъ своимъ сочленамъ благодарность за таковой вызовъ, не рѣшаются однако же принять его, по тому особенно соображенію, что въ статьяхъ спеціально ученыхъ изящество слога есть дѣло второстепенной важности и должно во всякомъ случаѣ уступить вѣрности перевода, о которой большая часть академиковъ могутъ судить сами. Для достиженія же правильности и чистоты языка въ переводныхъ статьяхъ редакціонный комитетъ озаботился пріисканіемъ дѣльныхъ и свѣдущихъ переводчиковъ изъ русскихъ литераторовъ и надѣется такимъ образомъ удовлетворить всѣмъ справедливымъ требованіямъ»¹⁾. Къ этимъ возраженіямъ въ видѣ характеристики обостренныхъ отношеній между отдѣленіями надо прибавить слѣдующія заключительныя слова протокола: «что касается до мнѣнія второго отдѣленія, будто предположенія его отъ 6-го марта приняты общимъ собраніемъ единодушно, то первое и третье отдѣленія, напротивъ того, полагаютъ, что первое и главное изъ сихъ предположеній рѣшительно ими отклонено и что

1) Протоколы общаго собранія 1 мая 1852 г., § 72.

принятіе прочихъ двухъ предположеній предоставлено ими непремѣнному секретарю, вызвавшемуся, впрочемъ, добровольно исполнить желаніе второго отдѣленія по мѣрѣ возможности».

Рѣзкія слова перваго и третьяго отдѣленій не вызвали тотчасъ же отпора со стороны второго отдѣленія, и вражда на нѣсколько времени затаилась. Между тѣмъ печатаніе 1-го выпуска Ученыхъ записокъ перваго и третьяго отдѣленій 17 сентября 1852 года было приведено къ концу. Какъ введеніе къ изданію, въ этой книгѣ появилась цѣнная статья А. А. Куника (подписанная — *кз*) «Объ ученыхъ сборникахъ и періодическихъ изданіяхъ Императорской Академіи наукъ съ 1726 по 1852 годъ», (о которой упоминалось выше) и довольно обстоятельное оповѣщеніе «Объ изданіи Ученыхъ записокъ», предварительно прочитанное въ засѣданіи третьяго отдѣленія 20 августа 1852 года. Оповѣщеніе это очень важно для исторіи вопроса объ Ученыхъ запискахъ Академіи; вмѣстѣ съ тѣмъ оно любопытно, какъ характеристика особыхъ покровительственныхъ отношеній русско-нѣмецкихъ ученыхъ того времени къ русской наукѣ и русской публикѣ. Въ оповѣщеніи во первыхъ разбирается вопросъ о языкѣ ученыхъ сочиненій, предназначаемыхъ къ изданію подъ покровительствомъ Академіи; обычай Академіи давать полную свободу выбора языка лицамъ, представляющимъ ей свои сочиненія, авторъ оповѣщенія пытается объяснить тѣмъ, что «въ области строгой науки главное составляетъ не внѣшняя форма, въ какой выступаетъ въ свѣтъ ученое открытіе или новое наблюденіе, но самое содержаніе и внутренняя форма его ученаго развитія». Академія всегда была увѣрена, какъ говорится далѣе въ Оповѣщеніи, что сознаніе необходимости знанія иностранныхъ языковъ и постепенное распространеніе ихъ изученія въ Россіи будутъ способствовать ознакомленію русской публики съ ея трудами, печатавшимися не по русски въ цѣляхъ поддержанія сношеній съ заграничными учеными; такъ длилось до 1850-хъ годовъ, когда «ученые предметы, прежде вовсе не обрабатывавшіеся на русскомъ языкѣ», стали «уже не такъ малоизвѣстны»; появились

между русскими литераторами достойные представители нѣкоторыхъ отраслей знанія и «несравненно обширнѣйшій кругъ читателей»; мало того, полезность знанія русскаго языка почувствовалась и за границей, и нѣкоторые нѣмецкіе оріенталисты даже «добровольно» изучили литературный русскій языкъ. «Вся совокупность этихъ обстоятельствъ въ связи съ увѣренностью, что обнародованіе ученой дѣятельности Академіи передъ русской публикой можетъ способствовать распространенію строго-ученаго духа, расширять и уяснять взгляды, предотвращать ограниченность, довольно естественную въ умственныхъ направленіяхъ отдѣльнаго народа, но несообразную съ назначеніемъ и силами всемірно-исторической державы», побудила Академію развить и усилить «свое общеніе съ русской ученостью»; въ надеждѣ, «что труды ея членовъ, обработанные въ духѣ современнаго состоянія науки, бывъ усвоены русской публикѣ на отечественномъ языкѣ, будутъ помогать однороднымъ направленіямъ русской учености достигать той степени зрѣлости, въ какой они могутъ занять почетное мѣсто во всеобщей ученой литературѣ», она рѣшила осуществить мысль, которая «созрѣвала въ сознаніи нѣкоторыхъ ея членовъ съ 1848 года», и приступить къ изданію русскаго ученаго журнала. Къ этому предпріятію, задуманному, какъ говорится съ Оповѣщеніи, въ средѣ членовъ третьяго отдѣленія, вскорѣ присоединилось и первое отдѣленіе; завѣдываніе изданіемъ было поручено третьему отдѣленію. Въ новомъ изданіи отдѣленія положили помѣщать «какъ оригинальныя русскія сочиненія академиковъ, почетныхъ членовъ, членовъ-корреспондентовъ и постороннихъ ученыхъ, такъ и переводы и извлеченія изъ сочиненій, издаваемыхъ Академіею на какомъ-либо изъ иностранныхъ языковъ». При «подробнѣйшемъ разсмотрѣніи содержанія», назпачаемаго для Записокъ, опредѣлилось, что въ нихъ войдутъ: 1) разсужденія (*mémoires*) и статьи (*notes*), написанныя на русскомъ языкѣ и одобренныя тѣмъ или другимъ отдѣленіемъ Академіи, 2) полные переводы разсужденій и статей большаго или меньшаго объема, издаваемыхъ Академіею на иностран-

ныхъ языкахъ, 3) извлеченія изъ книгъ, разсужденій и статей, издаваемыхъ Академіею на иностранныхъ языкахъ, 4) годовые отчеты непремѣннаго секретаря о дѣятельности Академіи наукъ, 5) общіе отчеты о присужденіи демидовскихъ наградъ, 6) годовой отчетъ директора главной физической обсерваторіи, 7) историческіе матеріалы, особенно касающіеся исторіи царствованія Петра Великаго и исторіи наукъ и образованія въ Россіи, 8) современная исторія Академіи (извлеченія изъ протоколовъ перваго и третьяго отдѣленій и общаго собранія), 9) задачи на соисканіе премій и извлеченія изъ разборовъ представленныхъ съ этою цѣлью сочиненій, 10) современная литературная лѣтопись Академіи съ извѣстіями объ академическихъ изданіяхъ. Въ отношеніи выбора статей редакція рѣшила изъ «естествоиспытательныхъ сочиненій» академиковъ вводить въ Ученыя записки въ переводѣ или извлеченіи лишь нѣкоторые «по мѣрѣ ихъ общаго или мѣстнаго интереса и по практической важности»; къ этому побуждалъ ее въ высшей степени спеціальныя характеръ трудовъ отдѣленія; предназначая свое изданіе для популяризаціи знаній въ средѣ русской публики и предполагая въ своихъ читателяхъ лицъ незнакомыхъ съ иностранными языками, редакція находила ненужнымъ печатать въ Запискахъ то, что могло быть понятно только тому, кто «близко знакомъ съ ученою частью» литературъ нѣмецкой, французской и англійской. «Совсѣмъ иной интересъ», говорятъ редакторы, «представляетъ исторія, лингвистика, государственныя и другія науки даже въ томъ объемѣ, въ какомъ онѣ составляютъ предметъ занятій третьяго отдѣленія Академіи; большая часть содержанія этихъ наукъ несравненно общедоступнѣе предметовъ математики, астрономіи и естествознанія, а труды третьяго отдѣленія способны внушать особенное участіе еще и потому, что болѣе или менѣе непосредственно касаются нашего отечества». Это даетъ поводъ редакціи взять на себя обязанность «знакомить читателей Ученыхъ записокъ не только съ современными трудами третьяго отдѣленія, но и съ нѣкоторыми сочиненіями прежнихъ его членовъ, какъ напр. Френа, Келера

и друг.»; этимъ она надѣется «оказать русской ученой литературѣ немалую услугу, усвоивъ ей въ вѣрномъ переводѣ плоды зрѣлой учености». Приведенныя извлеченія довольно наглядно характеризуютъ взгляды тогдашнихъ членовъ третьяго и перваго отдѣленій на своихъ русскихъ современниковъ; въ ихъ пренебрежительномъ отношеніи къ русской ученой литературѣ, конечно, и кроется причина розни между двумя старшими отдѣленіями Академіи и младшимъ — вторымъ.

Выходъ въ свѣтъ первой книги Ученыхъ записокъ далъ новый толчекъ междоусобіямъ. Поводомъ къ нимъ оказалось не обидное Оповѣщеніе редакціи, какъ можно было бы думать, а совершенно частный случай — появленіе въ Ученыхъ запискахъ помимо втораго отдѣленія статьи его члена М. П. Погодина. Этотъ, повидимому, маловажный фактъ, имѣвшій къ тому же прецедентъ въ Извѣстіяхъ втораго отдѣленія, гдѣ было напечатано сообщеніе академика перваго отдѣленія Гамеля, побудилъ И. И. Давыдова написать П. Н. Фусу не вполне сдержанное письмо, въ которомъ вновь напоминалось о желаніи втораго отдѣленія принять участіе въ Ученыхъ запискахъ перваго и третьяго отдѣленій и образовать изъ нихъ одно общее академическое изданіе¹⁾. Отвѣтное письмо Фуса было написано въ еще болѣе рѣзкихъ выраженіяхъ, чѣмъ вышеприведенный протоколъ собранія 1 мая: «Занятія академіи», говорилось въ этомъ письмѣ, «не могутъ идти успешно, если отдѣленія будутъ вмѣшиваться одно въ дѣла другихъ; каждое отдѣленіе имѣетъ свой опредѣленный кругъ дѣйствія; самый родъ вашихъ занятій существенно различается отъ рода занятій прочихъ двухъ отдѣленій; кромѣ того вы располагаете собственною штатною суммою на изданіе трудовъ вашихъ; мы съ участіемъ и безъ зависти слѣдимъ за успѣхами вашими и цѣнимъ ихъ по достоинству, но твердо намѣрены отнюдь не терпѣть вмѣшательства въ дѣла наши; осо-

1) Черновикъ руки Давыдова (11 окт.) въ архивѣ втораго отдѣленія: Дѣло объ Уч. запискахъ, л. 25. См. также протоколы 2-го отд. 9 окт. 1852 г.

бенно же пересуживаніе въ общихъ собраніяхъ такихъ вопросовъ, о которыхъ только что состоялось опредѣленіе, есть обычай вовсе не академическій и ни въ какомъ случаѣ допущаемо быть не должно безъ уважительныхъ причинъ въ коллегіальномъ дѣлопроизводствѣ, гдѣ рѣшаетъ большинство голосовъ»¹⁾. Отвѣта Давыдова на это письмо не сохранилось въ архивѣ; но, какъ видно изъ протокола засѣданія второго отдѣленія 18 октября 1852, рѣшено было увѣдомить Фуса, что отдѣленіе не считаетъ нужнымъ измѣнять составъ редакціи (чего требовало третье отдѣленіе); но если бы это повлекло за собою «какое-либо замѣшательство», оно готово образовать особую редакцію и свои выпуски печатать на собственные суммы; затруднительнымъ ему казалось только «обратное возвращеніе суммъ по распродажѣ Ученыхъ записокъ»²⁾. Состоялось новое обсужденіе дѣла въ собраніи третьяго отдѣленія, которое снова отвергло планъ второго отдѣленія. П. Н. Фусъ въ своемъ сообщеніи второму отдѣленію отвѣта третьяго отдѣленія высказалъ мысль, что главнымъ поводомъ къ недоразумѣніямъ было присоединеніе перваго отдѣленія къ третьему въ изданіи записокъ: «но это», говоритъ онъ, «объясняется весьма естественно изъ того обстоятельства, что предметы занятій перваго отдѣленія не даютъ ему возможности учредить для себя особый отдѣлъ Записокъ; читатели трудовъ сего отдѣленія необходимо должны знать иностранные языки; безъ сего знанія они не понимали бы ихъ и въ русскомъ переводѣ; посему матеріалы для физико-математическаго отдѣла ограничались бы статьями Д. М. Перевощикова, который одинъ пишетъ по-русски, переводами статей, имѣющихъ общій интересъ или практическое примѣненіе, которыхъ весьма не много, и извлеченіями изъ протоколовъ отдѣленія: явно, что изъ сихъ матеріаловъ особаго отдѣла Записокъ составить было невоз-

1) Дѣло объ Уч. зап., л. 27. Письмо 14 окт.

2) Протоколы второго отдѣленія 1852, 18 окт.

можно; съ другой стороны, не желая устранить себя отъ участія въ полезномъ дѣлѣ, первое отдѣленіе просило открыть ему въ программѣ Ученыхъ записокъ доступъ къ сему изданію для тѣхъ статей своихъ, которыя будетъ признано полезнымъ публиковать на русскомъ языкѣ. Участіе перваго отдѣленія въ Запискахъ, конечно, было для втораго отдѣленія главной причиной недовольства на третье отдѣленіе; съ этой стороны слова Фуса въ извѣстной мѣрѣ вѣрны.

Такъ пререканія отдѣленій не могли кончиться; чтобы порѣшить съ ними, ихъ было необходимо перенести въ общее собраніе. Поводомъ къ этому для втораго отдѣленія послужило то обстоятельство, что вопреки опредѣленію общаго собранія 1 мая Ученыхъ записки Академіи редація назвала «Учеными записками Имп. Академіи наукъ по I и III отдѣленіямъ»¹⁾. Вслѣдствіе письма Давыдова Фусу дѣло было внесено въ засѣданіе общаго собранія Академіи 6 ноября; но общее собраніе, состоявшее въ большинствѣ изъ членовъ перваго и третьяго отдѣленій, въ принципѣ стало на сторону редакціи и, не найдя никакого противорѣчія въ опредѣленіи третьяго отдѣленія съ опредѣленіемъ майскаго общаго собранія, только «въ угожденіе желанію втораго отдѣленія» постановило поручить редакціи Ученыхъ записокъ «нынѣ же на оберткахъ отдѣльныхъ выпусковъ помѣщать общее заглавіе Ученыхъ записокъ Императорской Академіи наукъ, прилагая къ каждому выпуску особый заглавный листъ съ означеніемъ отдѣленій, отъ которыхъ онъ изданъ, и по окончаніи тома прилагать два полныхъ заглавія, общее и частное, согласно опредѣленію общаго собранія отъ 1-го мая»²⁾.

Формально получивъ право принять участіе въ Запискахъ, второе отдѣленіе стало пытаться воспользоваться имъ на дѣлѣ. Но предложенія его печатать статьи его членовъ вслѣдъ за другими статьями каждаго выпуска не привели ни къ чему; разрѣ-

1) Черновикъ письма Давыдова Фусу. Дѣло об. Уч. зап., л. 34—35.

2) Дѣло об. Уч. зап., л. 32—33.

шенія этихъ недоразумѣній пришлось искать у вице-президента академіи кн. С. И. Давыдова. «Второе отдѣленіе», говорится между прочимъ въ заявленіи вице-президенту, «сочувствуя сему изданію (Ученымъ запискамъ), осуществившему первоначальную мысль его, изъявило общему собранію желаніе участвовать въ Ученыхъ запискахъ съ тѣмъ, чтобы въ каждомъ томѣ оныхъ заключались статьи всѣхъ трехъ отдѣленій съ особымъ заглавіемъ каждаго отдѣленія и сверхъ того съ общимъ заглавіемъ Ученыхъ записки Императорской Академіи наукъ. Общее собраніе, соглашаясь на таковой патріотическій вызовъ второго отдѣленія, предоставило оному спестись съ редакціею Ученыхъ записокъ третьяго отдѣленія касательно подробностей изданія. Сношенія второго отдѣленія съ третьимъ по сему дѣлу до сего времени остаются безплодными. вмѣсто предложеннаго вторымъ отдѣленіемъ добровольнаго участія въ Ученыхъ запискахъ, единственно для пользы общественной и чести Академіи, третье отдѣленіе приглашаетъ къ изданію цѣлаго слѣдующаго тома, чего члены второго отдѣленія не имѣли въ виду и на что они согласиться не могутъ, занимаясь уже изданіемъ своихъ Извѣстій, которыя съ прибавленіями въ истекшемъ году состояли изъ 47 листовъ»¹⁾. Заявленіе это не повело къ рѣшенію спора. Постановленія общаго собранія вице-президентъ нашелъ вполне правильными и согласными съ желаніями отдѣленія; относительно же частныхъ предложилъ предсѣдательствующему въ русскомъ отдѣленіи вступить въ переговоры съ редакціею Записокъ перваго и третьяго отдѣленій, т. е. сдѣлать то самое, что дѣлалось безплодно уже много разъ. Въ отвѣтъ вице-президента нельзя не видѣть нѣкоторой колкости по адресу отдѣленія: кн. Давыдовъ указывалъ, что право разрѣшать затрудненія между отдѣленіемъ и редакціей принадлежитъ общему собранію, а не президенту, который «безъ всякаго сомнѣнія въ вопросахъ сего рода всегда готовъ будетъ утвер-

1) Дѣло объ Ученыхъ запискахъ, л. 41—42 (черновикъ отношенія 22 янв. 1853 г.).

дять то, что постановить большинство соответственно правиламъ коллегіальнаго производства»¹⁾).

Такимъ образомъ И. И. Давыдову пришлось снова вступить въ переговоры съ П. Н. Фусомъ. «Вызовъ второго отдѣленія участвовать въ Ученыхъ запискахъ», по словамъ его, имѣлъ цѣлью съ одной стороны «содѣйствовать предпріятію перваго и третьяго отдѣленій», съ другой — «показать публикѣ совокупное всѣхъ членовъ Академіи стремленіе къ распространенію общепользныхъ свѣдѣній по всѣмъ отраслямъ наукъ, входящихъ въ составъ Академіи». Второе отдѣленіе, по словамъ Давыдова, несогласно на предложеніе 3-го отдѣленія образовывать изъ своихъ трудовъ самостоятельные томы, во первыхъ въ виду того что Ученыя записки въ такомъ видѣ «не представляли бы въ каждомъ томѣ совокупныхъ трудовъ академиковъ»; во вторыхъ, потому что въ противоположность трудамъ перваго и третьяго отдѣленій, дающихъ массу любопытныхъ свѣдѣній «разнымъ читателямъ и любителямъ наукъ», труды второго отдѣленія представляютъ однообразіе: томъ въ 45 листовъ ученыхъ изслѣдованій по одному предмету не нашелъ бы читателей; кромѣ того при небольшомъ числѣ присутствующихъ въ засѣданіяхъ академиковъ отдѣленіе не можетъ принять на себя составленіе цѣлаго тома и не имѣетъ средствъ на это въ виду изданія Извѣстій и начатаго второго изданія словаря и другихъ второстепенныхъ ученыхъ предпріятій. Наконецъ, по словамъ Давыдова, отдѣленіе полагаетъ, что оно «участіемъ своимъ въ каждомъ томѣ Ученыхъ записокъ могло бы доставить онымъ немаловажную занимательность»³⁾. Давыдовъ обращается къ Фусу съ просьбой принять посредничество между вторымъ и третьимъ отдѣленіями и согласить ихъ недоразумѣнія, «препятствующія общепольз-

1) Тамъ же, 43 (5 фев. 1853 г.).

2) Тамъ же, л. 44—45.

3) Тамъ же, л. 44—45 (14 февр. 1853 г.).

ному дѣлу». Дѣйствительно, давно была пора покончить длившуюся цѣлый годъ распрю третьяго и второго отдѣленій. Последнимъ ея актомъ можно считать отвѣтное письмо Фуса Давыдову 27 марта 1853 г. съ приложенной къ нему выпиской изъ протокола засѣданія третьяго отдѣленія (18 марта 1853 г.). «При всей готовности своей сдѣлать второму отдѣленію удобное», говорится въ этой выпискѣ, отдѣленіе «поставлено въ совершенную невозможность согласиться на сліяніе въ Ученыхъ запискахъ трудовъ всѣхъ трехъ отдѣленій въ томъ видѣ, какъ того требуетъ второе отдѣленіе, ибо таковое сліяніе было бы въ разительной противоположности съ программой сказаннаго изданія, напечатанною въ первомъ выпускѣ. Возникшее въ семь дѣлъ разногласіе по убѣжденію 3-го отдѣленія заключается въ одномъ только недоразумѣніи, а именно въ томъ, что второе отдѣленіе подъ Учеными записками разумѣетъ нѣчто совсѣмъ другое, нежели третье. Въ обнародованной третьимъ отдѣленіемъ программѣ на стр. СXXXVI о цѣли и назначеніи этого повременнаго изданія сказано слѣдующее: Такимъ образомъ Ученыя записки предѣлами своего объема не соотвѣтствуютъ ни Мемуарамъ, ни Бюллетенямъ Академіи исключительно, но совмѣщая въ себѣ тѣ и другія соотвѣтственно потребностямъ русской учености, имѣютъ своимъ назначеніемъ служить центральнымъ органомъ для собственной дѣятельности перваго и третьяго отдѣленій и для ихъ литературныхъ предпріятій въ пользу русской учености по преимуществу.... Совсѣмъ другое понятіе съ Учеными записками соединяетъ второе отдѣленіе, понятіе, которое, впрочемъ, естественно произошло оттого, что оно имѣетъ другія потребности. Обладая уже такимъ органомъ, который по существу своему соотвѣтствуетъ Бюллетенямъ двухъ другихъ отдѣленій, оно лишено органа, соотвѣтствующаго ихъ Мемуарамъ, и этотъ то органъ оно полагаетъ добыть, если первое и третье отдѣленія отведутъ ему особый отдѣлъ въ своихъ Ученыхъ запискахъ: по крайней мѣрѣ въ этомъ только смыслѣ намъ понятно то мѣсто въ отчетѣ П. А. Плетнева за 1852 г., гдѣ идетъ рѣчь

о предполагаемомъ изданіи Ученыхъ записокъ второго отдѣленія.... Изъявляя желаніе, чтобы отдѣлы Ученыхъ записокъ всѣхъ трехъ классовъ Академіи были слиты воедино, второе отдѣленіе, хотя конечно вовсе неумышленно, требуетъ, чтобы первое и третье отдѣленія дали отнынѣ Ученымъ запискамъ совсѣмъ другой характеръ и направленіе, т. е. печатали бы въ нихъ только такіе труды, которые по существу и объему своему вошли бы въ составъ Мемуаровъ, если бы были написаны не на русскомъ языкѣ, а тѣмъ самымъ первое и третье отдѣленія поставлены бы были нѣкоторымъ образомъ въ необходимость основать еще другой органъ для мелкихъ статей на русскомъ языкѣ, который соотвѣтствовалъ бы Извѣстіямъ. Если затѣмъ третье отдѣленіе не можетъ согласиться на слитіе воедино всѣхъ отдѣловъ Ученыхъ записокъ, то оно отнюдь не полагаетъ тѣмъ отвергнуть отъ себя желаніе второго отдѣленія, а только объявляетъ свое убѣжденіе, что оно при всей своей готовности угодить въ этомъ дѣлѣ не видитъ никакихъ средствъ уступить сдѣланному требованію, не войдя въ явное противорѣчіе съ самимъ собою и не измѣнивъ нынѣшнему направленію Ученыхъ своихъ записокъ. При такомъ положеніи дѣла третье отдѣленіе видитъ только два средства пособить потребностямъ второго отдѣленія. Если послѣднее полагаетъ, что Извѣстія съ принадлежащими къ нимъ дополненіями не способны служить органомъ для большихъ разсужденій его членовъ, не относящихся специально къ русскому языку и литературѣ, то оно можетъ основать новый органъ, который соотвѣтствовалъ бы Мемуарамъ обонхъ другихъ отдѣленій, придавъ ему, впрочемъ, другое заглавіе, пбо заглавіе Ученыхъ записокъ могло бы только ввести читателя въ заблужденіе. Если же второе отдѣленіе имѣетъ главнѣйшее въ виду показать публикѣ осязательнымъ образомъ, что всѣ три отдѣленія стремятся къ одной и той же самой ученой цѣли, то ему остается только, отмѣнивъ издаваемая имъ нынѣ Извѣстія, поставить на мѣсто ихъ обще съ первымъ и третьимъ отдѣленіями, но вмѣстѣ и въ смыслѣ ихъ, одинъ только органъ Ученыхъ записки. Только въ такомъ

случаѣ общее заглавіе Ученыя записки Императорской Академіи наукъ, которое по рѣшенію общаго собранія должно предшествовать отдѣльному заглавію каждаго тома, возымѣетъ надлежащее свое значеніе. Тогда второе отдѣленіе безъ труда можетъ въ короткое время наполнить собственнымъ своимъ матеріаломъ цѣлый томъ, и выходящія въ видѣ выпусковъ Ученыя записки безъ сомнѣнія будутъ публикѣ сподручнѣе, чѣмъ появляющіяся отдѣльными листами Извѣстія, которыя подобно газетамъ подвергаются опасности разрозненія подъ руками владѣльца»¹⁾).

Отвѣта со стороны второго отдѣленія на эти написанныя въ наставительно-примирительномъ тонѣ предложенія уже не послѣдовало. По прочтеніи отношенія непремѣннаго секретаря и приведенной выписки изъ протокола третьяго отдѣленія русское отдѣленіе въ засѣданіи 4 апрѣля²⁾ рѣшило отказаться отъ дальнѣйшихъ попытокъ къ созданію общаго академическаго изданія и постановило начать новый частный свой органъ подъ заглавіемъ «Ученыя записки, издаваемые вторымъ отдѣленіемъ академіи наукъ». Редакція была поручена И. И. Срезневскому. Разрѣшеніе начать это изданіе нѣсколько замедлилось, благодаря товарищу министра народнаго просвѣщенія А. С. Норову, черезъ два съ половиною мѣсяца³⁾ предложившему снова внести дѣло въ общее собраніе Академіи для представленія ему «установленнымъ порядкомъ на утвержденіе съ объясненіемъ при томъ въ подробности плана сего изданія и потребныхъ для того способовъ». Въ отвѣтномъ письмѣ Давыдовъ сообщилъ⁴⁾, что дѣло объ изданіи Ученыхъ записокъ предпринято «не только съ согласія конференціи, но по ея именно настоянію и рѣшенію» и что отдѣленію необходимо только разрѣшеніе министра. Планъ изданія, какъ видно изъ той же записки Давыдова, былъ выработанъ лишь въ общихъ чертахъ; отдѣленіе нашло «достаточ-

1) Дѣло объ Уч. зап., л. 47—48.

2) См. протоколы 2-го отд. 4 апр. 1853 г. § 3.

3) Отношеніе 23 іюня 1853 г.

4) 2 іюля 1853. Дѣло объ Уч. зап., л. 51, 52 (черновикъ).

нымъ для публики объясненіемъ статью о составѣ спихъ записокъ, напечатанную въ отчетѣ отдѣленія за 1852 г.), и предположило помѣщать въ нихъ сочиненія академиковъ, «или по особенности содержанія или по самому объему неудобныя для Извѣстій». Это глухое опредѣленіе плана было разъяснено впоследствии, когда заботы объ изданіи перешли изъ рукъ И. И. Давыдова къ И. И. Срезневскому.

Первоначально Срезневскимъ было составлено объявленіе о будущемъ изданіи¹⁾, затѣмъ «объясненіе о первой книгѣ Ученыхъ записокъ», напечатанное въ этой книгѣ на с. LXV—LXXI²⁾, являющееся важнымъ документомъ въ исторіи созданія второго повременника русскаго отдѣленія. Приступая къ изданію своего первенца — Извѣстій, какъ видно изъ упомянутаго объясненія, второе отдѣленіе имѣло въ виду дать возможность русскому ученому міру слѣдить за ходомъ дѣятельности отдѣленія, вмѣстѣ съ тѣмъ желало знакомить его съ тѣми изъ работъ своихъ членовъ и сотрудниковъ, которыя, «находясь въ непосредственной связи съ цѣлью дѣятельности отдѣленія, но не составляя сами по себѣ частей большого цѣлаго, могли быть печатаемы немедленно по ихъ прочтеніи и разсмотрѣніи въ засѣданіи отдѣленія»; кромѣ записокъ о ходѣ занятій отдѣленія въ Извѣстіяхъ начали печататься изслѣдованія о памятникахъ старославянской литературы, историческія чтенія о русскомъ языкѣ и словесности, чтенія о современной литературѣ, обзорѣніе всѣхъ новыхъ явленій въ области славяно-русской филологіи, далѣе памятники и образцы народнаго языка и словесности, матеріалы для сравнительнаго и объяснительнаго словаря. Но, несмотря на все свое разнообразіе, Извѣстія оказались недостаточными для обнародованія всѣхъ трудовъ членовъ и сотрудниковъ отдѣленія; это обстоятельство «заставило отдѣленіе думать о другомъ повременномъ изданіи — объ Ученыхъ запискахъ, ко-

1) См. протоколъ засѣд. 2-го отд. 5 ноября 1853 г.

2) Читано въ засѣданіи 2-го отд. 13 ноября 1854 г.

торыхъ книги могли вмѣщать въ себѣ труды п обширнаго размѣра и разнообразнаго содержанія; мысль о нихъ занимала отдѣленіе издавна; ея осуществленіе подѣ зависимостью случайныхъ обстоятельствъ нѣсколько замедлилось; но и этимъ замедленіемъ отдѣленіе воспользовалось, чтобы придать новому изданію своему болѣе достоинства». «Умалчивая о подробностяхъ плана изданія Ученыхъ записокъ», говорится далѣе въ томъ же объясненіи, «довольно будетъ сказать, что отдѣленіе не считало и не считаетъ нужнымъ заботиться объ ограниченіи его предѣловъ ни въ отношеніи къ объему, ни въ отношеніи къ содержанію сочиненій для него предназначаемыхъ. Оно поставило неизмѣннымъ для себя правиломъ при изданіи Ученыхъ записокъ только одно: имѣть въ виду пользу русскихъ образованныхъ читателей и достоинство изложенія. Само собою разумѣется, что его Ученыя записки должны быть посвящаемы преимущественно такимъ трудамъ, которые споспѣшествуютъ раскрытію историческихъ и критическихъ вопросовъ о языкѣ и словесности; тѣмъ не менѣе въ ихъ составъ могутъ входить и другіе труды членовъ и сотрудниковъ отдѣленія — историческіе, археологическіе, этнографическіе, если отдѣленіе найдетъ ихъ достойными по новостямъ содержанія или достоинству изложенія». Приступивъ къ приготовленію къ печати первой книги изданія, редакторъ раздѣлилъ матеріалы на два отдѣла: 1) разсужденія, изслѣдованія и историческіе очерки и 2) памятники словесности, ихъ чтеніе и объясненіе; вслѣдъ за этими двумя главными отдѣлами рѣшено было дать мѣсто отдѣлу вводному, «въ которомъ бы сводились въ менѣе или болѣе значительные очерки факты дѣятельности отдѣленія, его членовъ и сотрудниковъ; этотъ отдѣлъ образовалъ лѣтописи отдѣленія». Такое тройное дѣленіе содержанія Ученыхъ записокъ было соблюдено только въ трехъ томахъ этого изданія — первомъ, второмъ¹⁾ и пятомъ; шестой, заключавшій въ

1) Второй состоитъ изъ двухъ книгъ, изъ которыхъ первая заключаетъ два первые отдѣла, а вторая — третій.

себѣ хронографъ Георгія Амартола, далъ только отдѣлъ памятниковъ; остальные томы распались каждый на два отдѣла: «Лѣтописи второго отдѣленія» и «Разсужденія, изслѣдованія и очерки»¹⁾). Изданіе Ученыхъ записокъ было разрѣшено министерствомъ 19 августа 1853 г.; печатаніе началось въ октябрѣ 1853 г.; первый томъ появился въ свѣтъ въ декабрѣ 1854 г.²⁾.

Постановляя общія правила объ изданіи, отдѣленіе относительно времени выпуска томовъ рѣшило слѣдовать примѣру Ученыхъ записокъ перваго и третьяго отдѣленій, т. е. не держаться правильной періодичности, что, конечно, было бы чрезвычайно затруднительно въ изданіи, подобномъ имъ предпринятому. Ученыя записки выходили въ теченіе десяти лѣтъ — съ 1854 по 1863 годъ; ихъ вышло семь книгъ: въ 1854-мъ — 1-я, въ 1856-омъ — 2-я и 3-я, въ 1858-мъ — 4-я, въ 1859-мъ — 5-я, въ 1861-мъ — 6-я и 1-й вып. 7-й книги, въ 1863-мъ — 2-й вып. 7-й книги.

III.

Изъ всей изложенной здѣсь исторіи возникновенія Ученыхъ записокъ второго отдѣленія видно, что изданіе это, начавшееся въ нѣкоторомъ отношеніи по необходимости, не вполне добровольно для руководителей, не вызывало особаго къ себѣ сочувствія со стороны членовъ русскаго отдѣленія. Включая въ свои страницы по большей части оффиціальныя отчеты по Академіи или обширныя научныя изслѣдованія, отвѣтственнымъ лицомъ въ которыхъ являлся исключительно авторъ, Ученыя записки не были близки и редактору. Совсѣмъ не такъ обстояло

1) Надо при этомъ сказать, что вторая книга седьмого тома не даетъ никакихъ подраздѣленій на отдѣлы, но она есть ничто иное, какъ дополненіе ко второму отдѣлу первой книги того же тома.

2) См. протоколъ 2-го отд. 1854 г. 11. дек.

дѣло съ Извѣстіями; вызванныя къ жизни И. И. Срезневскимъ, они привлекли къ себѣ всѣ его силы; занявъ академическое кресло, онъ открылъ своимъ трудамъ свободную дорогу, и дѣятельность его, разносторонняя и многообразная, въ нихъ нашла свой органъ. Широко задуманный планъ Извѣстій выполнялся постепенно, по мѣрѣ возможности, иногда не вполне последовательно, но и то, что изъ него выполнено, имѣетъ высокую цѣну въ исторіи русской науки.

Основное дѣленіе Извѣстій было тройное, части котораго и назывались «третьями»: 1-я треть были Извѣстія въ тѣсномъ смыслѣ, 2-я треть — Памятники и образцы народнаго языка и словесности, 3-я треть — Матеріалы для сравнительнаго словаря и грамматики; двѣ вторыя трети назывались приложеніями. Къ числу главныхъ дѣленій надо прибавить еще отдѣлъ, печатавшійся въ 4-мъ и 5-мъ томахъ «Выборъ изъ произведеній современныхъ писателей» и появившійся при 5-мъ томѣ «Русскій библіографическій указатель», въ слѣдующіе года не повторявшійся.

Первая главная треть Извѣстій выходила выпусками отъ 2-хъ до 4-хъ листовъ, кромѣ послѣднихъ лѣтъ изданія, когда выпуски значительно разрослись. Годовой томъ состоялъ изъ 24—26 листовъ; только послѣдняя, 10-я книга, значительно превысила это число (44 листа). За все время изданія вышло 269 листовъ этой части Извѣстій. По содержанію первую треть Извѣстій можно съ удобствомъ раздѣлить на двѣ главныя части, какъ это и дѣлалось въ оглавленіяхъ, прилагавшихся къ томамъ Извѣстій: официальную, въ оглавленіи носившую названіе «Записки (или «Замѣтки») о ходѣ занятій второго отдѣленія Академіи», и научную — «Чтенія ученыя и литературныя». Официальная часть заключала въ себѣ свѣдѣнія о трудахъ отдѣленія и выписки изъ протоколовъ: это была лѣтопись отдѣленія, довольно полная, особенно въ отношеніи второго пункта, сохранившаяся до послѣдняго тома. Статьи этого отдѣла исключительно

принадлежали Давыдову и Плетневу. Здѣсь были напечатаны отчеты второго отдѣленія за 1851 и 1852 гг., составленные Плетневымъ, «Начертанія занятій отдѣленія на 1852 и 1855 гг.» Давыдова, его же «Записки о кругѣ дѣятельности отдѣленія въ 1852 году», его же «Записки о занятіяхъ отдѣленія въ 1853 и 1854 годахъ», его же «Обозрѣніе занятій въ 1854, 1855, 1856, 1858 гг.». Кромѣ того въ этотъ отдѣлъ вошли составленная Давыдовымъ Записка о трудахъ П. А. Плетнева и составленные Плетневымъ Записки о трудахъ П. А. Ширинскаго-Шихматова, П. А. Катенина, М. Д. Резваго, І. С. Кочетова, Я. И. Бередникова, Я. К. Грота и К. А. Неволина.

«Чтенія ученныя и литературныя» въ теченіе существованія Извѣстій постепенно измѣнялись въ своемъ составѣ, частью подъ влияніемъ измѣненія научныхъ интересовъ И. И. Срезневскаго, частью въ зависимости отъ внѣшнихъ причинъ — отъ того матеріала, которымъ располагалъ редакторъ. Первые два года изданія статьи, входившія въ Извѣстія, дѣлились на ряды или серіи статей подъ особыми наименованіями: таковы были «Историческія чтенія о языкѣ и словесности», «Исслѣдованія о древнихъ памятникахъ старославянской литературы», «Чтенія о современной литературѣ»; кромѣ нихъ статьи, замѣтки и извѣстія о новыхъ книгахъ образовывали особый отдѣлъ «Библіографическія записки»; наконецъ формально выдѣлялись статьи, читавшіяся въ засѣданіяхъ второго отдѣленія и приложенныя по постановленію собраній къ протоколамъ: онѣ дали отдѣлъ: «Приложеній къ протоколамъ». Съ третьяго тома начали появляться статьи и не относившіяся къ перечисленнымъ отдѣламъ и только въ оглавленіяхъ томовъ группировавшіяся по разнымъ рубрикамъ. Число статей, не принадлежавшихъ къ рядамъ, постепенно увеличивалось и наконецъ совершенно вытѣснило ряды; изъ статей, могущихъ быть отнесенными къ рядамъ, до самаго конца изданія сохранились только отдѣлы «Библіографическія записки» и «Приложенія къ протоколамъ».

«Историческія чтенія о языкѣ и словесности» появились въ

первый разъ въ 7-мъ выпускѣ перваго тома и выдѣлялись изъ другихъ статей особыми заглавіями и первоначально своей частной нумераціей статей до тома 6-го (т. е. до 1858 года); послѣ этого они слились въ одно цѣлое съ остальной массой статей. Всѣ статьи, помѣщенныя въ Извѣстіяхъ подъ рубрикой «Историческихъ чтеній», за исключеніемъ двухъ¹⁾, въ послѣдствіи образовали сборникъ, выпущенный въ свѣтъ отдѣльнымъ изданіемъ подъ названіемъ «Историческія чтенія о языкѣ и словесности въ засѣданіяхъ второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ». Кромѣ статей, помѣщенныхъ въ названномъ отдѣлѣ Историческихъ чтеній, въ сборникъ вошли двѣ статьи, напечатанныя въ Извѣстіяхъ не въ этомъ отдѣлѣ: «Памятники XV вѣка: Акты изъ дѣла о мѣстничествѣ Сабурова съ Заболотскимъ» М. А. Коркунова (Изв., т. 5, с. 351—366) и «Древнѣйшія договорныя грамоты Новгорода съ кѣмцами 1199 и 1263 гг.» И. И. Срезневскаго (Изв., т. 6, с. 154—171). Книжекъ сборника Историческихъ чтеній вышло три: за 1852 и 1853 гг., за 1854 и 1855 гг. и за 1856 и 1857 гг. Какъ видно изъ протоколовъ русскаго отдѣленія²⁾, предполагалась и даже была въ значительной части напечатана и четвертая книжка, въ которой, по словамъ И. И. Срезневскаго, недоставало только статьи Погодина «О Несторовомъ житіи»; эта статья была помѣщена въ 9-мъ томѣ Извѣстій (с. 193—214) и поэтому названія отдѣла «Историческія чтенія» не имѣла. Такъ какъ въ 7—9 томахъ Извѣстій статьи, долженствовавшія войти въ отдѣлъ «Историческихъ чтеній», какъ сказано выше, не были отмѣчены особыми заглавіями, составъ не вышедшей 4-ой книги «Историческихъ чтеній» остался неизвѣстенъ.

Рядъ «Исслѣдованій о древнихъ памятникахъ старославянской литературы», начавшійся съ 3-го выпуска 1-го тома Извѣстій,

1) «Новгородскія лѣтописи» М. П. Погодина и «Задонщина великаго князя господина Дмитрія Ивановича и брата его Володимера Ондреевича» И. И. Срезневскаго.

2) 11 окт. 1862 г.

т. е. ранѣе отдѣла «Историческихъ чтеній», продолжался до тома 4-го (1856 г.). Такое тѣсное для того времени содержаніе этого отдѣла Извѣстій было предположено въ виду того, что редактору казались возможными, какъ говорить онъ въ своей вводной статьѣ, пока лишь «частныя изслѣдованія о томъ или другомъ произведеніи старославянской литературы, о трудахъ того или другого писателя, о языкѣ и его богатствахъ, и прежде всего — о древнѣйшихъ рукописяхъ старославянскихъ». «Впослѣдствіи», говорится далѣе въ той же статьѣ, «когда оцѣнены будутъ по достоинству всѣ эти уцѣлѣвшіе труды писателей и переводчиковъ славянскихъ — частію по рукописямъ древнимъ, частію по ихъ позднѣйшимъ спискамъ; когда откроется яснѣе кругозоръ древней учено-литературной дѣятельности старославянской, и станетъ наглядно понятна справедливость сожалѣнія объ утратахъ древнихъ памятниковъ; тогда будутъ возможны, Богъ дастъ, общія заключенія о значеніи литературы старо-славянской, о ея вліяніи на просвѣщеніе и образованность Востока Европы». Отдѣлъ Извѣстій «Изслѣдованія о древнихъ памятникахъ старославянской литературы» состоялъ главнымъ образомъ изъ статей редактора. Подобно ряду Историческихъ чтеній, рядъ изслѣдованій по старославянской литературѣ былъ изданъ въ 1856 году отдѣльнымъ томомъ подъ заглавіемъ: «Изслѣдованія и замѣчанія о древнихъ памятникахъ старославянской литературы, читанныя въ засѣданіяхъ второго отдѣленія Императорской Академіи наукъ» (2 нум. и 166 нумер. стр.).

Рядъ статей, названный «Чтенія о современной литературѣ», начался въ 4-омъ выпускѣ 1-го тома Извѣстій запиской И. И. Давыдова. Цѣлью этого ряда было желаніе содѣйствовать «распространенію безпристрастныхъ и на началахъ науки основанныхъ разборовъ писателей». «Мы не имѣемъ», говоритъ И. И. Давыдовъ, «притязанія на то, чтобъ этимъ мнѣніямъ всѣ безусловно сочувствовали; по крайней мѣрѣ будемъ высказывать по убѣжденію, которое въ дѣлѣ науки и искусства даетъ право на вниманіе, и по искреннему желанію литературныхъ успѣховъ въ

дражайшемъ нашемъ отечествѣ»¹⁾. Рядъ чтеній о современной литературѣ, первоначально названный Давыдовымъ «Отдѣломъ извѣстій о современной словесности» и уже при печатаніи озаглавленный И. И. Срезневскимъ именемъ за нимъ сохранившимся, мало привлекалъ участіе академиковъ: въ 1-мъ томѣ появились только три статьи Давыдова и одна Плетнева; на этомъ отдѣлѣ и заглохъ. Только въ 1854 году по почину И. И. Срезневскаго вновь былъ поднятъ въ отдѣленіи разговоръ о забытомъ отдѣлѣ. «При возобновленіи ученыхъ и литературныхъ чтеній», говорится въ протоколѣ засѣданія 13 февраля 1854 г., «редакторъ Извѣстій и Ученыхъ записокъ обратилъ вниманіе отдѣленія на надобность продолжить начатый рядъ чтеній о современной литературѣ. Къ нѣкоторымъ изъ такихъ чтеній», замѣтилъ ак. Срезневскій, подають поводы новыя изданія прежде извѣстныхъ произведеній литературы нашей; къ другимъ — явленія новыя, произведенія писателей, получившихъ опредѣленное значеніе въ нашей литературѣ. Вотъ нѣсколько такихъ явленій: 1) Новое изданіе Исторіи государства русскаго и другихъ произведеній Карамзина, приготовленное Смирдинымъ; вопросъ о современномъ значеніи Карамзина, особенно какъ историка, даже и безъ отношенія къ его учености, остающейся безъ сравненія, очень важенъ и пуждается въ академическомъ рѣшеніи — умомъ безпристрастнымъ, понимающимъ требованія историческаго художества, особенно если онъ будетъ соединенъ съ другимъ вопросомъ еще болѣе живымъ — объ успѣхахъ историческаго художества въ Россіи послѣ Карамзина и о значеніи его въ сравненіи съ Карамзинымъ. 2) Новое изданіе комедіи Грибоѣдова Горе отъ ума; оно даетъ поводъ разсужденію о томъ, насколько эта комедія сохраняетъ въ себѣ современную значительность и насколько раскрылось въ ней направленіе, которое должна была получить у насъ комедія послѣ заслугъ Загоскина, Грибоѣдова и другихъ писателей одного съ ними времени. 3)

1) Изв. т. I, с. 132.

Сборникъ II Отд. И. А. Н.

Новое изданіе сочиненій Лермонтова не вызвало еще до сихъ поръ ни одного дѣльнаго отзыва объ этомъ писателѣ, столько же даровитомъ, сколько и рано похищенномъ смертію. Отзывъ о немъ одного изъ тѣхъ сочленовъ нашихъ, которыхъ мнѣніями давно привыкли дорожить образованные читатели, можно считать необходимымъ въ то время, когда для многихъ остается неразрѣшимымъ вопросомъ, какое мѣсто принадлежитъ Лермонтову въ современной литературѣ. Результатомъ этой записки было рѣшеніе приступить къ возобновленію отдѣла чтеній о современной литературѣ. Составленіе статьи объ Исторіи государства російскаго Карамзина со стороны художественнаго изложенія тогда же принялъ на себя Давыдовъ; Я. И. Бередниковъ «вызвался разсмотрѣть то же сочиненіе въ отношеніи къ приведенію въ вѣстность историческихъ матеріаловъ и со стороны историко-критической»; П. А. Плетневъ согласился представить мнѣіе свое о сочиненіяхъ Лермонтова. Изъ всѣхъ этихъ лицъ выполнилъ свое обѣщаніе только Давыдовъ, статьей котораго и завершилось возобновленіе отдѣла о современной литературѣ. Несмотря на это, въ одномъ изъ засѣданій (25 авг. 1855 г.) по поводу представленія И. И. Срезневскаго объ окончаніи приготовленія второй части Историческихъ чтеній о языкѣ и словесности «возникли разсужденія о составленіи такого же сборника изъ статей о современной словесности, печатавшихся въ Извѣстіяхъ». Предположеніе это осталось невыполненнымъ.

Къ упомянутымъ рядамъ статей надо прибавить еще начавшійся съ 6-го выпуска 1-го тома рядъ «Замѣчаній касательно новаго изданія русскаго словаря, вызванныхъ мнѣіемъ г. предсѣдательствующаго». «Мнѣіе» это было прочтено въ засѣданіи отдѣленія 7-го февраля 1852 г. и напечатано въ 5-мъ выпускѣ 1-го тома Извѣстій. Замѣчанія составились изъ статей С. П. Шевырева, Н. И. Греча, В. И. Даля, Г. П. Павскаго, О. И. Бусласева, Я. К. Грота, Я. И. Бередникова, И. И. Срезневскаго. Они заключились «Правилами для новаго изданія словаря русскаго языка», напечатанными во 2-мъ томѣ Извѣстій (с. 341—

346). Отдѣльно этотъ рядъ былъ выпущенъ въ 1854 г. подъ заглавіемъ: «Мнѣнія о новомъ изданіи русскаго словаря и правила его изданія, утвержденныя II-мъ отдѣленіемъ Императорской Академіи наукъ».

Наконецъ, нужно сказать о послѣднемъ отдѣлѣ первой трети Извѣстій, о «Библіографическихъ запискахъ», существовавшемъ во все время изданія журнала. Этотъ отдѣлъ былъ живымъ отраженіемъ литературно-научной жизни славянства, богатою лѣтописью и критическимъ обзорѣніемъ всѣхъ сколько-нибудь выдающихся сочиненій, выходившихъ въ то время въ Россіи и у западныхъ славянъ по языкознанію, этнографіи, исторіи, археологіи, археографіи и другимъ связаннымъ съ ними наукамъ. Замѣтки, упоминанія о книгахъ, статьи, иногда разраставшіяся до объема цѣлыхъ изслѣдованій по частнымъ вопросамъ, почти цѣликомъ принадлежатъ перу И. И. Срезневскаго; ихъ количество невѣроятно: оно мало не доходитъ до шести сотенъ¹⁾.

Вторая треть Извѣстій «Памятники и образцы народнаго языка и словесности» (на общей обложкѣ всѣхъ ея выпусковъ названная «Памятники и образцы народнаго языка и словесности русскихъ и западныхъ славянъ») возникла одновременно съ основною первою третью и существовала до 1856 г. (т. 5-й Извѣстій²⁾). Въ ея составъ вошло большое собраніе великорусскихъ народныхъ пѣсенъ, былинь, пословицъ, между прочимъ впервые обнародованныя тогда русскія пѣсни, записанныя въ 1619—1620 гг. Ричардомъ Джемсомъ; затѣмъ думы и колядки малорусскія, сборники по памятникамъ бѣлорусскаго нарѣчія, составленные Носовичемъ, Шпилевскимъ и Микуцкимъ, два перевода пѣсни о судѣ Любуши на болгарское нарѣчіе, какъ образецъ этого послѣдняго нарѣчія, болгарскія пословицы и пѣсни, пѣсни сербскія и словенскія изъ собранія И. И. Срезневскаго,

1) Въ I томѣ — 58, во II — 87, въ III — 102, въ IV — 63, въ V — 64, въ VI — 41, въ VII — 59, въ VIII — 56, въ IX — 29, въ X — 21.

2) Въ этомъ томѣ было напечатано полное оглавленіе сборника Памятниковъ.

пословицы и пѣсни словацкія, горно-лужицкія изъ того же собранія, памятники нарѣчій балтійскихъ славянъ, собранные Гильфердингомъ, образцы кашебскаго нарѣчія, принадлежащіе Цейповѣ. Эти цѣнные матеріалы помимо Извѣстій были выпущены отдѣльно и образовали собою томъ въ 4 тетради (С.-Пб. 1852—1856¹⁾).

Въ связи съ рѣшеніемъ печатать то, что изъ матеріаловъ по народному языку и словесности уже имѣлось въ распоряженіи редакціи, по почину И. И. Срезневскаго былъ поднятъ вопросъ о необходимости собирать памятники русскаго простонароднаго языка и словесности. Слѣдствіемъ этого было порученіе И. И. Срезневскому составить программу для собранія образцовъ²⁾ народнаго языка и словесности³⁾, которая была напечатана въ 1-мъ выпускѣ приложеній къ Извѣстіямъ и кромѣ того отдѣльно въ нѣсколькихъ тысячахъ экземпляровъ для разсылки лицамъ, могущимъ содѣйствовать предпріятію отдѣленія; такими лицами были признаны во-первыхъ учителя гимназій, затѣмъ штатные смотрители и учителя уѣздныхъ училищъ, наконецъ лица духовныя, какъ «имѣющія непосредственное сношеніе съ простымъ народомъ⁴⁾». Призывъ отдѣленія не остался безплоднымъ; «матеріаловъ для этого сборника, получаемыхъ отдѣленіемъ», писалъ И. И. Срезневскій, «очень много; но не все присылаемое годится

1) Отдѣльнымъ оттискомъ изъ «Памятниковъ» были выпущены въ свѣтъ «Памятники великорусскаго нарѣчія». Напечатана одна книга, но предполагалось напечатать и вторую (см. Протоколы 2-го отд. 1 дек. 1855 г.).

2) Въ рукописи И. И. Срезневскаго: «для собранія памятниковъ...».

3) Дѣло о собраніи памятниковъ народнаго языка и словесности. Архивъ второго отдѣленія. 1851, № 11, л. 2—4.

4) Министромъ народнаго просвѣщенія просьба о разрѣшеніи обратиться къ духовенству за содѣйствіемъ въ собраніи образцовъ народнаго языка и словесности была встрѣчена отказомъ: «Официальное приглашеніе лицъ духовныхъ чрезъ ихъ начальство къ принятію на себя этого занятія», писалъ Ширинскій-Шихматовъ, «нахожу неудобнымъ, потому что оно не входитъ въ кругъ ихъ обязанностей и не иначе можетъ имѣть мѣсто, какъ по добровольному ихъ согласію». Несмотря на эту резолюцію (11 янв. 1852 г.), съ 26 того же мѣсяца начались сношенія съ мѣстными епархіальными архіереями.

для напечатанія: необходимъ строгій выборъ. Вотъ почему и изданіе идетъ медленнѣе, чѣмъ бы желалъ редакторъ. Пересматривая подробно все присылаемое въ отдѣленіе и ему лично, онъ вноситъ на обсужденіе сочленовъ въ засѣданія только то, что болѣе достойно вниманія, и по строгомъ обсужденіи даже и не все отобранное одобряется отдѣленіемъ къ печати. При выборѣ редакторъ руководствуется особенно такими правилами: а) Годнымъ для напечатанія можно считать только то, что записано вѣрно со словъ простолюдиновъ, а не пересказано или переиначено; б) Изъ вѣрно записаннаго годно только то, въ чемъ вполне выдержанъ народный языкъ и что особенно любопытно по содержанию или по малонзвѣстности. Такъ, между прочимъ, подъ руками редактора очень много такъ называемыхъ стиховъ нравственно-религіознаго содержанія; но всѣ они записаны такъ неудовлетворительно, что невозможно было воспользоваться ни однимъ». Среди дѣловыхъ бумагъ, относящихся къ отдѣлу памятниковъ, обращаетъ на себя вниманіе одно отношеніе министра народнаго просвѣщенія Норова къ предсѣдательствующему во второмъ отдѣленіи по поводу напечатанія въ Сборникѣ пословицъ Шпилевскаго, помѣщенномъ въ Памятникахъ, нѣсколькихъ пословицъ, въ которыхъ выразилось недружелюбіе бѣлоруссовъ къ «москалямъ»¹⁾: «Въ настоящее время», говорится въ бумагѣ министра, «надлежитъ устранять все, что можетъ возбуждать старинныя несогласія между племенами родными по происхожденію и вѣрѣ, и избѣгать оживленія подобныхъ воспоминаній въ печати, хотя бы они и сохранялись еще отчасти въ народныхъ преданіяхъ, постепенно умирающихъ». Несмотря на то, что «Сборникъ Шпилевскаго напечатанъ въ академическихъ Извѣстіяхъ, имѣющихъ весьма ограниченный кругъ читателей, и притомъ собственно съ ученою цѣлію», Норовъ все-таки пахо-

1) Именно слѣдующія пословицы: «Адъ маскаля палы урѣжъ, да уцѣкай»; «Адъ чорта адхрысьцисся, а адъ маскаля не адмолисься»; «Маскаль ня велики панъ, да у яго барабанъ»; «Тату! тату! лѣзе чортъ у хату: — Дарма, абы не маскаль»; «Зъ маскалемъ знайся, да только камень у пазусѣ дзяржи».

диль неудобнымъ печатать народныя преданія и поговорки, «питающія чувства ненависти» и, по его мнѣнію, «не представляющія никакого интереса ни въ историческомъ, ни въ филологическомъ, ни въ какомъ-либо другомъ ученомъ отношеніи». Это строгое, похожее на выговоръ увѣдомленіе, интересное какъ характеристика времени и отчасти самого Норова, приводимъ для иллюстраціи того, въ какія мелочи приходилось входить редактору, чтобы избѣгать подобныхъ непріятныхъ случаевъ.

Постановленіе о введеніи въ составъ Извѣстій отдѣла «Матеріаловъ для сравнительнаго и объяснительнаго словаря русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій» относится къ марту 1852 г. Поводомъ къ этому постановленію было «постепенное умноженіе матеріаловъ для объясненія словъ и выраженій русскаго языка и отчасти другихъ славянскихъ нарѣчій, полученныхъ и постепенно получаемыхъ»¹⁾ отъ разныхъ ученыхъ. «Литераторы и ученые», говоритъ Плетневъ въ своемъ отчетѣ за 1852 г.²⁾, «по любви къ филологіи вступившіе въ сотрудничество съ членами отдѣленія, высказали въ сообщенныхъ ими лексикографическихъ мнѣніяхъ столько замѣчательнаго, что, несмотря на разногласіе ихъ убѣжденій, надобно было передать публикѣ ихъ голоса; отдѣленіе не замедлило печатать ихъ въ особомъ изданіи». Послѣ рѣшенія ввести въ Извѣстія отдѣлъ матеріаловъ для словаря, Давыдовымъ было предложено въ дополненіе къ нему, также особенными выпусками, начать печатаніе «Матеріаловъ для характеристики нарѣчій русскихъ и западно-славянскихъ»³⁾; эта вторая часть лексическихъ матеріаловъ, несмотря на утвержденіе отдѣленія, не образовала собою особаго отдѣла, слившись въ одно съ первою. Матеріаловъ вышло семь томовъ; первоначально они носили заглавіе, приведенное выше, потомъ — съ тома 3-го Извѣстій — заглавіе «Матеріалы для сравнительнаго

1) Протоколы засѣданія второго отдѣленія 8 марта 1852 года.

2) Извѣстія, т. 2, с. 41.

3) Протоколы засѣданій второго отдѣленія 22 марта 1852 г.

и объяснительнаго словаря и *грамматики* русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій». По словамъ И. И. Срезневскаго въ введеніи къ Матеріаламъ, въ этотъ отдѣлъ предполагалось помѣщать «исслѣдованія и замѣчанія ученыхъ касательно сравненія славянскихъ нарѣчій взаимно и съ другими сродными языками»; матеріалы представлялись трехъ разрядовъ: одни изъ нихъ, говоритъ Срезневскій, «заключаютъ въ себѣ обозначеніе или опредѣленіе значенія словъ, еще не занесенныхъ въ словари; другіе—объясненіе словъ помощію пособій, представляемыхъ сравнительной филологіей; третьи имѣютъ цѣлю указать происхожденіе словъ русскихъ и западно-славянскихъ изъ языковъ иностранныхъ... Всѣ эти матеріалы печатаются въ томъ видѣ, въ какомъ доставлены, т. е. съ сохраненіемъ убѣжденій, высказываемыхъ авторами, ихъ доставившими. Мнѣнія», говоритъ редакторъ, «могутъ быть во многомъ отличны: отдѣленіе не входитъ въ оцѣнку ихъ, предоставляетъ каждому автору быть лично защитникомъ мнѣнія, которое онъ считаетъ справедливымъ, и, отлагая въ сторону свое рѣшеніе, передаетъ пока на судъ общій только эти частныя мнѣнія, какъ пособія или указанія для дальнѣйшаго разбора дѣла. Оно желаетъ пока одного—передать читателямъ этихъ Прибавленій къ Извѣстіямъ, имъ издаваемымъ, какъ можно большее количество полезныхъ замѣчаній, и тѣмъ возбудить сочувствіе къ дѣлу, столько же важному, сколько и трудному, требующему соучастія многихъ умовъ». Съ теченіемъ времени рамки этого отдѣла значительно расширились и дали мѣсто такимъ громаднымъ трудамъ, какъ Церковно-славянскій словарь Востокова, Санскритскій—К. Коссовича, Малорусскій—Афанасьева-Чужбинскаго, Болгарскій—Н. Герова. Матеріалы выпускались въ свѣтъ и независимо отъ Извѣстій особыми книгами.

Отдѣлъ «Выборъ изъ произведеній современныхъ писателей» находится только въ томахъ 4-мъ и 5-мъ, т. е. печатался только въ 1855-мъ и 1856-мъ годахъ. «Постоянно считая въ числѣ своихъ сочленовъ писателей, трудящихся на поприщѣ ли-

тературы изящной», говорится въ замѣткѣ И. И. Срезневскаго, представленной для отчета Академіи, «второе отдѣленіе постоянно обращало вниманіе и вообще на ходъ русской прозы и стихотворства. Оно не могло не цѣнить болѣе всего твореній проповѣдниковъ-святителей Филарета и Иннокентія, поражающихъ и глубиною мысли, и правотою взгляда на жизнь, и величественною простотою выраженія; но вмѣстѣ съ тѣмъ оцѣняло и заслуги нашихъ поэтовъ Жуковскаго, Вяземскаго и другихъ. Изъ поэтовъ новаго поколѣнія отдѣленіе обратило вниманіе прежде всего на Майкова, и въ прошедшемъ году избрало его въ свои члены-корреспонденты. Нѣкоторые другіе писатели достойны такого же изъясненія уваженія къ ихъ заслугамъ и дарованіямъ, и отдѣленіе будетъ считать всегда своимъ долгомъ слѣдить за ихъ успѣхами. Съ этой мыслию, съ желаніемъ указывать на лучшія произведенія, появляющіяся въ наше время, отдѣленіе положило печатать при Извѣстіяхъ, имъ издаваемыхъ, Выборъ изъ произведеній современныхъ писателей». Ближайшимъ поводомъ къ началу новаго отдѣла Извѣстій было чтеніе въ засѣданіи русскаго отдѣленія (16 ноября) членомъ-корреспондентомъ А. Н. Майковымъ новыхъ его стихотвореній: Отставной солдатъ, Пастухъ и Арлекинъ; на основаніи § 18 Положенія объ отдѣленіи русскаго языка и словесности¹⁾ отдѣленіе тогда же рѣшило напечатать эти стихотворенія вмѣстѣ съ стихотвореніемъ Клермонтскій соборъ и нѣсколькими словами митрополита Филарета и архіепископа херсонскаго Иннокентія, произнесенными ими по случаю военныхъ событій. Къ этимъ произведеніямъ присоединились еще стихотвореніе кн. Вяземскаго «День нашъ радостный» и три стихотворенія Майкова: «Бывало уловить изъ жизни мигъ случайный», «Памяти Державина» и «Межъ тѣмъ какъ вы, друзья». Стихотвореніемъ Вяземскаго и

1) «Впрочемъ», гласитъ этотъ §, «при такомъ главномъ направленіи трудовъ отдѣленія, ему не чуждо будетъ все входящее въ область изящной словесности и русской исторіи».

начался новый отдѣлъ Извѣстій въ послѣднемъ выпускѣ 3-го тома, какъ приложеніе къ протоколамъ; въ протоколахъ 1855 года онъ называется «Особымъ отдѣломъ при Извѣстіяхъ» и впервые въ протоколѣ 8 окт. 1855 года озаглавленъ тѣмъ именемъ, которое за нимъ и осталось. «Выборъ» представлялъ собою сборникъ изъ произведеній современныхъ поэтовъ и ораторовъ, по большей части напечатанныхъ уже ранѣе; въ немъ находятся, кромѣ стихотвореній кн. Вяземскаго и Майкова, произведенія Мих. Дмитриева, гр. Ростопчиной, Бенедиктова, Д. Мина, Тютчева, Хомякова, Шевырева, Некрасова и рѣчи митрополита Филарета, архіепископа Иннокентія, гр. Д. Н. Блудова, И. И. Давыдова. «Выборъ» этотъ, давая отчасти понятіе о вкусѣ И. И. Срезневскаго, является по преимуществу отраженіемъ Севастопольской борьбы и связаннаго съ нею подъема патріотизма. Роль И. И. Срезневскаго при изданіи «Выбора» по большей части ограничивалась только указаніемъ отдѣленію на пригодность помѣщенія того или другого произведенія на страницахъ Извѣстій; вѣроятно, даже и такія указанія не всегда принадлежали редактору. Несмотря на это, въ нѣкоторыхъ случаяхъ участіе И. И. Срезневскаго въ отдѣлѣ изящной словесности значительно увеличивалось; свидѣтельство о тщательномъ разборѣ поэтическихъ произведеній и вниканіи въ ихъ достоинства и недостатки даютъ случайно сохранившіеся корректурные листы стихотвореній А. Н. Майкова. Они важны и для интересующихся личностью И. И. Срезневскаго, такъ какъ указываютъ на то, что и въ годы наибольшаго напряженія своей ученой дѣятельности онъ не чуждался поэзіи, важны и для изучающихъ Майкова, какъ изображеніе его критическаго отношенія къ своимъ произведеніямъ, допускавшаго и уступки совѣтамъ другихъ. На почвѣ этихъ литературныхъ совѣщаній сложилась близость между обоими писателями.

IV.

Издание Извѣстій, покаместъ оно еще не было осуществлено, многимъ членамъ второго отдѣленія казалось дѣломъ рискованнымъ, замысломъ несбыточнымъ; повизна предпріятія въ связи съ специально-научнымъ содержаніемъ Извѣстій внушала почти увѣренность въ неудачѣ изданія, въ томъ, что оно не найдетъ читателя, наконецъ побуждала принимать мѣры къ пскуственному распространенію изданія по учебнымъ заведеніямъ черезъ посредство попечителей учебныхъ округовъ¹⁾. Вскорѣ по выходѣ перваго выпуска эти опасенія рушились; успѣхъ Извѣстій превзошелъ даже самыя смѣлыя мечты; по словамъ И. И. Давыдова (въ его статьѣ «Россійская академія и второе отдѣленіе Академіи наукъ») «отдѣленіе увидѣло, что это предпріятіе гораздо болѣе удовлетворяло современной потребности, нежели сколько можно было ожидать, судя по направленію его, исключительно ученому»²⁾; понадобилось новое изданіе двухъ первыхъ выпусковъ, рѣшено было увеличить число экземпляровъ до 650-ти³⁾. Рядъ привѣтственныхъ писемъ въ отдѣленіе, къ И. И. Давыдову и И. И. Срезневскому отъ разныхъ представителей русской и славянской науки свидѣлствуютъ о радушномъ приѣмѣ новаго изданія Академіи; таковы письма Караджича, Шафарика, Миклошича, отозвавшихся объ изданіи, какъ о началѣ новой эры въ славянской филологіи⁴⁾; самъ И. И. Давыдовъ былъ въ восторгѣ: «какъ русскій», писалъ онъ И. И. Срезневскому по поводу окончанія первыхъ двухъ листовъ Извѣстій, «я радостно привѣтствую васъ съ прекраснымъ началомъ Извѣстій, а какъ предсѣдательствующій въ русскомъ

1) Переписка сохранилась въ архивѣ второго отдѣленія.

2) Уч. зап., т. I, с. XXVI—XXVII.

3) Протоколы засѣд. 2-го отд. 15 марта 1852 г.

4) Свѣдѣнія взяты изъ одной замѣтки И. И. Срезневскаго (не напечатанной).

отдѣленія академіи, я благодарю васъ отъ всего сердца за это полезное дѣло»¹⁾). Печать дала немного отзывовъ объ Извѣстіяхъ; но среди нихъ была обширная статья Буслаева, помимо ученыхъ достоинствъ содержанія отмѣтившая въ изданіи качества, которыя даютъ ему право «на живѣйшее сочувствіе всякаго образованнаго читателя: это — разнообразіе, занимательность и свѣжесть статей, несмотря на ихъ ученую спеціальность»²⁾).

Сознаніе важности и пользы изданія, подобнаго Извѣстіямъ, пробудившаго къ жизни и дѣятельности неподвижность тогдашнихъ членовъ русскаго отдѣленія Академіи, сплотившаго въ одно цѣлое разрозненныя силы представителей русской науки, давашаго пріютъ трудамъ молодыхъ ученыхъ, раздѣлялось, впрочемъ, не всеміи и, что особенно странно, не всеміи членами того общества, которое ихъ издавало. Сдѣлать такой выводъ позволяетъ печальный случай въ жизни Извѣстій — представленіе президенту Академіи графу Блудову безымяннаго разбора дѣятельности редактора; этотъ грубый, писанный ломаннымъ почеркомъ съ намѣреніемъ скрыть руку автора разборъ, — «доносъ», какъ называлъ его И. И. Срезневскій, «доносъ безъ открытія злоупотребленій, безъ горькихъ истинъ» является болѣе всего изображеніемъ современныхъ нравовъ, ибо, какъ потомъ открылось, шелъ не извнѣ, а былъ составленъ однимъ изъ сочленовъ И. И. Срезневскаго по Академіи. Имѣя своей цѣлью однѣ личныя нападки на редактора, онъ ничего не прибавляетъ къ исторіи Извѣстій; его значеніе заключается только въ томъ, что онъ далъ поводъ И. И. Срезневскому представить о немъ отзывъ, являющійся яркой характеристикой какъ самого редактора, такъ и его отношенія къ изданію и къ участію въ Извѣстіяхъ другихъ членовъ отдѣленія. Любопытно отмѣтить, что составитель тайнаго разбора, еще не признанный И. И. Срезневскимъ, самъ присутствовалъ при чтеніи отзыва въ засѣданіи от-

5) Письмо 27 дек. 1851 г.

2) Отеч. зап., 1852, т. 83, отд. VI, с. 89—104.

дѣленія 7 декабря 1856 г.; онъ долгое время и послѣ того продолжалъ участвовать въ трудахъ отдѣленія и только въ 1862 году вышелъ изъ состава Академіи, получивъ званіе члена-корреспондента; очевидное желаніе его получить редакцію академическаго изданія не осуществилось¹⁾. Протоколы засѣданій не сохранили отклика печальнаго эпизода исторіи отдѣленія. За исключеніемъ отзыва Никитенка нѣтъ никакихъ свѣдѣній и о томъ, какъ отнеслись сочлены И. И. Срезневскаго къ этому событію. «Срезневскій сильно огорчился», пишетъ Никитенко. «Мы выслушали довольно длинную защиту его и выразили ему свое участіе, какъ товарищу. Иванъ Ивановичъ [Давыдовъ], въ продолженіе года, самъ безпрестанно уязвляемый безымянными допосами, болѣе всѣхъ сочувствовалъ Срезневскому. Много плодовъ соберутъ со всего этого наука и общество!»²⁾.

Въ засѣданіи 23 ноября 1861 года И. И. Срезневскій доложилъ своимъ сочленамъ, что съ окончаніемъ десятаго тома Извѣстій онъ желаетъ прекратить свои труды по редакціи. «Отдѣленіе», какъ говорится въ протоколѣ, «занялось обсужденіемъ предмета, столь для него важнаго, а именно избраніемъ новаго редактора и даже нѣкоторымъ измѣненіемъ состава самыхъ трудовъ своихъ». Оно состояло въ это время изъ предсѣдательствующаго П. А. Плетнева, ординарныхъ академиковъ А. Х. Востокова, И. И. Срезневскаго, А. В. Никитенка, Я. К. Грота, экстраординарнаго академика П. П. Дубровскаго и адъюкта П. С. Билярскаго; остальные члены обыкновенно не присутствовали въ засѣданіяхъ. При обсужденіи вопроса о новомъ редакторѣ Извѣстій П. С. Билярскій выступилъ съ мнѣніемъ о необходимости

1) Отмѣчаю слѣд. мѣсто «доноса»: «Неужели другіе члены второго отдѣленія не замѣчаютъ слабой редакціи Извѣстій? Между ними есть люди, которые, кажется, понимаютъ, что значить издавать ученый журналъ. Указываемъ на Плетнева (издававшего Современникъ), Никитенка (редактора журнала министерства народнаго просвѣщенія) и Дубровскаго (бывшаго создателемъ журнала Денница, посвященнаго славянскимъ литературамъ)».

2) Записки и дневникъ А. В. Никитенка, т. 2 (1893), с. 52—53.

«придать болѣе разнообразія и занимательности» Извѣстіямъ; «въ составѣ Академіи третье отдѣленіе», сказалъ между прочимъ Билярскій, «занимается предметами, близко сходящимися съ тѣмъ, что занимаетъ и второе, съ тою только разницею, что тамъ поприще обшириѣе и разностороннѣе; поэтому полезно было бы отдѣленію второму соединить труды свои съ третьимъ». Члены отдѣленія согласились съ Билярскимъ и поручили ему войти въ сношенія съ членами третьяго отдѣленія. Въ слѣдующемъ засѣданіи русскаго отдѣленія 30 ноября 1861 года была прочтена въ дополненіе къ первому предложенію болѣе подробная и обстоятельная записка Билярскаго, какъ сказано въ протоколѣ, «Проектъ изложенія тѣхъ побужденій, которыя заставили второе отдѣленіе желать соединенія съ третьимъ на литературномъ предпріятіи». Результатомъ чтенія этого проекта было постановленіе поручить редакцію Извѣстій и Записокъ отдѣленія Билярскому; «чтобы впредь не подвергать себя тѣмъ неудобствамъ и трудностямъ, съ которыми И. И. Срезневскій боролся такъ настойчиво и съ такимъ самопожертвованіемъ» (слова протокола), отдѣленіе подтвердило свое прежнее рѣшеніе и постановило «пригласить третье отдѣленіе къ предпріятію изданія періодическаго сборника на русскомъ языкѣ вмѣстѣ со вторымъ отдѣленіемъ»¹⁾. Постановленіе это частнымъ путемъ было передано нѣсколькимъ членамъ какъ третьяго, такъ и перваго отдѣленій; на слѣдующій день отъ лица академикъвъ Лепца, Буяковскаго, Бетлинга, Веселовскаго, Грота, Куника и Билярскаго въ общее собраніе Академіи была внесена записка «съ изложеніемъ ихъ предположенія объ основаніи съ будущаго 1862 года на русскомъ языкѣ особаго періодическаго изданія подъ названіемъ «Записокъ Императорской Академіи наукъ», съ цѣлью знакомить русскую публику съ дѣятельностью Академіи и передавать на отечественномъ языкѣ труды ея членовъ». Общее собраніе одобрило это предположеніе и постановило «привести оное въ дѣйствіе, а

1) Прот. отд. р. яз. и сл. 30 ноября 1861 г.

для обсужденія всѣхъ подробностей порядка и способа изданія Записокъ и для рѣшенія всѣхъ вопросовъ, которые могли бы при семъ возникать, назначить особую постоянную редакціонную комиссію, составленную изъ непремѣннаго секретаря Академіи, изъ редактора Записокъ и трехъ членовъ по одному отъ каждаго отдѣленія». Такимъ образомъ осуществлялось давнее желаніе второго отдѣленія, изъ-за котораго передъ началомъ изданія Ученыхъ записокъ возгорѣлась борьба 2-го и 3-го отдѣленій. Въ мартѣ 1862 года вышла первая книга перваго тома «Записокъ». Для лицъ, не принадлежавшихъ къ Академіи, это было указаніемъ на скорое прекращеніе Извѣстій второго отдѣленія: тогда допечатывались послѣдніе выпуски ихъ десятаго тома. «Вы съ какою то грустью писали мнѣ о томъ, что я прекращаю изданіе Извѣстій», говоритъ И. И. Срезневскій въ письмѣ къ арх. Амфилохію: «Спасибо вамъ за сочувствіе; но прекращаю этотъ трудъ я по своей собственной волѣ — и продолжать его никто не будетъ. Эгоистически глядя, я очень радъ этому: эти Извѣстія останутся моимъ единичнымъ изданіемъ. Вмѣстѣ, впрочемъ, и не радъ, будучи убѣжденъ, что такое изданіе необходимо, и я бы съ радостью помогалъ новому редактору. Самъ только трудиться, какъ трудился, уже не могу: не хватаетъ силъ и глазъ, и времени.... А между тѣмъ другихъ работъ у меня много; подростаютъ и дѣти, надобно и съ ними заняться. А между тѣмъ словарь, палеографія, критическое разсмотрѣніе памятниковъ, исторія языка и т. д. Не хватитъ моей жизни покончить все затѣянное — я это чувствую; тѣмъ не менѣе надобно додѣлать хоть что-нибудь».

См. тамъ указаніе

См. : Восточн. Муз.

СОДЕРЖАНІЕ.

	СТРАН.
I. Къ исторіи изданія Извѣстій и Ученыхъ записокъ второго отдѣленія Имп. Академіи наукъ, гл. 1—4	1—62
II. Систематическій указатель статей, напечатанныхъ въ Извѣстіяхъ и Ученыхъ запискахъ второго отдѣленія Имп. Академіи наукъ	63—133
1. Литература	65
2. Народная словесность	79
3. Палеографія, археографія и археологія	85
4. Языкознаніе	88
5. Этнографія, міеологія	98
6. Исторія	99
7. Педагогика	100
8. Библіотековѣдѣніе	100
9. Библіографія	101
III. Указатель личныхъ именъ	135—142

